

九二五

အရပ်ရပ်

ਪਾਦਰੀਏਰ

44, 17

ਅੰਤ : ੧

પાટીદાર યુવક, આજે આપણે નવા વર્ષમાં પગલાં માંડીએ છીએ. આપણું જંગલ નરે તેને અજવાળામ છે, ત્યાં આપણે મોડ તાણીને સપ રહે પાંદવરી લેલા ? પાટીદાર યુવક, આજે સુમંગળ પ્રમાતે બીડીને બોલો 'મા' આજસ ખંજેરી નાખ. પ્રાચીન ઇતિહાસમાંથી જૂમવા જેવું જૂલી ના, સંધરવા જેવું સંધર; પાટીદારના દુર્યજને ખંજેરી નાખ, સદૃશ્યને ઓપાવ. તારે 'પાટીદાર' મીટીને 'હિંદુ' થવાનું છે, અન્તે 'હિંદુ' મીટી માનવી થવાનું છે, સાગરમાં સરિતા લેળા જાય, તેમજ માનવસમાજમાં આપણે બળી જતું છે. 'પાટીદાર' આજ સુધી નાતના દુર્યજ ઉપર જે પ્રદાર કરે છે, તે જોજ શુભ હેતુએ. આપણે પાટીદાર નાતના સાંકડા કુંડમાં ગયી ભરણ રહેતું નાતનગતના તે ધર્મપંથના વાડા તોડી આપણે આપણું મૌનદર્શ લેધને વિશાળ માનવસમાજના સાગરને જઈ મળવું છે. 'પાટીદાર' નાતના દુર્યજ ઉપર જે ક્રોર પ્રદાર કરે છે, તે જોજ શુભ હેતુએ. શાધવેના સમજે :

સુલભાઃ પુરૂષા રાજન્ સર્વતઃ પ્રિયવાદિનઃ ।

अप्रियस्य न पथ्यस्य वक्ष्यामि तां च दुर्लभाः ॥

पत्नी: नरसिंहकाष्ठ, ध्विरेलाष्ठ परेल,
'पाटीदार' मन्दिर, आशु'द

વાપિક-લવાજમ : દેશમાં જે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ
છુટક નકલની પ્રતિ આના

આણંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીલાલ મધુલાલ પટેલે જાણી અને
જાણી નરસિંહલાલ પટેલે આણંદમાં પ્રકટ કર્યું. તા. ૨૫:૧૦:૧૯૬૬

સમાવેશ

લેખ

લેખક

પૃષ્ઠ

પ્રિય ભાઈબેન,	નરસિંહભાઈ પટેલ	૧
સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન	બેન ડાહીબેને દેસાઈ	૨
આજની કેળવણી	બર્નાર્ડ રો	૧૦
બેસતે વર્ષે	ભાઈ મોતીભાઈ કુબેરભાઈ પટેલ	૧૩
શું આપણે સાચા સંસ્કારી છીએ?	રાવજીભાઈ લલુભાઈ	૧૬
ગિયારો ખેડૂત	સોમાભાઈ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ	૧૮
	મહીપતલાલ મીડાભાઈ પટેલ	
નવપરિણીતાને	મોહનભાઈ ઉ. પટેલ	૨૧
મૃત્યુની ઝંખના	કુલાભાઈ પુરુષોત્તમ પટેલ	૨૭
ભસ્માસુર-મોહિની	વજુભાઈ ભાઈલાલભાઈ	૨૮
રાષ્ટ્રીય સેનાદળ	મોરધનભાઈ છાયાભાઈ	૩૧
અર્થાપન	રાવજીભાઈ સોમાભાઈ	૩૪
જાણવાનોગ	મંત્રી, ચ. એ. સોસાયટી	૩૫
સ્વ. મોતીભાઈ અમીન રમારક ફંડ	સ્વ. મો. ન. અમીન રમા. ફંડ	૩૭
અર્થપરિચય	‘પાટીદાર’ મંદિર	૩૮
મંત્રગચ્છા		૪૧

નોંધ એ છે કુમાર અથવા વિધુર

ચરોતરના એક કુલીન ગામની, કુલીન ઘરની, પચીસેક વર્ષની, સંસ્કારી વિધવાને પુનર્લગ્ન માટે ભણેલોગણેલો, સંસ્કારી, સંતોષ-જનક આર્થિક સ્થિતિ વાળો, ૨૫થી ૩૦ વર્ષના વયનો પાટીદાર કુમાર અથવા વિધુર નોંધ એ છે. પત્રવ્યવહાર જ્ઞાનગી રહેશે. પોતાની સંપૂર્ણ માહિતી સાથે લખો,

ફ C/o ‘પાટીદાર’ મંદિર,
આણંદ.

ચૂંકની દુરસ્તી

આ અંકમાં ‘ધી ઇન્ડિસ્ટ્રિયલ એન્ડ પ્રોડેન્સિયલ એસ્યુરન્સ કં. લી.’ની જાહેરખબર છે, તેમાં કુલ વીમોઃ રૂ. ૫ કરોડ ૪૭ લાખ જણાવેલો ગયા છે અંકમાં ભૂલથી રૂ. ૧ કરોડ ૪૭ લાખ છપાયો છે જૂલ સુધારીને આ અંકની જાહેરખબરમાં છે તે જ રકમ છે

સરકારી વેઠ

ગામડાંમાં હલકા દરબજાના ગામ નોકરોને ધણીયાર સરકારી અમલદારોનાં ખાનગી કામો કરવાની જરૂર પડે છે, અને તેને અંગે તેમને ફેટલીક મુશીબતો વેઠવી પડે છે. આ જાતની ફરિયાદ સરકારને વારંવાર જતી હોવાથી મુંબઈ સરકારે તા. ૧૩-૬-૩૮ ના પોતાના ઠરાવ નં. ૭૪૨૦ થી “જુદા જુદા વર્ગના હલકા દરબજાના ગામનોકરોની ફરજો”ની યાદી બહાર પાડી છે. અને મુંબઈ ઇલાકા, એટલે ગુજરાત મહારાષ્ટ્ર અને કર્ણાટક માં જુદી જુદી જાતની જે તમામ ફરજો આ નોકરોને ગમવધાની હોય છે, તેની સમગ્ર યાદી આ રીતે બહાર પડી છે.

પરંતુ આ યાદીને અંગે એક ગેરસમજુત એવી ધર્મ જણાય છે કે ગામડામાં અવારનવાર મુલાકાત લેતા સરકારી અમલદારો અગત તસા-ટીએએ એવું માની લીધું કે મુંબઈ ઇલાકામાં કોઈપણ ગામે આ હલકા દરબજાના નોકરોને માટે ગણાવેલી તમામ ફરજો, જેમાંથી ફેટલીક તેમને સરકારી યાદી બહાર પાડતાં પહેલાં જાળવવી પડતી ન હતી, તે પણ જાળવેલી જોઈએ એટલુંજ નહિ પણ સદરજુ સરકારી યાદીમાં જણાવવામાં આવેલાં દરેક કામો તેઓ જાળવશે એવા ફેટલેક ડેક્રીએ અશુદ્ધ પણ લેવામાં આવ્યા. આ ઉપરથી મુંબઈ સરકારના તા. મહેસુલી પ્રધાનને આ જાતની જાણ કરવામાં આવતાં મુંબઈ સરકારે નીચે પ્રમાણે વધારાની યાદી તા. ૨૦-૭-૩૮ ના રોજ બહાર પાડી છે.

“ગામડાના હલકા દરબજાના સરકારી નોકરોની ફરજોની યાદી સરકારી ઠરાવ નં. ૭૪૨૦ થી તા. ૧૩-૬-૩૮ને રોજ બહાર પડી છે. આ યાદી બહાર પાડવાનો ઉદ્દેશ ગામડાના આ નોકરો જે ફરજો શિરજતા પ્રમાણે જાળવતા આવ્યા છે તેમાં વધારો કરવાનો નથી પરંતુ અત્યાર-મુખી આ યાદી પૈકીની જે ફરજો તેઓ જાળવતા આવ્યા છે, તેજ તેમણે જાળવવાની છે.”

આ હુકમો મામલતદારો તથા જીજ સરકારી અમલદારોના ધ્યાન-જગૃક્ષાવેશને હલકા ક્લેક્ટરોને વિનંતી કરવામાં આવી છે.

મંત્રી,

ગુજરાત હરિજન સેવક સંઘ

ગુજરાતી સાહિત્યમાં અનોડ પુસ્તકો

તા. ૬. ચાર અગર વધુ પુસ્તકો એકી સાથે ખરીદનારને પોણી કિંમતે મળશે.

અરવિંદ વાપના પત્રો	૦-૨-૦	ગૃહનીતિ	૦-૧૪-૦
પુરસ્કાર અને ખીલ વાતો	૦-૬-૦	સોરઠી વિભૂતિઓ	૦-૧૨-૦
નવવિધાન	૦-૬-૦	હેમા બહેન	૦-૫-૦
હૃદયમંથન ભા. ૧-૨	૧-૧૨-૦	રસિયણના રાસ	૧-૦-૦
પરાગ પુષ્પો	૦-૧૪-૦	પ્રતિભા	૦-૬-૦
નયનનાં નીર	૧-૦-૦	ગૃહશિક્ષા	૧-૦-૦
ઇતિહાસના ઓળસમાં	૦-૧૪-૦	સીમંતિની	૦-૧૨-૦
મુસોલિની	૦-૧૦-૦	પૂષ્પદીપ	૦-૮-૦
પીડિતોની કથાઓ	૧-૪-૦	કિલ્લેદારની કન્યા	૧-૦-૦
કોને ખાતર	૧-૦-૦	સમાજની ભીતરમાં	૧-૦-૦
રશિયાનો નવયુગ	૦-૧૪-૦	સ્વર્ગની પરીઓ	૧-૦-૦
સ્વરાજ અને સંરક્ષણ	૦-૧૨-૦	હરદાહ	૧-૮-૦
એડોલ્ફ હીટલર	૦-૮-૦	પરવ્યા પળી ભા. ૧-૨-૩	૨-૧૨-૦
સંધ્યાના રંગ	૧-૪-૦	રાસકટોરી	૧-૦-૦
સરભ	૦-૧૨-૦	ગૃહલક્ષ્મી	૧-૦-૦
યુગાંતર	૧-૦-૦	પરિની	૧-૮-૦
કોરી કિતાબ	૧-૪-૦	સુદાસિની	૦-૧૨-૦
પૂર્વજોને પાપે	૧-૪-૦	ભગવા નેત્રે	૧-૦-૦
ખિલખિલાટ	૧-૦-૦	સ્વાપ્ન	૦-૧૨-૦
આમલિયારણી	૦-૮-૦	દેવદાસી	૦-૧૨-૦
છવનચક્ર	૧-૪-૦	ભરમાંગના	૧-૪-૦
લગ્ન ધર્મ કે કરાર?	૧-૮-૦	હાસ્યછાંટણી	૧-૪-૦
દશમી	૦-૮-૦	વિરાટનો અલ્લો	૧-૦-૦
પાંખડીઓ	૧-૮-૦	ઓટનાં પાણી	૧-૦-૦
રામચેટી	૧-૮-૦	પ્રિયતમા	૦-૮-૦
રાસ રમણી	૦-૧૦-૦	તાત્યારાવનું તાવીજ	૧-૮-૦
અરક્ષણીઓ	૦-૬-૦	કોણ ગુન્હેગાર	૧-૦-૦
હલપનાનાં પ્રતિબિંબ	૦-૮-૦	પ્રેમાપચાર અને આસનો	૧-૮-૦
સમયનાં વહેણ	૦-૬-૦	પરવ્યા પહેલાં	૧-૮-૦

મળવાનું ઠેકાણું :—

ધી ખરોડાં જનરલ એજન્સી—

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જાગ્રત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોદત ।

ધ્રુવસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૬૬ }
વર્ષ ૧૭ }

આણંદ

{ કાર્તિક
અંક ૧

પ્રિય ભાઈબેન,

તમા વર્ષને શુભપ્રભાતે આત્માનાં અને શરીરનાં સૌ
બેનળ-ધુઓ સમેત આપ આત્માએ ને શરીરે કુશળ હશે.
સારા વર્ષમાં એમજ હો! અહીં અમે સૌ કુશળ છીએ.

આપણે સૌ તમા વર્ષના 'સળ-રસ' ઝીલીએ: અસત્ય-
માંથી સત્યમાં, અન્ધકારમાંથી પ્રકાશમાં, મૃત્યુમાંથી અમૃતમાં,
પરાધીનતામાંથી સ્વાધીનતામાં, દેવમાંથી રોદમાં, દિસામાંથી
અદિસામાં, આસક્તિમાંથી અનાસક્તિમાં, વિરોધમાંથી ઐક્યમાં,
અદિતમાંથી દિતમાં, અશુભમાંથી શુભમાં: એકંદરે તરફ:
માંથી સ્વર્ગમાં પગલાં માંડીએ, એ આપણી અભિલાષા હો!

પાટીદારસમાજના, અને તે દારા માનવસમાજના,
હૃદયાણુ ગાટે કંઈક કંઈક પ્રવૃત્તિ કરીએ; એ હૃદયે આપના
પ્રિય વિષય સંબંધે કંઈ ને કંઈ શુભ વિચાર આ વર્ષે આ
માસિક ગાટે લખી મોકલવા આપને આમંત્રણ આપું છું.

શ્રેયસ્ વિના પ્રેયસ્ નિર્થક છે, અનેક અર્થે અનર્થક
પણ છે, એમ જાણી શ્રેયસ્ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને મેં ગયે
વર્ષે કંઈ કંઈ લખ્યું હશે અને તેથી આપને માફું લાગવાનું
કારણ પણ આપ્યું હશે; પણ એ સૌ શુભ બુદ્ધિએજ હતું,
એમ માનીને હમા આપણે, એવી મારી નામ પ્રાર્થના છે.

સર્વમિત્ર

પાટીદાર'મંદિર, આણંદ

નવવર્ષ, ૧૯૬૬

નરસિંહભાઈ પટેલ,

તંત્રીનાં રોડવંદન

સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન

પ્રાચીન આયોર્વર્તની રમણીઓ પોતાના સતીત્વ અને પત્નીવ્રત તેમજ વિદ્વતાથી ભારતને ઉજ્જવલ કરી ચક્ર છે. તેઓનાં નામ આપણી લગિતીઓને માટે મદદ પ્રાપ્તિગરણીય છે, તેનું કારણ એ છે કે તે સમયે સ્ત્રીવર્ગનો અધિકાર પુરુષ વર્ગના જેટલો હતો. પુરુષો પણ સ્ત્રીઓના અધિકારને માન આપના અને તેમનો આદરમત્કાર કરતા. સ્ત્રી એ પુરુષની દાસી થવા નિર્માણેલી છે એવી નીચ લાવના તે સમયે નહોતી.

સ્ત્રી એ પુરુષનું અર્ધું અંગ ગણાય છે; તેથી તેના વિના કોઈ પણ કાર્યમાં પૂર્ણતા સંભવી શકે નહિ. જો જાને અંગો પરસ્પર અનુકૂળ રહે તોજ આ સંમાર સારી રીતે ચાલી શકે અને સુખી થઈ શકે. જન્મ રચને એક ચક્ર નાનું હશે અથવા મોટું હશે તો તે રચ ચાલી શકશે નહિ; તેમ સ્ત્રીપુરુષના સંસારરચના ચક્રમાં જો એવી વિષમતા હશે તો એ રચ વિલકુલ ચાલી શકશે નહિ.

ભગવાન મનુ પણ કહે છે કે યત્ર નાયસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ। જ્યાં સ્ત્રીઓ પુજાય છે ત્યાં દેવતાઓ વાસ કરે છે, અને જ્યાં દેવતાઓ વાસ હોય છે ત્યાં આપોઆપ સર્વસ્વ ગળી રહે છે. સુખ, સમૃદ્ધિ, વૈભવ, યશ્ચંદ્ર સ્ત્રીઓ તરફ ગાનતી લાગણી હોવાથીજ સંભવી શકે.

એથી બિલકુલ જ્યાં સ્ત્રીઓનો અનાદર થાય છે ત્યાં સર્વ કાર્યમાં નિષ્ફળતા સિવાય ખીજું કંઈજ અનુભવાતું નથી.

સ્ત્રી એ પુરુષની મહત્વાર્ણી છે, તેજ ફક્ત આ સંસારમાં તેનો સાચો મિત્ર છે. પુરુષને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ મેળવવામાં સ્ત્રી દરેક રીતે મદાય થાય છે, એમ મહાભારતમાં પણ કથન છે. પ્રાચીન કાળમાં સ્ત્રીઓને આ અધિકારને લાયક ગનાવવા માટે શિક્ષણદારા જ્ઞાન-અપાત્રું હતું. અને તેથીજ તેઓ કોઈ પણ કાર્ય સહેલાઈથી સફળ કરતી. વળી આત્મિક અને સામાજિક ઉન્નતિ સાધવા ઉપરાંત બુદ્ધિવાન, ગુણવાન અને સુદૃઢ સંતાનોને જન્મ આપે તેવા પ્રકારની ફળવણી તેમને આપવામાં આવતી હતી.

સ્ત્રી એ પુરુષની અર્ધાંગના છે એ નિર્વિવાદ છે. પુરુષના જીવન સાથે તેણીનું સમગ્ર જીવન એવી રીતે સંકલિત થયેલું છે કે તે પુરુષથી કોઈ પણ કાર્યમાં જુદી પડી શકતીજ નથી; પુરુષ પણ તેને જુદી પાડવા અસમર્થ છે. પતિપત્નીના જન્મેના આત્માનું ઉન્મીલન એજ સાચું લગ્ન. અને આ પ્રકારનાં સાચાં લગ્ન તે વખતે થતાં.

આટલું તો સૌ કશું કરશે જ કે હિંદુ સંસારમાં - સમાજમાં - ધાર્મિક કાર્ય પુરુષ અને સ્ત્રી બન્નેની એકતા મિત્રાંશ સફળતાપૂર્વક થઈ શકતું નથી. શ્રી રાગચંદ્રજી જેવા મહાન રાગને પણ સતી સીતાની ગેરહાજરીમાં સીતાની સુવર્ણપ્રતિમા સાથે રાખીને જ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરેલા પડ્યો હતો. આ ઉપરાંત એટલું તો સમજી શકાશે કે હિંદુ સમાજમાં તેમજ અન્યત્ર ગર્વ, રથને સ્ત્રીએ અને પુરુષે સાથે મળીને જ કાર્ય કરવું એ સાર્વભૌમિક સિદ્ધાન્ત છે. આ અગિય ધ્વજાણક વિષે પણ ધડીઘર વિચાર કરતાં સમગ્રશે કે ધ્વજાણકની પ્રગતિ પુરુષ અને પ્રકૃતિ ઉભયના સયોગથી જ થઈ શકે.

પણ અત્યારે પુરુષસમાજ તો સ્ત્રીને મુક્તમંડી તરીકે જ ઓળખે છે! તેને માટે નથી કોઈ કાયદામાં રચાત કે નથી કોઈ સમાજવ્યવસ્થામાં. પુરુષને મન સ્ત્રી તો એક રમકડું જ છે, પુરમદે રંગાડવાનું અને અગવડે આલું ખસેડી મૂકવાનું; જાણે તેની કામલોદ્ભૂતતા પોષવાનું સાધન છે. જેમ નાનાં બાળક રમકડાંને રમી રહે એટલે તેમને એક ખૂણામાં નાખી દે છે, તેમ પુરુષ પણ સ્ત્રી ભેડે ભોગવિલાસ ભોગવીને તેને ખસેડી મૂકે છે. ત્યારે શું સ્ત્રીઓએ હવે આ રિયલિટીમાંથી છૂટવા પગલાં લેવાં નથી જોઈતાં? બેનો, આપણી શારીરિક અને માનસિક શક્તિની ક્યાં સુધી આમ ખુવારી થવા દેઈશું? હજી જો આપણે કુંભકણની પેઠે ધોર્ધાં કરીશું તો તે આપણને જ હાનિકારક નીવડશે. આ ગાંધીયુગમાં આપણે જેટલાં આગળ વધીશું તેટલાં વધી શકાશે. માટે દરેક બેને આ અવસર ખાલી ન જવા દેતાં તૈયાર થવું જ જોઈએ. કહ્યું છે, કે

“અંપત મધ તે સાંપડે, મવાં વળે છે બહાણ;
ગત અવસર આવે નહિ, મવા ન આવે પ્રાણ.”

માટે બેનો, આ પુરુષસમાજને હવે જરૂર ઢંઢોળીને જગાડો. આવો વળત ફરીથી આવશે કે કેમ એ શંકાસ્પદ છે.

‘પરાધીન રૂપને મુખ ન લગાર.’ આપણે સારી રીતે જાણીએ જ છીએ કે પારકી આશ સદા નિગ્રાસ. એક દરાકાથી આપણે માટે પૂજ્ય ગાંધીજી લાગીરથ પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે. તેઓએ અનેક સંસ્થાઓ દ્વારા આપણી શક્તિ કેળવવા માંડી છે, અને કેટલીયે બેનો એ સંસ્થાઓમાં લાગ લેઈ રહી છે. છતાં હજી ઘણીયે અજ્ઞાન બેનોને તે વસ્તુનું પૂરેપૂરું જ્ઞાન થયું નથી. તે તો પોતાના પૌરાણિક ચીત્રામાં આલ્યાં કરે છે. બેનોએ એટલું તો ખ્યાનમાં રાખવું કે આપણો ઉદ્ધાર જો આપણે કરવો હશે તો આમ અજાણા જનીને બેસી રહેવાથી કાંઈયે વળવાનું નથી. પુરુષો આપણી પરતંત્રતા ટાળવાને

હાલે હમરો પ્રયત્નો કરે, પણ જ્યાં સુધી આપણે પોતે અજાણ્યો મટી અજાણ્યો નહિ જાનીએ ત્યાં સુધી તે હમરો પ્રયત્ન વ્યર્થ છે.

હવે આપણે જે વિષે જાણવાનું છે તે વિચારીએ. સ્ત્રીગતિની જુદી જુદી સ્થિતિમાં એટલે કે કન્યા તરીકે, પત્ની તરીકે, માતા તરીકે અને વિધવા તરીકે સ્ત્રીઓ કેવી દશા ભોગવે છે જોઈએ.

પ્રથમ તો સ્ત્રી ગર્ભવતી હોય છે ત્યારથી જ તે પુત્રની ઇચ્છા અને પુત્રીની અનિચ્છા દર્શાવે છે. પુત્રની ઇચ્છા છતાં જો ભોગજોગે પુત્રી અવતરે છે તો ‘પેટ પથર પડ્યો!’ એમ હિંમત કાઢે છે. અને તેનાં સગાંસંજાંધીને પણ ખચ્ચર શુદ્ધાં મોઢલવામાં આવતી નથી. પુત્ર જન્મે તો તે વધામણાં મોઢલવામાં આવે છે, સાકર વહેંચાય છે અને કંસાર કરી જન્મવામાં આવે છે. પુત્રની માતાને પણ માનથી અને વહાલથી બોલાવે ને સુખ પણ આપે. આથી ઊલટી સ્થિતિ પુત્રીની માતાની જોવામાં આવે છે. નથી તેની કાઈ સંભાળ લેતું કે નથી તેને કાંઈ પ્રેમથી બોલાવતું. માતાની સ્થિતિ તો જાણીએ રહી, પણ બિચારી નિર્દોષ જાણકોની માવજત પણ કરાતી નથી. ‘છોકરીની માટીને શા ઝટકા પડવાના છે?’ એમ તેનાં સગાંસંજાંધી તરફથી બોલાય છે. માળાપોતી અનિચ્છા છતાં જો તેમને ત્યાં પુત્રીનો જન્મ થાય તો કેટલાંક વર્ષ ઉપર તો તે કુમળી કળીને મસળી નાખવામાં, દૂધ પીતી કરવામાં આવતી હતી. હાલ એવા બનાવો ઘણા ઓછા જોવામાં આવે છે; નથી જ બનતા એમ તો નથી જ.

આમ નાની નાની જાણકીઓના પોષણમાં, તેમનાં ઓઠવા પહેરવાનાં કપડાંમાં કે એસડવેસમાં પણ પુત્રના જેવું-જેટલું ધ્યાન અપાતું નથી, તો તેને માટે કેળવણીનો પ્રશ્ન તો હોય જ ક્યાંથી? મનુષ્યે વિચાર કરવો ઘટે છે કે પુત્રને કે પુત્રીને જન્મ આપવો એ આપણા હાથની વાત નથી. દરેક મનુષ્યને પુત્રપ્રાપ્તિની ઇચ્છા હોય છે, પણ તેમ થાય તો? રચને જો એક જ ચક્ર હશે તો તે ચાલી શકશે નહિ; તેમ જ પુત્રીઓ વિના સૃષ્ટિ ચાલે જ કેમ? માટે પુત્ર કે પુત્રી પોતાનું સંતાન છે-પ્રભુએ અર્પેલી બક્ષિશ છે એમ સમજી તેમના પ્રત્યે પ્રેમથી સમાન વૃત્તિ રાખવી જોઈએ. પુત્રીનો કે પુત્રનો જન્મ થયે સરખો જ આનંદ માનવો જોઈએ. તેમનાં જીવનવિકાસ માટે એક-સરખી કાળજી રાખવી જોઈએ; અને કેળવણી પણ પુત્રપુત્રીને સમાન જ ભાવે આપવી-અપાવવી જોઈએ. સ્ત્રીસમાનતાનાં આ ત્રણ પગથીયાં છે (એમ ૧૯૯૨ના પોષના ‘પાટીદાર’માં રા. ડાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ પટેલે સચોટ રીતે બતાવ્યું છે).

પહેલેથી જ હોકરીઓ પ્રત્યે અભાવ હોય, ત્યાં તેને લણાવવાની કે ફળવવાની તો વાત જ શી? નાનપણથી જ તેમને છાણ-વાસીદાં સોંપવામાં આવે છે. કન્યાફળવણીના લાભ તે જરૂરિયાત સ્ત્રીઓ સમજતી નથી અથવા તો તેમને નિશાળે મોકલવાથી પોતાને મળતી મદદ જાંઘ થાય, તેથી માતાઓ પુત્રીઓને નિશાળેથી ઉઠાડી પણ લે છે. આના કરતાં વળી વધારે શોચનીય વાત આ છે કે પોતાની પુત્રીને ધરમંધાના કામમાં પણ જોઈએ તેવી કુશળ જનાવવામાં તેની માતા દુર્લક્ષ જ આવે છે. ‘ગૃહ’ એક નાવ કે રાજ્ય તરીકે જોળખાય છે. ધરૂંપી નાવ અણવવાને જે તેનો નાવિક ચતુર નહિ હોય તો તે નાવ જરૂર ખરાબે અથડાઈ લાગી જશે યા ડૂબી જશે. ધરને એક નાનું રાજ્ય ગણવામાં આવે છે. અને એ રાજ્ય ખાસ કરીને સ્ત્રીએ ચલાવવું પડે છે; માટે તે ચલાવવાને જોઈતી કુશળતા દીકરીઓને ખાસ આપવી જોઈએ. ધરસંસારમાં બીજી પણ ધણી વિદ્યાનો ખપ પડે છે. અર્થશાસ્ત્ર, આરોગ્ય-વિદ્યા અને પાકશાસ્ત્રનું યોગ્ય જ્ઞાન કન્યાઓને અવશ્ય મળવું જોઈએ.

વળી જાળઉછેરનું શિક્ષણ જાળાઓને ખાસ આપવું જોઈએ. આજની જાળા તે આવતી કાલની માતા છે એ વિચારવું ન જોઈએ. સમાજનો ઉદ્ધાર આ જાળાઓ ઉપર જ છે. જેની માતા હોય છે, જે ગુણો માતામાં હોય છે તે અવશ્ય જાળકમાં જિતે છે. માટે જો જાળાઓને જાળઉછેરનું સંસ્કારી જ્ઞાન આપવામાં આવશે તો તે સંતાનોને સંસ્કારી જનાવી શકશે. આ જ્ઞાન સિંચાવની સ્ત્રી કૌટુંબિક જીવનના અને દેશના લલને માટે મદદ અપાઈ રહે છે. અસંસ્કારી માતા જાળકાની હોંસી, રમતગમતો, વગેરે તરફ સંજોગ કે સદ્ધાનુભૂતિ રાખતી નથી. જાળકાનો ધણોખરો વખત માતાની જોડમાં વ્યતીત થાય છે; એટલે માતા ધારે તે રસે તેના જીવનને વાળી શકે-ધડી શકે. નાનપણમાં પડેલો શિક્ષણપ્રભાવ આખી જિંદગી સુધી ટકી રહે છે. જાળકા દેવી રીતે સંસ્કારી, વિનયી, વિવેકી, સ્વદેશપ્રેમી અને જહાદુર ચંદ શકે અને તે માટે માતામાં પણ કંઈ કંઈ જાતના ગુણો હોવા જોઈએ, એ-ઉપર શિક્ષણમાં પૂરતું ધ્યાન આપવું જોઈએ. જે માતા સુયોગ્ય હશે તો તે પોતાનાં જાળકો સો ગુરુઓ કરતાં પણ અધિક ઉત્તમ જ્ઞાન આપી શકશે. જાળકની લાવિ ઉત્તતિ યા તો જીવનતિ માત્ર તેની માતાની ઉપર જ આધાર રાખે છે. માટે દરેક જેને પોતાની જાળકાઓને ‘ગૃહશિક્ષણ’માં આ પ્રિય તરફ લક્ષ આપી શિખવવું જોઈએ.

નરંકમાંથી તારનાર અક્તિ તે પુત્ર, એમ માન્યાય ધારે છે અને માને

છે કે પુત્ર ધર્મપણમાં અમારું રક્ષણ કરશે અને મૃત્યુ પામ્યા પછી શ્રાદ્ધદિથી અમને તૃપ્ત કરી સ્વર્ગે પહોંચાડશે. પુત્ર વગર મોક્ષ મળતો નથી એવી અંધશ્રદ્ધા સમાજમાં જોડાં મૂળ નાખી રહી છે. તેથી જ ૫૦-૬૦ વર્ષની ઉંમર હોવા છતાં પુરુષો પુત્ર માટે લગ્ન કરે છે અને તેથી જ પુત્રપુત્રીના બેઠ-પુત્રી કરતાં પુત્ર હિપર વધુ સ્નેહ, મમતા દર્શાવે છે. પુત્રીઓ પાસકા ધરતું ધન છે, તેના વડે આપણું ઘર ખુલ્લું રહેવાનું નથી, ને આપણને જુદાવસ્થામાં પાળનાર નથી, એમ પ્રચલિત લોકમાન્યતા હોવાથી પુત્રી પ્રત્યે બેદરકારી-નિષ્કૃપતા બતાવાય છે. વળી આણુ રીતરિવાજને લીધે પુત્રીના બાળતમાં અનેક વિટ-બણાઓ બોગવતી પડે છે. પુત્રી માટે કુળવાન ઘર, વર, ભારે 'પરકણ' અને દાણેપ્રસંગે માટલીઓ વગેરે કુરિવાજને લીધે તથા અત્યારની આર્થિક તંગીને લીધે પણ પુત્રી પ્રત્યે અણુગમો આવે એ મંતવિત છે. આ દુષ્ટ માન્યતાઓ અને કુરિવાજો સ્ત્રીસંમાનને ને સમાનતાને બોગે ક્યાં સુધી ટકાવી રખાય?

ઓહિનતિ અને તેમના જીવન વિષે કંઈક જાંઝા બિચાર વિચાર કરીશું તો જણાશે કે આ વ્રીસમી સદીના આગળ વધેલા યુગમાં પણ હિંદુ સમાજમાં સ્ત્રીઓનાં જીવન શારીરિક અને માનસિક દુઃખથી પીડાઈ રહ્યાં છે.

કન્યા ગમે તે વયે સાસુરે આવે-જ્યાં એટલે તે વહુ અથવા પત્નીપદને પામે છે. તે જાર વર્ષની હોય કે સોળ વર્ષની હોય, પણ સાસરામાં આલતા પત્નીપદના ઘણાખરા ધારા તેને લાગુ પડે છે. જે છૂટ માળાપને ત્યાં તે ભોગવતી તે છૂટ, માતધિતાનું વહાલ, નાનપણનાં બેલણાં, સખીઓ સાથેની રમતો, વગેરેને તેણે તિલાંજલિ આપતી પડે છે. અહીં તો 'માસુ, નણ્દ અને જેઠાણી તેને જે હુકમ ફરમાવે તે કરવાને તૈયાર રહેવું' પડે છે. સાસુ અને નણ્દ તેને કામ કરનાર વંત્રજ સમજે છે. ન લાગે તેને યાદ, કે ન જાંઝાએ તેને આનંદ; વાચાને તેણે અટકાવતી પડે છે, હાસ્યને તેણે 'છેલી સલામ કરતી' પડે છે, ચોરગતિથી ચાલતાં તેણે શીખવું પડે છે. આ બધું શું સુચવે છે? આવી અને આવી બોજ કેટલીયે રીતે સ્ત્રીઓનાં તેજ, બુદ્ધિ અને શક્તિ હણાઈ રહ્યાં છે. તેમનો શારીરિક અને માનસિક વિકાસ થતો અટકે છે. અંત્યજ જેમ સમાજની સૌથી ઉત્તમ સેવા કરે છે છતાંયે તે ધિક્કારાય છે, તેજ પ્રકારની સ્થિતિ વહુની છે. જો સાસુ કે નણ્દ દુષ્ટ સ્વભાવની હોય છે તો તો તે ગિચાચીને ધણો ત્રાસ પડે છે. તેના પતિને સાચાંજૂઠાં કરી, કાન બંધેરી માર મારાવનાં પણ ધણાં દષ્ટાન્તો જોવામાં આવે છે. 'સાસુ'ભાગે તે હીંક્યાં, ને વહુ ભાગે તે દલેઝાં, એ કહેવત પ્રમાણે વહુનું દરેક કાર્ય

વળોડવામાં—નિંદ્રામાં આવે છે. તેનું સરીર અશક્ત હોય કે ખીણ કોષ્ટ હરકત હોય, ટાઢ હોય કે તાપ હોય, પણ વહુ થઇ એટલે એણે તો સૌ સૂતા પંછી સૂનું અને ઊંડતા અગાઉ ઊંડવું જ પડે. ‘ટાઢ વાય સૌને, ના વાય વહુને!’ કડકડતી ઠંડીમાં સૌ શગડીએ તાપના ગેસે, પણ તે લાલ વહુથી ન લેવાય. ગમે નંદલો પસીનો થતો હોય તોપણ વહુનું માથું અમ્મણ્યે પણ ના ઊધડી જવું જોઇએ!

ખરેખર સમાજમાં અને સામ્રામાં સ્ત્રીની કંઈ કિંમત જ નથી. સગાજે પુરુષને ચાર ચાર અને પાંચ પાંચ વળત પરણવાની છૂટ આપી છે, એટલે પુરુષ તેનો લાલ કેમ ગુમાવે? પુરુષને સ્ત્રી પ્રત્યે અણગમો આવે કે તેનામાં કોઈ ઊંચુ જથ્થાય તો તુરત જ ફરી લગ્ન ફરી દે. ત્યારે પુરુષ ગમે તેવો બ્રહ્મ હોય તોપણ સ્ત્રીએ તેને આખી જિંદગી પર્વત નિભાવી જ લેવો પડે. સ્ત્રી પ્રત્યે કોઈને નથી થતો શોક કે નથી આવતી દયા. સમાજ તો ‘વહુ મોઢ ને જોદરડી મોઢ’, જરાજર સમજે છે! બેનો, હવે ક્યાં સુધી આ રૂઢિમાં ચડ્યા ફરીશું? આપણે હવે દઢ નિશ્ચય કરવો જોઇએ કે જે કોઈ પુરુષને એક સ્ત્રી દયાત હોય તેની સાથે આપણી પુત્રીને અગર બેનને પરણાવવી નહિ. આપી પુરુષો આપણી દરર કરતાં શીગશે; પ્રેમલગ્નને બદલે દેહલગ્ન થતાં અટકશે અને આપણી ઉન્નતિ થવા પામશે.

આજે તો દુઃખમય સ્થિતિમાં પત્નીને જોઇ તેમના પતિદેવો પણ તેમને તેજ સ્થિતિમાં રાખવા માગે છે. તેમનામાં તેમની સ્ત્રીઓનો માર્ગ સરળ કરી આપવા વિચાર સરજો પણ નથી હોતો. સ્ત્રીઓનાં દિલદર્દ માટે સમાજને કે કુટુંબને જે શબ્દો કહેવાં હોય તો રૂઢિની હદ વળી જાય, જાણે કેમ તેમની કીર્તિને કલંક લાગે! એમ કરવા જતાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ વધારે કફોડી થાય છે. તેમના જીવનમાં નિરાશા, માનવહીનતા અને રુદન વ્યાપી રહેલું છે. સમાજમાં આવાં સ્ત્રીજીવનને લીધે અનેક પ્રગલ્ભ છતાં દેશ આઝાદ અને જો અસંભવિત છે. આવા સ્ત્રીજીવનથી જનતા પ્રજા માયકાંગલી, શૌર્યહીન અને નિર્માલ્ય જ હોય; અને વંશવરંધર આવું જ ચાલતું આવેલું તેનું પરિણામ. અત્યારે દિલની વસતિ આવાં જ મનુષ્યોથી ઉભરાએલી છે અને ભૂળે મરે છે.

સ્ત્રીને અને દિલને આવા દુઃખમાંથી બચાવવા માટે ‘યુનિવર્સિટીની’ જાંચી ડોમીઓની કંઈ જરૂર નથી. સાચી રીતે તો સ્ત્રીસમાજના સાધારણ કહેવાતા રૂઢિચંધનના સડા દૂર કરવા જોઇએ. મજૂરની માફક ગૃહકાર્ય કરતી વહુ—પુત્રવધૂ—ઉપર દયાકરુણા જોઇએ, માનવપ્રેમ જોઇએ. સ્ત્રી અને દેશ-ઉન્નતિની ધગશ જોઇએ.

વિધવા સ્ત્રીની સ્થિતિ સૌ-કરતાં વધારે દયાગમ્ય છે. પતિના મૃત્યુનો કારમો ઘા તો તેને લાગેલો જ હોય છે, વૈધવ્યનું અસહ્ય દુઃખ તેને કર્મે ચોટવું જ હોય છે, છતાં તેને ‘દાઝ્યા ઉપર ડામ’ દેવામાં આવે છે. વિધવા એટલે સદનશીલતાની મૂર્તિ—વિધવા એટલે ખસ, ત્યાગની મૂર્તિ! કુદરતે જલ્દેશ ગાથાના વાળ પણ વિધવા થયે તેણે ત્યજવા પડે છે. ના તેનાથી કાંઈ અલંકાર પહેરાય કે નાં તેનાથી સાગ્રં કપડાં પહેરાય, ના તેનાથી કાંઈ શુભ પ્રસંગમાં હાજર રહેવાય કે ના તેનાથી ધોળમંગળ ગવાય! અને કાંઈ શુભ કાર્યમાં તે નજરે જ પડે તોય તેને છુટકારમાં આવે ને તેનાથી અપ-શુકન થયા એમ મનાય!

જો વિધવા થવું એ સ્ત્રીના હાથમાં નથી, તો તેને આમ તિરસ્કારવી શા માટે? “હિન્દુ વિધવાને ઘડીને વિધાતાએ હાથ ધોઈ નાખ્યા છે,” એમ ગાંધીજી કહે છે તે સત્ય જ છે. વિધવા એટલે ધણી વિનાતું ‘નિરાધાર’ દોર, જેને બિલકુલ કાંઈનો આધાર નથી એવી કશ્ચા મૂર્તિ! વિધવાને ઘડ્યા પછી તેની શી દુર્દશા થાય છે તે વિધાતાને ને સમાજને જોવાની પરવા નથી અને ખરેખર થાય છે પણ તેમજ. આજે સમસ્ત હિંદુસ્થાનમાં આવી કેટલીયે હિંદુ વિધવાઓ ખૂણે બેસી આંસુ સારી રહી છે.

વિધવા થયે ધણુંખર્ચ તેણે માથાપને ત્યાં જ રહેવું પડે છે. અને જો માતાપિતા અશક્ત હોય કે મૃત્યુ પામ્યાં હોય તો તેને લાઈમોગ્રાફને હાથ રહેવું પડે છે. ભોળાઈ જો મદ્દગુણી હશે, પ્રેમાળ હશે તો વિધવાની કંઈક દયા ખાશે. જો કુપાત્ર હોય છે તો તેને અસહ્ય દુઃખ દે છે, ગુલામડી કે આકરડી જેવી ગણે છે ને આખો દિવસ એક પેટ માટે તેની પાસે સખત મજૂરી કરાવે છે. જો સાસરામાં રહેવાનો પ્રસંગ આવે છે તો ત્યાં પણ તેને સાસુ, નણંદ અને જોકાણી હાડછેડ કરે છે. ધણું કરીને તો ત્યાં પિયેર કરતાં વધારે આપત્તિ ભોગવવી પડે છે. કેટલીક વિધવાઓને તો પિયેરમાં કે સાસરામાં કાંઈ ના હોય અથવા હોય તો ત્યાં બને નહિ, અને ખનતું હોય તો તેઓને જ ખાવાના સાંધા પડતા હોય તો જોઈ લો એ ગિચારી વિધવાની સ્થિતિ! એકાદ ચોરડી લાડે રાખી, તેમાં એ એકલી રહે છે અને દળણાં, ખાંડણાં કે બીજા મહેનતમજૂરી કરી પોતાનું ગુજરાન મહામુશ્કેલીથી ચલાવે છે. પણ ‘તાંગની તોલડી તેર વાનાં ભાગે’ અને દળણાંખાંડણાંની મજૂરી ધણી જૂન ગગવાથી તેને શૂખમરો વેડવો પડે છે. આમ આર્થિક દુઃખથી જ કંટાળી નાંજીટકે તેઓ જોડે ભાગે ચઢવા ને કુકર્મો-કરવા પ્રેરાય

છે. વિધવાને આ કુમાર્ગેથી સુમાર્ગે દોરવી એ ઘણું અગત્યનું કામ છે. સગાએ તેની આર્થિક મુશ્કેલી ટાળવા માટે ઉપાયો લેવા જ ધો.

વિભક્ત અને અવિભક્ત કુટુંબની ભાવના, એ પ્રશ્ન પણ આપણી પ્રગતિને માટે અત્યંત અગત્યનો છે.

આ જાતે ભાવનાનું આલેખન તથા તેમાં રહેલા ગુણદોષ ભારતવર્ષની આ સંક્રાન્તિના સમયમાં અતિમહત્વના છે, અને તેમાં પણ જાસ કરીને સ્ત્રીજાતિને એથી કેટલા લાભાલાભ અને ન્યાયાન્યાય થાય છે તથા સ્ત્રીઓએ એમાં શો ભાગ લેજવવાનો છે, એ જાણત ઉપર યથાર્થ વિચાર કરવાની જરૂર છે.

અવિભક્ત કુટુંબ એટલે એકત્ર અથવા સંયુક્ત કુટુંબ, તેને અંગ્રેજીમાં Joint Family System કહે છે. તે પ્રશ્ન પરાપૂર્વથી વિચારાધ રહ્યો છે.

અવિભક્ત કુટુંબની ભાવનાનો મદ્દાગર 'આત્મભોગ' છે. એ આત્મભોગની ભાવના એકત્ર કુટુંબમાં યથાશક્તિ ખીલી શકે છે. વ્યક્તિગત દુઃખના સમયમાં બહોળા કુટુંબમાં હોવાથી પૂરતું આશ્વાસન મળે છે, પરસ્પર ગદ્દ પણ મળે છે; આત્મિક; સામાજિક અને ધાર્મિક ઉન્નતિ પણ કરી શકાય છે, તેમ જ સહચારતા અને સહકારતા, સહનશીલતા અને સદ્વિષ્ણુતા તથા ક્ષમા અને શાન્તિ જેવા ઉચ્ચ ગુણો પણ સંયુક્ત કુટુંબમાં રહેવાથી વધારે ફેળવાય છે.

આ ભાવના ઘણી જૂની અને ઉત્કૃષ્ટ તથા આદર્શરૂપે તો છેજ; પણ સમય જતાં તેમાં રહેલી ગંભીરતા ઘટવા લાગી ને તે પ્રમા માત્ર રૂઢિ-રૂપ જ થઈ રહી. પરિણામે કુટુંબનાં મોટાં નાનાંનાં રક્ષકને બદલે લક્ષક બનવા લાગ્યાં. તેમાં વળી પરણીને આવેલી નવવધૂની સ્થિતિ તો અવિભક્ત કુટુંબમાં ઘણીજ દયાજનક બને છે. વડુ એટલે એક નજીવી વરતુ. તેની દશા 'ધાંચીના બળદ' કરતાં પણ વધારે અધમ હોય છે. વગર પગારના પેટીઆ ઢોર પેડે સવારથી સાંજ સુધી તનતોડ મહેનતથી લોહીનું પાણી કર્યા છતાં પણ ઘરનાં નાનાંથી તે મોટાં સુધીનાં મેથુન-ટાંણાં તેણે ખાંવાનાં; અને દેવવશાત્ વિધવા યતાં નેસ પગલાંની મનાઈ કુટુંબના માણસોથી તિરસ્કાર પામી ઘરના કોઈ ખૂણામાં અધકારમય જીવન વ્યતીત કરવાનું!

વર્તમાન દિવસની સંક્રાન્તિના આ સમયમાં એજ કન્યાએ અને એજ સ્ત્રીએ બળવો ઉઠાવવાની અને એ જૂની પ્રથાને કાં તો પૂરી સુધારી, અને તેમ કરતું અશક્ય હોય તો તેને નષ્ટ કરી વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્ય મેળવવાની જાણ જરૂર છે.

જ્યાં સુધી આપણા સંસારમાંથી તેમજ સંગાજમાંથી સ્ત્રીજીવનની અધો-ગતિ કરનાર એ જૂની પ્રથાને પૂરેપૂરી સુધારી અગર નાશટક નષ્ટ કરી આપણી

જાગ્યાઓનાં જીવનને ઉન્નત કરવાની કાશિશ કરવામાં નહિ આવે, તેમ જ આપણા ગૃહજીવનમાં સ્વરાજ્યની સ્થાપના કરવામાં નહિ આવે, તથા સ્ત્રીઓને ઉન્નતિને માર્ગે ચઢવાની તથા તેનું જીવન સુખમય, આનંદમય અને શાન્તિમય બનાવવાના સતત પ્રયત્નો કરવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી આપણા દેશનું સ્વરાજ્ય આપણે માટે ધણું દૂર છે.

જો સમાજસુધારકો, જે તમે સુધારો કરવા ચાહતા હો તો, સમાજની ઉન્નતિ કરવા ચાહતા હો તો, તમારી બેનો, માતાઓ, પુત્રીઓ, જે હાલ પરાધીનતાની બેડોમાં જકડાઈ અનેક દુઃખો ભોગવી હાથ નાખી રહી છે, તેમને યોગ્ય સ્વતંત્રતા આપી તેઓ હાલ જે સ્થિતિ ભોગવે છે, તેમાંથી તેમને ઉદ્ધાર કરો—તેમને બચાવો. આથી તમને સમાજના દરેક કાર્યમાં મદદ મળશે, તે કાર્ય જલદી ઉકેલાશે, તેમ જ મહત્વાર વધવાથી જે કામો અતિ વિકટ લાગે છે તે સુલભ થઈ પડશે. માટે જમાનાને અનુસરી તેઓની પ્રગતિ થાય એમ દરેકે પગલાં લેવાં જોઈએ.

અને બેનો, આપણે પણ આપણા મનોગજથી અને આત્મશ્રદ્ધાથી, સત્યને અને નીતિને વળગી આપણું વર્તન અને વિચાર વધુ ઉચ્ચ બનાવવા પ્રયત્ન કરીએ, તો નિશ્ચય બધાને કે આપણા ઉન્નતિમાર્ગમાં આપણને દેખાતા કંટકો પોતાની મેજે જ દૂર થઈ જઈ આપણી ઉન્નતિ કરવાનો માર્ગ સરળ બની જશે. પ્રભુ, અમને સર્વને સાહસ અને શૌર્ય આપીં અવનત સ્થિતિમાંથી બચાવ, એ જ પ્રાર્થના, અસ્તુ!

પેટલાદ

ડાહીબેન દેસાઈ

આજની કેળવણી

[બર્નાર્ડ શો (Bernard Shaw) નામે પ્રખ્યાત અંગ્રેજ વિચારકે લખેલા 'The Intelligent Woman's Guide to Socialism and Capitalism' = સમાજવાદ અને મૂડીવાદ વિષે શુદ્ધિરાણી સ્ત્રીને માર્ગદર્શન' નામે પુસ્તકમાંથી નીચેના ઉતારા લીધા છે.]

આજની કેળવણીનો એક અર્થ એ છે કે પાઠ શીખવા અને તે પાઠ જાળકાએ જ શીખવા, કારણ કે તે જાળકા મોટાં થાય છે તેની સાથે તેમને શીખવાનું પણ જંબ થાય છે. હું સિવેર વર્ષ ઉપરનો થયો હોવાથી તમને ખાતરી આપી શકું છું કે આપણી શક્તિઓનો નાશ ન થાય તો મરતા

સુધીયે આપણું શીખવાનું બંધ નથી થતું. આપણને શાળાપાઠશાળામાં જે શિખવાય છે એ વિશે સામાન્ય રીતે કદું તો એથી સત્યનો થોડો જ લાગ અને અસત્યનો મોટો લાગ આપણે પામીએ છીએ. અને ત્યારે એ વાત આશ્ચર્યજનક નથી કે જે થોડું જ લખ્યા છે તેજ વધારે સમજે છે. જાળકોને અને મોટાંને કંઈ ખાસ કારણે અમુક વિષય શીખવાની જરૂર જ હોય તે સિવાય તે વિષય શીખવાની તેમને કુજ પાડવાથી તેમને ખરેખર જ દાનિ થાય છે. આજની પરીક્ષા માટે લખવાથી માનસિક નિર્બળતા જરૂર આવે છે. ડિક્સનો મિ. ટૂટ્સ (Mr. Toots) એ માત્ર મસ્કરીનું પાત્ર નથી, એ તો આપણી શાળાપાઠશાળામાં પ્રવર્તી રહેલી બુદ્ધિશક્તિના નાશનું સાચું ચિત્ર છે (પૃષ્ઠ ૪૧૩-૧૪).

સામાન્ય પરિણામથી જોઈએ તો જોને આપણે આજે ફળવણી કહીએ છીએ એ તો ખરેખર નિષ્ફળતા જ છે. પોતાની ભાષા બોલતાં, વાંચતાં અને લખતાં શીખવાનું કામ એક જ વર્ષનું છે; પણ એટલા માટે ગરીબ સ્ત્રીના જાળકોને નવ વર્ષ સુધી શાળાના કેદખાનામાં રાખવામાં આવે છે. અને એ નવ વર્ષને અંતે પણ એ કેદી એમાંનું કશું યોગ્ય રીતે શીખ્યો હોતો નથી. ૨૬ વર્ષ સુધી સર્વસામાન્ય ફરજિયાત ફળવણી અપાયા પછી પણ, સ. ૧૮૯૬માં ગણિતશાસ્ત્રનાં સાદિત્ય જનાવનાર મંડળીના મંત્રીએ મને કહેલું, કે મારી મંડળીના ધણાખરા મુખ્યો તો માત્ર અમુક નિશાનીથી જ પોતાની સહી કરી જાય છે. ધનવાનોના દીકરાઓને પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓ (જેમાંની કેટલીક જાનગી શાળાઓ તો પ્રમુખનનો દુરુપયોગ જ કરી રહી છે), તથા પાઠશાળા, નામે ત્રણ કેદખાનામાં લાગલાગટ પૂરી રાખવામાં આવે છે; અને તે પણ જાગૃતી ચૂંદ વર્ષ સુધી. અને ત્યાં તેમને પ્રાચીન ભાષાઓ અને ઉચ્ચ ગણિતવિદ્યા વગેરે વિષયો શિખવાય છે (પૃષ્ઠ ૪૧૬).

છતાંયે, અજાણતાં તેનાથી એક લાભ થાય છે. યુનિવર્સિટીનો વિદ્યાર્થી ત્યાં કશુંયે ન લખવાનો જ નિશ્ચય કરીને બેઠો હોય, છતાં તેને ત્યાંના સામાજિક વાતાવરણથી એક પ્રકારે એવો લાભ મળે છે, જે તેને ઘેર નથી મળતો. ત્યાં તો એ ધરતી દીવાલોની પેટીમાં અસિદ્ધ આચારવિચારનાં જે ચાર મોટેમંના અને જે ચાર નાનેમંના જ સહવાસમાં તેને જીવન ગાળવાનું હોય છે. ત્યાં તેને સ્નેહ દેખાય છે, પણ એ સ્નેહમાં કશી સંસ્કૃતિ હોતી નથી. ખીજા એવા જ થોડાક ગહેમાનો એ ધરમાં આવે છે, એ પણ એવા જ હોય છે. અતિશય ગરીબનો ત્યાં સત્કાર થતો નથી, અતિશય ધનવાન દીવાલોની એ

પેટ્રીમાં પણ મૂકવાનીયે પરવા કરતો નથી. આ મધ્યમ વર્ગનાં કુટુંબો પોતાના દીકરાઓને યુનિવર્સિટીમાં મોકલી શકતાં નથી, અને પંદરેક વર્ષનાં યતાં તેં તેમને કારખાનામાં કામ કરવા મોકલી દે છે. ત્યારે આવાં કુટુંબોમાં બિહારેલા યુવકો, આપણી યુનિવર્સિટીમાંથી નીકળેલા યુવકોની તુલનામાં છેક ગ્રામ્ય ને અમરૂપ નીવડે તેની તો કાંઈથી ના પાડી શકાય એમ નથી. ઘરની દીવાલોની પેટ્રીમાં પુરાઈ રહેલી સ્ત્રી પોતાનો મોભો અને પોતાની પ્રતિષ્ઠા જાળવી રાખવા માટે, સમાજના મોટા ભાગનાં જે માણસોને પોતાથી દલકાં માંને છે તેમની પ્રત્યે તિરસ્કારભર્યું વર્તન રાખે છે અને પોતાના જ જેવા સામાજિક મોભાનાં ખાનાંમાં ભરાઈ રહેલાં ચોડાંક જ માણસો પ્રત્યે એ સમ્પત્તા જાળવી રાખે છે. કારણ કે ધનની અસમાનતાને જ પરિણામે આવાં નાનાં મોટાં ખાનાં બંધાઈ ગયાં હોય છે, તેમાં ભરાઈ રહેલા લોક પોતપોતાનાં ખાનાંમાં જીવ-મોટામટ ભરાઈ રહેલાં હોય છે અને નીચેના ખાનામાંથી ઉપરના ખાનામાં જનારો ઉપરનાં ખાનાંવાળા લાત લગાવે છે. યુનિવર્સિટીમાં નહિ ગએલી એ વર્ગની સ્ત્રી જે લાગ મળે તો પોતાનાથી ઉપરનાં ખાનાંના લોકને પણ દીનભાવે વળગી રહે છે, પણ જો એ યુનિવર્સિટીમાં ગઈ હોય તો ત્યાં સેંકડો યુવતીઓ સાથે સમાનભાવે તેને ભળવાનું મળે અને ત્યારે સૌ સાથે સમ્પત્તાથી વર્તવાનું એને ત્યાં શીખવાનું મળે. એશક એ વાત સાચી જ છે કે યુનિવર્સિટીની સમ્પત્તા એ કંઈ ક્રેષ્ટ સમ્પત્તા નથી જ. અને કેન્ડિડેચની અને એક્સકર્ડની યુનિવર્સિટીઓ તો અતડાપણાના માળા છે એમ જે કહેવાય છે તેને માટે અનેક સાચાં કારણ છે: ત્યાં અતિશય ધૃણાવૃત્તિ સેવાય છે. છતાંયે ત્યાંની ધૃણાવૃત્તિ દીવાલપેટ્રીની ધૃણાવૃત્તિ જેવી ભયંકર નથી હોતી. દીવાલપેટ્રીમાં પાકેલી સ્ત્રીને તો બિયાનીયા વર્ગના લોક સાથે કેમ ભળવું તેનું જ ભાન નથી હોતું, ત્યારે યુનિવર્સિટીમાં પાકેલી સ્ત્રી ગમે તે વર્ગના લોક સાથે કંઈ વાંધા-વધરા વિના ભળી જાય છે. પણ યુનિવર્સિટીના અભ્યાસક્રમ સાથે આને કંઈ સંવાદેશ નથી અને ત્યાં પરીક્ષાઓથી પીલાતું પતંગિયું ભાગ્યે જ સમ્પત્તા શીખે છે. વળી હવે તો, દીવાલપેટ્રી તોડીને મંડળાઓમાં ને સંસ્કારી સંમેલનોમાં જનાર સ્ત્રીપુરુષોને સમ્પત્તા શીખવાના ધણા પ્રસંગો મળે છે. અને દીવાલપેટ્રીનો સમ્પત્તા કરતાં જેમ યુનિવર્સિટીની સમ્પત્તા બિયા પ્રકારની છે, તેમ ઉદાન-નગરોની અને ગ્રીષ્મઝાળાઓની સમ્પત્તા યુનિવર્સિટીની સમ્પત્તા કરતાં બિયા પ્રકારની છે. દીવાલપેટ્રીમાં ભરાઈ રહેલા આપણા સમાજની દૃષ્ટિએ ‘નિર્જાન્ધ મદ્યાર’ શબ્દ કરતાં બીજો કેાઈ બ્રષ્ટ અને ભયંકર શબ્દ નહિ હોય. પણ ‘દેખતાની સાથે જીવાન સ્ત્રીપુરુષો એકબીજાને બેટી પડે’ એવા એ શબ્દના

ખાસ અને ઘણા અર્થને ખાદ કરીને જોશે. તો સમ્યક્તાનાં મૂળમંત્રમાં તમને નિર્ગન્ધ સદ્યાર જણાશે. અને માટે જ દીવાલપેટી કરતાં યુનિવર્સિટીમાં અને યુનિવર્સિટી કરતાં ચિંચોસોશીકલ અથવા સોસિયલિસ્ટ ઓળખરાળામાં નિર્ગન્ધ સદ્યાર વધારે છે, તેથી જ વધારે સંબંધો ને શિષ્ટાચાર છે (૫૪ ૪૧૭-૧૯):

એસતે વયે

સ માં જ એટલે જૂદી જૂદી વ્યક્તિઓને જાનેલો જથ્થો કે જનસમૂહ. પછી તે સમૂહમાં સંસ્કારી, શિક્ષિત, બુદ્ધિમાન, આર્ય્યશીલ, વિચારવંત, અસંસ્કારી, અશિક્ષિત, વગેરે મને તેવી વ્યક્તિઓ હોય. પ્રત્યેક સમાજમાં આવી વ્યક્તિઓનું પ્રમાણ ઓછું વધું હોય છે જ, અને તેટલા જ માટે દરેકને ઘાગે વળગે છે ત્યાં સુધી દરેક પોતાના એ સમાજને અભિમાન લેવા યોગ્ય એવો આદર્શ અને નીતિમય જનાવવા માટે હમેશ તત્પર રહેવું જોઈએ. પણ સદા આમ જનનું નથી, કારણ કે દરેકના આદર્શો સમાન હોતા નથી. આવા સમાજમાં કેટલાંકે ઓછાં પાત્રો અને જૂનવાણી જુદો પણ હોય છે. તેને કારણે સમાજમાં અમુક પ્રકારના દોષો પ્રવર્તે છે. તેનો નાશ યુવકો સિવાય કાઢ્યે કરી શકે તેમ નથી, તેથી યુવકોએ આજે જાગ્રત થવાનું છે.

યુવકો જાણું મે સમજે છે, પોતાની ફરજનું તેમને જ્ઞાન પણ છે. પ્રત્યેક સમાજની પેઠે આપણો પણ સમાજ પ્રગતિશીલ છે. તેથી જ આ પ્રગતિના જગનામાં યુવકો પ્રગતિને પચે વિચરે છે, જ્યારે વડીલો પોતાનો જૂનો ચીલો છોડવા ખુશી નથી. આથી જ જુદો અને યુવકોના વિચારોમાં ઘણું જ અંતર હોય છે. જુદો જુનું એટલું ખરું, વડીલોએ ક્યું તેમ કરવું, એમ માની જોડેલા રિથતિચૂસ્ત કે રૂઢિચૂસ્ત હોય છે. પણ યુવકો રૂઢિના પાલનમાંના લાભાલાભનો વિચાર કરી, અદિતકર્તા રૂઢિનો નાશ કરવાના વિચારના હોય છે. અને તેને જ પરિણામે સુધારાની આશા યુવકો પાસે રાખી શકાય તેટલી અન્ય પાસે ન રાખી શકાય. છતાં આથી નધાય જુદો રૂઢિના દાંસ છે ને નધાય યુવકો સુધારાને શિખરે પહોંચવાની ધગસવાળા છે એમ તો ન જ દેહી શકાય. ગાંધીજી જુદ હોવા છતાં ગમે તેવા યુવકને સરમાવે તેવા અખર સુધારક છે, અને ઘણાંયે યુવકો છેક જ જૂનવાણી હશે. ઘણીયે વખત જર્જરિત ખોખામાં સુધારાની ધગસ અને યતનનું લોહી વહેતું જોવામાં આવે છે, જ્યારે એથી વિરુદ્ધ વૌવનથી પ્રકુલિત અલગસ્ત શરીરમાં સુધારાની

શૂન્યતા ને વૃદ્ધત્વની ટાઢારા નજરે પડે છે. મતલબ કે યૌવનયુક્ત શરીરવાળાને નહિ, પણ નવયુગની નૂતન લાવનાથી રંગાઈ તેને ઝીલી પોપી શકે એવા, અદ્વિતકર્તા સહા સામે ઝલુમનારા, અબોગ્ય રૂઢિ સામે જોડાઈ પોકારનારા, ધગશથી ભરપૂર એવા પ્રાણુવાન પુરુષોને જ યુવકો કહી શકાય.

હવે આવા યુવકો સમાજસુધારામાં ધણેજ ફાળો આપી શકે એમ છે, એમ જ નહિ પણ પ્રચારકાર્ય કરી પોતાની શુદ્ધિ, શિક્ષણ અને કાર્યશક્તિના પ્રભાવને જાણે, પોતે જે સુધારક સદ્વિચારો સેવતા હોય તેની ખીમ ઉપર સારી ઉપર સારી છાપ પાડી હાલના સમાજના જર્જરિત ખોખામાં નવજીવન અને નવા પ્રાણ પૂરી શકે એમ છે. સમાજ આવા યુવકો પાસે સુધારાની આશા જોટલી ન રાખે તેટલી ઝોછી! છતાં આવા યુવકો સમાજને જોઈએ તેવા કેમ સુધારી શકતા નથી, પોતે સમાજમાં જોઈએ તેટલા આગળ કેમ વધી શકતા નથી, તેનાં કારણો પણ જોવાની જરૂર તો છેજ.

યુવકો હજી વડીલોથી જાણુ જાડરીને આવે છે. કેટલાક નગ્નસત્ય પ્રશ્નોમાં પણ યુવકો વડીલોના ચીલા તોડી શકતા નથી. સત્ય પ્રત્યે પ્રીતિ રાખી ન્યાય અને સમાનતાના પાલનઅર્થે આ જીવન છે એ યુવકોએ ભૂલવા જેવું નથી. સિદ્ધાન્તને અનુસરી પોતાના સ્વતંત્ર વિચારોને વિવેકશુદ્ધિથી કેળવવા પૂરતો પુરુષાર્થ યુવકોએ આદરવો જોઈએ. સત્ય લાગતું હોય તે પોતાના વડીલ, માળાપ કે સમાજ આગળ રજૂ કરતાં યુવકોએ સહેજ પણ ડરવું જોઈએ નહિ. તેમ ન કરે તો પોતાના વિચારોનું ખંડન થવા દેવાથી વિચારશક્તિ અને કાર્યશક્તિનો નાશ થાય છે. જૂના વાતાવરણ પ્રમાણે વર્તવાથી કદાચ તમને પૈસાટકાનો લાભ થવાનો હોય, કીર્તિવાન, કુશળ અને ડાહ્યા લેખાવાના હો, તો તે સર્વ લાભોને ભોગે પણ, તમારા આત્મામાંથી આર્વિભાવ પામેલા તમારા સ્વતંત્ર વિચારોને રોકવા કદી પણ પ્રયત્ન કરશો નહિ. તમારો આત્મા એ જ તમારો પરમાત્મા છે અને તેના વિચારો પ્રમાણે વર્તવાથી તે તમારું રક્ષણ કરશેજ. ગમે તેવી સ્થિતિમાં આત્મોન્નતિ કરવી એ મનુષ્યજીવનની જરૂર છે એમ માની તમે તમારા વિચારોને સ્વતંત્રપણે અમલમાં મૂકશો, ત્યારે જ તમને દરેક વસ્તુનું સત્ય હાય લાગશે અને તમારો આત્મવિકાસ થશે. સમાજના ગાડરીઆ ટોળાની ભેગું બળી જવું એ યુવકોને ન જ છાજે. એ તો ભીરુનું જ કામ! માટે વડીલોની કે સમાજની પ્રશંસાયુક્ત અંધસેવાથી તમારું કલ્યાણ થવાનું છે, એ કલ્પનાને સ્વપ્ન પણ સત્ય માનશો નહિ. તેથી તમારો હિદ્દાર થવાનો નથી. ધર્મચુર, શાસ્ત્ર કે સમાજના ખાંધીઆથી તમારો

ઉદ્ધાર નહિ જ થાય. તમારી આંતર શક્તિઓને ઉત્તેજિત કરી તમારું પોતાનું કર્તવ્ય જાનવશો તો જ તમારો ઉદ્ધાર થશે. તમારી આંતર શક્તિના સાથ વિના તમે એક પથ્થુ ડગલું આગળ નહિ ધપી શકો! પોતાના વિચારોને સ્વતંત્રપણે સ્થાન આપવું એ જ ઉત્તમ છે. તેમ કરતાં ગમે. તેટલી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે તો તે કરી લેવો. પ્રભુએ ઉત્તમ મનુષ્યજન બ્રહ્મું છે તો તેની સાર્થકતા મેળવવા માટે નીતિને અને વિનયને પંથે વિચરી પ્રગતિ સાધવી એ જ યુવકનું કર્તવ્ય છે.

પોતાના સ્વતંત્ર વિચારોને સામાજિક સ્વાર્થી વિચારોથી કદી પણ મલિન ન થવા દેતા. ઉદાહરણે લેઈને તો, તમારી પડીતોપરિગત મિત્રકતળી વહેંચણીને પ્રસંગે કદી પણ લડો નહિ, તમારાં-મોટા કે નાના લાભ હોય તેમને મુજેથી તેનો ઉપભોગ કરવા દો. તંમે જાતે શ્રમ કરીને જ પેદા કરો તેના જ ઉપર તમારો વાસ્તવિક હક્ક છે, એ સિદ્ધાન્ત તમારા હૃદયમાં લખી રાજો. આથી ઊંચડી રીતે વર્તી લાઈઓ સાથે કુશ્મંપ કરશો તો એ કુશ્મંપનાં જીજ તમારી પ્રભામાં જિનરશે અને તેથી કાળક્રમે સર્વજનતાને નુકસાન થશે. કારણ કે કુશ્મંપ એ એવો એવી રોગ છે કે તે ધરમાંથી યાત્રિમાં, યાત્રિમાંથી સમાજમાં અને સમાજમાંથી દેશસમગ્રમાં ફેલાય છે. પૂર્વજેએ સ્વાર્થને ખાતર વાવેલાં કુશ્મંપનાં જીજ હજી આપણા સમાજમાંથી તળતોડ મહેનત કરવા છતાં નથી ખસતાં, એટલું જાણ્યા છતાંય આપણે તે જ પંથ સ્વીકારીએ એ આપણને નજર શોભે! જ્યાં સ્વાર્થ જેની રાક્ષસી વૃત્તિએ ધર ઘાટું હોય, ત્યાં સ્વતંત્ર વિચારોની ફળવણી ખરેખર અટકી જ પડે ને! અને આવી સ્વતંત્ર વિચારોની ફળવણી સિવાય કાંઈ આગળ ધપી શકે અરૂં કે? માટે કુશ્મંપને ફગાવવાનું કામ સુધારાની ધગશવાળા યુવકોએ જ કરવાનું છે.

આપણે હજી હમણાં જ સંસારમાં પ્રવેશ કરતા હોવાથી સારોયે સમાજ આપણામાં જાગૃતિની ઉમેદ રાખીને આતુરતાથી મુસેદશાન્તિની રાહ જોઈ રહ્યો છે. યુવકો, જ્યાં સુધી આપણે વિવેકબુદ્ધિને ફળવી આપણી વિચારશ્રેણીને સ્વતંત્ર નહિ જનારીએ, ત્યાં સુધી આપણી જાતને સ્વતંત્ર જનાવવા માટે આપણે શક્તિમાને નહિ થઈએ.

આપણી સામે આજે સમાજના ધીકતા પ્રશ્નો આવી પડ્યાં છે, તે બધાનો ઉકેલ આપણે લાવીશું તો જ આપણે સુખી થઈશું. 'આપ મુઆ વિના સ્વર્ગે નહિ જવાય.' પડીતો હવે પરવારી ચૂક્યા છે, એટલે એમને તો પોતાનો કક્કો ખરો કરવા સિવાય જીજ કંઈયે પડી નથી. આજે સમાજમાં ઘણીયે બેનો

કુળવાનશાહીના પદ્ધતિ નીચે ચગદાઇ રહી છે, વિધવાઓ કુળવાનશાહીની છત્રી ઝાઢીને ફરતા લક્ષ્મણોને હાથે બ્રહ્મ સધ રહી છે, પરિણામે ધણીયે બેતો દુવોહવાડો શોધે છે. જાળલક્ષ્મણે પશુ આવે જ મુંઝવણભર્યા પ્રશ્ન છે અને પ્રશ્નમાંયે ધુવકધુવતીઓના સંસાર આ જાળલક્ષ્મણથી નીરસ જની મયા છે. વૃદ્ધલક્ષ્મણ પશુ ક્યાં ઓછું ત્રાસરૂપ છે? આ ઉપરાંત વરવિકૃત, કન્યાવિકૃત, પ્રેતભોજન, ત્રાહવાહ માટે થતા મોટા ને જોટા ખર્ચ અને વ્યસનો જેવા કુટિલ આચારો- માંથી આપણે આ સમાજને છોડાવી એને જીવંત અને મૂર્તિગત જનાવવાનો છે, તેને માટે તત્પર જનો.

જૂનું વર્ષ મેં માસે ખતમ થતાં, નવા આશાભર્યા વર્ષમાં આપણે પગલાં માંડી રહ્યા છીએ. આ નૂતન વર્ષના નૂતન દિવસની અનેક કાર્યદિશાઓ આપણી સમક્ષ રમી રહી છે. તે ગદ્યામાં અતિ મહત્ત્વ ધરાવે એવું ઉપરનું કાર્ય આપણે શૂલધુ ન જોઈએ. બેસતા વર્ષને મંગળ દિવસે સમાજની કુરુદિશો દૂર કરી તેને મંગલકારી જનાવવાનો નિશ્ચય કરી લેવો જ રહ્યો. માટે ધુવકો, જૂના વર્ષની સાથે જૂના રિવાજો આ નૂતન વર્ષમાં ફગાવી દેવા કટિનિશ્ચય થાયો, એ જ બેસતા વર્ષની અભ્યર્થના!

ખાંધણી

માતીલાઇ કુબેરલાઇ પટેલ

શું આપણે સાચા સંસ્કારી છીએ?

આજ કાલ આપણે સમાજને સંસ્કારી માનીએ છીએ, તે વસ્તુતઃ એક પ્રકારની ભ્રમણા જ છે એમ લાગે છે.

સંસ્કારી સમાજના લોકો, જે લોકોને ગાગડીઆ, રાંચા, જંગલી, વગેરે ઉપનામો આપીને વખોડે છે, તે લોકોના કેટલાય સામુદાયિક રિવાજો એવા છે કે તેમને અપનાવવા માટે એ સંસ્કારી સમાજના લોકો સામાજિક સુધારણાના ઊજળા નામ નીચે અનેક વર્ષોથી પ્રયત્ન કરી રહેલ છે, છતાં એમનો એ પ્રયાસ હજી સફળ થયો નથી.

ઉદાહરણ તરીકે, વિધવાપુનર્લગ્ન, લગ્નવિચ્છેદ અને સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતા વગેરે હક સંસ્કારી સમાજ કરતાં આમ્ય ગણ્યતા સમાજમાં સ્ત્રીઓને ઘણા સમય પહેલાં આપી દેવામાં આવ્યા છે. પરંતુ ઉપલા વર્ગના સ્વાભાવિક અભિમાનથી હજી આપણે સંસ્કારી સમાજ પોતાને પ્રગતિમાન મનાવવાની ભ્રામક વાતોને વંશપરંપરાની વારસાની રૂઢિ વળગી રહેલ છે. એ ભ્રમણા

નવીન યુગના માનવીઓએ દૂર કરવાની જરૂર છે.

ઉપર મેં સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતા વિશે જણાવ્યું છે, તેની સાથે કેટલાયે ઔણ્વત્તરી નજરે વિરોધ હિસાબે એ હું સમજું છું. પરંતુ મેં વિશાળ દૃષ્ટિએ એ સમ્મદ વાપર્યો છે. તેની થોડીક ચર્ચા જરૂરી છે.

સંસ્કારી સમાજની અને ખાસ કરીને નગરોમાં વસતી સ્ત્રીઓ આજકાલ જોટલી નાજુક જતી ગઇ છે, કે તેને લીધે તેમણે સ્વાશ્રયશક્તિ ગુમાવી છે. તેમનાથી એકલાં રેલવેમાં મુઠ્ઠાં મુસાફરી થઇ શકતી નથી, ત્યારે આમીણુ સ્ત્રીઓ ગામડાની વાટે પગરસ્તે મુસાફરી કરતાં જરાયે કરતી નથી. સંસ્કારી સ્ત્રીઓને નાનકડી 'બેગ' ઊંચકવા માટે મજૂરની મરજ રહે છે, ત્યારે આમીણુ બેગો મળ્યુ દોઢ મળ્યુ વજનની ગાંસડી ઊંચકીને કે પાણીની ફેલ લેઇને જરાયે થાક્યા વિના ચાલી આવે છે. સંસ્કારી વર્ગની સ્ત્રીને 'દુ' કેવી મુંઝવે દેખાઉ છું? મારા ઉપર કેટલા જણ આકર્ષાય છે? એ દેખનાઓ વધારે આવે છે. સંસ્કારી સ્ત્રીઓ આર્થિક દૃષ્ટિએ પુરુષ ઉપર બોગસ છે, ત્યારે આમીણુ તેમજ નીચલા ચરની સ્ત્રીઓ ખેતરોમાં, કારખાનામાં અને બીજાં ધરકામોમાં પોતાના સરીઘનથી હિરસો આપી કુટુંબની કમાણીમાં આર્થિક દૃષ્ટિએ ઉમેરણુ કરે છે. આ અર્થમાં મેં આ સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

સંસ્કારી સમાજ પોતાને પ્રગતિમાન કહીને કુશાય છે, પણ તે દળુ અંગેક પ્રકારનો શુંખલામાં જકડી રહેલ છે. સમાજના શિક્ષિતવર્ગની ફિલપૂજન અ-શિક્ષિત અને આમીણુ વર્ગના કોઈ પણ રીતે યોછી કે ઊતરતી નથી. બહુ બહુ તો તેની ટાપટીપમાં જરાતરા ફેર પડતો હશે, પરંતુ તરતતઃ તેમાં કાઝો પકોટો દેખાતો નથી.

સમાજના બહુશિક્ષિત અને ઉપલા વર્ગમાં રોહલગનની વાતો જોટલી થાય છે તેટલાં રોહલગનો સાથી રીતે ચતાં નથી. સાથે સાથે બહુપત્ની લાગનના અને ત્યકતાઓના જનાવો તેમનામાંજ વધવા લાગ્યા છે.

આપણે જ્યારે આગળ વધ્યાની વાતો કરીએ છીએ ત્યારે કેટલી પીછેહઠ કરી રહ્યા છીએ તે જાણવાની પહેલી જરૂર છે. આપણા દેશમાં એક વર્ષથી તે પંદર વર્ષ મુખીની વિધવાઓની સંખ્યા ખૂબ છે. સંસ્કારી ગણાતા વર્ગના લોકોમાં પ્રનર્ધાગની છટ ન હોવાને લીધે આ સંખ્યા મોટે ભાગે એ જ વર્ગની હોયી જોઇએ એમ માનવાની ફરજ પડે છે.

પ્રગતિની દૃષ્ટિમાં આપણે કેટલાં જધાં પછાત છીએ તેનો ખ્યાલ આપણા દેશના મરણપ્રમાણુ ઉપરથી આવી શકે છે. એવો અંદાજ કાઢવામાં આવ્યો

છે કે આપણા દેશમાં પ્રતિવર્ષે એ લાખ સ્ત્રીઓ મૃત્યુવાદમાં મરણ પામે છે. આમાં ઘણી સ્ત્રીઓ વીસ વર્ષથી નાની હોય છે. જાળમરણનું પ્રમાણ એક હજારે ૧૭૫થી ૪૦૦ સુધીનું છે, જે ખીમ દેશો કરતાં ત્રિશેષ લઘુકર છે.

આપણા દેશવાસીઓના આયુષ્યનું સરેરાશ પ્રમાણ માત્ર ૨૪ વર્ષનું જ છે. જ્યારે ખીમ દેશોમાં એ પ્રમાણ એથી જાડું જાયું, કોઈ કોઈ દેશમાં ૫૫થી ૬૦ વર્ષ જેટલું છે.

અલગત આમાં આપણી રાજકીય પરાધીનતા અને તેથી આર્થિક કંગાલિયત એકો ભાગ લગ્યતી નથી. છતાં આપણી સામાજિક માન્યતાઓએ તેમજ રૂઢિઓએ આ દુર્દશામાં મોટો ફાળો આપ્યો છે, એ સૂક્ષ્મ જાણે આપણે આપણને ભારે નુકસાન કર્યું છે.

પ્રગતિની પારાશીશી પ્રમાણે જોતાં આ સ્થિતિ આપણા જંગલીપણાની સાબિતી આપનારી જ છે.

એક દોષ માત્ર દિલ્લમાં જ નહિ, પણ સમસ્ત પૃથ્વીભરમાં જોવામાં આવે છે. પશુઓ તો કેવળ શૂંપતૃપ્તિ માટે જ સંહાર કરે છે, પરંતુ પોતાને જાડું છુદ્ધિમાન તેમજ સંસ્કારી મનાવતા ગાનવોની લૂંટ અને ખૂનામરફી તો માત્ર શૂંપતૃપ્તિ પૂરતી જ મર્યાદિત રહી નથી. સ્વાર્થ, લાલચ, ખટપટ, દગો અને વિશ્વાસઘાતમાં જંગલી ગાનવીઓ અને પશુઓ કરતાં પણ સંસ્કારી ગણાતો માનવી ચડી ગયો છે!

આમ કહીને હું માનવજાતિને ઉતારી પાડવા માગતો નથી. દિલ્લથી આવ્યા જંગલીપણાની જડ ઉખેડીને માનવજાતિના વિકાસમાં એ વર્ગ સંગીન ફાળો આપે તેની જરૂરિયાત જાણીને નિગ્રાસવાદ્યો દૂર એવી લાવનાથી હું આ કડવી દેખાતી છતાં સાચી વાતો કરવા પ્રેરાયો છું.

કીમુમુ (કેન્યા)

રાવજીભાઈ લલિતભાઈ પટેલ

ખિચારો ખેડૂત

પશ્ચિમ દિશાને કોઈ કોઈ આછી વાઘળીઓ અનેકવિધ રંગે રંગતી હતી. દિવાકર-લાલુ-પોતાનું સામ્રાજ્ય સંકેલી કોઈ અગમ્ય પ્રદેશમાં જવાની તૈયારી કરતો દિસતો હતો. સામે દૂર દૂરનાં નવપણવો ઝાંખે ભૂરે રંગે રંગાતાં હતાં. એકાએક પશ્ચિમ દિશાએથી એક લહરી આવી વાતાવરણને શાન્ત, આનંદદાયી બનાવી વહી ગઈ. પળવારમાં જગત ઉપર અધિકારનું સામ્રાજ્ય

ફેલાયું. પરંતુ તે અંધકારને લગાડવા નિશાકર-ચંદ્ર-પોતાનો પ્રકાશ ફેંકી હતી રહી હતો. ચંદ્રના મદદનીશ તારલા તેને મદદ કરી આનંદ વ્યક્ત કરી ટમટમી રહ્યા હતા, પૃથ્વી ઉપર, પોતાના નેજાનાં ફરજો ફેંકી અભિમાન રાખતી રહ્યા હતા.

એવે સમયે દૂર દૂર સર્પાકારે ત્રહી જતી રણિયામણી નદીના સુંદર તટ ઉપર બે મિત્રો, જેમનાં બુદ્ધિ સાથે અનિલની મંદ્ર મંદ્ર શીતળ લહરીઓ રમત રમી રહી હતી, તેઓ નદીના નિર્મળ નીરમાં ચંદ્રનું ચિત્તાકર્ષક પ્રતિબિંબ પડતું નિહાળતા નજરે પડતા હતા.

“ભાઈ, સુરેન્દ્ર, પેલા જગનભાઈને ત્યાં એક વાર નાણાંની રેલમહેલ હતી; પરંતુ અત્યારે તો તેને ત્યાં છોકરાંને ખાવાના પણ સાંસા પડે છે.” મહેન્દ્રે નિરાશાથી કહ્યું.

“વાત ખરી, પરંતુ એનું કારણ પણ જાણવા જેવું છે. એ ભાઈશ્રીને ગામના બીજા પૈસાદારોએ પોતાં ખર્ચ સરગમાં નાખીને કરાવ્યાં. અને તે ભાઈ એગની શિખામણને અનુસર્યા. તેનું પરિણામ અત્યારે તેને અત્યંત શોષણ પડે છે.” સુરેન્દ્રે ઉત્તર વાળ્યો.

“ભાઈ, ચઢાવનાર તો સૌ કોઈ મળે, પરંતુ તેણે તો વિચારવું જોઈએ તે? વગર વિચાર્યો ધધો કર્યો કેમ પાછવે? અત્યારે તેજ ગૃહસ્થો તે બિચારાની અવગણના કરી રહ્યા છે. તેઓ તેને આશ્વાસન તો શેનાજ આપે?” મહેન્દ્રે કહ્યું.

“આશ્વાસન તો રહ્યું બાંજુ ઉપર, પણ તેને બિચારાને બોલાવતા પણ નથી. ‘મતલબકી મળ દુનિયાદારી!’ એ બિચારો રહ્યો અલણ તેમજ સગીર, એટલે પેલાઓએ તક સાધી તેને ચઢાવ્યો અને ખુવાર કર્યો. અને બિચારાને સદે રમતાં પણ શિખવ્યો. તેથી તેનું ધન, ઘરઆર, જમીન, જગેરે વેચતાં પણ શાહુકારોનું દેવું પૂરું ન થયું અને પરિણામે દેણદાર બન્યો.” સુરેન્દ્રે કહ્યું.

“દેવું તો શું? પરંતુ તેનું બ્યાજ પણ રાતદિવસ ટાઢ તડકા વેડી કાળી મજૂરી કરવા છતાંયે પૂરું થતું નથી.” મહેન્દ્રે અત્યંત ઉદ્વિગ્ન મને કહ્યું.

“બ્યાજ કેવી રીતે પૂરું થાય? એ બ્યાજના ઘોડાએજ તેને તેમજ ધણા ખેડૂતોને પાવમાલ કર્યા છે તેમજ આજે પણ કરી રહ્યા છે. શાહુકારો બ્યાજના ટોકડા અદર્શિય વધાર્યોજ, જાણ છે.” સુરેન્દ્રે કહ્યું.

“તેમને બિચારા ખેડૂતોની શી પડી છે? રહેવા માટે મોટા મોટા આલિશાન બંગલા, હરવા ફરવા માટે ઘોડાગાડી અને મોટરો તેમને માટે

હાજર છે. નોકરોનું તો પૂછવું જ શું?" મહેન્દ્રે કહ્યું.

"લાઇ, તેમના આલિશાન જંગલોની એકે એક છંટ જિયારો ખેડૂતોના લાંબ લોહીથી રંગાઓલી છે. અને એમના ગાડીધોડા અને મોટરના અવાજ ગરીબ જિયારો ખેડૂતનાં કુસુમ જેવાં કુમળાં નિર્દોષ જાળકોના કરુણ ને અકર્ષક રુદનને દગાવી દે છે." સુરેન્દ્રે જણાવ્યું.

"લાઇ, કોઇક જ એવો શાહુકાર દશે, જેણે પોતાના પરસેવાથી ધન મેળવ્યું દશે. નહિ તો ધણું કરીને ધણા ખરા શાહુકારો ચૂસણનીતિને જ પરિણામે આટલા જધા ધનવાન બન્યા છે." મહેન્દ્રે કહ્યું.

"જિયારો આજનો ખેડૂત ખોટાં ખર્ચ કરવાથી જ તારાજ થઇ ગયો છે. એના શરીર ઉપર લોહીનું ટીપું પણ નજરે પડતું નથી. આખી જિંદગી રણી રણી શાહુકારોનાં ઘર વ્યાજ પેટે ભરવાં પડે છે, છતાં પણ તે રુણમુક્ત થતો નથી. ક્યાં ગયું એવું નુર? આંધળું અનુકરણ કરવામાં એ ફસાયો છે." સુરેન્દ્રે કહ્યું.

"ખેડૂતોની ઉત્પત્તિનો મૂલ્ય અત્યારે તો આઘમી ગયો છે, પણ તે થોડા સમયમાં જ ઉદ્ધવ થનાર છે અને ત્યારે પેલા ચૂસણનીતિવાળા માલદારોનો મૂલ્ય અસ્ત પામશે તથા કુદરત તેનો મોગ્ય બદલો પાછો વાળશે. જિયારો ખેડૂતને ત્યારે જ મુખે ખાવાને અન્ન મળશે અને ઇશ્વરકૃપાથી તેના હૈયાની હોળી ત્યારે જ સમશે. તેનાં જાળકોનું રુદન પરમેશ્વર અવશ્ય સાંભળશે જ. કુદરતને ત્યાં તો ન્યાય છે જ." મહેન્દ્રે કહ્યું.

"લાઇ, વાળુનો વખત થયો છે. ચાલ જઇએ." અને તે બન્ને લાગ્યે હલ્લે લોક્યાં.

અવિધા

(રાજપીપળા રોડ)

સોમાભાઈ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ

મહીપતલાલ મીઠાભાઈ પરેલ

નોંધ: આસો ૧૯૯૫ના 'પારીદાર'માં મારો 'દેવતાનાં દુઃખ' એ નામનો લેખ પ્રગટ થયો છે. તેમાં શાહુકારોનો ત્રાસ અતિશયોક્તિ વિના વર્ણવ્યો છે. કોઇ અમુક વ્યક્તિને વિષે તેમાં મેં લખ્યું નથી, છતાં શાહુકારો બધેએસતી પાધડી માથે પહેરી લે છે. તો હું આશા રાખું છું કે કોઇએ પણ એસતી પાધડી પહેરી લેવા તરફી લેવી નહિ, કારણકે પાત્રો વદન કલ્પિત છે. એને મારે જેને વધુ ખુલાસા જોઈતા હોય તેમણે મને લખવું.

અવિધા (રાજપીપળા)

સોમાભાઈ લ. દેસાઈ

નવપરિણીતાને

વાચકે, તમારી લગ્ન પહેલાંની સ્થિતિમાં દષ્ટિ ફેંકતાં તમને તમારી આજની અને તે સમયની સ્થિતિમાં ફેરફાર તો ખરોય લાગતો હશે. તમારા પહેલાંના યૌવનનો ઉન્માદ આજે જણાય છે? પહેલાં તમારા યૌવનનો વટોળ લપંકર ઉચ્છવાયકર કરતો હશે, સામરનાં મોખ્ખને તે દિમાલયની ઊંચાઈએ ચઢાવતો હશે અને પાતાળની ઊંડાઈમાં પથ્થુ ધકેલી દેતો હશે. તમારું હૃદય તે ઉછાળા-એને વચ્ચે ઘડીકમાં આકાશમાં જોતું હશે તો ઘડીકમાં પાતાળમાં દષ્ટિ ફેંકતું હશે. અત્યારે તમારામાં આવું કંઈ જણાતું તો નહિ જ હોય. લગ્ન તમને બંધન જેવું લાગે છે? તમારું જીવન અત્યારે તો શાન્ત થયું હશે. જીવનમાં સમ્યક્તા દાખલ થઈ હશે. જીવન સરળ પથ્થુ થયું હશે. અત્યારે તમને તમારું જીવન સમતોલ થયેલું લાગે છે? તમે ગણે કે બીજા જ દુનિયામાં આવી પડ્યા હોં એમ લાગતું હશે. અત્યારે તમને પહેલાં જણાતું દેવાસ-શિખર ઉપરનું સૌન્દર્ય જણાતું નહિ હોય. સામરના અધકારમય તળિયાની કમકમીનો પથ્થુ તમને અત્યારે અનુભવ થતો નહિ હોય. તમારી અત્યારની નિંદ્રાગીમાં તો તમે સપાટ જમીન ઉપર સીધે રસ્તે ચાલ્યા જતાં જે સામાન્ય અનુભવો થાય તે અનુભવોની પેલી પાર તમારી દષ્ટિ ફરકી શકતી નહિ હોય. લગ્ન પહેલાંની અને પછીની નિંદ્રામાં ફેરફાર ગણે ફેરફાર થઈ ગયો છે! તો શું લગ્ન તમારા પહેલાંના ઉન્માદને બંધનમાં નાખનાર તથા સકાશ ખરું કે? બંધન હોય તોપણ બધાંય પરણે છે, જગતમાં સ્ત્રીપુરુષો એકબીજાને જોળતાં જ હોય છે. પરંતુ તે સંબંધ શોધવા મળે છે, બંધન માત્રતાં નથી. લગ્નથી તે સંબંધ ગાયે છે. હરે તેમાં બંધન ફેટલી હદ સુધીનું અને કેવું છે તે જાણવા માટે તમારે તમારી પોતાની જ નિંદ્રા તરફ નજર કરવી પડશે. દરેક જાણનાં બંધન સરખાં હોઈ શકે જ નહિ. તેનું પણ કારણ છે અને તે દરેક મુશ્કેલી નિંદ્રા મુશ્કેલીની પદ્ધતિ ઉપર આધાર રાખે છે.

લગ્ન એ આનંદ નથી, તેમ વેક પણ નથી. એ એવું મંબીર પ્રકરણ છે, કે તેમાં આપણે પોતાની ઇચ્છાથી જ દાખલ થઈએ છીએ. તે પ્રકરણને શોભારપદ રીતે પાર ઉતારવું એ આપણું કામ છે. તે નિંદ્રાગીના કરતાં પણ વધારે કીમતી છે. આપણી જ ઇચ્છાથી આપણે જન્મ્યા નથી, પરંતુ લગ્ન તો આપણે આપણી જ ઇચ્છાથી કરેલું છે. આપણાં જન્મમાં અને લગ્નમાં આટલો ફરક રહેલો છે.

.. લગ્ન કરવું એ મંબીરમાં મંબીર જવાગદારી છે, જેને તમારી કુનેહલરી

બુદ્ધિની અને જળની જરૂર પડે છે. એ પ્રકરણમાં તમારી ગંધી શક્તિઓનો છૂટથી ઉપયોગ કરો, છતાં તમારી ઉપર કંઈ વખતે દુઃખ આવી પડશે તે કહી શકાય નહિ. જો તમે લગ્નજીવનની સફળતા ઇચ્છતા હો તો તમારા જીવનસાથીની પણ તમારા જોડેલી જ શક્તિની જરૂર છે.

લગ્નને તમારા ચારિત્રને કેળવવાની એક મહાન શાળા કહી શકાય. તેમાં તમે તમારા ચારિત્રને સુધારી તમારી જાતને શ્રેષ્ઠ બનાવી શકો છો. અને તેમ કરવા માટે તમારે એક મોટી ફરજ જાળવવી પડે છે. અને તે ફરજ કંઈ તે તમે જાણો છો? તે જીજ્ઞાસા નહિ, પરંતુ તમારા જીવનસાથીને સુખી બનાવવાની આંખ આજળ અહર્નિશ તરવરતી તાલાવેલી. તમારું આ આ કાર્ય જાળવ્યા સિવાય જો તમે તમારી દષ્ટિ સામાજિક સુધારા વગેરેની અભિલાષાઓમાં પરાવશો તો તમે એક રીતે અવળે રાહે ચઢેલા ગણાશો; પછી બસેને તે તમારું કામ ઉદાર અથવા કીમતી હોય. જો તમને લગ્નની ફરજ કરતાં જીજ્ઞાસુ ફરજોની ઉપયોગિતા વધારે લાગતી હોય તો તમે લગ્નથી હમ્મર ગાઉ દૂર રહો એ જ સલાહભરેલું છે.

હવે લગ્ન થતાં જ એક કરુણાજનક વસ્તુને અસ્તિત્વમાં લાવી મૂકનાર ઘણા ઓળખીતાઓને અને મગાસંજંધીઓને મેં જોયા છે. તે લોકો લગ્ન-જીવનમાં પ્રથમ પગલાં ગાંડતી સ્ત્રીને સામાજિક ફરજો, સામાજિક બંધનો, લોકો તરફથી તેને માટે રખાતી આશાઓ, વગેરે વગેરે ઉલટાંસુલટાં ભૂત લગાવે છે અને તેના લગ્નને ગંભીર દુઃખમય પ્રકરણ બનાવી મૂકી તેને પણ હતાશ કરી મૂકે છે. આવા લોકોને તો ગાંડાની દરિયતાલમાં વહેલામાં વહેલી તકે મોકલી આપવા જોઈએ. નવદંપતીને થોડી ઘણી ફરજોની જરૂર હોઈ શકે, પરંતુ તે થોડામાં થોડી હોય તેટલી સારી. દરેક નવદંપતી માટે એક વસ્તુ ખાસ જરૂરની છે, જો તે જીવનમાં સફળતા ઇચ્છતાં હોય તો. અને તે જો કે લગ્ન થયા પછી તરત જ તેમનાં સગાંસંજંધીઓથી દૂર જઈ તેમણે ઓછામાં ઓછું એકાદ વર્ષ ભોગવવું જોઈએ, જે વખતે તેઓ એકબીજાના હૃદયને સારી રીતે જાણી શકે, ઓળખી શકે અને જિંદગી કેવી રીતે પસાર કરવી તે નક્કી કરી શકે અને તેમનાં જીવનનો પાયો કોઈની પણ પણ દબાવ સિવાય પોતાના વિચારો પ્રમાણે નાખી શકે.

પતિપત્નીની વિચારસૃષ્ટિ જો એક જ જાતની હોય તો તો ઠીક છે, પણ જો તેમના વિચારો જુદા જુદા હોય, એકને જીભના વિચારો રુચતા ન હોય તો તે તકાવત તેમણે નિભાવી લેવા જોઈએ. પરંતુ તે તકાવત તેમણે નિભાવી

લેવો જોઈએ એ ફરજ છે એમ સમજીનેજ, દુઃખી યદને નિભાવવાની બિલકુલ જરૂરિયાત નથી. આ ફરજને આવાં યુગલો વહેલામાં વહેલી તકે અગત્યમાં મૂકે તેટલો તેમને વધારે લાભ છે. પતિપત્નીએ એક બીજાને સંપૂર્ણ રીતે સમજવા પ્રયત્ન કરવો એ સારામાં સારી વસ્તુ છે. એક બીજાને મદદ કરવા તૈયાર થવું, એક બીજા પ્રત્યે લલી લાગણીઓ જતાવવી, એક બીજાને માન આપવું, એ ઇચ્છવા ગોચ્ય વસ્તુ છે. જીવનભરના સાથીની કિંમત લાજપાલા સરખી ગણવી એ ઠીક કહેવાય નહિ. તમારા જીવનસાથીની કિંમત તમારા કરતાં વધારે છે-એમ સમજવું જોઈએ. પોતાના લાગીદાર પાસેથી દક્ષ કરીને પોતાની કિંમત અંકાવવી એ ઠીક નથી, બદકે જંગલી-પક્ષુ જ છે. જો તમે એકબીજાને સમજી શકવાને સમર્થ ન થાઓ તોપણ એક બીજા ઉપર વિશ્વાસ તો રાખજોજ.

નવવિધીત દંપતીમાં કુદરતી રીતેજ વિષયવામના વધુ પડતી હોઈ શકે; પણ તે જરૂરી છે? તે બેશક થોડેઘણે અંશે એક બીજાના સ્નેહમાં વધારો કરવાનો થોડો ધણો પશુ ફાળો આપે છે, પણ દેહસંગધને કાષ્ઠમાં રાખવો જોઈએ. તેને માટે નિયમ હોવો જોઈએ. સંયમની ખાસ જરૂર છે. એ વામના પોષવાને માટે એકબીજાનાં શારીરિક સ્વાસ્થ્ય જમડવા દેવાં ન જોઈએ. સ્નેહ એકધારે વધી શકે કે કેમ એ શંકા છે, સ્નેહનો ઉભરો અમુક ઊંચાણએ પહોંચ્યા પછી પાછો નીચે પડે એવો સંભવ ખરો. માટે તેને ફાઈના ટેકાની જરૂર પણ પડે છે. નવદંપતીને માતાપિતા યથા સિવાય બીજો ટેકો હોય પણ શો? પરબુધા પછી બેત્રણ વર્ષમાં નવદંપતીને સંતાન ન થાય તો તેમનો સ્નેહ જોઈતા પ્રમાણમાં ટકી શકે નહિ. જરૂર એ માયું છે કે સંતાનો પતિપત્નીના સ્નેહમાં ઓર વધારો કરે છે. એ તો પતિપત્નીના સ્નેહની સાંકળને જોડનારી કડીઓ છે. એ કાણુ નથી બન્યું, કે સંતતિરહિત પતિ-પત્નીનાં જીવન ટૂંકી મુદતમાં ખાલી ખાલી ચંદ્ર ગજોલાં લાગે છે? અને બીજી લગ્નરો વસ્તુઓમાં મન પરોવવાનું સાધન હોય, પરંતુ ઘરમાં નિદોષ હાસ્ય કરતું એક જાણક ન હોય ત્યાં સુધી તેમનાં હૃદયો શાન્તિ અનુભવતાં નથી. પરંતુ નાની વયનાં પતિપત્નીએ આ લાભ ઉતાવળે લેવાની આશા રાખવી જોઈએ નહિ. જરૂર આગ કરતાં તેમના સ્નેહને નહિ જેવો આશકો તો આવશેજ, પણ તેમણે તે નિભાવી લેવો પડશે.

દરેક જણે છે કે સ્ત્રી જાણકાને જન્મ આપે છે, ત્યારે પછી તેનું શરીર સાવ ન ખાઈ જાય છે. આખા શરીરમાં નિર્જળતા આવી જાય છે. નાની વયમાં

માતા બનેલી સ્ત્રીઓનાં શરીર ભેદ કાને કંપારી નહિ વજૂટી હોય? તેમના રોમે રોમમાં રોગજંતુ તરવરતા કાણે નહિ બેસા હોય? ઊભા રહેવાની શક્તિ તેમના શરીરમાં શોધી પણ જડતી નથી. માટે જ કહું છું કે સ્ત્રીપુરુષે લગ્નગ્રંથીથી પુખ્ત વયે જ ભેડાવું જોઈએ. સ્ત્રી બાળકને જન્મ આપે તે પહેલાં તેવું વય જોઈએમાં જોઈએ પીસ વર્ષનું હોવું જ જોઈએ. પુરુષનું વય પણ તે વખતે પચીસ ઉપર હોવું જોઈએ. ફાલના બાળલગ્નનિષેધક કાયદામાં ફેરફાર થવો જરૂરી છે. લગ્ન વખતે સ્ત્રી અને પુરુષનું વય અનુક્રમે જોઈએમાં જોઈએ અદાર અને ચોવીસ વર્ષનું હોવું ઘટે છે, જેથી મુખી અને બળવાન સંતાનોની આશા રાંખી શકાય. બે સંતાનોના જન્મ વચ્ચે પણ અમુક ગાળો હોવો જોઈએ, અને તે જોઈએમાં જોઈએ ત્રણ વર્ષનો તો જરૂર જ હોવો ઘટે, જે સમયમાં માતા પોતાનું ગુમાવેલું સ્વાસ્થ્ય પાછું મેળવી શકે. આ બાળતમાં બેદરકાર માતાઓ વહેલામાં વહેલી તકે પોતાનાં સ્વાસ્થ્ય ગુમાવી મૃત્યુને આરે આવી ઊભી રહે છે. બાળકને જન્મ આપવાથી જે સ્વાસ્થ્ય માતાએ ગુમાવ્યું હોય તે પૂરેપૂરું મળી શકે નહિ, ત્યાં સુધી તેણે બીજા બાળકને જન્મ આપવો જોઈએ જ નહિ.

પતિપત્ની બંનેને સરખી રીતે લાગુ પડતી જવાબદારીઓ બાળવતં બંનેના વિચારોમાં મતભેદ પડે, તો આવા મતભેદથી એકબીજાંએ ઉશ્કેરાઈ જવું જોઈએ નહિ, પરંતુ એકાન્તમાં બેસી તેના ઉપર પૂરેપૂરો વિચાર કરી અમુક સરળ સિદ્ધાન્ત ઉપર આવી જવું જોઈએ એ ખાસ જરૂરી છે. બે ઘરમાં રહી તમે આવા સિદ્ધાન્ત ઉપર ન આવી શકો તો સહેજ પણ ચિદાવા સિવાય બહાર ફરવા જઈ કોઈ મનોહર જગ્યાએ કુદરતને બોલો બેસી એ વાતનો ખુલાસો કરી નાખો. કુદરત પણ તમને ત્યાં આગળ એ બાળતમાં મદદ કરવા મોટો ભાગ લખવશે.

તમે એક બીજા માટે મગફરી રાખતાં રહો. પણ તેને નિર્ગળ સાચી લાવનાથી જ અરિતત્વમાં આવવા દેજો. બે તમને તમારા જીવનસાથીની સાક્ષ્યલક્ષ્યથી એટલે કે વર્તણૂકથી દુઃખ થવું હોય તો તે તરફ બેદરકારી બતાવો નહિ. કારણ કે એમ કરતાં પણ તમે સાચી સફળતા નહિ મેળવી શકો. હમેશાં એકબીજાને ખુલા દિલથી મનની વાતો કહો. બે તમારાથી તમારા સહાધ્યાયીને કાંઈ ખોટું લાગ્યું હોય તો તેની બાબતોની તેની સાથે ચોખવટ કરી નાખો. જેવું હોય તેવું સાચું કહી નાખી એકબીજાની જૂલ સુધારી લેઈ ફરીથી આવા દુઃખી પ્રસંગોમાં સપડાઈ પડતા અટકવા પ્રયત્ન

કરે. જ્યાં સ્તેદ છે ત્યાં આગળ આવી રીતે પૂરેપૂરું દાદે કાલવતું જલુજ ઉપયોગી છે. જો આવી ચોખ્ખટ એવા પ્રગ્ગો અટકાવવાને મર્ગ્ય નહિ નીવડે તો, તમે તમારે રસ્તે પડશે અને તમારો સાથી પણ તેને રસ્તે પડશે, તમારાં હૃદયો દૂર જતાં જશે. તમને આવે વખતે લગ્નજનના આનંદનો ખ્યાલ પણ નહિ આવે અને તમારું લગ્ન ખરાબ નીવડ્યું છે એમ લાગશે.

કુદરતની રીતજ એવી છે કે જ્યાં આગળ જો જણ ભેગાં રહેલાં હોય ત્યાં આગળ કોઈ કોઈ વખતે એક બીજા પ્રત્યે ક્રોધ પણ ઉત્પન્ન થાય. જ્યાં સુધી તમે તમારી જીભને ઠેકાણે રાખશો ત્યાં સુધી તો આ ક્રોધ જલુ નુકસાન નહિ કરી શકે. જો તમને તમારા સાથી ઉપર ક્રોધ ચઢ્યો હોય તો તમે તેને ખુલ્લેખુલ્લું કહી દો કે તેમ થવાનું કારણ શું છે. તમારા દિલની સાચેસાચી વાત કહો, પણ કોઈ દિવસ કોઈ પણ સંજોગોમાં તમારા સાથીને કડોર વચ્ચેના સંભળાવવા સ્વપ્ને પણ યત્ન કરશો નહિ. કોઈ પણ સંજોગોમાં આવે માટે તમારા લગ્નનો દોષ કાઢશો નહિ અથવા એમ ધારશો નહિ કે તમે આ લગ્નપ્રત્યેથી જોડાઈ દિમાલપ જેવડી ભૂલ કરી છે. આવા વિચારો તમારા સાથીના હૃદયમાંથી ખરી શકે નહિ તે તેમ કરતાં તમે તેને દમચ માટે દુઃખી કરી મૂકવાના.

ન્યારે ન્યારે તમારે તકરાર થતી દરો ત્યારે ત્યારે તમને એમ લાગતું હશે કે તમારા ઉપર કોઈક મહાન આક્રમ આવી પડી છે. આવી સામાન્ય તકરારોને જલુ મંભીર ગણી કાંદવી જોઈએ નહિ. તમારામાં આવે વખતે સહેજ પણ વિવેકબુદ્ધિ હોય તો વિચાર કરજો કે તમારા કરતાં તમારા સાથીને પણ વધારે દુઃખ થતું દરો.

જો તમને તમારી ભૂલની ખબર પડે અને તમારી દૃષ્ટિએ તમારા સાથીને તમારા જેટલોજ અથવા તમારાથી પણ વધારે દોષ છે એમ લાગતું હોય, તોપણ તેને આશ્વાસન આપજો. ખરેખર પરિણીત જિંદગીની એકંગતતામાં સામાન્ય મનુષ્યો વચ્ચેની સખ્યતા કરતાં પણ વધારે સખ્યતાની જરૂર પડે છે.

ધારો કે તમારી વચ્ચેનો કજીઓ મંભીર સ્વરૂપ પકડતો જાય છે. તમે તમારી બધી શક્તિ તે કજીઆને દૂર કરવા અને એક બીજાનાં હૃદયો ખુલાં કરવામાં વાપરી ચૂક્યા છો, તોપણ જો કજીઓ વધતોજ જાય છે તો તમારે સમજવું પડશે કે તમારા સાથીની કરતાં પણ તમારી ભૂલ વધારે મોટી હોવા જોઈએ. કજીઓ વધતોજ જતો હોય તો તમારે એક બીજાથી અમુક સમય માટે દૂર રહેવા સંમત થવું જોઈએ. આ સમયમાં તમે તમારા કજીઆથી ચઢેલા ક્રોધનો ઉભરો સમાવી શકશો, તે કજીઆ ઉપર વધારે રાગી રીતે

વિચાર કરવાની તમને તક મળી રહેશે, તમે તમારી બૂલની સામી બાજુની સત્યતા શોધી શકશો, તમે તમારી બૂલ પણ માનતા થઇ જશો અને ફરીથી બેગાં મળતાં તમારા કજીઆનો આપોઆપ અંત આવી જઇ તમે તમારી પહેલાંની જિંદગીની જેમ મનમાનતો આનંદ લૂંટી શકશો.

સામાન્ય રીતે બધાંય નવપરિણીત યુગલોએ શાન્તિથી વાતો કરીને રમતગમનમાંથી આનંદ માણવા જેટલી બીજી કાંઈ વસ્તુ બહુ ઉપયોગી નથી. પરંતુ ધંધાદારી જીવનમાં અથવા બહોળા કુટુંબમાં આવી રીતે વાતો કરી આનંદ માણવાની તક એ યુગલોને બહુજ ઓછી મળે એ સંભવિત છે. પરંતુ આવાં યુગલોએ આ પ્રમાણે આનંદ મેળવવાને દરરોજ અમુક વખત નક્કી કરી રાખવો જોઈએ. પત્નીએ આમાં ખાસ કરીને આગળ પડતો ભાગ લેવો જોઈએ. ઓછામાં ઓછો વખત કહીએ તોપણ દિવસમાં એક કલાક તો તેમને સામાન્ય વાતોમાંથી આનંદ મેળવવાનો વખત મળવો જોઈએ. મોટાં કુટુંબોમાં માતાપિતાઓએ અથવા વડીલોએ પણ તેમનાથી છૂટાં પડી તેમને આનંદ મેળવવામાં મદદરૂપ થવું ધટે. વડીલોએ સગજવું જોઈએ કે તેઓની હાજરીમાં પતિપત્ની પાસપાસે આવતાં સંકાચ પામે છે. આ બાબતમાં વડીલોએ પણ પોતાની ફરતે જાગવવાની હોય છે. વડીલોએ તેમની કાંઈ પણ બાબતોમાં વચ્ચે પડવું જોઈએ નહિ. તેમના આનંદમય જીવનમાં વિશેષ નાખવા સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ લાવવો જોઈએ નહિ. તેઓ એક બીજા સાથે હમેશ દળીમળી શકે, છૂટથી વાતો કરી શકે અને તેમ કરતાં આનંદ મેળવી શકે, તે માટે વડીલોએ પણ તેમને તેમનો માર્ગ સરળ કરી આપવો જોઈએ. તેમને એકબીજા સાથે દરવાદરવા નહિ દેવામાં તેમની જિંદગીને મોટો ફટકો પડે છે અને કાંઈ કાંઈ વખત એક બીજાથી દૂર થતાં જઈ જીવન ધૂનધાણી થઈ જાય છે.

૩૪, ફરબુસન કોલેજ હોસ્ટેલ
પૂના ૪,

મોહનસાહ ઉ. પટેલ

—*—

બુદ્ધ બોલ્યા : “હે આનંદ! મારે જે સિંધ પોતાનાં નાનાં મોટાં કર્તવ્યો એકનિષ્ઠાથી અદા કરે છે, અને મેં ઉપદેશેલા ધર્મ અનુસાર પોતાનું જીવન ગાળે છે, તેજ તથાગતનું સાચું પૂજન કરે છે. માટે હે આનંદ! ‘પોતાનાં નાનાં મોટાં કર્તવ્યો એકનિષ્ઠાથી અદા કરીએ, અને તથાગતે ઉપદેશેલા ધર્મ’ અનુસાર આપણું જીવન ગાળાએ, એવી રીતે તથાગતનું પૂજન કરતાં શીખો.”

—મહાપરિનિર્વાણસૂત્ર ૫

મૃત્યુની ઝંપના

એ સાક્ષાત્ કામદેવનો અવતાર હતો. કોઈ યોગબ્રહ્મ શાપિત આત્મા તરીકે સૌ કોઈ એને ઝાળખતાં. આગાલ વૃદ્ધ સ્ત્રીપુરુષ સર્વ કોઈનો એ લાડીલો હતો. સૌન્દર્યધેસી રસિકાઓનો આરાધ્ય દેવ હતો. એની નસે નસમાં ચેતનના કુવારા હોતા. વિશ્વપ્રેમની માદકતામાં હૂમેલી એની આંખો અગ્નિ જાદુભરી જણાતી.

એ ઊંઝરતો લેખક હતો. કોલેજિયન હતો. એના તરંગો મગનવિહારી હતાં. સદાય અનંત આકાશે એ બોમવિદ્યાર કરતો, આશાઓના મિનારો રચતો ગરત રહેતો. સ્વરચિત અવનવા સ્વર્ગમાં એને એકાએક અરસિકતા જણાઈ. એકલા એને લાગ્યું કે એકલતાયા જીવનથી આ સ્વપ્ને કદીય સિદ્ધ નહિ થઈ શકે. એને સુવાળા સદચારની ખૂબ જાગી. અને ત્યારથી બોમવિહાર ઘડીભર થંભાવી એ જીવનસખીની શોધમાં પડ્યો.

ધૂધવતા સંસારસાગરનાં પ્રચંડ મોઝાં વચ્ચે કદપનાહોડકીમાં મુસાફરી કરતાં એને પોતાની પરતંત્રતાનો ખ્યાલ ન રહ્યો. અદૃશ્ય ભાવિની એ કદપના ન કરી શક્યો અને પ્રભુતામાં પગલાં માંડવાની હિચ્ચતમ આશાઓ સાથે એક બાંધ્યસખીને હૃદય અર્પ્યું. હૃદય અર્પતાં આપણા યુવાનોને વિચાર કરવાની પરવા નથી હોતી. એ સર્વાંગસુંદર હતી. પૂર્ણિમાના ચંદ્રના જેવું એનું મોઢક સૌન્દર્ય ખીલતું હતું. એ એને લાયક હતી. યુવાનને પૂર્ણ સંતોષ થયો. વિજયના આજી કેદ સાથે એને લાગ્યું કે હવે એનાં સ્વપ્નો માત્ર સ્વરૂપમાં પરિણમશે.

પણ સમાજને આ પસંદગી મંજૂર નહોતી. અગ્રસરોને, વડીલોને, પોતાની સત્તાનાં સિદ્ધાસન ડગમગતાં જણાયાં. એમને આમાં જળવાની ગંધ આવી. આપણો સમાજ કોઈનું આવું સુખ ક્યારે સહન કરે છે? છૂપાં યંત્રો ગતિમાન થયાં. યુવાનના રૂઢિચુસ્ત પિતાએ સરી જતી ખાનદાની ટકાવી રાખવા કોઈ અન્ય કન્યા સાથે એનાં લગ્ન ગોઠવ્યાં. શિરતજદ આચારિકિત પુત્રે પિતાની ચરણરજ માથે ચઢાવી. એ દિવસની સાંજે જાંને હૃદયો ખૂબ રોયાં. આંસુનો વરસાદ વરસાવ્યો. ભાગેલે હૈયે છૂટાં પડ્યાં, દુન્યવી બંધનોની શૃંખલામાં જકડાવા.

એક અશુભ દિવસે એને પરજીવવામાં આવ્યો. પિતાની આજી અંપનાવવામાં એણે હૃદયના ટુકડા કપાઈ.

એની સખીનું જીવન કોઈ ખીલ સાથે જોડી દેવામાં આવ્યું. એ કુમળા

ચઢાવી જોતાં સમજાવું નથી. કીર્તિલોભના યુક્તમો સમજાવશે તો ઉપકાર થયો માની કૃત્યકૃત્ય થઈશ. ત્યારે હવે પ્રશ્ન ઉપરિચિત થાય છે, કે 'ભરમાસુર-કુલીનતા'નો નાશ કઈ રીતે થઈ શકે, જેથી પાર્વતીરૂપ સ્ત્રીશક્તિને ગાયે આવી પડેલી આકૃતનાં વાદળો વિખેરાઈ સુખ, શાન્તિ, આનંદ અને આદર્શ ગૃહ-સ્થાત્રમમાં સ્થાપન થાય. ગમે વર્ષે એક ગૃહસ્થે હૃદયના હમદર્દો(!)થી આ પ્રશ્નને ઉપાડ્યો, અને પુરુષવર્ગ થોડીક વાદવાદ પોકારવાની વૃત્તિને લીધે જરાક ખેડો પચી ગયો, પણ ઊભો ન થઈ શક્યો. એને ધીક લાગી કે આ તો પોતાના જ પગ ઉપર કુહાડો મારવાની વાત છે. પોતાનું જ સ્વમાન, ગૌરવ, ઉચ્ચપણું, કુલીનતા નષ્ટપ્રાય થવાનો માર્ગ છે, એટલે એ શુભ માર્ગેથી પાછા વળી 'મિયાં ઘેરના ઘેર' જેવી વાત ગની ગઈ. ઉત્સાહ ઓસરી ગયો અને ન્યોત, ભુખાઈ ગઈ. ફરીથી એક વાર સ્ત્રીજીવન ઉપર સર્વત્ર ગાદ અધિકાર છવાઈ ગયો. આથી પુરુષજાતિએ એમ જરા પણ માનવાનું નથી કે પોતાનો વિજય થયો છે અને પોતાના સિવાય એ માર્ગ અણઉકલ્યો જ રહેશે. 'કુકડો હોય ત્યાં જ વહાણું વાય' એમ સદા નથી બનતું. કુદરત યોગ્ય સમયે સૌમાં શક્તિ પેદા કરી ન્યાય માટે સર્વદા શક્તિ આપી શુભ પ્રેરણા દેરે છે જ એ વાત સૌના અનુભવની છે.

આજે મોતરફ સ્ત્રીકેળવણી વધી છે. સ્ત્રીઓ પોતાના આદર્શો, હક્કો, સ્વાભિમાન સમજતી થઈ છે. પોતે પોતાનો માર્ગ કેવી રીતે કરવો તે સમજી શકી છે. બેશક એથી 'કુલીન પુરુષ'ની કહેવાતી પ્રતિષ્ઠા, ન્યાયપરાયણતા, સુસંગતતા, બધુંય ઉઘાડું પડી જવાનો વખત આવ્યો છે. છતાં ભારે હૈયે જે કરવાની જરૂર છે, તે કરવાની જરૂર નૂતન યુગની સ્ત્રીઓ કદી પણ ભૂલી શકે તેમ નથી. બ્યાજબીપણા સામે હુંખેશ ઉઠાવી લડતના મોરચા માંડવા એ કંઈ યુનો નથી. સમાજહિનની સમ્પદ દૃષ્ટિએ આજે જે જરૂર ઊભી થઈ છે તે પૂરી કરવા, સાનમાં જ સમજી જઈ, થઈ રહેલો અન્યાય અટકાવવામાં સૌનું કલ્યાણ છે. આમાં દલીલોની ચતુરાઈ હોય તો અંતર્મંડનની ભાંગેકાડ કે તોડનેડમાં પડવાની જરા પણ જરૂર નથી. સમાજના જીવનમાં ન્યાયનો અને સંસ્કારનો પગરાટ પાથરવાની નિખાલસ વૃત્તિ અને સત્યાર્થે આગ્રહ રાખવામાં જ પ્રગટકલ્યાણ છે. નૂતન યુગની સ્ત્રી 'પાગડી આશા સદા નિરાશા' સમજી સ્વતંત્ર નિર્ણયશુદ્ધિએ કર્તવ્યપાલનના આગ્રહનો સુંદર સર્વોત્તમ સમન્વય સાધી સમાજની પુનર્રચના અને નાગરિક ધર્મની સ્થાપના અર્થે કર્તવ્યપથે પગલાં ભરી નૂતન વર્ષને અજવાળે, એ જ અર્થગર્થના.

નાઇરોબી

વચ્ચુલાઈ લાઈલાલલાઈ પટેલ

રાષ્ટ્રીય સેનાદળ .

હિંસાના ધોરણ ઉપર ગ્રાએલા અને પોપાએલા રાજકીય સમૂહોને લશ્કરી જળની દ્રોશાં જરૂર રહે છે. મોટાં રાજ્યો સ્વરક્ષણ અર્થે જ નહિ, પરંતુ ખીજાં રાજ્યોનું લક્ષ્યું કરવામાં લશ્કરી જળનો ઉપયોગ કરે છે; એટલે નાનાં રાજ્યોએ સ્વરક્ષણાર્થે અનિવાર્યપણે લશ્કરી દળો તૈયાર રાખવાં પડે છે.

આધુનિક લઝાઈઓ અમુક વાંદો અથવા અમુક ધર્મનો સીધી રીતે પ્રચાર કરવા કે ફક્ત પોતાને ચક્રવર્તી કહેવડાવવા ખાતર નથી લડાતી. એના મૂળમાં તો પ્રગ્નઓમાંનો પરસ્પર અવિશ્વાસ અને આર્થિક કારણો રહેલા હોય છે. એમાં ન્યાયનું અને નીતિનિયમનું પાલન ભાગ્યેજ હોય છે. વળી ભૌતિક જ્ઞાનના ભંડારરૂપ અને સુધરેલી દુનિયાની પ્રગતિની પાગાશીથી થઈ પડેલા વિજ્ઞાનનો પૂરો દિરસો એ લઝાઈઓમાં રૂપેટ રીતે દેખાય છે.

સ્વતંત્ર દેશની સરકારે પોતાની પ્રજાના રક્ષણ માટે ખુશ્કી, હવાઈ અને
 ત્રિવાહ લશ્કરો ળિલાં કરે છે. હવેલેખે મેરી વાયુ તેમજ સર્વવિનાશી
 અગ્નિપ્રવર્તક ગોળાઓ વડે યતા હુમલાઓથી જયંવા શક્ય ઉપાયો યોજે છે,
 પ્રજા માટે લશ્કરી તાલીમ ફરજિયાત કરે છે અને જરૂર પડતા માલના
 જથાઓનો સંગ્રહ કરે છે.

પરાધીન પ્રજાઓના પગદેશી ગત્યકર્તાઓ પોતાની સત્તા હેઠળની પ્રજાઓ પોતાના કૃષ્ણમાંથી નીકળી ન જાય એ દષ્ટિએ કંઈક પગલાં ભારે છે; તેમ છતાં પરત્વે પ્રજાઓના શોષણ ઉપર તાગડધિના કરનાર પગદેશીઓ લડાઈના વખતમાં એ પ્રજાઓ ગારે પોતાની પ્રજા જોડેલી રક્ષણની તૈયારીઓ નથી જ કરતા.

પૂર્વમાં ધણા વનતર્યાં લડાઇ ચાલુ છે. પશ્ચિમમાં પણ લડાઇ સળગી છે. એમાં સંડોવાએલી, હિંદુસ્તાન ઉપર રાજ્ય કરતી, ગ્રંથંડ શક્તિશાળી બ્રિટીશ સહતનતને પણ હારજીતનો અને સામ્રાજ્યવાદી જીવનંગરણનો સવાલ ઊભો થયો છે.

હિંદુસ્થાન એક વિશાળ દેશ છે. જમીન ઉપરનો ખુદી સરહંસ્તો. ભાર થોડો છે, પણ દરિયાકિનારો મોટો છે. ત્રણેયી હિંદી પ્રાંત નિઃશસ્ત્ર છે. પરદેશી સત્તા હેડગંતુ અહીંનું ઘરકર પ્રમાણમાં નાનું છે, અગ્રાજીય છે, પ્રવર્તતા યુગના રાત્રોથી સંપૂર્ણ સત્ત્વ નથી. એટલે હિંદુસ્થાને જ્યાં માટે સ્થિતનના આસિધાળા રહેવું પડે છે. પરદેશીઓને લોભાવે એવો કાચો માલ અહીં ઘણો થાય છે, તેમજ જીવ્ય પ્રાજ્યોની દાગત સાફ અને સ્પષ્ટ નથી.

આ સંજોગોમાં હિંદુસ્થાન ઉપર ક્યારે અને કેવી રીતનો હુમલો થાય, અને જો તેમ થાય—ન થાય તેની કંઈજ ખાતરી નથી—તો નિઃશસ્ત્ર લોકોની શી સ્થિતિ થાય એ કલ્પવું સુસ્કલ નથી. વળી લડાઈમાં સ્થિતન હારે એવો સંભવ તો નથીજ, પણ કલ્પના કરો કે હારે તો હિંદુસ્થાનની શી દશા થાય એ પણ એક કાલ્પ છે.

ચાલુ જગાનામાં શાહીવાદ, કામ્યુનીઝમ, સોશિવાલીઝ, ફાસીઝમ, નાઝીઝમ અને કહેવાતી લોકશાહીનાં પરિણામો સહિત, દેશની પરાધીનતા અને નિરસહાયતાનો ખ્યાલ રાખી રાષ્ટ્રનું ભાવિ વિચારતાં સહેજે સમગ્રશે કે અત્યારે હિંદીઓએ સ્વરક્ષણ 'અર્થે' લશ્કરી તાલીમ લેવી ખાસ જરૂરી છે. એથી સ્વિટ્ઝરી સરકારને પણ તાત્કાલિક લાભ તો છેજ.

હિંદમાં દરેક પ્રકારની લશ્કરી તાલીમનો પ્રશ્ન પહેલી દૃષ્ટિએ દેખાય છે તેટલો સહેલો નથી. અને એને માટે મુખ્યત્વે કરીને સ્વિટ્ઝરી સરકાર જવાબદાર છે. અત્યારના તદ્દન ફરી ગયેલા વાતાવરણમાં સ્વિટ્ઝરી સરકારે પોતાના હિત માટે પણ આ ખાજાતમાં પોતાની નીતિ ફેરવવાની જરૂર છે. સ્વિટ્ઝરી સરકાર હાલને પ્રસંગે તેની જૂની રીત ફેરવે કે નહિ, પરંતુ હિંદી પ્રગ્નએ સ્વરક્ષણ માટે પ્રાથમિક લશ્કરી તાલીમની સરૂઆત કરવી જોઈએ. આ વખતે 'શરૂ કરેલી તાલીમ લાંબે વખતે ઘણીજ ઉપયોગી થઈ પડશે એ નિઃશંક છે. વ્યક્તિઓ અને સંસ્થાઓ પરસ્પર સહકારથી નીચે પ્રમાણે (જરૂરી ફેરફારો સાથે) કરી શકે એમ છે :

ક. ૧. માધ્યામિક અને ઉચ્ચ કેળવણીની સંસ્થાઓમાં લશ્કરી તાલીમ વર્ગો (Rifle Clubs) ઉઘાડવા.

૨. તેના વર્ગોનું નિઠાવાર, વિભાગવાર અને પ્રાન્તવાર જૂથ બાંધવું.

૩. વિભાગવાર અથવા પ્રાન્તવાર વિમાની વર્ગો (Flying Clubs) ઉઘાડવા.

૪. મોટી નદીઓમાં અને દરિયાકિનારે લશ્કરી ખલાસીના વર્ગો (Boat-ing Clubs) ઉઘાડવા.

૫. દેશી રાજ્યોમાં પણ ઉપર પ્રમાણે કરવું.

૬. વિભાગી અને પ્રાન્તીય જૂથોનું એક અખીલ હિંદ રાષ્ટ્રીય સૈનિક દળ સ્થાપવું.

સ્વ. ૧. લશ્કરી તાલીમ વર્ગો (Rifle Clubs)માં ક્વાયત, લાડી અને પ્રાથમિક ઉપયોગ અને અકસ્માત માટેના તાત્કાલિક ઉપાયો (First Aid)

શીખવાં. અને શકે ત્યાં લશ્કરી વાહન (મીલીટરી બેસ), ઘોડેસ્વારી, પાણીમાં તરવું, નાની હોડી હંકારવી (Boating), અને દવાઈ હુમલાઓથી ગયવાના ઉપાયો (Air Raids Precautions) શીખવાં.

૨. વિમાની વર્ગો (Flying Clubs)માં વિમાન ઉડાવવા ઉપરાંત ઉપગ્રાહી ક્રેટલુંક જરૂરી શીખવવું.

૩. લશ્કરી ખલાસી વર્ગોમાં વહાણવટું શીખવવું.

૪. દર અઠવાડીએ અથવા મહિને જાહેર પ્રયોગો-દેખાવો કરવા, હરિ-કાષ્ઠો ગોઠવવી.

ગ. ઉપરના શિક્ષણ માટે નીચે મુજબ મદદ મેળવી શકાય :

૧. પ્રાન્તીય સરકારે

ક પરવાના (Licence) આગતમાં તેની હકુમત હેઠળની જરૂરી છૂટછાટો આપે.

ચ પોલીસ ખાતાના માણસોને દરરોજ સાંજે અથવા સવારે એક યા બે કલાક તાલીમ આપવા માટે મોકલે (આથી શિક્ષકો મેળવવાની અને તેમના પગાર આગળની મુશ્કેલી ઓછી થશે).

ગ સાધનો વગેરે વ્યાજબી કિંમતે મેળવવા સાથ આપે.

ઘ ખાસ જરૂર પડ્યે આર્થિક મદદ આપે.

ઙ વર્ગોએ આપેલાં પ્રમાણપત્રોને માન્ય કરે.

૨. મ્યુનિસિપાલિટીઓ અને લોકલ બોર્ડો

ક પોતાના શિક્ષકો માટેના શિક્ષણવર્ગોમાં લશ્કરી તાલીમ દાખલ કરે.

ચ કંઈક આર્થિક મદદ કરે.

૩. શિક્ષણ સંસ્થાઓ

ક નિશાળો અને કોલેજો વિદ્યાર્થીઓને અને અધ્યાપકોને વર્ગોમાં મોકલે.

ચ આણંદ અધ્યાસક્રમમાં શારીરિક ત્રિપતમાં લશ્કરી તાલીમને એક યા બીજી રીતે દાખલ કરે.

ગ રમતગમતનાં મેદાનો (Playing Grounds) વાપરવા આપે.

૪. જાહેર પ્રજા

ક લોકો પૈસા માટે ઉધરાણું કરે, ધનાઢ્યો સારી રકમ આપી શકે.

સિનેમા અને નાટક ગૃહો, હોટલો, વગેરે વર્ષમાં એક દિવસના નફાની રકમ આપી શકે. વ્યાપારી પેઢીઓ, ગાંડો, ન્યાતનાં પંચો અને ધર્મિક સંસ્થાઓ પણ આર્થિક મદદ કરી શકે.

જી ઉદ્યોગપતિઓ લશ્કરી સાધનો તૈયાર કરવા માટે કારખાનાં બિલાં કરે.
ગ આ પ્રકારની લશ્કરી તાલીમથી હાલ તો ધિટીરા મરકારને પણ
લાભ છે, તેથી તેના તરફથી પણ સહાનુભૂતિની અને આર્થિક સહાયતાની
આશા રાખી શકાય.

ઘ એકઠી થએલી રકમના દિસાળ રાખવા. તે નિયમિત તપાસરાવવા
અને પ્રસિદ્ધ કરવા.

પ્રાયશઃ શાળાઓના છદ્ધા અને સાતમા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ, માધ્ય-
મિક શાળાઓનાં ઉપરનાં ધોરણના તથા કૉલેજના ગ્રાધા વિદ્યાર્થીઓ અને
ગદારના લાણેલા અને અભણ, તથા નોકરીધંધો કરનારા આ તાલીમ વર્ગોમાં
દાખલ થાય.

વર્ગો સાંજે અથવા સવારે (સગવડ પ્રમાણે) એક યા બે કલાક (જરૂર
પ્રમાણે) ચાર કે છ મહિનાના સત્રને (Term) દિસાળે રાસ્ટ્રભાષા મારફતેજ
અભાવવા. પરીક્ષાને અંતે લાયકાતનાં પ્રમાણપત્રો આપવાં. તાલીમ મફત
આપવી. શોગ્ય જણાય ત્યાં નજીવી શી લેવી. શરૂઆતમાં તાલીમ મરજીઆત
પણ નિયમિત રાખવી. જરૂર જણાયે પાછળથી ફરજીઆત થઈ શકે.

દુષ્કાળ, મરફી, ધરતીકંપ વગેરે આફતોમાંથી જાચવા માટે પ્રજા સહકાર
અને ઉત્સાહથી કામ હાથ ધરે છે, તેમ રાષ્ટ્રના સંરક્ષણ માટે લોકો આ
કામ નિશ્ચયપૂર્વક ઉપાડી લે તો થોડા વખતમાં રાષ્ટ્ર ઘણી પ્રગતિ કરી શકે.

ગોધરા

ગોરંધનભાઈ છાબાભાઈ પટેલ

—*—

ચર્યાપત્ર

૧. આફ્રિકાના પેસેંજરો વિષે

ગયા અષાઢના અંકમાં ઉપરના વિષય સંબંધે મેં ભાઈ મગનભાઈના ચર્યા-
પત્રનો જવાબ આપ્યો છે. એ જવાબથી અસંતોષ માની ભાઈ ધ્રુવરભાઈએ
ભાઈદવાના અંકમાં એ વિષે ચર્યા કરી છે, એમણે મારા જે એક વાક્ય ઉપર
પાસપણ કહ્યું છે તે વાક્ય આ રહ્યું: “આવા નહરે બિહાપોહથી કાયદો
સખ્ત થતાં જિયારા ગરીબ પેસેંજરો વધુ મુશ્કેલીમાં મુકાશે.”

ચર્યાપત્રનીના માનવા મુજબ હું લાંચ આપવાની હિમાયત કરું છું, એવો
ફલિતાર્થ થાય છે! ખરું જોતાં લાંચ માટે, અને મળે તો આ પ્રશ્ન માટે મેં
નહરે કહ્યું છે, કે નૈતિક રીતે આ પ્રથા સામે જાચાવ છેજ નહિ.

મારા કહેવાનો અર્થ એ છે, કે મુંબઈ ગરકારે જે ડિપોઝિટ પ્રથા દાખલ કરી છે તેમાં એક છૂટકારો એ છે કે 'જાદાર જતા પેસેન્જરોને એગ્રિમેન્ટથી લેઈ જઈ શકાય, પરંતુ રામાં રહેતા ગાલી કે અન્ય ગ્રાંધીનો દાર્શનિક પુરાવો કે તેની ગરજ સારે નંવા દરતાવેજ કે કાગળ જતાવી જઈ શકાય.' તેમ અન્ય એવી કેટલીક છૂટકારો છે. એટલે એ કલમોને આધારે ઘણા પેસેન્જરો બનાવરી કે સાચા કાગળો જતાવી ડિપોઝિટની જતામાંથી છટકી શકે છે. પણ આ લાંચ વિષેના ગાહેર બિહાપોહથી સત્તાવાળાઓ વધુ સખતાઈ વાપરે તો પરિણામે એ છટકારો જંધ થાય, એટલુંજ નહિ પણ સાચા પેસેન્જરો પણ હેરાન થાય—અને એથીજ મેં લખ્યું હતું કે 'ગરીબ પેસેન્જરોને વંધુ મુશ્કેલીમાં મુકાવું પડશે.' અત્રે 'ગરીબ' શબ્દ એ હિંદીઓના પર્વાય તરીકે તરીકે વાપર્યો છે. એ તો સુવિદિત હશે, કે આપણે દુનિયાની સરખામણીમાં ક્યાં પડ્યા છીએ. અને એટલા મોટેજ ગિચારા પેસેન્જરોને જે બધી હાડગારીઓ-માંથી ગચાવવા મેં ડિપોઝિટ પ્રથા નાખૂં કરવા સૂચના કરી હતી. આવી સરળ વાત ભાઈ ઈશ્વરભાઈ ન સમજી શક્યા એ દિલગીરીની વાત છે.

લાંચ વિષે ખુલાસો કરે તો આજો લેજ કે તેથી વિશેષ લખવું પડે. એટલે એ આત્યંતિક પ્રશ્ન અત્રે અપ્રસ્તુત છે, પણ ટૂંકમાં જ્યાં સુધી લાંચ આપનારા છે ત્યાં સુધી લેનારા, ને લેનારા છે ત્યાં સુધી આપનારા રહેવાનાજ. આથી વળી એમ ન માનતા કે હું લાંચ આપવાની દિગાયત કરું છું!

બુરેખ્યા (ઉગાડા)

રાવજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

બાણવાનેગ

૧. ચરોતરની બેનો મોટે અર્ધે લવાજમે 'સ્ત્રીબોધ'ની યોજના

'સ્ત્રીબોધ' માસિક સાધારણ ભણેલી સ્ત્રીઓ વાંચે તેવું માસિક છે. વળી તેમાં ૨૪ પૃથ્થનો જાલવિભાગ આવે છે, એટલે એ માસિક જરીદનારને જે પ્રકારના વાચનનો લાભ મળે છે, તે ઉપરાંત એક સાઈં પુસ્તક ભેટ મળે છે. તેથી સ્વ. મોતીભાઈ અમીને આ માસિક ચરોતરની બેનોમાં વંચાય તે મોટે ત્રિવાર્ષિક ગ્રાહકની યોજના કરી હતી. આ યોજનાને ડીસેમ્બર આખરે ત્રણ વર્ષ પૂરાં થાય છે. એટલે જેમને એ માસિક હાલ મળે છે તેમને એ માસિક મળવું આપોઆપ જંધ થશે. પણ એ યોજના ચાલુ રાખવામાં આવી છે,

એટલે જેમને પહેલાંની માફક એ માસિકના આદક થવું હોય તેમણે ત્રણ વર્ષના સામટા લવાજમના રૂ. ૬૭ અમારા તરફ ડીસેમ્બરની ૧૫મી તારીખ પહેલાં મોકલી આપવા. માસિકનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૪૭ છે; પણ આ ચોજનાને ઉત્તેજન મળે તે માટે તેના સંચાલકે રૂ. ૩૭માં આપવાનું સ્વીકાર્યું છે અને સ્ત્રીવિષયક ન્યાસમાંથી આદક દીક વાર્ષિક રૂ. ૧૭ ખોટ આપવાનું ચરોતર એન્યુકેશન સોસાયટીએ સ્વીકાર્યું છે, જેથી આદકને વાર્ષિક રૂ. ૨૭માં ચાર રૂપિયાના લવાજમવાળું માસિક મળશે. ત્રણ વર્ષના એકઠા લવાજમના રૂ. ૬૭ મોકલનારને આ લાભ મળશે. માટે જે બેનોને આ લાભ ચાહુ રાખવો હોય વા લેવો હોય તેમણે રૂ. ૬૭ અમારા તરફ ડીસેમ્બરની ૧૫મી તારીખ પહેલાં મોકલી આપવા. આદક તરીકે જે તે બેનનું નામ નોંધાવવાનું છે. આફ્રિકાના આદકોએ ત્રણ વર્ષ માટે રૂ. ૩ એટલે કુલ રૂ. ૯ મોકલવાના છે. જે ગામમાંથી સ્ત્રીકેળવણીના ઉત્તેજન માટે ન્યાસ મળ્યાં છે, પણ જેના વ્યાજનો ખીન્ને ઉપયોગ થતો નહિ હોય વા જે તેના વ્યાજમાંથી જ્યત્ત હશે તો તે ગામની બેનોને સવડના પ્રમાણમાં ગ્રાહ્ય મળશે.

ચરોતર એન્યુકેશન સોસાયટી, } આશાભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ
આણંદ, તા. ૯-૧૦-૩૯ } મંત્રી, ચ. એ. સોસાયટી

૨. પાટીદાર બેનોને મફત ‘સ્ત્રીબોધ’

ચરોતર પ્રદેશની પાટીદાર જાતિની જે બેનો, પોતે રહેતાં હોય તે સ્થળની કન્યાશાળા જુદી હોય તો તેમાં વા શુજરાતી શાળામાં ચોધાથી ઉપરનું જે છેલ્લું ધોરણ હોય, તે ધોરણ ૫. સ. ૧૯૩૯ના જન્યુઆરી માસથી આજ સુધીમાં પૂરું કરી ઊઠી ગયાં હોય વા હાલ જેઓ અંગ્રેજી ત્રીજું ધોરણ પાસ કરી આગળ અભ્યાસ કરતાં હોય, તે નીચે જણાવેલા નમુના પ્રમાણે અમને તા. ૨૦:૧૨:૩૯ પહેલાં અરજી કરશે તો એક વર્ષ સુધી તેમને નામે ‘સ્વ. વિદ્યદાસ ધનાજીભાઈ સ્મારક ફંડ’ તરફથી ‘સ્ત્રીબોધ’ માસિક બેટ મોકલી આપવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે. એક ગામમાં એક કરતાં વધારે ‘સ્ત્રીબોધ’ તેમજ એક વર્ષ જેને ‘સ્ત્રીબોધ’ મોકલ્યું હશે તેને ખીન્ને વર્ષ તે મોકલી આપવામાં આવશે નહિ.

ચરોતર એન્યુકેશન સોસાયટી, } આશાભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ
આણંદ, તા. ૧૧:૧૦:૩૯ } મંત્રી, ચ. એ. સોસાયટી

‘શ્રીભોધ’ માટે ચરણનો નમુનો

શ્રીયુત મંત્રીશ્રી, ચરોતર એન્જુકેશન સોસાયટી, આણંદ

સવિનય જણાવવાનું કે હું ચરોતરના માગમાં રહું છું અને
 તિએ પાટીદાર છું. અહીંની (કન્યા)શાળામાં મા ધોરણ સુધી શિક્ષણ
 અપાય છે. ઇ. સ. ૧૯૩૯ના મહિનામાં મેં ધોરણ પસાર
 કર્યું છે વા ધોરણમાં છું, ને હાલ માગ માં રહું છું. તો
 મારે નીચેતે સરનામે ‘સ્વ. વિદ્વલદાસ ધનજીભાઈ રમારક ફંડ’ તરફથી એક
 વર્ષ સુધી ‘શ્રીભોધ’ માસિક જોટ તરીકે મોકલી આપવાની વ્યવસ્થા કરશે.
 ‘શ્રીભોધ’નો હાલ માગની બીજી બેતોને પણ હું આપવા માગું છું તો
 માગ તારીખ લિ.
 નામ ઉગર
 સરનામું માગ તાલુકો પોસ્ટ
 પાલકની સહી

સ્વ. મોતીભાઈ ન. અમીન રમારક ફંડ

સૂચના: જેમની રકમો સમિતિના કાર્યાલય-અ. જી. સોસાયટીમાં
 આવી ગઈ છે તેમના નામ આગળ * કુદરી મૂકવામાં આવી છે. બાકીની રકમો
 સમિતિના કાર્યાલયમાં આવવી બાકી છે.

૨૨૫૧૮-૧૫-૦ ગયા અંકમાં પ્રકટ કરેલા

*૫ શ્રી. ચતુરભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ (સરકુવા),	આણંદ
*૫ „ સંકરરાવ દત્તાત્રય ગદે (કોલ્હાપુર),	„
*૫ „ કેશવલાલ હરિશંકર દવે (જસાપુર),	„
*૫ „ સીતારામ નયુભાઈ (વીસનગર),	„
*૫ „ મૂળજીભાઈ ત્રિભુવનદાસ તલાટી (ઉમરેડ),	„
*૩ „ મંગાભાઈ ગોકળભાઈ ષલભટ્ટ,	„
*૩ „ ઉગિયાશંકર જીવજીલાલ કાંકર,	„
*૩ „ સોમેશ્વર કૃષ્ણારામ દવે,	„
*૨ „ બીખાભાઈ હરિભાઈ પટેલ (ધર્મજી),	સુણાવ

કુલ રૂ. ૨૨૫૫૪-૧૫-૦ રોકડ આવેલી રકમ ૧૧૭૬૪-૧૫-૦

ચરોતર એન્જુકેશન સોસાયટી, } આશાભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ,
 આણંદ, તા. ૧૦ : ૧૦ : ૭૬ } મંત્રી, સ્વ. મો. ન. અમીન રમારક ફંડ

અંત્યપરિચય

૧. જીવનનો આનંદ [કળા અને કુદરતવિષયક લેખો] : લેખક - દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર; પૃષ્ઠ ૧૫ + ૫૪૪, કિંમત દોઢ રૂપિયો. આ પુસ્તકની સને ૧૯૩૬માં પ્રકટ થયેલી પહેલી આવૃત્તિની સુધારાવધારાવાળી આ બીજી આવૃત્તિ છે. પહેલી આવૃત્તિ કરતાં આ આવૃત્તિમાં ૧૧૩ પૃષ્ઠ વધારે છે, છતાં તેની કિંમતમાં કંઈ પણ વધારો કરવામાં આવ્યો નથી. તે માટે પ્રકાશન મંદિરને ધન્યવાદ ધરે છે. આમેય એ પ્રકાશન મંદિરનાં પુસ્તકોની કિંમત, બીજાનાંની સરખામણીમાં, ઘણીય ઓછી હોય છે. સં. ૧૯૯૩ના માહ માસના 'પાટીદાર'માં (પૃષ્ઠ ૧૮૧) આ પુસ્તકની પહેલી આવૃત્તિનો પરિચય આ પ્રમાણે આપવામાં આવ્યો હતો : “કળાની દૃષ્ટિએ લેખકે વિચારેલા વિષયોનાં નિરૂપણો આ સંગ્રહ છે. લેખકનું 'જીવનવિકાસ' પુસ્તક મોટે ભાગે પરસ્પૃષ્ટ છે ને ઉપદેશોથી ભરપૂર છે. આ પુસ્તક મોટે ભાગે આત્મનેપદી છે ને પ્રકૃતિના વિષયોમાંથી અનુભવેલા આસ્વાદનો કલાસંગ્રહ છે, તેથી સ્વભાવિક જ રીતે 'જીવનવિકાસ' કરતાં આ પુસ્તક સરસ જન્યું છે. તેમાંયે લેખક આકાશ છોડીને જીવન પ્રત્યે દૃષ્ટિ કરે છે ત્યારે તો એમના કલાવિષયો વધારે સુંદર ને સરસ બને છે. પણ પેલા પુસ્તકની પેઠે આ પુસ્તકમાંયે લાઘવશીલિતે તરછોડી છે ને કાંતણ ચલાવે જ ક્યું છે. પરિણામે અનેક સ્થળે વિદ્યતિવિદસ્ય વેવળમ્ થઈ ગયું છે. લેખક મહારાષ્ટ્રીય છતાં એમણે ગુજરાતી ભાષા બહુ સરસ રીતે હસ્તગત કરી લીધી છે, વાંચનારને કદાપિ શંકા ન થાય કે લેખક જન્મે ગુજરાતી નથી. સામાન્ય પ્રાકૃતજનોને આ પુસ્તકમાં રસ ન પણ પડે. પણ કળાવિષયના અભ્યાસી સંસ્કૃતજનો જરૂર આ પુસ્તક વાંચે, એમાંથી જાણવાનું ને અનુભવતાં શીખવાનું ધણું જરૂર.”

૨. ગીતાધ્વનિ [ગીતાનો સમ્પ્રલોહી અનુવાદ] : કરનાર - કિશોરલાલ ધનસ્યામલાલ મરાઠવાળા; પૃષ્ઠ ૮ + ૧૨૭, કિંમત દોઢ આનો. ગુજરાતમાં આ લેખક ગંભીર ચિંતક છે, એ એમનાં સર્વ પુસ્તકોના અભ્યાસથી તરી આવે છે. હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રમાં ગીતાનું સ્થાન બહુ ઉચ્ચ છે. એના ઉપર ચિંતન કરી એમણે સંવત ૧૯૯૧માં 'ગીતામન્યન' નામે પુસ્તક લખ્યું છે. પણ ગીતાપિપાસુ જનોને ગીતાના સ્લોક કંઈક કરવાની વૃત્તિ મહેળે હોય અને એટલા માટે એ ભાષ્યો આ 'ગીતાધ્વનિ' નામે સમસ્ત ગીતાનો આ સમ્પ્રલોહ અનુવાદ તૈયાર કર્યો છે, એવો જ અનુવાદ ગુજરાતના પ્રખ્યાત કવિ નાનાલાલે ઇ. સ. ૧૯૧૦માં પ્રકટ કર્યો હતો. કવિ નાનાલાલનો અનુવાદ શબ્દાર્થને વધારે અનુસરે

; ભાષ કિશોરલાલનો આ અનુવાદ ભાવાર્થને વધારે અનુસરે છે, તેથી તે ૧૪ કોષ શ્લોકમાં વધારે દુર્ગમ લાગે છે. અને ભાષ કિશોરલાલે પોતાના અનુવાદ સુગમ ગનાવવા વારંવાર પ્રયત્ન કર્યા લાગે છે, તે એટલા ઉપરથી ત્યાં છે કે સં. ૧૯૯૧માં પ્રકટ થયેલા 'ગીતામંથન'માં નીચેના શ્લોક છે :

નિજ સ્વભાવમાં વર્તે જ્ઞાનીયે, કુરુનંદન;
પ્રકૃતિવશ છે જીવો, નિમ્નદે કંટલું વળે!

ઈન્દ્રિયો સેવતી ભોગો, ચોર બે રાગ-રૂપ ત્યાં,
લૂંટવા પાછળે જિભા, થવું ના વશ તેમને

મારો સ્વધર્મ જિજ્ઞાસે સુસેવ્યા પરધર્મથી,
સ્વધર્મે મૃત્યુ છે રૂકું, પરધર્મ ભયે ભર્યો. (૩-૩૩થી-૩૫)

એવું જાણી કર્યાં કર્યો પૂર્વનાયે મુમુક્ષુએ;
કર કર્યોજ મારે તું પૂર્વે જે પૂર્વજે કર્યાં. (૪-૧૫)

એ શ્લોકો આ નવી સંશોધિત આવૃત્તિમાં નીચે પ્રમાણે મુકાયા છે :

જેની પ્રકૃતિ પોતાની જ્ઞાનીયે તેમ વર્તેતો;
સ્વભાવે જાણ પ્રાપ્તિઓ, કરે નિમ્નદે કંટલું?

ઈન્દ્રિયોને સ્વઅર્થોમાં રાગરૂપ રહે ખડા;
તેમને વશ ના થાવું, દેહીના માર્ગશુ તે.

રૂડો સ્વધર્મ જિજ્ઞાસે સુસેવ્યા પરધર્મથી,
સ્વધર્મે મૃત્યુમાં એવ, પરધર્મ ભયે ભર્યો. (૩-૩૩થી ૩૫)

આવાં જ્ઞાને કયું કર્મ પૂર્વનાયે મુમુક્ષુએ;
કર કર્યોજ, તેથી, તું, જુદોએ જેમ આચર્યાં. (૪-૧૫)

છતાં એમના 'ગીતામંથન'ને સાથે રાખીને વાંચવાથી આ અનુવાદ કંઈક વધારે સુગમ જાણે છે. વળી વધારે સુગમ કરવા જેમ કવિ નાનાલાલે પોતાના પુસ્તકમાં અનુવાદ સાથે મૂળ શ્લોક છાપ્યા છે, તેમજ આ પુસ્તકમાં પણ છાપ્યા હોત તો જાહેર સાર થાત. છતાં ધર્મપિપાસુઓની અને ગીતાપિપાસુઓની આ અનુવાદથી ભાષ કિશોરલાલે સારી સેવા ગણવી છે એમાં તો શંકા નથી જ.

ઉપરનાં જોને પુસ્તકોના પ્રકાશક-નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ. આ પ્રકાશન મંદિર ગુજરાતને આવાં સરસ ને સુંદર પુસ્તક જાહેર મસ્તી કિંમતે આપે છે, એ તેની પણ મુંદર સેવા છે.

૧. જીવનનો આનંદ [કળા અને કુદરતવિષયક લેખો] : લેખક - દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર; પૃષ્ઠ ૧૫ + ૫૪૪, કિંમત દોઢ રૂપિયો. આ પુસ્તકની સગે ૧૯૩૬માં પ્રકટ થયેલી પહેલી આવૃત્તિની સુધારાવધારાવાળી આ બીજી આવૃત્તિ છે. પહેલી આવૃત્તિ કરતાં આ આવૃત્તિમાં ૧૧૩ પૃષ્ઠ વધારે છે, છતાં તેની કિંમતમાં કંઈ પણ વધારો કરવામાં આવ્યો નથી. તે માટે પ્રકાશન મંદિરને ધન્યવાદ ઘટે છે. આમેય એ પ્રકાશન મંદિરનાં પુસ્તકોની કિંમત, બીજાનાંની સરખામણીમાં, ઘણીય ઓછી હોય છે. સં. ૧૯૯૩ના માહ માસના 'પાટીદાર'માં (પૃષ્ઠ ૧૮૧) આ પુસ્તકની પહેલી આવૃત્તિનો પરિચય આ પ્રમાણે આપવામાં આવ્યો હતો : “કળાની દૃષ્ટિએ લેખકે વિચારેલા વિષયોનાં નિરૂપણો આ સંગ્રહ છે. લેખકનું 'જીવનવિકાસ' પુસ્તક મોટે ભાગે પરરમૈષદી છે ને ઉપદેશોપી ભરપૂર છે. આ પુસ્તક મોટે ભાગે આત્મનેપદી છે ને પ્રકૃતિના વિષયોમાંથી અનુભવેલા આસ્વાદનો કલાસંગ્રહ છે, તેથી સ્વભાવિકજ રીતે 'જીવનવિકાસ' કરતાં આ પુસ્તક સરસ જન્યું છે. તેમાંયે લેખક આકાશ છોડીને જીવન પ્રત્યે દૃષ્ટિ કરે છે ત્યારે તો એમના કલાવિષયો વધારે સુંદર ને સરસ જાને છે. પણ પેલા પુસ્તકની પેઠે આ પુસ્તકમાંયે લાઘવશીલીને તરછોડી છે ને કાંતણ અલાયેજ ક્યું છે. પરિણામે અનેક રચને પિટ્ટાતિપિટ્તસ્વ વેપળમ્ થઈ ગયું છે. લેખક મહારાષ્ટ્રીય છતાં એમણે ગુજરાતી ભાષા બહુ સરસ રીતે હસ્તગત કરી લીધી છે, વાંચનારને કદાપિ શંકા ન થાય કે લેખક જન્મે ગુજરાતી નથી. સામાન્ય પ્રાકૃતજનોને આ પુસ્તકમાં રસ ન પણ પડે. પણ કળાવિષયના અભ્યાસી સંસ્કૃતજનો જરૂર આ પુસ્તક વાંચે, એમાંથી જાણવાનું ને અનુભવતાં શીખવાનું ધણું જરૂરી.”

૨. ગીતાધ્વનિ [ગીતાનો સમશ્લોકી અનુવાદ] : કરનાર - કિશોરલાલ ધનશ્યામલાલ મશરૂવાળા; પૃષ્ઠ ૮ + ૧૨૭, કિંમત દોઢ આનો. ગુજરાતમાં આ લેખક ગંભીર ચિંતક છે, એ એમનાં સર્વ પુસ્તકના અભ્યાસથી તરી આવે છે. હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રમાં ગીતાનું સ્થાન બહુ ઊંચે છે. એના ઉપર ચિંતન કરી એમણે સંવત ૧૯૯૧માં 'ગીતામન્યન' નામે પુસ્તક લખ્યું છે. પણ ગીતાપિપાસુ જનોને ગીતાના શ્લોક કંઈરચ કરવાની વૃત્તિ સહેજે હોય અને એટલા માટે એ બાઈએ આ 'ગીતાધ્વનિ' નામે સમસ્ત ગીતાનો આ સમશ્લોકી અનુવાદ તૈયાર કર્યો છે. એવોજ અનુવાદ ગુજરાતના પ્રખ્યાત કવિ નાનાલાલે ઇ. સ. ૧૯૧૦માં પ્રકટ કર્યો હતો. કવિ નાનાલાલનો અનુવાદ શબ્દાર્થને વધારે અતુસરે

કે; ભાષ કિશોરલાલેનો આ અનુવાદ 'ભાવાર્થ'ને વધારે અનુસરે છે, તેથી તે કાષ કાષ શ્લોકમાં વધારે દુર્ગમ લાગે છે. અને ભાષ કિશોરલાલે પોતાના અનુવાદ સુગમ ગનાવવા વારંવાર પ્રયત્ન કર્યાં લાગે છે, તે એટલા ઉપરથી જણાય છે કે સં. ૧૯૯૧માં પ્રકટ થયેલા 'ગીતામંથન'માં નીચેના શ્લોક છે :

નિગ્ધ સ્વભાવમાં વર્તે જ્ઞાનીયે, કુરુનંદન;
પ્રકૃતિવશ છે જીવે, નિગ્રહે કેટલું વળે?
ઈદ્રિયો સેવતી ભોગો, ચોર બે રાગદ્વેષ ત્યાં,
લૂંટવા પાછળે ઊભા, થવું ના વશ તેગને
સારો સ્વધર્મ જિજ્ઞાસે સુસેવ્યા પરધર્મથી,
સ્વધર્મે મૃત્યુ છે રૂડું, પરધર્મ ભયે ભર્યો. (૩-૩૩થી-૩૫)
એવું જાણી કર્યાં કર્યો પૂર્વનાયે મુમુક્ષુએ;
કર કર્મજી માટે છું પૂર્વે ને પૂર્વે કર્યાં. (૪-૧૫)

એ શ્લોકો આ નવી સંશોધિત આવૃત્તિમાં નીચે પ્રમાણે મુકાયા છે :

જેવી પ્રકૃતિ પોતાની જાનીયે તેમ વર્તેતો;
સ્વભાવે જાણ પ્રાણીઓ, કરે નિગ્રહ કેટલું?
ઈદ્રિયોને સ્વઅર્થોમાં રાગદ્વેષ રહે ખડા;
તેગને વશ ના થાવું, દેહીના માર્ગશત્રુ તે.
રૂડો સ્વધર્મ જિજ્ઞાસે સુસેવ્યા પરધર્મથી,
સ્વધર્મે મૃત્યુમાં ઈશ, પરધર્મ ભયે ભર્યો. (૩-૩૩થી ૩૫)
આવાં જાને કર્યું કર્મ પૂર્વેનાયે મુમુક્ષુએ;
કર કર્મજી, તેથી, તું, જુદોએ જેમ આચર્યો. (૪-૧૫)

જતાં એમના 'ગીતામંથન'ને સાથે રાખીને વાંચવાથી આ અનુવાદ કંઈક વધારે સુગમ જાને છે. વળી વધારે સુગમ કરવા જેમ કવિ નાનાલાલે પોતાના પુસ્તકમાં અનુવાદ સામે મૂળ શ્લોક છાપ્યા છે, તેમજ આ પુસ્તકમાં પણ છાપ્યા હોત તો જાહેર સારું થાત. જતાં ધર્મપિપાસુઓની અને ગીતાપિપાસુઓની આ અનુવાદથી કાષ કિશોરલાલે સારી સેવા ગણવી છે એમાં તો સંકેત નથી જ.

ઉપરનાં જાને પુસ્તકોના પ્રકાશક-નવજીવન પ્રકાશન ગંદિર, અમદાવાદ. આ પ્રકાશન ગંદિર ગુજરાતને આવાં સરસ-ને સુંદર પુસ્તક જાહેર સરની કિંમતે આપે છે, એ તેની પાસે સુંદર સેવા છે.

૩. યુરોપની ભીતરમાં (Inside Europe): મૂળ લેખક-ઝેન ગન્થર, પ્રયોજક-ચંદ્રલાલ ભટ્ટ; પ્રકાશક-પ્રસ્થાન કાર્યાલય, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૪+૨૩૫, એક નકશો, ૭ છબિઓ, કિં. ૨-૦-૦. પુસ્તકનું (Get up) છપાગણી 'વગેરે સાફ' છે અને યુરોપના સરમુખત્યારોનાં આર્ટ પેપર ઉપરનાં લાક્ષણિક ચિત્રો પુસ્તકને વધુ આકર્ષક બનાવે છે. યુરોપના રાજકારણની અસ્થિર સ્થિતિ ને દર્શાવેલ સમજવામાં આ પુસ્તક આંતરાય ગદદૃષ્ટિ થઈ પડે તેમ છે. Nationalism (રાષ્ટ્રીયવાદ?)ની માંકડી વ્યાખ્યાની પ્રતીતિ એમાં થાય છે. તેમાં ઇંગ્લેન્ડ, ઇટલી, જર્મની, રશિયા અને ટુર્કસ્તાનના છેલ્લા બે દાયકાના અગ્રગણ્ય રાજદ્વારી નેતાઓનાં ને સરમુખત્યારોનાં રેખાચિત્રો અને તેમના માનસની આબેહુલ છબિ આપી છે. યુરોપના લોકનાયકોની વિચિત્રતાઓ, ખુબીઓ અને ખામીઓ સચોટ રીતે રજૂ કરી લેખક આપણને યુરોપના રાજકારણમાં એક નવીન દ્રષ્ટિ આપે છે. રાજદ્વારી નેતાઓ કેવા Opportunists (તકવાદી) અને Turn-coats (વેશપલ્લટો કરનારા) છે અને તેમને માટે ગરી-શીટનારાઓને પણ વુલ્ફીની માફક કેવું પસ્તાવું પડે છે તે સુંદર રીતે પ્રતિપાદન થાય છે. વધુમાં માનસ ગિગારી (mental abnormality) અને અપૂર્વ કાર્યશક્તિનું સગપણ પણ એમાં તાદરશ થાય છે. હિંદુદાર વિષેનું લખાણ જરા વધુ પડતું લાગણીઉશ્કેરક છે. આવાં પુસ્તકો ગુજરાતી ભાષામાં ઉતારવાથી ઘણો લાભ ગુજરાતી જનતાને તેમજ ગુજરાતી સાહિત્યને થાય ખરો. ભાષાથી ચંદ્રલાલ ભટ્ટને અને પ્રકાશકને તે બદલ અભિનંદન ઘટેજ. આવાં પુસ્તકો ઉત્તેજનને પાત્ર ગણાયજ. ઈ.

૪. મૂળા સેવક ભોતીભાઈ અમીન: લેખક-રસૂલભાઈ ન. વહોરા; પ્રકાશક-ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી, આણંદ; પૃષ્ઠ ૪+૮+૬૦, ભાષા ભોતી-ભાઈની છબિ, કિંમત ૮-૨-૦. ભાષા ભોતીભાઈ અમીનનું નામ ગુર્જરાતમાં કોને અજ્ઞાણું છે? એમનું નિરાડગર, નિરભિમાન જીવન સદાસર્વદા જનસેવામાંજ ખીલીત થયું છે. ગુજરાતની જનતામાં ધનપ્રચાર થાય એ હેતુએ તો એમણે પોતાનું જીવન પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિને ચર્ષણ કર્યું હતું. ઉગરે કંઈક પાકટ થયા છતાં સેવાતત્પરતામાં તે ગુજરાતના આજના લગભગ સૌ યુવકોને લગવે એવા એ કર્મચોગી હતા. અને તેથી, ૬૫ વર્ષની ઉંમરે એ ચાલ્યા ગયા, છતાં એ અકાળે ચાલ્યા ગયા એમ કહેવામાં જરાયે સંકેત થતો નથી. લોકશિક્ષણને માટે અર્પણેલા એ જીવનના ઘણા પ્રસંગો અનેકને ખગાર છે, પણ સમગ્ર ગુજરાતને એમનું સમગ્ર જીવન યજ્ઞવાનો અને બને તો કંઈક અંશે અનુ-

સરવાનો પણ લાલ મળે, એટલા માટે એમનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર લખાવાની જરૂર છે અને તે લખાય પણ છેજ. પણ એ વિસ્તૃત જીવનચરિત્રના પ્રવેશક રૂપે લખાએલું આ નાનું પુસ્તક પણ ઉપયોગી છે, ખાસ કરીને કિશોરોને તો. આમાં એમના જીવનની આજી રૂપરેખા આપી છે અને મોટા મોટા પ્રસંગો ચીતર્યા છે. લેખક મુમુક્ષુમાન હોવા છતાં એ ભાંધની ગુજરાતી ભાષા પીઠ હિંદુ લેખકની જેવીજ સંસ્કારી છે. આશા છે કે ગુજરાતી જગતા આ પુસ્તકનો સારી રીતે લોભ ઉઠાવશે.

પ્રસંગકથા

ગાંધીજીન્યતી

ગાંધીજીને ખ્રિસ્તી તારીખ પ્રમાણે તા. ૨:૧૦:૧૮૬૯ને રાજ અને હિંદુ મિતિ પ્રમાણે ભાદરવા વદિ ૧૨મને રાજ ૭૧મું વર્ષ બેઠું. પણ પંચાંગોની અપૂર્ણતાને કારણે એ ખ્રિસ્તી તારીખ અને હિંદુ મિતિ વચ્ચે આજે આખા અકબ્રાડિયાનો ફેર પેડી ગયો છે. એ આખા અકબ્રાડિયામાં સમગ્ર હિંદુસ્થાનમાં ગાંધીજીન્યતી બહુ ઉજાસે બિજવાઈ. ગાંધીજીને પરમપ્રિય ખાદી એટલે સમગ્ર દેશમાં ગામે ગામે સ્વયંસેવકોએ ખાદી વેચી. આજે ખાદીના ઉત્પન્ન જેટલું તેનું વેચાણ નથી, એટલે ખાદીનો જયો ભરાઈ પણ ખૂબ ગયો છે. ગાંધીજીની સાચી જ્યંતી બિજવેલા અને તે દ્વારા દરિદ્રનારાયણોની સેવા કરવા માટે ઉત્પન્ન થએલી ખાદી વેચાઈ જવીજ એકજો. આખા સમાજમાં દેશમાં ફેટલી ખાદી વેચાઈ, એ તો તેનું સંસ્કૃત નીકળે ત્યારે ગાંધીજી. પણ આ જ્યંતી બિજવવામાં એક રાગ ધીરે ધીરે પેસતો જાય છે: મોટા દગદગાવાળો પણ પોકળ સંસ્કૃત કાઢવામાં આવે છે, કાઢ કાઢ જગાએ તો ગાંધીજીને ૭૧મું વર્ષ બેઠું, માટે ૭૧ જળદનો જોડેલા રથમાં ગાંધીજીની મૂર્તિ પધરાવી તે સાથે સંસ્કૃત કાઢવામાં આવેલાં જળદની સંખ્યા તો મહાસભાના વાર્ષિક અધિવેશનનું અંધ અનુકરણ હતું. મોટા કરે એ નાના કરે એ તો છેક સ્વાભાવિક છે. પણ આવા પોકળ પ્રદર્શન પાછળ થતી શક્તિનો અપૂર્ણ અંદાજવો એકજો. ખીજા ધાર્મિક સંપ્રદાયોમાં તો આચાર્યનાં ગયા પછી કંઈ સૂઝાં ચીત્યા ખાદ સંડો પેસે છે, ગાંધીજીના તો જીવતાં જ આ સંપ્રદાયમાં સંડો પેસે છે; તેને અંદાજવવા સમાજનેતાઓ ચોખ્ખું ઉપાય લેવા ઘટે. ગાંધીજીની સાચી જ્યંતી તો એમની ભાવનાઓને અને સેવાકાર્યને વિસ્તારવામાંજ હોય; અન્યથા નહિજ. તેમાંજ એમની સાચી ખૂબ છે, મૂર્તિપૂજનમાં નહિજ.

મહાપુરુષની સાચી પૂજા

બુદ્ધ ભગવાનનો અંતકાળ નજીક આગ્યો હતો. મધ્યોના શાલવનમાં બે શાલવૃક્ષોના એક બેડકા હેઠળ માંચે પથરાયીને, તેના ઉપર તે ઉત્તર તરફ ગાયું રાખી જમણે પડબે, એક પગ ઉપર જીભે પગ ટેકવીને સૂતા હતા. તે વખતે તે બે વૃક્ષો ફૂલોથી ઊભરાઈ રહ્યાં હતાં. અને તે ફૂલો બુદ્ધના શરીર ઉપર ટપોટપગરતાં હતાં. બુદ્ધ તે જોઈને બોલ્યા : “હે આનંદ, આ બે વૃક્ષો પોતાનાં સેંકડો ફૂલોથી માંડે પૂજન કરે છે; જાણે દેવો આકાશમાંથી મારા પૂજન અર્થે પુષ્પવૃષ્ટિ ન કરતા હોય! પરંતુ હે આનંદ, તથાગતનું સાચું પૂજન કરવાનો રસ્તો આ નથી. મારો જે શિષ્ય પોતાનાં નાનાં મોટાં કર્તવ્યો એકનિષ્ઠાથી અદા કરે છે. અને મેં ઉપદેશોના ધર્મ અનુમાર પોતાનું જીવન ગાળે છે, તેજ તથાગતનું સાચું પૂજન કરે છે. માટે હે આનંદ! ‘પોતાનાં નાનાં મોટાં કર્તવ્યો એકનિષ્ઠાથી અદા કરીએ, અને તથાગતે ઉપદેશોના ધર્મ અનુસાર આપણું જીવન ગાળીએ,’ એવી રીતે તથાગતનું પૂજન કરતાં શીખો.”

— મહાનિર્વાણસૂત્ર ૫ (‘શિક્ષણ અને સાહિત્ય,’ પૃષ્ઠ ૨૫). ૭૧ ગણદ બેડેલા, ગાંધીજીની જીવિવાળા રથનું સરઘસ કાઢવા કરતાં, રેલિયા કાંતતાં ૭૧ સ્ત્રીપુરુષોને ગાડાંમાં બેસાડીને મરઘસ કાઢ્યું હોય તો તે ગાંધીજીની ભાવનાને વધારે અનુકૂળ થાત. આવી વાતો સાચી રીતે આપણે ક્યારે સમજીશું?

નારીની નિરાધાર દશા—આર્થિક

“મુ’બઇ, તા. ૨૯મી સપ્ટેમ્બર. ‘લગ્ન પછી બે વરસ ગૃહસ્થાશ્રમ બોગની, પતિ ગુજરી ગયાથી નિરાધાર હાલતમાં આવી પડતાં મારે માટે ગુજરાનનું સાધન ન હોવાથી, સ્ત્રી તરીકે જીવનનિર્વાહ મેળવવા શક્તિમાન થઈશ નહિ એમ લાગવાથી મેં પુરુષનો વેશ ધારણ કર્યો હતો.’ આ મુજબનો એક ચોંકાવનારો એકરાર કાતમાગાઇ નામની કોટા રોટની રહેવાસી એક મુસ્લીમ સ્ત્રીએ ચોધાર આંસુ સાથે આર્થિક રીતે જીવનમાં કર્યો હતો. એમ જણાય છે. કે આ સ્ત્રી કોટા રોટની રહીશ છે. તેની ઉંમર ૨૪ વર્ષની છે. લગ્ન પછી બે વર્ષે તેનો પતિ ગુજરી ગયાથી તે નિરાધાર હાલતમાં આવી પડી હતી. ગુજરાન પૂરતું મેળવવાનું અશક્ય જણાતાં ફેટલાક વખત સુધી જેમ તેમ ચલાવ્યા પછી તેણે મરદનો વેશ ધારણ કર્યો અને કોઇ ઠેકાણે કમાઇ કરી ગુજરાન ચલાવવા વિચાર કર્યો. તે તેના મરદનો પોષાક ધોતિયું, બેડા, કોટ તથા ટોપી પહેરતી હતી. તેમ કરી તે ગદાર પડી અને ફેટલેક ઠેકાણે રસો-ધવાનું કામ કર્યું. પોતાનું નામ ગોપી કાલુ એવું રાખ્યું હતું. તેણે જે જે ઠેકાણે નોકરી કરી ત્યાં તેના આ વેશપલટા વિષે કાંઈને ખબર પડી નહોતી.

છતાંયે નારીની નિરાધાર દશા!

“તે જ્યારે નોકરીમાંથી છૂટી થઈ ગઈ ત્યારે મુંઝવણ આવી અને નોકરીનાં ફાંફાં માર્યાં, પણ પત્નો લાગ્યો નહિ. તેથી કૂટપાય ઉપર સૂઈ રહેતી. તેણે યાદીને મુંઝવણ છોડવા નિશ્ચય કર્યો અને વગર ટીકેટ ટ્રેનમાં બેઠી. પણ બે ત્રણ સ્ટેશનો ગયા જાદ વગર ટીકેટના મુમાફર તરીકે તેની ધરપકડ કરવામાં આવી. અને મજગાગ પોલીસ કોર્ટમાં મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ દાખલ કરવામાં આવતાં મેજિસ્ટ્રેટ તેને ગુનેગાર ઠરાવી એક આકાશવાણી સભા ફરમાવી હતી. તેને તરત જ લાયખલા જેલમાં ખસેડવામાં આવી. ત્યાં તેને પુરુષનો પોશાક આપવામાં આવતાં તે રોષ પડી અને જેલ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટને જણાવ્યું કે હું તો સ્ત્રી છું. આ સાંભળી જેલ સત્તાવાળાઓ આશ્ચર્યમાં મરકાવ થઈ ગયા. આથી તેને જેલના ડોકટર પાસે મોકલી આપતાં તે સ્ત્રી જ છે એમ માલમ પડ્યું હતું. તે વખતે તેનો ઉપલો ભેદ જહાર આપ્યો હતો. આથી તેને આચાર્ય રોડ જેલમાં ખસેડવામાં આવી હતી” (‘મુંઝવણ સમાચાર,’ તા. ૩૦:૬:૭૯). અરેરે, આ તે નારીમતિની ઓછી નિગ્રાહ દશા? બીજા માગવા કરતાં વેશપલટો કરીને પ્રામાણિક મનુષી માગતાં મનુષીયે મળે નહિ! તે દેહ વેચવા નીકળી હોત તો તે ખરીદવા એક કરતાં એકવીશ પૈસાદારો આ બ્રહ્મ સમાજમાં મળી આવતા! અને આવી નિગ્રાહ દશાને લીધે કરવા પડેલા ગુનાને માટે ક્ષમા આપે, એવો નહોતું કહોર કાપદોય દયાળુ ક્યાં છે?

‘સંયોજિત અર્થકારણમાં સ્ત્રીનું સ્થાન’

નારીમતિની આવી નિગ્રાહ દશાને કંઈક તો ઉપાય સમાજે કે સરકારે કરવો જ જોઈશે. ગયા ડિસેમ્બરમાં મહાસલાના પ્રમુખે શ્રી. જવાહરલાલ નેહરુના પ્રમુખપણા નીચે ‘રાષ્ટ્રનિયોજન સમિતિ (The National Planning Committee) નીમી છે. આ સમિતિએ વળી ‘સંયોજિત અર્થકારણમાં સ્ત્રીનું સ્થાન (Women's Role in Planned Economy)’ વિષે તપાસ કરી રોજના કરવા માટે એક ઉપસમિતિ નીમી છે. આ ઉપસમિતિનાં પ્રમુખ શ્રી. લક્ષ્મીબાઈ રાજવાડે છે. ગુજરાતમાં માહિતી એકઠી કરવા એક કાર્યકર્તા મંડળ સ્થપાયું છે, તેમાં પ્રમુખ શ્રી. વિદ્યાગૌરી નીલકંઠ, મંત્રી, શ્રી. મૃદુલાબેન સારાલાઈ, તથા સભ્યો શ્રી. ઇન્દુમતીબેન ચિમનલાલ, શ્રી. મંદાકિનીબેન નિલોકંકર, શ્રી. સુરિગતાબેન મેઠ, શ્રી. ચિત્તશાન્તિ દિવાનજી અને શ્રી. ગજરાબેન દેસાઈ છે. વળી જિલ્લાદીક એકેક બેનને આ વિષે હકીકત મેળવવાનું કામ સોંપ્યું છે. ગુજરાતના આ મંડળે પોતાની તપાસ માટે એક પ્રસ્તાવિ કાઢી છે, તેમાં આ સાત વિભાગ માટે હકીકત માગી

છે: (૧) સામાન્ય: સામાજિક, આર્થિક અને કાયદામાં રચાન, (૨) કુટુંબજીવન અને સંગઘો, (૩) લગ્ન, માતૃત્વ અને વારસો, (૪) ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રમાં રોકાણેલી સ્ત્રીઓના કાગની મોકરીની શરતો, (૫) સ્ત્રીઓને અવરોધતા સામાજિક રીતરિવાજો અને રૂઢિઓ, (૬) મોગ્ય તાલીમના પ્રકારો અને રીતો, અને (૭) સ્ત્રીઓને લગતા પ્રકીર્ણ પ્રશ્નો. એશક પૂછેલા પ્રશ્નો જરૂર અટપટા છે, તેને બદલે ટૂંકા ને સરળ હોત તો અનેક જાણુ એમાં રસ લેઈ ઉત્તરો ને હકીકતો મોકલી શકત. છતાં આપણા સમાજની એનાની અવદશા ટાળતાં જેને જેને રસ હોય તે સૌ ભાષણેનો 'મંત્રી, ગુજરાત કાર્યકર્તા મંડળ, લોકલેખોડના મકાનમાં, ભદ્ર, અગદાવાદ,' એ સરનામે પત્ર લખી એ પ્રશ્નાવળી મંગાવે અને જને તેટલી હકીકતો તા. ૧૫:૧૦:૩૯ સુધીમાં મેળવી મંડળના મંત્રી ઉપર મોકલી વેમનું કાગ સરળ કરી આપે.

નારીની પરાધીન દશા - સામાજિક

“મુંબઈ, તા. ૨૮મી મપેમ્બર. પોતાનાં માળાપે પોતાની મરજી વિરુદ્ધ લગ્ન કર્યાથી દવાગૌરી લગ્નાનીશંકર નાગની ૧૬ વર્ષની ઉમરની હિંદુ યુવતીએ પોતાના અંગ ઉપર ગ્વાસતેલ જાંટી કર્પણ સળગાવી મૂકી આપઘાત કરવાનો એક ચોંકાવનારો જનાવ લાલજાગ ખાતે જનતાં ત્યાં આગળ ભારે ચક્રસાર પેદા થવા પામી હતી. આ જનાવને લગતી વિગત એવી છે કે ગરનાર સ્ત્રી છ મોપડી લણી હતી. અને તેનાં માળાપે તેનાથી આશુ લણેલા લગ્નાનીશંકર નામના લાલજાગ ખાતે મિકાઇની દુકાન ધરાવતા શખ્સ સાથે તેનો વિવાદ નક્કી કર્યો હતો. આ વિવાદ કરવામાં આગ્યો તે ગરનારને પસંદ પડ્યું નહિ અને માળાપને ધમકી આપી કે જો મારી મરજી વિરુદ્ધ આ શખ્સ સાથે મારું લગ્ન કરવામાં આવશે તો છાણું જ માથું પરિણામ આવશે. પરંતુ આ ધમકીની માળાપ ઉપર કંઈ અસર ન થઈ અને તેજ શખ્સ સાથે લગ્ન કરવાનો તેઓએ નિશ્ચય કર્યો. આ છોકરીનું કંઈ આશુ નહિ. પોતે ઘણી જ કંડોડી હાલતમાં મુકાઇ ગઇ અને માળાપનો ઇચ્છાને માન આપવું પડ્યું. ‘માડીને કહેલો જે દીકરી. બળી મરી!’

“ત્રણ માસ ઉપર દવાશંકર સાથે તેનાં લગ્ન કરી નાખવામાં આવ્યાં અને તે પતિગૃહે પધારી. પરંતુ ત્યાં તેને એન શેનું પડે! પોતાનો સંસાર ઝેર જેવો લાગ્યો. ફક્ત સાત દિવસ પતિગૃહે રહ્યા પછી તે પિયર ચાલી ગઇ, પરંતુ ત્યાંથી તેને એક અકવાડિયા જ ઉપર ફરીથી સામરે મોકલવામાં આવી. પોતાની મરજી વિરુદ્ધ કરવામાં આવેલું લગ્ન કેટલો વખત નભે? પોતાનું જીવન તેને દુઃખમય લાગ્યું અને તેણે આપઘાત કરવાનો નિર્ધાર

તમારી ગાય નથી, જે તમે મને કસાઈવાડે કે જ્યાં તમે દોરી જાઓ ત્યાં હું જાઉં.’ અને છતાં ગાળાપ જળાત્કાર કરે તો જની શકે એ પ્રકારે નેમનો સામે જાંડ કરી છૂટવું. છેવટે કંઈ નહિ તો, વરરાજ ચોરીમાં પધારે અને ગાળાપ કન્યાને ત્યાં પધરાવે ત્યારે એ વરરાજને ગાલમાં લપડાક લગાવી દેઈ કહી દેવું: ‘ભીડ, ચાલનો ચા, બોચિયા! તને જાન નથી કે મારી ઇચ્છા વિરૂદ્ધ મને પરણવા આવ્યો છે?’ અને આવી લપડાકમાં કાઢીને દિસા દેખાય તોય એ તો ધર્મદિસા છે એમ સ્પષ્ટ માનજો, હે હિંદુ વીરકન્યાઓ! અને સમાજમાં શું યુવકો મરી પરવાર્યા છે કે આવી કુમળી કન્યાઓને રહેંસાઈ જવા દે? એવે પ્રસંગે કન્યાની સમ્મતિ હોય તો તેઓએ તેને સલામત રથાગે ઉપાડી જવી અને એ અનિષ્ટ લગ્ન અટકાવવું. સરકાર એથી અપહરણના ગુના માટે તેમને સજા કરે તો એવી સજા ખાવાની તો આ ગાંધીયુગમાં નવાઈ શી છે! **લગ્નવિરોધ**

પણ લગ્ન થઈ ગયા પછી કેટલેક વખતે લગ્નની નિરર્થકતા અને અનિષ્ટતા સમજાય તો પુરુષ તો એ સ્ત્રીને જાગલા હાંફાની પેઠે એક ખૂણે નાખી દેઈ બીજી સ્ત્રી પરણી લાવે છે. એમ કરતાં એને નથી રોકતો સમાજ કે નથી રોકતી સરકાર. પણ સ્ત્રી જો બીજી પુરુષ પરણે તો એ સ્ત્રી અને તેને પરણનાર પુરુષ બંને કેદમાં જાય! ત્યારે લગ્ન નિરર્થક અને અનિષ્ટ નીવડતાં કારે સ્ત્રીને પણ લગ્નવિરોધ કરીને એ લગ્નથી મુક્ત થવાના અધિકાર પાવવા અને ઇચ્છા હોય તો તેને ફરી લગ્ન કરવાની સરજાના કરી આપવી ઘટે. આ માટે મુંગઈ સરકારની અને વડી સરકારની ધારાસભામાં પ્રસ્તાવ આવ્યા છે. પણ વડી ધારાસભામાં એ પ્રસ્તાવ લાવનાર ડૉ. દેશમુખ અને મદાસભા પક્ષના સૌ સભાસદો પોતાના અમુક સિદ્ધાન્તને કારણે ગેરહાજર રહ્યાથી એ પ્રસ્તાવ ઊડી ગયો છે. દેશની નારીજાતિની ઉન્નતિના પ્રકરણને પ્રમોગેજ માત્ર એ સૌ સભાસદો હાજર રહ્યા હોત તો અધર્મ ન ગણાત, ધર્મ જ ગણાત. પણ ગેરહાજર રહીને નારીકલ્યાણનો એક પ્રસંગ તો એમણે ગુમાવ્યો જ, એ મોટા ખેદનો વિષય છે. જોઈએ દવે મુંગઈ ધારાસભામાં શ્રી. ભોગીલાલ લાલાએ આણેલા લગ્નવિરોધના પ્રસ્તાવનું શું ચાલ્યું છે.

લગ્ન વગેરે સામાજિક ખર્ચ ઉપર અંકુશ

લગ્ન વગેરે સામાજિક ખર્ચ ઉપર અંકુશ મૂકવાનો પ્રસ્તાવ શ્રી. રાવતે મુંગઈ ધારાસભામાં આણ્યો હતો. તે વિષે ગઈ તા. ૧૦મીએ ધારાસભામાં ચર્ચા ચાલી હતી. “સામાન્ય અભિપ્રાય જધાનો એવો છે કે લગ્નના ખર્ચ ઉપર અંકુશ રહેવો જોઈએ, ખરી રીતે ખેડૂનો કરતાં મધ્યમ વર્ગને લગ્નના

હાલે ખર્ચ હેડગા વધુ શોષતું પડે છે," એમ તો શ્રી. મુનશી પોતે જ સ્વીકારે છે. પણ છતાં જાણાવે છે કે "ગામડાના લોકોને લગ્ન એ એક મોટો આનંદો-તસ્વનો પ્રમંગ છે. તેમાં ગાત્ર વરકુન્થાનાજ આનંદો પ્રમંગ નથી, પણ તેનાં મુગાંવડાણંતે અને ગામ આખાને મન એકં પર્વ સમાન હોય છે." આખી દુનિયાને મન એ પર્વ સમાન હશે, પણ સમાજમાં પોતાનું સ્થાન સાચવી રાખવા માટે સમાજે જાણતકારે લાદેલો આ ખર્ચ ઉઠાવનારનાં પેટમાં ફેરી હોળી સુજગતી હશે તે તો તેજ જાણે! "એ માણસ રેસ કોર્સમાં, મટ્ટામાં અને મોટરમાં દબારે ખર્ચ નાખે તો પછી માણસ જેને પોતાનાં જીવનની ધન્યપણ ગણે તેવા લભપ્રસંગે તેને ખર્ચ કરતાં કેમ અટકાવી શકાય?" રેસ કોર્સ વગેરે તો માણસ પોતાની ઇચ્છાએ અને સંપત્તિ હોય તો જ કરે, સામાજિક ખર્ચ તો અનિચ્છાએ પણ કર્યા વિના છૂટકો થતો નથી. અને રેસ કોર્સ અને મટ્ટા જેવા જુમારે હજી અટકાવ્યા નથી, એ તો મરકારતી નિર્જાળના જ છે. આનંદને માટે દારૂ પીતા લોક ખુવાર થાય છે, માટે મરકારે દારૂખંધી ફરી, ત્યારે લોકોને ખુવાર કરતા સામાજિક ખર્ચ ઉપર અંકુશ કેમ ના મૂકવો? આજ મુઘીમાં અંગ્રેજ સરકારના રાજ્યમાં પ્રજાને વિરોધ હોવા છતાં અનેક સામાજિક કાયદા થયા છે, ત્યારે આ કાયદો કરવામાં શ્રી. મુનશી કેમ વિરોધ કરે છે તે સમજતું નથી. કગમાં કમ એટલું તો ચતુર્જ જોઈતું હતું કે સામાજિક જગજીવરોમાં દર પત્રાણીએ રૂ. ૦૧ કર નાખવો જોઈતો હતો. એથી જેને જેને હુલ્લનો આનંદ બિહતો હશે, તે આટલો વધારે કર આપીને પણ આનંદ ઉઠાવશે. અને દારૂખંધીમાં સરકારે જે જોટ ખાધી છે, તે આ કરથી કંઈક અગ્રે પુરાશે. પણ શ્રી. મુનશીની સૂચનાથી આખરે શ્રી. રાવતને પોતાનો પ્રસ્તાવ પાછો ખેંચી લેવો પડ્યો એ દુઃખની વાત છે. આજસમનિષેધેક કાયદાનો લંગ

"નડીઆદ તાલુકાના ઉત્તરમંડા ગામના પટેલ કાંકુજીભાઈ નાયાભાઈએ પોતાના સગીર દીકરા ચિ. લાલલાલભાઈનું લગ્ન સુણાવાનાં ખાઈ દિવાળીએન, પટેલ આશાભાઈ મોવિદલાઈની જોગતની દીકરી ચિ. શાન્તાએન સાથે કરી શારદા એકંટનો લંગ કરેલો હોવાથી ઉત્તરમંડાના પટેલ મગનભાઈ હાથીભાઈએ જોરસદના મે. રે. ફ. મેજિસ્ટ્રેટ સાહેબની કોર્ટમાં કેસ કરેલો, જે કેસનો લગભગ આઠ દસ માસે ચુકાદો આપતાં કન્થાની મા દિવાળીએનનો રૂપિયા પંદર અને વરના પિતાશ્રી કાંકુજીભાઈનો રૂપિયા પાંત્રીસનો દંડ કર્યો છે" ('કર્મભૂમિ' તા. ૨૬:૯:૭૯). હજી માખાપ આ કાયદાનો લંગ કરતાં નહિ અટકે? અને આવા પાનસોપારી જેવા દંડ તો માખાપ લગનખર્ચને

શ્રી વિદુલ કન્યાવિદ્યાલય

સદ્ગત દેશભક્ત વીર વિદુલભાઈ પટેલનું

એકમાત્ર સ્મારક

સદ્ગત દેશભક્ત વીર વિદુલભાઈ પટેલનું સ્મારક એમના જીવું જીવંત હોવું જોઈએ. ગુજરાતમાં તો શું પણ આખા દેશમાંય એવું જીવંત સ્મારક એક જ છે, અને તે છે શ્રી વિદુલ કન્યાકેળવણી મંડળ તરફથી સ્થપાયેલ શ્રી વિદુલ કન્યાવિદ્યાલય. હિંદી સંસ્કૃતિને અનુસરીને યોગ્ય સ્ત્રીશક્તિ સર્જવાનો તેના ઉદ્દેશ છે.

આવા ઉત્કૃષ્ટ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવા માટે કન્યાકેળવણીની સંસ્થા સ્થાપત્રી, તેની સાચી દોરવણી કરતી, અને તે કાલે ફૂલે એ રીતે તેને પોષતી, એ કેવું કઠિન અને મુશ્કેલ કામ છે એનો ખ્યાલ કેને નથી?

વિદ્યાલયની પૂજ્ય મહાત્માજીને હાથે ચઢેલી શુભ શરૂઆત અને ચાર વરસમાં તેણે કરેલી કેળવણીવિષયક પ્રગતિ, વિદ્યાર્થિનીઓની સંખ્યા, શિક્ષક-ગણ, મકાનો વગેરે સાધનો, અને જનતાનો પ્રેમ, વગેરે તે કેવું સુંદર મહાન વૃદ્ધ થવા સરખાયેલ છે એ બતાવી આપે છે.

વિદ્યાર્થિનીઓની શરૂઆતની રખતી સંખ્યા આજે ૧૮૦એ પહોંચી છે, શિક્ષકોની ચારની સંખ્યા ૧૪એ પહોંચી છે, અને ન્યાં કાંઈ મકાન નહોતું ત્યાં છાત્રાલયનાં ને શાળાનાં મકાનો ગંધાવા લાગ્યાં છે.

પણ આ તો પાશ્વર્યામાં પહેલી પુણી છે. ઉચ્ચ ક્ષાટિનાં કાર્યકરો ને તેમને જોઈતી સાધનસામગ્રી હોય તો વિદ્યાલયનો વિકાસ અનેક ગણો થઈ જાય એમ છે. હાલમાં માધ્યામિક અભ્યાસની ગોઠવણ માંડમાંડ થઈ શકી છે, પણ પૂરતી અનુકૂળતા હોય તો ઉચ્ચતર અભ્યાસની પણ ગોઠવણ કરી શકાય.

આ જાણું કરવા માટે જનતાની ઉદારતા વિદ્યાલય તરફ વળે એ ઘણું જરૂરનું છે. હજી તો શિક્ષકનિવાસો, શાળાના મકાનનો વિસ્તાર, અતિથિગૃહ, કોહાર, રોગીપરિચર્યાગૃહ, વ્યાયામમંદિર, ઉદ્યોગમંદિર, ગોશાળા, વગેરે મકાનો તેમજ તે બધાં માટે જમીન વગેરેની આવશ્યકતા. બીની જ છે. એટલે કે ગોછામાં ગોછા એક લાખ રૂપિયા તો તેને માટે જોઈએ જ.

આ તો સ્થાયી બાંધકામ વગેરે માટેની જરૂરિયાતની વાત થઈ. પણ પૂર્ણ વિનયગદિર એટલે કે માધ્યામિક પૂર્ણ અભ્યાસ માટેની વચ્ચે જોડાવણી કરવા માટે દર વર્સે આકર્ષી દશ હજાર રૂપિયા ચાલુ ખર્ચ માટે જોઈએ. આ રકમ દર વર્સે નિયમિત આપોઆપ મળી જાય એમ બનવું ઘણું મુશ્કેલ છે; તેમ જ ચાલુ ખર્ચની ખૂટતી બધી રકમ સ્થાયી ફંડના બ્યાજમાંથી મળી રહે એટલું મોટું સ્થાયી ફંડ બીજું કશું જો સંભવિત હોય તોપણ ઇચ્છવા જેવું નથી. જે સંસ્થાને બ્યાજનાં નાણાંમાંથી નબી રહેવાની પૂરી જોગવાઈ હોય તે સંસ્થા બાગ્યે જ આજીવાન રહી શકે એવો અનુભવ સર્વત્ર છે. તેથી બ્યાજમાંથી જ ચાલુ ખર્ચ પૂરું કરી શકાય એટલું મોટું ફંડ ન હોતાં મંડળ પાસે કમમાં કમ એટલું તો ફંડ જરૂર હોવું જોઈએ કે તેના બ્યાજમાંથી ચાલુ ખર્ચની અડધી રકમ ભરવાઈ થઈ શકે. બાકીની અડધી રકમ મેળવી લેવાની રહે. આમ થાય તો એક બાજુ કાંઈક નિશ્ચિતતા રહે અને બીજી બાજુ જનતાનો પ્રેમ મેળવી તેની પાસેથી પ્રતિ વર્સે નાણાં મેળવવા માટે પ્રયત્નશીલ થવાનું પણ રહે.

ઉપરને કારણે તા. ૧૭:૯:૨૯ને રોજ મંડળની વ્યવસ્થાપક સમિતિએ આરો દ્વારો ભેગો કરવા માટે સંસ્થાનાં કેટલાંક જવાબદાર બાઈબેનોને મોકલવાનું કરાવ્યું છે. દેશનાં મુખ્ય મુખ્ય મથકોએ તેઓ જશે અને સદ્ગત મહાપુરુષના આ જીવંત સ્મારક માટે જેઓને દિલસોજી અને રસ હશે તેમની મગસ લિક્ષાએળી ધરી 'લિક્ષાન્દેહિ!' કરશે. સદ્ગતના આ સ્મારકના વિકાસની સાધનસામગ્રી પૂરી પાડવાનું કામ દેશના અખી મૃદુરચોના હાથમાં છે.

આશા છે કે એ પુણ્યસ્થાન આત્માનું સમગ્ર હૃદયમાં તાજું કરી તેના આ એકના એક સ્મારક માટે દેશબંધુઓ વચાશક્તિ દાન આપી પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવાનો આત્મસંતોષ મેળવી કૃતાર્થ થશે, અને આમને પણ કૃતાર્થ કરશે.

શ્રી વિદ્વલ કન્યાદેવણી મંડળ
નડિયાદ, તા. ૨:૧૦:૩૯
ગાંધીજીવંતી

સેવક
જોષાબાદાસ અમ્બાઈદાસ દેસાઈ
અધ્યક્ષ : વ્યવસ્થાપક સમિતિ

—*—

આ વિદિશા આજીવંત ચરોતર પ્રિટિંગ પ્રેસમાં મોતીબાઈ મયુરબાઈ ખટેલે
શ્રી. સરદાબેન ગજમુંદાર માટે છાપી, તા. ૨૦:૧૦:૩૯

૧૯૮૬

卐

ભાગશર

卐

પાટીદાર

卐

વર્ષ ૧૭

卐

અંક ૨

શિસ્તપાલન

“બળજબરીથી ઉત્પન્ન કરેલી ‘કવામની શિસ્ત (આત્માધારકતા) તથા અંદરથી બિગતતા આત્મસંયમ વચ્ચે આસમાન જમીનનું અંતર છે. કવામતમાંથી ઘાત એક ટેવનો સમૂહ જન્મે છે. એ ટેવ એટલી તો યાત્રિક હોય છે કે એમાં સપડાવેલો માણસ પૂતળા જેવો બની રહે છે. એ પૂતળું બદાર બેઠેલા સૂરધારોની આજ્ઞાનો દોર જેવાય છે તેમ નાચવા માટે છે. આ ભૂમિકાએ પહોંચેલા માણસની કિયાની ચાવી પારકાના હાથમાં હોય છે, તથા એનું આત્મસંયમની બળ ખાપી ગયું હોય છે.”

“આ જાતની કવામતી શિસ્ત (આત્માધારકતા) ગુલામો ઉપર ને પાણેલાં પરુઓ ઉપર લાલચની ને શિક્ષાની મદદથી લાલચમાં આવી હોય છે. નિશાળો, લશ્કરો, કામદાર સંઘો તથા ધાર્મિક પંથો એ જ્યાં એવી શિસ્ત સાંભળવાનાં કવામતજાનાં છે.”

(‘કેળવણીની દરજ્જા’ પૃ. ૧૫)

એડમન્ડ હોમ્સ

તન્ત્રી: નરસિંહભાઈ ઈંદિરભાઈ પટેલ,

‘પાટીદાર’મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં બે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ

છુટક નકલના ત્રણ આના

આણંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીલાલ મયુરભાઈ પટેલે છાપ્યું અને
છુટકા નરસિંહભાઈ પટેલે આણંદમાં પ્રિન્ટ કર્યું. તા. ૨૫:૧૧:૪૬

સમાવરો

લેખ

લેખક

પૃષ્ઠ

સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન અને કેળવણી	બેન સવિતાબેન છોટાભાઈ	પટેલ	૪૯
વારસાદક્ષ	રાયબેન મોહનલાલ	પટેલ	૫૨
ગાળપણના સંસ્કાર	ગર્નાડી શેા		૫૫
બુદ્ધશૂનું ભાવિ	ભાઈ મોહનભાઈ	ઉ. પટેલ	૫૬
લગ્નની મોસમ અને આપણું કર્તવ્ય	ગોરધનભાઈ છજાભાઈ	પટેલ	૬૩
વિધવાવિચાર	નિનમકુમાર	પટેલ	૬૬
વગરનાં કે	સોમાભાઈ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ		૬૯
મારો અનુભવ	છોટાભાઈ ઈશ્વરભાઈ	પટેલ	૭૧
બેનીમાં જવાસાની ઉપયોગિતા	સિવાભાઈ જોડાભાઈ		૭૪
મરીબનો બેલી	મણિભાઈ	પટેલ	૭૭
અનાજની ખેંડા	‘મહેર માહિતીપત્ર’		૭૯
સ્વ. મોતીભાઈ અમીન રમારક ફંડ	મંત્રી, સ્વ. મો. ન. અમીન રમારક ફંડ		૮૧
અર્ચાપત્ર	ભાઈ મનમુખલાલ પી. પટેલ		૮૨
જાણવાનોગ	વિનિષ		૮૩
મંથપરિચય	‘પાટીદાર’ મંદિર		૮૬
રમંગકથા	..		૮૯

જોઈએ છે કુમાર અથવા વિધુર

અરોતરના એક કુલીન ગામની, કુલીન ઘરની, પચીસેક વર્ષની, સંસ્કારી વિધવાને પુનર્લગ્ન માટે લણેલોગણેલો, સંસ્કારી, સંતોષ-વનક આર્થિક સ્થિતિ વાળો, રપથી ૩૦ વર્ષનો પાટીદાર કુમાર અથવા વિધુર જોઈએ છે. પત્રવ્યવહાર ખાનગી રહેશે. પોતાની સંપૂર્ણ માહિતી સાથે લખો,

ક C/o ‘પાટીદાર’ મંદિર,
આણંદ

૧. જોને વિનાશવાજમ ‘પાટીદાર’ આપવાના ફંડમાં નાણાં ખુલાસે થઈ ગયાં છે. જેનો ‘પાટીદાર’ વાંચે એ હિતજનક છે એમ માનનાર ભાઈજેનો ઉદારભાવે એ ફંડમાં પૈસા મોકલે.
૨. જોનાં લવાજમ નથી આવ્યાં તે તુરત મોકલે. કોઈ પોસ્ટલે ઓર્ડર કોસ ન કરે.
૩. દરેક ગ્રાહક એક એક નવો ગ્રાહક કરી આપશે એવી આશા છે.

પાંડીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જામત :પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત: ।

શુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયાં દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૬૬૬
વર્ષ ૧૭

આષ્ટદ

માગસર

અષ્ટદ્વર

સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન અને કેળવણી

આપણા સમાજમાં હાલ સ્ત્રીઓને સ્થાન છે જ ક્યાં? અને હોય તો તે એક ગુલામડી તરીકેનું જ અને પછી સ્મશાનમાં!

આપણા સમાજમાં પુરુષો સ્વતંત્રપણે વર્તે, ગમે ત્યાં ફરી ફરી શકે, ગમે તેવું અગોચ્ર પગલું ભરી શકે; દુઃકાળમાં પુરુષોને સર્વે હક્ક હોય તેમ જ હાથે છે. સ્ત્રી ગિયારી સદાચરણી અને પવિત્ર હોય, તોપણ પરપુરુષ સાથે વાત પણ ફરી શકતી નથી કે એકલી ક્યાંય પણ જઈ શકતી નથી. ધરમાં પણ તેણે સાંસ, સમરા, નણંદ, નેઢાણી, દુઃકાળમાં સર્વે કુટુંબને આધીન રહેવું પડે છે. પણ યુવક ગમે તેમ ગમે તેની સાથે વર્તવું હોય તેમ વર્તી શકે છે. આપણા સમાજમાં વિધવાના દુઃખનો તો પાર જ નથી. જો સ્ત્રી ગાળપણથી જ વિધવા થઈ હોય તો તેને ધરની ચાર દિવાલોમાં સડી સડી સ્વર્ગે સિધાવાનું હોય છે! તેને દરેકનાં મહેણાંદુણાં માંભગવાં પડે છે. આથી સ્ત્રી સમાજમાંથી દંટાળીને છેવટે પોતાનું સ્થાન શોધે છે. તે સ્થાન જીનું નહિ, પણ સ્મશાન!

આવી રીતે અનેક સ્ત્રીઓ અમિથી ભરમીભૂત થઈ હશે, કેટલીક આપઘાત કરીને, કેટલીક કૂવોતળાવ કરીને સ્વર્ગે સિધાવી હશે. અને તે સ્ત્રીને સ્મશાનમાં ગળાવવાની તૈયારી થતી હોય, ત્યાં તો તેના પતિને ફરી પરજીવવાની વાતો આસતી જ હોય! આવી સ્થિતિમાં આર્થ સમાજ, તું ક્યાંથી સુખ શોધે છે? ત્યાં સુધી આપણા સમાજમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન ઉચ્ચ નહિ થાય, ત્યાં સુધી સમાજ કદાપિ સુખી થવાનો નથી. આપણા સમાજમાં પુત્રનો જન્મ થાય ત્યારે તો સાકરો વહેવાય, સર્વ કુટુંબ આનંદસાગરમાં ઉછાળા મારે અને લૂંટાય નેટલો આનંદ લૂંટે. પણ જો પુત્રીનો જન્મ થાય તો જન્મ

ચતાંજ તેને સ્વર્ગે વળાવે! કોઈ ઉછેરે તો નેને કેળવણી આપવાની તો વાત જ રી! અને જો કોઈ કેળવણી આપે તો તેને તેના જીવનમાં સુખરૂપ નીવડવાને જાહે દુઃખરૂપ પણ નીવડે છે; કારણ કે તેને યોગ્ય કેળવણી અપાતી નથી, તેથી તે ઘરકામમાં પણ તેને ઉપયોગી કંઈ કામ આવડતું નથી. તેની આવી અધિકચરી કેળવણીથી તેને સાસરામાં ઘણું દુઃખ સહેવું પડે છે.

સાચી કેળવણીના અભાવને લીધે વેરઝેર, કુસંપ અને કલેશ વધી ગયાં છે. સુખી જિંદગીનું નામ નથી. પ્રભુનો માર્ગ બૂલી અવળે માર્ગે દોડે છે અને ગોથાં ખાય છે. સ્ત્રીવર્ગને સાચી કેળવણી મળ્યા સિવાય આ સ્થિતિ સુધરવાની નથી અને તેથી તેને સાચી કેળવણી આપવાની પ્રથમ જરૂર છે.

આપણામાં કહેવત છે કે એક કેળવાયેલી માતા સો શિશુકની ગરજ સારે છે. સ્ત્રી એ ઘરનો પ્રધાન છે. જાળકાની કેળવણી સ્ત્રીના હાથમાં છે. જાળક જન્મે ત્યાંથી તે સમજાણું થાય ત્યાં સુધી તે ઘણો વખત માતા પાસે રહે છે. અને માતાના સંસ્કારોની છાપ જાળક ઉપર પડે છે. માતા જો સંસ્કારી હોય તો જાળક ઉપર સારા સંસ્કાર પાડી તેને શરીરથી અને મનથી તંદુરસ્ત બનાવે છે, અને પુરુષને જો તરફની ચિંતામાંથી મુક્ત કરે છે. કેળવાયેલી સ્ત્રી પ્રેમ, સંપ, ભક્તિ અને શૌર્યમાં વધારો કરે છે.

જ્યાં સુધી સ્ત્રીભવિ કેળવણી લેઈ સુધરશે નહિ, ત્યાં સુધી પુરુષોનો સુધારો કે જ્ઞાન કશા ઉપયોગમાં આવવાનાં નથી. જ્યારે જામે સુધરી પરસ્પરની ફરજ અદા કરશે ત્યારે જ જીવન સુખી થશે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે સ્ત્રીઓ ભણવાથી સ્વતંત્ર બની મર્યાદાહીન બનશે. તેમણે જાણવું જોઈએ કે કોઈ પ્રસંગે કોઈ અપાત્ર સ્ત્રીના સંબંધમાં તેમ થતું હશે, એમ તો અપાત્ર પુરુષના સંબંધમાં તેમ કયાં બનતું નથી? તેવે પ્રસંગે શું કેળવણીને દોષ દેવો? કદી નહિ. વિદ્યા સદા પવિત્ર છે, અને તે પવિત્રતાને પ્રાપ્ત કરનાર અધમ હોય તેનેય તારે.

અમલના વખતમાં સ્ત્રીઓ ભણતી, અને ભણેલી સ્ત્રીઓએ મોટાં મોટાં કામો કર્યાં છે. ગાળી તત્ત્વવેત્તા થયાં અને સરસ્વતીએ અંકગણિત રમ્યું; મીંગળાઈએ ભક્તિનાં કાવ્યો રમ્યાં અને પ્રભુનો માર્ગ જોણી કાઢ્યો. મંડનાં મિશ્રનાં પત્ની સરસ્વતીએ શંકરાચાર્ય જેવા મહાન વિદ્વાન સામે શાસ્ત્રાર્થમાં ભાગ લીધેલો. એ સર્વ સ્ત્રીકેળવણીનો જ પ્રભાવ છે. સીતા માતા દુષ્ટ રાવણના ત્રામથી ડગ્યાં નહિ. અને શ્રી રામચંદ્રજી રાવણને મારી તેમને પાછાં લાવ્યા ત્યારે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરી કંચન માફક વિશુદ્ધ દેહે બહાર નીકળ્યાં. અશ્વિની-

કુમારોની શીખવણીથી 'સુકન્યા'એ ત્રદ્ધ અંધ પતિને ત્યજ્યો નહિ અને તેમની જ પાસેથી પતિનું યૌવન અને ચક્ષુ મેળવ્યાં. દ્રૌપદીએ અનેક સંઘટોમાં ધૈર્ય રાખ્યું. નગરાગ્નિએ દમયંતીને ત્યજી, પણ દમયંતીએ પતિ નળને ત્યજ્યો નહિ. સાવિત્રીએ યમરાજ પાસેથી પતિને પાછો આપ્યો. ઋષિ-પૂજનમાં ઋષિઓની સાથે વસિષ્ઠનાં પત્ની અરુન્ધતીને 'સ્થાન મળ્યું'. અગ્નિદેવ સ્વાહા સિવાય કાષ્ઠની પશ્વ-આહુતિ સ્વીકારતા નથી. પાતિવ્રત્યની કસોટી કરવા આવનાર બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરને પોતાના સતીત્વના પ્રભાવથી અનસૂયા માતાએ-છ છ માસના બાળક બનાવી, પતિને શોધવા નીકળેલાં બ્રહ્માણી, લક્ષ્મી અને પાર્વતીને બોલે આપ્યા. આથી તેમના ચારિત્ર્યપ્રભાવનું શ્રેષ્ઠ સ્વીકારી-એ ત્રણે દેવોએ એકરૂપે તેમને પેટે દત્તાત્રય તરીકે જન્મ લેવો પડ્યો. પતિનો દેહાન્ત થયાનું સાંભળતાં જ કવિ જયદેવનાં પત્ની પદ્મિનીએ પોતાનો પ્રાણ ત્યજ્યો હતો. ગુજરાતની રાણી યરાનું કહેતાં જસગાએ રાત્રને તુચ્છકારીને પોતે શતી થઈ, એ મિત્રાય કરુણાવતી, ચાંદણીબી, કમળાદેવી, પદ્મિની, વગેરે અનેક સતીઓનાં અને વીરાંગનાઓનાં ચારિત્ર સ્ત્રીકેળવણી અને તેથી અંધારા ઉચ્ચ ચારિત્રનો પ્રભાવ જણાવે છે.

જો સગાજો સુખી થયું હોય તો તે સ્ત્રીઓને જોમ અને તેમ બિચી ને સાચી કેળવણી આપે. સ્ત્રીને સંસારમાં ખાસ ઉપયોગી અને સહાયક બનાવવી હોય તો તેને ગૃહશિક્ષણ અને ધર્મનીતિની કેળવણી ઉપરાંત દેશનો ઇતિહાસ, ભૂગોળ અને સામાન્ય હકીકતો, ધરની આવકનવકનો દિસાગ, માંદગી વખતે લેવાના તાત્કાલિક ઉપાયો, ભરતાં ગૂંથતાં અને અનુકૂળ હોય તો સંગીત અને ચિત્રકળાનું જ્ઞાન પણ આપવું જોઈએ.

માતા અને પિતાની ખાનદાની તેમની પુત્રીના આચારચિત્ર ઉપરથી પણ પરખાય છે. માટે જેનાં સત્સંગતિ કરી સદાચરણી બની સુકૃતિ વધારવી, ગમે તે સ્થિતિમાં ધર્મનીતિ ત્યજવી નહિ.

ફૂલના છોડને સારો કપારો કરી પાણી સીંચવાથી ફૂલ આવે છે અને તે ફૂલ ખીલીને સુવાસ આપે છે. તેજ પ્રમાણે આપણા મનરૂપી છોડને નીતિ અને ધર્મનો કપારો કરી અંદર મહાપુરુષોનાં વચનામૃત અને જ્ઞાનરૂપી પાણી સીંચવાથી ચારિત્ર્યપુષ્પ ખીલે છે અને તે પ્રજુતામાં પગલાં મંડાવે છે. માટે ઘરેણાંથી શરીર શોભાવવા કરતાં સદૃશ્યોથી શોભાવવા વધારે આતુર રહેવું.

ધર્મરમરણ અને સ્વામીભક્તિ હમેશાં કરવી. જીવંત કરતાં પતિવ્રતને વહાલું મળ્યું. પુણ્ય અને પરમાર્થના કામમાં તૈયાર રહેવું.

સ્ત્રીઓ જેમ પતિવ્રત પાળે છે તેમ પુરુષોએ પણ પત્નીવ્રત પાળવું જોઈએ અને પોતાની ધર્મપત્ની સિવાય બીજી સ્ત્રી ઉપર દષ્ટિ કરવી જોઈએ નહિ. તેણે પોતાની અર્ધાંગનાના ગુણોને ખીસવી, તેને જ્ઞાન આપવું જોઈએ; સ્ત્રીને સુધારવા ઝોનપુરુષે પોતાનું જ દિત કરવાનું છે. તેમ ન કરતાં તેને જંગલી રાખવી કે દુઃખ દેવું, એ તો પોતાને, કુટુંબને અને દેશને જંગલી અને દુઃખી કરવા જેવું થાય અને દેવેનો વાસ જતો રહી ભૂતોનો વાસ થાય.

એક વખતે એક ભૂતે બ્રહ્માને પૂછ્યું કે હું ક્યાં રહું? ત્યારે બ્રહ્માએ કહ્યું કે જ્યાં સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચે કનેક્શન થાય ત્યાં તું જઈને વસ.

આ ઉપરથી સાર એ લેવાનો કે કદી કુટુંબકનેશ કરવો નહિ.

સંક્ષેપી

સવિતાબેન હાટાભાઈ પટેલ

વારસાહકક

જગતનું આજનું વાતાવરણ ખરેખર યુગપરિવર્તન વખતનાં જેવાં જ દેરકાર પાગતું હોય એમ અનુભવ થયા જ રહે છે. જગતે તો આગળ વધીને આ યુગનું નામ પણ પરખાવી દીધું છે—‘ગાંધી યુગ.’ ગાંધી યુગ એટલે અદિસા, સત્ય અને સ્વાતંત્ર્યતાનું મિશ્રણ. દરેક વાતનાં આદેશનોમાં અદિમા જળવાય, સત્ય સચવાય—વિચારાય, અને સ્વાતંત્ર્ય મોખરે રહે, એવા પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે. જગતે કબુલ કરતાં જણાવી દીધું છે કે જો ત્રણ અનિવાર્ય આચારોને જ પરિણામે સુખ છે, એમાં જ માનવતાનો ખરો વિજય છે, કદ્યાણ છે.

આવા પરિવર્તનકાળમાં અનેક આન્દોલનો ઉપસ્થિત થયાં છે. દરેક સમૂહ તેમાં સૂરો પહોંચાડવા પ્રયત્નો કરે છે. જગત તેમાંય વળી વધુ કાયદામયી બનતું જાય છે. આવી કાયદામયી દુનિયામાં દરેકનું સ્વાતંત્ર્ય જળવાય, દરેકના હક્ક સચવાય. તે માટે દરેક વર્ગ પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. આ જ્ઞાનંતમાં સ્ત્રીવર્ગે પણ પોતાની શક્તિનો વધુ પડછો જતાવવાના પત્ન પોતાની ઉચ્ચ શક્તિ દ્વારા આદર્યા છે. સ્ત્રી-વારસાહક માટેનો પ્રયત્ન પણ એમાંનો એક છે.

સ્ત્રી-વારસાહક, અનેકપત્ની-પ્રતિજ્ઞ, લંગવિચ્છેદ, સ્ત્રીસંરક્ષણ કાયદો; આગ અનેક કાયદા દિનપ્રતિદિન વિચારણા માગતા જાય છે. અનેક સ્ત્રીસંસ્થાઓ તેવા કાયદાઓને આવકારે છે, હકથી સત્કારે છે. પુરુષવર્ગ, જેણે અનેક જુગથી સ્વચ્છંદપણે સ્વામિત્વ બોગવ્યું છે અને એમ સત્તાના મદમાં મહાદ્યા છે;

તેમને તો કદાચ આ અતિ બચકર લાગતું હશે. અને પોતાની ખરી સત્તા સામે જંગ મચ્યો છે, એમ અનુભવ થતો હશે; પણ તેવો વર્ગ ક્ષમા કરે. . . અમાવાસ્યાની રાત્રી સંપૂર્ણપણે અંધકારને નોતરે છે અને માનવી એ અંધકારને નિલાવી લે-છે તે માત્ર એક જ આશાએ કે પૂનાંગની રાત્રે સંપૂર્ણ પ્રકાશ પમાશે અને ઉજ્જવલતાનું સામ્રાજ્ય સ્થપાશે. આ જ રીતે સેંકડો વર્ષો સુધીનો અંધકાર ટળી જાશે સ્ત્રીવર્ગ પ્રકાશ પામે અને પરાધીનતામાંથી સ્વાતંત્ર્ય જન્મે તો કંઈ અતિ નવાઈ જોવું નથી.

લેખકો અને વિચારકોએ સંગ્રહને-દેશને-જગતને વિધિવિધતા આપી છે, અનુભવ કરાવી આપ્યો છે. વિષ્ણુશર્મા જેવા સમર્થ મહાપુરુષે પણ પોતાના પંચતંત્રમાં રાત્રના મૂર્ખ પુત્રોને શિખાગણ શિખવતાં સ્ત્રીજાતિને ઘણી જ વળોડી છે, 'નરી અંધમતાયુક્ત વર્ણવી છે. પણ મનુ જેવા સમર્થ વિદ્વાન વિચારકે સ્ત્રીજાતિ માટે ઘણી ઉચ્ચ લાવના બતલાવી છે (જો થોડીક હટીકત ખાદ કરીએ તો). તેણે હક્ક માટે સ્ત્રીની લાવકી સ્વીકારી છે, અને આગ સ્ત્રીને રાત્ર તરીકે સંબોધેલ છે.

પણ આજ વિચારકોની 'વિચારસૃષ્ટિ' ગૂંચવાણેલું કોકકું જગતને પણ ગૂંચવી રહ્યું છે. છતાં જગતે જાણી લીધું છે કે સ્ત્રીજાતિના ઉદ્ધારમાં જ સમાજનો ઉદ્ધાર છે, વિજય છે. કારણ કે સમાજનું પાકું અને મજબૂત મૂળ અંગ તો એ જ છે.

આજે તો સ્ત્રીજાતિ પરતંત્ર છે, પુરુષના તેજમાં તેનું તેજ સમાણેલું છે. આનું કારણ એ છે કે આજે સ્ત્રી એટલે એક ઠણાગડું પ્રાણી મનાયું છે. લગ્ન એક પંવિત્ર સંસ્કારરૂપ મનાયું, પણ તે સંસ્કાર પણ આજે તો પોલા જોખા રૂપ જની ગયો છે. હક્કોની સમાનતા તો વિચારકોના હૃદયમાં જ રહી પંડી છે, દુર્જાને સળગ કરવાની શક્તિ તો કાયદાના જળમાં રહી છે, એવા સંગમમાં સ્ત્રીજાતિનું શું? આમ છતાં માનવાને કંઈ પણ કારણ નથી કે ચાલુ કૌએસ સરકાર એ રિથિતિ ચલાવી લેશે. એ સરકારને હોય તો શરૂઆતથી જ સ્ત્રીદિનની વાત વસેલી છે.

સ્ત્રીજાતિની અનેક પ્રકારની પરતંત્રતામાં ય આર્થિક વારસાહક્કની સ્વતંત્રતા એક ખરેખર આશીર્વાદરૂપ યદ્યપિ પડશે. આર્થિક વારસાહક્ક સ્ત્રીજાતિને મળતો સાંભળી નવાઈ. પણ જોખને, કારણકે આખો આજ સુધી તે વિષે પૂરતો ખ્યાલ કર્યો નથી, પ્રાચીન ઇતિહાસ તપાસ્યો નથી. સ્ત્રીજાતિની ત્રણ અવસ્થા: ૧૬ વર્ષ સુધી તે લોકરી રૂપે પિતાને આશ્રયે હોય છે, ત્યાર બાદ દાનરૂપે

(આજે તો ત્રિકપરે) આપેલી દીકરી પત્ની તરીકે પતિને આશ્રયે રહે છે. અને તેમાંથી માતાપદને પામી છેવટે પુત્રને આશ્રયે રહે છે. આમ તેનાં જુદાં જુદાં સ્વરૂપો જાને છે, તેને જુદા જુદા આશ્રયો મળે છે, અને પુરતું પોષણ મળી રહે છે. પુત્રી તરીકે તેનો લગ્નઅર્થ, મોસાળું, કપડાંઅર્થ, વગેરે પિતા પૂરો પાડે છે. આ ગદ્ય બાજુ પ્રાચીન આર્થિક હક્કો જેવું દેખાય છે, પણ આ તો પિતાની, પતિની અને પુત્રોની કૃપા રૂપે જ છે. તે ઉપર દીકરી, પત્ની કે માતા કંઈ હક્ક ન કરી શકે.

પરણેલી પુત્રીને આમ કંઈક કૃપારૂપે મદદ મળી રહે છે. પણ પરણવું એ દરેક પુત્રી માટે ન પણ હોય. કેટલીક મૂળથી કુંવારી અને બ્રહ્મચારિણી રહેવા ઇચ્છતી હોય, કેટલીક જોડખાંપણને લીધે પરણી શકતી પણ ન હોય. તેઓ તથા વિધવા અને કાઠ કાઠ વાર સધવા પણ આર્થિક પરતંત્રતાને પરિણામે ધણી જ કંકેડી સ્થિતિમાં આવી પડે છે. એને જ પરિણામે અનેક સ્ત્રીઓને દુરાચરણનાં પાપમાં પડવું પડે છે. એવી સ્ત્રીઓના શાપ સમાજ ઉપર પડે છે અને સમાજ વધુ અધોગતિના આડમાં ખૂંચાતો જાય છે. પણ સ્ત્રીઓને જો વારસાહક મળી રહેતો હોય તો તેઓ આર્થિક ચિંતાથી મુક્ત થાય. પિતાની ગિજકતનો અમુક નિશ્ચિત ભાગ દીકરીને, તથા અપુત્ર વિધવાને પોતાના પતિના વારસાનું મપૂર્ણ અને સપુત્ર વિધવાને પુત્ર સમાન સ્વામિત્વ જો કાપદાથી અપાય તો સ્ત્રીજાતિની અનેક મુશ્કેલીઓનો તુર્ત જ અંત આવે.

હિંદ માતાની આજ્ઞાદી માટે યુદ્ધે ચડેલું હિન્દ, જેમાં સ્ત્રીશક્તિનો હિસ્સો નાનોસૂનો નથી તે હિંદ, યુદ્ધાભીમાં લદ્દગદી રહેલી સ્ત્રીને પણ આજ્ઞાદીના—સ્વતંત્રતાના હક્કની સમાનતા અર્પણમાં પાછી પાની નહિ જ કરે.

આ જાળતમાં ધારાશાસ્ત્રીઓ સંગીન ધારાઓ ધડી-કાઢે. આવા ઉત્તમ પ્રકારના ધારાનું જીલ લાવનાર શ્રી. લીલાવતીબેનને, દરેક સ્ત્રીસંસ્થાએ એગના જીલને હૃદયથી આવકારી, તે બદલના ઠરાવો કરી મોકલી આપવા સર્વને નમ્ર વિનંતિ છે.

સાણુ, તા. મહેસાણા

રાયબેન મોહનલાલ પંડલ

“માળાપ જ્યારે એવી આજ્ઞા કરે કે તે પ્રગ્નને સ્પષ્ટ રીતે અધર્મ જણાય ત્યારે તે આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન એ ધર્મ છે. પણ જ્યાં ધર્માધર્મને ત્રિપે જગા પણ સંકોને સ્થાન છે ત્યાં માળાપની આજ્ઞાને વશ થવું એ ધર્મ છે.”

(‘વ્યાપક ધર્મભાવના,’ પૃ. ૨૨૫)

ગાંધીજી

બાળપણના સંસ્કાર

[બર્નાર્ડ શો (Bernard Shaw) નામે પ્રખ્યાત અંગ્રેજ વિચારક લખેલા 'The Intelligent Woman's Guide to Socialism and Capitalism' = સમાજવાદ અને મૂડીવાદ વિષે બુદ્ધિશાળી સ્ત્રીને માર્ગદર્શન' નામે પુસ્તકમાંથી નીચેના ઉતારો લીધો છે.]

માણસ જ્યારે બાળક હોય ત્યારેજ સમાજધર્મના સંસ્કાર તેની ઉપર પાડવા ભેદભેદ; કારણકે એ વસ્તુ ઘોડે બેસવા જેવી અથવા દેખતાંની સાથેજ વાંચવા જેવી સ્વાભાવિક થઈ જતી ભેદભેદો, મોટા થવા પછી જે લોક એ વસ્તુ ધીમવા પ્રયત્ન કરે છે તેમના સ્વભાવમાં એ ઊતરી શકતી નથી. અને સમાજધર્મ માનવસ્વભાવમાં બરાબર ઉતારવા માટે તે છેક સ્વાભાવિક થઈ જવો ભેદભેદો, એવી વસ્તુ ગમે તેટલી અસ્વાભાવિક હોવા છતાં જો તમે બાળકોને દાઢમાં લો તો તેમનામાં ગદુ સહેલાઈથી ઉતારી શકો. કાંઈ પણ માન્યતા એવી વિચિત્ર અને ભયંકર નથી, જેને તમે માનવીના સ્વભાવમાં ના ઉતારી શકો, જો તે બાળપણમાં તેના સ્વભાવમાં દાખલ કરે અને એને સાંભળતાં જો મન્યતાનો વિરોધ ના કરે તો. હવે તમે મોટાં થયાં છો, જોટલે તમારા મગજમાં એમ ના ઉતારી શકાય કે પશુની પેઠે જન્મથી મળેલે પગે સ્ત્રીએ ચાલવું એ શિષ્ટ નથી, માટે નાનપણથી ભયંકર દરદ થાય છતાંયે તેને બાંધી દેઈ અમુક ઘાટ કરવો એજ વાસ્તવિક છે. તમે નૌકાધીશનાં કે સેનાપતિનાં પત્ની હો તો તમારા મગજમાં એમ કદાપિ ના ઉતારી શકાય કે રાજ્ય મરે ત્યારે તેની સાથે સ્વર્ગમાં જવા માટે તમારે અને તમારા પતિએ આત્મહત્યા કરવીજ ભેદભેદો. તમારા મગજમાં એમ નાજ ઉતારી શકાય કે સૂત પતિના દેહ સાથે દરેક વિધવાએ સૂતી થવુંજ ભેદભેદો. પણ જો તમારા મગજ ઉપર બાળપણમાંથી એવા સંસ્કાર પાડ્યા હોત અને એ વાતો મનાવવા પ્રયત્ન કર્યા હોત તો આઈનીઝ, જાપાનીઝ અને હિંદુ સ્ત્રીઓ જેમ એ માને છે અને કરે છે, બરાબર તેમજ તમે માનત અને કરત. તમે એમ કહેશો કે એ તો પૂર્વના જંગલી લોકની સ્ત્રીઓ છે અને જ્યારે તો પશ્ચિમની ખ્રિસ્તી સ્ત્રીઓ-છીઓ. પણ હું તમને યાદ આપું કે તમારી દાદીઓ તો પશ્ચિમની ખ્રિસ્તી સ્ત્રીઓ હતી, છતાં તે માનતી કે મારી ઘૂંટી. કાંઈ જોઈ જાય, (અથવા તો એ અમીર ઉમરાવ ધરતી હોય તો) બહાર એકલી ફરવા જઈ, તો મારી આગર જાય. તે કાળની સ્ત્રી પરજૂતી ત્યારે અમુક પ્રકારની રોપી માથે પહેરીને જગતને એમ જાહેર કરતી કે હવે ગમે તે પુરુષના આકર્ષણને પાત્ર હું નથી રહી,

હું તો એકની થઇ ગઇ છું. તે વારે જુઓ વિધવા થતી તે પોતે બચકર દુઃખમાં આવી પડી છે. એમ જણાવવા કાળો જન્મો પહેરીને કંઈ વિચિત્ર રૂપ ધારણ કરતી. આ બધા વિષે તમે વિચાર કરો તો તમે સમજી શકશો કે આ બધી વાતો બાળપણનાં સંસ્કારની છે અને પૂર્વની સ્ત્રીઓ પણ બાંધે, રાંગ પાછળ પતિ સાથે આત્મહત્યા કરે કે પતિ પાછળે સંતી થાય અને પત્રિમની સ્ત્રીઓ એમ ના કરે એથી કંઈ તે પેલીથી ચઢિયાતી નથી, પણ સંસ્કારભિન્ન છે.

(પૃષ્ઠ ૪૨૭)

ભુલકાંનું બાવિ

[માતાપિતાની દેખરેખ નીચે ઊછરતાં લાડીલાંની અવસ્થાને સાધારણ રીતે બે વિભાગમાં સહેલાઈથી વહેંચી શકાયઃ પહેલા પાંચ વર્ષના ઊછરેલા મોટા બાળ માતાને કાળે જાય છે, જેનો ઉદ્દેશ આમાં કરવામાં આવ્યો નથી. બીજા વિભાગમાં બાળકને પાંચથી સોળ વર્ષના ગાળામાં મૂકી શકાય, જેના ખાસ કરીને અહીં ઉદ્દેશ કરવામાં આવ્યો છે.]

મનુષ્યની મોટામાં મોટી કાળજીપૂર્વક ફરજ બજાવવાની હોય તો તે માતાપિતા થવાની છે.

સામાન્ય સ્ત્રીઓ પણ બાળક જન્મ્યું નહિ હોય તે પહેલાં પણ તેને અર્પણ કરવાના રહેલો બડોળ તૈયાર કરી મૂકે છે. બાળક જન્મતાંની સાથે જ યુગ્મન દ્વારા વાત્સલ્યભાવની નાની પણ સુકોમળ સરિતાઓ માતા તરફથી વહેવા ગાંડે છે. હર્ષથી તો તેનું હૃદય વેંત બિંચું તરી આવે છે. આશાના મિનારાઓ પણ તે વખતથી જ તે બાંધવા મંડી પડે છે. કષ્ટરૂપી ઇંટોના થર એક ઉપર એક એમ દિવસે દિવસે ચઢતા જ જાય છે. પાણી તો જોઇએ તેટલું વાત્સલ્યસરિતાઓમાંથી મળી રહે છે. એક દિવસ આખરે એવો આવે છે, જ્યારે મિનારો એટલો બધો ઊંચો થઇ જાય છે કે હવે આગળ એક પણ થર ચઢાવવાની જગ્યા રહેતી નથી. આખરે મિનારો જનન સાથે યુગ્મન કરવા મંડી પડે છે. વારાફરતી ઉષા, સૂર્ય, ચંદ્ર, તારલિયા, વગેરે વગેરે મિનારા ઉપર આનંદ ભોગવવા આવે છે. માતા આ વખતે ગર્વથી તે મિનારા સામે જુએ છે, ગંભીર વિચારમાં પડે છે. તેના હૃદયમાં અવનવા વિચારો રમત રમી રહ્યા હોય છે.

બિચારાં માતાપિતા! રોદાળ માતાપિતા! પોતાનાથી પણ પોતાનાં બાળકો વધારે શુદ્ધિશાળી, વધારે સુંદર થાય એમ તમે ઇચ્છો છો. એવી આશાઓ રાખવાનો

તમને હક્ક છે? તમારાં સેવેલાં સોણલાં પાર નહિ પડનાં જો તમે નાસીપાસ થાઓ તો તે મૂર્ખતાનું જ પ્રદર્શન કહેવાય; અને જ્યારે તમારી દિલગીરી જાળકોને દર્શાવવા તૈયાર થાઓ છો ત્યારે તમારી મૂર્ખતાની હદ આવે જાય છે—તમે જાળકો તરફ દર્શાવી રહ્યા છો. જો કુદરતે તમને સારાં માતા-પિતાં તરીકેની બુદ્ધિ આપી હોય તો તમે આના પરિણામનું અનુમાન કરી જુઓ. નિર્દોષ લાડીલાંના સુકોગળ હૃદયોની શી ગતિ થાય?

તમારાં જાળકો પાસે તમે જલ્દપડતી માગણી ન કરો, નહિ તો તમે જોમને જોમની ફરજના ઇચ્છા વિરુદ્ધના ગુલામ અથવા જળવાળોર જનાવી રહ્યા છો. તમારું કર્તવ્ય તો તેમને સ્વતંત્ર રીતે ઊછરવા દેવાનું અને તેમ કરવા માટેનું અનુકૂળ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરેવાનું છે. તેમનો સ્વભાવ અમુકજ પ્રકારનો થાય તે માટે વધુપડતી ચિંતા અને ઉતાવળા પ્રયત્નો ન કરો. જોકે તમારે જાળકોની વર્તણૂક ધડવા ધણેજ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, પરંતુ સાથે સાથે ધ્યાનમાં પણ રાખવું જોઈએ કે એમનામાં કુદરત તરફથી ગણિત મળેલી અમુક દૈવી શક્તિઓ પણ સમાજોલી છે. જાળકો એ કાંઈ કુંભારના ધરના ચીકણા માટીના લોચા નથી, જેમને આકડે ચઢાવી અમુકજ ઘાટ ધડી શકાય. તમે જોને ઊછરવાની રીતમાં ફેરફાર કરી શકો છો, પણ તેની ઊછર-નાની રીતમાં કોઈ પણ જાતનો સંતોષકારક ફેરફાર નહિ કરી શકો. તેના આજન્મ માનસને કાંઈક સુધારીવધારી શકો છો, પરંતુ તેને સંપૂર્ણ રીતે બદલી તો નજ શકો. માટે તમને જેવા સ્વભાવનું જાળક મળ્યું છે તેથી સંતોષ માની તેમાંથીજ સારામાં સારું મેળવવાને પ્રયત્ન કરો. તેના સ્વભાવનો ખારીક અભ્યાસ કરો અને તમારી શક્તિ તેને જોઈતી અમુક ચીજોમાંજ વાપરો અને સાથે સાથે ધ્યાનમાં પણ રાખો કે તમારી પ્રાયગિક ઇચ્છા તો જાળકને સુખી અને સારું જનાવવાની છે.

જાળક પાંચજામાં હોય ત્યારથીજ જોની વર્તણૂકનો અને નામનાનો નકશો દોરી મૂકવાનો મિથ્યા ઢોંગ કરવો યોગ્ય નથી. તમે ઇચ્છા રાખશો એવોજ જો જનશે. જો વસ્તુજ અશક્ય છે. તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ તમે જોને જળાત્કારે અમુક દિશામાં દોરવા પ્રયત્ન કરો જો અનિષ્ટ વસ્તુ છે. ખરી રીતે તેમ કરવાથી તમે જોને દુઃખી કરી રહ્યા છો અને તમારી વચ્ચેના પ્રેમની ધોર ખોંદી રહ્યા છો.

ગિંદગીની અભિલાષાઓને જરૂર લાવવાને અને બ્યાપારનું અમુક ધોરણ ટકાવવાને બુદ્ધિશાળી પ્રયત્ન અને કુદરતી સહકાર જોઈએ છે. પરંતુ આવી

હું તો એકની યદ્ય મહં છું. તે વારે જો સ્ત્રી વિધવા થતી તે પોતે ભયંકર દુઃખમાં આવી પડી છે એમ જણાવવા કાળો જગલો પહેરીને કંઈ વિચિત્ર રૂપ ધારણ કરતી. આ બધાં વિષે તમે વિચાર કરો તો તમે સમજી શકશો કે આ બધી વાતો બાળપણના સંસ્કારની છે અને પૂર્વની સ્ત્રીઓ પગ બાંધે, રાંઝ પાછળ પતિ સાથે આત્મહત્યા કરે કે પતિ પાછળ સંતી થાય અને પશ્ચિમની સ્ત્રીઓ એમ ના કરે એથી કંઈ તે પેલીથી ચઢિયાતી નથી, પણ સંસ્કારભિન્ન છે. (પૃષ્ઠ ૪૨૭)

ભુલકાંનું બાવિ

[માતાપિતાની દેખરેખ નીચે બિહરતાં લાડીલાંની અવસ્થાને સાધારણ રીતે બે વિભાગમાં સહેલાઈથી વહેંચી શકાય: પહેલા પાંચ વર્ષનો બિહરતો મોટા ભાગ માતાને કાળે જાય છે, જેનો ઉલ્લેખ આમાં કરવામાં આવ્યો નથી. બીજા વિભાગમાં બાળકને પાંચથી સોળ વર્ષના ગાળામાં મૂકી શકાય, જેનો ખાસ કરીને અહીં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.]

મનુષ્યની મોટામાં મોટી કાળજીપૂર્વક દરજ્જા જાળવવાની હોય તો તે માતાપિતા થવાની છે.

સામાન્ય સ્ત્રીઓ પણ બાળક જન્મ્યું નહિ હોય તે પહેલાં પણ તેને અર્પણ કરવાના રત્નેદનો બડોળ તૈયાર કરી મૂકે છે. બાળક જન્મતાંની સાથે જ સુંગન દ્વારા વાત્સલ્યભાવની નાની પણ સુકોમળ સરિતાઓ માતા તરફથી વહેવા માંડે છે. હર્ષથી તો તેનું હૃદય વેંત બેસું તરી આવે છે. આરાના મિનારાઓ પણ તે વખતથી જ તે જાંધવા મંડી પડે છે. કષ્ટરૂપી છંટાના ચર એક ઉપર એક એમ દિવસે દિવસે ચઢતા જ જાય છે. પાણી તો જોઈએ તેટલું વાત્સલ્યસરિતાઓમાંથી મળી રહે છે. એક દિવસ આખરે એવો આવે છે, જ્યારે મિનારો એટલો બધો ઊંચો થઈ જાય છે કે હવે આગળ એક પણ ચર ચઢાવવાની જગ્યા રહેતી નથી. આખરે મિનારો ગગન સાથે સુંગન કરવા મંડી પડે છે. વારાફરતી ઉપા, સૂર્ય, ચંદ્ર, તારક્ષિયા, વગેરે વગેરે મિનારા ઉપર આનંદ ભોગવવા આવે છે. માતા આ વખતે ગર્વથી તે મિનારા સામે જુઓ છે, ગંભીર વિચારમાં પડે છે. તેના હૃદયમાં અવનવા વિચારો રમત રમી રહ્યા હોય છે.

બિચારાં માતાપિતા! રત્નેદાળ માતાપિતા! પોતાનાથી પણ પોતાનાં બાળકો વધારે ભુદ્ધિશાળી, વધારે સુંદર થાય એમ તમે ઇચ્છો છો. એવી આશાઓ રાખવાનો

સાંભળીએ છીએ. અને જો આપણને તેમાં લાગતાં કાંઈ અટકાવે છે અથવા મશ્કરી-કરે છે ત્યારે આપણને તેમનાથી તદ્દન અળગા વનમાં અટવાઈ પડેલા હોઈએ એવો ભાસ થાય છે. જાળકને આપણે યદ્યપિ ન જોઈએ છીએ છતાં જો આપણી એક મોટી જવાબદારી છે. રમતગમત આ કામમાં ધણીજ ઉપયોગી થઈ પડે છે અને કુદરતી રીતે જ એકબીજાની પાસે લાવી મૂકે છે. જાળકની સામાજિક ભાવના સુધારવા માટે તેમને મોટાં માણસો સાથે સેળમેળ કરી દેવાં જોઈએ. નાનાં અને ઘરડાંઓના-મેળાવકામાં મોટાંઓની અને નાનાંઓની ડિંગલ અદ્ભુત રીતે આંકી ચકાવે એમ છે. મોટાં માણસોની સાથે લાગતાં નાનાં માણસો તેમની પાસેથી ધણુંક શીખી શકે છે, જે તેઓ એકબીજા પાસેથી શીખી શકતાં નથી. જે જાળકને મોટાં માણસો સાથે ખેસી વાતચીત કરવી એ સીઠભરેલું અથવા વેઠ જેવું લાગતું હોય જો જાળકને ઉછેરવામાં તેનાં માતાપિતાએ લયકર બુદ્ધ કરી છે એમ સમજવું, આ બૂલને સુધારવા તરત જ જોઈતાં પગલાં માળખે ભરવાં જોઈએ.

ઘરની જગ્યા એવી હોવી જોઈએ, જ્યાં બધીયે ઉગરનાં માણસો હજારો મળતાં હોય અને એકબીજા તરફ સહાનુભૂતિ જતાવવાની ફરજ સમજતાં હોય. જાળક પોતાના ઘરના દરેક કામમાં લાગ લેતાં હોવાં જ જોઈએ, એમાંથી જ એમને ધણીખરી કેળવણી મળવાની છે. તેમ કરતાં જ એકબીજાને તેઓ સારી રીતે સમજી શકે અને સહાનુભૂતિ જતાવતાં પણ ત્યારે જ રીજે. બુલકાંતુ બાવિ ધડવામાં ઘરનો મોટો કાળો છે.

હવે જાળકની સ્વતંત્રતાના ગુણો તરફ દૃષ્ટિ કરીએ. તેમાં આત્મવિશ્વાસ, વદમાન, આરિચ્છ, ઇચ્છાશક્તિ, પોતાના પગ ઉપર ઊભા રહેવાની શક્તિ, ધોરેનો સંગાવેસ કરી શકાય. બુલકાંતુ બાવિનો આધાર ચંકારદિત માતાપિતા ઉપર જ છે, અને માતાપિતાએ પણ જાળક સ્વતંત્ર થાય ત્યાં સુધી એને મદદ કરવી જો તેમની એક બીજી મુખ્ય ફરજ છે. ધણી જાળકોમાં સ્વમાન અને આત્મવિશ્વાસનો છોટો પાણુ હોતો નથી. માળખે આવ્યાં જાળકો પ્રત્યે ખાસ કાળજી રાખવી જોઈએ. તેમનામાં આત્મવિશ્વાસ છે એમ અત્યવશમાં આપણે ખાસ ટેકા આપવો જોઈએ. આવો ટેકો નહિ મળતાં, ધણી વખત ધણી જાળકો નિર્માસ્ય, મૂંછ અને દુનિયાને ભોરૂંપ થઈ પડે છે.

જાળક ત્યારે કંઈક ગેજવે ત્યારે તેને અંધૂર સાબરો આપવી જોઈએ. જો કાંઈ જલતો વિચાર દર્શાવે તો એને હસી કાઢવો ન જોઈએ, નહિ તો જાળકની વિચારશક્તિને એક મહાન ક્રટકો પડશે. એનો વિચાર ગમે તેવો

હોય, તોપણ તેને એક વાર તો સહર્ષ વધાવી લેવો જ જોઈએ; પછી બલેને તેના વિચાર ખોટામાં ખોટા હોય. તેનો વિચાર ખોટા હોય તો તેને શાન્ત રીતે સમજાવવો જોઈએ કે સાથી આપણે તેના વિચારને સંભત નથી થતા. જો તેના વિચારને કૂર રીતે હસી કાઢ્યો તો તેની વિચારશક્તિ ઘડિયાળની માફક આ પીવાજ મંડી પડશે અને પછી તો જાર વાગ્યાં તે વાગ્યાજ!

બાળકે ગમે તેવી ભૂલ કરી હોય, તોપણ માગાપે પોતાની ગરજમાં આવે તેવો ઉદ્ધત, ભયંકર અને વારંવાર ઠપકા આપવો જોઈએ નહિ. તે ધૂણ જાય તેવી ખીક બતાવવી જોઈએ નહિ. જેટલી હદે માગાપ આમાં આગળ વધશે તેટલીજ હદે પોતાનીજ નિર્માલ્યતાનું પ્રદર્શન થએલું માલમ પડશે. જોને 'દરામખોર,' 'જંગલી,' 'બદમાસ,' 'લુચ્ચો,' એવા અપશબ્દોના સ્વસ્તિકા માતાપિતાએ સંભળાવવા ન જોઈએ. જોમાં બાળકનું સ્વમાન-હણાય છે, એનું હૃદય દુઃખી થાય છે, એ નિર્માલ્ય જનતું જાય છે. તમને ધણું લાગી આવે તો એમજ કહેવું જોઈએ કે 'એ કામ ખોટું ક્યું' છે,' 'એવું કામ ન કરવું' જોઈએ.' તમે જોને તમારી નિર્માલ્યતાના અંશનો છોટો પંચુ જો બતાવવા માગતા હો, તોપણ જોને એવી જાતની શિક્ષા થવી જોઈએ કે તે તેનાથી સહન થઈ શકે. તમારે જાણવું જોઈએ કે બાળકોનાં હૃદયો આથી દમ્ભરો ગળ્યાં કામળ હોય છે.

બાળકોને ધર્મની ચર્ચામાં ઉતારવાં કે નહિ એ તો હું પણ બરાબર કહી શકતો નથી. હું મારી જાતેજ કોઈ પણ ધાર્મિક વૃત્તિમાં અત્યંત સુધી હંજ સહેજ પણ માનતો થયો નથી, હજી કોઈ પણ ધર્મનાં પુસ્તકોનો મેં અભ્યાસ કર્યો નથી, એટલે હું એ બાળકમાં મારા વિચારો ઘણાજ ઓછા પ્રમાણમાં દર્શાવી શકું એવી સ્થિતિમાં મુકાયલો છું. મારું તો માનવું છે કે બાળકોના મનમાં ધર્મનો બોધપાઠ આપવો એ સલાહભરેલું નથી, કારણ કે પાછળથી જ્યારે બાળક ધર્મો વિષે સમજતો થાય અને તે વખતે તમારો ધર્મ ન ગમ્યો તો તેના હૃદયમાં ઝઘડો બિડશે. ધર્મોમાં પણ એકજ ચીજ બતાવેલી હોય છે, જે એક વખત હૃદયમાં જડાયાથી માણસને અમુક બરાબ કામ કરતાં અટકાવે છે. ધર્મોની એક જરૂરિયાત એ કે તેથી દુનિયાના જીવો એક બીજા પ્રત્યેની શુભેચ્છાથી જિંદગી પસાર કરે. જેનામાં આ પ્રમાણે સાલી શકવાની શક્તિ હોય તેને ધર્મના શબ્દોની જરૂર પણ શી હોઈ શકે?

ઉપરની બધી ફરજો તમે તમારાં બાળકો પ્રત્યે જાળવી ચૂક્યા હો, બાળકો સ્વતંત્ર રીતે ઊર્ધ્વા ગ્રહી શકે એવાં થયાં હોય તો જોને જ્યાં

જવું હોય ત્યાં જવા દો; લાલેને મમે ત્યાં જાય. એમની પાસેથી સ્નેહની માગણી કરો નહિ, પરંતુ તેમની સાથે મિત્રાચારી કેળવવા પ્રયત્ન કરો. એમને કોઈ પણ જાતનો ધક્કો મારશો નહિ અથવા તમારી જાતે એમને બાર-રૂપ જનશો નહિ. જો તેમને જાણકા થશે તો તેઓ મારી રીતે સમજશે કે તમે એમના ઉપર કેટલો બધો પવિત્ર, સ્નેહાળ, આદર્શ ઉપકાર કર્યો છે; અને જો તેમને જાણકા નહિ હોય તો તો તેઓ તમારા મિત્ર તરીકેની ફરજો અમલવામાં વધારે છૂટા રહેશે. ટેંગલ અવળું ફરશે ને તમારે એમનો આશરો લેવાનો વખત આવશે. તમારી ફરજ તેમની લક્ષી લાગણીઓ સ્વીકારવાની થશે અને તેમનું પણ સદ્લાગ્ય છે કે આ જન્મમાંજ તે તમારું ઋણ ચોડેધણે અંશે પણ ફેડી શકશે અને તેમ કરવામાં સહેજ પણ પાછી પાની નહિ કરે. તેમને પણ હૃદય તો છેજ. તમારે હાથેજ તેઓ કેળવણી પામેલાં છે. જો તેઓ તમારો બદલો ન લાગે તો તેઓની જગેતાનું નામ લજવાય. પણ તમારી જાતે કોઈ પણ જાતનો હક્ક કરી તેમની પાસેથી ઋણમુક્તિ માગો નહિ. એમણે પણ ક્યાં તમારી પાસે હક્ક કરીને તમારી પાસે મદદ માગી હતી? જોવી રીતે તમે તમારી ફરજ સમજી તેમને મદદ કરી છે તેવીજ રીતે તેઓ તમને જરૂર મદદ કરવાના. જોટલી મદદ તેઓ આપે તેટલા માટે પણ તેમનો આભાર માનો, પછી લાલે તમારી ભૂખ ભાગી હોય કે ન હોય. તમારી ભૂખ ભાગી ન હોય, તોપણ તેમને માટે ધિક્કાર જેવો સ્વપ્ને પણ વિચાર લાવશો નહિ. જીવનને આરે બિલા હો, તોપણ તમારાં જાણકાનાં જાણકાને પણ મદદ કરવા તત્પર રહો એમાંજ તમારી શોભા છે. વખત પસાર થશે અને ટેંગલ એકે આંટો આગળ મારશે અને તેઓ પણ તમારી જગ્યા લેશે. જાતુ થાઓ સર્વનું!

૩૪, ફર્ગ્યુસન કોલેજ હોસ્ટેલ્સ,
પૂના, ૪

આહનભાઈ ટી. પટેલ,
(સોડપુરવાળા)

લગ્નની મોસમ અને આપણું કર્તવ્ય

મનુષ્યજીવનમાં લગ્ન એક અપૂર્વ આનંદનો પ્રસંગ ગણાય છે. એક અકિના જીવનકાળમાં એવા પ્રસંગો જાણે થોડા આવે છે, માટે એ આનંદ જોટલે અંશે નિર્દોષ હોય અને જોને મેળવવાનાં સાધનો જોટલે અંશે શુદ્ધ હોય તેટલે અંશે લગ્નપ્રસંગ લાભજનક નીવડે છે. એવો આનંદ કંઈક કર્તવ્ય-સિદ્ધિનો-લગ્નનો હેતુ સમજી લગ્ન કરવા માટેની લાપકાત મેળવ્યાનો અને

દૂધો દેતો દાગે છે અને છૂટકે ન છૂટકે ખર્ચ કાઢવું પડે છે. આ વાંનાં-
નરખ્યામાં લક્ષપ્રસંગનો શો દિવસ આનંદ! આ જાણું આપણે સગી આંખે દેખીએ
છીએ, વાંચીએ છીએ, સાંભળીએ છીએ, અનુભવીએ છીએ અને સમજીએ
છીએ, છતાં તકોર દોરની માફક ગેમ ને એમ જનસીખૂઝીને ચત્રાવીએ છીએ!

જીવનભરમાં આનંદપ્રમંગો જેમ થોડા આવે છે તેમ આપણી અવદંશા
સુધારવાની તકો પણ ઓછી મળે છે. આંજો આપણને એવી તક પ્રાપ્ત થઈ
છે અને એ છે આપણી સૌની આર્થિક સંકટામળ. ખેડૂતોને પૂરતા પાક
નથી, પાકના પૂરતા ભાવ નથી, તેને જોઈતી તૈયાર વસ્તુઓના ભાવ ઘટતા
નથી, અજ્ઞાનતાની જડ ધર કરી બેઠી છે, માથે દેવાં વધતાં જાય છે, ઉઘોગો
ખોઈ બેઠાં છીએ, વેપાર ખરડતું વિનાના થઈ ગયા છે, નોકરીવાળાઓને માટે
મોટા પગારોની આશા નથી; એટલે દવે તો લગના ખર્ચ ઘટાડવે જ છૂટકો.
આવક વધારવા-કરતાં જીનગરરી ખર્ચ કમી કરવું સહેલું છે. જેઓ આજે
ધનવાન છે તેઓ કાલે શું કરશે તે કાણ જાણે છે? એટલે તેઓ પણ ખર્ચ
ઘટાડી જીવનનો દાખલો ખોલાડે, સમાજને સાચે રસ્તે દોરે અને પૈસા
જાચાવે. પૈસા વાપરવા જ હોય તો લેવોપચોગી કાર્ગમાં તેઓ વાપરી શકે છે.
મમાજમાં એકની દસા જોઈને બીજાને દયા આવે એવી હાલતમાં આપણે ઉડાઉ
રેલીએ એમાં આપણી પ્રામાણિકતા તો નથી જ. સામાજિક જાજતોમાં કાયદાના
આશરો લેવો પડે એમાં આપણી કાર્યકુશળતા નથી. જે સમજે તેને સાત,
બાકી ગણે અને તો કંઈયું હોય છે. એટલે લક્ષપ્રસંગમાં કમગો-કમ:

૧. જમણનો એક દિવસ કમી કરવો.

૨. જમણમાં ૧૫થી વધારે માણસો ન હોય, અને

૩. સ્વદેશી કાપડ જ વપરાય, બીજી ચીજો પણ મળી શકે તેટલી સ્વદેશી જ
વપરાય.

આમ ખર્ચ ઘટશે એટલે ચાલ્યા વગરની આપ-લેનો ફરજિયાત મંદ પડેલો
દિવાળ સહેલાઈથી નીકળી જશે. આપ-લેના દિવાળથી પૈસાવાળાઓને જ વધારે
મળે છે.

વરવિક્રયના અને કન્યાવિક્રયના વિષયમાં તો જ્યાં સુધી કિંગ્મતો આપનાર
છે ત્યાં સુધી લેનાર રહેશે જ; લેનાર છે અને આપનારાઓને તેમનો મોહ છે
ત્યાં સુધી આપનાર મટવાના નથી. એટલે લે-વેચના સોદાવાળાં લગોળાં તેમ જ
કાચી (વરગી ૨૪થી અને કન્યાની ૧૮થી ઓછી) લિમરનાં લગ્નોમાં અને
વરકન્યાની સંમતિ વિનાનાં લગ્નોમાં લાય ન લેવો એ જ અત્યારે તો ઉપાય છે.

આવાં કારણોથી લગ્નોમાં લાગ નહિ લેનારાઓએ કંઈયે જોવાનું નથી. બિલ્લટું તેઓ બીજાઓને પાર્યંમાંથી ઉગારશે અને સમાજને મૂંઝો ઉપદેશ આપશે. વધારામાં, હૈયું જાળની દશામાં પડેલા સમાજના આશીર્વાદ મેળવશે.

સમાજની ઉન્નતિ ઇચ્છનારા યુવકો, ઉન્નતિના ક્ષણમાં મોટા હિરસી પડાવનારા વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો પણ, લગ્નગાળો ખેસે તે અગાઉ આ જાળતમાં પડેલ દરે.

પંચોના આગેવાનો દરોએ કરી વ્યક્તિઓના માર્ગ ખુલા કરવાનું ડહાપણ જતાવશે તો તેઓ પોતાનું માનભર્યું પદ શોભાવશે.

ગોધરા,

ગોરવનભાઈ છાયાભાઈ પટેલ

—*—

વિધવાવિચાર

આ પછી સમાજમાં અસ્પૃશ્યો અને સમાજની આંખે ગણાતી નીચ કોમો દુઃખીમાં દુઃખી ગણાય છે; પણ આ સર્વથી વધુ દુઃખી એક વ્યક્તિ સાધારણ રીતે મર્ત્યુખી, મંપતિવાન અને આજીવદાર ગણાતા ધરમાં વાસ કરે છે. ત્યાં મુખનો વાસ છે ત્યાં દુઃખ ડોકિયાં કરતું જ હોય છે અથવા દુઃખની છાયા પડેલી જ હોય છે. આ દુઃખી વ્યક્તિ તે આપણા સમાજની આંખે અપશુકનિવાળ ગણાતી, પણ ધર્મદષ્ટિએ વિશુદ્ધ અને દર્પહીન, ભવસાગર તરવાની વિમાસણમાં પડેલી વિધવા.

જાળ વિધવા, યુવાન વિધવા અને પ્રૌઢાવસ્થાને પામેલી વિધવા, આ પ્રમાણે મુખ્યત્વે ત્રણ વિશિષ્ટ પ્રકારની વિધવાઓ આપણા સમાજમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

પ્રથમ પ્રકારની વિધવા હોવાના દાખલા હવે જોણ જાનતા જાય છે. જાળજીવનનિષેધક કાયદા બાદ તેની સંખ્યા કાંઈક અંશે જોણી થતી જાય છે. પરંતુ આવા જાળવિધવાના દાખલા ત્યાં ત્યાં જાનેલા હોય અથવા પ્રજ્ઞના અજ્ઞાનથી દંછ જાનતા હોય ત્યાંના મગજ અને શિક્ષિત વર્ગે સમજી અને સમજાવી તેવી નિર્દોષ, જિનઅનુભવી અને સંસારના રંગ ન જોએલ, એવી એ જાળાઓના ભવને સુધારવા પ્રયત્ન કરવા જોઈએ. હજુ જાળવિધવા થવાના પ્રસંગો જિનમગજ માનવીઓ પુત્ર અને પુત્રીઓને પરજોલા જોવાની દ્રાડથી બિલા કરે છે. શા ત્રિચિત્ર કાઠ!

ખીજન પ્રકારની વિધવાઓમાં બે વિભાગ છે: (૧) પતિના મરણ પાદ પતિની સદ્ગતિઅર્થે પ્રભુપ્રાર્થણા જનનાર અને (૨) વિકારી માનસ ધરાવતી.

સુશિક્ષિત કુટુંબોનું વાતાવરણ ઘણું લાભે પવિત્ર હોય છે એટલે ઉપરના પ્રથમ પ્રકારની વિધવા દિવસ દરમિયાન પરલોકગિવાસી પતિને નિશ્ચય-સ્થાને મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ થાય તે અર્થે પ્રભુપ્રાર્થનામાં, કુટુંબનાં નાનાં નાનાં જાળકોને ધાર્મિક કેળવણી આપવામાં, સાસુના મર્ગભેદી શબ્દો માંલજવામાં અને વૈધવ્યઅવસ્થામાં શ્રેષ્ઠ ગણ્યાતા શ્રુતિ, સ્મૃતિ અને અન્ય ધાર્મિક ગ્રંથના અભ્યાસમાં જીવન પસાર કરે છે. ઘણી વખત સાસુના શબ્દોનો માર અમલ થાય છે, ત્યારે પિતૃગૃહ પાદ આવે છે; પણ તેઓને તો સ્વસુરગૃહમાં જ વાસ કરીને સાસુની સાથે સંપર્ક સાધી સમગ્ર ગૃહભાર વહન કરવાનો હોય છે. સાસુને પ્રતાપે આવી વિધવાઓનું સ્થાન અસ્પૃશ્ય કન્યાં વ દલકું જની ગણ્ય છે.

હવે ખીજન પ્રકારની જાગતમાં આપણે તેના ખીજન વિભાગ ઉપર વિચાર કરીશું. આ બેનો કામ અને વાસના ત્યજી શકતી નથી. પુરુષો ત્યજી શકે છે? આજે સમાજમાં અનીતિના અખાડા ચાલે છે તેનો ઘણોખરો દોષ આ વિભાગને માથે પડે છે. મૂળ દોષ કોનો? સમાજે વિકારી માનસ ધરાવતી વિધવાઓ વિષે વિચાર કર્યો છે? કર્યો હશે, પણ પરિણામ શું આવ્યું? વિકૃત માનસવાળા પુરુષોએ જ તેમને બદ નથી કરી?

સમાજ સર્વનું શ્રેય ચાહે છે, સુખ ધૃષ્ટ છે. વિપત્તિ વિદારવી એ સમાજનું મોટું કાર્ય છે. સમાજમાં ચાલતા સડાને દૂર કર્યો એ તેનું અત્યુત્તમ કાર્ય અથવા ફરજ છે. ત્યારે આ વિધવાઓ માટે તે કાંઈ ન કરી શકે?

જાખત એવી છે કે આપણે કાયદાને માન આપી છીએ. સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની શક્તિનો જાણે કે આપણામાં ઘણો થયો છે. સમાજમાં ઊંચા યર્ષ, છાતી કાઢી ફરાય, વિધવાવિવાહની ચર્ચા થાય; પણ દીવા તળે અંધારું! સ્વતંત્રતા ભોગવવા માટે તો ભોગ આપવો પડે છે.

ત્રીજા પ્રકારની વાત હવે લઈએ.

મરણનો અવાજ સાંભળી ચૂકેલી વિધવા સંસારની વાંચળાઓથી પર હોય છે. ધર્મ, નીતિ અને સદાચારમાં તેઓ જીવનનાય વદાવે છે. પતિની સદ્ગતિઅર્થે પ્રભુપ્રાર્થનામાં સમય પસાર કરે છે. મનના વિકારોથી દૂર રહી સર્વને વડીલ, બેન, પુત્ર અને પુત્રી સમાન માને છે. ગામઠણ એ તેમના જીવનનું એક પ્રિસિદ્ધ પ્રકારનું જાંત જનું છે. જાણે કે સંસારની માયામાં

લપટાવા ઇચ્છા ન રાખતી હોય તે પ્રમાણે તે સ્વામવસ્ત્રો પહેરે છે. આવતી કાલના યુવાનોની કેળવણીનો અને સંસ્કારોનો મૂળ પાયો જે ગણાય છે તેવું મંચમી જીવન પસાર કરવાના મહામંત્રો આ વિધવા આપણને શીખવે છે. જનાં લોકભોગ્ય ઉત્તમોમાં તેને સ્થાન નથી, હરેક ધર્મકાર્યમાં તે અપશુકનિયાળ ગણાય છે!

કાગ- અને ભોગ-રહિત એવી આ પવિત્ર સંવમી ધર્મમૂર્તિને સમાજે શા માટે અવગણી દશે? એને યોગ્ય સ્થાન અને માન કેમ આપ્યાં નહિ દશે?

આજનો આપણો સમાજ દિનપ્રતિદિન વિનાશપથે જોવાયે જ રહ્યો છે. વિધવાવિવાહ વિષે અર્ચા કર્યા કરતાં તેને કાયદાના રૂપમાં ગૃંથવાનો યત્ન કરવો અથવા ઐચ્છિક વિવાહની છૂટ સમાજે જ આપવી એ યોગ્ય છે.

ઉપર પ્રમાણે શા માટે નથી કરવામાં આવતું? જગજૂની પ્રથા રોકે છે? પુરુષ જોટલી છૂટછાટો સ્ત્રીને કેમ નહિ? શું નારી એ સમાજનું એક અંગ નથી?

વિધવાની મૂંઝવણને શાન્ત પાડનાર કોઈ યોગ્ય પગલું લેવામાં આવે તો હજારો નિરાશા, ધૂંધવાગેલી, કચડાગેલી, તિરસ્કૃત, અજાણા, વિધવાઓના આશીર્વાદ મેળવવા સમાજ ભાગ્યશાળી બનશે; હજારો પુખ્તો ખીલી નીકળશે, પવિત્ર વાતાવરણ મળશે, હજારો બચ્ચિઓ આનંદમાગરમાં પોતાનાં નાવ વિનાવિધો હોંસે હોંસે દંકારી શકશે અને હજારો જીવન માટીમાં ગળતાં બચી શકશે.

આજનો શિક્ષિત યુવાન વર્ગ ધણીય ઉચ્ચ આદર્શો સેવે છે અને ભાવી જીવન ઉજ્જવળ બનાવવાની અપેક્ષા ધરાવે છે. જીવનસાથી શોધવા માટે માગાપને તિરસ્કારે છે અને અન્ને કોઈ યુવતી સાથે લગ્ન કરે છે. આ પ્રમાણે ઇચ્છાસભો આપણા સમાજમાં ઉચ્ચપાયેલ કરે છે. આ યુવાનો પોતાનું વલણ જરાક બદલે અને સમાજને—જેમાં રહીને ઉચ્ચ જીવન પસાર કરવાની મદદવાકોક્ષા રાખે છે તેને—પ્રગતિપથે દોરવા ઇચ્છા રાખે તો આવી વિધવા-વિવાહનો પ્રશ્ન સહેજે ઊકલી જાય.

આપણા યુવાનો સમાજસુધારક બને તો?

એંગ. ડી. બી. કોલેજ,
સુરત

વિનયકુમાર પટેલ

વગર વાંકે

અંધકાર ચોમેર પથરાયો હતો. હું, મારી પયારીમાં પાસાં બદલતો હતાં. બડીઆળમાં ગારના ટકોરા થયા, છતાં કોણ જાણે કેમ બિંધ આવતી જ નહોતી. મારા મગજમાં વિચારોએ ધર ધાલ્યું. વિચારોની પરંપરા આલુ જ રહી. બાર ઉપર જે થયા હશે, ત્યાં તો એક કાળી માનવઆકૃતિ મારી સામે આવી દુઃખના ચિત્કાર કરતી આંખ સગણ ખડી થઇ. તેમાં હતું માત્ર હાડકાં ને ચામડીનું ખોખું, કેમ જાણ્યે તેણે દુઃખાળનાં કેટલાંયે વર્ષો વેંક્યાં હશે. ધીમે ધીમે તે આકૃતિ મારી નજીક આવી મારા પક્ષંગ પાસે બેસી ગઇ. જાણે તે થાકી ગઇ.

તે આકૃતિ પુરુષની હતી. મારા દિલમાં ભયનો સંચાર થયો. પળવાર મને થયું કે આ મને હમણાં ને હમણાં જ ખાઇ જશે. પરંતુ ના, તે પુરુષ મને જોઇને જરા હસ્યો. તેના હસવામાં દુઃખની અરેરાટી રૂપે તરી આવી. મેં તેના સામે જોયા જ ક્યું.

“ભાઇ, આમ મારા સામે તાકીને શું જોયા કરો છો? મારામાં એવું તે શું જોવાનું છે? હાડકાં અને ચામડી સિવાય બીજું શું છે? અને તે પણ તમારે જોઇતાં હોય, જરૂર હોય તો આપવા હું તૈયાર છું.” તેણે અભિમાનપૂર્વક કહ્યું. તેના બોલવામાં ભ્રમ આપવાની નિશ્ચયતા હતી.

“મુરખી, આમ કાં બેસો?” મેં કહ્યું, મારાથી એ મોટાને મેં “મુરખી” શબ્દથી સંબોધન ક્યું.

“ભાઇ, તમે આ ત્રાંગના પ્રતિષ્ઠિત અને આગેવાન ગૃહસ્થ બન્યાઓ છો. લોકો તમને માન આપે છે. તેથી હું તમને મારા દુઃખના જે બોલ કહેવા આમ્ને છું. કેમ સાંભળશો ને?” તેણે કહ્યું.

“કેમ ન સાંભળ્યું? કહો તમારે જે કાંઈ કહેવું હોય તે.” મેં સત્વર કહ્યું.

“ભાઇ, તમે તો મારાં દુઃખ સાંભળવા નિરાસા જતાવી, પરંતુ કેટલાંયે ધનિકો તો માંભળવાની પણ ના પાડે છે. અને જીલટા તિરસ્કારની નજરે જુએ છે. હવે મારાં દુઃખનો ચિતાર કહું, આ રહી મારી ક્ષણી.” તેણે કહ્યું.

“ભાઇ, આ જ ગામમાં મારા જન્મ થયો હતો અને અત્યારે આજે તમે આ જ ભાડાના ઘરમાં રહો છો તે જ મારા પિતાનું ઘર. મારા પિતાનો હું એકનો એક જ પુત્ર હતો. મને જથ્થાલમાં ખૂબ હાડકોડથી હિજરી હિન્દુ કેળવણી આપવાનો માતાપિતાનો વિચાર હતો, પરંતુ હાયાં તે મને આ જગત ઉપર મુકીને ચાલ્યાં ગયાં.” તેણે સ્વજન નેત્રે પોતાની વાત આગળ ચલાવી.

“ભાઈ, પછી હું મારા કાકાના ભેગો બચપણમાં રહેવા લાગ્યો. કાકાએ મને શાળામાં મૂક્યો. ૧૨મે વર્ષે મારું લગ્ન લેવાયું.”

“મારા મિત્રની શિખામણથી એક દિવસ મારા કાકા પાસે મેં મારા ઉપજીબચ્ચનો દિસાજ માગ્યો. કાકાએ દિસાજ આપવા ચોકખી ના પાડી. હું પણ ખાઈપીને મેંડ્યો દિસાજ લેવા. છેવટે કંટાળી કાકાએ દિસાજ બતાવ્યો રૂ. ૧૦૦૦૦ માતાપિતા પાછળના ખર્ચનો અને મારા લગ્નનો!

“આટલો બધો ખર્ચ શાનો?” મેં કુતૂહલપૂર્વક પૂછ્યું.

“એ તે કાંઈ લાડવા ખાવાના છે? ખર્ચ તો થાયજ ને?” કાકાએ ઉડાઉ જવાબ વાળ્યો.

“નાદુકનો આટલો બધો ખર્ચ શા માટે કર્યો?” મેં સામે પ્રશ્ન કર્યો.

“‘તું’ શું સમજે? તારે તેની શી પંચાત? મને થોડ્ય લાગ્યું તે મેં કર્યું.” કાકાએ કહ્યું.

“મારે કેમ પંચાત નહિ? આ તમે નકામો ખર્ચ કર્યો અને તેમાં રૂ. ૧૦૦૦૦નું પાણી! એ તો આખી તિજોરી રૂપિયાથી ભરપૂર હોય તોય આમ લૂંટાવા મૂકી હોય તો લૂંટાઈ જાય!” મેં કહ્યું.

“‘શું’ મેં તારા રૂપિયા લૂંટી લીધા છે?” કાકા અવળું વળગ્યા.

“કાકા, હું તમને ક્યાં કહું છું કે તમોએ મારા રૂપિયા લૂંટી લીધા? પરંતુ આટલો બધો ખર્ચ લગ્ન અને મરણ પાછળના ખર્ચોમાંજ કર્યો ને? આખોય હિંદુસ્થાન અત્યારે ગરીબ દ્વાલતમાં છે તે તમારા જેવાજ તેને ગરીબ બનાવે છે. આપણા લોકો દુઃખી થતા હોય તો ઉડાઉ ખર્ચોએજ.” બિચારા કાકા મારી સામે ઘસીલ ન કરતાં આલ્પજન ગયા.

“ભાઈ, આ પૈસા પણ ઉપાડેલા એક વ્યાજખાઉ સાહુકારને ત્યાંથીજ. વ્યાજ ખાવામાં સાહુકારો જહુજ પાવરધા હોય છે. વ્યાજનાં નાણાંથી વગર મહેનતે બેઠાં બેઠાં ખાવાનું મળે એટલે સુક્તિપ્રયુક્તિથી તેઓ દેણદારને છંદવામાં જાકી રાખતા નથી. સાહુકારના હૃદયમાં એટલી દયા નથી આવતી કે બિચારો દેણદાર ખાશે શું? એક મૂંઝવેર સાહુકાર આજે કેટલાંને રાજીનામે છે? એવા કેટલાંય સાહુકારોનાં નામ મારી નોંધપોથીમાં મોજુદ છે. તેમણે કરેલાં એ કાળાં કૃત્યોનો જટલો પ્રભુ અવશ્ય આપશેજ.

“ભાઈ, આમ કરીને મારા કાકાએ મને દેવાના હુંગર નીચે કચરી નાખ્યો. અને આ મારું ઘર, તે પણ ગયું. મારા પિતાએ તે જાંધવામાં પરસેવાનું પાણી

કરેલું, પરંતુ અત્યારે તો તે જીવતે દાઢ છે. જીવતે વાપરતા જોઈને મને જો શાહુકારો પ્રત્યે નિરસ્કાર કેમ ન આવે? કાકાએ તો ઉઠાઉ ખર્ચ કર્યા તે તો અમાનંથી, પરંતુ શાહુકારોએ મારા જેવા કેટલાયે નિરાધારને નિર્દોષને નિર્દય રીતે કચરી નાખ્યા તે માણી જોઈને. એ લોકોને શું ઈશ્વરી અદાલતમાં જવાબ નહિ આપવો પડે? અને આવા જ શાહુકારોનું સ્થાન સમાજમાં અમ્મ! એ લોકો કહે તે પ્રમાણે એમના દેણદારને દા જી દા કહેવા પડે! વાહ રે શાહુકાર!

“ભાઈ, અત્યારે કાળી મજૂરી કરવા છતાં પણ મારું તેમજ મારી પત્નીનું પૂરું ચત્તું નથી. શાહુકારોને જે મારા ભોગ જોઈતો હોય તો તે આપવા હું તૈયાર છું.” તેણે વાર્તાની પૂર્ણાકૃતિ કરતાં કહ્યું. “પ્રભુ, અમારાં જેવાં દુઃખીઓ માટે મૃત્યુ પણ સે નથી મોકલતો?”

તેની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ પડવા લાગ્યાં! આવાં તો કેટલાંયે મનુષ્યો વગર વોકે દુઃખી ચતાં જોઈએ છીએ.

તુલ્લજ તે દુઃખી માનવઆકૃતિ પળતારમાં અલોપ થઈ ગઈ.

અમાનંથી અને ચૂસણનીતિથી પાપમાલી કેવી થાય છે, તેનો સચોટ પુરાવો મને મળ્યો.

અવિધા (રાજપીપળા સ્ટેટ) સોમાભાઈ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ

મારો અનુભવ

હું ઉગાહડાથી ઘેર આવ્યો, ખીજેજ દિવસે પ્રાતઃકાળે શૌચવિધિથી પરવારી, મને મળતા આવેલા મહેમાનોની સાથે હું જોડેના ઘરમાં ગેઠો દનો. તે વખતે મને ખગર થઈ કે મારાં માતૃશ્રી જીવનની છેલ્લી પળો વ્યતીત કરી રહ્યાં છે. હું ઉનાવળે તેમની પાસે ગયો. તે વખતે મારાં પૂજ્ય માતૃશ્રી ભાગ્યાતૂટ્યા થોડાક શબ્દો બોલ્યા બાદ થોડોક સમય શાન્ત રહી, દયાર્દ્ર નેત્રે મારા તરફ જોતાં પોતાના નરવર દેદનો ત્યાગ કરી પરસોક સિધાવ્યાં.

ખોરે માર વાગ્યે સૂઈ પ્રખર તાપથી તપતો હતો. તે વખતે શગને અગ્નિમંરકાર કરતા માટે હું પણ ખીજીઓ સાથે સ્મશાનમાં ગયો. અગ્નિમંરકાર વિધિ પૂર્ણ થતા બાદ સખન તાપથી ગચવાને અમે છ સાત માણસો સ્મશાન પાસે વડના વૃક્ષ નીચે બેઠા હતા તથા ખીજ બધા સામી બાજુ લીમડાના વૃક્ષ નીચે બેઠા હતા. તે વખતે મારી સાથે બેઠેલા મોતીભાઈ બોલી કહ્યા: “શંકરભાઈ, આપણે તો લાડવા બિલા ચયા!”

શંકરભાઈ: “કેમ છોટાભાઈ, લાડવા ખવડાવશે ને?”

મેં કહ્યું: “ભાઈ, લાડવા ખાડવા તો માર્યા કરે, હું ત્રેતબોજન જમતો પણ નથી, જમાડવાનો પણ નથી.”

મોતીભાઈ: “ત્યારે શું, આટલે વરસે તમારો ડોશીને નાખવાને લયકો ધાન પણ તમને નહિ મળે?”

પૂનમભાઈ: “ભાઈ, બારમું તો કરવું જ પડે. બારમું ન કરે તો તમારો માતૃશ્રી અવગતિયાં થાય એમ લોકો કહે છે.”

મેં કહ્યું: “ભાઈઓ, જો ત્રેતબોજનથી જ સદ્ગતિ ગણતી હોય તો માણસ પોતાની આખી જિંદગી ભયંકર પાપ કરીને મરણ બાદ ત્રેતબોજન જમાડી સદ્ગતિ પામ્યો હોય, તેનો દાખલો કયા શાસ્ત્રમાં છે તે જતાવો. બીજું તમે સર્વે બારમું ખાવા રાજી છો, પણ બારમું કરનારની શી ગતિ થાય છે તેનો ખ્યાલ તમે કદી કર્યો છે? આ એક દાખલો લોઃ જો મરનારની નિરાધાર વિધવા તથા બે ત્રણ નાનાં બાળકો હોય ને મિલકતમાં ફક્ત પડી રહેવાને એક છાપડું જ હોય, તોપણ તમે કહેવાતા મોટેરાઓ તે ગરીબ વિધવા પાસે તેવું વદાકું ધર વેચાવીને પણ બારમું તો કરાવોજ, અને જો તે ન માને તો ધર્મને બહાને અગર મેણાં મારીને પણ કરાવો. તેમ છતાં જો તે ન માને તો છેવટે તમે કુળવાનશાહીનો કાયદો વાપરી તેને નાત બહાર મૂકવાનો ભય જતાવીને, તમારું ધાતકીપણું બહાર કરીને પણ, તમો ત્રેતબોજન તો કરાવોજ. પણ ત્યાર પછી તે વિધવાની તથા તેનાં બાળબચ્ચાંની ધરખાર વિના રખડીને કુળવાનશાહીએ કેવી ગતિ કરી છે, તે તમારી આંખે જોઈ લેશો તથા એક જાણની સદ્ગતિ કરવા જતાં તેના આખા કુટુંબની કેવી દુર્ગતિ થાય છે, તે તપાસી જોશો?”

ઝોટલામાં ધરડા વધ્ધલકાકા તકુકા: “છોકરા, શું વહેંચવા બેડા છો? બારમું તો કરશોજ તો, નહિ કરે તો ક્યાં જવાનો છે? નાતબહાર મૂકીશું.”

રમશાનવિધિ પૂર્ણ થયા બાદ અમે સર્વે ઘેર આવ્યા. ત્રીજે દિવસે મારા મોટા કાકાના દીકરા દાર્યાભાઈ તથા મારાં કાકી જાને આવી પહોંચ્યાં. મારા મોટાભાઈ મારા ગામથી માતેક માછલને અંતરે નોકરી કરતા હતા. રાત્રે બોજનવિધિથી પરવારી હું તથા મારા કુટુંબનાં સર્વે ઓસરીમાં બેડાં હતાં. ત્યારે દાર્યાભાઈએ વાતગી ચર્ચાત કરી ને મારા પિતાશ્રીને પૂછ્યું: “કાકા, કારજને માટે સીધાનું શું ક્યું?”

મારા પિતા બોલ્યા : “ભાઈ. કારજ કરવાનું માંડી વાળવા વિચાર છે, તમારા આ નાના ભાઈ ના કહે છે.”

દાથીભાઈ : “કાકા, ઘડપણમાં તમારીયે ભુદ્ધિ યગડી લાગે છે! ‘ના’ મું જો તમે નહિ કરો તો લોકો શું કહેશે, ખબર છે? તથા કુટુંબમાં શું મોં ખતાવશે? તમે પણ નાના છોકરાની માફક કંઈ વિચાર જ કરતા નથી.”

મારા પિતા બોલ્યા : “સાઈ ભાઈ, ત્યારે થયા દો; મારે ક્યાં ના છે? છતાં છોટાભાઈને સમજાવે.”

દાથીભાઈએ મને પૂછ્યું : “ભાઈ, તમે ડોશીનું કારજ કરવાની કેમ ના પાડો છો? કારજ નહિ કરવાનું કંઈ કારણ તો દરો ને?”

મેં કહ્યું : “મોટાભાઈ, પ્રેતભોજન જેવાં ખોટાં ખર્ચોમાં જસો ત્રણસો રૂપિયાનો દુરુપયોગ કરવા કરતાં કેળવણી અગર લોકલિતાઈે તે પૈમાનો સદુપયોગ કરવાના ધણા રસ્તા છે, તે પ્રમાણે કરવામાં મારી સંમતિ છે; જાકી પ્રેતભોજન તો કરવું જ નથી અને કરશે તો તેમાં હું ભાગ લેવાનો નથી.”

દાથીભાઈ : “જોયું કાકા, સાંભળ્યું ને? ભાઈને આફ્રિકા મોકલ્યા તેનાં કળ! આપણે આટલા બધા ભેગા થઈને તેને કરગરીએ છીએ, છતાં તે માનતો નથી. તેની દાનત કેવી છે, કે માનું જારમું પણ કરવું નથી! કેટલો હઠાપણ વાળો કે આટલે વરસે મારાં કાકી છતાં દીકરાઓએ ખાલી હાથે જાય! નહિ નહિ, તારાં માતૃશ્રી દતાં, તો મારાં કાકીયે દતાં; હું મારા પૈસાથી જારમું તો કરીશ જ.”

મેં કહ્યું : “મોટાભાઈ, જરા ખ્યાલ તો કરો કે જે કાકી પાછળ તમે જારમું કરવા તૈયાર થયા છો, તે કાકી જિગર દતાં ત્યારે તમે બધાએ તેમની કેવીક સેવાચાકરી કરી દતી! તે તો હું સૌ જાણું છું! માખાપને જીવતાં ખાવાપીવામાં દુઃખ દે ને મરણ પછી દુનિયાને દેખાડવા માટે જારમું કરે, એનો અર્થ હું કંઈ દેખતો નથી. તેટલા જ પૈસા માખાપને જીવતાં તેમના જીવનને માટે વાપર્તા હોય તો તેમના દિલને કેટલી શાન્તિ વળે?

“પૂજ્ય પિતાશ્રી તથા અન્ય વડીલ બધુઓ, હજુ મારાં માતૃશ્રીના અવસાનને પૂરા આઠ દિવસ તો થયા નથી, તેનો પારાવાર શોક મારા દ્રવિત હૃદયને ચિન્તાથી ભરમીભૂત કરી રહ્યો છે; અને તમારે લોકોને લાડુ જમવા છે! તમે સમજી લેશો કે અત્યારે આપણા પાટીદાર સમાજમાં તમારા જેવા કુળવાનો યમરાજની મરજ સારે છે. યમરાજ તો ન્યાયસર ચાલે છે, તમારે તો તમારો બધો ન્યાય લાડવામાં જ છે! ત્યારે કોઈ મરી જ માણસ ધર વેચીને

લાડવા કરે ત્યારે તમે મુખેથી તે મિશ્રાત્ત ઉઘાડી પાપી પેટ ભરી તેના ઉપર હાથ ફેરવી રહ્યા પછી લાડુમાં તેણે હતું, શાક કાચું હતું, એવી અવધિત ખોડો કાઢો અને જ્યારે તે ગરીબ તમારે જાણશે આવું ત્યારે તેને જીભા રહેવા માટે જગ્યા પણ ના આપો ને કહેા કે તને કાણે જિંચો જાંધ્યો હતો તે ઘર વેંચીને જારમું ક્યું!"

મારા મોટાભાઈ તથા અન્ય પહેલાંરિયાની શિખામણથી ત્રીજે દિવસ મારા પિતાશ્રી કારજ કરવામાં સંમત થયા. પછી બીજે દિવસે હાથીભાઈ કાકાને જાતે સીધુંસામાન લેઈ આવ્યા, તે તો વાણીઓ ઉધરાણીએ આવ્યો ત્યારે જ મેં જણ્યું.

આ જનાવથી મારા પિતાશ્રી સાથે મારું જીંચું દિલ થયું. આ જનાવ જનાવને એ ત્રણ વરસ થઈ ગયાં છે.

વહાલા વાચકજીંદુઓ તથા પાંડીદાર યુવકો, વિચાર કરશો કે પાંડીદાર સમાજમાં પ્રેનઓજનની પાપી રૂઢિ કેટલાં જોડાં મૂળ ધાલી બેઠી છે. માટે પાંડીદાર યુવકોએ તેનો પૂરેપૂરો વિરોધ કરી તેને છેલ્લી સદામ આપવી જોઈએ એવી મારી નક્કર વિનંતી છે. આ લેખ લખીને હું મારા કુટુંબજી તથા પાંડીદાર સમાજજીનું અપમાન કરવા માગતો નથી, પણ આ મારો પોતાનો નિતિઅનુભવ છે, તે મેં આપ સર્વની સમક્ષ સમાજસેવાને અર્થે દર્શાવ્યો છે. લેખ લખવાનો આ મારો પહેલવહેલો ચલ હોવાથી જૂલચૂક થઈ હોય તો દરમુજર કરશો.

મહેળાવ, હાલ કીરોડા (ઉગાણ) છોટાભાઈ ઇશ્વરભાઈ પરેલે

ખેતીમાં જવાસાની ઉપયોગિતા

ગયા ઉનાળામાં મને મારા મામમાં કેટલાક ભાઈઓ પૂછતા હતા કે ખેતીવાડી ખાતું જવાસાની જડ જતી રહે તેવા ઉપાયો શોધી શક્યું છે? મારો જવાબ તેમને એ હતો કે - "કેટલાક દિવસ ઉપર હું અને મારા એક મિત્ર નર્ગંદાના ભાગમાં ફરતા હતા ત્યારે અમે જવાસા ઉપર એક ફૂલ જોતાં તે તપાસેલું. તે ફૂલની રચના ઉપરથી જવાસો કોણ વર્ગની જાતનો હોઈ લાભકારક હોઈ છે, એવા નિર્ણય ઉપર અમે આવેલા. જે જમીનમાં જવાસા વધારે થતા હોય તે જમીનમાં પાક સારો થવો જોઈએ."

જવાસાના છોડનાં મૂળ તપાસનાં મૂળના ઉપર અનેક નાની નાની મંચીઓ માલુમ પડે છે. મૂળ ખૂબજ ઊંડાં જમીનમાં ગએલાં હોય છે. મંચીઓ મૂળના અમુક ભાગ ઉપર નહિ ફોતાં આખા મૂળ ઉપર જોવામાં

આવે છે. આ છોડ આપણાં ઘઉંનાં, ખેતરો, ઝાંઝરની ક્યારી વગેરે રથળોએ જહોળા પ્રમાણમાં જડ નાખી બેઠો છે. પૂના ખેતીવાડી કોલેજમાં આ છોડ ક્યા કુટુંબનો છે તે પૂછાવતાં કઠોળવર્ગનો (Natural Order-Leguminosae) હોવાનું જણાવવામાં આવ્યું. અંગ્રેજીમાં તેને કેમલ થોર્ન (Camel Thorn) અને વનસ્પતિશાસ્ત્રની ભાષામાં Alhagi Camelorum કહે છે. આ છોડનાં મૂળ ઉપર જેવી નાની નાની ગ્રંથીઓ બેવામાં આવે છે, તેવી કઠોળવર્ગના કોઈ પણ છોડનાં મૂળ ઉપર બેવામાં આવશે. આ ગ્રંથીઓ બેક્ટેરિયા (Bacteria) નામની સૂક્ષ્મ કુગીઆ વનસ્પતિને આભારી છે. આ બેક્ટેરિયાનું પાલણુપોષણ, છોડ પોતાનાં મૂળની અંદર રહેવાનું રથળ તેમજ ખોરાક અને પાણી પૂરું પાડીને, કરે છે. જલ્દલામાં તે છોડને તેના ઉપયોગ માટે તેનાં મૂળમાં દવામાંનો નાયટ્રોજન ખૂબજ પ્રમાણમાં એકઠો કરી આપે છે. જાે ખૂબ સહકારથી રહે છે અને જાણે મિત્રભાવે એકબીજાની સેવા ના હિંકાવતા હોય તેમ વર્તે છે. તેમના તેવા વર્તનથી જાે ખૂબજ અમૂલ્ય પામે છે. હવામાં નાયટ્રોજન ૮૦ ટકા જેટલો હોવા છતાં કઠોળવર્ગના મૂળમાં રહેતા આ બેક્ટેરિયા અને તેને ગણતી ફેટલીક સૂક્ષ્મ કુગીઆ વનસ્પતિની મદદ વગર આ નાયટ્રોજનને ખેતીના ઉપયોગમાં લેવાનું હજી મુશ્કેલી જાે સક્યું નથી.

એ તો જાણીતી વાત છે કે છોડ ખૂબ ફૂલે ફાલે તેટલા માટે તેને નાયટ્રોજનની જરૂર ખૂબજ હોય છે. જે જમીનમાં કઠોળનો પાક લેવામાં આવે છે તે જમીનમાં નાયટ્રોજનનું પ્રમાણ ઠીક ઠીક વધે છે. છોડનાં મૂળ જમીનમાં રહેવાથી તેમજ પાન, ડાળખાં, વગેરે જમીન ઉપર ગરવાથીજ આ પ્રમાણ વધે છે. ખીજી સાલ આથી આ જમીન ઉપર પાક સારો થતો હોય છે. રાણ, ઇંકડ, ગવાર, અડદ, વગેરે કઠોળવર્ગના પાકના લીલા પડવાસ જ્યારે કરવામાં આવે છે ત્યારે જમીનની ફળદ્રુપતા ખૂબજ વધે છે. આથી આવો પડવાસ કરેલી જમીન ઉપર જ્યારે પાક લેવામાં આવે છે ત્યારે ઉત્પન્ન સારી પેઠે વધેલું હોય છે. જે જવાસા પૂરતા પ્રમાણમાં ખેતરમાં ઊગેલાં હોય અને તેનો લીલો પડવાસ કરવામાં આવે તો રાણ, ઇંકડ, ગવાર વગેરેના પડવાસ જેટલો તેના પડવાસથી પણ ફાયદો થવો જોઈએ.

જમીનની ફળદ્રુપતા વધારવા માટેની કુદરતની શક્તિસ તરીકે જવાસાને ગણવો કે નહિ તેના નિર્ણય વાચક કરી લે. તેના ઉછેર માટે મહેનત કરવી પડતી નથી, તેમજ ખાતર આપવું પડતું નથી. જ્યારે પાણીને અભાવે ઉનાળાના સખત તાપમાં કોઈ પણ પાક ઊભો રહી શકે નહિ, તે વખતે

તે ખૂબ ફૂલે ફાલે છે. દોરઢાંખર તેને ખાંધેના જાય તે માટે પણ તે રક્ષણ માગતો નથી, પોતાનાં કાંટાળાં હથિયારનો દેખાવ કરીને જ તે દોરઢાંખરના હુમલાને થંભાવી દે છે. ખેતી માટે અનુકૂળતા કરવાનું જાણે તે ના સમજી જતો હોય તેમ વરસાદનું પાણી ચડતાં જ તે સુકાઈ જાય છે. દુકાળમાં જ્યારે ઘાસની જાડ તાજી હોય છે ત્યારે તેનો કુટો પૌષ્ટિક ઘાસની ગરજ સારે છે. દૂધાળાં દોરનું દૂધ જવાસાના ખોરાકથી અચૂક વધે છે.

આવા ઉપયોગી છોડની જડ કાઢવાનો વિચાર તેના સંગઘેનો ગુણોના અજ્ઞાનને જ લીધે છે. આ છોડનો સારામાં સારો લાભ ઉઠાવવો જોઈએ. મારાં ગાગના લાઈએનો જ્યારે મેં કહેલું કે જે જમીનમાં જવાસા વધારે થતા હોય તે જમીનમાં પાક સારો થવો જોઈએ, ત્યારે એક બે અનુભવી ગૃહસ્થોએ મારા વિચાર સાથે મળતાપણું દર્શાવેલું. વિશેષમાં તેમણે કહેલું કે “જો જવાસાને કશીમાં જરાગર કહોવાડવામાં આવે છે તો કાંગડો પાક જાડુ સારો થાય છે. પણ તેનો કાંટો એકદમ કહોવાતો નહિ હોવાથી પાણીમાં ખેડ કરવાનું અઘરું થઈ પડે છે.” કાંટાના ત્રામથી જયવાને માટે ઘણાખરા ખેડૂતો મોઘાસાની રાક્ષાત પહેલાં જવાસાને ગોડીને બાળી નાખે છે અથવા પવનથી આગ તેમ વેડફાઈ જવા દે છે. ગોડી નાખવા છતાં જમીનમાં આ છોડનાં મૂળ રહી જતાં હોવાથી ઠીક ઠીક ફાયદો તો થાય છે જ, પણ એ ખૂણવું ના જોઈએ કે જવાસો પોતાના પોપણ માટે નાઇટ્રોજન સિવાયનાં તરવાં માટે જમીન ઉપર જ આધાર રાખે છે. દરે જો જવાસાના છોડને બાળી નાખવામાં અથવા ફેંકી દેવામાં આવે તો જમીનમાંથી જે દ્રવ્યો જવાસાએ પોતાના પોપણ માટે ઉપયોગમાં લીધાં છે, તેનો કેટલોક ભાગ છોડનો કોષ્ટ પણ જતનો ઉપયોગ કરવાને કારણે નહિ, પણ એકલા અજ્ઞાનને જ કારણે આપણે જમીનને પાછો મળતો અટકાવીએ છીએ. જવાસાનો સારામાં સારો લાભ ઉઠાવવા માટે તેનો પડવાસ કરવો જોઈએ. તેના કાંટાના ત્રાસને લીધે તેમ ના કરી શકાવું હોય ત્યાં ગોડેલા જવાસાને ખાડામાં દાખી તેનો કાંટો કહોવાઈ જાય ત્યારે ખાતર તરીકે ઉપયોગ કરવો જોઈએ. અનુભવે જણાશે કે આગ કરવાથી જમીનની કુણદ્રુપતા ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં વધે છે. આપણી ખેતીને આગાદ કરવા માટે અનેક દિશાથી પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે જ, પણ મૌથી પ્રથમ જરૂરની બાબત શું એ નથી કે જે જે બાજતો અગલમાં મૂકવા જેવી આપણે સમજીએ તે દરેકનો તુરત અમલ કરતા થઈ જઈએ?

ગરીબનો બેલી

બીજા દેશોમાં જોઈશું તો, ધનવાનને સૌથી મુશ્કેલી સવાલ છે, ત્યારે એક વર્ષથી જોગ વર્ષ સુધી, એમ જન્મથી મરણ સુધી મરિયાણું કંઈ રીતે દૂર રાખ તે સ્વાભાવિક સવાલ ગરીબ કિન્દ આગળ ઊભો છે. મરિયાણું કારણે મરીન બિચારો ખેડૂત દવા, માંસ, મમતા વગેરે છોડી દેખે પુત્રસ્નેહથી પણ અધિક એવા પાણેલા મુશ્કેલ જળદ પાસેથી ગળ ઉપરાંત કામ લેવા સવારથી સાંજ સુધી તેને નિર્દયતાથી માર મારે છે. નવાઈની વાત એ છે કે મરીબને કંઈ કારણસર ખર્ચ વધારે કરવો પડે છે, એટલે તે નિર્દય શાહુકારો પાસેથી જમણે બાળે પૈસા લાવી ખર્ચ કરે છે. એ પૈસા કરતાં બાળ પણ વધી જાય છે અને બાળ ભરી ભરીને આખું જીવન નકામું થઈ જાય છે. એની આ મરિયાણું કેવી રીતે ટાળી શકાય? કદાચ પૈસા ન આપી શક્યાથી શાહુકાર તેના ઉપર દાવો કરે અને શાહુકારના લાભમાં મુકાદો ચાલે છે, ખેડૂત મરીબ હોવાથી તેને સૌ કુતકારી કાઢે છે. મરીબ બિચારો ખેડૂત જારે માસ તનતોડ મહેનત કરી આખા જગતને ખવડાવે છે, પણ તેને ખવડાવનાર કંઈ નથી!

આ મરિયાણું ટાળવાને એક જ ઉપાય છે. તેણે પોતાની જાત ઉપર અવલંબીને રહેવું. પણ પોતાની જાત ઉપર અવલંબીને રહેવું તે કાંઈ સહેલું નથી. કારણકે પોતે પોતાની જાત ઉપર અવલંબીને રહે, પણ તેની પાછળ તેનાં નાનાં બિચારાં જાળજીવ્યાં, લાખોને, માળાપ વગેરે હોય જ ને? તેમની દુર્દશા ચાપ નહિ તેટલા મારે જ તે આ મરિયાણું વેઠે છે, નહિ તો તે ક્યારનો પે જાવો થઈ ગયો હોત. ઘણાં લોકો કહે છે કે આવો ત્યાગ તે તો કાંઈ મહા-પુરુષ જ કરી શકે, કારણ કે આપણાથી જાળજીવ્યાંને છોડવાનો વિચાર કેમ ચાલે? અને ધારે કે તેમને ત્વજ દીમાં તો તેમનો આધાર કાણ? આપણાથી જની શકે ત્યાં સુધી એમને સારી સિધ્ધિમાં રાખવાં જોઈએ ને!

વળી સહેરોમાં દવાખાનાં, અનુકૂળ સાધનો, કેળવણી વગેરે બધા પ્રકારની વ્યવસ્થા હોય છે, ત્યારે માગમાં મરીબનો બેલી કાણ? મારે કે મરીબ માણસને કાંઈ રામ થયો હોય તો તે વ્યવસ્થા કરી સહેરોમાં જાય, પણ ત્યાં કહેણે કે શી લાવો. પણ મરીબ પાસે શી હોય ક્યાંથી? એટલે બિચારો તે નિગરાય થઈ લાગ જ હાથે પાછો આવે. લાલમાં અંગ્રેજ લોકોને કુનેદથી પોતાનું રાજ્ય ચલાવવું હીક પડે, મારે મીસતોએ દવાખાનાં કાઢ્યાં છે અને મરીબને

પણ ગમે તેવા રાજની જોછે પૈસે દવા કરે છે. પણ તેમાં તેમની દાનત તે લોકને ખિસ્તી કરી દેવાની પણ હોય છે.

ગરીબનો બેલી ગરીબજ છે, કારણ કે જ્યાં હમરો માણસો ભૂખે મરે છે ત્યાં ભૂખમરો મટાડવા લાખો જુવાનોએ સ્વેચ્છાપૂર્વક ગરીબાઈનો સ્વીકાર કરવો રહ્યો. વળી અંગ્રેજ કેળવણી લેઈને આપણે વધારે પામર ગન્યા છીએ. માણસને જેટલો ભય મરણનો નથી, જેટલો ભય બેઆગરનો નથી, તેટલો ભય ગરીબાઈનો છે. રુશિયામાં ભૂખમરો ચાલેલો તે વખતે લોકોની પીડા અસહ્ય લાગ્યાથી સાધુ ટોલ્સ્ટોય ધરનાર છોડી બિખારી ગન્યો હતો. તેણે દુનિયાનો આત્મા ગાત્રત કર્યો હતો અને હમરો શોષીત લોકોને ભૂખમરાતું પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવ્યું હતું. જે પુરુષ સ્વેચ્છાપૂર્વક ગરીબાઈ સ્વીકારે છે તે વીર પુરુષ છે. તેને પૈસા મેળવવાના રહેતા નથી, છતાં તેનું હરણપોષણ થાય છે. તે શાહુકારની દૃષ્ટિએ કાળ જેવો અને ગરીબની દૃષ્ટિએ અનદાતા જેવો લાગે છે.

અત્યારે પણ આ દેશમાં મહાત્મા ગાંધીજી, સરદાર વલ્લભભાઈ, પંડિત જવાહરલાલ જેવા સ્વેચ્છાપૂર્વક ગરીબાઈ ધારણ કરનાર ગણવામાં કયા પુરુષો છે. પૂ. કરતુરણા, શ્રી. મરોજિની નાયક, શ્રી. કમળા નેહરુ, વગેરે જેવી સ્ત્રીઓ પણ એવીજ છે. આ પ્રમાણે દેશની ગરીબાઈ દૂર કરવા માટે ધણાંયે ગરીબાઈ ધારણ કરી ભગીરથ પ્રયત્ન સેવે છે. જ્યારે દેશમાં આવા ભેખધારી ગરીબો વધશે ત્યારે દેશની ગરીબાઈ દૂર યશે, ત્યારે દેશનો ભૂખમરો ટળશે, ત્યારે લોકોમાં હિંમત આવશે અને અશક્ય વસ્તુ પણ શક્ય થઈ શકશે.

ગુજરાતમાં દેશધર્મ છે, દવાધર્મ છે, તેમજ વિદ્યતા પણ છે. હિંમતવાન અને ચતુર પુરુષોની ખાણ પણ ગુજરાતમાં છે. ગુજરાતમાં જ્ઞાન પણ છે અને સાર્વજનિક કામો કરવાની શક્તિ પણ છે. પણ હવે ફક્ત જુવાનોને ગરીબાઈ ધારણ કરવાની ધૂન લાગવી જોઈએ. આજે હિંદુસ્થાનમાં ગુજરાતની ખ્યાતિ ફેલાયેલી છે. તે વેપારને લીધે કે નાણાંને લીધે નહિ, પણ ગુજરાતમાં કેટલાક મહાપુરુષોએ રાજપ્રશસીથી વીરધર્મ સ્વીકારી ગરીબાઈ ધારણ કરી છે તેને લીધે છે.

અનાજની બેંકો

[ખેડૂતોને આર્થિક સહત આપવા માટે નાણાં ધીરનારી સહકારી મંડળીઓ સ્થાપવામાં આવી; પણ સભાસદોએ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવામાં તેમનો ઉપયોગ કર્યોથી, સભાસદો પોતાની જવાબદારીઓ બરાબર સમજી આવ્યામાં નહિ મૂકી શક્યાથી, પરસ્પરની ખોટી સમજથી તેમજ સારા કાર્યકર્તાઓની ખામીને લીધે તે મંડળીઓનાં સારાં પરિણામ ધણે સ્થળે આપ્યાં નથી. આ મંડળીઓથી ખેડૂતોને નાણાં મળતાં; પણ નાણાંની સગવડ એ કંઈ એકલો જ ઉદ્ધારનો માર્ગ નથી. પોતાની વિવિધ પ્રકારની જવાબદારીઓ અદા કરવા ખેડૂતોને પોતાના પાક સોંધે ભાવે વેચવા પડે છે, જે બી માટે તેમજ બીજા અનિવાર્ય પ્રસંગો માટે મોઢા ભાવે અનાજ ખરીદવું પડે છે. એટલે જાવના ફેરફારને લીધે તેમજ બ્યાજને કારણે ખેડૂતોને બમણી ખોટ લોગવવી પડે છે. આવી સ્થિતિમાં જો અનાજની બેંકો દાદવામાં આવે તો ખેડૂતોને કેટલીક સહત મળે. આ દિશામાં મુંબઈ સરકારની નીતિ શી છે તે સમજવતો લેખ નીચે પ્રકટ કર્યો છે. આ યોજના માટે પણ જો કાર્યદક્ષ સેવાભાવી કાર્યકરો મળી આવે તો જ તે સફળ થાય — તંત્રી 'પાટીદાર']

પછાત વર્ગોના લોકો ગ્રહેતા હોય તે પ્રદેશોમાં અનાજની બેંક (Grain Banks) ખોલવાના સંજોગમાં સહકારી અને આગવિકાસ પાતાને શક્ય હોય તેટલી બધી મદદ આપવા વિષે સરકારે દલેકટરોને તથા લાગતાવળગતા બીજા અમલદારોને જણાવી દીધું છે. આગવિકાસની પદ્ધતિના એક અગત્યના ભાગ જેવી આ બેંકો નીવડવાનો સંભવ છે. પછાત વર્ગો ડાંગના જંગલના તથા બીજા જો કોઈ પ્રદેશોમાં ગ્રહેતા હોય તે બધા પ્રદેશોમાં આગવિકાસની પદ્ધતિઓ તરત જ શરૂ કરી દેવા જોઈએ એવી આશા ગ્રામ્યમાં આવે છે. થાણા જિલ્લામાં ઉપર જણાવી તેથી અનાજની વખારો શરૂ કરી દેવામાં આવેલી. અહીંના અનુભવ પરથી માલુમ પડ્યું છે કે આ વખારોએ આગવગોતું ધણું હિત સાધ્યું છે. આ પદ્ધતિને આગળ ધપાવવાનો સમય આવી લાગ્યો છે એવું હવે તો માલુમ પડે છે.

અત્યાર સુધી ખેડૂતો શાહુકારો પાસેથી વસ્તુના સ્વરૂપમાં લોન લે છે અને એના ઉપર ૫૦થી ૧૦૦ ટકા સુધી બ્યાજ ઉમેરીને તેની વસ્તુમાં ભરપાઈ કરે છે. અનાજની બેંકો વસ્તુમાં જ ખેડૂતોને ધીરધાર કરનાર છે અને તેની વસુલાત પણ વસ્તુમાં જ થનાર છે. જ્યારે સહકારી મંડળીઓ વસ્તુના સ્વરૂપમાં નહિ, પરંતુ રોકડે જ વ્યવહાર કરે છે. બંનેની સરખામણીમાં અનાજની બેંકો વધારે લાભદાયી થઈ પડે તેમ છે તે તો ખેડૂતોને-પોતાને જ સમજવ પડે છે. આ બેંકોમાંથી આપવામાં આવતી લોન અનાજના જ સ્વરૂપમાં હોવાથી તેનો દુરુપયોગ થવાનો જોછો સંભવ છે. આવી રીતે

આપવામાં આવતી લોન ઉપર ૨૫ ટકા વ્યાજ અને તે પણ અનાજમાં જ લેવામાં આવશે. આ વ્યાજ લેતી વખતે લોન આપવામાં આવેલી હોય કે ત્યારના સમયના કે લોન અને વ્યાજ ભરપાઈ થતા હોય ત્યારના સમયના અનાજના ભાવની ગણતરી કરવામાં આવનાર નથી. આ વસ્તુનો લાભ ખેડૂતોને પક્ષે જશે, એટલું જ નહિ પરંતુ શાહુકાર રોકડ ધીરધાર ઉપર વ્યાજ લે છે તેની સરખામણીમાં આ વ્યાજ હળવું લાગશે. પરિસ્થિતિ પ્રમાણે વ્યાજના દરમાં ફેરફાર કરી શકાશે જેથી અંગેની સાધારણ સહકારી મંડળીઓ કરતાં આ અનાજની બેંકો ત્રણે વધારે કાળજી લેવામાં આવશે. જેથીને અંગેની સાધારણ સહકારી મંડળની સરખામણીમાં અનાજની બેંકો પૈસાની કિંમતમાં ઓછું કામ કરતી હશે. એટલે એને અંગેનું વહીવટી ખર્ચ બીજી સહકારી મંડળીઓ કરતાં ઓછું રાખવામાં આવશે.

આ અનાજની બેંકોમાં અનાજની વખારો કરવા માટે પણ યોગ્ય વ્યવસ્થા શોધી કાઢવી પડશે. પહેલાં વર્ષની જરૂરને પહોંચી વળવા માટે પુરતા પ્રમાણમાં અનાજ ખરીદવા માટે બેંકોના પ્રમાણમાં નાણાં હોય તેવો સંભવ ઓછો છે અને ગ્રિનસમ્પ કે નાણાંની ધીરધાર કરનાર પાસેથી આને માટે પૈસા મેળવવા પણ મુશ્કેલ પડે.

જારી પરિસ્થિતિમાં સરકાર પાસેથી ઉદાર શરતોથી જરૂરી નાણાંની મદદ મેળવવામાં આવશે. જે સ્થળમાં નાણાંની ધીરધાર કરતી સહકારી મંડળીઓ દરતીમાં હશે અને જ્યાં આવી અનાજની બેંકોની પણ જરૂર પડશે, ત્યાં ઉપર જણાવી તે સહકારી મંડળીઓ અનાજની બેંકનું પણ કામ ઉપાડી લે તેવી રીતે પેટા-નિયમોમાં જરૂરી સુધારા કરવાનો પ્રયત્ન પણ કરવામાં આવશે. બીજને માટે પણ અનાજની બેંકો અનાજ આપશે અને સ્થાનિક રીતે ખેતીના કામ માટે શુદ્ધ બી પૃઠ મેળવવામાં પણ તે હિતેજનરૂપ નીવડશે.

[સુબંધ સરકારનું 'બહેર માહિતીપત્ર,' તા. ૧૬:૧૦:૩૯]

ગામડાં સિવાય બીજા ક્યાંયથી એમને કાચા માલની એક પણ ચીજ મળી શકે એમ છે ખરી? જો ન હોય, તો પહેલાં જેમ ગામડાના લોકો એ ચીજને જાતે તૈયાર કરી લેતા, તે આપણે એમના ઉદ્યોગધંધા પર તરાય ન મારી હોત તો તેઓ આજે પણ દરી લેતા હોત, તે ચીજને એમને જગાવી લેવાનું કેમ ન શીખવીએ?

('વ્યાપક ધર્મભાવના,' ૧૫૧)

ગાંધીજી

૨૪. મોતીલાલ ન. અમીન રમારક ફંડ

મુચના: જગની રંગો સંમિતિના કાર્યાલય-અ. એ. સોસાયટીમાં આવી ગઈ છે તેમના નામ આગળ * કુદરી મૂકવોમાં આવી છે. આકાલી રકમો સંમિતિના કાર્યાલયમાં આવવી જાણી છે.

૨૨૫૫૪-૧૫-૦ ગયા અંકમાં સ્વીકારેલા

૫૦૧ દાતાર શેકરી ચન્દુલાલ કેશવલાલ પરીખ, પેટલાદ
૧૨૫ શેકરી હોટાલાલ મોતીલાલ ભગત, પેટલાદ
૧૦૧ ચરોતર વિદ્યાર્થી સદાયક સદાકરી મંડળ, લિ., આણંદ-વડોદરા
*૭૫ એક વિદ્યાર્થી (નાયલી), આણંદ
(પહેલાં આ ઉપરાંત રૂ. ૨૫૫ આવી ગયા છે)

*૫૧ શ્રી. અંબાલાલ જીવાલાલ પટેલ (ધર્મજી), પેટલાદ
*૨૫ " મેસર્સ. નારાયણસ રામજી અપ્પ કંપની, કરાંચી
૨૫ " જરાલાલ એવિન્દલાલ પટેલ, અમદાવાદ
*૨૫ " અંબાલાલ કીરીલાલ પટેલ (આણંદ), પેટલાદ
૨૫ " ડો. રતિલાલ પ્રભુદાસ પટેલ (લાદરજી), વડોદરા
*૧૧ " દિનુલાલ જી. દેસાઈ, અમદાવાદ
૧૧ " મગનલાલ લાલાજી પટેલ, અમદાવાદ
*૧૧ " માધવદાસ અમરસી, કરાંચી
*૧૧ " આશાલાલ નાથાલાલ દેસાઈ (નડિયાદ), પેટલાદ
*૧૧ " હાથીલાલ પ્રભુદાસની કંપની, (પીજ) "
*૧૧ " ડો. વામુદેવ અંજકરામ ભટ્ટ (ધર્મજી) "
૧૦ " ધર્મજીલાલ ચાગળલાલ અમીન (વીરસદ), વડોદરા
*૫ " ડાહ્યાલાલ એમ. પટેલ, અમદાવાદ
૫ " હોટાલાલ હીરાલાલ અમીન (વીરસદ), વડોદરા
*૨૫ " દિમતરાવ હુમતરાવ, કરાંચી
*૨ " મોહનલાલ મણિલાલ, "
*૨ " અંબાલાલ ડાહ્યાલાલ પટેલ, "
*૨ " મોવર્ધનલાલ શિવાલાલ પટેલ, "
૧ " માણેકલાલ જગજીવનદાસ ચોદસી, વડોદરા

કુલ ફાળાની લખણી રૂ. ૨૩૧૦૩-૭-૦, રોકડ રકમ રૂ. ૧૨૩૩૪-૭-૦
ચરોતર એન્યુકેશન સોસાયટી, આશાલાલ નરસિંહલાલ પટેલ,
આણંદ, તા. ૧૦:૧૧:૩૬ } મંત્રી, રવ. મો. ન. અમીન રમારક ફંડ

૨. 'મુંબઈ પાટીદાર સમાજ'

'મુંબઈ પાટીદાર સમાજ' સામે શ્રી. ચીમનલાલ સી. પટેલે 'પાટીદાર'ના ગયા આસેના અંકમાં જે આક્ષેપો (લખાણ ઉપરથી તો લાગે છે) કર્યા છે તે તેમના જેવા બુદ્ધિમાન પાટીદારને શરમાવે એવા છે. અને માસિકમાં ચર્ચાપત્ર લખવા ધસી જવાની તેમની વક્ષણ અયોગ્ય તો છેજ. ચર્ચાપત્ર વાંચતાં એટલું ચોક્કસ ધશે કે સમાજની ઓશીસ ક્યાં આવી છે તે તેઓ જાણે છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ 'ઓશીમની છટાથી કાગ કરે છે,' એવું પણ તેઓ જાણે છે. તે છતાં સમાજ વિશે વધુ માહિતી મેળવવાનું, તેના સભ્ય ગણવાનું, કે પોતાની પોજનાને અમલમાં મૂકવામાં સમાજનો સહકાર માગવાનું સૌજન્ય પણ તેમણે દેખાડ્યું નથી. પાટીદાર કાગ ગરીબ છે અને તેનો ઉત્કર્ષ સાધવા માટે પગલાં લેવાની પણ જરૂર છે, પરંતુ માસિકમાં ચર્ચાપત્ર લખી કોઈ સંસ્થા ઉપર યોગ્ય કે અયોગ્ય આક્ષેપો કરવાથી તેમનો ઉપરનો ઉદ્દેશ જરૂર આવશે કે? ફરજનો તેમને આજ ખ્યાલ હોય તો પ્રમુ. સમાજને તેમના જેવા હિતચિંતકોથી ગવાવે! પાટીદારોની ઉન્નતિ સાધવાનો ધ્યેયને કાંઈ 'પાટીદાર સમાજ' લીધો નથી. આ ગાર્ગે ધણા વ્યક્તિગત રીતે પણ પ્રયાસ કરે છે અને તેમાં સહકાર તથા સહાનુભૂતિ મેળાવે છે. તેમણે આવું કાંઈ ક્યું છે કે? દ્રીપને લગતી તેમની ટીકા અને કહેવાતા પ્રમુખો અને સભ્યોનો ઉલ્લેખ તેમના જેવાને હાજર એવો નથી, કેમકે ચર્ચાપત્રની શરૂઆતમાંજ તેમણે એક મહાન નિયોજકને શરમાવે એવી સમાજઉત્કર્ષની યોજનાઓ રજૂ કરી છે. પાટીદાર કાગના સાચા હિતચિંતક તેઓ હશે, એવી હું આશા રાખું છું. પરંતુ હિતચિંતક હોવાનો સ્વાંગ ધરી સમાજ સામે આક્ષેપોજ કરવાનો તેમનો ઉદ્દેશ હોય તો તો આ જવાબ આપવાનો અર્થજ નથી. જો તેઓ સાચા હિતચિંતક હોય તો તેઓ જરૂર બહાર આવશે અને ચર્ચાપત્રના અંતમાં તેમણે પાટીદાર ગંધુઓને જે અપીલ કરી છે તેની પહેલ તેઓ પોતાનાથીજ કરશે એવી હું આશા રાખું છું. 'પાટીદાર સમાજ' ઉપર કોઈનો ધ્વજ નથી. 'મુંબઈ પાટીદાર સમાજ' એકલા ચરોતરના પાટીદારોની સંસ્થા નથી. તેમાં ખંભાત, સુરત અને અન્ય રથજોના પાટીદારો પણ છે. સમાજનાં દ્વાર તમારે માટે પણ ખુલાં છે અને તેમાં જોડાઈને તમારો કાર્યક્રમ સમાજ સમક્ષ રજૂ કરી શકો છો.

જાણવાનેગ

૩. હિંદુસ્થાનમાં અપંગતા

આપણા દેશમાં માણસોની કેટલી દુઃસ્થિતિ વધે જાય છે તે નીચે આપેલી અપંગોની સંખ્યા ઉપરથી જણાશે :

	સ. ૧૯૦૧	૧૯૧૧	૧૯૨૧	૧૯૩૧
ગાંડાં	૬૬ હજાર	૮૧ હજાર	૮૮ હજાર	૧૨૧ હજાર
રક્તપિત્તિયાં	૯૭ „	૨૦૯ „	૧૦૩ „	૧૪૮ „
બહેરાં-ભૂંગાં	૧૫૩ „	૨૦૦ „	૧૯૦ „	૨૩૧ „
આંધળાં	૩૫૪ „	૪૪૪ „	૪૮૦ „	૬૦૨ „

વસતિપત્રકમાં બગાડો ન પણ નીકળે, છતાંયે ઉપરના આંકડાથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે દેશમાં દિનપ્રતિદિન અપંગોની સંખ્યા વધતી જાય છે. તેનાં અનેક કારણોમાં દેશની વધતી જતી ગરિબાઈ એક મુખ્ય કારણ છે.

ઉપરનાર દર ૧૦૦૦૦ માણસોએ કેટલા અપંગ છે તે હવે જોઈએ :

ઉંમર	ગાંડાં	બહેરાં-ભૂંગાં	આંધળાં
૦-૫	૩૨૫	૧૦૯૮	૫૦૦
૫-૧૦	૧૧૩૬	૨૫૯૮	૭૬૪
૧૦-૧૫	૧૫૨૨	૨૭૨૨	૮૪૬
૧૫-૨૦	૧૯૪૫	૨૦૮૨	૭૮૪
૨૦-૨૫	૧૯૪૨	૨૦૯૯	૮૫૬
૨૫-૩૦	૨૧૩૭	૧૮૦૬	૯૨૩
૩૦-૩૫	૨૩૫૦	૧૫૮૨	૯૫૯
૩૫-૪૦	૨૩૧૦	૧૨૫૦	૧૧૫૦
૪૦-૪૫	૨૦૭૬	૧૦૮૬	૧૨૪૬
૪૫-૫૦	૧૮૨૬	૮૧૦	૧૫૪૬
૫૦-૫૫	૧૩૫૬	૮૩૨	૧૬૯૯
૫૫-૬૦	૧૦૭૧	૫૭૨	૨૦૧૮

ઉપરના કોષ્ટકથી જણાશે કે જન્મ વખતે જ અપંગતા હોય છે તે ધીરે ધીરે વધે જાય છે અને વારંવારનીમાં સૌથી વધારે હોય છે. આપણામાં કહેવાત છે કે 'સાઠે જીવિ નાહી,' પણ ઉપરના કોષ્ટકથી જણાય છે કે ૪૦ વર્ષની ઉંમર સુધી ગાંડાંની સંખ્યા વધતી જાય છે, અને ત્યાર પછી જન્મનાર પાછી ઘટતી જાય છે. પણ આંધળાંની સંખ્યા તો ઠેક ટહીવરથી સુધી

વધતી જ નાચ છે. ખોરાકની તંગીને કારણે પણ એ હોય. આખા દેશમાં સ. ૧૯૩૧માં છ લાખ કરતાં યે કંઈક વધારે આંધળાં હતાં. વધ્યે નાચ છે એ દિશાએ વખતે આજે આઠ લાંખ આંધળાં હશે. આપણને એનું ભયંકર છતાં સાચું જ્ઞાન તો ત્યારે જ થાય કે એ જધાને એક ઠેકાણે એકઠાં કર્યાં હોય; અને ત્યારે એ જધાંથી મદ્રાસ જેવડું એક શહેર અથવા લાહોર કે દિલ્લી જેવડાં એ શહેર અથવા નાગપુર, કાનપુર, કાશી, લખનૌર, પૂના કે પ્રયાગ જેવડાં ત્રણ શહેર વસી શકે!

હવે ૧૯૩૧માં એક લાખ ગાણુસે દરેક પ્રાન્તમાં કેટલાં આંધળાં હતાં તે જોઈએ:

ત્રાવણકોર	૬૧	મધ્ય પ્રાન્તો	૨૭૩
બંગાળ	૭૩	સંયુક્ત પ્રાન્તો	૨૯૧
મૈસૂર	૧૦૦	વડોદરા	૩૨૯
ત્રાયવ્ય પ્રાન્તો	૧૦૨	અજમેર-મેરવાડા	૩૮૬
કાશ્મીર	૧૩૧	પશ્ચિમ દિલ્હીનાં રાજ્યો	૩૯૫
પંજાબ	૨૪૫	સમસ્ત દિલ્હી	૧૭૨

હવે દર લાખ પુરુષોમાં અને દર લાખ સ્ત્રીઓમાં આખા દેશમાં કેટલાં અંધ છે તે ઉમેદવાર જોઈએ:

ઉંમર	અંધ પુરુષ	અંધ સ્ત્રી	ઉંમર	અંધ પુરુષ	અંધ સ્ત્રી
૦-૫	૮૪૪૩	૬૪૧૯	૪૦-૪૫	૧૭૩૧૦	૨૦૦૯૭
૫-૧૦	૧૩૪૪૩	૯૧૬૭	૪૫-૫૦	૨૦૮૩૦	૨૫૬૫૫
૧૦-૧૫	૧૪૩૫૯	૯૭૦૮	૫૦-૫૫	૨૧૩૬૩	૨૬૭૨૦
૧૫-૨૦	૧૩૩૭૫	૯૮૭૫	૫૫-૬૦	૨૫૮૨૫	૩૫૦૦૯
૨૦-૨૫	૧૪૨૨૦	૧૧૦૬૪	૬૦-૬૫	૨૬૧૬૮	૩૫૪૭૦
૨૫-૩૦	૧૪૩૪૩	૧૩૧૯૮	૬૫-૭૦	૨૦૦૩૮	૨૫૪૪૨
૩૦-૩૫	૧૪૨૩૬	૧૪૪૩૫	તે ઉપરનાં	૪૩૭૦૫	૫૫૩૨૩
૩૫-૪૦	૧૬૧૪૨	૧૮૩૫૭			

ઉપરના કોષ્ટકથી જણાશે કે પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓ ઓછી સંખ્યામાં અંધ જન્મે છે; ઉંમરે આવતાં ધીરે ધીરે જાનેની સંખ્યામાં વધારો થતો જાય છે, પણ પુરુષોની સંખ્યામાં જેટલો વધારો થતો જાય છે તેના કરતાં સ્ત્રીઓની સંખ્યામાં ખૂબ વેગથી વધારો થાય છે. આનાં અનેક કારણો હશે, પણ તેમાં તરી આવે એવાં ત્રણ છે: (૧) પુરુષ કરતાં સ્ત્રી દલકો હોય

(૨) દેશના ધણા ભાગમાં સ્ત્રીઓને પાટો પાળવો પડે છે, પશુ તેથી ચે વધારે તો (૩) આપણા દેશમાં સર્વત્ર ધરેલી ગાંધણી એવી છે કે તેમાં જરાજંદ હવાપ્રકાશ આવે નહિ અને અધાગં ધુમાડિયાં રસોડાંમાં સ્ત્રીઓને રસોઈ કરવી પડે છે. સમાજસેવકો કંઈ વિચારશે?

(‘Modern Review’ના સન ૧૯૩૯ના નવેમ્બરના અંકમાં આવેલા ડૉ. જી. જી. ધાટેના લેખને આધારે).

૪. પાટીદાર એના માટે નિર્ણયની જાહેર દરીકાઈ

વિષય : જારમાંથી થતાં નુકસાન અને તે અટકાવવા એનો શું શું કરી શકે?

ઉપયોગી વિષયો ઉપર પાટીદાર એનો પાસે નિર્ણય લખાવી સારો નિર્ણય લખનાર એનને ઇનામ આપવા કેમોલના પટેલ દરગાનભાઈ શિવાભાઈ તરફથી રૂ. ૩૦૦૦ ન્યાસ મળ્યું છે. એ ન્યાસના વ્યાજમાંથી સૌથી સારો ઉપર જણાવેલો નિર્ણય લખનારને રૂ. ૬, બીજે નંબરે આવનારને રૂ. ૩ ને ત્રીજે નંબરે આવનારને રૂ. ૧૫૫ ઇનામ મળશે. નિર્ણય દરીકાઈને યોગ્ય નહિ હોય તો ઇનામની રકમમાં ફેરફાર થશે. આવેલા નિર્ણયો તપાસવા નીચે પ્રમાણે સભ્યોની એક સમિતિ નિમી છે :

શ્રી. શરદેશ્વર ન્યાનિવાસ મજુદાર, જી. એ.

શ્રી. મુદુલાળેન બીખાભાઈ પટેલ, બી. એ.

શ્રી. નરસિંહભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ, તંત્રી, પાટીદાર

ઇનામોનો નિર્ણય કરતી વખતે લેખિકા એનનો અવધાસ પણ લક્ષમાં લેવાશે. અને જરૂર જણાશે તો આઠ આનાની કિંમતનાં એવાં ત્રણ ઇનામ હિતેજન માટે પણ અપાશે. આખો નિર્ણય વા તેમાંના જરૂરી ભાગો ‘પાટીદાર’માં તે ‘અરોતર’માં પ્રકટ કરવામાં આવશે.

નિર્ણયની દરીકાઈમાં ભાગ લેવા ઇચ્છતી એનાએ પોતાનો નિર્ણય અમતે ૧૯૪૦ના જાન્યુઆરીની પંદરમી તારીખ સુધીમાં મળે તેમ મોકલી આપવો. નિર્ણય લખનાર એનને પોતાનું આખું સરનામું, પોતાનો હાલનો ધંધો, પોતે કરેલો અવધાસ એને પોતાની ઉમરે મયાળે જણાવવા, તેમજ નિર્ણય છ અર્ધા ફુલસોપ કાગળથી વધારે નહિ એવી રીતે એક નાનું શાહીયાં સારે અક્ષરે હાંસિયો રાખી લખવા વિનંતિ છે.

અરોતર એન્ટ્રુકેશન સોસાયટી,
આંખુદ, તા. ૯ : ૧૧ : ૩૯

આશાભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ
મંત્રી, અ. એ. સોસાયટી

અંત્યપરિચય

૫. કેળવણીના પાયા, ત્રીજા સુધારેલી આવૃત્તિ—જગનાદાસ લગવાનદાસ રમારકમાળા અંચ ૪: લેખક—ફિરોઝલાલ ધનશ્યામલાલ મશરૂવાળા; ૫૪ ૩૨+૩૩૩, કિંમત એક રૂપિયા.

કેળવણીના મૂળભૂત સિદ્ધાન્તો વિષે આ શાસ્ત્રીય અંચ નથી, પણ કેળવણી-વિષયક નિર્ણયોનો સંગ્રહ છે. એમાં બે વિભાગ છે: પહેલામાં કેળવણીના તેસ્વગ્રાંથ વિષે અદ્યાર નિર્ણયો છે, અને બીજામાં કેટલાંક વ્યવહારુ પ્રશ્નો વિષે આદ્ય નિર્ણયો છે.

આમાંના કેટલાક નિર્ણયો પ્રાસંગિક લેખો જેવા છે, કેટલાક ટૂંકી નોંધો જેવા છે, અને કેટલાક વિસ્તારથી લખેલા છે. વિષયનું માર્ગોપાંગ નિરૂપણ કરવાને બદલે પ્રચલિત ખ્યાલોની અપૂર્ણતા પૂરી તે શુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન વિશેષ જણાય છે. વિશાળ વાચકવર્ગને હિંદુસ્તાને નહિ, પણ પોતાનાં મિત્રમંડળ સમક્ષ પોતાની સમજ વિશદ કરવા અને પોતાના નિર્ણયોનું પૃથક્કરણ કરવા લેખક મથતા હોય એમ છાપ પડે છે. આથી આ પુસ્તક સામાન્ય વાચકને નહિ સમજાય એમ લાગે છે. એને સમજવા માટે આધુનિક વિજ્ઞાન અને કેળવણીના સિદ્ધાન્તોનું જ્ઞાન તથા સત્યસૌષ્ઠ્યની વિશુદ્ધ દૃષ્ટિ આવશ્યક છે.

લેખક વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિબિંદુ અને વૈજ્ઞાનિક ચિંતનવૃત્તિના દિશાપતી છે. સત્ય માત્રને અવલોકન અને અનુભવની કસોટીએ ચકાવવાનો તે આગ્રહ રાખે છે. એમની દૃષ્ટિ એટલી વેધક છે કે એક તીક્ષ્ણ ચક્ષુની પેઠે તે સિદ્ધાન્તોનું રસિક પૃથક્કરણ કરે છે. પૃથક્કરણ એટલું સદૃશ હોય છે કે સામાન્ય વાચકને તે ઝીણું કાંતવા જેવું લાગે; પરંતુ પૃથક્કરણ કરીને તે અટકતા નથી, તેમાંથી તે નિર્ણયો તારવી આપે છે. આ નિર્ણયો જૂનાં મૂલ્યને નવીન રીતે રજૂ કરે છે, એ લેખકની ખૂબી અને મૌલિકતા છે. એ નિર્ણયો જાણવાનો આનંદ પુસ્તક વાંચવાનો શ્રમ લીધાનું સાક્ષ્ય છે.

આખું પુસ્તક છૂટાછવાયા વિષયો ઉપર લખાએલા નિર્ણયોનો સંગ્રહ છે. પરંતુ એમની પાછળ એક એકમ આદર્શની દિશાપત રહેલી છે. “જેમ સોય ફેડે દોરો ચાલી આવે,” તેમ આ નિર્ણયોની પાછળ એક જ પ્રધાન વિચાર માર્ગ પડી આવશે. તે દૈવી સંપત્તિઓના ઉત્કર્ષનો, ચિંતના ગુણવિકાસનો, વિવેકબુદ્ધિની શુદ્ધિનો” (પ્રસ્તાવના, ૫૩ ૨૪). લેખકની જીવન વિષેની દૃષ્ટિ એટલામાં આવી જાય છે, અને કેળવણીને પણ તે એ જ દૃષ્ટિ આપે છે. પાશ્ચાત્ય માનસશાસ્ત્રના વાતાવરણમાં રમી રહેલા વાચકને આ દૃષ્ટિ દ્વારા

કેળવણીમાં ધાર્મિક તત્ત્વજ્ઞાન પ્રવેશ કરતું લાગશે. વસ્તુતઃ એમજ છે અને એ ઇષ્ટ પણ છે.

પરંતુ કેળવણી વ્યક્તિને આત્મવિકાસને રસ્તે વાળે એટલું જ સં નથી. આત્મવિકાસ સાધનાર વ્યક્તિએ સમાજના એક અંગ જનવાનું છે, એ હકીકત લેખક દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખે છે અને આ દૃષ્ટિએ સર્વ વિકાસનું અતિમ ધ્યેય વિવેકબુદ્ધિનો વિકાસ, એમ તે જણાવે છે. “અણીશુદ્ધ વિવેકી જીવન એજ, મારા વિચારથી, જીવનમુક્તિનું પ્રગટ લક્ષણ છે.” “વિવેકના ઉત્કર્ષને હું જીવનનું અને તેથી કેળવણીનું અંતિમ ધ્યેય માનું છું” (પૃ. ૨૯).

ખીજા વિભાગમાંનો ‘શ્રીકેળવણી’વાળો નિબંધ બહુ મહત્ત્વનો છે. તેનો મહોળો પ્રચાર થવો ધટે છે.

આખા પુસ્તકમાં ‘ઇતિહાસ વિષે દૃષ્ટિ’ એ લેખ સૌથી વધુ દુર્બોધ છે; એ લેખ નથી, પણ ટાંચણ છે. વિષયના જ્ઞાન મિત્રાય એમાંથી લેખકનું વક્તવ્ય જરાજર સમજવું વાચકને માટે મુશ્કેલ છે. એ વિચારોને વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવીને ફરી લખવામાં આવે તો સારું.

આવા વિષયનાં તરજૂમિયાં લખાણોના આપણા જમાનામાં આવાં પુસ્તકો વાંચતાં આનંદ થાય છે. દિલ્લગીરી માત્ર એટલીજ છે કે હજુ આપણે લંડન-કેમ્બ્રિજનાં પાઠ્યપુસ્તકોની પકડમાંથી છટકી રાકતા નથી—ત્યાં સુધી આપણી યુનિવર્સિટી આવાં પુસ્તકોને આવકારે નહિ, ત્યાં સુધી એમની અસર વ્યાપક થવાની નહિ. છતાં આ પુસ્તક ત્રીજી આવૃત્તિ સુધી પહોંચ્યું છે તે શુભ ચિહ્ન છે. કેળવણીશાસ્ત્રના અભ્યાસીને એનો પરિચય સાધવા બલામણુ છે.

૬. કાવ્યપરિચય—જ્ઞા. ૧લે, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ પ્રયાવલિ પુ. ૧૧: સંપ્રદાહક—રામનારાયણુ વિ. પાઠક અને નગીનદાસ ના. પારેખ; પૃષ્ઠ ૧૬ + ૨૨૩, કિંમત દસ આના.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના વિનયમંદિરના ખીજા અને ત્રીજા ધોરણ માટે યોગ્યએલા પાઠ્યપુસ્તકનું આ ત્રીજું મુદ્રણ અને ખીજું સંસ્કરણ છે. આ સંસ્કરણમાં કેટલાંક કાવ્યોનો ઉમેરો થયો છે અને કેટલાંક કમી થયાં છે. દિપ્તિયુગ ઉમેર્યું છે અને અનુક્રમણિકામાં કાવ્યોની પકિતસંખ્યા મૂકી છે. આ ફેરફારોથી પુસ્તકની ઉપયોગિતા વધશે.

સંપ્રદામાં નરસિંહ મહેતાથી ગાંડી ઇન્દુલાલ ગાંધી સુધીના “૩૪ કવિઓની ૬૫ કવિતાઓ સંપ્રદાઈ છે, અને કુલ પકિતસંખ્યા ૪૦૨૩ની થઈ છે.” કવિતાઓની પસંદગીના ઔચિત્ય વિષે રુચિમેદ અને માતમેદ રહેવાનો. પરંતુ

રખાવી જોઈએ. આ અને આવા અનેક પ્રશ્નોની આપણી જરૂરિયાતોની દૃષ્ટિએ ચોખવટ કરવાનો સગવડ પાડી ગયો છે. આ સંગ્રહના વિદ્વાન અધ્યાપકો પાસેથી એ દિશામાં માર્ગદર્શનની અપેક્ષા ન રાખી શકાય?

આ સંગ્રહનો આપણી શાળાઓ લાભ લે એમ સૂચવવાની જાગ્રેજ જરૂર હોય.

ઉપરનાં બંને પુસ્તકોના પ્રકાશક—નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ
તા. ૨૬:૧૦:૭૯ પુરુષોત્તમ છ. શાહ

પ્રસંગકથા

બાપા જયંતી

શ્રી. અમૃતલાલ હક્કરે ન ઓળખે એવું સમસ્ત ભારતમાં કોણ હશે? હિંદુ સેવાસમાજના (Servants of India Society) એ સભ્ય છે, પણ તેમાંયે સ્વેત વસ્ત્રે સંન્યાસી તો એ એકલા જ છે. તેમણે દેશની દલિત કામોનો ઉદ્ધાર કરવા માટે બપોલ લીધો છે. એ કામોના એ પિતા જની રહ્યા છે અંગે તેથી તો દેશે તેમનો 'હક્કરજાપા'ને નામે પૂજ્યા છે. ગાંધીજીના પ્રિય હરિજનોના ઉદ્ધાર માટેના પણ એમના પ્રયત્ન અજોડ છે અને તેથી તો ગાંધીજીએ એમને 'ટેડગોર' કહ્યા છે. એ હક્કર જાપાને આ નવેશ્વરની રહમી તારીજે ૭૦ વર્ષ પૂરાં થાય છે. જતાંયે 'સાહે જુદ્દિ નાડી.' એમ કહેનાર વાતચાલા જુવાનિવાને શરમાવે એવી કંઈ અનેક ગણી શક્તિ દાખવી તેઓ દલિતસેવા ને સમાજસેવા કરી રહ્યા છે. એ નિરાડંગર ચિરલ મદાસેવકની ૭૦ વર્ષની જયંતીને પ્રસંગે હરિજન કાર્યને સાફ તેમને રૂ. ૭૦૦૦૦ની ચેક્કી અર્પણ કરવાની યોજના થઈ છે. પૂ. ગાંધીજી, રાષ્ટ્રપતિ રાજેન્દ્રલાલ, સરદાર વલ્લભભાઈ, વગેરે દેશ-નેતાઓએ એ યોજનાને વધાવી લેઈ, તા. ૨૬મી પહેલાં રૂ. ૭૦૦૦૦ પૂરાં કરી દેવાનો દેશજનોને આગ્રહ કર્યો છે. આશા છે કે હક્કરજાપાના સેવા-સંમુદ્રમાં પોતાનું ગમે તો એક ટીપું પણ રેડવાને અર્થે યથાશક્તિ કંઈક દ્રવ્ય આપવા કોઈ પાછું નહિ જ પડે. નાણાં ભરનારે (૧) પોતાના જિજ્ઞાસુ હરિજનસેવકસંઘ, (૨) હરિજનનિવાસ, કિંગ્ડમ વે. દિલ્લી, (૩) હરિજન આશ્રમ, સાગરગતી, (૪) મહાત્મા ગાંધી આશ્રમ, સેગાંચ, જિલ્લે વર્ધા, અથવા તો (૫) શ્રી. લક્ષ્મીદાસ મ. શ્રીકાન્ત, શ્રીભવન, સેવડહર્ટ. રોડ, મુંબઈ, એમાંથી કોઈ પણ અનુકૂળ સ્થાને પોતાનાં નાણાં મોકલવાં.

વિદેશમાં પાટીદાર લગ્ન

ધર્મજનોમાસ્તર મંગળભાઈ તુળસીભાઈના પૌત્ર ભાઈ આંખાભાઈ પ્રભુદાસ (કેન્યા) મોઝાસામાં રહે છે. તે ભાઈ મેટ્રીક્યુલેટેડ છે અને તેમની ઉંમર ૨૪ વર્ષની છે. તેમનાં લગ્ન તા. ૨૧:૭:૩૯ને રોજ નાઇરાબીમાં કરમસદના ભાઈ ચુનીભાઈ મંગળભાઈનાં પુત્રી બેન શાન્તાબેન સાથે થયાં. બેન શાન્તાબેને ગુરુકુળમાં અભ્યાસ કર્યો છે અને તેમની ઉંમર ૧૭ વર્ષની છે. ભાઈ ચુનીભાઈ રેલ્વેમાં નોકરી કરતા હતા અને ત્યાંથી નિવૃત્ત થઇ નાન્યુકીમાં પ્રોવીઝનનો વેપાર કરે છે. એ લગ્નક્રિયા આર્યસમાજને સાદી વિધિએ થઇ હતી. પરસ્પર કંઈ લેવડદેવડ થઇ નહોતી, પણ જમણવારને પ્રસંગે કેન્યાપિતાએ ખૂબ ડાઠ કરીને પૈસાનો—ધાનનો—ધુમાડો કર્યો હતો! જનાં તે પ્રમાણમાં શું ધર્મદાન કર્યું તે જણાયું નથી. મોટે ખર્ચે દેશમાં આવી લગ્નવિધિ કરવો તેના કરતાં જ્યાં હોય ત્યાંજ સાદે વિધિએ લગ્ન કરવું એ તો સ્વત્વજ છે, પણ વળી જહાઝના ભપકામાં ધન વેડફી મારવું એ તો ‘ગઢવી જ્યાંના ત્યાં’ જેવું યાય. ભાઈઓ ચેતે!

કરમસદમાં પ્રેતભોજનને રૂખસદ

કરમસદના ભાઈ પ્રભુદાસ દલાભાઈ પટેલ ૭૫ વર્ષની ઉંમરે ગયા આસો સુદિ ૧૦મને રોજ વગર મંદરાડે ‘એકાએક’ હૃદય પાંધ પડી ગયાથી ગુજરી ગયા. એમણે ધણી લાંબા વખત સુધી શાળાખાતામાં નોકરી કરી હતી તે ત્યાર પછી એ નિવૃત્ત થયા હતા. એમને આર્યસમાજનાં સિદ્ધાન્તોનો સંસ્કાર લાગ્યા હતા. તેમના સૌથી મોટા પુત્ર ભાઈ અંખાલાલ ચોક્કસી નદીઆદમાં સોનારૂપાના દાગીનાનો વેપાર કરે છે. એમને પણ આર્યસમાજના સિદ્ધાન્તોમાં શ્રદ્ધા છે અને ચરોતર પ્રદેશ આર્યસમાજના કોશાધ્યક્ષ છે. આથી સગળ શકાય કે એ ભાઈ પિતાના ગરબુંને પ્રસંગે ધાર્મિક મનાતી પણ સાચી રીતે તો વહેમી ક્રિયા નજર કરે, પ્રેતભોજન પણ નજર જમાડે. અને ખરેજ, તેમણે નથી તો એવી કોઇ ક્રિયા કરી કે નથી તો પ્રેતભોજન જંગાડ્યું. જૂના સમાજને નવે માર્ગે દઢ કરવા લીધેલા આ પગલાને માટે એ ભાઈ અંખાલાલ ખરેજ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

દેશસ્વાતંત્ર અને મુસ્લીમ લીગ

પુરાણમાં સંત્રાગ જામ્યો અને ઈંગ્લેન્ડ પોતાને પાપે તેમાં સપડાયું. તેણે પોતાની સાથે સંડોવવા દિંદુરયાનને આમ્રહ કર્યો. મદાસભાંએ સાચીજ રીતે કહ્યું કે ‘જ્યાં સુધી દિંદુરયાન ગુલામ દેશ છે, એટલે જ્યાં સુધી આત્મનિર્ણય કરવાનો એને અધિકાર નથી. ત્યાં સુધી અંગ્રેજને એ સંત્રાગમાં મદદ કરવાનો

પણ નિર્ણય શી રીતે કરી શકે? અયમ હિંદને સ્વતંત્રતા આપો, પછી એ નિર્ણય કરે.' ઇંગ્લેન્ડ હિંદના એ દાવાનો ઇનકાર કરી શકતું નથી અને આવો વિશાળ રસાળ દેશ તેને છોડવો પણ નથી. એટલે એણે 'મહાત્મ' કાઢ્યું કે મહાસભા ને મુસ્લીમ લીગ વચ્ચે જે કુસંપ છે, તે ટાળીને આવું તો કંઈક વિચારીએ. મહાસભાએ મુસ્લીમ લીગના પ્રણેતા મી. ઝીણાને મનાવવા પ્રયત્ન કર્યા, હજીયે કરે છે. પણ જેમ જેમ તે મનાવા નય છે તેમ તેમ મી. ઝીણાના મિત્રજનો પારો લેવાનું ચલતો નય છે. એમના પેટમાં શું દુખતું હશે તે તો વળતે એમને પોતાને જ ખબર નહિ હશે! પણ અધા પ્રયત્ન વ્યર્થ જ છે. મુસ્લીમ લીગને મહાસભા સાથે કંઈયે લેવાદેવા ન હોઈ શકે, હોય તો હિંદુઓ સાથે અને તેથી હિંદુ મહાસભા સાથે. અને મહાસભાએ સરકારને ને મુસ્લીમ લીગને જણાવી દેવું ઘટે કે મુસ્લીમ લીગે પોતાના મતભેદની જોડનોડ તો હિંદુ મહાસભા સાથે કરી લેવી ઘટે. બાકી આગ હિંદુઓને દુલ્હનીને પણ મી. ઝીણાને જોળસવા, એ તો અવજો રાહ છે. સરકારના અવજો ઉત્તરને પરિણામે મહાસભાવાદી પ્રધાનમંડળોએ રાજીનામાં આપી ગવર્નરને ગળે રાજ્યકારભાર ભેરવી દીધો છે એ તો યોગ્ય જ કહ્યું છે. હવે મી. ઝીણાની ને મુસ્લીમ લીગની તાકાત હોય તો એ પ્રધાનમંડલ સંભાળી લેઈને પોતાની પહાલી સરકારની ચિંતાને દૂર કરે. મહાસભા સમજતી છતાં જાણે સમજતી નથી કે દેશના સૌ મુસલમાનો મુસ્લીમ લીગને ને મી. ઝીણાને પોતાના પ્રતિનિધિ રૂપે માનતા નથી. ત્યારે એવા સૌ દેશપ્રેમી મુસલમાનોનો અને તેમનાં મંડળોનો આજે ધર્મ છે કે સરકારને ને દેશને કહી દે કે મુસ્લીમ લીગને અમે અમારા પ્રતિનિધિ માનતા નથી અને તેમના મતને, અમારો ટેકો નથી, મહાસભા જ અમારું સાચું પ્રતિનિધિત્વ સાચવે છે.

પોલીસ પટેલો

મુંબઈ ધારાસભાની તા. ૯ : ૧૧ : ૩૬ની બેઠકમાં નડિયાદના લાઇ બાણુભાઈ જશભાઈ પટેલે એવો પ્રસ્તાવ આપ્યો કે ગાગોમાં આજે પોલીસ પટેલ વંશપરંપરાગત નીમવાની જે વ્યવસ્થા છે તેથી ઘણું નુકસાન થાય છે, માટે લાયકાતને ધોરણે પોલીસ પટેલ નીમવો. શ્રી. બી. કે. ગાયકવાડે સુધારો મૂક્યો કે આ નિયમ મહેસુલી પ્રદેશને પણ લાયક પાડવો. પણ હું તો એમ પણ કહું કે લાયકાતને ધોરણે પણ તેમને નીમવા શા માટે? એ નીમવાનાં તે પણ અમલદારોના તરફ ઉપર, એમાંય લાગવગ તો લાગવાની જ. ત્યારે એના કરતાં વંશપરંપરાગત શા ખોટા? યવું તો એમ જોઈએ કે ગામલોક ગામપંચાયતો માટે પંચોને ચૂંટી કાઢે અને તે પંચાયતના પ્રમુખ અને

ઉપપ્રમુખ અનુક્રમે જાને પ્રકારના પટેલ થાય. પરિણામે ગામલોકની સેવા કરવાની તેમને વૃત્તિ થાય. અત્યારે તો અમલદારોની ખુશામદ કરી એ પટેલો છાડા કાઢે છે!

ઇંગ્લેન્ડમાં ભણતા હિંદી વિદ્યાર્થીઓ.

હિંદુસ્થાન વતીના હાઇ કમીશનરે ઇંગ્લેન્ડમાં ભણતા હિંદી વિદ્યાર્થીઓની ફળવણી મંજૂર ૧૯૩૭-૩૮નો અહેવાલ પ્રકટ કર્યો છે, તે ઉપરથી જણાય છે કે એ દેશમાં હિંદી ભણતા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વર્ષપ્રતિવર્ષ વધતી જાય છે; આગલે વર્ષે ૧૪૭૭ની હતી, અહેવાલને વર્ષે ૧૫૬૬ની થઇ. ડેપુટી હાઇ કમીશનર મી. લાલ જખાવે છે કે દરેક વિદ્યાર્થીનો વાર્ષિક ખર્ચ ૨૫૦થી ૩૦૦ પૌંડ ગણતાં ત્યાંના જામી વિદ્યાર્થીઓ પાછળ આશરે ૫ લાખ પૌંડ એટલે ૬૦-૭૦ લાખ રૂપિયા ખર્ચ થાય, અને પૂછે છે કે એવડી મોટી રકમનો જાદો હિંદુસ્થાનને કેવી રીતે મળી ગયો? વળી ઇંગ્લેન્ડ ઉપરાંત જર્મનિમાં, જાપાનમાં અને અમેરિકામાં પણ હિંદી વિદ્યાર્થીઓ ભણવા જાય છે, એમનો ખર્ચ ઉમેરતાં તો કેવડી મોટી રકમ થઇ જાય! ત્યાં શિખવાતા વિષયો શીખવવા માટે આ દેશમાં પણ વિદ્યાપીઠો સ્થપાય તો કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં જતા અટકે એ ખરું, પણ મોટે ભાગે તો વિદ્યાર્થીઓ એટલા જ માટે ભણવા જાય છે કે પરદેશી ડીગ્રીઓ ધરાવનાર વિદ્યાર્થીમાં વધારે ભુક્તિ ને વધારે શક્તિ આવે છે એવો ખોટો ખ્યાલ અને મોહ ભરાઇ બેઠો છે. મી. લાલ નો એટલે મુધી જણાવે છે કે ત્યાં જનાર અનેક વિદ્યાર્થીને પોતાના હેતુનું અને પોતાના ભણતરથી પોતાને થનાર લાભનું કે ઉપયોગનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન પણ નથી હોતું. હા વિજ્ઞાનની ભણતર!

“પરદેશી ડીગ્રીઓનો મોહ

“મુંજઇ, તા. ૨૭ સપ્ટેમ્બર. સરકારે જોયું છે કે ટેકનીકલ ન હોય એવા વિષયની પણ તાલીમ લેવા માટે હિંદી વિદ્યાર્થીઓ ઇંગ્લેન્ડ જાય છે. જેમ કે, શિક્ષકોની ડિપ્લોમા મેળવવા માટે અને આર્થિક તથા બીજા વિષયોના અભ્યાસ માટે જાય છે. મુંજઇ સરકાર માને છે કે-ઇલાકામાં ફળવણીની એટલી પ્રગતિ થઇ છે કે આવા વિષયો માટે ઇંગ્લેન્ડ જવાની જરૂર નથી. પણ વિદ્યાર્થીઓને એવો કંઇક ખ્યાલ હોય છે કે ઇંગ્લેન્ડની ડિગ્રી મળે તો હિંદમાં નોકરી મળતાં તેમને પસંદગી મળે. સરકાર આ ભ્રમ દૂર કરવા માગે છે, એવી ડિગ્રીઓથી જ કંઇ નોકરીમાં પસંદગી નહિ મળે. સરકાર એ સલાહ આપે છે કે વિદ્યાર્થીઓએ માત્ર ટેકનીકલ તાલીમ લેવી હોય તો જ ઇંગ્લેન્ડ કે પરદેશ જવું. જેઓ જવા માગના હોય તેમના ઉપર સરકાર કઠો અંકુશ

મૂકવા માગતી નથી, તેમ મુમાફરીના જે લાભ થાય તે માટે વિદ્યાર્થીઓ જતા હોય તો ભલે, પણ પસંદગીને ખ્યાલ કાઢી નાખે એટલા પૂરતીજ આ ચેતવણી આપવામાં આવે છે. ('સુ'ગઢ સમાચાર', તા. ૪:૧૦:૩૯). ખરેજ, વખતસરની અને સાચી આ ચેતવણી છે. ચેતવું હોય તે ચેન. ગાફી તો વિલાપન લખી આવેલામાંથી અનેકા ફેટકું કમાય છે એ તો ઉઝાડી આખે જોનાર સૌ જુએ છે! ધણા તો પોતાની પાછળ થએલા ખર્ચાનું બ્યાજ પણ વાળી શકના નથી તો પછી મૂડીની તો વાત જ શી! અને વળી દેશમાં આવી અહીંના યુવકોને વિદ્યાવતના અનેક ઝેરી ચેપ વળગાડે છે!

ઉદ્યોગદ્વારા વ્યાયામશિક્ષણ

વિદ્યાવતનો એક ચેપ તો ફિક્કટ-મેચોનો છે. દેશનાં કરોડો જ્યારે જુએ મરે છે, નાગાં ફરે છે, હાણીના લડકામાં લડલડ ગળે છે, ત્યારે ફિક્કટ-મેચોના જોલનારા વિલાપતી કઠારામાં ગમી દિવાળી ઉડાવે છે! વિદ્યાવતી માનસ વાળા એ લોકને દેશનાં નાગાંમૂખ્યાની પરવાજ ક્યાં છે! પણ એમની વાત આજે કરવી નથી. આજે સાળાઓમાં વ્યાયામની જે કેળવણી અપાય છે તે કેળવણી લેનારનાં માનસ પણ મોટે ભાજે ઉન્નત થતાં નથી. અખાડાનાં સંમેલનોમાં જામે ગણનાં વજન ઉપાડી તાળાઓ પડારનાર વ્યાયામવીરોને પાંચ શેરનું પોટકું લેઈને રોશને જવામાં કે ઘેર જઈ પિતાને ગદ્દ કરવા ખેનરમાં જવામાં નોનમ લાગે છે! આ પ્રકારના હીન માનસનો એકજ ઉપાય મને જડે છે. જેમ જૌદિક કેળવણી ઉત્પાદક ઉદ્યોગો દ્વારાજ સારી ને સાચી રીતે લેઈ શકાય એમ માંધીછતે સૂઝવું, તેમ શારીરિક કેળવણી પણ ઉત્પાદક ઉદ્યોગો દ્વારાજ સારી ને સાચી રીતે લેઈ શકાય એમ વ્યાયામ કેળવણીના નેતાઓને સૂઝવું ઘટે. આપણા દેશમાં સામાન્ય ધરતી સ્ત્રીઓ ધરનું ધણુંખરું કામ જાતેજ કરે છે અને એ ઉત્પાદક કેળવણીથી તેમનાં શરીર સ્વસ્થ રહે છે, તેમને અખાડાની વ્યાયામ કેળવણી લેવાની જરૂર રહેતી નથી. તેમજ વિદ્યાર્થીઓને ખેતી કરાવવી, ઝાડ કપાવવાં, સુયારી લુહારી કામ કરાવવું અને શરીરના સૌ ભાગોને યોગ્ય કેળવણી આપી પરસેવા પડાવવો એમાંજ ખરી ને સાચી વ્યાયામ કેળવણી છે. બાકી આજની વ્યાયામ કેળવણી તો ખેડાંખાંઉ યુવકોને અજ પચાવવાની ક્રિયામાત્ર છે! વ્યાયામ કેળવણીના નેતાઓ કંઈ વિચારશે? જોઈએ છે લે કસેવકો!

વ્યાયામવીરોને માહું લગાડવા નથી કહેતો, પણ ગમે વસે છે એ સાચુંજ કહું છું કે આપણે મધુરાના અલમસ્ત ચોગાં નથી જોઈતા, આપણે તો જોઈએ છે લોકો. દુઃખે સળગી બિહતા લોકસેવકો. આપણા જેમ બુદ્ધિવીરોએ

મંદવાડને સેહન કરવાની શંકિત આપવી એ આ ગિવાજનું મૂળ હોવું જોઈએ. પણ આજે તો 'સાપ ગયા ને હીમોટા રહ્યા' છે. માંદાને જોવા ગામપરગામથી આવનારની પ્રેતાની જ સારવાર જોઈતી બધી કરવી પડે છે કે ઘરનાં માણસ માંદાની તો સારવાર જ ન કરી શકે. અને માંદાને જો વડોદરાના, અમદાવાદના કે આણંદના દવાખાનામાં આવવું પડ્યું તો તો પૂરા ભોગ મળ્યા સમજ્યા! તેની સારવારમાં એકાદ બે સ્ત્રીપુરુષ સાથે હોય. ગમે તે વખતે કવખતે જોવા આવનાર અજાણ્યા અજર આપ્યા વિના જ ત્યાં આવી ચડે. પ્રથમ તો માંદાને અજર પૂછી પૂછીને જોને જોવડો માદો કરે. વળી દવાખાનાનાં માણસ જમી પરવાયાં હોય ને પેલા આવી ચડે તેમને માટે ફરી ચૂલો સળગાવવો પડે. ગામમાં વીણી હોય, પણ ગાંઠના પૈમા અર્થાંને વીણીમાં એ વહેવારીઆ 'શું કરવા જાય? અને જમવાના ન હોય તોય આ નવા જમાનામાં ફૂટી નીકળેલી આ તો એમને ધરતી જ જોઈએ, નહિ તો પાછળથી બજારે કે જોવા ગયા તો ખાલો આય ન ધરો!' જોકે જોવા તો તેમનો પોતાનો વહેવાર સાચવવા ગયા હોય કે આપણે માંદા પડીએ ત્યારે આપણને તે જોવા આવે (અને સાથે પાછા એવી જ રીતે હેરાન કરવા આવે)! ત્યારે આવા જડ યજ્ઞ ગએલા વહેવારને તિલાંજલિ કેમ ન આપવી? આથી અંગ્રેજોનો વહેવાર સારો કે જોવા જનાર માંદાના ખંડમાં ન જાય ને બહાર પોતે આખ્યાની ચીડી મૂકી જાય. માદો સામે યાય ત્યારે આવનારનાં નાગ જણે ને પછી પ્રસંગ પડ્યે એ વહેવાર માચવે.

દવાખાનાની વ્યવસ્થા

દવાખાનાની વ્યવસ્થા જ એવી હોવી જોઈએ કે માંદાની સારવાર માટે તેના ખંડમાં એક બે માણસને જ રહેવા દેવાં, તે સિવાય બીજા કોઈને અંદર વધારે વાર ટકવા ન દેવું. રસોઈ યજ્ઞ એ ખંડમાં થવા ન દેવી. માંદા સિવાય બીજા સૌને જમવા માટે દવાખાનાની પાસે એક વીણી હોય, તેમાં તે સૌ જમે. માંદાને માટે તો દવાખાનામાં દાકતરની સૂચના પ્રમાણે દવાખાનાને જ રસોડે રંધાય. આજે તો એવું બને છે કે માંદાના જ ખંડમાં રસોઈ થાય છે. માંદાથી મંદવાડને કારણે નિ અવાય એવી પરહેજની વસ્તુઓ ખાવાનું તેને મન થાય, ત્યારે તેના કોણવાલાથી તેની દવા ખાઈ તેની માતા કે બેન, દાકતરની મના છતાં, છાંંગાંગાંતું રાંધી આપે છે. પરિણામે માંદાનો મંદવાડ વધારી મૂકે છે, કાંઈ કોઈથી. તેનું મરણ પણ નિપજવે છે. અરી રીતે દાકતરોએ પોતે જ પોતાનો દવાખાનામાં જરાક સખ્ત વ્યવસ્થા કરવી ઘટે.

૧૯૮૬

卐

ચોથ

卐

પાટીદાર

卐

વર્ષ ૧૭

卐

અંક ૩

ગોરામાં ગોરી નળગાથ અદિસાની અને તેના મર્મમાં રહેલી અનેક વસ્તુઓની પૂરી કિંમત સમજવાની આપણી ખામી છે. આ એક જ ગ'લાર દોષમાંથી આપણી ખીજ વધી ખામીઓ નીપજ છે. શારીરિક અદિસા આપણે ઠીક ઠીક પાળતાં શીખ્યા છતાં આપણાં હૈયામાં આપણે દિસાને આંસરો આપ્યાં કીધો છે. આથી સરકાર પરત્વે આપણી અદિસા આપણી સચોટ દિસા કરવાની અસમ્મિતિ ન પરિણમી છે એવું થઈ પડ્યું છે. પણ તેથી તો પરિણામ એ આવ્યું છે કે આપણે આપણાં અંતરમાં બેઠેલી દિસાને એકબીજા સામે પ્રયોગ કરવા લાગી ગયા છીએ. આપણી સમિતિઓમાં આપણે ટંકબંધેડા કરીએ છીએ. કોઈ વાર મારામારી સુધી પણ પહોંચીએ છીએ. વડી કારોબારીની સચનાઓને અમલ કરવા ઇન્કાર કરીએ છીએ; સંતો હાથ કરવા માગતાં હરીફ મંડળો બનાવી દરીએ છીએ. વાતવાતમાં દિંદુ-મુસલમાન બાઈબાયા હપર આવી જાય છે છીએ. દોમી મતભેદો શંભાવવાની બાબતમાં મળેલી નિષ્ફળતાને સાર કોંગ્રેસવાદીઓને અંશતઃ જવાબદાર ગણવા જ રહ્યા છે.

('હરિજનજંઘુ,' તા. ૨૯:૧૦:૩૯)

ગાંધીજી

તન્ની: નરસિંહજીમાં મધિરજીમાં પટેલ,
'પાટીદાર'મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં જે રૂપિયા, પરદેશમાં આર શિલિંગ
છટક નકલના ત્રણ આના

આણંદ ચરોતર પ્રિટિંગ પ્રેસમાં મોતીલાલ મયુરજીમાં પટેલે છાપ્યું અને
છટક નરસિંહજીમાં પટેલે આણંદમાં પ્રકટ કર્યું. તા. ૨૫:૧૨:૩૯

સમાવેશ

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
અત્યાચારમાંથી બચવા	બેન-સોનાબેન સંકરભાઈ પટેલ	૯૭
સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન	„ પદ્માવતી ભુલાભાઈ „	૧૦૦
સ્ત્રીશક્તિનો નાશ	ભાઈ મોરારજી દેસાઈ	૧૦૨
સ્વાર્થ	„ વિનયકુમાર પટેલ	૧૦૭
વગર પાંકે	„ સોમાભાઈ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ	૧૦૯
દીનદુઃખી વિનુ	„ વીરચંદ પટેલ	૧૧૦
દક્ષરખાપા સો વર્ષ છવો	„ મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ	૧૧૩
શૃંગારની બેરીઓ	„ વજુભાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ	૧૧૬
અત્યંત અસ્પૃશ્ય?	„ મોહનભાઈ ગિરધરભાઈ „	૧૨૧
આનાવારી કરવાની રીત	„ અર્જુનલાલ લાલા	૧૨૬
સ્વ. મોતીભાઈ અમીન સ્મારક ફંડ	મંત્રી, સ્વ. મો. ન. અમીન સ્મારક ફંડ	૧૩૧
આણવાબોગ	વિવિધ	૧૩૨
અંધપરિવ્રાય	‘પાટીદાર’મંદિર	૧૩૩
પ્રસંગકથા	„	૧૩૭

બેઠાએ છે કુમાર અથવા વિધુર

ચરોતરના એક કુલીન ગામની, કુલીન ઘરની, પચીસેક વર્ષની, સંસ્કારી વિધવાને મુનલ્લગ્ન માટે લલેલોગલેલો, સંસ્કારી, સંતોષ-જનક આર્થિક સ્થિતિ વાળો, રપથી ૩૦ વર્ષનો પાટીદાર કુમાર અથવા વિધુર બેઠાએ છે. પત્રવ્યવહાર ખાનગી રહેશે. પોતાની સંપૂર્ણ માહિતી સાથે લખો,

ફ C/o ‘પાટીદાર’મંદિર,
આણંદ

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

ક્ષુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૨૬
વર્ષ ૧૭

આણંદ

પાંચ
અંક ૩

અત્યાચારમાંથી બચવા

કુંદન વિધવા હતી. જાળપણમાંથી જ તેના પતિએ વિદાય લીધી હતી. સમાજને વિધવાશ્રવણની કિંમત હોતી નથી : વિધવા એટલે એક મુકદ્દુ ; એ રસહીનતાની, અનુરાગહીનતાની મૂર્તિ જ હોવી એમ છે ; તે એવે ફક્ત મૃત્યુની આશાએ, તેને શ્રવણ ગાણવાનો અધિકાર હોતો નથી. તેને અનુરાગ અપનાવવાનો તથા સંસારના મસિક માર્ગોમાં જવાનો અધિકાર હોતો નથી, કારણ કે તે વિધવા છે, નસીએ તેને વિધવા બનાવી છે. તે કાઠિણી છે, કારણ કે તેના લગ્ન પછી તેના પતિ મરી ગયો છે. આવા દમેશના ઉદ્દગાર સમાજમાં માનવતાને નામે સંભળાતા. જેને સારી રીતે બોલવાનું પણ જ્ઞાન ન હોય તો લગ્ન વસ્તુ સમજે જ ક્યાંથી, એવી જાણિકા વિધવા બને તેને માટે જવાબદાર કોણ ? માન્ય કે નસીય ?

કુંદને શિક્ષણ લીધું હતું. કમરે પચીસ વર્ષની હતી. અત્યાર મુખીને વૈધવ્યકાળ તો તેણે શિક્ષણમાં જ વિનાશ્યો હતો. વિધવાથી સારા શૃંગાર સમ્પન્ન નહિ, વળી શુભકાર્યમાં તો તેના અપશુકન ગણાયા માનવતાને નામે, પવિત્રતાને નામે, નિર્દોષ જાણિકા ઉપર આ અત્યાચારો થાય એ શું બતાવે છે ? સમાજની અવનતિ જ. પતિ શું, એ સમજે તે પહેલાં પતિથી વિમુખ થનાર જાણિકાને સંવચને નામે ફેટલા અત્યાચારો સદન કરવા પડે છે, એ કમલાગ્ન્ય એને ફેટકું દુઃખ હોય છે, એનો ખ્યાલ લાગ્યે જ થોડાઓને હશે.

કુંદન સામરે ગઈ હતી. ઊગતી જાળાની શૃંગારપ્રિયતા ફેટલી હોય છે ? તેણે શરીર ઉપર એવ વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં હતાં. તેના જતાં વાર જ સાસુમાએ મુખથી સંભળાવ્યું : “રાંડ કાળમુખી, મોરખી, તારે પાપે મારે કાળાં વસ્ત્રો પહેરવાં પડે છે !” કુંદનનું શ્રવણ નષ્ટ થયું, તેના રાગભોગ નષ્ટ થયા, શૃંગાર

નષ્ટ થયા, હાસ્ય નષ્ટ થયું, અરે! હમેશને માટે ચાર દિવાલોની કેટડીમાં ગોંધાઈ રહી જીવતી છતાં તેણે મૃત સમાનજ જીવન વિતાવવું પડે છે. તેના દુઃખ કરતાં સાસુને કાળાં વસ્ત્રો પહેરવાં તે પણ વધારે લાગે છે! જે જીવન નીરસ બન્યું છે, જેને જીવન કેમ જીવવું એજ પ્રશ્ન છે, ત્યાં બીજી જાણુ તેની સાસુનાં કાળાં વસ્ત્રો માટે આવી નિર્દોષ જાણિકા જવાબદાર લેખાય છે!

જ્યાં વૃદ્ધ સાસુની શૃંગારપ્રિયતા ઘટી નથી, ત્યાં ગિચારી જાળવિધવા વહુના શૃંગારને નાશ એ કેટલી નિર્દયતા છે! કેટલો જુનમ છે! સુધરેલા કહેવાતા આ સગાજનો કેટલો સડો છે? જ્યાં વૃદ્ધજ પોતાનો જીવનવિલાસ તૃપ્ત કરી શક્યાં નથી ત્યાં જાણિકાની ત્રાતજ શી?

કુંદનને સાસુનાં ત્રચન હૃદયમાં જાણુની માફક સોંસરાં લાગ્યાં. તેને ધણું જ લાગી આવ્યું. તે ખૂન રોષ, પણ કોણ લૂંછે તેનાં આંસુ? કોને દર્દ થાય તે આંસુ દેખીને? તેનાં અશ્રુ, તેના હૃદયનો ભાર દલકે થયો ત્યાં સુધી, વંદાજ કર્યાં. રાત્રી પડી. કુંદન પયારીમાં સુતી, આખી રાત તેના હૃદયમાં થએલા આઘાતથી અશ્રુમાંજ વિતાવી. ‘કુંદન, તારું દર્દ કોણ જોવાનું છે?’ તેના હૃદયમાં પ્રશ્ન ઊઠ્યો. પ્રાતઃકાળ થયો, નીચેથી ખૂમ પડી, “નસીબનું તો કેકાણું નથી અને ગહારાણી તો હજી ધમધમટ ધોરે છે!” આ વચનમાં કેટલી અમાનુષિતાં હતી! એ વચન માનવતાની દૃઢ વટાવી જંગલિયાત તરફ કેટલાં જઈ રહ્યાં હતાં! અમદાવ, અટુલી એકલવાઇ, તિરસ્કાર સહન કરતી વિધવાના દુઃખનો કાંઈ પણ પાર હોતો નથી! ગિચારી કુંદનને આ પ્રમાણે હમ્મરોં વાક્યજાણો સહન કરવાં પડે છે. તે પણ પ્રમાણેનું જીવન જીવી રહી હતી; તેના અસ્તિત્વને માટે ન હતો કોઈને રોગ, ન હતી કોઈને હમદર્દી, તેને માટે નહોતી કોઈને આજ્ઞવતા; કારણ કે તે વિધવા હતી. માસરામાં આ પ્રમાણેની તેની દાક્ષત હતી. ધણી દિવસ સહન કર્યું, તેણે તિરસ્કારને અને દુઃખને ખૂન અનુભવ્યું.

પણ પણ હમેશના તિરસ્કારથી અને દુઃખથી કંટાળે છે, તેમાંથી છૂટવાને માર્ગ શોધે છે. કુંદન કેમ ન શોધે? કારણ કે તે પણ નદિ, પણ માનવ હતી. તેને હૃદય હતું, હૃદયમાં આજ્ઞવતા હતી, પ્રેમ પરિપૂર્ણ હતો. તેણે એક વખત ખૂન વિચાર કર્યો, તેના હૃદયમાં પ્રશ્નોની પરંપરા ઊઠવા લાગી: ‘શું આમાંથી મુક્ત ન થવાય?’ ‘આવું પણજીવન હમેશને માટે ગાળવું શક્ય છે?’ ઉત્તર મળ્યા: ‘જરૂર છૂટું થવાય,’ ‘દરેક માનવી સ્વતંત્ર છે અને દરેકને માનવજીવન માણવાનો અધિકાર છે.’ તેના દુઃખ જીવનથી તે ગિલકુલ કંટાળેલી હોવાથી

તે દુઃખની જાંજીરમાંથી મુક્ત થવાને પ્રયત્ન કરવા લાગી. તેણે છૂટું થવાના ઉપાયો શોધ્યા. તેને માટે એક જ ઉપાય શક્ય હતો અને તે ફક્ત પોતાનાં સાસુજીથી નાસી છૂટવાનો. કેવી રીતે નાસી છૂટવું એ જ પ્રશ્ન હતો. તેણે પોતાને પિયેર પત્ર લખ્યો. તેને એક લાઇ અને માતા દર્ના.

“પ્રિય લાઇ,

“હું તારી દુઃખી ભગિની છું. માફ દુઃખ ભેદને લાગણી વિનાનું પણ મનુષ્ય રડી બેઠો. મારે માટે તિરસ્કાર અને ગાળ એ તો દરરોજનું કુટુંબના દરેકનું કર્તવ્ય થઇ પડ્યું છે. મારા ઉપર બહુ જ જુલમ થાય છે, મને અહીંથી મુક્ત કરીશ તો તારો ધણો જ ઉપકાર. કસાઇવાડેથી ગાય છોડાવવા બેટલું તને પુણ્ય મળશે. લાઇ, વિધવા બેનની તને દયા હોય તો મને અહીંથી મુક્ત કરજે અને આવા અત્યાચારોમાંથી જતવાની તારી દુઃખી ભગિનીને સુખી કરજે. એ જ,

“લિ. તારી દુઃખી વિધવા બેનનાં વંદન.”

ફેટલાક દિવસો પછી કુંદનનો લાઇ કુંદનને સાસરે આવી ત્યાંથી તેને તેડી ગયો. કુંદને તેને પોતાની જાંજીર આપવીતી સંભળાવી. સાંભળીને તે ધણો જ દુઃખી થયો, તેના હૃદયમાં ધણું જ દુઃખ થયું, તેને આંસુ આવ્યાં. ઘેર પહોંચ્યા પછી ફેટલેક વખતે કુંદન શિક્ષિકા ગતી, તેણે સાસરીનો તમામ સંજોગ તોડી નાખ્યો. તેના મનમાં પ્રશ્ન બેઠો: ‘વિધવાએ શા માટે લગ્ન ન કરવાં? પુરુષો વારે વારે લગ્ન કરે તો સ્ત્રીઓને પુનર્લગ્ન કરવાનો અધિકાર શા માટે ન હોવો જોઈએ? આમ લગ્ન ન થવાથી ને સંયમ ન પાળી શકવાથી સ્ત્રીને પાપી જનાવવા માટે જવાબદાર કોણ? સમાજ જ ને?’ કુંદન એક યુવકને આહતી હતી. તેનું નામ સુમન હતું. સુમન એ સુમન જ હતો. કુંદનને પોતાની જાન્યહેવી તરીકે જ તે આહતો. કુંદને પણ તેને અપનાવી લીધો, કુંદનના હૃદયમાં ફક્ત તેને જ સ્થાન હતું. કુંદન સમાજ સામે યદ, સુમને સમાજને પડકાર કર્યો. બંનેનાં લગ્ન થયાં; શા માટે? સમાજના દોષોનો નાશ કરવા, સમાજને પતનમાંથી જતાવવા; કુંદને શા માટે એ રાદ સ્વીકાર્યો? કામીજનોના અત્યાચારોમાંથી જતવા, સમાજમાં દિમતપૂર્વક જીવન જીવવા. બંને એક બીજાના હૃદયને સારી રીતે ઓળખી શક્યાં હતાં.

અજવાળા રાત્રિની નીરવતામાં તેઓ અગાંડીમાં બેઠાં હતાં. “સુમન, અજવાળા અજવાળી રાતે માફ અધિકારમાં ફેણું જીવન સુમનરૂપી ચંદ્રથી પ્રકાશિત થાયું.” કુંદન એ પ્રગાણે બોલી અને હસી.

“આજથી જીવનની અધિકારમય પજોનો નાશ થયો અને લાગ્યપી સૂર્યનો ઉદય થયો.” કુંદન અને સુમન સુખ-અને સતોષ-પૂર્વક પોતાનું માનવજીવન ગાણવા લાગ્યાં અને સમાજ સામે હિંમતથી પડકાર કરી જીવનને કલ્યાણમય બનાવવા લાગ્યાં.

મોટા કરાળા

સોનાબેન શંકરભાઈ પટેલ

સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન

હિંદુ મર્ગાંજમાં વળી સ્ત્રીને સ્થાન કેવું? સમાજમાં સ્ત્રીની ફરિયાદ સાંભળનારા ધણા થોડા છે. દાખલા તરીકે, એક હિંદુ જાળાને તેની મરજી વિરુદ્ધ કોઈ વૃદ્ધ અથવા પાપી માણસ સાથે ગાળાપની મરજીથી પરણાવી દેવામાં આવે; અને ધારે કે તે થોડા વખતમાં વિધવા થાય અથવા તેનો પાપી પતિ તેને છોડી દે અને પછી ગાળાપ અથવા કોઈ પણ તે ગરીબડીને સંધરે નહિ, તો તે ગિચારીનું શું થાય? જો સમાજ તેની ફરિયાદ સાંભળે તો તે સંભળાવવા તૈયાર હોય છે, પણ સમાજ તો સાંભળવા તરફ આંખ આડા કાન કરે છે, ત્યારે તે જાળા કાં તો આત્મહત્યા કરે છે કે કાં તો આડે રસ્તે ચઢે છે. આ જાહુ શેને લીધે છે? સમાજમાં આવાં ધણાં દષ્ટાન્તો જોવામાં આવે છે અને તે ઉપરથી જ જણાઈ આવે છે કે હિંદુ સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન કેવું છે. હિંદુ સમાજમાં સ્ત્રીને માટે એક પણ ઉચ્ચ સ્થાન નથી જોમ કદીજો તો ચાલે, કાગળ કે પુરુષોના મગજમાં જોવો કાંકો પેડેલો છે કે સ્ત્રીજો તો ફક્ત માતા બનવાને અને ઘરકામ કરવાને માટે જ સર્જાએલી છે; તેજો તેમને કદી પણ આગળ આવવા દેના નથી, અને માનની લાગણીથી તેમની સાથે વર્તતા નથી.

અસજત સ્ત્રીજો તેમ કરવા એટલે પોતાનો ધર્મ પાળવા સર્જાએલી છે અને તેમ કરવા તૈયાર પણ છે. ત્યારે શું પુરુષો ઉદ્ધમ કરી ‘સંસાર નિભાવવા સર્જાએલા નથી? તેજો ધધો કરે છે, અને સાથે સાથે ગમે તેમ વર્તી શકે છે, તો શું માત્ર તેજોને જ તેમ વર્તવા માટે ઈશ્વરે નિર્માણ કરેલા છે? સ્ત્રીજોજો જોવા તો શા મહાપરાધ કર્યા છે કે તેજો કંઈ પણ જાળતમાં લાગ નહિ લેઈ શકે? ધણાજારા હિંદુ પુરુષોના દિલમાં સ્ત્રીજો માટે દક્ષકા તથા નીચ વિચારો જોવા તો જામી ગએલા હોય છે કે તે કદી સુધરી શકે નહિ. લાલે જોકે હિંદુ ગૃંદરથ જાહેર મલામાં “સ્ત્રીજોને જરૂર સ્વતંત્રતા મળવી જોઈએ,” જોવા જહારંગા ડાળ કરીને લાપણો આપે; પરંતુ તેમના ઘરમાં જમને જોઈશું તો માણુગ પડશે કે તેજો પોતાના ઘરની સ્ત્રીજો સાથે કેવું વર્તન ચલાવે છે!

ધણા માણસે તું કહેવું છે કે 'વળી સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા તથા ગાન કેવું? અમે તો અસલથી ઘરડાંવરડા ચાલ્યા આવ્યા છે તેમજ ચાલીશું.' એમ બોલવું તે તેગની મહાન ભૂલ છે. અસલના વખતમાં કંઈ સ્ત્રીઓનાં આજ્ઞના જમાનાની માફક કોઈ પણ અપમાન કરવાને દિમિત કરવું નહિ; તે સમયે પુરુષો સ્ત્રીઓને મા બેન સમાન માન આપતા અને દરેક કામમાં એમના વિચારો પૂછતા, તેજ કારણથી અસલનો જમાનો કેટલો સુખી હતો તે જણાશે. પહેલાંના લોકો હાલના લોકો જેવા ચાલ્યાચારી તેમજ નીચ નહોતા, તેથી તેઓ પોતાની સ્ત્રીનાથી કશું છૂપું રાખતા નહિ અને વળી છગકપટ તો કરતા જ નહિ. ચાલ્યાચારના પુરુષો આખી રાત જાગાર રખડતા જોવામાં આવે છે, બિચારી સ્ત્રી રાત્રે આંખપાણી કરી રાત ગુમારે. પુરુષો આમ સહેલાઈથી ફરી શકે છે. તેઓને પૂછનાર કોઈ નથી. તેમના આવા વર્તન માટે તેમની સ્ત્રીઓ કંપકો તો શું પણ મામો એક સવાલ પણ પૂછી શકતી નથી; કારણ કે તેના જવાબમાં તેને માર અથવા અપશબ્દો સિવાય કશું મળતું નથી. આમ સ્ત્રીથી કંઈ પણ થઈ શકતું નથી.

આ જાણું બનવાને ધણાં કારણો છે. એક તો એ કે આપણા ભાઈઓ સ્ત્રીઓ સામે હમેશાં સાંકડી દૃષ્ટિએ જુઓ છે, તેથી જ સ્ત્રીઓ કંઈ પણ જાતની સ્વતંત્રતા મેળવી શકતી નથી. ઇંગ્લેન્ડ, અમેરિકા વગેરે દેશોમાં સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા છે, એથી તેઓ એકલી દેશદેશાવર મુસાફરી કરી શકે છે. એટલું જ સમજીને બેસી રહેવું નહિ, પણ સાથે સાથે એટલું પણ ધ્યાનમાં રાખવું કે ત્યાંના પુરુષો એમ ભલે છૂટથી હરતા ફરતા હોય, પણ સ્ત્રીઓ પ્રત્યે માન અને હિત્ય કોટીના વિચારો ધરાવે છે.

જ્યાં સુધી પુરુષોની દૃષ્ટિ શુદ્ધ બનશે નહિ, ત્યાં સધી સ્ત્રીઓ જે કરશે તે નકામું છે, કારણ કે એકલી સ્ત્રીઓથી કંઈ પણ થઈ શકે નહિ. વળી ઘણી સ્ત્રીઓ પોતેજ સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા મળે તે માટે વિરોધ દર્શાવે છે, તો પછી સ્ત્રી તે કેટલું કરી શકવાની?

સ્ત્રીઓને જો યોગ્ય સ્વતંત્રતા આપવામાં આવે તો જરૂર દેશનું કંઈક બાકું થાય, એમાં કોઈ પણ જાતનો સંદેહ નથી. સ્ત્રીઓ એટલી બધી કંઈ મુશ્કેલી નથી કે તેઓ કંઈ કરી શકે નહિ. જાહે સ્ત્રીઓમાં પુરુષો કરતાં વધારે સમજશક્તિ હોય છે. પણ તેમને સમજવાને કોઈ દરકાર કરતું નથી, તેથી તે શક્તિઓ દગાઈ રહે છે.

પુરુષોનો જાણ્યાવસ્યાથી જ તેમના પડીલ મારફતે તેમને સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા

આપવી ધટીત નથી,' એવું શિખવવામાં આવે છે. અને પછી તો 'નાનપણે તે મોટપણે' એવું જ બને છે. પણ પુરુષો એટલું સમજતા નથી કે સ્ત્રીઓ પ્રત્યે કેવી જાતની સુલાભગીરી રાખવામાં આવે છે—ખરે જ દોર પ્રત્યે તેણે માલીકતી હોય તેવી જ! તે છતાં સ્ત્રીઓ મૂંઝે મોઢે તે ગધું સહન કરે છે. ખરેખર આવી તેમની સહનશીલતા માટે તેમને ધન્યવાદ આપવો કે અયોગ્ય સહનશીલતા માટે કપકો આપવો?

દરેક પુરુષે સમજવું જોઈએ કે સ્ત્રીઓ પણ માનવી છે અને તેમને પુરુષ સમાન હકો મળવા જોઈએ. શું સ્ત્રીઓ માણસ નથી? દોર છે? પણ જ્યાં સુધી પુરુષના મગજમાં તે સત્ય જિતરશે નહિ, જ્યાં સુધી તેમની નીચ દષ્ટિ ફેરવાશે નહિ, ત્યાં સુધી કશું પણ થઈ શકશે નહિ.

ત્યારે દરેક હિંદી ભાઈ 'બૂલ્યા ત્યાંથી ફરી ચલો,' એમ સમજીને સ્ત્રીઓને તેમના હકો આપવા તૈયાર થાય. તેમ કરવાથી તેમને પોતાને પણ લાલજ છે.

અને ત્યારે જ સ્ત્રી સમાજમાં પોતાનું સાચું સ્થાન પામશે અને સમાજને કલ્યાણમાર્ગે ચલાવશે.

પદ્માવતી ભુલાભાઈ પરલ

સ્ત્રીશક્તિનો નાશ

(ભાદરવમાં 'સ્રી હુતર ઉદ્યોગવચન' ઉદ્ઘાટન કરતાં તા. ૧૪:૧૨:૩૬ને રાત્રી શ્રી. મોસારજ દેસાઈએ નીચે પ્રમાણે પ્રેરક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.)

સ્ત્રીશક્તિનો નાશ

આપણા સમાજમાં સ્ત્રીપુરુષનો સંબંધ જો. સંસાર એ ચક્રથી ચાલે છે: સ્ત્રી અને પુરુષ. આપણે સ્ત્રીને નિર્જાળ બનાવી સ્ત્રીની શક્તિનો નાશ કર્યો, તેની સાથે પુરુષની શક્તિનો પણ નાશ કર્યો. ધર્મમાં સ્ત્રીને શક્તિ ગણી છે અને શુદ્ધતામાં તમે દમેસ સ્ત્રીને આગળ કરો છો, પુરુષોને કેમ નથી કરતા? સ્ત્રીમાંથી જગત પેદા થયું છે. તેની શક્તિને ન સાચવીએ તો હાનિ થાય છે. પુરુષ કંઈ કામ કરે છે અને સ્ત્રી તેને મદદ ન કરે તો તેનું કારણ સ્ત્રીની નિર્જાળતા છે. પુરુષમાં શક્તિ હોય, તેને વિકાસ સાધવો હોય, સત્યામહત્ત્વ લાડતમાં ભેદાવું હોય, તો ઘણી વાર તેની સ્ત્રી તેનો વિરોધ કરે છે, તેને પાછળ ખેંચે છે, તેમાં સ્ત્રીનો વાંક નથી. આપણે એને વગર પગારની નોકરડીનું સ્થાન આપ્યું છે, તેનું આ પરિણામ છે. ઘરનો પુરુષ ચાલ્યો જશે, મરી જશે તો

મારું શું થશે જો બીક સ્ત્રી જોને રોકે છે, એટલે આપણે આ હાલતમાંથી નીકળવાનું છે.

ભરતી હાથથી નહિ રોકાય

આવી જાગતમાં કેટલીયે આપણે નોંધકની બીક રાખીએ છીએ. અહીંઆં જે વૃદ્ધ અને વડીલ છે તેમને હું કહેવા ઇચ્છું છું કે તેમની આંખે કંદાચ આ નવા તમાશા જેવું દશે. સમુદ્રમાં જ્યારે ભરતી આવે ત્યારે તેને હાથથી રોકી ન શકાય. બુદ્ધિશાળીની ફરજ છે કે જમાનાને અનુકૂળ પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર લાવીને તેના કાયદાની વસ્તુઓને સંધરી લેઇ દૂધણોને દૂર કરે. મારું આવે તો છોકરાઓની બધી નિશાળો બંધ કરીને પણ છોકરીઓની નિશાળો ચલાવું. માતા ભણેલી હશે તો બાળક ભણેલું હશે, માતા અભણ તો બાળક અભણ. પુરુષને સ્ત્રીમાંથી શક્તિ મળશે. સ્ત્રી જે હુન્નરઉદ્યોગ શીખે, સ્વાવલંબી બને, કુટુંબના બ્યવહારમાં સક્રિય લાગ લે, આત્મવિકાસ કેળવે, જુદામો સહન ન કરે અને જરૂર પડે એકથી પણ રહીને ધધી ચક્ત્રાવવાની શક્તિ કેળવે તેમાં જ ફાયદો છે. આજે તો પુરુષ રાજ્યનો જુદામો સહન કરીને સ્ત્રી ઉપર હાલવે છે, સ્ત્રીઓમાં રજપુતાણીનું જોર જોઇએ છે.

તમે રજપુતોનો ઇતિહાસ જુઓ. તમે રજપુતાણીઓ માટે માન ધરાવો છો. પણ જો રજપુત લગ્નમાંથી પાછા ફરવાની હિંમત ન કરે. જો કરે તો રજપુતાણી તેને ધરમાં પેસવા ન દે. રજપુતાણીમાં જે જોર હતું તે આપણે જોઇએ છે. પુરુષને જળવાન જનાવવા હોય તો સ્ત્રીને પણ જળવાન જનાવવી પડશે. તમે સમજીને નહિ કરો તો તે જળવાખોર બનશે. બ્રિટિશ રાજ્યનો આપણે જોગ કહીએ છીએ તેમ સ્ત્રીઓ આપણને શા માટે ન કહે? તેથી ફાયદો નથી. છોકરા-છોકરીના ભેદ!

પ્રમાણમાં જાંતેને સરખું સ્થાન મળે તેવા પ્રયત્નો કરવા જ જોઇએ. જાંતેને શક્તિ આપવી જોઇએ. જાંતેમાં માનની લાવના કેળવવી જોઇએ. ધરમાં છોકરા-છોકરી વચ્ચે ભેદ છે, તેમાં માતાનો દોષ છે. છોકરી નકામી મળ્યા છે એટલે સ્ત્રીને નકામી ગણો છો, એમ કેમ નથી સમજતા? તો પછી તમે જોને લક્ષ્મી કેમ કહો છો? નાનપણથી જ ભેદ છે. છોકરો મા જોન પાસે પાણી માગે, બધી વસ્તુઓ કરાવે; છોકરી માતા પાસે ગાગે તો માર ખાય. સંભાળથી આપણે વર્તવું જોઇએ. હલકી નીચ વૃત્તિ કાઢી નાખવી જોઇએ. કામની વહેંચણી ભલે થાય; પણ તે સમવડતા પ્રમાણે હોય. આમ નહિ કરીએ તો સ્વરાજ્ય નહિ મળે. મને કહેવામાં આવ્યું છે, કે આ ઉદ્યોગાલયમાં

ગામની છોકરીઓ ભાગ લેશે, પણ મર્યાદાને કારણે બહુ નહિ આવે. મર્યાદા સૌ કોઈ માટે છે. સ્ત્રીપુરુષ બંનેને માટે જરૂરની છે. તમે સ્ત્રી પાસે ધૂમટો રખાવો છે, કારણ કે તમારી પોતાની નજર ઉપર તમારો અંકુશ નથી. તો પછી પુરુષ ધૂમટો કેમ નથી રાખતા? પોતાની મર્યાદા કેમ નથી સંભાળતા? વેળાસર સુધરી જઈએ.

પુરુષના હાથમાં આજે તંત્ર છે, તેથી તે જે કરે છે તેમ સ્ત્રીના હાથમાં ત્યારે તંત્ર આવે ત્યારે તે પણ કરે. તેથી વેળાસર ચેતી જઈને સુધરી જઈએ એ હિચકવા ચોખ્ખું છે અને પશ્ચિમમાં સ્વચ્છંદના આવી છે તેમાંથી બચીએ. સાંસુઓને સૂચન

અહીં આં આવેલી સાંસુઓને વિનાંતિ છે કે બીજી કોઈ દલીલ તમને ગમે નહિ તો તમારે ખાતર તમે વહુને કમાતી કરશો તો એ કમાણી. ઘરમાં આવશે. કંકાસમાંથી દૂર રહો. નહિ તો આપણે જામત થતી સ્ત્રીઓમાં ભારે કડવાશ પેદા કરીશું અને તેથી અનેક નુકસાનોના ભોગ બનીશું.

લોક શા માટે?

આથી જ અહીંનું અભ્યાસગૃહ માત્ર છોકરાઓ માટે જ છે, જોમ મેં જાણ્યું ત્યારે મેં પૂછ્યું કે છોકરીઓ માટે કેમ નથી કાઢ્યું? છોકરીઓને ન ભણાવવાની દલીલોમાં એમ સાંભળ્યું કે હાઈ સ્કૂલની ફેજવણી જરાજર નથી. જો છોકરીઓ માટે એ જરાજર ન હોય તો છોકરાઓ માટે એ જરાજર કેમ ગણાય છે? છોકરાઓ જાગડેલા હશે તો છોકરીઓ ક્યાંથી સુધરશે? અભ્યાસગૃહ છોકરીઓ માટે કાઢવું જોઈએ. ફેજવણી વગર નહિ ચાલે, તેથી જ એક વર્ષમાં ધારો તો પ્રગતિમંડળ આપ્યા ગામની નિરક્ષરતા દૂર કરી શકશે. જો આવતે વર્ષે તમે હજુ ટકા નિરક્ષરતા નિવારણ કરી શક્યા હો, જોમ હું જાણીશ તો બેલાવ્યા વગર પણ અહીં આવીશ. ઉદ્યોગાલયની પાછળ સ્ત્રીની ઉન્નતિનો ખ્યાલ હશે તો જ તમને ફાયદો થશે અને બીજાને પણ ફાયદો અપાવશે. આ ગામમાં સેવક-સેવિકાઓ છે, તમને બધાંને ન ગમ્યું હોય તોપણ મને જે કહેવું વ્યાજબી લાગ્યું છે તે તમને કહેવાની મારી ફરજ છે. તે બધાનો અમલ ન કરી શકો તો આ બાબત ઉપર વિચાર કરો અને વ્યાજબી લાગે તેનો અમલ કરો. આનાથી તમારામાં હિંમત આવશે. જાગૃતિ આવશે. અને આવતે વર્ષે સ્ત્રીપુરુષની સમાનતા જોઈ શકું એવી આશા રાખું છું. બેનોએ સારી હાજરી આપી છે તેને માટે તેમને ધન્યવાદ ધરો, છે. બેનો! તમારે શાન્તિ જાળવવી જોઈએ. શાન્તિનાં તો તમે સ્વરૂપ છો. સ્વજનસંક્રાંતિ

લીધે અશાન્તિ થાય તો તમે પુરુષોને 'કહેવાનું' આપો છો કે સ્ત્રીઓ અશાન્તિજ કરે છે. સાચી બાબત કરતાં તમને કાંઈ શકે તો તમારે અટકવું ન જોઈએ.

સ્ત્રીને દૂર ન રાખશો

ખાવાને માટે યુવા સળગાવવાની ખાતર, સ્ત્રીને સમજવાની બાબતોથી દૂર ન રાખશો અને બળવો કરવાનો અવસર ન આવે એ જોઈએ. દેશમાં ધર્મની ભાવના જો સર્જાઈ હોય તો તે સ્ત્રીઓને લીધે જ છે એમ આપણે માનીએ છીએ, તેથી સ્વતંત્રતાની ભાવના બળતી રાખવા માટે, વિકસાવવા માટે અને ફેલાવવા માટે સ્ત્રીમાં જરૂરી શક્તિ કેળવવી જોઈએ અને એમને એ તક આપવી પડશે. વ્યાપારમાં સારી સંખ્યામાં સ્ત્રીઓ હાજરી આપે અને તૈયાર થાય એ જરૂરું છે.

('ગુજરાત સમાચાર,' તા. ૧૮:૧૧:૧૯૭૯)

૨

(નડિયાદ વિઠ્ઠલ કન્યાપિઠાલયમાં ત્યાંની કન્યાઓ સમક્ષ તા. ૭:૧૨:૭૬ને રોજ શ્રી. મોસારજી દેસાઈએ નીચે પ્રમાણે પ્રેરક પ્રવચન કયું હતું.)

તમને આવી સંસ્થા મળી છે, તે બદલ નરસીખદાર છો. આ સંસ્થા સ્ત્રી કેળવણીનો નવો અખતરો કરે છે, આની કેળવણી બીજી કાંઈ સંસ્થામાં અપાતી હોય એવું હું જાણતો નથી. આજનો જમાનો સ્ત્રીઓની વ્યવસ્થિત છે. આજે ઘણી સ્ત્રી કાર્યકર્તાઓ છે અને લોકોને સમજાવું છે કે આપણી વ્યવસ્થિત સ્ત્રીને અચાનક રાખવામાં છે. પુરુષોને પણ પોતાની બૂલો સમજાવે છે અને તેઓ પણ તે અચાનક દૂર કરવાં ગયે છે.

સાચી પરીક્ષા

આપણે સ્વતંત્ર નથી. પરદેશીઓ રાજ્ય કરે છે, તેથી આપણો શો ધર્મ છે તે સમજાવું નથી. સાચી કેળવણી મળે તો ધર્મ સમજાવે. તમારી સંસ્થાનો ઉદ્દેશ સ્ત્રીઓને સાચી કેળવણી આપવાનો છે. સ્ત્રીઓને એવી કેળવણી મળે કે તેથી તેઓ પોતાના દેશને સ્વતંત્ર કરી શકે. તમે જો ભાવના ખૂબ પેદા કરો અને સ્વતંત્રતાની લડાઈમાં પૂરતો ફાળો આપો. અહીં આંધ્રી ભણેલી બાળા બહાર જાય તે પોતાના હિંમતમાં શું કરી શકતા છે, દેશને છોટા કરવામાં કેટલો ફાળો આપે છે, તેમાં એની પરીક્ષા છે. તમે તેમાં પાર બિતરસો એવી બને આશા છે.

પશ્ચિમના દોષોથી દૂર રહેજો.

સંસ્થાના કાર્યકરોની સેવાલાવનાની પ્રસંશા કર્યા પછી તેઓએ જણાવ્યું કે આજે આપણે પશ્ચિમના વિચારોમાં રંગાએલા છીએ. સ્ત્રીઓના સંગ્રહમાં પણ આપણે પશ્ચિમનું અનુકરણ કરતા થયા છીએ. આ સંસ્થામાં ખાસ સંભાળ રાખવામાં આવી છે કે આપણે પશ્ચિમના દોષો ન લેઈએ. આપણી સંસ્કૃતિ ન બૂલીએ, તેમનું સારું લેઈએ. આ પ્રયોગની સફળતાનો આધાર જેટલો શિક્ષકો ઉપર છે તેટલો તમારા ઉપર છે. તમે સાચ ન આપો તો તે કામ ઘણું મુશ્કેલ પડે. મારી તમને સલાહ છે કે તમે જે કળવણી મેળવે છે તે ઉત્સાહથી મેળવો, તેમાંથી જે કંઈ સારું મળે તે રાખવાનો પ્રયત્ન કરો, બૂલવાનો નહિ.

અજ્ઞાનતાને દારણે

આજે સ્ત્રી અજ્ઞાન છે, તેથી તે ખૂબ કરપોક અને અસહાય છે; તેથી આખો દેશ ગુલામ છે. સ્ત્રીઓમાં શક્તિ બરેલી છે. સ્ત્રી પોતાની એ શક્તિ જાણે તો દેશને સ્વતંત્ર કરવો મુશ્કેલ ન પડે. પુરુષ અને પ્રકૃતિ એ જગતનું સર્જન કરે છે. સ્ત્રી પોતાની શક્તિને ઓળખે તો તે તેને વાપરી શકે. આજે કેટલાયે પુરુષોના દિલમાં કંઈક કરવાની તમન્ના હોય છે, તો ઘરમાં સ્ત્રીઓ તેમને ટેકા નથી આપતી; કારણ તેમને શક્તિનું જ્ઞાન નથી. તેથી આજે પુરુષને ઉત્સાહ ન મળવાથી તે નરમ બની ગય છે. સ્ત્રીઓમાં પુરુષો કરતાં શક્તિ વધારે હોય છે.

રજપુત વીરાંગનાની યાદ

સ્ત્રી પુરુષને શક્તિમાન બનાવે છે. જે જે પુરુષોએ સારાં કામ કર્યાં છે, તેમને માતા કે પત્નીએ ઉત્સાહ આપેલો છે. દિલમાં રજપુતો ગદાદુર હતો તેના કરતાં રજપુતાણીઓ વધારે ગદાદુર હતી. રજપુતાણીઓ પોતાનો પતિ કે પુત્ર સજાઈમાંથી લાગી આવે તો તેને ઘરમાં પેસવા દેતી નહોતી. આમ ઇનિહાસમાં લેઈએ તો સ્ત્રીઓએ જ અનેક પુરુષોને પ્રેરણા આપી છે. તમારે એવી શક્તિ મેળવવાની છે. એ આશાથી જ આ સંસ્થા ઊભી કરવામાં આવી છે. તમે એ આશા સફળ કરો એવી હું આશા રાખું છું.

સ્વતંત્રતાના કાર્યમાં ઉપયોગી નીવડો

આ આશા સફળ કરવાનું તમારા હાથમાં છે. આ સંસ્થામાંથી જે ફાલ નીકળશે તેના ઉપર આ આશા સફળ કરવાનો આધાર છે. આ સંસ્થા સ્ત્રીઓ જ ચલાવે એ જરૂરી છે, કારણ કે સ્ત્રીઓના પ્રશ્નો સ્ત્રીઓ જેટલા

સમજે તેટલા પુરુષો ન સમજે. તેથી થોડો વખત પુરુષો ભલે મદદ કરે, પણ આખરે તો સ્ત્રીઓએ જ આ સંસ્થા ચલાવવી જોઈએ. તો અહીંથી ભણેલી બેનો આ સંસ્થા ચલાવે એ ઇષ્ટ છે. આ ગાગત ધ્યાનમાં રાખીને તમે આ સંસ્થાનો લાભ લેશો તો સ્વતંત્રતા મેળવશો અને દુનિયાને ઉપયોગી થઈ શકશો.

(‘શુજરાત સમાચાર,’ તા. ૧૦:૧૨:૧૯૩૯)

સ્વાર્થ

જગતમાં સમય અજળ આન્દોલનો અને પરિવર્તનો લાવે છે. આપણા સમાજ પણ જગતમાં સ્થાન પામેલ છે અને તેથી એ આન્દોલનો અને પરિવર્તનો આપણા સમાજ ઉપર પણ હોય છે.

વસ્તુતઃ મનુષ્ય સમયને અનુસરીને ‘સુખમાર્ગ’ શોધે છે. સુખની શોધમાં માનવ શું નથી કરતો? શી શી જાણેલો નથી રચતો? શા શા માર્ગમાં પ્રવાસ નથી કરતો? જીવનને-ઉચ્ચમાર્ગી બનાવવા કેટલાના હાથમાં નથી રમતો? અને અંતે? એ જ શોધમાં ને શોધમાં ઉચ્ચ જીવન અથવા સુખી સમય પસાર કરવાની આકાંક્ષામાં જ શું તેનો જીવનદીપ નથી પ્લુટાતો!

બલબલ સાક્ષરો, વિદ્વાનો અને મહાત્માઓ સ્પષ્ટ માર્ગ જતાવી ગયા છે કે જીવનને સુખી બનાવવાના પ્રયત્ન કરવા કરતાં સ્વાર્થનો ત્યાગ કરો. જ્યાં સ્વાર્થનો વાસ છે ત્યાં પાપ અને અંતે નરકનું ધાગું છે. જ્યાં સ્વાર્થની જાણ છે ત્યાં માનવી અનિચ્છાએ પણ કાંઈક ખોટું કરી રહ્યો છે, એવો તેને ભાસ થાય છે; છતાંય શા માટે તે તેમાં રચ્યો પચ્યો રહેલો હોય છે? કેવળ સુખને માટે. એવા સુખની શી જરૂર? એવા સુખ કરનાં આવતા દુઃખનો સામનો પરવામાં જ એવ રહેલું છે. અને એવા જ એવમાંથી સુખનું નવનીત આખવાનું ભાગ્ય માનવીને મળે છે.

સ્વાર્થી માનવી સમાજને કલંકિત કરે છે. સ્વાર્થ અને કેવળ સ્વાર્થની જ ખાતર સમાજના પતનનું તે કારણ બને છે.

જ્યાં લગી સમાજમાંથી આવે સ્વાર્થીઓની સ્વાર્થવૃત્તિ નથી સંતોષાતી ત્યાં લગી સાધુ ગણાતા એ નરરાક્ષસો સમાજને વલોવી નાખી તેના નવનીતનો સ્વાદ લીધા વિના સમાજને નથી છોડતા.

સમાજના કાયદા વિરુદ્ધ પણ સમાજના હિતને લક્ષમાં લેઇને કોઇ શિક્ષિત માનવી કોઇ કાર્ય કરે તો ત્યાં આવા સ્વાર્થીઓ કેવળ સ્વાર્થની ખાતર તે માનવીને સમાજ બદાર કાઢે છે અને તેને નીચોવવામાં કોઇ હદ રાખતા નથી. અને આપણે જાણીએ છીએ કે સમૂહ વિના અમુક કાર્ય આપણે એકલા કરી શકતા નથી; જલકે આપણને સમાજની જરૂર પડેજ છે. તેથી આવા સ્વાર્થી અથવા સમાજના સભ્ય ગણાતા સલાસદની સ્વાર્થવૃત્તિ પોષવા પણ ધણી વખત તૈયાર થઇએ છીએ, જ્યારે આપણામાં ધૈર્ય ખૂટે છે ત્યારે.

આ પ્રમાણે સ્વાર્થીઓની વૃત્તિ પોષાય છે અને જે પ્રમાણે જુગારી જાણમાં જીતે તેમ તે વધેજ જાય છે, તે પ્રમાણે આવા સ્વાર્થીઓ હજારો માનવીઓનાં જીવનગૃહમાં આગ ચેતાવે છે. અને એકજ ચીનગારીથી લપકર જતાણાઓ સમાજની અન્ય અન્ય શાખાઓને અસર કરતીજ જાય છે.

હવે આવા સ્વાર્થીઓ કયે કયે માર્ગે પોતાની વૃત્તિઓ સંતોષે છે તેના વિચાર કરીશું. એમની સ્વાર્થવૃત્તિની નહીની શાખાઓ કેટલાય ઝરાઓને બ્રષ્ટ કરે છે: વિધવાઓ, શિક્ષિતવર્ગ, સુધારકો, મધ્યમ અને ગરીબ વર્ગ, મોટા પાયા ઉપર ચાલતી સંસ્થાઓ, સર્વ બિન બિન કામો અને અંતે પોને પણ આ સ્વાર્થવૃત્તિના ભોગ અને છે. જરૂર, દરેકમાં સ્વાર્થની લાવના હોય છેજ; પણ સમાજની વાત કરીએ ત્યાં એ સ્વાર્થની વાત ત્યજ દેવી જોઇએ. અમુક માનવીઓની તો ખાસિયતજ હોય છે કે દરેકજ એકને કે બેને તારાજ કર્યા વિના તેને ચાલેજ નહિ. કોઇની પાસેથી શાક કે કોઇની પાસેથી જરૂરી લેઇને, કોઇને નાત બદાર મૂકીને, કોઇની પાસેથી દંડ લેઇને અને એવી અન્ય બારીઓથી નાણાંની ધાર વહેતીજ રાખે છે. સ્વાર્થ વા સાધયેલ, લેહં વા પાતયેલ નાણાં વા ગરજુજ તેમનો મંત્ર અને છે. તેમની આદત હાડકાં નમાવવાની હોતી નથી, પણ વિના પ્રયત્ને પ્રાપ્ત કરવાની હોય છે. અને તેમાં તે કાવેય છે. 'હુનિયા ખૂકતી હૈ,' તો શા માટે તેમાંથી કાંઇક ન. મેળવી લે?

આવા સ્વાર્થસાધુઓ સમાજમાં મક્કમ પાયા ઉપર ટકી રહે છે, તેનું મૂળ કારણ આપણેજ છીએ. આપણે પરાક્રમ રીતે તેઓને સહાયતા આપીએ છીએ. આવા સ્વાર્થીઓનો નાશ કરવો એ મહા કઠણ વસ્તુ છે. તેઓની પાછળ મોટું પીઠજળ કાર્ય કરી રહેલ હોય છે.

સ્વાર્થ આંધળો છે. માનવીએ સમજી લેવું યોગ્ય છે કે મુખ યા તો દુઃખ એ ક્ષણિક વસ્તુ છે અને તેથી જ્યાં લગી સ્વાર્થની જાણ ઉપર તકા-ગારી હશે ત્યાં લગી ઉજળિયાત ગણાતા માનવીઓની મૈત્રી આંજ નાખશે;

પ્રભુ સ્વાર્થની સગાઇ ક્ષણિક છે. આર્થિક સ્થિતિ પુખ્ત વયે જમડી તો પથ્થાત્તાપ કરવાનોય સમય ન આવે; કારણ કે કુદરતી ક્રમે દુઃખમાં મૈત્રીધર્મ અદા કરવા કોઈ યત્ન કરતા નથી.

માટે પરજોગી જનવા કરતાં પરમાર્થી જની પરમાનંદ મેળવવા યત્ન કરવો, જોજ ધર્મ છે.

સ્વાર્થનાં પરિણામ જોવાં હોય તો જુઓં હિંદુધરની હાલની જાણ. કેટલાંય નિર્દોષ નરનારીનો અને જાણેકોનો વિના વાકે સંહાર થઈ રહ્યો છે! કેવળ એક માનવીની સ્વાર્થવૃત્તિ સંતોષવા હજારો ઘર બરમીભૂત જાન્યો છે! સ્વાર્થને કંઈ સીમા હશે?

માનવી આટલાથીજ સગજ લે કે પોતાની નાનીશી સ્વાર્થની જાણમાં એકાદ નાતું છૂપું પાપ ભરાયુંજ હોય છે. પાપનો ઘડો ભરાશે ત્યારે પરતાવું પડશે. સગજને આલે તેજ મુખી થાય છે.

એમ. ડી. વી. ફોલેજ, સુરત

વિનયકુમાર પટેલ

વગર વાંકે

પશ્ચિમના મોદમય વાયરા ચોતરફ વાય છે. એ મોદમય વાયરાના ઝંઝાવાતોમાં કેટલાય ઝડપાય છે. એ ઝંઝાવાતોમાં ઝડપાએલા કેટલાય માનવી તેમાંથી મુક્ત થવા કાંઈ મારે છે. એ પ્રજાજ ઝંઝાવાતોમાં નથી ઝડપાતો આપણો ખેડૂત સમાજ. આંધળે અનુકરણે તો આપણું ઘર ઘાસ્યું છે. એ જશે ત્યારેજ, ન્યારે આપણા અજ્ઞાનો પડે તૂટશે.

આપણા ખેડૂત સમાજને નથી ગમતી એ ફેશન. તેને તોં મળે છે પોતાનો પુરાણો પહેરવેશ, માત્ર ટુંકીસી પોતડી, અંમે અંમરખી; ખાવામાં માત્ર રોટલા ને કઢી. પરંતુ તે પણ તેને ક્યાં મળે છે? કેટલાયે દિવસો જિયારાને ભૂખ્યે પેટે કાઢવા પડે છે. ટાંદતડકા વેઠવા છતાં પણ આટલી તેની જરૂરીઆતો ન મંતોષાય એ કેટલી દયાજનક સ્થિતિ!

તાંપતડકામાં સખત દામ કરતા અને પરસેવાને ટીપે અનાજ છિપ્પ કરતા ગાંધૂના એ સેવકો-ખેડૂતો તરફ દૃષ્ટિ કરી તેની સાથે વાતચીત કરશે ત્યારેજ તેની હાડમારીની તમને ખબર પડશે.

જિયારી આખીય ખેડૂત આલમ કંઈ ને કંઈ જાહાના હેડળ તાબેદારી રૂપે પરતંત્રતાની ધૂંસરી નીચી મૂકીએ વહન કરી રહી છે, છતાં અપકારનો

વિનુના નસીબમાં શું લખાયું હશે તે કાણ જાણે? તેને બોડિંગ છોડવાની યદ્ય, કારણ કે તેને ત્યાંના ખર્ચનો વધો આવવા લાગ્યો. થોડાક દિવસ તો તેણે ટયુશન વગેરે કરી નભાવી લીધું, પરંતુ પછી ન આલી શક્યાથી તેણે પોતાના મિત્ર રજનિને પોતાની સ્થિતિથી વાકેફ કર્યો. રજનિના પિતા વિનુને સારી પેઢે જોળખતા અને તે તેની સ્થિતિ પણ સારી પેઢે જાણતા હતા. રજનિની ગેરહાજરીમાં વિનુ તેમનું કામ પણ કરતો.

રજનિને દયા આવતાં તેણે તેને પોતાને ત્યાં રહેવા કહ્યું, વિનુએ બહુ જ આનાકાની સાથે એ વાત સ્વીકારી. રજનિના પિતાએ પણ એ વાત સ્વીકારી. આ વાતની સરલાને જ્યારે ખબર પડી, ત્યારે તે ધણી જ ખુશ થઈ, વિનુ ગરીબ હોવા છતાં તેને ન તુચ્છકારતાં તેને મોટો ભાઈ ગણવા લાગી. દુક સમયમાં આ ભાઈએ જોટલાં બધાં આનંદથી અને ખુશ દિલથી વાત કરવાં લાગ્યાં, કે વિનુ પોતાનું બધું દુઃખ અને માતાપિતા તથા બેનની ખોટ બૂલી ગયો. તેના દિલમાં સરલા બેન તરીકેની મૂર્તિ ખડી કરતી. જે દિવસે સરલાએ તેની જોડે ખુશ દિલથી વાત કરી તે દિવસે વિનુનું દિલ ફેટલું ભગાઈ આવ્યું હશે?

સરલા કુમારિકા મટી ધૈર્યમાં પ્રવેશતી હતી, હવે તે પોતાની પાછળ ધણી ભમરાને લગાડતી થઈ. એ સમયે વિનુએ ભાઈની ફરજ તરીકે તેને તેમ કરવા ના પાડી. પરંતુ સરલાને તે સલાહ બોલી લાગી તેને વિનુ ઉપર ખોટું લાગ્યું. થોડાજ સમયમાં નામોશીથી જયવા માટે એક યુવક સાથે તેને પરણી જવું પડ્યું. સરલા નામોશીના નરકમાં ડૂબી પેલાને તો સમજ જ શેની?

આ વાત સરલા પાસે ફરી કાઢતાં તેણે ભાઈ જેવા વિનુને મહેણું માર્યું. વિનુને ખોટું લાગ્યું. જોટલું તો સાચું જ કે એક ગામી જોડેનાં ભાઈએ ને જેવો પ્રેમ હોય તેવો પ્રેમ કહેવાતાં ભાઈએ ને સાચો હોય. આખરે એક લોહી તે એક લોહી અને પારકાં તે પારકાં જ. ઉપરનો બેનાવ બન્યા પછી સરલા વિનુ ઉપર જોટલી મક્કા વિગતો રહેતી કે તેને જોડાવતી મંજૂ નહિ. પોતાનો રોષ ભાઈ વિનુ પર ઉતાર્યો. વિનુએ પેલું મહેણું સાંભળ્યું ત્યારે તેના દિલમાં ધણું જ દુઃખ થયું. તે એકાન્તમાં જઈ ધ્રુમકે ધ્રુમકે રડ્યો. પણ હવે તેને તેના દુઃખનું કારણ કાણ પૂછે? વિનુને પોતાનું સ્વમાન વહાણું હતું, તે ગરીબ હોવા છતાં તેની ખાનદાની તેને વધારે વહાલી હતી. ખાનદાની પૈસાના ઢગલામાં નથી.

વિનુએ જેના ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો અને જેને બેન માની તેની જ જ્યારે

આવી ફર દષ્ટિ જોઈ, ત્યારે તેને સારી દુનિયા અંધકારમય દેખાવા લાગી; અને પોતાનાં નશીળને દોષ દેતો સારીયે દુનિયા છોડી નાસી ગયો. તે દિવસથી હમેશને માટે મુંઝવણમાં મેરીજ અને ચોટે રખડે છે, પોતે એકલો જ છે, એમ માની પોતાનું જીવન મુંબેદુઃખે મુગ્ધરે છે. ઘેરથી જતા પહેલાં સરલા ઉપર નીચેનો પત્ર લખી તેનો ટેંગલ ઉપર મૂકી તે ચાલ્યો ગયો:

“પ્રિય બેન સરલા,

“સારીયે દુનિયાની પરવા કેમ વગર હું તારી જોડે બેન જેવો બાવ રાખતો. તેને સારે રસ્તે લેઈ જવા મેં જે પ્રયત્નો કર્યા, તે પ્રયત્નો તારી દષ્ટિએ અવગણા લાગ્યા; છતાં તે જે મારી જોડેનો વ્યવહાર તોડી નાખ્યો તે બદલ હું તારી ક્ષમાં વાચું છું.

“બેન, સારીયે દુનિયાના પુરુષો એવા હોય છે એ વાત તારા મગજમાંથી કાઢી નાખજે. હવે તારો આ બાધ વધારે લખી શકે તેમ નથી, કારણ કે તારી મૂર્તિ યાદ આવતાં રડવું આવે છે.

“ધૈર્ય તારું કદ્યાણું કરે. એજ,

“તારો સહાયનો

“વિદુ.”

નિતુંને જ્યારે રજાની યાદ આવતો ત્યારે બે આંસુ સારી તેના ઉપકોરનો જાહેરો કેમ વાળી આપતો તેનો વિચાર કરતો. પરંતુ શું કરે?

અંતમાં બેન સમાન સરલા યાદ આવતાં સારીયે સ્ત્રીજાતિ આવી દષ્ટિએ જુઓ છે, તેને માટે ખેદ કરતો. અને પોતાને આવા દુઃખી જીવનમાં જન્મ આપવા માટે ધૈર્યને પણ દોષ દેતો પોતે મુંઝવણી ગલીઓમાં રડતો માલમ પડે છે.

મુંબઈ

વીરચંદ પટેલ

ઠક્કરખાંખા સો વર્ષ જીવો:

ઠક્કરખાંખાની ૭૧મી જન્મતિથિને દિવસે તેમની સેવાની કદરની એક નિશાની તરીકે તેમને રૂ. ૭૦,૦૦૦ની ચેલી અર્પણ કરવાનેવેચરની રહમો તારીખે મુંબઈમાં જે સભા થઈ હતી તે અનેક રીતે અનેરી હતી. ઠક્કરખાંખાએ દેશમાં ફેટલાનો પ્રેમ સંપાદન કેમો છે એ જતાંવાને માટે તો સભામાં જે કુડોજા સંદેશાઓ આપ્યા હતા તે પૂરતા હતા, પણ હાનર રહેલાં સભાજનોમાં પણ

અગ્રગણ દિંદુ સજ્જનો અને નેતાઓ જધાય હતા. પણ એ નેતાઓ હતા તો સાથે સાથે સેંકડો દરિજનો પણ હતા. થેલી નો ૭૦,૦૦૦ની આપવાની હતી, પણ મૌએ એટલા પ્રેમથી આપ્યું કે રકમ એક લાખ સત્તર હજારથી વધારે થઇ પડી, અને સહા આલતી હતી ત્યારે પણ રકમો આવતી જતી હતી. આ રકમોમાં ગિરલાજના ૨૫ હજાર અને મુંગઈના અનેક સજ્જનોના અઢી અઢી હજાર જેટલી રકમ તો આવી જતી હતીજ, પણ એમાં તો સેંકડો દરિજનોનો અને હજારો જીલોનો એકએક પૈસો પણ હતો. આવી જ રીતે હક્કરખાયાની સેવાની સ્તુતિ કરનારોઓમાં પણ જેમ સરદાર વલ્લભભાઈ, જીલાભાઈ, જાળાસાહેબ ખેર, હૃદયનાથ કુંઝર, સર પુરુષોત્તમદાસ, વયોવૃદ્ધ કર્વે અને ડા. પુરુષોત્તમ સોલંકી હતા, તેમ નાનકડા ગનાતા અનેક સેવકો અને દરિજનો પણ હતા. કુંઝરજી ઠેક પ્રયાગથી આ પ્રસંગે આવેલા, કર્વેજી પૂનાથી, અને રામજી પ્રમુખપદ શૌભાવવા દિલ્હીથી આવ્યા હતા.

અને એ સ્તુતિ પણ અતેરી હતી. એ સ્તુતિમાં સામાન્ય માનવનોની રૂઢ લાખા ન હતી, એમાં નો હૃદયના ઉમળકાથી ઉચ્ચારાતાં પ્રેમવચનો હતાં. માંધીજના તોળેલા શબ્દોના સંદેશમાં પણ એકએક વાક્ય સ્વરૂપે ‘હવું’, જેની ઉપર લાંબાં લાંબો કરી શકાય. આ એમનો સંદેશો :

“જાપાકી છકોત્તેરવી” જ્યંતી ગનાતેગેં મુઝે દાગિર હોના આદિયેં, લેકિન મેં હસ લાયકકા નહીં રદા હું. મેરી તો દાર્દિક આશા હૈં કિ જાપો સો વર્ષ પૂરે કરેં. જાપાકા જન્મહી દલિતોંકી સેવાકે લિયે હૈ, બહે વે અરપૂરુ હો યા સિદ્ધ યા સાંતાલ યા ખાસી છં. ઉગકી કદર કરનેમેં જી હમ દલિતોંકી કુછ ન કુછ સેવા કરતે હૈ. જાપાકી સેવાને દિલેસ્તાનકા જદાયા હૈ.”

જાળાસાહેબ ખેર જ્યારે જોલવા ઉડ્યા ત્યારે તેમને ગીતાના જારમા અધ્યાયના ભક્તના વર્ણનના શબ્દો સિવાય જીમ શબ્દોજ સંજે નહિ. તુકારામના “જે કાં રંજલે ગાંજલે ત્યાસી મ્હણે જો આપુલે” યાદ કરીને એ ભાગ્યાના ભેરૂ અને બીડમાં આવેલાને જાયમાં લેનારામાં જાળાસાહેબે દેવનાં દર્શન કર્યાં. પડિત હૃદયનાથજીને રહીમતો દુહો યાદ આવ્યો :

દીન લખે મૂળ જગતકો દીનન લખે ન કોય;

જો રહીગ દીનહિ લખે દીનજંધુ સમ હોય.

અને તેમ કહીને તેમને આદર્શ ‘દીનજંધુ’ તરીકે ઓળખાવ્યા. વયોવૃદ્ધ કર્વે કહે : ‘મને વર્ષો તો એમના કરતાં વધારે થયાં છે અને કદાચ મારા

જીવનમાંથી જોગને થોડું મળ્યું હશે, કારણ મેં સેવા જોમના કરતાં વહેલી શરૂ કરેલી, પણ ખરી વાત એ છે કે જોગની પાસેથી જ મને ઘણું શીખવાનું મળ્યું છે. એશ્વિનભાઈ પૂનર્ગી આ સત્યામાં હશે જોતી મને ખબર ન હતી. જોમણે તો કમાલ કરી. જોમણે જોગને દેવના દૂત તરીકે વર્ણવ્યા અને ગુરુ તરીકે વર્ણવ્યા — જે ગુરુના એલા તરીકે પોતાની લાખકાત નથી. “આખો દિવસ ધૂળ તડકા અને દાડકાં ભાંગે એવી મોટરમાં મુસાફરી કર્યા પછી ઘાડીપાકીને મને સવાનું મન થાય ત્યારે જો કામ કરવા બેઠા હોય. જ્યારે આવી લાંબી મુસાફરીને અંતે મારે આરામ શોધવા નીકળવું પડ્યું ત્યારે જો બીજે જ દિવસે બીજી મુસાફરી ઉપર બેપડ્યા.” આમ કોઈએ દેવ કહ્યા, કોઈએ ભક્ત કહ્યા, કોઈએ દીનમાંદુ કહ્યા અને ગુરુ કહ્યા; છતાં બાપા તે બાપાજી, જો તો જ્યારે જીજ્ઞાભાઈ રાહોડ ખોલવા બેઠ્યા ત્યારે સૌને ખબર પડી. જીજ્ઞાભાઈ આજે ગુજરાતમાં ૨૩ રૂપિયાની નોકરીએ કામ કરતા ભંગી છે. તેમને જીવવ્યવિતિ કુસંસ્કાર લાગ્યો નથી એટલે તેમની તળપદી વાણીમાં જે સરળતા, મીઠાશ અને સોંસરવાપણું હતું તે હેરત પગાડે એવાં હતાં. તેમણે તો પોતાના દુઃખી ભાઈજોની સેવાના ધતિદાસનાં કેટલાંયે અગોલાં પાનાં વાંચી સંભળાવ્યાં. ગોખલેજીએ ગાંધીજીને અમુક સંદેશો આપ્યો, ગાંધીજીએ લક્ષ્મીને બોલે લીધી, હક્કરજાપાએ અમને અમુક રીતે અપનાવ્યા વિ. વિ. “જોમ તો ગોર લોકો પૈસા લૂંટે અને આપણને મારે, પણ આ અમારા ગોરે તો અમને તાર્યા.” જો જોમનાં વચનો આંખમાંથી આંસુ આવે એવાં હતાં. જો પછી પોતાનો અને પોતાની કામનો જોમની સાથેનો સંબંધ વર્ણવી જોમણે આખી સલાને જાણે પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ કરી આપ્યું કે હક્કરજાપા તે ખરેખર જાપા છે — ટેડ, ભંગી, બીલ, સંતાલ સૌના બાપા છે. જેમ સરદાર વલ્લભભાઈએ સંભળાવ્યું તેમ જીજ્ઞાભાઈએ સંભળાવ્યું કે થેલી આપો કે સ્તુતિ કરો તેમાં હક્કર જાપાનું કાંઈ ન પાડે, હિંદુમર્મનું કલંક સમૂળગ્યું ધોવાય ત્યારે હક્કરજાપાની કદર કરી કહેવાય. જીજ્ઞાભાઈની તળપદી વાણી સાંભળી લોકોને હસવું આવવું હતું. જો લોકો તો કદિ ન સાંભળેલી થેલી સાંભળવાના આનંદથી હસતા હતા, પણ જીજ્ઞાભાઈએ કહ્યું: “આ હસવાની વાત નથી. આ કલંકે આપણને આ દેશમાં ને પરદેશમાં રામભાવ્યા છે. ગાંધીજીપુને અઢિકામાં આને કારણેજ લાતો ખાવી પડેલી અને લડવું પડેલું!” આ જોમનાં વચનો સોંસરાં જિતરી જતાં હતાં. બાપાએ આવા એક જીજ્ઞાભાઈ પેદા કર્યા હોત તોયે એક મોટી સેવા હતી. પણ જોમણે તો સેંકડો જીજ્ઞાભાઈ પેદા કર્યા છે જેમને વાચ્યા લાધી છે.

આમ હક્કરજાપાનાં ગુણગાન કરાવ તેટલાં બોલાં છે. સામાન્ય માણસ

એ ગુણગાનથી કદાચ કુલાઈ જાય અને ચડવાને જાહેલે પડે. પણ ઠક્કરજાપાની નામના એટલી સદૃશ છે કે એમને એ સ્તુતિ લાગેજ સ્પર્શ કરી શકે. એમણે તો કહ્યું: “આ જાણું તરકટ તમે ત્રેમીઓએ બિભું ક્યું છે, જાકી હું તો જાણું છું કે હું નથી સેવક કે ગુરુ કે કાંઈ. હું તો એક મનૂર છું.” આપણે સૌ માયા-મનૂર. મટીને ઠક્કરજાપાના જેવા ભગવાનના મનૂર જનીએ તો કેવું સારું!

(‘હરિજનજાણું’ તા. ૩:૧૨:૩૯) મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

શૃંગારની બેડીઆ

આજના શિક્ષિત મનાતા નવયુવકને, જોતાંજ આંજી નાખે તેવી માધ્યમ્યુક્ત, લાવણ્યમયી અને આકર્ષક ઉપગત લણેલી (પણ ગણેલી નહિ) પત્નીની વાંચનાં જાગી છે. પરિણામે હજારો વર્ષથી પુરુષની ગુલામી કરતી, પતિની પગથાંપી કરી રાટલાનો દુકડો પાગતી નારીએ પુરુષને મનગમતી થવા તેની નખરાળી આંગમાં ખૂંપવા, તેનું મન મનાવી રાજી કરવા, ખુશામતના અનેક દરજિયાત જેલ માંડ્યા છે. આમાં સ્ત્રીનો લગીરે વાંક નથી, પરંતુ પુરુષની વધી ગયેલી અમર્યાદિત કાગલોહુપ વૃત્તિને વચ ચઇ તેને આગ કરવું જ પડ્યું છે. પરિણામે તેના જીવનની અનેક કીમતી ખોજ અગ્નિએ વેડફાઈ ગઈ છે અને પુરુષની રસવૃત્તિ—કહો કે કાગવૃત્તિ—પોખ્યા સિવાય તે કંઈજ કરી શકી નથી.

જાદ્યજીવનમાં દરિયાનાં મોજાં માફક સ્વતંત્રતાએ ત્રિહરતી, કૌમાર્યના આશાલપ્યા યનગનાટમાં આનંદ માણતી જાલિકાઓને પણ આ સંસ્કાર પાડી ભવિષ્યની આકર્ષક સુવર્તી જનાવવાના યત્નોમાં આજનાં માખાપો મળ્યા રાખતાં નથી. અને તેથીજ તેની અજ્ઞાનાવસ્થામાં તેનાં નાકકાન કાચી નાખી અલંકારો પહેરી શકવાની સરળતા કરી આપવામાં આવે છે. છેક અજ્ઞાન અવસ્થામાં, કહો કે બોલતાં પણ શીખ્યા પહેલાંજ પગમાં છડા, હાથમાં નાની નાની જંગડીઓ અને નાકકાનમાં સાચા જુહા તાર નાખવામાં આવે છે. પુરુષની વિલાસસાગમીને પોષવા રંભારવરૂપ બોખ્યા જનાવવાની વૃત્તિની આ અગમચેતી નીચ વૃત્તિ.

કિશોર વયમાં એજ આશયથી ગાયન, વાદન, નૃત્યકળા, વગેરેનું શિક્ષણ કન્યાશાળામાં ખાસ શિક્ષિકાઓ કે શિક્ષકો મારફત અપાય છે. ગરવી ગુજરાતેનાં સુધરેલાં મનાતાં શહેરોમાં કે ગામડાંમાં અને ત્યાંની શાળાઓમાં પણ

આજે સરકુસવના કે વસન્તોત્સવના પવિત્ર દિવસોમાં પણ આજની ભણેલી શાલિકાઓના—દામરો કામસોલુપ પુરુષોની જાણો સામે, તેમની રસવૃત્તિને પોષણ મળે તેટલાં માટે મધ્યે અમધ્યે—હાવલાવયુક્ત રાસ, ગરબા, રૂંત્ય, અભિનયયુક્ત દરથોની રંગભૂમિઓ ગોઠવાય છે. લોકં સ્ત્રીકૃતિના ઝોડા નીચે પોતાની જાદોકરીઓને કે ભગિનીઓને ઠાકમાઠથી ઠકારી વાદવાહ પોકરાવે છે. પરિણામ એક જ આવે છે કે દિવસે દિવસે આજનો યુવક રસસોલુપ, કામસોલુપ થતો જાય છે. અને છતાંયે ભૂતકાળની સતી સ્ત્રીઓનાં આદર્શ જીવનોની કથાઓ વાંચી વંચાવી દિન્દુસ્થાનનું, દિન્દુ ધર્મનું, દિન્દુ સંસ્કૃતિનું કે કલાનું મિથ્યા ગૌરવ લેધ ફૂલીને ફાળકો ગની જાય છે. પરિણામે સ્ત્રીજાતિની પુરુષ સગોવડી જનવાતી વૃત્તિઓ પ્રતિસંજો દગાતી જ જાય છે. તેની ગુલામીની જાળની એક એક આંટી વીંટાતી જાય છે, વધુ મજબુત જનતી જાય છે.

મનુભગવાને પુરુષને સ્ત્રીના સૌભાગ્યનો આધાર ગણ્યો છે. પતિની હયાતીમાં—પતિની મીઠી (1) ગુલામડી જનાવવાની વૃત્તિવાળી હાયા નીચે જ તેનાં સૌભાગ્ય, તેનાં સધનાં નસીજ ખીસેલાં બિઘડેલાં મનાયાં છે. અને તેથી જ આજ સુધી પણ વડીલો અને વેદપંડિત પ્લાહણો અલંકાર સૌભાગ્યવતી મવના આશીર્વાદ આપી તેને ગુલામીમાં જ રહેવાને પ્રેરે છે. વર્ષોથી બિતરી આવેલી પ્રથાએ સ્ત્રીનું આત્મજ્ઞાન, સ્વમાન બૂલાવી દીધું છે. અને અપંગ, આંધળું પ્રાણી માલિકનો આશરો અખંડ રહે, એ સિવાય જીનું શું ઇચ્છે?

સૌભાગ્યવતી અર્થાત્ પ્રતિયુક્ત સ્ત્રી ઘરેણાં, રાજગાર, શૃંગારથી જ પોતાના પતિની હયાતી જતાવે છે. શૃંગારયુક્ત સ્ત્રી જોતાં જ તેના પતિની હયાતી સમાજ જાણી લે છે. ધર્મ, નીતિ, ચારિત્ર્યનો ગદાના હેઠળ ગંરવની યોગ્યમૂર્તિઓ પણ ધડાઈ છે. પુરુષના શોખની વસ્તુ મનાતી સ્ત્રીના આ જ જીવનભેદ! કુદરને સર્જેલી વસંત અને શ્રીષ્ઠ ઋતુની તડકાછાંચડી!

ગદ અર્ધી સદી સુધી—સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ ધાર્મિક કે લૌકિક દૃષ્ટિએ પ્રથા પ્રમાણે રાજગાર—દામીના પહેરતી. અને પતિવ્રતના વિચારોને વરા વર્તી સુસ્તપણે તેને વળગી રહેતી. દિન્દુ ધર્મ પ્રમાણે અમુક સૌભાગ્યચિહ્નો સ્ત્રીના શરીર ઉપર હોવાં જ જોઈએ એવું મનાતું. અને તેમાંથી અકરમાત્ જોકાદે ઝોણું થવાના સંભવિત પ્રસંગો પણ અપમુકનિયાજ, અધર્મયુક્ત અને અનિષ્ટ ભાવિસ્યક મનાતા. સામાન્ય રીતે તે જગાનામાં ખાસ તવંગર વર્ગ સિવાયની સ્ત્રીઓ કંકુ, કાજળ, કીડીઆ-દાર અને કંકજ સૌભાગ્યચિહ્નો તરીકે ધારણ કરતી. ગરિગાદ કે સાદાઈને કારણે આ ચિહ્નો જાણ જ અનાકર્ષક (આજની

દષ્ટિએ) રીતે પહેરવામાં આવતાં. મોટા હાથીદાંતના સોનાની કે પિત્તળની ચીપ વાળા, સોંધા, ટકાઉ અને મજબૂત ચૂકનો ઉપયોગ થતો. અને તે તો આજે પણ ત્યાં ત્યાં જમાનાનો વાવરો વાસો નથી ત્યાં વપરાય છે. આંખની રક્ષા-કાળે કાજળનો, ગંદક-કપાળ ઉપર વૈદ્યકીય દષ્ટિએ સુખડ-કેશર-મિશ્રિત કંકુનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો. મેંદી પણ વૈદ્યકીય દષ્ટિએ જ વપરાતી. આજે સુધરેલા મનાતા જમાનાએ પશ્ચિમનું વાનરઅનુકરણ કરવા માંડ્યું છે. પરિણામે ચાંદા કરવાની રંગ-ગુંદર મિશ્રિત કંકુની શીશીઓ, મોઢા ઉપર લગાવવાના પાઉડર અને હાથ તથા નખ રંગવાની તૈયાર-પરેશી પદ્ધતિએ શોખની ખાતર તૈયાર-પણેલી શીશીઓ આપણે ત્યાં આગભોટામાં ભરાઇને ઢલવાય છે અને એના ઉપયોગથી આપણું આર્જત-હિન્દુત્વ, અરે! હિન્દુ પત્નીનું સૌભાગ્ય સચવાય છે. આંખનું નુર સાચવનાર કાજળ જેવી સસ્તી ચીજો આગડિયા-જૂતા જમાનાની મનાઇ છે. અને તેને સ્થાને હોઠ રંગવાની લીપ-સ્ટીકનો ઉપયોગ વધતો જાય છે. નળજા થતા જતા શરીરને કુદરતી રીતોથી લાલધુમળાવાળી સ્વાસ્થ્ય મેળવવાનું બાજુએ રાખી નાજુકતા અને ઉપરની ટાપટીપની મોહકતાએ આજની સ્ત્રીનાં શરીરે હાડકાંના માળા જનાવી દીધાં છે. આર્થિક, નૈતિક અને શારીરિક અધોગતિના પરિણામ રૂપે અંતતિ-નિયમગના-મંતતિનિરોધના કૃત્રિમ ઉપાયોએ નવયુવકના વાતાવરણને ઘેરી લીધું છે. અને એ સ્થિતિ છુપાવી રાખવા દેશની મરિણાઇમાં ભારરૂપ મનાતાં બાળકાનું નિયમન કરવાના જહાના હેઠે પોતાની કામલોદુપતાના ધોડા છૂટા મૂક્યા છે. આમાં પ્રજાની અધોગતિ સિવાય બીજું શું પરિણામી શકે?

આજ સુધી ઘરેણાં એ સ્ત્રીધન તરીકે મનાય છે. પાટીદાર જેવી મિથ્યા-ભિમાની યાતિ સિવાય મોટા ભાગની યાતિઓમાં પણ પતિ તરફથી આપવાનો રિવાજ છે. અદાન, અગણ, અપંગ સ્ત્રીને તેની આર્થિક અવદશા વખતે જીવન-નિર્વાહના સાધન તરીકે તેનો ઉપયોગ મનાય છે. કેટલેક ડેકાણે દાગીનાના સ્વરૂપમાં તે અપાય છે, તો કેાઇકે ડેકાણે રોકડ રકમ તાહિત રચળે જગે મૂકવામાં આવે છે. આ રિવાજમાં પુરુષની ત્રાલખ્યાજી સિવાય બીજું છે શું? દીકરી ગંડે તો ખાય શું? લગ્ન વખતે જ એવી અગમબુદ્ધિરૂપ મનાતી અપ-યુક્તિવાળી નીચ વૃત્તિ નારીજીવનની કૂર મરફરી રૂપ છે. બીજું કેાઇ પણ કાર્ય કરી શકવાની અણઆવડતને પરિણામે દુઃખના દહાડા આવનાં યુજગાન ચલાવવાના સાધન તરફ મુકાતી રકમ તરફ ચીટ માંડી, જીવનભર પશુજીવનનું જહાવૈતર અને ઢસરડા કરવાનું વચન આપવામાં-અરે તેની અવદશાનો

લાજ લેઈ જગતકારે તેની પાસેથી વચન લેઈ લેવામાં કંઈ માનવતા છે? કયો પુરુષાર્થ છે? શુધામની શુધામી અવદશા કાચમ રાખવામાં સાચી શ્રદ્ધીરતા છે કે શુધામની શુધામી તેડી તેને સ્વતંત્રતા આપવામાં? દેશદ્રોહી, સમાજદ્રોહી તરફ તિરસ્કારદષ્ટિએ જોતો સમજુ સમાજ માનદ્રોહનું પાપ વહોરી કેમ રાચતો દરો જોજ સમજનું નથી.

અને આજની નવયુગની નારીનું પણ શું? જોજશોષને અને મોહને વશ થઈ અનેક જુદી જુદી ફેશનના દાગીના શરીર ઉપર ટીંગાડી પોતાની જાતને કૃતકૃત્ય માને છે. જેની પાસે વધારે દાગીના તે વધારે લાગ્યશાળી મનાય છે. અને એવી યુવતીઓના અનેક કોડિલા કપો, સૌભાગ્યના આધારરૂપ પતિરાજો પત્નીના માળખા જેવા કૃષ્ણ શરીરને માથાથી પગ સુધી સોને મટેલું જોઈ રાચે છે; સોજે શણગાર સજેલી, વાપરે ઉડી જાય તેવી સ્ત્રી પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી ગાંતી કૃતકૃત્યના અનુભવે છે, પોતાની જાતને ધન્ય માને છે!

આંખ ઉઘાડી બીતરમાં દષ્ટિ કરતાં જણાશે કે જો શણગાર શણગાર નથી પણ જોખમ છે. તે સ્ત્રી સ્ત્રી નથી પણ દાગીનાની જંગમ દુકાન છે. દુકાન સાચવવા એક માણસ જોઈએ, એને બીલી મૂકાય નહિ, તેમ શણગારેલી સ્ત્રીને પણ સાચવવાની જરૂર પડે છે. પોતે પહેરેલા શણગારનું રક્ષણ કરવાની તેનામાં તાકાત નથી. એજ ધરેણીએ તેને સ્વતંત્ર રીતે ધરનાં જહાજ પર મૂકતાં ચાલકારી છે; ડરપોક, બીકણ, નમાલી જનાવી છે. એના જીવનની અનેક ફેળવણીઓને કુદિત કરી નાખી છે. પોતાની જાતને અને શરીર ઉપરના શણગારને સાચવવાના ધખારામાંજ, વિકાસ ગાગતી અનેક પ્રવૃત્તિઓને દાળી દીધી છે. ધોળે દિવસે અખણે રથને જતાં એ ફફડે છે. સારા સંઘાત વિના રેલ્વે ગાડીની મુસાફરીમાં પણ એ ધૂંજે છે. અમત્યને કામકાજે પણ ક્યાંય એકલી જતાં એ અચકાય છે. શણગાર સજવાની જાહેરી ગએલી વૃત્તિનું આ પરિણામ! આ સ્થિતિમાં લાગે પ્રજામાં હિંમત, ગર્દાનગી, શૌર્ય કે આદર ક્યાંથી આવે? આજ આપણે મુંધારો?

હવે તેનાં બીજાં લખકર પરિણામે તરફ જોઈએ. આજ સુધી તો રિવાજ મુજબ પતિ કે પિતા તરફથી તેની સ્થિતિ પ્રમાણે ધરેણું પત્નીને કે પુત્રીને મળતાં. આજે કુળવાતો કન્યાના પિતા પાસેથી અને કન્યાની અજીત વાળાઓ તરફ તરફથી અમુક દાગીના મેળવવાનો શરતી કરાર આગળથી કરે છે. પોતાની સ્થિતિ ન હોય છતાં સોહીનું એક એક ટીપું એ અલંકારોની રીતે રીતના વજન પાછળ આપવાની ફરજ પડે છે. 'ગરજ' ગધેડાને ગાય

કહેવડાવે' એ ન્યાયે જ આજે દાગીના અપાય છે અને એમ આજની નવવધૂઓ રાજગારાય છે. સુધરેલા મુળવાતોની વૃત્તિનું 'ળીલું' પ્રદર્શન જોઇ લેઇએ. કન્યાને પિતા તરફથી કન્યાદાનમાં મળેલાં ધરેણું પણુ ઓળખી જવાની સાંસરિયાની દાનત પણુ ઓછી નથી; પિયેરથી આણેલા દાગીના પણુ સાંસરાના વડીલોની ઇચ્છા પ્રમાણે જ પહેરવા અપાય છે. તેમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ પિયેર જતાં તે પહેરી જવાતા નથી. આસ કરીને સીંગત પછી સુવાવડ અર્થે પિયેર જતી પત્નીને ઝૂંડેલી બોરડી જેવી કારી ધાકાટ જનાવી કાઢવામાં આવે છે. રખેને મરણનું પડીકું મોંઢામાં રાખીને જતી સીમંતિની મરી ગય તો? તો તો તેના પિતા તરફથી મળેલા દાગીના પચાવવા અનુકૂળ થઇ પડે! પોતાની જ પુત્રવધૂનું અગંગળ ઇચ્છનાર, પોતાના જ પુત્રની દયાતીની યાદ આપતાં સૌભાગ્યચિહ્નો મોટે આવી દાનત રાખનાર સમાજની આપણે કંઇ ઉન્નતિની આશા રાખી શકીએ? પરિણામે ધરેણુંથી લોભ, લાલચ, નીચ લાલસા જેવાં મનુષ્યજીવનમાં દક્ષકે પોચાય છે અને સત્ય, ઔદાર્ય, નિષ્પાસસતા, રતેદ, આનંદ, વગેરે વૃત્તિઓનું ઊંડેચોક ખૂન થતું જોઇ શકાય છે. હા! સૌભાગ્યચિહ્નો કે દુર્ભાગ્યચિહ્નો?

પોતાના જીવનની, સમાજની અને દેશની આઝાદીની ભગ્ય વાતો પોકારનાર પુરુષમુલ્લહીઓ, કહો કે સ્વાર્થી આડંબરીઓ અર્ધોર્ગનાને, જીવન-વર્તવ અર્પણ કરનાર નારીને, એ ઉચ્ચ આદર્શોની છાંટ સરખીયે આપવા એ નમ પાછા પડે છે! સ્ત્રીની દયાતીનું એકાદ મરજિયાત ચિહ્ન પણું ન રાખનાર પુરુષ સ્ત્રીજીવનને પોતાની દયાતી દર્શાવવાના આડંબરી ચિહ્નોની ફરજ દેગ પાડે છે? કારણુ સ્પષ્ટ છે કે આવી એકપક્ષી વક્ષદારીનો હક્ક છોડવો તેને ગમતો નથી. સ્ત્રીજીવનને અનાદિ કાળથી જળાત્કારે પણ વશ-વક્ષદાર-રાખવાના જે નુષ્સાઓ અજગાવવામાં આવ્યા છે તેમાં સૌભાગ્યચિહ્નો બિડો ભાગ ભજવે છે.

રોજને રોજ ફરતી ફેરાનના જમાનાએ રોજ રોજ નવો ઘાટ આપ્યો છે અને તેથી 'ધડાના કળસિયા' થતાં દાગીના આખરે પિત્તળના થઇ ગય, ત્યારે તેમાં ભાવિ જીવનનિર્વાદનો આધાર છે એમ કહેવું માત્ર આડંબરયુક્ત અને સત્યથી વેગળું જ છે. આર્થિક અવદશા તરફ આપણે સૌ દોરાઇએ છીએ. પુરુષો સ્ત્રીજીવનની શુભામીનાં જાંઘન તોડવા ભણે પાછા પડે, પણ સ્ત્રીએ તો પણ મટી મનુષ્ય જાનવા માટે દાગીનાનો મોદ છોડવો જ જોઇએ અને પોતાના જીવનમાં દિગત, સ્વાસ્થ્ય અને તંદુરસ્તી માટે પ્રયત્નો કરવા જ જોઇએ, જે પોતાના જીવનને સ્વતંત્ર, સમૃદ્ધ અને જ્ઞાનયુક્ત જનાવડું-હોય તો.

ગાંધીયુગને પ્રતાપે આજે એક બે ટકા સ્ત્રીઓ આ વાત સમજતી થઈ છે. અને પરિણામે એકતરફી વફાદારી સ્થાપવાના પુરુષવત્તો વાંઝિયા નિવડતા થઈ છે. દાગીનાની બેડીઓ વહેરી બેઠેલી કર્પોષ, નાદિગત, ખીકણ સ્ત્રીઓને બહારની દુવાનો અનુભવ થાય, તેઓ દિંમતવાન, બહાદુર, નિર્ભય બને, એટલા માટે સ્ત્રીજીવનની ઉન્નતિ ઇચ્છતી બેનો પ્રચાર કરી આગેદૂર કરે અને સગરત સ્ત્રીજીવનને અનેકવિધ અધોગતિ તરફ ધસડાઈ જતું જણાવી લેઈ સાચા જીવનના સૂરનો પ્રકાશ આપે એટલું ઇચ્છીશું.

નવયુગની નારી સાચું જીવન જીવતાં શીખવાનું પહેલું પ્રકરણ ઉઘાડી પુરોને બોધપાઠ આપશે?

નૈશેખી (૩-૫)

વજીભાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ

અંત્યજ અસ્પૃશ્ય ?

આપણા દેશમાં જેમ જેમ સંપ્રદાયો વધવા માંડ્યા, તેમ તેમ ઇશ્વર પણ વધવા લાગ્યા. તે પૈકી કેટલાક સંપ્રદાયો માનવા લાગ્યા કે મનુષ્યગવાને ધ્વાજાણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એવા ચાર વર્ણોમાં મનુષ્યજાતિને વહેંચી નાખી છે. જનકજનોતાના સંસ્કારથી જાળકાની આકૃતિમાં જે બિજતા હોય છે, તે બિજતા જાળકના સારીરિક વિકાસ સાથે વધારે પ્રમાણમાં દેખાય છે. પરંતુ ઉપર મજાવેલ ચાર વર્ણોની બિજતા આકૃતિમાં આપણે નિહાળી શકતા નથી, કારણ કે તે વર્ણો ઓળખી શકાય તેવા તેમની આકૃતિમાં ભેદ હોતા નથી. ત્યારે વર્ણો ચાર કેમ ગણાયા?

જેમ સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના 'લક્તોએ કપાળે ત્રંદનનું દીકું ક્યું' એટલે તેઓને આપણે લક્તો કહ્યા. અને તે દંડકાજમાં તેમને રસ લાગ્યો, તેથી તે દંડકાજ જળવી રાખવા તેમણે હમેશાં કપાળે દીકું કરવા માંડ્યું. તેમજ આ દેશમાં પ્રથમ આવનાર આર્યોએ માણસના કર્માનુસાર જે તે વર્ણોની યોજના કરી. સદ્ગતિ પ્રાપ્ત કરી જીવનનામાં જ્ઞાનદીપક પ્રગટાવી મનુષ્યના મોંઘા જીવનને વેડી નહિ નાખતાં આદર્શ અને નીતિગત જીવન જીવતાં શીખવ્યું તેમને તેમણે ધ્યાણ કર્યું. ધાતકી પ્રાણી અને ધાતકી મનુષ્યોથી ખીનનું રક્ષણ કર્યું તેમને તેમણે ક્ષત્રિય કહ્યા. સૃષ્ટિના નિપમાનુસાર પડતાં વરસાદ, વાતા વાયુ અને પડતી ગરમી તેમજ ખીજ કેટલીક અનુકૂળતાઓનો સદુપયોગ કરી અનાજ પકવી જેણે ખીજઓને પણ આતમ-

ગ્રહણ માટે આહાર પૂરો પાડ્યો તેમને તેમણે વૈશ્ય કહ્યા. અને જો સૌ વર્ણોની આરાતનું પાલન કરી કોઈ પણ કાર્યમાં ધૃષ્ટા જતાવ્યા સિવાય નેમની સર્વ પ્રકારે સેવા કરી તેમને શૂદ્રો કહ્યા. ખરી રીતે તો શૂદ્રો એટલેજ શુદ્ધાત્મા. આપણામાં હજી પણ કહેવન છે કે ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વેપાર અને કનિષ્ઠ નોકરી. અને તે પ્રમાણે ખેતી કરનાર કૃષિકારોનું જીવન ગમે તેટલું મેઝું હોય, જ્યાં તે જગતના તાત કહેવાય છે, તેમ શૂદ્રો ગમે તેવાં સુગ લાગતાં કાર્યો કરે છે, જ્યાં તે જગતની શુદ્ધિ કરે છે; પણ આપણે તેમને નીચ, અધમ સાતિના ગણી પુરુષકારીએ છીએ! અફસોસ, કેટલો બધો અન્યાય!

આહુ યુગમાં જે આપણે ચારેય વર્ણોનું બરાબર નિરીક્ષણ કરીશું તો જણાશે કે બ્રાહ્મણો સ્વાર્થમાં અંગનું પોતાનાં અમલ કર્મ ભૂલતા બાપ છે. ક્ષત્રિયો પણ કુમારો આલતા ચપા છે. વૈશ્યો પણ સ્વાર્થી બ્રાહ્મણોના ઉપદેશો આલણી પોતાની ફરજને ભૂલતા જડી આવે છે. પરંતુ જેને આપણે નીચ અને અધમ ગણીએ છીએ તે શૂદ્રોએ તો પોતાની અમલની ફરજમાં જ પોતાના જીવનનું સાફલ્ય માની અસલની ફરજને વીસમી સહીના ફેશનેગલ યુગમાં પણ આહુ ગણી છે. ખરેખર! તેથીજ આપણે કહી શકીશું કે ચારેય વર્ણોમાં ઉત્તમ અને પવિત્ર વર્ણ તો શૂદ્ર છે, તેથીજ તેમને શુદ્ધાત્મા કહીએ તો તેમાં અતિશયોક્તિ જેવું કંઈ છેજ નહિ. આપણે આ ઉપરથી નેષ્ટ શકીશું કે શૂદ્રોને આડકવામાં ખાડીના નણ્ય વર્ણો જે પાપ માની રહ્યા છે, તેજ ખરેખર પાપ છે.

આપણો અંધ સમાજ બ્રાહ્મણને જનોષ્ઠી, ક્ષત્રિયને વાંકડીઆ મૂકે અને રંગબેરંગી સાફ અને અપ-ટુ-ડેટ પાષાળમાના શોભતા પોષાકથી, વૈશ્યને લાલધુમ જેવી પાધડીથી અને શૂદ્રને ફાટેલાં કપડાં તેમજ અસ્વચ્છ શરીરની કાળા ચામડીથી ઓળખે છે. દુઃખાનું છું કે તે ચાર વર્ણોની ચાર વ્યક્તિઓ આપણા સમાજ મગલ ખડી કરવામાં આવે તો ઉપરનાં ચિહ્નોથી કોઈ તેમને તેમ માને તો ભૂલજ કરે. ધારો કે અંત્યજ જનોષ્ઠ પહેરે અને બ્રાહ્મણ ફાટેલાં તૂટેલાં કપડાં અને કાળા ચામડી ત્રાણો હોય તો કેવી રીતે ઓળખાય? આ ઉપરથી પણ આપણે નેષ્ટ શકીશું કે મનુષ્યનાં કર્મો અને આચરણ પ્રમાણે ભેદ પડ્યા છે. પરંતુ તે ભેદ પરસ્પર પુરુષકારી બીજને દલકે અને નીચ ગણવામાં નજ હોય. માતા જાગરનું મેઝું સાફ કરે અને ઘરને તેમજ આંગણને સ્વચ્છ રાખે તો આપણે તેને અસ્પૃશ્ય ગણીએ છીએ? અગર તો પુરુષકારીએ છીએ? ના, તેમાંનું કંઈ નહિ કરતાં માતાને ઉચ્ચ પદે સ્થાપીએ

છીએ. ત્યારે તેવાંજ કામ કરનાર ભાઈએનોતે આપણે અધમ અને નીચ કહીએ તો તેમાં આપણેજ કેટલા અધમ અને નીચ? આવી બાબતમાં પશુ સમાજ પોતાની આ શરમ કબૂલ ન કરે તો સમાજ સુધરશે એવી આશાજ ક્યાંથી રખાય?

એક વાર દિંદુ સમાજમાં એની પ્રથા હતી કે અંત્યજથી રસ્તા ઉપર થૂંકી શકાતું નહિ અને પોતાનાં પત્રમાં પશુ રસ્તા ઉપર પડવા દેવાતાં નહિ. આથી બીયારા અંત્યજોને થૂંકવા માટે ગોંઝે કંઈક માધન રાખવું પડતું અને રસ્તા ઉપર પોતાનાં પડતાં પગલાંને ભૂંસવા માટે પાછળ સાવરણા જેવું કંઈક બાંધવું પડતું. આ જુલમી પ્રથાથી દેશનાં હૃદય ન ચિરાય? આપણી સરકારની બીકે દવે અમાઉતી તે પ્રથા આપણે સમાજે નાબૂદ કરી સરિયામ રસ્તા ઉપર અંત્યજોને જવાઆવવાની છૂટ તો આપી છે, પરંતુ કોઈ પશુ કામકાજ વારતે રસ્તામાં બિલું રહેવાય નહિ અને કદાચ બિલું રહેવું પડે તો રસ્તાના ગંદકીથી ભરેલા ખૂણા ઉપરજ. ખડકીના તેમજ મહોલાના રસ્તા ઉપર તો તેમનાથી અવાયજ નહિ. અને આવે તો ફક્ત આંગણું સાફસફ કરવાજ. તેમાં પશુ તેમના પ્રત્યે અનેક તિરસ્કારો આપણા સમાજની વીર રમણીઓ પોતાનાં મુખમાંથી કાઢ્યા કરે છે. એટલે એજ કે અંત્યજોને સ્વતંત્રતાથી દરવા દરવાની છૂટ હજીયે નથી. આપણા દક્ષીણે તો તેમને કેળવણી પામતા પશુ અટકાવી દીધા છે. અને ચાલુ શાળાઓમાં પશુ તેમને કેળવણી આપવામાં પશુ પક્ષપાત કરી ખાસકાં સાચવવાની જગાએ દૂર બેસાડવામાં આવે છે. સૃષ્ટિના નિયમથી તો આપણે મક્ત પાણી મેળવીએ છીએ, પશુ અંત્યજોને પાણી મેળવવા માટે પશુ કાંઈક મારવાં પડે છે. જોકે હરિજનપ્રેમીઓએ હાલ કેટલાંક ગામડાંમાં અંત્યજ માટે અલગ દૂધાઓ કરાવ્યા છે, પરંતુ જ્યાં નથી ત્યાં ત્યાં તો તેમને આખો દિવસ ઉચ્ચ ગણાતી કોમોના દૂધા પાસે પાણી માગતાં માગતાં તેમનાં મોં પશુ સુકાઈ જાય છે. છતાં પાણી લાગ્યેજ એકાદ ઘડો મેળવી શકતા હોય. જે સમાજમાં બાળકોને માટે પશુ પૂરતું પાણી મેળવવાનો હક્ક નથી તે સમાજને આધ્યાત્મિક સમાજસુધારકો કૂર, દયાહીન, વગેરે વિશેષણોથી સંબોધે તેમાં નવાઈ જેવું કંઈ છેજ નહિ. ખાતાં વધેલું અંત્યજને આપવામાં શું આપણા સમાજ તેમને ફૂતરાં જેવા ગણતો દરો? દયાહીન સમાજમાં અનેક જુલમોથી જકડાતા મરીજ અંત્યજોને મન બીજાનો આધેસો અને છાંડેસો આહાર. તે પકવાન સમાજ છે, એમ આપણે માનતા હોઈએ તો આપણે પ્રથમ તો તે સ્થિતિને

અનુભવથી જોઈએ. અફસોસ! જો આપણેજ અનેક જુલમોથી આપણા ભાઈઓને પરતંત્રતાની બેડીમા જકડી રાખીએ તો ૬૦૦૦ માઇલથી આવી પરદેશી પ્રજા આપણા ઉપર તેવા જ જુલમો ગુજારે તેમાં નવાઈ શી! સ્વતંત્ર થતા પહેલાંજ સ્વતંત્રતાને ઝોળખતાં શીખવું જોઈએ અને જીભ ઉપર પરતંત્રતાની પાયરેલી ગળેા ઉઠાવી લેવી જોઈએ. અને તેથી સ્વરાજ્ય મેળવવામાં પરમપૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજીએ અસ્પૃશ્યતાનિવારણને મુખ્ય પ્રશ્ન ગણ્યો છે.

પોતાને પવિત્ર અત્મા માનના ધણા ધાર્મિકો અને મૂર્તિપૂજકો અત્યંતજને અડકવામાં તો શું પણ તેમનો પડછાયો લેવામાંય પાપ માની, તે પાપ ધોવા માટે નાહી નાખે છે. કોઈ પણ પાપ ગંગાના પવિત્ર માનેલા પાણીમાં પણ નાહવાથી ધોવાતું નથી, પરંતુ ભોગએજ ધોવાય છે, તો આવી રીતે નાહવાથી ધોવાયજ કેમ? અંત્યજ્ઞને અડકવામાં પાપ નહિ માનતાં, સમજવું જોઈએ કે તે પણ આપણાજ ભાઈઓ છે. શરીરનો મેલ તો નાહવાથી જઈ શકે, પરંતુ હૃદયનો અને આત્માનો મેલ નાહવાથી નથી જઈ શકતો. વળી ઝોળી પણ માન્યતા છે કે અંત્યજ્ઞને અડકતાં મુસલમાનને અડકવાથી પાક જઈ જવાય છે, પરંતુ તેથી તો અંત્યજ્ઞને અમુક કર્મોને લીધે નહિ અડકવાની જે દક્ષીણ છે તે સાવ લૂછી પડી જાય છે, કારણ કે ગાંસાદાર તો મુસલમાનો વધારે પ્રમાણમાં કરે છે અને આ યુગમાં તો ઉત્તમ ગણાતા વર્ણો પણ તે વિના સંકેતે કરે છે!

પ્રિય વાચક, જો તને શંકા ઉપજતી હોય કે આજે તો આપણે અંત્યજ્ઞને અડકીએ, પણ કાલે તેમની માથે જમવા બેસીએ અને લગ્નગ્યવહાર પણ ચલાવીએ તો? તો હુંજ પ્રશ્ન કરું છું કે શરૂ સિવાય બીજી જે નીતિઓને અડીએ છીએ તેમની માથે જમવા બેસીએ છીએ કે? ના. તો પછી અંત્યજ્ઞ સાથે જમવા બેમવાનું એકદમ જનવાનુંજ અચકચ છે. સ્વચ્છ, સેવાભાવી અને આદર્શ વર્ણ સાથે જમવા બેસતાં કેને આનંદ ન થાય? જ્યાં ચારેય વર્ણોના લગ્નગ્યવહારમાં પણ કુળવાન અને કુળહીનના ભેદ છે, એટલુંજ નહિ પણ તેજ સાતિના ગોળ જદારના લાયકને કન્યા આપનાર ગોળ જદાર મુકાય છે, ત્યાં સમાજ પરવર્ણ માથે લગ્નસંજંધ રાખવાનું કબૂલ કરેજ કેમ? પ્રેમથી હૃદયે હૃદય ગળે અને આદર્શથી ઇષ્ટ લગ્નગ્યવહાર ગમે તે વર્ણ સાથે રખાય તો તે ખરી રીતે અનિષ્ટ તો નથીજ.

શાસ્ત્ર જો એમ કહેતું હોય કે અંત્યજ્ઞને અડકવામાં પાપ છે તો તે શાસ્ત્ર નથી, પણ અમુક સ્વાર્થાંજોને મોટાં પેટ ભરવાનું સાધન જ છે. સાચું

શાસ્ત્ર તો એમ સૂચવે જ નહિ. અમૃત્ય ચાલનારને, દયાહીનને, ક્રૂર અને કેરી વસ્તુઓનાં વ્યસન રાખનારને અડકવામાં શાસ્ત્ર પાપ માને તો તે કદાચ ગાનવા યોગ્ય છે, પરંતુ જો તેમને તે આચરણોથી મુક્ત કરવા આપણે તેમના બેળા લળી જઈએ તો તે પાપ નથી પણ પુણ્ય છે. માટે શાસ્ત્રાનુસાર અંત્યજને અડકવામાં પાપ નથી થતું, તેની ખાત્રી સાચાં શાસ્ત્ર વાંચી તેમનું ગનન અને ગંધન કરતાં ખાત્રી થઈ શકશે.

આપણામાં આવી ભિન્નતા જોઈ પરદેશીઓને પોતાનો ધર્મ આપણા દેશમાં ફેલાવવાની તક મળી છે. અને તેમણે પ્રથમ તો અંત્યજને દ્વારા પોતાનો ધર્મ ફેલાવવો શરૂ કર્યો છે. જેમ પાણીમાં ડૂબતો માણસ કાંટાવાળા લાકડાનો પણ આશ્રય લે તેમ ગિયારા અંત્યજોએ પરદેશવાસીઓનો ધર્મ સ્વીકારી તેમનો આશ્રય લેઈ ખ્રિસ્તી બનવા માંડ્યું. અને તે જ અંત્યજ ખ્રિસ્તી બની કોટ-પાટલૂનમાં સજ્જ થઈ આવતો આપણા જોવામાં આવે તો 'પેન્ના સાહેબ આવે' એમ કહી, તેનાથી ઊલટા આપણે અસ્પૃશ્ય બની, આઘા ખસીએ છીએ! આથી વધારે શરમ આપણે માટે કંઈ હોય?

સાલુ યુગમાં પરદેશી પાદરીઓએ પોતાનો ધર્મ ફેલાવવા માટે મિશનના ઉપદેશ તૈયાર કરનારાં વિદ્યાલયો, અનાયાત્રમો, શિક્ષણવિદ્યાલયો, હાઇ સ્કૂલો, ટ્રિનિટીની શાળાઓ, ખેતીશાળાઓ, કોલેજો, ટ્રેડનિંગ સ્કૂલો, છાપખાનાં તેમ જ મિશન દવાખાનાં ધમધાકાર ચલાવવા માંડ્યાં છે. નડીઆદ, આણંદ વગેરે આપણા અંદોતરનાં સ્થળોએ તો મિશન દવાખાનાં અને સ્કૂલો ધમધાકાર ચાલે છે, તેનો લાભ દરેક વર્ણ અને ધર્મના સાધુઓ પણ લે છે! પરંતુ આ ખ્રિસ્તી દવાખાનાં, સ્કૂલો અને કોલેજો આપણને કુસાની આપણા જ વિરોધીઓ વધારવાની જાણો છે તે આપણે ખાસ સમજવું જોઈએ. અને ત્યારે કોઈ પણ વર્ણને, અંત્યજોને પણ, નહિ તુચ્છકારી તેમની સાથે ભાતભાવ રાખી આપણા જેટલા જ હક્કો તેમને પણ આપી હિન્દુ ધર્મનું હિન્દુત્વ જતાવી આપીએ તો હું નથી ધારતો કે તે પરદેશી પાદરીઓ તેમનો ધર્મ આપણા ભારતમાં ફેલાવી આપણને રોટલા વિતાવવા કરી શકે. હિન્દુ ધર્મના રક્ષકોએ તો આ ખાસ ધ્યાનમાં લેવું. અને ધ્યાનમાં લેશે જ એવી અતિમ આશાએ હું આ લેખ પૂરો કરું છું.

૩૮૮૪ ÷ ૬૦૦ આની પાક થયો. એ રીતે ૪૦૩ આની પાક થયો. ઉપર જણાવેલી રીતે આનાવારી તૈયાર કરવી.

સર્કલ ઇન્સ્પેક્ટર રૂબરૂ થએલી કમિટી વખતે ગામના સભ્યે પાકના અને નોંધાએલા આંકડા ઉતારી લેવા.

ઢોલ પીટીને જાહેરાત.

ગામકમિટી ને આંકડા એકમતથી અગર જુદા જુદા મતથી રજુ કરશે તે આંકડા ગ્રામા સર્કલ ઇન્સ્પેક્ટર મામલતદાર આગળ રજુ કરશે. મામલતદાર તે આંકડા જોઈને તે ગામની આનાવારી પોતે કેટલી નક્કી કરવા મારે છે તે જનતા સુધી એકર અને તુલવાર આનાવારી સાથે રેવન્યુ પટેલ મારફત ચોરે પ્રસિદ્ધ કરશે અને કમિટીમાં હાજર રહેલા ગામના સભ્યોને પણ તેની નકલ પહોંચાડશે. ગામના રેવન્યુ અમલદાર ઢોલ પીટીને તે આનાવારી જાહેર કરશે.

મામલતદારે તૈયાર કરેલી આનાવારી જરાજર ન લાગે તો તેમણે આનાવારી પ્રસિદ્ધ કરી હશે તે તારીખથી ૧૫ દિવસની અંદર ગામલોકોએ તેને અંગે કારણો આપી વાંધા જતાવવા જોઈએ.

છવટની આનાવારી

મામલતદાર આ વાંધાઓ લક્ષમાં લેઈને છેવટે પોતાની આનાવારી નક્કી કરશે. જે પ્રથમ જાહેર કરેલી આનાવારીમાં તેને ફેરફાર કરવાનો નહિ જણાય તો તે છવટની ગણાશે અને જે વાંધાઓ લક્ષમાં લેઈને તે તેમાં ફેરફાર કરશે તો તે ફેરફારે પ્રથમની માફક જાહેર કરશે. આ આનાવારીના આંકડામાં ફેરફાર કરવાની જરૂર લાગશે તો કલેક્ટર તે કરી શકશે. જે કલેક્ટરે ફેરફાર કરી હશે તો તે ફેરફારી પ્રથમની માફક જાહેર કરવામાં આવશે.

નકલ મળશે

ગામની કમિટીએ, કરેલી આનાવારી, મામલતદારે સૂચવેલી આનાવારી, મામલતદારે છેવટે નક્કી કરેલી આનાવારી અને કલેક્ટરે મંજૂર કરેલી આનાવારી, એ સૌની નકલો મામલતદારની કાર્ટમાં અરજી કરવાથી નકલ પ્રી આપતાં મળી શકશે. આનાવારી કરતી વખતે નીચેની જાગત ઉપર ખાસ ધ્યાન રાખવું:

શું લખવું?

૧. આનાવારી મૂકવા—મુકાવવામાં કોષ્ટ પણ જાગ્યેજ સમજે છે, તેથી સાધારણ વિવાદ એવો છે કે ગામની આનાવારી ને ને તુલની મૂકવી હોય

તે તૂલ સાધારણ વર્ષમાં દર વીધે કેટલું ઘાય છે તે પૂછવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે ગામમાં જાગરીની આની મુકાવી છે.

ગામમાં સાધારણ વર્ષે (જલુ સારા નદિ તેમજ ખરાબ નદિ તેવે વર્ષે) એક વીધે ૭ મણ જાગરી ધાય છે તો આ ૭ મણ જાગરી એ ૧૨ આની પાક કહેવાય. આલુ સાલે ૫ મણ જાગરી થવાની હોય તો ૮૦ આની પાક ગણાય, પરંતુ જેડૂતોને આવી રીતે હિસાબ ગણીને આની મુકતાં કાચે નહિ, તેથી તેમણે સાધારણ સાલનો પાક લખાવવો અને આલુ સાલનો પાક કેટલો બિતરશે તે લખાવવું એ વધુ સલાહકારક છે, અને તેની નકલ કરી લેવી. જે અનાજના પૂળા ધાય છે અને જ્યાં પૂળા વેચવાનો શિવાજ છે, ત્યાં પૂળાનો અંદાજ પણ નોંધવામાં આવે છે.

જ્યાં પૂળા વેચાતાં ના હોય, એટલે તેમાંથી ધંધા તરીકે આવક થતી ન હોય, ત્યાં પૂળા ધાસ તરીકે જ ગણાય; અને ધાસ સારામાં સાડાં ધયું હોય, તોપણ તેની આની ૬થી વધુ ન મુકાય એવો નિયમ છે.

ઉપર જણાવ્યું તેમ આનાવારી મુકવા-મુકાવવાનું જ્યાં ગામલોકોને પૂરતું જ્ઞાન હોય ત્યાં તો ગામલોકો આની મુકાવી શકે. સાધારણ વર્ષનો પાક એ ૧૨ આની જેટલો ગણાય છે, એટલું ખાસ ધ્યાનમાં રાખે.

જે જે ગામે આવી રીતે પંચથી આનાવારી મધ જાય તે તે ગામની આનાવારીની નકલ ગામલોકોએ સહીઓ આપતાં પહેલાં કરી લેવી, અને તેની એક નકલ પોતપોતાના તાલુકાની સમિતિને મોકલી આપવી:

તાલુકાદારી અને ઇનામી ગામોમાં

૨. તાલુકાદારી તેમજ ઇનામી ગામોમાં પણ સરકાર જાણકારકુન મારફત આનાવારી કરે છે.

આ ગામોમાં ગામલોકોએ ખૂબ સાવધ રહેવાની જરૂર છે. જમીનમહેસુલ અને સરકાર આનાવારીના જે પ્રમાણમાં છૂટ કે રાહત આપવાનું નક્કી કરે તે પ્રમાણમાં તાલુકાદારે કે ઇનામદારે છૂટ આપવી જ પડે, તેથી તેમની આવક ઓછી થઈ જાય, તે માટે તાલુકાદારી કે ઇનામદારી ગામોમાં બારે આનાવારી બુલેટ્સ પશુ મુકાય તો તે ગામના જેડૂતોને ખૂબ સહન કરવું પડે, માટે આનાવારી મુકાય તે જાળતમાં પોતાના પ્રતિનિધિ નીમવામાં સાવધ રહેવું.

૩. મર્કલ ઇન્સ્પેક્ટર બોલાવે તે કમિટીમાં આનાવારી વિષે મગજી શકતા હોય તેવા માણસોને મોકલવા ગામે પ્રથમથી જ પ્રયત્ન કરવો.

પંદર દિવસમાં વાંધો

૪. મામલતદાર તરફથી કામચલાઉ આનાવારી પ્રસિદ્ધ થાય તેની તપાસ રાખવી, અને જો તેમાં વાંધા હોય તો તે તરત જ (પંદર દિવસની અંદર) મામલતદારને લખી જણાવવા અને તેની નકલોમાંથી એક નકલ પોતપોતાના તાલુકાની તાલુકા સમિતિને મોકલવી અને એક નકલ ગામ ખાતે રાખવી.

જુદી આની હોય તો કમિટીમાં મૂકવી જોઈએ.

૫. સર્કલ ઇન્સ્પેક્ટર, તલાટી અને બીજા કોઈ પોતાની જુદી આની મૂકવા માગતા હોય તો તે તેમણે કમિટીની રજૂ મૂકવી જોઈએ તે ધ્યાનમાં રાખવું.

મહેસૂલમાં છૂટ

૬. આનાવારી કરતાં આગેતર પાકની આની ઓછી હોય અને પાછેતર પાકની આની વધારે હોય તો કલેક્ટર તે ગામનું મહેસૂલ વસૂલ કરવાની મુદત પાછી દેલી શકશે. પાકમાં નીચે પ્રમાણે આની આવે તો નીચે પ્રમાણે જમીનમહેસૂલમાં છૂટ મળે છે:

ક. પાક ૪ આની કે તેથી ઓછો થાય તો મહેસૂલ મુલતવી રહે છે.

સ. પાક ૪ આનીથી ઉપર ને ૬ આનીથી ઓછો થાય તો અર્ધું મહેસૂલ વસૂલ લે અને અર્ધું મહેસૂલ મુલતવી રાખવાનું હોય છે.

ગ. પાક ૬ આની કે તેથી ઉપર અને ૮ આનીથી ઓછો થાય તો આખું મહેસૂલ વસૂલ લેવામાં આવે છે.

ઘ. પાક ૮ આની કે તેથી ઉપર અને ૧૧ આનીથી નીચે થાય તો પાછલી બાકી હોય તો તે પેકીની અર્ધી અને ચાલુ સાલની આખી મહેસૂલ સરકાર લેઈ શકે છે.

ઙ. પાક ૧૧ આની કે તેથી વધુ થાય તો ચાલુ સાલ ઉચરાંત પાછલી આખી બાકી હોય તો સરકાર તે આખી બાકી ચાલુ સાલના પૂરા મહેસૂલ ઉપરાંત વસૂલ કરી શકે છે.

ઉપર પ્રમાણે આનાવારી કરતાં કયાંય મુશ્કેલી પડે અગર સમજણ ન પડે તો, તાલુકા સમિતિ હોય ત્યાંથી અને તેમ ન હોય તો જિલ્લા સમિતિમાંથી માહિતી મેળવવી.

અમદાવાદ

અમુનસાલ લાસા,

મંત્રી, અમદાવાદ જિલ્લા સમિતિ.

સ્વ. મોતીભાઈ ન. અમીન સ્મારક ફંડ

સૂચના: જેમની રકમો અગિતિના કાર્યાલય-ચ. ઓ. સોસાયટીમાં આવી ગઈ છે તેમના નામ આગળ * કુદ્દી મુકવામાં આવી છે. જાણીની રકમો સમિતિના કાર્યાલયમાં આવવી જાણી છે.

૨૩૬૦૩-૭-૦ ગયા અંકમાં પ્રકટ કરેલા

૫ —————

૧૫૮-૦-૦ ભૂલથી ખેવડાઓલી રકમો

૨૩૪૪૫-૭-૦

*૧૦૧ શ્રી. હીરાભાઈ નારણભાઈ,	અમદાવાદ
૧૦૧ ,, ડો. હોટાભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ (વાંકવાળી),	અમદાવાદ
૫૧ ,, જીવાભાઈ કિશોરભાઈ પટેલ,	કરમસદ
*૫૧ ,, પુરુષોત્તમદાસ પિંહલદાસ પટેલ,	અમદાવાદ
૫૧ ,, મધુભાઈ પટેલ,	અમદાવાદ
૪૧ ,, કાળિદાસ તથા શિવાભાઈ તુળસીદાસ પટેલ,	અમદાવાદ
૨૫ ,, તુળસીભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ,	મણિનગર
૨૫ ,, સુનીભાઈ કુંગરભાઈ અમીન, (તારાપુર),	અમદાવાદ
*૨૫ ,, હોટાભાઈ પુરુષોત્તમદાસ પટેલ,	અમદાવાદ
૧૫ ,, હોટાભાઈ સોમાભાઈ પટેલ,	મણિનગર
*૧૫ ,, વિનાયકરાય શિવાભાઈ પટેલ,	અમદાવાદ
*૧૫ ,, પુરુષોત્તમદાસ રેવંદાસ પટેલ,	અમદાવાદ
૧૫ ,, વાઘજીભાઈ મોતીભાઈ પટેલ,	અમદાવાદ
*૧૨ ,, કરનાળી ગામમાંથી ઉધરાણના	
*૫ ,, ભાઈલાલભાઈ નારણભાઈ પટેલ,	અમદાવાદ
*૫ ,, હોટાભાઈ જે. પટેલ,	નાઇરાળી
*૨ ,, મોવર્ધનભાઈ તુળસીભાઈ પટેલ (ધર્મજી),	કાસંયા

કુલ ફાળાની લખણી રૂા. ૨૩૬૮૩-૭-૦, રોકડ રકમ રૂા. ૧૪૦૬૬-૭-૦

અરોતર એન્યુકેશન સોસાયટી, } આશાભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ,
આણંદ, તા. ૧૦:૧૨:૩૯ } મંત્રી, સ્વ. મો. ન. અમીન સ્મારક ફંડ

જાણવાનેગ

૫. ઠક્કરખાપા જયંતી થેલી

તા. ૨૯: ૧૧: '૩૯ને રાજ ઠક્કરખાપાની ૭૧મી જન્મતિથિ નિમિત્તે જે થેલી અર્પણ ચઇ, તેમાં નીચે પ્રમાણે રકમો ભરાઈ હતી:

રૂ. ૪૧૦૦૦ મુંબઈ શહેર	ગુજરાત પ્રાન્તનાં વિગતવાર આંકડા
૨૫૩૦૦ ગુજરાત પ્રાન્ત	૮૦૦૦ કાઠિયાવાડ
૨૫૦૦૦ શેઠ ધનરયામદાસ ખીરલા	૮૨૦૦ અમદાવાદ શહેર
૫૦૦૦ ઉજ્જનના એક મારવાડી	(મોડાસા-વીરગમામ સાથે)
ગૃહસ્થ તરફથી, ત્યાંના	૩૬૫૦ ખેડા જિલ્લો
ભંગીઓનાં ઘર બાંધવા	૩૦૦૦ પંચગઢાલ
૪૦૦૦ મહારાષ્ટ્ર	૧૦૩૫ ચડોદરા
૬૦૦૦ મધ્યસ્થ ઝોરીમુખાં	૬૬૦ ભરૂચ જિલ્લો
આવેલા	૫૭૫ સુરત "
૭૭૦૦ ખીમપ્રાન્તોના પરચુરણ	૪૦૦ નવસારી

૧૧૭૦૦૦

કુલ

૨૫૫૨૦

૬. ગાંધીજયંતીમાં ખાદીવેચાણ

ગાંધીજયંતી દરમિયાન ચએલા ખાદીવેચાણના આંકડા નીચે પ્રાન્ત વાર પૂરેપૂરો હજુ મળ્યા નથી, છતાં નીચેના આંકડા જતાવે છે કે આ વરસે વેચાણ ૭૫ લાકા વધુ છે. ગયે વરસે વેચાણ રૂ. ૪,૨૮,૬૦૦નું હતું અને આ વરસે રૂ. ૭,૫૦,૮૮૬નું થયું. પ્રાન્ત વાર આંકડા નીચે પ્રમાણે છે:

પ્રાન્ત	કુલ રૂ.	પ્રાન્ત	કુલ રૂ.
આંધ્ર	૪૯,૭૩૫	કેરાલા	૪,૪૫૩
ગિદાર	૧,૧૦,૦૦૦	કાશ્મીર	૬૫૬
બંગાળ	૧૫,૦૨૬	પંજાબ	૧૨,૦૬૨
બ્રહ્મદેશ	૯,૫૨૦	રાજસ્થાન	૫૧,૩૦૧
મુંબઈ	૧,૩૯,૦૩૪	સિંધ	૧૪,૦૦૦
મધ્ય પ્રાન્ત - મહારાષ્ટ્ર	૨૯,૫૭૩	તામિલનાડ	૩૦,૬૦૫
ગુજરાત	૧,૬૬,૫૬૩	સુકા પ્રાન્ત	૧,૦૧,૮૬૧
દિલ્હી	૧૨,૭૭૭	ઉત્તર	૩,૧૨૦

('હરિજન' ધુ.' તા. ૧૦: ૧૨: '૩૯)

કુલ રૂ. ૭,૫૦,૮૮૬

અંતરિય

૭. ઠક્કરખાપા - એકતેરમા જન્મદિન તા. ૨૯:૧૧:૩૯ના ઉત્સવ-પ્રસંગે શ્રી. અમૃતલાલ ત્રિવેદીસ ઠક્કરનો આજો જીવનપરિચય: શ્રી હરિજન સેવક સંઘ, દિલ્હી તરફથી લેખક - અવેરચંદ મેઘાણી; પ્રકાશક - શ્રી. રયામલાલ, હરિજન નિવાસ, કિંગ્સ વે, દિલ્હી; પૃષ્ઠ ૧૬, મૂલ્ય ચાર આના. આ નાનકડા પુસ્તકમાં ઠક્કરખાપાના જીવનનો આજો પરિચય આપ્યો છે. તેમની પોતાની જુદી જુદી ઉમરની પાંચ અને એમના ગુરુઓની ત્રણ છબિઓ આપીને પુસ્તકને ઉપયોગી બનાવવા સાથે શોભાવ્યું છે. પણ શ્વેત વસ્ત્રે સંન્યાસી અને કેવળ અક્રિયન ઠક્કરખાપાને ન શોભે તેવી રીતે કલાને નામે ઠકારીને પુસ્તકને મોંઘું કરી મૂક્યું છે અને એમના દરિદ્ર લક્ષ્મીના હાથમાં જતું અટકાવ્યું છે, તેના કરતાં તો સાદી રીતે છપાવીને ચાર પૈસામાં વેચાવું કયું હોત તો એ દરિદ્ર લક્ષ્મી એમનું જીવન વાંચીને આનંદ પામત અને કૃતાર્થ થાત.

૮. ગાંધીયુગની ડાયરી, સંવત ૧૯૯૬ (ષ. સ. ૧૯૭૯-૪૦): પૃષ્ઠ ૪૮+૩૬૭, કિંમત એક રૂપિયો. આ ડાયરીમાં એક એક મિતિ-તારીખ માટે એક એક પાન રાખ્યું છે, એટલે અનેક વિગતો તેમજ રોજનો હિસાબ ગાંધી શકાય એવી સવડ છે. વળી દરેક પાન ઉપર ગાંધીજીના અંધોભાષી સુભાષિતો ટાંક્યાં છે, તે પણ ગનન કરવા જેવાં છે. શરૂઆતમાં ૪૮ પૃષ્ઠમાં ન્યોતિષ, ટપાલના દર, સામાન્ય વ્યવહારના કાયદા, કોર્ટ ફીના દર, ઇન્કમ ટેક્સ, વગેરે નિત્યવ્યવહારના ઉપયોગી વિષયોની સારી માહિતી આપીને ડાયરીને સારી રીતે ઉપયોગી બનાવી છે.

૯. ફેલડીનાં પુષ્પો, તરુણ અંબાળા પુસ્તક અગિયારમું: લેખક - નવલરામ જગસાય ત્રિવેદી, એમ. એ., પૃષ્ઠ ૨૦+૧૯૨ કિંમત દોઢ રૂપિયો. જીવનના અનેક-વિષય પ્રશ્નો - સામાજિક, રાજકીય, ધાર્મિક અને કેળવણીવિષયક - ઉપર લેખક પોતાની આ લેખમાળામાં પ્રકાશ ફેંકે છે. એ પ્રકાશ લેખક સીધી રીતને જાહેર આડકતરી રીતે એટલે કે વસ્તુની ડાબી બાજુએથી - Black side - ફેંકે છે, એટલે એનું લક્ષ્ય સચોટ જાતે છે. હાલના સમાજની રૂઢિઓની ધાર્મિક માન્યતાઓની, કેળવણીની પ્રણાલિકાઓની અને રાજકીય નીતિની વિચિત્રતાઓ, માન્યતાઓ, પૂર્વગ્રહો અને અંધગ્રહો કટાક્ષમય શૈલીથી લેખક વાચક સમક્ષ રજુ કરે છે અને વાચકને વિચારમાં મરકાવ બનાવે છે. પ્રશ્નોની જીવંત ખૂણ નિહારે છે અને હાસ્ય પણ તેટલું જ જહોળું છે. પુસ્તક આખું જો હાસ્ય-

કટાક્ષયુક્ત અને પ્રગતિશીલ વિચારોનું પ્રેરક છે. ગુજરાતના રસસાહિત્યના દ્રશ્ય લગભગ અણખેડાએલા ક્ષેત્રમાં આ પુસ્તક ઘણું જ આવકારદાયક અને માર્ગ-સૂચક થઈ પડશે.

૧૦. શરદ્ગાણુની બાળવાતો (શરદ્ગાણુની જીવન-ઝરમર સાથે): અનુવાદક—રમણલાલ પી. સોની; પૃ. ૪૬+૧૧૨, મૂલ્ય દોઢ રૂપિયો. શરદ્ગાણુ નવલકથાકાર તરીકે તો મશહૂર છે. બાળકો માટે પણ જોટલું જ શિષ્ટ અને રસમય સાહિત્ય પેદા કરી શકે છે એ આ પુસ્તક પૂરવાર કરે છે. આ પુસ્તકમાંની પાંચેય વાર્તાઓ નાનાં બાળકોના માનસને અનુરૂપ અને ગમે તેવી છે. બાળ વયમાં જે ફદાફદ, મસ્તી, કુતૂહલવૃત્તિ, સાદસ કરવાની વૃત્તિ અને છૂતાંચે શક્તિનો અભાવ, છાનામાના છૂપાઈ બીજને ભરમાવી આનંદ માણવાની વૃત્તિ અને પ્રાણીઓ પ્રત્યેનો પ્રેમ હોય છે તે બધી વાર્તાઓમાં ક્ષણે ક્ષણે નજરે પડે છે. જોટલું જ એ વાર્તાઓ બાળકોને ખૂબ ગમશે. ‘હેલી વાર્તા તો ‘શ્રીકાન્ત’ નામની તેમની નવલકથાનો એક પ્રસંગ છે. આ વાર્તાઓની સાથે ગાળશૈલીમાં શરદ્ગાણુની જીવન-ઝરમર રજૂ કરી બાળકોના પ્રિય લેખક રમણલાલ સોનીએ પુસ્તકને વધુ આકર્ષક કર્યું છે. અનુવાદક પણ તેજ હોવાથી બાળકોને રૂચે તેવી જ ભાષામાં વાર્તાઓ ગુજરાતીમાં ઉતારી છે. પુસ્તકનો ઉઠાવ પણ સારો અને બાળચિત્તાકર્ષક છે. પુસ્તકમાંનાં ચિત્રો વાર્તાના પ્રસંગોને બાળકોને માટે સરળ બનાવે છે. એકંદરે આ પુસ્તક ગુજરાતી બાલસાહિત્યમાં કીમતી ઉમેરો છે.

૧૧. મુશીલાનો દેવ, સ્વ. ગાંધી મોકળચંદ નર્સિંદાસ રમારકમાળાનું પુ. ૩: મૂળ લેખક—વામન મલ્હાર જોરી; અનુવાદક—ગોપાળરાવ ભાગવત; પૃષ્ઠ ૨૮+૨૯૮, એક છબિ, કિંમત સવા બે રૂપિયા. સરસ્વતીચંદ્ર ભા. ૧ની પ્રસ્તાવનામાં સ્વ. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી જણાવે છે કે તેમના વિચારો અને મનન નિબંધના વા લેખોના સ્વરૂપમાં જનતા સમક્ષ મૂકવા કરતાં નવલકથાના સ્વરૂપમાં મૂકવાથી વધુ રસપ્રદ અને બહોળો પ્રચાર પામે છે. એવી વિચાર સરણીને અનુસરીને આ નવલકથા પણ લખાઈ હોય એમ લાગે છે. લેખક પોતાના ‘નીતિશાસ્ત્ર પ્રવેશ’ નામના પુસ્તકમાં ઈશ્વરના અસ્તિત્વ વિ. વિષે ચર્ચા કરી છે. એ જ ચર્ચાની બીજી જાણુ એ અત્રે જતાવે છે. મુખ્ય પાત્ર મુશીલા જીવનની શરદ્ગાતમાં સમાજનું અનુકરણ કરી મૂર્તિપૂજનમાં અંધશ્રદ્ધા રાખે છે અને સંઘર્ષને કાર્ય તેની જ પ્રેરણાને લેધને થતું માને છે. એ જ મુશીલા પાશ્ચાત્ય કેળવણી અને તેવી કેળવણી પામેલા લોકોના સંસર્ગમાં

આવતાં મૂર્તિપૂજનને ધિક્કારે છે. અને તેને સ્થાને ધ્યેયપૂજનને, ધ્યેય એ જ દેવ-
ધર્મશ્વર છે, એમ માને છે અને મનાવવા પ્રયત્ન કરે છે. પુસ્તકમાં લગ્ન, પુન-
ર્લગ્ન અને રૂઢિઓ જેવા બીજા અનેક કૂટ સામાજિક પ્રશ્નોની હજુવટ લેખક
પોતાની લાક્ષણિક શૈલીમાં કરે છે. સાથે સાથે પશ્ચિમની કેળવણીની પ્રથમ
અસર રૂપે પેદા થતા જડવાડ અને સ્પેન્સરનો Evolutionism અને Agnos-
ticism અને સ્વાર્થવાદમાં કેવો પરિણમે છે તેની પણ લેખક સચોટ રીતે
પ્રતીતિ કરાવે છે, વધારામાં સમાજવાદ અને વિશ્વકુટુંબવાદનો પણ મારો ખ્યાલ
આપે છે. પુસ્તક વિચારોથી ભરપૂર છે. તેને પત્ર વા સંવાદરૂપે રજુ કરી
લેખક રસમય બનાવવા પ્રયત્ન કરે છે, બેંકે સામાન્ય વાચકને સરસ્વતી-
ચંદ્રના છેલ્લા ભાગોની ગાફક તેમાં પણ કેટલેક ઠેકાણે શુષ્કતા લાગવાનો
સંભવ છે. સંવાદરૂપે પ્રશ્નો રજુ કરવાથી પ્રશ્નોની હજુવટ અને તેમની બધી
બાજુઓનું નિરૂપણ સારી રીતે થઈ શક્યું છે. પ્રશ્નો હજુવાની લેખકની રીત
પ્રશંસનીય અને અનુકરણીય છે. આ પુસ્તકના પ્રકાશનથી ગુજરાતી જગત
મહારાષ્ટ્રના એક પ્રખર વિદ્વાન અને બહુશ્રુત લેખકના પરિચયમાં આવશે
અને તેને લીધે ગુજરાતી સાહિત્યને તથા વિચારસરણીને સારો લાભ થશે.
અનુવાદક પણ મહારાષ્ટ્રી હોવા છતાં ગુજરાતી ભાષામાં પુસ્તકને ધણી જ
સારી રીતે ઉતારી શક્યા છે.

ઉપરનાં ચાર પુસ્તકોના પ્રકાશક—ગૂર્જર અંધરતન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તો,
અમદાવાદ.

૧૨. ચાલાક ચોર: સોલ એજન્ટ્સ—એન. એમ. હક્કરની કુ., પ્રિન્સેસ
સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨; પૃષ્ઠ ૬૬, કિંમત ૦-૫-૦. જાલજીવન ક્રમિક વાર્તામાળાનું
આ ચોથું પુસ્તક છે. એમાં એક ઉસ્તાદ ચોર અમાઉથી શરતો કરીને
નવી નવી યુક્તિઓ અજમાવીને ચોરી કરે છે. ૭ પ્રકરણોમાં લખાએલી
આ એક સળંગ રસિક વાર્તા છે. જાણકોનાં હૃદયિકાંસને માટે એ લીક
છે, પણ એવી હક્કડમાં એ બીજાઓને ન નાખે એ ઇચ્છવા બેગ છે. કેટલાંક
ચિત્રો પણ આપેલાં છે.

૧૩. ઇસપની નીતિકથાઓ (ભાગ ૧): પૃષ્ઠ ૧૬૪, કિં. રૂ. ૧.
જાલજીવનનું આ બેટ પુસ્તક છે. એમાંની કેટલીક વાર્તાઓ સારી છે. કેટલાક
બેડેણીના અને રચનાના દોષો બેવામાં આવે છે, તે ન રહ્યા હોત તો સાફ
ચાત. ઇસપની કથાઓને શ્રી. રમણલાલ શાહે આ નવું સ્વરૂપ આપ્યું એ
આનંદની વાત છે. ચિત્રો પણ આપેલાં છે, છતાં કિંમત કંઈક વધારે દેહેવાય.

ઉપરનાં જાતે પુસ્તકના લેખક-રમણલાલ નાનાલાલ શાહ, તંત્રી
'જાલજીવન'; પ્રકાશક-'જાલજીવન' કાર્યાલય, જાજવાડો, વડોદરા. 'ઉર'

૧૪. ગુરુદક્ષિણા: લેખક-શ્રી. મગનલાલ ગજજર; પ્રકાશક-શ્રી પ્રજામી
ધર્મસલા, જામનગર. પૃષ્ઠ ૬+૨૬, બે જથ્થા, કિંમત ૦-૩-૦. પુસ્તિકાનો
પ્રથમ પ્રવેશ નીરસ જેવો છે, બીજામાં કંઈક દાસ્થરસ નજરે પડે છે; પણ
પુસ્તિકામાં લોકરુચિને અર્થે જે સરળતા જોઈએ તે દેખાતી નથી. 'ગુરુ,' 'સાંદી-
પનિ,' જેવા શબ્દો કોઈ જુદી જ રીતે લખાયા છે! બાકી શ્રીકૃષ્ણ ગુરુદક્ષિણામાં
ગુરુપુત્રદાન કરે છે તે વસ્તુ તો ઉચ્ચકોટિનું છે. ઉ. ઠાકર

૧૫. નંદાદારક હુન્નરે, શ્રી લક્ષ્મી પુસ્તકમાળા પુસ્તક ૨જું, લાગ
ખીન્ને: સંપાદક અને પ્રકાશક-મૂળજી કાનજી આવડા, સીનુગરા (અંબર-
દક્ષિણ); પૃષ્ઠ ૧૬+૨૫૦, કિંમત ૨ રૂપિયા. વોર્નિશ, શાહી. પશુરોગોની દવાઓ,
પ્રીનાઇલ, અક્ષર, દંતગંજન, મોગન, પિપરમિટ, ધુપેત, સાણુ, અજરખતી,
ચૂર્ણો, જુદી જુદી દવાઓ, વગેરે બનાવવાના હુન્નર વિષે જેના તેના નિષ્ણાતો
અને અનુભવીઓ પાસે લખાવેલા કે તેમણે સ્વતંત્ર રીતે લખેલા લેખોનો સંગ્રહ
આ પુસ્તકમાં કરેલો છે. એ હુન્નરો અજમાવી જેવા જેવા લાગે છે.

*

(૧) The Bombay Co-operative Insurance Soci-
etyનો વાર્ષિક રિપોર્ટ.

(૨) વસો સહકારી બેંક લિમિટેડ પચીસમો રિપોર્ટ (૧૯૩૮-૨૯).

(૩) વસો વાર્ષિક પત્રિકા ૧૫મી.

(૪) શ્રી પ્રગતિ મંડળ, ભાદરણ, સને ૧૯૩૮-૩૯નો અહેવાલ તથા
હિસાબ.

(૫) શ્રી ધર્મજ બંધુ સમાજનો સાતમા તથા આઠમા વર્ષનો અહેવાલ
તથા હિસાબ (તા. ૧:૮:૩૭થી તા. ૩૧:૭:૩૯ સુધીનો).

(૬) નર્મદા કેળવણી મંડળ, શુક્લતીર્થ: નિવેદન ૧૯૩૯.

(૭) ધી વાક્યા એ. વી. સ્કૂલ, મોહારોડ: કમિટીનું નિવેદન
(ઓગસ્ટ ૧૯૩૮થી જુલાઈ ૧૯૩૯ સુધીનું).

“પાટીદાર ખેડૂતની ઉદારતા

“સૂરત, તા. ૧૮મી નવેમ્બર. જલાલપુર તાલુકાની ખડસુપા સેવદ્રશ સંસ્થાને ખડસુપાના પાટીદાર ખેડૂત શ્રીમાન ભાઈ માધવભાઈ નાગજીભાઈ તંત્રકથી રૂપિયાં પચાસ હજારની કિંમતની જમીન ભેટ આપવામાં આવી છે” (“મુંબઈ સમાચાર,” તા. ૨૦:૧૧:૩૬). પોતાને સૌથી વધારે કુળવાન અને મોટા માનતા ચરોતરના કોઈ પાટીદારે કેળવણી માટે આવી મોટી રકમ આપી છે? કેળવણી માટે મોટી રકમો આપનાર ચરોતરના પાટીદારોની રકમવાર વાંદી કોઈ ભાઈ મોકલશે તો તે ઉપકારસહિત છાપીશ. જગજીવારમાં ધીના દયાડા ભરવાની ને ગામ ખદાર ધીની ધાર કાઢવાની તો પાટીદારની મુંબઈ સુકાઈ જ ગઈ છે. માફી એમ કરીને જુદો જય લેવાની લાલસાવાળા જૂના વિચારના પાટીદારો હજીયે હોવાનો સંભવ તો છે જ.

વાળવોડમાં પ્રેતભોજનને રૂખસદ

પણ આ નવયુગના નવમુરોએ એવા ખાલી ને જૂડા જથ્થાને તિરસ્કારતા થઈ ગયા છે એ દેશોદયનાં શુભ ચિહ્ન છે. વાળવોડના ભાઈ જશભાઈ ઋવેરભાઈ પટેલ મહાડ આદર્શ દુગ્ધાસવમાં કામ કરે છે. તેમનાં માતા કમલમળ વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચી થોડા સમય ઉપર મુજરી ગયાં, તેમની પાછળ પ્રેતભોજન જમાડવાનું તેમણે જાંઘ રાખ્યું. આ મુંદર કાર્યમાં તેમને તેમના પિતાએ અને તેમને આજે કુટુંબે સારો સહકાર આપ્યો, જે વિના પ્રેતભોજન જેવી રીઠી રીઠી રૂખસદ આપવી કડબું પડત. વળી વધારે તો સારું એ થયું કે એ લોકોએ તે પ્રસંગે ‘એવો કરાવ કર્યો છે કે મરણ પછીનો ખર્ચ જેને કરવો હોય તે કરે અને ન કરવો હોય તે ન કરે; અને એવે પ્રસંગે જેને જગવા જવું હોય તે જાય અને ન જવું હોય તે ન જાય—આ ખર્ચને ખીજા વ્યવહારથી તદ્દન અલગ રાખી કોઈ જમવા આવે કે ન આવે તેની આડખીલી જીમ વ્યવહારના પ્રસંગોમાં ન રાખવી.’ વાળવોડનાં એ ભાઈ-બાનો આ કરાવ સ્તુત્ય જ ગણાય, કારણ કે પરિણામે એથી જતે દિવસે આ નિર્ઘરક જ નહિ, પણ અનર્થક, ખર્ચપ્રસંગ ધીરે ધીરે ઘસાઈ ચાલ્યો જશે અને પાછ પાછ કરીને સંઘર્ષ કરતા પાટીદારોને ઘસતો પણ મટી જશે. ભાઈ જશભાઈ અને તેમને સહકાર આપનાર સંબંધીઓ ખરે જ આ માટે યશપાત્ર છે. બારસ વહેંચવાનો શિવાજી

મરણપ્રસંગે પ્રેતભોજન જમાડવા ઉપરાંત સર્ગાસંબંધીઓને બારસોમાં

રાકડા રૂપિયા અને વાસણો આપવાનો પણ પાટીદારોમાં રિવાજ છે. આ રિવાજ જાંધ કરવામાં મતભેદ છે અને તેથી કેટલાક પ્રેતભોજન ન જમાડનાર પણ ખારસો વહેંચવાના મતના હોય છે અને વહેંચે છે. તેમનો મત એવો હોય છે કે એથી સગાંના મંજાંધ ચાલુ રાખી શકાય છે અને વંણી તેવાં મંજાંધી કુટુંબોની અનાથ વિધવાઓને તેવા પૈસાથી કંઈક રાહત મળે છે; જાંધી વિધવાઓને કંઈ એવી રાહતની જરૂર નથી હોતી, પણ જો એ રિવાજ સમૂહો જાંધ કરવામાં આવે તો સધન ભેગી નિર્ધન વિધવા પણ એ રાહત પામતી જાંધ થઈ જાય—સૂકા ભેંસું લીધું પણ બળી જાય, પાપડી ભેગી ઇંચળ પણ ગદાઈ જાય! આ વાત છેક જોટી નથી, પણ ત્યારે બીજાના પ્રશ્ન ઊભો થાય છે, એવી અનાથ વિધવાઓ પોતાને હિંમતે જીવી શકે એવી કંઈકે વ્યવસ્થા નાજ થઈ શકે? એવી બેતો ઇચ્છે તો લગિનીમયાજ તેમને શીવવાના સંચા વસાવી આપે છે, એમાં જેમનો જીવ ન ચાલી શકતો હોય તેમને દૂઝણી ભેંસ પણ જાંધાવી આપે. તેમાંથી કમાઈને કાંધાં ભરી સંચાની કે ભેંસની માલકી પોતાની કરી શકે. તે પણ ન કરી શકે, તે મહાત્માજીનો આખો રંદિયો વસાવે. પણ હવે ધીરે ધીરે એ બેતોએ એટલું સ્વમાન તો કેળવવું જ રહ્યું કે ખારસોના રૂપિયા માટે લાયક ધરવેં શરમ લાગે.

વાસણો વહેંચવાનો રિવાજ

વળી એ પ્રસંગે રૂપિયા સાથે વાસણો પણ વહેંચવાનો રિવાજ છે. એ રિવાજ તો ઘુરતજ જાંધ કરવા વિષે મતભેદ નહિ હોય એમ હું માનું છું. એ રિવાજથી કંભાર કમાઈ જાય છે અને ધર્મી નિર્ધર વાસણો ભરાઈ કંસારાની દુકાન જામે છે. એ વાસણો વેચવા તો હદાય નહિ અને જોટકી સાથે રાખવામાં નિર્ધરક શ્રમ વધે છે. વાંડંચાનાર એ વાસણો ઉપર પોતાનાં નામ કોતરાવીને, એ વાસણુ ટકે ત્યાં સુધી પોતાને અમર રાખવા ઇચ્છતા હોય, તે વિના બીજા કોણે એનો અર્થ નથી. એવી લાલચા છોડી તેની કિંમતના રૂપિયા જલ્દીમાં આપના હોય તો મેળવનારને ચોક્કસ લાભ થાય. યુરોપમાં લગન-પ્રસંગે વસ્તુઓની ભેટ આપવાનો રિવાજ છે. પ્રખ્યાત અંગ્રેજ વિચારક બર્નાર્ડ શો એવે પ્રસંગે રાકડી રકમજ આપે છે, કારણ કે પરજીનારને એક ઘડીઆળ જોઈતું હોય તેને જલ્દી ભેટ આપનારા તરફથી વખતે અનેક ઘડીઆળ આવી પડે ને તેથી પરજીનારને નિર્ધરક જોખને વધી જાય, કારણ કે ભેટની વસ્તુ વેચાય તો નહિજ. તેના કરતાં તેને રાકડ રકમ આપી હોય તો પરજીનારને જે વસ્તુની જરૂર હોય તે એ રકમમાંથી ખરીદી શકે. આ

વિચાર બહુ સુંદર છે અને તેથી વાસણો વહેંચવાનાં બંધ કરી દેઈ, ઇચ્છા હોય તો તે બદલે વધારેની રકમ આપવી એવો વિચાર આપણે પણ, સ્ત્રીઓ સ્વાશ્રવી થાય ત્યાં સુધી, તો સ્વીકારી લેવો ઘટે.

આપણી બેકારી ને બિક્ષાવૃત્તિ

એક વાર તો પાટીદારો 'લેઉઆ જાદશાદ' કહેવાના, ખેડૂતો 'જગતના તાત', કહેવાતા, પણ ખેતીની પેદાશ સરકારની મહેસૂલનીતથી અને વરસાદની અનિયમિતતાથી ઘસાતી ચાલી. વળી ખીજી જાનુથી તેગબે પોતાની જાહેજ-લાલીના સમયનાં આંધળાં ખર્ચ આંધળા થઈ ચાલુ રાખ્યાં. પરિણામે આજ પાટીદારો કે ખેડૂતો છેકજ નિર્ધન જેવા થઈ ગયા છે. કોઈ પણ પાટીદારિયા ગામમાં જઈને જોશો તો ત્યાં સર્વત્ર નિરાશા કે નિરાનંદ છવાઈ ગયેલાં માણુગ પડશે. જાહેજલાલીના કાળનાં લગ્ન કહેલાંને આજે તાળાં વાગ્યાં છે. અશીશુના લાલ કમુંબા-તેનાથી શારીરિક ને માનસિક હાનિ થાય છે એમ સગજને નહિ, પણ તે ખરીદવા માટે ગઈ રાતો પૈસો નથી માટેજ -બંધ થઈ ગયા છે. પારકા હુકા પીવાની દાનતે લોકને ઝોટલે બેઠેલા ગિરુછમી લોક નજરે પડશે. આ સ્થિતિમાં જીવનનું પડાવી લેવાની વૃત્તિ થાય એ સ્વાભાવિક છે અને એમ થયુંજ છે. જે લોક આ સ્થિતિમાંથી-જયવા ને કંઈક કમાવા પરદેશ નીકળી પડ્યા તે કંઈક સુખી થયા, જાફીનાની તો ઉપર ગતાવી એજ સ્થિતિ થઈ પડી છે. આ સ્થિતિમાં જો 'જાદશાદ'ને અને 'જગતના તાત'ને કોઈકની સામે નજર માંડવાની વૃત્તિ થઈ છે, સરકાર પાસે રાહત માગવાની બિક્ષાવૃત્તિ જન્મત થઈ છે. સરકારની લોકને ટટળાવવાની વૃત્તિ તો જાણીતી છેજ.

ખેડા જિલ્લા સમિતિની રાહત માટે માગણી

વર્ષ વર્ષને જાતું આવે છે અને એમ આ વર્ષે પણ મુજરાતમાં દુષ્કાળ જેવાજ સ્થિતિ છે. કચ્છ-કાઠિયાવાડમાં તો ભયંકર દુષ્કાળ પ્રવર્તી રહ્યો છે. અને જીવન ભાગેમાં પણ દુષ્કાળ જેવીજ સ્થિતિ છે. આ સ્થિતિમાં સરકારે ખેડૂતોને રાહત આપવીજ ઘટે અને ઝોટલા માટે ખેડા જિલ્લા સમિતિ તરફથી રાહત માટે સરકારને જે માગણી જાહેર થઈ છે, તેમાં મુખ્ય છ માગણી છે: સરકાર "(૧) ખેડૂતોને વર્ષ લેગા કરવા માટે રાહત કાર્યો ખોલે. (૨) અનાજ વગેરે જરૂરી ચીજોના ભાવ દોઢા જેટલા વધી ગયા છે તેના ઉપર અંકુશ મૂકે. (૩) ગરીબ ખેડૂતોને સરતે ભાવે અનાજ મળે તે માટે સરતા અનાજની દુકાનો ખોલે. (૪) ચંદા ઉપર મહાસભાવાદી સરકારે મૂકેલો અંકુશ ફરી ચાલુ કરે. (૫) જમીનમહેસૂલ કોઈ પણ જાતની રકબક કર્યા વગર

મુલતવી રાખે. (૬) તગાવી વગેરેનાં દેવાં અને હુકમનામાંના અમલ મુલતવી રાખે" ('મુંબઈ સમાચાર,' તા. ૬:૧૨:૧૯૩૯). જોશક લોકને ગત્યાવી લેવા મરકારે આ તારકાણિક રાહત આપવી જ ધટે, એણે સમજવું જ ધટે કે ખેડૂત મરશે તો સરકાર પણ સાથે જ મરશે.

ખેડુતોની ફરજ

પણ કોઈ પણ પ્રજા આમ રોજ રોજ ભીંખતો રોટલો ખાઈને સદા જીવી શકે નહિ, એ આપણે સમજવું ધટે. એક જાજુથી ખેતી તરફ વધારે સારી રીતે ધ્યાન દેઈ પેદાશ વધારવી ધટે અને બીજી જાજુથી ખર્ચ પેદાશની સીમાની અંદર આણી દેવો ધટે. આજે તો જૂનો ખર્ચ ઘટયો નથી ને નવો ખર્ચ પેડો છે. જરા નજર ફેરવીશું તો જજારો કે ગામડે ગામડે ચાની હોટેલો પેશી ગઈ છે. દૂધના સંચા પેશી ગયા છે, લોક આળસુ જની વલોપવાનું છોડી સંચે દૂધ વેચી આવે છે; પરિણામે ધીનો રૂપિયો જાઝતો નથી ને દૂધના મજેલા છૂટક પૈસા ચા-પાણીમાં ને પાન-ગીડીમાં ઊડી જાય છે અથવા બીજી છૂટક ખરીદીમાં ચાલ્યા જાય છે. આ સ્થિતિમાં પૈસાનો સંચય તો થાય જ શો? મેં એમ પણ જોયું છે ખેડૂતનો લખતો દીકરો શરમાતો શરમાતો ખેતરમાં વખતે જાય, પણ લૂગડાને ડાઘ ન પડે એની ખાસ સંભાળ રાખે, દોરી ગંધેલા ખૂટ ઉપરની ધૂળ માર્ગમાં વારંવાર કપડાથી સાફ કરે! ઘાસનો ભારો લેઈને પાછા આવતાં મોટર મળી જાય તો ભાડાનો આનો આપી તેમાં ઘાસ નાખી ઘેર લાવે! આવા યુવકોએ ખેતીની શરમ છોડી ધ્યાન દેઈ ખેતી કરવી ધટે, એમણે સમજવું ધટે કે આજની કેળવણીથી આપણું કંઈયે દળદર ફીટવાનું નથી. ખેતીમાંથી પૂરું ના થવું હોય તો શુદ્ધિઓગો વગેરેથી પણ કમાણી કરી ઉગેરા કરવો ધટે. આપણે સમજવું જ રહ્યું કે આજની સ્થિતિમાંથી વહેલા નહિ નીકળી જઈએ તો આપણો નાશ જ છે.

સમિતિઓની ફરજ

આવે કહણ પ્રસંગે સરકારનું ધ્યાન ખેતીને ખેડૂતોને રાહત અપાવવા પ્રયત્ન કરવો એ તો સ્વતંત્ર જ છે; પણ એટલેથી જ પોતાની ફરજ પૂરી થઈ ગઈ, એમ જો મદાસજાની એ સમિતિઓ માનતી હોય તો તો એમની એ ગંભીર ભૂલ છે. ગાંધીજી અને મદાસજા વારંવાર ઠોકી ઠોકીને સૂચના કરે છે કે મદાસજાના કાર્યકરોએ આગડાના પુનરુદ્ધાર વિશે રચનાત્મક કાર્ય કરવું જ જોઈશે, જોરવરાજ્ય વહેલું લાવવું ધરે તો. જિલ્લાઓમાં શું રચનાત્મક કાર્ય થાય છે તેનાં વાર્ષિક નિવેદનો પ્રકટ થાય તો લોહી જળે કે અમારા

હિત માટે સમિતિઓ શું કાર્ય કરે છે. ખેડ જિલ્લામાં 'તો સંગિતિનાં કાર્ય' કરતાં રચનાત્મક કાર્ય કંઈ પણ કરતા દેખાતા નથી. ઇલેક્ટ્રીક વખતે કે એવેજ પ્રમંજે ગામડાંમાં ગત લેવા નય છે, એવેજ પ્રમંજે 'ઓમનામાં' જગૃતિ દેખાય છે; જાડી તો સત્તાઅદલ્ય માટે અંતર્વિગ્રહ ચાલ્યા કરે છે. આવી સમિતિઓ હોય તેના કરતાં ના હોય તો સાફ, 'જેથી' લોકોમાં ડખાડખ થતી અટકે. આ જિલ્લાની સમિતિના અગ્રેસરો મોટે ભાગે પાટીદારો છે. જ્યારે કંઈ જાસ રમવા જેવું નહોતું, ત્યારે 'પાટીદાર યુવકગંડળ' અને 'પાટીદાર લગિનીસમાજ' જેવાં રમકડાં ઘડી કાઢ્યાં, પણ એથી વધારે રૂપાળાં રાજકીય રમકડાં ગણી આવ્યાં ત્યારે પેલાં જૂનાં રમકડાંને હડસેલી મૂક્યાં. એના ઉપરની અદેલી ધૂળ ખંખેરવાનો પણ કોઈને આજે અવકાશ નથી! પરિણામે આજે સામાજિક કાર્ય કરનારા બધા અદશ્ય થઈ ગયા છે. આજે ઘસારો ખાઈ નળગા થતા પાટીદારોમાં સમાજસુધારો પ્રવર્તાવવાથી તેમને કેટલો લાભ છે, એથી કેટલું સરસ રચનાત્મક કાર્ય થઈ શકત, એટલું એ કાર્યકારો સાચી રીતે સમજ્યા હોત તો એ પ્રજા કંઈક ઉન્નત થાત.

લોકલ બોર્ડોનો ધર્મ

ગદાસભાના કાર્યકરો આજે સત્તાઅદલ્ય માટે લોકલ બોર્ડો અને મ્યુનિ-સિપાલિટીઓ કળજે કરવા પ્રયત્ન કરે છે, તેના કરતાં પ્રજાસેવા માટે તેમ કરે તો ૫ ગદાસભાએ જતાવેલું કંઈક રચનાત્મક કાર્ય કરી શકે. એમ લોક-સેવાને હેતુએ લોકલ બોર્ડની સત્તાનો ઉપયોગ કંઈક અમદાવાદ જિલ્લા સમિતિના કાર્યકરો કરે છે, પણ સૌથી મુંદર તો સૂરત જિલ્લાના કાર્યકરો કરી રહ્યા છે એમ ઓમના 'સૂરત જિલ્લા સ્થાનિક સ્વરાજ્ય' નામે માસિક પત્ર વાંચવાથી જણાય છે. એ માસિકમાં લોકહિતના અનેક લેખો આવે છે. એ જિલ્લા બોર્ડના પ્રમુખ લાઇ દુર્લભજી દેસાઇ એક વાર ઉચ્ચત્રી ડિસ્ટ્રીક્ટ કનેક્ટર હતા, તે પોતાના અનુભવનો લાભ જિલ્લાની પ્રજાને કેવી સરસ રીતે આપી રહ્યા છે, એ તો Modern Review નામે કલકત્તાના દેશપ્રસિદ્ધ અંગ્રેજી માસિકના મયા ઓક્ટોબરના અંકમાં પૃષ્ઠ ૪૧૭થી Village Improvement, in Surat District ('સૂરત જિલ્લામાં ગ્રામસુધારણા:') નામે મુંદર લેખ વાંચવાથી સમજી શકાશે. લાઇ કલ્યાણજી ગહેતા જેવા અનુભવી ને જાહોશ કાર્યકર્તા એ જિલ્લા બોર્ડના સ્કૂલ બોર્ડના પ્રમુખ છે, એટલે એ બોર્ડનું કામ પણ સુંદર રીતે ચાલે છે. જે જિલ્લા બોર્ડના કાર્યકરોને સત્તા જ નહિ પણ સાચી લોકસેવા પ્રિય હોય તેમણે સૂરત જિલ્લા બોર્ડનું કામ નજરે

નોંધ આવતું ઘટે. પ્રગ્નસેવા એજ લોકલ બોર્ડોનો સાચો ધર્મ હોઈ શકે.

રાજ્યનો ધર્મ

રાજ્યે સમગ્રવું નોંધએ કે ખેડૂતપ્રગ્ન નાશ પામશે તો પછી રાજ્યનો પણ પુરતજ નાશ છે. ત્યારે રાજ્યની ધરિત્રી સમાન ખેડૂતપ્રગ્નને જીવતી રાખવાજ નહિ, પણ સમગ્ર જનાવવા દરેક પ્રયત્ન રાજ્યે કરવા એ એનો મુખ્ય ધર્મ છે. પાકનાં સારાં જીજ ખેડૂતને આપાય, જેનીના પાક વધે, વધારે ઉપયોગી ને કીમતી પાકનાં વાવેતર થાય, એ પાકને નોંધતું પાણી આપવા નહેરો બોધાય, અનાવૃષ્ટિ કે અતિવૃષ્ટિને વર્ષે ખેડૂત ભૂખે ન મરે એ માટે અનાજના અવારનવાર ભંડારો ભરી રખાય, જીજઓ પાસેથી જે દરે આવકવેરો લેવાય છે, તેજ દરે ખેડૂતો પાસેથી પણ જમીનમહેસૂલ—આવકવેરો લેવાય અને ખેડૂત મમૃદ્ધ થાય એવી સર્વ વ્યવસ્થા કરવી એ રાજ્યનો મુખ્ય ધર્મ છે. પરદેશી સરકારે આજ સુધી પ્રગ્નને—અને તેમજ ખેડૂત પ્રગ્નને પણ—ચૂસીને તેનો જંધો રસકસ વિલાપત લેઈ જવાની દૃષ્ટિએજ રાજ્ય ચલાવ્યું છે, પણ એ સરકારે હવે સમગ્રવું નોંધશે કે એની ચૂમખનીતિથી ખેડૂત સમૂહો ચુસાઈ ગયો છે, એના શરીરમાં હવે દાડકાં ને તેને ચોંટી રહેલી ચાગડી મિવાય જીજ કંઈ ગુણ નથી અને હજી એ પોતાની ચૂમખનીતિનો ત્યાગ નહિ કરે તો ખેડૂત સમૂહો મરી જશે અથવા મરણિયો થઈ સામે યથ જશે ને પરદેશી સરકારને દેશમાંથી હાંકી કાઢશે. એ ભેમાંથી એકંઈ પરિણામ એ પરદેશી સરકારને રુચિર નહિ થાય એ પણ એ સરકારે સમગ્રવું નોંધએ.

ત્રિમુલસમયની મોંઘવારી

આજે દેશમાં દુષ્કાળ તો છેજ, તેમાં વળી યુરોપમાં ત્રિમુલ મળ્યો છે, તેથી વેપારીઓ સ્વાર્થ સાધવા સૌ વસ્તુઓની મોંઘવારી કરી બેઠા છે. પરિણામે મરો મરીજ પ્રગ્નનો એટલે ખેડૂત પ્રગ્નનો પણ. ભવિષ્યમાં મોંઘવારી વધશે એ આશાએ વેપારીઓ માલ સંઘરીને મટ્ટે ચઢ્યા છે. જે વસ્તુઓ પરદેશથી આવવાની હોય તે તો વળતે મોંઘી યાગ, પણ દેશમાં પેદા થતી વસ્તુઓ—ખાદ્ય-ખોરાકી—પણ એકદલત્યુ કરી લેઈને વેપારીઓએ તેને મોંઘી કરી છે. સામાન્ય પ્રગ્નને જીવતી રાખવાને, વેપારીઓ સૌ વસ્તુઓ ઉપર—ખાસ કરીને જીવન-વ્યવહારની વસ્તુઓ—ઉપર ભાવ ન ચઢાવી શકે એ પ્રકારે તેમના ઉપર સરકારે અંકુશ મુકવો ઘટે અને એ અંકુશનો કાયદો સખ્ત રીતે અમલમાં મૂકવો ઘટે. હાગ્યો ઉપર મોંઘવારી

દેશમાં વપરાતા સૌ પ્રકારના—છાપવાના પણ—કાગળો મોટે ભાગે પરદેશથી આવે છે અને તે પણ મોંઘા યથ ગયા છે. એની પણ મોંઘવારી

કંઈ સીમાએ પહોંચશે એની કલ્પના યદ્યપિ શકતી નથી. એ મોંઘવારીને પરિણામે કોઈ કોઈ વર્તમાનપત્ર જંધ થયાં છે, ફેટલાંકે પોતાનાં પાન ઓછાં કર્યાં છે, ફેટલાંકે પોતાનું સવાજમ વધાર્યું છે. કાગળ ગમે એટલા મોંઘા ધશે, તોપણ 'પાટીદાર' જંધ ન કરવાનો, તેનાં પાન ન ઘટાડવાનો, કે તેનું સવાજમ ન વધારવાનો એક વર્ષ સુધી તો નિશ્ચય છેજ. ત્યાર પછી તો જે થાય તે ખરું. માદરોની સહાનુભૂતિ હશે, તેઓ નવું માદરો મેળવી આપશે તો તો કશોય ભય નથી.

મિ. ઝીણાએ મહાસભાની આંખ ઉઘાડી

દેશમાં એકય હોય, ખાસ કરીને દેશની જે મોટી કામો, હિંદુ ને મુસલમાન વચ્ચે એકય હોય, તો સ્વતંત્રતા મેળવતાં જતાય વાર ના લાગે એ વાત માત્ર સાચી. પણ એ વાત ઉપર હદ કરતાં વધારે ભારે મૂકીને મુસલમાનોની ઝોંક નાની ટોળીને—મિ. ઝીણાની મુસ્લીમ ટોળીને—મહાસભાએ ચઢાવી મૂકી અને એ ટોળીને મુખે મહાસભા હિંદુઓની પ્રતિનિધિસભાનું ઉપનામ પામી! હિંદુઓના અભિપ્રાયની અવગણના કરીને પણ મહાસભાએ મિ. ઝીણાની મુસ્લીમ ટોળીને પંપાલવાં કરી, પસવાળ્યા કરી, તેને ભાષ-ખાપા કર્યાં કર્યાં; પણ એમ એમ મિ. ઝીણાના ગિમ્મતો પારો જાયે ને જાયે ચઢ્યાં કર્યો! મુસલમાનોને મહાસભાનાં પ્રધાનવટાવાળા પ્રાન્તોમાં અન્યાય થયાં કર્યાં છે, એવી પોકળ ખૂમો તેમણે પાડવા માંડી. અન્યાયનો એક પણ દાખલો એ આપતા નથી—હોય ત્યારે આપે ને! પં. જવાહરલાલ જેવા મહાસભાનાં અગ્રેસરોએ એકય મારે મિ. ઝીણાને સમજાવવા ખૂબ પ્રયત્ન કર્યાં, પણ ત્યારે મિ. ઝીણા તો હેઠે પાટલે જઈ બેઠા, અને મહાસભાના પ્રધાનોએ અંગ્રેજ સરકાર સાથે અસહકાર કરી રાજીનામાં આપી પ્રધાનવટાં છોડ્યાં, ત્યારે મિ. ઝીણાએ એકમાં આવી જઈ મહાસભાના જુવમયી મુસલમાનો છૂટ્યા, એવે જાહાને આખા દેશના મુસલમાનોએ તા. ૨૨મી ડીસેમ્બરને દિવસે પ્રભુપ્રાર્થના કરવી, એવો ફતવો કાઢ્યો. દેશના જાહુ થોડાંજ મુસલમાનો ઝીણાના પક્ષમાં છે, એટલે એ ફતવાનો અગલ જાહુ નથી થયો; છતાં એનો ફતવો કાઢીને એમણે મહાસભાની આંખ તો ઉઘાડીજ દીધી! હવે તો મહાસભા સમજી ગઈ કે મિ. ઝીણાને એકય જોઈતું જ નથી, એમને તો દેશમાં અંગ્રેજ રાજ્ય અથવા તો ઝીણા રાજ્ય જોઈએ છે. હવેજ ઉવટે સમજીને પં. જવાહરલાલે, સરદાર વલ્લભભાઈએ અને જીજ્ઞાનેતાઓ કહી દીધું કે મિ. ઝીણા સાથે એકયની કોઈ વાટાઘાટ શક્ય નથી!

મિ. ઝીણાની આંખ ઉઘાડો

દવે મંદાસલાએ ઝીણાની ટોળીને પડતી મૂકી. દેશના આગ મુસલમાનો સાથે સંપર્ક સાધી એકબીજા પ્રવાસ કરવા ઘટે ને મી. ઝીણાની આંખ ઉઘાડી દેવી ઘટે. કારણ કે આજે તો દેશના મુસલમાનોનો મોટો ભાગ મિ. ઝીણાની મુસ્લીમ ટોળીની વિરુદ્ધ છે અને એ ટોળી દેશના સમગ્ર મુસલમાનોનું પ્રતિનિધિત્વ ધારણ કરવાનો દાવો કરતી હોય તો હેક ખોટો છે એમ અનેક મુસલમાન મંડળોએ જાહેર કરી દીધું છે. ત્યારે એ મંડળોએ પોતાના પ્રતિનિધિઓની એક પરિષદ ભરીને કરાવ કરવો જોઈએ કે મિ. ઝીણા કે તેમની મુસ્લીમ ટોળી સાથે આગરે કંઈ લેવાદેવા નથી, સરકાર કે મંદાસલા દેશના સમગ્ર મુસલમાનોને નામે એ ટોળી સાથે જે કંઈ વાટાઘાટ કે નિર્ણય કરે તે જામને માન્ય નથી. પછી એ કરાવ પાર્લામેન્ટ, વાઇસરોય અને મંદાસલા ઉપર મોકલી દેવો ઘટે. કારણ કે અંગ્રેજ સરકાર દિલ્લે સ્વરાજ્ય આપવા ઇચ્છતી નથી, મારે જ તો હિંદુ-મુસલમાનના મતભેદનું જાદાનું કાઢે છે અને એ જ જાદાનાને જોરે મિ. ઝીણા અને એમની ટોળી ફૂટે છે. પણ દેશના મુસલમાનો આજે કરાવ કરી મોકલે તો મિ. ઝીણાની આંખ તુરત બંધ થઈ જાય અને એકલા ચોભોલા બની ગયે વખતે દેશદિશામાં જોડાય. સરકારનું પણ નિર્ધારક જાદાનું હવામાં બીડી જાય ને એની પણ આંખ બંધ થઈ જાય!

માડીને કહેજો જે દીકરી બળી મરી!

આંખમાં ભાઈ જોડાભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલને મળિયેના નામે ૧૮-૨૦ વર્ષની ઉંમરનાં પુત્રી દત્તાં. સાડું નરમું કરતાં કરતાં તે એન છેવટ સુધી કુંવારાં જ રહી ગયાં દત્તાં, વડીલોને જ દોષે—સમાજને દોષે પણ. ભાઈ જોડાભાઈ તો ગુજરી ગયા છે, પણ મળિયેનેને ડાહ્યાભાઈ નામે ભાઈ છે, જે આણંદમાં કટકોંક વખત ચાન્દા હાઇ સ્કૂલમાં શિક્ષક દત્તા. જોળાને મોંએ ગળણું દેવાયું, કૂવાને મોંએ કંઈ ગળણું દેવાયું? એ જ પ્રમાણે લોક તો જમે તે વાનો કરે. એમને એવી વાનો કરતાં કાણ રોકી શકે? પણ જલ્દા પ્રકટ થયેલી વાત પ્રમાણે એ એના મળિયેના ગઈ ધનતેરસને દિવસે ધાસતેરનું ફાગસ-હોલવતાં સળગી બળી મર્યાં. ‘માડીને કહેજો જે દીકરી બળી મરી!’ એવો સંદેશ એમને પરદેશી પંખી સાથે માડીને મોકલવાનો તો દત્તા નહિ, કારણ કે પોતાની વિધવા માડીની આંખ મામે જ એ કુંવારી, અને લગનનું ઠેકાણું નહિ પડ્યાથી બંકારી બનેલી દીકરી બળી મરી!

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

કુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તન્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૬
વર્ષ. ૧૭

આલુદ

માહ
અંક ૪

હું તો એક વિધવા હતી

મહુએ ગણેલા ઔન્દર્યનું પાન કરતી હું દિનદુ સમાજમાં ગણિકા તરી
જન્મી હતી. દિવસભર દોડતી, રમતી, ફૂટતી હું અજીવિકસી કળી હતી, ત્યા
એક ભ્રમર આવી પોતાના કોતિલે કંખથી મને કડી મારા મોના અમ
સમાન સ્વાદિષ્ટ મધુર રસનું પાન કરી ગયા. લગ્ન એટલે શું, પંતિ એ કા
પત્ની એ કાળ, તે મને ખગર પણ નહોતી તે પહેલાં તો હું વિધવા ગતી
મારું લગ્ન ક્યારે થયું, કોની સાથે થયું, હું વિધવા ક્યારે ગતી, તેની પ
મને ખગર નહોતી. વિધવા કોને કહેવાય, વેધવ્ય એટલે શું, તેથી પણ
અચાતજ હતી, તે ગધું સંગળું, જાણું, તે પહેલાં જ મારે મારા દિનદુ સમાજ
રિવાજવેદી હિપર મારા જીવનનું જલિજનન આપવાનું આવ્યું. જ્યારે હું ના
હતી, ત્યારે એક મને કેટલાંક ઓપુરોને મેં મારા ઘરમાં રુદન કરતાં જોય
મને ખગર પણ નહોતી કે તે કેમ રહે છે, તે વખતે મારી પાકોશણો મા
પાંસે આવી. રાત્રીના આઠેક વાગ્યા હશે. મને તેમણે પોતાની સાથે લીધ
મેં પૂછ્યું: 'મને ક્યાં લેઈ જાઓ છો? મારે તો તમારી સાથે નથી આવ
મને જીવ આવે છે.' એટલામાં મેં મોટી રાડ સોજળી: 'રાંડ, જલુ ચિખાવ
થઈશ નહિ, તારો ધણી મરી ગયો છે.' રાંડના મોઢા અવાજને લીધે હું એકદ
દગાઈ ગઈ અને મેં રડી દીધું. જ્યાં જોય સાથે મને લાગેલે લેઈ ગયાં અ
પછી ત્યાં શું થયું? મારા હરતકમળોને વધુ સુંદર જનાવતાં અને મને પ્રા
સંગાન પ્રિય મારાં કંકણોને તોડી નાંખ્યાં તે વખતે મારાંથી રડી શકાયું નહિ
હું હૈયાકાટ રાઈને કહેવા લાગી: મારાં કંકણ લાગશે ના, પણ મારું ક
કાળું સાંજળું? મારી માતાને હું ઘણીજ વહાલી હતી, છતાંય તે વખ
મારી માતાએ પણ મારો પક્ષ ખેંચ્યો નહિ. આમ હું સુંગર વિનાની જન

ખીર્ન કેટલાંક લાગણીવાળાં બેરોંગે મને આશ્વાસન આપ્યું: 'બેન, રડીશ મા; તને કાલે ખીર્ન લાવી આપીશું.' આથી હું કંઈક શાન્ત ગતી. મારાં કંઈજા તોડયા ગાદ દશ દિવસે એક જોજી મેઢાન ધા મારા ઉપર પડ્યો: તે પ્રાતઃકાળે મારા સ્થાગ વાળતી લાંબી લટોથી શોભી જ્વેલી મસ્તકની સુન્દરતાનો નાશ થયો: બે સ્ત્રીઓએ જોરથી ગતે પકડી મારા મોંમાં દૂધો મારી દગ્ગમ પાસે મારા વાળ કાપી નંખાવ્યા! આમ આ મમાજના ગિવાજના પ્રતિપાલન સાફ મારા સુન્દર વાંજનો નાશ થયો. મારી વેદનાની કાંઈએ દરકાર ન કરી, મારાં આંમતી કોઈને દયા ન આવી અને મારા વાળનો ફૂર સમાજે નાશ કર્યો. દગ્ગમ પશ્ય આપું ફૂર કર્મ કેમ કરતા હશે?

આ વાતને દશ વર્ષ થયાં. હું મારે સામરે ગઈ. ત્યાં મેં શું જોયું? બધાં મારો તિરસ્કાર કરતાં, મને સો દુશ્મન સમાન ગણતાં, મારી કાંઈ પશ્ય વેદના ઉપર લાગણીની આછી ઝાંખી પશ્ય કરતાં નહિ. મને ગંડ, કુલટા, વગેરે શબ્દોથી સંબોધતાં મેં ઓતે જોયાં. આથી મારું હૃદય શોકપૂર્ણ બન્યું. રાત્રે શું જોયું? મારાં જુદાં સાસુ-સસરાને શયનગૃહમાં એક ખીર્ન સાથે વાતો કરતાં સાંભળ્યાં.

હું સમાજને પૂછું છું કે મર્માંજે મારા જેવી કુમળી કન્યાઓનું જીવન કેમ નષ્ટ કર્યું છે? સ્ત્રીઓને વૈધવ્ય પળાવવાનો સમાજને શો દક્ક છે? જો ફૂર સમાજ, જો ફૂર દિન્દુ સમાજનાં બચરયાપકો, જુઓ! હું કહું તે સાંભળો: જે જુદાં થયાં છે તેઓ પશ્ય પોતાંની વિષયવાસના પોષ્યે જાય છે, તેમની પશ્ય વિષયલાલસા શાન્ત થઈ નથી; તો અમારા જેવી કૌમાર્યવયમાં વૈધવ્યને પ્રાપ્ત થએલી કુમળી સ્ત્રીઓ સંયમ કયાંથી પાળી શકે? જેમણે બાળપણ વિતાવ્યું નથી જતાં જેમને વૈધવ્યની ફૂર હૃદયઘાતક જંજીરમાં જંકડાવાનું થયું છે, તેઓ કંઈ રીતે મનને કળાજે રાખી શકે? જેણે શૃંગારનો ગિલકુલ સ્વાદ લીધો નથી, તેઓ શૃંગાર કંઈ રીતે ત્યજી શકે? જોલો સમાનનેતાઓ, સ્ત્રીઓના જીવનને કચરવાનો અધિકાર તમને કયાંથી મળ્યો? તેમના સૌન્દર્યને કચરી નાખી જીવનભર દુઃખી જનાવવાનો અધિકાર તમને કોણે આપ્યો, જેથી બાળપણથી જ તેમને વૈધવ્ય પળાવે છે? જોલો, તમે પુરુષો, જેમણે સમાજના કાયદાઓ રચ્યા છે તેઓ ફરી કેમ પરજો છે? તમે દશ દશ વાર પરજો, જુદાં થયા જતાં તમારી વિષયવાસના પૂરી થતી નથી, તો સ્ત્રીની કેમ ફરી પૂરી થાય? તમને જુદાંજે સંવમ પાળવાનો આવે છે, જતાં પાળી શકતાં નથી તો બિચારી કુમળી કન્યા, જે લગ્ન શી વસ્તુ છે, એ પશ્ય સમાજે તે પહેલાં તેને વિધવા જનતાં સંવમ પળાવવાનું કહ્યું તે કેમ જતી શકે?

સમોજને આટલાથી પણ સંતોષ ન થયો. જે સમાજે મારા શૃંગારના આનંદને કચરી નાખ્યો, મારા દરરોજ નવીન સુંદરતા ધારણ કરતા જીવનને વેંડી માર્યું; મારા હમેશના વિકાસનો, મને કુદરતે અર્પેલા મૌનદર્શનો મને હમેશને માટે ધરની ચાર દિવાલોની ફાટડોમાં પૂરી ગળી નાશ કર્યો, તે સમાજને તોટલાથી પણ સંતોષ ન થયો; તેણે તો મુલ્ય કાર્ય વળતે હું આગી આવું તો મારા અપશુકન ગણ્યા! આ સમાજ હવે જાગશે? અને નહિ જાગે તો? તો શું થશે? મારા જેવી લાખો વિધવા કન્યાઓના અભિશાપોથી સમાજનો નાશ થશે. જે સમાજમાં સ્ત્રી એટલે મુલામ, વિપવ પોષવાની પૂનળી, એવી માન્યતા છે તે સમાજનો જમાનો હવે ગયો છે. હવે તો સ્ત્રી એટલે દેશની સાચી માતા, તેને પણ પુરુષો જેટલા જ દક્ષો છે, એમ માનનારો જમાનો આવ્યો છે. તે પ્રમાણે સમાજરચના નહિ થાય તો એ સમાજનો જલદી નાશ થશે.

માટે પ્રાર્થના છે કે લગ્ન શી વસ્તુ છે, એ પણ નહિ સમજતી જાણિકા બાલ્યવયમાં વૈધવ્યપાત્ર થએલી હોય તો તેને ખીજ વળત પરણવાની તેનાં માખાપે અને સમાજે છૂટ આપવી જોઈએ; જેણે પતિદેવનું મુખ પણ ન જોયું હોય તે જાળવિધવા થયા પછી ફરી પરણે તો તેમાં ગિલકુલ પાપ નથી અને તેવી જાળાને વૈધવ્ય પગાવનારજ પાપી છે. ફેટલીક વિધવાઓ મધ્યમ નહિ પાળી શકવાથી કહેવાતાં પાપી કૃત્યો કરે છે, તેના કરતાં સમાજ તેઓને લગ્ન કરવાની છૂટ આપી તેમને એમાં કૃત્યોથી બચાવે એ વધુ ક્રેવરકર છે. સમાજને બોલેજ વૈધવ્ય પાળવું અને પગાવવું એમાં કંઈયે અર્થ નથી અને એ વૈધવ્યમાં કંઈયે તપ નથી. એના કરતાં લગ્ન વધુ ફિલકર, બ્યાજખી અને ન્યાયસરનું પગલું છે. વિધવાઓ કંઈ વનમાં વસતી નથી, તેઓ કુટુંબમાં રહે છે; તેમની નજરે રાત્રિદિવસ કુટુંબની વિલામરૂતિ પડે છે. હૃદયનો સંયમ જાળવવા લલલલા વિશ્વામિત્ર પણ કળી ગયા તો એક સામાન્ય વિધવાનું શું ગળું? એના કરતાં પહેલીજ તકે પ્રથમ લગ્નના ઉત્સાહ જેટલાજ ઉત્સાહથી વિધવાનાં લગ્ન થાય એ ઘણુંજ પુણ્યજનક અને આશીર્વાદનું પગલું છે.

શબ્દચિત્ર આથી વિશેષ શું કહી શકે? વિધવાઓને ફેટલાં દુઃખો છે તેના ખ્યાલ લેખિની પણ ન આપી શકે; તે તો દિન્દુ સમાજમાં વિધવા તરીકે જીવન જીવે ત્યારેજ મળે. ટુંકમાં મારી એજ વિનંતી કે વિધવાનાં આંસુથી અને અભિશાપોથી સમાજનો નાશ નક્કી છે, માટે તે સ્થિતિ ટાળવી જ જોઈએ. અને તેમ કરવા સહસર્વદા સેવાદાઈ કરી વિધવાઓના પ્રતિ યોગ્ય ફરજ જાળવવી એ ધર્મ માનો કે ગમે તે માનો, પણ સમાજસેવકનું એ કર્તવ્ય છે.

મોટા કરાળા (હાલ કલાસા) . . . સોનાએન શંકરભાઈ પટેલ .

અતૂટ કિલ્લેખંધી

૧. લગ્નપ્રથા

કુટુંબમાંથી ઘર, ઘરોથી શેરી, અનેક શેરીઓ અને મહોલ્લા વગેરેથી ગામ, અને આવાં અનેક ગામોનું એકીકરણ એજ આજની દુનિયા. આમ જાણે સદકારમાંથીજ સૃષ્ટિનો જન્મ, દુનિયાનાં અનેક રાષ્ટ્રો, રાષ્ટ્રો પરત્વે સુમેળ-તાના અનેક સંધો; એવા નાના સંધો આજે સામાજિક-વહેવાર વાણીમાં ગોળ-વાડા કહેવાય છે. આમ પાટણવાડો પણ એક મોટો વાડો છે. તેમાં વળી બેતાળીસ, સત્તાવીસ, ગાર, નવ અને પાંચ ગામનાં ગોળ-જૂથ યહ પડ્યાં છે. આમાં લેલિવા પાટીદારનો મુખ્યત્વે કરી વાસ છે. કાંઈ પણ રાષ્ટ્ર પોતાના રક્ષણ માટે પોતાની જે કિલ્લેખંધી કરે છે, તે કરતાંય અધિક કિલ્લેખંધી આવાં ગણ્યાગાંઠ્યાં ગામડાંઓનાં પેટાજૂથોએ કરી છે. કાંઈ-પણ સાદસપીર આવી કિલ્લેખંધીમાંથી ખસી શકવા સમર્થ નથી નીવડી શકતો. આ જ્યાં જૂથો પેટી અને અમારા પાંચ ગામના જૂથની આંતરિક વ્યવસ્થા વિષે વાત કરી રહ્યાં છીએ. તે પાંચ ગામ તે વાલમ, જાલીસણા, સડેર, ભાણકુ અને મણુંદ. પાટણવાડામાં આ પાંચ ગામો કંઈક મારાં, મોટાં અને આગળ પડતાં ગણાય છે. જોગળ ગોળ-જૂથની દૃષ્ટિએ કંઈક સંસ્કારી ગણાય છે. પણ તેના સંસ્કાર તો ઈશ્વરભૂઈ જેવાજ છે, અંદરનો ચડો તો ગમે તેવાને ઓકારી આવે તેની દુર્ગંધ વાળો છે.

આ પાંચ ગામોએ પોતાનાં પાંચ ગામ પૂરતીજ કિલ્લેખંધી કરી હોત તો હીક, પણ આજે તો દરેકે પોતપોતાના ઘરની કિંમત આપમેળે આંકી દીધી છે. આમ ઘર ઘરનું ક્ષેત્ર આજે નિરાણું થયું છે, જેથી કન્યાની લેવડદેવડનો પ્રશ્ન એટલાં જ્યાં વિકટ જની ગયો છે કે તેનો ઉકેલ એક કુશળ સમાજ-શાસ્ત્રીથી પણ થવો મુશ્કેલ જની ગયો છે. લેવડદેવડમાં સાટાપેટાનો રિવાજ મોખારે સત્તા ભોગવી રહ્યો છે. મુશ્કેલા સમાજમાં ન્યારે વર-વધૂનો સંબંધ ઉભય પક્ષની વિદ્યા, ચારિત્ર્ય અને લવિષ્યના એકમરણા લક્ષ્યગિન્દુ ઉપર અવલંબી રહ્યો હોય છે; ત્યારે અમારા આ સંસ્કારી (?) સમાજમાં લિંગનીયનો ભેદ સંપૂર્ણપણે મચવાઈ રહ્યો છે પોતે માની લીધેલી પોતાની ઉચ્ચતામાં. આવા માનવીઓમાં તેમનાથી નીચ કહેવાતા માનવીઓ કરતાં કાંઈ પણ જાનની ઉચ્ચતા નથી. નીચા ગણાતા વર્ગોમાં પણ જેમ કન્યાવિક્રય, સાટાપેટાં, વર-વિક્રય વગેરે છે, તેમજ લિંગ ગણાતા વર્ગોમાં પણ છેજ. ત્યારે પ્રશ્ન એજ છે

કે ઝોમની ઉચ્ચતા શેમાં ગ્રામાઈ છે? આવા જિંયા ગણાતા વર્ગોએ આ પાત્ર ગામના સમાજમાં જે અનિષ્ટ તરતો ધુમાડો દોખાં છે તે એટલાં જ્યાં તો ભયંકર છે કે તેમને તે ભયંકરતાની લેણ માત્ર પણ ખજાર નહિ હોય. જિંયાનીચના આ ભેદથી આજે તો એકજ ગામમાં પણ અંદર અંદર લગન થવાં શરૂ થયાં છે, બીજી પેઢીનાં ભાણેજનાં મોસાળપક્ષ સાથે લગનમંથીથી જોડાતાં થયાં છે. અમને તો લાગ છે કે પોતાની કિંમત જિંયા આંકનાર આ માનવીઓ પોતાની કડકાઈ નહિં મૂકે અને માનવધર્મ જૂલશો તો જરૂર દશ વર્ગની અંદર પહેલી પેઢીનાં પણ ભાણેજનાં મોસાળ પક્ષ સાથે લગનમંથીથી જોડાશે. શાસ્ત્રની આજી વિરુદ્ધનાં આ લગ્નોત્તું શું પરિણામ આવશે?

સાટાપેટાંથી અને આવા નિષ્કુર ઉચ્ચનીચતાના ભેદથી સમાજમાં એટલો જાધો અણુવિશ્વાસ વધ્યો છે કે તેની હદ નહિ. વર-વધૂને નિગંત્રણે જાપ ને તેમાં કંઈક ચૂક થાય તો આજરના લીલામ સાથે પરત થવું પડે. દશ પંદર વર્ષ ઉપર વિશ્વાસથી થતી કન્યાની લેવડદેવડમાં અને આજની સ્થિતિમાં એટલી જાધો વિયમના વ્યાપી છે કે તેનું ખર્ચે સ્વરૂપ કલમમાં ઉતારવું પણ મુશ્કેલ છે. આ કદુ રિવાજથી તો આજે લોકોમાં એટલો સુધી આમુર અને કસાઈ વૃત્તિ આવી છે કે પુરાણોમાં વર્ણવ્યા મુજબ આજે જિંયા ગણાતા વર્ગમાં ગિયારી નિર્દોષ જાળાઓનાં દરજો થવાં શરૂ થયાં છે. સમાજની અધોગતિની આ પરકાષ્ટા નહિ તો જોશું શું?

આમ પોતાની જાને જિંયા ગણાતો વર્ગ પોતાના ગોળ-જૂથ-વાડામાં પગલો જમાતદારે છોડાં પડાતાં જોઈને પંજ સમાજનો ઉદ્ધાર કરવા નીકળે તો સારું. ઝોમની ઉચ્ચતા કદાચ તેમના ધારવા પ્રમાણે વ્યાજની હોય તો પણ ગિરિશિખરે ચડેલો માનવી તલેટીના બાગનો મધુર વાસ લેવા જેમ નીચે આવે છે; તેમ એ કહેવાતા જિંયાઓએ નીચે આવવું જ રહ્યું.

ખરી રીતે જોતાં તો જેમ વડીલનો પુત્ર કાયદાની પરીક્ષા પસાર કર્યા સિવાય તેમજ સગંદ લીધા સિવાય ન્યાયની અદાલતમાં વડીલ તરીકે વડીલાત કરવાનો દાવો કરે તેવો જિંયા ગણાતો કુળવાનસાહીનો આ દાવો છે. તેમના વડીલોએ સાચવેલી ખરી કુલીનતા ને ગૃહસ્થાઈ તો, તેઓ આ ફના દુનિયાને છોડીને ગયા તેમની સાથેજ, ચાલી ગઈ છે. છતાં પણ તેમના વ્યાજના દંબી ને અભિમાની પુત્રો તેવી કુલીનતાનો ફાગટ દંબ કરી સમાજની અંગેક વ્યક્તિઓને છેતરે છે. વધારામાં તેટલું જ પોતાની જાતને પણ છેતરે છે.

ખૂનજ વિચારને અંતે સમજશે કે કન્યાવિક્રયનો વેધક રિવાજ આવી

ખોટી કુલીનતામાંથી જ જન્મ્યો છે. પિતાઓ કન્યાદાન દેતા મટી કન્યાને પોતાનું ધન ગણી પશુવેચાણની જેમ રોકક નાણાં ઉપજાવતા થયા છે. વધુ નાણાંની લાલસાથી અને કુળવાન કુટુંબના છુંડમિજાજથી ત્રાસીને કન્યાનો પિતા ગમે તેવા વર શોધી કાઢે છે, તેમજ મરીમીને કારણે તદ્દન ઓછી કિંમત વડે પોતાના પુત્રોને પરજીવવાની ઉમેદથી તદ્દન કુસંસ્કારી કન્યા સાથે મેળ શોધે છે. આને પરિણામે સમાજ બ્રહ્મતાથી હલ્લગલી ગયો છે અને વિદ્યા, વિચાર, ગુણ, ચારિત્ર, વય, વગેરે અનેક પ્રકારનાં અસમાન કલ્પેડાં જન્યાજ કરે છે. આથી સમાજમાં મોટે ભાગે ગૃહસ્થાશ્રમ ખાલી નિભાવવૃત્તિથી જ ચાલી રહ્યો છે.

ઉપર મુજબ સમાજની ખોટી કુલીનતાની, ઉચ્ચનીચતાના ભેદની રૂઢિને પાપે મમાજ ઉપર અનેક પાપો ઊતરી પડ્યાં છે. સમાજનાં આવાં તત્ત્વોનો મંભીરતાથી અભ્યાસ કરી તેમનો નાશ કરીને જગતના અન્ય સમાજોની દરોળમાં ઊભા રહેવા સમાજની દરેક વ્યક્તિ પ્રયત્નશીલ જાને તો સમાજ કેટલા ટૂંકા વખતમાં ઉચ્ચતા પામે? કેટલું મુખ રથપાય? નારીજાતિના કેટલા બધા પાપો જોછા થાય?

વર-કન્યા બંને કેટલાં સુશિક્ષિત, ચારિત્રશીલ અને ગુણશીલ છે, તે વિચારી તેમના ભાવિ મુમેળથી જ લગ્નપ્રત્યેના નોડાણની પ્રથા પડે તો સમાજ ઉત્તત થાય ને કેટલાંય દુઃખો દૂર થાય.

આ સમાજમાં લગ્નના જેવો જ વિધવાનો પણ મદાન વિકટ પ્રશ્ન છે. કુલીનતાના અંધાપામાં કુળવાન વર ઝડપાઈ જશે, જાળવધૂ જાળપણમાં જ મૃત્યુને વશ થશે તો પુત્રના બીજા લગ્નથી હુંડિયામણનો બીજો એક મળશે, એવા દુષ્ટ પાપી વિચારોમાંથી જાળલગ્નનો જન્મ થયો છે. જાળલગ્નનો આવા પાપી વિચારથી સમાજમાં અનેક જાળવિધવાઓ થવા પામી છે. તેમનું જીવન એવું તો ભયંકર અને છે કે એવા ભયંકર જીવનમાં કોઈ પુરુષ મુકાય તો તે તેજ ક્ષણે આત્મઘાત કરે! એવી જાળવિધવાથી પુરુષો નિર્મોહ રહે અને તેની ઉપર કુદૃષ્ટિ ન કરે તે સારૂ તેમની આંખોએ પાટા બંધાવવાને બદલે વિધવા બેનોના ગાથાના વાળ મૂંડાવવાનું નિષ્ણાત સમાજશાસ્ત્રીઓએ વિધાન કર્યું! લગ્નના પવિત્ર સંસ્કાર થયા જાદ જે જાળાઓ પોતાનું અર્ધ ધર પણ જોના પહેલાં જ વિધવા ગતી હોય, તેવી પણ વિધવાઓ અમારા સમાજમાં છે, છતાં એવી વિધવાબેનોએ ફરી લગ્ન કરવું એ પણ મદાપાય મનાયું. પણ પુરુષને છેલ્લો ધડી સુધી પરજીવાને સમાજે પરવાનો આપ્યો! ૬૫ વર્ષ સુધીની ઉમર સુધી અનેક ભોગ ભોજન્યા છતાં તેને ફરી ફરી લગ્નના કોડ જાગે છે, તો પેલી ધરમાં પુરાએલી જાળવિધવાની શી દશા હશે, તે જાણવાની પુરુષવર્ગે

આજ સુધી કદી પણ પરવા કરી નથી. આના કરતાં વધુ ભ્રષ્ટ માનવહીનતા બીજી કંઈ હોઈ શકે? ધન્ય છે આવા નરવીરોને, સંગાજનો આવા ધારાસાંચીઓને!

પોતાનાં જીવન આટલાં અશુદ્ધ અને ભ્રષ્ટ હોવા છતાંય જે બાળવિધવા બેતોએ સંભારતું મહેજ પણ સુખ અનુભવ્યું નથી તેમના જીવનને અર્પીશુદ્ધ નિહાળવાના કાંઠ પુરુષોને કંઈ ઉદાર ભાવનાએ જગતા હશે? વિધવાબેતોએ નિહાળીપર્યંત પવિત્રતા પાળીજે, એવા કાળા અને ગોઝારા કાવદાથી તેમજ સમાજની અતૂટ કિલેખંધીથી થએલા ઝેરી વાનાવરણથી ગૂંચળાઈને ધણીયે વિધવાઓ સમાજ ગહાર આંધી ગઈ છે અને કરુણ રસ્તે આક્રંદ કરી રહી છે. તેમની રિયતિ તો નજરે નિહાળી પણ જલ્પ તેમ નથી. કેટલાય ગર્ભપાતોના શાપો મમાજે વહોર્યાના દાખલા જાન્યા છે. પિતૃપક્ષે તેમજ શ્વસુરપક્ષે વિધવાઓના આત્માઓતો ભાગીતે ભુક્ષો કર્યાના જનાવો પણ મમાજે હિંમતી આંખે નેવા, કર્યા છે, કેટલીય વિધવાબેતોને વિધવાશ્રમો ખતાવ્યા છે. સમાજમાં હડધૂત થએલાં વિધવાઓનાં જાલો જોવા આશ્રમોમાં કેટલાંય ખડકાયાં હશે. આ જાણુંય સમાજ વિશાળ હૃદયે અને ઉમદા દષ્ટિએ જોઈ રહ્યો છે! સમાજની આ રૂઢિના અધ્ધરમાં આમ અનેક વિધવા બેતોએ આત્મખસિદાતો આપ્યાં છે! મમાજની અધોમતિનું પ્રથમ અને મુખ્ય કારણ વિધવા બેતોના શાપો છે. જ્યાં સુધી આ શાપોનું નિવારણ ન થાય ત્યાં સુધી આ સમાજતો ઉદાર દૂર દૂર છે, એમ નક્કી સમજવું. આતો સીંત્રો અને મરણ ઉપચાર એજ હોઈ શકે કે કમમાં કમ અક્ષતયોગિ બાળવિધવા બેતોને પુનર્જન કરવાની મમાજ છૂટ આપે અને આ રીતે વિધવાના શાપોને આંધીવાંદના રૂપમાં ફેરવી દે અને એમ કરી મગરત સમાજનો ઉદાર કરે.

ભાણુ

• શાયબેન મોહનલાલ પટેલ

વહાલીબેન પુરુષોત્તમદાસ પટેલ

—*—

• છૂટાછેડા

સંધ્યાનું સામ્રાજ્ય ફેલાયું. કળાદેવીએ આકાશમાં સેતેરી સાંધીઆ પૂર્યા. સૂર્યદેવે વસંતો વિદાય લીધી. અનિલની ગંદ મંદ લહરીઓ વહેવી શરૂ થઈ. પક્ષીઓ પોતાના માળા તરફ કિલકિલાટ કરતાં ઉડવને કરી રહ્યાં હતાં. પેલા કાળી મજૂરી કરતા અને પરસેવાને ટીપે અનાજ પકવતા જગતના તાત (ખેડૂનો) પોતાનાં કુંડુંખીજતોને મળવા ત્યાંનંત મતિએ પોતાના ગૃહ તરફ પાછા ફરતા હતા.

દૂર દૂર આમ્રકુંજમાં કાકિલાના ટહુકાર સંભળાયા અને પર્વતોએ પડધા પાડ્યા: હુહ..... હુહ..... હુહ. ઉ. ઉ! અને મર્વત્ર આનંદ પ્રવર્તી રહ્યો. વાતાવરણ આનંદમય લાગતું; છતાં નહોતો આનંદ પ્રકૃતિસૌન્દર્યમાં મહાલતા સુખી ગણાતા પેલા જોડલાને.

લગ્ન પછી કુદરતી રીતે આવતી સારીગિક ખામીઓને કારણે કેટલાયે પાપાણ્ણદય પતિઓ પોતાની પત્નીને તરછોડે છે, ફરીથી લગ્ન કરવાની પોતાની ઉમેદવારી જાહેર કરે છે અને ફરીથી લગ્ન કરી પોતાની બહાદુરી માને છે. એવા જનાવો જગતમાં અને છે, પરંતુ આજનો જનાવ તદ્દન નજીવો હતો—વજુદ વગરનો કહીએ તો પણ ચાલે; પરંતુ તેમાં સહન કરવાનું તો ફક્ત સ્ત્રીજાતિને જ ને? કુદરતી જનતા જનાવની સામે લડવાને પણ માણસ તદ્દન અશક્ત છે.

હું જે રસ્તા ઉપર ચઢને જતો હતો તે તો જાહેર રસ્તો હતો. હું, મારા ખ્યાનમાં ને ખ્યાનમાં ચાલ્યો જતો હતો, તે વખતે મને નહોતી કાંઈ પડી. પરંતુ એક ધરમાંથી આવતા અવાજ તરફ મારું ખ્યાન ખેંચાયું અને એકાએક શી વાત ચાલે છે તે સાંભળવા ઉત્સુક જાન્યો. મેં એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળ્યું:

“તારે અને મારે હવે નહિ બને.” પતિનો પહાડી સ્વર જાન્યો.

“કાંઈ કારણ?” પત્નીનો મંજુલ પણ વેદનાપૂર્ણ સ્વર નીકળ્યો.

“આપણા બંનેના સ્વભાવમાં સુમેળ નથી.” તરતજ પ્રત્યુત્તર વળ્યો.

“નજીવા કારણસર મને આમ શા માટે તરછોડો છો? મારા દિલને આધાત ચાલે છે. મને શા માટે દુઃખી કરો છો?” તેણે અશ્રુપૂર્ણ નેત્રે કહ્યું.

“તેને માટે હું શું કરું? દિલગીર છું.” પતિએ દિલગીરી બતાવી.

“તો તમારે તે નિભાવવું જ જોઈએ, તમારી તે ફરજ છે.” પત્ની પતિની ફરજનું જાન કરાવતાં બોલી.

“નિભાવે કાંઈ પાલવે તેમ નથી. મારે શા માટે જીવનને આગ વેડી દેવું?” પતિનો બેદરકારીભર્યો સ્વર સંભળાયો.

આખા ય ગામમાં આ જોડું સુખી મનાતું. મને પણ ચાતું કે તે સ્વર્ગીય જીવન જીવી રહ્યું છે. તકરાર જેવું કાંઈ હતું જ નહિ. નજીવા કારણ માટે પત્નીને પતિ તરછોડી રહ્યો હતો એમ ઉપરની એટલી જ વાતચિત સાંભળતાં મને માલમ પડ્યું.

“હું ક્યાં કહું છું કે તમે તમારું જીવન વેડી દો. મારે તો ટૂંકી વાત એટલી જ કે તમારે તે નિભાવી લેવું જોઈએ.” પત્નીએ રડતાં કહ્યું.

“જો કંઈ નહિ જાને. તું મારી સાથે આમ ફલીસ કર્યે તારું કંઈ વળશે નહિ. જ્યાં સ્વભાવનો જ મુમેળ ન હોય ત્યાં જીવું શું? જમ, છટાહેડા - તલાક!” પતિએ કહ્યું.

જાને સુશિક્ષિત હતો, જાનેના સ્વભાવમાં મુમેળ હતો. જાનેનું શૃદ્ધાન્વન કોમળને પંજ ધખ્યા આવે એવું સુંદર હતું. પોતાના પતિનો હૃદયમાં કોઈ ખીજ ન વ્યક્તિ સ્થાન લેવા પ્રયત્ન કરી રહી છે એમ તે જાણતી હતી. સમાજમાં પંજ હીક હીક પાત ચાલતી હતી; પરંતુ પતિને પ્રભુ માનનાર અને તેના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખનાર પત્નીએ સંપૂર્ણ ખાતરી ન હોવાથી પતિના હૃદયને આઘાત પહોંચાડ્યો નહિ.

“આપણા લગ્નને આજકાલ કરતાં પાંચ પાંચ વર્ષનાં વદાણાં વાયાં, ત્યાં સુધી તમારા અને મારા સ્વભાવમાં મેળ હતો. અત્યારે તમારા અને મારા સ્વભાવમાં ફરક છે એમ આપ શા ઉપરથી કહી શકો છો? જો આપણા સ્વભાવમાં મેળ ન હોય તો તે મેળ માધવા હું મારાથી જાનતા જાણા પ્રયત્નો ધીમે ધીમે કરીશ, પરંતુ છટાહેડા તો નહિજ કરું. તમને ખબર છે કે તમે એક નિર્દોષ અજાણના શુવનને આમ છટાહેડા કરીને કેટલું ઝેરરૂપ બનાવશો?” તેણે રડતાં કહ્યું.

સુશિક્ષિત પતિને પોતે કરેલી શૂલ સમજાવ્યું. આમ નજીવે કારણે તે પોતાની પત્નીને તરછોડી રહ્યો હતો. તેની ફરજનું તેને જાન થયું. નિર્દોષ અજાણના હૃદયને આમ આઘાત પહોંચાડ્યા બદલ તેની આંખમાંથી જે આંસુ ટપકી ધરતીની ગોદમાં લપાઈ ગયાં. તે આંસુ તે માતા પ્રેમનાં જ્વલંત મોતી કહીએ તોપણ ચાલે. અને મને એકાએક ક્ષતિ નાનાલાલની કહીએ વાદ આવી :

“સૌભાગ્યના રાણગારે ન સૌભાગ્ય, સૌભાગ્ય કામદોડમાં નથી;

રંગવિલાસે વિહારે ન સૌભાગ્ય, સૌભાગ્ય રત્નસુદામે મળી.”

વીસમી સદીના આ સુધરેલા જમાનામાં આવ્યા તો કેટલાય બનાવો જનતા જાણ છે. અને આપણે જોમને શિક્ષિત માનીએ છીએ, તેમાંના કેટલાય પોતાની પત્નીને નજીવે કારણે ફક્ત સ્વભાવમાં મેળ નથી એવાં બદલામાં કાઢી તરછોડે છે, ફરી વરઘોડે ચઢી પોતાની જહાજુરી અને કુળવાનસાહીતિ દાવો કરે છે. શું આ સૌભાગ્ય છે? જીવનમાં જનતા કંટકરૂપ બનાવોની સામે આપણાં માનવજાતિએ સંત્રામ ખેલવો પડે છે. નજીવે કારણે જાનેના જીવનને નીગમ જાનવું જોવું તેના કરતાં તેની સામે સંત્રામ ખેલીને આડખીલી રૂપ કાંટાને દૂર કરી જીવનને સંપૂર્ણ જનાવવું તેમાં છે સાચી મદાઈ - માનવતા - મહત્તા.

અધિષ્ઠા

સૌભાલાઈ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ

પુરુષધર્મ

સંસારને પ્રારંભકાળે માનવી ન્યાયવસ્થામાં, મુક્ત દશામાં, સમાન ભાવે શ્રીસદિત પવતો, નદી, નાળાં અને જંગલો ખૂંદેનો. એવી વધનમુક્ત અવસ્થામાં શ્રીપુરુષ વચ્ચે નિઃસ્વાર્થ કંચનમમા વિશુદ્ધ દૈવી પ્રેમનાં અરુણિત ઝરણાં વહેતાં. કાળક્રમે માનવી સ્વપ્ન ગચ્ચે અને ત્યારથી ધરની ચાર દિવાલો વચ્ચે રહી પોતાની માલમિલકત, મૃદાવ્યવહાર વગેરે સંભાળવાનું શ્રી ઉપર આપી પડ્યું. અહીંથી શ્રીની પરતંત્રતાની પ્રથમ શરૂઆત થઈ. ક્રમે ક્રમે નિષ્કુર પુરુષોએ સ્વાર્થસાધનાના અને સ્વદિતોના રક્ષણ માટે તેને આજના જેવી અજ્ઞાન, વહેંચી દશામાં લાવી પશુની જેમ માલિકાની વસ્તુ ગનાવી દીધી.

હવે એ જ શ્રી આજની પરાધીન દશામાંથી છૂટવા પોતાનાં મંડળો, સંસ્થાઓ તથા કાયદા દ્વારા પ્રયત્ન કરી રહી છે. પરંતુ સેંકડો વર્ષોથી શ્રીને ગુલામીમાં જકડી રાખવાનું અમાનુષી કૃત્ય જેણે કર્યું છે તે પુરુષમમાજના તથા શ્રીઓના સંપુક્ત પ્રયત્નોથી આપણી સંસ્કૃતિનું આ કલંક દૂર થઈ શકે તેમ છે. રાજ્યાશ્રયથી કાયદા દ્વારા શ્રી સ્વતંત્રતા મેળવી શકશે, કાયદો શ્રીને માલમિલકત વગેરેના દંડ અપાવી શકશે એ સાચું જતાં જેની અત્યંત જરૂરીઆત છે એવા જીવનવ્યવહારના રોગિષ્ઠ કાર્યક્રમમાં શ્રીનો સમાન ભાવે અને પુરુષ સમોવડી તરીકે સ્વીકાર નહિ થાય ત્યાં સુધી કાયદા દ્વારા મેળવેલી સ્વતંત્રતા પણ અર્થહીન છે. એક કાળે જે દિંદુ સંસ્કૃતિએ પોતાનાં અગ્ની સારાયે જગતની અન્ય પ્રજાઓમાં સીંચ્યાં હતાં, તેના જ વારસેને આજે કાયદાની ગદુછ લાકડીનો ટેકો શોધવો પડે છે એ ખોના કારમા કલંક રૂપ છે. શ્રીની પરાધીનતા પરાધર્મથી ચાલતી આવી છે, ઉતાવળે આંગા ન પાડે, એ તો ધીમે ધીમે બધું દીક થઈ રહેશે, એમ માનીને કેળવાઓલે તેમજ મંરકારી કુલીન વર્ગે નિષ્ક્રિયતા સેવવી એ ઘોર અપરાધ છે. શ્રીઓમાં વ્યાપેલી અવિદ્યાને પરિજ્ઞાને આજે ભાગ્યમાતા પણ ગુલામી ભોગવી રહી છે. દશ પણ આપણે એવા રીતરિવાજોને વગમી રહેવા માગીએ છીએ, જેમાં કંઈયે જીવનનું અવશેષ રહેતું નથી. આપણું માનવ આજે એવા પ્રકારનું જતી ગયું છે કે આગળ તો ચાલતું, પણ સાથે સાથે પાછળે ભેટા જતું. પરંતુ હવે તો આપણે ચાલુ જમાનાની માથે ગતિ કરવા યોગ્ય થવું વા તો આજ દશામાં રહીને આપણી મંરકૃતિનો વિનાશ થવા દેવો. જગતમાં જૂનામાં જૂની મંરકૃત પ્રજા તરીકે ગૌરવશાળી રીતે આપણે જીવવું હોય તો શ્રીઓ પ્રત્યેની

વિસાસઝેલી ફરતે આ કરવા આપણે તત્પર 'નવનુ' નોંધએ.

ધર્મેષ્વરેષુ કામેષુ સહચરીયં સહચરીયં ।

‘ધર્મોમાં, અર્થોમાં અને સુખોમાં હું મારી ધર્મપત્નીને સાથે રાખીશ.’
લગ્ન વખતે પુરુષ ત્રણ વાર બેલીને આવી પ્રતિજ્ઞા લે છે. આજે આ પ્રતિજ્ઞા
શબ્દોમાં જ રહી ગઈ છે.

નાસ્તિ માર્યાસમો વન્ધુ, નાસ્તિ માર્યાસમા ગતિઃ ।

નાસ્તિ માર્યાસમો લોકે સહાયો ધર્મસંપ્રદેહ ।

‘પુરુષને સ્ત્રી સમાન બીજો મિત્ર નથી, સ્ત્રી સમાન બીજી ગતિ નથી
અને આ લોકમાં સ્ત્રી સમાન બીજો કોઈ ધર્મમંત્રદ કરવામાં સહાયક નથી.’

આપણે સ્વાર્થાન્ધતામાં વિસારેલાં આવાં શાસ્ત્રોક્ત કથનોની ગંભીરતા હવે
સમજવી ધરે છે. જીવનવ્યવહારમાં સ્ત્રીપુરુષ એકત્રાં અટૂલાં ક્યારેય સફળતા
પામ્યાં નથી અને પાગલે પણ નહિ. પતિ જ્યારે પત્ની તરફના કર્તવ્યથી
બેપરવા હોય છે ત્યારે જ તે સામુ, નણંદ, આદિ કુટુંબનાં માણસોથી દૂરધૂત
બની દુઃખી દુઃખી થઈ રહે છે. સ્ત્રી દેવી અને ધરની લક્ષ્મીરૂપ છે. જે કુળમાં
સ્ત્રી દુઃખી થાય છે તે કુળની સમૃદ્ધિ દબાય છે. સ્ત્રી જે દુઃખી હશે તે
પુરુષ કદી મુખી થવાનો નહિ. સ્ત્રીનાં આંસુથી જે ધરની માટી બીની થાય
છે તે ધરમાં કલ્યાણ નથી. સ્ત્રીના પ્રસન્ન મુખની શોભા જ ધરનો અંધકાર
દૂર કરે છે. દેવ, અગ્નિ તથા વડીલોની સાક્ષીએ જેનો હાથ ગ્રહણ કર્યો છે,
તેની સાથે આજીવન મિત્રભાવે રહેવું એ આપણું પરમ કર્તવ્ય છે.

કર્તવ્યો પ્રેમ તથા શ્રદ્ધાની સાથે કર્તવ્ય રૂપે જીવનમાં ઊતરી શકે તેટલા
માટે શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક શક્તિઓનો વિકાસ થવો જરૂરી
છે. સ્ત્રીત્વને છાજતી આ સર્વ શક્તિઓ ખોલી જોડે તે પ્રકારની તન, મન
અને ધર્મની કૃણવણી સ્ત્રીઓને આપવામાં પુરુષોનો ધર્મ સમાજેલો છે. સ્ત્રીઓ
અજ્ઞાન, મૂર્ખ અને વહેમી રહેવાથી સમાજને નેમ જ દેશને પાગલાર દાનિ
પહોંચે છે. સ્ત્રીપુરુષના ભાવોની આબેહુલ પ્રકૃતિસમાં બાળકો લવિષ્યનાં
નાગરિકો છે. માતૃહૃદયના ભાવોની છાપ બાળમગજમાં ગહુ જ ઊંડી પડે છે.
આ સંસ્કારો જેટલે અંશે વિશુદ્ધ હોય છે તેટલે અંશે બાળક પણ વિશુદ્ધ, પરમ
ચારિત્રવાન અને જનકલ્યાણક નીવડે છે. આમ દેશના કલ્યાણનો ખરો આધાર
માતાઓ ઉપર જ અવલંબી રહેલો છે. જે દેશ આદર્શ પત્ની, આદર્શ ગૃહિણી
અને આદર્શ માતા ધરાવે છે તે દેશ નન્દનવનની જેમ દીપી જોડે છે. સમાજમાં
જે દોષો પ્રસરી ગયા છે તેને લીધે આજે આપણે જે અવનતિનો અનુભવ

કરી રહ્યા છીએ તેનું કારણ આપણી સ્ત્રીઓની અજ્ઞાનતા જ છે. પુરુષોની માફક સ્ત્રીઓમાં રહેલા સ્વમાન આદિ ઉન્નત ભાવોનો વિકાસ થતાં તુરંત અગળા ગણાતી સ્ત્રી પ્રગળમાં પ્રગળ અત્યાચારનો સામનો કરી શકે છે. આપણો પ્રાચીન ઇતિહાસ આ જાગૃતની સગળ માફી પૂરે છે. આટલા મોટે દેશકાળને અનુભવીને સ્ત્રીત્વને વિકસાવનાર સ્ત્રીકેળવણીનું આયોજન કરવું એ પુરુષોનો અનિ અગત્યનો ધર્મ છે. જૂનવાણી માનસ પોતાનાં સ્વાર્થી હિતો સંરક્ષવા સ્ત્રીઉન્નતિનો અવરૂપ વિરોધ કર્યે જ મશે, છતાં કેળવણીએ યુવાન વર્ગે સ્ત્રીની અજ્ઞાનતામાં રહેલી લચકરતા સમજીને સ્ત્રીઓને તેમના દક્ષ, સ્વમાન તેમજ કર્તવ્યનું જ્ઞાન યાવ તેવી કેળવણી આપવા સગળ પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. સ્ત્રીઓની પરાધીનતામાં સ્ત્રીઓનો પોતાનો પણ દિસે છે. આજે ધણીયે માતાઓ પોતાની પુત્રીને કેળવણી આપવામાં વિરોધ કરે છે, એ તેમનું અજ્ઞાન ગણાય, પણ તેય પુરુષની બેદરકારીનું પરિણામ છે. ધણીયે કેળવણીથી કુલીન તેમજ શ્રીમંત વર્ગની સ્ત્રીઓ પોતાની જ જાતિની અભણ, વહેમી સ્ત્રીઓ પ્રત્યે સુભાવ છે. તેઓએ આ સુગ છોડીને સમાજના નીચલા થરની પોતાની બેગોને વનમત કરવા જાદાર પડવું જોઈએ. સમારંભો, પરિવેદો કે ગંડોની વ્યાસપીડો ઉપર લપકાદાર ભાવણો આપવામાં જ કર્તવ્ય પૂરું થતું નથી.

વતનની આઝાદીને, સમાજસુધારાને તથા આપણી લગ્ય સંસ્કૃતિના નવ-સર્જનને અર્થે સર્વકોઈએ કર્તવ્યપરાયણ જાતી સ્ત્રીશક્તિ ખીલવવા અયાગ પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.

સીરંગમાન (ગલાધા)

કુસાલાઈ પુરુષોત્તમ પટેલ.

ચાલો, લજમણાંની દુનિયામાં

ગયા વર્ષના ભાદરવાના અંકમાં લજમણાં વિષે લખાએલા લેખ પછી દિવાળી ઉપર એક મામ લજમણાંની દુનિયામાં રહેવાનો મને વખત મળી ચૂક્યો. એ વખતે એ દુનિયામાં ચોમાસાની ઋતુ બેઠી. ધરતી જાદાર નીકળું ને વરસાદની ઝડીઓ પડતી જ હોય. આપણી પૃથ્વી ઉપર વરસે છે એવો વરસાદ એ ન દતો, એ તો દતો ટીકાઓનો જ વરસાદ. આપણો વરસાદ તો આપણે ધરમાં દોષ્ટએ ત્યારે પણ પુષ્કળ વરસે, પરંતુ આ તો હું જાદાર નીકળું ત્યારે જ તેની ઝડીઓ શરૂ થાય. હું ઇચ્છું છું કે દરેક સુધારક ભાઈ આ

દુનિયામાં અનુભવ મેળવી આવી આપણા માસિકમાં તેની ચર્ચા આગળ ચલાવે. બેતો આમાં પોતાનો મંધૂર્ણ સાથ પુરાવે એવી ભારી વિનંતી છે.

મળેલી ધણીયે ટીકાઓમાં મને એક જાનિ ઊકતો જણાયો છે અને તે એ કે જે ભાષણોએ સીધી અથવા આડકતરી રીતે ટીકાઓ કરી હશે તે ભાષણોએ 'લગ્નમણી'નો અર્થ જ 'લાજ મલાજો' ક્યો હોય એમ લાગે છે. પરંતુ ખરી રીતે તેમ નથી. જો એ શબ્દોનો મારા ધારવા પ્રમાણે અર્થ કરે તો 'લાજ'નો અર્થ આખરે સાચવવી અથવા સમાજનો સારો વ્યવહાર સાચવવો. અહીં નાતજમણ, જારમાં વજેરેને માટે જે 'વહેવાર' શબ્દ પ્રચલિત છે તેની વાત નથી એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. હવે 'મલાજો' અંગ્રેજીમાં કહ્યું તો 'Manners,' રીતભાત, દગ, સારી વર્તણૂક, મૃદુરચાષથી (Gentlemanliness) એક જીવન સાથે સંબંધ રાખવો તે-મર્્યાદા. જ્યારે લગ્નમણી એટલે મુખ્ય દાંકવાનો ડોળ કરવો તેજ. હું જો આનાથી પણ સારો શબ્દ વાપરું તો મોંઢા ઉપર ઝાંકું ઝીંટવું તે!

મોં ઉપર ઝાંકું ઝીંટે તો ધારો કે પૂરેપૂરું મોં ન દેખાય, તોપણ થોડું ધણું તો જરૂર જણાવાનુંજ. એજ રીતે લાજ ખેંચવામાં આવે તો પણ સાડીની પારોપાર તમે મોં નોંધ શકવાનાજ. તમને એ સ્ત્રી દેખે ત્યાર પહેલાંજ તમે એનું મોં નોંધું હોય અને પછીથીજ તેણે લાજ ખેંચી હોય અથવા મોં પૂરેપૂરું દંકાયું ન હોય. ધણી વખત વધારે મોટી લાજ ખેંચવા જતાં સ્ત્રીની લાજ કાઢવાની તો ક્યાંયે નંય, પણ તેના શરીર ઉપરથી સાડીજ ખસી જાય! આવે વખતે એ લાજ ખેંચાવનારાજ ભાષણો દસીને તે સ્ત્રીની મશ્કરી કરવામાં સહેજ પણ પાછા પડતા હોય એમ મને લાગતું નથી. ઝાંકું ઝીંટાતાં ચામડી ઉપર કાંટા વાગી જેમ લોહી નીકળે છે, તેજ પ્રમાણે લાજ ખેંચેલી રાખતાં સ્ત્રીઓને અકળામણ ચંપ પસીનાથી રેગઝેગ ચાય છે, તે તો કાંઈ પણ ભાષણની જાણ જવાર નહિજ હોય.

કેટલાક ભાષણો એવી દલીલો કરે કે સ્ત્રીઓ લાજ ખેંચે તેમાં આપણું જાય છે પણ શું? હા, ભાષણ હા, તમારું તો કાંઈયે જવાનું નથી, પરંતુ એ સ્ત્રીઓની શી દશા, તેનો કાંઈ ખ્યાલ ક્યો છે ખરો? તેનો ખ્યાલ અત્યારે ન આવતો હોય તેવા ભાષણોએ તો જાતેજ થોડા દિવસ લાજ ખેંચતાં શરૂ કરી દેવી જોઈએ, જેથી તેમને લગ્નમણીની જાહનો જાતઅનુભવ મળે. આવી દલીલોમાં શી સ્વાર્થતા! શી અધમતા! પોતાનીજ મા, જેન અને પત્ની આ દુઃખમાં કેમ સળડે છે તે તો સામાન્ય બુદ્ધિ હશે તોપણ

જાણી શકાય એમ છે. તો પછી પોતાનાં વહાલામાં વદાલાં રવજતો સાથે આવી દુટતા વાપરી શકાય ખરી કે? જો આપણે આગ કરીએ તો પછી આપણા મનુષ્યત્વનું શું? આપણે માનવી કહેવડાવી શકીએ પણ ખરા કે? જો આપણે આ રીતે આ દુટ બંધનને આવી દલીલોથી ચાલુ રાખવા મથીએ તો એક માણસ જમી ઊડેલા પછી એમ કહે કે હવે તમે નહિ જાઓ તો પણ ચાલશે, એમાં અને આપણામાં ફેર કેટલો?

શું અત્યારના આપણા પાટીદાર સમાજના ભાષણો પોતે સુખી હોઈ સામાના દુઃખમાં પોતાનું દુઃખ છે એમ સમજવા નેટલી ઊંચાઈએ હજી નથી આવ્યા? અને અહીં તો આપણે આપણા જ જીવનસાથીની, આપણી જ માતાની અને આપણી જ બેનોની દુઃખી સ્થિતિની વાત યાચ છે, તો પછી સામાના દુઃખને જાહેર પોતાનાં જ માણસોની દુઃખી સ્થિતિ તરફ દૃષ્ટિ ફેંકવા નેટલી પણ આપણા સમાજમાં લાયકાત નથી કે શું? ર્વગરથ વિદુલભાષ પટેલે અને અત્યારના આપણા મરદાર વલ્લભભાષ પટેલે આપણી પાટીદાર કામની ખ્યાતિને દુનિયાને ખૂલે ખૂલે ઝગડાવી છે અને ઝગડાવવા હજી પણ પ્રયત્નો ચાલુ છે, તેમ જાતિમાં આવી જાદીઓ આપણે જો ચાલુ રાખવા મથીએ તો આપણે જો ભાવિરોના માર્ગમાં કંટક રૂપ યઇ પડીએ, આપણી ખ્યાતિ ઝંખવાય, પાટીદાર કામની આગર જાય. આપણી કામને જો આપણે મુખરેલી કહેવડાવવા પ્રયત્ન કરતા હોઈએ તો આ બધી તરત જ અદૃશ્ય યાય એમ જ આપણે ઇચ્છવું જોઈએ અને તેમ યાય તે માટે પ્રયત્ન કરવા જોઈએ.

લગ્નમણાંની દુનિયામાં તમે આગળ વધના જઇ તેનો અભ્યાસ કરવા પ્રયત્ન કરશો તો તમારી આગળ એક દલીલ એવી પણ આવી ઊભી રહેશે કે જો લગ્નમણાંનો નાસ કરશો તો સમાજમાંથી એક જાદી જવાને જાહેર અનેક જાદીઓ ફેલાશે, સમાજમાં અનિષ્ટ કર્મો ઘણે અને સમાજ અધમતામાં ડૂળશે. આ દલીલમાં કાંઈ ઝાઝું સરવ હોય એમ મને લાગતું નથી. જો આપણે આપણી આશુજાનુ ગમે તે ખૂલે નજર ફેંકશું, તોપણ આપણને જણાશે કે આવું બની શકે જ નહિ, જન્યું પણ નથી અને જનરો પણ નહિ. આવા લોકો સાચી આવું ધારતા હશે તેની મને તો કાંઈ ખાસ સંમતી પડતી નથી. જોકે આમ બની શકે એમ નથી, છતાં પણ ધારો કે સમાજ અધમતામાં ડૂબ્યો, તો દુઃ કટું હું કે શું અત્યારે આપણા સમાજમાં અનિષ્ટ બનાવોની જાદી પ્રસારેલી નથી? જો આવા વ્યવહારો આપણે ખુલા પાડીએ તો આ લગ્નમણાંને આશ્રય આપી રહેલા સમાજ કેટલી દલ મુખી નીચતાએ

પહોંચેલો છે તે સારી રીતે સમજી શકાય. સ્ત્રી જે પરપુરુષની લાજ કાઢતી હોય તેજ પરપુરુષથી તે સ્ત્રીને જાળકે થયા છે એવા ધણા જનારો મારી નજર સગણ તરવરે છે. સગાંજમાં તમે પણ નજર રાખશો તો આવા ધણાએ જનારો જડી આવશે.

આ પ્રમાણે આપણે સહેજે સમજી શકીએ તેમ છીએ કે આવા અનિષ્ટ જનારો લગ્નમણી રાખવાથી કે મૂકી દેવાથી જનતા નથી, એ તો જાણે છે એવાં સ્ત્રીપુરુષોની ખરાબ ઉછેરથી અને વિકારભાવનાથી. લગ્નમણી અને એ દુષ્ટ જનારોને કોઈ પણ જાતનો સંબંધ હોઈ શકેજ નહિ, ખરી રીતે જેજ નહિ. એ તો લગ્નમણીથી એક જુદાજ પ્રકારની નીચ ગદી છે, એ તો એનું જુદુંજ પ્રકરણ માગી લે છે.

કેટલાક વડીલો, જેમને પોતાની આમન્યા ગરજાત નહિ પણ ફરજાત પળાવવી હોય છે એવા લોકો એવી દલીલ કરે છે કે લગ્નમણી કાઢી નંખાવવાથી આમન્યા નષ્ટ થશે અથવા, ખીજા શબ્દોમાં, સ્ત્રીઓ વંદી જશે. આ દલીલ કેટલી ખેડુદી છે તે ફરક લાઈ જોઈ શકે તેમ છે. આવી દલીલો કરનારા બ્રાહ્મણોએ સગજનું જોઈએ કે સાધારણ રીતે તમે જેવી રીતે ખીજા સાથે વર્તશો તેવીજ રીતે ખીજાઓ તમારી સાથે વર્તશે. તમે તે સ્ત્રી સાથે મર્યાદામાં રહેો તો તે સ્ત્રી તમારી આમન્યા ન પાળે એવું જાની શકેજ નહિ. કાવ સારા હોવા તો સર્વ દુનિયા સારી હોતી. તમારાથી નાના લાઈએ તમારી લાજ ખેંચતા નથી, જતાં શું તમારી આમન્યા નથી પાળતા? આમન્યા પળાવવી એ તો તમારાજ વર્તનનો સવાલ છે. તમારાજ પુત્ર સાથે તમારું વર્તન હોવું જોઈએ તેવું હશે નો શું તમે એમ માનો છો કે તમારો પુત્ર તમારી સાથેની પોતાની મર્યાદા જાળંગશે? જો આમ ધારતા હો તો તે તમારી જૂલ છે. આજ પ્રમાણે જો જે સ્ત્રી તમારી લાજ ખેંચતી હતી અને તે વખતે તમારી આમન્યા પળાવ તેવું તમારું વર્તન હતું, તેવું ને તેવુંજ વર્તન જો તમે તેણીએ લાજ ખેંચવાનું મૂકી દીધું હશે ત્યારે પણ હશે, તો હું એમકક કહું છું કે તે સ્ત્રી તમારી આમન્યા જાળંગવાનું સાહસ ખેડવાની હિંમત કરશેજ નહિ.

અંતમાં જે બેતો આ લગ્નમણીની ભોગ યદ્ય પડેલી છે તેમને હું વિનંતી કરું છું કે તેઓ આ લગ્નમણીમાંથી મુક્ત થવાને પૂરતી હિંમત ફળવે અને વહેલામાં વહેલી તકે લાજ ખેંચવાનું મૂકી દે. બેતોને આજથીજ લાજ ખેંચવાનું મૂકી દેવાની વિનંતી કરીશ તો અરથાને તો નહિજ ગણાય.

શ્રી મારે થોડાકજ દિવસમાં લગ્નમણીથી મુક્ત થઈ ખીજ બેતો મારે

પણ દાખલો ન બેસાડવો? ને તમે પોને જ સમજાવ્યાને રંગ આપશો તો સમાજમાં કોઈ પણ અંતરાયરૂપ જતી શકે એવું વાતાવરણ હવે રહ્યું નથી. લગ્નમણ્યાને રંગ આપવામાં તમે જેટલો નિર્લગ્ન કરો તેટલી જ તમારામાં નિર્જાતા છે એમ કહેવાય.

૨૪, ફરગુસન કોલેજ,
પૂના ૪

}

મોહનભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ

ખેડૂત માટે ગણોત્તનો કાયદો

[સુબંધ ધારાસભાએ પસાર કરેલો ગણોત્તનો કાયદો, જે હાલ મુવનંદની મંજૂરી માટે પડ્યો છે, તે અમલમાં આવવાથી ખેડૂતને કયે પ્રકારે લાભ થશે તે નીચેના સંવાદ ઉપરથી સમજાશે.]

ચૂનીભાઈ—કેમ ડાહ્યાભાઈ, શું કરો છો? કેટલી જમીન ખેડો છો? સાંચે ખેડો છો કે ભાગે? ચાલુ સાલે કેટલો પાક આવશે?

ડાહ્યાભાઈ—અરે ભાઈ! અમારા ખેડૂનની વાત ન કરો. ટાઢનડો સહન કરીએ, પદાડ ઉપલાવવા જેટલી મજૂરી કરીએ, તોપણ મહેનતાણા જેટલુંય મળતું નથી. કુદરત પણ ખેડૂત ઉપર રૂઢી છે. માંચે ભાગે ખેડીએ તેમાં પણ પરવડતું નથી. અનાજના ભાવ નથી, જેટલે માંચ પણ પૂરેપૂરી ભરી શકાતી નથી. પચીસત્રીસ વર્ષથી જમીન સાંચે ભાગે ખેડીએ, તોપણ તે જમીન ઉપર અમારો કાયમનો દાક નહિ. જ્યારે જમીનદાર છત્તે અને ભાગે ત્યારે અમારે જમીનનો કળખે તેને પાછો સોપી દેવો પડે. આ કારણથી તો ઘણી વખત મન દેષને કામ કરવાની છત્તે થતી નથી. આ કારણથી અમને અને માલિક જનેને નુકસાન થાય છે, તે પણ અમે સમજીએ છીએ. ને અમાને કાયમના ખેડૂત બનાવવામાં આવે તો મન દેષને કામ કરીએ, જમીન મુધારીએ, ખાતર પૂંને ભરીએ અને વધારે પાક મેળવવા માટે મહેનત કરીએ.

ચૂનીભાઈ—તમારી વાત જરાજર છે. તેંથી તો મહાસભાવાદી પ્રધાનોએ હમણાં ખેડૂતનો કાયદો પાસ કર્યો છે.

ડાહ્યાભાઈ—(આનંદમાં આવી જઈને) હેં! શો કાયદો થયો છે? મને સમજાવશો?

ચૂનીભાઈ—આપણા મહેસૂલી પ્રધાન ભાઈ મોરારજીભાઈ પટેલનાં રેવન્યુ ખાતામાં અમલદાર હતા તે વખતથી ખેડૂતને ક્યાં ક્યાં દુઃખ છે, જમીનદાર ક્યારે અને શા માટે હેરાન કરે છે, તે એ જરાજર જાણે છે. જેટલે કાયદો

કરવામાં બધી જાણુઓ નોંધ લીધી છે. જે કોઈ જાતે જમીન છેડતો હશે તેને જ આ કાયદાનો લાભ મળવાનો. તેમાં પહેલી કલમ એવી છે, કે જે ખેડૂત ૧૯૩૮ના મન્યુચારીની પહેલી તારીખે લાગુગાટ છ વર્ષ સુધી કોઈ પણ જમીનદારની જમીન ખેડે તો તેને કાયમનો ખેડૂત ગણાશે. આ ઉપરાંત, જે કોઈ ખેડૂતે ૧૯૩૭ના એપ્રિલની પહેલી તારીખે લાગુગાટ છ વર્ષ સુધી જમીનદારની જમીન ખેડી હશે, પણ તે મુદત પછી ખેડૂતને કાઢી મૂકવામાં આવ્યો હશે, તેવા ખેડૂતને જમીનનો કબજો પાછો ચરકાર આપાવશે—ખેડૂતની ધરૂણ તે જમીન ખેડવાની હશે તો.

ડાહ્યાભાઈ—આ કાયદો તો જલ્દી સારો થયો. અને સાંચનું શું?

ચૂનીભાઈ—અધીરા ન થાઓ. જુઓ સાંભળો. તમને કાયમી ખેડહક ગંજ્યા પછી તમારે કેટલી સાંચ આપવી તે પણ નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. ખેડૂત અને જમીનદાર બંને સમજીને સાંચનું ધોરણ નક્કી કરે. જે બંને જણ ન કરી શકે, તો તાલુકાના મામલતદાર સાંચનું ધોરણ નક્કી કરશે. અને નક્કી કરેલી સાંચ દર વર્ષે માર્ચની ૩૧મી તારીખ સુધીમાં જમીનદારને આપી દેવી જોઈશે. જો તે મુદત સુધીમાં આપવામાં કસૂર થાય તો જમીનદાર ખેડહક પાછો લેશે.

ડાહ્યાભાઈ—ખેડૂતને કનડવાની ખાતર અમર જમીનનો કબજો પાછો મેળવવાની ખાતર જમીનદારે, સાંચ આપવામાં વિલંબ થયો હોય તો, કોર્ટમાં જઈને આપે છે. અને ખેડૂત દેહ્યા, માલ વેચતાં જરા મોડું થાય અને તેથી સાંચ આપવામાં વિલંબ થાય એ સ્વાભાવિક છે. તો જમીનદાર જમીનનો કબજો પાછો મેળવી શકે ખરો?

ચૂનીભાઈ—હા, એક રીતે જમીનનો કબજો પાછો મેળવે. જો તમે સાંચ ન આપો તો તેમ જાશે. પણ કોર્ટમાં દાવો ચાલતો હોય તે વખતે સાંચની રકમ અને દાવાનું ખર્ચ કોર્ટમાં રજૂ કરે. આમર પંદર દિવસમાં આપવાના જમીન આપે, તો કોર્ટ તમારી પાસેથી જમીનનો કબજો જમીનદારને નહિ અપાવે, એવું કાયદામાં નક્કી થયું છે. આ ઉપરાંત જીજી કલમ એ છે કે ખેડૂત જ્યારે જમીનદારને સાંચના રૂપિયા આપે ત્યારે તેણે પાંચતી આપવી. જો પાંચતી ન આપે અને ખેડૂત ફરિયાદ કરે, તો જમીનદારનો સો રૂપિયા સુધી દંડ કરવામાં આવશે.

ડાહ્યાભાઈ—આ પણ ઠીક થયું. કારણ, અમે ખેડૂતો નિયમિત રીતે જમીનદારને સાંચ નહોતા આપતા અને તેથી એકબીજાનાં મન ઊંચાં રહેતાં,

તે હવે દૂર થશે. પણ અમે સરનો ગંધી પાળતાં હોઈએ તોય જમીનદાર જમીન પાછી લેઈ શકે. ખરે? કે?

ચૂનીભાઈ—હા, જમીનદાર અને અગર મજૂર મારફત ખેતી કરવા માંગે તો જમીન પાછી લેઈ શકે. પણ સાથે એક એવી પેટાકલમ છે કે જમીન પાછી લીધા પછી એક વર્ષ દરમિયાન તે અને ખેતી ન કરતો હોય અગર ખાર વર્ષ દરમિયાન કાંઈ પણ વખતે અને અગર મજૂર મારફત ખેતી ન કરતો હોય, તો મૂળ ખેડનાર ખેડૂતને જમીન ખેડવા જોઈતી રહે તો સરકાર અપાવશે. આથી પરિણામ એ આવશે કે મહેજ સહેજમાં જમીનદાર જમીન પાછી લેઈ લેવાની ધમકી નહિ આપે.

ડાહ્યાભાઈ—જમીનદાર જમીન પાછી લે એ વાત સાચી; પણ અમે ખેડૂનોએ મદામહેનતે ઝાડ ઉછેર્યાં હોય, ખાતરપૂંજે ભરીને જમીન મારી ગંનાવી હોય, ઝાંખરાં ખોરડી, વગેરે ખોદી કાઢીને જમીન મુખારી હોય તેનું શું? તે માટે તો અમે સખત મહેનત કરી હોય અને પૈસો પણ ખર્ચ્યો હોય. જમીન ખેડવા લાયક થાય એટલે જમીનદાર પાછી લેઈ લે, તો અમારા ખાર વાગી ગય.

ચૂનીભાઈ—તમે અધીરાં ન થાઓ. સરકારે એવી ગંધી ગલીકૂચીઓનો પણ વિચાર કરી સંપ્રતે કાયદામાં જોગવાઈ કરી છે. ખેડૂતે જમીન મુખારી હોય, ઝાડ ઉછેર્યાં હોય, તે જમીની મજૂરની કરીને ખેડૂતને જમીનદાર પાસેથી તેનો બદલો અપાવવાનું સરકારે કાયદામાં નક્કી કર્યું છે. જમીનની કિંમત કેટલી વધી છે, જમીનમાંથી પાક કેટલો વધ્યો છે, ખેડૂતે કેટલો ખર્ચ કર્યો છે, સાંઘમાં ઘરાડો કરીને ખેડૂતને રાહત આપી હોય તો તે, એ જમીનો વિચાર કરીને જમીન મુખાર્યા બદલ ખેડૂતને જમીનદાર પાસેથી વળતર અપાવશે.

ડાહ્યાભાઈ—તો તો હીક છે. અમારી મહેનત અને કરેલા ખર્ચ બદલ વળતર મળશે તો અમારે બોલવાનું નહિ રહે. અને અમારો કાયમી ખેડદક, મરી જઈએ તો, અમારા વારસેને મળે કે નહિ?

ચૂનીભાઈ—સરકારે એ પણ રખડ કર્યું છે કે વારસ પણ કાયમી ખેડૂત મળાશે.

ડાહ્યાભાઈ—ખીજ એક વાત. દુષ્કાળ કે અતિરૂઢિ જેવી આફતોમાં સરકાર અર્ધું જમીનમહેસૂલ લે છે કે મુલતવી રાખે છે કે માંડી વાળે છે. આનો લાભ જમીનદારને મળે છે, પણ તેના ખેડૂતને જિલકુલ મળતો નથી. આથી ખેડૂત દિવસે દિવસે ગરીબ થયો છે, તેનું કાયદામાં ઈંઈ છે કે?

ચૂનીભાઈ—તે પણ છે. મહેસૂલના કાયદા પ્રમાણે જે રીતે જમીનદારને રાહત મળે તેવી જ રીતે તેણે સાંધિયાને આપવી જોઈશે. ન્યાં ભાનની પદ્ધતિ

હશે ત્યાં આ નિયમ લાગુ નહિ પાડી શકાય.
ડાહ્યાભાઈ—અને જમીનદારની જમીનમાં ઘર બાંધ્યું હોય તો જમીનદાર અમને તે ઘરમાંથી ખાલી કરાવી શકે?

ચૂનીભાઈ—ના. જો તમે તે ઘર તમારે ખર્ચે બાંધ્યું હશે અને લાકું આપવાનું જો કરાવેલું હશે તે તો નિયમિત રીતે આપના હશે, તો તમને ઘરમાંથી કોઈથી કાઢી મૂકી શકાશે નહિ, અગર કાટમાલ ઉઠાવી લેવાનું પણ કોઈથી કહી શકાશે નહિ. પણ ઘરથાળની જમીન જમીનદાર વેચવા માગેશે તો પ્રથમ પસંદગી તમને આપવામાં આવશે.

ડાહ્યાભાઈ—હવે એક છેલ્લો પ્રશ્ન પૂછી લેજો. કાપડાના ખેડકાની વાત તો જૂના ખેડૂતો માટે લાભદાયક થઈ, પણ દ્રવે જે નવા ગળુવતપટા થવાના તે કેવા થવાના? તેને માટે કંઈ મુદ્દન રાખી છે કે?

ચૂનીભાઈ—તે રાખી હોય તો આખોય કાપડો નકામો ન થઈ પડે? નવા ગળુવતપટા દસ વર્ષના જ થશે. ખોલો, પછી કાંઈ?

ડાહ્યાભાઈ—ભાઈ ચૂનીભાઈ, જો કાપડાનું પાલન જમીનદાર અને ખેડૂત બંને સાફ દાનતથી કરશે તો કોઈને દુઃખ નહિ આવે. એકઠીજા તરફ અણગમો પણ નહિ થાય. ખેડૂત અને જમીનદારનો સંગંધ મીઠો રહેશે.

તમે દુકામાં બધું સંગમળ્યું, તે માટે તમારો આભાર માનું છું.

રાવજીભાઈ નાથાભાઈ પટેલ

(‘શિક્ષણ અને સાહિત્ય’, જાન્યુઆરી, ૧૯૪૦)

હિંદની ખેતીલાયક જમીનો

(તેને ઘસારો અને રક્ષણ)

[ઓલ ઇન્ડિયા રેડિયોના દિલ્હી સ્ટેશનથી હિન્દના જંગમખાતાના ઓફીસર ડૉ. આર. મેકલેગન ગોરીએ જમીનના ઘસારા સંબંધમાં જે બહુવાલેજ બાપણો આપ્યાં હતાં, ખેડૂત અને જમીનમાં રસ લેનારાઓને માટે એ અતિ મહત્ત્વનાં હોઈ તેનો ફંક સાર નીચે આપીએ છીએ.]

ડૉ. ગોરીએ જણાવ્યું હતું કે હિન્દમાં નદીઓમાં ખુર આવવાથી અને કોઈ વખત વરસાદ ઝાઝો પડવાથી ઘણી જમીન ઘસાઈ જાય છે, તેનો તસકકસ ઊડી જાય છે અને પછી કાળે કરીને એવી જમીન ખેડાણને માટે લાયક રહેતી નથી.

એકલા હિન્દમાંજ નહિ પણ આફ્રિકા, ચીન, આદિ અન્ય પ્રદેશોમાં પણ જમીનનો રસકસ ઊડી જવાની આદત માણસમનને મૂંઝવી રહેલ છે અને હિંદમાં નો દરેક ગામડાની આસપાસ, જેમાં કશું ઊગે નહિ એવી, પડતર જમીનની સંખ્યા વધતી જવાથી ખેડૂતોને ઘણું સહન કરવું પડે છે અને દિવસે દિવસે જમીનની ઉત્પાદક શક્તિ ઓસરતી જાય છે.

ઘસારો એ કુદરતી ક્રિયા છે. પવન, નદીઓ અને વરસાદથી ટેકરીઓ અને પહાડો ઘસાઈ સપાટ જમીન જાની જાય છે; અને તેમાંથી રસકસવાળી જમીન જાની જાય છે. જે જમીનમાં વરસાદનું પાણી પચે અને તેનું ઉપકું પડ પોચું રહે એ જમીનમાંજ કંઈક ઊગે છે; પણ પવનથી, નદીની રેતથી કે દોરદાંખરે આચડવાથી જમીન જગડી જાય છે, તેનો કસ જતો રહે છે અને જમીન પડતર જાની જાય છે.

જમીનની અંદર જે નાના નાના છોડ ઊગે છે તથા તેની આસપાસ જે ગોટાં વૃક્ષો ઊગ્યાં હોય છે તે જમીનનો કસ જગવી રાખે છે, પણ માણસમન જમીનની જળવધૂી કેમ કરવી તે જાણતર નહિ સમજવાથીજ જમીન ઉમ્મ જાની જાય છે.

લોકો જમીનો ઉપર ઘર ગાધે છે, ગામડાં અને શહેરો વસાવે છે અને એ ગામડાં અને શહેરોને જે જમીન ખોગક આપે છે, તેની જળવધૂી પ્રત્યે ખેડવા રહેવાથી જમીન જગડી જાય છે. ઘસારો એ તો કુદરતી ક્રિયા છે, પણ કુદરતના દરેક કાર્યમાં સમતોલપણ હોય છે: એક જાણુ જમીનને ઘસારો લાગે છે અને બીજી તરફ જમીન ઉપર વનરપતિ ઊગવાથી જમીનનો રસકસ જળવાઈ રહે છે. પણ માણસોને કુદરતના આ કાનુનની ખજર ન હોય ત્યારે ફગદુપ જમીન તરફ એ ખેડવા રહે છે અને પરિણામે જમીન વેરાન જાની જાય છે.

હિન્દના ખેડૂતોને પોતાની જમીનની કેમ સંભાળ લેવી એ જ્ઞાન આપવાની જરૂર છે. લોકોએ જમીનો ઉપર આંખો મીંચીને મકાનો ઊઠાં કરતી વંખને ખેડાણુ જમીનને ભોગે ગામ વસાવવામાં ન આવે એ જોવું જોઈએ અને દોરદાંખરે ફગદુપ જમીનમાં નકામાં જગે તેમ આચડવા દેવાં જોઈએ નહિ.

ખેતીની જમીનની ફગદુપના ટકાવી રાખવા માટે તેની આસપાસ વાડ ગાંધવાની કળા દરેક ખેડૂતને શિખવવી જોઈએ. આ વાડ એટલે ખેતરની મરદદ આગળ એક દોઢ ફૂટ ઊંચી દિવાલ જેવું કરવું. આ રીતે કરવાથી ખેતર કોરવાળું જાની જાય અને તેમાં વરસાદનું પાણી જળવાઈ રહે; પણ

જુદા જુદા પાકના. ખેતર માટે જુદા જુદા પ્રકારની વાટખાંધી જોઈએ. ડાંગર વધુ પાણી પીએ, પણ રૂના ખેતરમાં વધારે પડતું પાણી હોય તો કપાસના પાકને નુકસાન થાય. એ માટે કપા પ્રકારની જમીનને કેવી રીતે જાળવવી એ વાત ખાસ લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે. અને ગકરો અને દોર-દાંખર જમીન ઉપર ગમે તેમ આયડે એ પરિસ્થિતિનો અટકાવ કરવો જોઈએ. નદી કૂવાના પાણીનો જમીનને લાભદાયી રીતે કેમ ઉપયોગ કરવો એ કળા પણ ખેડૂતને સિખવવી જોઈએ. નદીમાંથી નહેરો કાઢવામાં આવે તો તેના કાંઠા ઉપર વસેલાં ગામોનું કલ્યાણ કરે, પણ લોકો ખ્યાન ન રાખે તો નદી ગામની દુશ્મન બની જાય અને જમીનને ધોઈ નાંખી, ઘસી નાંખી તેનો રસકસ ઉડાડી નાખે. વળી આ ધંધારાથી કાંઈ મહાયુદ્ધ કરતાં પણ માણસ-જાતને વધારે સહન કરવું પડે છે.

જમીન ઉપર પણ પ્રકારનો ધંધારો થાય છે: એક તો ભારે વરસાદથી ખેડાણ જમીન એક જાણુ દળતી સપાટી વાળી હોય તો એ જમીનનું ઉપલું પડ ધોવાઈ જાય છે. કાંઈ વખત નદીની રેણથી પણ ખેતરની જમીનનો ઉપલો રસકસવાળો લાગ-ધસાઈ જાય છે.

ખીજ પ્રકારના ધંધારામાં જમીનમાં તેની વચ્ચેવચ્ચ અને આસપાસ ચીરાં પડી જાય છે અને જમીનમાં વરસાદથી પાણી પચવું જોઈએ, એ પદાર વહી જાય છે.

ખેતી માટે અને દોર ચરાવવા માટે લોકો જમીન ઉપરનું કુદરતી આડપાનનું રક્ષણ ઉમેરી નાખી જમીનને તદ્દન સપાટ બનાવી દે છે, તે વખતે સખત પવનના સપાટથી જમીનની ઉપરનું પડ ઊડી જાય છે, ધસાઈ જાય છે અને જમીનની સપાટી ઢીલુ અને રેતાળ બની જાય છે.

હિન્દનાં મામડાંઓમાં વગર ત્રિચાર્થે ગમે તે જમીનમાં દોરદાંખરને ચરવા મૂકી દેવામાં આવે છે. તેને લીધે ફળદ્રુપ, પોચી ખેડાણ જમીન ધસાઈ જાય છે: અને દોરદાંખરને ચરાવનારા રજારીઓ પોતાનાં ગકરો કે દોર ચરાવતી વખતે જમીનની શી દસા યશે તેની ચિંતા કરતા નથી. ધણી વખત આ દોર ચરાવવા સંબંધમાં ખેડૂતો અને રજારીઓ વચ્ચે મધ્યસ્થ થાય છે.

અમેરિકામાં પણ ધણી જમીન પવનથી જાડી જાય છે અને જમીન ધસાઈ જાય છે, માટે ત્યાં પણ જમીનને સાચવવાનાં પગલાં લેવામાં આવે છે.

જોયરની જમીનમાં અધુ-ધાસ માર્યો, એસો અને બકરો ચરી જાય તેવે વખતે મૂળમાંથી એ ધાસ જમીનમાંથી ઉખેડાવે. અહીં તેને કાપીને દોરને જવરાવવાથી જમીન સારી રહે છે.

જમીનને ધમ્માગંથી બંધાવવા માટે પંચગળના હોશીઆરપુર અને તેની આજુગાજુના પ્રદેશમાં જે માર્ગ અખત્યાર કરવામાં આવ્યો છે તે માર્ગ હિન્દમાં ખીજે રચણે એજમાવવા જેવો છે. અમુક જમીનને ધસારો લાગુ પડ્યો છે, એમ ખગર પડે તો જંગલખાતાના ઓફિસરના સહકારથી એ જમીન ફેટલોક વખત દોરદાંખર ચરાવવા માટે અને ખેડાણ માટે જાંધ કરવામાં આવે છે, તેની આમપાસ મજબુત વાડ ગનાવી દેવામાં આવે છે અને તેમાં ધાસરોપા અને તેની આસપાસ ઝાંડ વાવવામાં આવે છે. આ રીતે ફેટલોક વખત એ જમીનને અલગ રાખવામાં આવે તો એ પાંછી ફળદ્રુપ બની શકે છે.

પણ સરકારી પગલાંથી ખેડૂતો પોતાની જમીન જમીન યથે એમ લાડકે નહિ, તે માટે સરકારી સોસાયટીઓ મારફત પડતર જમીનોને વાડ કરી દેવાના લાભ ખેડૂતોને સમજાવવાની જરૂર છે. પંચગળનાં પણ ફેટલોક જિલ્લાઓમાં ખેડૂતો ભેગાં મળી જમીનના રક્ષણ માટે પગલાં લે છે. પણ આ માટે ખેડૂતોની અંદર પ્રચારકાર્ય કરવાની અને તેમને તાલીમ આપવાની મૌથી પહેલી જરૂર છે. પંચગળમાં તો એ માટે એક ખાસ કાયદો છે અને એક વિસ્તારના કે જેટલા જમીનવાળા ને સરકારને અરજ કરે તો જંગલખાતું તેમને મદદ આપે છે અને જમીનના કુદરતી રક્ષણને—ઝાંડપાન અને વનસ્પતિને—રહેવા દેઈ જમીનની કેમ જાળવણી કરવી એ હુખર ખેડૂતોને શીખવે છે. આ જમીનના ધસારાની માહિતી આપ્યા પછી જમીન સુધારવાના માર્ગો લેઈ શકાય છે.

(‘મુંગલ મગાચાર,’ તા. ૨૭:૧૨:૩૯)

હુડીઆમણ

ફળાહારી, ચિકારી અને રણકુ (ભરવાડી) જીવનપદ્ધતિનો ત્યાગ કરી મનુષ્ય ફરીને હાથ વસતો ગયો તેમ કહે કહે તેની જરૂરીઆતો વધવા માંડી. પોતાની જાંધી જરૂરી વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરવાનું દરેક જણ માટે મુશ્કેલ થવાથી વસ્તુને જાહે વસ્તુની આપ-લે શરૂ થઈ. પરંતુ આ રીતમાં જદલા માટે વસ્તુઓના જોઈતા હિસ્સા કરવામાં અને તેમને રચાયો રૂપમાં રાખવાની મુશ્કેલીઓ જણાવાથી દરેક વસ્તુની કિંમત અમુક નક્કી કરેલી ચીજને—નાખાને—દિસાળે થવા માંડી. વખત જતાં અનેક ફેરફારોને પરિણામે અત્યારે તાંબાના, નીકલના, ચાંદીના અને સોનાના ચિકાઓનો નાણું તરીકે ઉપયોગ થાય છે. વળી સોના,

માંદી જેવી મોંઘી ધાતુઓનો ધસારાથી થતો વ્યય અટકાવવા ખાતર અને ગીજી કૃતલીક અગવડો દૂર કરવા ખાતર જૂજ મૂલ્યના કાગળની ચલણી નોટો વપરાય છે. જુદા જુદા દેશોમાં જુદી જુદી જાતના શિક્કાઓ અને નોટો હોય છે.

દરેક ગણતરી માટે દરેક દેશ પૈસ્ય પોતાને જોઈતી ઝંઘી વસ્તુઓ ખરાબ પૂરતા જગ્યામાં પેદા કરી શકતો નથી. કેટલાક દેશમાં એકાદ પ્રકારનો માલ ત્યાંની જરૂર કરતાં વધારે થતો હોય તો બીજા કોઈ પ્રકારનો માલ ત્યાંની જરૂર કરતાં ઓછો થતો હોય. એટલે દેશો વચ્ચે વસ્તુઓનો વેપાર શરૂ થાય છે. જે દેશના પરદેશ જતા-નિકાસ થતા-માલ કરતાં અંદર આવતો-આયાત થતો-માલ ઓછો હોય, એટલે કે વેચાણ કરતાં ખરીદ ઓછી હોય, તો તે દેશ માટે વેપારનું પાસું તેના લાભનું ગણાય. એથી બચવું જે દેશની નિકાસ કરતાં આયાત વધારે હોય તે દેશનો વેપાર ખોટમાં ગણાય. એક દેશનું નાણું બીજા દેશમાં દેવાલહેણા પેટે ચાલી શકવું નહિ હોવાથી નફા-નુકસાનના દિસાગની પતાવટ, ગંધા દેશોને પ્રિય ચંદ્ર પડેલ સોનાની આપ-લેથી થાય છે.

હિંદુસ્થાનમાં મુખ્યત્વે કરીને જેતીનો માલ પેદા થાય છે. તેમાંના ધણો-ખરો ભાગ તૈયાર માલમાં ફેરવાયા વિનાજ પરદેશ મોકલાય છે, અને અહીં જરૂર પડતો તૈયાર માલ પરદેશથી ખરીદવામાં આવે છે. હેલા બે વરમના પરદેશ સાથેના માલના વેપારનો નીચેના આંકડા ઉપરથી જણાશે કે બ્રિટિશ હિંદની નિકાસ આયાત કરતાં વધારે છે :

વર્ષ :	૧૯૩૭-૩૮	૧૯૩૮-૩૯
નિકાસ :	રૂ. ૧,૮૮,૯૧,૦૦,૦૦૦	રૂ. ૧,૬૯,૨૪,૦૦,૦૦૦
આયાત :	રૂ. ૧,૭૩,૪૮,૦૦,૦૦૦	રૂ. ૧,૫૧,૮૨,૦૦,૦૦૦
આકીષિ. હિંદનું જમા પાસું :	રૂ. ૧૫,૪૩,૦૦,૦૦૦	રૂ. ૧૭,૪૨,૦૦,૦૦૦

હિંદુસ્થાનમાં નાણાં માટે માંદીનું ધોરણ છે, જ્યારે બ્રિટનમાં અને બીજા ઘણાખરા દેશોમાં સોનાનું ધોરણ છે. આપણો દેશ પરતંત્ર હોવાથી સરકાર આપણા પરદેશખાતાના વેપારના માલની કિંમત ગણવા માટે રૂપિયાની કિંમત, માંદીના ગમરલાયે થતી અટકાવતી, અમુક પેન્સમાં નક્કી કરે છે. આને હુંડીઆ-મથ્ય કહે છે. એ પ્રમાણે પહેલવહેલો ઇ. સ. ૧૮૯૩માં રૂપિયાનો દર ૧૬ પેન્સ જાહેર થયો. આ દર લંબલગ ગયા વિશ્વવિગ્રહના અંત સુધી ચાલુ રહ્યો. ૧૯૨૦ની સાલમાં એ દર ૨૪ પેન્સ સુધી અર્ધાવવામાં આવેલો, પણ પાછળથી એ જ વર્ષમાં એ દર ૧૭ પેન્સનો કર્યો પડ્યો. હાલના ૧૮ પેન્સનો દર ૧૯૨૭ની સાલમાં નક્કી કરવામાં આવેલો. ૧૯૬૩ની સાલમાં ૧૬ પેન્સનો

રૂપીઆ કરાઓ, ત્યારે રૂપીઆમાંની ચાંદીની કિંમત (લંડન-એક ઓંસ ચાંદીનો ભાવ ૩૯ પેન્સ) ૧૩૬૬ પેન્સ હતી. અત્યારે રૂપીઆમાંની ચાંદીની કિંમત (લંડન, તા. ૯:૧૨:૩૯-એક ઓંસ ચાંદીનો ભાવ ૨૩ પેન્સ) ૭૩૬૬ પેન્સ થાય, તો પણ હુંડીઆમણુ ૧૮ પેન્સનું છે!

આહુ હુંડીઆમણુના દરને ઘટાડવામાં કે વધારવામાં શો ફાયદો કે નુકસાન છે, એ નીચેના વિવેચનથી સમજી શકાશે:

૧. ધારો કે હુંડીઆમણુનો દર ૧૮થી ઘટાડી ૧૪ પેન્સ કરવામાં આવે: ૨૪૦ પેન્સનો એક પૌંડ ગણાય છે. એ લેણે હાલમાં જે માલના ૧૮ પેન્સના હુંડીઆમણુથી રૂ. ૧૩૬૬ ઉપજે છે તેને જાહેલે ૧૪ પેન્સના હુંડીઆમણુથી એજ માલના રૂ. ૧૭૬૬ ઉપજે. એ પ્રમાણે હાલ જે માલ આપણે રૂ. ૧૩૬૬ વડે ખરીદીએ છીએ એજ માલના નવા દર પ્રમાણે રૂ. ૧૭૬૬ આપવા પડે. ઉપરના કાઠમાં જોયું કે બ્રિટિશ દિલ્લી આયાત કરતાં નિકાસ વધારે છે, માટે એ વધારાની નિકાસ ઉપર આપણને વધારે કિંમત મળે. દાખલા તરીકે ૧૯૩૮-૩૯માં આપણી નિકાસ રૂ. ૧૭,૪૨,૦૦,૦૦૦ની વધારે હતી. જે ૧૮ પેન્સને જાહેલે ૧૪ પેન્સનો દર ગણવામાં આવે તો રૂ. ૧૭,૪૨,૦૦,૦૦૦ને જાહેલે આપણને રૂ. ૨૨,૩૬,૭૧,૪૨૮ મળે. આમ ૨૮.૫૭ ટકા વધારે નફો મળે.

ખીચું પરદેશનો માલ રૂ. ૧૮૬૬ને જાહેલે રૂ. ૧૭૬૬ પડવાથી તે મોંઘા પડે, એટલે અહીંના જે ઉદ્યોગો પરદેશી માલની હરીફાઈમાં ટકી શક્તા નથી તેમને રક્ષણ મળે, નવા ઉદ્યોગો ખીલવા શકાય અને એકારી ટળે.

૨. ધારો કે હુંડીઆમણુનો દર ૧૮થી વધારી ૨૨ પેન્સ કરવામાં આવે: જે માલના ૧૮ પેન્સને દરે રૂ. ૧૩૬૬ ઉપજે એજ માલના કિંમત રૂ. ૧૦૬૬૬ ઉપજે, એટલે કે ૧૮-૧૮ ટકા ચોછી કિંમત ઉપજે. દાખલા તરીકે: ૧૮ પેન્સના દરથી ૧૯૩૮-૩૯માં આપણને રૂ. ૧૭,૪૨,૦૦,૦૦૦ નફાના મળ્યા તેને જાહેલે ૨૨ પેન્સના દરથી રૂ. ૧૪,૨૫,૨૭,૨૭૨ મળે. વળી પરદેશનો માલ સસ્તો પડવાથી આપણા આહુ ઉદ્યોગોને કુટકે પડે અને તે નાશ પામે.

ઉપર પ્રમાણે રૂપીઆની જનાવટી કિંમત ઘટાડવામાં કરોડો રૂપીઆનો દેશને ફાયદો થઈ શકે એમ છે. સાથે સાથે આંતરરાષ્ટ્રીય વાતાવરણ તંગ છે, યુરોપમાં વિગ્રહ ચાલે છે અને એ વધારે લંબાય તો નવાઈ નહિ. આવા સંજોગોમાં માલના ભાવ વધે એ રપટ છે. ધણા વર્ષોની મંદીથી દિવસે દિવસે જગડતી જતી આપણી આર્થિક સ્થિતિમાં આપણા નિકાસને ઠીક ઠીક ભાવ મળે એમ છે ત્યારે કૃત્રિમ રીતે ભાવો દબાવી દેવામાં આવ્યા છે. આંતરિક ખપતના

માઘ માટે ભને તેમ થાય, પરંતુ પરદેશ જતા માણની કિંમત ઉપરનો અંકુશ દૂર કરવામાંજ લાજ છે.

હિંદી સરકાર લડાઈમાં બિતરી છે તે અંગેના વધારેના ખર્ચ માટે અને પ્રાન્તોનાં જોટવાળાં બજેટોને સમતોલ કરવા માટે આવક વધારવાના રસ્તા જોળવાના પ્રશ્નો નજીકમાંજ ઊભા થવાના છે. પ્રજાની આવક વધે તોજ સરકાર કરવેરા મારફતે પોતાની આવક વધારી શકે. ભૂતકાળમાં રૂપીઆનો એકદમ ભીઓ દર રાખવાની બૂલેનાં પરિણામો આ વખતમાં કેમ પાલવશે? લોકોનું દિલ કરવાની મોટી મોટી વાતો હિંદી સરકાર વારંવાર કરે છે. જો ખરેખર એ વાતો જરા જીમરનીજ હોય તો તો ચાલુ વર્ષમાંજ રૂપીઆની કિંમત ઘટાડી સરકાર પોતાની પ્રામાણિકતા અને ભલી વૃત્તિનો કસ કાઢી જતાવશે કે?

ગોધરા

ગોરંધનભાઈ છંપાભાઈ પટેલ

છડરીઓ ગઢ જીત્યાં રે—

રમા નવ વર્ષની થઈ ત્યારથીજ તેને પરણાવવાની વાતો નીકળવા લાગી. ‘તે જાણાને પોતાનો સંસાર માંડવાને છે,’ ‘લગનમાં ધરણું પહેરવાનાં છે,’ ‘લગ્નમાં આનંદ મલાલવાનો છે,’ વગેરે વગેરે ધરમાં વૃદ્ધ જનોનો મુખેથી સંભળાવું હતું. રમાને ખજાર ન હતી કે પોતાના વડીલ જનો આટલો જધો બિહાપોહ શા માટે કરી રહ્યાં હશે.

રમાના પિતા સાધારણ રીતે સંસ્કારી હતા, પણ ધરમાં વૃદ્ધ માતા હતાં અને તેમનુંજ ધરમાં ચલણ, તેથી ને કંઈ પણ બોલી શકતા નહિ.

એક દિવસ જ્યારે રમાના પિતા જમવા બેઠા હતા, ત્યારે વૃદ્ધ માતાએ વાત ઉપાડી. “ભાઈ નારાયણ, હવે રમાનાં લગ્ન જેમ અને તેમ જલદીથી કરી નાખવાં જોઈએ. હવે તો તે વર્ષે થઈ છે.”

“એની આટલી જધી શી હિતાવજ છે? થઈ રહેશે. એ ક્યાં હજી મોટી થઈ ગઈ છે?” નારાયણે ઉત્તર આપ્યો.

“શું કહ્યું?” માજી જરા સ્વભાવે તીખાં હતાં તે બીકળ્યાં: “આ મોટી મારા જેવડી તો થઈ છે. મને ઢાંછી દે છે ઢાંછી! કાંઈ ખજાર છે કે નહિ?”

“હા, પણ એકાદ વર્ષ પછી દરીયું તો વાંધો છે કંઈ?” નારાયણે જરા માજીને ઠંડાં પાડવા કહ્યું.

“ના, તે નહિ ચાલે. આવતી સાલ તો સંઘસનું (સિંદરથ) વર્ષ છે, અને ત્યાર પછી તો રમા મોટી ભેંસ જેવડી થઈ જાય!” માથાએ દલીલ કરી.

“પણ મોટી થઈ જશે તો શો વાંધો છે? ક્યાં કન્યાઓ હવે મોટી નથી થતી?” નારાયણે જરા મોર પકડ્યું.

આથી તો માથા એકદમ ભડકી બિડ્યાં: “શું કહ્યું? આપણે કંઈ વહી ગયાં નથી નો! મોટી ઉમરે પરજાવવાથી કેટલું પાપ લાગે છે તે ખગર છે કંઈ?”

ડાહીની ડાગળી ચસકી ગઈ છે એમ સમજી નારાયણે કશું વધુ કહ્યું નહિ અને જમવાનું પૂરું કર્યું.

આ પછી તો ઘરમાં તે સંગઘે ચાલે ચલા લાગી. રમાનાં નાનાં ભાઈ-બેનો ગિચારાં નિર્દોષ આનંદથી મગ્ન કરવા લાગ્યાં.

એક કુળવાન, પણ બે વર્ષ પછી વનમાં પ્રવેશ કરનાર વરની પસંદગી કરવામાં આવી રમાના પિતાએ આમાં પણ પોતાની દલીલો અજમાવી, પણ જમાનાનાં બાધેલ માથા આગળ તે મર્વ અર્થ ગઈ. ઉપરાંત જવાણ મળ્યો કે “તમે એમાં શું સમજો! કુળ તેજ ખરું છે! અગે તો કુળ સિવાય કંઈ જોવાનાં નહિ અને તને પણ આજથી જણાવી દેઉં છું કે મારી નિંદગી ન રોપ અને બીજા પ્રસંગ આવે ત્યારે તું કદી પણ કુળ ત્યજશ નહિ.”

રમાની માતા એટલી જાદી સંસ્કારી કે હિંમતવાળી નહોતી, જેથી તે કોઈ પણ રીતે સામનો કરી શકે. તેણે તો વૃદ્ધ સાસુજનો પડતો બોલ ઉપાડવાનો હતો.

વૈશાળ સુદિ ૧૨નાં શનિ લેવાંયાં. વરરાજા જુવાન બનવાનો ડોળ કરતા પોતાનેજ લાયક થોડા ઉપર બેસી એક નિર્દોષ જાગાનો સંસ્કાર સુધારવા (?) અનિરુદ્ધની ઉપમા પાગતા નીકળી પડ્યા.

માથે મોટી પાથડી શોજાતી હતી. આંખમાંનું કાજળ ગિલાડીની આંખોને ચરમાવતું હતું. પાન ચાવી ઓહની લાલસા કાચમ રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરતા હતા.

જુવાન બનવાના બીજા ઉપચારોનો કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રયત્ન જાડી રાખવામાં આવ્યો ન હતો. અને આવી ભાકુતી જુવાની મેળવીને વરરાજા થોડા ઉપર ટકાર બેસવાનો નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરતા હતા.

વરરાજાના હાથમાંનું નાગિયેર પડી ગયું. વરથોડામાં શોરજકાર થઈ રહ્યો

અને વરરાત્રીને ફેટલાક સામ્રિતોએ તે ઊંચકાને તેમના હાથમાં મૂકી દીધું.

ફેટલાક અંદર અંદર બોલવા લાગ્યા કે 'અપશુકન થયા, અપશુકન થયા!' વરરાત્રી ઉંચે ઊંચે શ્વાસે શુકનની વંસ્તુ પડી ન જાય તે માટે કાળજી રાખતા માંડવે પધાર્યા. ઘોડેથી કાઢતા ખભો જાલી નીચે ઉતર્યા, અને લગ્નમંડપમાં જઈ બેસ્યા.

શુકસે થોડાંક મર્યામાં માર્યા અને કન્યાના મામાને માંડવામાં કન્યા લાવવાની જોરથી ખૂમ મારી. એની 'કન્યા પધગવો, સાવધાન!' ની ખૂગોએ ઘરમાં ઊંચે ઝોકતી બાળાને જાગ્રત કરી. તેના મામા તેને માંડવામાં—અરે સ્મશાનમાં—લાવ્યા! શુકસે તેનું પાણિગ્રહણ કરાવ્યું—અરે તેને ચિતામાં ધકેલી દીધી!

વરકન્યા પરણી ઊક્યાં. રમાનાં વૃદ્ધ દાદીને જરા પણ આચકો ન લાગ્યો, તેમને મન તો આનંદઃઆનંદ વર્તી રહ્યો અને બીજાં સગાંવહાલાં જોશભેર ગીતો ગાવા લાગ્યાં:

“અગે છડરીઓ મઢ જીત્યાં રે
આનંદભર્યાં.”

અહાહા, આ ગીતો ગાતી વખતે તેમને જરા સરખો વિચાર ન આવ્યો કે આ બાલિકાનું શું થશે? તેનું ભવિષ્ય કેવું જશે?

વખતને જર્તાવાર લાગતી નથી. રમા સોળ વર્ષની થઈ. તેના પતિ—તેના દેવ—ફેટલાએ દિવસથી માંદા રહેતા હતા. ઘણી ઘણી દવાઓ કર્યા છતાં, ઉંચે મૃત્યુને વશ થયા.

રમા ઉપર ભયંકર ક્રોધ ઉતર્યો, તેને પોતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ પોતાનાં સૌભાગ્ય ચિહ્નોનો નાશ કરવો પડ્યો. જે સગાંવહાલાં તેના લગ્નને પ્રસંગે ગીત ગાતાં હતાં તેમણે રમાને આશ્વાસન આપવા માંડ્યું અને દેવને દોષ દેવા માંડ્યો.

જેણે એક પણ દિવસ પતિસુખ જોયું નથી, તેના હવે તો પતિસુખ જોવાનો દર કાયમને માટે આવ્યો ગયો. દિંદુ સમાજમાં એ વિધવા થઈ!

આને લગ્ન કાણુ કહે? દંભ કાણુ ના કહે? અત્યાચાર કાણુ ના કહે?

પસાણા

રાવજીભાઈ લલિતભાઈ પટેલ

૩. 'મુંબઈ પાર્ટીદાર સમાજ'

ધારવા પ્રમાણે આ સમાજ લાંબા સમયથી ચાલે છે અને સમાજના હેતુઓ પણ આપણે સર્વેએ યાચ્યા દશે. તેના રિપોર્ટમાં જણાવ્યું છે કે સમાજે આપણી જાતિના ગરીબોને ઉત્તેજન આપવું, એકબીજાએ સહકાર કરી કામને ઊંચે લાવવી.

આજ ધણા લાંબા સમયથી મેં મુંબઈના લોકાણ સમાજ, લાર્ટિયા સમાજ, વગેરે સમાજોની માફક, આપણા સમાજની એક પણ પ્રવૃત્તિ જોઈ નથી. એ સમાજો પોતાની જાતિ માટે મરી પડે છે; અને જાતિજનોના ઉદ્ધાર માટે યત્ન કર્યાજ કરે છે.

આપણો પાર્ટીદાર સમાજ મુંબઈ કોટમાં આવેલા (દમાગ રટ્ટીટ, દમાગ દાઉસ) આશીશાન ગિર્દિગમાં વરસને વચસે દિવસે મીટિંગ બોલાવી શું કરે છે, તે પણ ખગર નથી પડતી. તેમાં સમાજના ઉદ્ધાર કરનાર ભેળધારીઓ, ખમ્મનચી, પ્રમુખ વગેરે આવી પૂનજાંની માફક ખુરસી ઉપર બેસી પ'ના ખાઈ મીટિંગો વિસ્મર્જન કરે છે. રિપોર્ટમાં જોઈયું તો એકિસનું બાકુ' કે છપામણી મિત્રાવ ખર્ચામાં નથીન કંઈ પણ વાંચવામાં નહિ આવે. સમાજના સંચાલકોને મારી એટલીજ અગત્ય છે કે જો તમારાથી સમાજને માટે કંઈ નથી થઈ શકતું તો પૈસાને જોરે આગ નામ કાઢવા સા માટે બોર્ડ લગાવી સમાજને કલંકિત કરો છો? સેવા કરવાની ધમકા દોવ તો તેના ધણા વ રસ્તા છે.

હું મારું હું કે સમાજના પ્રમુખો દલીલ કરશે કે સમાજની પાસે પૂરના પૈસા નથી એટલે અમે શું કરીએ. તો તેમને મારી એટલીજ સલાહ છે કે તમે તમારી આટલી મોટી સુધ્ધિથી કંઈક રસ્તો શોધી કાઢો, જોનાથી સમાજનું તથા મંડળનું બંધનું થાય. આપણે જાણીએ છીએ કે આપણી પાર્ટીદાર જાતિના માણસો પૈસા કાઢી શકે તેમ નથી. તો પછી આપણે માટે એકજ રસ્તો છે અને તે એ કે 'પાર્ટીદાર સ્ત્રીસમાજ' અને 'મુંબઈ પાર્ટીદાર સમાજ' જુદા છે, તેમને જોડી દેખને જો એકજ સંરથા જનાવવામાં આવશે તો મને આશા છે કે આટલાં વર્ષોમાં સમાજે જે કામો કર્યાં છે તેના કરતાં આગ કામો કરી શકશે અને જીજ સમાજને દાખલા રૂપ થશે. વળી તે જોડી દેખ જો કંઈ પણ પ્રવૃત્તિગત કાર્ય કરશે તો સમાજની મુશ્કેલ આર્થિક સ્થિતિનો પણ મવાસ નાખી શકે.

ગતે ધ્યાન છે કે ત્યારે આ સાલ 'પાટીદાર સ્ત્રીસમાજ'ના ગરબા, રાસ, વગેરેના કાર્યક્રમ યોજવામાં આવ્યો હતો, અને અમને એક બેને સમાજની આર્થિક સ્થિતિની વાત કરી હતી, ત્યારે અમે પાટીદાર સમાજ પાસે પૈસા માગવા કહ્યું; પણ તે બેને કહ્યું કે તે લોકો ના કહે છે અને કહે છે કે એવા ખર્ચ અમે મંજૂર નથી કરતા. તો પછી મારું કહેવું એમ છે, કે તેમને લોન આપી હોત તે મોટો કાર્યક્રમ કર્યો હોત, તો પછી શું તમને પૈસા પાછા ન મળત? તમો મી. ઝીણા અને કોંગ્રેસની માફક શા માટે લડો છો? આ કંઈ મોટો સવાલ નથી. જધા જ્ઞતિભાષણો જ છે, છતાં જો આગળ કરશો તો પાટીદાર કોમ કોઈ દિવસ ઉઘે નહિ આવી શકે. ઉપરના પાટીદાર સ્ત્રીસમાજના કાર્યક્રમ માટે તે સમાજના સંચાલકોને ધન્યવાદ આપવો ઘટે છે. મેં જોયું હતું કે તેમાં પણ ધણી બેનોને કચવાટ હતો, પરંતુ સંચાલકોની મોટાઇને લીધે તેઓ જોલી શક્યાં નથી. સમાજના સંચાલકો પણ પૈમાના ભેરના જ છે, આવડતના તો કોઈ નથી. મુંગઢ પાટીદાર સ્ત્રીસમાજે ગમે તે અડચણો ભોગવી જે વર્ષમાં જેટલું કરી જતાયું છે તેટલું એ મુંગઢ પાટીદાર સમાજે નથી કરી જતાયું, તો એક હિતચ્છુ તરીકે ઈશ્વર પાસે પ્રાર્થના કરું છું કે મુંગઢ પાટીદાર સમાજના સંચાલકોને ઈશ્વર શ્રદ્ધાલુ આપે.

સાથે સાથે દર વર્ષ સમાજના વિદ્યાર્થીઓ તથા વિદ્યાર્થિનીઓનું સંમેલન મોકલવામાં આવે તો હું ધારું છું કે તેથી એકબીજાને ઓળખતાં યાવ. વળી સાથે સમસ્ત પાટીદાર સમાજ તરફથી નાટક, ગરબા, રાસ, વગેરે કાર્યક્રમ મોકલવામાં આવે તો ધણો લાભ યાવ.

મુંગઢ પાટીદાર સમાજ તરફથી ગઈ તા. ૧૭:૧૨: '૩૯ને રોજ લોહાણા મહાજનવાડીમાં પ્રીતિભોજન રાખવામાં આવ્યું હતું. તે વખતે ગરબા, રાસ, વગેરે કાર્યક્રમ રાખવામાં આવ્યો હતો. તે વખતે સમાજના સેક્રેટરીએ લેવાને કોઈ બેન ઉપર ચીઢી લેઈ મોકલ્યો કે 'બેન... તમે આજે ચાર વાગ્યે કાર્યક્રમ હોવાથી તુરંતજ આવો.' તેઓ જલજુતા હતા કે એ બેન મારું માથું શકે છે, માટે તેમને ઠ-ઠપ વાગ્યે વમર પ્રેક્ટીસે કાર્યક્રમમાં લાગ લેવા બોલાવ્યાં, એજ જતાવી આવે છે કે સમાજમાં કેટલી પોણ ચાલે છે.

આ પ્રીતિભોજનની જગ્યાએ જો તે લોકોએ પાટીદાર સ્ત્રીસમાજને ઉત્તેજન આપ્યું હોત, તો સમાજને, ખાસ કરીને ગરબા વગેરેમાં લાગ લેનાર બેનોને પણ, ધણોજ ઉત્સાહ રહેત.

અંતમાં ઈશ્વર પ્રત્યે એજ પ્રાર્થના છે કે આજથી થોડાં વર્ષો પહેલાં જે માતિજનો અમોજ હતા તે આજે ઉઘે આવ્યા છે, અને તેના કરતાં પણ

સારી નામના મેળવી ખીજ સમાજને દાખલા રૂપ થાય અને ગરીબોનો ઉદ્ધાર થાય એવું મુંબઈ પાટીદાર સમાજ કંઈક કરે.

વિદસન કોલેજ, મુંબઈ

વીરચંદ પટેલ

૪. 'મુંબઈ પાટીદાર સમાજ'

ગયા આસો માસમાં ભાઈ ચિમનભાઈની 'સમાજ'ને લગતી ટીકા આવેલી, તેનો જવાબ હજી સુધી 'સમાજ'ના જવાબદારો તરફથી કાંઈએ આપવાની તરદી લીધી નથી એ જરા નવાઈ પમાડે છે; છતાં ભાઈ મનસુખલાલે 'સમાજ'ના સભ્ય તરીકે આતો જવાબ આપ્યો છે, તે ખ્યાનમાં લેતાં 'સમાજ'ના ધોરણુ ત્રિણે યોગ્ય ખુલાસો મળી શકતો નથી. ભાઈ મનસુખલાલનો જવાબ એક રીતે તદ્દન એકતરફી છે. કાંઈની ટીકાને આક્ષેપ રૂપ માની લેઈ સામા આક્ષેપો કરવા નિર્ચય છે.

'સમાજ'ના એક સભ્ય તરીકે ભાઈ મનસુખભાઈ ટીકા સહન ન કરી શકે, છતાં તેની આંતરિક ક્ષતિઓ પોતે તો જોઈ શક્યા નથી અને ખીજાએ રૂપરૂતા કરી છે તેનો આવો ઉધાડો અનાદર કર્યો છે! જે ટીકાને તેઓ આક્ષેપો ગણાવે છે તેને ધડીબર આક્ષેપો તરીકે ગાની લેઈએ તોપણ સામા આક્ષેપો, જે તદ્દન વ્યક્તિગત છે, તેનો ઉલ્લેખ કરીને જણાવવા માણું છું કે આગ આક્ષેપો કરવા કરતાં યોગ્ય જવાબ આપવા પ્રયત્ન કર્યો હોત તો જનતા કંઈક ખુલાસો મેળવી શકત. સામા આક્ષેપો તો વધુ શંકાસ્પદ છે.

'મુંબઈ પાટીદાર સમાજ' કેટલા સમયથી અસ્તિ ધરાવે છે અને તેની નિષ્ક્રિયતા કેટલી હદ સુધી પહોંચી છે, તે જનતા સારી પેઠે જાણે છે.

ભાઈ ચિમનભાઈની ટીપને લગતી ટીકા તદ્દન બ્યાજખીજ છે. ગયા વર્ષના અહેવાલ ઉપરથી આ ટીકા યથા લાગે છે. તેમાં ટીપને લગતા ખર્ચ સાથે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને મદદ કરવામાં જે ખર્ચ કર્યો છે તેની તુલના કરતાં માલમ પડી આવે છે કે 'સમાજ' પાટીદાર જાતિની જે કૂરમાં કૂર મશ્કરી કરી છે તેને માટે ભાઈ મનસુખલાલ જે પ્રભુનું રક્ષણ માગે છે તેજ તેની સજા કરી શકે તેમ છે! કારણ સમાજસેવા એજ પ્રભુસેવા છે એ તેમણે વિચારવું ઘટે!

મુંબઈ ૩

ત્રિભુવંન મો. પટેલ

૫. 'મુંબઈ પાટીદાર સમાજ'

મારા પાટીદાર સમાજ ઉપરના ચર્ચાપત્રનો જવાબ ભાઈ મનસુખલાલે જે રીતે આપ્યો છે, તે રીત મને ઘણીજ નવાઈ પમાડે છે. મારા એક

નમ્ર પ્રયાસનો સવિસ્તર ઉત્તર નહિ આપતાં તેને આક્ષેપ ગણી કાઢી, સામા આક્ષેપોથી ગદિયો આપી, મારી સૂચનાઓને તેમણે હળવા મનથી હસી કાઢી છે; એ શું સૂચવે છે? સમાજમાં લાગવાની મારી તત્પરતા વિષે તેમને આવો સંશય કેમ ઉદ્ભવ્યો? મારા લેખમાં મેં કોઈ વ્યક્તિગત પ્રશ્નને સ્થાન જ આપ્યું નથી. જે કંઈ ટીકા કરી છે, તે તો હરકોઈ જાણે છે. એ મારા પ્રથમ પ્રયાસ હતો, અને તેમાં બૂલો પણ હશે તો તેને કબૂલ કરી લેવા તૈયાર છું. તેને છુપાવવા જોટલી નાગદાંઈ હું દાખવવા ઇચ્છતો નથી. પરંતુ ભાઈ મનસુખલાલે મને કોઈ ખ્યાલ આપવો જોઈતો હતો, યા તો પ્રોત્સાહન આપવું જોઈતું હતું. વળતા આક્ષેપો કરી મારા એક નમ્ર પ્રયાસને આગ દાખી દેવાથી પાટીદાર જાતિ મુંગઈ પાટીદાર સમાજ વિષે કેવો મત જાંધશે તેનો ભાઈ મનસુખલાલે વિચાર કરવો ધટે. આપણી જાતિ એતે ત્યાર પહેલાં કાર્યકર્તાઓએ એતવું જોઈએ. સમયને અનુસરી ચોંચ ફેરફાર દિનપ્રતિદિન કરવા જોઈએ. જોકે આપણી જાતિ આ માટે જોળમદાર છે. તેને માટે પણ દૂંક સમયમાં હું કંઈક લખીશ. હાલ એ જ.

મુખ્ય

ચિમનલાલ સી. પટેલ

નોંધ: હવે આ ચર્ચા બંધ કરવામા આવે છે.

—તંત્રી

૬. આફ્રિકાના પેસેન્જરો વિષે

ગયા અષાઢ માસના અંકમાંના ઉપરના વિષય પરત્વે ભાઈ રાવજીભાઈના ચર્ચાપત્રનો જવાબ મેં લાદવાના અંકમાં આપ્યો હતો. તેથી અસંતુષ્ટ થઈ ભાઈ રાવજીભાઈએ ગયા કાર્તિક માસના અંકમાં તેનો જવાબ આપતાં જણાવ્યું છે કે મેં તેમના એક વાક્ય ઉપર પાગલ થઈ ક્યું છે અને તે આજ વાક્ય: “આવા જાહેર ઉદ્ઘાષોદયી કાયદો સખ્ત થતાં ગિયારા ગરીબ પેસેન્જરો વધુ મુશ્કેલીમાં મુકાશે.” પણ મેં ઉપલા વાક્યનું પાગલ થવું નહિ, પણ મહેજ સ્પષ્ટીકરણ ક્યું હતું. એ તો ચર્ચા હતી, લાંચ આપીને કામ પતાવવાની તેમની નીતિની દિમાખત ઉપર!

વળી એ ભાઈ રાવજીભાઈએ અષાઢના અંકમાં લખ્યું હતું કે, “મુંગઈ સરકારે કાનુની નવા પેસેન્જરો માટે ડીપોઝીટ લેવા ઈરાવ્યું છે. તેમાં સરકારનો હેતુ સ્પષ્ટ છે. ગમે તેવા ગિરાધારો રળડી પડે નહિ.” સરકારનો હેતુ જો સ્પષ્ટ હોય, જોટલે ઇષ્ટ પણ ખરાજ, તો પછી તેનો લાંચ કરી તેને અસ્પષ્ટ કરવાની જરૂર શી? ચર્ચાપત્રોના લખવા મુજબ જો તે પારેજ

સ્પષ્ટ હોય તો પછી તે બાધ તેને અપનાવવાની હિમાયન કરવાને ગરબે લાંચ આપી કામ પતાવવાની હિમાયત કેમ કરતા હશે? લાંચ આપી ડીપોઝીટના પંજગમાંથી જાએલા ગરીબ પેસેન્જરો વિદેશમાં રખડી પડશે તેનું શું? અર્થોપનીના લખાણમાંથી જ ઉદ્ભવેલા પ્રશ્નોની પરંપરા કેમે કરી તેમની હિમાયત પરિસંતુષ્ટ થતી નથી! તો આ વાત કેમ તે વિચારી શકતા નહિ હોય?

વળી દેશમાં (મુંબઈમાં) મૂકેલી ડીપોઝીટ પ્રવાસીને વિદેશમાં મળી પણ શકતી નથી તેનું શું? તે તો દેશમાં પાછા જાય ત્યારે જ મુંબઈમાં મળી શકે છે. તો પછી તે ડીપોઝીટ ગિરાધારને પરદેશમાં શી રીતે આધાર આપશે? આપી પેસેન્જરને વિદેશમાં રખડી પડતો અટકાવવાને ફક્ત જે દેશમાં તે ઊતરે તે દેશમાં મૂકેલી ડીપોઝીટ કામ આવે; તો પછી સ્વદેશમાં મૂકેલી ડીપોઝીટની જરૂર શી? તો હવે સ્વદેશમાં ડીપોઝીટ મુકાવવામાં સરકારનો કયો સ્પષ્ટ હેતુ ગણિત હશે?

વળી આપણે ગરીબ છીએ તે તો નક્કી જ છે, એટલે ડીપોઝીટનાં નાણાં બ્યાળે જ લાવવાં પડવાનાં; અને ત્યાં લાવી અનામત રાખેલી રકમનો જો આપણે વિદેશમાં ગિરાધારાવસ્થામાં ઉપયોગ કરી શકીએ નહિ તો તે કેટલું અનુગતું કહેવાય? તો હવે આપણે નીચેની વાતો ઉપર સહમત કેમ ન થઈએ?

(૧) મુંબઈ સરકારે સ્વદેશમાં ડીપોઝીટ મુકાવવી નહિ.

(૨) આફ્રિકામાં મૂકેલી ડીપોઝીટ આવશ્યક છે, સિવાય કે જેમને પોષનાર પોતાના બાધ ઇત્યાદિ અહીં વસેલા હોઈ તેમને યાડ ભરી ડીપોઝીટના બોજામાંથી બચાવી લે.

(૩) બાધ રાવજીબાધના કહેવા મુજબ લાંચ આપનારા છે ત્યાં સુધી લાંચ લેનારા રહેવાના, એવી રીતે આપણે ગમતું સમાધાન સાધવું નથી, પરંતુ આપણે તો લેનારા તેમજ આપનારા કોઈ જોઈતા નથી; તેમજ ડીપોઝીટની પ્રજ્ઞાલિકામાંથી છટકાવી પણ જોઈતી નથી. પણ જે સત્ય છે, ઇષ્ટ છે, તેજ પુરુષાર્થ સાધી સરકાર પાસે કરાવવું છે. તો ચાલો, ધ્યેયને પહોંચી વળવા આજ પળે પુરુષાર્થ આદરીએ.

ઉત્તરસંડા (હાલ મોઝાસા)

ઈશ્વરભાઈ શામળભાઈ પટેલ

૭. આફ્રિકા આવતા નવા ઉતાડૂઓ અને અનામત ;
 : મુંબઈ સરકારે કાયદાકાનૂનથી આફ્રિકા જતા નવા ઉતાડૂ પાસેથી મુંબઈમાં અનામત લેવાનું કરાવ્યું છે. ગમે તેવા ગરીબો પરદેશમાં નિરાધાર અને રખડી ન પડે, એવો હેતુ આ કાયદામાં રૂપૃ છે એમ એકદમ તો માની ન. લેવાય. પરદેશમાં ઉતાડૂનો સગોવહાલો હોય અને તે તેને ત્યાં બોલાવતો હોય તો નવો ઉતાડૂ પરદેશમાં રખડી નહિ પડે તેવી મુંબઈ સરકાર પોતાની ખાત્રી કરવા માટે ઉતાડૂના સગોવહાલા પરદેશમાં છે અને તે ત્યાં તેને બોલાવે છે તેની ખાત્રી માટે મુંબઈના ઉતાડૂના એજંટો મારફત સત્તાવાળાઓ ઉતાડૂ ઉપર પરદેશથી આવેલા પોસ્ટના શિક્ષાથી રદ થએલા ક્વર સાથે કાગળ અગર તાર તપાસે છે. આફ્રિકા જનાર ધણાઓને આફ્રિકામાં સગોવહાલો હોય અગર ન હોય, ત્યાંથી કાગળ અગર તાર આવ્યો હોય કે ન આવ્યો હોય, તોપણ આફ્રિકા એ પૈસા કમાવાનું કેન્દ્ર છે એમ માની તેઓ આફ્રિકા જવા તૈયાર થઈ જાય છે. મુંબઈના એજંટો આવા ઉતાડૂઓ પાસેથી લાંચ પડાવી પરદેશમાં જનારી ઉતાડૂનો સગોવહાલો જનાવી ત્યાંથી આવેલા જનાવટી કાગળો ઉતાડૂ પાસે લખાવી તેજ કાગળો સત્તાવાળાઓ પાસે પાસ કરાવી ધણા ઉતાડૂઓને અનામતના કાયદામાંથી ગચાવે છે. જેને પરદેશમાં સગુંવહાલું હોય છે અને ત્યાંથી ત્યાં જવાના રીતસર કાગળ આવેલા હોય છે, છતાં તેથી નહિ ચાલે તેવાં જાણનાં જતાવી મહાં તહાં કરી એજંટો તેવાઓ પાસેથી પણ લાંચ પડાવે છે. ઉતાડૂઓ અનામતમાંથી જયવા અવશ્ય પુર્ણીથી જ લાંચ આપે છે, પરંતુ તેની મુખ્ય જવાબદારી એજંટોની જ મળ્યાય. આમ એજંટો અને સત્તાવાળાઓ લાંચ વહેંચી લેઈ અનામતના કાયદાની અરુપૃતા જનાવે છે એમ માનવા તૈયાર થવું જ પડે.

બીજું, પરદેશમાં જતા ઉતાડૂઓને પરદેશમાં પોતાની નિરાધારી વખતે દેશમાં મુકાએલ અનામત નિરાધારી ટાળવા માટે સરળ અને વ્યવસ્થિત જને એ સંભવિત નથી. ખરી રીતે ઉતાડૂ જે દેશમાં જાય તેજ દેશમાં અનામત મુકાએલ હોવી જોઈએ. અને આફ્રિકાના મોઝામ્બિકને બંદરે અહીંના ધમીઝેશન વાળાઓ અનામત મુકાવે છે, તેમજ મુંબાઈમાં પ્રવેશ કરતાં ત્યાંના ધમીઝેશન વાળાઓ પણ અનામત મુકાવે છે. નવીન ઉતાડૂની નિરાધારી દૂર કરવા માટે આમ આફ્રિકામાં લેવાતી જે અનામતો ઝાંછી નથી કે પરદેશમાં નિરાધારી વખતે જિલકુદ કામમાં ન આવે એવી ત્રીજી મુંબઈની અનામતની જરૂર રહે. આમ બીનજરૂરી અને અરુપૃ હેતુથી લેવાતી મુંબઈની અનામતમાંથી છૂટવાની લાંચની બારી સદંતર બંધ કરી નવીન ઉતાડૂની ટીકિટ અને પાસ-

પોર્ટગાંથી મળતા કમીશનમાં મુંબઈના જોન્સોએ સતોપ માનવો એ યોગ્ય અને વ્યવહારુ છે. જો લાંચની જાદી નાબુદ થાય તો મુંબઈનો અનામતનો કાયદો બાહેરમાં આવે, જેથી બાહેર બિદાયોદ્ધથી તે કાયદો ખીનજરૂરી કરે અને કાયદો નાબુદ થવાની આશા પણ રૂખીમૂત થાય.

આફ્રિકામાં લેવાતી અનામતમાંથી છૂટવાની જારી અત્રે પણ રખાઈ છે. અહીંના કમીશીશન વાળાઓ અહીંના મોટા વેપારીઓની અગર સરકારી નોકરાની ગેરંટીવાળું બોંડ કરાવી નવીન ઉતારૂને અનામતમાંથી બચાવે છે. અનામતનો આવી રીતે પણ જયાવ થાય તો અનામત લેવાનો હેતુ સાધ્ય થયો નજ ગણાય. વળી સાથે સાથે ગરીબ નિરાધારો પરદેશમાં રખાડી ન પડે એવા હેતુસરજ અનામત લેવાતી હોય તો અનામત મુકાએલ રકમના રીતસરના વ્યાજ સાથે અનામત પાછી અપાવી જોઈએ. લવિધ્યમાં આવતી નિરાધારી માટે અનામત મૂકનાનાં નાણાં વ્યાજે લાવી વગર વ્યાજે અનામત મૂકે તેવી સ્થિતિ નિરાધારી ટાળવા માટે આવતા ગરીબ નવીન ઉતારૂઓની હોતી નથી. અનામતના કાયદાનું કોઈ પણ અપવાદ સિવાય ફરજિયાત પાલન થવું જોઈએ અને અનામતનાં નાણાં ઉપર વ્યાજ અપાય તોજ સરકારનો અનામત લેવાનો હેતુ સ્પષ્ટ માની શકાય.

આફ્રિકામાં નિરુપાય અને નિરુત્સાદ જાની દેશમાં પાછા જવા ઇચ્છતા ધણા લાઈઓ, પોતાના સંજોગોએ બોંડ આપ્યું હોય તોપણ તેમની પાસે દેશમાં જવાનું ભાડું મારતાં અરગાય છે. અને ધણાઓ તો ભાડું આપવાની જ ના પાડે છે. સંજોગ અને નિરુત્સાદને અંગે કોર્ટે જઈ બોંડ કરનાર પાસેથી ભાડું મેળવવાની શક્તિ રહેતી નથી. આથી ધરજમીન લાખી આપી અગર ખીજી જાતની સગવડ કરી દેશમાં જવાનું ભાડું મેળવી લેવું પડે છે. જો દરેક માટે ફરજિયાત અનામત લેવાય તો જરૂર વળતે આવી કામમાં અગવડ આવવાનો સંભવ ન રહે. ખીજી વ્યવસ્થા કરતાં આમાં ઉતારૂનું વધુજ દિત છે. મારી તો આફ્રિકા આવતા દરેક નવીન ઉતારૂને વિનંતી છે કે બોંડ લખી આપનાર હોય, તોપણ દરેકે અનામત તો જરૂર મોખ્યાસા જાંદરે મૂકવી.

મોખ્યાસા (પલાણા)

મોહનભાઈ પટેલ

૮. આફ્રિકાના પેસેન્જરો વિષે

ભાગ્યેજ મારે જળાવવાની જરૂર હોઈ શકે કે ઉપરના વિષય સંજોગે મેં જે લખાણ સફલાવે લખેલું અને ગયા વૈશાખના 'પાટીદાર'માં છપાએલું, તેમાં કેવળ આપણા મુસાફર લાઈઓને રાહત મળે તેજ નેમ હતી, નહિ કે તે વિષયમાં રસ લેનાર અમુક વ્યક્તિઓ સામા સામા 'પારાયણ' શરૂ કરે.

હજીયે પેસેન્જર ઝોન'ટો પોતાના જ ગરીબ ભાઈઓને અણુછાજતી રીતે પ્રશ્નો પૂછીને ગૂંચળાવી મારી, પછી રાહત દેવાને બદલે અને મદદરૂપ થવાને ગિયે, તેમની પાસેથી આ બધીમાં સપડાઈને પૈસા પડાવતા બધે થાય એવી આશા રાખીને લખું છું કે લાંચ તે સદાય લાંચજ કહેવાશે; પછી તેમાં નૈતિક રીતિનો અગર તો સગવડિયા રીતિનો બચાવ હોઈ શકે જ નહિ.

જાહેધરીની રકમ મૂકવાનો કાયદો તો પહેલાંય હતો, ત્યારે આવી લાંચ માગવામાં આવતી કેમ નહિ હોય? લાંચ દેનાર છે ત્યાં સુધી લેનાર પણ છે, પરંતુ દેનાર મનમાં મૂંઝાઈને જ દેતો હશે. આ મારી ગણતરી સામે બચાવ કરવો બ્યર્થ છે; અને એટલે જ મેં ઇચ્છેલું કે પેસેન્જર ઝોન'ટોને આ કાર્ય કરતાં હૃદયમાં આંચકો લાગશે નહિ, તેથી જ દેનારે સાવધાન રહેવું જ જોઈશે.

મારી પાસે એવો પણ પુગવો છે કે અમુક ઝોન'ટોને અમુક ભાઈઓ આ પ્રથા અંગે ટીકાતમક ઠપકો આપ્યો, ત્યારે તેમણે જવાબ દીધેલો કે: 'અમે શું કરીએ? જોજી ઝોન'ટોએ એ સરકારી માણસોને ટેવ પાડી છે, એટલે હવે જો અમે પણ તેમ ન કરીએ તો અમારી રાશી ઉપર કાપ પડે, કારણ કે ધાયુ' કામ અમે કરી શકીએ નહિ.'

કારણ કે મુંબઈમાં ડીપોઝીટ લેવાનો અગર તો નિમણૂક ખતો જોવાનો ધારો છે, તેમાંથી છૂટવા માટે લાંચ દેવાનો રસ્તો ખતાવે છે, એટલે આમાં પેસેન્જર ઝોન'ટોનો વધારે દોષ નથી એવી ગણતરી કરવી તે ભ્રમભ્રમક છે; અને તે જ આજ સુધી કુટાતા અને કરીને ધસાઈ રહેલા ગરીબ પેસેન્જરને ઊલટાં ઊંધાં ચક્રમાં ચડાવીને 'પૈસા દો અને કામ પતાવો' એવો કુદરત વિરુદ્ધ કાયદો શિખવે છે. જાદુ ચેત કેન પ્રકારે જ આવ્યા પછી તેમના કેવા હાલ થાય છે તે તો અત્યારે સૌ કોઈ સારી રીતે જાણે છે.

હું સમજું છું કે લાંચ દેવી અને લેવી આ બેય કાર્યો અપરાધભર્યા છે, અને તેથી જ આમાં લાંચ દેનાર કામ પતાવીને સાપ દેઈ ચૂપ રહે છે અને તેથી જ લેનાર માતીલો થઈને પોતાને પાપપથે જોરેર દોડે છે.

ઇચ્છું છું કે આ વળોડવા લાયક પ્રથામાં રમ્યાપરમ્યા સૌ કોઈ પણ આટલે જ બિદાપોહે સમજીને ખરા પરસેવાનો પૈસો ખાતાં શીખશે, અને પેસેન્જરોને રાહતરૂપ થઈને સાપ રૂપ થતા અટકશે.

પછી તો જેવાં જેનાં નસીબ. મનુષ્ય પક્ષપાતી થશે, પરંતુ પાપપુણ્યને તોળતો કુદરતી કાંટો જરાય પક્ષપાતી નથી તે નથી જ.

ઈશ્વર સૌને સારાસારનો વિચાર કરવા સદ્બુદ્ધિ આપે. ઇત્યોમ.

લામુ (કન્યા)

મગનભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલ

૭. કેળાં

નાનાં બાળકોનાં મંદા લાથોમાં કેળું નિર્ભય રીતે મૂકી શકાય, કારણ કે કેળાનું છેકડું એ છવાણુરૂક્ષ કવચ (germ proof) જેવું છે. કેળાંની છાલમાં જંતુઓ પ્રવેશ કરી શકે છે કે નહિ એ માટે અનેક પ્રયોગો કરવામાં આવેલા છે. કાચાં કેળાંથી માંડીને પરિપક્વ કેળાં સુધીની તમામ અવસ્થાઓમાં અનેક પ્રયોગો કરી મિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે કે કેળાંનો ગર્ભ એ જંતુવિહીન છે, જંતુઓની તેની ઉપર અસર થતી નથી, છાલમાં થકોને જંતુઓ તેની અંદર પ્રવેશી શકતા નથી, એક આકરો પ્રયોગ એવો કરવામાં આવ્યો હતો કે કેળાંને જંતુઓવાળા પ્રવાહીમાં (Culturesમાં) કુળાડી રાખવામાં આવ્યાં હતાં, છતાં પણ છાલમાંથી એક પણ જંતુ અંદર પ્રવેશ પામી શક્યો ન હતો. કેળાંની છાલનો આ ગુણ ખાસ નોંધવા લાયક છે. કેળાંને સાંચવેલીપૂર્વક રાખવામાં આવે તો ત્યાં સુધી છાલ મહીમલાગત ગહે ત્યાં સુધી અંદર જંતુઓ પ્રવેશ થવાનો સંભવ ધણો ઓછો છે. કેળાંની છાલની આ નિશિષ્ટતા છે.^૧

*

*

*

દૂધ અને કેળાં સંપૂર્ણ ખાદ્ય છે. દૂધમાં કેળાં ચોળી નાખી, અંદર સાકર-એલચી નાખીને ખાવાં એ મજાતું ખાદ્ય છે. જેને દૂધ એકલું ન ભાવતું હોય તેને આ રીતે કેળાં ચોળીને આપવાથી ઠીક માફક આવે છે. દૂધમાં ચરબી છે જે કેળાંના પિટામીનનું કાવણું કરવા સમર્થ છે. એટલે દૂધકેળાંનું મિશ્રણ સ્વાસ્થ્ય માટે સારું છે. બાળકો માટે જ પ્રભુએ કેળાં નિર્માણ કર્યાં હોય એમ જણાય છે. તેની ખુશગો, મીઠાસ, મૃદુતા વગેરે બાળકોને આકર્ષે છે. કેળના ગર્ભ જેવાં કુમળાં બાળકો માટે કેળાં ખરેખર સુંદર પદાર્થ છે.

એક જાતનાં ત્રિકાશિયાં કેળાં મળે છે તેનું ખાશીને શાક થાય છે. રાખમાં બૂંજેલાં કેળાનું શાક ખૂબજ મીઠું લાગે છે. અડધાં પકેલાં કેળાંના ગર્ભને વાંસ યા કચકડા વડે નાના નાના ટુકડા કરી પ્રખર તાપમાં સૂકવી નાખી તેનો લોટ જનાવવામાં આવે છે. આ લોટ (જનાના ફોલર) ઘઉંના લોટ બેગો ઉગેરી તેની વધીયે ચીન્ને ચક્ર શકે છે. આ જાતનો કેળનો લોટ સુપાન્ધ્ય

*

૧. 'શુભરાત સમાચાર'નાં ૧૯૬૪નાં દ્વિપોત્સવનાં અંકમાં શુભરાત હોલેજના પ્રોફેસર ડૉ. એન. એમ. શાંદ, એમ. એસસી., પીએચ. ડી.ના 'કેળાં' નામના લેખ ઉપરથી.

છે, પોષણની દૃષ્ટિએ કીમતી-છે. કેળાંને સ્ટાર્ચ બીજા કાંઈ પણ અનાજના સ્ટાર્ચ કરતાં ઘણી જલદીથી પચી જાય છે એમ લેન્સેટ (ફેબ્રુ. ૧૯૦૦) જણાવે છે.

જાળકા પેઠે સ્ત્રીઓ મારે પણ કેળાં કીમતી ખાણ પદાર્થ છે. હમેશાં સાગાં પાકેલાં ૪-૫ કેળાં ખાવાથી સ્ત્રીઓનાં હાડ ધોવાતાં (સોમ રોગ) જંધ થાય છે. કેળાં અને ઘી ખાવાથી સ્ત્રીઓનું સ્ત્રીપ્રદર-લોહીવા મટે છે. કેળાં ક્ષય અને દગમાં પણ ઉપયોગી છે.

(‘ભિર્મિ,’ જન-ન્યુઝારી, ૧૯૪૦)

શ્રી. બાપાલાલ ગ. વૈદ્ય

અંત્યપરિચય

૧૬. યામા, શ્રી ગૂર્જર મંથમાળા પુસ્તક નવમું : મૂળ લેખક-એલેક્ઝાન્ડર કુપરીન; અનુવાદક-માણેકલાલ ગોવિંદલાલ જોશી; પ્રકાશક-ગૂર્જર મંથરતન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તા, અમદાવાદ; બીજી આવૃત્તિ, ૫. ૧૬૫ પરક, કિંમત ચાર રૂપિયા. સોવિયેટ સરકાર ચતા પહેલાંના રશિયામાં કાયદેસર આસતી વનિતાવૃત્તિ-એ જીવનની ગલીચતા અને ભયાનકતા-યામા રજુ કરે છે. વારવનિતાવૃત્તિ જ્યાં દેશમાં હતી ને છે, પણ રશિયામાં તો તે સમય દરમિયાન તે અતિશયતાને પહેંચેલી હતી. એ આખાં જીવન ઉપર લેખક વેધક પ્રકાશ પાડે છે. નગનમાં નગન સત્ય પણ લેખક સીધી અને સચોટ ભાષામાં રજુ કરતાં અચકાતા નથી. પ્રશ્ન એક જ થાય છે કે આ વૃત્તિથી અને તેના આનુસંગિક બીજા દોષોથી થોડેઘણે અંશે અગ્નિ એવા ગુજરાતી વાચકસમાજ ઉપર આની કંઈ વિકૃત અસર ન થાય? લેખક એ વારવનિતાવૃત્તિ દૂર કરવાના ખાનગી પ્રયત્નો નિષ્ફળતામાં પરિણમતા જતાં છે, ને તે સત્ય છે ખરું. છેવટના પ્રકરણમાં અત્યારની સોવિયેટ સરકારની તકેદારીએ જે સાફ પરિણામ આપ્યું છે તે સૂચવે છે કે સરકાર એ દિશામાં કંઈક કરી શકે, જોહામાં જોણું તેની અતિશયતા તો અટકાવી તેને નિયમનમાં રાખી શકે. જાણી તો મૂડીવાદ વગેરેની માફક વારવનિતાવૃત્તિ એ પણ એક સર્જનજૂતો પ્રશ્ન છે ને રહેવાનો. ભાષાન્તરકાર સરળ ભાષામાં પુસ્તકને ઉતારવા સફળ થયા છે..

૧૭. સમીક્ષાંજનો ઉપદેશ. (શ્રી દશવૈકાલિકસૂત્ર), શ્રી. પૂંજભાઈ જૈનમંથમાલા-૧૮ : સંપાદક તથા પ્રકાશક-ગોપાળદાસ જીવાભાઈ પટેલ, મંત્રી, શ્રી જૈન સાહિત્ય પ્રકાશન સંમિતિ, અમદાવાદ; પ્રાસિરમાન-નવજીવન

માટે તો બીજા મુદ્દા વળતે તેનું વાક્યે વાક્યે તપાસવું પડશે. બાકી જેમને કાંતણ-પીંજણનો એક વિદ્યા તરીકે અભ્યાસ કરવો કરાવવો છે તેમને આ પુસ્તક ઘણું ઉપયોગી છે.

દે. ના.

નડીઆદ

વિ. ક. વિદ્યાભય

૨૦. ગુજરાતમાં સંગીતનું પુનરુજ્જીવન: સંપાદક - પુરુષોત્તમ ના. ગાંધી; પૃષ્ઠ ૨૦ + ૫૦૬, સદ્ગત પંડિત ખરેલી છળિ, કિંમત મવા રૂપિયો. આ દળદાર અન્યમાં સ્વ. પંડિત નારાયણ મોરેશ્વર ખરેનું જીવનચરિત્ર આપ્યું છે. ઉપરાંત તેમના સંગીતના કેળવણીવિષયક લેખો વા બ્યાખ્યાનોનો સંગ્રહ કર્યો છે. હિન્દમાં થઇ ગયેલા પ્રસિદ્ધ ગવૈયા જોષાળ નાયક, બેનુ જાવરા, તાનસેન અને છેવટે પંડિત વિષ્ણુ દિગમ્બર, વગેરેનાં જીવન પણ આપેલાં છે. ભારત-વર્ષની સંગીત વિદ્યાનું; વૈદિક કાળથી આજ સુધીનું, મત્રમાણ, ઐતિહાસિક અવલોકન છે. સંગીતના સાસ્ત્રીય વિચારોની ચર્ચા છે. અંતમાં શ્રી. કાકાસાહેબ કાલેલકર, શ્રી. કિશોરલાલ ગંગશંવાળાએ, શ્રી. નરહરિભાઈ પરીખે અને શ્રી. મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈએ સ્વ. પંડિતજીને આપેલી અંગલિઓ છે. એ ઉપરથી સ્વ. પંડિતજીના કાર્ય અને આરિય સંબંધે આપણને સારો ખ્યાલ આવે છે.

પંડિતજીનું જીવનચરિત્ર વાંચતાં તેમની સાદાઈ, નિરભિમાનતા, સાર્વત્રિક ભક્તિભાવ, શુદ્ધ સાર્વત્રિક સંગીત પ્રત્યેનો પ્રેમ અને એવા પ્રકારના સંગીતનો પ્રચાર કરવાની એમની ધગશ તથા પૂ. ગાંધીજી સાથે રાષ્ટ્રોત્થતિ કરવાના કડિન કાર્ય માટેની તેમની તપશ્ચયો, એ સૌ વાચકને પ્રથમ દિગ્મુદ્ધ બનાવે છે અને ત્યારે તેનું હૃદય સહસા પુકારી બેઠે છે: 'સદસ વન્દન હજો આવા પુણ્યમાને!'

નાદબ્રહ્મની ઉપાસના દ્વારા બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે; નૃત્ય દ્વારા શારીરિક, વાદ્ય દ્વારા માનસિક અને ગાયન દ્વારા આધ્યાત્મિક વિકાસ થઈ શકે છે, એવો પંડિતજીનો એભિપ્રાય જણાય છે.

"બીજા પંડિતજી મળવા અશક્ય માનું છું. સંગીત અને શ્રેષ્ઠ નીતિનો મેળ ક્યાં શોધીએ?" પૂન્ય ગાંધીજીના આ અર્થગંભીર શબ્દો પંડિતજી વિષે સર્વ કંઈ જણાવી દે છે. પંડિત ખરે સાસ્ત્રી અને તેમણે સંપાદન કરેલી આશ્રમ-ભજનાવલિ, મહાત્મા ગાંધીજી અને રાષ્ટ્રોત્થતિના ઇતિહાસ સાથે સદાય સંકળાયેલાં રહેશે.

આ પુસ્તકનું સંપાદન કરી સંપાદકે યોગ્ય ગુરુતરપણું કર્યું છે, અને પ્રકાશકે સેવાધર્મ જાળવ્યો છે. ગુજરાતની પ્રજાને સંગીતના ક્ષેત્રમાં આ પુસ્તકથી એક અમૂલ્ય વારસો સાંપડ્યો છે.

શુભગતી કેળવણીની સંસ્થાઓ, પુસ્તકાલયો અને સંગીતગમક જનતા આ પ્રમતે જરૂર વસાવે. ચંદુભાઈ રા. પટેલ

પુસ્તક ૧૮-૨૦ના પ્રકાશક-નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ. પ્રકાશન મંદિરે આ પુસ્તકો પ્રકટ કરીને શુભગતી સમાજની ને સાહિત્યની સારી સેવા બજાવી છે, ખાસ કરીને તો એટલા માટે કે તેનાં પુસ્તકો ખૂબ સોંધાં હોય છે.

પ્રસંગકથા

અંગ્રેજ સરકાર અને મહાસભા

ઇ. સ. ૧૯૧૪-૧૯૧૯ના યુરોપિયન મહાવિગ્રહમાં જ્યારે અંગ્રેજ રાજ્ય સપડાયું હતું, ત્યારે દિલ્લે અને તેટલી તેને સહાયતા આપી હતી અને તેમાં મહાસભાએ પણ સમગ્રિ આપ્યા જેવું કયું હતું, એ આશાએ કે વિગ્રહને અંતે અંગ્રેજ હતશે તો દિલ્લે કોઈ મહાલાલ આપશે. પ્રજા એ અંગ્રેજ રાજ્યે હત્યા પછી દિલ્લે જલિયાંવાલા બાગ, રોલેટ કાયદો, વગેરે એવા મહાલાલ આપ્યા કે દેશને ચોકખું લાગ આપ્યું કે 'માથે લાખર ને મળ્યો પાયર!' એ મહાલાલ દેશની મહાસભા વીસરે કેમ? આજે પાછું યુરોપિયન વિગ્રહમાં પોતાના મંદારોન્યનો નાશ ચનો અટકાવવા અંગ્રેજ રાજ્યને ઊતરવું પડ્યું છે અને સાથે દિલ્લે જતાયું છે, પણ દેશની સમગ્રિ વિના જ! આથી દેશ-ખાસ કરીને મહાસભાએ-વાધો ઉઠાવ્યો છે ને તેથી દેશની જુદા જુદાની મુદ્દ અંગ્રેજ સરકારને ગળતી અટકી પડી છે. જોકે છાપાં ઉપરથી જણાય છે કે યુરોપમાં મુદ્દ તો નહિ જેવું છે, માત્ર સામસામી દાંતિયાં જ દેખાડાય છે; પણ દિલ્લી હૃદયપૂર્વક સહાયતા મળે તો વળતે અંગ્રેજ સરકારને ત્યાં મન મૂકીને યુદ્ધ કરવું કોવે. આટલા માટે મહાસભાને મનાવવા વાઘસરાય પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. પણ મહાસભા તો કહે છે કે દિલ્લે સ્વરાજ્ય આપીને સહાયતા આપવાની રિયતિમાં મૂકા, પછી જો સ્વતંત્ર લાવે વિચાર કરી શકે. અંગ્રેજ સરકારે ગાંધી તથા કરે છે. એક વાર દેશના એક નેતાઓને બોલાવ્યા, પણ કંઈ ન વળ્યું. હવે પોણું છાપાંમાં વચાય છે કે વાઘસરાયે શ્રી. લુલાલાઈ દેસાઈને બોલાવી વાતો કરી અને આવતા માસમાં મહાસભાને પણ બોલાવશે. પણ અંગ્રેજ સરકારે હવે જાણી લેવું પડે કે દિલ્લે લોક એવા બોળા નથી રહ્યા કે એવાં વાતોનાં વડાથી રોજ ચંદુ ભાઈ!

મહાસભા અને સંત્યાગ્રહસંઘ

અને મહાસભા સમજી ગઈ છે કે અંગ્રેજને તો વાતોનાં વડાં સિવાય

ળીજું કશુંય પીરસવું નથી. એથી એણે ધીરે ધીરે સરકાર મામે અદ્વિસક સત્યાગ્રહસંગ્રામ માંડવાને સંદેશ કર્યો જણાય છે. અને એવા સત્યાગ્રહસંગ્રામના નેતા થાય એવું દેશમાં મહાત્માજી સિવાય આજે તો કોઈ છે જ નહિ. એમણે એવા મંત્રામંત્રું તેતાપદ સ્વીકારવું કબુલ રાખ્યું છે, એક જ શરતે કે દેશે પોતાની અદિમાતૃતિની તેમને ખાત્રી કરી આપવી. અને એ ખાત્રી એક જ રીતે ખતાવવી એ શક્ય માને છે કે સૌએ કાંતવું. એટલા માટે તો આ તા. ૨૬:૧:૪૦ને દિવસે સ્વાતંત્ર્યદિનની પ્રતિજ્ઞામાં કાંતવાની પ્રતિજ્ઞા ઉમેરી છે. બેશક મંત્રાગ માટે ટમટમી રહેલા ઉદ્દાગવાદીઓ અને મમાગવાદીઓ વગેરે તો ઉમેરેલી એ પ્રતિજ્ઞાને પોતાની દૃષ્ટિએ વિરોધ કરે છે અને એવી પ્રતિજ્ઞા લેવાના પાણ નથી. ળીજન મદામભાવાદીઓ એ પ્રતિજ્ઞા લેશે, પણ કેટલાક એવા છે દશે કે પ્રતિજ્ઞા લેશે, પણ પાળશે નહિ. આજ સુધીની પરિસ્થિતિથી આ અનુમાન અકારણ નથી. પણ મહાત્માજી એમ છેતરાવાના નથી અને એવી સ્થિતિમાં એ સત્યાગ્રહસંગ્રામ ના પણ ઉપાડે.

રેટિયો અને ખેતી

મહાત્માજીએ પણ અનેક વાર જણાવ્યું છે અને હજીયે જણાવે છે તે સાચું જ છે કે "અન્ન અને વસ્ત્ર એ માનવીજીવનની પ્રથમ જરૂરિયાતો મદાકાળ રહેવાની" ('હરિજનગદ્ય', તા. ૧૪:૧:૪૦). વસ્ત્ર વિના માનવી આખો જન્મારો જીવી શકે અને આ જગત ઉપર એવી રીતે જીવનાર અનેક લોક છે. પણ અન્ન વિના તો માણસ થોડા જ દિવસમાં મરી જાય, લાંબુ જીવી શકે નહિ. ત્યારે રેટિયાથી જીવે નહિ, તો તેની સમાન ધ્યાન તો ખેતીને આપવું જ ધટે. વળી વસ્ત્ર ખતાવવાના બધા ઉદ્યોગો ઉપર જીવનાર કરતાં ખેતી ઉપર જીવનાર લોક દેશમાં બહુ યે મોટા પ્રમાણમાં છે, ત્યારે ખેતીની આવી અવગણના શા માટે? સ્વાતંત્ર્યદિનની પ્રતિજ્ઞામાં રેટિયો ચલાવવાની કે ખેતી કરવાની, એ બેમાંથી એક પ્રતિજ્ઞા વિકલ્પે લેવાની રાખી હોય તો તે યોગ્ય નહિ? વળી દેશના લગભગ ઐ ખેડૂતો આખાસામાં રેટિયો કાંતવાને વખત પણ ન કાઢી શકે, ત્યારે એવા ખેડૂતોને ખેતીની પ્રતિજ્ઞા લેવાની પરવાનગી આપી, જીજી પ્રતિજ્ઞાની ફરજમાંથી મુક્ત ન કરી શકાય? જેમ ધંધાદારી કાંતનારને ખેતીની પ્રતિજ્ઞાથી મુક્ત રાખી શકાય તેમ? અને રેટિયામાં જે અદ્વિસા છે, તો ખેતીમાં પણ અદ્વિસા છે; અને કપાસ વગેરે પકવીને ખેતી કરનાર તો વળી રેટિયાને એક રીતે મદદ પણ આપે છે, કાંતનાર તો ખેતીને કોઈ સક્રિય મદદ નથી આપી શકતો. ત્યારે ખેડૂતને ખેતીની પ્રતિજ્ઞાને

લીધે ક્રાંતવાની પ્રતિજ્ઞામાંથી યુક્તિ ગણવી ઘટે એવો મારો નમ્ર અભિપ્રાય છે. બહુ તો તેણે ખાદી પહેરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાની હોય.

પ્રતિનિધિઓની ચૂંટણી

પણ સ્વાતંત્ર્યદિનની તા. ૨૬ મીએ પ્રતિજ્ઞા લેવાતા પહેલાં તો મદાસભામાં જનાર પ્રતિનિધિઓની ચૂંટણી થઈ પણ ગઈ છે. એટલે એવી પ્રતિજ્ઞા નહિ લેનાર પણ એવા પ્રતિનિધિઓ ચૂંટાઈ આવ્યા હશે. આગ સત્યાગ્રહમંત્રાગ મારેની યોગ્યતા સાબિત કરનાર-તા. ૨૬મીએ પ્રતિજ્ઞા લેનાર-સભ્યોથી મહામહાગાં દેશના પ્રતિનિધિરૂપે જનાર ફેટલેક સભ્યો જુદાજ પ્રકારના પણ હશે. આ વસ્તુસ્થિતિ યોગ્ય નથી લાગતી. માટે તો તા. ૨૬મીએ સ્વાતંત્ર્યની પ્રતિજ્ઞાઓ લેવાયા પછી પ્રતિનિધિઓની ચૂંટણી રાખી હોત અને જેમણે એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય તેઓજ પ્રતિનિધિની ઉમેદવારી કરી શકે એવો નિયમ રાખ્યો હોત તો ઇષ્ટ થાત. એથી ખોજે લાલ એ થાત કે પ્રતિનિધિની એક એકકને માટે એકથીસ ઉમેદવાર બિલા થયા અને તેમાંના વીસને ખેસાડી દેવાના પ્રયત્નો-ફેટલેક સ્થળે નો અણુઘટતા પણ-પ્રયત્નો કરવા પડ્યા તે ન કરવા પડ્યા હોત.

સરતા અનાજની દુકાનો

યુરોપિયન વિપ્રદને પરિણામે પરદેશથી આવતો માલ મોટે ભાગે અટકી પડ્યો અને તેથી મોંઘો થયો એ જાણે સમજી શકાય. પણ અનાજ વગેરે દેશમાંજ પાકતો અને બનતો માલ-જે ફેટલેક અંશે પરદેશ જતો અટક્યો, છતાં-શા માટે મોંઘો થાય એ ન. સમગ્ર્ય એવી વાત છે. છતાં મોંઘો થયો છેજ, કારણ કે તકસાધુ સ્વાર્થી વેપારીઓએ તક સાધીને એવો માલ એકઠાથે કરી સટ્ટા કરી એવો માલ મોંઘો કરી દીધો. પરિણામે ગરીબ પ્રમુખો મરે થયો, તેને ખાવાનું અનાજ મોંઘું થઈ ગયું. અને યાછળ જણાવ્યુંજ છે તેમ ખીખ્ર કાંઈ માલ વિના, 'વસ્ત્ર વિના પણ માનવી આવ્યો જન્મારો છવી શકે અને આ જગત ઉપર એવી રીતે જીવનાર અનેક લોક છે. પણ અન્ન વિના તો માણસ થોડાજ દિવસમાં મરી જાય, લાંબુ છવી શકે નહિ.' સ્વાર્થી વેપારીઓએ બિચી કરેલી ગરીબોની આ અવદર્યાની દયા ખાઈ મદાસભાવાદી પ્રધાનોએ પોતાના વહીવટ દરમ્યાન ભાવ ઉપર અંકુશ મૂક્યો હતો. પણ એ ઉસ્તાદ વેપારીઓ સરકારના અંકુશનેય ક્યાં ગાંઠે એવા છે? એમણે તો અનેક યુક્તિપ્રયુક્તિથી પોતાનો સ્વાર્થ સાધવો ચાહ્યો રાખ્યો. ત્યારે હવે સરકારને એકજ માર્ગ રહ્યો: તેણે સરતા અનાજની દુકાનો કાઢવી. હાલની સરકારે

કરાવ કર્યો છે. ખરી રીતે તો તા. ૧૨:૩૯ ને જ રોજ સાળા બંધ કરી દેવા જોઈતી હતી. એવેજ કારણે મોરમદ તાલુકાના પામોલ અને દાવડા ગામની બંધ થએલી સાળા ફરી ઉપાડનાં આમલોકે રફલ ખોડને અરજ કરેલી, તે ઉપરથી એ સાળાઓમાં દરિજન આજકા સાળાઓમાં જઈ રોકે એવી સ્થિતિ થેઈ છે કે કેમ, તે જાણત તપાસ કરવા રફલ ખોડે ત્રણ મહિનાની સગિતિ નામી છે. એવી રીતે વેડતાંલની સાળામાંથી દરિજન આજકાને બેઠી જવું પડેલું; તેથી સાળા આડુ રોજની હોય તો સ્વામીનારાયણના એ વડતાલ ધામની સાળામાં તો. ૧:૨:૪૦ થી દરિજન શિક્ષક નીમવાનો પંચ કરાવ રફલ ખોડે કર્યો છે. રફલ ખોડનાં આવા પ્રયત્ન ફટકા વિના ચરોતરના મિથ્યાભિમાન પાટીદારો દરિજનો પ્રત્યેના પોતાનો તુચ્છકાર (snobbery) નહિજ છોડે શું? પાટીદાર ભાઈઓ, આપણે જગતની સાથે ચાલવું હશે તો આપણું મિથ્યાભિમાન છોડવું જ જોઈશે; ના, એ વિના બીજો ઉપાય જ.

અંકારોને અને પ્રકાશકોને .

જે જે અંથો પરિચયને માટે અહીં આપે છે, તેમાંના ધણાખરા તો હું જે તે વિષયના નિષ્ણાતોને તેમનો પરિચય લખી આપવા સોંપું છું, એમ 'અંથપરિચય' વિભાગ વાંચનાર દરેક પ્રાયઃ જોતોજ હશે. ડૉ. જટારાકર નાંદીએ પોતે લખેલા (૧) મંદાગ્નિ, (૨) ક્ષત્રચર્ચ, (૩) માલસ કેમ ના પડે છે? (૪) મંદવાડ-કેમ મટાડવો? તથા (૫) જીવનનું ઝેર અને તમાકુત્યાગની તદ્દનીરો, એ પાંચ અંથોનો પાટીદારમાં પરિચય-આપવા માટે મોકલેલા. એ માટે એ અંથો મેં આપણા સુપ્રસિદ્ધ અને વૈદકશાસ્ત્રનાં સૂક્ષ્મ અને ગંભીર અભ્યાસી ભાઈ આપાલાલ ત્રિવેને આપ્યા. એમણે એ અંથોના યુષ્કોષ તપાસી પરિચય લખી આપ્યો અને તે 'પાટીદાર'ના ગયા આસોના અંકમાં પૃષ્ઠ ૫૬૫થી છપાયો. એ વાંચીને અંથલેખક ડૉ. જટારાકર નાંદીનો મિત્રજ બેઠી બેઠો. તેમણે ભાઈ આપાલાલને લખેા કાગળ લખ્યો તે એવા અગ્રિય પરિચય માટે તેમની સારી રીતે ઝાટકબૂરી કાઢી! આ ઉપરથી બધા લેખકોને અને પ્રકાશકોને વિનંતી કરવી મહે છે કે પોતાના પુસ્તકની ખામી જાણવાની જોને ઇચ્છા ન હોય, પોતાના પુસ્તક વિરુદ્ધ ચર્ચા દીકા ન ખમી શકવા જેટલી જેમની આગડી આળી હોય, તેમણે પોતાના પુસ્તક પરિચયને માટે અહીંના મોકલવાં એવી પ્રાર્થના છે.

૧૯૮૬

卐

શંગણ

卐

પાટીદાર

卐

વર્ષ ૧૭

卐

અંક ૫

આવા વૈધવ્યને કંઈ રીતે સુરક્ષિત કરી શકાય? દશ વર્ષની કન્યાને પરણાવનાર માળાપને વૈધવ્યના પુરુષમાં કંઈ લાગ મળી શકે? ને કન્યા આને પ્રરણી આને જ રાંઠી તે વિધવા ગણાય? વૈધવ્યની અતિશયતાને ધર્મનું નામ આપી આપણે મહા પાપ નથી કરતા? ને વૈધવ્યને સુરક્ષિત રાખવું હોય તો પુરુષ પોતાનો ધર્મ વિચારવાની જરૂર નથી? જેનું મન વિધવા નથી થયું તેનું શરીર વિધવા રહે? આજ પછેલી જાગના મનને કોણ ઓળખનાર છે? તેના પ્રત્યે જાપનો શો ધર્મ છે? કે જાપે તો દીકરીના મગા ઉપર જરી ફરતી તેની પ્રત્યેના પોતાના ધર્મનું પાલન કરી લીધું?

(‘લ્યાગમૃતિ અને બીજા લેખો,’ પૃ. ૪)

ગાંધીજી

卐

卐

卐

તન્ત્રી : નરસિંહભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ,

‘પાટીદાર’મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં બે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ

છુટકે નકલના ત્રણ આના

આણંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મયુરભાઈ પટેલે છાપ્યું અને
છબીના નરસિંહભાઈ પટેલે આણંદમાં પ્રકટ કર્યું, તા. ૨૫:૨:’૪૦.

સમાવેશ

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
વિદાયની વેળાએ	બેન સોનાગેન શંકરભાઈ પટેલ	૧૯૩
અતૂટ કિલ્લેખાધી	„ રામબેન મોહનલાલ „	૧૯૭
વિધવાનાં આન્તર દર્દો	„ વદાલીબેન પુરુષોત્તમદાસ „	૨૦૩
અનુભવનગીત	ભાઈ જદીનારાયણ એમ. પંડ્યા	૨૦૭
યુગધર્મ	„ ગ. ગો. દુવ	૨૧૦
ખેડૂનોની સૂઝી થાડીના દાર્દમાં	„ ગોરધનભાઈ જળાભાઈ પટેલ	૨૧૩
પુનર્જન	„ મોહનભાઈ ઉમેશભાઈ „	૨૧૮
‘સેપ્ટીક ટેક’વાળાં જાગરૂ	„ સોમાભાઈ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ	૨૨૦
ઘરડાં માંગાપના જૂના વિચારો	„ જયભાઈ પટેલ	૨૨૬
જાણવાનું	„ ભલાભાઈ ફકીરભાઈ પટેલ	૨૨૮
અંધપરિચય	ત્રિવંધ	૨૩૧
પ્રસંગકથા	‘પાટીદાર’ગદિર	૨૩૩
	„	૨૩૩

બાળકોનું સાચું ઘર

દેવલાલી બાલગૃહ

[દેવલાલી કેમ્પ]

એમાં આપનાં બાળકોને મૂકો

અને શિક્ષણ ને સંસ્કારનો લાભ અપાવો.

ત્રણથી બાર વર્ષની વય માટે અલેક ડેજવણી ધામ.

વિસ્તૃત માહિતી માટે પરિચયપુસ્તિકા મંગાવો.

લખો:

મંત્રી, દેવલાલી બાલગૃહ ને.

પાટીદાર

વત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

કુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૯૬ વર્ષ ૧૭	આર્ષદ	શ્રાવણ અંક ૫
---------------------	-------	-----------------

વિદાયની વેળાએ

અમારમાં તેમજ ધરમાં વિજ્ઞાનીના ઝગઝગતા દિવાઓએ રાત્રિના અંધકારનો નાશ કર્યો હતો. જગતના સુધારાની શ્વેત જાજુનું આ એક સાધન હતું. જગત પ્રગતિપથે જેટલું ઉતાવળું દોડતું હતું તેટલીજ ઝડપથી વિનાશની નજીક જઈ ચૂક્યું હતું. શ્વેત જાજુ જેટલી પ્રકાશમય હતી, તેટલીજ શ્યામ જાજુ અંધકારમય હતી, માનસિક શુદ્ધિમાં પાછળ હતી. જડ રુદિઅધનોએ જેટલાંય જીવનનો આનંદ લખી લીધો હતો. જેટલીયે કામળ જાણિકાઓ માળાપોના અપરાધથી જીવતી છતાં મૃત જીવન જીવતી હતી. તેમને જિંદગી હતી, છતાં તે જિંદગી જીવન્ત ન હતી; તેમાંની રસિકતા, આનંદ, હર્ષ, વિકાસ, વગેરે તત્વોનો નાશ થયો હતો.

આપણી કથાનો પ્રસંગ એક ગિજનાવરા વેશ્યા ઉપરથી ઉપરિચિત થાય છે. તેને ખૂરેખૂરી રીતે સમજવા માટે તેની પાસે જવાની આવશ્યકતા રહે છે. ત્યાં જવામાં રહે કોઈ ગભરાઈ જાય. ગિમાર હાલતમાં ગમે તેને મદદ કરવામાં દરકત નથી; તેમાંય અનુભવ મેળવેલને તો એ દરજ્જામાં દીલ કરવી એ પણ પાપ છે. હા, વેશ્યા હોવાને કારણે તેની પાસે જવામાં કોઈને દરકત આવે પણ ખરી, છતાં ગિમારીમાં ગમે તેની સારવાર કરવામાં દરકત નથી. વેશ્યા એ પણ માનવપ્રાણી છે, છતાં શરીરનું લીલામ કરવા બજારમાં બેસતી જાણ પાસે જવામાં કદાચ ધર્મનો નાશ થઈ જાય ખરો, પણ એવી સ્થિતિમાં એ જાણને મૂકનાર કોણ? એ ધર્મ તેની પાસે જવામાં અપવિત્ર થાય છે, તેજ ધર્મે કદાચ તેને એ હાલતમાં મુકી હોય તો? અરતુ.

યુવાનીમાંજ ગિમારીનો ભોગ જનેલી તે એક સુંદર જાણ હતી. તેને

ધધો વેશ્યાનો હતો. સમગ્ર ગણાતા સમાજમાં જે સ્ત્રી માટે રચાન નથી તેનું રચાન આ વેશ્યાસમાજમાં છે. જે સ્ત્રી એ સમાજમાં નકામી છે તે સ્ત્રી આ સમાજમાં ઘણીજ કીમતી અને છે. આ અતિદુઃખદ સ્થિતિ છે, પણ છેજ. તેમાં સમાજ કેટલે અંશે દુષિત છે તે નીચેની કથાથી સમજાશે.

તેની ગિમારી ઘણીજ ગંભીર હતી. કેટલીક સારવારને અતિ તે બાઈ શુદ્ધિમાં આપી. બાઈએ શુદ્ધિમાં આવ્યા પછી નેના નોકરને શીના પૈસા અને આપવા માટે સૂચવ્યું. મેં આગ્રહપૂર્વક પૈસાનો અસ્વીકાર કર્યો, કારણ કે સેવા એ તો મારો ધર્મ હતો. તેનું નામ રોશનગન હતું. મેં તેને પૂછ્યું: “બાઈ, આ ધધો વિના આપને માટે જીનને કાપ ધધો ન હોતો?”

રોશને કહ્યું: “જીનને પાપે દગધૂત થવા પછી સ્ત્રીઓ માટે આ રચાન વિના સમાજમાં જીનું ક્યું રચાન રહે છે?”

મેં પૂછ્યું: “તો શું સમાજ તરફથી તમને અન્યાય થયો છે?”

“એ અન્યાયજ આ સ્વરૂપમાં પરિણમ્યો છે.” રોશને કહ્યું.

મને તેની આત્મકથા સાંભળવાની ઉત્કંઠા થઈ, મેં તેને કહ્યું: “બેન, આપને હરકત ન હોય તો આપની હકીકત જાણવાને હું હમ્મણું છું.”

“મને તો કંઈ હરકત નથી, પણ તમને એ હકીકત સાંભળવાથી શો લાભ?” રોશને કહ્યું. પણ આખરે મારા આગ્રહને વશ થઈ તેણે પોતાની દુઃખદ કથાની શરૂ કરી: “હું એક ઉચ્ચ જાતિની હિન્દુ બાળા હતી. મારું મૂળ નામ મુક્તિ હતું. હિન્દુઓમાં બાળલગ્ન જેવો જે નિંદ્રિય રિવાજ છે, તેની હું ભોજ બની. મારું નાની ઉંમરમાંજ લગ્ન કરી મારાં માળાપ પોતાની દરજમાંથી મુક્ત થવા હતાં. લગ્ન એટલે જાણે દીંગલા-દીંગલીની રમત એમ માની નાની ઉંમરમાં છોકરા-છોકરીને જોડી દીધાં એટલે દરજમાંથી મુક્ત થયાં એમ હિન્દુ માળાપ મઠાજે છે. તેઓએ મારું પણ એમજ કર્યું. મને પરણાવી એક છુટ્ટા સાથે અને તેમણે યજ્ઞકળ લીધું! હું દીંગલા-દીંગલીની રમતમાંથી મુક્ત થઈ મારા જીવનને જીજ્ઞે પગથીએ ચઢું તે પહેલાં તો મારે હમેશને માટે દીંગલા-દીંગલીને જીવનસાથી તરીકે માનવાનું થયું. અણસમજમાંથી સમાજમાં આવે તે પહેલાં છોકરી વિધવા અને તો તેને ફરી લગ્ન કરવાનો અધિકાર આ સમાજમાં નથી, બ્યારે મૃત્યુસંખ્યા ઉપર પોટેલો પુરુષ ચાર સ્ત્રી પછી પણ મરતાં મરતાં પાંચમી સ્ત્રી પરણતો જાય છે અને પોતાના મૃત્યુ સાથે સ્ત્રીને પણ જીવંત છતાં મૃત સમાન બનાવતો જાય છે! આવી પુરુષ મરે છે તે પણ સ્ત્રીને પાપે, કારણ કે સ્ત્રીએજ આવતાં વેંત તેના સ્વામીને ભરખી લીધો

એમ સમાજ માને છે, પણ જોવાતું નથી કે તેની સ્ત્રી યદને આવનાર હજી દીંગણા-દીંગણીની રમતમાંથી મુક્ત થઈ નથી, પુછાતું નથી કે મૃત્યુશય્યા ઉપર પોઢ્યા છતાં લગ્ન કરવાનું કારણ? આવા સમાજમાં જન્મથી છૂંદાવાને નિર્માએલી હું જાણા હતી. પતિ મરે તે સ્ત્રીને પાપે અને એ પાપના પ્રાયશ્ચિત્તમાં આખું ૫ જીવન નીરસ કરી આખાયે જીવનને, જેમ એક કમાઈ પકરાના આર્તનાદને સાંભળ્યા વિના પોતાની કાતિલ છુરી તેના હૃદયમાં ઘોંકે છે એમ, છૂંદી નાખી જીવંત છતાં મરણ તુલ્ય જીવન માળવાની આ હિંદુ સમાજ તેને કરજ પાડે છે.

“આ હતા અમારા સમાજના નિયમો; આ હતો અમારા સમાજનો ધર્મ, અમારા સમાજની ગદતા; આ હતી અમારા સમાજમાં સ્ત્રીઓની ગદતા અને કિંમત; આ હતું અમારા સમાજનું નારીજીવન!”

“દિવસોના અને વરસોના પોતવા સાથે મારો શૈશવકાળ યુવાનીમાં રૂપાન્તર પામ્યો, શૈશવકાળની નિર્દોષતાએ રસિકતાનું રૂપાન્તર લીધું, એાદણીનું સ્થાન સાડીએ લીધું. છતાં આ શૃંગારોમાં કાળાશ આવી. મને હુકમ થયો કાળાં વસ્ત્ર પહેરવાનો. એ હુકમના અગ્રણમાં જળવાતી હતી સમાજની પ્રતિષ્ઠા; કુળની પ્રતિષ્ઠા; માતાપિતાની, સાસુસસરાની આજરૂ; એમાં જળવાતો હતો ધર્મ. મને કરમાન થયું દેવમંદિરોમાં દર્શને જવાનું. એમાં આવતો હતો આત્મસંયમ, એમાં આવતી હતી પવિત્રતા, એમાં આવતી હતી મંદિરના આચાર્યદ્વારા પવિત્ર પ્રભુની પવિત્ર રૂપા; અને ન્યાં પવિત્ર પ્રભુની પવિત્ર રૂપા આવે ત્યાં માણસ માણસ મરી જ નાશ ને? પ્રભુના અદ્ભુત ગણ્યાતા આવા મહારાજોના કૃપાપાત્ર થવું એ અમારા જેવી વિધવા સ્ત્રીઓને માટે ઘણું જ મહત્વનું ગણાતું. ત્યાં અમારા જેવી દમ્પતી સ્ત્રીઓ પ્રભુને નીરખવાને જહાને મહારાજને નીરખતી. જે વદન નિઃશ્વાસભર્યું હતું તેને મહારાજનાં નવનકટાક્ષોથી ભિંમિ ગળતી અને એ કટાક્ષમા પડીને ભરમ ચનાર પતંગિયું હમેશાં સ્વર્ગ જ પામતું. આવાં હતાં અમારાં મુક્તિનાં સ્થાન, આવો હતો અમારો ધર્મ, આવા હતા અમારા ધર્મગુરુઓ.

“મહારાજની રૂપાદષ્ટિ મારા ઉપર ઊતરી અને મારું સ્થાન મહત્વનું બન્યું. પછી તો મહારાજની તહેનાતમાં મારે મોડા સુધી રહેવું પડ્યું. ઘેર માતાપિતા નજીકનાં કે દીકરી ખરેખર ધર્મિષ્ઠ બની છે. અને હું ખરેખર ધર્મિષ્ઠ બનવા લાગી. મહારાજનો રૂપાપ્રસાદ મળ્યા પછી કાંઈનીયે તાકાત નથી કે ધર્મિષ્ઠ ન જાને. ઉપવાસનાં વ્રતો, એકાદશી, વગેરે દિવસે જાગરણ

કરતી હોવાથી રાત્રી મંદિરમાં જ મહારાજના સાન્નિધ્યમાં વિતાવતી અને એમ પ્રભુની નજદીક પહોંચવા પ્રયત્ન થતો.”

“આખરે પ્રભુ ધણાજ પ્રસન્ન થયા અને તેના જલ્લામાં, પુત્રવતી મવ એવો શબ્દ વખતનો ગોરમહારાજનો આશીર્વાદ, આશ્ચર્ય મહારાજે હું વિધવામાં મુક્ય બનાવ્યો! સાચા ધ્યાનથી આશીર્વાદ કહી મિથ્યા જઈ શકે? પણ પ્રભુની એ પ્રસન્નતાનાં પરિણામ મારે માટે અતિભયંકર નીવડ્યાં, કારણ કે પતિ વિનાની સ્ત્રીને પુત્ર એ તો પાપ કહેવાય એમ માની સમાજે મારો ત્યાગ કર્યો. હું ગઈ મહારાજ પાસે, પણ અરે! ભગવાનનાં પણ દાર હવે મારે માટે બંધ થઈ ગયાં! ન્યારે મંદિરમાં મહારાજની મીડી ગોદમાં એક વખત હું નિદ્રા લેતી, મહારાજ ન્યારે મને વિષયપ્રમાદી આપી પવિત્ર કરતા, ત્યારે તો મારે માટે બધાંય દાર ખુલાં હતાં. પણ વિષયપ્રમાદીનું પરિણામ મહત્ત્વ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે એકે દાર ખુલું ન રહ્યું. એજ મંદિરો તે વખતે અપવિત્ર નહોતાં જનતાં, પણ અત્યારે મારા જવાથી અપવિત્ર બનવા લાગ્યાં. જે મહારાજ પ્રસન્ન થઈ સુજનોની પરંપરાથી તે વારે અપવિત્ર ન થતા તેજ મહારાજ આજે મારાથી અલગાઈ જવા લાગ્યા. આવો દતો અમારા સમાજનો ન્યાય, આવો દતો અમારા સમાજનો સાચો ધર્મ અને તેનાં ધર્મમંદિરો, આવા હતા અમારા સમાજના ધર્મ, સદાચાર અને મુક્તિના અખાડા, આવા હતા અમારા સમાજના સદાચારી અને ધર્મ પ્રમાણે વર્તન કરનાર ધર્મીઓ; પછી સમાજનો ઉદય થવામાં વાર કેટલી?”

“મારે માટે સમાજનાં બધાંય પવિત્ર દાર બંધ થઈ ગયાં. એક પણ આશ્રયસ્થાન સમાજમાં એવું ન હતું, જ્યાં અપવિત્ર મનુષ્યોને રથાન મળે; આવી હતી અમારી પવિત્રતાની ભાવના! આ હતી અમારી સેવાભાવના!

“આવો પવિત્ર સમાજ મારો ત્યાગ કરેજ ને? કારણ કે હું તો અપવિત્ર હતી! પછી અપવિત્રનો ત્યાગ ન કરે તો જીવું શું કરે? અપવિત્રને અપનાવે તો તેમનો પવિત્ર ધર્મ રસાતળ નીચ, કળિયુગ આવે અને દુનિયાનો નાશ થાય!

“ગર્ભધારણી કુદરતી નિર્જનતાને લીધે સ્ત્રી પાપમાંથી છટકી શકતી નથી, પણ પુરુષમાં આ પ્રમાણેની નિર્જનતા નહિ હોવાથી તેઓ પાપમાંથી છટકી જઈ મોટા મહાત્મા થઈ જોઈ શકે! આમ હું અપવિત્ર થઈ અને જેને પાપે હું અપવિત્ર બની તે તો સમાજમાં પવિત્ર જ રહ્યો, મંદિર પવિત્ર રહ્યું, તેમાંની પ્રભુ પણ પાવન રહ્યો!

“આશ્રયસ્થાન માટે મેં નજર કરી જીજી દિશામાં. એક બાજુ આશ્રય-સ્થાન નજરે પડ્યું, હું ત્યાં દોડી ગઈ. એ સ્થાને મને આશ્રય મળ્યો. એ

સ્થાને મને લક્ષ્મી મળી, એ સ્થાને મને વિષય પોષવાની મનગાની છૂટ મળી અને મારાં જાંઘાંય જાંઘતો તૂટી ગયાં. એ સ્થાન સમાજથી સ્વતંત્ર હતું, તેને સમાજની પરવા નહોતી; તેને કોઈની તાબેદારી ન હતી, કોઈની ગુલામી ન હતી. મારું પવિત્ર લગ્ન આ પ્રમાણે સફળ થયું. માળાપનું ચરકણ આ રૂપમાં પરિણમ્યું. એ સ્થાન છે વેશ્યાનું સ્થાન. હું વેશ્યા જાની; હું મેળે વેશ્યા ન જાની, પણ સમાજને ધર્મે, સમાજની રૂઢિઓએ, મમાજની પરિત્રતાએ, સમાજની ગદ્ગદાએ મને વેશ્યા જનવાની ફરજ પાડી. વેશ્યાજીવનનો આ કોવડો સમજી કોઈ ન્યાય કરશો? કોઈ આને માટે વિચાર કરશો? મારું આ અંતિમ આશ્રય-સ્થાન હતું અને તે મદલ કરવાનું કારણ કોઈ સમાજશો? સુધારો કરવા ઇચ્છનાર, મારા આ પ્રશ્નોને મમજ. જો તું સમાજમાં સુધારો કરવા ઇચ્છતો હોય, તો મારા જીવનનો અભ્યાસ કર. આ મારું અંતિમ કથન છે, હું વેશ્યા છું. વેશ્યા કેમ જાની? કોને અન્યાયે જાની? પાપી હું છું કે જીજ્ઞાં કોઈ, એનો ન્યાય માગવા પરમેશ્વર પાસે સિધાવું છું.”

વિદ્યાવાની વેળાએ એ જાણવિધવા મુક્તિ આટલું બોલી થંભી ગઈ. તેનાં નેત્ર જાંઘ થયાં. આત્મા સ્થૂલ દેહને તજી અનાંતમાં સમાઈ ગયો. તેના મૃત્યુથી સમાજને શું? જતાં તેનો નિઃશ્વાસ સમાજના સર્વનાશને નજીક લાવતો ગયો. તે જીવનભર અન્યાયથી છૂંદાઈ અને અન્યાયને પરિણામે મૃત્યુ પામી. તેને નિઃશ્વાસે, તેના આર્તનાદનાં ઊનાં આંસુએ સમાજના પાપા અસ્થિર જનાવ્યા. જ્યાં સુધી સમાજમાં અજ્ઞાતાં લગ્ન, વરવિક્રય, કન્યાવિક્રય, જાણલગ્ન, વગેરે ગિનાળે દશે ત્યાં સુધી દગ્ગરોનાં જીવન આકાળે લખાશે. આમ એ જિવારી મુક્તિનાં પવિત્ર લગ્ન અને માળાપનાં ચરકણ આ રૂપે પરિણમ્યાં. સમાજનાં આવાં દગ્ગરો પવિત્ર કાર્યો આવા રૂપમાં રૂપ્યાં છે. પૂછું છું કે સાચું શું? દુષિત કોણ?

મોટા કરાળા

સોનાબેન શંકરભાઈ પટેલ

અતૂટ કિલ્લેખંધી

૨. સામાજિક અર્થ.

સમાજમાં જારમાં તો ખરેખર ‘જાણ-મો’, જાણવા જેવાં જ કારણ નીવડ્યાં છે. દેશની ગરિબાઈ જાણે. અમારા સમાજને બીલકુલ અસર ન કરતી હોય તેમ તેવાં કારણોએ સમાજની ફેટલીયે વ્યક્તિઓનાં કાળજાં કપાય છે. ખેડૂત પોતાની વીધોટી ભરે, કુટુંબનું વાર્ષિક ભરણપોષણ પૂરતા

દાણા પકવે, તેમાંથીજ કપડાં તથા છતર ખર્ચ કરે, અને છતાંય જારમા જેટલી રકમની જોગવાઈ પણ કુદરતી અસંખ્ય અનિવાર્ય મંકરોના દિવસોમાં કરી શકે. એ વિચારજ કારમો છે. લોચો ધાન ખાવા-ખવડાવવાના આ અધાર્મિક ગાડરિયા પ્રવાહના પૂગમાં તણાતો સમાજ ક્યારે અટકશે! જાકું પહેવું, જાકું ખાવું, વહેવારની અનેક પ્રકારની સાનાધ, બોળપણ, સંસ્કારી વિવેક, સાચી ઉમદા મહેનત, વગેરે વડીલોના મદ્દગુણો તો તેમની સાથેજ જવા દીધા છે; જ્યારે આવી દુષ્ટ બાજતોમાં સમાજને વધુ ગરીબ કરી મૂકે તેવા તેમના રિવાજોને વધુ કુટિલ જનાવી અપનાવી લીધા છે. આથી તો કેટલોય અણધાર્યો દંભ સમાજમાં વધી ગયો છે. વડીલોની મોટાઈ જાણે જારમાંથી ન જળવાઈ રહેતી હોય, તેમ ઘણુંક આધુનિકતા કરી નાણાં એકઠાં કરાય છે. આવી જોડી ઇજતતું પોટલું ખાંધવાને જમીનો ને ઘર ગીરો મૂકાય છે. પણ હવે તો આટલા લાંબા અનુભવને સગવાળે પણ જાણવું ઘટે કે તેવું ખરીદિલું ઇજતતું પોટલું ઘરનું વેચાણ થયે ક્યે ખૂણે મૂકવું? મૂકવાનું રથાન પહેલું જોઈએ, અને પછીજ બીજી વસ્તુની જોગવાઈ જોઈએ.

જારમા જેટલોજ એક તેનો અનુયાયી ખર્ચ સાધવાનો છે. પાંચ વર્ષ પહેલાં તો તે ખર્ચ બાબતનો ચિતાર કોઈ કારમો હતો. એક બાજુ ઉપર મરનારની પીટણી પિટાય અને રોદાં રડાય અને બીજીજ બાજુએ શીરાનાં જમણુ જમાય! મરનાર પ્રત્યે કેવી હમદર્દી! શોકમસ્ત કુટુંબને કેવું મીકું આશ્વાસન! કેવો હાર્દિક દિલાસો! અગારા સમાજના આ તમાસા તો આશ્ચર્યથી ભરપૂર છે. કૂટવાનો ચાલ પણ જેટલોજ કારમો છે. છાતી લાલચોળ થાય અને લોહી ટપકે ત્યાં સુધી સખત ફૂટે, એવી ગરમ થયેલી છાતીનું પથ ધાવતા જાળકની શી દયા કરે? મરનાર જાણે આમ રડવા કૂટવાથી પાછાં આવતાં ન હોય, એમ રૂઢિની રૂએ ભયંકર કકળાટ રચાય છે. આવા ઢોંગને દેશવટોજ દેવો ઘટે. આ ઉપરાંત મરનારની પાછળ સાતમે સાથરો, જારમે જારમું અને તેરમે રાજગ થાય. રાજગની વિધિમાં મરનાર કુટુંબની શક્તિ અનુસાર દરેક પ્રકારના દાણા, કઠોળ, દાળ, દોરી, લોટો, પલંગ, ગોદાં, પગરખાં, કપડાં, આંદીની નીસરણી, વગેરે અનેક વસ્તુઓ પાછળજે તેમના કલા મુજબની વિધિ પ્રમાણે અપાય. મરનાર મોક્ષધામમાં પહોંચીને ત્યાં બેઠે બેઠે પણ અનેક બોગો બોગવી શકે, તે સારૂ પાછળ દ્વારા ઉપર મુજબની ચીજો આપવાના તદ્દન જુઠાણાના વિધિઓ કરાવાય. મોક્ષનો જેટલો બધો જોટો અર્થ સમાજ માને છે! સંસારમાં રહી બોગો

ભોગવ્યા ગદલના પાપથી તો નરકનાજ અધિકારી થવાનું જ હોય છે, ત્યારે વળી ઈશ્વરધામમાં ગદાન પિતાની સમક્ષ જનારને ક્યાં પાછા પાપી જનાવ-વવાતો આ અવળો, બિરોડો, ભોગવિધિ? મરનારને તો સજ્ન થાય તે ખરી, પણ તેનાં કુટુંબીજાનેતેય આવી આર્થિક સજ્ન થાય છે. કેટલી અધમતા? ખરેખર પરત્વ આ કરતાં જીજુ શું હોઈ શકે? મરનારના રોગ ગદલની ખરી દવા જો પેલા મારકૃતિયા ધ્વજાણેતે કદી પડાય તો મોક્ષમાં જનારનો રોગ પણ મટે ખરો કે? આવા અખતરા મારકૃતિયા સાથે અજગાવવાની ખાસ જરૂર છે. તો તો પરપોટો આપોઆપ ફૂટે અને મૃત્યુ પ્રકાશ પામે.

તેવી જ અને તેટલી જ વિકારી પ્રથા લગ્નપ્રસંગે જનની સંખ્યા અમર્ણાદિત હોય છે. કન્યાપક્ષ પણ એવી જ અમર્ણાદિત સંખ્યાને આમંત્રણ આપે છે. આથી કન્યાને માંડવે ચાર ટંક ગિજાન ઉડાવનારની સંખ્યા ખૂબ જ વધી જાય છે. ઉપરાંત કન્યાપક્ષના આમંત્રિત મહેમાનોને આ માંગલિક પ્રસંગે રોકડ નાણાંની તથા કપડાંની બેટો અપાય તે તો જુદી જ. વરપક્ષને પણ પોતાના તાબામાં આવનાર 'વધૂ'ને પોતાની શ્રીમંતાષ્ટમા આજી નાખવા સારૂ પગનાં વજનદાર કડકાં જેવા દાગીના સારૂ કેટલોય ખર્ચ કરવો પડે છે. આ જાગે પણ ઉપરાંત કન્યાના મોસાળપક્ષને પણ મોસાળાની રકમ ખર્ચવાની હોય. મમે તેવા સંજોગોમાં પણ કૃદિના ચાલથી આધુ પાછું જવાપજ નહિ, નહિતર તેનો ગંધી ઉમેદ નાઉમેદ અને. આવા સંજોગોમાં આવા લપંકર ખર્ચને ન પહોંચી વળાય તે દેખીતું છે. વરપક્ષને સહન કરવાનો કરાર લગ્ન વખતે જ નક્કી કરી લેવાય છે. આગ આડકતરી રીતે જને પક્ષેએ મનગમતા કરેલા ખર્ચ પેલાં નવીન દંપતી ઉપર જ આવી પડે છે. અનેક પ્રકારના દેવાથી જતેલાં ઋણી એ દંપતી દાંપત્યજીવન તંગીમાં જ જીવે છે. તેમણે પોતાની જિંદગી સુધી પેલા દેવાને પહોંચી વળવા માયાના વાળ બીખડી પડે ત્યાં સુધી મહેનત કરવી પડે છે. આથી સગાજના આવા રિવાજથી દેવાએલ માતાપિતાને અનેક ઘાપો દેતાં જીવન વ્યતીત કરે છે. આવી કારખી સ્થિતિમાં મુકાવાથી એ દંપતી બિચાનાં નધો જીવી શકતાં સંસ્કારી જીવન કે નધો મમજી શકતાં લગ્નની ખરી લાવનાને. આ સગાજનાં લગ્ન એટલે સ્ત્રી-પુરુષને પ્રભેત્પત્તિ સારૂ કેટલીક વ્યક્તિઓની સાક્ષી સાથેનો ફક્ત પરવાતો! દેવામાં હૂમેલાં એ લગ્નમંથાથી બેઠાએલ નરનારી દેવાના કારખી ધાને પહોંચી વળવા સારૂ અનેક દુષ્ટ ઉપચારો કરે છે અને છેવટે લાગે કન્યાની ખોટ કન્યામૌથી મેળવવાનાં અવસ્થિત પગલાં લે છે, અર્થાત્ કન્યાવિક્રય કરે છે. આ સંસ્કારવિહોણા સમાજ, તે જો આટલું ઉપરચોટ્યું નિરીક્ષણ કયું

૨૨

હોત તોપણ તું આવી બદીમાંથી અટકી ગયો હોત અને નરકના અમાપ ખાડાનાંથી ઊગરી શક્યો હોત. અધમતામાંથી અધમતામાં જન્મે છે, એટલું જ સાદું સત્ય સમાજના નરવીરો સમજે તો કેટલું મારું?

આ ઉપરાંત લગ્નપ્રસંગે ઢોલ-સરજાઈ-કાંસો-વાજાઓ, જોગણે આ અદ્ભૂત ઉત્સવમાં વૃદ્ધિ કરી છે તેમનો ખર્ચ તથા વરવધૂના દસ્તમિલનની વિધિના મહેનતાણાનું સંસ્કારી આહ્વાણ(?)નું મિલ તો જુદું જ! વિધિ તો ભાગ્યે જ વિધિ કરનાર કોષ્ઠક આહ્વાણ પણ જાણતા હશે કે પોતે કરાવેલો એ વિધિ તે લગ્નનો કે શ્રાદ્ધનો? ફક્ત આ તો 'વર મરો, કન્યા મરો, પણ ગોરનું તરલાણું ભરો,' જેવું થઈ ગયું છે. ઉપરાંત માગને પાદરે ત્યાગી બની ત્યાગ વહેંચાય તે તો જુદું જ. આમ રૂઢિને કાળે સેંકડો રૂપિયા ખર્ચાય, છતાં એકાદ રૂપિયો ખરા ધર્મને કાળે લાયજેરી કે કેળવણીનાં ઉત્તેજક મંડળો જેવી પોતાની જ ઉદ્ધારક સંસ્થામાં ન ખર્ચાય! કેટલી છુલ્લકતા! રૂઢિની સત્તાનો કારડો કેટલો કારમો છે? લગ્નપ્રસંગ ખરેખર માંગલિક જ છે. જીવન કાળે આનંદ હોવો જ જોઈએ. રૂઢિની ગંધ તેમાં ન હોઈ શકે. ફટાણાના-નગ્ન ગાલિપ્રદાનનો-પ્રચાર તો સમાજમાં ગજબ છે. નજીવા કડવા ખોલથી આજે સમાજની કોષ્ઠ પણ વ્યક્તિ ગમે તેવી લડત લડવા તૈયાર થઈ ગય છે, જ્યારે આ પ્રસંગે નજીકના અનેક સગાની હાજરીમાં આગ જીભની નગ્નતા દર્શાવવી એમાં કશું હલકું મનાતું નથી! સમાજ આ વખતે ગયાતી ગાજો રૂઢિને નામે ધીની નાજો કેમ ગણતો હશે, તે સમજવું મુશ્કેલ છે. સંસ્કારી બેનો શું આનો સાગનો ન કરી શકે? સમાજનું ઋણ અદા કરવાનો સુસંસ્કારી જનો માટે શું આ આદર્શ માર્ગ નથી?

લગ્નમાંથી જ શીર્ષ કેટલાય પ્રકારનાં રૂઢ ખર્ચ જન્મી પડે છે, તેના આજો ખ્યાલ અત્યારે આપવો દીક પડશે. પ્રથમ તો કન્યાને પોતાને સાસરે મોકલવાના આજ્ઞાવિધિ વખતે જ પિતા કન્યાને જીવનભર આલે તેટલાં કપડાં એકીસાથે ખરીદી તૈયાર કરી એક ટૂંકમાં ભરી આપે છે. આ પ્રસંગે કેટલાક ખૂટતા દાગીના પણ કરાવાય છે. આ એક વખતે આપેલાં કપડાં પાંચ સાત વર્ષે સડી જાય, કાંતો શરીરના પ્રમાણમાં ફેરફાર થતાં ટૂંકાં પડી જાય. અને આમ તે સઘળો ભડોળ નિરર્થક જ જાય છે; તેથી નથી થતું દીકરીનું કદમાણુ કે દેવામાંથી નથી ઊગરી શકતો તેનો પિતા. એ કપડાંમાં વળી એક 'અમ્મર'ની જાત તો ખરેખર અમર જ બની ગઈ છે, રૂ. ૫૦થી રૂ. ૧૫૦નું એ 'અમ્મર' તો જાણે કન્યાને અને તેના પિતાને પણ-સાથે સાથે અમર

ન જનાવનાર હોય, નેમ તેનું સર્વ રીતે જતન થાય છે. કન્યાને આથી તેના નૈર્ગર્ભિક સૌન્દર્યથી ટાળી એક પૂતળી સમાન જનાવી મૂકે છે. જો 'અમ્મર,' તું તો હવે તારી અમરતની માયા સંકેલી લે તો સારું. ગરીબ યા તવંગર તારો ગુન્નાગ તો જાનેજ એ કેટલું આશ્ચર્ય! સમાજની આટલી બધી પાયમાલીમાં તું તારી અલગ પાયમાલી ગચાવે છે. આ પ્રધાને દેશવટો દેવોજ ઘટે. જરૂરી પ્રસંગે દીકરીઓને જોઈતાંજ કપડાં અપાય તો તે પિતા દેવાદાર ન બને. આ કપડાં ઉપરાંત કન્યાના કાંડાથી કાણી સુધી સોદાવાતો ચૂડો તો અનેરો હોય છે! રૂ. ૬૦થી માંડી રૂ. ૧૨૫ સુધીના એ ચૂડાએ—સફેદ હાડકાનાં પૈડાએ—સામાન્ય સૌન્દર્યવર્ધક કંકણથી સચવાતું સ્ત્રીનું સૌભાગ્ય સર—તાબે—ક્યું છે. પછી તો પૂછવાનુંજ શું? આતું સૌભાગ્ય બક્ષતા ચૂડાતું—સફેદ દાંતના પૈડાતું—પોતાનુંજ સૌભાગ્ય ૧૦ વર્ષ કરતાં વધુ ભાગ્યેજ નીવડે છે; એ દૂગડા ચંદ્ર જાય છે, તાપથી ફાટી જાય છે, ઘસાઈ જાય છે, સહેજ પટકાપાથી નંદાઈ જાય છે. આમ દશ, પંદર વર્ષે ખતમ થતા ચૂડામાં સેંકડો રૂપીઆ ખર્ચાય છે. આવા મૂલ્યવાન ચૂડાનાં ગદાગણુ લાજક ચાંદીની પાતળામાં પાતળી ચીપથી થાય છે; જ્યારે કિંગત તો મદાગજનીજ અંકાય છે. નજીવા ખર્ચનાં કંકણ લેષ ઉપર સોનાતું ગદાગણુ મુકાય તો સારાં દેખાય, ખર્ચ કમી થાય. વળી સોનાની કિંગત જ્યારે ત્યારે પાછી મળી રહે

ત્યાર બાદ ગીન્ને પ્રસંગ આવે છે અધરણીનો—સીંગતનો. એ સીંગત તો ખરેખર સમાજને શ્રીમંતાઈ દેખાડવાનુંજ ચિહ્ન છે. એ જોજસભ્યે પ્રસંગે વરવધૂ હરખાય છે. અને કુટુંબદીપિકાએ જાણે કુટુંબને નવીન તેજની ન દિપાવ્યું હોય તેવા પ્રભાવથી, પણ અંદરજાનેથી તો આ ખર્ચને પહોંચી કેમ વળાશે એનો અગ્નિ તો ધમધમી રહ્યોજ હોય છે છતાં, બાહ્ય ડોળથી ધીની રેલમ-છેત્ર બેઠે છે!

સાથે સાથે આવે છે ઉપરના ઉત્સવમાંથી જન્મતો ખરો પુનપ્રાપ્તિનો સમારંભ. સાકરો વહેંચાય, હુકાપાણી યાય, જાણે કે જગતમાં એક મોટો દિગ્વિજય થયો હોય! આવા મહાન ઉત્સવથી વધારી લેવાતા પ્રશ્નો કેવા નીવડે છે, તેનો ઇતિહાસ તો આ મગાજ સંમુખ હાજરજ છે. અમે માનીએ છીએ કે જે વિદ્યુતશક્તિ આને દુનિયાની ખરી—સાચી ઉપકારક દેવી બની રહી છે, તેની શોધમાં વિજયી નીવડનાર મહાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીનો પણ જન્મપ્રસંગ આવો લપકાથી નહિ ઉજવાતો હોય. સમાજે આવા દંભી વિજયથી મુક્ત થવુંજ ધટે.

ઉપરના વિવેચન ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ સમજાશે કે આજથી બે દાયકા ઉપરના આજ રિવાજો સાથે અરખાવતાં કેટલા ગંધા તે રિવાજો દલકે ખર્ચે પતાવતા હતા. જ્યારે આવકો ખૂટતી જાય છે, દેવાના વજનદાર કુંગર વધતા જાય છે. ત્યારે ખર્ચ કમતી થવા જોઈએ તેને ખદલે વધતા જાય છે. આજે સમાજ ખર્ચાળ રિવાજોની પરિમીમાળે પહોંચી ગયો છે. સમાજનું ઘરે કે રિવાજ વધાર્યો વધારી શકાય છે. ઘટાડ્યો ઘટાડી શકાય છે. રિવાજને અનુમરવામાં સુદ્ધિની જરૂર છે જ. રૂઢિરિવાજ એક રસ્તાના જેવો છે. ધસારો લાગી ગયોલા મૂળ રસ્તાઓને જેમ આજે મમરાતી અનેક મરળ રસ્તાઓ કરવા પડ્યા છે તેમ રિવાજ સમાજની ગતિની સાથે ફેરફારી માગે છે. વિજ્ઞાનેશ્વરે પ્રગતિ કરતી દુનિયાની દરોગમાં બીમા રહેવાને કમર કસતી જોઈએ. પૃથ્વી પોતાની ઝડપગોમાં પણ મમયાનુસાર ફેરફાર કરે છે. આ વિકટ સમાજને ઓળંગી મમાજ સીધા રાહ મદણ કરે નો તે અનેક દુઃખોમાંથી અને શાપોમાંથી ગયો.

જીવનમાં ઉત્સવોની જરૂર છે. જીવન આનંદમય હોવું ધટે. કુદરતના દેખાવો-માંથી નીતરતા રસનું પાન એ આત્માનો ખોરાક, નેમ જગતના માનવોની મુદર લીલા એ જ સમાજના ઉત્સવો. આ ગંધાય ઉત્સવો સુદ્ધિપૂર્વક ભક્તિ ભજવાય, આનંદરસ છૂટથી લૂંટાય, પણ તે રૂઢિ રૂપે તો નહિ જ. ગંધનકારક આનંદ, ઉત્સવ એ ખરેખર ઉત્સવ નથી, વેડ છે. આવાં જોયાં ગચ્છતાં ગામોના ગોળની દુર્દશા હાંડણથી વિચારાય તો ખરેખર હૃદયવેદક છે, તેમને લાંછનરૂપ છે. ખીજ સમાજના ગંધારણ તરફ નજર ફેંકો; દરેક મમાજમાં આજે સમાજસુધારક મંડળો ચાલે છે. વખત વિચારી રિવાજમાં ત્યાં ફેરફાર થાય છે. જોજી રાતિઓનાં પંચોનાં ગંધારણ પણ કેટલાં સુંદર હોય છે તે જુઓ. વાધરી, ભંગી જેવી સંસ્કારરહિત મનાતી રાતિનાં પચો જુઓ, ત્યાં કેવો ન્યાય હોય છે. આપણી રાતિમાં તો નથી તો ગંધારણ કે નથી તો પંચનું કેકાણું.

સમજો, સમય વિકટ આવી રહ્યો છે. સમાજ ઇત્તભિન્ન થઈ રહ્યો છે. અનેક જણ ચક્રોળે ચડ્યા છે. દરેક પ્રકારની બ્રજતા માનવ થઈ રહી છે. સમાજની અતૂટ કિલ્લેબંધીને કારણે અંદરનું વાતાવરણ ત્રિષમય બની ગયું છે અને જોના ગૂંજળાટથી લોકો નાશલાગ કરી રહ્યા છે, ગહાર જાય છે. પરંતુ અજાણ્યો પ્રદેશ ખેડવામાં અને તેમાંય વળી પૂરતા ટેકા વિના ચણેલી ધમારત નજીવે કારણે પણ જમીનદોરત થઈ જાય છે. આમ નથી રહ્યું અંદર રહેવામાં મુખ્ય કે નથી રહ્યું ગહાર જવામાં. સમાજની હરેક વ્યક્તિને હિતાર્થે સમાજનાં

બંધારણ સુઝવડિયત ઘડાય, ઉચ્ચનીચના લાયકર બેઠને દેશવટો આપી સમાનતા ફેળવાય તો જ સુખ છે. સુંદર અને મંગીન સુધારાનો શક તો એ છે કે સમાજના પ્રાણ સમાન પાટણના પટેલ બોર્ડિંગ હાઉસમાંથી નવીન સંસ્કાર પામીને યુવકોને તેમજ સુધારક વિચારોને મંમતિ આપનાર ખીજ અનેક યુવકોનો એક સંઘ (પાંચેય ગામનો) સ્થપાય, તેમજ સમાજમાં ઉચ્ચ ફેળવણી લેઈ સુસંસ્કાર પામેલી અનેક બેનોનો પણ એક લગિનીમગાજ પાંચેય ગામેનો સાખાડપે સ્થપાય; એ સૌ એકઠાં મળી વિચાર અને ચર્ચા કરી જમાનાને અનુસરી રિવાજો સુધારે તો સમાજમાં અનેરો ફેરફાર કરી શકાય. વળી જે સમાજે અનેક દુઃખો સહન કરી આપણને ફેળવણી આપી અને આપણમાં સુસંસ્કાર સિંચ્યા તે બદલનાં ઝણ પણ એ રીતે અદા થાય.

કન્યાશાળા,

લાણકુ

રાયબેન મોહનલાલ પટેલ

વહાલીબે પુરુષોત્તમદાસ પટેલ

વિધવાનાં આન્તર દર્દો

જગતમાં દુઃખી, દર્દો માનવ ધણું દશે. તે દુઃખોનાં, તે દર્દોનાં ઔષધ પણ દશે. પણ એક દુઃખ, એક દર્દ એવું છે, જે ઉચ્ચ ગણાતા જ કુટુંબની સ્ત્રીને લાગુ પડે છે અને પછી કદી પણ મટતું જ નથી. હિંદુ સમાજમાં આ દર્દથી પિકાતી સ્ત્રીઓની સંખ્યા અઢી દેરાડની છે. તે દર્દ છે વૈધવ્યત્વ, જેવું કોઈ પણ ઔષધ આ હિંદુ સમાજમાં ઇષ્ટ મનાતું નથી.

હજારો લાખો અશુભૂર્ણ કુમળાં વદન નજરે પડે છે. એા વિધવા તારાં આન્તર દર્દોને કોઈ શાને જાણે? તારા અન્તરમાં હાય નાખી એ દર્દોને બહાર માનવચતુ સમક્ષ કોઈ સા માટે મૂકે? એ દર્દો, જીવન્ત છતાં મૃત બનેલી, મૃત માનેલી, એકલી અદુલી, જીવન્તેત્રમાં વિકારી દષ્ટિ તથે વિદરતી, નિઃસહાય વિધવાની એ હૃદયવ્યથા જનજીવાની કોઈનેય શા માટે પરવા હોય?

માનવમગાજ, એા હિંદુસમાજ, 'વૈધવ્ય પાળો' એ હુકમ કરવો સહેલો છે, પણ એ પ્રમાણે તનથી અને ગનથી પાળવો દુસ્તર છે. એ દુસ્તર ન થાત, પણ વિધવા માટે ચ્ચ વિના ગમ્યું છે શું. જેની ઉપર વિધવા પોતાનું જીવન આગળ ચલાવી શકે? એા વિધવા બેના તારે માટે સમાજે શું ગમ્યું છે? તારે જીવન દર્દોથી ભરપૂર છે. તારે માટે નથી રાગ, નથી આમોદમ્મોદ, નથી સુખનાં સ્વપ્ન, નથી હાસ્ય, નથી શૃંગાર. જ્ઞાનને રોડી

વખતે બોલાવતાં જે કોમળતા હોય છે, એટલી પણ કોમળતા કાઢનાય હૃદયમાં તારે માટે નથી. તું જીવંત માનવ છતાં તારું સ્થાન મમાજમાં જીવતી ડાકણની સમાન લેવાય છે. સંઘમધર્મને નામે જેવી માતનાઓ તારી ઉપર થાય છે તેવી અસહ્ય માતનાઓમાં કયો માનવ જીવી શકે? જેનું જીવન એકે એક બાજુથી રૂધિરામાં આવ્યું હોય તે કષ્ટ રીતે જીવનકલહમાં ટકી શકે?

વિધવા જીવે મૃત્યુ માટે. તેનું જગત જડ. ચેતનવિહોણી, રાગવિહોણી દારૂવિહોણી, સાચવિહોણી તેની શુષ્ક જીવનવાડી. રમશુષ્ક અને તિરસ્કારાએહું તેનું ભોજન. દગ્ગરો માણે ખમી લેતું, છતાં એક પણ અવાજ ન કાઢતું તેનું અસ્તિત્વ. આવી અન્યાય પામેલી, સમાજમાં ઢેરઢેર તિરસ્કારાતી વ્યક્તિ કેવી રીતે જીવી શકે? દિંદુ સમાજની વિધવાનાં આન્તર દર્દો લેખિની ન વર્ણવી શકે, તેને માટે દિંદુસમાજમાં વિધવા તરીકેનું જીવન જીવે ત્યારેજ ખગર પડે.

જીવનની મહેઠાઓનો નાશ એ કેટલું અકથનીય દુઃખ છે! જીવનની આશાઓનો વિચ્છેદ, પ્રકારાની ઝાંખી થતાં ન થતાં તો જીવનના ઉન્નત્તલ દીપકનું છુઝાધ જતું એ અસહ્ય નથી શું? વિધવાનાં આન્તર દર્દો ન જાણી શકાય, ન જણાવી શકાય. વિધવાનું સ્થાન સમાજમાં આજે આટલું નીચું ન હોત તો સમાજ કદાચ અધઃપતનમાંથી જાળી જાત. વિધવાના જીવનને આટલું દુસ્તર બનાવ્યું ન હોત તો એ આર્તનાદના કરોડો અવાજો ન સૂણવા પડત.

ભારતવર્ષમાં આજે પાંચ લાખ આળીસ હજાર જેટલી વેસ્થાઓ છે, તેમાંની પચાસ હજાર જેટલી એકલા કલકત્તામાં છે, અને એતાળીસ હજાર જેટલી એકલા મુંબઈમાં છે. જે દેશમાં સૂતું, શૌચ જવું, વગેરે પ્રત્યેક કામ પણ ધાર્મિક રીતે થાય છે તે દેશમાં આવો પાપપુજ કેમ? ઉપર જણાવેલી વેસ્થાઓ ધણીખરી વૈધવ્યની અસહ્ય માતનાને લીધેજ થાય છે. ઉત્તરોત્તર તેમની સંખ્યામાં વધારો થતોજ જાય છે. વિધવા અને વેસ્થા એ એ પ્રશ્નો આજે સમાજમાં ઘણા સળંગતા થઈ ગયા છે, અને કાંઈ પણ ભોગે તેનો ઉકેલ જલદી લાવવાની જરૂર છે.

વિધવાઓના અભિશાપોથી આજે ચારે તરફ દુઃખની દિવાલો ઊભી થઈ છે. જેલમાં ફેદીને પણ ગણતું સ્વાતંત્ર્ય વિધવાને ક્યાં છે? તે જીવનભર ચાર દિવાલો વચ્ચે રહી, જીવંત છતાં મૃતપ્રત્ય જીવન માણે. તેના મનમાં પાપ ન હોય તોપણ તેના કાર્યમાં પાપની ગંધ આવે. તેની એક પણ મિનિટ ચોક્કી વિહોણી ન હોય. વૈધવ્યના વારસા સાથેજ તેને આળ, માળ અને તિરસ્કારનો વારસો દિંદુસમાજ, માળાપ, સાસુસસરા તેમજ કુટુંબનાં અન્ય જનો તરફથી

મળેલો જ હોય છે. તે પવિત્ર હોય છતાં પણ આજ, ગાળ અને તિરસ્કાર તેની સાથે છાયા જેમ ફેલાઈ કરતાં હોય છે. કોઈનીયે હાથેથી વિનાશ, અસહ્ય યાતનાઓથી ભરપૂર એવું હોય છે વિધવાનું જીવન. તેની મૃત્યુ પછી હૃદયનાં જે અશ્રુગિદ્ધુ પણ તેને માટે પડતાં નથી. વિધવાની આવી શોચનીય દુઃખનીય દશા શું મલ્લ છે? અન્યાયયુક્ત નથી શું? કયે પાપે, કયે દોષે તેની આવી હીન દશા કરવામાં આવી છે? શું તે દિન્દુસગાજમાં જન્મી તેજ દોષે? કોઈના જીવનકુસુમને કચરવું, ખીજતા આશાભર્યા જીવનપુષ્પને છૂંદવું, એથી વધુ પાપ એકે નથી. હજી છે કે તુલસી હાથ ગરીબકી, કવુ ન ચાલી જાય. મૂઝા દોર કે ચામ સે લોહ મરમ હો જાય ॥ એ પ્રમાણે વિધવાઓના આર્તનાદોથી, દોષોથી, વ્યથાપીડિત હૃદયના નિઃશ્વાસોથી દિન્દુ સમાજ આજે ભરમ જેવો ધર્મ ગયો છે.

સમાજરચનામાં કોઈને પણ વધુ અન્યાય થયો હોય તો તે સ્ત્રીઓને અને તેમાંય વળી વધારે અન્યાય વિધવાઓને મળેલો છે. એટલો અન્યાય સહેવાને ભોગે પણ તેને માટે જીવન ટકે એવું કંઈક રાખ્યું હોત તો તેનું જીવન આમ અથાપૂર્ણ ન જનત. વિધુર અને વિધવા એ જને માટે સમાનતા હોત તો આજે આ પ્રશ્ન આટલો વિષમ ન જનત. જે નિયમો, જે નીતિસૂત્રો (મારી માન્યતા પ્રમાણે અન્યાયયુક્ત નિશિષ્ટ કુસૂત્રો) વિધવા માટે છે, તેજ નિયમો, તેજ નીતિસૂત્રો વિધુર માટે કેમ નથી? તેનું સર્વસ્વ હણ્યા પછી વૈધવ્ય પગાવવાની વિધવા પાસે સમાજ જે આશા રાખે છે, તેવી આશા વિધુર પાસેથી કેમ રાખતો નથી? વિધુર વિધુર મરી શકે તે પાપ નથી, તો પછી વિધવા વિધવા મટે તે પાપ શા માટે? વિધુરને આત્મા છે ને વિધવાને શું આત્મા નથી? વિધુર સંસારમાં રહે છે, ગૃહકુટુંબમાં રહે છે ને વિધવા શું જનમાં વસે છે? જે હક્કો વિધુરને છે તે વિધવાને કેમ ન હોવા જોઈએ? આજે મંદિરને નામે ધર્મના પડા પાછળ જે ધર્મમંદિરો અનીતિ અને અભિચારના અડ્ડા સમાજ જન્યાં છે, ધર્મકાર્ય કરતાં પતનકાર્યનાં મુખ્ય ધામ જન્યાં છે, વળી જે ગિયારી ભોળી લાગાઓને અને તેમાંય વળી વિધવાઓને પતિત જનાવે છે, તે પતિતપાવન ગણાતાં પણ ખરી રીતે તો પતનબ્રષ્ટ મંદિરોને ઉખેડી-કેમ ન નાખવાં?

સંયમને નામે વિધવાઓના જીવનવૃક્ષ ઉપર જે કુદાડી ચલાવવામાં આવે છે, તેના કરતાં કમાઈ એક બકરા ઉપર પણ કોમળતાથી-છૂરી ચલાવતો દંશે. જે અમાનુષિના, જે જંગલિયાત આજે-વિધવા પ્રત્યે દાખવવામાં આવે છે, તેવું

અમાનુષિતાભર્યું વર્તન કાષ્ઠનીય તરફ અજ્ઞાવનું એ પાપ નથી શું? શું આનું નામ ધર્મ છે, જે મનુષ્યને પ્રથુ બનાવે? મનુષ્ય પ્રતિ પ્રથુ કરતાં પણ હલકટ અને પાશવતાભર્યું વર્તન અજ્ઞાવનું એનું જ નામ ધર્મ કે? સમાજ પડદા પાછળ દબરો પાપકૃત્યો, દરરોજનો બ્યલિચાર અને જાલહત્યાઓ સહી લે છે; તે નથી મહી લેતો ખુલું પુનર્જન્મનું પુણ્ય! આ પુણ્ય સમાજના અગ્રગણ્યોને ઉપરનાં પાપો કરતાંયે વધારે ભયંકર દેખાય છે! આવા ધર્મનો નમૂનો, આનાં નીતિસૂત્રોથી ભરેલ ન્યાયયુક્ત ધર્મનો નમૂનો જગતમાં ખીજે મળવો મુશ્કેલ છે; આ ધર્મભૂમિ મનાતી ભારતભૂમિમાં જ એ ધર્મનો નમૂનો પ્રવર્તે છે!

જે જાલિકાએ પતિ શું તે જાણ્યું નથી, સામ્રાજ્ય શું તે જાણ્યું નથી, લગ્ન શું તે જાણ્યું નથી, કદી સાસરે ગઈ નથી, કદી પતિને જોયો નથી, તે જાલિકાનો કાષ્ઠ એક અણુદીકો અભગણ્યો પુરુષ ગરીબ ત્રણ તેની પાછળ તો તેનું આખું જ જીવન કચડવું! આવા ધર્મનો નમૂનો ખીજે ક્યાંય મળવો મુશ્કેલ છે. ધર્મ કે સમાજ, એમાંથી કાષ્ઠનીય નિંદા કરવાનો મારો હેતુ નથી, પરંતુ ધર્મનું સ્થાન અધર્મયુક્ત અને અન્યાયયુક્ત રીતિરસમોએ લીધું છે તેજ સ્પષ્ટ કરવાનો હેતુ છે. પુરુષ દશ વખત પરણે, શરીરમાં તાકાત ન રહે ત્યાં સુધી પરણે; પરણવું એ તો જાણે જોનો ધધીજ બની રહે. પણ સ્ત્રીને તે અધિકાર ન હોઈ શકે; રક્ષણ મેળવવા, જીવનની રહી મહી આશાઓ પૂર્ણ કરવા, જીવનના મહાન ઉદ્દેશોને મૂર્તિમંત કરવા પણ તે લગ્ન ન કરી શકે. શું આને ન્યાય કે ધર્મ બોલ્યાં જોઈએ કહી શકાય? હિંદુ સમાજે જગતમાં વધુ ટકવું હોય, જગતના ઇતિહાસમાં તેનું અસ્તિત્વ કાયમનું ટકાવવું હોય, તો તેણે પણ પરિવર્તનને સ્વીકારવું પડશે, નહિતર તેનું અસ્તિત્વ કાયમને માટે જગતના ઇતિહાસમાંથી નાબૂદ થશે. કાળનો સામનો કરી, પરિવર્તન સિવાયનો એક સમાજ ઇતિહાસમાં ટકી શક્યો નથી; સાગરના શીણની માફક તેના અસ્તિત્વનો નાશ થયો છે. હિંદુસમાજે પણ ટકવું હોય તો તેણે પોતાના રિવાજોને ન્યાયયુક્ત, સમાનતાયુક્ત બનાવવા પડશે.

આ પ્રશ્ન એવો છે કે તેની ચર્ચા કરવા ધણાંય પાન ભરાય, છતાં પૂર્ણ ન ચર્ચાય. પ્રથમ તકે જ આવા સળગતાં પ્રશ્નોનો કાષ્ઠ પણ ભોગે ઉકેલ લાવવો એ હિતાવહ છે. અરતુ!

અનુભવનવનીત

અનાથાશ્રમના અનુભવનવનીત વિભાગ આગળ ફરતાં, એક દિવસ જ્યાં જોરડામાંથી કાઢના રડવાનો અવાજ મેં સાંભળ્યો. એ વિભાગનાં મેટ્રનને બોલાવી એ જાણતની તપાસ કરતાં જણાયું કે આઠેક દિવસ ઉપર આશ્રમમાં પોલિસ તરફથી મોકલેલી એક બાઈ એ જોરડામાં રડતી હતી. મેટ્રન તથા હું એ જોરડામાં ગયાં અને મેં બાઈને રડવાનું કારણ પૂછ્યું. બાઈએ મને તે કાંઈ જવાબ ન આપ્યો, પરંતુ મેટ્રને તેની પાસે બેસી ધીમેથી તેની માથે વાતચીત કરી તે ઉપરથી જણાયું કે એ બાઈની તે દિવસે સ્ત્રીદાકતર પાસે તપાસ કરાવવામાં આવી હતી અને તે સગર્ભા હતી, એવો અભિપ્રાય દાકતરે આપ્યો હતો. આ અભિપ્રાય જાણતાં એ બાઈએ રડવા માંડ્યું હતું.

બાઈ વિષે વધુ હકીકત જાણવા માટે મેટ્રન પાસે તેને અનેક પ્રશ્નો મેં પૂછાવ્યા તે ઉપરથી જણાયું કે એ બાઈનું નામ કેસર હતું. મારવાડમાં જન્મ્યુર પાસેના કાંઈ ગામડાની તે રજપુત બાઈ હતી. અત્યારે તેની ઉંમર આશરે પચીસેક વર્ષની હતી. કેસર ત્રણ વર્ષની હતી, ત્યારે તેનો બાપ અને ૭ વર્ષની ઉંમરે તેની માતા મુજરી ગયાં હતાં. માતાપિતાનાં મરણ પછી પોતાની ફાંદ પાસે તે બેઠી હતી. દશ વર્ષની ઉંમરે તેને પરણાવવામાં આવી હતી; પણ તે ગાળુસ થોડા વખત પછી નાસી ગયો હતો અને તેનો કાંઈ પતો હાગતો નહોતો. બે ચાર વર્ષ તેની વાટ જોઈ ફાંદએ તેને સોળ વર્ષની ઉંમરે એક ગાળુસ સાથે, કુંવારી કન્યા તરીકે, ફરી પરણાવી દીધી. આ લગ્નમાં તેની ફાંદને લગભગ ચારસો રૂપિયા મળ્યા. લગ્ન પછી તેનો પતિ એક ચોરીના ગુનામાં પકડાયાથી ત્રણ વર્ષ જેલમાં ગયો. જેલમાંથી છૂટ્યા પછી એજ ગામમાં એક ખૂનના કેસમાં સામેલ હોવાથી જીર્ણ પાંચ વર્ષ જેલમાં ગયો. એ ગાળુસ છૂટ્યો તે વખતે કેસરની ફાંદનો છેલ્લો મંદવાડ હતો, એટલે તે પોતાના ધણીને ઘેર જઈ રહી નહિ. બે માસ ફાંદનો મંદવાડ ચાલ્યો, પણ તે દરમિયાન કેસરનો પતિ ફરી પાછો છૂટ અને ખૂનના ગુનામાં સપડાયાથી પકડાયો હતો, અને તેના કેસનો નિકાલ થાય તે અગાઉ કેસરની ફાંદ મુજરી ગયાથી તે જિયારી તદ્દન નિરાધાર થઈ ગઈ. પતિનો ખૂનના ગુના માટે કેસ ચાલતો હતો અને કાંઈ જીર્ણ સગાંવહાલાંનો આશ્રય ન હોવાથી આ બેળી બાઈને સગળવીને જદગારોની એક ટોળીએ એક પછી એક અનેક શહેરોમાં તેને રખાવી; છેવટે તેને ત્રણ ગાળુસો અમદાવાદમાં આપ્યા. આ ગાળુસોએ તેને વેચવાનો પ્રયત્ન કર્યો કેસરને રોજ નવાં

નવાં હુગડાં પહેરાવે અને જુદા જુદા માણસોને દેખાડે. આ પ્રમાણે લગભગ એક અઠવાડિયું ચાલ્યું. એ માણસોએ ધારેલાં નાણાં આ બાઈનાં ન ઉપજ્યાથી એને કાંઈને વેચી નહિ; પરંતુ છેવટે પિસ્તાળીશોક વર્ષના એક સેવમમરા અને ભજિયાંની દુકાનવાળા સાથે 'સાટું' નક્કી થયું, જે દિવસે કેસરને એ માણસને વેચવાની હતી, તેને પહેલે દિવસે ચારેક વાગ્યે તે બધી વાતની તેને ખબર પડી ગયાથી લાગ નેહ કેસર નાસી ગઈ. અમદાવાદ શહેરથી એ તદ્દન અજાણી હતી. એ ક્યાં રહેતી હતી અને ક્યાં નામવા જતી હતી તે રસ્તાની પણ આજે તેને ખબર નથી. એ જદમાશ માણસોના ઠગાજગાંથી નાસી છૂટ્યું એટલે જ વિચાર કરીને તે ઘરમાંથી બહાર નીકળી ગઈ.

ઘર બહાર નીકળતાં જ મુલાગ્યે એક મોટર બસ જતી હતી, તેને થોભાવી કેસર તેમાં ચઢી બેઠી. પાસે ત્રણ આનાના પૈસા હતા. મોટરવાળાએ ટીકટ માટે પૂછ્યું, ત્યારે બાઈએ જણાવ્યું કે તે રેલ્વે સ્ટેશને જવા માગે છે. રેલ્વે સ્ટેશને જઈ પાછી પોતાના મુલકમાં જવાનો તેનો ઇરાદો હતો. ધીમે ધીમે મોટર ખાલી થવા લાગી, પણ રેલ્વે સ્ટેશન તો કાંઈ આવ્યું નહિ. મોટરવાળાએ એક જગ્યાએ સાઈકલ બાંડે આપનારની દુકાનની પાસે મોટર ઊભી રાખી અને નીચે ઊતરી સાઈકલવાળા સાથે વાતચીત કરી. થોડી વારમાં સાઈકલવાળો કેસર પાસે આવ્યો અને તેના ગાય તથા નામદામ વિષે પૂછપરછ કરી.

કેસરે ગામનું નામ જતાવ્યું એટલે તરત સાઈકલવાળો બોલ્યો : “અરે, તમારા ગામનો એક માણસ અહીં થોડે દૂર આલીમાં રહે છે. તેને ત્યાં તમે મારી સાથે ચાલો. એ તમને જરાખર જાહેર કરી તમારે વતન પહોંચાડશે.”

કેસર મોટરમાંથી ઊતરી સાઈકલવાળા માથે ચાલી. લગભગ પા કલાક ચાલ્યા પછી એક આલી આવી. તેમાં માળ ઉપરની એક ઝોરડીમાં તેને બેસાડી સાઈકલવાળો ચાલ્યો ગયો. થોડી વારમાં એક જુવાન માણસ ત્યાં આવ્યો અને તે ધીરજ અને શાન્તિ આપવા ગંજો. એ પોતે કેસરના વતનની નજીક રહેતો હતો અને તેની જ્યારે મરજી હશે ત્યારે પોતે જાતે તેને મૂકવા આવશે એમ જણાવ્યું. એ માણસની વાતચીત અને રીતભાત ઉપરથી તે બહુ સારો માણસ લાગ્યો, એટલે તે શાન્ત થઈ અને ત્યાં રહેવામાં તેને કાંઈ પ્રકારનો વાંધો લાગ્યો નહિ. કેસરને તેણે પોતાની સાથેની કાટડીમાં રાખી.

આ પ્રમાણે ચાર પાંચ દિવસ ચાલ્યા પછી કેસરને તેણે સમજાવી પોતાની સાથે જ રહેવાની સૂચના કરી. વતનથી દૂર આવેલી, સગાંવહાલાં વિનાની, ખૂન અને લૂંટના યુના માટે કેસરમાં સપડાએલો અને અગાઉ સાત આઠ વરસ

સુધી જેલમાં જઈ આવેલા એવા ધણીવાળી, વેચવાના ઢોરની માફક ઠેર ઠેર રખડેલી કેસરને માટે હવે જીન્ને શો ઉપાય? આ માણસ મિલમાં કામ કરતો હતો. ચાળીશ પિસ્તાળીશ રૂપિયા કમાતો હતો. સાગ સ્વચ્છાવનો અને તેની પ્રત્યે સદાનુભૂતિ ધરાવનારો લાગતો હતો. એટલે કેસરે તેની સાથે રહેવાનું કબૂલ કર્યું.

લગભગ ત્રણ માસ આ પ્રમાણે વીત્યા પછી એક દિવસ, તે માણસની એરહાજરીમાં બે ત્રણ મવાંલી જેવા માણસો એ ઓરડીએ આવી પહોંચ્યા. મિલમાં કેસરનો માણસ એકદમ ગદો પડી ગયો છે, એમ કહી તેને પોતાની સાથે આવવાનું તેઓ મગજવવા લાગ્યા. કેસરને આ લોકોની વાત ઉપર વિશ્વાસ ન આવ્યો, એટલે તેમની વચ્ચે રક્ષક ચાલવા લાગી; એટલામાં પેલો માણસ આવી પહોંચ્યો.

એ માણસ અને પેલા મવાંલીઓ વચ્ચે મારામારી થઈ. ઝપાઝપીમાં પેલા માણસની લાકડીના જખ્ખર ફટકાથી મવાંલીમાંના ઝાંકની જોપરી તૂટી ગઈ, તે જોવાન થઈ નીચે પડ્યો અને થોડીજ વારમાં મરણ પામ્યો.

ધમાધમનું આ પરિણામ આવેલું જોઈ કેસર ખૂબ ગભરાઈ ગઈ. આનુષાંગુના લોકો એમ થઈ ગયા અને થોડા ત્રણતરમાં પોલિસના માણસો આવી પહોંચ્યા. કેસરના માણસને પોલિસ પકડી લેઈ ગઈ અને તેને કોઈ સજા વહાણું કે આશ્રય આપનાર ન હોવાથી અનાયાશ્રમમાં મોકલી દીધી. આશ્રમમાં આવ્યા પછી આઠમે દિવસે તે માંદી પડ્યાથી તેને સ્ત્રીઓના દવાખાનામાં મોકલી, ત્યાં તેની સ્થિતિની હકીકત જાણ-દાકતરે જાહેર કરી.

કોર્ટમાં કેસ ચાલતાં કેસરના માણસને ત્રણ વર્ષની સજા થઈ. કેસરના નારીયમાં આ જીન્ને માણસ પણ જેલમાં સજા પાગનાર નીકળ્યો! નિરાધાર સ્થિતિમાં હોવાથી કેસરને પોતાની શારીરિક સ્થિતિની ભારે મૂંઝવણ થવાથી તે રડતી હતી. ત્રણ વર્ષ સુધી તેનો સમય કેમ જશે? ત્રણ વર્ષ પછી જેલમાંથી છૂટ્યા પછી એ માણસ તેને સંઘરશે કે નહિ? વગેરે અનેક વિચારોથી તે ગભરાઈ ગઈ હતી.

છેલ્લા સાનેક મહિનાથી આ જિયારી જાઈ અનાયાશ્રમમાં આરાશ-પ સ્થિતિમાં દિવસ કાઢે છે. તેનો માણસ હજી લગભગ અઢી વર્ષ પછી પાછો આવશે, ત્યારે તેની શી સ્થિતિ થશે તેની ચિંતા તેને નિત્ય થવા કરે છે. જાળકની માતા થવાનાં સુખદ સ્વપ્નો જોવાને જાહેર લાવિ જાળકને સાપ દેતી કેસર પોતાના દિવસો આશ્રમમાં નિર્ગમન કરે છે.

યુગધર્મ

ધર્મ ઉપરની જાહેર ચર્ચા ઉપર, — જો ચર્ચા કરનાર ધર્મિષ્ઠ ન ગનાતો હોય તો — મોટે ભાગે (કહેવાતા) આસ્તિકો તરફથી નાસ્તિકતાનો આક્ષેપ થવા સંભવ રહે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ એ ચર્ચા વચ્ચેના જાદુ યોગ્ય વિચારણા જોટલો પણ ન્યાય નથી પામતી. આસ્તિક ન ગણાવામાં કંઈક પાપ થતું હોય એમ માનનારા આસ્તિકોની સંખ્યા નાનીમૂની નથી; વળી એમના પ્રેરકોનાં — ધર્માચાર્યોનાં — ચાણાં ઠેર ઠેર છે. કદાચ આજ કારણે ધાર્મિક મંડળોની ત્રિધર્મી — અધર્મી પ્રવૃત્તિઓ અને નિવૃત્તિઓ મામે વ્યવસ્થિત રીતે મોરચા નહિ મંડાયા હોય.

પૃથ્વી ઉપર રવંચ્છાએ વિચરતા દેહધારીઓ અસંખ્ય પ્રકારના છે. એ જગ્યામાં મનુષ્ય મનશુદ્ધિ વડે સ્વયં વિકાસ કરી શકતો હોવાથી તે ક્ષેત્ર ગણાય છે. જડ શું, ચેતન શું, જડચેતનના ગુણો; જડ દેહ અને એમાં રહેલા ચેતન વચ્ચેનો સંબંધ; એક દેહમાંના ચેતન અને બીજા દેહમાંના ચેતન વચ્ચેનો સંબંધ; દેહમાંના ચેતન અને વિશ્વમાંના મુર્તવ્યાપક ચેતન વચ્ચેનો સંબંધ; એ સંબંધમાં વિશ્લેષ અને પરિણામે દુઃખ; એ વિશ્લેષ દૂર કરવાના ઉપાયો; જડ, ચેતન અને વિશ્લેષનો કર્તા કાણુ; એમની શા કારણથી, કેવી રીતની અને ક્યારની ઉત્પત્તિ; આ જગ્યા તત્ત્વજ્ઞાનના વિવાદારૂપ વિષય છે. તત્ત્વજ્ઞાનમાં દુઃખનો અભાવ અથવા સુખ કહેવામાં આવે છે એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે જે કંઈ કરવું અગર ન કરવું, એને ધર્મ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. વિચાર, વાણી કે વર્તનથીજ કર્તા થઈ શકતું હોવાથી શરીર ધર્મ તેમજ અધર્મ માટે મૂળ સાધન છે. પ્રત્યક્ષ વાણી અને વર્તન એ આચાર. કરવા યોગ્ય કર્મ એ કર્તવ્ય. સમાજદિતને માટે યોગ્ય આચારને, વિચારને અને કર્તવ્યને સામાન્ય રીતે ધર્મ કહી શકાય.

કુદરતના નિયમો અવ્યય ગણાતા હોવા છતાં અદૃશ્ય ચેતન મૂર્તસ્વરૂપ વિશ્વમાં દરેક પળે, દરેક સ્થળે, કોઈ પણ સ્થિતિમાં કંઈ ને કંઈ ફેરફાર થવા કરે છે; જાણે કે ફેરફાર થવો એ પણ કુદરતનો એક અવિચળ નિયમ જ છે. ધર્મતત્ત્વ સનાતન રહેવા છતાં ધર્મના બાહ્ય સ્વરૂપમાં — આચારમાં સ્થળ, સમય અને સંજોગો પ્રમાણે ફેરફારની જરૂર રહે છે. જો એમાં વખતમર જરૂરી સુધારાવધારા કરવામાં ન આવે તો ચાલતો આવેલો આચાર દુઃખકારક થાય છે, એટલે કે અધર્મ પ્રવર્તે છે. અધર્મનો નાશ કરવો જોઈએ.

અને કર્મનું—આચારવિચારનું—ક્ષેત્ર ક્યાં નથી? શું ખાવું, શું ન ખાવું. એ માટેનું આહારવિજ્ઞાન શું ધર્મ નથી? શારીરિક મુગધારણ અને સંદેશણ માટેનું આયુર્વેદ, વ્યાયામશાસ્ત્ર કે શસ્ત્રવિજ્ઞાન શું ધર્મ નથી? દેહના ધારણ-પોષણ માટે ખોરાક અને જોજી વસ્તુઓ મેળવવા માટે ખેતી, ઉદ્યોગ, વેપાર કે અર્થશાસ્ત્ર શું ધર્મ નથી? માણસોની પરસ્પર પ્રતિભેદની રહેણીકરણોના નિયમન માટે કાયદાનું વિજ્ઞાન શું ધર્મ નથી? વ્યક્તિઓના સમૂહોની સુખવસ્થા માટે રાજકારણ (Politics) શું ધર્મ નથી? ટૂંકામાં જ્યાં જ્યાં મનુષ્યે કંઈક વિચાર કરવાનો હોય, બોલવાનું હોય અથવા જીનું કંઈ કરવાનું હોય ત્યાં ત્યાં ધર્મઅધર્મના બેદને પારખવાના હોય છે. ત્યારે આ લોકમાં ધર્મનું ક્ષેત્ર ક્યાં નથી? ખરેખર! ધર્મ સમસ્ત જીવન સાથે જડાયોજ છે!

આ સર્વવ્યાપક ધર્મને શરીરરૂપ બંત્ર સાથે સરખાવી શકાય. શરીરનો એકાદ મુખ્ય અવયવ નળજો. પાતજો પડતાં કે રોગિષ્ટ થતાં શરીરને ઘણું કष्ट પડે છે, જીવન અમ્મલ થઈ પડે છે; તેમ શાન્તિમય જીવન માટે, ધર્મના મૂળભૂત ક્ષેત્ર રાજકારણમાંની કે અર્થકારણમાંની ગુલામી મનુષ્યને ધર્મકારણમાં ફેટસો જધો ધોકો પહોંચાડતી હથે એ મગજી શકાય એમ છે. આર્થિક ગુલામી માણસ પાસે શું નથી કરાવતી? ભૂખ્યો માણસ ચોરી, ખૂન કે અપઘાત નથી કરતો? રાજકીય પરતંત્રતામાં શું સ્વમાન જાળવી શકાય? સ્વમાન છોડવાથી મનુષ્ય, મનુષ્ય મટી મુલામ જતે છે. ગુલામ કયો ધર્મ આચરી મુખ પ્રાપ્ત કરી શકે? ધર્માચરણના મૂળ સાધન દેહને—જીવનને ટકાવવા માટે રોટસો અને ધર્મના પાયારૂપ સુકર્મ કરવા માટેની સ્વતંત્રતા નષ્ટ થાય ત્યાં મનુષ્યને શો ધર્મ રહે? આવી પરતંત્રતા આજની વિશેષતા છે, એનો નાશ કરવો એ યુગધર્મ છે. યુગધર્મ આગળ બીજા ધર્મો ગૌણ છે.

દેહમાં રહેલા ચેતનને પ્રભાવે, ઇન્દ્રિયો મારફતે, મનબુદ્ધિ વડે લાગણીઓ અનુભવી શકાય છે, વસ્તુઓ પારખી શકાય છે, સંજ્ઞા સમજી શકાય છે. કર્મની યોગ્યતા કે અયોગ્યતા બુદ્ધિ વડે જ જાણી શકાય છે. સ્થળ—સમય—સંજ્ઞાઓ રૂપી ધરી ફરતાં આચારમાં કરવા પડતા ફેરફારો એના વિના થઈ શકતા નથી; એટલે સ્પષ્ટ ધર્મ આગળ બુદ્ધિ ઉપર દાવ મૂકવામાં આવે ત્યાં ત્યાં—પછી તે રાજકારણ હોય, અર્થકારણ હોય કે ખુદ ધર્મકારણ હોય—વહેલે કે મોડે પણ, અનાચારનું—અધર્મનું મૂળ નાંખાય છે. સ્વતંત્ર બુદ્ધિ વિનાની સંમતિના કરારને કામદો પણ રદ ગણે છે.

એક સમય હતો, ત્યારે સર્વવ્યાપક ધર્મના આચરણને પ્રતાપે ધર્મચાર્યોને

રાય અને રાંક લાવપૂર્વક નગન કરતા. મનુષ્યની કસોટીરૂપ ત્યાગ એ ધર્માચાર્યોના વૈભવ હતો, આચાર્યમાં ઉતારેલું જ્ઞાન, એમની શક્તિ હતી, સૌ વિદ્યાનો એ ભંડાર હતા, દરેક મુશ્કેલી કે પ્રશ્નના એ દર્શા હતા, મૌનાં ભોમીઆરૂપ એ દતા, ખૂંપડીમાં એમનો એકાન્ત વાસ હતો. અને આજના ધર્માચાર્યો તરફ નજર કરો. આજે તો એ રાજ્યના રક્ષિત જની ગયા છે, લક્ષ્મીનંદનોના હાથમાં રમકડાંરૂપ થઈ રહ્યા છે, અજ્ઞાન અને ભોળા લોકોને ભરમાવીને લાખોની મિલકતનો ધારણ કરી બેઠા છે; બુદ્ધિનો વિકાસ, વિદ્યા, રાજકારણ, વગેરેના છૂટાછેડા જાહેર કરી રહ્યા છે, એમનો આચાર પોથીમાંનાં રીંગણાં જેવો થયો છે. એમની દૃષ્ટિ આસાંછેટના વિજ્ઞાન (?) રૂપી વસ્તુલની જહાર જઈ શકતી નથી, માર્ગસ્થલ માટે એમને સલાહકારો નોંધે છે, ઘીય વમલિના કોલાહલ વચ્ચે મગનચુંબી મંદિરોમાં એમનો નિવાસ અનિવાર્ય થઈ પડ્યો છે, એ સ્થળોમાં (મંદિરોમાં) ફટલાંચ અજ્ઞાન, આજ્ઞાન અને અનિષ્ટોને આધાર મળે છે. એ ઉપરાંત મુએલાઓને કે જડને નામે અનેક ભોગો ભોગવાય છે, એ માટે લાખો રૂપીઆ એકઠા કરવામાં અને ખર્ચવામાં આવે છે. એની પાછળના ત્રગ, સ્ત્રગવ અને ખર્ચના પ્રમાણમાં ફેટલો ધર્માચાર યાવ છે? ફેટલો અર્નાચાર પોપાય છે? આ જાણું કયા ધર્મરક્ષણ અર્થે? ધર્મને નામે મંદિર વગેરેમાં અનાજ કે પૈસો નાખનારે અયત્ર સાધુ સન્ધાસીને (?) જગાડનારે, મનુષ્ય તરીકે, ધર્મઅધર્મનો ભેદ વિચારવાની જરૂર છે.

હજુ પણ ધર્માચાર્યો પૂજ્ય ગણાય છે. એમનો પ્રસાર ગામેગામ છે. ગેડી આવક હોવાથી એમને સુજ્ઞાન માટે સાધન બોળવાનું નથી, એટલે સુગ-ધર્મના કાળમાં એમના તરફની આશા અવશ્ય રાખી શકાય. એવા પચાસ લાખમાંથી માત્ર પાંચ લાખ પૂર્વેની કીર્તિ યાદ કરી શુદ્ધ જ્ઞાન મેળવે, જીવનમાં ઉતારે અને જીવનજોને દોરે, તો પછી અધર્મ, ગંધન કે શુભામી ક્યાં રહી શકે?

છતિહાસ કહે છે: દુરાચાર નહિ હોડનાર સ્થાનબ્રહ્મ યાવ છે, વખતે માથું પણ બોધ બેસે છે. આજના ધર્માચાર્યો અને ધાર્મિક સંસ્થાઓ કેર્તવ્યબ્રહ્મ રહેશે તો એમનો નાશ કોણ રોકી શકશે? ધર્મને સાંકડો માનનારા એમાંજ સંકડાઈ મરે તો નવાઈ શી?

ખેડતોની સૂકી વાડીના હાઈમાં

જુદી જુદી સંસ્થાઓમાં દિવાળીની રજાઓ પડવાની શરૂ થઈ ચૂકી હતી. ગદાર ગામ રહેતા, નોકરીઓ કરતા, લાજુતા, વગેરે દિવાળી ગાળવા એક પછી એક ગામમાં આવી પહોંચ્યા. આ વર્ષની દિવાળીમાં વર્ષોવર્ષનો ઉત્સાહ નહોતો દેખાતો. સર્વજન ઉદાસીનતા છતાં ગઈ હતી. ઉપલક શાન્તિ જણાતી હતી. વરસાદની અછતથી લોકો ઉશ્કેરાંએલા હતા. વરસાદની રીસ એક જીન ઉપર કાઢી નાખવાના પ્રયત્નો કરતા હતા. વેગર, કજીઆકંકાસ આ વખતે વધી પડેલા હતા.

એક સવારે વહેસો ઊડી નાહી ધોઈને હું પરવાર્યો. પછી દૈનિક પત્રની શોધમાં હું ગામમાં જવા નીકળ્યો. મારી સામેના જ મકાનમાં મારી પેઢે એક શિક્ષક જીન એક લાઈ સાથે દિવાળી ગાળવા આવેલા હતા. એમણે મને પોતાના ઘર આગળ યઈને પસાર થતો દેખીને મને જોનાર્યો. હું ત્યાં ગયો. એ શિક્ષકના કુટુંબમાં અત્યંતે અશાન્તિ હતી. ત્યાં આગળ કાઈ કજીઓ પતાવનાર્યો તો કાઈ કજીઓ વધારનારા, કાઈ કજીઓ માંલજનારા તો કાઈ કજીઆતો તમાસો જોનારા લાઈઓ બેઠા હતા. તે સૌ પોતાની મરજીમાં આવે તેમ એક જીન સાથે વાતો કર્યો જતા હતા. ખારસો ડાયરો જાર્યો હતો. પાંચ પાંચ મિનિટ હોંકામાં તમાકુ નખાતી હતી અને ફરી ફરીને હોંકા પીવાનું આહુ રહેતું હતું. દુકાંમાં વડીલચાહીનો કાપડો વીંઝાતો હતો. ન્યાય તોળનાર, સાંભળનાર, તમાસો જોનાર, જધાય વડીલો પોતાનો વાંક કાઈ દિવસ કાઢે જ શા મારે? આવા કજીઆ કરનારા, તેમાં વગર ગાળી વઠિલાત કરનારા ઉપર મને સાધારણ રીતે પહેલેથી જ બહુ અરુચિ છે. હું તો ત્યાં શાન્તિથી બેસી જ રહ્યો હતો. આખરે યાકીને એક પછી એક એમ સૌ ઊઠ્યા. હું પણ તૈયાર થયો. માસ્તરે મને રોક્યો. એ પણ ખેતરમાં ફરવા જવા તૈયાર થવા હતા. મને તેગની સાથે જવા આમ્રદ કર્યો. આંજે માંડ શરીર સ્વસ્થ નહોતું, માથું દુખતું હતું અને સહેજ તાવ પણ આગ્યો હતો. માસ્તરનો સ્વભાવ રમુજ હતો. હું આખરે તેગની ઇચ્છાને માન આપીને ખેતરમાં જવા તૈયાર થયો.

થોડુંક આગળ ગયા હઇયું ત્યાં તો માસ્તરનો એક ખેડૂત, જેને એમણે જમીન સાથે ખેડવા આપી હતી, તેણે વિનંતિ કરતાં સાંચ ઝાઢી લેવા જણાવ્યું. પણ તેગો કંઈ પત્તો ખાધો નહિ. જોકે તે સ્વભાવે લુચ્ચાઈ વાપરનાર છે.

એમ સૌ કાંઈની ધારણા હતી, એટલેજ સ્વાભાવિક રીતે તેની વિનંતિ સાચી હશે કે કેમ એમ શંકા જન્મતાં કાંઈએ એની વિનંતિ ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહિ. મારા મનમાં તો યદ્યપ્ત મધું હતું કે એની સાંથ જોઈ લેવી જોઈએ અથવા ભાગ લેવો જોઈએ. ગદ્ય દાસેજ એક ખેડૂત, જેને મારા પિતાશ્રીએ ચાર વીધાં જમીન સાંથમાં આપી હતી તેની વિનંતિથી અને તેની સ્થિતિ જોઈને લગભગ છત્રીશેક રૂપિયાની સાંથ દરાવેલી હતી તે છોડી દેઈને ભાગ લેવા દરાવ્યું હતું અને ભાગમાં પણ એક મધ્ય જાળરીજ મળી હતી. આ ઉપરથી મેં માસ્તરને પણ કહ્યું કે તમે એમ સાંથ જોઈ લો તો સાફ. કાંઈ પ્રત્યુત્તર મને મળ્યો નહિ, કારણ કે એ કાંઈ વિચારમાં બિંદા બિતરી પડેલા લાગતા હતા.

આખરે અમે ગામની ભાગેળ લગભગ આવી પહોંચ્યા. માસ્તરને તેમના આશય વિષે તેમજ ખીન સમાચારો મર્વ કાંઈ જે મળતું તે પૂછવું. તળાવે ગામનો નવો ઝોવારો જંધાયો હતો, તે તો મેં જોયોજ હતો. પરંતુ તે ઉપરાંત ત્યાં આગળ ઝોવારામાંજ એક ઝોસારો ખેંચી ઝોગામામાં સીંચો ણાવ ઉપર વરસાદથી ભીંજાઈ ન જતાં તેમને આશ્રય મળે એવી ગોઠવણ કરી હતી. મારી નજર તો અત્યારેજ ત્યાં પડી. ત્યાં જઈને એ જોવાનું મન થયું. પરંતુ ગૃહલક્ષ્મી ત્યાં આગળ આવેલા ડૂવા ઉપર પાણી સીંચતાં હતાં એમને મેં જોયાં, એટલે સમાજની રૂઢિને વશ થઈને મારી દૃષ્ટિ ત્યાંથી પાછી મેંચી લીધી. છેવટે કંઈ ટાળટપ્પાં મારતા અમે આગળ ચાલ્યા. માસ્તરે ગામની થોડી ધણી ખાનગી વાતો મને કહી અને દોઢ ઇંચ છાતી કુશાવીને કહ્યું કે “તમારે આવી વાતોથી અગ્નિપ્રયા રહેવું પાસવેજ કેમ? હું તો બધાનીયે વાતો જાણું, જેથી કોઈ પણ બાઈના મેં ઉપરજ તે સુજાવી દેવાય.” હું કાંઈ ન બોલ્યો, પરંતુ મને લાગ્યું કે આ જે શબ્દો તેમના મુખમાંથી નીકળી રહ્યા હતા, તે અત્યારે પ્રવર્તી રહેલા દુષ્ટ હેતુથી રંગાયેલા હતા; નહિ તો કાંઈને મેં ઉપર તેમના વિષેની ખરી ખોટી વાતો કહેવા માટેજ તે વાતો જણવાની જરૂર શા માટે હોય?

આખરે અમે ખેતરમાં પહોંચી ગયા. ખેડૂતો પોતપોતાનાં ખેતરોમાં કામ કરી રહ્યા હતા. ડૂવા ઉપર કોઈ કોઈ જગ્યાએ કાશ ફરી રહ્યા હતા, ખેડૂતો વરસાદની અછતને લીધે ખેતરોમાં પાણી ફેરવી રહ્યા હતા. કોઈ કોઈ ખેતરોમાં તુવરોને બેઠેલાં ફૂલ પણ વરસાદ સિવાય સુકાવાની તૈયારી માટે ચીમળાઈ જતાં હતાં. કોઈ કોઈ જગ્યાએ જેમણે પાણી પાડું હશે, તેમની તમાકુ

નહિ જેવી સારી હતી. કોઈ કોઈ જગ્યાએ પીળાશ પડતા રંગના ફક્ત જેથી ત્રીજા પાનને નહિ સંધરતા તમાકુના છોડ જ્યારે મેં જોયા ત્યારે મને પૂરેપૂરી ખાત્રી થઈ કે હવે તો હું જેહૂતાની મુઠ્ઠી વાડીના હાર્દમાં આવી ચઢ્યો છું. કોઈ કોઈ ખેતરો ખાલી પણ પડી રહ્યાં હતાં. ખેતરોમાં લીલાશને જાહેર પીળાશ સારી રીતે જણાઈ આવતી હતી. ખેતરોમાં જે એક કલાક ફરીને અમે ઘેર પાછા ફર્યા ત્યાં તો ખાર વાગી ગયા હતા.

*

*

*

મહાસત્તાનાં પ્રધાનમંડળોએ રાજનામાં આપી દીધાં હતાં. એક પછી એક એમ જાધા પ્રાન્તોમાં તેમનાં રાજનામાં સ્વીકારાયાં. મુખ્ય ઇલાકાના ખેર પ્રધાનમંડળે પણ રાજનામું આપી દીધું. જૂની રીઠી અંગ્રેજ સરકાર વળી પાછી પ્રાન્ત ઉપર મરી પડી. અમલદારો મનસ્વી રીતે વર્તવા લાગી ગયા. અમલદારી દોરનો કાયડો વીંઝવો શરૂ થઈ ગયો. એક દિવસ ખાર વાગ્યે હું ધર્મશાળામાં કોલાહલ થતો સાંભળી અંદર ગયો. એક ખાટલો પાથરેલો પડ્યો હતો. ઉપર ગાદલું પાથરેલું હતું. ઉપર એક અમલદાર ચઢી બેઠા હતા. એક ખાજુ એક ધોડું બાંધેલું હતું. થોડી વારે મને ખબર પડી કે એ અમલદાર તો સર્કલ ઇન્સ્પેક્ટર હતા. રાવણીઆ ઉપર હુકમ ઉપર હુકમ છૂટી રહ્યા હતા: 'જા, ધોડીને માટે ચંદી લાવ, ઘાસ લાવ. જા,' 'અઢીઆં જા, કલાણાભાઈને બોલાવ. જલદી જા,' વગેરે વગેરે સત્તાશીલ અવાજે હુકમો છૂટતા હતા. સર્કલ ઇન્સ્પેક્ટર અત્યારે તો જાણે તેમણે પોતેજ નોકરો રાખેલા છે એમ વર્તતા, અને તે પણ જાણે મશીન હોય તેમ 'જલદી કર,' 'આમ આવ,' 'ત્યાં જા,' વગેરે જાણે એકીસાથેજ કામ કરાવી દેવા પ્રયત્ન કરતા હતા. રાવણીઆઓને અત્યારે ખાર પડતી હતી. અમલદાર અત્યારે તો જાણે ખૂદ શહેનશાહની સત્તાના જેવી સત્તાનો પૂરો ઉપયોગ કરતા હતા. અત્યારે તે સૂલી ગયા હતા કે તેઓ પણ પોતાના ઉપરી અમલદારના નોકરજ છે.

રાવણીઆને હુકમ કરી એક પછી એક ગામના મુખી મતદારોને તેમજ બીજા આગેવાનોને બોલાવી મંગાવ્યા. મતદારોની છાતી તો અત્યારે વેંત વેંત ફૂલી રહી હોય એમ છાતી બહાર કાઢીને ઝંપાટાખંધ આવી રહ્યા હતા. જાધા આવી રહેતાં સર્કલે એક કાગળ કાઢ્યો, જેના ઉપર જુદા જુદા ગાણેશોનાં નામ લખેલાં હતાં. જાધાની સહીઓ એ કાગળ ઉપર કરાવી લીધી. સર્કલે અઢીઆં ઉસ્તાદીયા દાગ કરવા માંડ્યું. તે આનાવારી નોંધી જવા આગ્ય હતા. આનાવારી ગામના આગેવાનોને પૂછી તેમની સંમતિ પ્રમાણે

નક્કી કરી પછીથી જ સહીઓ લેવી જોઈએ, તેને જદ્દલે કંઈ પણ કંલા કર્યા સિવાય પહેલેથી જ સહીઓ લેઈ લીધી. પછી આનાવારી નોંધવાની તૈયારી તેમણે કરવા માંડી. આગેવાનો બોળીઆ હતા. તેમને જિયારાઓને સર્કલની આ ઉસ્તાદીની સહેજ પણ ખબર ન હતી. સર્કલ હુમ્મ્યાઈ કરે જ નહિ. એમ તેઓ તો માની રહેલા, કારણ કે એ તો અમલદાર છે ને!

સહીઓ લેઈ પરવારીને આનાવારી પૂછવા મર્કલ દટાર થયા. તે બોલ્યા: “હવે હું જમ પૂછું તેમ મને જવાબ આપજો. વાડ, વીંધે જાજરી કેટલી થઈ છે?” એક ભાઈ પાસે બેઠેલા બીજાની સંમતિ લેતાં બોલ્યા: “મારે તો વીંધે એક જ મણ જાજરી થઈ છે.” બીજા બીજાની સંમતિ સાથે બધાં મળીને વીંધે બે મણ જાજરી નોંધાવવા તૈયાર થયા. સર્કલ સાહેબનો તો પિત્તો જ ઊછળી ગયો! નાકનું ટીચકું ચઢાવી બોલ્યા: “ફલાણા ગામમાં વીંધે છ મણ જાજરી લખાવી છે ને તમે બે જ મણ લખાવવા કેમ તૈયાર થાઓ છો? ઊભા રહો, હું તમને જાણું.” એમ કરીને આજુ-બાજુનાં ગામડાંની આનાવારી નોંધી લાગ્યા હતા તે જતાગીને બોલ્યા: “જુઓ, આ ગામમાં વીંધે સાત મણ નોંધાવી છે. પેલા ગામમાં વીંધે છ મણ નોંધાવી છે. તો પછી તમારે પણ એટલી નોંધાવવી જ પડશે.” પૂછ્યા કર્યા સિવાય અમારા ગામનો આંકડો પણ ભાઈ સાહેબે લગભગ છ મણનો ચઢાવી દીધો, કારણ કે તેમણે આગેવાનોની સહીઓ તો ક્યારનીયે કરાવી લીધી હતી, એટલે હવે તો જાણું તેમના જ હાથમાં હતું. આ પ્રમાણે એક પછી એક અનાજનું પૂછી લોકોની આનાકાની છતાં પોતાને મનફાવતી આનાવારી લખવા માંડી. વીંધે મણ પાક હોય તો પાંચ મણ અને બે મણ પાક હોય તો આઠ મણ, એ પ્રમાણે લખવા માંડ્યું. એમની મરજી પ્રમાણે એ આનાવારી કરતા ગંધ છે, એ જોઈ મારો તો પિત્તો ઊછળી જ આવેલો. અમલદારો દેવી રીતે લોકોને મારી દેવાની પોતાની મરજી પ્રમાણે વર્તે છે તેનો સચોટ ખ્યાલ મને આજે જ થયો. મને થયું કે લાવ હું એમ કહું કે વીંધે અમારે તો હજાર હજાર મણ અનાજ થયું છે! એટલામાં તો એક ભાઈએ એવી જ ટકોર કરી લીધી. કાણુ જણે સર્કલના સાંલજવાગાં આ ટકોર આવી નહિ અથવા જાણી જોઈને એ ચૂપ રહ્યા તેની કાંઈ ખબર પડી નહિ. આડકતરી રીતે વાંત વાતમાં થોડી વાર પછી એમણે જણાવ્યું કે “મારે તો કાંઈ નહિ. પરંતુ મારો ઉપરી તમારા કહેવા પ્રમાણે બે હું આનાવારી કરું તો મને લડેને?” આ ઉપરથી ખાસ જણાવ્યું આવતું હતું કે સાચી આનાવારી નહિ કરતાં

અમલદારો સૌ પોતાની મરજી પ્રમાણે જ આનાવારી કરતા હતા. આખરે કામ પતતાં સૌ વિખેરાઈ ગયા અને માહેજની મરજી પ્રમાણે આનાવારી થઈ પડી.

*

*

*

અમારા ગણેશગાં એક જોડલો છે. સાંજે વાણુ ક્યાં પછી નાના મોટા બધા ત્યાં આવીને બેસતા. ગામનો તેમજ આજુબાજુનાં ગામડાંનો રોજ રોજનો ઇતિહાસ ત્યાં ચર્ચાતો. હું પણ ઘણી વાર ત્યાં બેસવા જતો. રોજ રોજ નવા નવા ત્રાસની ખબરો આવતી. આ વખતે આજુબાજુનાં ગામોમાં કિસાન-સભાઓ થતી. 'કોઈને એક પાછું પણ આપવી નહિ, સાંધ લાગ પણ આપવો નહિ. કોઈના પૈસા બ્યાજે લીધા હોય તો તેનું બ્યાજ તો શું પણ મુદ્દલ પણ આપવું નહિ,' એવા એવા હરવો ધડાત. 'માગતો આવે તો ગામા થવું, તેને કાઢી મૂકવો,' વગેરે વગેરે સૂચનો થતાં. દરામખોર લોકો ઉપર કિસાનસભાની અસર બહુ યથા ગઈ હતી. આટલું સાંભળું જોડલે ખસ. પોતાની મરજી પ્રમાણે તેવા લોકો વર્તવા લાગ્યા. આપજા લેવાતો બવદાર ક્યાંયે ગયો, પણ માગવા આવે તો તેનું ધાસ બાળવું, તેની તમાકુ ઉપાડવી, તેનામાંથી કાંઈ ચોરી જવું, વગેરે રસ્તા એ લોકોના હાથમાં આવી ગયા. આ પ્રમાણે આજે કોઈની એંસ હોડી ગયાની તો કાલે કોઈનું ઘર દાડ્યાની, કાઠનું ધાસ બાળ્યાની તો કોઈની વાડ કાપ્યાની, કોઈના આંખા કાપી નાખ્યાની તો કોઈને લૂંટી લીધાની ખબરો મંજમાય, વળી ત્રીજે દિવસે કાંઈ નવું જ તૂટ આવીને બિલું રહ્યું હોય. સહેજઆજ તકરારમાં મારામારી કે કાપાકાપી થઈ હોય. ખૂતો પણ સાધારણ જ થઈ પડ્યાં. અનાજ પૂરતું નહિ હોવાથી તેમજ આવા ઉશ્કેરાટથી લૂંટારૂઓની ટેલીઓ એક પછી એક ગામને લૂંટતી જ હોય, એવી ખબરો આવ્યે જ જતી હતી. આમ સમાચારો આવ્યે જ જતા હતા. આ વખતે જ મને ખરેખર ખેડૂનોની સહી વાડી ફેવી છે તેનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ આવી ગયો. ખેડૂનોને એક બાજુ વરસાદની મૂંઝવણ, બીજી તરફ અમલદારોની મૂંઝવણ, તો ત્રીજી તરફ ચોરલૂંટારૂઓની મૂંઝવણ હતી. ખરેખર, ત્યારે જ મને ખેડૂનોની સહી વાડીનું હાર્દ સગળ્યું.

૩૪, ફર્ગુસન કોલેજ હોસ્ટેલ,

મોહનલાલ ઉમેદલાલ પટેલ

પૃના ૪

પુનર્જન્ન

“પણ હા, તમારા જેવી જાળવિધવાઓએ પુનર્જન્ન કરવું જોઈએ. આપણા હિંદુ સમાજમાં તમારા જેવી કેટલીયે જોતો, લગ્ન પછી જેમણે પોતાના ઘરનો ઉત્તરો પણ જોયો નથી, તેઓ વૈધવ્યમાં પોતાનું દુઃસહ્ય જીવન વ્યતીત કરે છે. શું તેવી જાળવિધવાઓ પુનર્જન્ન ન કરી શકે?”

“કરી શકે.”

“તો તમે કેમ પુનર્જન્ન કરવા ના પાડો છો? તમારે સમાજની સામે પડકાર કરવો જોઈએ. તમારા જેવાંએ તો પુનર્જન્ન કરી દાખલો બેસાડવો જોઈએ. કેટલીય જાળવિધવાઓ તમારો ધડો લેશે. કેટલીય જાળવિધવાઓનું રક્તહીન જીવન રક્તપૂર્ણ જનશે. તમે ફેળવાઓલ છો, તમે જ્ઞાની છો, સગજુ છો. તમને વધુ શું કહું? તમે પુનર્જન્ન ન કરી શકો? શું સમાજ તમને તેમ કરતાં અટકાવે છે?”

“એ પ્રશ્ન મને ન પૂછવો હોત નો ડીક. એ વિષે મેં કશો નિર્ણય કર્યો નથી, પણ એટલું તો કહીજ શકું કે હમણાં મારી પુનર્જન્ન કરવાની ઇચ્છા નથી. સમાજ મને તેમ કરતાં અટકાવી શકે તેમ નથી. સમાજનો મને ડર કે પરવા નથી. માફ કરજો, હું હમણાં પુનર્જન્ન નહિ કરું. સલાહ માટે તમારો ઉપકાર.”

“હમણાં પુનર્જન્ન નહિ કરવાનો તમારો નિર્ણય છે?”

“નિર્ણય કહો કે જે કહો તે, મારે હમણાં પુનર્જન્ન નથી કરવું.”

“ક.ઇ કારણ?”

“કારણ જહુજ ગંભીર છે.”

“મને એ કારણ જણાવી શકશો?”

“તો સાંભળો. સ્ત્રી અને પુરુષને સમાન હક્ક હોવા જોઈએ. હિંદુ સમાજમાં સ્ત્રી અને પુરુષને સમાન હક્ક નથી. સ્વાર્થી પુરુષોએ સ્ત્રીઓના તમામ હક્ક ઉપર તરાપ મારી તે છીનવી લીધા છે. સ્ત્રી પુરુષની માત્ર ગુલામડી જની રહી છે. પુરુષોએ સ્ત્રીઓને પરતંત્રતાની બેડીઓમાં જકડી રાખી છે. જે સમાજમાં સ્ત્રીઓ ઉપર પુરુષો જળાત્કારે અત્યાચાર કરે, સ્ત્રીને અધર્મિંગના નહિ પણ નોકરડીયાંએ અધમ દશાએ પહોંચાડે, તેમના તેરફ નિર્દય વર્તવ અખત્યાર કરવામાં આવે, તેમને તાડનની અધિકારિણી ગણી દોરથા પણ હલકી પાડવામાં આવે, સ્ત્રી એટલે જણે નિર્જીવ વસ્તુ, જણે તેને હૃદય તો

છેજ નહિ, જો સમાજમાં હું એકલી પુનર્લગ્ન કરીને ગેસી જાઉં અને ખીજી મારી બેનાને અધોગતિમાં સડતી રાખું જો મને રહે નહિ.”

“તે હું કશું કરું છું.”

“પુરુષોએ જ સ્ત્રીઓને અધારામાં—અતાનતાના ઊંડા કૂવામાં—ધકેલી છે. પુરુષોને જ પાપે સ્ત્રીઓને પતિતા બનાવી તેમનું જીવન જિલભિજ બનાવ્યું છે. પુરુષ સ્વાર્થ છે, નિર્દય છે. સ્ત્રી મદનશીલતાની મૂર્તિ છે. તેના ઉપર વરસતા મોતમે એ સદન કરી રહી છે. સ્વાર્થ આગળ પુરુષોએ જ્ઞાનરૂપી ચક્ષુ ગુમાવ્યાં છે, સ્ત્રીઓની જગ્જગે વધુ તંગ બનાવી છે. હું એટલી બધી સ્વાર્થ નથી કે સ્ત્રીગતિના ઉપર યતા જુલમ મારી સગી આંખે હું જોઈ રહું. મારે જ હાથે મારા પગ ઉપર કુદાડો મારવાનું માલસ નહિ જ કરું. અવિચારી પગલું હું નહિ ભરું. અને એટલે જ હું કરી કહું છું કે પુનર્લગ્ન કરવાની હાલ મારી ઇચ્છા નથી.”

“પુનર્લગ્ન કરવું” યા ન કરવું તે તમારી મરજી ઉપર અવલંબે છે, પરંતુ વાને વાત નીકળતાં મને સાફ સાફ શબ્દોમાં એટલું જણાવવા દો કે બધા પુરુષો એવા નથી. અપવાદ તરીકે સ્ત્રીને સમાન દૃષ્ટિએ જોનાર જગતમાં પડ્યા છે; અને તેથી સાચે જ હું કહું છું કે મમાજની અધોગતિ અટકી છે. તમારાં જોવાંએ પુરુષ તરફ આટલો બધો તિરસ્કાર કેળવવો ન ધટે.”

“સ્ત્રીઓ ઉપર બળાત્કારે અત્યાચાર કરનાર પાપી પુરુષોને મેં જોયા છે. સ્ત્રીઓને પરણે પતિતા બનાવનાર નિષ્કૂર નરપિથાઓ મેં નજરે નિહાળ્યા છે. છ છ છોકરાંના ગાપ ચમ વદ્ધ ઉમરે કાઢિલી કન્યાનું જીવન ખરબાદ કરી તેને વૈધવ્યના ખાડામાં ધકેલતા પુરુષો મેં જોયા છે. રૂઢિચુસ્ત હિંદુ સમાજનું સુકાન પુરુષોના હાથમાં છે. હિંદુ વિધવાઓ ઉપર સમાજ સીતમ ગુજારે છે. હાથ, હિંદુ સમાજ! કાઠને દુઃખ દેવાથી તને તૃપ્તિ કેમ થતી હશે? અને શું આ બધાંને માટે પુરુષ જવાબદાર નથી?” તેને વધુ બોલવાની ઇચ્છા હતી, છતાં તે વધુ ન બોલી શકી. તેની વાણીમાં જોડી વેદના હતી. શરીરમાં કંપારી હતી, તેના શબ્દો તાતાં તીર જોવા હતા.

“શાન્ત થાઓ, વધુ ગુસ્સે ન થાઓ. હું પણ તમને સાફ સાફ શબ્દોમાં જણાવું છું કે છ છ છોકરાંની મા નિર્દોષ મહત્ત્વ બાળકોને તરછોડી દામ્પત્ય-જીવનનો લહાવો લેવા દોડી જતી મેં જોઈ છે. વગરવાકે પુરુષને અળગો કરતી, સ્વચ્છંદી આચરણો આચરતી સ્ત્રી મેં જોઈ છે. અને આવા આવા તો કેટલાય નિંદનીય બનાવો જાને છે. સમાજે સ્ત્રીને અધારામાં રાખી છે, તે હું કશું

કરે છું; પરંતુ એટલું નોંધી રાખજો કે પત્નીની પાછળ જીવન કુર્યાન કરનાર પુરુષો પણ મેં જોયા છે. પરસ્પર સુખે સુખી અને દુઃખમાં પણ સ્વર્ગીય જીવન જીવતાં સુખી યુગલો મેં જોયાં છે. અને સમાનદષ્ટિએ જોનાર પણ પુરુષો જગતમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે, અને તેને લીધેજ સમાજની વધુ અધોગતિ થતી અટકી છે.”

“સાચું કહું નો હું તેવા જ કોઈ સાથીની શોધમાં છું. હું પુનર્જન કરીશ, પરંતુ એવા યોગ્ય સાથી સાથેજ.”

“ત્યારે ‘પાટીદાર’ના ગયા કાર્નકથી પોપ સુધીના અંકમાં એવા પતિની શોધમાં તમેજ જાહેરખગર આપી હશે?”

“ના, એ તો ચરોતરની કોઈ વિધવા બેનની જાહેરખગર લાગે છે. પણ હું એ કોઈ ભાવનાશળી પતિની શોધમાં છું અને એમ કરી વિધવા સ્ત્રીઓનાં દુઃખ ટાળવાના પ્રયત્નમાં છું.”

“પ્રભુ આપને એ કાર્યમાં મદદ કરો.

અવિધા

સોમાલાલ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ

‘મેપ્ટીક ટેક’વાળાં જાજરૂ

શહેરોમાં, ગામડાંઓમાં કે કોઈ પણ જગ્યાએ માણસોનાં દરેક વસવાટની સાથે જાજરૂની આવશ્યકતા હોય છેજ; અને તે માટે જાજરૂના મેલાનો પદ્ધતિસર અને શારીરિક તંદુરસ્તીને નુકસાનકારક ન થાય તેવો મુખ્ય નિઝાલ કરવો એ ઘણું જરૂરનું છે. હિંદુસ્થાનનાં ધણાંજગરૂં શહેરોમાં અને ખાસ કરીને તમામ ગામડાંઓમાં આ પ્રજા તરફ પૂરતું લક્ષ ન આપવાને કારણે ખીબ દેશો કરતાં હિંદુસ્થાનનાં શહેરોમાં તથા ગામડાંઓમાં કોલેરા, ટાઇફોઇડ, વગેરે મંજીર પ્રકારના રોગો વધુ પ્રમાણમાં ફાટી નીકળે છે. આવા પ્રકારના રોગો અટકાવવાથી મરજીનું પ્રમાણ ઓછું થાય એ દેખીતી વાત છે. ઉપરાંત ગામડાંનાં સ્ત્રીપુરુષો વરચાદ, કંડો, તાપ, કાદવ, કીચડ, કાંટા, વગેરે વિટંબણાઓ વેડી, મર્યાદા ન જળવાય તે રીતે વખત કવખત ગામને પાદરે ખુલામાં પોતાની દૈનિક હાજતનો ઘણીજ મંદી રીતે નિઝાલ કરે છે અને પોતે બેસુમાર દુઃખ તથા બેચરમી ભોગવવા ઉપરાંત ગામના પાદરને મલિન કરી મૂકે છે. આ ઉપરથી એ ચોકખું સમજાયે કે જાજરૂના મેલાનો નિઝાલ શારીરિક તંદુરસ્તીને

હાનિકારક ન થઈ પડે તે પ્રમાણે ચીવટથી અને સુઘડતાથી કરવો એ સામાન્ય મહત્ત્વની નહિ, પરંતુ જીવનમરણ જેવી ઘણી જ ભયંકર અને વિચારવંદા હાથક ગણત છે. આ લેખમાં મુખ્યત્વે માંમડાંઓની સ્થિતિનો વિચાર કરી એકે ખર્ચે તેમનાથી અમલમાં મૂકી શકાય તેમજ વ્યવહારમાં અનુકૂળ થઈ પડે તેવા પ્રકારનાં જાળવ અને તે સાથે જાંધવાના સેપ્ટીક ટેંકની વ્યવસ્થા માટે સાદી સમજ આપવામાં આવી છે.

જાળવોના સામાન્ય પ્રકાર અને તેની ટૂંકી સમજ નીચે આપ્યાં છે :

૧. પાકા ચણતરનાં અગર કાચી જનાવટનાં જાળવમાં માત્ર મેલું જાળવ નીચે તમારામાં અથવા ડોલમાં એકઠું કરવામાં આવે છે અને પેશાબ તેમજ મંદા પાણીનો પાકો અગર કાચી મટર માગ્ફત ખાળકૃત વગેરેમાં નિકાલ કરવાનો રહે છે. મેલું ઉઠાવી તેનો છેવટનો મોખ નિકાલ કરવા આવા પ્રકારનાં જાળવ માટે ભંગી વગેરે રાખવાની જરૂર રહે છે. આવા પ્રકારનાં જાળવ ખાસ કરીને નાની મ્યુનિસિપાલિટીવાળા કસબાનાં ગામોને થોડે ઘણે અંશે અનુકૂળ થઈ પડે છે. આ પદ્ધતિ ખર્ચાળ અને ગંદી છે, તે ઉપરાંત સિદ્ધાન્તની દૃષ્ટિએ પણ એક શક્ત મનુષ્યનું મેલું ખીજો માણસ દરદમ્બેશ પોતાના હાથથી સાફ કરે તેથી મેલું સાફ કરનાર માણસ ભયંકર રોગોના જંતુઓના હાથને પાત્ર થાય છે, એટલું જ નહિ પણ એ વસ્તુ મનુષ્યજાતને હિતપ્રત્યક્ષી છે. અરપૂરમાં મંદા સાફ કરવાનું કામ કરે છે એ જોડે સમાજની મોટામાં મોટી સંજ્ઞા છે, પરંતુ તે કારણે પણ તેઓને સ્પર્શ કરવામાં સૂઝ માનવામાં આવે છે, એ વસ્તુ ઘણી જ દુષિત, અન્યાયી, તદુપરાંત અરપૂરમાંના દૂષણને ટેકા આપનારી છે, એ ખોના ખાસ સક્ષમાં રાખવા જેની છે. ઉપરનાં કારણો વગેરેને લીધે આ પદ્ધતિ જનતા માટે અનુકૂળ તેમજ આજીવી જણાતી નથી.

૨. વોટર કોરેજ સીસ્ટમ : આ પદ્ધતિ કેવળ મોટાં શહેરોને ઉપયોગી થાય તેવી છે, તેમજ શરૂઆતના ખર્ચમાં ઘણી જ ખર્ચાળ અને જ્યાં પાણીના નળ-હોલ, વધુ પાણી સહેલાઈથી મળી શકે તેમ હોય તેવાં શહેરોને જ અનુકૂળ છે. આ પદ્ધતિથી મેલું, પેશાબ તથા મંદા પાણી વગેરે તમામ ચીજ પાછા ફરે. દરિયાના પાણીમાં અગર તેને શુદ્ધ કરી મોટી નદીઓમાં છોડવામાં આવે છે, અથવા રાસ્ટ્રીય પદ્ધતિથી મેલા વગેરેને અમુક દરજ્જે શુદ્ધ કરી 'સુએજ કામ' ઉપર ખેતીના ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિ પણ માંમડાંઓ માટે હાલના સંજ્ઞોમાં અનુકૂળ નથી.

૩. વસવાટવાળી જગ્યાએથી થોડે દૂર ખાડા ખોદી તે ઉપર એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ફેરવી શકાય તેવાં કાચાં જાજરૂં : આ જોડે ઓછાં ખર્ચાળ છે, પરંતુ હરવખતે જાજરૂનો ઉપયોગ થયા જાદ, મેત્રા ઉપર માટી ઢાંકી વાળવા માટે જોઈએ તેવી સ્વીકૃત સામાન્ય માણસો રાખતા નથી. ઉપરાંત, યોગાસામાં આવ્યાં જાજરૂઓ અનુકૂળ પડતાં નથી, છતાં જે લોકો ખર્ચને કારણે સેપ્ટીક ટેંકવાળાં જાજરૂ જનાવવા તૈયાર ન હોય તેમણે આવ્યાં કાચાં જાજરૂ જનાવવાં જોઈએ, જેથી ખુલામાં જાજરૂ જવાની પ્રથા બંધ થાય અને ખુલી જમીનવાળા મળ ઉપર ખેડેલી માખો આપણા ખોરાક ઉપર ખેસવાનો સંભવ રહે નહિ. હરિપુરા મહાસભાના અધિવેશન વખતે આવ્યાં કાચાં જાજરૂઓ જનાવવામાં આવ્યાં હતાં અને તે દરેક જગ્યા સહેલાઈથી પોતાના વાડામાં જનાવી શકે છે. કોઈ પણ સંજોગમાં ખુલામાં જાજરૂ જવાની પ્રથા બંધ કરવી જોઈએ. જે જાહુ દૂર ખેતરોમાં જાજરૂ જવામાં આવે તો કંઈ હરકત નથી, પણ સ્ત્રીવર્ગને અને જાળકોને માટે તેમ કરવું મુશ્કેલ હોવાથી આવ્યાં કાચાં જાજરૂની ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે. પણ જેઓ પાકાં જાજરૂ જનાવી શકે એવી સ્થિતિના હોય તેમને માટે નીચે બતાવેલી ‘સેપ્ટીક ટેંક’વાળાં જાજરૂની યોજના ખાસ આવકારદાયક થઈ પડશે.

૪. સેપ્ટીક ટેંકવાળાં જાજરૂ : આ પદ્ધતિમાં લગભગ લગ્ની જાજરૂની બધું પાકું જાજરૂ બાંધવામાં આવે છે અને જાજરૂની પાછળ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ મુજબની પાકી ટાંકી એટલે સેપ્ટીક ટેંક બાંધવામાં આવે છે. જાજરૂમાં પડતું મેલું, પેશાબ તથા ગંદું પાણી, વગેરે તમામ મેલી વસ્તુઓ પાઈપ મારફત સેપ્ટીક ટેંકમાં લેઈ જવામાં આવે છે. સેપ્ટીક ટેંકનું કાર્ય સુખ્યત્વે મેલાની જ અંદર રહેલા જંતુઓની ક્રિયા દ્વારા, જની રૂકે તેટલા પ્રમાણમાં, મેલાને પ્રવાહી સ્થિતિમાં લાવવાનું અને સાથે સાથે મેલાની અંદર રહેલા દુર્ગંધમય અને હાનિકારક તત્ત્વોને વાયુના રૂપમાં જનાવી તે વાયુને સેપ્ટીક ટેંકને ગયાળે મૂકવામાં આવતી ઊંચી વાયુનળી (વેન્ટ પાઇપ) મારફત આકાશમાં બહાર કાઢી નાખવાનું હોય છે. આ મુજબ જંતુક્રિયાથી મેલામાંના ઓર્ગેનીક એટલે કહેવાય તેવા હાનિકારક ઘન પદાર્થો પ્રમાણમાં ‘સેપ્ટીક ટેંક’માં પ્રવાહી તથા વાયુરૂપ થઈ પચી જાય છે અને ન પચી શકે તેવા બાકીના ઘન પદાર્થો જે મોટે ભાગે ‘ઇનઓર્ગેનીક’ હોઈ નિર્દોષ હોય છે તે સેપ્ટીક ટેંકને તળીએ ખેસી જાય છે. ઉપર પ્રમાણેની સેપ્ટીક ટેંકમાં ચતી ક્રિયાથી સેપ્ટીક ટેંકમાંથી બહાર નીકળતો પ્રવાહી પદાર્થ એવી સ્થિતિનો, અને છે કે સૂર્યના તાપ

વગેરેથી તેનાં હાનિકારક તરવો થોડા જ વખતમાં ગોળ નિર્દોષ રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે, અને તેથી કાષ્ટ પ્રકારની ખાસ ગંદકી માલમ પડતી નથી.

સેપ્ટીક ટેંકવાળાં જાગરૂ વાપરનારે નીચેની ગાજતો ખાસ લક્ષમાં રાખવી જોઈએ :

૧. સેપ્ટીક ટેંક ઉપયોગમાં લેતા પહેલાં તેને પ્રથમ પાણીથી ભરી ત્યાર બાદ જાગરૂનું મેલું તેમાં દાખલ થવા દેવું.

૨. જાગરૂનો ચાલુ ઉપયોગ રાખવો અને પાણીનો છૂટથી ઉપયોગ કરવો. જાગરૂનો ઉપયોગ કરી હર વખતે જાગરૂની બેકકમાં એક મોટી ગાલદી પાણી નાખી મેલું જરાજર સાફ કરવું.

૩. બહારમાં જવા વગેરેને કારણે જાગરૂનો કદાચ ચાલુ ઉપયોગ ન થાય અને તે કારણે સેપ્ટીક ટેંકની અંદરનો પ્રવાહી પદાર્થ સુકાઈ જાય તો સેપ્ટીક ટેંકમાં ફરી પૂરેપૂરું પાણી ભરી ત્યાર બાદ જાગરૂનો ઉપયોગ કરવો.

૪. સેપ્ટીક ટેંકમાંથી બહાર નીકળતો પ્રવાહી પદાર્થ જ્યારે જ્યારે દુર્ગંધ વાળો જણાય ત્યારે ત્યારે સેપ્ટીક ટેંકમાં નીચે બેસી ગયેલું કચરું સાફ કરી ફરી સેપ્ટીક ટેંકમાં પૂરેપૂરું પાણી ભરી ત્યાર પછી તેને કામમાં લેવું.

૫. સેપ્ટીક ટેંકમાંથી બહાર નીકળતું પ્રવાહી મેલું પાણી જેવું અને મોટે ભાગે દુર્ગંધહીન હોય છે; પણ તેમાં જંતુઓનું પ્રમાણ ઘણું હોય તે નુકસાનકારક હોય છે, જેથી તેને સૂર્યના તાપથી શુદ્ધ કરવું ખાસ જરૂરનું છે. આ માટે સેપ્ટીક ટેંકને બીજાં છેડે એક પાકી નાની કુંડી બાંધી તેમાં થોડો કળીચૂનો અગર ચૂનાના પત્થરના ટુકડાઓ ભરી તેમાં થઈ તે પાણીને ખુલામાં અને જાને તો ફૂલઝાડ વગેરેમાં વાળીને જમીનમાં વહેવા દેવું.

સેપ્ટીક ટેંકની રચના નીચે ટૂંકમાં જતાવી છે તેમજ સાથે તેની અંદરના મેલામાં થતા ફેરફારો વગેરેની ક્રિયા જોઈ સામાન્ય માણસોની સમજ માટે મુશ્કેલીભરેલી છે, છતાં જાને તેટલી સરળ ભાષામાં ટૂંકી રીતે નીચે દર્શાવી છે :

સેપ્ટીક ટેંક એટલે એક લંબચોરસ પાકી ટાંકી, જેમાં વચ્ચે એક આડી દિવાલ મૂકી બે વિભાગ પાડવામાં આવે છે. વચલી દિવાલનું મથાળું જે સપાટીએ મેલું તથા ગંદુ પાણી ટાંકીમાં પ્રવેશે તથા ટાંકીમાંથી બહાર નીકળે તેજ સપાટીએ જોઈએ. ટાંકીના જની વિભાગોનું તળિયું વચલી દિવાલ તરફ સહેજ ઢગલું રાખવામાં આવે છે, જેથી મેલાંની અંદર રહેલી ભારે અને ન ઓગળી શકે તેવી વસ્તુઓ વચલી દિવાલ પાસે જાનું સહેલાઈથી એકઠી થાય.

પ્રવેશદ્વારથી થોડે દૂર બીજી એક લટકતી દિવાલ ગ્રાખવામાં આવે છે. આ લટકતી અંદર દિવાલ હોવાને કારણે પ્રવેશદ્વારમાંથી આવતું મેલું સીધેસીધું બીજા વિભાગમાં જઈ શકતું નથી, પરંતુ આ લટકતી દિવાલની નીચે ઘસને ફરજિયાત જાય છે; અને તેમ થવાથી ભારે પદાર્થો વચ્ચેલી દિવાલ આગળ સહેલાઈથી જમા થઈ જાય છે, અને મેલાને પચવામાં એટલે કે પ્રવાહી રિયતિમાં ખનવામાં સરળતા થાય છે. વચ્ચેલી દિવાલમાં પણ ઉપરના ભાગમાં એક વળેલી પાછપ મૂકવામાં આવે છે, જે મારફત મેલાને અમુક અંશે પચેલા પ્રવાહી ભાગ પહેલા વિભાગમાંથી બીજા વિભાગમાં જાય છે. ટાંકીનું પ્રવેશદ્વાર અને ગંદું પાણી બહાર નીકળવાનું બાહ્ય દ્વાર, એ બન્ને ટાંકીના એક તરફના છેડા ઉપર સામસામે અને એક જ લીટીમાં હોય છે; પરંતુ વચ્ચેલી દિવાલમાંની વળેલી પાછપ ટાંકીના બીજા છેડા તરફ હોય છે. આ પ્રમાણેની વ્યવસ્થાથી પ્રવેશદ્વારમાંથી જે મેલું ટાંકીમાં દાખલ થાય છે તે સહેલાઈથી બાહ્ય દ્વાર સુધી જઈ શકતું નથી. પરંતુ વચ્ચેની દિવાલની ઉપરના ભાગમાં વળેલી પાછપ બીજી બાજુ હોઈ બે વળાંક લેઈ તથા ઉપર નીચે થઈ મેલું મુસ્કેલીથી બાહ્ય દ્વાર સુધી જઈ શકે છે અને તેમ થવાથી મેલાની અંદર રહેલા ઓગળી શકે તેવા હાનિકારક પદાર્થો પૂરતા પચી જઈ વધુ પ્રવાહી રિયતિમાં આવી જાય છે અને ફક્ત વજનમાં ભારે અને ન પચી શકે તેવા (ઇનઓર્ગેનિક) પદાર્થો ટાંકીને તળિયે બેસી જાય છે. જે પદાર્થ ટાંકીને તળિયે બેસી જાય છે તે ખાસ કરીને હાનિકારક હોતા નથી અને જરૂર પડ્યે ટાંકીના મથાળાનું હાંકણ ખુલું કરી તેને બહાર કાઢી ટાંકી સાફ કરી શકાય છે.

ટાંકીના પ્રવેશદ્વાર આગળ અંગ્રેજી અક્ષર ‘T’ના જેવી પાછપ મૂકી તેના ઉપરના છેડા સાથે વાયુનળી ગોઠવી જાળરૂના છાપરાથી પાંચથી વધુ ફુટની ઊંચાઈ સુધી લેઈ જવામાં આવે છે. અને ટાંકીના બીજા વિભાગમાં ચીનાઈ માટીની વળેલી પાછપ ટાંકીના હાંકણમાં કાણું પાડી જડવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે થવાથી ટાંકીની અંદર હવાની આવ-જા થાય છે અને દુર્ગંધ આપનારા નુકશાનકારક દલકા વાયુઓ ઊંચી વાયુનળી મારફત આકાશમાં જઈ શકે છે. ટાંકીનું બાહ્ય દ્વાર ટાંકીના પ્રવેશદ્વાર કરતાં આશરે બે ફૂટ જેટલું નીચું રહે છે, જેથી બીજા વિભાગનું ગંદું પાણી પહેલા વિભાગમાં પાછું ટેલાય નહિ. વાયુનળીને મથાળે તારનું હાંકણ ગ્રાખવામાં આવે છે, જેથી બહારની વસ્તુ તેમાં પેસી શકે નહિ. ટાંકીના અંદરના તમામ ભાગને સીમેન્ટ પ્લારટર કરવું ખાસ જરૂરી છે. ટાંકીની તંદી હવા જાળરૂમાં દાખલ ન થાય તે માટે

ઈટર સેપ્ટીક ટ્રેપ યાજો 'P' અથવા 'S' આકારનો ચીનાઈ માટીનો સોષણ-પેન જાળવેલી બેક્ટેરિયા વાપરેલાં સલાદકારક છે.

ઉપર પ્રમાણે સેપ્ટીક ટેંકની જનાવટ જોઈ સહેલી છે, છતાં તેમાં કાંઈ ખામી રહેવા ન પામે તે માટે આ જાળવટના નિયંત્રણની સલાહ લેઈ કામ કરવું ફાયદાકારક થઈ પડશે. આ તમામ જાળવટો સંજોગે જરૂર જણાતી વધારાની દરેક માહિતી જિ. લો. બોર્ડ ઓફિસ, સૂરત મુકામે રૂબરૂમાં આવી મળવાથી આપવામાં આવશે.

પાંચ ગાણુસો વાળા એક કુટુંબ માટે સાદામાં સાદું આ જાળવટ અને સેપ્ટીક ટેંક, બન્ને મળીને ખર્ચ આશરે રૂ. ૨૫૦ થાય છે, જે પૈકી જાળવટનો ખર્ચ આશરે રૂ. ૧૭૦ અને સેપ્ટીક ટેંકનો ખર્ચ આશરે રૂ. ૮૦ સામાન્ય સંજોગોમાં થશે. સેપ્ટીક ટેંકની લંબાઈ તેની પહોળાઈના કરતાં ત્રણથી ચાર ગણી ગણવી અને તેની ઊંચાઈ ચાર ફુટ અને તેથી વિશેષ, ગાણુસોના પ્રમાણુ પ્રમાણે, રાખવી. દાખલા તરીકે, ૨૦ ગાણુસોનું કુટુંબ હોય તો તેને માટે દરેક માણસ દીઠ, જોડામાં જોડા અઢી ઘનફુટને દિસાણે ૫૦ ઘનફુટ જગ્યાવાળું સેપ્ટીક ટેંક બાંધવું જોઈએ. અને તેની ઊંચાઈ જો અઢી ફુટ નહીં કરવામાં આવે તો તેની પહોળાઈ અઢી ફુટ અને લંબાઈ ૮ ફુટ, ઉપરનો દિસાણે, રાખવાં જોઈએ. દર માણસ દીઠ અઢી ઘનફુટને બદલે ચાર ઘનફુટ પ્રમાણે સેપ્ટીક ટેંક બાંધવું હોય તો તે લાંબે અંતરે સાફ કરવું પડે.

ઈડિયન હુમ પાછપ કંપની પણ જોળ પાછપના તૈયાર સેપ્ટીક ટેંક જનાવી તેનું વેચાણ કરે છે અને તે સંબંધેની માહિતી તથા તેના લાવ વગેરે કંપનીની મુજબ ઓફિસે પુછાવવાથી મળી શકે છે.

રાષ્ટ્રીય પદ્ધતિનાં સુધક જાળવટ અને સેપ્ટીક ટેંક બાંધી વાપરવાની યોજનાને પ્રભ જોટલા વધુ પ્રમાણમાં આવકાર આપશે તેટલાજ પ્રમાણમાં લોકોની તંદુરસ્તી અને મગવડ વધશે એ ખાસ નોંધવા લાયક વસ્તુ હોઈ આ ટૂંકા લેખનો સમજણપૂર્વક સર્વકોઈ ગાણુસ અમલ કરશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે.

('સૂરત જિલ્લા સ્થાનિક સ્વરાજ્ય' જાન્યુઆરી, ૧૯૪૦)

જશભાઈ પટેલ,
જોન્હાનિયર,
જિ. લો. બોર્ડ, સૂરત

ધરડાં માખાપના જૂના રિવાજો

આજે આપણા દશકોશીમાં આપણા સમાજની અંદર લગ્નસપ્રંગે સામા સામી-એટલે સાટા પાટી અગર તો વેષમાં-કરવામાં બહુ જ આવે છે. આ જૂના રિવાજો હજુ મુઠ્ઠી ચાલ્યા આવે છે, એટલે આપણી બેન કે દીકરી સામાને ત્યાં અને ગદલામાં સામાની બેન કે દીકરી આપણે ત્યાં દેવાય એવી પ્રથા ચાલે છે. આપણે ઘેર સામાની બેન કે દીકરીને તેડી લાવ્યા કે તરત જ આપણી બેન કે દીકરીને સામાને ઘેર મોકલવી પડે છે. કદાચ છોકરી નાની હોય કે લગ્નતી હોય તો તેને લાણવાનું બધ કરાવે પણ મોકલવી પડે છે, ત્યારે તેનું મન બીલકુલ નારાજ હોવાથી રડી પડે છે, પણ જળદને અને ખેડીને ગમે ત્યાં આપો, પણ તેણે ત્યાં જવું જ પડે. તેવી રીતે જનાવરના જેવો ન્યાય આ દશકોશીમાં ઠોકી બેસાડેલો છે. આગ સાટાં કરવાથી સાજો કાને કહેવો ને બનેલી કાને કહેવો, તેની પણ સમજણ પડે નહિ. વળી એક જણની આર્થિક સ્થિતિ મારી હોય અને બીજો ગરીબીમાં કે સાદાકામાં જીવન ગુમારતો હોય, ત્યારે તેને સામાવાળાઓ કહે કે ‘અમારી છોકરી પાસે એટલું હોય તેટલું તારી છોકરીને આપ, તો મારી છોકરીને મોકલું.’ ત્યારે એ લાકડાને કરજ કરી તેમના પ્રમાણે કરવું જ પડે છે. જો કદાચ કરજ ન કરે તો અને તે પ્રમાણે ન દે તો જરૂર સામા સામી કનિયા થાય છે, જેથી છોકરાછોકરીનું મન નારાજ થઈ એક બીજા ઉપર પ્રેમ રહેતો નથી. પરિણામે આખી જિંદગી કનિયામાં જ બય છે, તેમની પ્રાણ પણ તેમના જેવી જ કનિયાથી હોય છે.

સાટા પાટીમાં કનેડાં તો બહુ જ થાય છે. સ્ત્રીઓ મોટી ઉંમરની હોય છે અને પુરુષો નાની ઉંમરના હોય છે, અથવા પુરુષો મોટા હોય તો છોકરીની ઉંમર બહુ નાની હોય છે. પરિણામે જાતેની આખી જિંદગી પ્રેમ વગર ચાલી જાય છે, જેથી પ્રાણ અલગ અને સ્તુતિ વગરની રહે છે. વળી રિવાજ તો એવો છે કે એક મોકલે તો જ સામે મોકલે, નહિ તો લાલે ને છોકરી વીસ વરસની-ઉંમર લાયક-થઈ હોય કે તેનું મન ગમે તેટલું સાસરે જવાનું હોય, પણ સામાના મોકલ્યા સિવાય તો તેનો બાપ મોકલે જ કેમ? આવી જ પ્રથા પડેલી હોય છે. આવી રીતેથી છોકરીઓ બહુ જ નિસાસા નાખી દુઃખી રહે છે. પણ આ વાત એ કરે કાને? ઘણેખરે ઠેકાણે છોકરી લાણેલી હોય અને પુરુષ અલગ હોય છે, એટલે પ્રેમ જાંધતો નથી. અથવા છોકરો લાણેલો હોય અને છોકરી અલગ હોય છે, ત્યારે પણ છોકરાને મનપસંદ ના હોય, છતાં વેડવું પડે છે. આ બધું દુઃખ મહત્ત્વ કરવું પડે છે.

આ મારા અનુભવની વાત છે. માટે હું ઘરડાંઓને, માળાપોને અને યુવાન લાઇબ્રેરીને નમ્રતાથી કહું છું કે આપણને પ્રજ્ઞ માંવીળાપુ કહે છે તેમ જ્યારે આપણને ત્રણ પૈસાની કોટારી કુંભારને ત્યાંથી ત્રાવવી હોય છે, ત્યારે ત્રણ વખત તેને ટોકારા મારી જોઇને લાવીએ છીએ. અને તે તો છ માસ કે બાર માસજ ચાલવાની હોય છે. તો આખી જિંદગી સુધી એક જીમ્મો સંપીતે પ્રેમથી રહેવાનું છે, તેવાં વરકન્યાને સામસામી છૂટથી પસંદ કર્યા મિત્રાવ કેમ પરણાવી શકાય? માટે લાઇબ્રેરી, હવેથી આપણાં ઘરડાં માળાપના જૂના રિવાજો કાઢી નાખી છોકરાછોકરીઓને છૂટ આપી સ્વતંત્રતાથી પસંદગી કરવાને કહેવું, તેમાં આપણે માથું મારી દબલગીરી કરવી નહિ અને સાદાં, પાટી કે ત્રેખડાંના જૂનવાણી રિવાજોને નાશુદ કરવા.

ધણાંખરાં મામમાં તો વળી આંદ લેઇને છોકરાઓ જન્મ્યા હોય તેવી રીતે છોકરીના બાપ પાસેથી ચોડુંપણું પડાવે છે. વળી ધણાંખરા લાઇબ્રેરી તો પશુની માફક છોકરી વેચી પોતાનું ઝુજરાન ચલાવે છે. પણ છોકરા-છોકરીની પૈસાથી લેખડદેવડ કરવી તેમાં મદાદોર પાપ છે, માટે ફરીને જૂના વિચારો કાઢી નાખવા સારું દરેકને મારી નમ્ર વિનંતિ છે. મારી દુઃખી રિયલિટી લીધે મને પોતાને અનુભવ થયો છે.

ખીજું આપણી રીતોમાં લગ્નપ્રમંજે જમણવાર કરવામાં આવે છે, ત્યારે હવે વગરના માણસોની જન દાવવામાં આવે છે. મરણ પાછળ ક્રિયાકારણમાં પણ બહુ ખર્ચ કરવામાં આવે છે. હવે ધણાંખરાં મામડાં સુધરી ખારમાં કાઢી નાખીને દસમું રાખે છે, છતાં મરનાર પાછળ જીમ્મને ગમે તેમ કરી મારે તો છેજ. ખારમે દિવસે જમણવાર ચને તેને જહલે દસમે દિવસે ચાય છે. તે પ્રસંગે જેમને આપણા સમાજમાં વસવાયાં કહે છે, તે લોકોને પણ બહુજ આપતું પડે છે.

આવા જૂના રિવાજો કાઢી નાખવા યુવાન લાઇબ્રેરીઓ સંગઠન કરી દરેક ગામડે ફરીને સમાજને શાન્તિપૂર્વક સમજાવી સાદાં, પાટાં, સામા સામી, કે ત્રેખડાં, કન્યાવિક્રય, વરવિક્રય, અને લગ્ન પાછળ તથા મરણ પાછળ ક્રિયાઓ, જમણવાર, આ બધું નાશુદ કરવા તનતોડ મહેનત કરવી ઘટે. અપમાન સહન કરવું પડે તોપણ સમાજની સેવા કર્વાજ કરવી ઘટે. અને સ્વચ્છતા, સાદાઈથી રહેવા પ્રચાર કરવો, મોહમમતાને અને અભિમાનને દૂર કરી રેડિયો કે તકલી લેઇને બેસવું, જેથી વિચારો સારા પ્રામાણિક ચાય એવી યોજના કરવી ઘટે.

નારોડ (દ. દશકોઇ)

લસાલાઇ ફરીરલાઇ પોટલ

૮. હરિજનોના હક્કના સંરક્ષણ માટે

જાહેર સંસ્થાઓના છૂટથી ઉપયોગ માટે મુખ્ય સરકારનો હુકમ.

ખીજ નાનો તથા જનોના લોકો જાહેર કૃષ્ણાઓના, તળાવોનો અને તેવી જ સંસ્થાઓનો જે રીતે ઉપયોગ કરે છે તે જ રીતે એ કૃષ્ણાઓના, તળાવોના અને સંસ્થાઓના છૂટથી ઉપયોગ હરિજનો પણ કરી શકે એ માટે સરકારી અમલદારોએ તકેદારી રાખવી જોઈએ એવો જે હુકમ પહેલાં સરકારે કાઢ્યો હતો, તે હુકમ તરફ ફરીથી મુખ્ય સરકાર વિભાગોના કમીશનરોનું, જિલ્લાના કલેક્ટરોનું અને ખોળ અમલદારોનું ધ્યાન ખેંચે છે.

જાહેર સંસ્થાઓનો ઉપયોગ હરિજનો કરે એવા પ્રસંગો જ્યારે જ્યારે આવે ત્યારે ત્યારે, તેઓ એવો ઉપયોગ છૂટથી વિના હરકતે કરી શકે તે માટે, અમલદારોએ પોતાની સત્તાના કોઈ પણ અધિકારનો ઉપયોગ કરતાં પાછા પડવું નહિ.

અથા કલેક્ટરોને વિનંતિ કરવામાં આવે છે કે પોતાના જિલ્લામાં કેટલા કૃષ્ણ છે, 'સર્વે' નાનોના તથા જનોના લોકોને વાપરવાનો અધિકાર છે,' એવાં પાટિયાં કેટલા કૃષ્ણ ઉપર લગાડ્યાં છે અને કેટલા કૃષ્ણ ઉપર એવાં પાટિયાં નથી, એ જાણતો રિપોર્ટ કરવો. જ્યાં એવાં પાટિયાં નથી ત્યાં એવાં પાટિયાં મૂકવાની સ્થાનિક સત્તાધીશોને હુકમ કરવાની અને અમુક યોગ્ય સમયમાં એવાં પાટિયાં મુકાયાં છે કે નહિ તે જોવાની કલેક્ટરોને સૂચના કરવામાં આવે છે. જે સ્થળે એવા હુકમનો અનાદર થયો હોય તે સ્થળ વિષે અમલદારોએ નરકારને રિપોર્ટ કરવો.

આશા ગણવામાં આવે છે કે સૌ મુશ્કેલી અમલદારો ડિસ્ટ્રિક્ટમાં કરવા નીકળે ત્યારે કૃષ્ણાઓ ઉપર એવાં પાટિયાં જરાજર સારી રીતિમાં છે કે નહિ અને તેને કોઈ જગાડવું તો નથી, તે જાણતી તેઓ ચોકસાઈ રાખે.

૯. ગોધનને બચાવો

રાષ્ટ્રનું સાચું ધન ગોધન છે. આજના ધાર્મિક વૃત્તિ વાળા હિંદુઓ ગાયને પૂજ્ય ગણે છે, અને તેની પૂજા કરી દર્શન કરી કૃતાર્થ થયા માને છે. દેશના હિતચિંતકો ગાયને ઉપયોગી પ્રાણી ગણે છે, તેને પાળવા દરેકને ઉપદેશ આપે છે, પરંતુ પોતાને આંગળે ગાય પાળતા નથી કે જીવન કોઈને પજારી શકતા નથી. ગોસંસ્થાની અને પાંજરાપોળની પ્રથા સારી છે, પરંતુ તે ઘણી ખર્ચાળ છે. આટલાં નાણાં ગાયો રાખનાર વર્ગોના ધક્કર પાછળ ખર્ચાય તો લાખો ગાયોનો

જ્યાંય થઈ શકે. રજારી-ભરવાડો ગાયો રાખે છે, પણ ગોચરો ભાંગી જવાથી તે નિરાશાર સ્થિતિમાં છે. કાળદુષ્કાળે પરદેશ વેડીને, અનેક કષ્ટો સહન કરીને આજ મુઘી રજારી-ભરવાડોએ ચોટીધણી ગાયો સાચવી રાખી. હવે તેને પાણી શકવાની હિમત તેનામાં રહી નથી, કારણ કે દિવસે દિવસે નવા નવા કાયદાઓથી તેમને હેરાન કરવામાં આવે છે. ગાય રાખવી એ તેમને ગાયે મુનો આવી પડ્યો છે. ભગીનકેસ, ગ્રામીનો કાયદો અને 'દોરનિગંધ' જેવા કાયદાઓથી રજારી-ભરવાડો ભિખારી જનતા બન્ય છે. આ કાયદાઓથી જેટલી માથો હરરાજ થઈ કતલખાનાવાળાઓને મળે છે તેટલી ગાયો તેમને ખરીદવા જતાં પણ મળી શકે નહિ. તો આવે સમયે અને આવી પરિસ્થિતિમાં અમે દરેક પ્રગતીય આગેવાનોને તથા સંસ્થાઓને વિનંતી કરીએ છીએ, કે જો દિંદના આ માથા રાષ્ટ્રધનને જ્યાંય હોય તો દરેક ખેડૂતને અદેક ગાય પાળવાને માટે દયાથી લાવવાની જરૂર છે. ખેડૂત પોતાને આગળે ગળ્યે ત્રણ ત્રણ ભેંસો પાળે છે, તો અદેક ગાય પાળવામાં મુશ્કેલી નથી.

ખેડૂતને ખાતર અને જળદ ભેંસે છે, પણ તેની ઉત્પાદક ગાયને તે ખૂલી મળે છે. માટે દરેક ખેડૂતને ફરજિયાત ગાય પાળવાનું દયાથી કરવામાં નહિ આવે ત્યાં લગી તેઓ પાણી શકવાના નથી. ધારાસભામાં જે સભ્યો છે તેમને તથા સરકારને ખેડૂતના દિલને માટે વિનંતી કરવામાં આવે છે, કે દેશની તેમજ ખેડૂતની આબાદી માટે મોંઘનની રક્ષા કરવાની જરૂર છે, અને દરેક ખેડૂત અદેક ગાય ફરજિયાત પાળે એવો કાયદો રાજ્યની ધારાસભી ઉપર લાવવા વિનંતી છે.

લિ. સેવક

માનસિંહ બાબરભાઈ

મંત્રી, શ્રી ભારત રાયકામંડળ,
અમદાવાદ

૧૦. પરદેશ ચહેલાં દોર

વર્ષ	દોરની સંખ્યા	કિંમત રૂ.	સરેરાશ કિંમત
૧૯૧૨-'૧૩	૩૦,૧૮૮	૧૫,૭૧,૧૬૦	૫૨
'૧૩-'૧૪	૨૦,૯૦૯	૧૮,૫૮,૫૦૦	૬૨
'૧૪-'૧૫	૧૭,૭૦૮	૯,૪૫,૦૬૦	૫૩
'૧૫-'૧૬	૧૪,૨૪૧	૬,૫૦,૮૩૫	૪૬
'૧૬-'૧૭	૧૪,૬૮૧	૮,૫૧,૪૦૦	૫૮
'૧૭-'૧૮	૯,૯૭૭	૭,૨૨,૨૦૫	૭૨
'૧૮-'૧૯	૯,૯૫૧	૯,૩૧,૪૫૫	૯૪
'૧૯-'૨૦	૧૬,૬૫૦	૧૯,૧૯,૯૧૦	૧૧૪

'૨૦-'૨૧	૧૯,૦૬૫	૨૦,૪૪,૬૮૦	૧૦૭
'૨૧-'૨૨	૨૧,૧૭૯	૧૬,૭૪,૩૮૨	૭૯
'૨૨-'૨૩	૧૩,૬૭૫	૮,૨૮,૯૧૨	૬૧
'૨૩-'૨૪	૧૨,૫૯૭	૮,૭૮,૮૦૪	૭૦

(ભાઈ વાલજી ગોવિંદજી દેસાઈએ લખેલું 'ગોરક્ષાકલ્પતરુ,' પૃ. ૩૧)

૧૧. દર સો માણસે ઢોરનું પ્રમાણ

હિરુવાવામાં દર સો માણસે ઢોર ૫૦૦	કેપકાલોનીમાં દર સો માણસે ઢોર ૧૨૦
આર્જેન્ટાઇનમાં ૩૨૩	કેનેડામાં ૮૦
ઓસ્ટ્રેલિયામાં ૨૫૯	યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં ૭૯
ન્યુ ઝીલેન્ડમાં ૧૫૦	ડેન્માર્કમાં ૭૪

હિંદુસ્થાનમાં દર સો માણસે ઢોર ૫૯ છે. (પૃષ્ઠ ૩૩)

૧૨. ગોચર

ન્યુ ઝીલેન્ડમાં દર ૩.૧ એકરે ૧ એકર અને ૧ ઢોરે ૮ એકર ગોચર છે.

ઈંગ્લેન્ડમાં ૩.૧	૩.૫
જાપાનમાં ૬	૬.૭
યુ. સ્ટેટ્સમાં ૧૬	૧૨
હિંદુસ્થાનમાં ૨૭.૧	૭૮

(પૃ. ૬૩)

૧૩. ગાયનું દૂધ

અમેરિકામાં પ્રવલ્લથી ગાય દીક દૂધની સરેરાશ વાર્ષિક પેદાશ આમ વધી:

વર્ષ	શેર	વર્ષ	શેર	વર્ષ	શેર
૧૮૫૦	૧,૪૩૬	૧૯૧૦	૩,૧૧૩	૧૯૨૨	૪,૦૨૧
'૬૦	૧,૫૦૫	'૧૭	૩,૭૧૬	'૨૩	૪,૨૬૦
'૭૦	૧,૭૭૨	'૧૮	૩,૯૩૬	'૨૪	૪,૩૬૮
'૮૦	૨,૦૦૪	'૧૯	૩,૬૦૦	'૨૫	૪,૫૦૦
'૯૦	૨,૭૦૯	'૨૦	૩,૬૨૭		
૧૯૦૦	૩,૬૪૬	'૨૧	૩,૯૪૫		

આમ ૭૫ વર્ષમાં દૂધની ઉત્પન્ન થયેલી ગણી થઈ. ૧૯૨૩માં વધારેમાં વધારે ૧ ગાયનું વાર્ષિક દૂધ ૩૭,૩૮૧ શેર અને માખણ ૧,૨૧૮ શેર થયું હતું.

(પૃ. ૭૯)

૧૪. ગાયનું ખાણ

અમેરિકામાં એક પ્રયોગક્ષેત્રમાં ૮ ગાયો ઉપર ખાણનો પ્રયોગ કર્યો.

પરિણામે જીન્ને વર્ષે પ્રયોગક્ષેત્રમાં ખાણ સુધારવાથી દૂધ નીચે પ્રમાણે વધ્યું:

માયનો આંક	પહેલે વર્ષે દૈનિક શેર	ધણીને ઘેર વાર્ષિક શેર	ખીન્ને વર્ષે દૈનિક શેર	પ્રયોગક્ષેત્રમાં વાર્ષિક શેર
૧	૨૭	૪,૦૦૪	૪૦	૬,૦૯૨
૨	૨૧	૪,૧૨૨	૩૩	૫,૦૫૧
૩	૨૭	૫,૧૯૨	૪૦	૬,૧૫૩
૪	૨૭	૪,૫૩૭	૪૮	૬,૧૩૪
૫	૩૧	૬,૦૯૭	૩૫	૬,૯૯૫
૬	૨૭	૪,૦૩૫	૫૭	૭,૯૬૫
૭	૨૮	૬,૨૫૭	૩૩	૬,૮૨૮
૮	૨૪	૪,૬૫૩	૩૭	૫,૪૬૫

(પૃ. ૮૩)

ખીખ ગોક પ્રયોગક્ષેત્રમાં ૧૦ માયો ઉપર ખાણનો પ્રયોગ કરતાં દર અઠવાડિયે સરેરાશ દૂધની પેદાશ નીચે પ્રમાણે વધી:

માયનો આંક	સરેરાશ અઠવાડિયાની પહેલે વર્ષે	દૂધની પેદાશ ખીન્ને વર્ષે	ટકાનો વધારો
૧	૮૯	૧૧૨	૨૫
૨	૮૪	૧૨૨	૪૫
૩	૮૩	૧૧૯	૪૪
૪	૮૮	૧૨૨	૩૭
૫	૧૦૬	૧૬૨	૫૨
૬	૮૪	૧૨૦	૪૧
૭	૧૨૪	૧૭૫	૪૧
૮	૧૧૩	૧૪૯	૩૧
૯	૮૫	૧૩૬	૬૦
૧૦	૧૦૨	૧૮૭	૮૦

(પૃ. ૮૩-૮૪)

અંતરિચય

૨૧. ઓતરાતી દીવાલો: લેખક-દત્તાત્રેય વાલકૃષ્ણ કાલેલકર; પ્રકાશક-નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૧૨૮, કિંમત ૭ આના. આ પુસ્તકની ખીજ આવૃત્તિનો પરિચય સં. ૧૯૯૩ના માહ માસના 'પાટીદાર'માં

આમ આપ્યો છે: “લેખક ૧૯૨૩માં આશ્વરમતી જેલમાં હતો ત્યારે તેમણે ત્યાં પંખીઓ વગેરે તરફથી જે આનંદ અને અનુભવ પ્રાપ્ત કરેલો તેનું આમાં સુંદર કલામય વર્ણન છે. આશ્વરમતી આશ્રમથી જેલ ઉત્તર દિશાએ આવેલી છે તે ઉપરથી લેખકે પુસ્તકનું નામ આપ્યું છે. ભાષા સરળ ને સ્પષ્ટ છે. પુસ્તકમાં આવેલા કેટલાક વિષયનું દિપ્પણ છેલ્લાં ૨૦ પૃષ્ઠમાં આપ્યું છે.” એ પુસ્તકની ૨૦૦૦ નકલો ચાર વર્ષમાં ખપી ગઈ છે અને આ એની ત્રીજી આવૃત્તિ છે, તે એની લોકપ્રિયતાની સાબિતી છે.

૨૨. પ્રેરક વ્યાખ્યાનમાળા: પ્રકાશક—મણિભાઈ પટેલ, ગુજરાત વ્યાયામ પ્રચારક મંડળ, કરાડી; પૃ. ૭+૬૬, કિંમત રૂ. ૦-૭-૦, પુરાણી ભાઈઓના પ્રયાસથી ગુજરાતમાં વ્યાયામપ્રવૃત્તિનું જે મોજું જેણે ત્રણ દાયકાથી ફરી વળ્યું છે, તે પ્રવૃત્તિનું હાર્દ, તેની સર્વદેશીય અસરો, તેની ભાવના અને આદર્શોનું નિરૂપણ કરતાં, ગુજરાતના શ્રી. બ. દ. ઠાકોર અને રવ. દેસાઈ જેવા અગ્રગણ્ય લેખકોનાં, શ્રી. હોદુભાઈ પુરાણી જેવા વ્યાયામનિપુણોનાં અને શ્રી. જાપાસાલ વૈદ્ય જેવા અનુભવી વૈદ્યોનાં, શાસ્ત્રીય પૃથક્કરણ સહિત નૂતન ભાવના તથા આદર્શોથી ભરપૂર, વ્યાખ્યાનોત્તે આ સંગ્રહ છે. જે વ્યાખ્યાનોમાં વ્યાયામની મન, વાણી, કર્મ ઉપર થતી અસર, તેનાથી નિપજતી શરીરસંપત્તિ, સમૂદમાં કામ કરવાની ટેવ, અને શિસ્ત, વગેરેનું સુંદર આલેખન, દાખલા દર્શાવેલો અને ઐતિહાસિક ટાંચણો સહિત, થયેલું છે. ‘સંસ્કૃતિના સર્જન માટેના અનેક પ્રયાસોમાંના વ્યાયામ એ અદ્ય પ્રયાસ છે. આ પ્રયાસ કેવળ તમકાએ ઘડવા માટે નથી, પરંતુ શરીર, મન, બુદ્ધિ, આત્મા—આ બધાનો વિકાસ માંથી ઉચ્ચ જીવનની અભીપ્સા સિદ્ધ કરવાનો છે. શરીર ખાતર શરીર નહિ પણ સેવા ખાતર શરીર, જે વ્યાયામપ્રવૃત્તિનો મુદ્દાલેખ છે. એ પ્રવૃત્તિનો આદર્શ સુંદર શરીરવાળા, જળવાન, ચારિત્રવાન, સાહસિક નિકર, ખડતલ, દેશપ્રેમી નાગરિકો પેદા કરવાનો છે’ આ અને આવા આદર્શો રજૂ કરતી અને તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરતી આ વ્યાખ્યાનમાળા વ્યાયામપ્રવૃત્તિનું ગહરૂપ અને ઉપયોગિતા સમજાવવા માટે પૂરતી છે. શ્રી. હોદુભાઈ પુરાણીનાં ‘વિદ્યાર્થીજીવનમાં શું કરવું જોઈએ?’ અને ‘શિક્ષકો શું કરી શકે?’ એ બે વ્યાખ્યાનો વિદ્યાર્થી-આલમને તથા શિક્ષકસમાજને અતિશય ઉપયોગી તથા માર્ગદર્શક યદ્ય પડશે. દરેક વ્યાયામપ્રેમી વ્યક્તિ કે સંસ્થા, દરેક વિદ્યાર્થી અને શિક્ષક આ પુસ્તક વસાવે અને નામ પ્રમાણે ગુણવાળી એ ‘પ્રેરક’ વ્યાખ્યાનમાળામાંથી પ્રેરણા મેળવવા પ્રયાસ કરે.

પ્રસંગકથા

અંગ્રેજ સરકાર અને મહાસભા

મયા અંકની પ્રસંગકથામાં જણાવ્યું હતું કે “હવે પાણું છાપામાં વંચાય છે કે વાઇસરાયે શ્રી. બુલાલાઇ દેસાઇને બોલાવી વાતો કરી અને આવતા માસમાં મહાસભાને પણ બોલાવશે.” એ પ્રમાણે મહાસભાને મળવા અને જાને તો દેશભાવના વાઇસરાયે બોલાવ્યા. પણ એમાં તો વાઇસરાયનું કંઈ વલ્યું નથી. મેં તો મયા અંકની પ્રસંગકથામાં જ જણાવી દીધું હતું કે “અંગ્રેજ સરકારે હવે જાણી લેવું ઘટે કે દિલ્લા લોક એવા બોળા નથી રહ્યા કે એવાં વાતોનાં વડાં ખાત્રા રાજી થઈ ગયાં.” અને દિલ્લા લોક એટલે આજે તો મહાસભા અને વળી મહાસભા એટલે આજે તો મહાસભા ગાંધીજી. દેશને માટે આજે તો જો કાંઈ સાચો સોદો કરે એવું હોય તો માત્ર ગાંધીજી જ છે. અને એ તો દેશની સ્વતંત્રતાને નામે માત્ર ઇશ્વરવૃં નહિ, પણ સાચું દેવતા લીધા વિના જ પવાના નથી જ. વળી દેશે પણ એમની સૂચના પ્રમાણે તા. ૨૬:૧:૪૦ને રોજ સ્વાતંત્ર્યદિન ઉજવીને સ્વાતંત્ર્ય સિદ્ધ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. સરકાર નહિ જ માને તો અનુકૂળ દિવસ આજે મહાસભા દેશસ્વાતંત્ર્ય માટે સત્યાગ્રહસંગ્રામ રચશે. અને વખતે એ સંગ્રામ છેલ્લો જ હશે. બેશક સમાધાનીનાં દ્વાર સરકાર માટે તો હજી એમણે ખુલાં રાખ્યાં જ છે.

રાજની ઉત્પત્તિ

બેશક એ વાત સાચી છે અંગ્રેજ આજે દેશી રાજ્યોનાં અને મુઝલીમોનાં ખલા ઉપર બેસીને ઉસ્તાદીથી રાચે છે ને દેશને રમાડવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પણ રાજ્યોએ પોતાની સાચી સ્થિતિ સમજી લેવી ઘટે. રાજની ઉત્પત્તિ જ પ્રગટવનમાંથી છે. “ત્યાર પછી જેતી કરવાને માટે સૌએ જમીનનાં જુદા જુદા ભાગ કરી લીધા. જેડવાને પ્રસંગે કાંઈ કાંઈ લોભીએ જીમ્મની જમીન લેઈ લીધી. તેને પકડીને જીમ્મ લોકે કહ્યું: ‘જો, તં જુડું કયું’ છે, હવેથી એવું કરવો ના.’ એણે કહ્યું: ‘નહિ કડું.’ પણ લાગ કાળે એણે જીજી વાર ને ત્રીજી વાર પણ એમ કયું. સૌએ કહ્યું: ‘ચાલો આપણે એક જણના હાથમાં અપરાધનો ન્યાય કરવાનું સીંપીએ. એ અપરાધીને સજા કરશે, પ્રયોજન પડશે તો દેશનિકાલ કરશે. એને બદલે એ જણને આપણે આપણા અનાજમાંથી કંઈક અંશ આપીશું.’ (ભગવાન શુદ્ધ કહે છે) ‘વશિષ્ઠ, જોને લોકે એમ એકમતે નક્કી કર્યો તે મહાસમ્મત (સૌની સમ્મતિએ નક્કી થયેલો તે) કહેવાયો. એ પહેલો રાજા. એ સામ્ય ધર્મ પાળે અને સૌને

મુઝ હરે”” (જૌદ અગણ્ય સુતાન્ત). પણ એમ પ્રગ્નની સુવ્યવસ્થા રાખવા સૌની સમગતિએ નિમાએલા રાગનો વંશજ આજે તો એજ પ્રગ્નની છાતી ઉપર ચઢી બેઠો છે! પણ હવે એ જહુ દિવસ નથી ચાલવાનું, પ્રગ્ન જાગીને બેડી થઇ છે.

દેશી રાજાઓ સંઘધે લોર્ડ કર્ઝન

અંગ્રેજોને દેશી રાજાઓની ગરજ દરે ત્યાં મુઘી જોગને પંપાણશે અને પછી? ચાળીમથી પણ વધારે વર્ષ ઉપર ગ્વાલિયરમાં આપેલા એક ચિરસ્મારણીય લાયણમાં તે વખતના વાઈસરોય લોર્ડ કર્ઝને કહેલું: “દિલ્હો દેશી રાગ સામ્રાજ્ય જોડેના સંઘધમાં ના. સહેનશાહની વફાદાર રૈયત, અને તેની પોતાની પ્રગ્ન જોડેના સંઘધમાં અવિચારી તે બેજવાળદાર જલિમ રહી ન શકે. તેના હાથમાં જે સત્તા સોંપવામાં આવી છે તેનો તેણે સદુપયોગ કરવો જોઈએ, દુરુપયોગ નહિ. તેણે તેની પ્રગ્નના સ્વામી તેમજ સેવક બનવું જોઈએ. તેણે શીખવું જોઈએ કે તેનું મહેસૂલ તેના હાથમાં તેનાં પોતાનાં મુખ્યએનને ને જોગવિજ્ઞાસને માટે નહિ, પણ પ્રગ્નના દિલ્લે અર્થે આપવામાં આવ્યું છે; તે જેટલે અંશે પ્રામાણિક હશે તેટલેજ અંશે તેનો આન્તરિક કારબાર અંકુશથી મુક્ત રાખવામાં આવશે. તેની માદી એ વિજ્ઞાનની સેજ નથી, પણ કર્તવ્યની કઠણ બેડક છે. એની મૂર્તિ કેવળ પોલોના કે થોડોડના મેદાન ઉપર કે મુરોપિપન હોટેલમાં જાણીતી યાજ જોટલું જસ નથી. તેનું સાચું કામ, તેનો રાજધર્મ તેની પોતાની પ્રગ્ન પર્યે રહેલાં છે. હું પોતે તો એની આ કસોટીએ પરીક્ષા કરીશ. આજ કસોટીએ ચડીતે તે લાંબે ગાળે રાજકીય સંસ્થા તરીકે કાંતેનાશ પામશે અથવા ટકી રહેશે” (‘દરિજનખંધુ,’ તા. ૧૪:૧:’૪૦).

વડોદરા રાજ્યના મુધારા

અને હજીયે દેશી રાજાઓ તો એમ માની રહ્યા છે કે ‘નેના હાથમાં જે સત્તા સોંપવામાં આવી છે,’ તે અંગ્રેજ સરકારે કે પ્રગ્નને નહિ, પણ તેણે પોતાની તલવારે લીધી છે અને ટકાવી રાખી છે. પણ અંગ્રેજ સરકાર કે પ્રગ્ન હવે એ માનવા તૈયાર નથી. પ્રગ્ન પણ જાગીને બેડી થઇ ગઈ છે ને રાજસત્તાને હથમચાવી રહી છે. આથી કોઇ કોઇ ચતુર રાજાઓ એતીને પ્રગ્નને થોડીધણી સત્તા આપવાનો દંભ કરીતે તેને રાજ રાખવાના પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. જહુ દિવસની રસાકસી પછી હાલ વડોદરાના રાગ પ્રતાપમિહે થોડાક મુધારા પ્રગ્નને દેખાડ્યા છે. ધાગસજાતે વિસ્તારી છે—રખવરના બોલ પેઠે ફુલાવી છે, પણ અંદર તો હતી તે માત્ર દવાજ છે; બધી સત્તા તો તેમણે પોતાનાજ હાથમાં રાખી છે. એ રાજ્યના પ્રગ્નમંડળનું મુખ્યત્ર ‘પ્રગ્નમંડળ’

જ પોતાના તા. ૧૩:૨:૪૦ના એ સુધારાનું પોકળ આગ વર્ણવે છે: “સુધારા જે સ્વરૂપમાં બહાર પડ્યા છે, તે સ્વરૂપમાં જરાયે સંતોષકારક નથી. વડોદરા રાજ્યને બીજાં દેશી રાજ્યની સીધી લીટીમાંથી એક ડગલું આગળ જવાની ઇચ્છા નથી એવું આ કાયદા ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. કાયદાની કલમોનો સખ્તાઇથી અમલ કરવાનો હોય તો આ કાયદાથી પ્રગતે સંગીન એવું કશુંય આપવામાં આવ્યું નથી એમજ કહી શકાય—સામાન્ય રીતે પ્રગ્ન નારાજજ રહી છે. અને જે કાયદો અમલમાં મૂકતી વખતે રાજ્યનું પુરતું જૂનવાણી માનસ ફરેલું ન દેખાય, તો જૂની ધારાસભાને કેટલાક લોકો રાધાસભા કહેતા હતા તેઓ આ નવી ધારાસભાને માટે એવોજ કોઇ બીજો શબ્દ જોણી કાઢશે.” ત્યારે શું લોર્ડ કર્ઝનના શબ્દોમાં ચાળીસ વર્ષ પછી હજીયે પૂછવાનું જ રહ્યું કે રામચો ‘લાએ માએ રાજકીય સંસ્થાઓ તરીકે કાં તો નાશ પામશે અથવા ટકી રહેશે?’ નાશ પામવું હોય તો તેમને કોઇ રોકે એમ નથી, જાકી ટકી રહેવું હોય તો તો રામચો ચેતે, ‘સાક્ષી ચેતર!’

ઉનાળામાં એક સવારે હું ફરવા ગએલો, તે વારે એક ખેતરમાં લમણે હાથ દેઇને બેઠેલા એક ખેડૂતને મેં દીઠો. તેની પાસે જઇ આગ નિરાશ થઇ બેસવાનું કારણ મેં પૂછ્યું, ત્યારે તેણે રડતે શબ્દો મને કહ્યું: “ભાઇ, મારી શી દુઃખકથા કહું? એક વાર હું મારા જમીનદારનો દીકરો હતો, પણ સૌ જમીનદારો, તેમ મારા વડવા પણ, ખર્ચખૂંટણ કરીને ઘસાઇ ગયા. આલ્યું ત્યાં સુધી ચલાવ્યું ને આ જમીન ખેડવા કરી. જુઓને આ ખેતરમાં કેવું સરસ આંખવાડિયું મારા વડવાએ કર્યું છે. મારા પિતા ગુજરી ગયા ને મારે માયે દેવાનો ડુંગર અસલ થઇ ગયો. મોટે ભાગે તો ‘ખાર બિહું’ બ્યાસી ને તેર મૂક્યા છૂટના, લાવ ચોરાસી, એમ કરી કરીને શાહુકારે મને ચૂસી નાખ્યો. પછી થાકીને જેમ તેમ કરીને—ભાઇજાપા કરીને—મારી બધી જમીન એ શાહુકારને લખી આપી છૂટા થયો. રડતાં કકળતાં બેઠાં છોકરાને લેઈ અમદાવાદ જઈ ત્યાંની મીલમાં આમડી તૂટી ગયે એવી કાળી મજૂરી કરીને પેટ ભરીએ છીએ. જાણુ, શું કરવું? આજે ડોકોરજી જતાં રસ્તામાં અહીં મારી જમીન ને આંખવાડિયું બેઇ પાછલા દહાડા સાંભરી આવ્યા. મારા વડવાએ ઉછેરેલા ને મેં સાચવેલા પેલા આંખા ઉપર આવેલી ફેરીઓ બેઇ દિલ્લ હયું. મારી મજૂરીની એક મીડી ફેરી ખાવાનું મન થયું ને એક ફેરી તોડી, એટલામાં પેલા શાહુકાર આવ્યો. મેં તેને રામરામ કરીને લીધેલી ફેરી દેખાડી. ખરેજ મારા પેટમાં ચોરી નહોતી, પણ મેં તો ધારેલુંય નહિ ને

એ શાહુકારે 'સાક્ષી ચોર!' કહીને મને એક લપડાક ચોદી કાઢી! જાણુ, આ દશમાં અહીં મારું કાણુ સાંકળે? હું ચોર ને એ શાહુકાર! મને એ ખેતરમાંથી કાંડું પકડી હાંકી મૂક્યો ને દસતો દસતો એ શાહુકાર ચાલતો થયો." આટલું બોલીને ખરેજ એ જિયારો એક વારતો આ જમીનનો માલેક અને આજે તો મનૂર રોષ પડ્યો. હું એને શું આશ્વાસન આપું? પણ દેશમાં શાહુકારોએ ખેડૂતોની રી અવશ્યા કરી છે તેનો આથી માયો ખ્યાલ આવ્યો. સરતા અનાજની દુકાનો

આવા સ્વાર્થા શાહુકારોએ—જેઓજ ખરી રીતે તો ચોર છે તેમણે—ખેડૂતોને ચૂમી નાખીને એવી દયાગણી દશમાં આણી મૂકવા છે કે તેઓને 'શું ખાઉ?' એજ આજે નો મદાપ્રશ્ન થઈ પડ્યો છે. અને આથીજ જળી બિડીને કેટલાક નવયુવકો એ શાહુકારોને તોડી નાખીને દેશમાં સામ્યવાદ પ્રવર્તીવવા માગે છે. એ તો યાચ ત્યારે ખરું, પણ આજે ખેડૂતોને ને સમગ્ર ગરીબોને ખચાવવા પગલાં ભરતાં જોઈએ. ગયાજ અંકની પ્રસંગકથામાં જણાવ્યું હતું કે "સરકારે મુંગણમાં સરતા અનાજની દુકાનો કાઢી છે. સૂરતમાં કાઢવાની વિચારણા થઈ રહી છે." હાલમાં ખજર પડી છે કે 'સૂરત જિલ્લા સહકારી ખરીદી ને વેચાણ યુનિયન'ના આશ્રય નીચે પડતર ભાવે જામખોરાકીનો માલ વેચવા માટે દુકાનો ઉઘાડવાની યોજના મુંગણ સરકારે મંજૂર કરી છે. દરેક દુકાન માટે કલેક્ટરની મંજૂરી લેવી પડશે. પહેલા છ માસમાં ચનારી ખોટમાં અર્ધા ખોટ આપવાની સરકારે તૈયારી જતાવી છે, જોકે એવી ખોટ રૂ. ૨૦૦૦થી વધવી ન જોઈએ. આવી દુકાનો ખીજે પણ કોઈ કોઈ સ્થળે નીકળવાનું સાંભળ્યું છે. દરેક જિલ્લા બોર્ડે આવી દુકાનો ઉઘાડવી જોઈએ, જે તેમને ખેડૂતના પ્રબુદ્ધતાની પડી હોય તો અને તેમની પાસેથી વસુલ લેવાતા લોકલ સેક્ષની કિંમત ભરી આપવાની પડી હોય તો. રામપ્રમ, સૌંસમજને કે ખેડૂતે પોતાના પરસેવાથી પકવેલો રોટલો ખાઈને તમે જીવો છો.

આમ્યસુધારણા સંપાદ

ગયા વૈશાખના અંકમાં પૃષ્ઠ ૩૨૨ ઉપર 'આમ્ય સુધારણા સંપાદ' સંગ્રહે ખેડા જિલ્લા કલેક્ટર ને આમ્ય સુધારણા મંડળના પ્રમુખ તરફની 'આમ્ય જનતા જોગ અપીલ' આ પ્રમાણે છપાઈ છે: "નામનાર મુંગણ સરકારની ઇચ્છા અનુસાર ખેડા જિલ્લામાં આગોદાર પ્રવૃત્તિને અંગે જિલ્લા લોકલ બોર્ડના પ્રમુખ સાહેબની સલાહ લેઈને નીચેના આઠ દિવસો જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓ માટે મુકરર કરવામાં આવ્યા છે: તા. ૨૦-૨૧ એપ્રિલ ૧૯૩૦-વૈશાખ સુદ ૧-૨. ગામનાં તળાવો ખોદવા, હિંડાં કરવા, પાણો દુરસ્ત કરવા અને ફૂવાઓ સાફ

કરવા માટે. તા. ૨૭મી જુન ૧૯૩૯-અષાઢ સુદ ૧૫, વાડાઓમાં તુળશી રોપવા માટે. તા. ૧૮-૧૯ સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૯-ભાદરવા સુદ ૫-૬, ગામના રસ્તાઓ દુરંદસ્ત કરવા તથા વાડા સાફ કરવા માટે. તા. ૭મી નવેમ્બર-આસો વદ ૧૧, ધરો અને ચોક સાફ કરવા અને આમ્ય સફાઈ કરવા માટે. તા. ૧૨મી નવેમ્બર-કાર્તિક સુદ ૧, રમતગમત, મેળાવડા, સંવાદો, ભજનમંડળી, રાસગરબા વગેરે. ઉપર પ્રમાણેના આઠ દિવસોનો કાર્યક્રમ નક્કી થયો છે. તો તે પ્રમાણે અમલ કરવા જાહેર પ્રજાને વિજ્ઞાપિત કરવામાં આવે છે, પ્રજામાં જાગૃતિ લાવવાં માટે અને તેમને પ્રામોદાગ્ન્ય કાર્યમાં રમ લેતા કરવા માટે મજકુર કાર્યક્રમ નક્કી થયો છે, તો દરેક ગામના આગેવાનો અને મદ્યુદરથો આવા જાગૃતિવાના કાર્યક્રમની પોતાના જથ્થાને સમજ આપી પોને જાને તથા તેમની પાસે કાર્યક્રમને સંપૂર્ણપણે અમલમાં લેવાય તેવાં પગલાં લેશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે.” જિલ્લા લોકલ બોર્ડના પ્રમુખ આદેશે મહાદ આપી, આમ્ય સુધારણા સમિતિના પ્રમુખ સાહેબે કાર્યક્રમની જાહેરાત કરી, ગામના આગેવાનોએ અને મદ્યુદરથોએ અને આપણે સૌએ જો જાહેરાત જાણી, પણ તે પ્રમાણે ઓમાંના કોષ્ટકો શું થયું? જો જિલ્લાની પ્રજાએ જાણ્યું નથી. કાર્યક્રમની જાહેરાત જેમ પ્રકટ થઈ તેમ તે કાર્યક્રમ કેટલે અંશે અમલમાં મુકાયો એવું પણ વિગતવાર નિવેદન પ્રકટ થાય તો જાણી શકીએ, પણ એવું નિવેદન પ્રકટ થવાનું જાણ્યું નથી.

કોલેજિયનનું વિકૃત માનસ

‘પ્રજાજથુ’ના કટલાક અંગ્રેજી કોલેજિયનના વિકૃત માનસ વિશે અર્થા આલ્યા કરે છે. તેમાં વિદ્યાર્થીઓએ વિદ્યાર્થિનીઓનો અને વિદ્યાર્થિનીઓએ વિદ્યાર્થીઓનો દોષ જોયો છે. પણ તેમનું માનસ ખરેજ વિકૃત હોય તો તેમનો જ નહિ, પણ સમગ્રત મમાજનોય દોષ છે. મમાજનું જ વાતાવરણ આજે વિકૃત છે. કન્યાવિકલ્પ કરનાર નાતોનાં માળાપ લગનાના જાતરમાં પોતાની દીકરીઓનાં ભારે મૂલ્યે વેચાણ થાય એટલા માટે અને વગવિકલ્પ કરનાર નાતોનાં માળાપ પોતાની દીકરીઓ ઓછી પરણે ખપી જાય એટલા માટે તેમને દારીમદારીને ફેરવે છે ને નિશાએ મોકલે છે. અને દીકરાઓની તો પરવા જ ક્યાં માળાપ રાખે છે? વળી ઘરનું વાતાવરણ પણ આજે વિકૃત જની જાયું છે. સાળાપાકસાળાના કોષ કોષ શિક્ષકો શિષ્યાઓને પણ પરખી બેસે છે! સાળાપાક-સાળામાં આજે સાહિત્યનાં જ પુસ્તકો શિખાવાય છે અને વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થિનીઓ ધત્તર વાચનમાં મોટે ભાગે જો નવલકથાઓ વાંચે છે તે પણ નરનારીના લગ્નપ્રપંચથી લદ્દાદ હોય છે. જ્યારે પ્રાચીન ભાષામંડળી કથાઓને જાહેર સિનેમા આગ્નાં, તે પણ ‘મારકાડથી અને મગાધમીથી ભરપૂર’ હોય છે.

આમાં બાકી હોય તેમ આજે યુરોપ-અમેરિકાનું અનુકરણ કરીને સહશિક્ષણની પ્રયાને આવકારી લીધી છે. પછી પરિણામ શું આવે તે અમેરિકાના જડજ સિદ્ધાંતને પૂછો. આથી લડક લાગતી હોય નો પાછા વળો, ન લાગતી હોય તો એને વિકૃત માનસ ન કહો, સ્વાભાવિક પરિણામ કહો ને થાય તે થવા દો. હરિજન બાળકોનો શાળામાં સ્વીકાર

ગયા અંકની પ્રસંગકથામાં જણાવ્યું હતું કે નરમંડા ગામમાં પાટીદારોના જે પક્ષને ઝડપા ચાલે છે અને તેને પરિણામે હરિજન બાળકોને ત્યાંની શાળામાં જતાં અટકી પડ્યું પડ્યું હતું, આથી તે ગામના લોકોને નોટીસ આપીને જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડે તે શાળાને તા. ૧:૨:૪૦થી બંધ કરવાનો ઠરાવ કર્યો હતો. પણ પોતાને ઉજળિયાટ માનનાર પાટીદારોને પોતાનાં બાળકો ન લાગ્યાંયે તો પાલવેજ કેમ? આખરે યાકીને છેલ્લે જ દિવસે ચાર ભંગી બાળકોને શાળામાં દાખલ કરાવી દીધાં ને શાળા ચાલતી રખાવી. નડીઆદ તાલુકાના અલીજી ગામની પણ શાળામાં હરિજન બાળકો દાખલ થયા છે, પણસેરા અને સારસા શાળામાં તો એક એક હરિજન શિક્ષક પણ મૂકવામાં આવ્યો છે. માતર તાલુકાના ત્રાણજી ગામમાં સ્કૂલ બોર્ડ તરફથી ચાલતો અલગ હરિજન વર્ગ સામાન્ય શાળામાં ભેળવી દીધો છે અને ત્યાંના ૨૦ હરિજન વિદ્યાર્થી અને ૧ હરિજન શિક્ષક સામાન્ય શાળામાં દાખલ થયા છે. હરિજન બાળકોને શાળામાં દાખલ ન કરવા દીધા માટે હવે બેડા જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડે મહોબેલ, નાપા, દહેમી, કુંજરાવ અને ડભાણના માર્ગદોષને, ત્યાંની શાળાઓમાં તા. ૨૦ ફેબ્રુઆરી સુધીમાં હરિજન બાળકો દાખલ થયાં નહિ હોય નો તે બંધ કરવામાં આવશે, એવી નોટીસો આપી છે એમ સાંભળ્યું છે. શું પાટીદારો હજીયે નહિ સમજે? હજીયે કાવદાનાં ડકણાં એમને ખાવાં છે?

તપેલામાં તપેલી - અરપૂરચોમાં ય અરપૂરચ!

જેમને આજે હરિજન કહીએ છીએ તેઓ દિલ્હીના મનાતા સવર્ણોથી તો અરપૂરચ છે જ, પણ જો અરપૂરચોમાં ય દેડ ચમાર પાછા ભંગીઓને અરપૂરચ ગણે છે! આજુબ તાલુકાના સીલી ગામમાં હરિજનો માટે લોકલ બોર્ડે ફૂલો કરાવ્યો છે એટલે ભંગીઓને પણ તેમાં પાણી ભરવાનો હક છે. તે લોકો તે ફૂલો છૂટથી પાણી ભરે એવી કબુલાત પણ ત્યાંના દેડ ચમાર પાસેથી મામલતદારે લીધી. પછી ભંગીઓએ તે ફૂલેથી પાણી ભરવા માંડ્યું એટલે દેડ ચમારે ત્યાંથી પાણી ભરવું બંધ કર્યું અને ફૂલો ભંગીઓનો આગવો ચદ્દ ગયા જેવું થયું. પણ પછીથી એ કેમો વચ્ચે તકરાર થઇ ને તેમનો કેસ કચેરીએ ચઢ્યો છે. સવર્ણોના ભુરા ચેપ હરિજનોને ૧ ફેલો લાગ્યો છે એનું આ પ્રમાણ!

આફવાના એક ઉદારચરિત વીર ખેડૂત ગયા!

બારડોલી તાલુકાના આફવા ગામમાં ભાઈ રતનજી ભગાભાઈ નામે ઉદારચરિત વીર ખેડૂત ચોસક વર્ષની ઉમરે તા. ૭:૨:૪૦ને રોજ સફળ થયા. હોમ રૂઢના દિવસોથીજ એમને દેશસ્વાતંત્ર્યનો રંગ લાગ્યો હતો અને ગામના યુવકોને લગાડ્યો હતો. પોતાના ઘરને તો જાણે મદાસભાની છાવણી ખનાવી મૂક્યું હતું. બારડોલીની લડતમાં એમણે અમ ભાગ લીધો હતો. પછીના સત્યાગ્રહસંગ્રામમાં બુકાવીને એમણે પોતાની કીમતી જમીનો જમ થતા દીધી હતી. પછીથી મહાનિષેધ, રાષ્ટ્રીય કેળવણી, અસ્પૃશ્યતાનિવારણ, આગસેવા અને સમાજસેવા વગેરે રાષ્ટ્રીય દષ્ટિએ જનસેવા કરવામાં જુવાનને શરમાવે તેવા ઉત્સાહથી ને દૃઢતાથી છેક છેવટ સુધી એ કામ કરના. એમના ગયાથી એ ગામ આજે તો સુનું થઈ ગયું છે. તેમની પાછળ ભરાયેલી શોકસભામાં તેમના સુપુત્રોએ બાદીપ્રવૃત્તિ, પુસ્તકાલય, દર્શનશિક્ષણ, વગેરે શુભ પ્રવૃત્તિઓમાં દાન આપવાનું નક્કર કર્યું છે એમ જાણ્યું છે. અમર તો આવા આત્માઓ, જેનું સ્મરણ લોક લાંગા દાળ સુધી કરે.

ભાદરજીના એક ઉદાર ભાઈ ગયા!

ભાદરજી સાર્વજનિક પુસ્તકાલયના મંત્રી ભાઈ રાવજીભાઈ હો. રાણા લખી જણાવે છે કે "અત્રેના ભાઈ મગનભાઈ કાશીભાઈ પટેલનું તા. ૧૦:૧:૪૦ને રોજ ખીલીમોરામાં હૃદય નષ્ટ પડી ગયાથી અકાળ અવસાન થયું છે. તેમણે પોતાના વતન ગામ ભાદરજીમાં આરી રકમનું દાન કરેલું હતું. તેઓએ અત્રેના સાર્વજનિક પુસ્તકાલયને રૂ. ૭૦૦૦નું દાન આપીને તે સાથે પોતાનું નામ કાલગનું જોડ્યું હતું. વળી અત્રેના કંડુઆ મહિલા પુસ્તકાલયમાં પણ રૂ. ૫૦૦નું દાન કરેલું હતું. તેઓ ભાદરજી પ્રગતિગંડગના આજીવન સભ્ય હતા. તેમના આ અકાળ અવસાનથી ભાદરજીની આ ત્રણેય જગહેર સંસ્થાને ભારે ખોટ લાગી છે, તે જદલ આ ત્રણેય સંસ્થાએ શોક પ્રદર્શિત કરતા ઠરાવો કર્યા છે, તેમજ તેમના આત્માને શાન્તિ આપે તેવી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરી છે અને તેમના કુટુંબીજનો પ્રત્યે દિવસોજ વ્યક્ત કરી છે."

ઉમેરમાં પ્રેતભોજન

જંજીમર તાલુકાના ઉમેર ગામમાં ત્યાંના સમજી પાટીદારોના પ્રવાસથી ચારેક વર્ષથી કાણમાકજી તથા પ્રેતભોજન નષ્ટ થયાં છે. પણ ગવારમાં તરડિયા પણ હોય છે, એમ ત્યાં પણ એવા એક તરડિયા ભાઈ દાલ નીકળી પડ્યા છે. ચોડા દિવસો ઉપર ત્યાંના ભાઈ શંકરભાઈ લલુભાઈ ગુજરી ગયા. તેમના ૩૨

વર્ષના જુવાન એક દીકરા ભાઈ અંબાલાલને પિતા પાછળ પ્રેતભોજન જમાડવાનો ઉમળકો જાણ્યો, અને ઝમે તેવાનેય સાથ આપનારા નો નીકળી પડે ને? સંદેશ મોકલી સગાંવડાલાંને કાણે પણ તેડ્યાં ને મદા સુદિ પડવે પ્રેત-ભોજન પણ જમાડ્યું. ગામલોકમાં જાણ નો જમાડા ન ગયા, પણ જમાડનાર હોય તો જમાડનાર પણ નીકળે ને? વધારે ભાઈરૂં હપ્પીકન તો એ હતી કે જમાડનારને સામેજ ઘેર તેજ દિવસે તેમના એક પિત્રાઈ ૩૫ વર્ષના યુવક ભાઈ રજીસ્ટ્રારભાઈ પોતાની પાછળ જુવાન વિધવા અને બે નાના પુત્રો મૂકી ગુજરી ગયા અને તેમનું મુઠ્ઠું હતું તો ધરમાંજ પડ્યું હતું, તે મુઠ્ઠા ઉપર બેસી મામે ઘેર નિર્દય દેખામૂનાએ લાડવા જમાડ્યા અને તેમનાજ જેવા જમ્યા! પાટીદારની શી નિષ્કૃતતા!

અંગ્રેજના જોરબાંધન

મારો અનુભવ છે કે ચરોતરનાં કેટલાંક ગામોમાં, જ્યાં પાટીદારોનું પરિવર્ણ વધારે હોય છે, ત્યાંના જોર, વાળંદ, પારોટ, વગેરે કેમોના લોક પાટીદારોના પાછા પહેરે છે, જાણે એ જોમ માનતા હોય કે એથી પોતાનો મોભો વધી જાય છે અને પાટીદારની જરાજરીનો યદ્દ જાય છે. આજે અંગ્રેજ રાજ્યકાળમાં પણ કેટલાક જોમ જ કરે છે. વિલાપત જઈ આવ્યા હોય કે ન હોય, બે ફાકા અંગ્રેજ ભણ્યા ને ભાઈપિત્રાઈને દખાવાય એવી નોકરી મળી, એટલે અંગ્રેજની પોંઠે હેટ, કેટ, પેપર ચઢાવી દે ને જાંગલાનો વેશ ભજવે, દેશમાં પણ પરદેશી જેવા બને! જાણે એ લોક એમ માનતા હોય કે એથી પોતાનો મોભો વધી જાય છે ને અંગ્રેજની જરાજરીનો યાદ છે. પણ દેશપ્રેમી શુદ્ધ દેશીજન તો એવાને અંગ્રેજના જોરબાંધન કહે છે! વેરા બદલનારે સમજવું ઘટે કે યુરોપનાં હવાપાણીને અનુકૂળ વેશ આપણા દેશમાં અનુકૂળ નથી જ. વધારે દુઃખની કથા તો એ છે કે આત્રા વિદેશી માનસના વિદ્યાર્થી પણ આ ગાંધી-યુગમાં છે. હું ગુજરાતી છું, સારી રીતે ગુજરાતી લખી વાંચી શકું છું, એ જાણ્યા છતાં મુંજાઈની એક કોલેજના એક પાટીદાર વિદ્યાર્થીએ, જે જરૂર જ ગુજરાતી છે અને ગુજરાતી લખીવાંચી શકે છે છતાં તેણે, મને ગયાજ મામમાં અંગ્રેજ ભાષામાં કાગળ લખ્યો છે. અને એ ભાઈની અંગ્રેજ ભાષા? અંગ્રેજ ચોથા ધોરણનો વિદ્યાર્થી એથી ઠીક લખે! ભાઈ, ગુજરાતી વિદ્યાર્થી, આમ દેશી મટી પરદેશી યદ્દને ક્યું સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરવાની કામના છે? ભાઈ, સગજજો કે સૌ પોતપોતાનેજ સ્થાને જોએ છે.

શ્રી વિઠ્ઠલ કન્યાકેળવણી મંડળ

મંડળ સમાચાર: મંડળની વ્યવસ્થાપક સમિતિની પાંચમી બેઠક મળી હતી તેમાં (૧) શ્રીમતી ઇચ્છાબેન ખંડુભાઈ દેસાઈને કાયમ કરવામાં આવ્યાં છે તેમજ જાહેતી આપવામાં આવી છે. શ્રીયુત સોમાભાઈ મ. પટેલને જાહેતી આપી છે અને શ્રીમતી હિર્ણીબેન મો. યાજ્ઞિકને કાયમ કરવામાં આવ્યાં છે.

(૨) શેઠ મનસુખલાલ જગનલાલ દિંદુ કન્યાજાત્રાલય માટે દ્રવ્ય કરવાનો અને દ્રવ્ય તરીકે શ્રી. રતિલાલ ના. ગામી તથા શ્રી. નારણભાઈ ન. દેસાઈનાં નામ પસંદ કરવામાં આવ્યાં છે. જેમનાં લવાજમ નથી આવતાં એવા સલાસદોનાં નામ બે વર્ષ સુધી રાખ્યા બાદ મંડળમાંથી કમી કરવાનો ઠરાવ કર્યો છે. શ્રી વિઠ્ઠલ કન્યાવિદ્યાલયને અંગે ગમે તે નામે આવતાં હુડી, એક, વગેરે વડાવવાની આચાર્યને સત્તા આપતો ઠરાવ કર્યો છે.

મંડળ તરફથી ફંડ માટે ગણેશાં જાહેરબી જે તે વિભાગમાંથી અત્રે આપી ગયાં છે. તે ફંડ પેટે હાલ મંડળ પાસે,

રંગુનતા રૂ. ૪૨૬૫૬-૪-૦

સી. પી.ના ૪૨૧-૦-૦

ગણી કુલ રૂ. ૪૩૦૮૦-૪-૦ આપી ગયા છે. અને હજી બીજી લખાણેલી રકમો આવવાની છે.

વિદ્યાલય સમાચાર: પાઠશાળાનું મકાન જરાજર તૈયાર થઈ ગયું છે. વિદ્યાલયની ઓફિસ તથા શાળાના તમામ વર્ગો એ મકાનમાં જોડવાઈ ગયા છે.

અમુદ્ય લાભ: શ્રી. મોરારજી દેસાઈ, શ્રી. ગણેશ વામુદેવ માવલંકર, શ્રી. કાકાસાહેબ કાલેઠકર, મહારાષ્ટ્રના સેવક શ્રી. આચાર્ય ભાગવત તથા શ્રી. પૃથ્વીસિંહ, વગેરે મહેમાનોની મુલાકાતનો અને સહવાસનો અણુધાર્યો લાભ મળતાં વિદ્યાલયને કેળવણી અને જીવન વિધેની અવનવી પ્રેરણા, અદ્યમ વિસાદ, અનેરો આનંદ અને વેગ મળ્યાં છે.

વિઠ્ઠલ કન્યાકેળવણી મંડળ,
નડીઆદ, તા. ૨૦:૨:૪૦

શરદ્બેન મજમુદાર,
રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ,
મંત્રીઓ

આ પત્રિકા આજુબંદ સરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં જોતીભાઈ મયુરભાઈ પટેલે
શ્રી. શરદ્બેન મજમુદાર માટે છાપી, તા. ૨૦:૨:૪૦

ક્રંડ:

બેટ

એક સફળહરય, હા. શ્રી. વલ્લભભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ, મુંગઈ રૂ. ૧૦૦૦૦-૦-૦		
શ્રી. દેવજીભાઈ વિશ્વામ ચૌહાણ	ભરોડી	૨૫-૦-૦
„ ગોવર્ધનભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલ,		
સૌ. શારદાબેનના પ્રુપાયર્થ	નડિયાદ	૨૦-૦-૦
„ સુનીલાલ સાંકળેશ્વર મહેતા, પુસ્તકો ગાંધી	વેડછી	૨૦-૦-૦
„ પૂંજભાઈ મનોરભાઈ પટેલ	સીકંદરાવાદ	૧૦-૧૪-૦
„ અમૃતલાલ ગાંધી	મહુવા	૧૦-૦-૦
„ વિઠ્ઠલભાઈ ગાજીભાઈ પટેલ	હિમલા	૧૦-૦-૦
„ દોલતરામ દેસાઈ, ચિ. મધુમતી બેનના હિસાબમાં		
વધેલા તે બેટ	સુરત	૫-૧૩-૬
„ પ્રહલાદભાઈ હરગોવિંદરાસ	જાડુચરાજી	૫-૦-૦
„ કૃત્ત્યંદ લીલાધર વડોગ	એડન	૫-૦-૦
„ સુનીલાઈ વેણીભાઈ પટેલ	વસો	૩-૦-૦
„ ચતુરભાઈ લાલલાલભાઈ પટેલ, ચિ. કમુબેનના		
હિમાબમાં વધેલા બેટ	મોગરી	૧-૬-૩

કુલ રૂ. ૧૦૧૧૬-૧-૯

સભાસદ લવાજમ

શ્રી. જીવાભાઈ રેવાભાઈ પટેલ	અમદાવાદ રૂ. ૨૫-૦-૦
„ સોમાભાઈ વિઠ્ઠલભાઈ „ શી. ૨૦	જોદા-સપર્ગ ૧૩-૪-૦
„ ગોવર્ધનભાઈ ગાપુજીભાઈ „	આણંદ ૧૨-૦-૦
„ સુનીલાલ રમણલાલ સરૈયા	નડિયાદ ૧૨-૦-૦
„ જોટાભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	„ ૧૨-૦-૦
„ સોમાભાઈ જગનભાઈ પટેલ	સુણાવ ૧૨-૦-૦
„ સૌ. વિમળાબેન મગનભાઈ પટેલ	કમ્પાલા ૬-૫-૦
	૯૨-૯-૦

કુલ રૂ. ૧૦૨૦૮-૧૦-૯

ગયા વૈશાખ માસની પત્રિકા નં. ૧માં સ્વીકારાએલા

૩૧૭૧૬-૩-૯

૪૧૯૨૪-૧૪-૬

સાક્ષર શિરોમણિ શ્રી. ઠંકુર નારાયણ વસનજી નાં

મહા મૂલ્યવાન પુસ્તકો.

હિન્દુ ગૌરવ ગ્રંથમાળાની અને બીજી

★ અતિ મહત્વની નવલકથાઓ ★★

એકી સાથે ડ્રા. દશના પુસ્તકોનો ઓર્ડર આપનારને પારકર પેન
ટાઇપની ફાક્ટન પેન. લેટ અને પાંચ રૂપીઆનાં પુસ્તકોના
ઓર્ડરવાળાને “માનું જંગર યા માતા કે રાક્ષસી” પુસ્તક ભેટ.

ગુરૂ ગોવિંદસિંહ અથવા ધુરંધર ધર્મ સમ્રાટ:—ખાદશા
શ્રૌરંગજેખના અત્યાચારોથી, પોતાનાં પ્રાણાધિક પુત્રો તથા પોતાનું બલિદા
માપીને, પંજાબમાં હિન્દુધર્મ, હિન્દુભાવિ તથા હિન્દુગૌરવને રક્ષનાર આ
પોતાની પાછળ વીરવૈરાગી જેવા બહાદુર બનવાને હિન્દુત્વ રક્ષામાટે છે.
જનાર ગુરૂ ગોવિંદસિંહનો જીવનના દેશમાંયક પ્રસંગને વર્ણવનારી આ
મૃતપ્રાય હિન્દુઓના હૃદયમાં ધર્મ તથા વીરતાની જ્યોતિને પ્રકટાવી દેના
ઐતિહાસિક નવલકથા. સોનેરી પાકુ પુઠું. ૫૪ ૩૦૮, કી. રૂ. બે.

વીર વૈરાગી અથવા બનદા બહાદુર:—ગુરૂ ગોવિંદસિંહ
અધુરા રહેલા કામને નિર્ભયતાથી અને વીરતાથી પુરૂ કરનાર, વિધર્મીઓ
શુભરેલા અત્યાચારોનો પાઈએ પાઈનો, ચુકતો હિસાબ કરી નાખનાર આ
હિન્દુ જાતીની રક્ષા માટે જીવનનું બલિદાન આપનાર વીર વૈરાગી બન
બહાદુરનું અરિષ્ટ એક આદર્શ નવલકથા રૂપે, દેશમાંયક ઘટનાઓથી ભરપુ
આત્મરક્ષાના વીરત્વપુર્ણ માર્ગો બતાવનાર અતિ ઉપયોગી પુસ્તક છે. નવલકથા
એટલી તો આકર્ષક બનાવેલી લખાયેલી છે, અને એક પછી એક એવા
પ્રસંગો આવે છે કે પુસ્તક અપુર્ણ મુકવાની ઇચ્છા થતીજ નથી. પાકુ સોને
બાઈન્ડીંગ, ૪૦૦ પાના, કી. રૂ. બે.

હિન્દુ સંગઠન અથવા મરણોન્મુખ હિન્દુ જાતિની એ
સંજીવની:—સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજીનાં પુસ્તકનો અનુવાદ એટલી તો શૈયર
મરી લાખામાં કર્યો છે કે વાંચતા વાંચતા રૂવાડા ખંડા થઈ જાય છે.

અવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. ઉત્તમ ચારિત્રનાં ગુણો, 'ત્યાગવૃત્તિ,' સ્વમ
 અવવાની ઉત્તમ ભાવના વિગેરે અનેક શક્તિઓ મેળવવાની તાલીમ મળે
 ૬૫ સોનેરી પુઠું, પાના ૩૬૦, કી. રૂ. અઢી.

વીસમી સદીની વસંતસેના:-એ એક ચાહુ જમાનાની આ
 ભયંકર પડેલી સામાજિક નવલકથા છે, ચાહુ સમયનાં રાજા મહારાજાઓ
 માંચાર્યો, દેશ નેતાઓ અને દેશ સેવીકાઓની સત્ય ઘટનાને આધારે એકદમ
 ગંભીર રીતે ગંભીર રસભરી વાણીમાં લખી છે. આ પુસ્તક ખુબ પડતાં
 માનમાં તીવ્ર ખજાણાટ થયો હોય, કારણ કે અનેક પાપલીલાઓ, ન
 મેલેલી, નહીં જાણેલી અને નહીં સાંભળેલી ખીનાઓ ખુબ આવવા પામી હો
 આ મહારાજાઓની પાપલીલાઓ, મહાધીશો અને સાધુ સન્યાસીઓ
 કર્મો, અગ્રગણ્ય ગૃહસ્થો, અને જાની જોડેલા નેતાનાં અત્યાચારો, સમાજ અ
 માતિનાં અનિષ્ટ રીવાજો એ ગંધુ વાંચતા અનેક જાતની પોલો જાણવા મળે
 હો. ભાગ ૫૫૦ પાના ૫૫૦ પુઠું કી. રૂ. સાડાત્રીસ
 બે " " " " " " સાડાત્રીસ

ખાલ ત્રિધવા કલ્યાણિ અથવા રાજા કે રાક્ષસ:-દેશી રાજ્યો
 ઇલાક રાજ્યો એવા તે હુઆરી હોય છે કે જે રાજા હોવા છતાં રાક્ષ
 યોએ જોળખાય છે. તેમનાં રાજ્યમાં નિરાશ, શાંત મન ઉપર થતાં અત્યાચારો
 અનેક જાતની પીડાઓ ઘટનાઓ ઉભી કરી હેરાન હેરાન કરી મુકે છે. અને
 જાતની ખટપટો ઉભી કરી ધન માલ હુટી લે-છે. પ્રજાની ખેડેન દીકરીઓ
 છોડે ચોક ઉપાડી જાય છે. એ બધી સત્ય હકીકતો શ્રી ઠક્કરે અજબ છંટા
 અત્યંત મનોવેધક, દૃઢ્ય લેદક, રસ ઝરતી બાખામાં લખી છે. સ્ત્રી જાતની એ
 અબલા નથી, પરંતુ વખત આવે એક રજુચંડીનું રૂદ્ર-સ્વરૂપ ધરી રા
 મહારાજાઓ અને તેનાં કર્મચંડાલ કારભારીઓની સાન ઠેકાણે લાવે છે. અ
 જંગીબરની ખોડ લુલાવે છે. પૃષ્ઠ ૪૧૦ પાકુ પુઠું, કી. રૂ. ત્રણ.

કચ્છની પંદ્રાની અથવા પુંઅરો અને રાજા:-એક રામાં
 ઐતિહાસિક નવલકથા. વીરભુમિ કચ્છ ધરાની દંતકથાઓ અને લોક સાહિત્ય
 આધારે, તેમજ કચ્છના ગામઠે ગામઠે અને નેહુડે નેહુડે રણડી રણીને મે
 લેલી સાચી હકીકતો અને ઐતિહાસિક પુરાવાથી મેળવેલી વીર કથા. જ
 પુંઅરો દેવ અને સંધારવંસી મહા પરાક્રમશાલી રાણી રાજેસુંદરીની પ્રભુ
 શીલતા અને પરાક્રમ શીલતાની અત્યંત આકર્ષક કથા. જામ્ લાખા પુલાણી
 અજબ ઐતિહાસીક ઘટનાઓ, અને ઈશાની મુસ્લીમ દર્વીશોએ પણ કચ્છ
 કેવી રીતે પગ પેસારો કર્યો એ બધી રસિક ખીનાઓ વાંચતા અનેરો આ
 મળે છે. પૃષ્ઠ ૪૫૦, પાકુ પુઠું, કી. રૂ. ત્રણ.

સો	ચોકસી	ચાં
ના	અંબાલાલ પ્રભુદાસ પટેલ	દી
ચાં	(કરમસદવાળા)	ની
દી	અમારે ત્યાંથી સોના-ચાંદીના ફેન્સી હાગીના,	ફેન્સી
ના	ચોકખી ચાંદીના પ્લેન તથા નકસી વાસણો તેમજ	ચીજો
ફેન્સી	બેટ આપતા લાયક	તથા
દા	ચાંદીની ફેન્સી ચીજો તથા ચંદ્રકો	ચં
ગી	તૈયાર મળશે.	દ્ર
ના	જોડકર સુવર્ણ બનાવી આપવામાં આવે છે.	કો
	બનાવનાર તથા વેચનાર	
	ચોકસી અંબાલાલ પ્રભુદાસ પટેલ	
	ઠે. ભાવસારવાડ, નહીયાદ	
	ટેલીફોન નં. ૪	

અત્યુત્તમ પૌષ્ટિક ચાટણું દરેક જાતની અશક્તિ તથા નબળાઈ માટે **અમીરી જીવન** ૨૭૫૩

અકસીર પુરવાર થયેલું છે. જ્ઞાતતંત્રની નબળાઈ, ખાતુક્ષીણતા, ખાંસી વગેરે નાશ કરી લોહી વધારે છે. ક્ષીણ થયેલા શરીરને નવપ્રસ્થિત બનાવે છે. કિંમત તોલા ૧૦ની કીકીના રૂ. ૧-૪-૦, રૂતલના રૂ. ૪-૦-૦

ડૉ. શર્મા સી ગાંધીરોડ, અમદાવાદ
મુંબઈ નં. ૨
પુના સીટી તથા ડૉ. શર્મા

દરેક સ્થળે એજન્ટો જોઈએ છે. એજન્ટોના નિયમ તથા
આયુર્વેદિક દવાઓનું સૂચીપત્ર મફત મંગાવો.

પાસપોર્ટ
અને

સ્ટીમરની
ટીકીટો

દુનિયાના કોઈ પણ જાંદરે જવા માટે સહેલાઈથી અને ઓછે ખર્ચે મેળવી આપીએ છીએ. ઉપરાંત અમારી 'મારફત' ટીકીટ લેનાર પેસેન્જરને રહેવા માટે તદ્દન મફત, સુંદર દવા ઉત્તમવાણું મકાન રાખેલ છે. અને તે સ્ટેશન, લોન્ડ, ટ્રામ, સીનેમા, નાટકની નજીક છે. ઠંડા ને ગરમ પાણીના નળ કાયમ ચાલુ જ રહે છે.

નવી પ્રાન્ય ઓફિસ : મ્યુનિ. દવાખાના સામે, સ્ટેશન રોડ, આણંદ
પ્રાન્ય ઓફિસ : જીવાભાઈ બી. પટેલ એન્ડ સન
હગિનિવાસ, ટાવર પાસે } પાસપોર્ટ પેસેન્જર એજન્ટ્સ
નવસારી } ખેતવાડી, આઠમી ગલી, મુંબઈ નં. ૪

તારતુ સરનામું : 'Sipisabros'

ટેલીફોન નંબર : ૨૨૧૦૫

પાસપોર્ટ એન્ડ પેસેન્જર એજન્ટ્સ.

આફ્રિકા, યુરોપ, અમેરિકા, ચીન, જાપાન, ન્યુઝીલેન્ડ, ફીજી, પનામા, મનીલા, વગેરે દેશાવરોનો કોઈ પણ જાંદરો માટે પાસ-પોર્ટ અને સ્ટીમરની ટીકીટો મેળવી આપીએ છીએ.

અમારી પાસે કસ્ટમ્સ ષાતાનું એજેન્સ કલ્લીઅરીંગ એજન્ટ્સ લાયસન્સ હોવાથી પેસેન્જરોનો સામાન કસ્ટમમાંથી પાસ કરાવી, રહેવાને ઠેકાણે સહીસલામત પહોંચાડી આપીએ છીએ.

સ્ટીમરની તથા રેલ્વેના કોઈ પણ સ્ટેશનની પહેલા અને બીજા વર્ગની જગ્યા ઘેર બેઠાં રીઝર્વ કરાવી આપીએ છીએ. બોમ્બે સેન્ટ્રલ સ્ટેશન ઉપર દરેક ગાડી ઉપર અમારા માણસો હાજર રહે છે.

પાસપોર્ટ ફોર્મ, ટાઇમ ટેગલ તથા બીજી માહિતી માટે લખો યા મળો :—

એમ. યુનીભાઈ પટેલ એન્ડ કું.

૧૦-૧૨, હાકટર વિલ્સન સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં. ૪

૧૯૮૬

卐

ચૈત્ર

卐

પાટીદાર

卐

વર્ષ ૧૭

卐

અર્ધ ૬

જમણવાર

એ વાત તો ખરી કે દિન પર દિન નકામા ખર્ચો વધતા જાય છે. આપણે એક તરફથી બુરા પાત્રીએ છીએ કે ધધોરોજગાર નથી, બૂબે મરીએ છીએ, અને બીજી તરફથી આપણા વરપોડા અને જમણવારના ખર્ચમાં બેઢક વધારો કરતા જઈએ છીએ. આપણે મોટીયો કહેતા જઈએ છીએ કે એ ખરચ ખોટા છે; તે દૂર કરવાનો બીલને બોધ કરતા જઈએ છીએ; અને જ્યારે આપણે ત્યાં કાંઈ પ્રકરણ આવે છે ત્યારે આપણે એમાં એક એવો ભલોટો દાખલો આપીએ છીએ કે તેની નકારી અસર રહેરમાંથી વીસ વરસ સુધી દૂર પડી નથી. આવા કિતૂરમાં જે લાખો રૂપિયા દર વર્ષે ખર્ચાય છે, તેનો એક દસાંશ પણ તે કોઈ દેશોપયોગી કામમાં અપાતો હોય, તો કેટલો ફાયદો થાય? અરે, એક સત્તાંશ પણ નાતવરો કરનાર કે વરપોડો કાઢનાર ને નાતના જ ફંટમાં અપાતા હોય અને તે સારા કામમાં વપરાતો હોય, તો થોડા વર્ષમાં આપણી સમગ્રી નાતોની જુદી જ અવસ્થા થઈ જાય. પણ એવો બ'હોળસ્ટ કોણ કરી શકે? નૂતા કે નવા બધા જ લોકમાં એ કરવાની ઇચ્છા કે સક્તિ જરા પણ જણાતી નથી.

('નવલખ્યાનવિ,' પૃ. ૪૪૨)

નવસરામ

ત-ત્રી: નરસિંહલાલ કુંધરલાલ ખેડલ,

'પાટીદાર' જનિદર, આણંદ.

વાષિક લવાજમ : દેશમાં એ રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ

છુટકે નકલના ત્રણ આના

૧૯૨૬

ચૈત્ર

પાટીદાર

વર્ષ ૧૭

અંક ૬

જમણવાર

એ વાત તો ખરી કે દિન પર દિન નકમગા ખર્ચો વધતા જાય છે. આપણે એક તરફથી જમ પાટીએ હીએ કે ધંધોરોજગાર નથી, બૂંબે મરીએ હીએ, અને બીજી તરફથી આપણા વરણાડા અને જમણવારના ખર્ચમાં બેઠક વધારો કરતા જાય છે. આપણે મોટીથી કહેતા જઈએ છીએ કે એ ખર્ચ ખોટા છે; તે દૂર કરવાનો બીજાને ભાગ કરતા જઈએ છીએ; અને જ્યારે આપણે ત્યાં કંઈ પ્રકારણ આવે છે ત્યારે આપણે એથી એક એવો ભણટો ઠાપણો આપીએ છીએ કે તેની નકારી અસર શહેરમાંથી વીસ વરસ સુધી દૂર થતી નથી. આવા કિસ્સાં જે સાચો રૂપિયા દર વર્ષે ખર્ચાય છે, તેનો એક દસાંશ પણ ને કોઈ દેશોપયોગી કામમાં વપરાતો હોય, તો કેટલો ફાયદો થાય? અરે, એક સતાંશ પણ નાતવરો કરનાર કે વરણાડો કાદનાર ને નાતના જ ફંટમાં આપતા હોય અને તે સારા કામમાં વપરાતો હોય, તો દોઢા વર્ષમાં આપણી સંપત્તિ નાતોની જુદી જ અવસ્થા યથ જાય. પણ એવો જાદુજીવેલો કોણ કરી શકે? નાત કે નવા બધા જ લોકમાં એ કરવાની ઈચ્છા કે શક્તિ જરા પણ જણાતી નથી.

(‘નવલખંધાવલિ,’ પૃ. ૪૪૨)

નવલખંધ

તન્ત્રી: તરસિહસાહ ઈશ્વરભાઈ પટેલ,

‘પાટીદાર’ નિદર, આણંદ

વાર્ષિક તવાજમ : દેશમાં જે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ

છુટક નકલના ત્રણ આના

સમાવેશ

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
સ્વ. મોતીભાઈ સાહેબ	બેન મંગાબેન પટેલ	૨૪૧
જીવતાંની કથરો	„ સોનાબેન શંકરભાઈ પટેલ	૨૪૨
સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન	„ ભાનુમતી છોટાભાઈ „	૨૪૫
સ્ત્રીનું કાર્યક્ષેત્ર	ગાંધીજી	૨૪૭
જારમાંથી ચતાં નુકસાન અને તે અટકાવવા બેનો	} બેન મરલાબેન ઈશ્વરભાઈ પટેલ „ લનાબેન જી. પટેલ „ સવિતાબેન રાવજીભાઈ અમીન	૨૫૪ ૨૫૬ ૨૫૭
શું શું કરી શકે		
સુવંકા, શી ગરજ છે?	સ્વ. મોતીભાઈ ન. અમીન	૨૬૧
યુનર્થગ્નને પહેલે પ્રભાતે	ભાઈ મોદનભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ	૨૬૩
અસ્પૃશ્યતા	„ નટવરલાલ ગોરધનદાસ „	૨૭૧
સ્વ. મોતીભાઈ અમીન સ્મારક ફંડ મંત્રી,	સ્વ. મો. ન. અમીન સ્મારક ફંડ	૨૭૩
ગ્રંથવાન્નગ	વિવિધ	૨૭૪
અંધપરિચય	‘પાટીદાર’ મંદિર	૨૭૬
પ્રસંગકથા	„	૨૮૧

સૂચના

૧. વિદ્યાર્થીનીઓ અને વિદ્યાર્થીઓ ઉનાળાની રજાઓનો કેવી રીતે સદુપયોગ કરી શકે તેના ઉપર સૌથી સારો નિબંધ જે કોઈ વિદ્યાર્થીની કે વિદ્યાર્થી લખી મોકલશે તેને પાટીદાર ભગિનીસમાજ તરફથી રૂ. ૫૦નું ઇનામ આપવામાં આવશે. વિદ્યાર્થીનીને પહેલી પસંદગી અપાશે.

૨. બેનોને આજે લવાજમે કે વિનાલવાજમે ‘પાટીદાર’ આપવાના ફંડમાં સુખાવના ભાઈ પૂનભાઈ મનોરભાઈ પટેલે સિફ્ટરજાણદથી રૂ. ૪ અને પીળનાં બેન સવિતાબેન રાવજીભાઈ પટેલે સમસપુર, તા. વડોદરાથી રૂ. ૧ મોકલ્યો છે, તે ઉપકાર સહિત સ્વીકારવામાં આવે છે. એ ફંડમાં ખીજાં પણ ભાઈબેનો ઉદાર હાથે પૈસા મોકલશે એવી આશા છે.

૩. અર્ચા કરવા યોગ્ય સામાજિક પ્રસંગો કે જનાવો વિગત સાથે ભાઈ-બેનો મોકલે તો તેના ઉપર ઠીક બિદાપોહ થાય.

આશુદં અરોતર પ્રિટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મયુરભાઈ પટેલે છાપ્યું અને જીજ્ઞા નરસિંહભાઈ પટેલે આશુદંમાં પ્રકટ કર્યું, તા. ૨૫:૩:૪૦.

સાક્ષર શિરોમણિ શ્રી. ઠક્કર નારાયણ વસનજી નાં

મહા મૂલ્યવાન પુસ્તકો

હિન્દુ ગૌરવ ગ્રંથમાળાની અને બીજી

★ ★ અતિ મહત્વની નવલકથાઓ ★ ★

ફકી સાથે ડા. દશના પુસ્તકોનો ઓર્ડર આપનારને પારકર પેન
ઇપની ફાઉન્ટન પેન લેટ અને પાંચ રૂપીઆનાં પુસ્તકોના
મોર્ડરવાળાને “માનું જીવર યા માતા કે રાક્ષસી” પુસ્તક લેટ.

ગુરૂ ગોવિંદસિંહ અથવા ધુરંધર ધર્મ સમ્રાટ:—બાદશાહ
રંગનેખના અભ્યાયારોથી, પોતાનાં પ્રાણુધિક પુત્રો તથા પોતાનું બલિદાન
પીને, પંજાબમાં હિન્દુધર્મ, હિન્દુભૂતિ તથા હિન્દુગૌરવને રક્ષનાર અને
તાની પાછળ વીરવૈરાગી જેવા બહાદુર બન્યાને હિન્દુત્વ રક્ષામાટે છોડી
નાર ગુરૂ ગોવિંદસિંહના જીવનના રોમાંચક પ્રસંગોને વર્ણવનારી અને
તપ્રાય હિન્દુઓના હૃદયમાં ધર્મ તથા વીરતાની જ્યોતિને પ્રકટાવી દેનારી
લિહાસિક નવલકથા. સોનેરી પાકુ પુકું. ૫૪ ૩૦૦, કી. રૂ. બે.

વીર વૈરાગી અથવા બન્ટા બહાદુર:—ગુરૂ ગોવિંદસિંહના
પુરા રહેલા કામને નિર્ભયતાથી અને વીરતાથી પુરૂ કરનાર, વિધર્મીઓએ
ખરેલા અભ્યાયારોનો પાઇએ પાઇનો, શુકતે હિસાબ કરી નાખનાર અને
હિન્દુ બાતીની રક્ષા માટે જીવનનું બલિદાન આપનાર વીર વૈરાગી બન્ટા
બહાદુરનું ચરિત્ર એક આદર્શ નવલકથા રૂપે, રોમાંચક ઘટનાઓથી ભરપુર,
ત્મરક્ષાના વીરત્વપુર્ણ માર્ગો બતાવનાર અતિ ઉપયોગી પુસ્તક છે. નવલકથા
ટલી તો આકર્ષક બનાવોથી લખાયેલી છે, અને એક પછી એક એવા તો
સંગો આવે છે કે પુસ્તક અપુર્ણ મુકવાની ઇચ્છા થતીજ નથી. પાકુ સોનેરી
હાર્ડીંગ, ૪૦૦ પાના, કી. રૂ. બે.

હિન્દુ સંગ્રહન અથવા મરણોન્મુખ હિન્દુ જાતિની એક
જીવની:—સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજીનાં પુસ્તકોનો અનુવાદ એટલી-તો શૈયર્વા
રી ભાષામાં કર્યો છે કે વાંચતા વાંચતા રૂવાડા બડા થઈ જાય છે.

છેલ્લાં ૧૨૦૦ વર્ષ થયા હિન્દુ જાતી ઉપર અને સનાતન-વૈદિક હિન્દુ ઉપર મુસલમાનોએ, ખ્રિસ્તીઓએ, વિધર્મીઓએ, અન્ય જાતિઓને ખીજા સંપ્રદાયોએ જે અત્યાચારો, ગળાત્કારો તથા છળ પ્રપંચો કર્યાં હિન્દુ જાતીને બેહુલ, કંઝાળ અને મુઠકાલ જેવી સ્થિતિમાં મુકી દીધી તે હાલતમાંથી જાગવા પ્રયત્ન સંગઠનની શરૂઆતે જરૂર છે એવું સંપૂર્ણપણે જણાવે છે અને હિન્દુ જાતીને તેનાં હિન્દુપણાનું અસલ સ્વરૂપ જણાવવાનું એકાદ પુસ્તક તો દરેકે દરેક હિન્દુનાં ઘરમાં રહેવું જોઈએ એવું દરેક હિન્દુએ માનવું જોઈએ. ૩૦૦ પાના. કી. રૂ. દોઢ.

દંપતીશાસ્ત્ર અથવા લગ્નની સફળતા તથા નિષ્ફળતા
આર:—દંપતીશાસ્ત્ર Sexual Science નાં અભ્યાસ તથા દંપત્ય જ્ઞાન ભાવે અનેક પરણી મુકેલા સ્ત્રી પુરુષોના લગ્નની નિષ્ફળતા—Failure થાય છે તેમનો અસાર જે સ્વર્ગભય થયો જોઈએ તેનાં બદલે કંટાળા ભરેલું રક્ત તુલ્ય અને કલેશ તથા કંકાશમય જીવન થવાનું કારણ માત્ર ખીજાકાત, ખીન અનુભવ અને કોઈપણ જાતના આ વિષયના સંપૂર્ણ સમાપનારા પુસ્તકો પણ ન વાંચ્યા હોય તેનું જ મુખ્ય કારણ છે.

આ વિષયનાં સંસ્કૃત, અંગ્રેજી, ફ્રેન્ચ, મરાઠી, હિન્દી અને અનેક ભાષાનાં વિવિધ પ્રકારના પુસ્તકો શ્રી ઠક્કુરે ઘણાં સમય સુધી વાંચી, વીચાર્યા અને કરી પ્રમાણ ભૂત પુસ્તક બહાર પાડ્યું છે. પાના ૨૭૫, કી. રૂ. ૩.

સૌભાગ્ય રાત્રી અથવા વહુરાણીને શ્રીઆમણ:—ભા. ૧ તથા ૨ બે પુસ્તકો) શ્રી. કૃષ્ણકાંત માલવીઆએ હિન્દીમાં બહાર પાડ્યા અને એ પ્રમુખ પંડિતોનાં સિંહુ લાલાજીએ લખી. તે બંને પુસ્તકોની હજારો નકલો પડી ગઈ. અને દરેક શાળાઓએ અને લાયબ્રેરીઓએ વસાવી લીધી. એ પુસ્તકોનાં અનુવાદો શ્રી ઠક્કુરે કર્યા. ઉત્તમ ગૃહીણી જીવનની સફળતાની આજ્ઞાવનાર બહુજ ઉચ્ચકોટીના પુસ્તકો છે. વિવાહીત જીવનના અધિકારો ભજવા લાયક વિષયોની, બહુજ ચીવટાર્થથી અને ઝીણવટ ભરી ચર્ચા કરી દેવાનાં શાળામાં પાઠ્ય પુસ્તકો તરીકે ચલાવી શકાય તેવા છે. વડોદરા વિદ્યામંદીરમાં કદર કરી અને ઉત્તમ પુસ્તકો તરીકે વિદ્યાર્થીનીઓને વાંચી લેવા માનવામાં આવે છે. સ્ત્રી ઉપયોગી એકે એક જામતો અને અનેક જાતનાં સંપર્ષોને ઘણી જ સરળતાથી ચર્ચ્યા છે. ૨૦ ચીત્રો. દરેક પુસ્તકના ૨૭૫ પાના છે. દરેક ભાગની રૂ. ૩.

સુલુહની હિન્દુ વીર મહિલા રમણી રત્ન, રત્નદેવી:—એક આદર્શ ત્યાગ-મૃતિ મહિલાની જીવનકથા. તેમનાં સંસ્મરણો માટે ભારત

વાની ખાસ આવશ્યકતા છે. ઉત્તમ ચારિત્રનાં ગુણો, ત્યાગવૃત્તિ, સ્વમા-
ન્યતાની ઉચ્ચત લાવના વિગેરે અનેક શક્તિઓ મેળવવાની તાલીમ મળે છે
કે સોનેરી પુરું, પાના ૩૬૦, કી. ૩. અહીં.

વીસમી સદીની વસ્ત્રતત્ત્વના:-એ એક ચાલુ જમાનાની અતિ
યથાર્થ પહેલી સામાજિક નવલકથા છે, ચાલુ સમયનાં રાજા મહારાજાઓ
દેશ નેતાઓ અને દેશ સેવીકાઓની સત્ય ઘટનાને આધારે એકદમ
મેળુ રીતે બહુજ રસભરી વાણીમાં લખી છે. આ પુસ્તક ખૂબ પડતાં
માનમાં તીવ્ર ખળભળાટ થયો હતો, કારણ કે અનેક પાપલીલાઓ, નહ
ચેલી, નહીં જાણેલી અને નહીં સાંભળેલી બીનાઓ ખૂબ આવવા પામી હતી
જે મહારાજાઓની પાપલીલાઓ, મહાધીશો અને સાધુ સન્યાસીઓન
ર્મો, અધંગણ ગૃહસ્થો, અને જની જોડેલા નેતાનાં અત્યાચારો, સમાજ અ
ંતિનાં અનિષ્ટ રીવાજો એ બધું વાંચતા અનેક જાતની પોલો જાણવા મળે છે
કે. ભાગ ૫૫૦ પાના પાકુ પુરું કી. ૩. સાડાત્રણ
જે " " " " " " સાડાત્રણ

ખાલ વિધવા કલ્યાણિ અથવા રાજા કે રાક્ષસ:-દેશી રાજ્યો-
ટલાક રાજાઓ એવા તો દુરાચારી હોય છે કે જે રાજા હોવા છતાં રાક્ષ
સો જે જોખણાય છે. તેમનાં રાજ્યમાં નિરાશ્રય, શાંત પ્રજા ઉપર થતાં અત્યાચારો
અનેક જાતની પીડાઓ ઘટનાઓ ઉભી કરી હેરાન હેરાન કરી મુકે છે. અને
જાતની ખટપટો ઉભી કરી ધન માલ લુટી લે છે. પ્રજાની જોડે દીકરીઓ
જે ચોક્ક ઉપાડી જાય છે. એ બધી સત્ય હકીકતો શ્રી કંકડુરે અજબ છટા
અત્યંત મનોવેધક, હૃદય લેદક, રસ ઝરતી લાખામાં લખી છે. સ્ત્રી જાતી એ
જાણતા નથી, પરંતુ વખત આવે એક રણચંડીનું રૂપ સ્વરૂપ ધરી રા
હારાજાઓ અને તેનાં કર્મચંડાલ કારભારીઓની સાન કેંકાણે લાવે છે અ
ંતરંગીભરતી ખોડ ભુલાવે છે. પૃષ્ઠ ૪૧૦ પાકુ પુરું કી. ૩. ત્રણ.

કચ્છની પદ્મની અથવા પુંઅરો અને રાજૈ:-એક રોમાંચ
મૈતિહાસિક નવલકથા. વીરભૂમિ કચ્છ ધરાની દંતકથાઓ અને લોક સાહિત્ય
આધારે, તેમજ કચ્છના ગામડે ગામડે અને નેહુડે નેહુડે રખડી રજાનીને મેળ
વેલી સાચી હકીકતો અને ઐતિહાસિક પુરાવાથી મેળવેલી વીર કથા. જા
પુંઅરો દેવ અને સંઘારવંસી મહા પરાક્રમશાલી. રાણી રાજૈસુંદરીની પ્રણ
ીલતા અને પરાક્રમ શીલતાની અત્યંત આકર્ષક કથા. જામ લાખા પુલાણી
અજબ ઐતિહાસિક ઘટનાઓ, અને ઈરાની મુસ્લીમ દર્વીશોએ પણ કચ્છ
કેવી રીતે પગ પેસારો કર્યો એ બધી રસિક બીનાઓ વાંચતા અનેરો આન
મળે છે. પૃષ્ઠ ૪૫૦. પાકુ પંદ્ર કી. ૩. ત્રણ.

હિરણ્ય ગર્ભ હિન્દુ અથવા યશસ્વની હિન્દુજાતિના દિવસનો ઇતિહાસ:—જેવી રીતે મુસ્લિમી ઉત્પત્તિ હિરણ્ય ગર્ભ એ જ્ઞાથી થયેલી છે તેવીજ રીતે સમસ્ત સંસાર, ધર્મ, સંસ્કૃતિ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાતા, આચાર વિચાર, રહેણી કરણી વિગેરે તમામ પ્રકારનું જ્ઞાન કરાવતું હું જાતી છે તેથી કરીને આ પુસ્તકમાં હિન્દુનો હિરણ્યગર્ભ નામથી પરિચિત થયો છે. નવલકથા નહીં હોવા છતાં ઐતિહાસિક વૃતાંતો એવી તો ઉત્તરે રસીક શૈલીથી લખાયા છે કે પુસ્તકને પુરૂ કરીજ લેવાની લાલચ છોકાતી નથી. ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક અપૂર્વ અને અગ્રગણ્ય પુસ્તક થયું ઇ ૬૦૦, પાકુ પુંકુ, કી. રૂ. ચાર.

જ્ઞાંતિ અથવા સંતાલ વિદ્રોહ:—હૃદય લેદક ઐતિહાસિક નવલકથા હિન્દુસ્તાનમાં ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીએ પગ ઢંઢો મજબુત જનાવવા, જાં જાં અત્યાચારો અને અવિચારી પગલાઓ ભરવા માંડ્યા હતા તે વખતે વંતાલ જાતીએ પોતાની સ્વતંત્રતાનાં રક્ષણ માટે હથીઆરો ખખડાવ્યાં. મુદ્દાનેક સંતાલ વીરનરો અને વીર રમણીઓએ પોતાનાં પ્રાણોની આહુતી આગે સંતાલ જાતીને અમર કીધી એ રોમાંચકારીણી નવલકથા ખાસ વાંચવાં ચોગ્ય છે. પાના ૨૪૦, પાકુ પુંકુ, કી. રૂ. અઢી.

સંસાર પારિજાત અથવા આદર્શ આર્ય અખલા:—આજકાલનાં ભાગ્ય સુધારકોનાં અંતઃકરણો કેટલા ભયંકર કાળા હોય છે, લાખોનાં દુરકા કેવી સીક્રતથી હોઈયા કરી જાય છે. અને સુધારકમાં ગણાતી સ્ત્રીઓ ગળી પણ કેવી ચરકેલી રહે છે એ એક જાણુ જુઓ. જ્યારે એક આરખલા અને આર્ય પુરૂષનું સ્વાર્થ ત્યાગીપણું અને ખીજ અનેક ગુણો કેટલે આદર્શ અને અનુકરણીય હોય છે તે ખીજ જાણુ જુઓ. એકંદરે આજની તિથા કેટલી ભયંકર, છે તે નગ્ન સ્વરૂપમાં દેખાડી છે. પાકુ સોનેર ઇન્ડીગ, કી. રૂ. સવાળે.

કાવ્ય કુસુમાકર:—ઠંકકુર નારણજી વિસનજી જ્યારથી લખતો જ્યા ત્યારથી માસિકો, અઠવાડીકો અને પત્રોમાં આવેલા અને કેટલા પ્રસીધ્ધ કાવ્યોનો અજળ સંગ્રહ, અનેક જાતનાં વિવિધ પ્રકારના નાનકડા કાવ્યો, ગીતો, છંદો, શૃંગારીક કાવ્યો. ૫૪ ૩૧૨, કી. રૂ. અઢી.

છુટક પુસ્તકનું વિ. પી પોસ્ટેજ અલગ, જોછામાં જોછા રૂ. ૨૦ થી ૫ નાં પુસ્તકો મંગાવનારને દેલ્લે નૂર, પોષ્ટેજ, વિ. પી. વિગેરે માફ.

વર્ધમાન એન્ડ સન્સ. પાયલુની ટામ જંકશન મુંબઈ નં. ૩

પાટીદાર

उत्तिष्ठत जामत प्राप्य वरान्निवोधत ।

शुरस्य धारा निशिता दुरत्यया दुर्गम्पथस्तत् कवयो वदन्ति ॥

સં. ૧૯૮૬ }
વર્ષ ૧૭

આણંદ

{ ચૈત્ર
અંક ૬

સ્વ. મોતીભાઈ સાહેબ

એક દિવસે કહ્યું છે કે 'તું' જગતમાં આવ્યો ત્યારે તું રડતો હતો, પણ જગત હસતું હતું; પરંતુ તું હવે એવું કરી જઈ રહ્યો છે કે તું હસે અને જગત રડે.' અને ખરેખર એવું જ જન્મવું સફળ છે, જે માનવતાને ઉત્તર બનાવે. સ્વ. પૂ. મોતીભાઈ અમીને જીવન સફળ કહ્યું. આજે જન્મ એમણે સરસ્વતીની આરાધના અને માનવતાની ખીલવણી પાછળ ખર્ચી દીધો અને તેઓ એક ઉત્તમ વ્યક્તિ પૂરવાર થયા.

જો કોઈને પાદ હોય તો સ્વદેશીનો પૂરી માહિતી પણ ગુજરાતને નહોતી, ત્યારે લીલી જનાતની લીલીવાળો ટોપીવાળા યુવકો પેટલાદમાં ફરતા. તેઓ શ્રી. મોતીભાઈ સાહેબના શિષ્યો કે અનુયાયીઓ હતા. એમનામાં ભાવના અને દેશપ્રેમ જોવામાં આવતો. એમનામાં વિવેક અને મર્પદા તથા શિસ્તપાલન સાથે દૃઢ આગ્રહ જોવામાં આવતાં. તે વખતે કેટલીક ખીનાઓ એવી જાતની, કે હોડો કહેતા કે એ તો મોતીભાઈ નરસિંહભાઈનો નિશાળીઓ છે, એ તો એમ કરવાનો જ. ખારમાં નહિ જમવાની અને જાનમાં ત્રણ દિવસ નહિ રહેવાની ચળવળ એમના શિષ્યોમાંથી જ બિંબી યજ્ઞેલી. યુગપરિવર્તનને અંગે આજ સમાજ ઘણો આગળ વધ્યો છે; પણ સ્વ. મોતીભાઈએ વાવેલાં ખીજમાંથી ઉત્પન્ન યજ્ઞેલાં કેટલાંક 'વટવૃક્ષ' આજ સમાજને શીતલતા આપે છે, એની કાનાથી ના કહેવાશે?

એમનું સ્મારક

આજ એમના સ્મારક માટે શ્રી. વ્યાપાભાઈ અમીન આફ્રિકા સુધી પહોંચ્યા છે. એમનું સ્મારક એમના ઉપર ઉપકાર કરવા નથી થતું, પણ

જેમ અન્નકૂટમાં ભેગો કરેલો પ્રસાદ પ્રગ્નને જ માટે છે, માત્ર નામ ગંદિરતું છે; જેમ સ્વામી દયાનંદને નામે ચંતા યજ્ઞો કે વેદાધ્યયન પ્રગ્નનાં જ છે; તેમ શ્રી. મોતીલાલ સાહેબને નામે ચતુર્ સમારક પ્રગ્નતું જ છે. એમના સમારકમાં પરાણે માગવું પડે તો સરસ્વતી કકળી બેઠે ને માનવતા લાજે. એમને નામે આપણાં લાલગેતેનું અને આપણી લાવિ પ્રગ્નતું જ દિત આપણે સાધીએ છીએ એ જૂલવાનું નથી.

યુદ્ધકાલમાં સમુદ્રનાં જોખમ વિસાંરીને પૂ. મોતીલાલના શિષ્ય ગુરુના નામથી થોડી લક્ષ્મી મેળવવા આફ્રિકા ગયા છે, એમને ગુરુના સમારક માટે નીમાએલી સમિતિએ મોકલ્યા છે. એ બધું જ જૂલો જઈએ, તોપણ પૂ. મોતીલાલની સાહિત્યસેવા, સરસ્વતીહિપાસનામાં એકાગ્રતા અને સમયોચિત કાર્યની યાદ સામ્યવવા માટે આપણે જાળવવાની નૈતિક ફરજ તો જુલાય એમ જ નથી. વડીલો બાળકને આશીર્વાદ આપે છે: 'ચિરંજીવ થજે,' બાળકો એવાં નીકળે કે એ આશીર્વાદના આપનારાને ચિરંજીવ જનાવે ત્યારે જ ખરી મહત્તા એ બાળકોની, એ આશીર્વાદની ને એ આશિષદાતાની.

પૂ. મોતીલાલના નામને શોભે અને એમનાં આરંભેલાં અને છુટકેલાં કાર્ય પૂર્ણ થાય એટલી રકમ, સમુદ્રપાર હોવા છતાં જેમનાં હૃદય દિંદમાં જ છે, એ લાલગેતો આપશે જ એમાં શંકા નથી. જેમ હમેશા આપે છે, તેમ આ પ્રસંગે પણ પાછા નહિ જ પડે. હૃદય આફ્રિકાના દાતાઓને યશસ્વી બનાવે, અને પૂ. મોતીલાલ સાહેબને નામે ભેગી ચએલી રકમમાંથી અનેક દિંદોઓનાં જીવન ઉજ્જવલ બનાવે એ જ અભ્યર્થના.

સાન્તા ક્રુઝ

ગંગાબેન પટેલ

જીવતાંની કબરો

લેખનું નામ વાંચી કેાઈ આશ્ચર્ય પામશે કે જીવતાંને જીવતાં જ જમીનમાં દફનાવી તેની ઉપર તે કબરો ચણાતી હશે? જમીનમાં દફનાવી તેના ઉપર જીવતાં જ કબર ચણવા જેવું જ કાર્ય, સમાજમાં આજે ચાલી રહેલા કુરિવાજને માનવીના આત્માને ગૂંગળાવીને કરી રહ્યા છે. માનવીનો આત્મા કુરિવાજનેતી કબરોમાં દફનાઈ ગયો છે. જે રીતિરિવાજને માનવીના આત્માના હિત માટે હતા, કલ્યાણ માટે હતા, તે રીતિરિવાજોનો યથાર્થ ભેદ નહિ સમજનારો આજે માનવીના વિકાસના અવરોધક અને તેના આત્માને રૂધિરનારા બન્યા છે.

માનવીતો આત્મા એ રિવાજોમાં રહેંસાઈ રહ્યો છે. દરરોજ હમરો જીવન રિવાજોની કળરોમાં દટાઈ રહ્યાં છે, દરરોજ હમરો જીવન હમેશ માટે રિવાજની ચક્કીમાં દળાઈ રહ્યાં છે, હમરો આશાભર્યા ઊર્ગિભર્યા હૃદય રિવાજની જાલિમ ચક્કીમાં પિસાઈ રહ્યાં છે. હિંદુ સમાજની વૈધવ્યની ધોરમાં હમરો જિગતી નિર્દોષ કુમળી બાળાઓનું દહન થાય છે અને એમાં દહન થયા બાદ એમના અંતરનો દર્દભર્યો આત્મનાદ કોઈનાય સાંભળવામાં આવતો નથી, તેમના નવનનાં અણખૂટ્યાં આંસુ કોઈનીયે નજરે પડતાં નથી, એમના દિલની આદ્ય એકેય મનુષ્ય સાંભળતો નથી. વૈધવ્યની ધોરમાં દટાઈ એમના આશા-ભર્યા જીવનનો હમેશ માટે નાશ થાય છે અને ત્યાર પછી તેને માટે રહે છે અનર્ગળ આંસુ! સમાજ વિધવાને માટે તેની દયા બાંધે તેને માટે આંસુ જ બાકી રાખે છે.

આખુંયે જીવન કોઈએક અગાધ આણુદીકયા પુરુષ પાછળ કુરગાન કરવું, આશાલતાઓથી નવપલ્લવિત હૃદયને છૂંદી નાખવું, રસશુષ્ક જીવનને છેક જ શુષ્ક બનાવી દેવું, એ અણુઓળખ્યા પુરુષ પાછળ સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી મૃત્યુ માટે જ જીવવું; આટલાટલું સહેતાં પણ કોઈ તેના તરફ સન્માનની દષ્ટિએ ન નુકો, તે ડાકણ લેખાય; સાર્વજનિક જાગ્રો ગમે તે માણસ વગર રુકાવટે ઉપયોગ કરે તેમ વિધવા તરફ ચિકારી આંખો વગર રુકાવટે જામ્યા કરે તેમાંથી તેને રક્ષણ ન મળે—તેમાંથી જયવાળી કોશિશ તેણે જાતે જ કરવી પડે અને તેમાંથી પ્રતિકૂળ સંજોગોથી નિષ્ફળ નીવડતાં કોઈનો આશ્રય કે સહાયતા ન મળે કે ન મળે આશ્વાસન; તેને જીવનક્ષેત્રમાં એકલું અટુલું અસહાય ફરવાનું, તેને ખાવાનું અરપૂરવાની માફક ઉચ્છિષ્ટ વસ્તુઓનું, સવારે ઊડવાનું સર્વ પહેલું, રાત્રે સુવાનું સર્વ પછી અને તે પણ પત્થર ઉપર; એમાંથી જાણે જાકી હોય તેમ તેણે હમેશાં જાળ સહેવા તૈયાર રહેવું પડે, આળ જાળ અને તિરસ્કાર તો તેનાં હમેશનાં જીવનસાથી, જાણે વૈધવ્યની સાથે તેને બક્ષિસજ ગળ્યાં હોય; તેને રહેવાનું અણિશુદ્ધ પવિત્ર, સ્વાભાવિક વૃત્તિથી પણ તેનાથી કોઈના તરફ ન જોવાય, ન હસાય કે ન બોલાય—આંખો અને જીભનો પણ નાશ કરવાનું શક્ય હોત તો વાળના નાશની સાથે તેનો પણ નાશ કરાત; તેનાં આંસુ લૂંછનાર કોઈ નહિ, તેને માટે આશ્વાસનના શબ્દોનો પણ દુષ્કાળ, તેને માટે અનુકંપાનોય દુષ્કાળ; તેનું અસ્તિત્વ અપશુકનિવાળ ગણાય, તેનું અસ્તિત્વ આટલાટલા ત્યાગ છતાં અપવિત્ર લેખાય, ભારૂંપ લેખાય; તેને માટે સૌજન્યશીલ વર્તન ન હોય, આશ્વાસન ભર્યા શબ્દો પણ ન મળે.

આ ગધું યાવ છે તે આ માનવસમાજમાં. જો માનવતાનું રૂપ આ હોય તો શયતાનિયતનું રૂપ કેવું હોવું જોઈએ તે તો કલ્પનામાં આવતું નથી. જો ધર્મનું રૂપ આ હોય, સ્ત્રીને માથે આટલો અત્યાચાર જો ધર્મ કરી શકતો હોય, તો તો બહેતર છે કે જો ધર્મને જલાલી દેવામાં આવે. જો માનવતાને નામે આવા અત્યાચારો થઈ શકતા હોય તો તો એ માનવતાને દ્વેશનો દેશવટો દેવો જો અન્યુત્તમ છે. જો દેવને નામે, લગવાનને નામે, આ ગધું ચાલતું હોય તો તો એવા લગવાનને દ્વેશને માટે ઊંડા સાગરમાં ડુગાડી દેવો જો યોગ્ય છે. માનવતાને, લગવાનને કે ધર્મને નામે ચતા જો અત્યાચારો પછી પણ જો આશા રાખવામાં આવે છે તે તો કળની નથી, કારણ કે જો અત્યાચારો ગર્ભહત્યાઓ અને જોવાં બીજાં અનેક પાપોનાં રૂપમાં પરિણમે છે. જો સ્પષ્ટ છે કે જો અત્યાચારને પરિણામે ધર્મરચાનો આજો વ્યસિચારના અખાડા બન્યાં છે, પાપનાં પોષક ને નીતિનાં નાશક બન્યાં છે. ધર્મચાર્યો ધર્મના સ્વાંગ નીચે પાપચાર્યો બન્યા છે.

સમાજનો અધઃપાત ધણોજ નજીક ને નજીક આવે છે. એ અધઃપાતથી બચવું હોય તો જીવતાંઓને તેમની કળરોમાંથી બહાર કાઢો. વિધવાની કંઈયે કસૂર નથી. આપણે હિંદુ સમાજે વિધવાને અન્યાય કરવામાં કંઈ પણ કસૂર રાખી નથી. હિંદુ વિધવા ખરેખર ત્યાગની ભૂર્તિ છે. આટલો ત્યાગ કરવા છતાં પણ એક રોટલા માટે અસ્પૃશ્યની માફક તેના પ્રત્યે તિરસ્કારની નજરે જોવાય છે. એની આવી દશા દયાપાત્ર નથી? તેને પણ બીજાં પેઠે ઉદ્ધાસભરું જીવન જીવવાનો ઈશ્વરે અધિકાર છે. કોઈનેય કોઈનું જીવન કચરવાનો જરા પણ અધિકાર નથી; ઈશ્વરે કોઈનેય બીજાનું જીવન કચરવાનો અધિકાર આપ્યો નથી, કોઈ એવો અધિકાર હોવાનો દાવો કરવું હોય તો તે શયતાનજ છે, માનવી નથી. ધર્મનું કામ હૃદયને કચરવાનું નથી, તેને ઈશ્વર તરફ લેઈ જવાનું છે. જીવન કચરવાનો અધિકાર ફક્ત તેનેજ છે જે જીવન આપે છે, માનવીને નથી કે ધર્મને પણ નથી. અને તેમ હોવા છતાં પણ આવો દાવો જો કોઈ કરે તો તે માનવસમાજનો મોટામાં મોટો દુશ્મન છે. એવા ધર્મનો કે કોઈ પણ એવી વ્યક્તિનો જલાલી નાશ થાય જોજ ક્રિયસ્તુ છે. મારા માનવ-બંધુઓ સમજી જાય કે આમ જીવતાંઓને કળરોમાંથી એકદમ બહાર કાઢવાં જોઈએ અને તેમને પોતાનું જીવન યથેચ્છ યથાધર્મ જીવવા દેવું જોઈએ. વૈધવ્યનું પ્રાર્થશ્રિત પુનર્જન્નજ હોઈ શકે; જે અધિકાર પુરુષને છે તે સ્ત્રીને પણ કેમ ન હોવો જોઈએ?

સાથે સાથે મારી વિધવા બેનોને પણ પ્રાર્થના છે કે તેઓ પણ જળવાન થઈ સમાજના કુરિવાજ સામે જોહાદ ઉઠાવે. વિધવાનાં દુઃખદર્દી અક્યનીય છે, અમલ પણ છે. વિધવાનાં આંસુથી અને અભિશાપોથી આજની બ્રહ્મા સમાજરચના કડકબૂસ કરતી પગમાં છિન્નલિન્ન થઈ જશે, તે કરતાં પ્રથમ તકે જ આ પ્રશ્ન હાથ ધરી તેનો સંતોષજનક અને વિધવાઓને વૈધવ્યની કચરમાંથી બચાવે એવો નિવેડો લાવવો એ વધુ હિતાવહ છે, એ સમાજનો ધર્મ છે.

મોટાકરણા (દાહ ડલાસા) . સોનાબેન શંરભાઈ પટેલ

સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન

‘લગ્ન એટલે પ્રભુતામાં પગલાં માંડવાં,’ એ કહેવતને હિન્દુ સમાજમાં અને ખાસ કરીને પાટીદાર સમાજમાં ઘણે જ થોડે અંશે સ્થાન મળે છે. બાકી ખરી રીતે તો લગ્ન એટલે સ્ત્રીપુરુષના આચાર, વિચાર અને સ્વભાવનું જોડાણ. લગ્નથી જોડાણમાં સ્ત્રીપુરુષો કદી છૂટાં પડી શકતાં નથી.

પરંતુ આપણા સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન છે જ ક્યાં? પુરુષોએ તેને તદ્દન નીચે મૂકી દીધી છે. પણ સ્ત્રી વિના સંસાર અસંભવિત છે, જેમ પાણી વિના જીવન અસંભવિત છે. પુત્રીના જન્મથી જ ઘરમાં દાપ દાપ વર્તી રહે છે, જ્યારે પુત્રના જન્મના સમાચારથી જ ઘેર ધીનાં આધણ મુકાય છે. શૂદ્રજીવનમાં પણ પુરુષનું સ્થાન જીંચું અને સ્ત્રીનું નીચું હોવાનું તાત્પર્ય શું હશે તે સમજાતું જ નથી.

પ્રાચીન યુગમાં સ્ત્રીઓને માન મળતું. પરંતુ હમણાં હમણાંમાં જ સ્ત્રીને નીચી માનવાનો રિવાજ પ્રવર્તી રહ્યો જેવામાં આવે છે. સ્ત્રી અગળા ગનાય છે અને તેથી સ્ત્રીઓ કેટલીએક વાર પોતાની મેજે જ પરતંત્રતા સ્વીકારી લે છે. તે પોતે પરતંત્ર હોઈ પતિની આજ્ઞા અને ધન ઉપર જ પોતાના જીવનનો આખો આધાર રાખે છે. આને લીધે તે પતિના ધન અને કીર્તિ ઉપર વધારે દૃષ્ટિ રાખે છે. અને એ રીતે પોતાની પરવશતા વધારતી જાય છે. આને જાહેરે જો તેને પૈસા સંબંધે ચિંતા ન હોય અને જો તે પોતે પોતાની જ શક્તિ ઉપર જીવી શકતી હોય તો તે પોતાની આ પરવશ સ્થિતિમાંથી જીગરી શકે. સ્ત્રી ગમે તેટલું જોણું અથવા વધારે ભણેલી હોય, છતાં તે પતિમય જીવન ગાળવા હમેશા આતુર હોય છે. પરંતુ પુરુષો તેમના રસ્તામાં જોભા રહી તેમના માર્ગમાં કાંટા વેરે છે અને આથી સ્ત્રીના મનોરથ મનમાં ને મનમાં જ સમાઈ

જાય છે. જો નવયુવાનો આ પ્રમાણે ન કરતાં તેમને સદાયરૂપ થાય તો સ્ત્રીઓ પણ પતિપરાયણ નીવડે અને પોતાના ધરમાં સીતા, દમયંતી અથવા સાવિત્રીનું સ્થાન લે. પણ પુરુષોજ સ્ત્રીઓને આગળ પડતાં અટકાવે છે, કારણ તેઓ ગાને છે કે કદાચ સ્ત્રીઓ પુરુષોનું સ્થાન લે તો તેમની પોતાની સ્થિતિ કંદેડી થાય! બાકી જેણે મૃત્યુને જીત્યું છે તેને કશાનો ડર નથી, પરંતુ જે જીવવાને વલણાં મારે છે તેજ ડરને ને પગલે ગભરાતો ફરે છે. જો તેને મરણનો ભય ન હોય તો તે કશાથી ન ડરે, પણ આજ લાલગ્રા તેને ડરાવે છે. તેજ પ્રમાણે પોતાની સ્થિતિનો અહંકારજ પુરુષોને આગ કરવા પ્રેરે છે. આથી તેમણે સ્ત્રીનું સ્થાન સમાજમાં ધણુંજ નીચું કર્યું છે.

ખરી રીતે જોતાં સ્ત્રી અને પુરુષ જીવનરૂપી નદીના બે કિનારા સમાન છે, એક મસ્તકની બે આંખો સમાન છે, એક પક્ષીની બે પાંખો સમાન છે, એક ગાડીનાં બે પૈડાં સમાન છે. કોને કોના વિના ચાલે? એકને બીજા વિના નજ ચાલે, તેથી જનનું સ્થાન સરખુંજ હોવું જોઈએ. ભરદ્વાજનાં તોફાનો વચ્ચે પણ જેમ ચતુર નાવિક પોતાનું વદાણુ વિના અડચણે હંકારી જાય છે, તેજ પ્રમાણે યોગ્ય વાતાવરણમાં ઉછરેલી સ્ત્રી ગમે તેટલી ગરીબાઈમાં અને બીજાં સંકટોમાં પણ પોતાનું સંસારરૂપી વદાણુ વિના અડચણે હંકારી જાય છે.

ધર સ્ત્રી અને પુરુષનું જનનું જનનું છે. એકલી સ્ત્રીથી કે એકલા પુરુષથી ધર નભી શકેજ નહિ. આમ જોતાં સ્ત્રીનું સ્થાન આપોઆપજ સિદ્ધ થાય છે. કહ્યું છે કે ‘પુરુષ એટલે જ્યોતિ, સ્ત્રી એટલે પ્રકાશ.’ જ્યોતિ ગમે તેટલી હોય પણ તેમાં પ્રકાશ ન હોય તો તે કશા ય કામની નથી. મોટા પુરુષો મોટા કેમ થયા? તેમની માતાઓ અને સ્ત્રીઓ સંસ્કારી હતી માટેજ. નેપોલિયને આખા યુરોપમાં હાકલ વગાડી તેનું કારણ તેની માતા હતી. તે પોતેજ કહી ગયો છે, કે ‘કહે નેપોલિયન દેશને કરવા આજ્ઞાદાન, સરસ રીત તો એજ છે દો માતાને જ્ઞાન.’ બાપરનની જીવનસંગિતા ઝેરવાળી થઈ તેનું કારણ પણ તેની માતાજ હતી.

સરળ ભાષામાં કહીએ તો પુરુષ એટલે કમાનાર અને સ્ત્રી એટલે વ્યવસ્થાપક. પુરુષ ગમે તેટલું કમાઈ લાવે, તોપણ તેની વ્યવસ્થા કરનાર ન હોય તો તે નકાસુંજ જાય. પુરુષ જ્યારે આવેશથી ભરપૂર હોય છે, ત્યારે સ્ત્રી સંયમી બને છે. આમ જનને એકબીજાનાં પૂરક છે, ત્યારે કોને કોના વિના ચાલે? આમ જોતાં સાબિત થાય છે કે સ્ત્રીનું સ્થાન જેટલું જીસું તેટલુંજ જીસું પુરુષનું. સીતારામ, રાધાકૃષ્ણ, વગેરે સમાસ-નામોમાં સ્ત્રીનું નામ

પહેલું મુકાય છે, એ ઉપરથી પણ સ્ત્રીનું માહાત્મ્ય નક્કી થઈ જાય છે. કહ્યું છે કે ‘જે હાથ ખુલાવે પારણું તે જગત પર સાસન ઠરે.’ પુરુષો વધારે જીવન સ્થાન પામી શક્યા તેનું કારણ ફક્ત એટલું જ છે કે કુદરતમાં તેઓ સરીરજળે સ્ત્રી કરતાં વધારે ચંદ્રિયાતા છે અને તેથી તેમણે શાસ્ત્રોમાં પોતાને જીવે મૂકીને સ્ત્રીને નીચે મૂકી. અત્યારે પણ જો સ્ત્રીઓને અનુકૂળ સંજોગો આપવામાં આવે તો તેઓ પોતાની કાર્યશક્તિ પ્રકટ કરી શકે. કમલાદેવી નેહરુ, કસ્તુરબા, દ્વંદ્વાબેન મહેતા, વગેરે એનાં ઉદાહરણ છે. પરંતુ પુરુષો સ્વાર્થભુક્ષિ રાખી તેમને તક આપતા નથી, તેમની પ્રગતિને રૂંધી નાખે છે. હવે જમાનો એવો આવશે કે કદાચ સ્ત્રીઓ પુરુષોની સમાન થશે, માટે નવયુવકોનો ધર્મ છે કે તેઓએ ખેતોને કાર્યકુશળતાની તક આપવી અને દરેક કામમાં ઉત્તેજન આપવું.

આ બધું જોતાં જણાશે કે સ્ત્રીઓનું સ્થાન છે તે કરતાં ઘણું જ જીવન હોવું જોઈએ. સ્ત્રી એટલે ભવિષ્યની માતા. કેટલો કામળ શબ્દ! માતાની કિંમત જાણક જ સમજે છે. ‘નહિ નહિ મળે મા ગછ ફરી, જગતમાં નકી મા અને નહિ.’ દરેક જાણકને પોતાની માતાના મહત્વની ખજાર હોય છે જ.

અને ત્યારે મમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન પુરુષની સમાન હોવું જોઈએ, જો સમાજને સર્વાંગસુંદર અને કલ્યાણમય બનાવવો હોય તો.

અલકાપુરી, વડોદરા

કુમારી ભાનુમતી છાટાભાઈ પટેલ

સ્ત્રીનું કાર્યક્ષેત્ર

એક ઉચ્ચ શિક્ષણ પામેલી બેનનો કામળ અમુક અંશ છોડીને હું અહીં આપું છું:

“અહિંસા તેમ જ સત્યાગ્રહ વાટે આપે દુનિયાને આત્માનાં મહત્તા અને ગૌરવ બતાવી આપ્યાં છે. આ બે ચીજ જ પુરુષે પોતાની હીન વૃત્તિ ઉપર કંઈ રીતે કાબુ મેળવવો એ કાષ્ટકનો ઉકેલ આપનારી છે.

“ઉલ્લેખો દ્વારા કેળવણી એ કેવળ એક ચઢાવ ભાવના માત્ર નથી, પણ જો આપણે આપણાં જાણકોને સ્વાતંત્ર્ય બનતાં શીખવવું હોય તો એમને કેળવવાનો એ એક જ સાચો રસ્તો છે. આપે જ આ વાત કહી અને શિક્ષણના વિરાટ અટપટા પ્રશ્નો એક વાક્યમાં ઉકેલી દીધો છે. વિગતો તો સંજોગો તેમ જ અનુભવ પ્રમાણે એમાં સહેજે પૂરી લેવાય.

“હવે હું આપને અમારો-ઓળોતો-અથ ઉકેલવા વિનવું છું. રાજાજી કહે છે કે ઓળોતો ઓલો કરીને પ્રજા છેજ નહિ. કદાચ રાજકીય અર્થમાં નથી ઓળ ભણે કહી શકાય. કાળદાની દષ્ટિમાં ધંધાને અંગે તેવો કરીને બેઠ ન ગણવાનું જોતલે કે સ્ત્રીપુરુષ જોઈ દરકાષ્ટ ધંધો સરખીજ સ્વતંત્રતાથી કરી શકે એવી છૂટ રાખવાનું શક્ય બને. પણ એટલાથી કંઈ અમે ઓળો છીએ અને એ રીતે પુરુષ કરતાં જુદી જાતની છીએ એ સ્થિતિમાં ફેર પડવાનો નથી. અમારી હીન વૃત્તિઓને કાણુમાં લેવા અદિમા અતે સત્યાગ્રહ ઉપરાંત બીજા પણ વિશેષ મિદ્ધાન્તો જોઈએ. પુરુષની પેઠેજ સ્ત્રીનો આત્મા પણ સુદૃઢ માટે-ઉચ્ચ વસ્તુઓ માટે જાય છે. પણ જેમ માણસને તેની આક્રમણવૃત્તિ, વિષયવાસના, પરપીડન, ઇત્યાદિ વૃત્તિઓથી છુટકારો મેળવવા અદિસા અતે બ્રહ્મચર્ય જરૂરી છે, તેજ પ્રમાણે સ્ત્રીને પણ તેની હીન વૃત્તિઓ, જે પુરુષના કરતાં જુદી છે અને જે સામાન્ય રીતે તેના સ્વભાવ તરીકેજ જોળા-ખાય છે, તેનાથી છુટકારો પામવાને અમુક સિદ્ધાન્તો સેવવા જરૂરી છે. એનામાં વસતી સ્વાભાવિક વૃત્તિઓ, એ સ્ત્રીજાત છે એ કારણે એની પ્રત્યે ખાસ રીતે યતન વર્તન અને તેની પરિસ્થિતિ-ટૂંકમાં એનો સ્વભાવ, ઉછેર, અને પરિસ્થિતિ-એ બધુંય એની વિરુદ્ધનું હોય છે. અને એ બધું એના કાગમાં વિદ્વન્રૂપ યદ્ય પડે છે, અને એને હમેશાં આખરે ઓળત રહી એવા બિચારા-પશુના ઉદ્ધારને પાત્ર બનાવે છે. સ્ત્રીને એનું સ્ત્રીજાતિપણું એના ગળા ફરતી હાંસડી સમાન યદ્યને દીનતામાં નાખે છે એમ જે હું કહું છું એનો અર્થ આ છે. મને લાગે છે કે આનો ઉકેલ જે અમે ઓળોતો મળે તો અમારા આત્મસુધારની કૂંચીજ અગતે મળી ગઈ સમજો. પછી અમે અમારા હૃદયના ગાથા, મમતા, સહાનુભૂતિ ઇત્યાદિ સ્વાભાવિક ગુણોને વિદ્વન્રૂપ યદ્ય પડવાને બદલે અમારા વિકાસમાં ગદ્ગદ્ગપ બનાવી દેઈ શકીએ. આ સુધાર પુરુષો તથા બાળકોના વિકાસને અંગે તમે શોધેલા ઉકેલની જેમજ અમારા પોતાના બીતંદયી ઉદ્ધારવો જોઈએ.

“મેં સ્વભાવ, ઉછેર અને પરિસ્થિતિની વાત કરી. એનો એક દાખલો આપીને હું મારું કહેવું સ્પષ્ટ કરું.

“સ્વભાવે કરીનેજ સ્ત્રીઓ પોત્તી અને નાનુક લાગણીઓવાળી, ગાથાળુ અને બાળકોને માનું સ્થાન પૂરવા અર્થે સરખાએલી હોય છે. આ વસ્તુઓ અજાણ્યે પણ એના પર બહુ અસર અસર કરે છે. તેથી કામ કરવા બેસે છે ત્યારે તે વાતવાતમાં ભાવનાવશ યદ્ય જાય છે. પુરુષો જોડે કામ પડે છે ત્યારે

તે બૂલો કરી બેસે છે. ન જોઈએ ત્યાં મુલાયમ લાગણીવાળી જની જાય છે. સહેજમાં રિસાય છે, સહેજમાં કુસાય છે ને આગાન્યપણે મૂર્ખાઈભરી રીતે વર્તે છે.

“હું” પોતે આપની મુલાકાતે આવી ત્યારે પણ, જોકે એ મુલાકાત માટે હું ફેટલાગે સમયથી ઝંખતી આવી હતી અને તેના વિચારોમાં મેં આગલી રાત આખી જાગીને ગાળી હતી, છતાં આપની આગળ આવી ત્યારે મને બેસવાનું કહેતાં ‘હું’ શી. મદદિત્ર દેસાઈની પાછળ લપાઈને બેઠી. આપી આપને ન પૂરું જોવા પામી, ન વાતચીતમાં બરાબર સાંભળવા પામી! આ કેવી બાધાઈ ગણાય! વળી મેં એ પણ જોયું કે હું પૂરું બોલી પણ ન શકી. જીભ જ ઊપડે નહિ, વાચા જાણે મિલાઈ ગઈ. આને હું મારા ભાવનાવશ સ્વભાવનું પરિણામ કહું છું. એ સ્વભાવ કાશુ બોધ બેસે છે. બેશક ઘટતી તાલીમથી આવી સ્વભાવદોષ દૂર થઈ શકે. પણ એ નહિ તો સાટે કંઈક બીજું જ બાધાઈ કરી બેસું.

“મારી એક બેનપણીએ સ્ત્રીઓના કાર્યપ્રદેશને અંગે રાષ્ટ્રીય પ્લેનિંગ પેટાસમિતિએ કાઢેલી એક પ્રશ્નપત્રિકાના પોતે લખી મોકલેલા જવાબો મને વંચાવ્યા. આપ જાણો છે તેમ આ પ્રશ્નપત્રિકામાં નંબરવાર પ્રશ્નો મૂકેલા છે, અને કંઈક આ પ્રમાણે છે: ‘તમારી તરફ સ્ત્રીને મિલકત લેવા, વારસામાં ગેળગવા, વેચવા કે આપમુખત્યારીએ તેની રુચે તે વ્યવસ્થા કરવાનો ફેટલો સુધી હક્ક છે? જુદી જુદી શક્તિઓવાળી સ્ત્રીઓને શેકવા જુદી જુદી જનતાનાં કામો અને વ્યવસાયોની સ્ત્રીઓને તાલીમ આપવા અને તેને ઘટતી કેળવણી આપવા તમારે ત્યાં શી જોગવાઈ રાખવામાં આવી છે અથવા તો શી શી અનુકૂળતાઓ મોજુદ છે? ૪૦ ૪૦.’ આ બેને આ પ્રશ્નપત્રિકાના જવાબ નથી લખ્યા, પણ લખ્યું છે કે ‘પ્રાચીન કાળમાં સ્ત્રીઓને કશી કેળવણી નહોતી મળતી એમ કહેવું જરા પણ સાચું નથી.’ અને ‘વેદકાળમાં સ્ત્રીને લગ્ન થતાની સાથે જ ઘરમાં માનમર્યો દરજ્જો મળતો અને તે પતિના ઘરની રાણી બનીને બેસતી, ૪૦ ૪૦.’ આ પછી મનુસ્મૃતિના ઉતારા ટાંક્યા છે! મેં આ બેનને પૂછ્યું કે પ્રશ્નપત્રિકા તો આજની સ્થિતિને અંગે છે, તેના જવાબમાં પ્રાચીન કાળમાં કેવું હતું તે લખવાની શી જરૂર? જવાબમાં જાણે કાંઈક એવી જ ગતવ્યવસ્થા કહ્યું કે આવા જવાબમાં મળેલો નિર્ગમ લખી મોકલેલો એ જ સરસ. પછી વળી જરા ગલકાઈને કહે, ‘જુઓ! ફલાણી ફલાણી બેને મોકલેલો જવાબ તો આની સરખામણીમાં તદ્દન દમ વગરનો છે?’ મને લાગે છે કે મારી બેનપણીની આ બૂલ તેને યોગ્ય કેળવણી ન મળવાને કારણે છે.

આવી યોગ્ય કેળવણી એને એ કેવળ સ્ત્રીજાત હોવાને કારણે ન મળી શકી. એક કારકુન પણ એટલું તો જાણેજ કે જ્યારે કોઈ કશો મવાલ પૂછે ત્યારે તેના જવાબમાં લગતાજ વિષય પર એક નિર્ણય ન લખાય.

“આવા દાખલા ટાંકીને મારા મુદ્દાનું વધુ સ્પષ્ટીકરણ કરવાની મને લાગે છે કે જરૂર નથી. બધી જાતની સ્ત્રીઓને લગતા આપના વિશાળ અનુભવથી આપ સહેજે સમજી શકશો કે સ્ત્રીઓના સ્વભાવમાં તેમનું યોગ્ય ઘડતર કરે એવી આવશ્યક સામગ્રીની ખામી રહી જાય છે એ મારું કથન કેટલે દરજ્જે સાચું છે.

“આપે મને ‘હરિજન’ વાંચવાની સલાહ આપી. હું ઉત્સુકતાપૂર્વક તેમ કરું છું, પણ હજુ સુધી મને તેમાંથી મારી બીતરંગા અંતરાત્માને સાફ જોઈતી સામગ્રી મળી નથી. કાંતવું અને રાષ્ટ્રીય મુક્તિને અર્થે લડવું એ જરૂરી તાલીમનાં અમુક અંગોજ છે. એમાંથી અમારા પ્રજનો આખો ઉકેલ મળતો નથી. કારણ મેં કાંતનારી અને કૌશિકના આદર્શને પૂરા કરવા પ્રયત્નશીલ એવી ખેતોને પણ હું આરંભે કહી ગઈ તેમ સ્ત્રીજાતિને સ્વાભાવિક એવી ભૂલો કરતી જોઈ છે.

“હું સ્ત્રીને પુરુષના જેવી જનાવવા નથી માગતી. પણ પુરુષોને તેમની હીન વૃત્તિને વશ કરવા જેમ તમે અહિંસા શીખવી તેમ અમને પણ અમારી મૂર્ખાઈ અને બાધાઈ નીકળી જાય એવો કાંઈક નુસખો આપો. અમારી અંદરનું હીર અને તેજ સારામાં સારી રીતે ઝળકી જાડે અને અમારી નબળાઈઓ અમારા જળના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય એવું અમને કાંઈક જતાવો.

“સ્ત્રીજાત હોવાનો આ જોખો મને હમેશા હરઘડી મૂંઝવે છે. જ્યારે જ્યારે કોઈને ઉપદાસપૂર્વક ‘આખરે ગિયારી સ્ત્રીજાત છે,’ એમ કહેતાં હું સાંભળું છું, ત્યારે મારો આત્મા ઊકળી જાડે છે, એટલે કે જો આત્મા ઊકળી જાડે શકતો હોય તો. એક ભાઈ આગળ મેં મારા હૈયાની આ વરાળ કાઢી ત્યારે તેમણે મને હસી કાઢી ને કહે: ‘આપણા મિત્રને ત્યાં તમે પેલો બાળક જોયેલો ને? આગગાડીની રમત રમતો હતો. છુક છુક કરતો એક થાંભલા આગળ આવીને ધંબ્યો. અને ફેરા મારીને જવાને જાહેર ખભો લગાવીને થાંભલાને કારે ખસેડવા વળગ્યો, જાણે થાંભલો ખસી જાય એમ હોય! બાળકશુદ્ધિ નહિ તો બીજું શું? તમારી વાત મને એ બાળકનું રમણ કરાવે છે. તમે કહો છો એ તો માનસશાસ્ત્રની બિના છે. તમે એને સમજવા ને ઉકેલવા ગયો છો એનું જ મને હસવું આવે છે.”

આજ લગી હું કુલાતો કે સ્ત્રીજાતિને લગતા કાર્યક્ષેત્રમાં મારો ફાળો સત્યામહત્વી શોધ મારે હાથે થઈ તે દિવસથી જ ચોક્કસપણે સાર થઈ ગયો હતો. પણ ઉપનો પત્ર લખનાર બેન માને છે કે સ્ત્રીજાતિનો પ્રશ્ન પુરુષોના કરતાં જુદી રીતે હાથ ધરાવો જોઈએ છે. જો એમ જ હોય તો હું નથી ધારતો કે કોઈ પણ પુરુષને હાથે સાચો ઉકેલ આવી શકે. આવો પુરુષ ગમે તેટલી ગયામણ કરે છતાં તે નિષ્ફળ થવાનો જ, કારણ કે કુદરતે જ એને સ્ત્રીથી નિરાળો ધકચો છે. જોડો ક્યાં કંઈ છે તે તો તેનો પહેરનાર જ જાણી શકે. તેથી સ્ત્રીને સારું શું જરૂરી છે એનો નિર્ણય પ્રમાણભૂતપણે અંતે સ્ત્રીએ જ કરવો પડશે. મારો પોતાનો અભિપ્રાય તો એવો છે કે મૂળ પાયે જગ પુરુષ તેમજ સ્ત્રી એક જ માનવવંશ છે તેમ તેમનાં કાપડો. પણ અંતે મૂળ મુદ્દે એક જ હોવો જોઈએ. જાતેમાં એક જ આત્મા વસે છે. જેલે એક જ જીવન જીવે છે, એક જ જાતની સંપર્કસ્પર્શાદિ લાગણીઓ અનુભવે છે. એકખીજાનું પૂરક છે. એકખીજાની સક્રિય સહાયતા વિના જીવી શકે નહિ.

પણ કોઈ ને કોઈ કારણે પણ જન્મ્યું છે એમ કે યુગયુગાન્તરથી પુરુષ સ્ત્રીના ઉપર સત્તા ભોગવતો આવ્યો છે અને તેને પરિણામે સ્ત્રીએ પણ પોતાને વિષે એક જાતની કનિષ્ઠ ભાવના કેળવી છે. પુરુષે આપમતલક્ષખીપણાથી તેનામાં સીંચેલી 'સ્ત્રી પુરુષના કરતાં નીચી છે,' એ ભાવનામાં તે માનતી આવી છે. પણ પુરુષોમાં જે સત્યદર્શી હતા તેમણે તો સ્ત્રીનો સમાન દરજ્જો કબૂલ રાખ્યો છે.

આમ છતાં એમાં શક નથી કે ક્યાંક ને ક્યાંક એક ચોક્કસ સ્થળેથી સ્ત્રી અને પુરુષ બેઉનાં કાર્યક્ષેત્ર નોખાં ફાટાય છે. મૂળ પાયે જેલે એક છતાં એ વાત પણ તેટલી જ સાચી છે કે આકારમાં જેલે વચ્ચે ભારે ફેર પડી જાય છે. માતૃત્વનો ધર્મ, જે મોટા ભાગની સ્ત્રીઓ સદાકાળ સ્વીકારશે, તે એવા શુંભો માગી લે છે જે પુરુષને સારું જરૂરી નથી. સ્ત્રી સ્વભાવે કરીને જ 'નિવૃત્તિ' પસંદ કરનારી છે, પુરુષ ક્રિયાપરાયણ છે. સ્ત્રી મૂળે ધરતી રાણી થઈને રહેનારી છે. પુરુષ રાટી કમાનારો છે, સ્ત્રી એની સાચવણી કરનારી અને રાટી વહેંચીને પીરસનારી છે. દરેક અર્થમાં એ પુરુષજાતનું સંગોપન કરનારી છે. માનવ-જાતિનાં જન્મ્યાંઓનું સંગોપન અને ઉછેર કરવાની કળા એ એનો ખાસ અને સુવાંગ અધિકાર છે. એના હાથના સંગોપન વગર માનવજાત રવડી જ મરે અને નાશ પામે.

મને તો લાગે છે કે સ્ત્રીને ઘર અને કુટુંબપરિવાર વચ્ચેથી બહાર આવવા અને એ ધરખારની રક્ષાને સારું ખાંધે જાંદક ઉપાડવા હાકલ કરવી

અગર લક્ષ્યાવલી એમાં સ્ત્રી તેમજ પુરુષ બેઉનું પતન રહેલું છે. એમાં પાછાં વળીને જંગલીપથ્યાન્તા જમાનામાં પગલાં ભરવાપણું અને વિનાશની સરખાત રહેલાં છે. પુરુષ જે ઘોડે ચડ્યો છે તે ઘોડે ચડવા જતાં સ્ત્રી પુરુષને અને પોતાને બેઉને નીચે પછાડશે. આમ થશે તો તેનું પાપ પુરુષને માથે રહેશે. કારણ કે પોતાની સાથીને તેને સારું કુદરતે કરી મૂકેલા ખાસ સ્વાભાવિક વ્યવસાયથી અળાવીને પુરુષને આજે ચડાવ્યા સારૂ તે જવાબદાર લેખાશે. ઘરને સુઅવસ્થિત રાખવું, ચલાવવું, એમાં એટલીજ વીરતા રહેલી છે જેટલી એ ઘરખારની જહારના હુમલાથી રક્ષા કરવામાં રહેલી છે.

લાખો ખેડૂનોતે તેમના કુદરતી વાતાવરણ વચ્ચે મેં નિહાળ્યા છે. અને આજે પણ નાનકડાં સેમાંવમાં રોજ હું તેમને બેઠો છું. એમની વચ્ચે કામકાજની કુદરતી વહેંચણી સહેજે મારું ધ્યાન ખેંચે છે. સ્ત્રીઓને છુદાર કે સુતારનાં કામો કરતી હું જોતો નથી. પણ ખેતરોમાં સ્ત્રીપુરુષો સાથે ગળાને કામ કરે છે. તેમાંયે સૌથી કઠણ તે આકરું કામ પુરુષ કરે છે. સ્ત્રીઓ ઘર ગુખે છે તે ચલાવે છે. ઘરની જૂજ આવકમાં પોતાની આછીપાતળી કમાણીનો ઉમેશ પણ કરે છે. પણ મુખ્ય રોજ મેળવનાર પુરુષજ રહે છે. કાર્યક્ષેત્રની આવી સ્વાભાવિક વહેંચણી સ્ત્રીકાર્યા પછી બીજા સામાન્ય ગુણો તેમજ સંસ્કારની જાળમાં બેઠી જરૂરિયાતો લગભગ એકસરખીજ ગણી શકાય.

આ ગદાપ્રશ્નમાં મારો ફાળો તો, શું વ્યક્તિઓને માટે કે શું પ્રજાઓને માટે, જીવનના દરેક અંગઉપાંગમાં સત્ય અને અર્થિસાને સ્વીકારને સારું મેં રજૂ કર્યાં એટલોજ છે. મેં તો એવી આશા સેવી છે કે આ કામમાં સ્ત્રીજાતિ નક્કી પહેલ કરશે અને આગેવાન ઠરશે. વળી માનવીવિકાસની યાત્રામાં આમ એને એકવાર તેનું સ્થાન જડી આવતાંજ આજની એની, પોતે પુરુષને મુકાબલે નીચી છે, એ કનિષ્ઠ ભાવવાળી મનોદશા જતી રહેશે. આ સિદ્ધિ જો તેણે સફળતાપૂર્વક હાથ કરવી હોય તો માનવીવહેવારમાં જે કાંઈ થાય છે તે બધું વિષયવિકારને બળે નક્કી અને નિયંત્રિત થાય છે એ આધુનિક સિદ્ધાન્તને ગાનવાની તેણે દઢતાપૂર્વક નોં પાડવી રહી છે. મને ધારતી છે કે મેં મારી વાતને કંઠગી રીતે રજૂ કરી છે. પણ મને આશા છે કે મારો આશય સ્પષ્ટ છે. આજની લડાઈમાં સક્રિય ભાગ લેઈ રહેલા લાખો પુરુષો વિષયવિકારથી પ્રેરાયા છે કે કેમ એ હું નથી જાણતો. તેમ ખેતરોમાં રાતદિવસ જાતમહેનત કરતાં દેહાતીઓને વિકારથી ઘેરાયેલાં કે બેખાકળાં હું નથી જોતો. આનો અર્થ એ નથી કે એમનામાં સ્ત્રીપુરુષ બેઉમાં કુદરતે મૂકેલા આ વિકારથી

તેઓ સાવ મુક્ત હોય છે. પણ મનોવિકારની ચર્ચા કરનારાં આધુનિક સાહિત્યથી ઓતપ્રોત થએલાં નરનારીઓના જીવનમાં એ એટલો સર્વોપરિ નોવામાં આવે છે તેવું કશું આ દેદાતીઓમાં નથી હોતું એટલું ચોક્કસ છે. એમનામાં સ્ત્રીને શું કે પુરુષને શું, જીવનસંગ્રામમાં મૂંઝતાં મૂંઝતાં આવી જાખનેને સારૂ વખત જ નથી હોતો.

હું આ પત્રની કટારોમાં લખી ગયો છું કે સ્ત્રી એ અહિંસાની સાક્ષાત્ પ્રતિમા છે. અહિંસાનો અર્થ જ નિરવધિ પ્રેમ, અને એવો પ્રેમ એટલે વળી કષ્ટસહનની અસીમ શક્તિ. પુરુષની જન્મદારી સ્ત્રીના કરતાં એવા અપરંપાર કષ્ટસહનની વધુમાં વધુ શક્તિ સંસારમાં જીવું કાણ બતાવે છે? નવ માસ કુખે ધારણ કરીને અને જીવનરસ નીચોવી નીચોવીને એને પોષીને, અને વળી એમાં રહેલા કષ્ટમાં જ અનેરું સુખ અને આનંદ માનીને, એ શક્તિનાં એ આપણને દર્શન કરાવે છે. પ્રસૂતિની પીડાને સંસારની જીજ્ઞ કષ્ટજ્વાલના આંદી શકે? પણ એ પીડાને સ્ત્રી સર્જનના સુખ આગળ વિસરી ભય છે. જન્મ પછી પણ એ જાળક અહોરાત્ર પોષાય, રક્ષાય અને મોટું થાય એ સારૂ રોજરોજ એની ધારી જનીને, લીલાંસૂકાં કરીને જીવું કાણ અનંત કષ્ટ મહન કદે છે? એ નિરવધિ પ્રેમનો સ્રોત એ આખી માનવજાતિ તરફ વાળે, પોતે કદી પણ પુરુષની મોગ્ય વસ્તુ હતી અગર હોઇ શકે એ બૂલી ભય — એટલી જ વાર છે. એમ થતાંવેંત પુરુષની જોડાજોડ એની માતાનો, એની સર્જકનો અને એના મૂળાં માર્ગદર્શકનો ગૌરવવંતો દરજ્જો જે કુદરતે અને બદ્યે છે તે એલેશે. એકજીવનનાં પીછડાં પીંખતી અને અંતરમાંથી શાન્તિને સારૂ તરખની આજની દુનિયાને શાન્તિની કલા શીખવીને એ સુધામૃત પાવું એ જ એનું કાર્યક્ષેત્ર છે. જેમાં પુસ્તકી જ્ઞાનસમૃદ્ધિની જરૂર નથી, માત્ર કષ્ટમહન અને શ્રદ્ધામાંથી નીપજતું દૃઢ હૈયું જ જરૂરી છે. એવા સંત્યાગ્રહમાં સ્ત્રી આગેવાની લેઇ શકે. પૂનાની સામૂન ઇસ્પતાલમાં જે બલી દાઇએ મારી જીવલેણ દગ્ગની પથારીએ પડેલાની માવજત કરેલી તેણે એક જાઇને અમદારી કિરસો મને સંભળાવેલાં. 'એ જાઇએ, પોતાના ગર્ભમાં રહેલા જાળકને રખે ધક્કો પહોંચે એ આશંકાએ, વાઢકાપના ઓપરેશનની ધડીએ કલોરોફોર્મ લેવા' ના પાડી હતી. એને વસમું ઓપરેશન કરવાનું હતું. પણ પોતાના જાળક પ્રત્યેનો પ્રેમ એજ એને મન તમામ દુઃખ ભુજાવનારી સર્વોપરિ માત્રા હતી. એ જાળકના ક્ષેમકુશળને ખાતર મને તેવું વસમું શરીરકષ્ટ કે વંચણું એને મન અસહ્ય નહોતાં. જે સ્ત્રીજાતિમાં આવી ધીચંગનાઓ પાકે છે તેઓ શા સારૂ પોતાની જાતને ધિક્કારે? અમર તો પોતે પુરુષજન્મમાં પામી એને

સારૂ બળાપો કરે? પેલી વીરાંગનાને યાદ કરીને કેટલી યે વેળા મને શ્રીના દરજ્જાની અદેખાઈ આવી છે, જે દરજ્જાનું એને જ્ઞાન નથી. પુરુષનો અવતાર ન મળ્યાને સારૂ ગમગીન થવાનો શ્રીને સારૂ જેટલો અવકાશ છે તેટલોજ પુરુષને સારૂ પણ શ્રીનો અવતાર ન મળ્યાનો શોક કરવાનો અવકાશ છે. પણ એ અભિલાષ નિષ્ફળ છે. તેથી આપણે સૌ જેવાં જન્મ્યાં તેમાંજ સુખસંતોષ માનતાં શીખીએ અને કુદરતે જે કર્મધર્મ આપણે સારૂ નિર્ભ્યાં તે જાળવી છૂટીએ. ('હરિજનનયધુ,' તા. ૨૫:૨:૪૦) મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

**ખારમાંથી થતાં નુકસાન અને તે અટકાવવા
બેનો શું શું કરી શકે?**

['ખારમાં'ની રૂઢિનું મહત્ત્વ ધટ્યું છે, પણ તે સદંતર હજુ જાંઘ થયાં નથી. આપણી હાનિકારક નિર્ચયક કેટલીક રૂઢિઓની માફક ખારમાંની પ્રથા પણ નારીવર્ગના આગ્રહને કારણે હયાતી ટકાવી રહી છે. જે આપણો માતૃવર્ગ પોતાની, કુટુંબની, ગામની અને સમાજની રિયતિનો વિચાર કરી ગરીબ ભાઈભાંડુઓની કષ્ટાળનક રિયતિનું તાદરશ ચિત્ર પોતાના દષ્ટિપટ સમક્ષ ખડું કરે તો આવી રૂઢિઓને સમાજમાંથી તરતજ તિલાંજલિ મળે. પણ અજ્ઞાનતાને કારણે નારીવર્ગ ધસાઈ જતી નિર્ચયક રૂઢિઓને વળગી રહે છે અને પરિણામે કુટુંબમાં કલહ થતો અટકાવવા સમજુ પુરુષને પણ એ રૂઢિને વશ થઈ ખોટાં ખર્ચ કરી કુટુંબની પાવમાલી વહોરવી પડે છે. એટલાજ માટે સ્ત્રીવર્ગના હઠાગ્રહથી ટકી રહેલી ખારમાંની પ્રથાનાં અનિષ્ટ બેનો પોતેજ સમજે અને તે જાંઘ કરાવવા પોતેજ વિચારો કરે એ જરૂરી છે એમ માની '૨૧. મણિભાઈ હરમાનભાઈ પટેલ રમારક ફાંડ'માંથી 'ખારમાંથી થતું નુકસાન અને તે અટકાવવા બેનો શું શું કરી શકે,' એ વિષે પાટીદાર બેનો પાસે ધનાગ્રી નિર્ગંધ લખાવવાની પ્રકટ કરેલી યોજનાને અગે આવેલા નિર્ગંધો-માંથી જરૂરી ભાગ સહુ કોઈની જાણ, વિચાર અને અમલ માટે 'શ્રી. હરિજા રમારક ફાંડ'માંથી પ્રકટ કરવામાં આવે છે. —મંત્રી, ચ. એ. સોસાયટી]

(૧)

[હુંદ જેવા ગરીબ દેશને ખારમાં જેવાં ખોટાં ખર્ચ કર્યે જરા પણ પરવડે એમ નથી. માટે તેવાં ખર્ચ નાણુદ કરવા દરેક વ્યક્તિએ જાનતો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. હાલ થોડેધણે અંશે આ રિવાજ જાંઘ કરવા પ્રયાસ થાય છે, પણ

આ રિવાજ એવો તો ધર કરીને બેઠો છે કે તેને જ્યુ' ગમતું જ નથી. તે ગરીબ અને તવંગર બધાને પોતાના પંગમાં સપડાવે છે. તેમાંથી જહુ ચોડાજ છૂટવા પામે છે.

પૈસાદારો જારમાનું ખર્ચ કરે તો તેમને તો પરવડે એમ છે, પણ ગરીબોને તો તે ખરેખર શાપરૂપ છે. ધરમાં દાંહિં કુરતી કરતાં હોય છતાં પણ ઉધાર પૈસા લેખને ન્યાતને તો સંતોષવી જ પડે છે; નહિ તો એ કુટુંબ ઝાતિથી તરછોડાય છે, ધર્મઘટ ગણાય છે અને નાતમાં ટીકાને પાત્ર બને છે. લોકોમાં આ વાત ચર્ચાય છે. જે હોય તે એના કુટુંબીજનો તરફ આંગળી ચીંધીને કહે છે, “આ પૈસા જારમું ન કર્યું તેમના સંગંધી.” આમ તેઓને નાતમાં નીચું ધાવવાનું થાય છે.

જારમાનો રિવાજ તો ગ્રામડાની ગરીબ જનતાને શાપરૂપ છે. બેકારો દેવાના ખાડામાં ઊતરે છે, ને જિંદગી જોખમમાં નાખવી પડે છે. ઉધાર પૈસા લાવે છે, પણ આપવાની શક્તિ નહિ હોવાથી જેલમાં દર્શન કરવા પડે છે. પૈસા મેળવવા ગમે તેવાં દુષ્કૃત્યો કરવા પ્રેરાય છે. આમ ન કરે તો ધરની વસ્તુઓ વેચવી પડે છે. અથવા લેણદાર ધરખાર, ઢોરદાંખર વગેરે હરરાજ કરે છે. તેથી અતિ તેને બિજારી જનવું પડે છે. ધીરધાર કરનાર વાણિયાઓ પણ જિવાગ્ર અઘણ માણસોને હેતરી લે છે અને બ્યાજના બોજ નીચે તેમને કચડે છે. આ રીતે જારમું કરનાર માણસની આર્થિક રિયતિ ખગડે છે. આથી તે માન-આજરુ ગુમાવે છે, બીજાના ઉપર તેને આધાર ગ્રાખવો પડે છે, અને તેને લોકોનાં મહેણાંટાણાં સાંભળવાં પડે છે.

જારમામાં વપરાતા પૈસાનો જે બીજો સદુપયોગ થતો હોય તો તે કેમ ન કરવો જોઈએ! જેટલા પૈસા જારમા પાછળ ખર્ચાય છે તેટલા જ ને અપંગને મદદ કરવામાં વાપરવામાં આવે તો તે ચોક્કસ પ્રશંસાપાત્ર છે; અથવા તે પૈસાને લોકહિતના કાર્યમાં વાપરવા જોઈએ, જેથી પુનર્જન્મમાં સુખ મળે.

જારમું કરવામાં આવે છે ત્યારે લોકો જાહે છે અને આનંદ કરે છે. ત્યારે બીજા જાણુ મહંમતી પત્ની, બાળકો અને માતાપિતા ઝૂરે છે. જે આમ ઝૂરવાનું જ હોય તો જારમું કરવાનું પ્રયોજન શું છે? આમ જારમાથી ધણું નુકસાન થાય છે. માટે તેનો પ્રતિબંધ થવો જોઈએ.

(૨)

હિંદનાં ગામડાં આજે કંગાલિયતની-દરિદ્રતાની પ્રતિમાં સમાં દેખાય છે. ગામડાંના લોકો તદ્દન હતાશ, નિસ્તેજ અને દુર્બળ લાગે છે. કોઇના મોં ઉપર નૂર હોતું નથી. તેમનાં ઘર અસ્વચ્છ, નાનાં અને પૂરતા હવા-પ્રકાશ વિનાનાં હોય છે. તેમનાં વસ્ત્રો ફાટ્યાં-તૂટ્યાં હોય છે. ધણી વાર તો તેમને ખાવાના પણ સાંસા પડે છે. આવી દશામાં તેઓ નિરાશ અને નિસ્તેજ હોય તેમાં નવાઇ નથી. આવી દરિદ્રતાનું શું કારણ? બારમાં જ. આ બારમાં જ ખેડૂતોને દેવામાં ડૂબાવી દે છે.

આપણા દેશનો ખેડૂત અજ્ઞાન છે, તેથી સામાજિક રીતરિવાજોને તે વધારે પડતું મહત્ત્વ આપે છે અને ગળ ઉપરાંત ખર્ચ કરી નાખે છે, ખેડૂતમાં અનેક વહેમો પણ હોય છે અને પરિણામે ખેડૂતનું જીવન અત્યંત કરુણ અને દયાપાત્ર બન્યું છે. પોતાની સ્થિતિ હોય કે નહિ, તોપણ બારમાં જેવા પ્રસંગોએ દરેક જણુ ભારે ખર્ચ કરી નાખે છે અને તેથી તે ભારે દેવામાં ડૂબી જાય છે.

તેમાંય આપણા ચરોતરમાં તો ખાસ બારમાંના રિવાજ છે. મરણની પાછળ બારમે ક્વિસે કરવામાં આવતા નાતવરાને આપણા ચરોતરમાં 'બારમું' નામ આપવામાં આવે છે. કોઇ અમુક માણસ મરણ પામે એટલે નાતના ભૂખ્યા વરુઓ બારમાંની રાહ જોવાના; પછી ભલે મરનાર માણસ આશાભર્યો યુવાન હોય કે મૃત્યુને આરે જિભેલ રૂદ્ધ હોય! જો તેનાં સગાં બારમું ન કરે તો તેઓને નાતમાં હલકા પાડવાના પ્રયત્ન કરવા સુધીની તેઓ નીચતા બતાવે છે અને આખરે બારમું કરાવીનેજ તેનો કેડો મૂકે છે. પછી ભલે ને મરનાર માણસના પુત્રને અથવા વિધવાને કરજે નાણા લાવવાં પડે કે ઘર ગીરો મુકવું પડે! ધણી વખત તો મરનારની વિધવાને બારમા પાછળ ઘર પણ વેચવું પડે છે અને તેને ગિચારીને જિભા રહેવાને કોઇ પણ સ્થળ રહેતું નથી. આથી વધારે કરુણ બીજું શું હોઇ શકે? ધણા લોકો પ્રશંસાની નાનીશી અંજલિ ખાતર પુલાધને પોતાના ગળ ઉપરાંત બારમાં પાછળ ખર્ચ કરે છે, પણ પરિણામ અનિષ્ટ આવે છે ત્યારે તેમની સામે કોઇ જોતું પણ નથી.

બારમાંથી અનેક નુકસાન થાય છે. એકાદ સંયુક્ત કુટુંબમાં બે કે ત્રણ માણસ મરણ પામે તો તેથી પાંચસો કે તેથી પણ વધુ રૂપિયા ખર્ચ થાય અને તેમ ગણતાં ગામદોક કેટલુંકે ધન નિરર્થક આવા હાનિકારક રિવાજોમાં હોમાઇ જાય છે!

દિંદ ગરીબ છે, કારણ કે તેના ૮૦ ટકા ઉપગ્રાંત લાગના માણસો ખેડૂતો છે, અને તેઓની ગરીબાઇનું અને દેવાનું કારણ ખારમાં પણ છે. અનેક વિધવાઓ પોતાના મૃત પતિની પાછળ નાતવરા કરીને ખુવાર થઇ જાય છે. જમનાર માણસોને એક ટંકનું ખાવાનું મળે તો તેથી તેમને બહુ ગયત થઇ જતી નથી; પરંતુ જમાડનાર માણસની જિંદગીભરની કમાણી આવાં વ્યર્થ ખારમાં પાછળ ગર્યાઇ જાય છે. પરિણામે તેને વૃદ્ધાવસ્થામાં દુઃખો થવું પડે છે, તેનાં જાળકાને યોગ્ય કેળવણી મળી શકતી નથી અને તેના કુટુંબને ખૂબ શોષવું પડે છે.

અમદાવાદ

લતાળેન છ. પટેલ

(૩)

ખારમાંની પ્રથા ધણી સમયથી ચાલતી આવેલી છે. દરેક ઘાતિમાં, તેમજ સહેર તથા ગામડામાં ખારમાં પ્રચલિત છે. એ એક ધાર્મિક રીત તરીકે ગણાય છે, 'પણ ખરૂં' જોતાં તે એક જડ ધાલી બેઠેલી હાનિજનક રીત છે.

સામાજિક નુકસાન: સામાજિક રીતે ખારમું ધણું નુકસાનકારક છે. ધાર્મિકતાના ખોટા દૃષ્ટિગિહુને અંગે તે એક અનિવાર્ય વિધિ ગણાય છે. પણ એથી ગરીબ માણસોને તો ધણું દુઃખ વેઠવું પડે છે. પોતાની આજરૂ જાય તે સાફ ગરીબો પોતાનાં ઘરખાર, એતર, દોરલંખર કે પોતાની પાસે જે થોડી મિલકત હોય તે વેચીને પણ પોતે ખારમું કરે છે. પોતાને ખારમું ન કરવું હોય તોપણ આજુબાજુનાં પોતાના લાઇપિત્રાઇઓના દળાણથી પણ પોતે ખારમું કરવા તૈયાર થાય છે. આ રીતે ગરીબાઇમાં વધારો થાય છે. પિંસાને અભાવે અને દેવાં વાળવાને ખાતર છોકરાંઓને શિક્ષણ આપી શકાતું નથી, એટલે જીજરતી પ્રજાને લાણતર અને કેળવણી નહિ મળવાથી અભણ સ્ત્રીપુરુષોમાં ઉમેરો થતો જાય છે. ખીજું, ખોરાક પૂરતો ન મળે એટલે શરીરને પણ પોષણ ક્યાંથી મળે? આ રીતે ગરીબોને દુઃખમાં દુઃખ ઉમેરાય છે તે આંસુમાં આંસુનો ઉમેરો થાય છે. ખારમું ન કરે તો તેને મહેણાં સાંભળવાં પડે છે. આથી ખારમા જેવી રીતથી ઊંચાજ આવવાનો વારો આવતો નથી.

નૈતિક નુકસાન: ખારમાને અંગે ધણી જગ્યાએ ઝંઘડા ઉપરિચત થાય છે. તેને લીધે એક નાની વાતમાંથી મોટી તકરાર ઊભી થાય છે. તે એકથીજમાં કડવારા તથા ધર્ષા ઉત્પન્ન કરે છે અને જીવનની સુખશાન્તિમાં વિક્ષેપ નાખે છે. દાખલા તરીકે, કાંઈને ત્યાં તોતરૂં આપવાનું જૂલમાં રહી ગયું હોય તો પછી તેમને ખોટું લાગશે, રિસાઇ જશે અને આવી નજીવી થએલી જૂલથી

જાને પણ વચ્ચે એકાએક તક પડશે. પછીથી બોલાવવા જશે પણ તેઓ આવશે જ નહિ, કારણ કે પછીથી કહેવા શા માટે આવ્યા? વળી ગારમાંથી ધર્મી અને દેશભાવ પણ ઉદ્ભવે છે. કાંઈ એક માણસ પોતાના ઘરના કાંઈના મરણ પાછળ આખા ગામને જમાડે તો બીજા તેની સામે ધર્મી કરશે અને મનમાં બીજીને ખાખ થઈ જશે. આ જાણું ગારમાને આભારી ને? દુવામાં હોય ત્યારે હવાડામાં આવે ને? ઘરમાં હાંધ્યાં કુસ્તી કરતાં હોય, છતાં જાણ ડોળ દેખાડવા માટે ભારે દેવું કરીને પણ પોતાને ગારમું તો કરવું જ પડે.

ગારમાને અંગે આ સુધારાના યુગમાં યુવાનો અને વૃદ્ધો વચ્ચે ધર્મી થાય છે. યુવાનોનો મોટો ભાગ ધણું કરીને ગારમાંથી વિરુદ્ધ હોય છે, જ્યારે વૃદ્ધો ગારમાને ધાર્મિક વિધિ મજબૂત હોવાથી અનિવાર્ય માને છે. એટલે એવા ગારમાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે ધણી વાર તો 'એક જ ઘરમાં ઝગડા થાય છે અને તે ઝગડા જીવનપર્યંત હેરાન કરે છે. આથી ધણી જગ્યાએ યુવાનો વૃદ્ધોનો સાથ અને તેમની પાસેથી મળતી સલાહ ગુમાવે છે અને દુઃખની વાત તો એ છે કે ધણી વાર વૃદ્ધસ્નેહીઓનો પ્રેમ પણ હમેશાં માટે ગુમાવવો પડે છે. તેથી વધારે દુઃખમય વાત તો એ છે કે વૃદ્ધ માતાપિતાઓ પોતાના મરણ પાદ પોતાના પુત્રો ગારમું કરશે કે નહિ તે ચિંતામાં પડે છે અને તેને માટે મૂંઝવણ કર્યા કરે છે ને જીવ બાળે છે. મરણ તો આવવાનું હોય ત્યારે આવે, પરંતુ તે પહેલાં કેટલાંયે વર્ષો અગાઉથી એ ગારમાની બાળત ધરડાંઓના મનમાં ઘૂમ્યા કરે છે. તેઓ મનમાં ને મનમાં જીવ બાળ્યા કરે છે ને બીજાને સતાવે છે, દુલવે છે. ધરડાંઓ મરણ આવતા પહેલાં પોતાની પાછળ ગારમું કરવાનું કહી જાય છે. કાંઈ પાછળ કરે તો હીક, એવી તેમની ઇચ્છા હોય છે. પણ પોતાના પુત્રો પોતાના મરણ પછી તે વિધિ કરે તેવા નથી એવી શંકાથી પુત્ર પરનો તેમનો પ્રેમ એકસરી જાય છે અને ધણી વાર ધિક્કારનો વરસાદ પણ વરસાવે છે. ગારમું પોતાના આગમન પહેલાં પણ કેટલાંના ય દિલમાં હોળી પ્રગટાવી મૂકે છે ને કેટલાંયે સ્નેહીઓના સ્નેહમાં વિક્ષેપ નાખે છે. ગારમાના રિવાજ સામે વિચાર કરતાં ખરે જ આપણને કંપારી વજ્રુ છે ને ધિક્કાર ઉદ્ભવે છે. આમ નૈતિક રીતે ગારમાંથી ધર્મી નુકસાન થાય છે.

બીજું, નાનાં છોકરાંમાં ગારમું એક પ્રકારની ખાવાની લાલચ અને ભૂખડાપણું ઉત્પન્ન કરે છે, અને જમવા જવા માટે ધણી વાર તે ઘરમાં કુજ્યા કંકાસ કરે છે. પાડોશીનાં છોકરાંને જમવા જવાનું હોય અને પોતાને

જમવા જવાનું નોતરું ન હોય, છતાંય જમવા જવાની લાલચ તેમને કબ્જો કરાવે તે કરાવેજ; પછી તેઓને જુદું બોલી કે કાંઈ ખીજું જાદાનું કાઢી સમજાવીને છાનાં રાખવાં પડે છે. છતાંય તે વાતથી અર્થ સરે તો સરે, પણ કેટલીક વાર નથી પણ સરતો, કારણ કે તેવું તો તેઓને પહેલાં કેટલીયે વાર કહેવામાં આવ્યું હોય; એટલે તેઓને વડીલોમાં અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય છે. માગાપો આ રીતે છોકરાંનો વિશ્વાસ ગુમાવી બેસે છે. આ જાધું જારમાના પ્રતાપને અંગે તે? નાનાં જાળકો જારમાના લાડુ તથા ખીજો એવો ભારે જોગાક ખાઈ માંદાં પડે અને તળિયત જમાડે એ તો વળી નફામાં!

વ્યવહાર નુકસાન: જારમાના પ્રસંગને અંગે મર્ગાવહાલાંને આવવા જવાની ધણી તકલીફ પડે છે, અને મોટર જમ્પ તથા રેલ્વેનાં ભાડાં ખર્ચવાં પડે છે. કોઈ પણ મહત્ત્વનું કાર્ય હોય તે મુલતવી રાખીને પણ જારમા પ્રસંગે હાજરી આપવી પડે છે, નહિ તો કુટુંબમાં પાછું ખોટું દેખાય. વ્યવહારની દૃષ્ટિએ સારું દેખાય એટલા માટે જારમાં કરવામાં ચક્રસાચકરી થાય છે. કોઈએ અમુક ખર્ચ કર્યો હોય તો પોતાનું ખીજ કરતાં માફ દેખાય તે માટે તે દોઢો ખર્ચ કરશે. આ રીતે પૈસાનો વ્યય થાય છે. આવનાર સર્ગાવહાલાં પણ પૈસાનો દુરુપયોગ કરે છે.

ઉપસંહાર: માણસ સહેજ ખ્યાલ કરે તો સમગ્રય કે મૃત્યુ પાછળ તે આંસુ હોય કે ઉત્તણી! આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ કોઈના મરણ પાછળ આનંદથી મિષ્ટાન્નપાણી ઉડાવવાં એ કેટલું રાગગ્નનક અને ધિક્કારને પાત્ર છે? આધ્યાત્મિક રીતે, વ્યવહાર રીતે, નૈતિક રીતે અને સામાજિક રીતે જારમાથી ઉપર મુજબનાં અને નુકસાન યતાં હોવાથી તે રૂઢિ જાંઘ કરવા માટે જેમ અને તેમ જલદીથી પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

જારમાં અટકાવવા બેનો શું શું કરી શકે? આ તો ગાંધીયુગ છે, એટલે સ્ત્રીઓને માટે જ્યાંયે ક્ષેત્રો ખુલાં થઈ ગયાં છે; એટલે પુરુષના જીવનનાં સર્વ ક્ષેત્રમાં તે મદદ કરનાર થઈ પડે છે. સામુદાયિક રીતે સ્ત્રીઓ સમાજમાં એક મહત્ત્વનું અંગ થઈ પડેલ છે. એટલે જારમાં અટકાવવા માટે પણ સ્ત્રીઓ ધણું કરી શકે. વિરોધી પક્ષને જીતવા પણ ગાંધીજીએ ધણાંયે રસ્તા દુનિયાને ભૂંડેર કરી દીધા છે, જેની મદદથી સ્ત્રીઓ જારમાં બંધ કરાવવામાં ધણું સંગીન કામ કરી શકે.

સમજુતી દ્વારા: આગળ જણાવ્યા મુજબ જારમાને અંગે યતાં હૃદય-દ્રાવક નુકસાનો થવાથી જારમાં અટકાવવા જલદીથી પ્રયત્ન કરવા જોઈએ.

જે જારમું કરવા તૈયાર થયા હોય તેમને સમજાવીને જારમું કરતાં અટકાવવું નોંધ્યો.

અસહકાર દ્વારા: જે સમજૂતી દ્વારા ન અટકી શકે તો બીજું શસ્ત્ર અસહકારનું અજમાવી શકાય. સ્ત્રીઓ જારમાના કાગમાં સાથ ન આપે તો પછી એકલા પુરુષો શું કરવાના હતા? જે હાથ વિના તાળી ન પડે. સ્ત્રીઓ મદદગાર ન બને તો પુરુષોને ઘણી મુશ્કેલી પડે. બીજું, સ્ત્રીઓ એક સંસ્થા સ્થાપે અને તેમાં સ્ત્રીઓ સભ્ય બને અને તે સ્ત્રીઓનું ગંડળ બેથું મળી તેને માટે જાપણો કરે. ઠેકાણે ઠેકાણે, ગામે ગામ અને શહેર શહેર ફરી જારમાંથી થતાં નુકસાનો લોકોને સમજાવે આ રીતે તેઓનાં મગજમાં નુકસાનો હસાવે, જારમાનાં નુકસાનો તેમને સમજાય તો જારમાં થતાં અટકે. વળી પુસ્તક દ્વારા પણ તેનો પ્રચાર કરી શકાય. તેને માટે સંવાદો રચવામાં આવે, લેખો લખવામાં આવે અને વાર્તાઓ દ્વારા પણ તેનો ઉલ્લેખ કરાય અને તે માટે ખાસ ઇનામો રાજવામાં આવે તો જે રીતે સમાજમાં જારમાની વિરુદ્ધ માન્ય કેળવી શકાય અને એવી વૃત્તિ કેળવ્યા પછી તો જે રૂઢિચુસ્ત બની ગયો જારમાંથી મુક્ત થવું એ જાણ કઠિન નથી.

સત્યાગ્રહ દ્વારા: વળી સ્ત્રીઓ સ્વયંસેવિકાનું દળ બિભુ કરી શકે. જ્યાં જારમું થતું હોય ત્યાં તે પીકેટિંગ કરે અને જ્યાંથી અનાજ તથા બીજું સીધું લેવાતું હોય ત્યાં પણ એ સંસ્થા અનાજ વગેરે ન આપવાને માટે સૂચના કરે, અને જે તે સૂચનાનો અંગ કરે તો તેને માટે રીતસર પગલાં લે. કદાચ આવા વર્તનથી જારમું કરનાર જહાજમાગથી મંગાવવાની વ્યવસ્થા કરી લે, પણ બીજી ઘણી નાની વસ્તુઓની એકાએક જરૂર પડે છે; અને તે મેળવી શકતાં ગૂંચવાડા અને મુશ્કેલીઓ બિબી થશે. આથી તેઓ જારમાં કરતા અટકશે. બીજું, ઘઉં વગેરે દળવાના સાંચાઓના માલિકોને પણ સૂચના કરી શકાય, તેને નહિ દળી આપવાનું કહેવાય. આ રીતે પણ તેમને મુશ્કેલીમાં ઉતારી શકાય. પછીથી તેઓને આર્થિક મુશ્કેલીઓ વધી પડવાથી પણ જારમાં કરતા અટકી જાય. જારમું ધાર્મિક વિધિ ગણાતો હોવાથી તેને અટકાવતાં જરા વાર તો લાગશે; પરંતુ સાથે સાથે જારમાંના અર્થાત્તા પૈસા બીજા ઠેકાણે વાપરવાનો ઉપાય જારમાં કરનારાઓ આગળ રજૂ કરવામાં આવે તો ધાર્મિક દૃષ્ટિબિંદુને અંગે જારમું કરવાને જહલે તે રસ્તે પૈસા અર્થવાનું પસંદ કરશે. લોકોનું માનસ તો ગાડગિયા પ્રવાહ જેવું છે. એટલે એક જણ ઠાપ બીજા રસ્તે પૈસા આપશે એટલે જધાય એ પ્રમાણે વર્તશે; એથી સમાજ એક મોટી

બદીગાંધી છૂટશે અને યોગ્ય ક્ષેત્રમાં તે પૈસા ખર્ચાવાનો માર્ગ મોકલો થશે.

ઉપસંહાર : સ્ત્રીઓ બારમું અટકાવવા પુરુષ કરતાં પણ વધારે સચોટ કામ કરી શકે અને અમહકારના સાધનરૂપ શસ્ત્રથી બારમાને ટૂંક સમયમાં નાબુદ કરી શકે. વળી પુરુષ તો સ્ત્રીનો પૂજક છે, એટલે તે પણ સ્ત્રીના કાર્યમાં મદદ અવશ્ય કરશે. નિઃશંક રીતે બારમાં બંધ કરાવવાના કામમાં સ્ત્રીઓ સહેલાઈથી મદદ આપી બારમાં અટકાવી શકે.

અમદાવાદ

સવિતાબેન રાવજીભાઈ અમીન

—*—

યુવકો, શી મરજી છે?

પારકાં ભિષ્મત્ર વા ઘરનું સાદું ભોજન?

[મરજીના સંબંધમાં, નાતો જમાડવામાં ધર્મશાસ્ત્રોનો આધાર નથી. મરનારની સહુગતિ યવા સારુ મરજી પાછળ પુણ્યદાન કરવાનું શાસ્ત્રમાં કહેલું છે. અને તેમાં અન્નદાન સમાન બીજું મોટું પુણ્ય નથી એમ ધારીને વા રાખ લેઈ જનારા ડાહ્યોને જમાડવાની જરૂર વિચારીને નાત જમાડવાનો રિવાજ દાખલ થયો હતો. પાછળથી લોકોમાં ફેલાયેલા અજ્ઞાનથી દેખાદેખી નકામી મોટાઈ મેળવવાના લોભના હેતુથી અને એકબીજાને મહેલું મારી પાવમાલ કરવાના ઇરાદાથી આ રિવાજ આજ સુધી ચાલુ રહ્યો જણાય છે. મરજી જેવે શોકને પ્રસંગે જ્ઞાતિ-ભોજન બિલકુલ રાખવા જેવું નથી, એ તદ્દન બંધ કરવા જેવું છે.

—પાટીદાર જ્ઞાતિના સાંસારિક રીતરિવાજનું એકીકરણ, ઇ. સ. ૧૯૧૦]

મરજી પાછળ જમણવાર બંધ થાય અને તે પૈસા કેળવણીમાં ખર્ચાય તો શું થઈ શકે એ જરા તો વિચારો :

૧. એક હજાર માણસની વસતિવાળા ગામમાં મરજી પાછળના જમણવાર બંધ થાય તો તે પૈસા વડે એક સરસ પુસ્તકાલય અને એક સરસ ગુજરાતી શાળા સારી રીતે ચલાવી શકાય.

૨. ત્રણ હજાર માણસની વસતિવાળા ગામમાં મરજી પાછળના જમણવાર બંધ થાય તો તે પૈસા વડે એક સરસ પુસ્તકાલય, એક સરસ ગુજરાતી શાળા, એક સરસ ગ્રનિસાળા અને ત્રણ ધોરણની એક અંગ્રેજી શાળા સારી રીતે ચલાવી શકાય.

૩. સાત હજાર માણસની વસતિવાળા ગામમાં મરજી પાછળના જમણવાર બંધ થાય તો તે પૈસા વડે એક સરસ પુસ્તકાલય, એક સરસ ગુજરાતી શાળા,

એક સરસ રાત્રિશાળા, એક સરસ વ્યાયામશાળા અને એક સરસ હાઈસ્કૂલ સારી રીતે ચલાવી શકાય.

૪. ગાર હજાર માણસની વસતિવાળા ગામમાં મરણ પાછળના જમણવાર જાંઘ યાવ તો તે પૈસા વડે એક સરસ પુસ્તકાલય, એક સરસ યુજરાતી શાળા, એક સરસ રાત્રિશાળા, એક સરસ વ્યાયામશાળા, એક સરસ હાઈસ્કૂલ અને એક સરસ કોલેજ (મહાવિદ્યાલય) સારી રીતે ચલાવી શકાય.

૫. નાનાં મોટાં ૧૦૦ ગામમાં મરણ પાછળના જમણવાર જાંઘ યાવ અને જથ્થેલા પૈસાના ફક્ત પચીસ ટકા ચરોતર એન્ડ્યુકેશન સોસાયટીને આપવામાં આવે તો તે પૈસા વડે આબૂંદ, નડિયાદ કે પેટલાદમાં એક સરમ ચરોતર યુનિવર્સિટી (ચરોતર વિદ્યાપીઠ) સ્થાપી શકાય.

મુશ્કેલી બંધુઓ, આપણે વિચાર કરીએ, સંપત્તિ ચાલીએ અને કેળવણીના એકલા ક્ષેત્રમાં પણ આપણે પરસ્પર સાચો સહકાર કરીએ તો સરકારની મદદ વા અંકુશ વિના પણ કેવાં મુંઢર કામ અને તે પણ કેટલી સહેલાઈથી કરી શકીએ એ જરા તો લક્ષમાં લો.

તમારા ગામની જ કેળવણીની સંસ્થાઓનું હિન વિચારો, સારેમાઠે પ્રસંગે તે સંસ્થાઓને થોડી થોડી મદદ આપો, તોપણ મરવાની આગસેજ જીવતી, પડું પડું થઈ રહેલી તે સંસ્થાઓ પગભર થઈ જશે અને તમારા ગામની, તમે સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહિ રાખ્યો હોય તેવી, ઉત્તમ સેવા જગતી શકશે.

કર્તવ્યપરાયણ યુવકો, મરણ પાછળના જમણવાર જમાડનાર મિટ્યાભિયાન અને ખાલી મોટાઈને કારણે જમાડવાનું જાંઘ ન કરે, પરંતુ તમે તો તમારા હિતનો, તમારા ભાઈઓના હિતનો, તમારા ગામના હિતનો અને સમગ્ર દેશના હિતનો વિચાર કરો અને મરણ પાછળના જમણવારો, પ્રેતભોજનો નહિ જમવાનો નિશ્ચય કરો અને તેવી પ્રતિજ્ઞાઓ લો.

જમાડનાર જમણવાર કરે પણ જગનાર ન મળે તો? તો જરૂર જમણવાર આપોઆપ જાંઘ યાવ; હાલ તુરત જાંઘ ન યાવ તો થોડાં વર્ષ પછી જાંઘ યાવ; પ્રેતભોજન નહિ જમનારની મૃત્યુ જેમ જેમ મોટી થતી જાય તેમ તેમ તેવાં જમણવાર જાંઘ થતાં જાય. યુવકો, કેમ, શ્રી મરણ છે? પારકાં મિષ્ટાન્ન જમવાં છે કે ઘરનાં સાદાં ભોજન જમવાં છે? તમે તમારો ઉત્તર તમારી જાતનેજ આપો.

પુનર્લગ્નને પહેલે પ્રભાતે

કોલેજની ગીજી ટર્મ શરૂ થઈ ગઈ હતી. વાંચવાનું પૂરું ઝડપથી ચાલતું હતું. રાત્રે દસ વાગ્યે વાંચવાનું અંત કરી સવારમાં ચાર વાગ્યાની ઘંટડી મૂકી હું નિરાંતે સૂતો. ચાર વાગ્યા અને ઘડિયાળે પોતાની ફરજ બજાવવાનું શરૂ કર્યું. એક બાજુ શિયાળાની ઢાંચડી ઠંડી પડી રહી હતી, બિડવાનું મન સ્વાભાવિક રીતે જ થતું નહોતું, છતાં ઘડિયાળે તો પોતાની ફરજ બજાવવી ચાલુ જ રાખી.

આખરે તેની ફરજને વશ થઈ મેં મોં સહેજ ખદાર કાઢ્યું. અંધારી રાત્રીનો શૂન્યકાર આખા શહેર ઉપર પથરાઈ રહ્યો હતો. શરીર વીંધી સોંસરી નીકળી જાય એવી સમસમતી ઠંડી વાતાવરણને ઘેરી રહી હતી. ગગનચુંબી ઇમારતોના પ્રકાશિત ભાગ્ય ચપનગૃહોમાં સુખી જીવો આરામની દુર્લભ આનંદ માણતા હતા. થોડીવારમાં ચંદ્રમા બિગવાની તૈયારી કરી રહેલો માલૂમ પડ્યો. બિડીને ફાંતણપાણી કરી હું પરવાર્થો. વાંચવાનું દિન આજે થતું નહોતું. આખરે એક વિચાર સૂઝ્યો અને હું રાત્રીના ગગનીન વાતાવરણમાં ફરવા નીકળી પડ્યો.

શહેરના ડામાડોળ વાતાવરણમાં જવું મને ન ગમ્યું, તેથી કુદરતને ખોળે ખેલવા હું નીકળી પડ્યો. હવે તો ચંદ્રમા પોતાની રૂપેરી જાળ પૃથ્વીના સાંખા પટ ઉપર વિસ્તારી રહ્યો હતો. થોડેક દૂર ગયો ત્યાં તો નદી ઓળંગવાની આવી.

હું પૂલ ઉપર થઈને ચાલવા લાગ્યો. હૃદયે આગળ વધવાની ના પાડી. તેને તો આજે સાચે જ કુદરતને ખોળે ખેલ ખેલવા હતા. આખરે હું ત્યાં બિભો. કિનારા ઉપર વનરાજી પ્રસરી રહી હતી. એ વનરાજીને વીંધી ચંદ્રનો પ્રકાશ સોંસરતો પાણી ઉપર પડતો. એક તો નિર્મળ પાણી ઉપર પડતા વનરાજીના ઓળા અને તેમાં વળી ચંદ્રના પ્રકાશના પડતા પ્રતિબિંબથી ઉત્પન્ન થયેલી સાચી કુદરતની મનોહર શૌભા મેં ધરાઈ ધરાઈને નિહાળી. આખરે હું આગળ ચાલ્યો.

હવે તો શહેરની બહાર જ ખરેખર હું નીકળી ગયો હતો. શહેરથી ખેંચેક માઇલ દૂર, માઇલો સુધી લંબાયેલાં દરિયાળાં ખેતરો. વચ્ચે, સહેજ ઊંચાણમાં બેઠા ઘાટનું સાદું અને સુંદર એક મકાન આવ્યું. હેઠ્ઠામાં હેઠ્ઠી ઢગથી એ મકાન શણગારેલું છે. ચોમેર કળામય બનાવેલો બગીચો ખીલી રહ્યો છે. 'રાતની રાણી'નાં તેમ જ બગીચાના બીજા છોડોનાં રંગબેરંગી

ફૂલ વાતાવરણમાં સુવાસ પ્રસરાવી રહ્યાં છે. આ સુંદર મકાન જાંઘાવનાર, બગીચો કારનાર અને કુદરતના આ સૌંદર્યની મઝા માણનાર એક કુટુંબે આ મકાનમાં રહેવાની શરૂઆત જ કરવાની તૈયારી કરી રાખી હોય એમ એના જહાઝના શણગાર ઉપરથી સહેજે જણાઈ આવતું હતું.

મકાનના આગલા ભાગમાં પ્રચંડ પ્રકાશનો વીજળીનો દીવો ઝળહળતો હતો. એ દીવાની નીચે જ આકર્ષક રીતે લખેલું એ મકાનનું નામ ‘રનેહકુંજ’ શોભી રહ્યું હતું. તેની આજુબાજુ રનેહનું પ્રતિબિંબ જતાવતાં સુશોભિત ભાવનાવાદી ચિત્રો દોરેલાં હતાં. મકાન પોતાના નામને સાચું જ ઠેરવતું હોય એવું વાતાવરણ ત્યાં અત્યારે હતું. કુટુંબનાં માણસો અત્યારે ‘રનેહકુંજ’માંથી નોંધએ તેટલો રનેહ લૂંટતાં હતાં.

બગીચામાં એક સુંદર હીંચકો જાંધેલો હતો. તેને પણ કાચની તકતીઓ વગેરેથી શણગારેલો હતો. ચંદ્રનાં કિરણો એ કાચની તકતીઓ ઉપર પડી ન્યારે તેનું એક કિરણ પ્રતિબિંબિત થઈ મારી આખમાં પડ્યું ત્યારે જ મને ખબર પડી કે અહીં હીંચકો છે. હીંચકો સાદુ હતો. તેના અવાજનો સુમધુર રણકાર મારા કાનને અથડાવો નોંધતો હતો, પરંતુ આમોદાનની રેકર્ડ આજુ હતી એટલે તેમાંથી આવતા સંગીતથી તેમ જ રનેહના ગાનના અવાજથી મને તે સંભળાતો ન હતો.

બગીચાનાં રંગબેરંગી પુષ્પોમાંથી આવતી આહ્લાદક ફોરમ, સવારના પાંચેક વાગ્યાનો સમય અને તે પણ કુદરતના સાન્નિધ્યમાં જ, ચંદ્રનાં પડતાં તારાં કિરણો અને અધૂરામાં પૂરું કુદરતની ખામી દૂર કરનાર આમોદાન રેકર્ડનો સુમધુર રણકાર ત્યાં આવતો હોય ત્યાં જેસી આનંદ માણવો કાને ન ગમે? આવા વાતાવરણનો લાભ મનુષ્યો ભાગ્યે જ જતો કરે છે. મહેન્દ્ર અને ચંદ્રિકા આ વાતાવરણનો લાભ અત્યારે લેઈ રહ્યાં હતાં. અહીં અત્યારે રનેહની છાંયો ઊછળી રહી હતી.

ધરાની ગાલીચો ચાર ખૂણા સુધી લંબાઈ હીંચકાને દિપાવી રહ્યો છે. સાદા રૂંધી લરેલી સફેદ ગાદી ઉપર લાંબો તકિયો પડ્યો છે. તકિયાને પીઠ અડાડીને ચંદ્રિકા બેઠી છે. મહેન્દ્ર તેની પાસે બેઠો છે.

મુખાકૃતિ તેમ જ શરીરના જાંઘાણ ઉપરથી ચંદ્રિકાનું વય વીસેક વર્ષનું લાગતું હતું. એનું એકવડિયું શરીર સારી રીતે કસાએલું હતું. મુખારવિંદ આકર્ષક અને તેજસ્વી હતું. સાદો પોશાક એના નમણા દેહને ધણો જ સારો દિપતો હતો. થોડી વારે તેની આંખમાંથી આંસુ આવી ચાલી જતું હોય એમ

મને લાગ્યું. મેં વિચાર્યું, એને દુઃખ તો નહિ હોય? પરંતુ આવા વાતાવરણમાં એ વરતુ મને અચકચ લાગી અને મારી નજર મહેન્દ્ર ઉપર ઠેરવી. મહેન્દ્ર એવીશેક વર્ષની ઉમરનો હોય એમ મને લાગતું હતું. તેનું શરીર પણ ભગ્યુવાનીમાં હજુપુષ્ટ અનેકું જણાતું હતું. તેનું ભાવદાર મોં, અણીદાર નાક, ચકચકિત આંખો અને તેના મુખારવિંદ ઉપર તરવરતા સ્નેહભર્યા બાવો જોઈ મને સહેજ ઇર્ષ્યા પણ આવી. આંવી ઇર્ષ્યા કંઈ એ મારે માટે તો શું, પણ કોઈ પણ મનુષ્યને માટે ઇર્ષ્યા નથી, એવી ઇર્ષ્યા કંઈ એ મદાપાપ છે. એટલે એ ઇર્ષ્યાને મેં એકદમ ધક્કેલી કાઢી.

મારા હૃદયમાં આ વિચાર ગરમથલ કરી રહ્યા હતા. ત્યાં તો પવનનો સુમવાટ મારા તરફ ફર્યો. સોહીઓની ઘેલછાનો પાર જ નથી. તેની સૃષ્ટિ જ જુદી રચાય છે, ચંદ્રિકા કાંઈ એવી જ સૃષ્ટિ હવે તો રચી રહેતી જણાતી હતી.

સ્નેહની છાજો તો ઊછળી જ રહી હતી, એટલામાં જ બેં... બેં કરતી એક મોટર ઝડપભેર ત્યાં થઈને પસાર થઈ ગઈ. જંગલમાંથી પણ તે જ વખતે કોઈ જાળકના રડવાનો અવાજ મને સંભળાયો. સોહી યુગલ પણ એ રડવાનો અવાજ સાંભળી અસ્વસ્થ બન્યું. ચંદ્રિકા અને મહેન્દ્ર બંને ઊંઘમાં અને અંદર ગયાં. હવે સવાર થવા આગળું હોવાથી આગળ જવાનું માંડી વાળી હું પણ મારી હોસ્ટેલ તરફ પાછો ફર્યો.

*

*

*

ખદલપુર એ મોટું શહેર હતું. હજારો માણસો ત્યાં વસનાં હતાં. રાજકીય ક્ષેત્રનું એ મધ્યમિદુ હતું. તાર, ટપાલ, ટેલીફોન, ઇલેક્ટ્રીસીટી, મોટરો, ખસો, વગેરે હેઠામાં હેઠી હજારો સાધનો ત્યાં આગળ આગામ્ય થઈ પડ્યાં હતાં. મોટા મોટા અધિકારીઓ ત્યાં રહેતા હતા, લશ્કરી વડાની, ન્યાય ખાતાના વડાની, રેવન્યુ ખાતાના વડાની, વગેરે બધીયે મોટી મોટી કચેરીઓ ત્યાં હતી. શહેર પણ જોવા જેવું જ હતું. ધર્મોપાસનાર ધર્મધોકાર ત્યાં ચાલતો હતો. આખી દુનિયામાં ખ્યાતિ પામેલાં, જુદાં જુદાં રસાયનો અને વંદિત માટેનાં જખરદસ્ત કારખાનાં ચાલતાં હતાં. દુનિયાની મહાન સંસ્થાઓને પણ અહીંની સંસ્થાઓના અખ્યાતિની સલાહની જરૂર પડતી. એટલું જાણું આ શહેર આગળ પડ્યું હતું. શહેરની આજુબાજુ નાનાં નાનાં ઈંટલાંયે પરાં આવી રહ્યાં હતાં. આ પરાંમાંનું મોટામાં મોટું પડું તે સંધારી. ચંદ્રશંકર આ પરાંમાં રહેતા હતા. ચંદ્રશંકર પૈસે ટકે સુખી હતા, સંધારીમાં એમનું કુટુંબ આખરદાર ગણાતું હતું. ચંદ્રશંકર ગુજરાતી ચાર ધોરણનો અભ્યાસ કર્યા પછી સફ-

ભાગ્યે અગ્રેજી તથા ધોરણનો પણ અભ્યાસ કર્યો હતો. નાનપણમાં જ તેમના પિતાએ પાસે આવેલા બીજા પરાના એક ગૃહસ્થની દીકરી સુભદ્રા સાથે તેમનાં લગ્ન કર્યાં હતાં. લગ્ન વખતે સુભદ્રા પાંચ વરસની અને અંદ્રશંકર સાત વર્ષના હતા. તેમનાં લગ્ન તે વખતના સમાજને શોભે તેવી રીતે ધામધૂમથી ઉજવાયાં હતાં.

અગ્રેજી તથા ધોરણ લણ્યા પછી પિતાના એક ઓળખીતાની લાગવમથી અંદ્રશંકર એક સરકારી કચેરીમાં કારકુન તરીકે નિમાયા. સુભદ્રા તો કંઈયે લણ્યાં ન હતાં, છતાં પણ એ કરકસર સારી રીતે ગણનાં હતાં. નોકરીમાંથી પૈસો પણ ઠીક ઠીક ગમ્યાવી ગણ્યો હતો.

સંતાનમાં એક દીકરો અને બે દીકરી હતી. પરંતુ થોડા સમય પછી દીકરો અને એક દીકરી ત્યાં ચાલી નીકળેલા કોલેરાના રોગમાં હોમાઈ ગયાં. ફક્ત રહી એક જ દીકરી. અંદ્રશંકર સહેજ સુધરેલી વૃત્તિના ખરા. દીકરીનું નામ હતું અંદ્રિકા. જાણપણમાંથી જ તેનું સૌન્દર્ય દીપી આવતું હતું. તેના લગાવદાર ગાલ, લાલ લાલ હોઠ અને ચમકદાર આંખો જોઈને જ એ છોકરી જ્યાંતે નાનપણથી જ પ્રિય થઈ પડી હતી. સાધારણ રીતે સંતાનમાં ગરજની ઘાંટીમાંથી એક જ જાતી ગમેલી એ દીકરી અને તે પણ પાછલા વયની, એટલે તેને નાનપણથી માતાપિતાએ નિર્દોષ લાડ લડાવવા માંડેલાં. છોકરાંથી કંટાળેલાં પણ તેને રમાડવા લોભાતાં. તેની નિર્દોષ રમત, રમુજ સ્વભાવ અને હસમુધું વદન જોઈને હરકોઈને યાક ઉતારવાનું એ સાધન થઈ પડી હતી.

પાસેના એક નાના પરામાં સુધેશ કરીને જ્ઞાનદાની વાળા એક ભાઈ રહેતા હતા. એ ભાઈ અંદ્રશંકરની ઓફિસમાં એક સારી સત્તા ધરાવતા ઓફિસર હતા.

સુધેશ ઓફિસર હતા અને અંદ્રશંકર તેમના જ હાથ નીચે કારકુન હતા. ઓફિસર તરીકે એ અંદ્રશંકર ઉપર રૂઆળ પાડી શકે એમ હતા, છતાં સુધેશ તો પોતાના હૃદયમાં પોતાના હાથ નીચે નોકરી કરતા કોઈ પણ ગણ્યસને પોતાના નોકર ગણતા નહિ, એ તો એમની સાથે મિત્રભાવે જ વર્તતા. સ્વભાવે ધણી જ શાન્ત હતા. અંદ્રશંકર પણ સ્વભાવે તો શાન્ત જ હતા, એટલે આ જાનને દોરતી ઠીક જમી. સુધેશ અમલદાર હતા, છતાં તેમનામાં અમલદારશાહીનો એક પણ અંશ નહોતો. તે ગાંધીવાદથી પૂરેપૂરા રંગાએલા હતા. શુદ્ધ ખાદી જ પહેરતા અને તે પણ પોતાને જ હાથે કાંતેલી અને વણેલી. સુધેશની પત્ની સાધના ખરેખર સુશિક્ષિત અને શાન્તિની મૂર્તિ જ હતી. સુધેશને શોભાવે તેવી જ તેમની સ્ત્રી સાધના હતી.

તેમને મહેન્દ્ર કરીને એકનો એક જ પુત્ર હતો. પુત્રનો પ્રસવ થતાં જ એકે અમલદારને છાજે તેમ સુધેશે પોતાની ઓફિસમાં મિળ્યાની વગેરેમાં હીક હીક પૈસા વાપરી પોતાની ફરજ જામવી હતી. પૈસાનો તો તેમને તોટો જ નહોતો. માતાપિતા જાને ગાંધીયુગથી રંગાએલાં, અને ફળવણી પામેલાં હોવાથી મહેન્દ્રની ફળવણી વગેરે જાજતો ઉપર ખૂબ જ ચીવટ રાખતાં. આદર્શ માતા-પિતાની દોરવણીથી વર્ગમાં હમેશાં તેનો પહેલો જ નંબર રહેતો. નાની શાળાને છાજે તેવી સંસ્થાઓનો તે આગેવાન હતો.

સુધેશ અને ચંદ્રશંકરનો આ દોસ્તીનો સંગઠિત તેમનાં જાળકામાં પણ જીતર્યો. ઘણો ખરો ભાગ તેઓ ભેગાં જ રમતાં. ઢીંગલો ઢીંગલી પરખાવે, ધરસંસાર મંડાવે; કજીઓ વઢવાડ પણ કરે, રિસામણાં મનામણાં પણ થાય, અને ખીજે દિવસે પાછાં હતાં ત્યાં ને ત્યાં જ ભેગાં રમતાં થાય. આવી જોગની નિર્દોષ રમત હતી. આ જ રમતમાંથી ઉદ્ભવેલા પ્લેમને માટે ભવિષ્યમાં તેમને કેવાં દુઃખો સહન કરવાં પડશે તે તો ભાવિના ગર્ભમાં જ છુપાઓલું હતું.

ચંદ્રિકાની ઉંમર જ્યાં દ્યોક વર્ષની થઈ ત્યાં તો સુભદ્રાના મનમાં ચટપટી ઉત્પન્ન થઈ ચૂકી હતી. પરંતુ ચંદ્રશંકરના લાગવાની ખીકે દીકરીને પરખાવવાનો વિચાર, કેમ જાણે કેટલાંયે મહાભારત દુઃખ સહન કરીને પણ, જેએક વર્ષ તેણે સંધરી રાખ્યો. આખરે સુભદ્રાની ધીરજ ખૂટી. ચંદ્રિકા બહાર ગઈ છે એવો લાગ શોધીને તેણે ગભરાતે ગભરાતે ચંદ્રશંકરને પોતાનો વિચાર દર્શાવ્યો. ચંદ્રશંકર એમ કાંઈ કોધી નહોતા. પહેલાં તો એમણે ચંદ્રિકાના લગ્ન સંગઠે વાત જ કરવાની ના પાડી દીધી, પરંતુ સુભદ્રા દરેજો જ આ વિચાર રજૂ કરતી અને છોકરી જલુ મોટી થઈ ગઈ છે માટે જલદીથી પરખાવવી જોઈએ, નહિ તો આપણી આગરના કાંકરા થઈ જશે, વગેરે ચબ્દો કહી ચંદ્રશંકરના મનમાં પણ એ વાત ઠગાવી દીધી. ચંદ્રશંકર હવે ઓફિસનું કામ પૂરું થઈ રહ્યા પછી કોઈ લાયક વરની શોધ કરવા લાગ્યા.

એક જાનુ ચંદ્રિકા માટે લાયક વરની શોધ થાય છે, ત્યારે અહીં ચંદ્રિકા અને મહેન્દ્ર વચ્ચે પહેલાંની નિર્દોષ પ્રેમ મટી જઈ જાનેને જિંદગીની સમજણ આવતાં એકીસાથે જાનેએ જીવન જીવવું એવો સ્નેહ ઉત્પન્ન થાય છે. હવે ચંદ્રિકા અને તેનો આ મિત્ર મેટ્રિક સુધી તો આવી પહોંચ્યાં છે. કલાકો સુધી જાને વચ્ચે એકાન્તમાં ફરવા જઈ જાનેએ લગ્નજીવન કેવી રીતે મહાલવું એની ચર્ચા કરી કરે છે.

માનસસરની હંસલી સમી સોજ વર્ષની ચંદ્રિકા સાથે જ ચંદ્રિકા જેવી

હતી. બગીચામાં બે સાથે ફર્યા જતાં. એક દિવસે બગીચાના બાંકડા ઉપર એકાન્તમાં બંને બેઠાં હતાં, તેવે પ્રસંગે ચંદ્રિકાના મુખમાંથી એક પછી એક વાક્યો સરવા માંડ્યાં: “મહેન્દ્ર, તારા વિના તો મને ક્યાંયે ગમતું નથી. મને સતાવવામાં તને આનંદ થાય છે?”

જવાબમાં મહેન્દ્ર સદજ રિગત કરતાં તેને જનાવવા ખાતર બોલ્યો: “ચંદ્રિકા, અનંત આશાઓની વચ્ચે આ જીવન તો ઘણું જ ટૂંકું છે. સામરે જઈશ ત્યારે અત્યારનો તારો આ મહેન્દ્ર ક્યાં સતાવવા આવવાનો હતો?”

બીજીની સાથે પરણવાની વાત સાંભળતાં ચંદ્રિકા રિસાઈ ગઈ હોય તેવે અવાજે બોલી: “મહેન્દ્ર, જોજો તારી સાથે આજથી કેાઈ દિવસ પણ બોલું તો!” આમ કહીને તેણે મોં અવળું ફેરવ્યું.

બંનેને લાગતું તો હતું જ કે એ બેનાં એક બીજા સાથે લગ્ન થાય એવી સ્થિતિ જ નથી, કારણ કે એ બે જુદી રીતિનાં હતાં. મહેન્દ્રે ધીરે રહીને ચંદ્રિકાનાં મનામણાં કરાવ્યાં અને પાછો એમનો પ્રેમપ્રવાહ આગળ વધ્યો: “ચંદ્રિકા, હું તને ખરા દિલથી ચાહું છું. મારાં માતાપિતા તારી સાથે લગ્ન કરવાની ના પાડે એવાં છે જ નહિ અને મારે તો એ બાબતમાં પૂછવા જોઈતી પથ્થુ જરૂર નથી. ફક્ત પંચાત તારા જ તરફથી છે. આપણે લગ્નપ્રતિજ્ઞા બેઠાં જોઈએ એમ કરવા માટે જોઈતી તું ઉત્સાહી છે તેટલી જ મુશ્કેલીઓનો તારે સામનો કરવો પડશે, તેનો તું વિચાર કર્યો છે ખરો?” ચંદ્રિકા અવાક રહી.

મહેન્દ્રનો પ્રવાહ આગળ ચાલ્યો: “ધાર કે તારાં માતાપિતા માની જાય, પરંતુ સમાજ તારાં માતાપિતાની કેવી સ્થિતિ કરી નાખે?” મહેન્દ્રને ચંદ્રિકા સાથે લગ્ન કરવામાં કેાઈ પણ જાતનો વાંધો નહોતો, બિલકુલ એ તો એવું ઇચ્છતો જ હતો. પણ ચંદ્રિકાનાં માગ્યાને કેવીક મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડશે એ વિચારથી ચંદ્રિકાને તે અત્યારે સમજાવી રહ્યો હતો.

ચંદ્રિકાથી હવે તો ચૂપ ન રહેવાયું. મહેન્દ્રને લગ્નની વાત જ ઉડાવતો સાંભળ્યો ત્યાં તો તેની આંખમાંથી અશ્રુપ્રવાહ શરૂ થઈ ગયો. જરા સ્વસ્થ થઈ તે બોલી બહી: “તમે મારો ભય સહેજ પણ રાખો નહિ; અને મારે લગ્ન કરવાં તેમાં સમાજને શું લાગેવળગે છે? સમાજને પરણવું હોય તે વખતે સમાજ માથું ફેાડી લે. સમાજને મારી બાબતમાં માથું માંડવાનો હક્ક જ શો છે? અને સમાજ જોટલે જ શું? એનાં આગેવાનો કોણ? કૂતરાં આટલાં કાંઈ પહેલું લડતાં લડતાં જેમ વીણી ખાય તેમ એ આગેવાનો પણ કૂતરાંની પેઠે લડાઈ કરી, બીજાઓનું હરામતું વીણી ખાનારા સ્વાર્થપડિતો

હું, એ લોકોનું તો નામ લેતાંજ મારી જીભ ખંચકાય છે! રખેને એ જીભ અપવિત્ર થઈ જાય એવો મને લાગે લાગે છે. આપણા સમાજનાં કહેવાતાં આગેવાનો એટલે કાવાદાવા કરનારાં પાપનાં સાક્ષાત્ પૂતળાં! એ લોકો ગમે તેમ બોલે તોયે મારે તેમની પડી નથી. તેમને જેલમાં ધસડી જવાની મારામાં શક્તિ છે. મહેન્દ્ર, એમાં તમે લેશ માત્ર પણ ગભરાઓ નહિ. ઈશ્વર હમેશાં ન્યાયની સાથેજ રહે છે. સત્ય હશે તે તો ગમે તેવી કસોટીમાંથી પસાર થઈને પાછું આવી જમણાજ પ્રકાશથી ઝળકવાનું.”

મહેન્દ્ર તો આ વાણીપ્રવાહથી ચૂપજ થઈ ગયો. મહેન્દ્ર ગમે તે બોલતો હતો, છતાં પણ હૃદયના એક ખૂણામાં ચંદ્રિકાના જળની કસોટી પણ કરતો હતો. કસોટી કરવા જતાં તો એ ચંદ્રિકાજ થઈ ગયો. ચંદ્રિકાને એણે સ્વપ્ને પણ નહિ ધારેલી એટલી હિંમતવાળી જોઈ ખુશ થઈ ગયો અને બોલી બેઠ્યો : “હવે આપણો બેડો પાર છે, સત્યનોજ વિજય થશે. આપણે પરણીશું તેમાં કોઈ પણ જાતનો અન્યાય નથી. સત્યજ આખરે તરી આવશે.”

આ શબ્દો સાંભળતાં ચંદ્રિકાનામાં કેટલાયે ગણી હિંમત આવી પડી અને તેણે પણ ઉમેર્યું કે “હવે તો બેડો જરૂર પાર છે, સત્યનોજ જય થશે.”

અંધકાર ચવાતો સમય થઈ ગયો હતો, એટલે પોતે આ પ્રગણે ખુલા હૃદયથી પોતપોતાના વિચારો દર્શાવી આનંદથી વેંત વેંત છાતી કુલાવતો ધર બળી આવી નીકળ્યાં.

બન્નેઓ છોડવા પછી બેમાંથી એકને પણ ખચર નહોતી કે ઘેર જતાં પારજ તેમને માટે ભાવિના ગર્ભમાં શું શું લખાઈ રહ્યું છે.

ચંદ્રિકા ઘેર ગઈ કે તરતજ તેને ફ્રેસવાવી તેની માતાએ એક ચોરડામાં ધાલી સાંકળ વાસી દીધી. આપવાત કર્યા સિવાય હવે એકે ઉપાય તેને જાણી રહ્યો નહોતો. તેના મનમાં થયું કે આમાંનું મેં સંહેજ પણ જાણ્યું હોત તો કંઈક ઉપાય થાત. પરંતુ હવે તો ખલાસ! એકજ ઉપાય જાણી રહ્યો છે અને તે ફક્ત આપવાત કરવાનોજ. આપવાતનો વિચાર માત્ર આવતાંજ તેને કમકમોટી છૂટી ગઈ, પસીનાથી રેખાંજ થઈ ગઈ. આપવાત ને કરે તો તે મહેન્દ્રને બેવફા થઈ જણાય, કારણ કે બંનેએ એકબીજાને પરણવાનું વચન આપ્યું છે. આ વચનથી ને એ જાણાએલી નં હોત તો કોઈ પણ જાતની શંકા સિવાય તેણે આપવાત કર્યોજ હોત.

ચંદ્રિકા અને મહેન્દ્ર વચ્ચે રહેલ જામતો જાય છે એવી સંહેજ મંદ્ર આવતાંજ તેની માતા સુમત્રા ચંદ્રિકાના લગ્ન વિષે તનતોડ મહેનત કરી રહી.

હતી. કોણ જાણે તેના હૃદયમાં કેવું ચે અનિષ્ટ તત્ત્વ પેસી ગયું કે એક પાડોશીની છોકરીને તેમના જસુસ તરીકે રાખી. આજ સુધીની એકે એક વાતની ખાતમી આ નિષ્કુર જસુસ સુભદ્રાને પહોંચાડતી હતી. આ છોકરી સાધારણ રીતે ચંદ્રિકાને મન બેનપણી જેવી હતી, એટલે કોઈ કોઈ વખત નેને ખુલ્લે દિલે વાતો પણ કરતી. આ છોકરી ઉપર ચંદ્રિકાને સહેજ પણ વહેગ ગએલો નહિ.

રોજ ખગીઆમાં જઈ ઉલ્લા અઠવાડિયાથી મહેન્દ્ર અને ચંદ્રિકા લગ્ન વિધેના પોતાના નિશ્ચયે એકજીમ્મને સંભળાવતાં હતાં. એ વાતની ખાતમી મળતાં સુભદ્રા ચોંકી ઊઠી. આમાંની કોઈ પણ જાતની વાત અત્યાર સુધી સુભદ્રાએ ચંદ્રશંકરને કરેલી જ નહિ. ઉવટના દિવસોમાં ચંદ્રશંકરે જ્યારે આ વાત સંભળી ત્યારે તે પણ ગભરાઈ ગયા. તેમના હોશકોશ ઊઠી ગયા, પોતાની આગર જશે એ બચ્ચી બે ચાર દિવસમાં તો તેમનું શરીર પીયળાના પીળા પાન જેવું થઈ ગયું. જેમ તેમ કરીને પણ એક વર, જેને માટે આજ સુધી તે તપાસ કરતા હતા, તેની સાથે એકદમ ચોક્કું બેસાડી દીધું અને લગ્નની તૈયારી એકદમ કરી દીધી, અને તે પણ એવી છૂપી રીતે કે મહેન્દ્રને અને ચંદ્રિકાને તેની સહેજ પણ ખબર પડી નહિ.

જસ, હવે તો કહેવું જ શું? જન આવી ગઈ, વર મોંઘરામાં બેસી ગયો, કન્યાને પધરાવવાની વાત આવી. ચંદ્રિકાના જળનો પરચો ચંદ્રશંકરને પહેલેથી જ હતો, એટલે એમણે બે ચાર અલમરત જુવાનિયાઓ સાથે જઈને ચંદ્રિકાને જળાત્કારે મોંઘરામાં આણી અને ફેરા ફેરડાવ્યા. જસ, લગ્ન પૂર્ણ થયું. કોલેરાનો રોગ ફરીથી શરૂ થઈ ચૂકેલો હતો, એટલે સમાજના જવા માણસો આવેલા નહિ. ફક્ત કોઈ ૨૩યો ખડયોજ લગ્ન વખતે મંડપમાં આવેલો. આખો સમાજ આખો હોત તો તમાસો જેવા જેવો થાત.

લગ્ન તો થઈ ગયાં. ધીરે ધીરે આખા સમાજમાં ચંદ્રિકા અને મહેન્દ્ર વચ્ચેના પ્રેમસંબંધની અને કેવી રીતે આ બીજી વર સાથે લગ્ન થયાં એ બધી વાતો હરરોજ ચર્ચાવા માંડી. આમ પણ ચંદ્રશંકરની આગરના કાંકરે કાંકરા થઈ જ ગયા. ઘણા તો મોંઝે ચઢીને કહેવા લાગ્યા. પણ હવે ચંદ્રશંકર શું કરે? તેમના મનમાં પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. દીકરીની મરજી વિરુદ્ધ તેનાં લગ્ન કર્યાંથી પણ આગર તો ગઈ, લગ્નને જલ્દે લવાડા થયા. તેઓ ખુશ જ રાયા. ચંદ્રિકાનાં લગ્ન મહેન્દ્ર સાથે જો થવા જ દીધાં હોત તો ચંદ્રિકાનું મન તો ન કચવાતો સમાજ તો તે વખતે પણ સિદ્ધાન્તને કારે મૂકી પોતપોતાને ફાવતું બોલત જ.

સમાજની કહેવાતી રૂઢિ પ્રમાણે ચંદ્રિકાનાં લગ્ન તો થઈ જ ગયાં, પરંતુ

તેને તરત સાસરે વળાવવાની હિંગત કાઢનામાં ન હતી, ઝોટલે એ વાત પડતી મુકાઈ. કોલેરા પોતાની પાંખ પ્રસરાવી જ રહ્યો હતો. -દશેક દિવસ પછી એકા-એક ખગર આગ્યા કે ચંદ્રિકાનો વર કોલેરાના રોગમાં ઝડપાઈ ગયો. જસ, હવે તો ચંદ્રિકાનાં માતાપિતાના પથ્થાત્તાપનો પાર જ ન રહ્યો, અને જાણે પોતે બળજબરીથી આદરેલા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાને કલાકો સુધી મૂર્છાવશ રહ્યાં.

*

*

*

૩૪, ફર્ગુસન કોલેજ હોસ્ટેલ,

મોહનભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ

પૂના ૪

—*—

અસ્પૃશ્યતા

આપણે આપણા દેશી ભાઈને અડકતાં અભડાઈ જઈએ છીએ અને નાહવાની જરૂર માનીએ છીએ. વળી આ લોકો, જેને અંત્યજ કહેવામાં આવે છે તે, તો આપણા ધર્માના જ છે. તેઓને સ્પર્શ કરતાં જો આપણે અભડાઈ જતાં હોઈએ તો પરધર્મીનો સ્પર્શ કરતાં કેમ અભડાતાં નથી, તે સમજાવું મુશ્કેલ છે. વળી ટેડનો સ્પર્શ થયો હોય તો મુસલમાન ભાઈનો સ્પર્શ કરવાથી પવિત્ર થઈ જવાય, એ તે કંઈ જાતનો ધર્મ?

અસ્પૃશ્ય કાણ? આત્મા કે દેહ? ભંગી લોકો સૌચ ઉપાડે છે. શું આ પુણ્યકાર્ય માટે તેઓને દેહ અસ્પૃશ્ય ગણાય? જો તે આ પુણ્યકાર્ય માટે અસ્પૃશ્ય ગણાતા હોય તો આપણી માતાઓ આપણા જાળપણમાં આપણું સૌચ ઉપાડે છે, માટે શું તેઓને અસ્પૃશ્ય ગણીએ છીએ? કદી નહિ. તો અંત્યજને અસ્પૃશ્ય શા માટે ગણવા? શા માટે તેઓ અસ્પૃશ્ય હોવા જોઈએ?

સૂર્યનારાયણને આપણે પૂજીએ છીએ, કારણ કે તે પોતાના તેજસ્વી પ્રકાશથી આખી દુનિયાને સ્વચ્છ બનાવે છે; પણ અંત્યજો ગામ સ્વચ્છ કરે છે, ત્યારે તેઓને અસ્પૃશ્ય ગણાવું અને ગામગદાર રહેવું પડે છે! જેઓ ગામ સાફ કરી તંદુરસ્તી-નિદ્રા સંભાળવાનું સાધન-વધારે છે, તેઓને જ ગામમાં રહેવાનો હક્ક નહિ! એ તે કેવો ન્યાય?

કદાચ કોઈ કહેશે કે હમેશાં આનાં ગદાં કામ કરવાથી તેઓનો આત્મા પણ મલિન થઈ ગયો છે. આ શું સાચી વાત છે? આનો જવાબ જેઓના મનમાં આ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે તેઓએ વિચારવાનો છે. આપણે જો વિચારીશું તો માલમ પડશે કે ધણી દરિજાનો ભક્ત છે. વળી હાલમાં ભક્તિભાવ વ્યાપ્તિ

કરતાં પણ અંત્યજોગાં વધારે દેખાય છે. વળી સમાજમાં કહેવાતા મોટા શેડીઆઓ વેશ્યાઓને ત્યાં ભરાઈ રહી મદિરાની લહેજત ઉડાવતા કેવાં કુર્મો કરે છે તેનો ખ્યાલ કરજો! શું તેઓનો આત્મા મલિન નથી બનતો? શું તેઓ પાપ નથી કરતા? આનો અર્થ એ જ કે હિંદુ ધર્મ સગવડિયો ધર્મ થઈ ગયો છે. પૈસાદાર લોકોને અસ્પૃશ્ય ગણનાર લોકોની શી દશા થાય? પૈસાદાર શેડીઆઓ અંત્યજો પાસે પોતાને મનપસંદ કામ કરાવે છે, અને ન્યારે તે અંત્યજ પૈસા માગવા જાય છે ત્યારે તેને ધુત્કારી કાઢે છે, તેને બે ચાર ચોપડી દે છે! આ બધું તેઓ પૈસાને જોરે કરે છે. પણ ગરીબ લોકો કાંઈ બોલતા ન હોવાથી-તેઓના ઉપર જુલમોનો વરસાદ વરસાવે છે. આવો વરસાદ વરસાવનાર લોકો મનમાં સાચા ધર્મનો વિચાર પણ નથી કરતા. આ શું ન્યાય કહેવાય? આ શું ધર્મ કહેવાય? ખરેખર નહિ જ.

ન્યારે કાંઈ દેડ કે બંગી ગામમાં આવે છે, ત્યારે સમાજને માનેલા 'ધાર્મિક લોકો' અભડાઈ ન જાય, એટલા માટે 'છેટે રહેજો, માથાપ!' એવી તેણે જુઓ પાડવી પડે છે. ગામલોકો શું તેમનાં માથાપ છે? તો તો એ ગામલોકો પણ દેડ કે બંગી થયા! સમાજે તેમની કેળવણી, અન્ન, રહેઠાણ, વગેરે માટે શી વ્યવસ્થા કરી છે? તેઓનાં એકાં ધાન તેમણે ખાવાં પડે છે! કાંઈ ધાર્મિક પુરુષ પોતાનું પવિત્ર (?) બોજન લેતો હોય તે વખતે અંત્યજોનો અપવિત્ર (?) અવાજ પણ ન સંભળાવે જોઈએ!

બીજા સૌ લોકોની પેઠે અસ્પૃશ્યોને પણ પાણીની તરસ લાગે છે અને તેઓ પણ કૂવામાંથી પાણી ખેંચી શકે છે, છતાં પાણી માટે તેમને કૂવા પાસે પણ જવા દેવામાં આવતા નથી! તેઓને કૂવા આગળ કલાકો સુધી જલા રહેવું પડે છે, છતાં તેમને કાંઈ ઘડો પાણી જલદી આપવું નથી. તેમને કેટલાય પુણ્ય(?)પુરુષોનાં અપમાનો સહન કરવાં પડે છે! સ્વમાન જેવું તો તેમને હોય જ નહિ, કારણ કે તેઓ ગરીબ છે. 'ગરિબી સ્વમાન જીતી શકે છે,' એ કથન અહીં સત્ય છે. આવા કેટલાયે જુલમો તેમના ઉપર થાય છે! આવાં કેટલાંય પાપો આપણે કરીએ છીએ! પરિણામ? પરિણામ માત્ર એટલું જ કે તેઓ ખ્રિસ્તી બની જાય છે! કોનો વાંક? 'હરિજનો' ઉપર અત્યાર સુધીમાં એટલો જુલમ થયો છે, એટલો અન્યાય થયો છે કે તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યાથી પણ તે પાપ ધોવાય તેમ નથી. ગાંધીજીનું પ્રાયશ્ચિત્ત! ગાંધીજીના ઉપવાસ! ઠક્કરબાપાની સેવા! આ બધું પણ આ પાપના પ્રાયશ્ચિત્ત માટે તો આપ્યું જ છે. તેઓને ગામમાં લાવી તેમનો ઉપકાર માની તેઓને પૂજવાથી

કાંઈક પ્રાયશ્ચિત્ત થાય એમ છે! ત્યારેજ ગાંધીજીનું સ્વપ્ન ફગશે, અને હિંદને બોંધવું સ્વરાજ્ય મળશે.

મહાત્માજી કહે છે કે હિંદુ સમાજમાં અસ્પૃશ્યતા જ્યાં સુધી ધરાદાપૂર્વક ધર્મ મનાય છે, અસંખ્ય હિંદુઓ અંત્યજને અડકવામાં પાપ માને છે, ત્યાં સુધી હિંદને સ્વરાજ્ય મળવું તદ્દન અશક્ય છે. યુધિષ્ઠિરે કૂતરા વિના સ્વર્ગમાં જવાની ના પાડેલી, એ યુધિષ્ઠિરનાજ વંશજો આપણે હિંદુઓ અંત્યજને મૂકીને સ્વરાજ્ય કેમ મેળવી શકીશું? જે ગુના પ્રત્યે આપણે સસ્તનતને રાક્ષસી માનીએ છીએ એવો ક્યો ગુનો આપણે અંત્યજને પ્રત્યે નથી કર્યો? ખરેખર હિંદુ ધર્મમાં આ મહાપાપ છે અને તે મહાપાપનું નિવારણ કરવું એ ખરેખર ધાર્મિક મનુષ્યની ફરજ છે.

ગંગાધર

નરવરલાલ ગોરધનદાસ પટેલ

સ્વ. મોતીભાઈ ન. અમીન સ્મારક ફંડ

કુલ ફાળાની લખણી રૂ. ૨૪૦૯૧-૭-૦ + શિ. ૫૪૬૧

રોકડ રકમ રૂ. ૧૫૭૩૫-૭-૦

૨૩૯૮૮-૭-૦ ગયા ગોપના અંકમાં જણાવેલા

- *૨૫ શ્રી. ખોડાભાઈ સોમાભાઈ દેસાઈ (નડિયાદ), પાલણપુર
- *૨૫ „ ગોવર્ધનભાઈ કદાનદાસ અમીન, સિનેર
- *૨૪ સ્વ. ચીમનલાલ કિરપાશંકર દવે, હા. પ્રભુપ્રસાદ નારણજી દવે (પહેલાં શ. ૧૦૧ લખાવેલ, તે ઉપરાન્ત આળ્યા તે) આણંદ
- *૧૫ દિ. બ. અંબાશંકર ઉ. મલજ, ભરૂચ
- *૧૦ „ લક્ષ્મીભાઈ લખાભાઈ પટેલ, (પહેલાં શ. ૧૫ લખાવેલ, તે ઉપરાન્તના) આણંદ
- *૫ „ ચીમનભાઈ હરિભાઈ અમીન, વરણાગા
- *૨ શ્રી. લાલાજી રણછોડભાઈ પટેલ (ત્રાણા), નંડિયાદ
- *૨ „ છોટાભાઈ ઝીણાભાઈ પટેલ (પેરડા), નંડિયાદ

૫૪૬૧ શિલિંગ કમ્પાલા(આફ્રિકા)માંથી નીચે પ્રમાણે:

- ૧૦૦૦ શ્રી. એસ. વી. પટેલ ૭૫૦ શ્રી. અમીન ડી. એમ. મનસવી
- ૫૦૧ „ આઇ. વી. પટેલ (મનસવીની કંપની તરફથી)

૫૦૦ ડો. મૂળજીભાઈ એમ. પટેલ	૨૦૦ શ્રી. જોઠાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ
૨૭૫ શ્રી. કાળીદાસ આઈ. „	૧૭૫ „ અંબાલાલ શંકરભાઈ „
૨૫૧ „ મગનભાઈ એમ. „	૧૫૧ „ હરિભાઈ વી. પટેલ,
૨૫૦ „ સુનીભાઈ બી. „	ખાર-એટ-લો.
એડવોકેટ	૧૫૧ „ મેંચો ટ્રેડીંગ કંપની
૨૦૧ „ છોટાભાઈ જુલાભાઈ પટેલ	૧૫૧ „ સી. પી. દલાલ
૨૦૧ „ કે. કાલાપશી (ગોશ્વા	૧૦૧ „ ચંદુલાલ આર. પટેલ
કંપનીવાળા)	૧૦૧ „ ડી. આર. પટેલ .
૨૦૧ શ્રી. રણજીભાઈ ઉ. પટેલ	૧૦૧ „ નાથાભાઈ અંબાલાલ „
૨૦૦ „ સી. જે. અમીન	
ચરોતર એલ્યુકેશન સોસાયટી,	આશાલાલ નરસિંહભાઈ પટેલ,
આણંદ, તા. ૧૦ : ૨ : '૪૦	મંત્રી, ૨૧. મો. ન. અમીન સમારક ફંડ

—

જાણવાનેગ

૧૫. બ્રિટિશ હિંદુસ્થાનમાં ખેતી માટેનાં ઢોર

ખેતી માટે લાયક ઢોર ૯,૪૯,૦૦,૦૦૦ છે. તેમાંથી હાર ખેંચનાર વગેરે ૨૫ ટકા અને વૃદ્ધ, અશક્ત, ગિમાર, વગેરે ૨૫ ટકા બાદ જતાં ૨,૨૪,૫૦,૦૦૦ ઢોર બાકી રહે. ખેડવાની જમીન ૨૨,૮૦,૦૦,૦૦૦ એકર છે, એટલે સરેરાશ ૧૯ એકરે બળદની ૧ જોડ પડી. આથી ખેતી જરાજરા થાય નહિ અને તેથી પાક બહુ ઓછો આવે. નીચે આપેલું બીજા દેશોના પાકનું પ્રમાણ જોતાં હિંદુસ્થાનના પાકનું પ્રમાણ છેક નીચે છે :

૧૬. પાકનું પ્રમાણ

ધર્લ પાકે દર એકરે :

દેશ	જુલલ ધર્લ	દેશ	જુલલ ધર્લ	દેશ	જુલલ ધર્લ
ડેન્માર્કમાં	૩૩	ગ્રેટ બ્રિટનમાં	૨૯.૮	સ્પેનમાં	૧૪
સ્વિટ્ઝર્લેન્ડમાં	૩૨.૫	મિસરમાં	૨૯	યુ. સ્ટેટ્સમાં	૧૪
જાપાનમાં	૩૨	સ્વીડનનોર્વેમાં	૨૩	ઇટાલિમાં	૧૩.૭
હોલેન્ડમાં	૩૦	કેનેડામાં	૧૭	ફ્રાન્સમાં	૧૩.૫

ત્યારે હિંદુસ્થાનમાં દર એકરે ધર્લ પાકે ૧૧.૫ જુલલ !

(ભાઈ વાલજી ગોવિંદજી દેસાઈએ લખેલું 'ગોરક્ષાકલ્પતરુ,' પૃ. ૩૩)

૧૭. મરણપ્રમાણ

જોરાક પૂરતો નહિ મળવાથી અને બીજાં કારણોથી હિંદુસ્થાનમાં જાળ-મરણનું પ્રમાણ અપડર છે :

દર હજારે ન્યુઝીલેન્ડમાં	૩૨	આયર્લેન્ડમાં	૧૨૩
હોલેન્ડમાં	૫૦	ડેન્માર્કમાં	૧૩૫
યુ. સ્ટેટ્સમાં	૫૬	સ્કોટલેન્ડમાં	૧૪૫
સ્વીડનનોર્વેમાં	૧૦૨ *	ગ્રેટબ્રિટનમાં	૧૭૨

હિંદુસ્થાનમાં દર હજાર જાણકે ૨૬૧ મરે છે. કુલ વસતિમાં મરણપ્રમાણ દર હજારે ન્યુઝીલેન્ડમાં ૧૦, ઇંગ્લેન્ડમાં ૧૪ અને હિંદુસ્થાનમાં ૩૮ છે. (પૃ. ૩૬)

ઇંગ્લેન્ડમાં મરેરાશ આયુષ્ય ૪૫ અને હિંદુસ્થાનમાં ૨૪ વર્ષનું છે.

૧૮. ગુજરાતની અભણતાના ચિંકાવનારા આંકડા

ગુજરાતભરમાં કુલ અભણ અને ૧૫ વર્ષ ઉપરનાં અભણ સ્ત્રીપુરુષોની સંખ્યા જિલ્લાવાર નીચે મુજબ છે :

જિલ્લો	કુલ વસતિ હજારમાં	કુલ અભણ	સેંકડે ટકા	૧૫ વર્ષ ઉપરના અભણ હજારમાં	સેંકડે ટકા
અમદાવાદ	૬૨૪	૮૦૪	૮૮	૪૭૬	૫૨
ભરૂચ	૩૩૪	૨૭૨	૮૧	૧૫૪	૪૬
ખેડા	૭૪૨	૬૫૦	૮૭	૩૮૦	૫૧
પંચમહાલ	૪૫૪	૪૨૧	૯૨	૨૨૬	૫૦
સુરત	૬૯૪	૫૭૮	૮૩	૩૨૫	૪૬
કુલ	૩૧૪૮	૨૭૨૫	૮૬	૧૫૬૪	૫૦

૧૯. હરિજન બાળકોની કેળવણી

જિલ્લો	રફલ બોર્ડની શાળાઓની કુલ સંખ્યા	હરિજન બાળકોની હાજરીવાળી શાળાઓ	સેંકડે ટકા	હરિજન બાળકોની સંખ્યા
ભરૂચ	૩૫૫	૩૪૦	૯૫	૧,૪૦૦
અમદાવાદ	૪૮૮	૩૭૫	૭૭	૧,૨૦૦
પંચમહાલ	૨૧૮	૧૨૦	૫૬	૬૫૧
ખેડા	૩૭૫	૧૦૦	૨૬	૭૦૦

ખેડા જિલ્લો સૌથી પાછળ છે. ગુજરાતમાં સુરત અને નવસારી પ્રાન્તમાં હરિજન બાળકો વધેથી શાળાઓમાં રચણ પામી ચૂક્યાં છે.

અંથપરિચય

૨૩. કલ્કી અથવા સંસ્કૃતિનું ભાવિ, તારાગૌરી સ્મારક માળા અંથ-
 ૧ : મૂળ લેખક-સર સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન; અગ્રેજીમાંથી અનુવાદક-નગીન-
 દાસ પારેજ; પ્રકાશક-ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ, પ્રાપ્તિસ્થાન-નવજીવન
 કાર્યાલય, અમદાવાદ અને મુંબઈ ૨; પૃષ્ઠ ૩૩ + ૧૨૭, કિંમત દસ આના. આ
 પુસ્તકના લેખક જગમોહન દર્શનશાસ્ત્રના પ્રખર પંડિત છે, એટલે તાત્ત્વિક
 દૃષ્ટિએ ધર્મ, જીવન અને સંસ્કૃતિનું સમર્થન તેમણે આ પુસ્તકમાં કર્યું છે.
 ‘કલ્કી અથવા સંસ્કૃતિનું ભાવિ’ એ નામ જ પુસ્તકનું વસ્તુ સૂચવે છે.
 પુસ્તકમાં આધુનિક જગતની ધાર્મિક, આધ્યાત્મિક, આર્થિક, સામાજિક, કૌટુંબિક
 અને રાજકારણીય પ્રવૃત્તિઓનું અવલોકન પ્રથમ કરેલું છે અને તેમાં રહેલી
 આપણને યાત અને અઘાત એવી બિજુપો તરફ આપણું ધ્યાન ખેંચ્યું છે.
 આધુનિક જગતના સર્વદેશીય અજંપાનું-જે પરિવર્તનકાળનું લક્ષણ છે-,
 લગ્નજીવનનું તથા આર્થિક અને રાજકીય અસ્થિરતાનું કારણ એ આપણો
 તે તે જીવનની અધૂરી, અપૂર્ણ, સંકુચિત કલ્પનાને તથા મગજણને આભારી છે.
 અત્યારની રાષ્ટ્રત્વની સંકુચિત ભાવના, ધર્મ-, જીવન-, અને સંસ્કૃતિ-વિનાશક
 મુદ્દોનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે, નીતિની દૃઢી ભાવના નૈતિક અધોગતિનું કારણ
 છે, યંત્રવાદનો અધૂરી સમજણવાળો ઉપયોગ આર્થિક-મંદોનું કારણ છે,
 સંપત્તિનો લોક જીવનશુષ્કતાનું કારણ છે. આ અને બીજી બિજુપો દૂર કરવી
 હોય તો સમગ્ર જીવનને જોઈ આધ્યાત્મિક પાપરીએ લેણ જવું, જોઈએ. મનની
 વિશાળતા, રાષ્ટ્રત્વની જોઈ અને જાહોળી ભાવના તથા હરકોઈ દેશના વા
 જાતિના માનવ પ્રત્યેનો અખૂટ પ્રેમ, એજ આ સર્વકલહ તથા અજંપાને મટાડી
 શકે એમ છે. આ રીતે પુસ્તક આ યુગ વિષે આત્મહત્વના વિચારો રજુ કરે
 છે અને જડવાદને રચાને અધ્યાત્મવાદની અનિવાર્ય જરૂર સૂચવે છે. શ્રી. કાકો-
 સાહેબ કાલેલકરનું ત્રિકાલરૂપર્શી વિહંગાવલોકન તથા લેખકનો દૃઢ પરિચય
 પુસ્તકની સર્વાંગસુંદરતામાં વધારો કરે છે. આવા ઉચ્ચ વિચારો અનુવાદક
 ગુજરાતી ભાષામાં સારી રીતે ઉતારી શક્યા છે. આવા અનુવાદો આવકારદાયક
 છે. તેજ ગુજરાતી ભાષાને વધુ સમૃદ્ધ બનાવવામાં મદદ કરશે. ઈ..

૨૪. શ્રીમદ્ભાગવત (ગુજરાતી જાયાનુવાદ), જગનાદાસ લગવાનદાસ
 સ્મારકમાળા અંથ-૨૧ : સંપાદક-ગોપાલદાસ જીવાભાઈ પટેલ; પૃષ્ઠ
 ૫૬ + ૫૧૬, કિંમત દોઢ રૂપિયા.

આજે જ્યારે કલિયુગનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તી રહ્યું છે, ત્યારે માનવીના

ઉદ્ધારને મદદ કરનાર, પોતાની સંસ્કૃતિથી વિખેદ પામીને સંસ્કૃતિદુર્બળ બનેલી આપણી આધુનિક પ્રજાનામાં ભક્તિભાવના રેડી, આપણી અસલની સંસ્કૃતિનો પરિચય કરાવનાર શ્રીમદ્ભાગવતનું આ નવીન સંસ્કરણ ખરેખર આવકારને પાત્ર છે.

આર્ય પ્રજાનો પરમપુરુષાર્થ મોક્ષપ્રાપ્તિનો છે. સર્વત્ર પરગાત્રગતત્ત્વ વિલસી રહ્યું છે. એ તત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કરી મોક્ષ મેળવવાના મુખ્ય ચાર માર્ગો છે : જ્ઞાનમાર્ગ, યોગમાર્ગ, કર્મમાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગ. આ ચારેમાં કલિયુગના માનવી માટે ભક્તિમાર્ગ સૌથી વંધારે યોગ્ય અને સરળ મનાયો છે.

આપણા આ પૌરાણિક ગ્રંથનો સંપાદક હાયાનુવાદ કર્યો છે. મૂળ ગ્રંથનો કદમાં ફક્ત પાંચમો ભાગ બન્યો છે, છતાં તેમાંથી કાષ્ઠ પથ અગત્યનો ભાગ બાકી રહેવા દીધો નથી. આધુનિક જમાનાને લક્ષમાં લેઈ નવીન સંસ્કરણ કરવાનો આ પ્રયત્ન ખરેખર પ્રશંસનીય છે. ભાષામાં ગ્રંથની પ્રૌઢતા અને ગંભીર પૂરેપૂરું જળવાયું છે.

ભક્તલુદ્ધતેના ચારસો મળેલો હોવાથી અને સત્સંગ સેવેલો હોવાથી અનુવાદકે વાંચતાં અને અનુવાદ કરતાં અનહદ આનંદ અનુભવ્યો છે. એમના એ સ્વાનુભવનો ઉદ્દેશ કરીને તેઓ જણાવે છે કે, “ઉત્તમ ગ્રંથોનું લક્ષણ માત્ર એ જ નથી કે, તે આપણને ફરી ફરીને વાંચવા ગમે. સુંદર નવલકથા પણ ફરી ફરી વાંચવી ગમે. એ ઉપરાંત એક લક્ષણ હોય તો જ ઉત્તમ કહી શકાય. અને તે લક્ષણ તેમની અર્થધનતા. જેમ વાદે વાદે તત્ત્વ બોધ થાય છે, તેમજ પારાયણે પારાયણે જે ગ્રંથ તત્ત્વબોધ અને અર્થનું ઊંડાણ વધાર્યા જ કરે એવા અર્થધન ગ્રંથને જ ઉત્તમ કહી શકાય” (ઉપોદ્ધાત પૃ. ૪).

ભાગવત-ગ્રંથનો પ્રકારનો ગ્રંથ હોવાથી અનુવાદકે આનંદ પ્રાપ્ત કર્યો છે અને આધુનિક યુગના કેળવણીવાળા વર્ગને એ આનંદમાં સમભાગી બનાવવાનો હેતુ રાખ્યો હોય એમ લાગે છે. આ ગ્રંથનું અધ્યયન કરી ઝોગાંથી આનંદ મેળવનાર તથા સાર મહણ કરનાર એક પણ કેળવણીવાળો યુવક નીકળશે તો અનુવાદકની મહેનત સફળ થયેલી લાગશે. આ સંબંધે એક મુશ્કેલી તો રહે એમ લાગે છે. પૂર્વ જન્મના સંસ્કારોનો તેમજ સત્સંગનો અભાવ હોવાથી અને હાલના ધાંધળીયા વાતાવરણમાં જીવન વ્યતીત કરવાનું હોવાથી હાલનો યુવક આ ગ્રંથના તાર્ત્વિક વિભાગને સમજી, ભક્તિપ્રસન્નો આનંદ લૂંટી શકશે કે કેમ એની સહેજે શંકા ઉત્પન્ન થાય છે. દરેક કેળવણીવાળા યુવકને કેંઈ નહિં તો ધર્મના પ્રાયશ્ચિક સંસ્કાર તરીકે આ ગ્રંથ વાંચી જવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે.

બેકવેટ'માં દહેણું વાક્ય કે-વિચારનું સૌન્દર્ય આકૃતિના સૌન્દર્ય કરતાં વધારે જાદુઈ અસર ઉપજાવે છે-એ મને વધારે સ્પષ્ટપણે સમજાય છે. . . . આ પુસ્તકના એકે એક પાનામાંથી હું ઉતારા આપી શકું, અને એકે એક પાનેથી કોઈ સુંદર અને પ્રેરક વિચાર શોધી શકું' (પૃષ્ઠ ૧૧). આ અનુવાદ વાંચવાથી પણ એ વાત સાચી રીતે સમજી શકાય છે. અનુવાદ સરળ છે અને ભાષા કિશોરલાલ તો શબ્દો પણ તોળી તોળીને મૂકે છે, એટલે મુગમ પણ થયો છે." પહેલી આવૃત્તિમાં લેખકનું નામ 'ખલિલ ગિધાન' આપ્યું હતું. પણ શુદ્ધ ઉચ્ચારની ખગર પડતાં આ આવૃત્તિમાં 'ખલિલ જિધાન' આપ્યું છે. એ પુસ્તકની આ બીજી આવૃત્તિ છે, અને એજ એની લોકપ્રિયતાનું પ્રમાણ છે.

ઉપરનાં ત્રણ પુસ્તકોના પ્રકાશક-નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ.

૨૭. મોડર્ન ડીઝાઈન્સ: કર્તા-ડી. એસ. પટેલ, ડોઈગ માર્સર, અલીદીના વિશ્રામ હાઇ સ્કૂલ અને ગવર્નમેંટ ઇંગ્લિયન ગર્લ્સ' સ્કૂલ, મોમ્બાયા; પબ્લીશર્સ - મોડર્ન સ્ટુડિયો, પો. બો. ૬૨૬, મોમ્બાયા; હિંદુસ્થાનમાં મળવાનાં ઠેકાણું - સેન્ટ્રલ કેમેરા ક્લબ, ૪૪૮, સેન્ટ્રલસ્ટ્રીટ રોડ, મુંબઈ; રિયલ સ્ટુડિયો, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ; મોડર્ન પબ્લીકેશન્સ, પિકચર હાઉસ, ગદ્દુધા, તા. નડિયાદ; કિંમત દેશમાં રૂ. ૧-૪-૦, પરદેશમાં શિ. ૨. ચિત્રચાળાના વિદ્યાર્થીઓને ચિત્રકળામાં ઉપયોગી થઈ પડે તેમજ ભરતગૂંચણનું કામ કરનારને, ખાસ કરીને બેનોને ઉપયોગી થઈ પડે એવા બેવડા હેતુને લક્ષમાં રાખીને આખા પૃથ્વીના ૨૪ સુંદર ડિઝાઈનો આપેલા છે અને તેને માટે જોઈતી ચોગ્ગ માહિતી અને સૂચનાઓ પણ આપેલી છે. એ બધા ડિઝાઈનોના ખર્ચોક પાછળ પરદેશમાં થયેલા ખર્ચ તરફ દૃષ્ટિ રાખીએ તો પુસ્તકની કિંમત જાદુ ની ગણાય. આશા છે કે ચિત્રનો અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ અને ભરતગૂંચણનું કામ કરતી બેનો આ પુસ્તકનો લાલ લેશે.

*

(૮) શ્રી માંડવીની પોળ પંચાલ સેવા સમાજ, અમદાવાદ, વાર્ષિક અહેવાલ તથા રિપોર્ટ, વિક્રમ સંવત ૧૯૯૫.

(૯) ખાનકુવા સેવામંડળ (પ્રથમ વર્ષનો અહેવાલ, ૧૯૩૯).

(૧૦) ગૂજરાત વ્યાયામ પ્રચારક મંડળ, ચોથા વર્ષનો હેવાલ, ઇ. સ. ૧૯૩૯; તથા પાંચમી પત્રિકા, ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૦.

(૧૧) ગુજરાત હરિજન સેવકસંઘ, સાતમા વર્ષનો વાર્ષિક હેવાલ, ૧૯૩૮-૩૯.

જનમાં સ્ત્રીઓ

બાંધણીના લાઠ સુનીલાઈ જેઠાલાઈ પટેલ, ખી. એ. એક વાર મામલતદાર હતા અને હવે રિટાયર થયા છે. એમના પુત્રનું લગ્ન કાગણ્ય સુદિ રજને રોજ પાકરાલમાં ત્યાંના લાઈ મગનલાઈ મોતીલાઈ પટેલનાં પુત્રો બેન વિગળાબેન સાથે થયું. વરની ઉમર ઓગણીશેક વર્ષની છે અને તે અંગ્રેજી જઢા ધોરણ સુધી જણેલા છે; કન્યાની ઉમર સોળેક વર્ષની છે અને તે ગુજરાતી જઢા ધોરણ સુધી જણેલાં છે. જનમાં આશરે ૭૫ માણસ હતાં, અને વળી જન બે દિવસ રહી હતી, એ આ નવયુગમાં વધારે જ ગણાય, એ લાઈ સુનીલાઈ ન જાણે? કન્યાપક્ષે ચાલતી આવેલી રૂઢિ પ્રમાણે જગણ્યવાર વગેરેનો ખર્ચ કર્યો હતો. આમ આ દષ્ટિએ તો આ લગ્નપ્રસંગમાં કંઈ ખાસ નોંધ લેવા જેવું છે જ નહિ. પણ નોંધ લેવા જેવી એક દષ્ટીકત એ હતી કે જનમાં બાંધણીથી દશેક બેનો ગણ હતી. લગ્નક્રિયાને પ્રસંગે હાજર રહી રાત્રે જગણ્ય જમી, ખીજે દિવસે સવારે વરકન્યા સાથે એ બેનો બાંધણી પાછી ગણ હતી. ત્યારે પ્રશ્ન એ ઊઠે છે કે વરકન્યા તથા એ બેનો વિદાય થયા પછી ખીજા જનૈયા શા માટે ત્યાં પડ્યા ગયા? અથવા તો જનમાં આવેલી બેનોને શા માટે અગાઉથી વિદાય કરી દીધી? લગ્નપ્રસંગે કે ખીજે કોઈ પણ પ્રસંગે સ્ત્રીઓને પુરુષોના જેટલો જ આનંદ મળવો જોઈએ, એ એમનો જન્મસિદ્ધ હક મનાવો. જોઈએ. બેનો જનમાં જતી થાય ત્યારે બે વસ્તુ ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈશે: એક તો તેટલી જ સંખ્યા પુરુષ જનૈયાની કમી થતી જોઈએ, એટલે કે જનમાં માણસોની સંખ્યા ઘટવાને જાહેર વધતી તો ન જ જોઈએ. અને બીજું, ખીજી કેટલીક નાતોમાં થાય છે એમ જનમાં સ્ત્રીઓ જન્ય ત્યારે બે પક્ષની સ્ત્રીઓ એકઠી ગળી ફટાણાંના કુછંદમાં ન પડે. અને વળી તે પ્રસંગે કન્યાપક્ષની સ્ત્રીઓ એવા કોઈ પ્રસંગ ચોક્કસ કે જનને પક્ષની સ્ત્રીઓ મળી આપણી ઉત્તરિના વિચારો વિશે ચર્ચા કરે, તો તો જનમાં સ્ત્રીઓ જન્ય તે પ્રસંગ ખાસ સફળ થયો મનાય.

વડોદરામાં લગ્નવિધિ

સોશ્વનાના લાઈ મણિલાઈ રાવજીલાઈ પટેલ ખી. એ., એલ. સી. ઇ. વડોદરામાં સુપરિન્ટેન્ડિંગ એન્જિનિયર છે. વહિ ૨ : ૪ : ૧૯૯૬, તા. ૨ : ૩ : ૧૯૪૦ને રોજ તેમનાં પુત્રો બેન નિર્મળાબેનનું લગ્ન સાવલીના લાઈ ઇશ્વરલાઈ જીજીલાઈ દેસાઈ ખી. એ., એમના પુત્ર લાઈ જયરાગદાસની સાથે થયું. વરની ઉમર

જોગણીસેક વર્ષની અને કન્યાની ઉંમર સત્તરેક વર્ષની છે. વરકન્યા બંનેનો અભ્યાસ મેટ્રીક્યુલેશન સુધીનો છે. એ લગ્નક્રિયા વડોદરા અલકાપુરીમાં, જ્યાં કન્યાના પિતા ભાઈ મણિભાઈ રહે છે ત્યાં થઈ. પરગામ કે પરદેશ રહેતા ભાઈઓ ઘેર આવી લગ્નક્રિયા કરે અને ભાઈભાંડુ સાથે તે પ્રસંગનો આનંદ માણે અને તેમની સાથેનો કુટુંબસંબંધ આણુ રાખે એ ઇષ્ટ તો છે જ, પણ કેટલીક વખત એમ કરવામાં શ્રમ અતિશય પડે છે અને ખર્ચ પણ વધારે થાય છે, એવું પ્રસંગે ભાઈભાંડુ સાથે મળીને એ ક્રિયાપ્રસંગનો આનંદ જતો કરવો અને જ્યાં રહેતા હોય ત્યાં લગ્નક્રિયા કરી લેવી એ પણ ઇષ્ટ લાગે છે. અને એમ પરગામ રહેતા અને ખાસ કરીને પરદેશ રહેતા ભાઈઓને, રહેતા હોય તે સ્થળે જ લગ્નક્રિયા કરી લેવા માટે હું તો વારંવાર અભિનંદન પણ આપું છું. એ જ દૃષ્ટિએ આ લગ્નક્રિયા વડોદરામાં કર્યા માટે ભાઈ મણિભાઈને, અને એમાં સમ્મન થયા માટે ભાઈ ધર્મિયરભાઈને પણ ધન્યવાદ આપું છું.

એ લગ્નમાં ખર્ચની દૃષ્ટિ

ભાઈ મણિભાઈએ શ્રમ જમાવવાની દૃષ્ટિએ એ લગ્નક્રિયા વડોદરામાં કરી હોય તો તે એ ઇષ્ટ જ છે. પણ અતિશય થતો નિર્ઘરક ખર્ચ જમાવવાની દૃષ્ટિએ એ લગ્નક્રિયા વડોદરામાં કરી હોય તેવું તો છે જ નહિ, જમણવારનું ખર્ચ તો પુષ્કળ થયું છે. જનનાં પોણાસોએક માણસો હતા, તે પણ આ નવયુગમાં વધારે જ લેખાય એ ભાઈ ધર્મિયરભાઈએ જાણવું ઘટે. અને કન્યાપક્ષનું જમણ તો! ભાઈ મણિભાઈ અલકાપુરીમાં રહે છે, એટલે ત્યાં રહેતાં મૌ કુટુંબોને તે પ્રસંગે જમણવારનું સદકુટુંબ નોતરું હતું. બોજનસ્થાન અતિ-સુંદર રીતે શણગારાયું હતું. પહેલે દિવસે જમણવારનાં આશરે ૫૦૦ પુરુષો અને ૨૦૦ સ્ત્રીઓ, એમ મળી ૭૦૦ પાટલા પડ્યા હતા; બીજે દિવસે આશરે ૫૦૦ પાટલા હતા. તે પ્રસંગે સોજીત્રેથી ભાઈ મણિભાઈનાં કેટલાંક કુટુંબીજન આવ્યાં હતાં. એટલે ખર્ચ કરવામાં કંઈ મજા રાખી નહોતી. જન પણ બે દિવસ રહી હતી; હવે ત્રણ દિવસની જન તો ભાગ્યે જ હોય છે, હવે તો એક દિવસની જનો થતી જાય છે. આગ આ જ ને ભણેલા ભાઈઓ-માંથી કોઈએ સામાન્ય, ખાસ કરીને ગરીબ, ભાઈઓને સરળ માર્ગ દેખાણો નથી, ઊલટું મિથ્યાભિમાનથી જોટાં ખર્ચ કરી ખુવાર જનનાર ભાઈઓને એમ કરવા માટે ઉત્તેજન આપ્યું છે. આથી આ દૃષ્ટિએ આ જનમાંથી કોઈ ભાઈને અભિનંદન આપી શકાતું નથી. અરેરે, આવા ભણેલા ભાઈઓ પણ પોતાના ગરીબ ભાઈઓ તરફ દૃષ્ટિ ન રાખે, ત્યારે હવે આશા

કપાં રાખવી? ગરીબોએ 'કેની' હાંકમાં જીવવું? બાઈ મણિબાઈ તો ધનવાન રહ્યા, પણ: 'ખીજા ગરીબની શી ગત થશે?'

ગામડાંનું અજ્ઞાન અને શોષણ

રામગઢ ખાતે બરાએલા મહાસભાના વાર્ષિક અધિવેશનને પ્રસંગે તા. ૧૪:૨:૧૯૪૦ને દિવસે 'અખિલ દિંદ ખાદી અને આમ્યપ્રદર્શન'ની ઉદ્ઘાટન-ક્રિયા કરવાને પ્રસંગે મહાત્માજીએ કહ્યું કે "જગતમાં પ્રવર્તતી પરિસ્થિતિથી ગામડીઆઓને વાકેફ કરવા જોઈએ. અને તેમનું કેવી રીતે શોષણ કરવામાં આવે છે તે પણ જણાવવું જોઈએ. તવંગરેને શીરે ભારે જવાબદારીઓ રહેલી છે, કારણ કે તેઓ આમ્યઉદ્યોગોને ઉત્તેજન આપીને ગામડીઆઓનો ઉદ્ધાર સાધી શકે છે, અને તેમને સંપત્તિવાન બનાવી શકે છે. છેલ્લાં ૫૦ વર્ષ થયાં મહાસભા એવી મદદ કરવાના કાર્યમાં રોકાયેલી છે. ગામડાં બેકાર રહે છે અથવા તો શોષાય છે, તેનું મુખ્ય કારણ અજ્ઞાન છે અને તે દૂર કરવાના પ્રયાસ કરવા જોઈએ. લોકોને સમજાવવું જોઈએ કે ભૂતકાળમાં રહેતા હતા તેજ રીતે હમેશાં રહેવાની જરૂર નથી. આણું શોષણ અટકાવવાનો સૌથી અસરકારક માર્ગ ચરખાનો-આમ્ય ઉદ્યોગો સજીવન કરવાનો-છે. એક મુંબઈ અથવા કલકત્તા સાથા દિંદનું પ્રતિનિધિત્વ રજુ કરવું નથી, પરંતુ આખા દેશ ઉપર પચરાએલાં સાત લાખ ગામડાંમાંજ સાચું દિંદ વસે છે. પોતાના જળનો અને તાંકાતનો સાક્ષાત્કાર કરતાં ગામડીઆઓને શિખવવું જોઈએ. અને પોતાના જીવનનિર્વાહની વસ્તુઓમાં તેમને સ્વાથયી બનાવવા જોઈએ. પોતાનો ખોરાક અને કપડાં જાતેજ બનાવી લેતાં તેમને શિખવવું જોઈએ" ('મુંબઈ સમાચાર,' તા. ૧૬:૩:૧૯૪૦). સાચેજ ગામડાંનું અજ્ઞાન ટાળી તેમને 'ભૂતકાળમાં રહેતા હતા તેજ રીતે હમેશાં રહેવાની જરૂર નથી,' ભૂતકાળમાં-લગનમરણને પ્રસંગે જે નાતવરા કરતા હતા તે હવે આ શોષણકાળમાં કરવા પાલવે એમ નથી, એવું શિખવનાર આમસેવકો ધન્યવાદને પાત્ર છે; નહિ કે ભૂતકાળની પેઠેજ આજે પણ એવે પ્રસંગે ગોટા નાતવરા કરીને ગરીબોને આંજનાર અને તેમને તેવેજ માર્ગે ચઢવાના મોહને પ્રોત્સાહન આપનાર ધનવાનો! ગામડાંની અવદશા

આજે તો આસમાંની સુલતાની આફતોને પરિણામે ગામડાં એવાં ખુવાર યંદ ગયાં છે કે એક નાનો સરખો પણ આચકો ખમી શકે એવી રિથિતિમાં રહ્યાં નથી. ગયા પચવાડિયામાં માવડું, યધું, ને ખેડૂત હાહાકાર પોકારી બેઠ્યો. એ માવડાથી આખા ગુજરાતમાં ધઉ, કપાસ, તમાકુ વગેરે પાકને પુષ્કળ

નુકસાન થયું છે. આ નુકસાનને પ્રસંગે ખેડૂતને કંઈક રાહત તો સરકારે આપવી જ જોઈએ. અગદાવાદ જિલ્લા સમિતિ તે માટે વેળાસર ચેતી છે. ક્યે ક્યે ગામે ક્યા ક્યા પાકને કેટકેટલું નુકસાન થયું છે તેની વિગતો મોકલવા તાલુકા સમિતિઓને એ જિલ્લાના મંત્રી, લાઇ અર્જુનલાલ લાલાએ લખ્યું છે અને વળી આ સંગ્રહે સરકારી અધિકારીઓનું પણ ધ્યાન ખેંચ્યું છે. જે જે જિલ્લા સમિતિઓને પોતાના જિલ્લાની પ્રગતી કંઈ પડી હોય, ગામડાની એ બેકાર પ્રાજ પ્રત્યે કંઈ સહાનુભૂતિ હોય, તે ને સમિતિઓએ એ પ્રગતિ આ સંકટસમયે કંઈક સહાયતા મળે એવા ઉપાય યોજવા જ જોઈએ, સરકાર તરફથી કંઈક રાહત મળે એવા પ્રયત્ન કરવા જ જોઈએ.

આમસેવા

પણ પ્રસંગે પ્રસંગે ખેડૂતોને એવી સહાયતા આપ્યા કરવી, સરકાર પાસેથી એવી રાહત અપાવ્યા કરવી, એથી તો ખેડૂતો અપંગ બન્યે જાય; તેમને આત્મસુધારણા કરવાની નહિ, પણ પારંકી આશા ઉપર મીટ માંડી રાખવાની ટેવ પડે. અને એવી અપંગ પ્રગતિ તો અંતે નાશ જ છે. એટલે આપણાં ગામડાંનો સાચો ઉદ્ધાર તો ત્યારે જ થાય, જ્યારે તેઓ પોતે જ પોતાની જાત ઉપર ટટાર થાય, સ્વાશ્રયો થાય. પણ અત્યારની સ્થિતિ એવી છે કે તેમને તે પ્રકારનો આત્મવિશ્વાસ આવે, એટલા માટે પ્રજાસેવકોની સહાયતાની જરૂર છે. મહાત્માજીની પ્રેરણાથી દેશમાં અનેક ગામડાંમાં આગસેવકો જન્મ બેઠા છે અને કીર્તિની પરવા વિના ત્યાંના લોકોની એ પ્રકારે સેવા કરી રહ્યા છે. ગુજરાતનાં પણ અનેક ગામડાંમાં એવા સેવકો જન્મ બેઠા છે.

ખાનકુવા સેવામંડળ

આણંદ તાલુકાના ગોરીઆવી ગામના લાઇ લાઇલાલલાઇ બીજાલાઇ પટેલને ૧૯૨૮ના રેલસંકટમાં લોકસેવા કર્યા માટે સરકારે રાવ સાહેબ બનાવ્યા હતા. ૧૯૩૦ના સત્યાગ્રહસંગ્રામને પ્રસંગે એમણે રાવ સાહેબનો ઇલાજ અરકારને પાછો આપ્યો ને સંગ્રામમાં જોડાયા. ત્યાર પછી આજે તો એ મુંબઈ ધારાસભાના સભ્ય પણ ચૂંટાયા છે. સેવાભાવથી એમણે ગામડાં તરફ દૃષ્ટિ કરી અને એ ક્ષેત્ર માટે એમણે આણંદ તાલુકાનું 'ખાનકુવા ગામ પ્રસંદ ક્યું'. એ ગામના લાઇઓના સહકારથી એમણે ત્યાં સેવામંડળ સ્થાપ્યું છે. મંડળ ગામમાં ગત્રીશાળા, પુસ્તકાલય અને વાચનાલય, દવાખાનું, સહકારી દુકાન, વગેરે સંસ્થાઓ ચલાવે છે; ઉદ્યોગાલય ચલાવે છે, તેમાં કપાસ પીલવાથી શરૂ કરી કાપડ તથા પાટી વણવા સુધીનું, તે ઉપરાંત કપડાં શીવવાનું તથા જાટન બનાવવાનું પણ કામ ચાલે છે; લંગો હરિજનો સૂંપડાં તથા ટોપલા

ખનાવવાનું કામ કરે છે. સામાજિક સુધારણાના પણ પ્રવર્તતા એ મંડળ તરફથી થાય છે. ગામની સફાઈની યોજના તથા ગામના અને સીમના રસ્તા-ઓની મરામત કરવાની યોજના થઈ છે. સહકારી ધોરણે ગામલોકનાં કરજ ચુકવવાની પણ યોજના થઈ છે. અને આમ ગામને સ્વાશ્રયી ને સુખી કરવાની ખીજ પણ કેટલીક યોજનાઓ થઈ છે. આ બધી યોજનાઓ માટે મંડળે સરકાર તથા ખીજ ઉદાર ગૃહસ્થો પાસેથી ગયે વર્ષે રૂ. ૮૬૨-૧૪-૦ની મદદ મેળવી છે. ગામડે ગામડે આરાં સેવામંડળ સ્થપાય અને ગામડાં સ્વાશ્રયી થઈ જાય તો સ્વરાજ્ય મળી જાયું જાયું. પછી તો અંગ્રિજને કે ખીજ કોઈને હિંદમાં શોષણનીતિ અજમાવવાનું સ્થાનજ ન રહે અને ત્યારે એવા લુપ્તા દેશમાં તેઓ ફેંકા તે શું લેવા પડી રહે?

દારૂનિષેધ-ખેડા જિલ્લામાં

“ખેડા જિલ્લામાં નીચે જણાવેલી દેશી દારૂની તથા અફીણ અને ગાંજ-લાંગની દુકાનો કાયમને માટે બંધ કરવામાં આવશે : દેશી દારૂની દુકાનો—દેવલી, વાંકવાળો, સુંઢાવજીસોલ, વાસણામારગીઆ, રાહીસા, પરસાંતજ, દેવાગ, ખંભો-લજ, મોગર, સામરખા, લસુદ્રા, અનારા, અંધાડી, કાનવાડી; અફીણની દુકાનો—ભલાડા, ખીડજ, નડીઆદ નં. ૨, સયુજ, ઉત્તરસંઢા, સારસા, મોગર, ચીખોદરા, અંધાડી, કાનવાડી, ખોઆસણ, કલુલા; ગાંજલાંગની દુકાનો—માંકવા અને નડીઆદ નં. ૨. તા. ૧:૪:૧૯૪૦ના રાજ્યી આયુર્દ વેર હાઉસમાં ૪૦૦ પ્રૂફનો એલ્યી મરાલા દારૂ આપવાનો બંધ કરવામાં આવશે” (“કર્મજ્ઞિમિ,” તા. ૫:૩:૧૯૪૦). નિષેધની કે ગમે તે દૃષ્ટિએ આ દુકાનો સરકારે બંધ કરી તે સારું થયું. પણ પીનારા છાનો દારૂ માળે નહિ તે વિષે વધારે સંભાળ રાખવી જોઈશે. એ લોક સમજીનેજ આ વ્યસનો છોડે એ ઈચ્છ છે. તેને માટે સૌથી સારો માર્ગ એ છે કે સિનેમા કંપનીઓએ નૈતિક પતન કરનારી ફીલ્મોને જલ્દી આવી નૈતિક ઉન્નતિ કરનારી ફીલ્મો તૈયાર કરવી અને આ વ્યસનીઓ એ ફીલ્મો જુએ એવી દેશસેવકોએ યોજના કરવી. વળી મયા જમાનામાં હતા તેવા માણુગદો તૈયાર કરીને આવી નૈતિક ઉન્નતિ કરનારી કથાઓ યોજી કાઢી ગામમાં ચોરેચકલે કથાઓ કરાવવી. આપણે હવે નૈતિક પતનમાંથી જાયું તો જોઈશેજ.

વડોદરા રાજ્યના સુધારા

મયા અંકની પ્રસંગિકથામાં જણાવ્યું હતું કે “જાહ દિવસની રસાકસી પછી હાલ વડોદરાના રાજ્ય પ્રતાપસિંહે ચોડાક સુધારા પ્રમુખે દેખાડ્યા છે. ધરસભાને વિસ્તારી છે—૨૦૪૨ના બોલ પેટે કુલાવી છે. પણ અંદર તો હતી તે

માત્ર હવાજ છે; બંધી સત્તા તો તેમણે પોતાના જ હાથમાં રાખી છે.” આવાજ સુધારાથી પ્રગ્નનું તે કેટલુંક દળદર શીટશે એ તો હવે જણાય ત્યારે જણાય. પણ એ તો જણાયું જ છે કે સદ્ગત મહારાજશ્રી, સંચાલકરાવના સમારક ફેડ માટે કોઈ કોઈ તાલુકાના અધિકારીઓએ એકતો ઉપર નવો સમારક કર નાખ્યો છે! જેવી રેકમો મરજિયાત ભરાય કે ફરજિયાત ભરાવવાની હોય? ત્યારે અધિકારી-ઓની લાયકાત સમારકમાં આવાં ફેડા જે પ્રમાણે ઉધરાવે તે પ્રમાણમાં શું હશે? વળી એમ પણ જણાયું છે વડોદરામાં બજારી કન્યાઓ માટેના વસતિગૃહમાં સરકાર જે મદદ આપતી હતી તે પણ બંધ કરવામાં આવી છે. પ્રગ્નને સુખી કરવાનો હેતુ પ્રકટ કરનાર અને અભિમાન લેનાર રાજ્યમાં આમ કન્યાકેળવણી ઉપર પણ કાપ? ત્યારે કુલાવેલી ધારાસભાથી પ્રગ્ન તે કેટલીક સુખી થઈ જવાની? ‘આદ્ય અત્યજેદ્દારક રાજવી’ના; રાજ્યમાં!

“ગઈ તા. ૨૬:૨:’૪૦ને રાજ સંજે એક મિત્ર જોડે મેં મહેસાણાનાં ભંગીનિવાસની મુલાકાત લીધી અને સામાન્ય વાત ઉપરથી શાળામાં જતાં બાળકોની સંખ્યા સંબંધે વાતચીત થઈ. તંપાસ કરતાં માલુમ પડ્યું કે ૧૩ વર્ષ કે તેની ઉપરનો એક પણ ભંગી, બાળક ગામની શાળામાં ભણવા જતો નથી. પણ કેટલાક રાત્રે ‘પ્રૌઢ’ શિક્ષણવર્ગમાં બીજા મોટેરાઓ જોડે ભણવા જાય છે. આવું થાય જાણે છે એમ તંપાસ કરતાં છોકરાઓએ પોતે જ જણાવ્યું કે ‘અમને ૧૩ વર્ષ થયાં હોવાથી શાળાના શિક્ષકે નિશાળ છોડીને પ્રૌઢ શિક્ષણવર્ગમાં જવાનું કહ્યું છે.’ એટલે કે સરકારે ફરજિયાતનો કાયદો કર્યો એટલે ૧૩ વર્ષના થાય ત્યાં સુધી ભંગી બાળકોને ન છૂટકે ભણાવવા, પણ કાયદામાંથી છટકવાની બારી મળે એટલે આભડછેટ માનનારા ખુદ શિક્ષકો જ છોકરાઓને વિદાય કરી દે. બીજો સવાલ ભંગી કન્યા સંબંધમાં પૂછતાં જણાયું કે ભંગીની એક પણ બાળા મહેસાણાની સાર્વજનિક શાળામાં જતી નથી. વડોદરા રાજ્યના ચાર પ્રાન્તો પૈકીનો એક પ્રાન્ત મહેસાણા, અને તેનાં મુખ્ય સ્થળોમાં ફરજિયાત શિક્ષણના કાયદાનો આવો અમલ થતો હોય તો પ્રાન્તનાં બીજાં ગામડાંમાં કેવો અર્થ થતો હશે?—પ૦” (હરિજનજાગૃતા. ૧૦:૩:’૪૦). મહાસભા અને મુસ્લીમ લીગ

હિંદુસ્થાનમાં અગ્રેજ સરકારને બેસવા એક ખમો દેશી રાજ્યોએ આપ્યો છે, ત્યારે બીજો ખમો, હિંદના સમગ્ર મુસલમાનોએ તો નહિ જ પણ, મુસ્લીમ લીગે આપ્યો છે. અને મહાસભા તેની સાથે જેમ જેમ સમાધાનવૃત્તિથી કાંમ ઉકેલવા પ્રયત્ન કરે છે તેમ તેમ મુસ્લીમ લીગ—એટલે જ મિ. ઝીણા—તો, છાપરે ચઢતા જાય છે! મહાસભાએ મુસ્લીમ લીગને કારો એક આપવાની વાતો,

કરી, ત્યારે મિ. ક્રીષ્ણના ૧૪ના ફાલીને ૧૪૦૦ મુદ્દા થયા! અને હવે તો હિંદુસ્થાનને ચીરીને વહેંચી લેવા એ તૈયાર થયા છે! આજની પરિસ્થિતિ જોઈને તો એમ જ લાગે છે, મને જ નહિ પણ ધણીને લાગે છે, કે મુસ્લીમ લીગને પંપાળવામાં મદાસલાએ હદ ઝોળાંગી છે. દેશ બહાર-તુર્કસ્થાનમાં-ખલીફાને મુસ્લીમ થઈ ત્યારે અહીં દેશમાં મદાસલાએ ખિલાફત માટે સંઘ્રામ જગાવ્યો! અને એ સંઘ્રામના એક નેતા, જેને મદાસલાએ જેલમાંથી છોડાવેલા અને ત્યાર પછી મદાસલાના જે જમણા દાથ જેવા થઈ રહેલા, તે અલીભાઈઓમાંનાં એક મિ. મદમદઅલીને મદાસલા પ્રત્યે એવી હીનવૃત્તિ હતી કે તે તો એમ જ કહેતા કે The worst of a Mohamadan is better than Gandhi (બ્રહ્મમાં બ્રહ્મ મુસલમાન પણ ગાંધી કરતાં તો સારો)! તુર્ક લોકોએ પોતે જ એ ખલીફાને પછીથી પદબ્રહ્મ ને દેશનિકાલ કર્યો. અને છતાં હજીયે આ દેશમાં ખિલાફત સંસ્થા ચાલુ છે! હજી પણ મદાસલા-ગાંધીજી-મુસ્લીમ લીગને-મિ. ક્રીષ્ણને-પંપાળવા કરે છે: ગાંધીજીએ ક્રીષ્ણને 'મિસ્તર'માંથી 'શ્રી' બનાવ્યા, પણ તેથી મિ. ક્રીષ્ણને 'તો અપમાન લાગ્યું', ત્યારે પછી તેમને ખુશ કરવા 'કાષ્ટ' (આ શબ્દનો અર્થ શો થતો હતો? બાઈ મગનલાઈ દેસાઈના "રાષ્ટ્રભાષાનો મૂળગ્રાંથી કાશ"માં-એ હિંદી-હિંદુસ્તાની શબ્દકોશમાં-પણ આ શબ્દ નથી.) આજમ ક્રીષ્ણ સાહેબ' જગાવ્યા! તુર્કસ્થાનમાં ખલીફાને દર્દ થાય, પેલેસ્તાઈનમાં આરબોને અન્યાય થાય, ત્યારે મદાસલાને દર્દ થાય અને એ લોક પ્રત્યે સહાનુભૂતિ જાગે; પણ ખુદ દેશમાં જ હૈદરાબાદ સંસ્થાનમાં અને સિંધ પ્રાંતમાં હિંદુઓ ઉપર મુસલમાનો તરફથી જુલમની ઝડીઓ વરસે, પણ મદાસલાનું રૂંડું ન ફરકે! અને છતાંયે મિ. ક્રીષ્ણ તો મદાસલાને દેશની રાજ્યસંસ્થા તરીકે નથી સ્વીકારતા, એને તો હિંદુ સભા જ કહે છે! અને હવે જ ધાકીને મદાસલાએ મુસ્લીમ-લીગથી દાથ ઘોષ નાખ્યા છે, જેમ શરૂઆતથી જ કરવું જોઈતું હતું. ખરેખર આજ સુધી મદાસલાએ હિંદુઓને અન્યાય જ કર્યો છે. બેરિસ્ટર સાવરકર, બાઈ પરમાનંદ, ડૉ. મુંજે જેવા હિંદુ મદાસલાના નાવકો મદાસલાના બક્ષલલા નાવકો કરતાં સ્વદેશ-શિમાનમાં કે સ્વદેશસેવામાં બીજાં એમ નથી, પણ મદાસલાએ હિંદુઓને અન્યાય કરીને આવા મદારગ્યાઓને મદાસલામાંથી નીકળી જવાની અને હિંદુ મદાસલામાં જવાની ફરજ પાડી છે. સાચી વાત તો એ હોવી ઘટે કે મદાસલાએ રાજકારણમાં કોઈ પણ ધાર્મિક સંપ્રદાયને સ્વીકારવા જ ન જોઈએ અને મુસ્લીમ લીગને હિંદુ મદાસલા સાથે પોતાના મતભેદોનો નિકાલ કરવા માટે જવાની સૂચના કરવી જોઈએ.

સકરના હિંદુઓ

મિ. ઝીણા કેએસ પ્રધાનોના વહીવટમાં મુસલમાનો ઉપર જુલમો થવાની વાતો કર્યા કરે છે, પણ એક પણ જુલમનું ઉદાહરણ દેખ શકતા નથી. જુલમ થયો હોય ત્યારે તે ને? છતાં વળી ગોળીઓ ઊડવાની વાતો કરે છે! પણ હૈદરાબાદમાં, ખાસ કરીને સિંધમાં સકરના મુસલમાનો તરફથી ત્યાંના હિંદુઓ ઉપર કાળો ફર વર્ત્યો છે તેનું તો એનામ પણ દેતા નથી! એ હિંદુઓથી, મુસલમાનો સામે અહિંસાથી આત્મરક્ષણ થઈ શકશે કે કેમ એ તો પ્રશ્ન જ છે ત્યારે હિંસાથી પણ આત્મરક્ષણ કરવું જ ઘટે. મહાત્માજી એ હિંદુઓને હિજરત કરવાની એક સૂચના કરે છે. હિજરત શા માટે કરવી? હિજરત કરીને ક્યાં જવું? સમસ્ત હિંદી પ્રજા ઉપર કોઈ પરદેશી સત્તા કાળો ફર વર્તવે તો, શું સમસ્ત હિંદી પ્રજાએ હિજરત કરવી? પણ વળી મહાત્માજી બીજી ગોળી સૂચના આત્મરક્ષા માટે પાછા આમ કરે છે: “આમ જો અહિંસક આત્મરક્ષાની શક્તિ પોતાની પાસે ન હોય તો હિંસક રીતે પણ આત્મરક્ષા કરતાં અવ્યકાવાની જરૂર નથી” (‘હરિજનપ્રધુ’ તા. ૩:૩:૧૯૪૦). અને આમ હિંદુઓએ આત્મરક્ષણ કરવા તૈયાર થઈ જવું જોઈએ. વૃદ્ધ અને પ્રાતઃસ્મરણીય પંડિત મહનમોહન ગાલવીયાજીએ અખિલ ‘ભારત સતોતન’ ધર્મશાસ્ત્રી અક્ષાહાબાદની પરિપદમાં તા. ૧૨:૨:૧૯૪૦ને રોજ કહ્યું તેમ હિંદુઓએ સંગઠન કરીને આત્મરક્ષા માટે ‘મહાવીર દળ’ સ્થાપવાં જોઈએ. મહાત્માજી સામે ખાસકુ!

એક બાબુથી મુસ્લીમ લીગ દેશદ્રોહ કરી રહી છે, ત્યારે બીજી બાબુથી મહાસભાથી રિસાએલો ઉદામવર્ગ એથીયે ભયંકર દેશદ્રોહ કરી રહ્યો છે. આને દેશનું હિત મહાસભાના—અને એટલેજ મહાત્માજીના—હાથમાં સંભાળત છે. એ જૂલો, પણ કરે; મહાત્માજી પોતે જ સ્વીકારે છે એમ એ સર્વે જ નથી, સર્વે શક્તિમાન નથી, છતાં આજે તો દેશમાં બીજા કોઈ કરતાં મહાત્માજી વધારે જાની છે, વધારે સમર્થ છે. મહાસભા સાથેના મતભેદનું તોડનોડથી સમાધાન કરવાને જાહેરે જેની સામે હરીફ દળ ઊભું કરવું એ સ્પષ્ટ દેશદ્રોહ છે. એ દળના કોઈ વિકરેલાએ બંગાળના પ્રવાસમાં એ જગદંબા પુરુષ સામે ખાસકુ ફેંક્યું! એ તે કોઈ પણ સુજન દેશભક્તને જાણે? અને આ માસની તા. ૧૯, ૨૦, ૨૧ને રોજ રામગઢમાં મહાસભાનું અધિવેશન ભરાવાનું છે, તેની સામે જાણે મોરચો માંડવાનો હોય તેમ સુભાષ બાબુનું એ ઉદ્દામ દળ પણ ત્યાં જ પોતાનું અધિવેશન ભરાવાનું છે. મહાસભા સામે એ લોક કંપક હિંસાતમક કર્મ ન કરી જેસે તો સાફ. (આ પ્રસંગકથા હું તા. ૧૮મી માર્ચે લખું છું.)

૧૯૮૬

卐

વૈશાખ

卐

પાટીદાર

卐

વર્ષ ૧૭

卐

અંક ૭

ગરીબોના સાચા મિત્ર

દીનબંધુ આર્થી એન્ડ્રુઝના અવગાનથી ઇંગ્લેન્ડ નદિ, દિદેન્ નદિ, પબ્લ આખી માનવજાતિએ એક સાચો મુખ્ય અને સેવક મુખ્યો છે. અને છતાં એમને પોતાને માટે તો મૃત્યુ એ દેહકંડની યાનનાઓમાંથી છુટકારાપ અને આ દુનિયા ઉપરના એમનો કાર્યની પૂર્ણાદિતિપ હતું. જે દમરો લોકોએ અંગત પરિચયથી કે એમનાં લખાણોના પરિચયથી પોતાનાં જીવન સમૃદ્ધિમાં તેમના દ્વારા એમનો હમેશાં જીવે. ગારી નજરે આર્થી એન્ડ્રુઝ મોટામાં મોટા અને શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ અગ્રીમ દના. અને તેઓ ઇંગ્લેન્ડના મુખ્ય દતા તેથીજ દિદના પબ્લ મુખ્ય બન્યા. અને એ ગધું એમણે માનવ-જાતિને ખાતર અને એમના પ્રયુ અને ગાદિક ઇસુ ખ્રિસ્તને ખાતર કયું. આર્થી એન્ડ્રુઝના કરતાં અડિયાતો માણસ કે અડિયાતો ખ્રિસ્તી મેં જાણ્યો નથી. હિંદ એમને દીનબંધુનો ઇશ્કાળ આપ્યો દતો. તેને તે લાયક દતા. કારણ કે તેઓ તમામ દેશોનાં દીનદુઃખી દિદનાગ્રામણોના અને પીડિતોના સાચા મિત્ર દતા. સેવામામ, ૫-૪-૪૦

('દરિદ્રનબંધુ' તા. ૧૪:૪:૪૦)

ગાંધીજી

તન્ત્રી: નરસિંહભાઈ ઈંધિરભાઈ પટેલ,
'પાટીદાર' મન્દિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં જે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ
છુટક નકલના ત્રણ આના

આણંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મથુરભાઈ પટેલે છાપ્યું અને
જીજ્ઞા નરસિંહભાઈ પટેલે આણંદમાં પ્રકટ કર્યું, તા. ૨૫:૪:૪૦.

સમાવેશ

મત્ત્ય ગ્રેમ	બેન મોનાબેન શંકરભાઈ પટેલ	૨૮૯
જીવતાંની પોકેટ	„ કાશીબેન પટેલ	૨૯૨
જારમાંથી થતાં નુકસાન અટકાવવાં		
બેનો શું શું કરી શકે?	„ ચારદાબેન કાળિદાસ પટેલ	૨૯૩
હરીશીન—ASSASSIN	„ નરસિંહભાઈ પટેલ	૨૯૭
પુનર્જન્મને પહેલે પ્રભાને	ભાઈ મોહનભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ	૩૦૨
પાટીદાર કેળવણી મંડળ શા માટે?	„ ચિમનભાઈ મુ. અમીન	૩૦૭
સડનો અમાળ	„ જલ્દિનારાયણ એમ. પંડ્યા	૩૧૧
ગામડામાં જોળના જયા	„ ભલાભાઈ ફકીરભાઈ પટેલ	૩૧૬
અહશિક્ષણ	„ સોમાભાઈ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ	૩૧૮
ત્રિકૃત માનસ	„ ડુલાભાઈ પુરુષોત્તમ પટેલ	૩૨૦
એકલા આસો	„ મણિલાલ. દુલરીદાસ „	૩૨૨
જળજ્વાળિંગ	વિવિધ	૩૨૩
અંધપરિચય	‘પાટીદાર’ મંદિર	૩૨૭
પ્રમંગ્ગકથા	„	૩૨૯

૧. કલકત્તાના બ્રાહ્મભાઈએ, સામંથાન! કલકત્તાથી એક ભાઈ લખી જણાવે છે કે જાવાજીભાઈ કરીને કોઈ માણસ ‘પાટીદાર’ના કલકત્તાના બ્રાહ્મકે પાસેથી લવાજમ ઉધરાવતો ફરે છે. આથી ત્યાંના સૌ બ્રાહ્મભાઈઓને સૂચના આપવાની કે ત્યાં તો ફાઇન આટ’ પ્રિટિંગ વર્ક્સ તરફથી જ વસુલ થાય છે, માટે એવા કોઈ રખડતાને લવાજમ આપવું નહિ અને એવો કોઈ લેવા આવે તો તેની સામે પગલાં લેવાં.

૨. જોગેને ‘પાટીદાર’ વિનાલવાજગ આપવાના ફંડમાં પસોલનાં બેન શાન્તાબેન હોટાભાઈ પટેલે કંપાવાથી રૂ. ૧૧-૧૪-૦ અને જોરમદથી ભાઈ કાન્તિલાલ ભા. પટેલે રૂ. ૨ મોકલ્યા છે, તે ઉપકાર સહિત સ્વીકારું છું.

૩. કોઈ ભાઈએ પ્રેતભોજન ન જમાજ્વાની હકીકત મલાવથી વગર નામે લખી મોકલી છે. સૌ ભાઈઓએ જળજ્વાળું ઘટે કે નનાગા કે ઉપનામથી લખેલા કાગળો કે લેખો ઉપર ધ્યાન આપી ચકાવ નહિ.

૪. ‘ભાઈ મણિભાઈ પુરુષોત્તમદાસ અમીન, એડવોકેટ, સોરાળ મેન્શન, ત્રીજો માળ, અર્ચગેટ રોકેમેશન, મુંબઈ ૧,’ એ સરનામે ગએલા ‘પાટીદાર’ના ચૈત્રના અંક ઉપર ટપાલખાતાનો ‘Left’ એવો ફોરો થઈ તે અંક પાછો આવ્યો છે. જે ભાઈ એ ભાઈનું હાલનું સરનામું જણાવતા હોય તે અહીં લખી જણાવે એવી આશા છે.

પાટીદાર

જતિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

શુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૬
વર્ષ ૧૭

આણંદ

{ વૈશાખ
અંક ૭

સત્ય પ્રેમ

કુદરતે સર્જન કરેલી પ્રત્યેક વસ્તુ નિહાળો તો તે ધણી સુંદર અને અજાણ ગાહુમ પડશે. કાતિલ વિષખર નાગ પણ સુંદર છે. ગારીકાદંથી નિરીક્ષણ કરતાં ગાહુમ પડશે કે કોઇ વસ્તુ સુંદરતાવિહોણી નથી જ. સુંદર વસ્તુ ભોતાંજ મનુષ્યને, અરે આત્મા ધારણ કરનાર કોઇ પણ પ્રાણીને, તેના પ્રત્યે પ્રેમભાવ ઉત્પન્ન થાય એ શ્વાભાવિક છે. ત્યારે આ પ્રમાણ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે સુંદરતા એ પ્રેમ વિકસાવનાર પ્રેમવૃક્ષને જલસિંચન સમાન છે. પ્રેમ સુંદરતામાંથી ઉત્પન્ન થતો નથી, પણ પ્રેમમાંથી સુંદરતા ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રેમ પોતે જ સૌન્દર્યથી ભરપૂર છે અને તે સૌન્દર્ય દ્વારા વિકસે છે. એક પુષ્પ છે, તેનો પ્રેમ ગિત્ર અને દુશ્મન પ્રત્યે સરખો છે, એટલે કે તે આખા વૃક્ષને સમાન પ્રેમથી આંહે છે. તેનો પ્રેમ શુદ્ધ છે, કારણ કે તેને ગસગી નાખનાર દૂર માનવીને પણ તે સુવાસ આપે છે, તેમજ તેને મસ્તક ઉપર ધારણ કરનારને પણ પોતાનો મીઠો પરિમલ આપે છે. પોતાના પરિમલના જલ્લામાં તે જોગ નથી ગામતું કે મને મસ્તક ઉપર જ ધારણ કરે. આમ કોઇ પણ જાતનો માગ્યા વિના પુષ્પ પોતાનું પ્રેમભાવ કાર્ય કર્યા કરે છે. તેના કાર્યના જલ્લામાં માનવી કાં તો તેને સિર ઉપર ધારણ કરે અગર પગ તળે કચરી તેને છિન્નભિન્ન કરે. આવો સુંદર દાખલો બીજો મળવો મુશ્કેલ છે. આ દાખલા ઉપરથી સાબિત થાય છે કે સાચો પ્રેમ જલ્લો માગતો નથી. પ્રેમને જલ્લે પ્રેમ વા તિરસ્કાર મળે, છતાં તે પોતાનું કાર્ય કદી ચૂકતો નથી.

હવે જે પુષ્પ જલ્લાની આશા વિના નકામ કરી રહ્યું છે, તેને આપણે ધણો જ સુંદર જલ્લો આપીએ છીએ, કારણ કે આપણે તેનાથી જીતાએલાં

છીએ. તેનો પ્રેમ એવો સર્વવ્યાપક છે કે જૂથથી પણ આપણે તેને પગ તળે કચરી નાખ્યા પછી જાણીએ કે પુષ્પ સ્વગદાયું, તો જાણે આપણું હૃદય સ્વગદાયું હોય એટલો આઘાત આપણને થાય છે. તેનું કારણ? ફક્ત એકજ: તેનો સર્વવ્યાપક, જદલાની આશા વિનાનો, દુરમન તેમજ મિત્ર પ્રત્યે મમાન સુવાસ ફેલાવતો પ્રેમજ. વદાલા આત્મન, જો તું કાઢને ચાહે તો કંઈ પણ બદલો ઇચ્છીશ નહિ. ધાર કે તારા પ્રેમના જદલામાં તને તિરસ્કાર મળ્યો, પણ જો તારો પ્રેમ શુદ્ધ હશે, પુષ્પની માફક સર્વવ્યાપક હશે, તેમાં જદલાની કાંઈ પણ આશા હશે નહિ, તો જરૂર માનજે કે તું આખા વિશ્વનો પૂજ્ય જનીશ, આખું વિશ્વ તને નમન કરશે, તારા પ્રેમના સૌન્દર્યથી જીજી વસ્તુઓ સુંદર બનશે. જોને તું ચલાય તે બલે તને તિરસ્કારે, પણ તેથી ચલાવું બંધ કરીશ નહિ. તિરસ્કારથી ચલાવું બંધ થાય તો સમજ કે તે સાચો શુદ્ધ પ્રેમ નથી, પણ જદલો ઇચ્છનાર સ્વાર્થવૃત્તિમયો વેપાર છે અને એ વેપારના જદલામાં આખરે તો દુઃખ જ મળશે. તો શુદ્ધ પ્રેમથી હૃદયને પ્રેમમય બનાવી તેને પ્રેમજળમાં નવડાવી શુદ્ધ કરજે, પછી જોજો કે આખું જગત તને વંદન કરતું માલમ પડશે. જ્યાં જ્યાં તું જોઈશ ત્યાં ત્યાં તારો પ્રેમ સુંદર પ્રેમમાં પરિણમશે. માટે વદાલા આત્મન, પ્રેમસ્વરૂપ શુદ્ધ આત્મન! વેપારી પ્રેમને દૂર કરી નિર્વિકાર શુદ્ધ સાત્ત્વિક સૌન્દર્યથી ભરપૂર એવા પ્રેમથી આખું હૃદય પૂરેપૂરી રીતે ભરી દે અને પછી નજર કર કે તું જ્યાં દેખીશ ત્યાં જસ પ્રેમ, પ્રેમ ને પ્રેમજ દૃષ્ટિગોચર થશે, કાંઈ પણ સ્થળ તું પ્રેમવિદોણું દેખીશ જ નહિ. વદાલા આત્મન, એક વાત ખૂબ યાદ રાખ: પ્રેમ સૌન્દર્યથી ભરપૂર છે, તો પ્રેમને એટલો અવિચળ અને શુદ્ધ બનાવ કે સૌન્દર્ય દેખી પ્રેમજ ઉત્પન્ન થાય, નહિ કે મોહ. વદાલા આત્મન, સૌન્દર્યમાં મોહ પામી તેનાથી વિહ્વળ થઈ તેને બ્રજ ન કરીશ. યાદ રાખ કે સૌન્દર્ય એ પ્રેમને વિકસાવનારું કુદરતી તત્ત્વ છે; તે પ્રેમવૃક્ષને જે જળ મિલે છે, તે જળ ગંગાજળ સમું પવિત્ર છે; તેનો ઉપયોગ હૃદયને ધોવા માટે, હૃદયને પવિત્ર કરવા માટેજ કરવાનો છે, નહિ કે ગંદકી કરવા માટે. તેજ પ્રમાણે સૌન્દર્યનો ઉપયોગ પ્રેમને વિકસાવવા માટેજ કરવાનો છે. તેનો દુરુપયોગ કરવાથી તેનો નાશ થાય છે અને પ્રેમનો પણ અસ્ત થાય છે. પ્રેમને વિકસાવનાર સૌન્દર્યનો દુરુપયોગ ન કરીશ, તેને ન અભાગવીશ. યાદ રાખ એક દૃષ્ટાન્ત કે એક સ્ત્રી ધણીજ સુંદર છે, તેના સૌન્દર્ય માટે વિધિએજ પદપાત કર્યો ન હોય એટલી બધી તે સુંદર છે. અલગત એ સૌન્દર્ય જોવા માટે દરેક જણ આકર્ષાય જ. એ સૌન્દર્યદર્શન

પ્રેમ ઉદ્ભવવો જ જોઈએ, પણ એ પ્રેમ શુદ્ધ નિર્વિકાર હોવો જોઈએ. જે પ્રેમમાંથી વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે, તે શુદ્ધ પ્રેમ નથી. કુદરતે મહિયથી પણ અધિક મૂલ્યવાન આંખો આપી છે. તેનો ઉપયોગ એ સૌન્દર્ય જોવા માટે કરવો જોઈએ. પણ એક વાત બૂઝવાની નથી: એ સૌન્દર્યનો ઉપયોગ જેમ જાને તેમ પ્રેમવિકાસના માધન અર્થે જ કરવાનો છે. તેનો દુરુપયોગ ન જ કરાય.

સ્ત્રી એ મનુષ્યજાતિમાં સુંદર છે. અત્યારે તેનો ઉપયોગ પુરુષની પશુવૃત્તિ પોષવામાં થાય છે અને આમ પ્રેમવિકાસનું કુદરતી સાધન રાક્ષસવૃત્તિઓ પોષવાની પાછળ વેડફાઈ જાય છે. વધાલા આત્મન, યાદ રાખજે કે સૌન્દર્ય એ રીતે વેડફાઈ જવા માટે સર્ગીયું નથી; તેને સાચવવા, તેની રક્ષા માટે કુરજાન થવાને સર્ગીયું છે. ‘જ્યાં કુરજાની નથી ત્યાં પ્રેમ નથી અને જ્યાં પ્રેમ નથી ત્યાં સૌન્દર્ય પણ નથી,’ ત્યારે તેનો દુર્વ્યય કરવાનો નથી. જે તારું મન દુર્વ્યય કરવા લાગ્યાય તો જરૂર માનજે કે તારો પ્રેમ શુદ્ધ નથી. એ વિકારી ભાગટે પ્રેમ તરત જ નાશુદ થવો જોઈએ, નહિ તો બે નુકસાન થશે: એક તને અવનતિને પંથે દોરશે અને બીજું પ્રેમને વિકસાવનાર સૌન્દર્યનો લય થશે. માટે તારે શુદ્ધ અને સાર્વિક પ્રેમને ધણો જ સાચવવાનો છે. પ્રેમના પંથમાં મુશીબત પણ હોય છેજ. શુભાગતું સુંદર પુષ્પ મેળવતાં કેટલીક વખત કાંટા પણ વાગે છે. પણ મનથી જો શુભાગતના સુંદર કુસુમને મેળવવાનો દર્દ નિશ્ચય છે, તો એ કાંટાની વેદના સદન કર્યા વિના છૂટકો જ નથી. એ જ પ્રમાણે જો તું શુદ્ધ પ્રેમનો પૂજારી હોય, પ્રેમમંત્ર જાસ તારો જીવનમંત્ર હોય, તારા જીવનનું પ્રથમ અને અંતિમ એ એક જ બંધ હોય તો સરખી રીતે તિરસ્કાર કે માન, બેમાંથી ગમે તે મળે તેની જિલકુલ પરવા વિના પુષ્પ માફક તારા પ્રેમને સર્વવ્યાપક જનાત્ર. યાદ રાખ કે જે માર્ગે તું વિચરી રહ્યો છું, તે માર્ગ પ્રેમ જેવી મહાન સૌન્દર્યવતી કુદરતનો માર્ગ છે, અને તેમાં તિરસ્કારના કેટલાય કંટકો અવરોધક છે. તેને વટાવી તું પેલી પાર જા અને પછી નજર દર કે તારે માટે શુભાગતના સુંદર પુષ્પસમ આપ્યા વિશ્વનો જયનાદ પ્રેમનાદ તને વધાવવા માટે તત્પર થઈ રહેલો માલગ પડશે, એ જ તારા સાચા પ્રેમનો—તારા સર્વવ્યાપક પ્રેમનો—સૂચક છે. અરતુ!

મોરા કરાળા (હાલ ડાહ્યાસા) સોનાબેન શંકરભાઈ પટેલ

જવતાંની પોકે

મારી પાટીદાર બેનો તથા લામ્બજો, આ લેખ વાંચીને વિચાર્યો તો જણાશે કે આપણી પાટીદારની નાતમાં વિધવાઓને ઘણું દુઃખ છે. કુટુંબીઓ તેમને ઘણો ત્રાસ આપે છે. શું ગિયારી વિધવા યદ્ય એટલે જાણે તેણે પરમેશ્વરના મોટા શુભ કાર્યો હોય એવું તેઓ જાણે છે? શું પુરુષ જહાર જમને કમાઈ પોતાનું પોષણ કરે છે અને બેરી ના કરી શકે? પુરુષનો અને બેરીનો આત્મા તો એક છે, દિંમત પણ સરખી છે; પણ ગિયારી વિધવા તો જહાર જતાં અથવા ધધો કરીને કે નોકરી કરીને પોષણ કરવા જતાં કુટુંબીઓ ઘણો ત્રાસ આપે છે અને ખાલી ખોટા આરોપ મૂકી તેને પાછી પાડે છે. પણ આપણે વિધવાઓએ પાછાં નહિ પડતાં પોતાના પગ ઉપર ઊભાં રહી પોતાનું પોષણ કરીને પુરુષોને અને પોતાના સમાજને હાર રૂપ થતાં અટકવું. કામ કરવાની દિંમત રાખી પાછાં શા માટે પડવું? કુટુંબીજનોથી શા માટે ડરવું?

ખીજું, માયાના કેસ તો જંગીએ ત્યારથી 'ઈશ્વરને ત્યાંથી લેખને આવીએ છીએ, તો વિધવા યદ્ય જાદ શા માટે આપણા કેસ મૂખ' લોકો જણાતકારે લૂંટી લે છે? તે કેસ નહિ ઉતારવાથી ઈશ્વરની યોજનામાં કશું ખરાબ થતું નથી. હું તો માનું છું કે આપણે પોતાના પગ ઉપર ઊભા રહીને પોષણ કરવું એ ઘણું સારું છે અને પોતાનું ભરણપોષણ કરવું જોઈએ જ. ગિયારી વિધવાને સમાજના કેદખાનામાંથી જહાર નહિ નીકળવા દેવાથી તે ખૂબ દુઃખી થાય છે, એટલે નિરાધાર દશમાં ખરાબ કામ કરવા શીખે અને ચોરી પણ કરે એમાં નવાઈ નથી. માટે ગિયારી વિધવા દુઃખથી છૂટે એવા ઉપાય કરવા લામ્બજોને અને બેનોને વિનંતિ છે. આ લેખ વાંચીને લામ્બજો તેમને આગળ ધપાવશે એવી મને આશા છે. તમે પૈસા ખર્ચીને અને ધર્મોદ્ધાર વાપરીને સારી સંસ્થાઓ ખોલો છો, ખોડાં દોર માટે પાંજળાપોજો કાઢો છો તો સમાજની ખોડાં દોર જેવી વિધવાઓને એનાં પિયેરિયાંના અથવા એનાં સાસ-રિયાંના જુલમથી બચાવવા કેમ વિચારતા નથી? તમે ખારમાં પાછળ ઘણો ખર્ચ કરો છો, તેના કરતાં ખારમું ન કરો અને ગિયારી વિધવાને ઉદ્યોગને માર્ગે ચઢાવો તો ઘણું સારું. મારી સમજમાં તો એવું જ આવે છે કે ખારમું નહિ કરતાં દુઃખી વિધવાઓને ઉદ્યોગને માર્ગે ચઢાવી પુરુષની માફક જહાર કમાવાની તક આપવી જોઈએ. એનાં પિયેરિયાં તથા સાસરિયાં ગિયારી વિધવાને તે તક નથી આપતાં, એટલે ઘરમાં ઘણી મંઝાવ છે અને

રાતદિવસ એજ વિચાર લાગ્યા કરે છે કે શું કરવું, મારાં છોકરાંને શું ખવરાવવું, ક્યાં જવું. એને કાંઈ રસ્તો સૂઝતો નથી અને તેના ધરનાં માણસ સૂઝવા દેતાં પણ નથી. માટે આ અનાથ વિધવાબેનો માટે કાંઈ પુણ્યમાર્ગ શોધશો?

દાશીબેન પટેલ

ખારમાંથી થતાં નુકસાન અને તે અટકાવવા
બેનો શું શું કરી શકે?

[૪]

ત્રેતલોજનથી થતી અનેક મુશ્કેલીઓનો વિચાર કરતાં કંપારી છૂટે છે. આ મુશ્કેલીઓ મુખ્યત્વે આર્થિક અને સામાજિક પ્રકારની હોઈ એમાં ધાર્મિક લાગણીઓને વધુ રચાન નથી. અત્યાર સુધીનું હિંદુ કુટુંબ એટલે જન્નરિત હોવા છતાંયે, અવિભાજ્ય-અવિભક્ત કુટુંબ છે, એમ કહેવામાં જરાય અતિ-શયોક્તિને અવકાશ નથી. એવું એકાદ અવિભક્ત કુટુંબ આપણે કદી જોયું નથી. આપણા વિચારો માટે ઠીક ઠીક હકીકત એમાંથી મળી રહે. ધારો કે સાત માખસનું એક સંયુક્ત કુટુંબ છે. કુટુંબની વાર્ષિક આવક લગભગ રૂ. ૮૦૦ છે. સાધારણ વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૭૦૦ છે. બાકીના સો રૂપિયાની ગત્યતમાંથી આકસ્મિક કે અસાધારણ કે માંદગીના ખર્ચને પહોંચી વળવાની સગવડ છે. દરેક વર્ષ દરમિયાન ચોક્કસી ગત્યત, ગણું બાદ કરતાં રૂ. ૪૦૦ રહી. એવામાં બેનો ઉપર કુટુંબનો આર્થિક આધાર ધણે મોટે અંશે રહેલો છે, એવી એક વયોવૃદ્ધ વ્યક્તિ મૃત્યુરામ્યાએ પડી.

મૃતદેહની આસપાસ લપટરિત નિઃશબ્દ વાતાવરણ જાહે છે. અતે એ જન્નરિત દેહ માટી સાથે મળી જાય છે. આ વયોવૃદ્ધ વ્યક્તિની પ્રતિભા, એના કુળની પ્રતિષ્ઠા, એના જીવનકાળ દરમિયાન કાર્યદક્ષતાથી પાર પડેલા સામાજિક બવહારના પ્રસંગો-આ સંબંધો જેતાં સૌને એમ થાય કે સહેજે ગામ કે બહારનો ચોર્સો તો જમાડવી જ નોંધ્યો, એ પણ સાહજિક છે; પરંતુ એ ત્રેતલોજનમાં લગભગ રૂ. ૨૦૦૦ નોંધ્યો. નગદ નાણું રૂ. ૪૦૦ છે, હજારેક રૂપિયાના કુટુંબની સ્ત્રીઓના શબ્દમાર-આશ્રયણ અને રૂ. ૪૦૦૦ની કિંમતનું ઘર છે. આસપાસના સમાસજીવીઓ આવીને કુળની પ્રતિષ્ઠાનાં સંભારણાં દેખાવ. ગામનું નારીવૃંદ દુઃખી કુટુંબના સ્ત્રીગણને આશ્વાસન

આપતાં આપતાં કુટુંબની અને સદ્ગત વ્યક્તિની જાહેજલાલી અને એમના પૂર્વજોના સમયમાં થયેલા અનેક કારવહેવારનું વર્ણન કરે. અને આવાં અનેક વર્ણનોની પુનરાવૃત્તિને પરિણામે એ કુટુંબની બધીયે વ્યક્તિઓ - સ્ત્રીઓ અને પુરુષો - કુટુંબની શાળા માયવવાના મોહમાં ફસાઈ જઈ ‘દા’ડોપાણી’ કરવાના નિર્ણય ઉપર આવે એ સાહજિક છે. પણ એ પ્રસંગને પહોંચી વળવા માટેની આર્થિક વ્યવસ્થાનો વિચાર આવતાંજ પુરુષવર્ગ સહેજે અચકાય. ‘ધર ગીરો મૂકવું, ધર વેચી દેવું, કે ધરેણુંગંદાં વેચી કાઢવાં?’ આ ત્રણ પ્રશ્નો એમની આગળ ખડા થાય છે. દરેક પ્રશ્નની પાછળ ભાવિ જીવનમાં આવી પડનારી મુશ્કેલીઓનો વિચાર પુરુષવર્ગને જાલુજ મૂંઝવે. નવ નવ દિવસ સુધી જટિલ મંથન થાય, અને કોઈક વડીલની સલાહસૂચન અનુસાર ઉપરનામાંથી એકાદ ભાગ આલે થાય. ક્રિયાપાણી પૂરાં થયે વર્ષ બે વર્ષ વીત્યાં અને એ બધું ભુલાઈ ગયું. પરંતુ લેણદારે પનોતાં પગલાંનો પ્રતિધોષ બારણા આગળ કરવા માંડ્યો, પુરુષવર્ગ વધુ મૂંઝાતો ગયો. ગીર મૂકવું ધર લેણદારને સોંપ્યા સિવાય બીજો રાહ ન રહ્યો. આંતે વિષાદભર્યું હૈયે જીવનયાત્રાના મંભારણા સમા ધરને તિલાંજલિ આપી કુટુંબને ધરબહાર નીકળવું પડ્યું! કૌટુંબિક મુખનો આંત આબ્યો! આ તો આપણા સમાજના રૂઢિના અપરમાં જલિ અપાએલા અનેક કુટુંબોનું રેખાચિત્ર છે. એને પરિણામે નીપજતાં કૌટુંબિક કલહ અને અવ-રોધો, વેરઝેર અને સ્ત્રીવર્ગમાં વધતી જતી ઇર્ષ્યા: આ બધું એ રૂઢિની વિશિષ્ટતાઓ નહિ તો બીજું શું?’

સમાજસુધારણા જોટલી સરળ લાગે છે તેટલી તે સહેલી નથી. એટલુંજ નહિ, પણ એ સુધારણાને સમાજમાં અપનાવવી ઘણીજ મુશ્કેલ છે, એ સમાજશાસ્ત્રના અભ્યાસીના ખ્યાલ બહાર તો નહિજ હોય. અત્યાર સુધીમાં જે જે દેશમાં ત્યાંની પરિસ્થિતિને પલટાવી સુધારવાના આજી પાતળા ચત્નો થયા છે તે તે દેશના ઇતિહાસનું અવલોકન કરતાં માલમ પડે છે કે ચત્નોના પ્રમાણમાં સફળતા અલ્પ છે. આપણે ત્યાં પણ સમાજસુધારણા માટે છેલ્લાં વીશકે વર્ષ દરમિયાન ખૂબ બિલાપોહ થયો છે. કેટલાંયે ભાષણો, ચર્ચાઓ, પ્રતિજ્ઞાઓ અને નિયમો પ્રેતભોજન અટકાવવા માટે થઈ ચૂક્યાં છે. એ બધાનો સરવાળો જોતાં એમ લાગે છે કે એ પ્રયા ક્યારનીયે નાબુદ થવી જોઈતી હતી; પરંતુ તેમ જન્યું નથી.

આ નિષ્ફળતાનાં સાચાં કારણો જાણ્યા વિના એજ દિશામાં કાપ કપે જવું એ અયોગ્ય છે. ઊંડા ઉતરી એ કારણોનું પૃથક્કરણ કરીએ.

પુનરાવૃત્તિ લાલે લાગે, પણ જો રૂઢિના સંચાલકો અને રક્ષકો સ્ત્રીઓ જ છે. આજનું સ્ત્રીમાનસ પેલા પત્નોથી અલિપ્ત રહ્યું છે. એકાદ શ્રીમતી સરોજિની કે વિજયાલક્ષ્મી પંડિત આજના સ્ત્રીજીવનનું કે માનસનું પ્રતિરિંચ નથી. એકાદ ગાંધીજી કે રામમોહનરાય સ્ત્રીજીવનનો પલટો કરાવે તેમ નથી. આજનું સ્ત્રીમાનસ કાદ પણ રીતે ભૂતકાળમાં યએલા પ્રથનો પહેલાંના સ્ત્રીમાનસ કરતાં વધુ રૂપાન્તર પામેલું નથી. આથી જ આપણી પાસે આવી પડેલા નિરાકરણના પ્રશ્નમાં સ્ત્રી-માનસનું રૂપાન્તર આવશ્યક છે. એ કદ રીતે સાધ્ય બને તેના મહેજ વિચાર કરીએ.

પુરુષો સ્ત્રીના સરીરના માલિક બનશે, એના માનસના નહિ, આ વસ્તુનો - સ્ત્રીમાનસની જર્જરિત અવસ્થાનો - ઉદ્ધાર જો કાઢી સફળ બને તો તે સ્ત્રીથી જ. અને તેથી જ જીવનને જર્જરિત રૂઢિમાંથી મુક્ત કરવા, આપણા સમાજને સેવાભાવી મદિલાઓની જરૂર છે. પોતાના જીવનનો અર્ધભાગ સમાજને મુશ્વરોચિત કરવા આપે એવી મદિલાઓની આજે જરૂર છે અને એ ગાંઠે વિશિષ્ટ ગુણતરની જરૂર છે. જીવન પ્રત્યેનું વિશાળ દૃષ્ટિબિંદુ - સાદાઈ, સૂરણતા, નિરાડંગર - વગેરેની આવશ્યકતા છે. આ વસ્તુની સફળતા માત્ર ચર્ચાથી જ ન આવી શકે. મહાત્મા ગાંધીજીએ વારંવાર કહ્યું છે કે કર્તવ્ય-પરાયણ સ્ત્રી-પુરુષોનું કર્તવ્ય તો એ છે કે એમણે આત્મ જનતાના હાર્દમાં બિનરત્નું નોંધ્યું, એમનાં માનસ સમજવાં નોંધ્યું. આ વસ્તુ સાધ્ય બનાવવા એમના દૈનિક જીવનમાં ઓતપ્રોત થવું નોંધ્યું. એમનો વિકાસ કેવો, કેટલો અને કેવા પ્રકારનો છે તે પણ સમજવું નોંધ્યું. એ સાધ્ય કરવા એવાપરાયણ સ્ત્રી-પુરુષે અતિ લગ્ન વિશાળ આત્મત્યાગ, આત્મમંથન અને સંપન્ન કેળવવાં નોંધ્યું, ગામડાંઓમાં ફરી એમનાં કુટુંબનો ઇતિહાસ મેળવી રૂઢિથી ચએલાં આર્થિક અને સામાજિક દુષ્પરિણામોની તારવણી કરવી નોંધ્યું, કુટુંબની 'કીર્તિ' અને આજરૂ અને ખાનદાનીનાં મૂલ્યાંકન નવી દૃષ્ટિએ સમજી આત્મ જનતાને સમજાવવાં પડશે.

આ ગધું ગદુ કંઠે છે. સમાજસુધારાના પાયા ચણવાના કાર્યમાં અનેક પ્રસંગોએ એમને સાગર સમાન વિશાળ નિષ્કળતાનો ભેટો કરવો પડ્યો. છતાંયે દૃષ્ટિબિંદુ એક જ અને તે ભગીરથ પ્રયત્ન, નહિ કે સફળ પરિણામ. મીતાના શ્લોકનો આ ભાવાર્થ એમનો મંત્ર કેવો નોંધ્યો : પરિણામ પ્રતિ સમાજસેવક વધુ ભાર આપશે તો કદાચ ટૂંક સમયમાં જ તેને સમાજસેવા છોડવી પડશે. પ્રેતભોજનને બંધ કરી ખાનદાનીને ટકાવી રાખવામાં મદદ કરતા ને દુઃખપ્રતિષ્ઠાને ઝાંખી નહિ પડવા દેવામાં સહાયતા કરતા બીજા કેટલાક માર્ગનું

—કાર્યનું સૂચન સેવાભાવી મહિલાઓએ જનતા સમક્ષ રજૂ કરવું પડશે. બાળઉછેર અને બાળશિક્ષણની સંસ્થા, આરોગ્યગૃહોની સ્થાપના, નક્કી-લેવાનું નિયમિત સંચાલન, વિશાળ વાચન, ગ્રંથભંડોળ સમૃદ્ધ પુસ્તકાલય, આવાં અને બીજાં અનેક કાર્યો પાછળ, પ્રેતભોજન પાછળ ખર્ચાવા સર્જાએલી સંપત્તિ ખર્ચી શકાય છે, અને એમાંથી જનતાને ફાયદા જ છે. એ દૃષ્ટિગિન્દુ આમજનતાને હૃદયે સોંસરી ઉતારવાની ફરજ આકરાં અને રૂઢિનાં અનિષ્ટ તત્ત્વોથી પરિચિત મહિલાઓની છે.

પિકેટિંગની નિષ્ફળતાએ તો આપણને એક સાચી દિશા સુઝાડી છે; અને તે એ જ કે જૂનવાણી માનસનો એકલો વિરોધ કરીશું તો કદીયે આપણે એ જૂનવાણી માનસને આપણા દૃષ્ટિગિન્દુ પ્રતિ આકર્ષી શકીશું નહિ; પરંતુ એમનું દૃષ્ટિગિન્દુ સમજ્યા પછી એમની સમક્ષ આપણું ધ્યેય રજૂ કરીને, સાથે સાથે આપણા દૃષ્ટિગિન્દુને આપણા જ જીવનમાં જોતપ્રોત કરીને, એમની પાસે આપણે (સેવકો) ધ્યેયની પ્રતિભા રૂપે ઊભા રહીશું ત્યારે જ આપણે કંઈક સમય પછી એ અને એવી બીજી અનિષ્ટ રૂઢિઓને સમાજના જીવનમાંથી હાંકી કાઢવા શક્તિમાન થઈશું. આ સઘળું કાર્ય સરળતાથી અને સહૃદયતાથી થાય તો જ સમાજના ટૂંકી શુદ્ધિતા થરનો હૃદયપલટો થાય અને ત્યારે રૂઢિઓનાં મૂળ ઉખેડવા એ લોકો આપણી સાથે સહકાર સાધે.

આ માટે સેવાભાવી મહિલાઓનો એક સ્ત્રીસંઘ રચાય, એમાં ઉપરનાં વિશિષ્ટ તત્ત્વોવાળી નારીઓ વધુ સંખ્યામાં સમાજના કલ્યાણાર્થે વારંવાર મળે, પોતાની કાર્યદિશા નક્કી કરે અને કેન્દ્રસ્થાનેથી આસપાસનાં ગામેમાં જઈ આમજનતાની સાથે ગાઢ પરિચય સાધે, એમની પાસે એમના સ્વજનરૂપ બની એમનાં સુખદુઃખ સાંભળે, અને એમનામાંનાં એક બની જઈ એમનો વિશ્વાસ મેળવે—છીછરા કે અર્ધદંડક સુધારક તરીકે નહિ પણ સહૃદય માનવી તરીકે—તો જ આ સુધારણાના ગણેશ માંડવાનું શક્ય બને. આટલી વસ્તુ સાધ્ય કર્યા બાદ એ આમજનતાને ધીમે ધીમે નવાં દૃષ્ટિગિન્દુ સમજાવવાના પ્રયત્નો એ સઘે આદરવા જોઈએ. સાથે સાથે પ્રાથમિક શિક્ષણ અને પ્રૌઢ શિક્ષણની ચળવળ શરૂ કરી એમની આગળ વર્તમાનપત્રો કે પુસ્તકો વાંચી વંચાવી, એ નિર્ણય જનસમુદાયની સારાસાર પારખવાની શક્તિને ખીલવવો જોઈએ. ત્યાર બાદ યોગ્ય પ્રસંગે યોગ્ય વસ્તુઓ ઉપર એમની પાસે ચર્ચા શરૂ કરાવી એમનાં જૂનાં દૃષ્ટિગિન્દુ અને આપણે આપવા માગતાં નવાં દૃષ્ટિગિન્દુનો તફાવત ને લાજાલાજ સમજાવવા. એગ કરીએ તો જનસમાજને

આપણા લક્ષ્ય તંત્ર આકર્ષી શકીએ. સત્વહીન થઇ ગએલી આપણા સમાજની ઘણીયે રૂઢિઓથી ઉદ્ભવતાં પરિણામોના પ્રતીક રૂપે મોટા ચિત્રો કરાવી વા મેંજક લેવટનની સદાયતા વડે એ ચિત્રો જડ સમાજ આમળ વારંવાર રજૂ કરવામાં આવે તો એમની બુદ્ધિને સારાસાર પારખવામાં જરૂર મુશ્કેલી પડે અને આપણે દૂર કરવા માગતાં અનેક રૂઢિચર્ચોનાં સાચાં સ્વરૂપો દેખ્યા જાદ વિશ્વાસ છે કે જરૂર આપણને એજ સમાજ ગાડરીઆ પ્રવાહ જેવો સહકાર આપશે. આટલું જો સેવાપરાયણ સ્ત્રીઓ સાધ્ય કરી શકે તો પછી ભલે પોતે સરોજિની કે નાદરિંગેલીની માફક જગવિખ્યાત નહિ બને, પણ પોતે માનવસમૂહમાં સાચું વ્યક્તિત્વ સર્જવી એને ચિકિત્સાવી, પ્રગતિને પથે વાળવાના સાધનરૂપ થઈ પડશે; અને એટલું મૌરવ એમને આ કાર્ય કરવામાં અતિ પ્રબળ પ્રોત્સાહન અને આશા આપશે.

વરોદરા

શારદાબેને દાળિદાર પટેલ

—*—

હુશીશીન — ASSASSIN

પૂ. ગાંધીજીએ ‘હરિજનજીવન’ના તા. ૨૪:૩:૧૯૪૦ના અંકમાં પૃષ્ઠ ૧૬ ઉપરની ‘હંડનવાળી દત્તા’ વિષેની નોંધમાં લખ્યું છે, કે “અંગ્રેજીમાં ‘દત્તારો’ (એસેસીન) શબ્દ મૂળ ‘દેશીશ’ શબ્દમાંથી આવેલો છે. આ દેશીશ ચરસ કે ધતૂરાને ગળતી એક ઝેરી વનસ્પતિ છે, જે દત્તા કરવા જનારને તેના અંતઃકરણની વૃત્તિઓને મૂઠ બનાવી દેવા સારૂ પાત્રમાં આવતી.” આટલી ટૂંકી હકીકતથી વાચકને તેનો પૂરો ખ્યાલ નથી આવી શકતો અને તેથી તે વિષે કંઈ વિસ્તૃત હકીકત જણાવવાનું મન થવાથી તે નીચે આપું છું:

ખોરાસાનના તુસ નામે નગરમાં ઇસ્વી સનના અગિયારમા સૈકમાં હસન બિન સખ્યાહ નામે એક પુરુષનો જન્મ થયો. જે કુટુંબમાં તેનો જન્મ થયો, તે મુમલમાન ધર્મ પાળતું હતું. તે કંઈક ઉમરમાં આવ્યો ત્યારે એજ પ્રદેશમાં આવેલી નેશાપુરી નામે નગરીમાં મોહકુદ્દોન નામે ગુરુની શાળામાં તે ભણવા બેઠો. એ ગુરુ તે વારે બહુ નામાંકિત ગણાતા. ગુરુએ પોતાના અમુક ત્રણ વિદ્યાર્થીઓ વિષે કહેલું કે એ ત્રણ જગતમાં નામ કાઢશે. એ ત્રણમાંનો એક તે ઉમર ખેવામ જ્યોતિષી, તત્ત્વજ્ઞાની અને કવિ તરીકે આખા જગતમાં આજે પણ નામાંકિત ગણાય છે. બીજો તે આ આપણો હસન બિન સખ્યાહ. તે પણ તત્ત્વજ્ઞાની હતો. શાળામાંથી ભણી ઊંઝા પછી તત્ત્વજ્ઞાનની અર્થાંજો કરતો

રખાડવા લાગ્યો તે છેવટે ઇસ્માઇલી પંથનો એણે સ્વીકાર કર્યો. તેણે પછી તે પંથનો ઉપદેશ કરવા માંડ્યો. વળી પોતાના શિષ્યોને પણ તેણે એ પંથનો ઉપદેશ કરવા ચારે જાણુ મોકલ્યા. એમ ઉપદેશ કરતે કરતે હસન રૂઢાંત્ર પ્રાન્તના અદ્ભુત નામે હુન્ગરી કિલ્લામાં જઈ પહોંચ્યો. તેણે નગરના લોકને પોતાના સુંદર ઉપદેશથી પોતાના શિષ્ય જનાવી દીધા અને અંતે તે કિલ્લાનો કાટવાળ પણ તેના શિષ્ય જની ગયો.

હસન એક દિવસ શિષ્યોને ઉપદેશ આપતો બેઠો હતો. એ કાટવાળ પણ ત્યાં એનો ઉપદેશ માંજગતો હતો. ઉપદેશને અંતે હસને કાટવાળને કહ્યું: “આ કિલ્લો અતિશય એકાન્તમાં છે, જગતના કાલાહલથી દૂર છે; અને તેથી ચિંતન અને ભક્તિ કરવા જાડું અનુકૂળ છે. જે એક જળદત્ત આગડું પાયરવા જેટલી જગીન મને આપ્યો તો જાડું ઉપકાર થાય.” એનું દિલ તો કાણ જાણતું હતું? કાટવાળે ભક્તિભાવે ચુરની એ માગણી સ્વીકારી. પણ હસને તો જળદત્તના આમડાની પાતળામાં પાતળી વાધરી કઢાવી કિલ્લાની આસપાસ ફેરવી દીધી અને તે રીતે સમસ્ત કિલ્લાની માગણી કરી! કાટવાળ તો દિલ્મૂઢ જની ગયો, પણ કિલ્લાના સૌ લોક અને આજુબાજુના પ્રદેશના પણ અનેક લોક હસનના શિષ્યો હતા, એટલે કાટવાળ હવે ના પાડીને રહે ક્યાં? એને ગિચારાને કિલ્લો છોડી આપ્યા જવું પડ્યું અને હસન કિલ્લાનો માલિક જની બેઠો!

હવે તેણે પોતાના ઇસ્માઇલી પંથનો પ્રચાર કરવા માટે ઇ. સ. ૧૦૯૦માં એક શુભ પણ ભયંકર યોજના કરી: “કિલ્લાની આજુબા રમણીય અને મપાટ મેદાનમાં એક સ્વર્ગ જનાવવામાં આવ્યું. આ સ્વર્ગમાં મનોહર જાગ, રમણીય કુવાગ, સુંદર મહેલો, જાંચા ગિનારા, ખુશનુમા દિવાનખાનાં અને વિચિત્ર ઝૂંખાઓ લાખો કરોડો રૂપિયા ખર્ચા જનાવવામાં આવ્યાં. મહેલોની ભવ્યતા, વેલોના માંડવાની મધુરતા તથા ખુશબો અને લિજ્જ લિજ્જ પ્રકારનાં બોજનો તથા વસ્ત્રો મનુષ્યના અંતઃકર્મને જાડુંની પેઠે હરી લે તેવાં હતાં. ખુશસુરતમાં ખુશસુરત અને નાજુકમાં નાજુક છોડરીઓ જન્મતની (સ્વર્ગની) હુરો (અપ્સરાઓ) જાહેર કરવા માટે મોટી સંખ્યામાં રાખવામાં આવી હતી. આ અપ્સરાઓની લાવણ્યતા, કામળતા અને તેમના આકર્ષક અવયવો જોનારને ખાત્રી અપાવી શકતા હતા કે આ દુનિયા સિવાય અહીં કોઈ જીજ્ઞાસુ દુનિયા છે તથા આ પરીઓ જન્મતની હુરોઓ છે. મુસલમાનોમાં જન્મતનું (સ્વર્ગનું) જે વર્ણન અને તેમાં જે જે આનંદમય વસ્તુઓની વાતો છે તેનું જ્ઞાન કરાવવા માટે તેની આખેદુજ નકલ કરવાની કોશીશ કરવામાં આવી હતી તથા

જોનારને તેજં ખુદાઇ સ્વર્ગ હોવાનું જ્ઞાન કરાવવા હસને પોતાની બુદ્ધિ વાપરી હતી" ('હસન ગિન સબ્જાદ,' પૃષ્ઠ ૩૧).

હવે જોણે એ આખા પ્રદેશમાંથી ઉત્સાહી અને સાદસી નવયુવકોને કાઢ ને કાઢ પ્રકારે લક્ષ્યાત્રી પોતાના મુરીદો (શિષ્યો) જનાવવા માંડ્યા. તેમને જોણે પોતાના મહેલમાં રાખી એવી મરમ રીતે પાળવા માંજા કે તેઓ યુરુ હસન જે કંઈ કરે તે કરવા માટે જીવને પણ જોખમમાં નાખે. જેને આપણે ભાંગ કહીએ છીએ તેને અરખી ભાષામાં દશીશ કહે છે. અમુક કાઢ રાત્રે એમાંના એક શિષ્યને પોતાની પાસે બોલાવી તેને પાણીના ગંગતો દશીશને ખાલો પાઇ બેલાન કરી દે અને ચુપ્ત રીતે જાંટ ઉપર ચઢાવી તેને પેલા સ્વર્ગમાં મોકલી દે. સવારે પેલો શિષ્ય ભાનમાં આવે ત્યારે તો તે પોતાને સુંદર સ્વર્ગમાં પરીજોની વચ્ચે સૂતેલો જુએ! હસનની યોજના પ્રમાણે એ પરીજો જોને જોવાં અમનચમન કરાવે કે તે જાણે સાચા જ સ્વર્ગમાં હોય, આ દુનિયાને તો એ ભૂલી જ નય! જોમ જો વિલાસમાં જો ગચ્ચોપચ્ચો આનંદ કરતો હોય, તેવામાં વળી એક દિવસ હસનની યોજના પ્રમાણે તેને ફરી ભાંગતો ખાલો પાઇ દેવાય. એથી એ બેલાન થાય, એટલે એને પાછો હસનના મહેલમાં લાવી મુકાય.

આમ એકાએક એનું સ્વર્ગ નષ્ટ (Paradise Lost) થાગ ત્યારે જોને કેવો પ્રચંડ આઘાત લાગે તેની તો આપણાથી કહપનાય ન થઇ શકે. જો તો હસનના મહેલમાં આખો દિવસ સ્વર્ગ સંભારી સંભારીને માથું કૂટયા કરે અને હસનને પગે પડી પડીને પોતાને પાછો સ્વર્ગમાં મોકલી દેવાની જોને પ્રાથના કર્યા કરે. વખત આગે જરૂર સ્વર્ગમાં મોકલીશ જોમ હસન જોને આશ્વાસન આપ્યા કરે. પછી એક દિવસ હસન પોતાના હસ્તાધરી પંથના કાઢ ભવંકર શત્રુનું નામકામ આપી તેનું ખૂન કરી આવવાની એ શિષ્યને સૂચના કરે અને તેને વચન આપે કે "જો તું આખા ખૂન કરીને પાછો આવી"

૧. લગભગ આ જ ભાવાર્થનો શ્લોક ગીતામાં મળી આવે છે. કુરુક્ષેત્રમાં યુદ્ધ કરવા અર્જુન હાથમાં ધનુષ્ણાણ લેઇ રથે ચઢ્યો છે, પણ સામે ભીષ્મના સ્વજનોને હણવા પડશે એ વિચારે તે ગજમજો થઇ નય છે ત્યારે કૃષ્ણ પણ એને એ જ પ્રકારે ઉત્સાહ આપતાં બોલે છે :

હતો વા પ્રાપ્ત્યસિ સ્વર્ગં જિત્વા વા મૌઢ્યસે મહોમ્ ।

તમાહુતિષ્ઠ કૌન્તેય યુદ્ધાયં કૃતનિશ્ચયઃ ॥૨:૧૭॥

અર્થ : તું મરશે તો સ્વર્ગ પામશે, જીવશે તો પૃથ્વીનું રાજ્ય ભોગવશે. માટે હે અર્જુન, યુદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કરીને ભીષ્મ થઇ ના.

જીવતો આવશે તો હું તને સ્વર્ગમાં મોકલી દેઈશ, પણ જો ત્યાં તારું જ ખૂન થઈ ગયું તો ત્યાંથી જારોજાર તું સ્વર્ગમાં જઈશ. ત્યારે જો શત્રુનો નાશ કરવા તત્પર થઈ જા." કોઈ પણ રીતે સ્વર્ગમાં જવાના ઉત્સાહમાં જો નવયુવક સાદમ કરીને પોતાના શુરુએ જતાવેલા મનુષ્યનું તે આગાદ ખૂન કરી આવતો. ભાગ્યેજ કોઈ યુવક શત્રુને હાથે હણાતો. આમ હસને પોતાના અનેક શિષ્યો દ્વારા અનેક શત્રુઓનાં યુક્ત રીતે ખૂન કરાવી દીધાં. આ રીતે હસને પોતાના ધર્મનો અને રાજ્યનો વિસ્તાર કર્યો.

આથી આબુજાબુના પ્રદેશમાં ખૂબ ત્રાસ વર્તી રહ્યો. એક પ્રાન્તના સુન્નતના મલેકશાહને આ ત્રાસનો નાશ કરવાની ઇચ્છા થઈ. તેણે પોતાના એલચીને મોકલી હસન ઉપર મદદો મોકલ્યો કે આ હત્યાકાણ્ડ બંધ કરી દેવો અથવા યુદ્ધને માટે તૈયાર થવું. હસને પોતાના મહેલની સામેના જમીયામાં તેનો યોગ્ય આદરસત્કાર કર્યો. વાતચીતના પ્રસંગમાં હસને પોતાના એક શિષ્યને મહેલની અગાંથી ઉપર જવા કહ્યું. જો ત્યાં ગયો જોટલે આંગળીને ઇમારે ત્યાંથી પડતું મૂકવાનું કહ્યું. શિષ્યે ત્યાંથી પડતું મૂકી પોતાનો નાશ કર્યો! એલચી તો આ જોઈ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો! હસને તેને કહી દીધું કે મારી પાસે આત્મ આગંકિત અને મારે માટે ફના થઈ જાય એવા હજારો યોદ્ધા છે, મલેકશાહને યુદ્ધ કરવા આવવું હોય તો ભલે પોતાના લાખો ભાકુની લશ્કરીઓ લેઈને આવે. એલચીએ પણ જઈ મલેકશાહને બંધી વસ્તુરિયતિ કહી. પણ મલેકશાહે તો લશ્કર લેઈ હસન ઉપર ચડાઈ કરી. હસન તો લશ્કર સામે લશ્કરથી લડતો જ હતો ક્યારે? જો તો હશીશીન મોકલીને સુખ હત્યાજ કરાવતો હતો. જો જ રીતે એણે મલેકશાહનું ખૂન કરાવ્યું. તેનું લશ્કર પાછું ભાગી ગયું.

એક વખત અમુક માણસનું ખૂન કરવા ગએલા “આઈ શીનાઈ”ઓ પૈકી માત્ર પકડાઈ માર્યા ગયા, પરંતુ એક નાશી છટકી જવા પામ્યો. છટકી જનારની માતાને પ્રથમ જગર મળી હતી કે તેનો પુત્ર પણ માર્યો ગયો હતો, તેથી તે ધણીજ ખુશી થઈ, નવાં કપડાં પહેર્યાં, તેલકુલેલ લગાડ્યું અને ઇદના જેવો મહોત્સવ પાળ્યો. પરંતુ થોડા કલાકમાં તેને માલમ પડ્યું કે તે તો જીવતો છે, તેથી તે ધણી દિલગીર થઈ, પોતાના હોળેલા વાળ પીંખી નાખ્યા, કપડાં ફાડી નાખ્યાં અને રોઈને કહેવા લાગી કે મારો પુત્ર શદાદતના ઉત્તમ ધાર્મિક માનથી દૂર રહેવા પામ્યો” (“હસન ખિન સબ્યાહ,” પૃષ્ઠ ૫૦). પુરુષ તો પુરુષ પણ સ્ત્રી ઉપર પણ હસનના જાદુની કેટલી ભારે અસર થઈ હતી, તેનું આ સ્પષ્ટ ઉદાહરણ છે.

આવાં તો એણે મેંકડો ખૂન કરાવ્યાં ને પોતાના ધર્મનો ને રાજ્યનો પુષ્કળ વિસ્તાર વધાર્યો. આ હશીશીન દ્વારા થતાં ગુપ્ત ખૂનોથી પશ્ચિમ એશિયા અને પૂર્વ યુરોપ એટલો ત્રાસી ગયો કે જ્યાં ત્યાં હશીશીનની જ વાતો થાય. હશીશીનનું નામ સાંભળતાં લોકો ત્રાસી ઊઠે. અને એ જ હશીશીન શબ્દ ઉપરથી અંગ્રેજીમાં Assassin (ગુપ્ત હત્યા કરનાર) શબ્દ બન્યો છે. અને યુરોપની અનેક ભાષાઓમાં એ શબ્દ-ઉપરથી એ અર્થનો શબ્દ બન્યો છે.

હસન ઇ. સ. ૧૧૪૦ના અરસામાં મરજુ પામ્યો. એ વેળાએ એનું રાજ્ય ઇરાનના અને એશિયાઈ તુર્કસ્તાનના મોટા ભાગ ઉપર વિસ્તરી ચૂક્યું હતું.

હસન પોતાને ઇમામ કહેવરાવતો. એના મરજુ પછી એની ધર્મગાદી ઉપર આવનાર ઇમામો ધીરે ધીરે નબળા પડતા થયા. જોકે તેમણે પણ પોતાનો ધર્મપ્રચાર ગુપ્ત મંડળો દ્વારા ચાલુ રાખ્યો. ફટલેક કાળે તેમને ઇરાન છોડવું પડ્યું, પછી તેઓ અફઘાનિસ્તાન તરફ ખસવા લાગ્યા. તેમના પ્રચારકોએ ત્યાંથી પંજાબ, સિંધ, કચ્છ, કાઠિયાવાડ, વગેરે પ્રદેશમાં પગપેસારો કર્યો. સદરદ્દીન નામે એક પ્રચારકે હિંદુ ધર્મનાં ભજનોને મળતાં ઇસ્માઈલી ભજનો ગુજરાતી ભાષામાં બનાવ્યાં. કાઠિયાવાડમાં આજની પેઠે તે દિવસોમાં ચોળીમાર્ગ વગેરે અનેક વામમાર્ગની ગુપ્ત મંડળીઓ હતી, તેમાં ભાટિયા, લુહાણા વગેરે હિંદુઓ ભળ્યા હતા. આ માર્ગીઓમાં ઇસ્માઈલી પ્રચારકોએ પ્રવેશી એ માર્ગીઓની ધર્મક્રિયામાં પોતાના ધર્મની અમુક ક્રિયાઓ દાખલ કરી, હિંદુઓના વિધ્યુના પહેલા નવ અવતારોને સ્વીકારી દશમો અવતાર નકલંડી - અલી છે એમ શીખવ્યું. તેમણે ધીરે ધીરે પગ પહોળા કરી ધણાં ગુપ્ત મંડળોના કળને કર્યો અને છેવટે એ બધાઓને ઇસ્માઈલી જનારી દીધા. આ બધા લોક આજે ખાન, મોમના, સાંછ સવાઈ, ગુપ્તી, માર્ગી, પીરાબા, વગેરે નામે ઓળખાય છે. અને તેઓ અલીને એટલે આગાખાનને વિધ્યુનો દસમો અવતાર માને છે.

એમનાં ભજનના ફેટલાક નમુના:

“ત્યારે દસમો અવતાર, ધર્યો હે મોરાર, નકલંડી રૂપ લીધો રે અવતાર,
અલી વૈષ્ણવ અલી રૂપે જીઆ, ગુરુષ્વહાનું રૂપ તે નથી ગહમદ થીઆ.”

*

*

*

“છદ્ર ઇમામશાહ સુણો મારા જોગી, અમને મળે તો સંશા ટળે.”

*

*

*

“જીય મુસકથી પ્રખોધિયા, રાખ્યો સાંધમુ વહેવાર,

તે વેળા શ્રી ઇસ્મામશાહ, ગુરુષ્વહા વીર હસન કળીરદીન જાણુ.”

આજે હિંદુસ્તાનમાં ઇસ્માઇલી શિયાઓની વસતિ ઘણી મોટી છે. તેમની પૂર્વપ્રયાને પરિણામે, કાકિયાવાડના ખોળાઓને માથે ખૂન કરાવવાનો આરોપ તો હજીયે ઘણો વાર ખરી ખોટી રીતે પણ આવે છે.

એમના ધર્મગુરુઓ ને ઇમામ કહેવાય છે. આજે ૪૮મા ઇમામ આગાખાન મહમદશાહ છે. તેમના મુરીદા હિંદુસ્તાનથી ગાંડીને ઇન્જિન સુધી છે. તેમની રચાવર મિલકત પણ હિંદુસ્તાનથી ગાંડીને ઇન્જિન સુધી છે. જંગમ મિલકત તો કરોડો રૂપિયાની છે. હસન બિન અલ્લાહના વંશાનુગત ઇમામ હોવાથી તે His Highness કહેવાય છે કે બીજા કોઈ કારણે, તે હું જાણુનો નથી.

શિયા ઇસ્માઇલીઓમાંથી કેટલાકને આગાખાનના એ સંપ્રદાયમાં દોષ દેખાયો એટલે, ખ્રિસ્તી ધર્મના રોમન કેથોલિક સંપ્રદાયમાં દોષ દેખીને જેમ કેટલાક પ્રોટેસ્ટન્ટ યહ્ય તેમનાથી છૂટા પડ્યા તેમ, ઇસ્માઇલીઓમાંથી કેટલાક છૂટા પડ્યા ને તેઓ પોતાને ઇસ્નાસરી કહેવરાવવા લાગ્યા. કાકિયાવાડની ભાટિયા કામમાંથી પૂર્વે ને ઇસ્માઇલી ખોળા યજ્ઞેલા, તેમાંથી પણ કેટલાક પછીથી ઇસ્નાસરી ખોળા યહ્ય ગજેલા; તેમાંના એકના વંશજ તે ગિ. મહમદઅલી ઝીણા છે, જેઓ આજે હિંદુસ્તાનને ચીરીને એ ભાગ કરીને તેમાંથી ઉત્તરનો ભાગ મુસલમાનોને આપી દક્ષિણનો ભાગ હિંદુઓ માટે રહેવા દેવા તૈયાર થઈ ગયા છે!^૧

‘પાટીદાર’ગદિર, આણંદ

નરસિંહભાઈ પટેલ

પુનર્જન્નને પહેલે પ્રભાતે

(૨)

હવે આપણે જોઈએ કે મહેન્દ્રની જાજુ થું યહ્ય ગયું હતું. મહેન્દ્ર ઘરમાં પેસતો હતો તેવામાં જ તેણે તેના પિતાને ઊલટી વગેરે થતાં જોઈ. અર્ધાંજિક કલાકમાં તો પિતા ખલાસ થઈ ગયા. એકાદ કલાક પછી મહેન્દ્રની માતા સાધના પણ પતિને સાથ દેવા પરલોક પરવરી. મહેન્દ્રનાં આંસુનો પાર નથી. એ પણ માતાપિતાના મૃત્યુથી ચોડી વાર મૂર્ચ્છાવશ રયો. બીજા દિવસે ચંદ્રિકાના જન્મના સમાચાર મળ્યા. આ સમાચાર સાંભળીને જળતામાં ધી હોમાયું. ચંદ્રિકા

✽

૧. અમરેલીના ભાઈ એદવજી ધનજી કાખાએ લખેલા ‘હસન બિન સબ્ખા તથા ઇસ્માઇલી મીશન પ્રયોગ’ નામે સ. ૧૯૦૭માં છપાએલા પુસ્તકનો આધાર આ લેખમાંની કેટલીક હકીકતો લખવામાં લીધો છે, તે માટે એ ભાઈનો ઋણી છું.

પણી ચૂકી એટલે તે પાટકી ચર્મ એમ મહેન્દ્ર માનવા લાગ્યો. તેને વિષે ચાર સરખો પણ ન કરવો જોઈએ, એવા નિશ્ચય ઉપર તે આવી ગયો.

મહેન્દ્ર ચંદ્રિકાનો વિચાર સરખો પણ નહિ કરવાના નિશ્ચય ઉપર આવી ગયો હતો, પણ તેવી રીતે ચંદ્રિકાએ વિચાર કર્યો જ નહોતો. મહેન્દ્ર અત્યારે સો પડ્યો હતો. તેને જ્ઞાન ન હતું કે પ્રેમ ઠેલ્યો ઠેલી શકાતો નથી, એ પ્રેમીને જ ઠેલીને અંદર આવે છે. બે હૃદયો વચ્ચે જ્યારે ખરેખર સાચો મ અંધાર છે, ત્યાર પછી એ તૂટી શકતો જ નથી. પ્રેમના લાગણ કોઈ વચ્ચે ચર્મ શકે જ નહિ. આ દુનિયામાં એક પણ એવી શક્તિ નથી, જે મનો થાંકે વાળ પણ કરી શકે. મહેન્દ્રનો નિશ્ચય પ્રેમની વિમાતમાં જ ન હતો. ક્યાં એનો નિશ્ચય અને ક્યાં એનો ચંદ્રિકા પ્રત્યેનો પ્રેમ. કેટલો સાચો પ્રેમ એ હતો. એકાદ કલાકમાં તો નિશ્ચયના કુચ્છે કુચ્છે ઊડી ગયા. હૃદયમંથનમાં હૃદયને ઊંડે ખૂણે બેસાડી રાખેલી પ્રેમની મૂર્તિરૂપ ચંદ્રિકાએ તેના હૃદયનો ખજો લીધો. પછી તો પૂછવું જ શું? ચંદ્રિકા સિવાય મહેન્દ્ર ગાંડા જેવો હોય. આખો વખત તેના હૃદયમાં એક જ ઝંખના અને તે ચંદ્રિકાની જ. રહે જતાને, ધાસને, વનગાજને, ઝાડોને પણ તે પૂછતો: 'મારી ચંદ્રિકા તમને જોઈ છે?' એ પ્રશ્નને એ તો પૂછતો જ આખા શહેરમાં રળાડવા લાગ્યો. કોઈ તીખા તંત્રમાં લાઇઓનો માર પણ ખાધો, લાનો પણ ખાધો. આ પ્રશ્નને ભમતાં ભમતાં મહેન્દ્ર અચાનક ચંદ્રિકાના મહોલ્લામાં જઈ અટક્યો. અને 'મારી ચંદ્રિકા કોઈ જતાવશે?' એમ રટણ કરતો જ રહ્યો.

આમ કોઈ મવાલી જેવો માનવી પોતાના જ મહોલ્લામાં આવી પોતાના મહોલ્લાની એક છોકરી વિષે આમ બોલતો જોઈ સ્વાભાવિક રીતે દરેક માનવીનો પેતો ઊછળે. થયું પણ એમ જ. પાંચેક મિનિટ મહોલ્લામાં આવ્યો થઈ હશે, ત્યાં તો ધરાઈ ધરાઈને ગડછંપાટુનો માર તે ખાવા લાગ્યો. મહેન્દ્રથી હવે માર મહેલાનો ન હતો. તેણે ખુમાખૂમ કરવા માંડી. ચંદ્રિકા આ વખતે રસોડામાં જમતી હતી. ખુમાખૂમનો અવાજ તેને કાને પડ્યો ન પડ્યો ને તે ઝંખકી. તેને કોઈ નિકટનો પરિચિત અવાજ લાગ્યો. 'આવાનું' ત્યાં ને ત્યાં મૂકી દેઈ તે એકદમ ઊડી દોડી. જદાર જઈને નિહાળીને જુએ છે તો. 'મારી ચંદ્રિકા ક્યાં ગઈ?' એવો અવાજ કરતો મહેન્દ્ર જોયો. દરિયાની પેઠે તે ત્યાં દોડી ગઈ. જઈને મહેન્દ્રને બેટી પડી. આનંદનો પાર ન રહ્યો. પરંતુ મહેન્દ્રને ગાંડો થઈ ગયેલો જોઈને તેને ઘણું ઝોણું આવ્યું અને મોતી જેવાં બે આંસુ જમીન ઉપર સરી પડી અનોખ ધયાં. 'પ્રિયતમ, મહેન્દ્ર, આ રહી હું તારી

ચંદ્રિકા.' ચંદ્રિકા આટલું બોલી પણ નહિ રહી હોય ત્યાં તો મહેન્દ્રે આંખ ઉઘાડી. તેના આનંદનો પાર ન રહ્યો. તેનું ગાંડપણ કોણ જાણે ક્યાંયે અલોપ થઈ ગયું. એમને આ રિયતમાં જોનાર સૌ અશ્ચર્યચકિત થઈ ગયાં! પરંતુ વિચિત્રતા સિવાય કંઈ તેમને લાગ્યું નહિ. ખરેખર પ્રેમ એ શું છે એ તો પ્રેમી હૃદયોને જ ખબર, બીજાને મન તો એ વિચિત્રતા અથવા વધારે પડતું ગાંડપણ જ લાગે. તેઓ કોઈ દિવસ પ્રેમનું મુલ્ય આંકી શકે જ નહિ.

ચંદ્રિકાને બળાત્કારે જે પુરુષ સાથે તેનાં માતૃપિતાએ પરણાવી દીધી હતી, તેના મૃત્યુ પછી ચંદ્રિકા અને મહેન્દ્ર પહેલાં જે પ્રમાણે હળતાં ગળતાં હતાં તે જ પ્રમાણે હવે હળવા મળવા લાગ્યાં. આ વખતે તેઓ પતિપત્ની તરીકે જ વર્તતાં હતાં. ચંદ્રશંકરથી હવે કંઈ બોલી શકાતું જ ન હતું. તે તો તેણે કરેલા પાપનું પાપશ્ચિત્ત જ કરી રહ્યો હતો. સમાજ તેને તોડી ખાતો હતો, પરંતુ તેણે પોતાના કાન બંધ જ કરી રાખ્યા હતા, કોઈની વાત તે સાંભળતો જ નહિ. વાત કહેવા આવતાં સાથે જ તેને કાઢી મૂકતો.

આમ ને આમ દોઢેક વર્ષ વીતી ગયું. ચંદ્રિકાને ગર્ભ રહ્યો અને તેણે સુંદર બાળકને જન્મ આપ્યો. ચંદ્રિકાને ગર્ભ રહ્યો છે એવી વાત સાંભળતાં જ લોકો ધૂંવાંપૂંવાં થઈ ગયા, પણ હવે શું કરવું? સુભદ્રાએ તો આ વાત સાંભળી જીભ કરડીને જ અંત આપ્યો. સમાજે ધણી રીતે આંટીઘૂંટીઓ લાવીને ચંદ્રશંકરને સપડાવ્યો અને મહેન્દ્ર ઉપર, તેની ઇચ્છા ન હતી છતાં, કેસ મંડાવ્યો. કેસ માંડ્યા પછી થોડા દિવસમાં ચંદ્રશંકરે પણ પોતાના પાપનું પ્રાપશ્ચિત્ત કરી રહીને પરલોક સીધાવવા તૈયારી કરી. મરતાં મરતાં તેણે સમાજથી છાનેમાને પણ મહેન્દ્ર અને ચંદ્રિકાને બોલાવ્યાં. ચંદ્રશંકરે અત્યારે ગળગળો થઈ ગયો હતો. દર્દીભરી આંખે મહેન્દ્રની અને ચંદ્રિકાની ક્ષમા માગવા લાગ્યો. તે બોલ્યો: “હું અત્યારે તમારી સગણ કહું છું કે મેં તમને તમારી ઇચ્છાએ સમાજથી દૂરને તમને ન પરણવા દીધાં અને ચંદ્રિકાને બીજા યુવક સાથે બળાત્કારે મેં પરણાવી, તેમાં મેં તમને અન્યાય કર્યો છે. કેમે કરીને એ પાપમાંથી હું મુક્ત થઈ શકું તેમ નથી. હું ત્યારે જ એ પાપમાંથી મુક્ત થાઉં કે જ્યારે તમે મને માફી આપો.” ચંદ્રશંકરને સાચી જીવિત હવે સહી એમ માની એક બાજુ હર્ષ થયો ત્યારે બીજી બાજુ જાતેના પિતા તુલ્ય ચંદ્રશંકર પોતાનાં બાળકો પાસે માફી માગે એ અનુગ્રહ લાગ્યું. આ લાગણીની અસર બંને ઉપર બહુ થઈ. બંનેની આંખમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી. ચંદ્રશંકરે માફી આપવાની વિનંતી

ઉપર ચિનંતી કરવા માંડી. 'તમારાથી અમારી પાસે માશી ન મંગાય,' એમ મહેન્દ્રે કહ્યા છતાં ચંદ્રશંકરે દઈ પકડી. તેઓ હવે ધણીજ ઉતાવળ કરવા લાગ્યા: "તું ગમે માશી આપીશ નોજ હું" આ નિષ્કુર પાપમાંથી અચીશ, નહિ તો મારે નરકની ખાણમાં સડ્યા કરવું પડશે." મહેન્દ્રે અને ચંદ્રિકાએ પોતાને અનુગતું કહેવાય છતાં માશી આપી. ચંદ્રશંકરના છેવટના શબ્દોમાં એક આશિષ મળી, જતાં જતાં ચંદ્રશંકર બોલ્યો: "બેટા, તમારું કલ્યાણ થાઓ, દીર્ઘાયુ થાઓ, પ્રભુ તમને અન્યાયમાંથી ન્યાય મેળવી આપે." આમ કહેતાંની સાથેજ ચંદ્રશંકર સ્વર્ગે રીધાગ્યા.

સુભદ્રા મધ, ચંદ્રશંકર ગયા, એટલે આપ્યું હવે સમાજનું ગળ્ય. તેમણે કેસ વધાર્યો. તેમાં તેમના ઉપર નીચેના આરોપ મુક્યા હતા: (૧) ચંદ્રશંકરની બેઆગર, (૨) સમાજની બેઆગર, (૩) સુભદ્રાનું મૃત્યુ, અને (૪) ચંદ્રશંકરનું મૃત્યુ, એ માટે મહેન્દ્ર જવાબદાર છે એમ સમાજનો દાવો હતો.

સમાજના પક્ષમાં ન્યાય બિતરે તે માટે સમાજમાંથી એક મોટું ફંડ જમાવ્યું. શાંતિકાઓ એકઠા મળ્યા. લાગતાવળગતાઓને લાગવગ કરી ભોષ. પરંતુ સર્વ કાવાદાવા નિષ્ફળ ગયા. ન્યાયાધીશ ખરેખર ન્યાયની મૂર્તિજ હતા. પોતાનું ચાલે ત્યાં સુધી પોતાના ખાતામાં લાંચરુશવતની બે સહેજ પશુ મંધ આવે તો ગમે તેવા અમલદારને પણ કાઢી મૂકવામાં ખાછી પાતી દરે એવા નહોતા. બેચાર નોકરોને એમણે આવા ગુના માટે કાઢી મૂકેલા પણ ખરા. સમાજ તરફથી હળરો રૂપિયા ખચી વકીલો રોકવામાં આવ્યા. જ્યારે આ બાબત મહેન્દ્રે એક પણ વકીલ રોક્યો નહિ. તેને માત્ર એકજ વકીલ હતો અને તે પ્રભુ. તેણે તો ઇશ્વર ઉપરજ આધાર રાખ્યો હતો.

વહેલી સવારથી ખદલપુરમાંથી તેમજ આજુબાજુનાં પરાંમાંથી કીડીઓ ઊભરાય તેમ ન્યાયખાતાની કચેરીમાં આજે મદુબો ઊભગવા લાગ્યા. આજે મહેન્દ્ર ઉપર મંડાએલા કેસનો ફેંસલો અપાવાનો હતો. હળરો માણસોથી ન્યાય-ગંદિરની અટારીઓ ચિકાર થઇ ગઇ હતી. એક એક જગા ઉપર અત્યારે જબ્બે ત્રણત્રણ જણા આવી ગોઠવાઇ ગયા હતા. કેસનો ચુકાદો અપાવાનો હતો. તે એ લોકોને માટે આનંદનો વિષય હતો. સમાજના આગેવાનોએ પહેલેથી ધણા અમલદારોને પૈસા ખવડાવ્યા હતા, એટલે એમને તો સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી કે મહેન્દ્ર જરૂર હારવાનો અને બારેમાં બારે સજા ખાવાનો.

જાર વાગ્યે મહેન્દ્રનો કેસ નીકળ્યો. ન્યાયાધીશે આંખે ચશ્માં ચઢાવ્યાં. એક કાગળના વીંટામાં તેઓએ આખો કેસ અને ફેંસલો પણ લખી આપ્યો હતો. જધાના હર્ષનાદ વચ્ચે ન્યાયાધીશ ધીરે રહીને આવીને બેઠા. અનેક

આંખ અને કાન અત્યારે અધીરાઇથી ફેંસલો સાંભળવાને ન્યાયાધીશ તરફ મીટ માંડી રહ્યાં હતાં. ન્યાયાધીશે આખરે ઝોંખારો ખાઇને ફેંસલો હાથમાં લીધો અને વાંચવા માંડ્યો.

“આંજો ખદલપુરની જનતાને ફેંસલો મારે જોડેલો ઉત્માહ છે તેના કરતાં મને વધારે ઉત્માહ છે. આંજો મને પૂરેપૂરી ખાત્રી છે કે કોઇ દિવસ મેં નહિ આપ્યો હોય એવો સાચો ન્યાય હું તમારી સમક્ષ મૂકી શકીશ. બે સ્ત્રીપુરપને એક બીજાની સંમતિથી લગ્ન કરવું હોય તો તેમને તેમ કરવાને મંપૂર્ણ છૂટ છે. સમાજને અથવા તેમનાં માતાપિતાને પણ તેમાં દખલ કરવાનો કોઈ પણ હક્ક નથી. સમાજને અથવા માતાપિતાને લગ્ન કરવાનાં નથી, અને તેથી તે વિષે એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારવાનો તેમને હક્ક નથી. આ પ્રમાણે મહેન્દ્રથી ચંદ્રિકાના માતાપિતા તેમજ સમાજની આગરને મહેજ પણ ધોક્કા પહોંચ્યો હોય એમ મનાય નહિ. ચંદ્રશંકર અને મુલદ્રાજે આ બાબતમાં દખલ કરીને કરેલા કરેલા પાપનું પરિણામ ભોગવ્યું છે. એમાં પણ મહેન્દ્રનો દોષ નથી. શશિકાન્ત એ મહેન્દ્રથી ચંદ્રિકાને યજ્ઞેલો પુત્ર છે, એટલે એ પુત્ર પણ તેમનોજ. મહેન્દ્રે ચંદ્રિકા ઉપર કોઇ પણ જાતનો બળાત્કાર કર્યો નથી અને તેથી મહેન્દ્ર કોઇ પણ અપરાધને પાત્ર નથી. છેલ્લે હું જણાવીશ કે જો મહેન્દ્રને સમાજ વિષે ન્યાય જોઇતો હોય તો એ પોતે કેસ માડે. કારણ કે મહેન્દ્ર અને ચંદ્રિકાના લગ્નની બાબતમાં સમાજને એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારવાનો હક્ક નથી, છતાં સમાજે ધણી દખલ કરી છે અને મહેન્દ્ર અને ચંદ્રિકાની આગરને હાનિ પહોંચાડી છે.”

ન્યાયાધીશનો ફેંસલો પૂરો થયો. સર્વે વિખરાઇ ગયા.

મહેન્દ્ર અને ચંદ્રિકાનાં પુર્નલગ્નને કાગદાએ આજે મંજૂરી આપી. આ સાલજ મહેન્દ્રે ‘સ્નેહકુંજ’ આવાસ બંધાવી ગ્રાખ્યો હતો. વળી તેણે પોતાના ઉપર મંડાએલા કેસ ઉપરથી નિર્ણય કર્યો હતો કે કાલદેસર ચંદ્રિકાના પુનર્લગ્નનો સ્વીકાર થાય ત્યાર પછીજ તનું રહેઠાણ કરવું. ફેંસલો મહેન્દ્ર તરફ મળતાં તરતજ ‘સ્નેહકુંજ’ આવાસમાં સરસામાન આવી ગયો. આસોપાલવના તોરણથી તેમજ રંગબેરંગી ધ્વજપતાકાઓથી ‘સ્નેહકુંજ’ આજે શણગારાયો હતો. આ પ્રમાણે ફેંસલો આબવા પછીની રાત્રીએ ચંદ્રિકા, મહેન્દ્ર અને શશિકાન્ત ત્યાં રહેવા ગયાં. અને હું ત્યાં ફરવા ગયો ત્યારે પુનર્લગ્નના પહેલા પ્રભાતનાં મંડાણ એ સ્નેહની છાંયો ઉઠાળતા ‘સ્નેહકુંજ’ આવાસમાં મંડાયાં હતાં.

પાટીદાર કેળવણી મંડળ શા માટે?

પાટીદાર કોમને હોરાન કરનાર કેટલાક સર્વસામાન્ય પ્રશ્નોનો વિચાર કરી તેના ઉપાય શોધવા પ્રયત્ન કરનાર કોઈ મધ્યસ્થ સંસ્થા નથી. પરિણામે એક બા બીજે પ્રસંગે આ કોમના લગભગ તમામ માણસો સામાજિક તથા બીજા પ્રસંગોએ આર્થિક તેમજ બીજી રીતે ઘણી મુશ્કેલીઓ પડે છે. સામાજિક જાળતોમાં દરેક પોતપોતાને કાવે તેવાં ખર્ચ કરે છે. કોઈ પણ જાતના બંધારણ કે મર્યાદા વિના જીવનગ્યવહાર ચલાવવાની આ રીત અટકાવવા નાતના વિચારશીલ અને પ્રતિષ્ઠિત માણસો કોઈ પણ પ્રયત્ન નહિ કરે તો વખત જતાં બંધાને સહન કરવું પડે એવો વખત આવવાનો છે જ.

સામાજિક જાળતોમાં અમુક નક્કી થએલાં ધોરણોએ જખા વર્તે તે માટે જરૂરી પ્રયત્નો કરે એવી સંસ્થા તો થાય ત્યારે જરી. પરંતુ કેળવણીની જાળતમાં બ્યવસ્થિત મંડળને અભાવે નાતને યતા નુંકશાનતો ખ્યાલ રાખી ચઢી વડોદરામાં 'શ્રી સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળ' કાઢવામાં આવ્યું છે. તેને બનતી મદદ કરી સારી રીતે ખિલવવામાં જખા લાઇઓ સહાયતા કરશે તો એ દ્વારા આ કોમનું ધણું હિત થશે એમ લાગે છે.

કેળવણીની આ જાળતમાં આ જાતનું કોમી ધોરણવાળું મંડળ કાઢવાની જરૂરીયાત જાળત કેટલાક વિચારશીલ લાઇઓ પણ સંકે બતાવે છે. આ મંડળે વડોદરા શહેરમાં સર કરેલા જાત્રાલયની જરૂરિયાત જાળત પણ ધણા જણે સંકેઓ ઉઠાવી છે. એટલે આ ક્ષેત્રમાં કેટલું કામ થવાની જરૂર છે તે બતાવવાનો આ પ્રયત્ન છે.

કેળવણી મંડળ: ધણા લાઇઓ કેળવણીને માટે આવું મંડળ કાઢવાનું બીનજરૂરી માને છે, કારણ કે તેમના મત મુજબ આપણી નાતમાં કેળવણી વધારવાના પ્રયત્ન કરવાની જરૂર નથી. આ માન્યતા પાછળ આધુનિક કેળવણી પ્રત્યે કેટલેક સ્થળે જીમો થએલો અજ્ઞાનો રહેલો છે. આણુ પ્રયામાં ફેરફાર કરવાનું જરૂરી છે એ બધા કેળવણીકારો સ્વીકારે છે. પરંતુ ફેરફાર કરવાને કામો તેમજ કરેલા ફેરફાર મુજબ નક્કી થએલી કેળવણીના પ્રચાર માટે પણ આવા મંડળનું અસ્તિત્વ ધણું મદદરૂપ નીવડે એમ છે એ તે જૂલો જાય છે. કેળવણીની પ્રયામાં તો ફેરફાર થવાનો હશે ત્યારે થશે, પરંતુ જે પ્રયા હોય તે પ્રયા મુજબ કેળવણી આપવામાં કોઈ મધ્યસ્થ સંસ્થાને અભાવે નાતને યતું નુંકશાન અટકાવવા આવા મંડળની જાહ આવશ્યકતા છે તે

આપણી કોમના પ્રખર કેળવણીકાર સ્વર્ગસ્થ મોતીલાલ અમીન જેવાએ પણ સ્વીકારી હતી. કારણ કે તેમની પાસે એવા કેટલાય પાટીદાર કોમના વિદ્યાર્થીઓ મદદ માટે આવતા કે જેમને પૂરતી આર્થિક મદદ મળે તો આગળ આવી શકે એવી શક્તિઓ ધરાવતા હોય. આવા વિદ્યાર્થીઓમાંથી જૈન, ભાટીયા કે વાણીયા કોમના હોય તો તેમને મદદ કરે એવી સંસ્થાઓમાં જવાની તે ભગ્નામણ કરી દેતા, પરંતુ તે પાટીદાર હોય તો તેને મદદ કરવામાં તેમને જાણુ અડચણ પડતી હતી. દવે તો થોડી ધણી મદદ કરી શકે તેવા તે પણ ગયા છે, એટલે આ કોમના લાલક પણ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને થોડી ધણી મદદ મળવાનું સ્થળ હતું તે મથું છે. આ સંજોગોમાં પાટીદાર કોમના ભાઈઓ સારા પ્રમાણમાં આ મંડળને ખિલવવા મદદ કરશે તો ધણા ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને તેમની શક્તિઓનો ઉપયોગ કરી અભ્યાસમાં આગળ વધવાની તક મળશે.

પાટીદાર છાત્રાલય : આ મંડળે પોતાની પહેલી પ્રવૃત્તિ તરીકે વડોદરા શહેરમાં 'પાટીદાર છાત્રાલય' કાઢ્યું છે. કારણ કે આ શહેરમાં કેળવણીની અનેક પ્રકારની સંસ્થાઓ હોવાથી કદાચ કોઈ મોટા પ્રમાણમાં આપણી નાતના છોકરાઓ અભ્યાસ કરવા આવે છે. મોટી ઉમરના દોલેજના વિદ્યાર્થીઓ (જે પોતાની વ્યવસ્થા કરી શકે એવા હોય છે તેમને) માટે આ શહેરમાં છાત્રાલયની વ્યવસ્થા છે, પરંતુ નાની ઉમરના લાઇ રફલના તેમજ કલાભવન જેવી સંસ્થાના વિદ્યાર્થીઓ માટે આવી કોઇ વ્યવસ્થા નથી. એને લીધે આ કોમના લગભગ જસો ત્રણસો વિદ્યાર્થીઓ અહીં રહેવા જમવાની ખાનગી વ્યવસ્થા કરી જેમ તેમ રહે છે. નાની ઉમરના વિદ્યાર્થીઓ આ રીતે રહેતા હોવાથી કેટલાય જણ કંઈ પણ માર્ગદર્શન વિના અને પૂરતી દેખરેખ વગર અયોગ્ય સોળતામાં પડી પોતાના માળાપના પૈસા જગાડે છે, ઘણા વિદ્યાર્થીઓ પોતાની તંદુરસ્તી અને કારકિર્દી પણ જગાડે છે. વડોદરામાં કાંદલા આ છાત્રાલયનો ચાલુ સાલે લગભગ પચાસ વિદ્યાર્થીઓએ લાલ લીધો છે. આપણા વિદ્યાર્થીઓ સંકુચિત ગનોદશાવાળા ન થઈ ત્યજ તે માટે આ છાત્રાલયમાં પચીસ ટકા સુધી જીજી કોમના વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરવામાં આવે છે.

આવી રીતની વ્યવસ્થિત સંસ્થામાં દાખલ થતા વિદ્યાર્થીઓમાંથી પણ લગભગ પચીસ ટકા જેટલા વિદ્યાર્થીઓ દેખરેખ હોવા છતાં પણ ધેરધી આણેલાં નાણાં સિનેમા, સાઇકલ અને હોટેલોમાં જગાડતા માલુમ પડ્યા છે. નાણાંની બીડને લીધે લાલ આ સંસ્થામાં જાડુ કડક સિસ્ત રાખવા જતાં

કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ તેમનાં માતાપિતાને ખર્ચો ભોટું સમજાવી છૂટા થાય છે. યોગ્ય મકાનની સગવડને અભાવે પણ છાત્રાલયમાં જરૂરી નિયમન ગ્રંથવાગાં અડચણ પડે છે. ટૂંકમાં, નાણાંને અભાવે આ સંસ્થા આપણા વિદ્યાર્થીઓને હાથે ચતો નાણાંનો તેમજ તેમની શક્તિઓનો દુરુપયોગ અટકાવવા સમર્થ થશે નહિ એમ એક વર્ષના અનુભવથી સમજાયું છે.

અત્યાર સુધીમાં આ મંડળમાં લગભગ સિત્તેર સહામદો થયા છે. તેમના તરફથી લગભગ રૂ. ૪૫૦૦ની મદદ મળી છે; પરંતુ છાત્રાલયને માટે યોગ્ય સગવડવાળાં મકાન થવાં ખાસ આવશ્યક છે અને તે માટે ધણાં નાણાંની જરૂર છે. છાત્રાલય મિત્રાય ગરીબ અને લાયક વિદ્યાર્થીઓને આર્થિક મદદ કરવા ધણાં નાણાંની જરૂર છે.

અહીં યડોદરામાં ખડાયતા, લુહાણા, વગેરે ધણી કામો તરફથી છાત્રાલયો ચાલે છે. તેમાં સો સો વિદ્યાર્થીઓ રહે છે. આ રીતે તે કામો પોતાનાં બાળકોને યોગ્ય દેખરેખ નીચે ફળવણી આપી સારી પ્રગતિ કરી રહી છે અને સાચા શહેરીઓ તૈયાર કરવા પ્રયત્ન કરે છે. પાટીદાર કામ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને યોગ્ય રીતે ધડપા પ્રયત્ન નહિ કરે તો તે પોતાને જ નુકસાન કરે છે, એટલું જ નહિ પણ પોતાની કામ તરફથી તૈયાર થતા ભવિષ્યના નાગરિકોને (આજના વિદ્યાર્થીઓને) યોગ્ય રીતે ધડપામાં બેદરકાર રહી આખા દેશને પણ નુકસાન કરે છે, એ અટકાવવા આ સંસ્થા ખનતો પ્રયત્ન કરવા ધારે છે, એને મદદ કરવામાં સૌનું હિત છે.

કેટલાક લાઇઓ કહે છે: “અમારા ગામમાં હાઈ સ્કૂલ છે, એટલે અમારા ત્યાંનો કોઈ વિદ્યાર્થી તમારી સંસ્થાનો લાભ લેવાનો નથી.” આ લાઇઓ જાણે છે કે હાઈ સ્કૂલોવાળાં મોટાં ગામના પણ ધણા વિદ્યાર્થીઓ આ શહેરની હાઈ સ્કૂલોમાં ભણવા આવે છે. વળી ‘છાત્રાલય’ એ એક જ આ સંસ્થાની પ્રવૃત્તિ નથી. જોઈ ધણી પ્રવૃત્તિઓ ચરૂ કરવાના ઉદ્દેશથી આ મંડળ સ્થપાયું છે. તે ઉપરાંત આજે જોગને પોતાના દીકરાને ફળવણી આપવા માટે ખીછા વ્યવસ્થા કરવાનું શક્ય છે તે પોતાની તરફ જ ન જુએ તે ઇષ્ટ છે. શરીરનું એક અંગ કહોવાનું હોય તો ખીજાં અંગ તે અંગનો સડો પોતાને લાગતા સુધી બેપરવાઈથી બેસી ન રહી શકે. એ જ રીતે આપણી કામનાં લગભગ જસો ત્રણસો વિદ્યાર્થીઓ યોગ્ય વ્યવસ્થાને અભાવે નાણાં, તેમજ શારીરિક અને માનસિક તંદુરસ્તી જગાડના હોય ત્યારે જોગ બેસી ન જ રહી શકે એ દેખીતું છે; અને જ્યાં બેસી જ રહેશે તો સામાજિક રીતે બધા ય સંકળાએલા

હોવાથી મોડા વહેલા આ બેદરકારીથી બિન્નો થએલો સડો બધાને લાગુ પડશે જ એ ચોક્કસ છે.

સામાજિક રીતરિવાજોમાં સુધારાવધારા કરવા માટે આવું કોઈ મંડળ કાઢવા માટેની જરૂરી આવડત દજી આપણામાં આવી નથી, એટલે સામાજિક બાજતોમાં અનેક રીતે આપણે બધા હેરાન થઈએ છીએ જ. પણ કેળવણીની પ્રગતિ કરવાના સહેલા અને જે બાજતમાં બહુ ઓછો ગતભેદ થવા સંભવ છે તેવા કામને માટે પણ આપણે એક વ્યવસ્થિત મંડળ બિલુ કરી ચલાવી ન શકીએ તે બહુ શોભારૂપ નથી. ધણાજ ઓછા ગતભેદ બિન્ના ધાય એવા ઉદ્દેશની આવી કોઈ મંથરચ સંસ્થા સફળ રીતે ચલાવવા આપણે બેગા થઈ શકીશું તો બેગા થતાં ટેવાયા પછી આપણને બધાને પગવતા અનેક સામાજિક પ્રશ્નોના વિચાર અને ઉકેલ કરવાનું આપણને આવડશે. આજે તો ફક્ત આપણી સામાન્ય મુશ્કેલીઓનો વિચાર કરવા પણ બેગા મળવાની આપણી અશક્તિ દૂર કરવાની વાત છે. 'કેળવણીની પ્રગતિ કરવી' એવો સર્વમાન્ય ઉદ્દેશ છે, અને છતાં આપણે આવા સર્વમાન્ય ઉદ્દેશને કારણે પણ આવી સંસ્થાને નામે એકઠા મળી વિચાર કરવાની ના પાડીશું તો આ નાતનું ભાવિ સારું નથી એમ જ લાગે છે.

આપણી નાતમાં પૈસા અને પ્રતિષ્ઠા કમાઈ આજીવિકા મેળવવાની ગડ-મથકમાંથી પરવારી બેઠેલા એવા ધણા સુખી સજ્જનો છે. આવા લાઈઓ-માંથી થોડાક જ જણ પોતાનાં જ્ઞાન, અનુભવ અને સંપત્તિનો થોડો ઉપયોગ જ્ઞાતિહિતની આ પ્રવૃત્તિને મદદગાં કરે તો ધણું કામ થઈ શકે એમ છે. હાલ સાઠ સિત્તેર કરતાં વધુ વયે પહોંચેલા શ્રી. તુળશીલાલ અમીન તથા શ્રી. લાલલાલલાઈ અમીન આ સંસ્થાને માટે ધણા ખર્ચથી જનતી મદદ કરી રહ્યા છે અને શ્રી. મગનલાલ શંકરલાઈ પટેલ જેવા લોકસેવક બહુ કામ હોવા છતાં આ સંસ્થાને પગભર કરવા જનતો પ્રયત્ન કરે છે. એમનો દાખલો લેઈ બધાય સાધનસંપન્ન અને શક્તિશાળી લાઈઓને ધણી શક્યતાઓ વાળી આ સંસ્થાને જનતી મદદ કરવા તત્પર રહેવા વિનંતિ કરી વિરમીશ.

વડોદરા,
તા. ૩૦ : ૩ : '૪૦

}

ચિમનલાલ મૂ. અમી

સડતો સમાજ

આજ સમાજનાં તમામ અંગો અને ઉપાંગો સડી ગયાં છે. આજ સમાજના પાયા અસ્થિર થઈ હાલી ઉઠ્યા છે. જે હિન્દુ સમાજ પ્રાચીન કાળમાં કીર્તિને શિખરે વિગળતો હતો તેજ હિન્દુ સમાજ આજે કીર્તિ, લક્ષ્મી, સ્વાતંત્ર્ય, વગેરેથી પદબ્રજ પની અધઃપાતના મદાગર્તમાં જાયે અગ્નિપ્રે પશુ ધણજ વેગથી ધસડાઈ રહ્યો છે. સમસ્ત દુનિયાને જે હિંદુસ્થાને સંસ્કૃતિનું જ્ઞાન કુગમ્બું હતું, તેજ હિંદુસ્થાનને-તેજ હિન્દુ સમાજને આજે સંસ્કૃતિની, સ્વાધીનતાની બીજ પાસે બીજાં માગવી પડે છે! જ્યાં સંસ્કૃતિનો સૂર્ય સોળે કળાગે પ્રકાશી રહ્યો હતો ત્યાં આજે કંગાલિયત, દુઃખ, અસંસ્કારિતાનું ધોર સામ્રાજ્ય પ્રવર્તી રહ્યું છે. એ પશુ સમય હતો, જ્યારે દુનિયાના તમામ દેશો હિન્દુ પાસેથી પ્રકાશની, સંસ્કૃતિની આશા રાખતા હતા. આજે આ પશુ સમય છે, જ્યારે આર્પસંતાનોને નસીંગે કંગાલિયતની ને ગુલામીની અસહ્ય યાતનાઓ સખાણી છે. આજે ભારતમાતાનાં કરોડો સંતાનો ખોરાક માટે ટળવળી રહ્યાં છે. આજે ભારતમાતા પાસે પોતાના શરીરને ઢાંકવા પૂરતું વસ્ત્ર પણ નથી. તેની કંગાલિયતનો સાજા ઉઠાવી જીભજો આજે તેનું શરીર ચૂંચી રહ્યા છે. કાણ ચૂંચી રહ્યા છે તે તો સુવિદિતજ છે. કાઈ જગણો! માતાના રક્ષણ માટે કોઈ કુરબાની આપશો! આજે ધર્મ પ્રગણે વર્તન કરનારા મારા આ દેશમાં ત્રણ કરોડ માથસ અજ અને વસ્ત્ર વિના મરી રહ્યાં છે. લાંબો બેકારો બેકારીની બીધણ ચક્કીમાં પિસાઈ રહ્યાં છે. આજે મારા ભારતવર્ષમાં કંગાલિયતનું ધોર તાંડવટલ ચાલી રહ્યું છે. દેશજંધુઓને ચૂસતી કંગાલિયતની ભર્ષકર ગાસસી અટ્ટહારવતો પડ્યો ચારે કોર સારાચે દેશમાં પડી રહ્યો છે. આંખ ઉઘાડશો? આ દરમિયે જોવાનું કદાચ તમને નહિ ગમે. છતાં આ દરમિયે જ્યાં ધોર સામ્રાજ્ય વ્યાપી રહ્યું છે ત્યાં વસી આ દરમિયે ટાળી નહિ શકાય. હજી ન હોવા છતાં મથુ એ દરમિયે નજરે પડવાનુંજ. સમાજ, ધર્મ અને અર્થ એ સમાજરચનાનાં ત્રણે મુખ્ય અંગો આજે ત્રિપથ થઈ ગયાં છે. સામાજિક જાગૃતિમાં અસ્પૃશ્યતા અને વૈધવ્ય (તેમજ વૈધવ્યને અંગે પોષણ મેળવતું વેરવા સમાજનું એક કલંકરૂપ અંગ) એ પ્રશ્નો સમાજમાં આજે ધણા મગમગા થઈ પડ્યા છે. અસ્પૃશ્યતા એ ધર્મ નથી. એ તો ધર્મના નામ ઉપર મોટામાં મોટું કલંક છે. અસ્પૃશ્યતાને ધર્મ મનાવનાર એ કોઈ દાનવ દશે. ધર્મને નામે મનાતા એ સ્પષ્ટ અધર્મનો નાશ કરવામાંજ શ્રેય છે, અને એ નાશ અનિવાર્ય છે. અસ્પૃશ્યતાને ધર્મ તરીકે એકે પણ ધર્મશાસ્ત્ર નજ

સ્વીકારી શકે. એક એવું ધર્મશાસ્ત્ર નથી, જેણે અસ્પૃશ્યતાનો ધર્મ તરીકે સ્વીકાર કર્યો હોય. છતાં આજે ધર્મને નામે અસ્પૃશ્યતાનું કલંક સમાજને શિરે લગાડી સારી દુનિયામાં હિન્દુ સમાજના સ્થાનને નીચું કરનાર કોણ? એ કામ કોઈ પાપાણ્ડુદય સ્થપતાનું જ હશે.

બલે વિચાર કરો, ઈશ્વરે સર્જેલાં તમામ મનુષ્યો સરખાં છે. પણ આજે ધર્મને નામે સમાજમાં જે યાતિભેદો ઊભા થયા છે, જેનાથી મનુષ્ય પ્રતિ તિરસ્કાર, દ્વેષ અને વૈરની લાગણીઓ ચારે તરફ વિસ્તૃત થતી છે, તેને ધર્મ કોણ કહી શકે? યાતિભેદો ઈશ્વરે ઉત્પન્ન કર્યાં જ નથી. ઈશ્વરે યાતિભેદો ઉત્પન્ન કરવા હોત તો બ્રાહ્મણને કલગીતું, ક્ષત્રિયને શિંગડાતું, વૈશ્યને મોટા ઘાનતું અને શૂદ્રને પૂછડોતું કે એવાં બીજાં સૂચક નિશાન તે અવશ્ય આપત જ. કારણ કે તેને ભેદ દેખાડવો હોય છે એવાં માણસ, પશુ, વનસ્પતિ, વગેરે તમામ સર્જનના આકાર જુદા સંજ્યાં છે. મનુષ્ય કરતાં તેના સર્જનદારમાં ભુદ્ધિ વિશેષ છે. ત્યારે યાતિભેદો એ ઈશ્વરદત્ત નથી, પણ સ્વાર્થબાજી હેપર રચાએલ ધર્મને અધોગતિ તરફ લઈ જનાર અને ખુદ પરમેશ્વરનો પણ તિરસ્કાર કરનાર એક સડો છે. જે હિન્દુ સમાજમાં આટલા અસંખ્ય યાતિભેદો ન હોત તો આજે હિન્દુ સમાજનું સ્થાન ઇતિહાસમાં જુદા જ પ્રકારનું હોત. એક મનુષ્યનો તિરસ્કાર કરવાનો બીજા મનુષ્યને અધિકાર જ નથી. તેમ છતાં તેવો હક આપમેળે લેઈ જે મનુષ્ય તેનો ઉપભોગ કરે છે તે ઈશ્વરનો વિરોધ કરી રહ્યો છે, ઈશ્વરના પવિત્ર ફરમાનનો ભંગ કરી રહ્યો છે અને એ ભંગ કરતાં તે પોતે જ કાળની બીપણ્ય ચક્રીમાં પિસાઈ જવાનો છે. ધર્મ એટલે એકબીજા પ્રત્યે હૃદયનો પ્રેમ અને એકતા, નહિ કે તિરસ્કાર.

અસ્પૃશ્યોને માટે કેટલાક મૂર્ખતાભરી દલીલો રજુ કરે છે: તેઓ ગંદાં કામ કરે છે, તેઓ વ્યસની છે, તેઓ અભક્ષ્યભક્ષી છે, વગેરે. તો હું પૂછું છું કે બાળકોનાં મળમૂત્ર તેમની માતાઓ સાફ નથી કરતી? દહીંની સારવાર વખતે તેનું મેલું સાફ નથી કરવું પડતું? અહીં તો તેથીયે જુરી અપંગાવસ્થા છે: એક માણસ પોતે ગંદકી કરી તેને સાફ કરવાનું બીજાને માથે નાખે, તેના જેવી અપંગાવસ્થા બીજી કઈ હોઈ શકે? અને પાછું તે ગંદકીને બીજો માણસ ગંદકી કરનારની અપંગાવસ્થાની દયા ખાઈ સાફ કરે ત્યારે તે અસ્પૃશ્ય થઈ જાય! આના જેવી વિશેષ અધમતા બીજી કઈ હોઈ શકે? ધર્મમાં કંઈ છે કે ઉપકારનો તો શું, અપકારનોય જાહેલો ઉપકારથી વાળવો, પણ તેને જાહેલો આ તો ઉપકાર કરનારને અસ્પૃશ્ય ગણવામાં આવે છે. આના જેવી હલકટતા બીજી કઈ હોઈ

રહે? ફૂતરાં, ગિલાડાં, વગેરે મંદાં પશુપ્રાણીઓને અડકતાં અમકાઇ જવાતું નથી, પણ સેવા કરનારને અડકતાં અમકાઇ જવાય છે!

આ અસ્પૃશ્યો વ્યસની છે એવી દલીલ કેટલાક કરે છે. વડોદરા શહેરનાં દારૂનાં પીકાંમાં હમ્મરો જિંચ વર્ષના લોકોને દારૂ પીને પેતાના મનુષ્યત્વને દફનાવતાં મેં મારી સગી આંખે જોયા છે. વડોદરાની ગટનની દુકાનોમાં હમ્મરો જિંચ વર્ષના લોકોને ગટન અને મચ્છીનો ઉપયોગ કરતાં જોયા છે. આનો ઉપયોગ કરનાર અસ્પૃશ્ય ન ગણાય અને પેલા જિયારા અસ્પૃશ્ય ગણાય! જો વ્યસન અને અભક્ષ્યભક્ષનું કારણ સમાજ અસ્પૃશ્યો સામે રજુ કરી શકે, તો ફક્ત ધર્મ અને ન્યાય ખાતર પણ ઉપરના લોકો સામે પણ તે કાઢીને આધારે તેમને અસ્પૃશ્ય ગણવાની તજવીજ થવી જ જોઇએ. પણ જિંચ ગણાતા વર્ણોએ તો ભગવાન પણ ઇગરે લીધો છે. કારણ કે તેમને પ્રપંચ કરવાના ઘણા હોય એટલે ક્ષમા માગવા માર્ગભંગનાની જરૂર પડે ને?

હિન્દુ સમાજમાં ધર્મના આજે એટલા પ્રકાર આવી ગયા છે કે કદાચ હિન્દુસ્થાનમાં માણસોની તેટલી સંખ્યા પણ નહિ હોય! અને જાણે ધર્મનો રાગચાળો ફાટી નીકળ્યો હોય એમ દિવસ ઊગે ને કાંઈ ધર્મસ્થાપક મહાત્મા ઊગી જ નીકળે! ધર્મ અને માનવજીવનનો સંબંધ આજે કેવો થઇ ગયો છે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ નીચેની ટૂંકી વાર્તા ઉપરથી આવશે:

કોઇ એક ઘણા જ દયાળુ અને પવિત્ર મહાત્મા હતા. તેઓ કોઇની પાસેથી કંઈ પણ લેતા નહિ. છતાં પૈસાદાર લોકો તેમને પૈસા આપી ધર્મ વેચાતો લેવાના નિર્ઝંક પ્રવર્તો કરતા. આથી તે મહાત્માની ઇચ્છા ન હોવા છતાં તેમની પાસે પૈસા એકઠા થયા. એ મહાત્માએ એક જિલાડી પાળી હતી. દ્રવ્ય નિરુપયોગી લાગ્યાથી મહાત્માએ તેનો યજ્ઞકાર્યમાં વ્યય કરવાનો વિચાર કર્યો. આ વાત શિષ્યો પાસે રજુ કરી. શિષ્યો ખુશ થયા. યજ્ઞકાર્યની તૈયારી થઇ ચૂકી. હવે પેલી જિલાડી મહાત્મા સાથે એટલી હળી મજેલી કે મહાત્માના ખોળામાં જ બેસે. મહાત્માએ વિચાર કર્યો કે યજ્ઞકાર્ય વખતે આ જિલાડી જો અડશે તો તે કાર્ય અપવિત્ર થશે. તેથી તેમણે શિષ્યો પાસે એક સાંકળ મંગાવી, જિલાડીને સાંકળ વડે ખાટલા સાથે બાંધી અને યજ્ઞકાર્ય શરૂ કર્યું. આમ દર વર્ષે યજ્ઞકાર્ય વખતે પ્રથમ જિલાડીને સાંકળ વડે ખાટલા સાથે બાંધવામાં આવતી અને યજ્ઞકાર્ય શરૂ થતું. આમ કેટલાંયે વર્ષે આદ્યા પછી તે મહાત્મા અને જિલાડી બંને ગુજરી ગયાં. તેમની માદીએ નવા મહાત્મા આગ્યા. તેમણે પણ યજ્ઞનો વિચાર કર્યો અને શિષ્યોને વાત કરી. શિષ્યોએ કહ્યું:

‘આપણે યત્ન કરીએ તે પહેલાં એક જિલાડી, એક સાંકળ અને એક ખાટલો જોઈએ. તે વિના યત્ન થાય નહિ. પ્રથમ જિલાડીને સાંકળ બાંધી ખાટલા સાથે બાંધીએ નહિ, તો યત્નકર્મ સફળ થયું ન કહેવાય.’ આવી સ્થિતિ આજે ધર્મની યજ્ઞ રહી છે. મતલબ કે ધર્મ આજે ધર્મને રચાને નથી, પણ ધર્મનું રચાન અધ પરંપરાએ લેખને આજે સમાજનો આત્મા ગૂંચળાવી નાખ્યો છે. ધર્મમંદિરોમાં ધર્મને નામે આજે કરોડો રૂપિયા ખર્ચાય છે, છતાં પરમેશ્વર હજી જોટલો ને તેટલો જ દૂર રહ્યો છે. ધર્મવેવલા લાખો મનુષ્યોમાં આટઆટલી ધાર્મિકતા હોવા છતાં પણ તેમનો પરમેશ્વર દૂરથી પાસે આવવાની દિગત કરી શકતો નથી. તેનું કારણ? આજે ઉપવાસવ્રતોને દિવસે કદોષ્ટોને ત્યાં ધાડ પડે છે. દશ દશ દિવસની તૈયારી છતાં કદોષ્ટનો માલ અર્ધા દિવસમાં સફાવટ થઈ જાય છે! આજે ધર્મમંદિરોમાં કીડીની માફક માણસો ઉભરાય છે, પણ મને લાય રહે છે કે તેઓ પરમેશ્વરને જલ્દે ખીંગળ કરાનાં દર્શન કરવા આવતા હોય છે. આજે ધર્મને નામે સાંક લાખ નિષ્ક્રિયતાના અવતાર સમા ખાઉધરા જાવાને જિયારા ખેડૂતોએ અને મજૂરોએ પોષવા પડે છે. આવી સડતી દશા આપણા ધર્મની છે. ‘મિલ્લાજ દેહિ’ કહીને જીભો રહેનાર માણસ ભિક્ષાજ આપનાર માણસ કરતાં વધુ શક્ત અને લઢા જેવો હોય છે અને એવા માણસને આપવામાં આપણે ધર્મ સગણો છીએ! એ ધર્મ નથી પણ નિષ્ક્રિયતા પોષવાનું મહાપાપ છે. આજસને વધારી પતનને વધુ ને વધુ નજદીક ખેચી લાવવાનું એ એક દુઃખદ કાર્ય છે. આજે પ્રવર્તી રહેલો ધર્મ સાચો ધર્મ કહેવાને કેટલો ગેભ છે તે વિચારવાનું વાચકો ઉપર હોડું છું. છતાં ધર્મ એ કાંઈ સંપૂર્ણ નથી, ધર્મ એ માણસનું સર્જન છે. તેમાં ક્ષતિઓ હોવાની જ, કારણ કે મનુષ્ય અપૂર્ણ છે અને અપૂર્ણતામાંથી અપૂર્ણતા જ જન્મી શકે.

હવે આર્થિક પરિસ્થિતિની વાત. આપણા સમાજની આર્થિક પરિસ્થિતિ આજે દુનિયા પ્રગતિમય હોવા છતાં પણ આટલી બધી વિપત્તિ કેમ છે? નવી નવી શોધખોળો અને વધુ ઉત્પાદન હોવા છતાં સમાજમાં કાળાખંડે કોરતી ભયંકર કંગાલિયત અને ખેડારી કેમ રહી છે? એનું ખરું કારણ ફક્ત અર્થની અન્યાયી વહેંચણીમાં જ સમાજેલું છે. એક ખેડૂત કે મજૂર આખો દિવસ ટાઢ, તડકો, વરસાદ, વગેરે સહીને મજૂરી કરે છે. આખા દિવસના કાળા, હાડકોતોડ પરિશ્રમ પછી તેને શું મળે છે? ફક્ત ચાર આના. અને આટલી કમાણીમાં તેનું અને તેનાં જાળજનવ્યાનું પોષણ થઈ શકે? દિવસના સખ્ત પરિશ્રમને

અતે પણ એક ટંક માંડ માંડ પૂરું થાય એટલી કમાણી ગણે છે. મજૂરીનું આ ધોરણ બાજબી કહી શકાય? શા માટે એક અમલદાર, એક શિક્ષક અને એક મજૂર, દરેકને સરખું જ વેતન ન આપવું? જોડેલે અંશે અમલદાર કે શિક્ષક સમાજને ઉપયોગી છે તેટલે કે તેથી વધુ અંશે મજૂર ઉપયોગી છે. હવે એક મૂડીવાદી ટાઢ, તડકો કે વરસાદની કાંધ પણ આપત્તિ સહ્યા વિના, શરીરને કાંધ પણ અમ આપ્યા વિના, એક મજૂરની આખા વર્ષની મહેનત જોડેલું ફક્ત એક જ કલાકમાં પ્રાપ્ત કરે છે! આ શું ન્યાયયુક્ત છે? એક માણસ કાળી મજૂરીને અતે જોડેલું મેળવી શકે તેના ઘરતાં દબાર ગણી અર્થપ્રાપ્તિ મજૂરી કર્યા વિના થાય, એને ન્યાયયુક્ત કેવી રીતે કહી શકાય? એ ધોળા દિવસની લૂંટ નહિ તો જીજ્ઞું શું?

અને આ વિનાશગતી મૂડીનો બધા વિકાસવૃત્તિ પોષવાનાં સાધનોમાં થાય છે. આનો છંદ, આ મૂડીવાદની લાયકર શયતાનિષ્પત્તનો છંદ ગિઆરા ગરીબ ખેડૂત અને મજૂરોને પણ લાગે છે. અતે તેને પ્રતાપે તેમની સ્થિતિ વધુ ને વધુ વિષમ બને છે. હોટેલો, મઘગૃહો, નાટયગૃહો, સિનેમાગૃહો અને વેસ્થાના અડુઓ જેવાં વિકાસવૃત્તિને પોષવાનાં સાધનો હિંદમાં આજે એટલાં વધ્યાં છે અને વધે છે કે કદાચ તેમાં દેશની રહીસહી લક્ષ્મી પણ વેંદાઈ નય! આ નાટયગૃહો અને સિનેમાગૃહો પ્રજાનું દ્રવ્ય લૂંટી પ્રાપ્તે શું આપે છે? ફક્ત પ્રેમલાપ્રેમલીની વાંતાના એનઆળા અને અવનતિ તરફ સરળતાથી લપસણા રસ્તા. હોટેલો પણ એ જ કાર્ય કરે છે. પ્રજામાં એપી રોગ ફેલાવવાનાં સાધનોમાં હોટેલો એ એક મુખ્ય સાધન છે. હિંદની અત્યાગતી પરિસ્થિતિ જોતાં આ સર્વનો પ્રથમ તકે જ જોગ બને તેમ નાશ થવો જોઈએ છે.

આપણી શિક્ષણપ્રણાલી પણ આપણને અપંગ બનાવે છે. લાખો શિક્ષિતો યુનિવર્સિટીના બીજામાંથી, છાયાખાનામાંથી જેમ છાપાં બહાર પડે છે તેમ, બહાર પડે છે. અને તેમાંથી બહાર પડ્યા પછી દરેકને એ પ્રશ્ન ઊઠે છે: 'હવે શું કરવું?' અને તે પ્રશ્નનું ચોક્કસ નિરાકરણ થતું નહિ હોવાથી તે બેકારીની લાયકર ગાકીમાં પિસાઈને પોતાનું અર્ધું આયુષ્ય ગુમાવી દે છે. એ સડો આજે પ્રજાજીવનનો આત્મા ગૂંચળાવી રહ્યો છે. આને પ્રથમ તકે જ દૂર કરી પ્રજાજીવનને આમાંથી ઉગારવાની જરૂર છે.

આ સડાઓ દૂર કરવા સમાજરચનાના નિયમોમાં પરિવર્તન કરવાની જરૂર છે. આજે પરિવર્તન સિવાયની એકે વસ્તુનું અસ્તિત્વ દુનિયામાં નથી. પરિવર્તન સિવાયનો એકય સમાજ આજે જગતના ઇતિહાસમાં અસ્તિત્વ

ભોગવનો નથી. દિવસનું રાતમાં ને રાતનું દિવસમાં પરિવર્તન થાય છે. યુગોનું પણ પરિવર્તન થાય છે. દુનિયા ક્ષણે ક્ષણે પરિવર્તન પામે છે. જીવનનું મૃત્યુમાં પરિવર્તન થાય છે. દરેક ક્ષણે પરિવર્તનનો જન્મ થાય છે. એવું એકે બળ દુનિયામાં અસ્તિત્વ ધરાવતું નથી, જેણે પરિવર્તનના મહાનિયમોનો સામનો કરી પોતાનું અસ્તિત્વ જેવું ને તેવું ટકાવી રાખ્યું હોય. એકે સમાજ પરિવર્તન સિવાયનો જગતમાં ક્યાંય જડશે નહિ. પરિવર્તનના મહાનિયમોનો સામનો કરી કોઈ ટકી શક્યું નથી, કોઈ ટકી શકશે નહિ. જેણે પરિવર્તનના મહાનિયમોનો મૂર્ખતાથી સામનો કર્યો છે, તેનું અસ્તિત્વ આકાશના તૂટતી જેમ ક્યાંય ઊલ્લિખિત થઈ ગયું છે, જેના અવશેષ પણ ક્યાંય જડતા નથી. આજે દેશના માડીગતવા એકે એક યુવકની ફરજ છે, કે સમાજમાંનો આ સડો દૂર કરી સમાજના પુનર્જીવન માટે તૈયાર કરવા કટિગદ્ધ થાય. સમાજમાંનો સડો દૂર કરી તેની નવરચના કરવામાં તેમજ તેનું સ્થાન હતું તેવું ગૌરવવંતું કરવા એકે એક યુવક પોતાની કુરબાની આપીને પણ તેની નવરચના કરવાની પ્રતિજ્ઞા લે અને ભારતમાતાની એ રીતે સેવા કરવા હમેશા કટિગદ્ધ રહે. ભારતમાતાના સ્થાનને સારા રીતે જગતમાં ગૌરવવંતું કરવા તેને ચરણે આજે પોતાના સર્વસ્વનું બલિદાન આપે એવા, નૈતિક અને શારીરિક બળ ધરાવતા, નવજીર્મિભર્યા નવયુવકોની જરૂર છે. ભારતમાતાનો આદેશ સૂચી એકે એક યુવક જોડે તોજ આ અધઃપાત તરફ ધસડાઈ રહેલો હિંદુ સમાજ જયી શકે. અરતુ!

મેજ ટ્રેનિંગ કોલેજ, વડોદરા

અદિનારાયણ એમ. પંડ્યા

ગામડામાં ગોળના જથ્થા

હસકોઈ તાલુકાનાં ગામોમાં આજે જાર અદાર કે પચીસ ગામના જથ્થા બાંધેલા હોય છે તે ગોળ કહેવાય છે. આ ગોળના જથ્થામાં કન્નેડાં બહુ થતા પામે છે, કારણ કે મોટી ઉમરના છોકરા જ્યારે મળતા નથી ત્યારે છોકરીને નાની ઉમરના છોકરા સાથે પરણાવી કન્નેડું કરવું પડે છે, કેમ કે સમાજના રિવાજ મુજબ ના વર્ને તો દંડ ભરવો પડે અગર નાત બહાર રહેવું પડે. સમાજની માન્યતા મુજબ ગોળ બહાર દીકરી અપાય નહિ જ. આવું ખોટા રિવાજથી દીકરીઓ હેરાન થાય છે, કારણ કે વરકન્યાને બાંધખોળનું આવતું નથી. જેની આર્થિક સ્થિતિ સારી હોય તે ભાઈ તો દંડ ભરી દીકરીને ગોળ

જહાર આપે છે, પણ ગરીબ ભાઈનો કાંઈ પરવા કરતું જ નથી એટલે તેમને જહુ વેકવું પડે છે. દીકરાઓ માટે કન્યા જહારથી લાવવાની છૂટ હોય છે, તો દીકરીને જહાર આપવાની છૂટ કેમ હોવી ના જોઈએ? ધણાખરા આંદવાળા કે ગિહ્વા વાળા ભાઈ તો અંદરોઅંદર સમજી જાય છે; તેમને જ્યારે દીકરા વધારે પડતા હોય ત્યારે ગરીબ ભાઈનો ભાવ પૂછતા જઈને તેમની દીકરી લેઈ આવે, પણ ગરીબને ત્યાં કાંઈ આપવા તો જગજ નહિ; લેઈ જવા તૈયાર હોય, પણ આપવા કાંઈ તૈયાર હોતા નથી; કારણકે એથી તેમની આજરૂં બકાઈ જાય! એટલે અંદરોઅંદર મગજને આર્થિક સ્થિતિવાળા એ ભાઈને જને બાજુથી રોષરાવી નાખે ત્યારે કંટાળીને ભાઈ એકલા રહી જાય. આવું હાલમાં બહુ જાણે છે. કદાચ પરાણે પૂરું કરી દંડ ભરીને જહાર કન્યા આપે ત્યારે ગોળના પંચવાળા દંડ લેઈ લાકુ ખાઈને ચાલ્યા જાય છે! આર્થિક સ્થિતિ મારી ના હોય તો કનું કરવું પડે છે. આ જહું દુઃખ દીકરીઓને માથે પડે છે.

ત્યારે આપણા યુવકોએ સમાજમાંના આ જૂના રિવાજો કે ગોળ જયા તોડી નાખવા તનતોડ મહેનત ઉઠાવી બેનોને બધનની બેડીમાંથી મુક્ત કરવી જોઈએ. આ ગોળની બેડી તોડવાનું કામ ગામડાંમાં જે સંઘ ચાલે છે, તેમાંના ભાઈઓએ પણ બેગા મળીને પ્રયાસ કરવો જોઈએ, જેથી આપણી બેનદીકરી જમી જાય અને સુખી ચાલ.

આજે નાનાં ગામડાંમાં ચલણ અને અજ્ઞાન ભાઈઓને તથા બેનોને સમજાવીને હેતરનાર બ્રાહ્મણો, સાધુઓ કે ભગતો ધર્મગુરુ જનો જઈને હેતરે છે. પોતે ટાઢતડકા વેકવો પડે નહિ, મહેનત કરવી પડે નહિ, તે માટે મહેનતુ છતાં અજ્ઞાન બેડૂતોને અવજો રસ્તે ચઢાવીને જો લોકો પોતાનું ગુજરાન ચલાવવા પ્રયાસ કરે છે. લાજન કરવાનું, પાત્રા કરવાનું, ગંગાપૂજન કરવાનું, કયા કહેવડાવવાનું વગેરે કરવાનું કહી સમજાવી હેતરીને પૈસાનું પાણી કરાવે છે. ધણાખરા ભાઈ તો કરજ કરીને એવું કરે છે, એટલે જમીન ઘર પણ વેચવું પડે છે. માટે આપણે ઉડો વિચાર કરી સમજી લેવું જોઈએ કે આપણો ખરો ધર્મ શો છે. આપણો ખરો ધર્મ તો જોજ છે કે 'સતકર્મ' કરવું. ગોધીજી જાણુએ કહ્યું છે કે નિયમિત રેટિયો કાંતવો અને સાદાઈ, સ્વચ્છતા, નમ્રતા, સત્ય અને અહિંસાથી રહેવું તે આપણો ધર્મ છે, નહિ કે બીજા ભાઈઓ પાસેથી બ્યાજ ખાઈ જમીન ઘર- પડાવી, જુહું બોલી તેમને હેતરી ભિખારી જનાવી દેવા. માથેજ તેમાં ધર્મ નથી. જે કદાચ આપણી આર્થિક

સ્થિતિ સારી હોય તો ગ્રામઉદ્યોગ સ્થાપીએ, નિશાળ, જનારી કેળવણી આપીએ, જ્યાં પાણીની તંગી હોય ત્યાં કૂવો કરી આપીએ તથા પુસ્તકાલય સ્થાપીએ, જેથી શુદ્ધ વિચારો આવે. જ્યાં પૈસા વાપરવાના છે ત્યાં વપરાતા નથી, પણ તેજમંદીના નાજરામાં ને સદાજુગારમાં અને તેવી રીતે એવે ખીજે અવળે રસ્તે વાપરીએ છીએ. તેથી કંઈ ધર્મ સચવાતો નથી. ધર્મ તો સત્કર્મ કરવાથી જ સચવાય છે. માટે સારું કાર્ય તો નિયમિત કરતા રહેવું, જુદું બોલવું નહિ, બિંધઆળસ રાખવાં નહિ, સાદો જોરાક લેધને સ્વચ્છતા જાળવવી, કાંઈ પણ જાતનું વ્યસન રાખવું નહિ, નાટક-સીનેમા જોવાં નહિ. આજે તો આપણે ખોટી રીતે દાન કરીએ છીએ. પણ ખરું દાન સમજી જાણીને કરવું તો એ જ છે કે આપણા કુટુંબની અંદર કાંઈ લાઘવેનની આર્થિક સ્થિતિ નજાણી હોય તો તેમને મદદ કરી આપણી સાથે રાખવાં. હિંસા ચતી હોય ત્યાં દાન ન આપવું. બોળા લાદ્યો, વખત જારીક આવતો જતો હોવાથી કાંઈનાથી છેતરાયો નહિ.

કર્મ કર્યા વગર ફળ મળતું નથી, માટે દેશભક્ત જાની લાઘવેનોની સેવા કરો. ભગત જાની લિજારી ના ચાઓ, કામીવાદ કે અરપૃથક્તા ના રાખો, રેડિયોપ્રવૃત્તિ ચાલુ કરો, અહિંસા જાળવો, કળિયા કરો નહિ, અનીતિથી કમાવા પ્રયાસ કરો નહિ, જેથી પાછળથી પરતાવું પડે નહિ. જ્યારે આપણે કર્મ કરતા યજ્ઞ જઈયું ત્યારે સત્યું જ્ઞાન યજ્ઞ આવશે. માટે લાઘવો અને બેનો, કાંઈ રીતે ખોટું દાન કરશો નહિ. તેમાં કંઈ જીવની મુક્તિ મળતી નથી. મુક્તિ તો સત્કર્મથી જ મળવાની છે. માટે ધર્મ સાચવવો હોય તો સત્કર્મ કરવું.

નારોલ (દ. દશકોઈ)

ભસાલાઈ ફેરીરલાઈ પટેલ

સહશિક્ષણ

સાચી કેળવણી સિવાય શારીરિક, માનસિક અને નૈતિક સુયોગ્ય વિકાસ સાધ્ય નથી જ નથી, એમ પરાપૂર્વથી પુરવાર થયેલું છે અને તેથી જ એવી કેળવણીની આવશ્યકતા માલમ પડે છે. ઔકેળવણીનો ગૂઢ પ્રશ્ન પણ હવે ઠીક ઠીક ઉકેલાવા માંડ્યો છે અને સંસ્કારી કુટુંબોમાં ઔકેળવણીનું પ્રમાણ દિનપ્રતિદિન વધતું જતું માલમ પડે છે. સ્ત્રી અને પુરુષના હક્કની સમાનતાની સમજણ હવે ક્યાં નથી પડી?

પ્રશ્ન સહશિક્ષણનો છે. હજારો વર્ષો પૂર્વે આપણા ઋષિમુનિઓના આશ્રમોમાં વિદ્યાર્થીઓ અને વિદ્યાર્થિનીઓ અભ્યાસ સાથે કરતાં. તે વખતે કેળવણી આપવા માટે આજની જેમ જુદી જુદી સંસ્થાઓ ન હતી. સાચી કેળવણી મળવાથી તેઓનો શારીરિક, માનસિક અને નૈતિક વિકાસ થઈ શકતો, એમ તો આપણે ઇતિહાસ પણ સાક્ષી પૂરે છે. વિદ્યાર્થી અને વિદ્યાર્થિની એક જ આશ્રમમાં રહેતાં, સાથે જ અધ્યયન કરતાં અને ભાષણોના જેવો જ તેમનો મીઠો સંબંધ જળવાઈ રહેતો. પ્રાચીન શિક્ષણપ્રણાલિકા આ હતી.

એ જાણત ધ્યાનમાં લેતાં તો આપણે કદો શકીએ જ કે સહશિક્ષણની પ્રથા તદ્દન વખોડી કાઢવા જેવી નથી. અત્યારે પણ સહશિક્ષણની પ્રથા દિવસે દિવસે વિશેષ પ્રચારમાં આવતી માલમ પડે છે. કેટલીક શાળાઓમાં તેમ જ કોલેજોમાં સહશિક્ષણ અપાય છે.

સહશિક્ષણ દ્વારા કેળવણી આપવાનો ખાસ હેતુ હોય તો તે યુવક અને યુવતીને વધુ સંસર્ગમાં લાવવાં. પરસ્પર જાને શંકાની દૃષ્ટિએ જુઓ છે, સંકુચિતપણું અનુભવે છે, તેને જદલે નિઃસંકુચિતપણું આવે, પરસ્પર માનભરી લાગણીથી જુઓ અને ભાષણોના જેવો જ પવિત્ર સ્નેહ સધાય.

પણ આવી જાતનો સંબંધ સાધવા અને તેને વધુ વિસ્તૃત જનાવવા સ્વતંત્રતા જોઈશે જ. સ્વતંત્રતા વગર એ માધ્ય નહિ થઈ શકે. પણ એટલું તો અપર્યપ્ત ધ્યાનમાં લેવું કે એમને આપવામાં આવતી સ્વતંત્રતામાંથી સ્વચ્છંદતા ન જન્મે, નહિ તો આપણે જ હાથે આપણી ધોર જોડવા બરાબર નીવડશે, એમ સહજ પણ અચકાયા વિના કહેવું જોઈએ. એને માટે સખળ પુરાવા તો વાચક ભાષણોના વર્તમાનપત્રોના વાચનમાંથી મેળવી શકશે. શાળાઓ સંવનન કરવાના અખાસ ન જાને એ જોવું. ભાષણોના જેવો પવિત્ર સ્નેહસંબંધ સાચવવા શુદ્ધ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવું જરૂરી છે અને તે કરજ શિક્ષકોની છે. શુદ્ધ વાતાવરણ સિવાય શુદ્ધ સહશિક્ષણ શક્ય જ નથી.

સાહિત્ય પણ માનવજીવનમાં અગ્રજ જોવું પરિવર્તન કરે છે. અને તેથી જ કહેવું પડશે કે પ્રેમલા-પ્રેમલીનું સાહિત્ય આપણને અવળે માર્ગે લેઈ જશે. કેવળ ઇન્દ્રિયલોહુપતા, કામલોહુપતા અને કૃત્રિમ પ્રેમને ઉત્તેજિત કરનારા સાહિત્યને જદલે ઉચ્ચ અને શુદ્ધ ચારિત્ર્ય ધરાવે અને નવજીવન પ્રેરનાર સાહિત્ય પ્રચારમાં લાવવું જોઈએ. સાહિત્ય તે જ કહી શકાય જે માનવજીવનની ઉચ્ચ લાગણીઓ અને ભાવો વ્યક્ત કરે. માટે સંસ્કારી સાહિત્યને અપનાવીએ અને ભાવિ પ્રભને સુસંસ્કારથી સુસજ્જ કરીએ.

સહશિક્ષણનો સ્વીકાર કરતા શિક્ષકોએ પણ પોતાની જવાબદારી સમજવી ઘટે. તેમણે જ ભાવિ પ્રજામાં સદ્ગુણનાં સિંચન સીંચવાનાં છે. શિક્ષણ આપતી કોઈ પણ સંસ્થાના સંચાલકોએ આરિત્યશીલ જ શિક્ષકોની નિમણૂક કરવી રહી. આરિત્યહીન શિક્ષક શિક્ષક નહિ પણ સેતાન છે એમ નક્કી સમજવું. તેના કુસંસ્કારની છાપ ઊગતી પ્રજા ઉપર ન પડે એ લક્ષ્યમાં લેવું. તેઓ અશુદ્ધ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરે છે, શાળાના ભાવિને ઝાંખપ લગાડે છે અને દેશને દેખીતી રીતે અવનત કરે છે. આવા શિક્ષકની નિમણૂકથી આદર્શ શિક્ષણ પાછળ છુપાએલ શુભ આશય અને સહશિક્ષણનો ઉમદા હેતુ નષ્ટ નહિ જ આવે એમ નક્કી સમજવું. અરતુ.

અવિદ્યા

સોમાભાઈ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ

વિકૃત માનસ

‘પ્રજા પાંથુ’માં આવતા કોલેજીઅનોના વિકૃત માનસ વિષેના લેખોએ વિદ્યાર્થી-આલમમાં તેમજ સમાજમાં સારા પ્રભાવમાં ખળભળાટ મચાવ્યો હોય તેમ જણાય છે. પરંતુ કોલેજીઅનને અનુલક્ષીને આ બધી દલીલો સા માટે થવી જોઈએ? શું કોલેજના ભવ્ય મકાનમાં દાખલ થતાં જ યુવકયુવતીનું માનસ વિકૃત બની જાય છે? વાસ્તવિક રીતે તેમ નથી. જરાક ઊંડે ઊતરતાં જણાઈ આવશે કે આધુનિક સમાજમાં ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં સર્વત્ર જાહેરો પ્રસરી રહેલી છે, એટલે ડાળીઓ પકડવા કરતાં મૂળમાં રહેલા સડા પ્રત્યે ધ્યાન દેવું ઘટે.

વિદ્યાર્થીના માનસનું ઘડતર તેના ગૃહમાંથી જ શરૂ થાય છે. માનવતામાં પગલાં માંડતાં આપણાં જાળકોના તથા આશ્રિતોના આરિત્યના ઘડતર ઉપર તો ખાસ લક્ષ અપાવું જોઈએ. તે તરફ સમાજનો મોટો ભાગ દુર્લક્ષ કરી રહ્યો છે. લગભગ દરેક કુટુંબ પશ્ચિમના મલિન વાતાવરણની અસર નીચે હોવાથી જ્યાં ત્યાં ભોગવિલાસ અને જાળકો પ્રત્યેની બેજવાબદારી જ નેવામાં આવે છે. આવા સંજોગોમાં જાળક આધ્યાત્મિક અને નૈતિક સંસ્કારો શી રીતે પામી શકે? પરિણામે વયમાં આવેલ યુવકયુવતીનાં માનસની વિકૃતિની જવાબદારીમાંથી વડિલો પણ છટકી શકે તેમ નથી. કોલેજીઅન ઉપર જે વેધક પ્રકાશ ફેંકાયો છે તે જોતાં આપણે એમ સ્વીકારી લેવું જ રહ્યું કે શહેરોનાં મલીન વાતાવરણથી દૂર દૂર હુંગરોમાં અને જંગલોમાં દટાએલાં ગામડાંમાં વસતાં અલણ, અબુધ અને જંગલી કહેવાતાં માનવીઓ, જેમને હજુ પણ

પશ્ચિમની ઝેરી હવા અસર કરી શકી નથી, તેઓ રહેણીકરણીમાં તેમજ સંસ્કારમાં આપણાથી કોઈ રીતે ઊતરતાં નથી, બદલે વધુ સહિષ્ણતા છે.

‘પ્રજાગ્રય’માં જે વિગતો બંદાર આપી છે તે સત્યથી વેગળી તો નહિજ હોય, એટલે યુવકયુવતીમાં વધારે દોષિન કાણુ, એ પ્રશ્નજ વિચારવા જેવો નથી. કામીવાદની જેમ સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચેના જાતિભેદને પણ વધારે તીવ્ર સ્વરૂપ અપાયું છે, તે પણ આ અગિયનું એકાદું કારણ હોઈ શકે. જે આ સ્થિતિ ન ટાળી શકાય તો સહશિક્ષણ સમાજને વિઘાતક નિવડશે. પશ્ચિમનાં આંધમાં અનુકરણ કરવા જતાં આ દાખલામાં આપણે જરૂર વિચારી ચાલવું જોઈએ.

મોટાં શહેરો ઉપરાંત બીજે બધે ગાંધ્યમિક શાળામાં સહશિક્ષણ શરૂ થાય છે. વિકૃત માનસના જે પ્રસંગો કોલેજોમાં જેવામાં આવે છે તેવા જ બદલે તેથી પણ વધુ હીજા પ્રસંગો શાળામાં નથી બનતા એવું કોઈ કહી શકે તેમ નથી. શાળાશ્રવનમાં પોપાઇ રહેલી વિકૃતિઓ કોલેજની અમર્યાદ સ્વતંત્ર હવામાં વધુ ઉગ્ર રૂપે જણાઈ આવે છે. સહશિક્ષણને અંગે ગાંધ્યમિક શાળાના શિક્ષકો ઉપર અતિ ગંભીર જવાબદારી રહેલી છે. યુવકયુવતીનાં કુમળાં માનસને, જાતિભેદ પોખ્યા સિવાય, યોગ્ય દેહવણી અપાતી હોય તો પછી તેમનું કોલેજશ્રવન અતિશય નિર્મળ ચારિત્ર્યથી દોષી બીડે. જન્મથીજ વારસામાં ગણેલા સંસ્કારોને છૂટ દિશામાં વાળી લેવા જોઈએ. પરંતુ આજે શુરુશિખરો સંઘર્ષ કેવો છે તે તો સર્વ કોઈ જાણે છે. અને આપણા દેશમાં જાણુવા છતાં ચારિત્રહીન શિક્ષકોને ઉદારતાથી નિભાવી લેવામાં આવે છે. આવા ચારિત્રહીન ધર્મવ્યાજો આવતી કાલના સમાજના ધડતરમાં કેવો અગે દેટસો ફાળો આપી શકે તેનું અનુમાન કરતા પણ ધુમ્મરી છૂટે. સર સર્વ-પક્ષીએ કલકત્તાના પોતાના એક ભાષણમાં સચોટ રીતે જણાવેલું કે “વધુ શાળાઓ ખોલવા કરતાં આદર્શ શિક્ષકો રાખીને એાછી શાળાઓ ચલાવવી તે ઉત્તમ છે. પરંતુ એાછાં વેતનમાં આદર્શ શિક્ષકો મળવા પણ મુશ્કેલ છે.”

શાળાપાઠશાળામાં અપાતી કેળવણીનો પણ અત્યારની વિકૃતિમાં મોટો ફિરસો છે. આધુનિક કેળવણીની કાયાપલટ થતા સુધી દેશનું યુવકધન વંદકાનું અટકવાનું નથી. આ ભયંકર ત્રિપમતા જાણુતા હોવા છતાં કેળવણીનું સુકાંને જેમના હાથમાં છે તેવા જડેાંઓને જે કેળવણી વિદ્યાર્થીની માનવતાને ચૂસી રહી છે તેની ભાગ્યકતા તરફ ઠડે કલેજે જોઈ રહ્યા છે. રાજકીય આગેવાનોએ, વિચારકોએ તેમજ પ્રખર શિક્ષણસાસ્ત્રીઓએ આ દિશામાં ધ્યાન આપી પરિસ્થિતિ વધુ બગડતા પહેલાં કાણુમાં લેવી જોઈએ. નહિ તો આવતી કાલે દેશનું ભાવી વધુ અધકારમય બનશે.

આપણી સામાજિક રહેણીકરણો પણ આ વિકૃતિ માટે ફેટલેક અશે જવાનકાર છે. સમાજશાસ્ત્રીઓએ તથા સમાજની સાદુસુધીમાં માનનાર સર્વ-કોષએ જાણજગતની સંભાળ રાખવી જોઈએ. દેશનો મોટો ભાગ અજાણ્ય અને અજ્ઞાન છે. તેવા વર્ગના યુવાનોના સતત સંસર્ગને લીધે તેમનામાં રહેલા કુમંતકારો તથા વ્યસનો વગેરે કામળ ગનના વિદ્યાર્થીઓમાં ફેલાય છે. આ રીતના ઝેરી એપથી, આશા આપતા ધણાય તેજસ્વી વિદ્યાર્થીનાં જીવન માટીમાં મળી ગયાં છે.

શાળાજીવન અથવા કોલેજજીવન જાદુમોથી ભરેલું હોય તો તે પહેલાં તો વિદ્યાર્થીસમાજને ને પછી જનસમાજને માટે શરમજનક છે. જગતમાં સારા-માર વિચારવાની શક્તિ વાપરીને જીવન જીવવા માટે માનવીને ચારિત્રની ખાસ જરૂર છે. જેનું ચારિત્ર નેટલું ઉચ્ચ કક્ષાનું એટલા પ્રમાણમાં તે માનવતાને વધારે પામે છે, જેનું ચારિત્ર નેટલું હીન કાટીનું તેટલા પ્રમાણમાં તે પાશવતા તરફ સરકતો જાય છે. ત્યારે માનવી તરીકે આપણે જીવન જીવતું હોય તો આપણા ચારિત્ર ઉપર આપણે સતત ચોકીપહેરા રાખવો જોઈએ.

સીરમખાન (મલાયા)

કુલાભાઈ પુરુષોત્તમ પટેલ

એકલા ચાલો

યુવકો, જગતના દાર ઉપર ક્રાન્તિ ટકારા મારી રહી છે, માત્ર આપણી જ આજસે જોને જહાર થોલવું પડ્યું છે, અને તોય આપણે હજી સદા રહ્યા છીએ? મહાકાળનાં ગેમી ગર્જન અને તવારીખનાં પાનાં પોકારે છે કે આ જમાનો તો યુવકોનો છે, આ મહી નવલોદિવાઓની છે, આ કાળ ક્રાન્તિનો છે.

સમાજને ચોતરફથી ભીંસી નાખતાં, સમાજના હીર નીચોવતાં રૂઢિનાં જાંઘનો હાલ શિક્ષણ જન્યાં છે, તોય એ જાંઘનો આપમેળે તૂટશે નહિ; જોને તોડવા આપણે કઠિંગધં યત્ન પડશે, એના ઉપર છીણી મૂકવા આપણે હાથ ઉઠાવવો જ પડશે.

શેષાષ્ટ જતી માનવતાને ઉદ્ધારવા ક્રાન્તિ હાક મારી રહી છે. યુગોથી ચતા અન્વાયને ભૂંસી નાખવા યુવકોને એ પોકારી રહો છે. તો ક્યાં સુધી, ઓ યુવકો, હવે ક્યાં સુધી જાંઘીયું?

પરિસ્થિતિની પારાશીશી આજે પણ ઉચ્ચ છે. વર્ષોની જોડાદ પછી પણ સમાજમાં હજી કુરૂદિઓ શ્વસોન્નવાસ લેત રહી છે, જાણજગતના ને વૃદ્ધસમ્રા

વરધોડા ચઢે છે, કન્યાઓ અને અગળાઓ હજીય કમાણીનું સાધન જતી રહી છે, શિક્ષણના પ્રકાશથી લાડકનારા કેટલાય ધ્રુવડ ધુરડી રહ્યા છે, પરંતુ તતાના પાશ વીંટળાએલા જ છે. જીજી તરફ જીવનપોષાણનો આર્થિક સંત્રાગ ઉગ્ર થતો જાય છે. આ ધા સામે યુવક એકલો જ ખડો છે, એક હાથ અને હૃદય મુશીબત વાળો ઘાટ રચાયો છે.

જીવનની ઝોરણ ઉપર સદા ટીપાતો મંજોરનો દથોડો એક જ અવાજ સંભળાવી રહ્યો છે: 'પ્રગતિના આશક, આજે કદમ! મિત્રોનો માથ ન હોય તો ચિંતા નહિ, મુશ્કેલીઓનો વિરોધ હોય તો પરવા નહિ, માર્ગમાં મુશ્કેલીઓના કાંટા ગિજાવેલા હોય તો દરકાર નહિ, પીડ પાછળ ક્રોધ નથી-ભલે ન હો, વિચાર પાછળ ક્રોધનો સાથ નથી-ભલે ન હો, અતરાતમા કબૂલ કરેનો હોય કે આ સત્યનો માર્ગ છે, મુખનો માર્ગ છે, તો એકલો પણ આગળ વધે જા!'

લક્ષ્યસિદ્ધિના માર્ગમાં યુલાગ નથી, લક્ષ્યપ્રાપ્તિના યજ્ઞમાં યશોગાન નથી. તિરસ્કાર, તોછડાઈ ને એકલવાપાપણું એ જ સદાના સાથી છે. જગતના મહાવીરોનો ઇતિહાસ તપાસો. સત્યાગ્રહની વાતો સંછને આવેલ એક પોરણદરનો વચ્ચિક સોડોને મન ગાડો હતો, એ ગાંડપણમાંથી જગદ્દનીય મહાત્મા પ્રકટયા!

આજ યુવકોનો કાર્યમાર્ગ જોડે કપરો છે, જોડેજો તેટલો રુપટ નથી, છતાં આ પ્રધી મૂંઝવણોમાંથી માર્ગ કાઢવાનો યુવકોનો નિરધાર છે. માટે આજે એક જ વાત કહેવાની, હિંમતવાન યુવકને એક જ સૂદેશી પહોંચાડવાનો, કે સામે જોએલા પહાડ જેટલી સામાજિક કુદ્દિઓમાંથી, આકાશ જેટલા વિસ્તરેલા પારતંત્ર્યમાંથી, શ્વાસોચ્છવાસ જેટલી ભરેલી નિરાશાઓમાંથી માર્ગ મેળવી આગળ વધીએ! આપણી પાછળ ક્રોધનું પીકળણ છે કે નહિ તેની પરવા વગર આગળ વધીએ. ભલે ક્રોધ ન હોય, એકલા ચાલો, એકલા આગળ વધીએ.

વડતાલ

મણિલાલ તુલસીદાસ પટેલ

જાણવાબેગ

૨૦. ભાદરણના ને ભાદરણ તાલુકાના પાટીદાર વિદ્યાર્થીઓને

ભાદરણના વતની શ્રી. ચિમનભાઈ મોતીભાઈ પટેલ તરફથી ચ. જો. સોસાયટીને રૂ. ૧૫૦૦નું દરરૂ દંડ પોતાના સ્વ. ભાઈ ડૉ. વલ્લભભાઈના સ્મરણાર્થે નીચેની રીતે મળેલું છે:

ચ. જો. સોસાયટીના સ્વયંપાકી આશ્રમમાં વા ચરેતર પ્રદેશની તે

ધોરણે ચાલતી બીજી કોઈ સ્વયંપાકી આશ્રમની સંસ્થામાં રહી ધો. ૪ વા તે ઉપરાન્તના વર્ગમાં સારી રીતે વિદ્યાભ્યાસ કરનાર જોછા સાધનવાળા પાટીદાર વિદ્યાર્થીને શિષ્યવૃત્તિ આપવામાં આ રકમના વ્યાજનો ઉપયોગ કરવો. આ શિષ્યવૃત્તિ એ વિદ્યાર્થી દાદા સ્કૂલમાં જ્યાં સુધી સંતોષકારક રીતે વિદ્યાભ્યાસ કરે અને સારું વર્તન રાખે ત્યાં સુધી તેજ વિદ્યાર્થીને આગળનાં વર્ષોમાં પણ આપુ રાખવી. આ શિષ્યવૃત્તિ આપવામાં બાદરણના પાટીદાર રહીશને પહેલી, તેને અભાવે બાદરણ તાલુકાના પાટીદારને બીજી અને તેને અભાવે ચરોતરના કોઈ પણ પાટીદાર વિદ્યાર્થીને ત્રીજી પસંદગી આપવી.

આ શિષ્યવૃત્તિનો લાભ લેવા બાદરણ ગામના વા બાદરણ તાલુકાના જે કોઈ જોછા સાધનવાળા પાટીદાર વિદ્યાર્થીની ઇચ્છા સોમપટી અગે ચાલતા સ્વયંપાકી વિદ્યાર્થીઆશ્રમમાં દાખે રસોઈ કરી જાણવાની હોય તેણે પોતાનો હાલનો અભ્યાસ, ક્યાં રહી પોતે હાલ અભ્યાસ કરે છે, છેલ્લી વાર્ષિક પરીક્ષાના ગ્રુપ વગેરે હકીકત જણાવી ૧૯૪૦ના જુન માસની ૧૦મી તારીખ સુધીમાં અરજી કરવી. સ્વયંપાકી આશ્રમમાં રસોઈ ને બીજું કામ જાતે કરવાનું હોવાથી વાર્ષિક રૂ. ૫૨૦ની આ શિષ્યવૃત્તિ મેળવનારને આધા ખોરાક પેટે કંઈ પણ ખર્ચ થશે નહિ.

૨૧. ચરોતરના પાટીદાર વિદ્યાર્થીઓ માટે રૂ. ૧૨૦ની શિષ્યવૃત્તિ

મુંગધ યુનિવર્સિટીની આપુ વર્ષની મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષામાં ઉપલે નંબરે આવનાર ચરોતરના કોઈ પણ પાટીદાર વિદ્યાર્થીને કોઈ પણ ધંધાદારી શાળા વા તેને અભાવે કોઈ પણ આર્ટ્સ કોલેજમાં અભ્યાસ કરવા વાર્ષિક રૂ. ૧૨૦ની શિષ્યવૃત્તિ મળે એ હેતુથી પાંચ ટકાવાળી રૂ. ૨૪૦૦ની ગવર્નમેંટ પ્રોમિસરી નોટ્સ નડિયાદના શ્રીયુત હર્ગિભાઈ મરઘાભાઈ દેસાઈએ પોતાના સ્વર્ગસ્થ પિતાની યાદગીરી માટે ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટીને સોંપેલી છે.

આ શિષ્યવૃત્તિ એક વિદ્યાર્થીને એકથી વધારે વર્ષ મળશે નહિ. દરેક સત્રને અને શિષ્યવૃત્તિ મેળવનાર વિદ્યાર્થીએ પોતાના અભ્યાસ ને આર્થિક સંબંધે પોતાના પ્રિન્સિપાલનું પ્રમાણપત્ર મોકલી આપવું જોઈશે. અને તે પછી શિષ્યવૃત્તિનો હપ્તો તેને મળશે. બીજી કોઈ શિષ્યવૃત્તિ જે વિદ્યાર્થીને મળતી હશે તેને આ શિષ્યવૃત્તિ મળશે નહિ.

આ શિષ્યવૃત્તિ મેળવના ઇમેદવારે તા. ૩૦ : ૬ : ૧૯૪૦ પહેલાં અમને મળે તે પ્રમાણે તીચેની માહિતી સાથે અરજી કરવી : ઇમેદવારેનો

મેટ્રિકની પરીક્ષાનો બેઠક નંબર, મેળવેલા ગુણ, પોતે અભ્યાસ કરતા માગતા હોય તે સંસ્થાનું નામ, અને પોતે ચરેતરનો વતની છે તેવું પોતાની શાળાના હેડ માસ્તરનું પ્રમાણપત્ર. મોડી અરજી કરનારનો આ શિથિલ્લિતિ ઉપર હક્ક રહેશે નહિ.

[૧. ચરેતરમાં બેઠક જિલ્લાનો, વડોદરા રાજ્યના ભાદરણ અને પેટલાદ તાલુકાનો અને ખંભાત રાજ્યનો સમાવેશ થાય છે.

૨. ધંધાદારી કોલેજ એટલે પાટણ આયુર્વેદિક પાઠશાળા, વડોદરા કલામળન, અમદાવાદ મેડિકલ સ્કૂલ, વિક્ટોરિયા ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ અને કોલેજ ઓફ કોમર્સ, વગેરે જેવી સંસ્થાઓ.]

ચરેતર એલ્યુકેશન સોસાયટી, } આશાભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ
આણંદ, તા. ૫-૪-૯૦ } ગંતી, ચ. એ. સોસાયટી

૨૨. મેટ્રિકની પરીક્ષામાં બેઠક પાંચ ગામના વિદ્યાર્થીઓને

નિયમ પ્રમાણે ચાલુ વર્ષે સ્વર્ગસ્થ મોતીભાઈ જોડાભાઈ મેમોરિયલ ટ્રસ્ટની સ્કોલર્શિપ માટે મામ જોડના પાટીદાર વિદ્યાર્થીઓ હરિકાષ કરી શકશે, અને સામાન્ય હરિકાષમાં પાંચેય ગામના પાટીદાર વિદ્યાર્થીઓ ભાગ લેઈ શકશે. તે હરિકાષમાં ભાગ લેનાર વિદ્યાર્થીઓએ તા. ૩૧મી મે ૧૯૪૦ પહેલાં સેક્રેટરીને નીચેના સરનામે અરજીઓ મોકલી આપવી. સામાન્ય હરિકાષમાં સૌથી વધારે ગુણ મેળવનારને આંદોનો કપ આપવામાં આવે છે.

મુ. જોડ,
આણંદ થઇને

આપાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ
સેક્રેટરી, એમ. જી. મેમોરિયલ ટ્રસ્ટ

૨૩. ડાંગરના પાકનું પ્રમાણ

દર એકરે પાકતી ડાંગર રતલ

ઇ. સ. ૧૯૦૯-૧૩	૧૯૨૧-૨૫	૧૯૨૬	૧૯૨૭
ગાપાન	૨૧૬૩	૨૩૫૦	૨૨૫૬
યુ. સ્ટેડ્સ	૬૨૨	૧૦૭૬	૧૧૨૧
ગાવા	૬૩૨	૮૮૧	૬૮૧
હિંદુસ્થાન	૬૫૭	૮૬૪	૮૩૪

બીજા દેશોમાં વર્ષપ્રતિદિન ડાંગરનો પાક વધે જાય છે, ત્યારે હિંદુસ્તાનમાં ઘટ્યે જાય છે!

૨૪. ૧૯૧૯-૨૦, ૧૯૨૦-૨૧માં સ.સા રૂ. એકરે પાડેલા પાક રતલમાં

દેશ	ધર્તી	જમીન	ગણતરી	ગાંધાર	આ	સરખવ	Report	શબ્દ	તમાકુ	કપાસ
રુશિયા	૧૮૬૧	૧૫૫૦
ફ્રાન્સ	૧૧૮૫	૧૦૧૫	૮૮૨	૫૩૪	...	૪૨૯	૧૨૭૪	...	૧૩૯૦	...
યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ	૭૭૫	૧૦૭૭	૧૩૮૪	૧૭૫૫	...	૩૩૦	૭૮૪	૧૫૧
પ્રતાલી	૯૦૦	૭૭૫	૧૩૫૪	૩૫૦૦	...	૪૬૩	૮૩૭	...
હોલેન્ડ	૭૪૮	૧૦૭૭	૩૦૪૬	૩૨૧	૯૮૦	...
ઓસ્ટ્રેલિયા	૭૭૫	૮૦૨	૧૪૨૫	૩૪૭	૧૦૦૭	...
જાપાન	૧૩૧૮	૧૪૯૬	૧૪૮૭	૩૨૩૨	૬૪૦	૪૦૧	૮૮૨	૧૭૧૯	૧૪૭૬	૩૪૭
પ્રુશિયા	૧૪૯૬	૧૪૨૫	૨૦૧૩	૨૬૧૦	...	૧૦૩૩	૨૯૪
બ્રિ. સિંદુર્યાન	૬૭૭	૯૯૪	૧૧૬૩	૧૩૩૬	૫૧૮	૨૫૧	૩૯૨	૧૦૭૭	...	૮૯

'The Wealth of India' by Wadia & Joshi એ પુસ્તકમાંથી.

અંત્યપરિચય

૨૮. જાતે મજૂરી કરનારાઓને, જમનાદાસ ભગવાનદાસ સમારક માળા
અંત્ય-૧ : મૂળ લેખક-લિયો ટોલ્સ્ટોય; અનુવાદક-નરહરિ દ્વારકાદાસ પરીખ;
પૃ. ૬૩, કિંગ્ડમ ૦-૩-૦. મહાત્મા ટોલ્સ્ટોય આ નાના નિબંધમાં મજૂરોને
જાલીમોની જાહેરાતોથી છૂટવા માટે સમાજવાદી રાહ એટલે કે સધી સ્થાપવા,
દડતાલ પાડવી, સરખસ વગેરે દેખાવ કરવા, પાર્લામેન્ટ માટે પ્રતિનિધિઓ ચૂંટવા,
મારામારી વા ખંડ કરવું, વગેરે સાધનો ત્યજી સત્યાગ્રહનું શસ્ત્ર અજમાવવાની
મલાહ આપે છે. એટલે કે મજૂરે જમીન તરફ પાછા વળવું એજ દૃષ્ટ છે, જ્યાં
સુધી મજૂરીનાં તમામ સાહિત્યોને સામુદાયિક જનાવવાનું અશક્ય ગણાતું કાર્ય
શક્ય ન બને. ત્યાં સુધી કારખાનાં કળજે કરવાની રીત વ્યર્થ છે. અને ત્યાં
પણ જમીનની ખાનગી માલિકીની પ્રથાના ભાગીદાર ન થવું. કારણ કે
આપણે જેને પાપ માનીએ તેની સાથે કોઇ રીતે સદકાર ન કરી શકાય.
આવો અસહકાર શક્ય બને એટલે આપોઆપ જમીનદારી નિર્મૂળ થશે. આવા
અસહકારની સામુદાયિક સફળતાની શક્યતાના ખુલાસામાં તે જણાવે છે કે
પરમાત્માની અથવા અંતરાત્માની ઇચ્છા અનુસાર સાચા દિલથી થએલો
મનુષ્યનો પ્રયત્ન કદી નિષ્ફળ નહિ જાય અને આવા મારા કામ માટે એક
પણ માણસ પૂરતો છે. આ નવી લડતનો પાયો નીતિ અને મગલાવ હોઇ શકે.
આવી કલ્યાણની પ્રવૃત્તિ માટે જાણ પરિચયિતને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવા
કરતાં આન્તર દષ્ટિ વાળો આત્મસુધારોજ ઇષ્ટ અને સન્નાહલર્થો છે. પુસ્તક
સાદી, સરળ ભાષામાં લખાયું છે. મજૂરપ્રવૃત્તિને અથવા કોઇ પણ જુદમ-
વિનાશક પ્રવૃત્તિને તે માર્ગદર્શક થઇ પડશે. પુસ્તકની આ બીજી આવૃત્તિ છે,
તે તેની લોકપ્રિયતાનું પ્રેમાંબુ છે.

૨૯. ભારતસેવક ગોખલે: લેખક-જુગતરામ દવે; પૃ. ૨૪+૨૨૮,
એક છાંય, કિંમત રૂ. ૧-૮-૦. ન્યાયમૂર્તિ રાનડેના શિષ્ય અને જગદ્ગૃહનીય
મહાત્મા ગાંધીજીના ગુરુ ભારતસેવક ગોખલેનું જીવનચરિત્ર ગુજરાતી
ભાષામાં જરૂર આવકારદાયક લેખાય. તેમાંયે જ્યારે તે જુગતરામ
જેવા પીઠ સેવક અને સિદ્ધ લેખકને હસ્તે કંઈક અંશે જાળકોને
અનલક્ષીને લખાય, ત્યારે તે વધુ રસપ્રદ બનેજ. સ્વ. ગોખલેજીનું
જીવન ધર્મના અને સત્યના ચાંભળા ઉપર રચાયેલું છે. તેમના જાળપણના
પ્રસંગોથી માંડીને રાજકરણના ડહોળાએલા સમુદ્રમાં પણ તે સત્યને વળગી

સરકારને મારા જોવો શિક્ષક ન રુચ્યો હોય તો કોલેજમાંથી રાજીનામું આપવા પણ તૈયાર છું.’ એમ જણાવી એમણે ખુલાસો ને રાજીનામું એક જ પરચી-ડિયામાં જીડી દીધું! અને ત્યારથી એમણે ગુરુદેવ સ્વીન્દ્રનાથ અને મદાત્મા ગાંધીજીના સંપર્કમાં રહી દરિદ્રનારાયણની સેવાનું વ્રત લીધું. ત્યારથી મોટે ભાગે એ શાન્તિનિકેતનમાં જ રહેવા લાગ્યા. સ્વીન્દ્રનાથને એમણે ગુરુપદે સ્થાપ્યા, પણ ગાંધીજીને તો મિત્રપદે સ્થાપ્યા અને તેથી એ ગાંધીજીને ‘મોદન’ અને ગાંધીજી એમને ‘ચાલી’ કહીને જ બોલાવતા.

દીનબંધુની દીનદયા

હું શાન્તિનિકેતનમાં હતો તે વારે એક વાર્ષિક ઉત્સવને પ્રસંગે ત્યાંના મોતી મહેતરને વધેલું ગિજાન ખૂજ મળ્યું ને તેણે ખૂજ ખાધું. પરિણામે તેને ઝાડા થઇ ગયા, કંઈક તાવ પણ આગ્યો. મને તે વાતની ખબર મળી, એટલે હું તેની છાપરીમાં ગયો. મારાથી થઇ શક્યું તે કરીને પાછો આવતો હતો ત્યારે દીનબંધુ મને સાગા મળ્યા. હું ક્યાં ગયો હતો તે મને એમણે પૂછ્યું, એટલે મેં એમને મોતીની વાત કહી. મારો હાથ પકડી મને પાછો લીધો અને એ મોતીની છાપરીમાં પેડા. તેની ખબરજાતર પૂછી, મોતી તો ત્યારે તાવથી ધૂજતો હતો. હાથ ઝાલી મને પાછો એ પોતાને ઘેર લેઇ ગયા. સંધ્યાકાળ થયેલો હોવાથી તેમની પયારી તૈયાર થઇ ગઇ હતી. આધું પાછું જોઇ પોતાના ચાકર જવરીને ના દીડો, એટલે પયારીમાંથી કામળી કામળી ઉપાડી. પાછો મને સાથે લેઇ મોતી મહેતરને પોતાની કામળી ઓઢાડી. પછી અમે પાછા એમને ઘેર ગયા. ચાની વેળા થઇ ગઇ હતી, જવરીએ ચાના જે પ્યાલા ટેબલ ઉપર આણી મૂક્યા. પછી જવરીની નજર પયારી ઉપર પડી, કામળી ના દીડી એટલે ખૂબ મારી ઊઠ્યો: ‘કામળી ક્યાં ગઇ?’ લલ્લા ચાકર જવરીની સેવાથી દીનબંધુ એને એવા વશ થઇ ગયા હતા કે એની એમને થીક લાગતી. એટલે અમે જને કંઈ પણ ઉત્તર દીધા વિના નીચું ઘાલી આ પીવાજ લાગ્યા. પણ હવે સાહેબ રાત્રે શું ઓઢશે એ ચિંતાએ જવરીને પકડ્યો. મને ત્યાંથી પણ બીજી કામળી લેઇ આવી પયારીમાં મૂકી, ત્યારે જ એને નિરાંત વળી. મોતી સાંભળે યયો ત્યાં સુધી-દીનબંધુએ એની સંભાળ લીધી. દીનબંધુની સેવાનું આ તો એક નાનું સરખું ઉદાહરણ છે.

દીનબંધુની નમ્રતા

શાન્તિનિકેતનમાં મઘમાંસનું કોઇ સેવન ન કરે. એક વાર દીનબંધુની તળિયત નળણી હતી. એમના લગત ચાકર જવરીએ એમના આહારમાં જે

ઇડાં રાંધી તૈયાર કરેલાં. દીનજીધુ અને હું એમના ટેવલ આગળ બેઠા. તે વેળા હું કુકુજ સાથે ત્યાં રહેતો, એટલે એમને ત્યાં હું ચા લેતો નહિ. ટેવલ ઉપર એમના આદારની ધાળી આવી. આદારમાં મું છે એની ભાળ રાખ્યા વિના દીનજીધુએ મારી સાથેની વાતોમાં એકાદ્રમ યદ્ય ખાવા માંડ્યું. તેજ પ્રસંગે ત્યાં અતિથિ તરીકે આવેલો ડાંગડી ગુરુકુલનો એક આર્યસમાજિસ્ટ સ્નાતક આવી બેઠો. તેણે દીનજીધુની યાળીમાં રંધાએલાં ઇડાં જોયાં. ત્યાંથી ગયા બાદ નેણે આખો આશ્રમમાં દીનજીધુએ ઇડાં ખાધાની ઉમ ચર્ચા કરી. જીજે દિવસે દીનજીધુને કાગે એ વાત આવી. સંધ્યાકાળે વાળુ વખતે હું તેમની પાસે બેઠો હતો. તેમણે એ ચર્ચાની વાત મને અતિ ખિન્નકારે કરી. જાઇજલ ઉઘાડી પ્રેરિત પોલે લખેલા એક કાગળમાંથી મને એક ભાગ દેખાડ્યો, જ્યાં પોલે પોતાને શિષ્યોને લખેલું કે જેની સેવા કરવા જાઓ, તેમના બેગા તેમના જેવા થઇને રહો. અને પછી દીનજીધુ બોલ્યા: “નર્મસિદ્ધભાઈ, મારે અહીંના જેવા થઇને રહેવું જોઈએ. હવે અમુકપણે પણ આવી જૂલ નહિ થવા હઈ.” બોલતાં બોલતાંમાં એમની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં! દીકા કરનાર ઉપર બોલું લગાડવાને જાહેરે પોતાનીજ જૂલ જોઈ. ફેટલી એ નમ્રતા!

દીનજીધુની સત્યપૂજા

(૧) ગુરુદેવે ૧૯૨૦માં અમેરિકાથી આવ્યા પછી ત્યાં એમણે આપેલાં ભાષણોનો સંગ્રહ કરી પુસ્તકરૂપે પ્રકટ કરવાનો વિચાર કર્યો. તે દિવસોમાં ગાંધીજીએ સરકાર સામે અસહકારની ઘોષણા કરી-કચેરીઓનો, ધારાસભાઓનો ને પાઠશાળાઓનો ત્યાગ કરવા કલકત્તામાં પ્રજાજનોને હાકલ કરી. ગુરુદેવને એ વાત ન ગમી અને કલકત્તામાં એમણે પણ તે સંગ્રહે ભાષણ કર્યું. અમેરિકાનાં ભાષણો સાથે તે ભાષણ પણ ગોડવીને ટાઇપરીટન ફાળી તૈયાર કરાવવા એ જ્યાં ભાષણ ગુરુદેવે દીનજીધુને આપ્યાં. એમણે એ ટાઇપ કરવા મને આપ્યાં. મેં એ જ્યાં ટાઇપ કર્યાં. પણ મને લાગ્યું કે અમેરિકાનાં અગર ભાષણો સાથે કલકત્તાનું ક્ષણજીવી ભાષણ ન શોભે. દીનજીધુને મેં એ વાત કરી. એમણે મારી વાત તરત સ્વીકારી લીધી ને ગુરુદેવને એ વાત કરી. ગુરુદેવે એ સાંભળી પોતાને હાથે કલકત્તાનું ભાષણ ઉઠાવી લીધું, એ પુસ્તક એ ભાષણ વિના જ છપાવ્યું. (૨) દીનજીધુ શીજી દીપોમાં હિંદીઓને જે અન્યાય થઇ રહેલો તે જોઈ આવ્યા પછી તે વિષે લેખો લખી છાપામાં મોકલવા માટે મને ટાઇપ કરવા આપતા. ત્યાંની સરકાર એ દીપોમાં હિંદીઓની અમુક જ ટકા સ્ત્રીઓને દાખલ થવા દેતી. પરિણામે ત્યાં હિંદીઓમાં ખુબ અનાચાર પ્રવર્તતો

અને સ્ત્રીઓ ગમે ને પુરુષને ગમે ત્યારે છોડી બીજા ગમે તે પુરુષ સાથે જઈ રહેતી. આમ તે અતિશય ઉચ્છૃંખલ બની ગએલી. અને હિંદીઓ પોતાના પ્રત્યેના મરકાર તરફના અન્યાય માટે તેની સામે લડતા, તેમાં સ્ત્રીઓ પોતાની ઉચ્છૃંખલતાને ગળે અગ્ર લાગ લેતી. આ જોઈને દીનબંધુએ એ સ્ત્રીઓને પૂર્વેની રાજપુતાણી સાથે એક લેખમાં સરખાવેલી. મેં એમને જતાવ્યું કે વીરાંગના રાજપુતાણી સાથે ફીજીની ઉચ્છૃંખલ હિંદવાણીને મરખાવો તો એ વીરાંગના રાજપુતાણી લાજે! દીનબંધુએ એ સત્ય તરત સ્વીકારી લીધું અને એ લખાણ ઉપર એમણે પોતે પોતાની કલમ પડે છેકો મૂક્યો! એમની સત્યપૂજનાં તો આવાં કેટલાંય ઉદાહરણ આપી શકાય.

દીનબંધુની અહિંસાપૂજા

એ દિવસોમાં પાછા એ કેળ્યા ગએલા. અંગ્રેજોના હિંદીઓ પ્રત્યેના અન્યાય વિરુદ્ધ એમણે પ્રયત્ન પોકાર ત્યાં ઉઠાવેલો, એ આંબળી ત્યાંના અંગ્રેજો એમના ઉપર રાતાપીળા થઈ ગએલા. એક વાર દીનબંધુ નકરને રોશને થઈને જતા હતા. ત્યાંના હિંદીઓ એમને માંન આપવા રોશન ઉપર એકઠા થએલા, ત્યારે ત્યાંના કેટલાક અંગ્રેજો બીજે જ હેતુએ ત્યાં ગએલા. લાગ જોઈને એ અંગ્રેજોએ દીનબંધુને દાઢીથી પકડ્યા, બળ કરીને તેમને ખારી બહાર ખેંચી કાઢવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. દીનબંધુ ખારી પકડી રાખી રહ્યા. આ દેખાવ હિંદીઓ કેમ જોઈ રહે? પેલા અંગ્રેજો ઉપર એ ધસ્યા. દીનબંધુએ પરાણે ખારીથી હાથ છોડી હિંદીઓને વાર્યા. અહિંસાપૂજક એ દીનબંધુએ હિંદીઓને વાર્યા ના હોત તો એ અંગ્રેજોના ત્યાંજ જૂકા ઊડી જત ને પરિણામ શું આવત તે કહેવાય નહિ. પણ એમના વાર્યાથી તે વેળાએ તો એ અંગ્રેજો ખચી ગયા. પણ એ વાત ત્યાંની સરકારને પહોંચી અને સરકારે એ અંગ્રેજોને દીનબંધુની માફી માગવા ફરજ પાડી. દીનબંધુએ આશ્રમમાં આવ્યા પછી મને એ વાત કરી અને 'મારા દેશબંધુઓના કૃત્યથી મને ખુબ લાજ આવી,' એમ કહેતા એમની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં! શી અહિંસાની મૂર્તિ! પણ અરેરે, આજે એ દીનબંધુ આપણામાં નથી!

લાઠ મૂળજીલાઠ ગયા!

નડિયાદના વતની, રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના નિવૃત્ત પ્રિન્સિપાલ અને સહગત ઍરિસ્ટર મગનલાલ ચતુરલાલ પટેલના લાઠ શ્રી. મૂળજીલાલ ચતુરલાલ પટેલ તા. ૨૫:૩:૪૦ને રાજ મુંબઈમાં અવસાન પ્રાપ્ત છે. એ લાઠ

શાન્ત રવભાવના, ગંભીર વિચારક, વિદ્વાન અને ભાવનાશીલ હતા. આપણુ ઐતે એ દશાન્તરવરૂપ હતા.

એક પાટીદાર બેનનું પુનર્લગ્ન

‘પાટીદાર’ના ગયા કાર્તિકના અંકથી પોપના અંક સુધી ‘ચરોતરના એક કુલીન ગામની, કુલીન ઘરની, પચીસેક વર્ષની, સંસ્કારી વિધવાને’ પુનર્લગ્ન માટે ‘એકએ છે એક કુમાર. અથવા વિધુર’ વિષે જાહેરાત આવતી હતી તે તો પાચકવર્ગે વાંચી હશે. તે વિધવા બેન તે ધર્મજના ભાઈ સુનીભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલનાં પુત્રી બેન-કમુબેન. તેમને નાનપણમાં ભાદરણના ભાઈ અંબાલાલ વુળાસીભાઈના પુત્ર ભાઈ ગોરધનભાઈ સાથે પરણાવેલાં. લગ્ન પછી એકાદ જ વર્ષમાં એ બેન વિધવા થયેલાં. દાંત તેમનાં માતાપિતા તથા સાસુસસરા પણ અવસાન પામેલાં છે. જોરમાન ભાઈ સાથે રહેતાં અને ધર્મજ મહિલા પુસ્તકોલપતી સેવા કરતાં. તેમને પુનર્લગ્ન કરવાની ઇચ્છા થઈ અને તેમના એક દિતૈયી દારા ‘પાટીદાર’માં તે વિષે જાહેરાત પ્રકટ થઈ. પંદરેક ઉમેદવારોમાંથી તેમને કાંઈ સંસ્કારી ન દેખાયો. છેવટે અગદાવાદ ‘નૈતિધર્મ’ પત્રના તંત્રી અને સુધારક સભજન ભાઈ ગદુલાલ કુની વ્યવસ્થાથી દશ-કાંથીમાં આવેલા કુદાના ભાઈ જોર્વિંદભાઈ રામભાઈ પટેલ (ઉમર વર્ષ ૩૨) સાથે તેમના લગ્નની યોજના થઈ. એ ભાઈ મહેમદાવાદ તાલુકાના હળધરવાસ ગામમાં ખાનગી દવાખાનું ચલાવે છે. સીવીલ મેરેજ એક્ટ પ્રમાણે લગ્ન કરવાની યોજનાએ અમદાવાદ રજિસ્ટ્રારની ઓફીસમાં જાનેએ મંદ તારીખ પહેલીએ અરજી આપી. કાંઈને વાંધો હોય તો પંદરમી તારીખ પહેલાં દાખર થાય એવી નોટિસ ઓફીસ તરફથી મૂકવામાં આવી. એવો વાંધો કાંઈ તરફથી આવ્યો નહિ એટલે મંદ તા. ૧૫મીએ રજિસ્ટ્રારની ઓફીસમાં એ જે જણનાં લગ્ન નોંધાયાં. પછી જીજી દિવસે રામનવમી-તા. ૧૬:૪:’૪૦ને દિવસે પાંચ વાગે લેડી વિદ્યાગૌરીને જંગલે હિંદુ ત્રિધિથી જાને પક્ષના અનેક મિત્રોની દાજરીમાં લગ્ન થયાં. તે જ દિવસે એ બેને ધર્મજ પોતાના ભાઈને અને ભાદરણ પોતાનાં સાસરિયાંને પત્ર લખી આ પુનર્લગ્નના સમાચાર આપ્યા. વર ભાઈ જોર્વિંદભાઈ કુમાર છે. જોમના આ લગ્નમાં તેમના પિતા ભાઈ રામભાઈ રણજીભાઈ પટેલ પૂરી રીતે સંમત હતા અને તેથી તે પણ આ લગ્નક્રિયાને પ્રસન્ને દાખર હતા. ભાઈ ગદુલાલની યોજનાથી એ બેન કમુબેનને-હવે તો બેન શ્રીમતીબેનને-નામે ભાઈ જોર્વિંદભાઈએ પોતાનો રૂ. ૫૦૦૦નો વીગો ઉતરાવ્યો છે અને રૂ. ૬૦૦ સ્ત્રીધન રૂપે અલગ મૂક્યા છે. વળી બેન શ્રીમતીબેનની વધારે આર્થિક સહાયતી માટે તેમના સસરા ભાઈ

રામભાઈએ પોતાની મિલકત પોતાના બે પુત્રોને આજીવીજ વહેંચી આપી છે. પુનર્લગ્ન કરવા ઇચ્છતી, પણ નહિ કરી શકતી, કુલીન ગામેની વિધવા-બેનોને માટે માર્ગ કરી આપવાનો આ પ્રથમ પ્રયાસ છે. અને તેથી બેન કમુબેનોને જરૂર ધન્યવાદ ઘટે છે. પણ આ પ્રસંગે તેવોજ માર્ગ કુલીન ગામેના કોઈ યુવકે પોતાના યુવકજનુઓને કરી આપ્યો હોત તો તેમની યુવાની અને લજ્જાતર જાને વધારે ધન્યવાદને પાત્ર થાત.

“ભાવમંદીને કારણે મહેસૂલમાફી

“ઉત્તર વિભાગના નીચેના વિસ્તારોમાં મુંજઈની સરકારે ભાવમંદીને કારણે ૧૯૩૬-૪૦ની માલને માટે રૂપિયે બે આનીનું જમીનમહેસૂલમાં વળતર (રીબેટ) આપ્યું છે: ખેડ જિલ્લાના માતર અને મહેમદાવાદ તાલુકા; ભરૂચ અને પંચમહાલ જિલ્લાના દાહોદ, ઝાલોદ, કાલોલ અને હાલોલ તાલુકા; સુરત જિલ્લાના જારડોલી, ત્રાલોડ અને ચોર્ધાસી તાલુકા; થાણા જિલ્લાના થાણા મહાલ અને વસાઈ તાલુકા, અને મુંજઈ ઉપનગર જિલ્લાનો શાણિ તાલુકા. મધ્ય વિભાગના પૂના જિલ્લાના મુલશી મહાલનાં કેટલાંક ગામેમાં રૂપિયે બે આની અને સોલાપુર જિલ્લાના સંગોલા તાલુકામાં રૂપિયે એક આની મહેસૂલ માફ કરવામાં આવી છે. દક્ષિણ વિભાગમાં ખેલગામ જિલ્લાના ચંદગઢ તાલુકામાં રૂપિયે બે આની, કનારા જિલ્લાના અકોલા, કુમટા અને હોનાવર તાલુકામાં, કોલામા જિલ્લાના અલિગામ અને રોહા તાલુકામાં અને રતનાગિરિ જિલ્લાના ખેડ, દેવગઢ અને રામપુર તાલુકામાં રૂપિયે એક આની મહેસૂલ માફ કરવામાં આવી છે” (‘મુંજઈ સમાચાર પત્રિકા,’ તા. ૩૦:૩:૪૦). આપણી ખેતીના પાક ..

ખેડૂતની આજે એવી તો અવસ્થા જન્મ છે કે જરાકે આસમાની આફત આવતાં ‘શું આવું?’ એવો પ્રશ્ન સહેજે એના મોંમાંથી નીકળી પડે છે અને તેવે વર્ષે સરકારને આમ મહેસૂલમાફી આપવાની જરૂર પડે છે અને વળી સરતા અનાજની દુકાનો કાઢવાની સચનાઓ કરવી પડે છે. ખેડૂતની એકંદરે સ્થિતિ સમૃદ્ધ નહિ યાવ ત્યાં સુધી એને ખાયાના વીલા પડવાના છે. અને ત્યાં સુધી એને માટે જેવા તેવા પેણુ કંઈ કંઈ ઉપાય યોજવા પડવાના છે. જરાક તાણ થતાં જે તે પ્રદેશમાંથી સ્વાર્થા વેપારીઓ ત્યાંનું અનાજ અને ઘાસ ખરીદી લેઈ તે તે પ્રદેશમાં તેની મોંઘવારી કરી મૂકે છે. સરકારે તેના ઉપર અંકુશ મૂકવો જોઈએ. વળી તે તે પ્રદેશમાંથી બહાર ધસકાઈ જતા અનાજને અને ઘાસને તેવે પ્રસંગે અટકાવી દેવું જોઈએ. વળી બીજો પણ

એક પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે : તમાકુ જેવા વ્યસનજનક પાકના અને તેથી જીવ જેવા પરદેશ ધસડાઈ જતા પાકના ઉત્પન્ન ઉપર આંકુશ મૂકવો ઘટે એમ મને લાગે છે, તુરંતમાં તેના વેચાણથી લાભ થતો હોય તોપણ.

“ગુજરાતમાં વૃક્ષો ઉછેરો

“અમદાવાદ, સોમવાર. ગુજરાતમાં વરસાદનાં અભાવ માટે સફર જેરેજ જવાગદાર છે કે નહિ, તે મુદ્દાએ સ્થાનિક છત્રનેરોગાં લારે રમ જામત કર્યો છે. તેમાંના કેટલાક જ્યારે એમ કહે છે કે, સફર જેરેજને કારણે ઉત્પન્ન થએલી વધુ વનસ્પતિ વરસાદને સિંધમાં આકર્ષી રહી છે, ત્યારે જીનજો જો વાતનો ઇન્કાર કરે છે અને કહે છે કે સફર જેરેજ જાંધાયા પહેલાં પશુ ગુજરાતમાં દુધાળું તો પડ્યાં જ હતા. તેઓ પોતાની વાતના સમર્થનમાં ગયે વર્ષે સિંધમાં પડેલા દુધાળાની વાત પૂછી નોંધે છે. પરંતુ તેઓ જાંધા વનસ્પતિ-સમૃદ્ધિ વધુ વરસાદ આકર્ષી શકે છે એ વાત ઉપર તો એકમત છેજ. અને તેથી તેઓ ગુજરાતમાં વધુ વરસાદ આકર્ષવા વૃક્ષો ઉછેરવાની ભલામણ કરે છે” (‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૧૯:૩:૧૯૪૦).

ખરે જ એટલ દુઃખી છે?

પશુ દુઃખની વાત તો એ છે કે આવા સમયમાં જ એટલ પોતે હળવે હૃદયે આંધળાં ખર્ચ કરે જ નહય છે. અને ત્યાં લગત્રસંગે કે મરણપ્રસંગે નાતો જગવા બેઠો હોય તે જોઈને કોણ કહે કે એટલ દુઃખી છે? રૂઢિનાં જો ગુલામ હોવાથી નાગરજો પશુ જોને એવી નાતો કરવી પડે છે એવી દલીલ કોઈ કરે તો એ બે ચાલી શકે એવી નથી, કારણ કે જ્યાં એવી રૂઢિથી ખર્ચ કરેલાં જ પડે એવું ના હોય ત્યાં જો એ તો હાથમાં આવેલા પૈસા વેડફી નાંખતાં પાછું વાળી જોતો નથી. વ્યસનોનાં જાંધેનોની વાત જવા દેઈએ, તોપણ નોટક સિનેમાનાં તો જોને જાંધન નથી જ ને? આજે. એ વાત હું પ્રત્યક્ષ જોઈ રહ્યો છું. આજુબાજુમાં હાલ જે સિનેમા હાઉસ પાકાં જાંધાયાં છે અને વળી એક નાટકમંડળી આવી પડી છે, તે કાતી રડો ઉપર? મોટે લાગે એટલેતો જ. આજુગાજુનાં મામડાંમાંથી રોજ રાતે ગાડાં, ડમણિયાં અને મોટરગસોમાં ભરાઈને એટલે તે જોવા આવે છે અને ત્યારે ધડીભર એમ જ થાય છે કે જરૂર આ લોક ધનવાન હશે. કોઈ સરકારી અમલદાર આવે ને જુઓ તો જરૂર પૂછે કે ‘આમને તે મરી જ. અને દુઃખી-કોણ કહે? આમને તે સરકારે સા માટે રાહત આપવી?’ અને એટલના દિલ્લીથી એમને રાહત આપવાની સરકારને તે કયે મોંજે સૂચના કરે? એટલેલાઈ, તમે જરા મુમૂક્ષે, નહિ તો ધરતીના પડ ઉપરથી ઉખંડી જશો, જરૂર!

રામગઢમાં રાષ્ટ્રીય મહાસભાનું અધિવેશન

માર્ચ માસની તા. ૧૯, ૨૦, ૨૧ને રાજ્ય રામગઢમાં આપણી રાષ્ટ્રીય મહાસભાનું અધિવેશન સંપૂર્ણ સફળતાએ ભરાયું. તેજ પ્રસંગે ત્યાં ખૂબ વર્ષા પડ્યો, ઘણી મુશ્કેલી ભીમી થઈ, છતાં અધિવેશનને સંપૂર્ણ સફળતા મળી. દેશના નેતાઓએ ત્યાં એકત્ર થઈ રણદાક વગાડી. દેશને યુદ્ધામગીરીમાં બાંધી રાજવાતી અંગ્રેજ સરકારની નીતિ નથી જ ફરતી, એ જોઈને મહા સભાએ તેની સામે અદિસાત્મક સત્યાગ્રહસંગ્રામ માંડવાનો નિર્ણય કર્યો અને તે સંગ્રામ માંડવાના સર્વાધિકાર આપણા એકમાત્ર સેનાપતિ પૂ. મહાત્માજીના હાથમાં સોંપ્યા. પણ એ સેનાપતિ આકરા છે, એમ સંગ્રામમાં યુદ્ધાવી પડે એવા નથી. એ તો સૈનિકાની શુદ્ધિનું પ્રમાણ માગે છે, અને ખરેખર એ માગે છે એવું પ્રમાણ દેશે આપો શકે એવી સ્થિતિમાં નથી, એ છૂટે છે એવું સ્વનાત્મક કૌચ દ્વારા સૈનિકા કરી શક્યા નથી. સમિતિઓમાં સડો પણ ઝાઝા નથી. તે ઉપરાંત જહારની ખાતુ મુલાખ ખાતુ જેવા વિમાઓલા ઉદામ-વાદીઓ સંગ્રામની ઉતાવળને નાંખે વિરોધ કરી રહ્યા છે અને એમ દેશદ્રોહ કરી રહ્યા છે. અને એવાયે મોટો દેશદ્રોહ તો મહામહાએ ખોટી આશાએ પાંખોને ચઢાવી મુસ્લીમ-મુસ્લીમ લીગ કરી રહી છે.

કામી યુદ્ધાદા

કામી યુદ્ધાદા રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ ઇન્કારનો જોઈએ, એ એની સ્પષ્ટ ફરજ હતી અને છે. પણ મુસ્લીમ લીગને રાજ રાજવા એણે એ દલીલ કરેલી કે આપણે તો ૧૯૩૫નો આપણો કાયદો કાઢ્યો છે, એ જશે એટલે કામી યુદ્ધાદા તો આપોઆપ જશે. આજે મહાત્માજી કહે છે કે કામી યુદ્ધાદા ત્રણેનો "કારોખારીનો નિર્ણય" એનાં હક્તરોમાં લેખી પડ્યો છે અને પ્રગટ પંજ-ચયો છે. એણે એ નિર્ણયને સ્વીકાર્યોયે નથી ને ઇન્કાર્યોયે નથી. માથે ઠોકો બેસાડવામાં આવેલી વસ્તુને સ્વીકારવા કે ઇન્કારવાપણું ન હોય. કેદીને મુલાવવામાં આવેલી સજા એને સ્વીકારવાપણું હોતું નથી. એ એનો ઇન્કાર પણ ગમે તેટલું ગળું તાણીને કરે તો એનો કરો અર્થ નથી" ("હરિજનવંધુ" તા. ૨૫:૨:૧૯૪૦). અને છતાંયે આપણે ૧૯૩૫નો (Government of India Act) હિદી કાયદો ગળું તાણીને ઇન્કારીએ છીએ એનો શો અર્થ? મિ. કીણને અને એમની મુસ્લીમ લીગને ઘણું ઘણું પાંખાયા છતાં એ લોકો તો અકબજ રહ્યા, ત્યારે હવે મહાસભાએ તેમને વહેતા મુકવાનો નિર્ણય કર્યો છે. એમ જાહેર વહેલું કંઈ હોત તો આજનાં જેવી અનિષ્ટ સ્થિતિ તો નજર થાત.

પાટીદાર

જે પ્રોફેસર બાળલગ્ન કરી લાવે એ તો વિદ્યાર્થીનું અને પોતાના સમાજનું અપમાન કરે છે. પણ આ અપમાનને પ્રબલ, વિદ્યાર્થી વગેરે બધા સાંજે છે. જે પાપને સમાજ સાંજવા તૈયાર નથી તે પાપ કરવું લગભગ અશક્ય થઈ પડે છે. એટલે બાળલગ્નોદિ દુષ્ટ રિવાજોની સામે ધીરજપૂર્વક લોકમંત કેળવવો ને ન્યાય શાંત બહિષ્કાર સંભવે ત્યાં તે શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરી પ્રભતમતની નગૃતિ કરવી ઘટે છે. અને આ કાર્યો કરવામાં યુવકવર્ગ ને પોતે શુદ્ધ અને સંયમી હોય કે થાય તો મોટો ફાળો આપી શકે.

(‘સ્વામીજી અને બીજા લેખો’, પૃ. ૧૨૪)

ગાંધીજી

તંત્રી: નરસિંહભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ,
‘પાટીદાર’ મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં જે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિ
છુટક નકલના ત્રણ આના

આણંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મંચુરભાઈ પટેલે બા
હજારા નરસિંહભાઈ પટેલે આણંદમાં પ્રકટ કર્યું. તા. ૨૫.

સમાવેશ

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
સુધારામાં માસુરું રયાન	ભાઈ રાવજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૩૩૭
દોઢે હાંસર વર્ષ ઉપરનો આપણો સમાજ	નરસિંહભાઈ પટેલ	૩૪૨
યુગવન્દના	ભાઈ વસુભાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ	૩૪૭
ખાળલગ્નનો ખૂરો ગિયાળ	એન સરોજિની મહેતા	૩૫૧
આજનો ગાંધીવાદી કુવક	ભાઈ કુલાભાઈ પુરુષોત્તમ પટેલ	૩૫૫
અને પ્રેતભોજન	„ પુરુષોત્તમ એસ. પટેલ	૩૫૮
અમલવીઓની મોકસાળા	„ પ્રવાગજી પ્રભુદાસ ટી.અરવાલાળા	૩૬૧
લેણદેણના ખગડેલા સંખધે	„ શાન્તિલાલ નરસિંહભાઈ અમીન	૩૬૩
સુપરોગ	„ વિવિધ	૩૬૫
જાણવાએ	સ્વ. મોતીભાઈ અમીન રગારક કુંડ ભાઈ આરાભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ	૩૬૯
સ્વ. મોતીભાઈ અમીન રગારક કુંડ	„ પાટીદાર મંદિર	૩૭૧
અંધપરિવ્રથ	„	૩૭૭
પ્રસંગકથા	„	૩૭૭

આજે લવાજમે ‘પાટીદાર’ આપવા માટે નૈરાખીથી કરમસદના ભાઈ પુરુષોત્તમ કરમસદકરે (ચિ. ૧૬=) રૂ. ૧૦-૧૦-૦ અને મોખાસામાં રહેતા ઝોડના ભાઈ મગનભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલે રૂ. ૨-૮-૦ મોકલ્યા છે તે ઉપકાર સહિત સ્વીકારે છું.

એના માટે ઇનામી નિબંધ: (૧) લખવિરજેદ, (૨) સ્ત્રીઓને વારસા-દક અને (૩) અનોકપત્ની લગ્નની અટકાવત, એ ત્રણ વિષય સંખધે કાયદા થવા માટે હાલ ધારાસભાઓમાં ચર્ચા ચાલે છે. તેને પ્રસંગે ઉપરના ત્રણ નિબંધોમાંથી ગમે તે એક કે વધારે નિબંધ સૌથી ઉત્તમ રીતે લખી મોકલનાર એનને, નાત જાત કે ધર્મના ભેદ વિના, નિબંધ દીઠ રૂ. ૫૦૦ ઇનામ જાગિની-સમાજ તરફથી આપવામાં આવશે. નિબંધ આ પત્રના ચાર પાંચ પૃષ્ઠ જેવડા હશે તો ઠીક પડશે. તે નિબંધ જેઠ આખર મુદ્દીમાં અહીં મળવો જોઈએ.

જે એનાને વિનાશવાજમ ‘પાટીદાર’ નોંધતું હોય તે પોતાને હાથે કાગળ લખી અહીં મોકલે.

નનામાં, ઉપનામના, પેન્સીલથી કે કાગળની બે ખાંડ લખેલા લેખ સ્વીકારવામાં આવતો સ્વીકારાએલા લેખ પાછા મંગાવી લેવા હોય તખત લેવા.

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય ઘરાનિયોધત ।

કુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૬૫ }
વર્ષ ૧૬ }

આણંદ

{ જેઠ
અંક ૮

સુધારામાં સાસુનું રથાન!

“લો, કાલો આ દોરી.”

“આયું, બિભાં રહો.”

“તે કેટલી વાર?”

“કમળા, આજે મારું માયું જરા વધારે દુઃખે છે.”

“કેમ ના દુઃખે! બેઠાં બેઠાં ખાયું, ઓટલે ખાયા આળા!”

*

*

*

“બા, મને ગોળાઓ! બા... બા. બા. મને મગરા.”

નાના કનુએ બા પાસે ગોળાઓ ને મગરા માટે દડ લીધી. ગિચારી બા! બાની આંખમાંથી ટપ ટપ બે આંસુ સરી પડ્યાં.

સાત સાત વર્ષથી રંડાપાનાં કરુણ આદેશો, વિસાગો કરતી બા એકાન્ત-વાસ વેઠતી હતી. એ એકાન્તવાસમાં પોતાનું સાઈંગે વિશ્વગુણ ને શાન્તિ તેજે ‘ધંટી’માં શોધ્યાં હતાં.

‘ધંટી’ એ આજે તો મરીજનું પ્રતીક બની છે. એને ફરી ફરવવા ધંટીનાં માનવી ધડનાં પડશે. આજે તો ધંટીની મસ્કરી કરનારાં દિનપ્રતિદિન વંધતાં જાય છે.

ધંટીમાંથી બાએ કનુની ગોળાઓ, મગરા ને એ બે જાણના નિર્વાદની આવશ્યક વસ્તુઓ મેળવવાની હતી. અને ધંટીમાંથી બા એ બધું મેળવતી.

પરોઢીએ બા બેઠતી અને સવાર થતાં તો પંદર ચોર દળથું પૂરું કરતી. જ્યારે બા ડાંગર ખાંડતી. ઘણાં માંજે ધંટીએ બેસે તે રાત્રે નવ સુધી ધંટી દળતું ને ખાંડતું એ બે ગિરમીનાં. મદસ્તનાં કાર્યોજ નવે ને રોજ.

જાને એ એ ઉપર અત્યંત પ્રેમ ને મગતા હતાં. ઘંટીને જોતાં જાને તેના ઉપર વાત્સલ્યપ્રેમ શો અનુભવ થતો. અને સાંજેલું એ જાનો સંસારસ્તંભ હતો !

‘વિધવા’ ને દિંદુ સંસાર વચ્ચેનો સંજંઘ, જીવી ગમેલી ભેંસ ને તેના માલીક વચ્ચેના સંજંઘ જેવો ગણી શકાય. એટલે, જિવારી જા આ સંસારનાં માખણિયાં માનવી સાથે હળીમળીને ચાલતી. આંધજાને દેખતો કહેવામાં જ હાપણ છે એમ આજનો સંસાર શીખવે છે, એટલે જા કોઇની આડી, ચૂગલી, નિંદા કે લાળીટૂકી કરતી નહિ.

‘જા’ સાક્ષાત્ દેવી હતી. જાને જોનાર્ગ જાની તેજસ્વી પ્રતિભાથી ને પ્રજાવથી અંગતાં, વધુમાગ્યું કાંઈ ને કાંઈ આપતાં.

આક વર્ષનો કનુ નિચાળે જતો. જાને કનુ આંખની કાઠી સમ હતો. સંસારમાં ગધી અભિલાષાઓ, કલ્પનાઓ જાએ કનુમાં નિહાળી હતી. કનુથી પ્રભુ ભિન્ન હશે તેવી કલ્પના મુદ્દાં જાએ કરી નહોતી ! નાના કનુનાં ઐલાક પૂર્ણ કરવા જા અશક્ત હતી. પણ તેમાંયે ખાસ કરી જાએ વસ્તુઓ જને તેટલી મેળવી આવવા જા અયાગ મહેનત ઉઠાવતી. કનુને જો નજીવોયે તાવ આવે તો જા ઉપવાસ આદરતી. કનુને જો પાડોશનાં છોકરાં હાથ અડાડે તો જા, ‘બીજું’ તો કરવા અશક્ત હોઇ, રડી પડતી ! એકંદરે જાનો નિખાલસ સ્વભાવ એ કનુનું દૈવી રક્ષણ હતું.

મહોલ્લામાં કનુ રમતો હોય તો પાડોશીઓ તેને બોલાવી દરેક ચીજ આપતાં. ગદલામાં જા તે દરેકનું કાગ કરી ઝાણ વાળતી. .

*

*

*

“મોટા, કનુને આગળ જવું છે, હાથ જાણશે ?” માતિના માનીમાં ગણાતા એક આગેવાનને જાએ કાકલૂદીબરી વિનંતિ કરી.

“છોકરો હોશિયાર છે. આગળ જાય એવો તો છે. શું બચે છે ?”

કનુ મેટ્રીક્યુલેશનની અગ્નિપરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થઇ ચૂક્યો હતો. એ ઘંટીના જ પ્રતાપ હતા, અને સાથે જ જાની પ્રતિભાનાં. કનુને હજી આગળ લેઇ જવા જાનો જીવ લિચો રહેતો. ‘કનુ કલેક્ટર નહિ તો વકીલ જને તો ?’ એ જાની અંતરની અભિલાષા હતી. પણ તે અભિલાષા પાછળ ગરીબી તેવા વિચાર ન લાવવા જાને મૂંઝવતી. જાએ આગળ પડતા દંડાધારીઓની પાસે કાકલૂદીઓ, અરજો ને વિનંતિઓ શરૂ કરી. ફેટલાકે તો તે નમ્રતાનો અદ્દહાસ્ય કરી પ્રતિકાર કરી જાને વધુ મૂંઝવી ! ઘંટી દળી દળી જાએ હલ્લનય દળી નાખ્યું હતું. અને તોય તે વજ્રહલ્લ ઘંટી જેવું જ નિર્ભય રહ્યું હતું !

બા એમ દિમત હારે તેવી નહોતી. બાજુનો દાવ છતવા- બાએ હેલો પાસે નાખવા વિચાર કર્યો. શાલિના માનીમાં ગણ્યતા એક આગેવાન પાસે બાએ બીજી આડાચવળી ફેટલીએ વાતો કરી કહ્યું: “ગોટા, કનુને આમળ જવું છે, હાથ આલશો?”

દોકડો બાજુ લેનારને દાતાર માનનાગની ને ધારાજાકોણીને અમાની કહેનારની દૃષ્ટિ વાસ્તવિક નથી. આ અસમાન સમાજવ્યવસ્થાના ફેટલાક દોષો અનિવાર્યતાને નામે આમ જ પોપચ છે! એ ગધું ધરમૂળનો સુખારો માગે છે.

ગાએ વડીલોપાર્જિત મિલકતમાં આવેલું એકનું એક ઘર ગીરો મૂકી રૂ. ૩૫૦૦ મેળવ્યા!

‘કનુ બાણુશે તો કો’ક દલાડો એ કોડાવશે,’ એ આત્મધ્વનિ જાને સાન્તવન આપસો. આ અમાઉ જેમજ આનંદમાં ચિંતાને કુળાવી રહેવા દારી.

* * *

“આવું નહિ મળે, માની મનઓ.”

“ના, કનુની મરજી વિરુદ્ધ એનું લગ્ન મારાથી કેમ થાય?”

“જે જે હોં, તમે ફસાઓ નહિ. ‘કનુની મરજી!’ એ શું જોદ્યાં? અરે કનુ તો છોકરમત! એની તો મદ્દાપગીશી! અને તમે જ્યાં વિચાર કરો છો તે કેવું છે તે જાણો છો?”

“મેં એક વખત તો કહ્યું: એણે જે પસંદ કર્યું તે ખરું. એના સુખમાં મારાથી આડે કેમ અવાય? એનો દમણાંજ કામળ છે કે ‘તમે મારા વિવાદ વિષે વાતચીત કરશો નહિ, મેં અન્ને એક આનંદાન કુટુંબ સાથે નક્કી કર્યું’ છે.’ કહો હવે મારાથી તેની વાતમાં કેમ પડાય?”

“પણ, જુઓ મારી બત્રીજી કાષ્ઠનલ પાસ છે, બ્યવહારકુશળ છે. તેનામાં કાષ્ઠ પણ જાતની જોડ નથી. તમારી સેવા કરશે ને તેનું બ્યાવહારિક જ્ઞાન જોષ તમે ખુશ જ થશો. ધરનું કામ, રસોઈ, એ જાધી વાતે તમારું ઘર શોભે અને અમારી છોડી સુખમાં પડે.”

“એ મારા હાથની વાત નથી, કનુને મળો.”

જાના આવા દઢ નિશ્ચયથી એવા તો ફેટલાયે પાછા ગયા. બાનો નિશ્ચય માત્ર કનુને ખુશ રાખવા પૂરતોજ હતો. વિચારે તો બા જૂનવાણી મણી શકાય, તોપણ પુત્ર હિપરતે વાતસલ્યપ્રેમે બા તેને જરા પણ જોડું લાગે એમ કરવા તૈયાર ન હતો.

* * *

“માતાના જોળા વીરે વિસારે મેલ્યા,

સાસુના જોળા લાગ્યા બહાલા, કનુભાઈ વીરા,

દેખંતા કુંગર તમને બહાલેરા લાગ્યા.”

એ ગીતના પડ્યા જાને કાને આવ્યા. વર ઊધણી ચાલ્યો. અને એ કેવું લગ્ય ચિત્ર! કનુ જાનો પ્રેમ ભૂલી જાય એવી કલ્પનાયે જા કર્યાં કરે તેમ હતી! પણ વર્તમાનમાં ભાવિ વિષે ભાવનાઓ ઘડનાર માનવી તેમાં કૃણીભૂત યતાં હશે? કદીક તે સત્ય અને પણ ખરું, પણ તે સત્ય આદર્શને જ આધારે હતું એમ કહેવું એ તો મૂર્ખાઈ છે.

*

*

*

જાએ ભૂતકાળમાં આવતું સત્ય ચિત્ર કલ્પનારૂપે તો ઘડ્યું હતું: ‘મારી વહુ આવશે. હું તેને ઘરેણું ઘડાવીશ!’ અને એ ઘરેણુંના વિચાર સાથે જ જાની નજર સમીપ હાર, નેકલેસ, રાણમાળા અને એવાં અનેક અવનવાં ચિત્રો તે અનુભવતી. ઘણી વાર જાહેરમાં જા આ વાત રોહીઓને કહેતી ત્યારે એક પણ તે આદર્શથી જાન ભૂલતી! જાની એકે એક અભિલાષા સર્વાંગમુંદર જાની હતી.

કનુ હવે કનુ મટી ‘વકીલ કનુભાઈ બી. એ., એલએલ. બી.’ થયા છે. થોડાજ વખતમાં કનુભાઈની મજૂરી આગળ પડતા વકીલોમાં થંચા લાગી. દિનપ્રતિદિન આવકમાં અને વધારે તેમની જરૂરિયાતોમાં પણ વધારે માગવા લાગ્યો. હવે કનુભાઈને ત્યાં કોઈ ગહેમાન આવે ને ‘જા’ ખાત્રી આગળ આવે કે તેમનો કાળા રંગનો અપશુકનિયાળ સાલો (‘શેલુ’) જરા પણ દેખાય તેની ચિંતા કનુભાઈને થવા લાગી. ઘણી વાર તે જાને ઊંચે સ્વરે કહેતા: “હું તમને કેટલી વાર કહું? અંદર બેસો!”

અને જા? જિયારી જા કનુભાઈના આવ્યા બોલો પણ પ્રેમથી વધાવી લેતી: ‘જઈ જા,’ કહી અંદર જતાં.

“વહુ!”

“પણ મારે કેટલી વખત સમજાવવું પડશે કે મને વહુ કહેશે નહિ!”

“ત્યારે શું કહું?”

“કમળાબેન.”

“વહુ! તમે કંઈ મારાં બેન ચાઓ છો?”

“તે? શું વહુ કહેવી? કેવી અસમ્યતા!”

‘શું છે આ બધું?’ સાસુ-વહુ વચ્ચેના વિસંવાદ સાંભળી વકીલ નીચે આવી ગુસ્સાથી બોલ્યા.

‘ જો ને બાઈ, આ તે ક્યા ધરતી રીત કે તે મને જોન-કહેવા શીખવે છે!’
 “Nonsense! તમે બા, આવી રીતે જોને કેમ હેરાન કરો છો?”

* * *

“કમળા, લે આ નરેન્દ્રને, ક્યારેનોય રહે છે? સવારનો બૂખ્યો છે.
 ધવરાવ જરા. ગિયારો ૨૩ ૨૩ કરે છે.”

“લે ને બે! આવું કાણે શીખવાડ્યું? મને જોવું એકવચન નથી ગમતું!
 બોલતાંય ક્યાં આવડે છે? ક્યારે શીખશે?”

“કાણુ છે જો? કમળાજેનું.”

“જો તો જોમનાં સાસુ છે.”

કમળાને આજે બે સહીપણીઓ મળવા આવી છે. કમળાને ‘લે’ કહે-
 નારે’ આ ક્યું પ્રાણી છે, તે જાણવાની જિજ્ઞાસાથી એક અજાણી સખીએ
 પૂછ્યું: “કાણુ છે જો?” તેનો ખીણએ ખુલાસો કર્યો.

*

‘જાનું’ પરિવર્તન ‘સાસુ’ શબ્દમાં જે કાળે થયું તે કાળથી જ ‘બા’
 મટી ગઈ હતી. એ સુખનાં સ્વપ્ન જાણે જોયાં, પણ તેમાં છુપાએલી બચકરતા
 બા હવે પ્રત્યક્ષ અનુભવવા લાગી હતી. સુધારો સાસુ માત્ર ઉપર તિરસ્કાર
 ઉપગમે છે! આને સુધારો કહેનારા બીજા બૂલે છે. ‘સાસુ’ના રૂપાન્તર માટે
 કે તેને લગતા સ્વાભાવપરિવર્તન માટે ‘જા’ને યોગ્ય ઠરાવથી એટલે પવિત્રતાનું
 ખૂન કરી આદર્શનું જ ખૂન કરવા જરાખર હવું.

આજે સવારથી જાનું માયું દુઃખે છે. તાવનું પ્રમાણ પણ જરા વધુ
 છે. ઉમરે બા ‘વન’ જોળંગી ચૂરી હતી, એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ અશક્ત
 રહે. પણ જાની આ અશક્તિને રોંગ માનવામાં કમળા ગૌરવ લેતી. કમળા
 બચતી ત્યારથી જ તેણે સાસુ સાથે જરાખર જમ બેલવા પ્રતિજ્ઞા કરી હતી.
 અને આજે તે પ્રતિજ્ઞા પાળવા તત્પર જતી હતી. સાસુજોને ઠેકાણે લાવવા
 આજની નવાહાઓ લગભગ આવું જ કરે છે. કેટલેક ઠેકાણે તે પ્રામાણિક પણ
 હોય છે, પણ ઘણે ભાગે નિર્દોષ સાસુઓ પણ ટિપાઈ જાય છે! જોમ જ
 આ જાનું પણ જન્યું. બા તાવની વેદનાથી એક ખૂણમાં આડાં થયાં છે,
 એટલામાં જ કમળા તડૂકી:

“લો, ઝાલો આ દોરી!”

“આવું, બિઝાં રહે!”

“તે કેટલી વાર!”

“કમળા, આજે મારું માથું જરા વધારે દુઃખે છે.”

“કમ ના દુઃખે! બેઠાં બેઠાં ખાવું, એટલે થવાય આળા!”

કંપતે માત્રે બા ધીમે ધીમે ધોડિયા નજીક આવ્યાં ને દોરી ઝાલી ધૂજતે હાથે ધોડિયું દિલોળવા લાગ્યાં.

ધૂજતી જાની અભાન સ્થિતિમાં, નેરથી લીધેલે દિલોળે ધોડિયામાંનું જાળક સામેની તિનેરીમાં નેરથી પછડાયું. પછડાતાં જ તેણે એક કરુણ ચીસ નાખી!

કમળા બળડતી બળડતી રસોઈ કરે છે. ત્યાં જ તેણે છોકરાની બચકર ચીસ સાંભળી. સાંભળતાં જ તે એકદમ એરડામાં આવી. અંદર આવી તેણે જો દશ્ય જોયું તે તેને ગુસ્સો ઉપખવવા પૂરતું હતું.

કાંઈ પણ જંબીર વિચાર કર્યા સિવાય કમળાએ સામે બેઠેલી સાસુની પીઠ ઉપર એવી તો નેરથી એક હાત મારી કે તેને લીધે બા પછડાએલા ધોડિયા ઉપર નેરથી પટકાઇ. અને એ પટકાવું જાને માટે આ સંસારમાં છેલ્લું જ નિર્માયું હતું.

મરતી જાને એ હેઠી પગમાં શું થાદ આવ્યું હતો? ‘પ્રભુભક્તિ?’ કે ‘ધંદી ને સાંબેલું?’

ઉત્તરમાંડા

રાવજીભાઈ મોખાભાઈ પટેલ

દૈહિક હંજર વર્ષ ઉપરનો આપણો સમાજ

જગતના સર્વે ધર્મોમાં તેમ હિંદુ અને જૈન ધર્મમાં પણ લોકસમાજને ધર્મના માત્ર ઉપદેશો લૂખા લાગે છે, મારે ધર્મભાવનામાં તેમને રસ પડે અને તેમાં તે સ્થિર થાય એ હેતુથી ધર્મગુરુઓએ વિવિધ કથાઓ યોજી કાઢી હોય છે. આશરે એ હંજર વર્ષ ઉપર પાદલિપ્ત નામે પ્રખ્યાત જૈન આચાર્ય યજ્ઞ ગયા. તેમના નામ ઉપરથી આજના ‘પાલિતાણી’નું નામ પડ્યું છે એમ કહેવાય છે. તેમણે આવકર્મવિઘ્નોને ધર્મસ્થિત કરવા સારૂ ‘તરંગવતી’ની કથા તે સમયની પ્રાકૃત ભાષામાં લખી. તે સમયે અને ત્યાર પછી પણ બહુ ઠાળ સુધી એ કથા અતિશય લોકપ્રિય યજ્ઞ પડી. પણ ઠાળક્રમે એ પ્રાકૃત ભાષાનું રૂપાન્તર થવું આવ્યું અને પછી તો એવી સ્થિતિ યજ્ઞ ગઇ કે લોકો એ ભાષા બિલકુલ બૂલી ગયા. પરિણામે ‘તરંગવતી’ની કથા વંચાતી છેક જ બંધ યજ્ઞ ગઇ ને વીસરી જવાઈ. પણ આ ઉત્તમ કથા આગ છેક જ વીસરી જવાય એ વાત આશરે એક હંજર વર્ષ પછી ચએલા મેગિચંદ

મણિ નામે એક સાધુને સાધી. તેથી એમણે પોતાના સમયની પ્રાકૃત ભાષામાં મૂળ કથાને પુનરુદ્ધાર કર્યો ને એનું નામ 'તરંગવેદાન્તા' રાખ્યું. એ કથાની એક નકલ જર્મનીમાં ગઈ, ત્યાં એનો જર્મન ભાષામાં અનુવાદ થયો અને પછી તો એ જર્મન અનુવાદ ઉપરથી એનો ગુજરાતી અનુવાદ પણ છપાયો છે.

મૂળ એ 'તરંગવતી'ની કથા આજથી એ હજાર વર્ષ ઉપર લખાઈ, તેનો પુનરુદ્ધાર આજથી એક હજાર વર્ષ ઉપર થયો. એટલે એમાંનું સમાજવર્ણન એ એ સમય વચ્ચેનું માની એ સમાજને આપણે 'દોઢેક હજાર વર્ષ ઉપરનો' કહીએ તો તેમાં કંઈ અનુચિત નહિ કહેવાય.

વળી ધાર્મિક ક્રિયાકાણ્ડ ગાદ કરીને સંસારવ્યવહાર તરફ દૃષ્ટિ કરીએ તો જેમ આજે તેમ ત્યારે પણ હિંદુઓના ને જૈનોના સંસારવ્યવહારમાં કંઈ બહુ ફેર દેખાતો નથી, એટલે એ કથામાં વર્ણવેલો સમાજ જૈન હોવા છતાં તેને 'આપણો સમાજ' કહીએ તો તેમાં પણ કંઈ અનુચિત નહિ કહેવાય.

હવે ત્યારે એ 'તરંગવતી'ની કથામાં વર્ણવેલો તે સમયનો આપણો સમાજ કેવો હતો તે જોઈએ.

સમાજમાં પ્લાઠણ, દુનિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ વર્ણો ઉપરાંત ચંડાળ, શીલ, અત્યજ, પારધી વગેરે હતા; અને વળી શક, ગર્જર, યવન વગેરે પરદેશી જાતિઓ આવી વસી હતી (૧૩૫૭).^૧ જૈન પુરુષોનાં ઋષભદેવ (આજના 'રિખવદાસ') (૯૫), પદ્મદેવ (૬૧૦), વગેરે અને સ્ત્રીઓનાં તરંગવતી, સારમિકા વગેરે નામ પડતાં. તે વારે ખાસ સમૃદ્ધ ધનપતિઓ હતા. નગરોક ન્યાય તોળતા (૯૫). ધનવાનો સાત સાત માળની હવેલીઓ અને સૌથી ઊંચે અગાશીઓ પણ જાંધાવતા (૧૨૫). ઘરમાં દાસદાસીઓ (૨૯), ઉપરાંત અંતરાત્રાસમાં બંડો પણ રખાતા (૪૧૫, ૧૨૦૩). ઘરમાં જાળક (૪૨૩), સાંગામાંચી (૧૨૨૬), વગેરે આસનો રખાતાં. હિંડોળાખાટો પણ જાંધાતી (૧૨૯૮). ઉત્તમ ખાણમાં ખીર અને તાજ માખણનો ખનાવેલો પાક પણ ગણાતો (૧૮૨). વાહનમાં રથ હતો, તેને જળદ જોડાતા; રથમાં મૂલ્યવાન ગાદીયા પાયરત્રામાં આવતા અને તેનાં પૈડાંમાં ઘુઘરીઓ જડાતી, જેથી રથ ચાલે ત્યારે તે ખખડે (૨૧૦). ગૃહસ્થના ઘરમાં અતિથિમંડાર સારી રીતે થતો (૧૧૪૮). અતિથિઓના આગમનની ગાહ જોવાતી (૨૯).^૨ અને અતિથિ જાય ત્યારે તેને વળાવવા જવાનો રિવાજ પણ હતો. (૪૩૮).

* —————

૧. કથામાંનાં વર્ણન જે જે ગાથામાં છે તેનો અંક કૌંસમાં યંકયો છે.

ગામની બાગોળે સીતાજીનાં મંદિર પણ જંધાયાં હતાં (૧૧૧૮).

કાર્તિકી પૂર્ણિમા ઉપર લોક મહાનદિ કૌમુદીપર્વ ઊજવતા. તે દિવસે હિંસક ધંધા કરનારા, શ્રમજીવીઓ ને સૌ વેપારીઓ પાકી પાળતા (૪૬૪). અજવાળી રાતે લોક આનંદ કરવા નગરમાં ફરવા ખીકળતા (૫૩૬). અમુક પ્રસંગે નટીઓ નાટક ઊજવતી (૧૨૯૨). પણ વળી જંગલના લૂંટારા નવ-રાત્રિમાં નરનારીનો શરદ્ગાલિ પણ આપતા (૯૯૩).

જૈનો આજની પેઢે જ ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરતા: ઉપવાસ કરતા, પરિક્રમણ કરતા, ક્ષમાપ્રાર્થના કરતા; સાધુસંતોને વસ્ત્ર, પાત્ર, ભોજન, શયન, આસન આદિ પરતુઓનું દાન કરતા. મહાવીરસ્વામીએ તો સર્વસ્વનો ત્યાગ કર્યો ને પોતે દિગંબર રહેતા; છતાં મંદિરોમાંની જિનેશ્વરદેવની મૂર્તિઓ આગળ સોનાનાં અને રત્નનાં ભેટણાં મૂકવાની ધર્મવિરુદ્ધ ક્રિયા આ કથાના સમય પૂર્વે જ શરૂ થઈ ગઈ હતી (૪૩૭). અને તે હજીયે ચાલુ જ છે. જૈન સાધુઓને જ નહિ, પણ બ્રાહ્મણો, લિપ્તુકો વગેરેને પણ જૈનો દાન દેતા. લોક રાગના શત્રુને, બુદ્ધને અને વ્યક્તિચારીને દાન આપતા નહિ (૪૭૮). ધનાઢ્યો ધર્મ-શાળાઓ અને આનંદશાળાઓ જંધાવતા (૬૩૦). પ્રિસામાના ચોતરા જંધાવતા અને પરખો મંડાવતા (૧૧૭૮), તથા પક્ષીઓને દાણા નાખતા (૬૪૦). જૈનો પણ યમુનાનદીની અને તેમાંના કાલીય નાગની પણ, નમસ્કાર કરીને, સ્તુતિ કરતા (૮૫૬), પ્રાર્થના પણ કરતા (૧૦૨). સીતાજીના મંદિરમાં સીતાજીનું સ્મરણ કરતા (૧૧૧૮). ગાયો ગૃહજીવનની માતા મનાતી (૧૦૮૭). જતાં જમણે હાથે નરપંખીનો શબ્દ સંભળાય તો શુભશુકન (૧૨૦૮), અને જમણે હાથે શિયાળનો શબ્દ સંભળાય તો અપશુકન મનાતો (૮૬૪). લોક પગના ત્રે ગણાના સગ ખાતા (૨૮૭).

મૂર્ખ બ્રાહ્મણોને તિરસ્કાર થતો (૬૯૧), યોગ્ય બ્રાહ્મણને દાન દેતાનું (૪૮૧). ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણકુટુંબ વેદધર્મીઓનું તેમજ જૈનોનું પણ સુંદર રીતે આતિથ્ય કરતું (૧૧૪૮). સાસરે જતી બેનહીકરીને લૂંટવી નહિ, વગેરે કુલધર્મ, આજે જેમ બહારવટિયા પાળે છે તેમ તે સમયે, પણ પાળતા. કયા કયા સંજોગોમાં અમુક અમુક પશુપંખીને હણવાં નહિ એવો કુલધર્મ પાઠવીઓ પણ પાળતા (૧૩૮૫).

તે સમયના લોક અનેક વિદ્યાકળા પણ જાણતા: વેપારીઓ અર્થશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્ત સારી રીતે જાણતા (૯૫), વૈદ્યો નાડીપરીક્ષામાં નિપુણ હતા અને વળી તે સમયે પણ શસ્ત્રક્રિયામાંયે ચતુર હતા (૪૨૩). સ્વપ્નશાસ્ત્રનો પણ

અભ્યાસ થતો (૫૧૩). પત્રો અને પુસ્તકો ભોજપત્ર ઉપર લખાતાં (૫૫૯). નાટકો લખાતાં અને કુટુંબના આનંદ માટે પંથુ તે લખવી જાતાવાતાં. તે સમયે નટીઓ પણ નાટક લખવવામાં લાગ લેતી (૧૨૯૨). પ્રાચીન કાળે યુરોપના કેટલાક દેશમાં રાત્ર કટલી વીની તે ગળવાને માટે, ગીલ્બર્તો કટલી ગળી તે જોતા, તેમ આપણી કથાને સમયે પણ રાત્ર કટલી વીની તે ગળવાને માટે હીવાની ગતી કટલી ગળી તે જોતા. રાત્રે જલાર જતાં સાથે જ્ઞાનસ લેતા, એ ઉપરથી જણાય છે કે ત્યારે જ્ઞાનસનો ઉપયોગ પણ થતો (૫૩૯).

હવે જરી તે સમયના નારીસમાજ તરફ દૃષ્ટિ કરીએ.

ધનવાન લોક કન્યાજન્મને વધારી લેતા, નાડીહેતુને પ્રસંગે સગાંસોહીઓને જમાડતા. તરંગવતી યમુનાની કૃપાથી ઘેર કન્યા જન્મી, માટે પિતાએ કન્યાનું નામ તરંગવતી પાડ્યું હતું (૧૦૨). જોતો પણ કન્યાઓને ચૂડા-કર્મનો સંસ્કારવિધિ કરતા (૧૦૭). જાળકો માટે ધાવ અને દારીઓ રાખતા, તેમને રમવા માટે સોનાનાં રમકડાં વસાવતા. ધનવાનની કન્યા જરા મોટી થતાં સખીઓ સાથે સોનાની પૂતળીએ રમતી અને માટીનાં ઘર ઘર પણ રમતી (૧૦૭).

પ્રાચીન ભારતમાં પણ કુમારોની જોટલી કન્યાઓની કેળવણી માટે આવશ્યકતા મનાતી નહોતી. કુમારો માટેનાં ગુરુકુલોની હકીકતો અનેક અંશેમાં મળી આવે છે, કન્યાઓ માટેના ગુરુકુલો કયાંય ઉલ્લેખ જણાતો નથી. છતાં ધનવાનો પોતાની કન્યાઓને શિક્ષકો રાખી ઘેર ભણાવતા. તેમને વાચન, લેખન, ગણિત, ગાન, વાદન, નૃત્ય, રસાયણશાસ્ત્ર, વર્ગસ્પતિશાસ્ત્ર, પુષ્પઉછેરની કળા, વગેરે શિખવણ (૧૧૬). ફૂલના રંગ તેઓ ફેરવી પણ શકતી (૧૬૦, ૧૬૪). કેટલીક કન્યાઓ ચિત્રમાં એવી નિપુણ થતી કે તે અમુક કથા કે ઇતિહાસ વસ્ત્ર ઉપર દારણધ ચિત્રો ચીતરીને પ્રકટ કરતી (૪૯૨). તીર્થકરના ને શુદ્ધના અમુક જીવનપ્રસંગો એવી રીતે ચિત્રપટે ઉપર ચીતરેલા પ્રાચીન સાહિત્યમાં મળી આવે છે, પરંતુ ઉપર કોતરેલા પણ મળી આવે છે. જૈન લોકમાં આજે પણ અમુક સ્થળે અમુક પર્વ ઉપર એવા પટનાં દર્શન કરવા જવાનો રિવાજ છે. આજના સિનેમાના ચિત્રપટ જેવી એ કળા છે. કન્યાઓ ગાનસાસ્ત્રનો પણ અભ્યાસ કરતી (૪૯૨) અને ધર્માનુરાગી પિતાઓ પોતાની કન્યાઓને, ધર્મપંડિતો રાખી, ધર્મશાસ્ત્રનો પણ અભ્યાસ કરાવતા (૧૧૬).

કન્યા લાણી કરીને તરુણ ઉગરની થતી ત્યારે એનાં માંગાપ એનાં

લગ્નની તજવીજ કરનાં (૧૭૦). વરના પિતા પોતાના પુત્ર માટે કન્યાના પિતા પાસે તેની કન્યાનું માણું કરતા અને તેને માટે મોટી રકમો આપતા. ધનવાનો પણ આમ પોતાની કન્યાનો વિક્રય કરતા (૪૪૨, ૬૪૩). આમ કન્યાવિક્રય કરવા છતાં કન્યાનો પિતા પોતાની કન્યાને સાસુરે સુખ ગણશે કે કેમ તે જોતો (૬૪૮) અને વરપક્ષ આજરદાર અને પૈસાદાર હોવા છતાં તેનામાં નૈતિક કે ધાર્મિક યોગ્યતા ન હોય તો તેવાં માગાં પાછાં ટેલતો (૪૪૨). કોઈ કોઈ વાર વરકન્યા સ્નેહપ્રધનથી બંધાઈને લગ્નનો સંકલ્પ કરતાં (૬૬૨). પણ તેમનાં માગ્યાપ એ લગ્નમા સમ્મતિ ન આપે તો તે જાને જાનાંમાનાં નાશી જતાં (૭૬૮) અને કોઈક સ્થળે ગુપ્ત રીતે ગાન્ધર્વ-લગ્ન કરી લેઈ લગ્નસુખ ભોગવતાં (૮૬૩). કન્યાપિતાને જ્યારે પોતાની કન્યા અમુક કુમાર સાથે નાશી ગયાની ખબર પડે છે ત્યારે તે પોતાના અનન્ન કુળાલિંગાને કારણે 'નદી જેમ પોતાનાજ કિનારાને કુળાડે તેમ બ્રહ્મ નારીઓ પોતાના કુળની આજરને કુળાડે છે. અશુદ્ધ પુત્રી જોયા અને ધનવાન કુળને હાનિ કરે છે અને પોતાના બ્રહ્મચારથી આપ્તા કુળને કલંક આણે છે. કલ્પનાનાં સ્વપ્ન અને સુંદર મૃગજલ ઉપર જોડેલો વિશ્વાસ રખાય એટલેજ વિશ્વાસ ચતુર અને ચંચળ નારી ઉપર રખાય,' એમ કહી ખેદ કરે છે અને નારીમતિ પ્રત્યે તિરસ્કાર દર્શાવે છે (૧૨૫૫). પણ જરા શાન્તિ થતાં વરકન્યાનાં માગ્યાપ એ નાશી ગયેલાંની શોધ કરાવવા માણસો દોડાવે છે (૧૧૩૧) વરકન્યા પાછાં ઘેર આવતાં બંને પક્ષ તેમને વધાવી લે છે (૧૨૨૬) અને મહાઆનંદે તેમનાં લગ્ન કરાવી આપે છે. અને ત્યારે નગરમાં અસાધારણ હિસાબ મંડાય છે (૧૨૪૮). કોઈ કોઈ માણસ કન્યા-દરણું ઉત્તેજતા, પણ કુળવાન માણસો એને નિપિદ્ધ માનતા (૬૧૭, ૬૨૧).

તે સમયે ધનવાન સ્ત્રીઓ પંચ સદૈ વસ્ત્ર પહેરતી, કોઈ કોઈ સુતરાઉ કે રેશમી વસ્ત્ર પણ પહેરતી. શરીર ઉપર આછા પણ મોતીના કે સોનાના રત્નજડિત અલંકાર સજતી (૩૬, ૧૯૪). ઝાંઝર અને કટિમેખળા પણ પહેરતી (૧૯૯). શરીર ઉપર તૈલમર્દન કરતી (૧૮૨). માથામાં ફૂલ ગૂંચતી અને મોં ઉપર ચૂર્ણ (પાઉડર) પણ લગાવતી (૧૩૦૯). ત્યારે પાઉડર આ યુગનોજ વિદ્વાસ નથી! પ્રોપિતભર્તૃકાને અમુક પ્રકારે વાળે રાખવા પડતા, પણ કેવે પ્રકારે, તેનું વર્ણન કથામાં આવતું નથી.

તે સમયે સ્ત્રીઓમાં ધૂમટાનો રિવાજ હોય એમ કથામાં ક્યાંય આવતું નથી, સ્ત્રીઓ ખુદી રીતે જાગમાં હિંગણીએ જતી (૧૯૪). જુવાન સ્ત્રીઓ

પોતાના પતિ સાથે ખુશી રીતે જાગમાં ફરતા જતી અને ત્યાંના પ્રકૃતિ-સૌન્દર્યનો આનંદ અનુભવતી (૧૨૯૮). સ્ત્રીઓ ઘોડે પણ બેસતી (૧૧૫૬, ૧૨૦૨).

પોતાની મનઃકામના સિદ્ધ કરવા સ્ત્રીઓ વિવિધ યુક્તિ કરતી, જેને સ્ત્રીચરિત્ર કહેવાય (૬૭૮). ધાર્મિક સ્ત્રીઓ એની સિદ્ધિ માટે વિવિધ વ્રત ને તપસ્યા કરતી (૪૫૨). અને પતિ પાછળ સતી પણ થતી (૩૭૬).

આજથી દોઢેક હજાર વર્ષ ઉપરનો આપણો સમાજ આવો હતો. તેમાં આજે કેવો ને કેટલો ફેરફાર થયો છે, આપણે કંઈ કંઈ જાગતમાં આગળ ચાલ્યા છીએ કે પાછા પડ્યા છીએ તે વિચારી લેવાનું કામ વાચકનેજ સોંપું છું.

(‘પ્રસ્થાન,’ માસ ૧૯૯૫)

નરસિંહભાઈ પટેલ
‘પાટીદાર’ મંદિર, આણંદ

યુગવન્દના

યુગયુગની આદિયાં તે અત્યાર સુધી જનની જન્મભૂમિયે સ્વર્ગાદપિ ગરિયસીનેા અઘૌકિક, પ્રભાવશાળી, ઝાંઝાપુકત અને આદર્શભય મંત્ર જગતની મહાન પ્રજાઓ ગોળે છે. ભારતવર્ષનો જુગજુનો ઇતિહાસ, દિન્દુધર્મની સ્મૃતિઓ, ભારતનાં કલામય શાસ્ત્રો, પુરાણો અને વિશ્વના અનેક શુદ્ધિગમ્ય ગ્રંથો જનનીનું અને જન્મભૂમિનું માહાત્મ્ય ગાય છે, માતૃને અને માતૃશ્રમિને પૂજે છે, વન્દે છે, તેને માટે પ્રાર્થાર્થ કરે છે. એની ભક્તિ માટે, એની સેવા માટે, એના સુખ માટે સમસ્ત જીવનના મોજશોખોને ત્યજે છે. માતૃપૂજના ગૌરવને, એના અદ્યતન ગુણભંડારને, એની અલૌકિક શક્તિને, એના માધુર્યભર્યા ઓજસને નમસ્કાર કરવા હૃદયવીણાના તારને ઝણઝણાવે છે અને કૃતકૃત્ય બને છે, છતાંયે એની સેવાનાં મૂલ્ય અધૂરાં રહે છે. એના સમૃદ્ધિભર્યા આત્મભંડાર જરાયે હલકાતા નથી, અપકાર સામે પણ ઉપકારનો એનો દિવ્ય ગુણ ઓછો થતો નથી. અનેકવિધ સંકટગ્રસ્ત વાધુના ઝપાટા તેના ઝાનદીપકને હોલવી શકતા નથી, તેનું મોલે ચઢેલું વહાણ કુળાવી શકતા નથી. એ તો સાગરના પૂર અને પવનના ઝપાટા સામે પણ અડગ અને અન્યથ જતી દીવાદાંડીની માફક ઊભી રહે છે અને અકાળે અચડાઈ ભાગી ભુકો થઈ જતાં અનેક વહાણોને—જીવનને બચાવે છે, અનેક દુઃખી જીવનને માત્ર અગીદૃષ્ટિની જ સુખી કરે છે, અનેક માર્ગભૂલોને સાચા રાહ ઉપર લાવી મૂકે છે, અનેક દુઃખગ્રસ્તોની અશ્રુતૌ-

પધિ જાની રહે છે. અને છતાંયે દયાતી, અંપાતી, લાતો ખાતી, અપમાન સહન કરતી, ગુણપૂર્ણતા ગૌરવનાં મૂલ્યોંકનની આશા વિનાંજ સેવા ઉઠાવે છે. ધન્ય દામ્ને એ માતાઓને, જાજનનનીઓને, જંગતની યુગવન્દનાઓને, જેનું જીવન ન દ્વેષ્ટિ ન ક્રોધિતિ જેવું સદાય સેવામય, દયામય અને પેરાપકારયુક્ત જ પીતે છે :

અંધારાનેજ ઓળખનારાં ધ્રુવડ, વાગોળ કે આમાચીડિયાં સૂર્યપ્રકાશને સાચો માની શકતાં નથી. રતાંધળાં ચંદ્રની નિર્ગળતા, તારાગણની અલૌકિકતા જાણી શકતાં નથી. આજે એવાં અનેક ભુદ્ધિમાન મનાતા એકપક્ષી, સ્વાર્થાં અને અધકારમાંજ રાત્રી રહેલા મનુષ્યો માતૃપૂજનું—સ્ત્રીપૂજનું ગૌરવ સંમજી શકતા નથી. સ્ત્રીઓની સાચી શક્તિને, સાચા ગુણોને, તેમનાર્ગા કુદરતે સ્થાપન દરેક દિવ્ય પ્રભાવને જાણવા—જેવા—ઓળખવાને નાંલાયક ઈર્ષા છે. તેઓ ધ્રુવડ જેવું જીવન જીવી રહ્યા છે અને તેથીજ નારીજીવનને અપનાવી શક્યા નથી, તેની વૃત્તિઓને સંતોષી શક્યા નથી. પરિણામે અર્ધદગ્ધ, અમાનુષી અને દિસક વિચારોનેજ પોષનાર જન્મ્યા છે. પુરુષની આવી અજ્ઞાન સ્થિતિનેજ પરિણામે આજે નારી ઉપર સત્તા, સરસાઈ, સ્વામીત્વની પશુવૃત્તિઓ ભોગવાઈ રહી છે. તેના કીમતી અણમૂલ્યા લંડારોની ભયંકર લૂંટ ચાલી રહી છે. અને પરિણામે ‘ઢોલ, ગંદાર, વણ બહ જારી, વે સર સાઢન કે ભધિકારી’ જેવાં વાક્યો તુલસીદાસ જેવા માતૃભક્તના અંધમાં ઉમેરાયાં છે. ‘ભુધે નાર પાધરી’ જેવી કહેવતો ઊતરી આવી છે. પુરુષને એ વાક્યો દમનના શસ્ત્ર તરીકે અતિઉપયોગી થઈ પડ્યાથી તેનો હડપી પ્રચાર થયો છે. દેવીના મંદિરમાં જઈ રોજ પગે લાગનાર અને ઘંટ, ધડીઆળ જળાડાવી આરતી ઉતારનાર દેવીભક્તો પણ જીવતીજીવતી નારીને—દેવીને મનુષ્ય તરીકે જીવન જીવવા દેવા જેટલીયે છૂટ આપી શક્યા નથી.

સ્મૃતિકારનાં યત્ર માર્ગસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતા ‘અને ‘તે ધરમાં હરિ રમણ કરે ન્યાં હસતી સુંદરીઓ’ જેવાં વાક્યો માત્ર મૌખિક ઉદારતાનો દંભ ખતાવવાજ રહ્યાં છે. શાસ્ત્રને આચારમાં ઉતારનાર પુરુષવર્ગે સ્ત્રીની આર્થિક પરતંત્રતા, સહનશીલતા અને ઉદારતાનો લાલ લેછ એ વચનોનો પોથીમાંનો રીંગણાં જેવાં જનાવી દીધાં છે. સક્રિતરૂપ મનાતી દેવી જકરાંનોજ ભોગ માગે છે, વાધસિદ્ધનો ભોગ માગતી નથી! કારણ કે ભોગને નામે જકર લાવવાની અનુકૂળતા છે, વાધસિદ્ધ લાવવામાં સોએ સો ટકાવું જોખમ છે. એ ન્યાયે નારીના જીવનને પોતાના આચાર અને વિચાર પ્રમાણે અનુકૂળ જનાવવાની

અનેક તરફ સાધી પુરુષો પાશ્વરી વૃત્તિ આદરી છે અને સ્ત્રીજીવનને બકરાની માફક જ બુદ્ધિહીન, બુદ્ધ અને કમઅક્ષલ પ્રાણી મનાવવાના અનેક યત્નો આદર્યા છે.

જેશક સિંહજી જેવી સ્ત્રીઓની આંખ આગળ તો તે પાંદડાની માફક જ કાપે છે. ત્યાં તેનું તેજ ઝોસરી નય છે, શુરાતન સરકી પડે છે, બુદ્ધિ બુદ્ધી જાની નય છે; અને એ લાયક દૂર થઈ જતાં પાછો મૂછ ઉપર તાલ દેખ ગૌરવ લે છે! નૂતન યુગમાં અનેક સ્ત્રીઓએ સિંહજી જેવું સૌર્યયુક્ત, નિર્ભય જીવન જીવવાની કૃત્તી શોધી છે, અમાનુષી અત્યાચારી રૂઢિચિવાજો સામે જેઠાદ જગાવી છે. અનેક વર્ષોથી રૂઢાંઠ રહેલી શક્તિને કૂંક મારી ચેતનગમ્ય બનાવી છે. પરિણામે પરિવર્તનશીલ જગતના રાદમાં તે કૂચકદમ કરી રહી છે.

આજનો નવયુગ આઝાદી માગે છે. જગતમાં સત્તા અને સ્વાતંત્ર્ય માટે ધમસાણ મચ્યું છે. છટાલીએ એળીસીનિવાની પ્રજાને સંસ્કૃત બનાવવાને બદલે તેને માથે શુલાંમીની હાંપ મારી છે. જર્મનીએ ઓસ્ટ્રિયાને અને એકાસલોવેકિયાને પોતાની હકુમત નીચે આણ્યાં છે. જાપાન ચીનની સંસ્કૃતિને રૂંદેરૂં કરવાના યત્નો આદરે છે. આ સૌ પરિસ્થિતિમાં 'સત્તા અને શુલામી' જ વચ્ચે ધમસાણ મચી રહ્યું છે, અનેક રાજદમતો આલી રહી છે. હિન્દુ નારીની આજની આ 'દુઃખદ સ્થિતિ માટે એથીયે લાયકર કાવત્રાં રચાયાં છે. અને 'દુઃખતું' ઓપડ દહાડા' એ ન્યાયે દુઃખી દહાડા કાઢતાં સ્ત્રીને 'શુલામી' પચી ગઈ છે, રંગેરંગમાં વ્યાપી ગઈ છે. પુરુષની લોખંડી ઝોંડી નીચે દળાતી, ચંપાની, સોળે શણગાર સજ્જે રાટલાના ટુકડાની અને ચીંચરાતી શુલામી-માંજ એ પોતાનું ગૌરવ ગ્રમજતેલી થઈ ગઈ છે. અ. સૌ., ગં. સ્વ. કે કુમારીનાં વિવિધ ગિરુદો એનાં બીજાં રૂપકો છે!

વર્ષોથી ભતરી આવતી હિન્દુ લગ્નપ્રથાએ પુરુષને નિરંકુશ વર્તનની છૂટ આપી છે. અને તેને જ પરિણામે વૃદ્ધલગ્ન, નન્દીલગ્ન અને બીજાં અયોગ્ય લગ્ન થયાં જ કરે છે. સુધારાને નામે થતાં રતેહલગ્નોમાં પણ અનેક ગભરૂ, બોળી ધુવતીઓ પુરુષના મીઠા શબ્દોની મોહનજામાં ફસાઈ જાય છે. અને તેનું પરિણામ સ્ત્રીની અસહાયતા, કરુણ કંગાલિયત અને વિષમ સ્થિતિ જ લાપી મૂકે છે. નજીવા કારણસર મગડો થતાં પુરુષ પસંદગીથી પરણેલી સ્ત્રીને પણ છોડી આદ્યો જાય છે અને બીજાનો લવ સુધારવાનાં સ્વપ્ને સેવતો આનંદમાં મસ્ત બને છે! પુરુષના આવા અત્યાચારમાંથી હિન્દુ નારીને છોડારી લેવા, પુરુષની અમર્યાદિત સત્તા ઉપર અંકુશ મૂકવા આજે રાજકીય ધારા-

સભામાં એકપત્ની લગ્નનો ફરજિયાત કાયદો કરવાનાં ચોક્કસ ચત્નો ચાલે છે. સ્ત્રીસ્ત્રીની ઉન્નતિની ઉપાત્તિ આ પહેલું કિસ્સું. એ કાયદો અનેકપત્ની લગ્નની-નન્દીલગ્નની પ્રથાના મૂળમાં જ ઊડો ધા કરે છે અને પુરુષ એક સ્ત્રી હયાત હોવા છતાં બીજી કરી જાતેના ભવ ન જમાડે એવું દરાવે છે. એની સાથે સાથે જ નારીને લગ્નજીવનમાં સ્વતંત્રતા અર્પણું બીજું બિલ 'છૂટા હેડા' માટેનું પણ રજૂ થયું છે. અને પુરુષની પાશ્વરી શક્તિમાંથી પોતાનું પડપુપાનું હોડાવવા ચલ કરતી સ્ત્રીને એ મદદ કરે છે. લગ્નજીવન અસહ્ય થઈ જતાં એ બિલ સ્ત્રીસ્ત્રીને અમીનાં છાંટણાં છાંટે છે, અનેક દુઃખી બેનોની એ અમૃતૌષધિ જાની રહે છે. નારીજગતની શુદ્ધામીને ફેડવાનો આજે આજુમૂલ સમય આવી પહોંચ્યો છે, તે સમયે સૌ કોઈ બેન એને વધાવી લે એવી અભિલાષા છે.

પુરુષસમાજ તો આ કાયદાની વાત જાણીને ચોંકી ઊઠ્યો છે, તેની વિરુદ્ધ અનેક જાતની દલીલો અને તર્કવિતર્ક કરી રહ્યો છે. પણ ભુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરતાં જણાઈ આવે છે કે પુરુષની માત્ર સ્વાર્થવૃત્તિને અવગણતા એ કાયદામાં નરી નિર્મળતા અને સમાજનો સાચો સેવાભાવ જ છે. એ સમાજસેવાના રાહમાં પુરુષસમાજ પોતે પોતાથી જાનતું કરી માતૃપૂજનમાં પોતાનો ફાળો યથા-શક્તિ નોંધાવી, પાપતું પ્રાપ્તિ કરવાની અમૂલ્ય તકને વધાવી લે અને સ્ત્રીઓની સાચી લડતને-ન્યાયી લડતને લડવામાં મદદગાર થાય, પોતાની ભુદ્ધિશક્તિનો અને દલીલોનો સત્વનિષ્ઠ ઉપયોગ સ્ત્રીસ્ત્રીનાં હિત અને ઉદ્ધાર અર્થે જ કરે, એમાંથી સત્યાસત્ય મુદ્દા, અપનાદ કે છટકાગારીઓ કાઢવાનું પડતું મૂકે, રાતોની રાત સુધી દિવેલ જાણી આંખો મુજી જતા સુધીના ચત્નો પોતાના જમાવ અર્થે ન કરતાં જેના લાભાર્થે એ કાયદાઓ થઈ રહ્યા છે તેગના જ લાભ માટે કરે, એ જ ઇચ્છે; અને કોઈ પરિણીત પુરુષ બીજી કોઈ પણ સ્ત્રીને લગ્ન કરવાની લાલચ આપી, કાયદાથી અઘાત રાખી-તેના અઘાનનો લાભ ન લે-કાયદાથી જ દગો ન દે તેની તકેદારી રાખે.

આ તો સમસ્ત હિંદુ સમાજની અને હિંદુ નારીની વાત થઈ. હવે પાટીદાર જાતિની અત્યારની સ્થિતિ ઉપર આવીએ.

પાટીદાર સમાજ વર્ષોથી ઊતરી આવેલી આડંબરી આગરનો ભોગ જાન્યો છે, મિથ્યાભિમાનના મહાસાગરમાં ડૂબકાં ખાધા છતાંયે કાગળની હોડીએ મહાસાગર તરી પાર ઊતરવાની નાહક સાહસિક વૃત્તિ ધરાવે છે, લાકડાનો ઘોડો કરી 'ખસો ખસો, ઘોડો મારશે,' કહી દમદમાટી અને મિથ્યા જકવાદ

હરે છે. મોરનાં પીંછા પહેરી, કાગડો નખરાળો કળાથી નાચે ફરે અને આનંદ માને તેની સ્થિતિમાં તે મુકાયો છે. પરિણામે આર્થિક સંકટામય ઊભી ચતાં એ ગૂંચાયો છે અને પૃથ્વીના પેટાણમાં પેટીને પૈસો લાવવા છતાંયે આંડંબરી રૂઢિચિવાજ્જોને અંગે દિનપ્રતિદિન ઘસાતો મર્યો છે, અનેક રીતે આર્થિક સંકટામય ઊભી ચયા છતાંયે બાપના કૂવામાં બૂટી, મરવા પગલાર બન્યો છે—આત્મઘાત કરવા તૈયાર થયો છે.

‘પાપડી ભેગી ધપળ બદ્ધ’ તેમ એ આંબરી કુલીનતામાં પાટીદાર સમાજની સ્ત્રીઓ બદ્ધાઈ રહી છે, બળી રહી છે, પટલાઈના પાવકમાં—મોટાઈના મહાનલમાં એ શેકાઈ રહી છે. એ અગ્નિ ઉપર પાણી છાંટવાના વત્નો આજે આવી રહ્યા છે અને તેની પ્રથમ અંજલિ રૂપે ગોળ વિકસિત કરવાની પ્રવૃત્તિઓ આદરવામાં આવી છે. આત્મવિશુદ્ધિની ભઠ્ઠીમાં ચઢી, સુવર્ણશી કસોટીમાંથી પસાર થતાં તેનું જીવન ભરમ ન બને અને નફર, વિશુદ્ધ સુવર્ણરૂપે પરિવર્તન પામી સમાજના મદુપયોગ માટે સચવાઈ રહે એટલું આપણે ધમ્મીશું.

પોતાને માથે અત્યાચાર સુધી પડેલાં દુઃખો દષ્ટિ સગણ રાખી, સંક્રાંતિકાળ સમા પરિવર્તનમાં પોતાને અન્યાય ન થાય તે માટે તકેદારી રાખવાની આજની પ્રત્યેક સ્ત્રીની પવિત્ર ફરજ છે.

નૂતન યુગની યુગવન્દનાઓ જાગતી રહે અને પોતાના ભાવિ જીવનને સમૃદ્ધ બનાવવાના હરેક કાર્યમાં ખડે પગે ચોટી કરે; નૂતન યુગને એ જ રીતે વધાવી લે. પ્રશ્નેષુ કિં બહુતા?

વડોદરા

વળુભાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ

બાળલગ્નનો ખૂરો રિવાજ

[અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદે લખાવેલી અને પરિપક્વની ગુજરાત શાખાએ અનુવાદ કરેલી પત્રિકા]

૪. પચાસ સાડ વરસથી આપણા દેશના હિતેચ્છુઓ બાળલગ્ન સામે પોકાર કરાવે છે, પણ હજી આપણે કાન બહેરા કરીને બેઠાં છીએ. દુનિયાના બીજા કોઈ પણ જગતી કે સુધરેલા દેશમાં આ ચરમચરેલો રિવાજ નથી. સહેરામાં રહેનારા ભણેલા લોકોને જરા પણ ખબર નથી કે ગામડાંમાં હજી પણ નાનાં છોકરાં પરણીવી દેવાનો રિવાજ કેટલી હદ સુધી ચાલુ છે. તે ઉપરાંત એ

રિવાજથી દેશને કેટલું નુકસાન થાય છે તેનો જાણેલા કે અજાણે કોઈ વિચાર કરતા નથી.

આપણા દેશમાં નાની ઉંમરની વિધવાઓ જેટલી સંખ્યામાં છે તેટલી દુનિયાના બીજા કોઈ ભાગમાં નથી. ૧૯૩૧ની સાલમાં વસતિપત્રક કરવામાં આવ્યું ત્યારે એક વરસની અંદરની ઉંમરની પંદરસો વિધવાઓ હતી, પાંચ વરસની અંદરની ત્રીસ હજાર વિધવાઓ, દસ વરસની અંદરની એક લાખ પાંત્રીસ હજાર અને પંદર વરસની અંદરની ત્રણ લાખ વીસ હજાર વિધવાઓ હતી. જે દેશમાં આટલી કમનસીબ કુમળી, કન્યાઓ દુઃખી જિંદગી ગાળી આંસુ સારતી હોય તેને મુધરેલો દેશ કેવી રીતે કહી શકાય?

બાળલગ્નનો રિવાજ પકડી રાખવાનું એક કારણ એ છે કે આપણે એમ માની બેઠાં છીએ કે રિવાજ જાડું જૂનો છે અને તે માટે તે મારો હોવો જ જોઈએ. જો આપણે જૂનાં પુસ્તકો જોઈશું તો જણાશે કે છેક અમલમાં લેવાના વારામાં એ રિવાજ હતો જ નહિ. વંદોમાં ઠેકાણે ઠેકાણે મોટી કન્યાઓનાં લગ્ન વિધે લખેલું છે. તેમજ ઋગ્વેદમાંના વિવાદમંત્ર છે તેમાં પણ મોટી ઉંમરની કન્યાના લગ્નનું જ વર્ણન છે—દીંગલી જેવડી ઊંઢરીના લગ્નનું નહિ. આ રિવાજ જતો રહી ધીમે ધીમે બાળલગ્નનો રિવાજ પેશી ગયો. એનાં કારણ ધણાં હશે. પણ ધણાં વિદ્વાનો માને છે કે દેશમાં રહેતી જંગલી જાતિઓની સોળતથી એ રિવાજ પેઠો. એટલે જેને આપણે સારો, અમલી, ઊંચો રિવાજ માનીએ છીએ તે ખરું જોતાં જંગલી લોકોનો રિવાજ છે!

મને તે કારણસર બાળલગ્નનો રિવાજ શરૂ થયો હોય, પણ હાલ તો એણે દેશનું સત્તાનાશ વાળ્યું છે તે કોઈ પણ સમજણવાળું માણસ જોઈ શકે તેમ છે. એ રિવાજથી દેશનાં ઓપુરુષોનાં શરીર ધસાઈ જઈ નકામાં થઈ ગયાં છે, અને ધુદ્ધ પણ આગળ વધી શકતી નથી.

બાળલગ્નના રિવાજથી અસંખ્ય વિધવાઓને જે દુઃખ ભોગવવાં પડે છે તે તો તેમનાં મનજ જાણે છે. પણ તે ઉપરાંત એ રિવાજથી બીજાં અનેક નુકસાન થાય છે. આમાંનું મોટામાં મોટું તે સુવાવડમાં નાની ઉંમરની ઓછોનાં યતાં મરણ છે. દર વર્ષે એ લાખ ઓછો સુવાવડમાં મરણ પામે છે, એટલે દર કલાકે વીસ બેના એ રીતે મરણને શરણ થાય છે! આમાંની ઘણીખરી ઓછો વીસ વરસની અંદરની જ હોય છે. જે રિવાજ દર કલાકે વીસ બેનાના પ્રાણ લે છે તેને આપણે સારો, ઊંચો ગણી પકડી રાખીએ છીએ તે કેટલી દુષ્ટતા કહેવાય?

જાળસળના રિવાજથી માત્ર માતાઓનું નહિ, પણ જાળકેતું પણ સત્યા-
નારા વળે છે. હજાર છોકરાં જન્મે તેમાંના પોણીયસો કે જસો તો જનમ
લેતાંજ મરી જાય છે. કેટલેક ઠેકાણે હજારમાંથી ચારસો પણ મરણ પામે
છે. જે જીવે છે તે પણ રોગી ને મુઠ્ઠાલ જેવાં હોય છે. આપણા દેશમાં
માણસનું સરેરાસ આયુષ્ય ચોવીસ વરસનું ગણાય છે, ત્યારે જે દેશોમાં
જાળસળનો રિવાજ નથી ત્યાં લોકો સરેરાસ પચાસ પંચાવન વરસ સુધી
સાધારણ રીતે જીવે છે. બીજા દેશો કેળવણી, વેપાર, શોધખોળો, એ બધાંમાં
આગળ વધે ને આપણો દેશ જિયારો પાછળ રહી જાય એમાં શી નવાઈ?
ચોવીસ વરસની ઉંમરમાં માણસ કરી કરીને ફેટકું કરી શકે? જો માત્ર
જાળસળનો એકજ રિવાજ નીકળી જાય તો દેશના લોકોનાં શરીર, મન,
બુદ્ધિ અને જેવટે પૈસાની સ્થિતિ મુધરે.

શાસ્ત્રોમાં નાનાં જાળકેતે પરણાવવાની આજ્ઞા છે એમ માની આપણે
એ રિવાજ પકડી રાખીએ છીએ. સ્વાર્થી ખાલણો જે કાળા અક્ષરને દૂરી મારે
એવા હોય છે તે પણ લોકોને બીવડાવ્યા કરે છે કે શાસ્ત્રની આજ્ઞા માની
નાની કન્યાને નહિ પરણાવે તો ગૌરવ નરકમાં પડશે. એમણે ફેટલાં શાસ્ત્ર
વાંચ્યાં ને ફેટકું સમજ્યા તે કોઈ પૂછવાની દિગત કરતું નથી. જે યુગરાતી
પણ પૂરું લખ્યા નથી હોતા તે સંસ્કૃત ભાષામાં લખેલાં શાસ્ત્રો વાંચી એનો
અર્થ ક્યાંથી કરે! શાસ્ત્રો કાંઈ એક માણસનાં એક જમાનામાં લખેલાં
પુસ્તક નથી. જુદા જુદા માણસોને જુદે જુદે વખતે જે ઠીક લાગ્યું તે લખ્યું.
હજારો વરસ દરમિયાન એ બધું લખાયું હતું, એટલે એમાંથી કયું ખરું ને
કયું ખોટું તે નક્કી કરવું ગણ કઠણ છે. પણ ખાલણો તો વાંચ્યા કે સમજ્યા
સિવાય પોતાનું તરબાણું ઘરવાજ લોકોને શાસ્ત્રના નામથી લાકડાવે છે.

નાતનાં તડ અને ગોળના રિવાજથી પણ માળાપને છોકરાં પરણાવવામાં
ઉત્તાવળ કરવી પડે છે. નાતપણમાં લગ્ન કરી ન દે તો પછી નાની નાત-
માંથી સારાં વર કે કન્યા મળે નહિ ને છોકરો તો કદાચ કુંવારો રહી જાય
અને છોકરીને ઘરડો, અપંગ, રોગી એવો વર મળે કે શોકના ઉપર પરણા-
વવી પડે. આ બધાંમાંથી જયવા માળાપ છોકરાંને વહેલાં પરણાવી દે છે.
તડ કે ગોળ બહાર જવાની માળાપની દિગત હોતી નથી એટલે જિયારાં
છોકરાં જાળસળની વેદી ઉપર હોમાય છે! છોકરી મોટી થાય તો નાતના
પરેલો ને રોડીયા પણ માળાપને નાત બહાર મૂકવાની ધમકી આપ્યા કરે
છે. ડરી જઈને માળાપ છોકરીને પરણાવી દે છે અને પછી દુઃખી તો
છોકરીજ થાય છે!

શહેરોમાં હવે ઘણાં લગ્ન મોટી ઉમરે થાય છે, તે ઉપરથી ઘણા લોકો માની લે છે કે જાળજનનો રિવાજ હવે લગભગ જતો રહ્યો છે, અને થોડાં વરસમાં તે નાબુદ થઈ જશે. આવા લોકોની ગણુ માટે કહેવું જોઈએ કે ૧૯૩૧ના વરસમાં એક વરસની અંદરની ઉમરની ૪૪૦૦૦ છોકરીઓ પરણેલી હતી. આગલા દશકા કરતાં આ સંખ્યા પાંચ ગણી વધારે છે.

લાપણો, ઉપદેશો ને સમગ્ર છતાં જાળજનનો ખૂરો રિવાજ આપણામાંથી ગયો નથી. એનાં માઠાં પરિણામ નજરે ભેળા છતાં આપણે સુધરતાં નથી એટલે હવે એ રિવાજને જડથી ઉખેડવા માટે સખત કાયદાની જરૂર છે. સરકાર કાયદા જેવા નરમ કાનુનો કરવાથી કશો ફાયદો નથી. જો સરકાર આ જાળતમાં સખત વલણ લે તો જરૂર એકદમ મોટો સુધારો થઈ શકે. આપણાં મન એવાં થઈ ગયાં છે કે કોઈ પણ રિવાજ નાબુદ કરવા આપણાં હિતેષુ લાઇખેનોનાં શિખાગણનાં વચન આપણે ધ્યાનમાં લેતાં નથી. પણ જ્યારે સરકાર કાયદો કરી એ બંધ કરે ત્યારે આપણે તરત નમતું આપી દેખીએ છીએ. ગવર્નર જનરલની એકેજ કલમથી સતી થવાનો રિવાજ બંધ પડ્યો ને આપણે ગળીએ છીએ.

ઘણા લોકો એવું કહે છે કે જાળજનના રિવાજ સામે નકામા પોકાર પાડીએ છીએ; એનાથી કાંઈ એટલું બધું નુકશાન થતું નથી; દેશની ખરાબ દશા માટે તો બીજાં ઘણાં કારણ છે. પણ એવું કહેનારા ભૂલી જાય છે કે બીજા દેશોમાં પણ રાજકીય પરતંત્રતા પણ હોય છે ને ગરિબાઈ પણ હોય છે, છતાં કોઈ દેશમાં આપણાં જેવાં નબળાં શરીર કે આપણા જેટલી પછાત કેળવણી હોતી નથી.

જાળજનનો રિવાજ નાબુદ કરવા માટે અણજુ લોકો તો પગલાં નજ લે, પણ બલેલા લોકો પણ તદ્દન બેદરકારી ગતાવે છે. જેમ ચાલે છે તેમ ચાલવા દો, લોકો જોની મેજે સુધરશે નહિ તો મરશે, એમ સૌ કોઈ કહે છે. આ ખરેખર બહુ અસોસની વાત છે. પુરુષો કરતાં પણ સ્ત્રીજાતિની મોટામાં મોટી ફરજ એજ છે કે એ રિવાજ ઉખાડી નાખવા કમર કસવી જોઈએ, કારણ કે આ જાળતમાં સ્ત્રીઓજ વધારે હાનિ કરે છે અને દુઃખ પણ છેવટે એમનેજ પડે છે. દરેક બચેલી સ્ત્રીની ફરજ છે કે એ રિવાજ સામે જોરમાં પ્રચારકામ કરવું. વગર બચેલી બેનો જો આટલીજ પ્રતિજ્ઞા લે કે મારો પ્રાણ જશે તોપણ સોળ વરસ પહેલાં મારી દીકરીને નહિ પરણાવું તો એ રિવાજનો સહેલાઈથી અંત આવશે. આપણી બેનો પરલોકમાં

સ્વર્ગ મેળવવા જાતજાતનાં કઠણ્ય વ્રત અપવાસ કરે છે, તો પોતાની જ દીકરીને આ લોકમાં મુખ આપવા આટલું વ્રત લેશે તો દેશનું બવિધ્ય એકદમ સુધરી જશે. સોળ વરસ એ પણ ખરું જોતાં મોટી ઉંમર ન જ કહેવાય, પણ હાલ તરત એટલાધી સંતોષ માનીશું. આશા છે કે દરેક બેન આવી પ્રતિષ્ઠા લેઈ હિંદુસ્તાનનું મોટું કલંક ધોઈ નાખશે.

સરોજિની મહેતા

આજનો ગાંધીવાદી યુવક અને પ્રેતભોજન

યુવક અને તે પણ આજના ગાંધીવાદનો યુવક એટલે કાન્તિની જીવંત પ્રતિમા. તેના હૃદયમાં અસંતોષ અને કાન્તિની જ્વાળાઓ બહુકતી હોયજ. બેડો બળવો એ આજના નવયુગનું—ગાંધીયુગનું અગ્રોધ શસ્ત્ર મનાયું છે. આજે યુવક રાજદ્વારી તેમજ સામાજિક કાન્તિની વિકટ પળોમાંથી પસાર થઈ રહ્યો છે. આ પ્રસંગે નવયુવકની અગ્નિપરીક્ષા થઈ રહી છે. કેટલાક આ તાવણીમાંથી અસલ ખંધોને ફગાવી દેઈ અનેક કપરા સંજોગોમાં પણ અડગ રીતે યુવાનીનું તનમનાટ કરતું ખમીર બતાવી શુદ્ધ સ્વરૂપે બહાર આવે છે, જ્યારે ઘણાખરા આ ઠસોટીમાં પસાર થઈ શકતા જ નથી.

યુવકને માટે લખવું એટલે સમગ્ર યુવકવર્ગને અનુલક્ષીને લખવાનું હોય. છતાં અત્યારે તો પાટીદાર યુવકનો જ વિચાર કરીએ. સાતિના એકના એક માસિક તરીકે ‘પાટીદાર’ આજે વરસોથી યુવકને સમાજના જડમુઝો સામે થવા પોકાર કરે છે, આગકા લગાવે છે. વારંવાર સમાજના અનિષ્ટ સડા પ્રત્યે નિદેશ કરીને એ સડેલાં મૂળને જડમાંથી જ ઉગેડી ફેંકી દેવા માટે યુવકને ખડખેર જાગવા હાકલ કરે છે.

ખીજ કોઈ પણ સમાજ કરતાં આપણા સમાજમાં નાના મોટા એવા ઘણા ભયંકર રિવાજો પ્રચલિત છે, જેમાં સાધારણ માણસ ફસાયા બાદ બિચારો આર્થિક તેમજ નૈતિક રીતે બોલો થઈ શકતો નથી. ખાસ કરીને પ્રેતભોજન સમાજનું ગહાભયંકર દ્રવ્ય સાબિત થયું છે, છતાં ચલાવી લેઈએ છીએ એ કેટલું ધૃણસ્પદ ગણાય! જગતના કોઈ પણ દેશમાં કોઈ સંસ્કારી પ્રજા, હું માનું છું કે, મૃત આત્માની પાછળ આટલા બધા વ્યાનંદથી મિષ્ટાન્ન નહિ ઉઘાવતી હોય. આ ગણસી-રૂઢિએ સમાજમાં એટલી બેઠેલી જાય છે તો પોતાનું સ્થાન જમાવ્યું છે કે વરસોની જેઠાદ વિના તેની નાગચૂડ નરમ પડવાની નથી.

પાટીદાર કામ ખીજી કામ કરતાં વધારે ધમંડી અને તરંગી ગણાય છે. તેને આજના ગાંધીયુગમાં પણ જૂની જાહેજલાલી અને આપ્તાશાહી ગમે તે ભોગે ટકાવી રાખવી છે. જગતમાં દેશી રાજ્યોની ઠેકડી થાય છે છતાં તેઓ જેમ પોતાના પાસવાનો અને અવાસો પાસે પોતાને મહાન મનાવે છે, જરાયર તેમજ સમાજના જડસુઓ આવા જલસાઓ કરીને પોતે જેને વસવાયાં ગાને છે તેઓની ઉપર આપ્તાશાહી કાયમ રાખવા મથે છે. ગામેતર, ભાગ, ચોરાશી, વગેરે શબ્દો આપણને સ્પષ્ટ સૂચવે છે કે કુળવાનશાહી, મિથ્યાભિમાનનાં અને પ્રતિષ્ઠાનાં ભૂતરૂપી અનિષ્ટ તત્ત્વો હજી પણ આપણી સામે ધુરંધિયાં કરતાં ઊભાં જ છે.

એટલે સમાજસુધારણા માટે યુવકોએ સાવજની માફક દૃઢનિશ્ચય બનીને વ્યવસ્થિત લડત ચલાવેજ છુટકા. પાટીદાર ખેડૂત છે એ જૂલપું જોષ્ટું નથી. કુદરતી આફતોની સામે તે સાચા વીરની માફક ઝઝૂમે છે, છતાં કયા મહાભયથી તે દુષ્ટ રિવાજોને તાળે થતો હશે! અરે, મહાન સંસ્તનત સામે પણ આદેશ મળતાં સાચા સિપાહી તરીકે જે વીર મેદાને પડે છે, તેજ વીર સમાજની સામે આટલો દુર્જન કેગ? કદાચ સંગઠનનો અભાવ તેનું મૂળ હશે! આર્થિક મંદીનું મોજું મારાગે જગત ઉપર ફરી વળ્યું છે. તેમાંથી પાટીદાર કામ-ખાસ કરીને ખેડૂત-જે કુદરત, શાહુકાર, સરકાર અને સમાજ એમ ચોતરફના લખંકર નાગપારામાં જકડાએલા છે તે શી રીતે મુક્ત હોઈ શકે? જીવનનિર્વાહનો મહાન જટિલ કાપડો ઉકેલવા જે સાવ અશક્ત છે, તે આવા ખેલુદા ખર્ચ કયા સુધી ઉકાવશે? કુટુંબને નિરાધાર બનાવી માથે દેવાના જોજ ખડકોને પણ કુળની અથવા ગરનારની આખર સાચવવા લખલુંટ ખર્ચ અને મોટા સગારો કરવા, એ પોતાનાજ નારાને નોતરવા જરાયર છે.

નડિયાદ કાકરખાડના એક ભાઈના પિતા હમણાં સદ્ગત થયા. તે ભાઈ મારા સંસ્કારી અને કેળવણીલા છે, પરંતુ પણ જર્મ આવીલા છે. હું જાણું છું ત્યાં સુધી શહેરની તેગજ કામગીરી અને રાજકીય તથા સામાજિક પ્રવૃત્તિઓમાં સારા પ્રમાણમાં તે પોતાનો ફાળો નોંધાવે છે. પણ તેજ ભાઈએ સહેજ પણ સંક્રાંતિ વિના પિતાનું પ્રેતભોજન સારી રીતે ઊજવ્યું. કેટલી અધોગતિ! આવા કહેવાતા ઉદ્દાગવાદી નવયુવક, જેમને માથે વડીલ નથી અને હોય તોપણ જે સ્વતંત્ર છે અને સમાજ તરફની ફરજો જેને પોતાની જવાબદારીઓ જાનવવાની હોય છે, તેમને જ્યારે બંડ ઉકાવવાનો સુયોગ સાંપડે છે ત્યારે સારાસારનો વિચાર અને યોગ્ય નિર્ણય કયાં સિવાયજ સિદ્ધાન્તને બાજુએ

મૂકીને, પ્રેતભોજન જેવા કૂર અને રાક્ષસી પ્રસંગ પોતાને હાથે ઊન્નતતાં જરાયે શરમાતા નથી! આવી પીછે હક કરનારા યુવકોએ જાણવું જોઈએ કે પોતે જેની ઘોર ખોદવા માગે છે તેના જ પાયામાં તે સીમેન્ટ પૂરી રહ્યા છે.

રાજકીય ક્ષેત્રમાં જે કામે અણુમોલ જલિદાન દીધાં છે, પોતાનાં પત્નીતાં ફરજદો હસતે મોઢે દેશને ચરણે ધરીને અખંડ ગૌરવથી જે કામ મોખરે ઊભી છે, તેનાં જ મરીજ અને ગધ્ધમ કુકુંગો દુષ્ટ રિવાજોમાં રહેંસાઈ રહ્યાં છે, તે બીના કારગા કલંકરૂપ છે, એથી આત્મગૌરવનું તેજ પણ અંધુ પડે છે.

શ્રી. ફૂલસિદ્ધાંત દાબી જેવાને પ્રેતભોજન અંગે સરકારી તંત્રની મદદ લેવી પડે છે, એ વાત સરદારની કામને અને તેમના યુગરાતને સરગજનક છે. દેશ જાણશે કે આપણામાં સત્ય, પ્રાગાણિકતા અને નૈતિક દ્વિમત નથી. આપણી પાસે સાચો સમાજસેવક નથી, અદ્યમ સિદ્ધાન્તવાદી નવયુવક નથી. પરંતુ ભૂધ્યા ત્યાંથી ફરી જણવું એ ન્યાયે પણ હવે પાટીદાર મંડળે શ્રી. દાદુભાઈ જેના પીઠ આગેવાનની રાદજરી નીચે વ્યવસ્થિત પ્રયાસો આદરવા જોઈએ. મહાસભાના તંત્રની ગાફલ ગામે માગ સામાજિક સમિતિ સ્થાપીને, યોગ્ય દોરવણી સિવાય યુવકોની વેડફાઈ જતી શક્તિને રચનાત્મક કાર્યમાં કેન્દ્રિત કરવી જોઈએ. પરિપક્વ ભરીને લાંબા લાંબા કરાવો કરીને ફરજ પૂરી થઈ એમ સમજીને બેસી રહીશું તો વિનાશ નજીક જ છે.

જગત આખું ચે પરિવર્તનરૂપી છે, કાળચક્ર હમેશાં ગતિમાન છે. યુગ-જળને સમજવા હોવા છતાં ચે આલતું હોય તેમ આલવા દેખશું તો પતન ચતાં ફેટકી વારદ આજનો યુવક આવતી કાલનો નાગરિક છે, પિતા છે. તે જો ગિથ્યાશિમાન અને ખોટા ગાનગરતજાના આવરણમાં લપટાઈને સાચા ક્રાન્તિવીરને છાજતી, સમાજના અંડાધારી તરીકેની પોતાની ફરજોમાંથી અચૂત થશે તો ભાવિ ફેટકું અધિકારગમ-ખનશે!

યુવક, સાવધાન, કાળજીજરી વાગી રહી છે!

૪૬, સિરગમ્બાન (મલાયા)

કુલાભાઈ પુરુષોત્તમ પટેલ

દેશજયુ કહે છે કે, ગામગ્રંથોને સુસંગઠિત કર્યા વિના સ્વરાજ નથી. બીજાઓ પણ એજ કહે છે. જગતને અનુભવ મને તો એજ શીખવે છે, કે આપણે જ્યાં લગી ગામગ્રંથોમાં પ્રવેશ નથી કર્યો ત્યાં લગી હિંદુસ્તાનને જાણ્યું જ નથી.

—ગાંધીજી

(‘વ્યાપક ધર્મભાવના,’ પૃ. ૪૫૩)

શ્રમભૂવીઓની લોકશાળા

આધુનિક ફળવણી તરફ લક્ષ આપતાં આજે જે જાતની ફળવણી શાળાઓમાં અપાતી જોઈએ છીએ, તેનાથી આપણને ઘણો અસંતોષ રહે છે. સરકારી ધોરણે નક્કી થએલી ફળવણી બાળકને કશું વિશિષ્ટ આપવા અસમર્થ જણાય છે એવું બહુ જગ્યાએ સંભળાય છે.

ત્યારે આપણે અહીં એક એવી શ્રમભૂવી શાળાનો પરિચય વાંચીશું, જે શાળાનો અભ્યાસ મંપૂર્ણનઃ સરકારી ધોરણે ચાલતો હોવા છતાં, ત્યાં લગભગ સ. ૧૯૨૫થી વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તમ સંસ્કાર સાથે ખેતીઉપયોગી અને ઔદ્યોગિક ફળવણી અપાતી આવી છે.

પ્રાથમિક શાળામાં ખેતીવાડીનું શિક્ષણ આખા યે મહાકામાં દરેક જિલ્લામાં જે ત્રણ, જગ્યાએ અપાય છે, તેવી એક શાળા હરિય જિલ્લાના સરભાણ નામે સાધારણ ગામડામાં પણ છે. ત્યાંની ખેતીવાડી શાળામાં અપાતા શિક્ષણમાં શી વિશેષતા છે, તેનો પરિચય લખવામાં મારે ઉદ્દેશ એ છે, કે ગ્રામ્યાપો પોતાનાં પ્રિય બાળકો માટે યોગ્ય શાળાની પસંદગી કરવાની દૃષ્ટિ મેળવે અને શિક્ષકમંજૂર પણ આવી શાળાઓનું જાતે જઈ નિરીક્ષણ કરી લાભ ઉઠાવે. આ શાળામાં ખેતીવાડી વર્ગનું શિક્ષણ પાંચમા, છઠ્ઠા અને સાતમા ધોરણમાં સને ૧૯૨૫થી દાખલ કરવામાં આવ્યું છે. શાળામાં વિદ્યાર્થીઓને નીચેના વિષયોનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે:

૧. ખેતીનો અને કુદરતનો અભ્યાસ: તેમાં ખેતીનું વ્યાવહારિક જ્ઞાન અપાય છે અને ખેતીના દરેક તૂલમાં પહેલેથી ઉવટ સુધી થતા કુદરતી પરિવર્તનના, ચિત્રો સહિત, દૈનિક અવલોકનની નોંધ લેવાય છે.

૨. ભૂમિવિદ્યા: તેમાં જુદી જુદી જમીનોનું પૃથક્કરણ, તેનાં પ્રકાર અને સુધારવાના ઉપાયોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન આપવામાં આવે છે.

૩. વનસ્પતિશાસ્ત્ર: ખેતીની દૃષ્ટિએ ઝાડઉછેર અને તેની ઉપયોગિતાનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

૪. જંતુશાસ્ત્ર: ખેતીના પાકોને નુકસાન કરનાર જંતુઓના જીવનક્રમ અને તેમનો નાશ કરવાના ઉપાયો બાળકનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

૫. સહકાર: સહકારી ધોરણે ચાલતી ઘીલેજ બેંકોના ધારાધોરણનું અને વેચાણખરીદના સહકારી હાંડોરી સંજોગે જ્ઞાન અપાય છે.

૬. શાસન: પ્રાચીન સમયથી આધુનિક રાજ્યતંત્ર, સ્થાનિક સ્વરાજ્ય (મ્યુનિસિપાલિટી, જિલ્લા બોર્ડ, વિલેજ પંચાયત), વગેરે સંસ્થાઓનું, જમીન-

મહેસુલની જુદી જુદી પદ્ધતિઓનું, જાહેર બાંધકામનું અને અદાલતોનું જરૂરી જ્ઞાન અપાય છે.

૭. લુદારી અને સુધારી કામ : ખેતી ઉપયોગી દરેક ઓળખ અને જાણવાનું વ્યાવહારિક શિક્ષણ અપાય છે.

૮. વજાટકામ : કપાસથી માંડીને વજાટ સુધીની ચતી બધી ક્રિયાનું તથા દોરડાં બાંધવાનું તેમજ ગૂંચવાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન અપાય છે.

૯. ગણિત : સામાન્ય ગણિત ઉપરાંત ખેડૂતને ઉપયોગી થઈ પડે તેવા માપકરણનું, વેચાણખરીદનું અને ધનમાપનું જ્ઞાન અપાય છે.

૧૦. ભૂગોળ : સામાન્ય ભૂગોળ ઉપરાંત, ખેડૂતને ઉપયોગી પ્રાકૃતિક ભૂગોળનું અને ખગોળશાસ્ત્રનું શિક્ષણ અપાય છે.

વળી બાગકામ, કસરત, ચિત્રકામ અને સ્વચ્છતાના સંપૂર્ણ આદર્શોની તાલીમ આપવામાં આવે છે. હુતરઉદ્યોગના વજાટકામમાં, સુધારીલુદારીમાં અને ચિત્રકામમાં તો ત્યાંના ખેતીશિક્ષક શ્રી. જેમંગભાઈએ બાળકોમાં અજબ પ્રેમ સંપાદાન કરી એટલો બધો રસ વધારી દીધો છે, કે બાળકો શાળાના વખત ઉપરાંત રમના દિવસોમાં પણ પોતાના કાર્યમાં મશગુલ રહે છે.

આ શાળાની ખીજ વિશેષતા એ છે, કે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને સદકારી ધોરણે આલેખો વસ્તુભંડાર ને જાળપુરતકાલય છે. પ્રામોપયોગી નમુનાઓ : પાટી, નેપટીન, ટુનાલ, આરામખુરસી માટે કાપડ, રોતરંજના પાટ, વગેરે વજાટકામના; ચાંકણી, ફટપટીઓ, પુરતકો મૂકવાની ઘોડી, નાની ખુરસી, ખીંટીઓ, કરગ, કરગડીનાં ખીલિયાં, ચીવડી, મમેલ, દુદાડીકાદાળાના દાયા, વગેરે સુધારી કામના; ચપ્પુ, ધાગીઆં, ખરપડી, સાજુસી, તમેથો, કુકરી, પાણીનાં માટલાં મૂકવાની ઘોડી, સીંકાં, વગેરે લુદારી કામના; કાચી સતરના દાથીઆ, ભેતગં, રાસ, ગોદણ, અછોડા, મોલડા, કોટિયાં, નાથ, વગેરે ગૂંચણકામના નમુનાઓ જાળકો જાતે જનાવે છે. તે નમુનાઓની જોનાર નિરીક્ષકોએ મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરી છે. તે ઉપરાંત દરેક વિદ્યાર્થી પોતાના નમુના શાળામાં સુંદર રીતે વ્યવસ્થાપૂર્વક ગોઠવે છે. આથી જોનાર અભ્યાસી વર્ગને આદર્શ પ્રદર્શનના જેવો ખ્યાલ આપોઆપ આવી જાય છે. તે નમુનાઓ વર્ષ આખરે બાળકોના વાલીઓને મૂળ કિંમતે વેચી દેવામાં આવે છે. આથી ઔદ્યોગિક શિક્ષણની ક્ષી જરૂર છે તે સમજનાર વર્ગ કંઈક વિચારતો થયો છે.

આજ સુધીમાં આ શાળાના શિક્ષણનો લાભ પાંચમા, છઠ્ઠા અને સાતમા ધોરણના કુલ ૨૦૨ વિદ્યાર્થીઓએ લીધો છે. તેમાંથી એક્ટી. વ. ફાઇનલની

પરીક્ષા ૩૪ વિદ્યાર્થીઓએ પાસે કરી છે. તેમાંના હાલ ૧૬ વિદ્યાર્થી ખેતીના ધંધામાં, ૩ વિદ્યાર્થીઓ કેળવણી ખાતામાં શિક્ષક તરીકે, ૧ ખેતીવાડી ખાતામાં, ૧ તોલમાપ ખાતામાં, ૨ વેપાર તથા નોકરી અર્થે પરદેશ (આફ્રીકા), ૩ સ્થાનિક હુન્નરઉદ્યોગમાં પડ્યા છે ને ૭ વધુ અભ્યાસ કરે છે. પરિણામ તપાસતાં ફક્ત ૫૪ ટકા નોકરીના ધંધામાં છે અને ૯૫ ટકા વિદ્યાર્થીઓ ગળપીપળા સ્ટેટ, ચરોતરનો માળ પ્રદેશ, અમદાવાદ જિલ્લો, ધડર સ્ટેટ, વગેરે પોતાના વતનમાં તથા ગુજરાતના જુદા જુદા ભાગોમાં પોતાના ખેતીના ધંધામાં સ્વાશ્રયી જીવન ગુજારે છે. આ શાળામાં કેળવણી પામેલા વિદ્યાર્થીઓ ગહાર જ્યાં જ્યાં ખેતી કરે છે ત્યાં ત્યાં ખંત અને સ્વાશ્રયથી પોતાની ખેતી કરવાની પદ્ધતિમાં તથા હુન્નરકળામાં અનોખી ભાત પાડી આદર્શ રૂપ નિવડયા છે. મતમજ કે આ શાળામાં શિક્ષણ પામેલા વિદ્યાર્થીઓમાં, આ બેકારીનો જમાનો હોવા છતાં, નોકરી પ્રત્યે ઓછું વલણ રહે છે અને શ્રમ-જીવન માણે છે, તે ઉપરના આંકડા સાબિત કરે છે.

આ શાળાની ઉત્ક્રાન્તિ કાંઈ એકાએક થઈ નથી, પરંતુ ક્રમે ક્રમે સાચા શિક્ષણની શૂળ જાગૃત કરવાની શિક્ષકોની કાર્યનિપુણતા, સહકાર, સાચી ધગશ છે અને અપૂર્વ શ્રદ્ધાથી બાળકોના આરિવધડતરમાં સેવાભાવ, સ્વાશ્રય-પણું, શિસ્તપાલન અને સ્વચ્છતાના ઉત્તમ સંસ્કારો રેડી આ શાળાને તેઓ આદર્શ બનાવી શક્યા છે.

ગ્રામજીવનને ઉપયોગી અને ખેતીમાં તથા ગૃહઉદ્યોગમાં બાળકોને લાભદાયક નીવડે તેની કેળવણી ગાંધીમાં દાખલ થાય, એવું કરવા આજે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં ભગીરથ પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે. તે સંજોગમાં કેળવણીકારોને તથા ગ્રામજીવનના પુનરુદ્ધારમાં રસ લેનારાં તમામને સરખાણની આ લોકશાળામાં અપાતી કેળવણીનો સાચો ખ્યાલ આપવા અને તે સંસ્થાને યોગ્ય સલાહ અને દોરવણી મળે તે ઉદ્દેશથી આ લેખ લેખેલો છે. મને ઉમેદ છે કે આ સંસ્થાને કેળવણીકારોનો અને ગ્રામસુધારણામાં રસ લેતા અન્ય નાગરિકોનો પૂરતો સહકાર મળી રહેશે.

આમોદ

પુરુષોત્તમ એસ. પટેલ

ભયંકર લૂંટની રેલ ચાલી રહેલી હોવા છતાં હિંદુસ્તાન હજુ સુધી જીવતું રહ્યું છે, તેનું કારણ એ જોરાકની બાળતમાં હજુ પરાવલંબી બન્યું નથી એ છે. પણ એ સ્વાવલંબન પણ જોખમમાં નથી એમ કહી શકાય નહિ.

('ગાંધીવિચારદોહન,' પૃ. ૧૨૯)

—ગાંધીજી

લેણદેણના બગડેલાં સંબંધ

ભાવમાંથી ત્યારથી આવી ત્યારથી ખેડૂતની સ્થિતિ વધારે ને વધારે તંગ થતી ચાલી અને ખેડૂત અત્યારે પાષમાલીને છેલ્લે છેડે આવીને બિભો રહ્યો છે. એનાં મુખ્ય કારણો ગારા અનુભવને આધારે આપું છું.

સંવત ૧૯૮૨ પહેલાંના ઊંચા કપાસના ભાવોમાં ખેડૂતને હમેશાં દર વર્ષે લાભ મતો, તેથી એને મોટાં ખર્ચની અને વૈભવની ટેવો પડી ગઈ અને કપાસનું વાવેતર એ ઉત્તરોત્તર વધારતો ગયો.

સં. ૧૯૮૨ પછીનાં વર્ષોમાં ઉત્તરોત્તર કપાસના ભાવ નીચા જતા ગયા, ધરખર્ચમાં ખાડો પડતો ગયો. ખેડૂત શાહુકારો પાસેથી લાવી હમેશાં ખાડો પૂરતો અને 'આવતું વર્ષ પાકમાં અને ભાવમાં સાફ આવશે તો જવાબ દેઇશ અને મોટા પ્રમાણમાં ખેતી કરું તો ખોટ ન આવે,' એ હિસાબે શાહુકારો પાસેથી પૈસા લેઇને નવી જમીનો રાખી. ફેટલાકે તો પરદેશ ખાતે જમીનો રાખીને તેને કેળવવામાં અને આજ્ઞા કરવામાં શાહુકારો પાસેથી રકમો લેઇને વાપરી. છતાં ણંધ ખેસે એટલું ઉત્પન્ન ના આવ્યું અને ખર્ચમાં પહેલાંની ટેવો ન છોડી. 'હું આટલી જમીનવાળો છું, ભાવ પાસું જાહે તો બે વર્ષમાં હું વાળી દેઉં,' એવા આશામાં લગતો, ગારમાં, વગેરેમાં ગળ ઉપરવટનાં ખર્ચ કર્યાં, માથે આટલું દેવું છે એ ખ્યાનમાં ન રાખ્યું. પણ આવો વર્ષ થોડો છે. નાના ખેડૂતોએ ખર્ચ ઘટાડ્યો, પણ કુટુંબમાં માથુસો વધારે અને ઘરગથ્થુ ઉપધંધાઓ હાથમાં નહિ, જેથી મંદીને કારણે મહેસૂલમાં ખૂટતાં નાણાં શાહુકારો પાસેથી લેઇ પૂરું કરવા માંડ્યું. શાહુકારોનું ભારણ વધતું ચાલ્યું. ફેટલાકેએ તો ધર ને જમીન પણ ખોપાં અને ખેડૂત મટી મજૂર બન્યા.

સં. ૧૯૯૦-૯૧ની સાલો આવી ને દેણદાર-લેણદારમાં અવિશ્વાસ બિભો મતો ગયો. શાહુકાર અવેગ સિવાય ધીરતો બંધ પડ્યો; અને ખેડૂતને ખોટ એ રોગે કાપમનું ધર ધાલ્યું. શાહુકારે પાછલું તાલું કરવાની ખાતર, ખેડૂત લેવા આવે એટલે થોડા રોકડા અને પાછલી બાકી મળીને જમીનો લખી લેવા માંડી. ફેટલાકે અવેજમાં ધરેણુંગાંઠાં લીધાં. ફેટલાકે ખેડૂતોએ ધરેણું લેવાને ખોટ પૂરી કરવાનું ચાલું રાખ્યું. સં. ૧૯૯૩-૯૪ સુધી આમ ચાલ્યું. ધરેણું, જમીનો, વગેરેનું સંધાણ ચતાં ચતાં જે બાકી રહ્યા તે રહ્યા અને શ્રીમંત સરકાર તરફથી નાના ખેડૂતોને રાહત આપવા 'કરજનિયમન નિબંધ' અને સમાધાન મંડળો અસ્તિત્વમાં આવ્યાં.

શાહુકારી વર્ગમાં સનસનાટી ફેલાઇ અને બોલાવા લાગ્યું કે શ્રીમંત સરકારે

પોતે પૈસો છોડવો નથી અને પરોણદેસે પાવિટ્યમ્ એ સૂત્ર પ્રમાણે અમારા ઉપર તરાપ મારી. શાહુકારોએ એ તરાપને પહેંચી વળવા દળડાવી ફફડાવીને ચાલ્યું ત્યાં સુધી લીધું, બાકીને ગદ્દે રોકડાનાં ખાતાં પડાવી લીધાં. તેની સામે ખેડૂનોએ પણ દાવપેચ ખેલવા માંડ્યા. જે મોટા ખેડૂતો 'કરજનિયમન નિબંધ'માં નહોતા આવતા તે આવવા માટે લાઇઓ લાઇનું એકદું ચાલતું તે જુદા થયા અને મારી મચરડીને નાના ખેડૂતો થયા. એવા ઉપાયો જેનાથી ના લેઇ શકાયા, નેવાઓએ અંદરોઅંદરના લેણદારોને થોડી જમીન વેચાણ આપીને નાના ખેડૂત બન્યા અને આ રીતે દેવાદારીમાંથી મુક્ત થવા માટે ધમપછાડાની રીતો અખત્યાર કરવા માંડી. પરિણામે 'શું આપણું છે?' એવી દંડાઇ પણ વધવા લાગી. સાથે સાથે શાહુકારોએ પણ 'એક પૈસો પણ છોડવો નથી, છોડીશું તો દેવાદારોને આમા ચવાની ટેવો પડી જશે,' એ બીક મમત્વ ધારણ કર્યું અને લેણદેણના કળિયા કાટ'માં વધ્યા.

હવે ચાલુ વરસમાં રૂ. ૭૨ના લાવમાં ખેડૂતોને જે રકમ ખૂટશે તે મહેસૂલમાં અને નાગાદામાં ભરવા શાહુકાર આપવાનો નથી, સાથે સાથે શાહુકારને ખેડૂત આપવા ધારે, તોપણ ક્યાંથી આપવાનો?

સમગ્ર શાહુકારોને વિનંતિ કરું છું, કે ખેડૂતોની કમાણીથી તમે માત્ર ગર બન્યા, ભોગવ્યું અને પુષ્કળ ધીરાણ કર્યું; મુદલ જેટલું આવે તોય પ્રભુનો પાડ માની લેઇ લેજો, કાટ' પૈસાની જરબાદી કરવા ન જતાં સમજી જાઓ. 'મને પૂરું આપી દે, બીજાને આપવામાં દંડાઇ કર,' એવી ખરાબ ટેવ ખેડૂતને નહિ પાડતાં પક્ષપાત રહિત ભાગ આવે તે પ્રમાણે તેનો નિર્વાહ રાખી વહેંચી લેજો.

સમગ્ર ખેડૂત લાઇઓને વિનંતિ કરું છું, કે શાહુકારોએ અડધી રાત્રે તમને આપેલું કોઇએ નહોતું જણ્યું અને આજે ન જણાવશે. તમારી પાસે જે હોય તેમાં દિલચોરી ન કરતાં, આધાપાછી ન કરતાં, ભેગા કરીને દેખાડી દેજો અને નમ્રતાથી કહેજો કે 'જો તમને ઠીક લાગે તો બે પાંચ ડાહ્યા માણસોને બોલાવી મારા નિર્વાહ સાથે રાખીને તમે વરાડે વહેંચી લો. પ્રભુનો પાડ છે કે મને દ્વાયપગ આપ્યા છે, મજૂરી કરીને જીવી ખાઇશ અને પેટનો ખાડો ભરીશ.'

પ્રભુ શાહુકાર અને ખેડૂતને મોટા હૃદયથી સમજવાની શક્તિ અર્પે અને કળિયા ઝોછા ચાલ એવું ઇચ્છતો,

આનંદી
(તા. સિનોર)

પ્રયાગજી પ્રભુદાસ ટીંબરવાવાળા
ગંત્રી, સિનોર તાલુકા પ્રજામંડળ

ક્ષયરોગ

હિન્દુસ્થાનમાં ક્ષયરોગના દરદીઓ સહેરામાં તેમજ ગામડાંમાં-સર્વત્ર થોડી ઘણી સંખ્યામાં માણુમ પડે છે. હિન્દુસ્થાન એકલામાંજ નહિ, પરંતુ યુરોપમાં ઇંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ તથા જર્મનીમાં અને અમેરિકા, આફ્રિકા તથા એશિયાના કેટલાક દેશોમાં તેનો ફેલાવો છે. મુંબઈ પ્રદેશમાં પૂના, સતારા, નાશિક, પશ્ચિમ ખાનદેશ અને સુરત જિલ્લાઓ કરતાં હિતર ગુજરાતમાં ક્ષયરોગના દરદીઓ વિશેષ પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે, કારણ કે ત્યાંના લોકોની સામાજિક તથા આર્થિક સ્થિતિ એટલી ગંભીર છે કે મરે તે વયમાં પણ સ્ત્રીપુરુષોને ક્ષય થવાનો પૂરનો સંભવ રહે છે.

ક્ષયરોગ : કોઈ પણ કારણે ચાલુ માંદગીથી અથવા ફેફસાંના રોગથી દરદીની તબિયત ગમડે ત્યારે ક્ષયના જંતુ તેના શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. પરિણામે દરદીના શરીરની અંદરના સર્વ અવયવ આસ્તે આસ્તે ધસાઈને કામ કરતા ગાંધ થવાથી ક્ષય રોગ લાગુ પડીને મૃત્યુ થાય છે.

ક્ષયના પ્રકાર : (૧) ફેફસાંનો ક્ષય, (૨) ગળા પાસે ગ્રન્થીનો ક્ષય, (૩) આમડીનો ક્ષય તથા (૪) આંતરડાનો ક્ષય.

ક્ષય થવાનાં કારણ : સહેરામાં વસતિ ધોય પ્રમાણમાં હોવાથી તથા લોકોની આર્થિક સ્થિતિ સારી નહિ હોવાથી સારાં હવાપાણી અને ખોરાકને અભાવે ક્ષયરોગનો પગપેસારો થાય છે. ફેફસાંના સમયમાં અયોગ્ય વૈવાહિક પ્રકૃતિથી-ખાળલગ્નથી યુવાન સ્ત્રીપુરુષો તદ્દન અસક્ત બની જવાથી કોઈ પણ એપી રોગનાં તેઓ સહેલાઈથી ભોગ યદ પડે છે. સહેરાનાં અસક્ત સ્ત્રીપુરુષો તથા ગ્રામજીવન માળનાર પણ અસ્વચ્છ રહેનાર માણસો પોતાનાં ફેફસાંમાં રહેવાને ક્ષયરોગ જેવા એપી રોગના જંતુઓને આમંત્રણ આપે છે. કેટલીક વાર મેલેરીયા, ન્યુમોનિયા. ટાઇફોઇડ, શોંકાઇટિસ, ડાયાબીટીસ, એનીમીયા વગેરે વ્યાધિથી લાંબા સમય સુધી પીડાનાર દરદીઓનાં નાજીયાં પડી ગએલાં ફેફસાંમાં ક્ષયના જંતુઓ કાયમનો વસવાટ કરે છે તથા ફેફસાંનું લોહીશુદ્ધિનું કાર્ય મંદ પાડીને તે જંતુઓ લાખોની સંખ્યામાં વધ્યાજ કરે છે.

*

૧. લગ્ન સંબંધે સારી માહિતી માટે 'નીતિનારતિ માર્ગ'-(મ. ગાંધીજી), 'લગ્ન પ્રપંચ'-(નરસિંહભાઈ પટેલ) તથા મિ. હેવલોક એલિસનનાં તે જ વિષય ઉપર લખાએલાં પત્રો.

ક્ષયનાં ચિહ્ન: કંઈ પણ કારણ સિવાય દરદીનું વજન ઘટતું જાય તથા દિવસ કરતાં રાત્રે શરીર વધારે ગરમ રહે, કફ સાથે ગળકામાં લોહી પડે, કોઈ વાર ઉધરસ પણ ચાલુ રહે, તથા સામાન્ય અશક્તિ રહે.

સારવાર: કોઈ પણ રોગ થયા પછી તે મટાડવા ઉપાય કરવા પડે તે કરતાં રોગ ન થાય તે માટે પ્રતિબંધક પગલાં લેવાં એ સલાહભરેલું છે. તેમ છતાં ક્ષયરોગમાં દરદીની લાગણીપૂર્વક સારવાર કરવી, એ દરદીનાં સગાંજોની પ્રાયગિક ફરજ છે. ક્ષયને છેલ્લી સ્થિતિએ પહોંચતો અટકાવવા માટે આરામ તથા હવાની ખાસ જરૂર છે. ઉનાળામાં દરદીને રાત્રિદિવસ ઘરબહાર રાખવાની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. નીચે લખેલાં સેનેટોરીઆમાંના કોઈ પણ સેનેટોરીઆમાં દરદીને રાખવાનો પ્રબંધ કરવામાં આવે તો દ્વિતકારક થાય: મુંગઝ ઇલાકામાં નરેહા (અમદાવાદ), હઝીરા (સુરત), પંચગતી, માયેરાન, નાશક, દેવલાલી, વગેરે. એ સેનેટોરીઆમાં ક્ષયના દરદીને એકલી હવાથી જ અર્ધો આરામ થાય છે.

ખોરાક, હવા તથા ઇન્ફેક્શન વગેરે જાગત કોઈ મારા ડોક્ટરની સલાહ હાલના વખતમાં ગમે તે દરદીને મળી શકે છે. ખોરાક સારો પુષ્ટિકારક તેમ જ સહેલાઈથી પચે તેવો હોવો જોઈએ. દૂધ, માખણ, રોટલી, શાકભાજી, ફળ, વગેરે ખાસ આપવાં જોઈએ. ઘી કરતાં માખણ જલદી પચે છે. તાજાં તથા લીલાં શાકભાજીમાં જીવનસસ્ત્ર વધારે હોય છે. પપૈયા જેવા ફળમાં પેપે-ઇન નામનો રસ જઠરાગ્નિને પ્રદિપ્ત કરીને ક્ષયરોગીની ભૂખ વધારે છે. આપનું દૂધ ઉકાળીને જ દરદીને આપવું તેમ જ ગાયના છાજથી ઘરમાં લીંપવું નહિ જોઈએ. કેટલાકનું માનવું છે કે ક્ષયરોગમાં લસણનો છૂટથી ઉપયોગ કરવાથી તેની અંદરનું તેલ જંતુનાશક તરીકે ક્ષયના દરદીનાં ફેફસાં માટે લાભદાયક છે.

હાલના વાઇસરોયનાં પત્નીએ ક્ષયરોગ અટકાવવા માટે ફૂડ બિલ્ડ કમિટી છે તેમાં આવેલાં નાણાં, તથા હિન્દુસ્તાનમાં સાઠ લાખ ક્ષયરોગના દરદીઓનું અસ્તિત્વ છે, તે જતાંવે છે કે ક્ષયરોગ જનતાનું અસાધારણ દુ:ખ છે.

આ નિલામાં તથા અન્યત્ર મેં 'નેથુ' કે પારસી, ખ્રિસ્તી તથા મુસ્લીમ જેવી કોમમાં ભાગ્યેજ કોઈ ક્ષયના દરદી દેશે. પારસી કોમમાં મોટી ઉંમરે છોકરાછોકરીનાં લગ્ન થાય છે, એટલે પારસી લોકો ૩૦-૩૫ વર્ષે લગ્ન કરે તે જ ઉંમરનાં હિન્દુ-ખાસ કરીને પાટીદાર-શ્રીપુરુષો લગભગ અર્ધાં ડઝનથીયે વધારે બાળકોનાં માતપિતા થવા ભાગ્યશાળી બને છે। જે કોમમાં 'લાજ'ની પ્રથા નથી તે કોમની સ્ત્રીઓ આરોગ્યની દૃષ્ટિએ શુદ્ધ હવા મેળવી શકે.

પૈસાદાર કેમનાં કુટુંબોનો ખોરાક પણ પૂરતા પ્રમાણમાં જીવનસરવ, દ્વાર, તથા સ્નેહદ્રવ્યોનો જાગેલો હોવાથી તે સોડોની તંદુરસ્તી સારી રહે તેમાં નવાઈ નથી.

આધુનિક પ્રગતી સામાજિક, આર્થિક અને નૈતિક સ્થિતિ એટલી ઊંચી ગઈ છે કે પરિવર્તન તથા ક્રાંતિઓમાં સ્ત્રીપુરુષો મોટી સંખ્યામાં ભાગ લેવા છતાં પણ શારીરિક અને માનસિક અશક્તિને કારણે તેમાંની ઘણીકણ અદ્ય સંખ્યા જ સ્વરાજ્યપ્રાપ્તિના કાર્યમાં મદદરૂપ બની શકે. સમય બદલાતાં સામાજિક રીતરિવાજ બદલાવા અનિવાર્ય છે, દારણ કે ક્ષય જેવા રોગથી જ્યારે માટે આરોગ્યની દૃષ્ટિએ પણ અનિષ્ટ રિવાજ સમાજમાંથી સદંતર જશે થવા જોઈએ.

સુવાલી (સુરત)

શાન્તિલાલ નરસિંહલાલ અમીન

—*—

જાણવાબેગ

૧૭. શ્રી. કૃષ્ણસિંહજીનાં બીલને ટેકા આપો

મયા નવેંજર માસમાં મેં મુંબઈ ધારાસભામાં બે બીલ રજૂ કર્યાં છે. પહેલું બીલ મરણ પાછળના નાતવરા જાંબ કરવા વિષેનું છે, અને બીજું વરવિક્રયના તેમજ કન્યાવિક્રયના રિવાજ ઉપર પ્રતિજાંબ મૂકવા વિષેનું છે. અત્યાર સુધીમાં જાને બીલોને આવકાર અને ટેકા આપતા અનેક પત્રો તેમજ દરોખો મને મળ્યા છે. આ ઉપરાંત ગૂજરાતનાં લગભગ બધાંય દૈનિક, સામાજિક તેમજ માસિક પત્રોમાં સદર બે બીલો છપાઈ ગયાં છે, અને તંત્રીઓ તેમજ વાચકો તરફથી જાને બીલોને હાર્દિક આવકાર મળ્યો છે. છતાં હજી ધણું ચાલિતગંડજો તેમજ સામાજિક સંસ્થાઓ છે, જેમના તરફથી સત્તાવાર અભિપ્રાયો મને મળ્યા નથી; તે આ બધાં મંડળો તેમજ આ જાણતમાં રસ લેનાં લોકોને જાને વિનંતી કરવાની કે તેઓ પોતાના અભિપ્રાયો અને વહેલામાં વહેલી તકે—મોડામાં મોડા જૂનની આખર સુધીમાં—મોકલી આપે. દરેકને વ્યક્તિગત પત્ર લખવાનું જાની શકે તેમ ન હોવાથી તેમજ ધણું મંડળોનાં નામ અને સરનામાંની માહિતી ન હોવાથી જાહેર પત્ર દ્વારા વિનંતી કરું છું. જે લોકોને જાને આ જાને બીલો વાંચ્યાં ન હોય તેમને જણાવવાનું કે સદર બીલો તા. ૧૯મી ડીસેમ્બર સને ૧૯૩૮ના ગવર્નમેંટ ગેઝેટમાં અને તેમનાં ગૂજરાતી લાપાન્તર તા. ૧૦મી જાન્યુઆરી સને ૧૯૩૯ના ગવર્નમેંટ ગેઝેટમાં

છપાયાં છે. આશા છે કે આ જાજતમાં સમાજસુધારક બાઈબેનો મને પૂરતો સાથ આપી આભારી કરશે.

ઘોડાસર,
મહેમદાવાદ થઈને
તા. ૭:૫:૩૬

લિ. આપનો વિશ્વાસુ
ફૂલસિંહજી લા. ડાહી,
એમ. એલ. એ.

૧૮. ઐન્સ્યુએટ કે તેવી પદવી પ્રાપ્ત કરનાર અરેતર પ્રદેશની બેતાને અરેતર પ્રદેશની કોઈ પણ બેન મુંબઈ યુનિવર્સિટીની, પૂના નાથીજાઈ મહિલા વિદ્યાલયની કે તેવી જ કોઈ કેળવણીની સંસ્થાની ઐન્સ્યુએટ, સ્નાતક કે તેવી પદવી પ્રાપ્ત કરે તો તેનું નામ અમદાવાદ ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીમાં આજીવન સભ્ય તરીકે દાખલ કરાવવા માટે રૂ. ૫૦ વા જે તે વખતે જે લવાજમ હોય તે આપવા માટે નડિયાદના સુપ્રસિદ્ધ શહેરી સ્વં શેડ મળિલાલ સાંકળચંદના મિત્રો ને મુબેન્દ્રકો તરફથી રૂ. ૫૫૦૦નું ટ્રસ્ટ ફંડ સોસાયટીને મળેલું છે. તો એ માટે ચાલુ વર્ષે એ ડીઝી મેળવનાર બેતાએ તા. ૩૦:૬:૩૬ સુધીમાં અમને નીચેની માહિતી સાથે અરજી કરવી : પોતાની જ્ઞાતિ, ડીઝીનું નામ, ડીઝી માટેના વિષયો, પરીક્ષાનો નંબર, છેલ્લી કાલેજનું નામ, પોતાના ગામનું નામ, પોતે હાલ વા હવે અભ્યાસ, ધંધો કે ધરકામ કરતાં હોય વા કરવા માગતાં હોય તો તે.

૧૯. મેટ્રિકની પરીક્ષા પાસ કરનાર અરેતર પ્રદેશની બેતાને

મુંબાઈ યુનિવર્સિટીની કે પૂના નાથીજાઈ મહિલા વિદ્યાપીઠની મેટ્રિકની પરીક્ષા પાસ કરનાર દરેક બેનને, સ્વં ખુશાલદાસ ગોકળદાસ પટેલના સ્મરણાર્થે તેમના પુત્રો તરફથી સોસાયટીને મળેલા રૂ. ૧૦,૦૦૦માંથી તેમજ બીજાઓ તરફથી મળેલાં સ્ત્રીકેળવણી વિષયક ટ્રસ્ટ ફંડમાંથી, રૂ. ૧૫નાં પુસ્તકોનું ઇનામ આપવામાં આપવામાં આવશે. માટે એ બેતાએ પોતાની જ્ઞાતિ, પોતાનો પરીક્ષાનો નંબર, મેળવેલા ગુણ, પોતાની હાઈ સ્કૂલનું નામ, આગળ અભ્યાસ કરવા ઇચ્છા હોય તો શાળા ને ક્યાં, અરેતરના વતની હોવાનું પોતાની શાળાના હેડ માસ્ટરનું પ્રમાણપત્ર વગેરે માહિતી તા. ૩૦:૬:૧૯૩૬ સુધીમાં અમને મોકલી આપવી અને પોતાને ક્યાં પુસ્તકો જોઈએ છે તે જણાવવું. સારાં પુસ્તકોની માદી મંગાવેથી અત્રેથી મોકલી આપવામાં આવશે.

૨૦. અરેતરના પાટીદાર વિદ્યાર્થીઓ માટે રૂ. ૧૨૦ની શિષ્યવૃત્તિ

મુંબાઈ યુનિવર્સિટીની ચાલુ વર્ષની મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષામાં ઉપલે નંબરે આવનાર અરેતરના કોઈ પણ પાટીદાર વિદ્યાર્થીને કોઈ પણ ધંધાદારી શાળા

વા તેને અભાવે કાંઈ પણ આર્ટ્સ કોલેજમાં અભ્યાસ કરવા વાર્ષિક રૂ. ૧૨૦ની શિષ્યવૃત્તિ મળે એ હેતુથી પાંચ ટકાવાળી રૂ. ૨૪૦૦ની ગવર્નમેન્ટ પ્રોમિસરી નોટ્સ નડિયાદના શ્રીયુત હરિભાઈ મરઘાભાઈ દેસાઈએ પોતાના સ્વર્ગસ્થ પિતાની વાદગીરી માટે ચરોતર એન્ડ્યુકેશન સોસાયટીને સોંપેલી છે.

આ શિષ્યવૃત્તિ એક વિદ્યાર્થીને એકથી વધારે વર્ષ મળશે નહિ. દરેક સત્રને અન્તે શિષ્યવૃત્તિ મેળવનાર વિદ્યાર્થીએ પોતાના અભ્યાસ ને ચારિત્ર સંગ્રામે પોતાના પ્રિન્સિપાલનું પ્રમાણપત્ર મોકલી આપવું જોઈશે ને તે પછી શિષ્યવૃત્તિનો હક્કો તેને મળશે. બીજી કાંઈ શિષ્યવૃત્તિ જે વિદ્યાર્થીને મળતી હશે તેને આ શિષ્યવૃત્તિ મળશે નહિ.

આ શિષ્યવૃત્તિ મેળવવા ઇચ્છનાર ઉમેદવારે તા. ૩૦ : ૬ : ૧૯૩૯ પહેલાં અમને મળે તે પ્રમાણે નીચેની માહિતી સાથે અરજી કરવી : ઉમેદવારનો મેટ્રિકની પરીક્ષાનો જોડકું નંબર, મેળવેલા ગુણ, પોતે અભ્યાસ કરવા માગતા હોય તે સંસ્થાનું નામ, અને પોતે ચરોતરનો વતની છે તેવું પોતાની શાળાના હેડ માસ્ટરનું પ્રમાણપત્ર. મોડી અરજી કરનારનો આ શિષ્યવૃત્તિ ઉપર હક્ક રહેશે નહિ.

[૧. ચરોતરમાં જોડા જિલ્લાનો, વડોદરા રાજ્યના બાદરજી અને પેટલાદ તાલુકાનો અને જાંબાત રાજ્યનો સમાવેશ થાય છે.

૨. ધંધાદારી કોલેજ એટલે. પાટણ આયુર્વેદિક પાઠશાળા, વડોદરા કક્ષાબન, અમદાવાદ મેડિકલ સ્કૂલ, વિક્ટોરિયા ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, અને કોલેજ ઓફ કૉમર્સ વગેરે જેવી સંસ્થાઓ.]

૨૧. બાદરજી ને બાદરજી તાલુકાના પાટીદાર વિદ્યાર્થીને

બાદરજીના વતની શ્રી. ચિંમનભાઈ મોતીભાઈ પટેલ તરફથી ચ. એ. સોસાયટીને રૂ. ૧૫૦૦નું ટ્રસ્ટ ફંડ તેમના સ્વ. ભાઈ ડૉ. વલ્લભભાઈના સ્મરણાર્થે નીચેની શરતે મળેલું છે :

ચ. એ. સોસાયટીના સ્વયંપાકી આશ્રમમાં વા ચરોતર પ્રદેશની તે ધોરણે આવતી બીજી કાંઈ સ્વયંપાકી આશ્રમની સંસ્થામાં રહી ધો. ૪ વા તે ઉપરાન્તના વર્ષમાં સારી રીતે વિદ્યાભ્યાસ કરનાર પાટીદાર વિદ્યાર્થીને શિષ્યવૃત્તિ આપવામાં આ રકમના વ્યાજનો ઉપયોગ કરવો. આ શિષ્યવૃત્તિ એ વિદ્યાર્થી કાંઈ સ્કૂલમાં જ્યાં સુધી સંતોષકારક રીતે વિદ્યાભ્યાસ કરે અને સાફ વર્તન રાખે ત્યાં સુધી તેજ વિદ્યાર્થીને આગળનાં વર્ષોમાં પણ ચાલુ રાખવી. આ શિષ્યવૃત્તિ આપવામાં બાદરજીના પાટીદાર રહીશને પહેલી, તેને

અભાવે ભાદરણ તાલુકાના પાટીદારને બીજી અને તેને અભાવે ચરોતરના કોઇ પણ પાટીદાર વિદ્યાર્થીને ત્રીજી પસંદગી આપવી.

આ શિષ્યવૃત્તિના લાભ લેવા ભાદરણ ગામના વા ભાદરણ તાલુકાના જે કોઇ પાટીદાર વિદ્યાર્થીની ધૃષ્ટા હોય તેણે પોતાનો હાલનો અભ્યાસ, ક્યાં રહી પોતે હાલ અભ્યાસ કરે છે, છેલ્લી વાર્ષિક પરીક્ષાના માર્ક, વગેરે હકીકત જણાવી ૧૯૩૯ના જુન માસની ૧૦મી તારીખ સુધીમાં ચરણ કરવી. સ્વયંપાકી આશ્રમમાં રસોઇ ને બીજું કામ બનતે કરવાનું હોવાથી વાર્ષિક રૂ. ૫૦ પરાની આ શિષ્યવૃત્તિ મેળવનારને ખાધા ખોરાક પેટે કંઈ પણ ખર્ચ થશે નહિ.

ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી, } આશાભાઇ નરસિંહભાઈ પટેલ
આણંદ, તા. ૧૧-૫-૩૯ } મંત્રી, ચ. એ. સોસાયટી

૨૨. ૨૫. મોતીભાઇ અમીનના જીવનચરિત્ર માટે માહિતી મોકલો

૨૫. મોતીભાઇ ન. અમીનનું જીવનચરિત્ર તૈયાર કરી પ્રકટ કરવાનું સમારક સમિતિએ ઠરાવ્યું છે અને તેનું સંપાદન કરવા નીચે જણાવેલી ચાર સભ્યોની એક સમિતિ નીમી છે.

જો સમિતિએ સંપાદનનું કાર્ય શરૂ કર્યું છે. તેમાં મદદ કરવા નીચેની સૂચનાઓ ધ્યાનમાં રાખી આ કાર્યને ઉપયોગી હોય તેવી માહિતી સમિતિના સભ્યોમાંથી તમે તેને મોકલી આપવા ૨૫. મોતીભાઇના સૌ કોઇ સંબંધીઓને આથી જાહેર વિગતિ કરવામાં આવે છે.

(૧) ૨૫. મોતીભાઇની પ્રવૃત્તિઓ, તેમના જીવનની જુદી જુદી બાજુઓ, અને તેમના ચરિત્ર ઉપર પ્રકાશ પાડે અને જે જાણવાથી જાહેર જનતાને લાભ થાય તેવી સર્વ સાચી હકીકતો મોકલવી.

(૨) નીચેનામાંથી જે પ્રકારની માહિતી મળી શકે તે મોકલવી.

અ. ૨૫. મોતીભાઇના જીવનમાં જુદે જુદે સમયે જાહેરાત જાણવા જેવા બનાવો.

બા. તેમના પ્રવૃત્તિથી વા તેમની પ્રેરણાથી જન્મેલી પ્રવૃત્તિઓ.

ઇ. તેમણે કરેલાં વિવિધ કાર્યો ઉપર પ્રકાશ પાડતા પ્રસંગો.

ફ. તેમના સંબંધીથી પોતાના કે બીજાના જીવનમાં થયેલી જાણવા જેવી અસર.

ચ. તેમણે લખેલા પત્રો, લેખો અને તેમનાં લાખણો.

જ. તેમની જાણીઓ.

(૩) ઉપરની યાદીમાં ન આવેલી હોય તેવી જીવનચરિત્રમાં ઉપયોગી કાંઈ પણ માહિતી મોકલી શકાય.

જે કાંઈ માહિતી મોકલવામાં આવે તેમાં જનાવ જન્યની તારીખ, સ્થળ અને સંજોગો, જને ત્યાં સુધી ચોકસાઈથી, જણાવવાની કાળજી લેવી. અને સર્વ લખાણ કાળજીની એક બાબુએ મારે અક્ષરે હાંસીએ રાખીને લખવું.

પુરુષોત્તમ જગનલાલ શાહ, ચ. એ. સોસાયટી, આણંદ
આશાભાઈ ન. પટેલ, ચ. એ. સોસાયટી, આણંદ
રામભાઈ કાશીભાઈ પટેલ, એ. જે. હાઈ સ્કૂલ, વસો
નાજીકલાલ નંદલાલ ચોકસી, પુસ્ત. સ. સ. મં. સિ., વડોદરા

—*—

સ્વ. મોતીભાઈ અમીન સ્મારક ફંડ

સૂચના:— જેમની રકમો સમિતિના કાર્યાલય ચ. એ. સોસાયટીમાં આવી ગઈ છે તેમના નામ આગળ * કુદરી મૂકવામાં આવી છે. બાકીની રકમો સમિતિના કાર્યાલયમાં આવવી બાકી છે.

૧૧૨૨૩ ગયા અંકમાં પ્રકટ કરેલા

૨૫૦૦ મેસર્સ નારણદાસ મનોરદાસ, શ્રી. હીરાભાઈ આશાભાઈ પટેલ મારફત, મુંબાઈ

*૫૦૧ શ્રી. હરિવલ્લભદાસ સુનીલાલ શાહ, પેટલાદ

૩૦૧ „ પુરુષોત્તમ છોટાભાઈ પટેલ (ભાદરજી), પેટલાદ

૨૫૧ „ અંબાલાલ જીવાભાઈ પટેલ (ડોંગે), પેટલાદ

*૧૦૦ „ એક મિત્ર, અગદાવાદ

૫૧ „ માધવલાલ મગનલાલ પંડ્યા (કકલાલ), મુંબાઈ

*૫૧ „ ખીમજી આસર વીરજી, મુંબાઈ

*૫૧ „ ડાહ્યાભાઈ એસ. પટેલ, મુંબાઈ

*૫૦ „ ડો. નાયુભાઈ ડી. પટેલ (સીકર), મુંબાઈ

૨૫ „ મોતીભાઈ આશાભાઈ પટેલ (ભાદરજી), મુંબાઈ

*૨૫ „ જશભાઈ છોટાભાઈ પટેલ (કરમસદ), મુંબાઈ

૨૫ „ મતિલાલ વલસીદાસ પટેલ (ધર્મજી), મુંબાઈ

૨૫ „ સોમાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ (ભાવલી), મુંબાઈ

*૨૫ „ શાન્તિલાલ ઈશ્વરભાઈ પટેલ (સોજીત્રા), મુંબાઈ

- *૨૫ „ અંબાલાલ ઝવેરલાલ પટેલ, મુંબાઈ
 ૧૫ „ ગોવર્ધનદાસ વાઘજીલાલ પટેલ (ધર્મજ), શાન્તાકુંડ
 ૧૧ સૌ. ગંગાબેન ગોવર્ધનદાસ પટેલ, શાન્તાકુંડ
 ૧૧ શ્રી. ચતુરલાલ કુબેરલાલ પટેલ (પલાણા), મુંબાઈ
 *૧૧ „ શિવાલાલ આશાલાલ પટેલ (ભાદરજી), મુંબાઈ
 *૧૧ „ રામલાલ હોટાલાલ પટેલ (સોજીયા), મુંબાઈ
 *૧૧ „ મણિલાલ વાઘજીલાલ દેસાઈ, મુંબાઈ
 *૫-૨-૦ શ્રી. રસિકલાલ રતનલાલ મહેતા (ગઢુધા), કલકત્તા
 ચ. વિ. સ. મંડળનું ડીપીડન્ડ (ળીજી રકમ આપવી હજી જાકી)
 ૫ શ્રી. જાંબાસંકર જ્યસંકર જોષી (પેટલાદ), મુંબાઈ
 ૫ „ નાથાલાલ ચુનીલાલ દલાલ, મુંબાઈ
 ૫ „ શાન્તિલાલ ગગનલાલ પટેલ, મુંબાઈ
 *૨ „ આદિત્યલાલ હીમાલાલ પટેલ (યામણા), મુંબાઈ
 *૨૦ „ ઉમતા ગામમાંથી (પ્રાન્ત મહેસાણા)
 *૧૮ „ વાલમ ગામમાંથી (પ્રાન્ત મહેસાણા)
 *૧૦ „ દેણુપ ગામમાંથી (પ્રાન્ત મહેસાણા)

કુલ રૂા. ૧૫૩૬૮-૨-૦

વડોદરા રાજ્યના એકે એક ગામને તેમજ ખેડા જિલ્લાનાં ધણાંખરાં ગામને ૨૧. મોતીલાલની સેવાઓનો સીધો કે આડકતરો લાભ મળ્યો છે અને એ રીતે વડોદરા રાજ્યને ગામે ગામ સ્વર્ગસ્થના પ્રશંસકો અને જોળખીતાઓ છે, એ સ્વર્ગસ્થના અવસાન પછી પસાર થયેલા શોકકરાવોથી સાગીત થાય છે. આ રમારક માટે આ જ્યાં લાઈબ્રેરી લાવપૂર્વક પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ફાળો આપે એ એમની ફરજ છે.

સમિતિ દરેકને રૂા.૩ મળી રાકે નહિ. માટે જે લાઈબ્રેરીને આ પત્ર મળે તેઓ સમિતિને પોતાની મેળેજ પોતાનો ફાળો મોકલી આપે. એટલુંજ નહિ પણ પોતાના ગામમાંથી, મિત્રમંડળમાંથી તેમજ આજુબાજુનાં ગામડાંમાંથી અને પોતાની લાગવગ પહોંચતી હોય ત્યાંથી આ ફાળો માટે યોગ્ય રકમો ઉઘરાવી અગતે મોકલી આપે અને તેમ કરવા ળીજાઓને પણ ત્રેરે એવી તેમને આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ છે.

અરેતર એન્ડ્રુકેશન સોસાયટી, }
 આણંદ, તા. ૧૦-૫-૩૯ }

આશાલાલ નરસિંહલાલ પટેલ
 મંત્રી, ૨૧. મો. ન. અમીન રમારક ફંડ

અંત્યપરિચય

૪૭. નવી બાળપોથી, ભાગ પહેલો: પૃષ્ઠ ૨૦, અનેક ચિત્રો, (૪૮)
ભાગ બીજો: પૃષ્ઠ ૨૦, અનેક ચિત્રો, દરેકની કિંમત રૂ. ૦-૧-૬; બંનેના
લેખકો અને પ્રકાશકો-જીવજીવલ લ. પટેલ, મોણીસેરી ટ્રેડિંગ ટીઅર અને
જગજીવન ન. જોશી, યર્ડ ૪૫૨ ટ્રેડિંગ ટીઅર, શિક્ષકો, ધી ગુ. એ. વ. હાઇ
સ્કૂલ, રંગુન. બાળપોથીઓ એટલી બધી પ્રગટ થયે જાય છે કે એથી શિક્ષણ-
પદ્ધતિઓથી અગ્રાત એવાં માળાપો એમાંથી કંઈ સારી અને કંઈ નહિ, એવી
એવી મૂંઝવણમાં પડી જાય તો નવાઈ નહિ. અને આને પરિણામે કોઈ સારી
બાળપોથીને અન્યાય પણ થઈ બેસે. વાત એમ છે કે આપણે ત્યાં એક જ
પદ્ધતિથી બધે શિખવવામાં આવતું નથી. દરેક શાળાના સંચાલકો પોતાની
રીતે અને પોતાને અનુકૂળ આવે એ પદ્ધતિએ શિખવાડે છે. એટલે તે તે
શાળાઓએ પોતાને અનુકૂળ આવે એવાં પાઠ્યપુસ્તકો રચ્યાં પડે છે. આ 'નવી
બાળપોથી'ની રચના આ રીતે થઈ છે. એના લેખકોએ બાળકોની સાથે કામ
ક્યું છે અને બાળકોને શિખવતાં એમને જે અનુભવ થયો એ ઉપરથી આ
'નવી બાળપોથી' ભાગ ૧-૨ રચી પ્રગટ કર્યાં છે. એની સફળતા સ્થળ
તેમજ શિખવનાર ઉપર આધાર રાખે છે. પ્રસ્તાવનામાં જાહેર કર્યાં મુજબની
પદ્ધતિએ જે જે શાળાઓમાં શિખવવામાં આવતું હશે તેમને આ નવીન
બાળપોથી મદદકર્તા થઈ પડશે એમાં શંકા નથી. સો.

૪૮. The Eastern Africa Indian national Congress Presidential address by the Hon. A. B. Patel, B. A.,
LL.B., Barrister-at-Law; 31st December 1938, Nairobi:
શ્રીયુત એ. બી. પટેલ ચાંચાના રહીશ છે, મોઝાસામાં વડીલાત કરે છે,
કેન્યાની ધારાસભાના સભ્ય છે, પૂર્વ આફ્રિકાના દિંદી સમાજના અગ્રેસર
કાર્યકર્તા છે. નૈરોબીમાં વારાઝેલી 'ધી ઇસ્ટર્ન' આફ્રિકા ઇન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસ'ની
૧૫મી બેઠકમાં તેમણે પ્રમુખસ્થાનેથી આપેલું આ ભાષણ છે. રાષ્ટ્રવ્યાપ્તમાં
તેમણે દિંદીઓના પૂર્વ આફ્રિકાના વસવાટનો આખો ઇતિહાસ આપ્યો છે.
સાચું છે કે યુરોપિયનોને આફ્રિકા વિષે પૂરો ખ્યાલ પણ નહોતા, ત્યારના
દિંદીઓ ત્યાં જઈ વસેલા છે. ત્યાંના કિલિમાંગરો પર્વતની પશ્ચિમના એક
નાના પર્વતનું નામ 'મેરુ' છે. વારકો ડી ગામા જ્યારે ભારતની શોધમાં પૂર્વ
આફ્રિકાને કિનારે પહોંચ્યો ત્યારે કનો નામે એક ખલાસી તેને ભારતનો કિનારો

ખતાવવા તેની સાથે આવ્યો હતો. વિક્ટોરિયા ન્યાંઝા સરોવરને શોધી કાઢનાર કર્નલ સ્પેક (Speke) પોતાના The Sources of the Nile નામે પુસ્તકમાં જણાવે છે તે પ્રમાણે લે. વિલ્હેલ્મ તરફથી પ્રાચીન હિંદુ પુરાણોને આધારે નીલ નદી અને ચંદ્રગિરિ વિષે લખેલો લેખ અને 'અમર' સરોવરનો દોરેલો નકશો તેને જંગલમાં મળ્યો હતો. એ 'અમર' સરોવરનો આકાર ને મધ્ય આફ્રિકામાં તેનું સ્થાન વિક્ટોરિયા ન્યાંઝાને લગભગ મળતું આવે છે. આમ હિંદીઓનો વસવાટ ત્યાં પ્રાચીન કાળથી છે. ૧૮૭૫ પછી યુરોપનાં ગીધર્માં આફ્રિકા ઉપર તૂટી પડ્યાં. તેના દુકડા કરી તેમણે વહેંચી લીધો અને આર્થિક લૂંટ ચલાવી. હિંદીઓ જીવને જોખમે વનમાં જઈ વસવાટ કરે, સીદીઓને ઠંઠક સંસ્કૃત બનાવે જોડલે યુરોપિયનો એ પ્રદેશનો કળને લે! ઘણું કરીને ૧૯૦૪માં જર્મન સરકારે એક કમીશન મોકલીને તપાસ કરાવી કે પોતાના પૂર્વ આફ્રિકામાં (આજના ટાંગાનિકામાં) હિંદીઓને રહેવા દેવા ઇચ્છે છે કે નહિ. કમીશને તપાસ કરી નિર્ણય આવ્યો કે હિંદીઓ વિના એ પ્રદેશને કેળવી શકાશે નહિ. ત્યારથી ત્યાં હિંદીઓને સાડાં સ્થાન મળ્યું. આજે અંગ્રેજોનું ત્યાંના હિંદીઓ પ્રત્યે જે વર્તન છે, તેના કરતાં જર્મનોના હાથમાં તે પ્રદેશ હતો ત્યારે તેઓનું વર્તન સાડાં હવું એ મારો તત્ત્વચતુષ્ક છે. વળી તે પ્રદેશ જર્મનો પાછો માગે છે ને તેમના હાથમાં જાય તો હિંદુલોકના વહીવટમાં રેવું થાય એ કહી શકાય નહિ. પણ આજે અંગ્રેજોને હાથે તે કેન્યા, ઉગાન્ડા અને ટાંગાનિકા એ ત્રણે પ્રદેશોના હિંદીઓને અન્યાયો મળેજ નય છે અને એ અન્યાયોનું સચોટ વર્ણન પ્રમુખે પોતાના બાપજીમાં કર્યું છે. ત્યારે એ ત્રણે પ્રદેશોના હિંદીઓનો એ સ્પષ્ટ ધર્મ છે કે તેમણે એકસંપ થઈ, સેવાભાવે ત્યાંના મૂળ વતની સીદીઓને મેળવી લેઈ, અંગ્રેજ સત્તા સામે અહિંસક સંગ્રામ મચાવી પોતાના અને સીદીઓના હક લેવા. અને આજની યુરોપની સ્થિતિએ સાબિત કર્યું છે કે જળવાન શત્રુને દેખતાં, દાંતિયા કર્યા છતાંય જે પગ વચ્ચે પૂંછડી દળાવી પાછા હાલવું એ તે અંગ્રેજોનો જન્મસિદ્ધ સ્વભાવ છે.

૫૦. સુવાસચંદ્ર, 'શ્રીભોધ'નું ભેટપુસ્તક, ઇ. સ. ૧૯૩૯: સ્વ. ચરતચંદ્રની જંગાળી નવલકથા ઉપરથી અનુવાદક-શ્રીમતી ઉષાદેવી દલાલ; પ્રકાશક-ચંદ્રકાન્ત જીવનલાલ મહેતા, 'શ્રીભોધ' કાર્યાલય, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૩૧૬, બે જાણિ, કિંમત રૂ. ૨-૮-૦. જેન ઉષાદેવી જંગાળી છે, પણ એ કેટલાંક વર્ષોથી ગુજરાતમાં વસે છે જોડલે એમને ગુજરાતી બાપાનો સારો અભ્યાસ છે. જંગાળીમાંથી ગુજરાતીનો અનુવાદ આ એમનો પહેલો છે. પહેલો

પ્રયાસ છતાંયે અનુવાદ સારો છે, ગુજરાતી ભાષાનો અભ્યાસ સારો દેખાય છે. પુસ્તકનું મૂળ નામ 'વિપ્રદાસ' છે, પણ એન ઉપાદેવીને એમ.લામ્બુ' કે એ નામ ગુજરાતમાં ધ્રાહ્મણિયા જેવું લાગે છે, વિપ્રદાસ જેવા સાધુપુરુષનો સુવાસ આખાય પુસ્તકમાં મધ્યમે છે, એટલે પુસ્તકનું નામ 'સુવાસચંદ્ર' રાખ્યું છે. સરદ્રજાણુની નવલકથાઓ ઉત્તમ ક્રાંતીની હોય છે. એમની બધી નવલકથાઓમાં નરી સંસ્કારિતા તરી આવે છે. સુવાસચંદ્ર તેમજ તેની માતા ધર્મપ્રિય સનાતની છે. એનો ભાઈ દિવદાસ ધર્મને માનતો નથી, છતાં મોટાભાઈની આજ્ઞા એણે કોઈ દિવસ ઉપાધી નથી. સુવાસચંદ્રની પત્ની સતી આદર્શ ગૃહિણી છે, અને દિવદાસ ઉપર પુત્ર જેટલું વહાલ રાખે છે, દિવદાસ પણ એની ઉપર માતા જેટલો પ્રેમ રાખે છે; પોતાના સિદ્ધાન્ત વિરુદ્ધ કંઈ કરવાનું હોય છતાં સતી એને કહે તો એ તુરત કરે, એટલું એ ભાભીનું કહ્યું માને છે. સુવાસચંદ્રની માણી વંદના ધ્રાહ્મસમાજ છે, પણ સુવાસચંદ્રને ત્યાં થોડો વખત રહ્યા પછી એને સુવાસચંદ્ર ઉપર ભક્તિભાવ ઉપજે છે. સુવાસચંદ્રનું હૃદય નિર્મળ છે, એ સાધુપુરુષ છે, એટલે બધાને એની ઉપર ભક્તિભાવ ઉપજે છે. વંદના ધ્રાહ્મજનો વખત ત્યાં રહે છે, અને સુવાસચંદ્રની સેવા કરે છે. પછી સતી ગુજરી જાય છે, એટલે સુવાસચંદ્ર એક નાના પુત્રને મૂકી સદાને માટે જાત્રાએ જવાનો વિચાર કરે છે, અને ધરનો બોલો દિવદાસને સોંપે છે. દિવદાસને જીવન અટકાવું લાગે છે, અને એમ લાગે છે કે જીવનનાવ દસસેલતાં કોઈની જરૂર પડશે; તેથી વંદનાની સલામતા માગે છે, એટલે વંદના તુરત દોડી આવે છે અને ધરના કારભારને તેમજ સતીના પુત્રને પોતાનો કરી લે છે, બધી જવાબદારી પોતાને માથે લે છે. સુવાસચંદ્ર તેમજ તેની માતા કાયમને માટે જાત્રાએ જતાં વંદનાને આશીર્વાદ આપે છે અને કહે છે કે ધરનો કારભાર, નાનો બાળક તેમજ દેવસેવા તમે સોંપીને જઈએ છીએ, તે તું સાચવીશ એવી અમને ખાત્રી છે. વંદના ધ્રાહ્મસમાજ પિતાની-પુત્રી હતી એટલે સુસ્ત સનાતની કુટુંબમાં ન આવી શકે, પણ આ કુટુંબ પ્રત્યેના તેના ભક્તિભાવથી તે આવી રહે છે અને દિવદાસ માથે લગ્ન કરે છે, જાણી શરૂઆતમાં તો કોઈ એને અડકતું પણ નહિ. ધ્રાહ્મસમાજ નાતજાતને માનતા નથી, એટલે સનાતની લોકો એમનાથી દૂર રહે છે, પણ વંદના આ કુટુંબમાં લાગી ગઈ અને એ કુટુંબે એને રાજપુત્રીથી સ્વીકારી. પુસ્તકમાં સુવાસચંદ્ર અને વંદનાનાં પાત્રો મુખ્ય છે. પુસ્તક સારું છે, રાંચવા જેવું છે.

શાન્તા

૫૧. આપરો-કોડિયાનાં સાહસિક પરાક્રમે, 'એડા વર્તમાન'ની સને ૧૯૩૮ની ભેટ: લેખક-દેશવલાલ રજુએડદામ સાયલાકર; પ્રકાશક-સોમચંદ પાનાચંદ શેઠ, તંત્રી 'એડાવર્તમાન,' એડા; પૃષ્ઠ ૩૨૮, એ છબિઓ, કિંગ્મ ૩૧. ૨-૦-૦. આપરો અને કોડિયો એ જાને સોરઠ પ્રદેશના જહાદુર માણસો છે, પોતાની ધાકથી કેટલાયે જહારવટિયા, દરજારો અને સોરઠ પ્રદેશમાં ચોરી કરનારાઓને નમાવ્યા છે. વેશપક્ષો કરીને કેટલાય દરજારને હાથતાળી દેખે એમની ચીજો ઉપાડી જઈ એમને નમાવ્યા છે. કોઈ અભિમાન કરે કે તુરતજ આપરો અને કોડિયો વેશપક્ષો કરીને એતું અભિમાન ઉતારવા હાજરજ હોય. અને ખૂબી એ કે કોઈ પણ પ્રકારે હાથમાં આવેજ નહિ. ગમે એટલા માણસો પકડવા પાછળ પડે, પણ પકડાય નહિ. છેવટે નમતું આપે એટલે પોતાની મેળેજ દરજારમાં હાજર થાય. એવા એ હાડવીરો હતા. એ રીતે એમણે કેટલાંય ધનામો મેળવ્યાં હતાં. પણ આ પુસ્તકમાં દેવદેવીઓનાં નામ એટલાં જ્યાં આવે છે કે વાચકને યાદ રાખવાં મુશ્કેલ પડે. આપરો-કોડિયો પોતાને જળે કામ કરતા નથી, દેવદેવીઓ એમની સાથમાં રહે છે, એમને કાંઈ મંત્ર આપે છે, એને લીધે સાહસનું કામ કરી શકે છે; જાવા એમને ચપટી ભરી મંત્રીને રાખ આપે, અને એને લીધેજ ગમે ત્યાં વેશપક્ષો કરીને ફરી શકે. એવું એવું આ જગાનામાં મનાવું મુશ્કેલ છે. પોતાને કાંઈજળે સાહસ કરે તો તો માનવામાં આવે, પણ દેવીઓને જળે કામ કરે એ માનવું આજે મુશ્કેલ છે. પુસ્તકના છેવટના ભાગમાં આપરો કોડિયો પાવાગઢ વગેરે જગાએ ફરીને કામરૂદેશમાં જાય છે. એ ઉપરથી જણાય છે કે પાવાગઢ ઉપર આપરો ઝવેરીનો મહેલ છે તે દદાચ આ આપરોનો પણ હોય. એકંદરે આ પુસ્તક સૌને વાંચવું ગમે એવું છે.

શાન્તા

૫૨. દશ લાખનો દસ્તાવેજ: કર્તા-ડી. આર. મહેતા; પ્રકાશક-વર્ધમાન એન્ડ સન્સ, પાપધુની, મુંબઈ નં. ૩; પૃષ્ઠ ૧૭૩, કિંમત ૬ આના. સામાન્ય ડિટકિટવ વાર્તા છે. દશ લાખના દસ્તાવેજની ચોરી પછી તેની શોધ, એ તેનું વસ્તુ છે. દલામય રીતે વાર્તાના બેદબ્ધમોનો નિવેડો નથી આવતો. ડિટકિટવ વાર્તાઓ સ્વચ્છ લાણની અપેક્ષા તો જરૂર રાખે છે, તેની આ પુસ્તકમાં ખામી છે. ડિટકિટવ સાહિત્યની જરૂરિયાત પશ્ચિમના સંસર્ગમાં આવ્યા પછી આપણે જોઈ દરેલી છે. તેના આગમનથી આપણી સ્થિતિ સુધરવાને જાહેલે જોઈટી કચળી છે. જગતના ભારમાં વૃદ્ધિ કરતા આવા સાહિત્યનો પ્રચાર કરવાની કુસેવા કરતાં પ્રકાશકો અટકે તો જગત ઉપર ભારે ઉપકાર થાય.

કાન્તા

૫૩. ખેતીવાડી, આગસુધારણા સાહિત્યમાળા, મણકો ૧લોઃ લેખકો અને પ્રકાશકો-રૂપનારાયણ સુખનંદન દાનુમજો, ઓમ. ઓ., એલએલ. ખી., બાર-એટ-લો., અને વક્રીલ ભાષણભાષણ જેસીંગભાષણ પટેલ, ખી. એ., એલએલ. ખી., ગંત્રી, શ્રી. સપાજી સદકાર સેવક સંઘ, વડોદરા; પૃષ્ઠ ૭૨, કિંમત ૦-૪-૦. આ પુસ્તકમાં ખેતીવાડીને અંગે ઉપરિચિત થતા અનેક પ્રશ્નો લેખકોએ રજુ કર્યા છે. પુસ્તકના વાચન ઉપરથી લેખકો ખેડૂતોની સાથે ઠીક ઠીક અને ખેતીવાડી ખાતા સાથે નહિ જેવા જ પરિચયમાં આવ્યાનો ભાસ થાય છે. પૃષ્ઠ ૩ ઉપર લેખકોએ, જવાબદાર વ્યક્તિઓએ કપાસની જમીનમાં અનાજનું વાવેતર કરવાની સલાહ આપ્યા બદલ, દુઃખ વ્યક્ત કર્યું છે. ઓમની એવી માન્યતા છે કે જે જમીનને કપાસ માફક આવતો હોય તેને અનાજની ખેતી માફક ના પણ આવે. આ માન્યતા બૂલબરેલી હોવાનું કહેવું જસ થશે. પૃષ્ઠ ૧૦ ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે દોરના મૂતરમાં ફાસફરસનું તત્વ પ્રધાનપણે છે. રાસાયણિક પૃથક્કરણ (chemical analysis) પ્રમાણે દોરના મૂતરમાં ફાસફરસનું જૂજ, પણ નાઇટ્રોજનનું તત્વ પ્રધાનપણે છે. પૃષ્ઠ ૧૬ ઉપર કપાસીઆને વાવતા પહેલાં કાળી માટી અને ચૂનાની રાખોડીયા રખેજવાનું કારણ ખેડૂતને ખબર નહિ હોવાનું જણાવ્યું છે. કપાસીઆને વળગી રહેલા રૂના તાર ઓરણી વખતે કપાસીઆને છૂટા પડવા નહિ દેતા હોવાથી જ આ ક્રિયા કરવી પડે છે. સારા ખેડૂતોની ખ્યાન બદાર આ કારણ નથી ઓટલું કહેવું જસ થશે. પૃષ્ઠ ૨૧ ઉપર ઓરણીની અનેક રીતોમાંથી સર્વોત્તમ રીતની પસંદગી કરી તેમાં સુધારાવધારા કરવાનું શક્ય હોય તો ત્રેગ કરવાનું સચન છે. દરેક રીત પ્રસંગને અનુકૂળ હોય છે, જેમ કે બેજ ઉડો ગયો હોય ત્યારે હળથી વાવવું અને નજીક હોય ત્યારે તરફેણથી. આથી ઘણીખરી પ્રચલિત રીતો રહેવાની જ. ખી પ્રમાણસર પડે, તે સાથે જુદા જુદા પ્રસંગોએ જુદી જુદી રીતે ઉપયોગમાં લેઈ શકાય તેવા સંપૂર્ણ અને સૌંધા વાવણીઆના સંશોધન માટે લેખકોએ ભાર મૂક્યો હોત તો તે આવકારદાયક થઈ પડત. પૃષ્ઠ ૪૨ ઉપર ઓગરોની સુધારણા માટે સક્ષમ બેદ ઉપર લક્ષ નહિ ખેંચાવાનું લેખકો જે કહે છે, તે જાળતમાં સંપૂર્ણપણે સંમત થઈ શકાય તેમ નથી. ગાંધી-એલન કરજ, ઘઉં મસળવાનું ચક્ર (ગુજરાત નં. ૧), બોલ બેરીંગવાળાં પૈડાં અને દાણા ઊપજવાનો પંખો, એ આ સક્ષમ બેદ તરફ લક્ષ ગયાનું જ પરિણામ છે. પૃષ્ઠ ૪૬ ઉપર કપાસની વેણનાં મૂળ ખેતરમાં રહી જાય તો સુકારે લાથ પડે છે તેમ જણાવ્યું છે. આ માન્યતામાં

જલ્દી પૂર્ણ નથી. સાણસે કપાસનાં જિંડવામાં પડતી પંચરંગી ધ્રુવળનાં નાશ માટે શોધાયો છે. સાણસાના બીજા કેટલાક લાભ છે, પણ સુકારાની સાથે તેનો સંબંધ જોડવો એ અરથાને છે. ઉપરની જાણતો જેવી જાદ કરતાં પુસ્તકનું વાચન રસ-આપે છે. ખેતીના અનેક પ્રશ્નો દર્શાવતું આ પુસ્તક હોવાથી આમસુધારણાના ચોજકાએ વાંચવા જેવું છે. ખેતીના પ્રશ્નોને અંગે પુસ્તકમાં કોઈ કોઈ રચણે ઓછુંવતું મદદરૂપ અપાયું છે, પણ જ્યાં લેખિકા પોતે જ ખેતીકારો ના હોય ત્યાં આમ બનવું સ્વાભાવિક છે. પુસ્તકમાં ઉત્તમ ખાતરો, સારાં બી, પશુઓની ઓલાદ-સુધારણા, પશુધનનો વિકાસ, ખેતીનાં ઓખરો, નાનાં ખેતરોનું એકત્ર જોડાણ, પ્રકૃષ્ટ ખેતી અને ખેતીને લગતી પેદાશો, એમ આઠ પ્રશ્નો ઉપર ચર્ચા કરવામાં આવી છે. ખેતીના પાકોને રોગો, કાતરા, તીડ, છુંડ, શિયાળવાં, શાહુડીઓ, વાંદરા વગેરેથી ચતા ઉપદ્રવો માટેના ઉપાયો જોળવાનું સૂચન કરવાનું લેખિકાના ધ્યાન બહાર રહ્યું જણાય છે.

M. Ag.

પૃષ્ઠ. રાજકોટનો રણસંગ્રામ : પ્રકાશક-ગોહડ-મહોદ એન'સી, ધંધુકા ; પૃષ્ઠ ૧૬, કિંમત એક આનો. રાજકોટ રાજ્ય સામે પ્રગળે જે સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધ માંડચાં છે, તેનો આ નાનકડી ચોપડીમાં ચિતાર આપ્યો છે. આજ કાલ જોષ્ઠએ છીએ કે ત્યાંના કાકિરે પ્રગળ સાથે કરેલો કાલ તોડ્યો છે ને વળી ગાંધીજીને રાજકોટમાં જઈ ખેસવું પડ્યું છે. સંગ્રામના એ પ્રથમના ભાગનું આમાં ટૂંકું ચિત્ર આપ્યું છે. ભાષાની જૂલોનો પાર નથી. ચોપડી સાથેના પત્રમાં પ્રકાશક જણાવે છે : “તા. ક:- ‘રાજકોટનો રણસંગ્રામ’ હવે જ્યારે રાજકોટનો જ્વલંત વિજય થયો છે, ત્યારે અમારા આ પ્રકાશનની વધેલી નકલો આપના વાંચનારાઓને તદ્દન મફત આપવાનો નીરમાર કર્યો છે. આપના પેપરનું નામ જણાવી અમને ૧ પોસ્ટ કાર્ડ ફક્ત લખશે તેમને અમારા ખર્ચે આ પુસ્તીકા તદ્દન મફત મોકલવામાં આવશે. તેની આપના પેપરમાં જ્યાં રીવ્યુ હશે ત્યાં નોંધ સુકી કૃતાર્થ કરશેજી.” પણ હવે તો જણાય છે કે વિજય હજી વેગળો છે.

*

શ્રી કચ્છી ચુજરાતી હિંદુ યુનિયન, નાધરોળી - સને ૧૯૦૬થી સને ૧૯૩૭ સુધીનો ટૂંક હેવાલ

પ્રસંગકથા

બુદ્ધાનપુરમાં આન્તરપ્રાન્તીય પાટીદાર લગ્ન

ઉત્તર તરફથી ખસતા ખસતા પાટીદારો ગુજરાતમાં આવી વસ્યા. પછી અહીંથી કેટલાક વળી પૂર્વ તરફ બુદ્ધાનપુર તરફ અને કેટલાક દક્ષિણ તરફ નિઃશ્રમ રાજ્ય સુધી પહોંચ્યા. ગુજરાતના પાટીદારો સાથેનો એમનો સંબંધ તૂટી ગયો છે. બુદ્ધાનપુરના અને દક્ષિણના પાટીદારો વચ્ચે પણ સંબંધ રહ્યો નથી. જેમ ગુજરાતમાં તેમ તે પ્રાન્તોમાં પણ કેટલાક સુધારક પાટીદારો ઇચ્છતા થયા છે કે હવે લગ્નની પ્રાન્તિક સંકુચિતતા દૂર થાય તો ઇષ્ટ હેતુઓ સધાય. બુદ્ધાનપુરમાં ગદામહાતા કાર્યકર્તા ભાઈ રંગલાલ ખાવાજી અને દક્ષિણમાં આવેલા ચેવલાના પ્રતિષ્ઠિત નાગરિક ભાઈ બાલમુકુંદદાસ જગજીવનદાસ એ બે ભાઈઓએ એવો લગ્નસંબંધ જોડવા નિર્ણય કર્યો. ભાઈ રંગલાલને બેન સેવંતીબેન નામે કન્યા અને બાલમુકુંદદાસને મોતીચંદ નામે પુત્ર છે. એ વરકન્યા બંને યુવાન ઉગરનાં છે ને કેળવણી પામેલાં સંસ્કારી પણ છે. એ બેનાં લગ્ન બુદ્ધાનપુરમાં ગઈ વર્ષે જયને રોજ થયાં. આગ પ્રાન્તિક લગ્નસંબંધ જોડાયો એ ઇષ્ટ જ થયું છે. અને વળી તેમાં કોઈ પણ જાતની પૈસાની લેવડદેવડ થઈ નથી. આ આન્તરપ્રાન્તીય લગ્નવ્યવહારની પહેલ કરનાર એ બંને ભાઈઓને ધન્યવાદ ધટે છે.

વીરસદ-નારનો લગ્નસંબંધ

બેન ભક્તિબાના ભાઈ તે વીરસદના સદ્ગત હરિભાઈ ઝવેરભાઈ અમીનનાં પુત્રી બેન ઉષાબેનનાં લગ્ન નારના ભાઈ મણિભાઈ છોટાભાઈ પટેલ સાથે ગઈ તા. ૫:૫:૩૯ને રોજ નડિયાદ જિલ્લા સમિતિમાં થયાં. વર ભાઈ મણિભાઈ બેરિસ્ટર છે, તેમના પિતા ભાઈ છોટાભાઈ ઝંઝીઆર પાસેના પેંગા નામે ટાપુમાં રહી લવંગનો વેપાર કરે છે. ભાઈ મણિભાઈની ઉંમર આશરે ૨૫ વર્ષની છે. કન્યા બેન ઉષાબેનની ઉંમર ૧૯ વર્ષની છે. એમણે અગ્રિય આર ધોરણનો અભ્યાસ કર્યો છે. લગ્નદિવસે જ્યોરે દોઢ વાગ્યાની ગાડીમાં જન સાથે વર નડિયાદ આવેલા, સાંજે જન્મા પછી રાત્રે ૧૦ વાગ્યે લગ્નક્રિયા થયેલી. અને બીજે દિવસે સવારે ફાસ્ટમાં જન પાછી ફરેલી. લગ્નસંબંધે કંઈ પણ લેવડદેવડ થયેલી નહિ. આ સંબંધે આ રીતે ધન્યવાંદો પાત્ર ગણાય. એક નજરે જોનાર ભાઈ કહે છે કે: “વરની જનમાં આકે સ્ત્રીઓ અને ફાલતુ ગાણુસો સહિત ૪૦ માણુસો હતાં. કન્યાપક્ષમાં લગભગ ૬૦ માણુસો હશે. . . . દુઃખની વાત એ છે કે લગ્નક્રિયા અને બીજો વિધિ તેમજ લગ્નનું વાતાવરણ

સેવામંદિરને તેમજ દરજારૂઢી અને ભક્તિવદ્ધમી દેસાઈની દેખરેખ નીચે થાય તેને યોગ્ય નહોતું. સાદાઈ અને સરળતા નહોતી. તેમના જેવા સમાજના સેવકોને શોભે તેવું વાતાવરણ નહોતું!” પરગામ લગ્નક્રિયા થાય તોય આમ? ધર્મજમાં વૈદિક લગ્ન!

ચરોતર પ્રદેશ આર્યસમાજના ઉપપ્રમુખ ધર્મજના ભાઈ ડાહ્યાભાઈ જેઠાભાઈનાં પુત્રી જેન કુસુમબેનનાં લગ્ન તા. ૨૨:૪:’૩૯ને રોજ થયાં. તા. ૩૦:૪:’૩૯તું ‘આર્યપ્રકાશ’ જણાવે છે તેમ કન્યા તથા વર જનને યોગ્ય ઉમરનાં છે, એટલે કે વરની ઉમર ૨૦-૨૧ વર્ષની અને કન્યાની ઉમર ૧૬ વર્ષની છે. એક ભાઈ જણાવે છે કે “ધામધૂમ તથા એકંદર ખર્ચ સારો કરેલ છે. ખાસ માદાઈ જેવું કંઈ નહોતું. અત્યંત આર્યસમાજના પંડિતે આ લગ્નવિધિ કરાવ્યો હતો, તે સિવાયની જાધી રીતો છેક સામાન્ય હતી. જન જે દિવસ રહી હતી.” જીજી ગમે એવી કુરુદિઓ આપ્યા કરે, ગમે તેટલી સેવકદેવડ થાય, ગમે એટલો આંધળો ખર્ચ થાય, પણ લગ્નવિધિ વૈદિક થાય એટલે ગંગા નાહ્યા એમ આર્યસમાજ માનતો જણાય છે.

નરસંડામાં વૈદિક લગ્ન

‘આર્યપ્રકાશ’ના એ જ અંકમાં જણાવ્યું છે કે: “તા. ૨૫:૪:’૩૯ને રોજ નરસંડા ગામમાં શ્રીયુત પટેલ સોમાભાઈ મજભાઈને ત્યાં તેમની પુત્રીનાં વૈદિક વિધિથી લગ્ન કરવામાં આવ્યાં હતાં. વર તથા કન્યાની ઉમર કાયદા પ્રમાણે યોગ્ય હતી.” વરની ઉમર ૧૮ વર્ષની અને કન્યાની ઉમર ૧૫ વર્ષની, એટલે કાયદા પ્રમાણે તો યોગ્યજ; પછી આર્યસમાજની ભાવનાની દૃષ્ટિએ નાની હોય તોય દાન ગણતું હોય તો એ લગ્નક્રિયા કરાવવામાં આર્યસમાજને વાંધો શો? આર્યસમાજના નેતાઓ, તમારા ઉપર સગાજે બહુ બહુ સમાજ-સુધારાની-અરે કાન્તિની પણ—, અને એ પ્રકારે લોકમાં પ્રચંડ ભાવનાઓ રેડવાની આશાઓ રાખેલી, તેને જાહેરે તમેજ લોકસમાજના જેવા, હિંદુઓના અનેક સંપ્રદાયોના લોક જેવા જની જઓ છો એ બહુ દુઃખની કથા છે! સ્વામી દયાનંદ આજે આવે તો તમને જોઈને શું કહે એ વિચારશો? તમારે તો અગ્નિ જેવા પ્રચંડ થવું જોઈએ તેને જાહેરે કાયદા કરતાંયે ઠંડા થાઓ છો! “લગ્નગાળો”

તા. ૧૪:૫:’૩૯તા ‘આર્યપ્રકાશ’માંજ ‘લગ્નગાળો’ વિષે એક સુંદર લેખ આવ્યો છે, તેમાં જણાવ્યું છે કે “ફટલેક ઠેકાણે આર્યસમાજ ભાઈઓ વિદ્વાનોને બોલાવી વૈદિક વિધિ કરાવે છે. પણ કેવળ વિધિ કરાવવી એ લગ્ન

નથી એ સમજ ધણી જ થોડા લાખોને હોય છે. સાચા લગ્નમાં તો વર અને કન્યાની પસંદગીની જ જરૂર હોય છે, કારણ કે એ જાંતે જીવન પર્યાંતના મિત્રો બને છે... કન્યાવિક્રય અથવા વરવિક્રયને આ ઠેકાણે જરા પણ સ્થાન ન હોવું જોઈએ. જ્યાં કન્યાનો અથવા વરનો વિક્રય થતો હોય ત્યાં લગ્નનો વિધિ પૌરાણિક હોય તોપણ ખોટો છે અને વૈદિક હોય તોપણ ખોટો જ છે. વર અને વધૂ જો લગ્નનો ગર્ભ ન સગજી શકતાં હોય તો ત્યાં પણ ગમે તે વિધિ હોય છતાં પણ અસત્ય છે એમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી... મંત્ર પંડિત માત્ર ખોલી જાય અથવા તેના ઉપર વ્યાખ્યાન કરી જાય, પણ જો વરવધૂને એનો ગર્ભ અને જવાળદારી ન સગજી હોય તો લગ્નવિધિ ગિથ્યાત્વ ઉપર રચાયે છે એમ સમજવું જોઈએ. ... કેટલેક ઠેકાણે તો કન્યા ગિચારી... એક અક્ષર પણ લગ્નવિધિ થાય ત્યાં સુધી ઉચ્ચારી શકતી નથી, આગ છતાં કેટલાક પંડિતો ત્યાં વૈદિક વિધિ કરાવતા જોવામાં આવે છે. આવી વિધિ એ તો કેવળ મશ્કરી જ છે. જ્યાં રૂઢિનાં આવાં જોડકાંથી બંધનો હોય ત્યાં વૈદિક વિધિ નજ હોવો જોઈએ." આર્યસમાજના જ મુખપત્ર 'આર્યપ્રકાશ'માં છપાએલા લેખનાં ઉપરનાં વાક્યો—એકંદરે એ આખા લેખ—ઉપર આર્યસમાજના નેતાઓ અને એવો ગશ્કરીરૂપ લગ્નવિધિ કરાવનાર પંડિતો કૃપા કરીને ધ્યાન આપશે? આખરે વૃદ્ધ શિક્ષક ઉદઘોષ!

“આશુદે, તા. ૨૪, આશુદે તાલુકાના ઝોડના વતની અને દાક્ષમાં ચક્રદાસી ગુજરાતી સ્કૂલના હેડ માસ્ટર અને ખેડા જિલ્લા શિક્ષકસમાજના પ્રમુખ સોમાભાઈ પ્રભુદાસ જેઓની ઉંમર ૫૦ વર્ષની કહેવાય છે તેઓ ગઈ સાલ ખંભોળજ ગુજરાતી સ્કૂલના હેડ માસ્ટર હતા. તે વખતે સારસાના પા. ઇશ્વરભાઈની ૧૫ વરસની દીકરી સાથે પરણવા તૈયાર થયા હતા અને લગ્ન પણ તા. ૭:૫:૩૮ના રોજનું હતું. તે વખતે ખંભોળજના કેટલાક મુલાગોના પ્રયત્નથી ગુજરાત પાટીદાર મંડળના મંત્રી શ્રી. વેણીભાઈએ લગ્ન અટકાવવા મે. ડી. સેસન જજ શ્રી. બીસે સાહેબની કોર્ટમાં અરજી કરાવી તેઓ સાહેબે ગનાઈ હુકમ આપેલો અને લગ્ન બંધ રહેલું ને તે જાણાને એક મુતક સાથે પરણાવવામાં આવી હતી. પણ સોમાભાઈના લગ્નકોડ અધૂરા રહેલા અને તેથી તે પોતાના પ્રયત્નો કરવા લાગ્યા અને ખંભોળજના એક ભાઈ સોમાભાઈ જાણાભાઈની ૧૪ વર્ષની દીકરી સાથે તા. ૨૨મી ને અખાત્રીને લગ્ન કરી નાખ્યું છે” (‘કર્મભૂમિ,’ તા. ૨:૫:૩૯). જાણના હેડ માસ્ટર પોતાના ત્રિદાર્થીને અને શિક્ષકસમાજના પ્રમુખ શિક્ષકમિત્રોને આવું અધગ દૃષ્ટાન્ત ન આપે તો ખીજું આપે કાણ! સાંભળ્યું છે કે તેમને કન્યા દેનાર

ખંભોજનના ભાઈ સોગાલાઈનો તેમને ગોળે બહિષ્કાર કર્યો છે, ત્યારે શિક્ષક-સમાજ આતું વૃદ્ધ લગ્ન કરનાર પોતાના પ્રમુખનો બહિષ્કાર કરે એ તો એ કેળવણીકારોનો શુદ્ધ ધર્મ રહ્યો.

આણંદમાં નંદીલગ્ન-૧

આણંદ ભાઈ ત્રિકમભાઈ છત્રાભાઈ પટેલના પુત્ર ભાઈ અંગાલાલ આશરે ૨૮ વર્ષના છે. તેમનાં લગ્ન ચામણા થયેલાં, પણ તે બેન ક્ષયરોગને કારણે મંદવાડને ખાટલે પડ્યાં છે. ભાઈ અંગાલાલના નાના ભાઈનાં પત્ની પણ માંદાં સાગ્ન રહે છે. આથી પોતાને ખાત્રાપીવાની અડચણ રહે છે એમ જણાવી ભાઈ ત્રિકમભાઈએ પુત્ર અંગાલાલને, મહુધાના ભાઈ અંગાલાલ મોતીભાઈનાં પુત્રી સાથે વૈદ્યાળ સુ. જયને રોજ પરણાવ્યા. આમ શોક ઉપર કન્યા દેનારા મળે છે એજ ઓગતિનું લખંડર દુઃખ છે!

આણંદમાં નંદીલગ્ન-૨

આણંદના ભાઈ હરિભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ આશરે ૩૧ વર્ષના છે. તે ભાઈ પ્રથમ આંગા ગામે પરણેલા. તે બેન હપાત છે. તેમને પ્રગ્ન પણ ધામ છે, પણ તે પ્રગ્ન છત્રતી ન હોવાથી એ ભાઈ હરિભાઈ ગઈ વહિ ૧૧યને રોજ અલિંદ્રા (વસો) ગામે ફરી પરણ્યા છે. અને ત્યારે આવા લોકોને સર-કાર કાયદાને કડ્ડે સીધા ન કરે તો બીજું કરે પણ શું?

આણંદમાં બાળલગ્ન અટક્યું:

આણંદના મદ્દમ ભાઈ નાથાભાઈ બોધાભાઈનાં વિધવા પત્ની બેન સૂરજ-બેને પોતાના ૧૨ વર્ષની ઉમરના પુત્ર ભાઈ નારણભાઈનું લગ્ન વડોદરા તાલુકાના આસોજ ગામે કરવા નક્કી કરેલું. લગ્નસંબંધની માટલી પણ આવી ગયેલી અને લગ્નતિથિ ઘણું કરીને વૈદ્યાળ સુદી ૧૧યની હરેલી. પણ એ બાળલગ્ન થતું હોવાથી એ વિધવા બેનના એક સંબંધી ભાઈ ધનજીભાઈ ગંગજીભાઈ પટેલે આણંદ તાલુકાના ફર્ટ કંઠાસ મેજિસ્ટ્રેટની કચેરીમાં તે બાળલગ્ન અટકાવવા અરજ આપી. મેજિસ્ટ્રેટ બેન સૂરજબેન તથા તેમના બે સાથીઓ ઉપર નોટીસો કાઢી. અને પછી એ બાળલગ્ન નહિ કરવા મનાઈ હુકમ આપ્યો.

મિત્રાલમાં બે બાળલગ્ન અટક્યાં

“નડિયાદ તાલુકાના મિત્રાલ ગામના પા. હરિભાઈ મીઠાભાઈની દીકરી બેન ચાન્તા(ઉમર વર્ષ ૫)ની, માતર તાલુકાના જિટ્ટેના ગામે પા. બેચર-ભાઈ સોગાલાઈના આઠ વર્ષની ઉમરના દીકરા સાથે, નિવાહ નક્કી કરેલો. વળી મિત્રાલના ધુળાભાઈ સોગાલાઈની સાત વર્ષની દીકરી બેન કમળાનો

દેખાના પા. ઉમેદવાઈ ફકીરભાઈના ચૌદ વર્ષની ઉમરના બાઈ પુરુષોત્તમની
થે વિવાહ નક્કી કરેલો. આ જને લગ્નો સં. ૧૯૯૫નાં વૈશાખ સુદિ ૭ને
નિવારને રોજ કરેલાં. પણ તે લગ્ન જાળલગ્ન થતાં હોવાથી તે અટકાવવા
રજ થવાથી તે જને વિવાહના પક્ષકારને તા. ૧૪:૪:૩૯ના, જાળલગ્ન
કરવું તેવો મેનિફેસ્ટ હુકમ આપ્યો છે. આવી રીતે જાળલગ્ન અટકાવવાથી
મીઠાં જાળલગ્નો થવાનો સંભવ હતો તે બધું રહ્યું છે.” (‘શ્રીશક્તિ,’ તા.
૩:૪:૩૯). આ હકીકતો સ્પષ્ટ કરે છે કે જાળલગ્નનિષેધક કાયદો હજી
ધારે કડક કરવો જોઈએ છે. એ વિના જીન્ને ઉપાય નથી, ના નથી જ.

મળાતકારે લગ્ન કરાવતાં આવેલું પરિણામ

“આણુંદ, તા. ૧૨. પેટલાદ તાલુકાના જાંધણી ગામના પટેલ માધાભાઈએ
સોતાના કેળવાએલા ભત્રિજાનો વિવાહ મલાતજ ગામે ત્યાંના પાટીદારની યુવાન
ન્યા સાથે તેમના ભત્રિજાની મરજી વિરુદ્ધ કરેલો અને લગ્નનો દિવસ વૈશાખ
સુદિ ૭ને વાર બુધને નક્કી કરેલો. લગ્નના દિવસ અગાઉ વરરાજનો વરઘોડો
સીકળ્યો ને જન વરરાજની સાથે મલાતજ ગામે બુધવારને રોજ સાંજના
પહોંચી. જનનું સ્વાગત વગેરે પણ થયું. જન જગવા મંઠ. જમીને પાછી
આપ્યા પાદ વરરાજ પરણવા કન્યાને માંડવે ગયા ને ચોરીમાં બેઠા. પણ એ
પાદ વરરાજ એકાએક ચતમૂઠ થઈ ગયા ને જમીન ઉપર ઢળી પડ્યા. સ્થિતિ
ગંભીર બન્યાથી જને પક્ષના માણસો મહારાયા. તુરતજ વરરાજને આણુંદ
હોસ્પિટલમાં સોતોગત લેઈ જવામાં આવ્યા. ડોક્ટરે તપાસ્યા, પણ દર્દ કંઈ
ના જણાવું ને વરરાજ ગંભીર વધે બોલ્યા: ‘મારે નહોતું પરણવું અને
સા માટે પરણાવે છે?’ તુરતજ સીધા જાંધણી ગામે વરરાજને લેઈ જવામાં
આવ્યા ને જન પણ જાંધણી ગામે પાછી આવી. પીઠી ચઢેલાં વરકન્યાનાં
લગ્ન અધૂરાં રહ્યાં. હવે જને પક્ષકારો લગ્ન કરવા ના પાડે છે. આ જનાવથી
આસપાસના વિસ્તારમાં ભારે સગસનાટી ફેલાઈ છે” (‘યુજ્જરાત સમાચાર,’
તા. ૧૪:૫:૩૯). સંતાનનાં લગ્નમાં વડીલો ક્યાં સુધી ધાલમેલ કર્યા કરશે ?
અને કેળવાએલા યુવકો પણ છેવટની ઘડી સુધી સા માટે મૂગા રહ્યા કરતા હશે ?
વડોદરાનો રાજ્યાલિપેક

સોતાની પ્રગતે કંઈ પણ નક્કર વસ્તુ આપ્યા વિના દેશપરદેશમાં મફતની
આગર ખાટી ગએલા વડોદરાનરેશ શ્રીમંત સવાજીરાવ ગાયકવાડ ગયા અને
તેમને સ્થાને તેમના પૌત્ર શ્રીમંત પ્રતાપરાવ આવ્યા. તેમનો વિધિપુર:સર
રાજ્યાલિપેક ગયા માસમાં થયો. રોસની વગેરેમાં લાખોના ધુમાડા કરીને

એમણે પોતાની પ્રજાને આજ્ઞવા ઠીક પ્રયત્ન કર્યા, થોડાકને કાળજે રાખવા રૂપાળા દેખાતા ઇલકાઓ પણ આપ્યા. બાકી તો પિતામહની પેઠે એમણે પણ મીઠા શબ્દો વિના બીજી કશી નક્કર વસ્તુ એ પ્રસંગે પ્રજાને નથી જ આપી. બિલટાં એ પ્રજાનાયકોનાં અપમાન ચર્ચા: પ્રજામંડળના અગ્રેસર અને વડોદરા પ્રાન્તપંચાયતના અધ્યક્ષ શ્રી. મગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ તથા મહેસાણા પ્રાન્ત પ્રજામંડળના પ્રમુખ અને એ પ્રાન્તપંચાયતના અધ્યક્ષ શ્રી. છોટાભાઈ પુરુષોત્તમદાસ પટેલ ન્યાયમંદિરમાં બેસાડેલા રાજ્યદરબારમાં ગયેલા, તેમણે હમેશના પોતાના રિવાજ પ્રમાણે બાદીની સફેદ ટોપીઓ પહેરેલી, તેટલે જ કારણે તેમને ત્યાંથી પાછા ફરવા પડેલું, જોકે એ ટોપીઓ ન પહેરવી એવું અગાઉથી જાહેર કરવામાં આવેલું નહોતું. બિચારાં દેશી રાજ્યો!

આ તોફાનો શા માટે?

દેશને સ્વતંત્રતા અપાવવા ગાંધીજી ઝડો લેઈને નીકળ્યા છે, ત્યારે પરતંત્રતાની પૂજા કરવા દેશી રાજ્યોની કેટલીક ગુલામ પ્રજા તેમની ઉપર ધૂળ ઉડાડે છે ને દેશની સ્વતંત્રતાને પાછી ઢેલે જાય છે. વડોદરામાં પ્રજામંડળની પરિષદ સરદારશ્રી વલ્લભભાઈ પટેલને પ્રમુખપદે બેસાડી હતી, ત્યારે ત્યાંના મરાઠાઓએ તોફાન કર્યું. ત્યાર પછી રાજકોટમાં પ્રજાસ્વાતંત્ર્ય માટે જઈ બેઠેલા ગાંધીજી વિરુદ્ધ ત્યાંના બાપાતોએ અને મુસલમાનોએ તોફાન કર્યું અને એ સંતપુરુષ ઉપર ધૂળ ઉડાડી તેમને ગૂંગળાવી નાખ્યા. છેક અહુણા જ બાવનગર પ્રજા-પરિષદ સરદારશ્રી વલ્લભભાઈ પટેલને પ્રમુખપદે બેસાડી, તે પ્રસંગે ત્યાંની એક મરિજદમાં સંતાઈ રહેલા અનેક મુસલમાનો હથિયાર સાથે નીકળી આવી સ્વાગત સરઘસ ઉપર તૂટી પડ્યા અને અનેકને ધાવણ કર્યા. કેટલાક બાઈઓ તો એ હુમલાને પરિણામે અવસાન પામ્યા. પ્રખર કેળવણીકાર શ્રી. નાનાભાઈને પણ ધાવણ કર્યા. સરદાર સહજમાં ગમી ગયા. આ સૌ તોફાનો તો જાણીએ જો અજ્ઞાન પ્રજાજનોએ કર્યા, પણ કલકત્તામાં બેસાડેલી મહાસભા મહાસંમિતિમાં, શ્રી. સુભાષચાણુનું ધાયું ના થયું, તેમને મહાસભાને પ્રમુખપદેથી રાજીનામું આપવું પડ્યું, ત્યારે બંગાળી મહાસભાવાદીઓએ તોફાન કર્યું અને નવા વસાવેલા પ્રમુખ શ્રી. રાજેન્દ્રચાણુનાં કપડાં પણ ફાડી નાખ્યાં! ત્યારે સ્વાતંત્ર્ય લેવા નીકળેલા મહાસભાવાદીઓનાં આ તોફાન શા માટે? હજી સ્વાતંત્ર્ય આવ્યું તો છે નહિ તે પહેલાં સત્તા માટે આટલાં તોફાનાં મહાત્માજી સાચું જ કહે છે કે મહાસભામાં સડો સર્વવ્યાપક જની ગયો છે, તે ન નીકળે ત્યાં સુધી સ્વાતંત્ર્ય દૂર, અતિ દૂર!

મહાસભા અને કેન્યા

આ અંકમાં પૃષ્ઠ ૩૭૧ ઉપર પૂર્વ આફ્રિકાની કોંગ્રેસના પ્રમુખના ભાષણનો પરિચય આપ્યો છે. એ સંસ્થાનમાં હિંદીઓને થતા અન્યાય હવે જગજગેર થઈ ગયા છે. એ વિષે આપણી મહાસભા સમક્ષ પોતાની પૂરી સ્થિતિ જાહેર કરવા મોઝાસાના શ્રી. જે. બી. પંડ્યા અહીં આવ્યા છે. તેમના પ્રયાસથી ક્ષત્રતામાં ભરાયેલી મહાસભાની મહાસમિતિએ આ પ્રમાણે ઠરાવ કર્યો છે : “કેન્યાની ઉંચાણમાં આવેલી જમીનો ગોરાઓને માટે અલગ રાખવા વિષેનો જે ગાદશાહી હુકમ નીકળેલો છે તેની આ મહાસમિતિ ભારે ચિંતાપૂર્વક નોંધ લે છે. એ હુકમ સ્થિતિ સરકારના વસાહત ખાતાના મંત્રીએ અને હિંદુસ્તાન સરકારે કરેલી સર્વ જાહેરાતોના ને બંનેએ આપેલાં સર્વ આશ્વાસનોના ભંગરૂપ છે, અને હિંદુસ્તાનને અપમાનરૂપ છે. મહાસમિતિ પોતાનો એવો અભિપ્રાય પણ વ્યક્ત કરે છે કે હિંદુસ્તાન સરકાર કેન્યામાં વસતા હિંદીઓ પ્રત્યેનું તેનું કર્તવ્ય ચૂકી છે. મહાસમિતિનો એવો પણ અભિપ્રાય છે કે કેન્યાની પરિસ્થિતિનો ઉદ્ધાર હિંદુસ્તાન સરકારના કશા પ્રયત્નથી આવવાનો નથી, અને તેથી મહાસમિતિ આ બાબતમાં આવશ્યક પગલાં લેવા કાર્યવાહક સમિતિને વિનંતિ કરે છે” (‘દરિજનબધુ,’ તા. ૭:૫:૩૯).

દક્ષિણ આફ્રિકાની સ્થિતિ

મહાસમિતિએ દક્ષિણ આફ્રિકા સંબંધે પણ આવો ઠરાવ કર્યો જોઈતો હતો. ત્યાંની સરકાર હિંદીઓને ગોરાઓથી જુદા અંતેવાસમાં ધકેલી દેવા પ્રયત્ન કરે છે. આક્રંટના ઘેરાને પ્રસંગે હિંદી સિપાહીઓએ ઝોસામણ પીને ગોરાઓને ભાત ખવરાવ્યો તેનું પરિણામ હિંદી પરાધીનતાની શરૂઆત! મહા-વિગ્રહમાં હિંદી અગ્રેજ સરકારને સહાયતા આપી તેનું પરિણામ રોલેટ એક્ટ! પણ એ જ મહાવિગ્રહમાં દક્ષિણ આફ્રિકાએ શી સહાયતા આપેલી? એ વિગ્રહમાં દક્ષિણ આફ્રિકાના ૭૨૭૧ સૈનિકો મરાયા અને ૧૧૬૪૯ ધવાયા, ત્યારે ૩૬૦૦૦ હિંદી સૈનિકો મરાયા અને ૬૨૦૦૦ ધવાયા (The Waverly Encyclopedia, પુસ્તક ૩, પૃષ્ઠ ૧૮) અને તેનું પરિણામ આજે હિંદીઓને અંતેવાસ! બરેજ દેશ એકે વારે સ્વતંત્ર નહિ થાય ત્યાં સુધી આ બધું અવદશાનો નિકાલ નથી આવવાનો.

હિંદમાં જ હિંદીઓને અન્યાય

એ અંતેવાસની ચર્ચા ચાલતી હતી ત્યારે ત્યાંની ધારાસભાના એક ગોરા સભ્યે કહેલું કે આ અંતેવાસ અને અસ્પૃશ્યતા તો હિંદીઓ હિંદમાંથી જ

વિદ્યાલય સમાચાર

વિદ્યાલયમાં રજાઓ પડી ગઈ છે. બે વિદ્યાર્થીનીઓ સિવાય બાકીની બધી વિદ્યાર્થીનીઓ પોતપોતાને ઘેર આવી ગઈ છે. વિદ્યાલય તા. ૧૨મી જુને બંધ રહેશે.

છાત્રાલયના લવાજમ તરીકે દર સત્રે રૂ. ૫૦ લેવાતા હતા, તેમાં શાળાની ફીનો સમાવેશ આજ સુધી થતો હતો. હવે પછી નવા વર્ષથી લવાજમના સત્ર દીઠ રૂ. ૫૦, ઉપરાંત શાળાની જુદી ફી છાત્રાઓ પાસેથી લેવાનું ઠરાવાયું છે. રજાઓમાં બે છાત્રાઓ ઘેર ન જતાં છાત્રાલયમાં રહેવા ઇચ્છતી હોય, તેમની પાસેથી તે ગૃહલ માસિક રૂ. ૧૦ લેવાનું નક્કી કર્યું છે.

છાત્રાલયમાં પોતાની કન્યાને દાખલ કરવા ઇચ્છનારે પ્રાર્થનાપત્ર મંગાવી લેઈને તા. ૩૧મી મે સુધીમાં અહીં મળી જાય તે રીતે ભરીને મોકલી આપવું.

વિદ્યાલયમાં સંગીત, ચિત્ર, ગણિત અને સામાન્ય વિજ્ઞાન મેટ્રિક સુધીનું, ગુજરાતી ભાષા દ્વારા, શિખવી શકે એવી શિક્ષિકાની જરૂર છે. ઉમેદવારે પોતાની લાયકાત ને પોતે કયા વિષયો શિખવી શકશે તે જણાવતી અરજી વિદ્યાલયના આચાર્યને વેળાસર કરવી.

વિદ્યુત કન્યાકેળવણી મંડળ,
નડીઆદ, તા. ૧૦:૫:૩૯

શરદ્દેવેન મજમુન્દાર,
રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ,
મંત્રીઓ

૧૯૮૬

અવધાન

પાટીદાર

વર્ષ ૧૭

અંક ૯

જમણવાર

એવાત તો ખરી કે દિન પર દિન નકામા ખર્ચો વધતા જાય છે. આપણે એક તરફથી બમ પાટીએ છીએ કે ધધોદોળખાર નથી, બૂખે મરીએ છીએ, અને બીજી તરફથી આપણા વરઘોડા અને જમણવારના ખર્ચામાં બેઢક વધારો કરતા જઈએ છીએ. આપણે મોટીથી કહેતા જઈએ છીએ કે એ ખર્ચ ખોટા છે; તે દૂર કરવાનો બીજાને બાધ કરતા જઈએ છીએ; અને જ્યારે આપણે ત્યાં કંઈ પ્રકરણ આવે છે ત્યારે આપણે એવી એક એવા ભથ્થો દાખલો આપીએ છીએ કે તેની નકારી અસર શહેરમાંથી વીસ વરસ સુધી દૂર થતી નથી. આવા કિસ્સામાં જે લાખો રૂપિયા દર વર્ષે ખર્ચાય છે, તેનો એક દશાંશ પણ નો કોઈ દેશોપયોગી કામમાં અપાતો હોય, તો કેટલો કાયદો ચાલે? અરે, એક રાતાંશ પણ નાતવરો કરનાર કે વરઘોડો કદિનાર નો નાતના જ કુટુંબમાં આપતા હોય અને તે ચારા કામમાં વપરાતો હોય, તો થોડા વર્ષમાં આપણી સમગ્રી નાતોની જુદી જ અવસ્થા થઈ જાય. પણ એવો બદોબસ કોણ કરી શકે? જુદા કે નવા પધાય લોકમાં એ કરવાની ઇચ્છા કે શક્તિ જરા પણ જણાતી નથી.

('નવલક્ષ્યાવલિ,' પૃ. ૪૪૨)

નવલક્ષમ

અન્યા: નરસિદ્ધલાલ મુખરજીલાલ પટેલ,

‘પાટીદાર’મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં જે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ

છુટક નકલના પ્રણ આના

સમાવેશ

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
પાટીદાર કામ	ભાષ વિદ્વલભાષ ઈશ્વરભાષ પટેલ	૩૮૫
શારદા કાવદાની લિખ્યો	” પ્રભુદાસ બાલુભાષ પટવારી	૩૮૭
ત્યાગમૂર્તિ કે કંગાલમૂર્તિ?	” સોમાભાષ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ	૩૯૩
અધુરું જીવનગાન	” જદિનારાયણ એમ. પંડ્યા	૩૯૬
હાલની બે બાજુ	” ઈશ્વર પેટલીકર	૪૦૦
પાટીદાર પ્રથમ ઐશ્વર્યમેટ		
વરકન્યાનો લગ્નવિધિ	” આચાર્યભાષ નરસિંહભાષ પટેલ	૪૦૭
દેવીશી	” દિનકર સોમાભાષ પટેલ	૪૧૧
અસ્પૃશ્યતાના તાણાવાણા	” મોદનભાષ ઉ. પટેલ	૪૧૪
અરોતર પ્રદેશનો ઇતિહાસ	તંત્રી: ‘અરોતર’	૫૧૮
‘અરોતર’ શબ્દનું મૂળ	ભાષ પુરુષોત્તમ જી. શાહ	૪૧૯
પત્ર	” પ્રભુદાસ લીખાભાષ રાય	૪૨૨
સ્વ. મોતીભાષ ન. અમીન સમારક ફૂંડ મંત્રી, સ્વ. મો. ન. અમીન સમારક ફૂંડ		૪૨૪
વસોમાં મુધારક લગ્ન વિરુદ્ધ કરાવો		૪૨૪
પ્રસંગકથા	‘પાટીદાર’ મંદિર	૪૨૫

કોઈકનો હીલ્યા પાડવાની વૃત્તિએ જાકરોલથી કોઈ ભાષએ ‘એક અનુભવી’ને ‘મે પોતાનું’ નામકામ મારી જળવે મારે પણ આપ્યા વિના ‘મહેમાનગીરી’ નામે લેખ લખી મોકલ્યો છે. એવાએ જળવું જોઈએ કે સમાજની ભટ્ટતા સામે જેણે લડવું હોય તેણે પોતાને નામે લેવો છંપાવવાની મર્દાનગી કેળવવી જોઈએ. નનામા લેખ ‘પાટીદાર’માં નથી જ છપાતા.

‘જાણલગ્ન’ નામે અપૂર્ણ લેખ લખી મોકલનાર ભાદરજીના ભાષ ગણિભાષએ અને એમના જેવાએ સમજવું ઘટે કે ‘પાટીદાર’માં અપૂર્ણ લેખ લેવા અનુકૂળ નથી થતા.

લેખકોને: કોઈ કોઈ નવા લેખક પોતાના લેખમાં ભાષાની વરણાગી કરવા સંસ્કૃત શબ્દનો આવડે એટલો ઉપયોગ કરે છે. એમણે સમજવું ઘટે કે ‘પાટીદાર’ મોટે ભાગે ગામડાંમાં વંચાય છે, અને તેથી ભાષા અને તેટલી સરળ અને શુદ્ધ વાપરવી ઘટે.

આણંદ અરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાષ મધુરભાષ પટેલે છાપ્યું અને જીજ્ઞા નરસિંહભાષ પટેલે આણંદમાં પ્રકટ કર્યું, તા. ૨૫:૬:૪૦.

પાટીદાર

उत्तिष्ठत जामत प्राप्य वरान्नवोधत ।

क्षुरस्य घारा निशिता दुर्त्यया दुर्गन्धस्तत् कवयो वदन्ति ॥

સં. ૧૯૮૬
વર્ષ ૧૭

આશુદ

અપાઠ
અંક ૯

પાટીદાર કોમ

પાટીદાર કોમ હવે જગશે કે? ત્યારે બીજી જાતિઓ પ્રગતિપથે અડપભેર કુચ કરી રહી છે, ત્યારે આપણી જાતિ હજુ અનેક કુરિવાજોની ખાઈમાં પડી રહી છે. આ વાંસમાં સદી છે; તે પણ ચારેક વર્ષમાં ખલાસ થશે, અને હવે પિકમની એકવાંસમાં સદી સર થશે. આપણે છેલ્લાં આઠીસ વર્ષમાં કેટલી પ્રગતિ કરી છે, તે વિશે દરેકે વિચાર કરવો જરૂરી છે. અલગત, આપણી જાતિએ પોતાના સામાજિક ગિવાજોમાં અમુક અંશે પ્રગતિ સાધી છે, પણ મોડું તો માનવું છે કે બીજી જાતિઓની યાંત્રી પ્રગતિના પ્રમાણમાં આપણી સામાજિક પ્રગતિ અલ્પ ગણાય.

આપણી જાતિ બહુવામાં આગળ વધી છે, અને તે માટે કેટલાક ભાઈઓ વિલાપત' સુધી પણ જઈ આવ્યા છે. તે ઉપરાંત વેપારવણજમાં પણ ચુનરાતીઓ અને તેમાંય પાટીદારો આગળ પડ્યા છે. રાજદ્વારી ક્ષેત્રમાં વીર વિદુલભાઈ તથા સરદાર વલ્લભભાઈ જેવી વ્યક્તિઓએ પાટીદાર કોમને ઉજાળી છે અને સાત વે આરતવર્ષમાં આપણી કોમનો કંકો વગાડ્યો છે. આમ જીવનનાં જુદાં જુદાં ક્ષેત્રોમાં આપણી કોમ બીજી કોમોની સરખામણીમાં કાંઈ બીજાં એમ નથી.

પણ અન્ય ક્ષેત્રોમાં આપણે આટલી કસાએ પહોંચ્યા છીએ, ત્યારે સામાજિક ક્ષેત્રમાં હજુ પણ નોંધતી પ્રગતિ કોમ સાધી શક્યા નથી? આપણે સર્વે જાણીએ છીએ કે સમાજ એક વ્યક્તિથી નહિ, પરંતુ અનેક વ્યક્તિઓથી બંધાયો છે. માટે સમાજમાં બધાં માણસોની સામાજિક રીત ને એકસરખી ન હોય તો તે સમાજની અવનતિ થાય છે. જે સમાજમાં

દરેક જણ પોતાની ઇચ્છા મુજબનું વર્તન ચલાવે છે, તે સમાજનું અસ્તિત્વ ભયમાં આવી પડે છે.

આપણી કેમનું સામાજિક ગંધારણ આપણા જાપદાદાઓએ અમુક હેતુથી બાંધેલું હતું. તેમનું જીવન આપણા કરતાં કંઈક જુદા જ પ્રકારનું હતું, એ આપણે સર્વેએ એકમતે કબૂલ કરવું પડ્યું. તો પછી આપણા જાપદાદાઓનું સામાજિક ગંધારણ આજે પણ અક્ષરશઃ સત્ય છે, એમ ધારીને તેને પૂરેપૂરી રીતે પકડી ગળવાનું કંઈ કારણ ખરું કે? ખરી રીતે જોતાં આપણા પૂર્વજોએ બાંધેલા સામાજિક ગંધારણનો મૂળ અર્થ તો આપણે ક્યારનાય વીસરી ગયા છીએ, આપણે તો ફક્ત 'સાપ ગયા અને લીસોંટા રહ્યા' તે મુજબનું સામાજિક ગિલાનું. અક્ષરશઃ પાલન કરીએ છીએ. આટલી સરળ વસ્તુ દરેક માણસે સમજવા છતાં સડી ગયેલી ચીજને ફેંકી દેતાં કેમ વાર લાગે છે? તેનું ફક્ત એક જ કારણ હું તો જોઈ શકું છું અને તે એ જ કે આપણા સમાજમાં હજી પ્રાચીન મતના જે ધરડાઓ છે, તેઓ ખરે જ ઉમરમાં મોટા થયાથી હવે જૂના થઈ ગયા છે. ખરી રીતે મોટી ઉમરના માણસો નાની ઉમરના માણસો કરતાં વધારે ધીર, ગંભીર અને ડાહ્યા હોવાં જોઈએ. તેઓએ આજુગાજુની પરિસ્થિતિનો વિચાર કરીને નાનાઓને માર્ગદર્શક બનવું જોઈએ. પણ ખરી વાત એ છે, કે પાટીદાર કેમના ધરડાઓ હવે ખરે જ જૂના થઈ ગયા છે, તેથી તેઓને પોતાના જૂના ગિલાનો છોડવાનું અને નવા વિચારો ગ્રહણ કરવાનું મન થતું નથી. તેમને એક જ ધરડામાં ધસડાવાનું ગમે છે. તેઓ ફક્ત એ જ માને છે કે જૂનું એટલું સોનું, અને નવું એટલું નવ દિવસનું ચાંદરણું. આ સિવાય બીજી કોઈ દલીલ આપણા ધરડાઓ પાસે નથી. માટે જ અમો નવા જુવાનિયાઓ જૂના ધરડાઓને હાઠલ કરીએ છીએ, કે તમારા સામાજિક ગિલાને અત્યારના વાતાવરણને બધી જ રીતે બંધ બેસતા અને ઉત્તમ છે, એ જાણત તમારે પુરવાર કરી આપવી જોઈએ. જો તમો તેમ ન કરી શકો તો પછી તમારે અમોને અમારે માર્ગે ચાલતાં દુખલ ન કરવી જોઈએ.

આપણી જાતિમાં જૂના તથા નવાનો સુમેળ સાધવા માટે ખરે પક્ષોએ એકમેકની સાથે બળી જવું જોઈએ અને ખરે પક્ષનાં માણસો સાથે વાર્તાલાપ વિચારોની સ્વતંત્રપણે આપ લે કરવી જોઈએ. ખરે પક્ષોએ પોતાની દિલ્લા રજુ કરવી જોઈએ અને છુદ્ધિપૂર્વક તેના ઉપર વિચાર કરવો જોઈએ. જો આમ કરવું હોય તો આજના સુધારક માનસ ધરોવતા દરેક માણસે પોતાના જ ગામમાં વસતાં જૂના વિચાર ધરાવતાં માણસો સાથે સમાગમ

સાધવો જોઈએ. કોઈ કહેશે કે આ વસ્તુ લગભગ અશક્ય છે. એમ પણ કહેનારા કોઈ નીકળી આવે ખરા કે વળી, મિયાં ને મહાદેવનો મેળ ક્યાંથી ખાશે? પણ જ્યાં સુધી આ જાગૃતમાં આપણે કોઈ જ ક્યું નથી ત્યાં સુધી એવી બીક રાખવી નકારી છે. હું તો માનું છું કે દરેક પોતાના કુટુંબથી જ આ જાગૃતની શરૂઆત કરવી જોઈએ. જો આવા પ્રયત્નો ચાલુ અને જતે પક્ષે એકમેકની દલીલો સમજે, તો આપણે તેમાંથી નવા સામાજિક વિચારોને જન્મ આપી શકીએ અને તે મુજબ આપણું નવું સામાજિક બંધારણ ઘડી શકીએ. આ નવા સામાજિક બંધારણમાં જૂના તથા નવા વચ્ચેનું ધર્મજ્ઞ રહેશે નહિ અને પરિણામે આપણે સર્વે નવી દુનિયામાં નવો સંસાર વસાવીને સુખશાંતિથી રહી શકીશું.

(કરગસદ) હાલ કંપાલા

ચિદ્દેસભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ

શારદા કાયદાની ઊણપો

પહેલી એપ્રિલે શારદા એક્ટ દ્વારા વર્ષની કારકિર્દી સમાપ્ત કરે છે.

સમાજના ક્રિય માટે આવા કાયદાની આવશ્યકતા વિષે દરેક ચર્ચાને સ્થાન નથી. જાણકારની પ્રથા રૂઢી વ્યક્તિઓને જ નહિ, પરંતુ સમગ્ર જનસમાજને પણ ખૂબ દાનિકારક નીવડેલ છે. શ્રી. રાજકુમારી અમૃતકુંવરે એક જગ્યાએ દીક કહ્યું છે કે જાણકાર આપણા રાષ્ટ્રજીવનને ભરખી રહ્યું છે. કુમળી વયની માતાઓમાં અને જાણકારના સરજીપ્રમાણના ગજનનાક આંકડાઓ જોતાં કમકમાટી ઉપજે તેમ છે. જાણકારની મૂર્તિ મંત્ર પાદગીરી સમી હૃદયે જાળવિધવાએ આપણી સમક્ષ આંધુ સરતી ઊભી છે. સમાજની ગંભીર દુર્દશા જોતાં જાણકારપ્રતિનિધક કાયદો ધણો મોડો ધડાયો છે તેમ કહ્યા વગર ચાંલે તેમ નથી.

કાયદાની શરૂઆતમાં : સને ૧૯૩૦માં જ્યારે આ કાયદો બહાર પડવાનો હતો, ત્યારે તેની શરૂઆત પહેલાંના છ માસમાં તે લોકોએ 'કાયદાના ભયથી એટલી જાણ અસંપૂર્ણ જાણકારો કરી નાખેલાં. અગ્નિની ભમૂકતી જવાળાના વેગથી લગ્નનો વાયુ દેશમાં એમરે ફૂંકાઈ રહ્યો હતો. જંગાળના 'લીંગટી' પત્રે તા. ૧:૪:૩૦ના અંકમાં આ હકીકતનું ખ્યાન આપતાં જણાવેલ કે "ધોડિયામાં હીંચતા વરરાજ પૂરી ન જન્મેલી કન્યાને વરી જતા હતા; ધાવણ ચૂસતાં પણ ન આવડતું હોય તેવી કન્યાને લગ્નમંડપમાં પતિદેવની

અર્ધાંગના જનાવવામાં આવતી હતી અને અમને ખાતરી છે કે પહેલી એપ્રિલે, જ્યારે શારદા એક્ટનો અમલ થવાનો હતો ત્યારે, હિંદલરમાં કોઈક જ બાળક અપરિણીત રહી ગયું હશે.”

આ મંગળ પર્વમાં તવંગર અને ગરીમ, નિરક્ષર અને સંસ્કારી સૌએ વધારાશક્તિ લાગ લગવ્યો હતો.

બાળલગ્નનો પ્રશ્ન આજે ધણીને કદાચ ગૌણ જણાતો હશે. ધણીને એમ થતું હશે કે દવે આવાં લગ્નો ઘટતાં ગયાં છે; પરંતુ વસ્તુતઃ તેમ નથી. સમાજના અમુક ભાગને બાદ કરતાં ચાલુ સ્થિતિમાં ખાસ ફેરફાર થવાનું જણાતું નથી. ગામડાંઓમાં તો હજુ ઉધાડે છોગ બાળલગ્નો થયાં કરે છે અને મોટાં શહેરોમાં પણ ખાનગી ચૂપડીથી અસંખ્ય બાળલગ્નો થયાં કરે છે. કાવદાનું પાલન થવાને બદલે ઉલ્લંઘન વધારે થાય છે.

કાવદાની અસર: બાળલગ્નની જડમૂળ ધાલી બેઠેલી અમાનુષી પ્રથા સામે સૌથી પ્રથમ વ્યવસ્થિત સામનો કરવાનો વશ શ્રી. હરવિલાસ સારકાને ધટે છે. બાળલગ્ન પ્રતિબંધક કાવદો જ્યારે બીલરૂપે મુકાયો હતો, ત્યારે ધણો કડક અને અસરકારક હતો; પરંતુ ક્રિટિયુરત વર્ગે તેનાં વિરોધમાં સખત પ્રચાર કર્યાથી કાવદાને નરમ જનાવવામાં આવ્યો. આથી ખોલતો મુખ્ય હેતુ માર્યો ગયો, સારાં તરત્તો ઊઠી ગયાં અને પરિણામમાં નિરંકુશ ધારો રચાયો. આ વસ્તુ દશ વર્ષને અનુભવે સિદ્ધ કરી આપી છે. કાવદામાં ધણી મૂળભૂત ખામીઓ જણાઈ આવી છે અને છટકાારીમાંથી પસાર થઈ જવાનું કાર્ય તદ્દન સહેલું બની ગયું છે. આ ઉપરાંત કાવદાનો અમલ કરનાર મેનિસ્ટ્રેટોનું ઢીલાપણું પણ કાવદાને નિર્ણયક જનવા દેવાને માટે કંઈક અંશે જવાબદાર છે.

આ ધારો બાળલગ્નનિષેધક કાવદાના નામથી ઝોળખાય છે; પરંતુ વ્યવહારમાં તેણે એક પ્રચારરૂપ પત્રિકાથી વિશેષ લાગ લગવ્યો નથી. પ્રચારથી જેટલી અસર થાય છે તેટલી અસર આ કાવદાથી થઈ છે.

મંગળાચરણથી મુરકેલી : નાટક મંગળાચરણથી જ મુરકેલીભર્યું છે. બાળલગ્ન કરનાર સામે કોઈએ મેનિસ્ટ્રેટને ત્યાં ફરિયાદ નોંધાવવાનો હોય છે એટલું જ નહિ, પરંતુ સામા પક્ષવાળાઓ ઉપર કોર્ટના સમન્સ નીકળી શકે તે પહેલાં તેણે કોર્ટમાં પ્રાર્થમિક કેસ સાબિત કરવાનો હોય છે. વળી ફરિયાદી પાસે સમન્સ કાઢતા પહેલાં યોગ્ય રકમની જામીનગીરી માગવામાં આવે છે. જોકે ૧૯૩૬ પછી કાવદામાં એટલો સુધારો થયો છે કે મેનિસ્ટ્રેટને યોગ્ય લાગે તો ભેજિત કારણો દર્શાવીને જ જામીનગીરી લેઈ શકાય. ધર્મ કરવા જતાં, ધાડ

પડે તેમ જાળલગ્નનો વિરોધ કરનારને ફરિયાદ કરવા જતાં સમસ્ત નાતજાતનો ઉમ સામનો આંખવો પડે તે તો કીક, પરંતુ કાયદામાં પણ તેનો માર્ગ કાંદાનો જોઈ ધણાખરા હતાશ યદ્ય જ્ય તે સ્વાભાવિક છે.

સૌથી પહેલી મુશ્કેલી : સૌથી પ્રથમ મુશ્કેલી સગીરની જન્મતારીખ સાબિત કરવામાં પડે છે. હજુ ધણાંખરાં ગામડાંમાં તેથી દેશી રાજ્યોમાં જન્મની ખરાબર તોંધ રહેતી નથી. તેમાંય સગીર બહારગામથી લગ્ન કરવો આવે ત્યારે તો તેની જન્મતિથિ મેળવવી એ મહાભારત કાર્ય થઈ પડે છે.

જાળલગ્ન થઈ ગયાં હોય છતાં તે પૂરવાર કરવાનું કાર્ય પણ બહુ કઠિન છે. વળી લગ્ન પૂરવાર થયે કોણ શિક્ષાપાત્ર જાને તે પણ સમસ્યા રૂપ છે. કાયદાની પાંચમી કલમમાં જાળલગ્નમાં અમભાગ લેનાર, ગોર-પ્લાઠ્ઠણ વગેરે માટે સગ્નનો પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવેલ છે અને છઠ્ઠી કલમમાં સગીરનાં માતાપિતા અથવા વાલીને માટે સગ્ન દર્શાવેલી છે. આ બે જુદી જુદી કલમોને કારણે જો તહોમતદારો સામે એક કલમને બદલે બીજી કલમનો ઉપયોગ થઈ જાય છે તો કાયદાની સદ્ગત જારીકાઈમાં યુનેગારો છૂટી જાય છે. હવે તો ધણાં માતાપિતા એવાં હોશિયાર થઈ ગયાં છે કે જાળલગ્નના વિધિ વખતે ડાળદેખાવ કરવા પૂરતાં ગેરહાજર રહી કોર્ટમાં પોતાની અધ્યાનતા અને ગેરહાજરીનો ખ્યાલ મૂકી સહેલાઈથી છૂટી જાય છે.

લગ્ન થયા પછી સગ્ન : હાંમાં સુધી જાળલગ્ન થતાં હોય તો તેને અગાઉથી અટકાવવાની સત્તા મેજિસ્ટ્રેટને ન હતી. મેજિસ્ટ્રેટ લગ્ન થયા બાદ સગ્ન કરી શકતા, પરંતુ તેથી થંએલ લગ્નના કાયદેસરપણાને કાંઈ હરકત નહતી નહિ. આથી સગીરનાં માતાપિતાઓએ અને વાલીઓએ ખચકાયા વગર લગ્ન કર્યું રાખ્યાં છે. જો ફરિયાદી મહાસુધીજતે ફરિયાદ સાબિત કરી શકે તો યુનેગારોને થોડો દંડ કરવામાં આવે છે. ધણા કિસ્સાઓમાં સગીરનાં સગાં જાળલગ્ન કરતી વખતે ભવિષ્યમાં કેસ કે દંડ થવાની વસ્તુસ્થિતિ લક્ષ્યમાં રાખી સામા પક્ષવાળા પાસેથી દંડના પૈસા અનામત લેવાની વ્યવસ્થા કરી રાખે છે. કલમમાં એક માસની કેદની સગ્ન વિષે પ્રતિષ્ઠા છે, પરંતુ હજુ સુધી કોઈ કેસમાં યુનેગારોને જેલમાં મોકલવાનું સાંભળ્યું નથી.

લગ્ન અટકાવવાની સત્તા : સને ૧૯૩૯થી જાળલગ્ન અટકાવવાની સત્તા મેજિસ્ટ્રેટને અપાઈ છે, પરંતુ આ વસ્તુ ખ્યાનપૂર્વક જોવામાં આવે તો આ સત્તા નહિ જોવી જ છે તેમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે. કાયદામાં એવો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે કે જાળલગ્નની અટકાવત કરવા મેજિસ્ટ્રેટ મનાઈ દુકમ

કાઠી શકશે, પરંતુ મનાઈ હુકમ કાઢતા પહેલાં સામા પક્ષવાળાને ચોગ્ય નોટીસ આપી શા માટે મનાઈ હુકમ ન કાઢવો તેનો ખુલાસો કોર્ટ સાંભળવો આવશ્યક છે. આમ કરવાથી મનાઈ હુકમનો નવો સુધારો નિરર્થક બની જાય છે. જ્યારે ધારાસભામાં આ સુધારો સીલેક્ટ કમિટીમાં મોકલેલો, તે વખતે ડૉ. દેશમુખ, શ્રી. શ્રીપ્રકાશ, શ્રી. દાસ અને શ્રી. માડગીલ જેવા નેતાઓએ મૌન સેવેલું એ આશ્ચર્યજનક છે. શ્રી. અસફઅલીએ પ્રચંડ વિરોધ કરી જુદી મિનિટ ઓફ ડિમેન્ડ લખી જણાવેલું કે “મારા અભિપ્રાયમાં કોર્ટને એકતરફી મનાઈ હુકમ કાઢવાની સત્તા આપવા સિવાય છૂટકો નથી.”

એક દષ્ટાન્તઃ આ સુધારાને શો અનુભવ પ્રાપ્ત થયો છે તે આપણે જોઈએ: પહેલાં મેજિસ્ટ્રેટ એવી નોટીસ કાઢે છે કે તમે બાળલગ્ન કરનાર છો અને તે અટકાવવા શા માટે કોર્ટ મનાઈ હુકમ નુ આપવો તેનાં કારણો દર્શાવવા કોર્ટમાં અમુક મુક્તે હાજર થવું. એવો કચો મૂર્ખ હોય કે તેને આવી સરસ અજમેયેલી મળે, છતાં તે સુમાવે. નિયત મુક્તે હાજર થવાને બદલે તે પહેલાં, ઝડપથી લગ્ન કરી નાખવામાં આવે છે અને આથી મનાઈ હુકમ આપવાનો અવકાશ જ રહેતો નથી. લગ્ન કેઈ બદલ જે રૂંડ થવાનો છે તે થશે. વળી ધણાં માખાપોને અને વાલીઓને આવો મનાઈ હુકમ મળે છે. ત્યારે તેઓ સગીરાને ખીજી અનુકૂળ જગ્યાએ મોકલી આપે છે અગર તો ખીજીઓ પાસે લગ્ન કરાવરાવી પોતે અજ્ઞાનતાનો અને ગેરહાજરીનો સફળ ખત્યાવ આગળ ધરે છે અને કાયદાના શુભ હેતુનો ચરેચોક ભંગ કરી છૂટથી મહાલતા ફરતા રહે છે. એક કેસમાં તાજેતરમાં જ આવો બનાવ બન્યો હતો. પાંચ વર્ષની એક સગીર બાળાનાં લગ્ન અટકાવવા અરજી થયેલી. મેજિસ્ટ્રેટ રૂબરૂ જાને પક્ષના વકીલો સાથે હાજર થયેલા અને વકીલોની તકરારી દલીલો સાંભળી મેજિસ્ટ્રેટ મનાઈનો હુકમ લખતા હતા, તે પછે સગીર છોકરીની વાલી માતા કોર્ટમાંથી ચુપકાથી છુર્ગતર કરી ગઈ અને મનાઈ હુકમ બજે તે પહેલાં તો લગ્ન લેવાઈ ગયાનું જાહેર થયું.

નિરર્થક ચીંથરું: ઉપરની બીનાઓથી આપણે સ્પષ્ટ સમજી શકીએ કે હાલનો કાયદો નિરર્થક અને એક ચીંથરા સમાન છે. દશ વર્ષના અમલ દરમિયાન આપણને ખાતરી થઈ છે કે રૂઢિગત બાળલગ્નની પ્રથાનો અંત લાવવા માટે હાલનો કાયદો તદ્દન નિર્બળ હોઈ વધારે કડક, અપ્રકારક અને વ્યાપક ધારો જેમ બને તેમ જલદી બનાવવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

ફરિયાદી જ્યારે સગીરના હિત માટે અથવા તો સમાજસુધારાને કારણે

કોર્ટમાં કેસ કરે તે વખતે તેની પાસેથી જમીન માગવા એ વસ્તુ ઘૃણાળનક છે. ખરી રીતે ફરિયાદી કેસ ખરોખર રીતે સાબિત કરે તો સાગા પક્ષ પાસેથી ફરિયાદીને કોર્ટ યોગ્ય ખર્ચ આપવાનો હુકમ કરવો જોઈએ.

પહેલો સુધારો : જન્મ તારીખ લાવવાનું કાર્ય બહુ મુશ્કેલીભર્યું છે. સરકાર તરફથી જન્મનોંધ ખરોખર રખાવવા માટે સરસ પ્રયત્ન થવો જોઈએ અને તેનું કડક પાલન કરાવવાની નીતિ અખત્યાર કરવી જોઈએ. લગ્ન કરતા પહેલાં પંદર દિવસની નોટીસ આપવાનું અને લગ્ન થતાં પેંત લગ્નના રમણ, સમય અને પક્ષકારો વગેરે અંગે પૂરી માહિતી આપતું રજિસ્ટ્રેશન કરાવવા પ્રયત્ન થવો જોઈએ. આ વસ્તુ ધણું અગિય લગ્નોના માર્ગમાં અંતરાયરૂપ નીવડશે તે ચોક્કસ છે.

જેલની સજાઓ થવી જોઈએ : ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે હાલના જાળલગ્નનિષેધક કાયદામાં બે જુદી જુદી પખી અને ૬ઠ્ઠી કલમો છે તે કાઢી નાખી, તેની જગ્યાએ એક વ્યાપક કલમ ગોઠવી જાળલગ્નમાં સીધી રીતે યા આડકતરી રીતે હરકોઇ ભાગ લેજવનારને યોગ્ય નશિયત મળે તેવું કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. મેનિસ્ટ્રેટોએ પણ જાળલગ્ન માટે દંડથી સંતોષ ન માનતાં યોગ્ય કિસ્સાઓમાં જેલની પણ સજા કરવી જોઈએ. એથ થવાથી સમાજમાં તેની ધણી સારી અસર પડવાનો સંભવ છે. સરકારે પણ તાંજાના મેનિસ્ટ્રેટોને સૂચના પાઠવવી જોઈએ કે તેમણે આ કાયદાનો ભંગ કરનારોઓ સામે સખત હાથે કામ લેવું.

પોલીસ અમલદારને સત્તા : મનાઇ હુકમ આપવા માટે મેનિસ્ટ્રેટોને સ્પષ્ટ સત્તા આપવી જોઈએ એટલું જ નહિ, પરંતુ ખાસ સંજોગોમાં પોલીસ અમલદારને પણ સત્તા આપવામાં આવે એ ઈષ્ટ છે. ધણી વાર રવિવારે કે રજાને દિવસે અધ્યાનક જાળલગ્નો ગોઠવવામાં આવે છે, તે વખતે મેનિસ્ટ્રેટ પાસેથી હુકમ મેળવવાનું કામ લગભગ અશક્ય જાની જાય છે. આવે પ્રસંગે પોલીસ અમલદારને કોર્ટ ખૂલતાં સુધી લગ્ન અટકાવવાની વાજબી સત્તા આપવી જોઈએ. આના નવાળમાં કદાચ એવી દલીલ આવવાનો સંભવ છે કે પોલીસને આવી સત્તાઓ આપવાથી સમાજના આંતરિક વ્યવહારની અને વ્યવસ્થાની સુલેહશાન્તિમાં ખલેલ પડશે. સમાજના સમગ્ર દિલની દૃષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવે તો આ દલીલ વજૂદ વગરની જણાઇ આવશે. જાળલગ્નના જૂના અનિષ્ટને દૂર કરવા અને કુમળી વયની બાળાને કે બાળકને લગ્નની વેદીમાં હોમાતાં અટકાવવા માટે પોલીસને સહેજ સત્તા મળે તેથી સુલેહ-

શાન્તિનો શો ભંગ થાય તે સમજી શકાય તેમ નથી.

સૌથી ગંભીર પ્રશ્ન : બાળલગ્નમાં સૌથી ગંભીર પ્રશ્ન તો લગ્નના પરિણામ અંગેનો છે. હિંદુ કાયદામાં લગ્ન પવિત્ર અને ધાર્મિક સંસ્કાર હોય પરંતુનારાઓની ઉમરને કે સંમતિને જરા પણ અવકાશ નથી. લગ્ન થવાથી થોડો દંડ થાય, પરંતુ લગ્ન કાયદેસરનાં જ ગણાય છે એટલું જ નહિ, પરંતુ લગ્ન કરનાર વરરાગ્ન સગીર બાળાને તેના પિતા પાસેથી પણ કાયદેસર રીતે કબજો લેઈ જવા હકદાર અને છે. બાળલગ્નમાં સહન કરવાનું મુખ્યત્વે સ્ત્રીને જ ફાળે રહેલું છે; કારણ કે તેને પરણાવી એટલે તેણે તો ગમે તે બોગે આપું છવન પરિણીતા તરીકે રહેવાનું જ. પતિદેવને ફાલે તેટલી પત્નીઓ લાવવાની છૂટ છે.

લગ્ન ફેડક કરવાની જોગવાઈ : હવેનો સમય આ વસ્તુ નિભાવી શકે તેમ નથી. એક પોતો મત એવો છે કે બાળલગ્નપ્રતિબંધક કાયદાની વિરુદ્ધમાં જે લગ્ન કરવામાં આવે તેને કાયદાએ રદ બાતલ ગણવું. પરંતુ હાલના સંજોગોને વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ જોઈએ તો આ ઉકેલ યોગ્ય નથી. ઊલટું તેમાં સ્ત્રીની જ સ્થિતિ કફોડી થવાનો સંભવ રહે છે. પુરુષ સ્ત્રીને પોતાને ફાલે ત્યાં સુધી રાખે અને ન ફાલે તે દિવસે રોડ મારી તગડી મૂકે. જે લગ્નગેરકાયદેસર હોય તો સ્ત્રી ન માગી શકે ભરણપોષણ કે ન માગી શકે મિલકત કે સંતાનો ઉપર કાંઈ હક્ક. આ કઠિન સમસ્યાનો યોગ્ય ઉકેલ લાવી શકાય તે પહેલાં હાલના મુસ્લિમ કાયદામાં આ બાબત જે વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે તે કામચલાઉ સમય માટે અનુસરવા જેવી છે. સગીર બાળાનું લગ્ન જે તેની સંમતિ વિના કરવામાં આવ્યું હોય તો તે સગીર પુખ્ત વયે પહોંચે અને તેને પોતાના હક્ક વિષે ખ્યાલ આવે ત્યારે તે સમયે તે સગીર સદરહુ લગ્ન ફેડક કરી શકે છે. અનુકૂળ ફેરફાર સાથે આવી કંઈક વ્યવસ્થા આપણા કાયદામાં થવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

શારદા એકંટની આ ખામીઓ તાત્કાલિક સુધારણા માગે છે. તેમ ક્યાં વિના બાળલગ્નો અટકાવવાનું લઘીરથ કાર્પ પાર પડે તેમ નથી. બાળલગ્નથી પરિણુમતાં અનિષ્ટોનો અને ઘોર અન્યાયોનો અંત લાવ્યા વગર સમાજ હવે લાંબુ ટકી શકવાનો નથી અને પ્રગતિના શારીરિક અને માનસિક વિકાસને માટે બાળલગ્નોનો તાત્કાલિક અંત લાવ્યા વગર હવે છૂટકો નથી.

શારદા એકંટની ઊણપો અને તેમાં કરવા જોઈતા યોગ્ય સુધારાઓ વિષે આપણે જોઈએ. પરંતુ આ ઊણપોનો અંત ન આવે ત્યાં સુધી જ્યાં જ્યાં

બાળકોના યતાં હોય ત્યાં ત્યાં તે અટકાવવા એક રસ્તો છે. જ્યારે સગીર છોકરીનું કે છોકરાનું લગ્ન થતું હોય ત્યારે તે અટકાવવા હાઇ કોર્ટમાં અગર જિલ્લાની મુખ્ય અદાલતમાં વાલીપણના કાયદા હેઠળ ગમે તે વ્યક્તિ સગીરના હિતમાં મનાઇ હુકમ મેળવી શકે. વળી તે કાયદાના આશ્રય હેઠળ સગીરને કોર્ટમાં રજૂ કરાવી શકાય અને જ્યાં સગીરનું હિત જોખામમાં હોય ત્યાં તેના અયોગ્ય વાલી પાસેથી સગીરનો કબજો લેઈ જીજી યોગ્ય વ્યક્તિને અગર સંસ્થાને સુપ્રત કરવામાં આવે. આ પદ્ધતિ ખર્ચાળ છે, પરંતુ અસરકારક છે. જોકે ગામડાંમાંથી જિલ્લાની મુખ્ય અદાલતમાં જઈ આવે કેસ દાખલ કરવો તે નાનીસુની વાત નથી, પરંતુ જ્યાં જ્યાં જની શકે ત્યાં ત્યાં આ કાયદાનો આશ્રય લેવાવો જોઈએ.

(‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૧:૬:૪૦) પ્રભુદાસ બાલુભાઈ પટવારી
ખી. એ., એલએલ. ખી.

ત્યાગભૂતિ કે કંગાલભૂતિ?

સમાજ સુધારણાનો સળગતો પ્રશ્ન યુવાનોના હૃદયને હચમચાવી મૂકે છે. સુધારણાની દિશામાં જગત ફૂટે ને ભૂસકે આગેકદમ ઠરી રહ્યું છે. સામાજિક, રાજકીય અને નૈતિક સુધારણા અસ્તિત્વમાં આવતી માલમ પડે છે. કુંભકર્ણની નિદ્રાને ચૂંકેલી એક વાર યુવાન સફાનો જાગ્રત થાય છે. અરિયર મગજમાં એક વાર સ્થિરતા ધારણ કરે છે. ‘હું સુધારક થાઉં તો?’ એ પ્રશ્ન યુવાનના હૃદયને હચમચાવી મૂકે છે. ભાવિના ભણકારા એના કાનમાં અથડાય છે, તેને નહિ ગણકારતાં એ એ દિશામાં આગેકદમ ભરે છે. પાછી નજર ફેરવી પોતે શું કયું એ નિહાળે છે અને આત્મસંતોષ અનુભવતો-આગે ને આગે દૂર કયે જાય છે. છતાં વિધવાઓનો પ્રશ્ન જોઈએ તે પ્રમાણમાં ઉકેલાએલો નથી. વિધવાઓનો પ્રશ્ન ઉકેલ માગે છે.

ગાંધીજીએ ભલે વિધવા બેનોને ‘ત્યાગભૂતિ’ કહી, પરંતુ હું તો વિધવા બેનોને ‘કંગાલભૂતિ’ જ કહી શકું. આ શબ્દ વાપરી હું વિધવા બેનોનું અપમાન નથી કરતો એમ નક્કી સમજાવું. હિંદુ વિધવાઓની અવસ્થા એટલી હદે પહોંચી છે કે એને માટે ‘કંગાલભૂતિ’ શબ્દનો જ સ્વીકાર કરવો રહ્યો. જનસમાજ એ શબ્દ સ્વીકારે યા ન સ્વીકારે છતાં હું તો એનો સ્વીકાર કરી લેઉં છું.

લાહવે લેવાને ખાતર જ માગ્યો પૈતાનાં વહાલસોયાં બાળકોને નાની ઉમરમાં અજાત દશામાં દીંગલા દીંગલી પેટે ભેડી દે છે અને એ તો સર્વને વિદિત છે કે આમાંથી જ બાળવિધવા અને બાળવિધુરોની ઉત્પત્તિ થાય છે. બાળવિધુરો ફરી લગ્ન કરી શકે છે એટલે તેમને માટેનો તો પ્રશ્ન રહેલો જ નથી. પણ બાળવિધવાઓના લગ્નનો વિચાર આવતાં કુળવાનોને કુલીનતા ડંખે છે. બાળવિધુરો લગ્ન કરે તો તો બાળવિધવાઓ પણ લગ્ન કરી શકે, એવો કોઈ ઉકેલ આવ્યો હોત તો ઠીક; પણ કહેવાતા કુલીનો બાળવિધવાઓને પુનર્લગ્ન કરતાં પાછી વાળે છે અને તેથી ખાનદાનીના ખર્ચપરમાં હમરો બાળવિધવાઓને હોમાવું પડે છે. આવી બાળવિધવાઓની સંખ્યા કાંઈ નાની સૂચી નથી.

ત્યાગ શું છે, તેની નાનાં બાળકોને ખજર હોય ખરી? હિંદુ સમાજમાં કેટલીય બાળવિધવાઓને પગલે વૈધવ્ય પાળવું પડે છે! તેમને કાળાં વસ્ત્રો સજ્જતી, તેમનો સુડો, ચાંદો અને ચોટલો નષ્ટ કરી, સાચી તો ન જ કહેવાય તેવી નકલી સાધુડોનો સ્વાંગ સજ્જતી તેમને ફરજિયાત વિધવાજીવન જીવવાની ફરજ પાડવામાં આવે છે. હું નથી ધારતો કે આ નવયુગનાં કોઈ નરનારી આ બાબતોથી અનબુ હોય, તો આવાં આંખમાં આંખમાં કર્ચે કેમ ચાલશે ભક્ષા!

અને આપણે આવી જ બાળવિધવાઓને ત્યાગમૂર્તિ કહેવી? શું ત્યાગ ફરજિયાત હોઈ શકે ખરો? ત્યાગ તો સ્વેચ્છાએ જ સ્વીકારાએલ હોઈ શકે. તે ફરજિયાત લાદી ન શકાય. તેને 'ત્યાગમૂર્તિ'નું જીવન જીવવાની ફરજ પાડવી એ પાપ છે. સાચો ત્યાગ તો અંતરના ઊંડાણમાંથી જ ઉદ્ભવે. અંતરાત્માએ પ્રેરાઈને ત્યાગ કરતી વિધવાઓ સિવાય અન્યને 'ત્યાગમૂર્તિ' કેમ કહેવાય?

વનિતા વિધવા થાય એટલે વિપત્તિનાં વાદળ તેના ઉપર ઘેરાવા માંડે છે. તે શું કરે છે? ક્યાં ફરે છે? શું ખાય છે? એ સર્વ આગતોંતરક સમાજ જાનસૂચી કરે છે. એક વર્ષ સુધી તો એને ધરના ઓરડાની ચાર દિવાલોમાં ગોંધાઈ રહેવાનું હોય છે. કોઈની સાથે વાત કરવાની પણ તેને સખ્ત મનાઈ કરવામાં આવે છે. વિધવાથી ન હસાય, ન ફરસાય, ન તો હાસ્ય વેરાય, ન તો સાડું સાર્વિક ભોજન લેવાય. જાણે વિધવાને જીવન જીવવાનો હક્ક નથી. ગાંધીજીએ ઠીક કહ્યું છે કે 'બ્રહ્માએ એને ધડોને હાથ ધોઈ નાખ્યા છે!' શ્રી. પરીઆરે વિધવા બેનને કહ્યું છે: 'બેન, તું તો જગતની દાસી છે!'

સાચે જ બે વિધવા બેનોને જગતની દાસી બનાવી હોત તો તો એને શુભ

હસ્તે જગતનો ઉદ્ધાર થયો હોત, એ નિઃશંક છે. દુર્ભાગ્યની વાત તો એ છે કે આપણે તેને ધરતી દાસી-નોકરડીથી પણ હજારી ગનાવી છે. સૂર્યદેવ પહેલાંથી તે સૂર્યાસ્ત પછી મોડી રાત્રી સુધી ઘરકાગણું સખત વૈતરું તેણે કરવાનું હોય છે. આ બેનને એટલો બધો અમુલ્ય હોય છે કે આમાંથી તે બહાર આવી શકતી નથી. બદલામાં ઉપકાર પર અપકાર, જશને જલ્દે મહેણાંનાં જુલિયાં તેના માથા ઉપર હોય છેજ. આપણે બેનોને એટલી સરસ સ્વચ્છતાની કેળવણી નથી આપી કે આજીવિકા માટે તે ધનોપાર્જન કરી શકે. પોતાના પગ ઉપર લેલા રહેવાનો એનો માર્ગ બંધ પડ્યો, એટલે લાખબોળામને પનારે બિચારી વિધવાને પકડું પડે છે, અમર તો અનાચાર આચરવો પડે છે.

‘બલે પુરુષો કરતા કદી અહીં સ્વચ્છંદથી,

પણ નારીને રાવા વિના નહિ કર્મમાં બીજું કંઈ.’ (ગોવર્ધનરામ)

સાચેજ આપણા હિંદુ સમાજમાં ઉપર મૂકેલા શબ્દો અક્ષરે અક્ષર સત્ય છે. પુરુષો પાંચ પાંચ વાર લગ્ન કરી શકે, એક ઉપર બીજી લાવે, તેમાં કોઈને એમ નથી લાગતું કે એ બંબિચારવૃત્તિ છે! સાઠ વર્ષના ડોસાએ સાત વર્ષની કન્યા સાથે લગ્ન કરવું એ શું પાપ નથી? પુરુષો ગમે તેટલી વાર ગમે તેટલી નાની ઉમરની કન્યા સાથે લગ્ન કરે, છતાં જે બાળવિધવાનું જીવન નીરસ, શુષ્ક છે, તેનાથી કદાચ એક વાર પણ પુનર્લગ્ન ન થઈ શકે એ ક્યાંતો ન્યાય? દૂષા અત્યાચારો, અનાચારો, બાળહત્યાઓ સમાજ આંખ આડા કાન કરી મહન કરી લે; છતાં જહોરમાં પુનર્લગ્ન કરી સાચું પવિત્ર લગ્ન જીવન વિધવા બેનો નઃજીવી શકે, એમ કહેનારા એા કુળવાનો, કુલીનશાહોનો તમારો શોકો રાખવો હવે છોડી દો. ..

એા હિંદુ સમાજ, ચેત ચેત; બાલકાલી ચિતામાં બરમીભૂત યતાં યતાંય, હિંદુ સમાજ, હવે રહું સહું જમ્યાવી લે.

અવિધા (રાજપીપળા સ્ટેટ)

સોમાસાઈ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ

બાળાઓનાં મનાતા ‘વૈધવ્ય’નો જન્યાવ કરવો એજ અનર્થ છે. પણ ન્યારે પુરુષે સુદ્ધાં વિધુર રહેવાની આવશ્યકતા છે એવા કથનમાત્રથી આવી બાળાઓને વિધવા રાખવાનુંજ પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે ત્યારે તો તેમ કરનાર અનર્થમાં ઉદ્ધતાઈ અથવા ધોર અજ્ઞાન ઉમેરે છે.

(‘ત્યાગમૂર્તિ’ અને બીજા લેખો,’ પૃષ્ઠ ૯)

ગાંધીજી

અધુરું જીવનગાન

પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર પ્રેમીઓને પાગલ બનાવે છે. અમૃતસમાં શીતળ ચંદ્રકિરણો ચાક્યાં તપ્યાં માંનવઉરોના તાપ દરી લેઈ તેમને શીતળ બનાવે છે, જતાં તે શીતળ કિરણો વિરહી ઉરોમાં આગ સળગાવે છે, ચંદ્રનો શીતળતાનો ગુણ અહીં જીલટો જ બને છે.

પ્રભા અને પ્રભાકરના લગ્નની આજે પ્રથમ પ્રણયરાત્રિ હતી. જાગે સંસ્કારી, સુશિક્ષિત અને એકબીજાને ધણે જ ચાહતાં હતાં. તેમની મૈત્રી ઉચ્ચ શિક્ષણની સંસ્થામાં ઉદ્ભવી. મૈત્રીને રંગદળણનું સિયન થતાં ચિરરચાયો બની. લગ્ન આન્તરગતીય હતાં. પ્રેમ નાતગતના ભેદભાવ ઓળખાતો નથી, માટે જ પ્રેમ પરમેશ્વર બનાતો હશે. પ્રેમીઓની દુનિયામાં નાતગતનાં કે એવાં બીજાં બંધનો હોતાં નથી. પ્રેમીઓ એવાં બંધનોને ટકાવવા જીવતાં નથી, તેઓ તો તેને તોડવા અને પ્રેમને નિભાવવા જીવે છે. પ્રેમ માટે અને ઉદાત્ત ભાવનાને લીધે જ પ્રભાકર પાછાથું અને પ્રભા વણિક દોવા જતાં તેમનાં ઉરનું અનુમ્મધાન થયું હતું.

ફિટપૂજકોને આ કેમ મમે? 'પાછાથું પાછાથું સાથે જ લગ્ન કરવાં જોઈએ અને તે પણ ઠગવેલા જથામાં જ,' એ કાયદાનો ભંગ કરનાર સામે ફિટિયુસ્તો ધણું જ કડક પગલાં લે છે. પણ પ્રેમને કાંઈ તેની પરવા ઓછી જ હોય! છે? પ્રેમીઓની દુનિયા નિરાળી હોય છે, તેઓને સાતિની કે સાતિબંધનોની પરવા હોતી નથી, એટલા માટે જ પ્રેમીઓ કદાચ પાગલ કહેવાતાં હશે.

પ્રણયની પ્રથમ રાત્રિ, ખીલેલો ચંદ્ર, મંદ પવનલહરી, એ બધું પ્રેમીઓને ઊંચે ગગનમાં લેઈ જાય છે. તેમની દુનિયા અપાર્થિવ બને છે. તેઓને પોતાના સિવાય બીજું કંઈ પણ નગર પડતું નથી, માટે જ કહ્યું હશે કે પ્રેમ ઓંધળો છે.

નિદ્રાદેવીના સંપૂર્ણ આશ્રયમાં પોતી રહેલાં એ પ્રેમીઓની જીવનમહેત્તજા શી હશે તે કાણ જાણે? તેમણે પોતાનું જીવનગાન કેવું રચ્યું હશે તે કાણ જાણે? પણ કાંઈનાં જીવનગાન જેવાં રચાયાં છે તેવાં પૂરાં થયાં છે? આશાની અમર કાળે ખૂલતાં પ્રેમીઓમાંથી કેટલાંની આશા ફળી છે? જેઓની આશા ફળી છે તેઓ સામાન્ય બની ગયાં છે, જેઓની આશા અફળ થઈ છે તેઓ ફરહાદ અને મંજનુની જેમ અમર થઈ ગયાં છે.

નિદ્રાની ચીડી ગોદમાં સુખસ્વપ્ન રચતાં એ પ્રેમીઓને જાગર નહોતી કે તેમનાં સુખસ્વપ્ન અધુરાં રહેશે. તેઓને શી જાગર કે અગાઈ જીવનગાન અધુરું

રહેશે. માનવીના ધાર્વા. મુજબ થતું હોત તો દુનિયાનો કદાચ નાશ થયો હોત, અગર તો દુનિયા સ્વર્ગ બની હોત. પણ ધાર્વા મુજબ કોઈનું ક્યારે થાય છે?

પ્રભા અને પ્રભાકરના ફેટલાય સુખમય દિવસો વીતી ગયા. 'દિવસ પછી રાત્રિ અને રાત્રિ પછી દિવસ,' કાળના એ ગદાનિયમને અત્યાર સુધી કોઈ છૂટી શક્યું નથી. પ્રભા અને પ્રભાકરના સુખમય જીવનને પણ એ ગદાનિયમને ભગમી લીધું. સુખના દિન વીતી ગયા અને દુઃખના દિન બેડા. અને તેમ યવામાં એક બનાવે મહરવનો ભાગ ભજવ્યો.

પ્રભાકર આગળ અભ્યાસ કરવા એક વર્ષ માટે વિદેશમન કરી રહ્યો હતો. સ્થિતિએ સંધન હોવાથી તેમ કરવામાં કોઈ પણ પ્રકારની અડચણ ન હતી. પણ પ્રભાને પૈસાની કે-મિલકતની જરૂર નહોતી, તેને તો પ્રભાકરની જરૂર હતી. તેના જીવનમાં પૈસાને સ્થાન ન હતું, તેના જીવનને કાયમ માટે પ્રભાકરના તેજની જરૂર હતી. પણ પ્રભાકરનો અસ્ત હોય છે એવું જિજ્ઞાસી પ્રભા ક્યાં જાણતો હતો? - પ્રભાકરના તેજમાં અંગત ગએલી એ પ્રભાને નિગમની ગમ નહોતી. પ્રભાકરના વિદેશમનના દિવસો જેમ જેમ પાસે આવતા ગયા તેમ તેમ પ્રભાનું અંતઃકરણ વધુ ને વધુ વ્યાકુળ થવા લાગ્યું. આખરે એ દિવસ પણ આવી પહોંચ્યો. પ્રભાકરે પ્રભા પાસેથી વિદાય માગી. મુખેથી પ્રભાએ વિદાય આપી, પણ મન ફાટફાટ થવા લાગ્યું. મનમાં થવા લાગ્યું કે પ્રભા પ્રભાકરનાં તેજ યુગાવી રાત્રિના ઘેર અધિકારમાં ફૂલી જાય છે. અને એ ઘેરે અધારાં તેના કિરમતમાં, હમેશ માટે ઉલેચવાનાં હતાં. મનમાં કુશંકાઓ ઊડવા લાગી. પ્રભાનું ભાવિ અધિકારમાં ફૂલવા લાગ્યું. પ્રભાકર ગયો અને પ્રભાએ આંસુ પાડવાનો ધધો આદર્યો. પ્રભાને લાગ્યું કે પ્રભાકર હમેશ માટે અસ્ત પામ્યો. એવી કુશંકા માટે મનને તેણે કપકો આપ્યો, પણ જિજ્ઞાસુ મન શું કરે? અને સ્ત્રીઓનાં મન તો એવાં કામળ અને સંકાસીલ જ હોય છે ને? -

દિવસો વીતવા લાગ્યા. પ્રભાકરની યાદમાં પ્રભા ઝૂરવા લાગી. ચાતક પક્ષી પાણી હોવા છતાં તરસ્યું રહે છે, તેને મેલનાં પાણી સિવાય જીવન પાણી ભાવતાં નથી, તેમ પ્રભા પણ પ્રભાકરનું તેજ હોય ત્યારે જ સુંદર દેખાય. તેના વિના ભલા પ્રભા ક્યાંથી સુંદર હોય? પ્રભાનું ગૌર વદન સુકાવા લાગ્યું અને મસિન પડવા લાગ્યું. શૃંગાર, જ્ઞાનપાન, સ્નાન અને એવી આજીવિત્યક્રિયાઓમાં પણ પ્રભા બેદરકાર બનવા લાગ્યો. કૃષ્ણને વિશેષે ઝૂરતી રાધાના જેવી પ્રભાની દશા હતી. પણ ફૂર કૃષ્ણ રાધાને ઝૂરતી રાખવામાં જ મજા માનતો,

પ્રભાકરે તો પ્રભાને નિરુપાયે મૂરતી રાખી.

કેટલાક દિવસો પછી એક પત્ર આવ્યો. તેમાં 'પ્રભાકર હું મહિના પછી આવશે' એમ લખ્યું હતું. પ્રભાતું મૂરતિ હૈયું થોડું શાન્ત બન્યું. પ્રભાતું મ્હાન વદન થોડું ખીલ્યું, પણ એ વિકસિત મુખ વિકસેલું રહેવા સર્ગયુગ નહોતું. વિકસિત પુખ્તો વિકસેલાં જ રહેવા કદી સર્ગયાં હોય છે? એ વિકાસ પંછી એમને કિરમતે કરમાવાનું લખાયું છે, એવું જો એ જાણતાં હોત તો ગિયારાં વિકસત જ નહિ. પ્રભાને ખચર નહોતી કે 'આવશે'ની ઝાંખી 'આવશે'માં જ રહેશે. કમનસીબની હેતુપિંડોને તે જાણતી નહોતી, તેની દુનિયામાં પ્રભાકરનો વિરહ અને અશ્રુઓ સિવાય કંઈયે નહોતું.

આજે બીજો પત્ર હતો. તેમાં પ્રભાકરે લખ્યું હતું કે અહીં લડાઈ શરૂ થયાથી અભ્યાસ બંધ કરી હું ખાંડો આવું છું અને પંદર દિવસમાં ત્યાં આવી પહોંચીશ. પ્રભા ખુશ થઈ, પણ તેને ખચર નહોતી કે એ જ લડાઈ તેનો સર્વનાશ કરશે. યુરોપનાં રક્તશોષક, સામ્રાજ્ય અને સત્તાનાં ભૂખ્યાં રીંછાંએ માનવજાતની કાપાકાપી આદરી. લડાઈનો વિકરાળ રાક્ષસ માનવકુટુંબનાં કાળજી કારતો કાઢના પતિને તો કાઢના ભાઈને, કાઢના પિતાને તો કાઢના પુત્રને ભરખી સંધ્યાને રડાવવા લાગ્યો. માનવજાતનાં રક્તપિપાસુ, સત્તાનાં ભૂખ્યાં એ રીંછો ગુસ્સે થયાં એને માનવજાતનો કમ્પરધાણ કાઢવા લાગ્યાં. સત્તાને અને સામ્રાજ્યને લોભે માનવીને પશુ બનાવ્યો. માનવતાએ પાશવતામાં પલટો ખાધો અને પશુતામાંથી ઉત્પન્ન થઈ એ મદાન દિસારતિ. પરિણામે સારીયે દુનિયાની માનવજાતનાં નિદ્રા, મુખ, આરામ, વગેરેનો નાશ થયો. પ્રગતિની દુનિયામાં આટલી પાશવતા હશે એ કોણ જાણતું હતું? વિજ્ઞાનની પ્રગતિ સારી દુનિયાની માનવજાતના આત્માને આટલો કકળાવશે એવી કોને ખચર હતી? વિજ્ઞાનની શોષખોળનો માનવજાતના વિનાશમાં ઉપયોગ થશે એમ કોણ જાણતું હતું? સામ્રાજ્યવાદ અને સત્તા માનવજાતનાં મુખ અને શાન્તિ હરી લેશે એવી કોને ખચર હતી? આજે મુઠરેલી કહેવાતી દુનિયામાં આત્માના કકળાટ, ધવાએલાના દર્દભર્યા અવાજો અને ગરીબીના આતંકોનો સિવાય બીજું શું સંભળાય છે?

દિંદ આવતી એક આગખોટમાં પ્રભાકર દેશમાં આવવા નીકળ્યો. રસ્તામાં જ તેનો નાશ થયો. કેટલાંનાંય કુટુંબોમાં તે દિને કકળાટ થયો હશે? લડાઈએ કેટલાંને નિરાધાર કર્યાં હશે? દુનિયા લડાઈઓની આવી ખૂનામરકામીમાંથી કેમ કરી ઊગરી શકે? બ્યારે સત્તાનો અને સામ્રાજ્યોનો દુનિયા ઉપરથી સમૂળો

નારા ધાય ત્યારે. પ્રભા ઉપર તાર આચ્છે અને એ તારે પ્રભાકરને તેનાથી હમેશ માટે દૂર કર્યો! પ્રભાને હોડી પ્રભાકર પાર્થિવ દુનિયામાંથી ચાલ્યો ગયો. પ્રભાની કુશંકાઓ સાચી ઠરી. પ્રભા પ્રભાકર વિના કેવી રીતે જીવી શકે?

પ્રભાકરનું પ્રયંત્ર તેજ જતાં પ્રભાના જીવન પાછળ આગિયાગો ફરી વળ્યા. હિંદુ સમાજમાં એવા આગિયાની ક્યાં જોટ હોય છે? હિંદુ સમાજે તેવાને માટે સગવડ પણ ક્યાં જોઈ શકી છે? પ્રભા ફિક્કી બની હતી, પણ કુદરતે ગણેલી ફિક્કાશ પણ જોનારના દિલમાં આગ સળગાવતી. આગ સળગાવવી એ તો પ્રભાનું કામ હોય જ ને? પ્રભાના તેજમાં પુરુષો મોહાન્ધ બનવા લાગ્યા. માણસ જ્યારે મોહાન્ધ બને છે, ત્યારે તેનામાં રહેલી ગાનવતા દૂર જઈ તેનું સ્થાન પાશવતા લે છે અને એ જ પાશવતા તેને પડતીના મહાગર્ભમાં નાખી દે છે, જેમાંથી તે ફરીને જહાર નીકળી શકતો નથી.

હિંદુ સમાજમાં જે પ્રથમ ઘેંચા જ સળગતા પડેલા છે: વિધવાને અને અસ્પૃશ્યતાનો. વિધવાનું રક્ષણ ધાય એને માટે હિંદુ સમાજે કોઈ પણ જાતની દરકાર રાખી નથી. હિંદુ સમાજસ્થનામાં સ્ત્રીઓને અન્યાય થએલો છે અને તેમાં વળી મહાઅન્યાય વિધવાઓને થએલો છે. વિધવા પ્રત્યે તેની કંઠણ દશા માટે હમદર્દી તો ક્યાંથી હોય? તેને માટે સાન્ત્વનભર્યા મીઠા બે બોલ તો ક્યાંથી હોય? પણ તેની નિરાધાર સ્થિતિને લાજ ઉઠાવી તેના સ્ત્રોત્વને કચડવા પાશવતાની વિકારભરી આંખો તેની પાછળ લાગેલી જ હોય છે. વિધવા માટે નથી ધર્મમાં સ્થાન હોતું, નથી ધર્મમંદિરોમાં સ્થાન હોતું, નથી સમાજમાં સ્થાન હોતું, નથી પવિત્ર કાર્યોમાં સ્થાન હોતું, નથી આનંદમાં સ્થાન હોતું; અને આગ તો હિંદુ સમાજે દુનિયામાં ત્રાસના જેટલા પ્રયોગો અને ઉપાયો જડ્યા હશે તે જધાય વિધવા માટે યોજી રાખેલા છે. વિધવાનું જીવન એટલે અધારી અમાવાસ્યાની રાત્રિ. વિધવા એટલે હૃદય વિનાની, રસશુષ્ક અને અધુન્ય અણુગર્ભતું અશિષ્ટ સહન કરનારી અસહાય અને મરવાને માટે જીવતી નિરાધાર નારી!

વૈધવ્યના કપરા અતુલવો પ્રજાને થયા. તેને વિચાર આવ્યો કે આમ મારા જેવી કેટલીયે વિધવા બેનો આંસુ સારતી હશે! તેણે પ્રભાકરના નામને અમર કરવા અને વિધવાબેનોની સેવા કરવા એક સેવાશ્રમ શરૂ કર્યો. નિરાધાર, દુસાધ પડેલી ત્યક્તા અને પતિતા બેનોની સેવા કરી તેમને થએલા અન્યાયનો સમાજ પાસે ગણેલો લેવા તેમને તૈયાર કરવા લાગો. તેને સમજાયું કે સ્ત્રીઓ ત્યારે જ સુખી થાય, જ્યારે તેઓને પેતાના હકતું લાભ ધાય તેમ જ આર્થિક

સ્વાતંત્ર્ય મળે. સ્ત્રીઓ પોતાના યજ ઉપર ઊભી રહેતાં શીખે તોજ તેમની આ ગુલામી દશા ટળે. તે વિના સ્ત્રીઓની હાલની દશામાં ફેરફાર ન કરી શકાય. પ્રભાને અધૂરા જીવનગાનમાંથી સ્ત્રીઓની ગુલામી ટાળવાનું સૂત્ર લાધ્યું. પોતાનું જીવન એ સૂત્રને અનુસરી કામ કરવામાં ગાળી તેણે પણ પ્રજાકરને રાહ લીધો. ઘણાં વર્ષોનાં વિરહો હૃદયોને મૃત્યુએ મિલન અપાવ્યું. આત્માએ આત્માને ઝોળખ્યો, દેહ જતાં દ્વૈતભાવ ટળી ગયો અને પ્રેમાળ આત્માઓ એકત્વને પામ્યા. અધૂરા જીવનગાનમાંથી પ્રભાએ જગતને સેવાશ્રમ આપ્યો અને એ દ્વારા પોતાની પ્રભાને કાયમને માટે ઝગઝગતી મૂકી ગઇ. જાને આત્મા લગાઈના અને ગુલામીના નાશની લગવડ પાસે માગણી કરતા અનંતમાં મળી અનંતતાને પામ્યા.

મેક્સ ટ્રેનિંગ કોલેજ, વડોદરા

બદ્રિનારાયણ એમ. પંડ્યા

હાલની બે બાજુ

(૧)

જોગીદાસને લીધે એમનું પચાસ ધરની વસતિવાળું ગામ ફરતાં પાંચદશ ગામોમાં જલ્પીતું હતું. એમનાં દરિયાસમ વિશાળ ઉદારતાનાં જળ એમને ફેલાયાં હતાં. એ નહોતા વિદ્વાન, ધનવાન કે સત્તાધારી; છતાં ગામડીઆ લોકો એમનું નામ સાંભળી ધેસા ચમ્મ જતા. ગામડીઆ લોકો પાસે એમનાં વખાણ કરવાની બાધા ન હતી. એટલે દરેક જણ એક જ વાક્ય ઉચ્ચારતો: 'જોગીદા તે જોગીદા.' એમને આંગણેથી કાપ બૂખ્યે પેટે ગયું નથી. એમનાં દિલમાં નાના મોટા, ગરીબ તરંગર, હિંદુ મુસલમાન, એવા બેદલાવની કલ્પનાય જન્મી ન હતી.

ચોરા ધર્મ શાળા વિનાના એ ગામમાં એમનું ઘર એટલે દરદીનું દવાખાનું, બૂખ્યાની અન્નશાળા, મુસાફરની ધર્મશાળા, અમલદારોનો ઉતારો, ગામલોકનો ચોરા ને સંસારથી અંતરના દાઝવાનો વિસામો.

શાક વેચનારા રાત ગાળવાને સમયે એક ગાઉ દૂર હોય ત્યાં સુધી વિસાપર આવતા. જોગીદાસને એટલે ટોપલા ઉતારતાં પોતાને ઘેર આવ્યા એટલે એમને આનંદ થતો.

“આવ્યા બાદ!” એમની સ્વાગત કરતો જોગીદાસનો સૂર અમીની રેલ રેલાવતો.

“હા કાકા.” અને થાકેલા શ્રમજીવીઓ જોમનો સાથે સુખદુઃખની વાતે વળગતા.

“લો, વાળો ગીડી!” પોતાના મોં આગળનું તમાકુના પાનનું કંઠેકું ખસેડતાં ખસેડતાં જો ધર-તરફ મોં ફેરવી ખૂમ પાડતા : “એ... ધરમાં કાણ છે?” અને જો ખૂમ સમું કાઢ હાજર થયું કે નહિ તેની દરકાર કર્યા વિના ખીન્ને હુકમ છૂટતો : “આમને ખાવા કરવા વાસણ જોઈએ તે આપજો.”

“કાકા, થાય છે. એની શી ઉતાવળ છે?”

“સવારના ઘેરથી નીકળ્યા હશે. જૂખ તો લાગે જ ને?” આ વાતસદ્યભર્યા શબ્દોથી ગિયારા જો લોકોની અર્ધી જૂખ શગી જતી.

અને સાંજે મેમાન સાથે વાતે વળગે તેમ જો લોકોના સંસારનાં સુખદુઃખ જોગીદાસ સાંભળતા. પોતાના દુઃખનીય વાતો કરતા. કોઈ કહેતો કે મારા ધરમાંથી મહિનો થયે તાવે પડી છે, તો કોઈ કહેતો કે મારા બજાલાના કાનની નાળ પાકે છે તે કેમેય કરી મટતી નથી. ખીન્ને વળી જમાઈ છોકરીને નથી તેડતો, જો દુઃખ આગળ ધરતો.

“માવા, કયે ગામ છોડી પરણાવી છે?” જોગીદાસે પૂછ્યું.

“કાકા! પરણાવી’તી તો આમ છેટે જવાનપર, છોકરો સ્ટેશન ઉપર નોકરી કરતો હતો. પણ કોણ જાણે કે ચૂક આવી તે સાહેબે કાઢી મેલ્યો. વળતી કોણ જાણે ક્યાં ગયો તેનો પત્તો નથી. એ વરસ એમ ને એમ વાટ જોઈ. પછી કાકા, એવી જવાનભેષ છોકરીને ક્યાં-સુધી ધાલી મેલાય?”

માવો સહેજ ચટકીને આગળ જોલ્યો : “તે કાકા, પહેર છંટાદરા વળાવી. છોડી એક વાર પંદર દિ ગઈ તે ગઈ. પછી કેટલાય સદેશ મોકલ્યા, પણ તેડતો જ નથી. ઇધ જાણે શું રુંદું પડ્યું છે. મારી ચકરી બચારી એવી ઉભેક હાડકાંની નથી કે કાઢને બારે પડે. ખેતરમાં વાઢવાની ઝાળ લે તે કાના બાર છે કે એની મોર જાય. કાક-કાક એને મેટિ સાંભળેલું કહે છે, સાચું જુદું તો પરબુ જાણે કે કાળી પડે છે. મજૂરીઆ લોકને વળી કાળી ઘોળી શી? બજાળી ખારતા જેવી હોય પણ કાડકું-નમતું ના હોય તો માતાએ આપવાની? ને એવા દવાદ કરમમાં હોત તો બિચ વરજમાં ભગવાન જનમ ન આપત?” માવાએ પોતાનો બધો ઉભરો દાક્ષી નાખ્યો.

“એનું નામ શું?”

“એનું નામ તો કાળીજો. એના બાપનું નામ વીરો. પહેલાં તમારા વેવાઈનામાં હારી રહેતો હતો.” માવે ખુલાસો કર્યો.

ભોગોદાસે કહ્યું: “હું જઈશ ત્યારે જરૂર તપાસ કરીશ.”

“કાકા, એટલું કેરી આપો તો ગંગા નાહ્યા. તમારા વેવાઈને કહેજો ને તે જરી ધમકાવે. તેડે એટલે જસ. ના ગમતી હોય ને જીજી લાવે તોય મારી ના નથી. બે પાલવની પડશે તોય એને. આપણે શીદ ના કહીએ?”

સવારમાં વિદાય થતી વેળાએ તાવવાળાને તાવતું કહું કરી આપતા, કાન પાકનારને પોતાની શીશીમાં થોડી દવા આપતા ને માવાની વાતોનો ખ્યાલ છે તે જણાવતા કહેતા: “માવા! જઈશ ત્યારે જરૂર કહીશ.”

અને છતાંય નવાઈની વાત તો એ છે કે વૃદ્ધાવસ્થાને આરે બિભેક્ષા ભોગોદાસને વિશ્રાન્તિ આપનાર કોઈ ન હતું. તથા પુત્રો હતા. મોટા પુત્રને ઘેર તથા દીકરા ને તથા દીકરીઓ હતી. મોટી દીકરીને બે ભાણીઓ હતી. જુદા તો નાના સિવાય બેય રહેતા હતા. પરંતુ આ મોટો પુત્ર તો જુદો છે એટલુંજ, બાકી મીઠાથી માંડી આસતેજ સુધીનું એવું પૂરું કરવું પડતું. એને ખેડવા આપેલી પંદર વીંધાં જમીનનું મહેસૂલ પણ ડોસા આપે ત્યારે. તેમાંય સાંજની દી ને જપોરનું શાક તો તૈયારજ લેઈ જતાં. કોઈ કોઈ વાર એ અકુળાઈ જતા ત્યારે બોલી બેઠા: “હું તો સાંખીશ, પણ ભગવાન બહુ નહિ કરે.”

હજુ આ વાક્ય એમના મુખમાં શમ્યુંય ના હોય ને બે કંઈ લેવા આવેલો છોકરો (છોકરાનો છોકરો) બાલી વાસણે પાછો જતો હોય, તો “શું લેવા આવ્યો હતો, ખેટા?” એ પ્રશ્નમાં એટલોજ મીઠો સૂર સંભળાતો.

દાદાના સ્વભાવથી ટેવાયેલો છોકરો બિભે રહી કહેતા: “કદી.”

કોઈનેય સંબોધ્યા વિના એ પૂછતા: “કદી નથી કરી?”

ઘરમાંથી જવાગ આવતો: “કરી છે, પણ ઉભરાઈ ગઈ.”

એ વિશાળ હૃદયમાંથી શબ્દો સરતા: “થોડી આપો ત્યારે.” અને છોકરો ફરી ઘરમાં જાય ત્યાં તો “લે બીમલા! મારી બીડી જરા સળગાવી લાવ.” સળગતી બીડીમાંથી ધુમાડાનાં ગૂંચળાં ઊંચે ચઢતાં. એ એમનો હમેશનો વ્યવસાય જની ગયો હતો. બીડીનું દૂધ હજુ એ નાખી દે તે પહેલાં તો એટલે કોઈ હાજર પણ થાય ખરું.

“કેમ આવ્યાં, વહુ?” આવનાર કહે તે પહેલાં એ પૂછતા. સ્ત્રીપુરુષના સમાન હક્કની લાપનજાપનમાં એ સમજતા ન હતા. છતાં કોઈ સ્ત્રીએ એમના મુખમાંથી તોછડું સંબોધન સાંભળ્યું નથી.

મેલીઆ ભંગીઆની વહુએ સાક્ષાથી દોકલે મુખે કહ્યું: “ભર બેઠાએ

છે, દાદા."

"ક્યાં ગયો છે એ?"

"આજ તો એ દગ થયાં ચીડીઓ લેખને ગયા છે."

"હરામી છે જાતનો. સાંજે તો જઈને આવતું રહેવાય. ઘરમાં શું ખારો એનીય ચિંતા છે?"

ધાસનો ભારો લેખ આવેલો નોકર બોલ્યો: "પંદર શેર જર લેઈ ગયો છે, પણ એકમ દહાડો કામે નથી આવ્યો."

જોગીદાસે કહ્યું: "એ આવે ત્યારે ના આપશો. પણ વહુને જોખી આપ પાંચ શેર."

નોકર છાગોમાનો ઘરમાં ચાલ્યો ગયો. એને ખજર હતી કે જો મેલીઓ જાતે માખવા આવ્યો હોત ને તે વખતે કહેત તો બીજો જ જવાગ મળત.

"આવશે હવે. અત્યારે તો આપો. નહિ તો ખારો શું?" ખુદ ખુદા યે એમની પાસેથી ન અપાવવામાં નિષ્ફળ નવ.

ઘરમાં તાજવાંગો ખખડાટ સાંભળ્યો એટલે એ બોલ્યા: "ભીખલા, ખૂર્ચાણી હોય તો શેર વધારે આપજો." ને ભીખલે છ શેર જુવાર જોખી આપી. જીવનની દાસની કૂલયીયે કામળ આ એક ખાજુ.

(૨)

ધનતેરમ હતી. સામ્રાં હજી જેનું કામગાનું ઘર નથી થયું એવી પિયેરમાં રહેતી વહુઓને સાસંરે જવાગો એ દિવસ હતો. જોગીદાસના વચેટ દીકરાની વહુને તેડવા ધુધરાના ધમકારા કરતી વેલ ગઈ. પણ ગઈ એવી જ ખાલીખમ એ પાછી આવી.

ખજરનાં જોતર હજુ દારી ડોડોપે નહિ રહ્યો હોય ને અંદરથી રેવાગાનો અવાજ આવ્યો: "શું થયું?"

જૂંસરી જીંચકી ખજરને જાહાર કાઢતાં દારીએ જવાગ આપ્યો: "ના કહ્યું." ભાગોળેથી વહુ વેલમાંથી નીચે ઊતર્યાં હશે એમ માનતા જોગીદાસનું એ અનુમાન જોડું પાડ્યું. તેમણે પૂછ્યું: "કેમ ના કહી?"

"મનોર પટલને તાવ આવે છે, એટલે મટશે ત્યારે કહ્યું છે." નોકરે ખુલાસો કર્યો.

"એનો આપ તો સદાય ગદિજ રહે છે ને! ચાકરી કરનાર એની ગા નથી? દિવાળીને ટાંકણે વહુ મારે ઘેર ના આવે તો પછી મારે એને પૂછવીંતી? ને વેલ પાછી કાઢતાં એને લાજીય ના આવી? મા તો કહે પણ ઘર વહાણું

હોય તો એનાથી ન બોલાય કે ના, મારે જતું પડશે? પણ એ તો આવી ત્યારથીજ મેં એને વરતી લીધી છે કે પિયરવખુ છે.” વહુને માટે કાગકાજ કાઢી તૈયાર કરી બેઠેલી સાસુ એને ન દેખતાં જમડવા લાગી.

અને આ નજીવો બનાવ જેમ જેમ દિવસ જવા લાગ્યા તેમ તેમ વધુ ગંભીર સ્વરૂપ ધારણ કરવા લાગ્યો. રેવા તો એવા મક્કમ વિચાર ઉપર આવી કે છોકરાને ફરી પરણાવવો. પણ ભેગીદાસ શેકી ગ્રાખતા: “ના, ના. એવું ના થાય. માળાપે ન મોકલી તેમાં વહુનો શો દોષ?”

“આ મોટા દયાવાળા ના બેચા હોય તો. તમારી છોડીની તો કાંઈ કાંઈ દયા ખાતું નથી. મારી છોડી મણિએ જિયારીએ ક્યારે અમદાવાદ જોયું હતું? હું તો નાજ કહેતી હતી કે મારે છોડીને શહેરમાં નથી પરણાવવી. પણ તમે ના માન્યું. શહેરનાં મોટાં મકાન ને પથર નાખેલા રસ્તા આપણે શું ફાડવા દતા? નહિ તો એ કેદવાડાની શહેરી થઈ ગઈ તે મારી છોડીને કહે કે એવી ગામડાની વહુ મારે ના જોઈએ. શહેરમાં રહ્યાં તે કંઈ પાટીદાર મટી બાઈણુ તો નથી થઈ ગયાં ને? છોડીએ જિયારીએ શહેર જોયેલું નહિ ને સાસુ પગ ઉપર પગ ચઢાવી કહે: “વહુ, ચકલામાંથી જરા દૂધ લેઈ આવ ને?” મારી મણિ જિયારીએ શું ખોટું કહ્યું કે ‘બા, મને એ નહિ ધાતે’? ને જોટલામાં તો એને રાંદું પડ્યું ને કહે ‘એવી ગામડાની વહુ મારે ના જોઈએ.’ અને મારી આંદાના ચોંચિયા જેવી છોડી ઉપર બીજી આણી!”

આમ પોતાની દીકરી ઉપર શોક આવી તેનું વેર વહુ ઉપર લેવા ધાયું હોય તેમ રેવા આગળ બેઠી: “અને આ જોણે જોણું કહ્યું એમ માનો છો? દિવાળીને અપરમે દલાડે વેલ ખાલી પાછી કાઢી! શું આપણને બીજી નથી ગળતી? હું તો મૂંઝ ગમે તેમ થશે તોય મારે છોકરા એને સોંપવાની નથી.”

અને એક ઉપર બીજી કરવાનો રિવાજ એવો જૂનો પુરાણો છે કે એમાં કોઈને સહેજેય આચકો આવતો નથી. કોઈ પણ રિવાજ ન્યારે લાંબા વખતથી ચાલતો આવેલો હોય છે, ત્યારે એ રિવાજ ગમે તેટલો ખરાબ હોય, તોપણ એ લાંબો કાળે, અફીણમાંથી જેમ જેર મરી જઈ અફીણીને માફક આવી જાય છે, તેમ રિવાજની દુષ્ટતા ને નીચતા સમાજને માફક આવી જાય છે. એટલુંજ નહિ, પણ પ્રાચીનતાનું ખોટું માન એ દુષ્ટ રિવાજ મેળવે છે.

નહિ તો કોઈના મરણ પછી થોડા દિવસ સુધી સગાંમંત્રીની ધરને ખૂણે પણ વડીપાપક કે મિષ્ટાન્ન નહિ ખાવા દેનાર રિવાજ—તેરમે દિવસે મરેલાની છાતી ઉપર, જીવતાં રહેલાને આર્થિક રીતે મારીને, લાડુ જમે? અને એનો

કાંઈ વિરોધ કરે તો પેલી દુષ્ટ રૂઢિ પોતાની સત્યતા સાબિત કરવા પ્રશ્ન કરાવે છે: “શું ધણડિયા ગાંડા હતા તે કરતા આગ્યા છે?”

સંતાનના સુખની હમેશ કાળજી રાખનાર માતા અને માકણનેય મારવામાં પાપ ગાનતો વૈષ્ણવ પિતા પોતાની એકની એક પુત્રીને બાળવૈધવ્ય આવ્યે પોતાનું કાળજું સહેજેય કંપાવ્યા વિના એ ફરજિયાત પળાવવામાં પોતાનો ધર્મ માને છે એટલું જ નહિ, પણ કાંઈ વખત પુત્રી અનીતિ આચરી બેડી હોય તો ગર્ભ વાત કરાવવા મુઠ્ઠીયે આગળ વધે છે, ત્યારે માતા પ્રેમ ને વૈષ્ણવનો દયાભાવ ક્યાં જાય છે? પેલી દુષ્ટ રૂઢિ, જે લાંગા સગપથી એમ કહેતી ને કરતી આવી છે કે તમારાથી પુનર્લગ્ન ન થાય, તે એ પ્રેમને અને દયાને ગળી જાય છે!

અને જોગીદાસના ખોળ ઉપરના દયાભાવને, ઉદારતાને પેલી દુષ્ટ રૂઢિ, જે કહેતી કરતી આવી છે કે એક ઉપર બીજી કરવી એ તો અનાદિકાળનો રિવાજ છે, એ ગળી ગઈ. તેમજ પુત્રને, એક સ્ત્રી જીવતી હોવા છતાં, તેની નાગરજી છતાં ફરી પરબાઓ. પુત્રે પરણવું ન પરણવું, એ બાળત હજુ ગાગાપોએ પોતાના સ્થાપિત હક્કમાં અગાનત રાખી છે.

અને જોગીદાસે એ છોકરાની જૂની વહુને તેડી ત્યારે રેવાનું કંઈ ન આપ્યું, એટલે એણે છોકરાને અને નવી વહુને જુદું ઘર માંડી આપ્યું.

જૂની વહુ આવી એટલે સાસુએ આખા ઘરનો બોળે તેના માથા ઉપર નાખ્યો. આ ભર્પાવાદ્યો ધરના ચૂલાની બટ્ટીમાંથી એને બહાર નીકળવાનો વખત જ આવતો નહિ. એ જ સાસુ, જેણે તેનું સત્યાનાશ વાળ્યું તેનો બધોય બોળે જૂની વહુ ઉડાવતી. છતાં એ ત્યજજીએની પેટ ભર્યા વિના ખોળે કયો સ્વાર્થ હતો? સદરા સમાન શુદ્ધ જીવનમાં એને માતૃત્વપદ ગળ્યું એ એને મન એાણું સૌભાગ્ય નહોતું. પોતાની પુત્રીને ચૂમતી એ જીવનભાર વહેતી અને એનો ધણી પુત્રી સામે જોઈ મોં મલકાવતો ત્યારે, કાઢભરી યુવતી પિયુને બેટવાની કલ્પનાઓ રંગતી સ્વચ્છે પગ માંડ્યે તેના હૈયામાં જે હેલી-ચઢે, તે હેલી એના હૃદયમાં ચઢતી.

દિવસે જોએણું એ ગલપતું મુખ એને સ્વપ્નમાં દેખાતું. પણ જાગીને જુએ ત્યારે એની સોડમાં લપાએણું પુત્રીનું નાનકડું શરીર દેખાતું. એના હૃદયમાં અકળામણ બેઠતી. એનું ધૈર્ય પિયુનો સહવાસ શોષતું. પણ એ દુઃખ એને વધુ પીડે તે પહેલાં બેઠતી પુત્રીના વકાલભર્યા મુખ ઉપર ચુંબનનો વરસાદ વરસાવતી. કાચી બેઠમાંથી જાગેલી બાળકી રડે તે પહેલાં માનું હસતું મોં જોઈ એના ગ્રાળ ગાલ ઉપર દારવના ખાડા પડતા, હૃદયનો ખાડો

પૂરવા જાણે એ વ્યર્થ જાણોડિયાં મારતી હોય તેમ પુત્રીને છાતી સરસી આંપતી. પણ પિયુ બોળતો એ ખાડો ક્યાંથી પૂરાય? અને જાણે આંસુઓથી પૂરવાનો હોય તેમ તેની આંખમાંથી આંસુ સરતાં. અને એ જોવા એકલો દીવો જાગતો રહેતો, કોપક કોપક વાર એ ય ઝોકાં ખાતો હોય તેમ શુઝાવાની તૈયારી કરતો.

એના રડતા આત્માની ચીસો કાણ નહોતું સાંભળવા દેતું? એનો પતિ ત્રિકમ તો આજેય કહે છે કે મારે તો પરણવું નહોતું. પણ કરે શું? આજના વિશ્વવિદ્યાભ્યાસના વિદ્યાર્થીઓ—પદવીધરા પણ—માળાપની મંમતિને તાબે થઈ અનિચ્છાએ વરઘોડે ચડે છે, તો જોણે ગુજરાતીમાં સહી કરવાથી વધુ જ્ઞાનસંપાદન કયું નથી એને માળાપ સામે જાંઝ ઉડાવાનું કહેવું એ એની મશ્કરી કે ખીજું કંઈ? ત્રિકમ તો આજેય એને રાખે, પણ એની મા માથે માંડ મૂકી બીજી લાવેલી તે કેમ હા પાડે? એક વખત નવી પિયેર ગઈ, ત્યારે એણે એને એક માસ સાથે રાખી દતી. નવીને આ વાતની ખબર પડી કે તરત પોતાનો કબજો જવાની ધારતીએ એ આવી પહોંચી. અને એ દૂંક સહવાસમાંય એની શોક માતા ચવાની થઈ એ એનાથી ન સહેવાયું. પણ પછી પુત્રી જન્મી એટલે એને સતોષ થયો!

આર વર્ષેય નવીને માતૃત્વપદ ન મળ્યું. ત્યારે તે ઝેરીલી ને વહેમી જતી ગઈ. એની એ બળતરાથી એનું શરીર સુકાઈને લાકડા જેવું થઈ ગયું. જો પોતે પિયેર બાપ ને જૂની અહીં ભેગી રહેવા આવે તો કદાચ પુત્રની મા જાની બેસે એ જાંઝ નવી કોઈ દિવસ પિયેર જતી નહિ. દિવસ જતા ગયા તેમ તેમ એનું હૃદય એને ફાલી ખાવા લાગ્યું. વાત વાતમાં કંકાસ કરી બેસતી. જો કામ પ્રસંગે ત્રિકમ બાપને ઘેર ગયો હોય તો તે ટાણો મારતી: “માનીતાને મળવા ગયા હશે!”

કંકાસથી થાકેલો ત્રિકમ એનું બોલવું સાંભળતો નહિ. દિવસે બેતરંગાં જતો ને બપોરે લાથું પણ ત્યાંજ મંજાવીને ખાતો. રાત્રે મૂંગો મૂંગો જન્મી પોતાના દોસ્તદાર સાથે હાર્મોનિયમની પેટી ઉપર ગાતો એ મોડી રાત સુધી બેસી રહેતો. ઘરનો દાઝયો સુખ માટે જહાઝ વલખાં મારતો.

આમ ધણીને કબજો કરવા મથતી નવી પોતાના સ્વભાવથી એને દૂર ને દૂર ખસેડતી જતી. રાત્રે ઉઠવા વ્યર્થ ફાંફાં મારતી એ પથારીમાં પાસાં ધસતી ત્યારે જોડેના ઘરમાં ગાતા પોતાના પતિનો સૂર સાંભળાતો:

“એ હકિમો જાણો, દુનિયામાં દવા મારી નથી.”

રાત્રે જારેક વાગ્યે ત્રિકમ આવી નવી ઉઘે છે કે જાગે છે તેની દરકાર

કર્તા વિના પયારીની એક જાનુ સંક્રાંતિ સૂઝ જતો. ઊંઘમાં એનાં નરકોનાં બોલતાં ત્યારે નવીની આંખમાંથી આંસુના રેલા ચાલતા. એનાં ડૂસકાંના અવાજથી ત્રિકમ કોઈ કોઈ વખત જાગી જતો, પણ આશ્વાસન આપવા એની પાસે શબ્દો કે હૃદય નહોતું, એટલે ઊંઘનો ડોળ કરી પડ્યો રહેતો.

“મૂઝાં મારાં ગાજાપ દિસતાં રહ્યાં તે ગને જળતા ધરમાં નાખી.” નવીને આગ બોલતી ત્રિકમે કેટલીય વાર સંભળી હશે. જગતમાં કંઈ સ્ત્રી પોતાના પતિને ખીજી સ્ત્રીના હાથમાં જતો સાંજે છે?

નવીનું રુદન સમાજને સંભળાવ તેમાં કોણ આડપડદો નાખતું હતું? પેલી દુષ્ટ રૂઢિ જોગીદામને—સમાજના એ પ્રતિનિધિને—જૂનીના આત્માની ચીસો, નવીનું રુદન ને ત્રિકમની મૂક દામ સંભળવા નહોતી દેતી. નરિ તો શાક વેચનારની દવા જાણનાર, ભૂખ્યાનું દુઃખ સમજનાર જોગીદાસ પોતાના પુત્રનું અને પુત્રવધૂઓનાં જલતાં જીવર દેખી દાઝવા વિના રહે?

જીવનદાસનો પત્થરથીયે કડક દુષ્ટ રૂઢિની આ ખીજી જાનુ! એ દુષ્ટ રૂઢિને ચીરી તેની પાછળનો આર્તનાદ ખુલ્લો પાડવાનો ધર્મ યુવકોનો—સમાજસુધારકોનો છે એ પરિપૂર્ણ થાય તો?

નેદ્રા, તા. પાદરા

ઈશ્વર પેટલીકર

પાટીદાર પ્રથમ ગ્રેજ્યુએટ વરકન્યાનો લગ્નવિધિ

પાટીદાર ઝાતિમાં ધર કરી બેઠેલી સામાજિક રૂઢિઓએ પોતાની સત્તા એટલી જધી જમાવી છે કે એ રૂઢિઓ તોડવા માટે આજે કેટલાંય વર્ષથી પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, છતાં તેનું પરિણામ રપબ્દ જણાતું નથી. એક સમય એવો હતો, ત્યારે સમાજસુધારકો એમ માનતા હતા કે પાટીદાર ઝાતિમાં ભણેલાંની સંખ્યા વધતાં નકામી ખર્ચા રૂઢિઓ આપોઆપ નાશ પામશે અને ઝાતિનું આર્થિક સોજાય જોણું થશે. પણ વસ્તુસ્થિતિ આજે એથી વિરુદ્ધ છે. ભણેલા ને તેમાંયે કોલેજની કેળવણી લેનાર યુવકોએ આર્થિક સોજાય અટકાવવાને જદ્દે કાં તો ભારતનું વધારું છે કે ઉદાસીનતા સેવી વડીલોને તેમનું ધારું કરવા દીધું છે. એટલે વર્ષો પહેલાં જે આશા સમાજ-સુધારા માટે સેવાતી હતી તે આશા નિષ્ફળ ગઈ છે. જનના દિવસ તથા મટીને જે થયા છે, છતાં મંગલનું ખર્ચ તેમજ ખીજાં ખર્ચ પ્રમાણમાં વધ્યાં છે.

આ સ્થિતિમાં જ્યારે ખર્ચ કમી થાય, લગ્નપ્રસંગે આનંદ મળે અને લગ્નની ધમાલને જદ્દે શાન્તિ અનુભવાય એવો લગ્નવિધિ થાય ત્યારે જરૂર.

આનંદ ને સંતોષ થાય. એવો એક લગ્નવિધિ આજુ સાલે શુક્લતીર્થ મુકામે તા. ૨૩:૫:૪૦ને રોજ સાંજના થયો.

કરમસદના વતની અને ચરોતર ઓલ્યુકેશન સોસાયટીની સ્થાપના કરનાર માંના એક તથા તેની ૨૨ વર્ષ સેવા કરનાર ભાઈ બીખાભાઈ કુબેરભાઈ પટેલને સૌ કોઈ ઓળખે છે. હાલ તે શુક્લતીર્થમાં નર્મદા કેળવણી મંડળ સ્થાપી કાનમમાં કેળવણીનો પ્રચાર કરવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. તેમનાં પુત્રી એન મૃદુલાબેન ગદ સાલે યુનિવર્સિટીનાં બી. એ. થયાં છે.

એન મૃદુલાબેનનું લગ્ન ધર્મજના ભાઈ અંબાલાલ ખોડાભાઈ પટેલ સાથે ઉપરની તારીખે થયું. ભાઈ અંબાલાલ બી. એસસી., એલએલ. બી. હોઈ વડોદરામાં ત્રણેક વર્ષથી વકીલાત કરે છે. તેમના પિતા વડોદરા વરિષ્ઠ કોર્ટમાં શિરસ્તેદાર છે. ભાઈ અંબાલાલની ઉંમર ૨૭ ને એન મૃદુલાબેનની ઉંમર ૨૨ વર્ષની છે. બંને ટ્રેન્ડયુએટ છે, એટલે પાટીદાર સ્થિતિમાં વરકન્યા ટ્રેન્ડયુએટ હોય તેવો પ્રસંગ આ પહેલોજ છે. આવાં ટ્રેન્ડયુએટ વરકન્યાનો લગ્નવિધિ સમાજ સમક્ષ આદર્શ રજૂ કરે તેવો થવો જોઈએ અને તે પ્રગણે ભાઈ બીખાભાઈના આગ્રહને ક્ષીધે યજ્ઞેલો એ વિધિ ખરેખર પ્રશંસનીય કહી શકાય.

આપણી સ્થિતિમાં કન્યાકેળવણી વધી છે. કન્યાઓ મેટ્રિક ને ટ્રેન્ડયુએટ થવા લાગી છે. કેટલીયે કન્યાઓ પોતપોતાનાં ગામની હાઈ સ્કૂલોમાં માધ્યમિક કેળવણી લેઈ રહી છે અને કેટલીયે નડિયાદના વિદ્વત્ કન્યાવિદ્યાલયમાં કે વડોદરાના કારેલીબાગમાં કન્યાછાત્રાલયમાં રહી અભ્યાસ કરી રહી છે. આમ એક બાજુ કન્યાકેળવણી વધી છે તો તેમને માટે યોગ્ય વર મેળવવાની મુશ્કેલી પણ વધી છે, એ સૌ કોઈ અનુભવે છે. આપણા સમાજમાં સામાન્ય રીતે વરના પિતા કન્યાના પિતાને હજકો ગણે છે ને તેની પાસેથી જોમ બને તેમ વધારે પૈસા કઢાવવા પ્રયત્ન કરે છે. કન્યા સંસ્કારી કે ભણેલી હોય તેની પરવા વરના પિતાને નથી હોતી. વરનો ને કન્યાનો પિતા સમાન ભાવે ભેગા મળી લગ્નવિધિ પતાવે તો કેટલાય કલહો ઓછા થાય. આ મુશ્કેલીને ક્ષીધે આ લગ્નવિધિમાં એક વસ્તુ જરા ખૂંચે તેવી છે ને તે એ કે ભાઈ અંબાલાલ વિધુર છે ને તેમને પહેલાં પત્નીથી સાત વર્ષની એક પુત્રી ને પાંચ વર્ષનો એક પુત્ર છે. આ વસ્તુ જણાવવા છતાં આ લગ્ન થયું છે અને તેમાં એન મૃદુલાબેનની પૂરેપૂરી સંમતિ છે. આ એકજ વસ્તુ—જેને માટે આજનો સમાજ જવાબદાર છે—બાદ કરીએ તો નીચેની બાબતો પણાઈ છે અને એકંદરે બધી રીતે આ લગ્નવિધિ આદર્શ કહી શકાય.

૧. વર ને કન્યા ટ્રેન્ડયુએટ છે, યોગ્ય ઉમરનાં છે ને જાનેની સંમતિ લગ્ન

માટે મળેલી છે. વર પક્ષ પણ બળેલો છે એટલે જાને કુટુંબ સંસ્કારી છે.

૨. પોતાના વતન કરમસદમાં સગવિધિ ન કરતાં પોતાને રહેવાને સ્થળે નર્મદાને પવિત્ર કાંઠે આવેલા શુક્લતીર્થમાં જાને પક્ષનાં સ્ત્રી-પુરુષોની હાજરીમાં સગવિધિ કર્યો છે. વિધિ નર્મદા કેળવણી મંડળના યોગાનગાં રાખ્યો હતો. ત્યાંથી નર્મદાનો ત્રિશાળ જલપટ ને તેની પેઢી પાટ દૂર વિશ્વપરવતની ટેકરીઓ દેખાઈ આનંદ આપતાં હતાં.

૩. સગવિધિ વૈદિક પદ્ધતિએ આર્ષસમાજ પંડિતે કરાગ્યો હતો. આ વિધિ પોણા બે કલાક આર્યો હતો. વિધિ કરાવતાં અચારનવાર પંડિતજી વિધિનું રહસ્ય સરળ ભાષામાં સમજાવતા હતા. વિધિ વખતે વર તથા કન્યા - એ જાને પક્ષના બધા મહેમાનો હાજર હતા અને વિધિને અંતે તેમણે અક્ષત પુષ્પોથી વરકન્યાને વધાવી આશીર્વાદ આપ્યા હતા.

૪. વરપક્ષનો હિતારો ગામના પ્રતિષ્ઠિત સગજન શ્રી. દેવજી પટેલને ત્યાં રાખ્યો હતો ને કન્યાપક્ષનો હિતારો નર્મદા કેળવણી મંડળના મકાનમાં રાખ્યો હતો.

૫. મામૈયાનો કે કસુંબાનો વિધિ રાખ્યો નહોતો. પણ સગવિધિ વખતે જાન મંડપમાં આવી ત્યારે કન્યાપક્ષે હારમાં બિભા રહી વરપક્ષને આવકાર આપ્યો હતો. સગવિધિ પૂરા થતાં પાનસોપારી થયાં હતાં.

૬. જાનમાં બધાં મળી ૩૨ માણસ હતાં, તેમાં ત્રણ બેનો પણ હતી. કન્યાપક્ષનાં પણ તેટલાંજ માણસ હશે.

૭. જાન જપોરે એક વાગ્યે આવી ને રાત્રે ત્રણ વાગ્યે પાછી ફરી હતી, એટલે ૧૪ કલાક જાન રહી ગયું.

૮. જમણમાં જપોરે સામાન્ય રિવાજ પ્રમાણે હાજરી આપી નહોતી; પણ કંસાર, દાળ, ભાત, શાક ને કંડી છાશ આપવામાં આવ્યાં હતાં. લૂણી હાજરી કરતાં આ વ્યવસ્થા જમનારને ને જમાડનારને અનુકૂળ પડી હતી. સાંજના ગરફી ચૂરમું, ભાત, દાળ, છાશ ને વિવિધ શાક હતાં. સાંજના જમણમાં ગામના થોડાક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોને આમંત્રણ આપ્યાં હતાં અને વરપક્ષ, કન્યાપક્ષ તેમજ આમંત્રિત ગૃહસ્થો મળીને ૧૦૨ પાટલા પડ્યા હતા. યુગરાત વ્યાયામ પ્રચારક મંડળ તરફથી વ્યાયામવર્ગ ત્યાંજ આવતો હોવાથી તેમજ રસોડું એક હોવાથી એ વર્ગના ૧૫૦ વિદ્યાર્થીઓને પણ જપોર ને સાંજના ભાઈ ભીખાભાઈએ જમવાનું આમંત્રણ આપી વ્યાયામવર્ગને એક રીતે મદદ કરી હતી.

૯. આ વિધિમાં લેવડદેવડને કંઈ સ્થાન નહોતું. પોસ્ટ ખાતું ઉધડયા હતું જૂના વખતથી આર્યો આવતો. સગવિધો મોકલવાનો રિવાજ હજી ચાલે

છે. પણ અહીં લગનિયા ગોરતું કામ પોરટથી થયું હતું. પરંતુ તે સ્થાન નહોતું. માટલાં, વડીઓ, પાપડ, વગેરે કર્યાં નહોતાં. દાખાં કે માંડવો ચુકવવાની જરૂર માની નહોતી. દરેક પક્ષે પોતપોતાનું ખર્ચ ઉપાડી લીધું હતું. એક વખતનું ગાડીભાડું વરપક્ષે ને બીજી વખતનું ગાડીભાડું કન્યાપક્ષે આપ્યું હતું.

૧૦. વાગ્ન કે ઢોલતાસાંને બદલે એ દિવસે ચોષડિયાં બેસાડવામાં આવ્યાં હતાં. એના મીઠા સરોદો આનંદ આપતા હતા.

૧૧. વર માટે ખાસ ટેકરી કે વિક્ટોરિયા રાખી નહોતી. બધાંની સાથે તે પણ બસમાં આવ્યા હતા ને પાછા ફરતાં કન્યા વળાવી તે પણ બધા સાથે બસમાં. ઉતારેથી વર પગે ચાલતા મંડપમાં આવ્યા હતા ને પાછા ફર્યા હતા.

૧૨. માંગલિક પ્રસંગે કેળવણીની સંસ્થાઓને યથાશક્તિ દાન બંને પક્ષે રહેઝાથી આપ્યું હતું.

૧૩. લગ્નનો વિધિ સાંજના પંચી ફાા સુધી બરાબર વખતે કરવામાં આવ્યો હતો.

૧૪. મંડપ નાનો પણ સુંદર કલામય હતો. આસોષાલવનાં પાનથી રતબો શણગાર્યા હતા. વિવિધ છોડનાં કુંડાં પણ ગોઠવ્યાં હતાં. મંડપનાં કંતાનને પણ લાલ-લીલા રંગથી રંગ્યાં હતાં.

૧૫. મંડપમાં માટલાંના ચાર છોડવા જેવું રાખ્યું નહોતું. ગુજરાતી સેવા જવું, વરધ જરવી, ઉરડી ઉઠાડી કે એવા કોઈ વિધિ ફરવામાં આવ્યા નહોતા.

૧૬. લગ્નમાં કહેવાતા કુળના વિચારને ભાઈ બીજાભાઈએ માન આપ્યું નહોતું, તેથી કરમસદમાં રહેતા તેમના નજીકના સગાઓએ ભાગ લીધો નહોતો. પણ પરદેશમાં રહેતા કેળવાએલા અને સુધારક વિચારના ભાઈઓનો તેમાં સંપૂર્ણ ટેકો હતો.

૧૭. લગ્ન વખતે બીજે નજરે પડે છે તેવો ઘોંઘાટ કે દોઝદોઝ નહોતાં, અતિશય શાન્તિ હતી.

આમ લગ્નવિધિમાં વ્યક્તિગત સુધારા યાચ છે, પણ ચાલતી આવતી રૂઠિમાં આ નવયુગને શોભે તેવા ઓછામાં ઓછા સુધારા કરી લગ્નની પ્રથા વર્ણવતી એકાદ પત્રિકા પાટીદાર મંડળ પ્રકટ કરે તો બિહરતા વર્ગને લગ્નવિધિ કરવામાં ઘણી અતુલ્યતા મળે.

ચરોતર ઍન્યુકેશન સોસાયટી,
આણંદ, તા. : ૧૧ ૬ : ૪૦

આશાલાલ નરસિંહલાલ પટેલ

દેખીલી

ઇન્દિરા ધણીજ સુંદર છોકરી હતી. તેનાં માતાપિતા તેને સાત વર્ષની મૂકી સ્વર્ગમાં સિધાવ્યાં હતાં. અત્યારે તેને લગલગ સત્તરેક વર્ષ થયાં હતાં. માતાપિતા બણેલ ગણેલ ને પૈસેટકે સુખી હતાં, એટલે ઇન્દિરાને પણ ગાનપણથીજ કેળવણી ગળવી રાઃ થઇ હતી. હજી પણ તે શાળામાં અભ્યાસ કરી રહી હતી. તે ધણી હોશિયાર અને આલાક છોકરી હતી. તેના ધોરણમાં તે હમેશ પ્રથમ નંબરેજ પાસ થતી. શિક્ષકોને પણ તેને ગાટે અગદ્દ માન હતું.

તેને એક બેનપણી હતી. તે બણેલ ગણેલ, પણ સ્વચ્છંદી હતી. તેને માતાપિતા તરફથી પૂર્ણ સુખ પ્રાપ્ત થયું હતું. તેનાં માતાપિતા તેના ઉપર બહુજ હેત રાખતાં હતાં. માતાપિતાની તે બહુ લાડોલી દોકરી હતી અને લાડમાં બિછરેલી હોવાને લીધે તે અત્યારે સ્વચ્છંદી ને અવિવેકી બની ગઇ હતી. માતાપિતાએ ગાનપણથીજ રાખેલું લીલા નામ અત્યારે પણ તે ધરાવતી હતી.

હમણાં તે અઢારેક વર્ષની હોવાને લીધે માતાપિતાને તેની ખૂબ ચિંતા થતી હતી. લીલા એ ચિંતાને દૂર કરવા તેમને સમજાવતી હતી, પણ માતાપિતાનું હૃદય તે કેમ બળી શકે? માતાપિતાનો શોધી કાઢેલો મૂરતિયો લીલાને પસંદ ન હતો.

અત્યારે લીલા ને ઇન્દિરા અપરિણીત જીવન ગાળી રહ્યાં હતાં.

લીલાને એક રશ્મિ નામે મિત્ર હતો. તે બાલ્યંબરું તેના કલ્પા પ્રભાણેજ માનતી. રશ્મિ બપોરેગપરે સારો અને વિવેકી છોકરો હતો. તે શરીરે પણ સુદૃઢ ને કસાએલો હતો. લીલાએ આ મિત્રની ઓળખ ઇન્દિરાને પણ કરાવી. રશ્મિ આથી બનેતો મિત્ર બની રહ્યો હતો.

રશ્મિ અત્યારે ઓગણીસેક વર્ષનો કોલેજમાં ભણતો યુવક હતો. કોલેજમાં તેની દ્વિમ્ભતની અને બુદ્ધિની પ્રશંસા થતી. સર્વે તેનું વાહ્યાતુર્પ જોઇ મુગ્ધ બનતા. રમતોમાં પણ તે આગળ પડતો હતો. તેની રમતોનો શોખ કોલેજમાં તેના ફ્રાટાઓજ બનાવતા હતા.

અત્યારે તેને રમતો હતી, એટલે તે વખતોવખત ઇન્દિરાને તેમજ લીલાને ત્યાં જતો હતો, અને કલાકોના કલાકો સુધી બેસી વાતો કરતો હતો.

એક વખતે તેણે ઇન્દિરાને ત્યાં જવાનો નિર્ણય કરી સાંજના તે તેને ત્યાં ગયો. ઇન્દિરાએ તેની આગળ પોતાનું સઘળું હૃદય ખુલ્લું કરી દીધું. તે છોકરીની વાણી સાંભળવામાંજ એ કલાક પસાર થઇ ગયા, પણ તેને હજી

તો જાણે શરૂઆતથી જ સાંભળતો હોય એમ લાગતું હતું. રશ્મિએ પણ પછી પોતાની વાત ઇન્દિરાને કહી. ઇન્દિરાને તેના પ્રત્યે હવે માન ઉત્પન્ન થયું. એક સાંજે તે ઘેર જઈ પ્રસન્ન ચિત્તે સૂઈ ગયો.

અને તે કાંઈ દિવસ ઇન્દિરાને ત્યાં, તો કાંઈ દિવસ લીલાને ત્યાં જતો હતો. રત્નબેનના દિવસો તે આ રીતે ગાળતો હતો. પણ હોશિયાર હોવાને લીધે તે કાંઈ પણ વર્ષ નાપાસ થયો ન હતો.

એક દિવસે તેના કાંઈ દુશ્મને લીલા આગળ ખોટી ચાડી કરી. લીલાને ઝાંઝકે લાગી આવ્યું. તે દિવસે રશ્મિ જ્યારે તેને ઘેર આવ્યો, ત્યારે તે તેની માથે બોલી પણ નહિ. રશ્મિએ તેને પ્રશ્નો પૂછ્યા, પણ પ્રશ્નોના ઉત્તર તેને સીધા મળી શક્યા નહિ. આજથી જ લીલાના દિલમાં ‘રશ્મિ ઇન્દિરાનો યશો તો ? શું મારો નહિ ચાલે ?’ એ બાગતની ચિંતા યથા લાગી. રશ્મિએ તેને ‘સર્વ પગિરિચિત્તથી વાંકે કરી. લીલા આ બધું માનવાને અત્યારે તૈયાર નહોતી. તેના દિલમાં હવે ઇન્દિરા પ્રત્યે દ્વેષ ઉત્પન્ન થયો. આ દ્વેષને લીધે તેણે રશ્મિને ઇન્દિરાની મિત્રાચારી છોડી દેવાને સૂચવ્યું. તેણે રશ્મિને ઇન્દિરા વિષે કેટલાંય કઠોર વચનો કહ્યાં; રશ્મિ બધું સાંભળી રહ્યો. છેવટે તે ખિન્ન ચિત્તે ઘેર ગયો. આજે તેને ખાવાપીવા પ્રત્યે અભાવ ઉત્પન્ન થયો, તે શત્રુ તેને નિરાતે બંધ આવી નહિ.

રશ્મિએ ઇન્દિરાને આ મુશ્કેલી વાત બીજી દિવસે જણાવી. ઇન્દિરાની એક બેનપણીએ રશ્મિને લીલાના સ્વભાવની ઝાંખી કરાવી. લીલા ઉદ્ભૂત અને મોજશોખી બની મઘ હતી. અત્યારે તેને ઇન્દિરા ઉપર પૂરેપૂરા અણવિશ્વાસ ને દ્વેષ આવ્યો હતો. તેણે રશ્મિને ગમે તે દિસાએ પોતાનો કરી લેવાની પેરની કરવા માંડી. રશ્મિ વગર વિચારે એક પણ પગલું બરે તેવો ન હતો. રશ્મિએ પણ આ દિવસો ચિંતામાં ને દુઃખમાં પચાર કરવા માંડ્યા. તેને માટે આ ગૂંચ ઉકેલવી બહુ જ કઠણ હતી.

લીલા ઇન્દિરાને ત્યાં હમેશ આવી જતી હતી, એક દિવસે તે ન આવી. ઇન્દિરાનું હૃદય દુઃખવા લાગ્યું, પોતે જ લીલાને ત્યાં મઘ. લીલાએ તેને કેટલાંક કઠોર અને ઉગ્ર વચનો કહ્યાં. ઇન્દિરા એક પણ શબ્દ બોલી શકી નહિ. તે તેમો સ્વભાવ જાણતી જ હતી. આજે તેને લીલાનો પિત્તો ઉકેલેલો લાગ્યો. સામે જવાગ ન આપવાને લીધે લીલા છેવટે બોલતી બંધ થઈ. ઇન્દિરા ઘેર જઈ ચૂક્યો.

એટલામાં રશ્મિની કોલેજ બિઝડી. રશ્મિ આ વરસે કોલેજમાં બી. એ.નો

હેલા વર્ષમાં હતો. તે તો આ.બધી બાજતોથી છૂટતોનો યત્ન કરતો હતો. તેને જો પોતે નપાસ થાય, તો પોતાનાં માતાપિતા તરફથી પુષ્કળ કપડાં માંગળવો પડે એ જાણી સાલતું હતું. અત્યારે રશ્મિ પોતાનો ઐન્દ્રિયક વિષય 'મુગરાંતી' વાંચી રહ્યો હતો, એટલામાં જ ટપાલીએ એક કાગળ તેની રૂમમાં સગકાવ્યો. તે કાગળ ઇન્દિરાનો હતો. ઉધાડતાં જ તેને કાંઈ અનિદ્રિતો વહેમ ગયો. અક્ષર બરાબર લખાયા ન હતા. તેમાં લીલાએ ઇન્દિરા ઉપર મૂકેલા આક્ષેપો છેક ખોટા હોવા છતાં પણ રોજ તે જ્યારે મળતી ત્યારે આ આક્ષેપોથી તેને નવાજતી, એમ લખ્યું હતું. રશ્મિને ઘણું જ માફું લાગ્યું, પણ તે કાંઈ કરી શકે એમ ન હતો. ને દિવસે તેને કોલેજમાં પણ ગમ્યું નહિ.

— જાજો દિવસે લીલાનો પત્ર આવ્યો. તે પત્ર વાંચીને તે લીલા ઉપર ખૂબ મુરસે લગ્યો. તેને લીલાએ ઇન્દિરા ઉપર મૂકેલાં ખોટાં આળ, જુકાણાં વગેરે સાંભરી આવ્યાં. આ સાંભરતાં જ તેને ઇન્દિરા માટે અનહદ લાગણી યદ્ય આવી.

રશ્મિએ જાનેતા પત્રોના ઉત્તરમાં તે જાનેતા પત્રો લખ્યા. રશ્મિએ લીલાને ખૂબ કપકાતો તેમ જ ઇન્દિરાને ખૂબ આશ્વાસનનો પત્ર લખ્યો. તેણે ઇન્દિરાને લીલા સાથે વાતચીત નહિ કરવાની સલાહ આપી. રશ્મિને આ વર્ષ પોતાને માટે ધાતક નિવડશે એમ તો લાગતું જ હતું. પત્રો લખ્યા પછી રશ્મિનું દિલ શાન્ત પડ્યું.

લીલાને તથા ઇન્દિરાને જ્યારે પત્રો મળ્યા, ત્યારે જાને શોક કરવા લાગ્યાં. લીલાને તો પોતે રશ્મિને ખોયો, એ દુઃખે દિલ બળવા માંડ્યું. ઇન્દિરાને પોતે વગર વાંકે દોષિત દેખાઈ, એ સાલવા લાગ્યું. તેઓ અત્યારે એકબીજા સાથે બોલતાં પણ નથી. એક દિવસ લીલાથી ઇન્દિરાને કહેવાઈ જવાયું: 'ઇન્દિરા, માફ કરજો, મેં ગંભીર ભૂલ કરી છે.' લીલાને તે વખતે તેની પહેલાંની ગિત્રાચારી માદ આવી. અને હવે તે જાને તે સુવકમિત્રની સાથે બોલવાને દિગત અસાવતાં ન હતાં. અત્યારે લીલાને સર્વ લોકો લીલા દ્રેપીલી તરીકે ઓળખે છે, અને જતાં આવતાં ગાણુસો લીલાને બોલાવતાં અચકાવ છે.

બોરસદ.

દિનકર સોમાલાઈ પટેલ

અસ્પૃશ્યતાના તાણાવાણા

અસ્પૃશ્યતાને ચર્ચાવા જેટલું પણ નો માન મળતું હોય તો તે ફક્ત હિંદમાં જ. હિંદમાં અસ્પૃશ્યતાનું અસ્તિત્વ એ તો સાપના કથાને દૂધ પાછો ઉછેર્યા જેવું જ થયું છે. ઉચ્ચ તત્ત્વો ધરાવતું દૂધ જેમ એક એરી સાપને ઉછેરવામાં વેફાય છે અને પાછળથી જેમ એ જનવર એનું પાલનપોષણ કરનારને જ ડાંખ દેવામાં પોતાનું ઝેર વાપરે છે, તેમ દુનિયાની સાચી માણસાઈ દર્શાવતા ધર્મના બહાના નીચે હિંદે અસ્પૃશ્યતાનું પાલનપોષણ કર્યું છે અને તેથી જ હિંદને અત્યારે અસ્પૃશ્યતાના ઝેરથી વેદના થઈ રહી છે.

હજારો વર્ષોથી હિંદમાં અનેક જાતના ધર્મો પ્રવર્તી રહ્યા છે. સાધારણ રીતે ધર્મને હિંદમાં દુનિયાના અન્ય દેશો કરતાં વધારે મહત્ત્વ અપાયું છે, અપાઈ રહ્યું છે. પણ ભવિષ્યમાં તેનું મહત્ત્વ મહેજ પણ રહેશે કે કેમ તેની મને શંકા છે. અત્યારે જે રીતે જુદા જુદા ધર્મોનું સંચાલન હિંદમાં થઈ રહ્યું છે, એ જ રીતે નો ધર્મો આગળ ચાલુ જ રહેવાના હશે તો હું વગર શંકાએ કહું છું કે આવતા નવા હિંદમાં આ ધર્મોને સ્થાન જ નહિ હોય.

અનેક મહાન પુરુષોએ આજ સુધી ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં ઝંપલાવેલું છે. જરૂર તેઓએ માનવતાની સેવા ખાતર તેમ કર્યું હશે, માનવહીનતાને બચાડવાને તેમણે બગીચ પ્રયત્નો કર્યા હશે. છતાં તેમની ગહેનતના ફળમાં તેમણે દેશને શું સોંપ્યું છે તે આપણી અસ્પૃશ્યતા જતાં જ આપે છે. બકરી કાઢતાં જેમ જોટ પેસી જાય તેમ માનવહીનતા કાઢતા જતાં તે લોકોએ હાથે કરીને જ અસ્પૃશ્યતા રૂપી જોટને હિંદને મન હાથે ત્યાં ચરવાને દેરી આણેલું છે. આવા સંચાલકોએ પોતાની સેવા બંધે આપી હોય, છતાં તેનું પરિણામ તો હિંદની કુસેવામાં જ આવેલું છે. તે લોકોએ માણસની માણસાઈને જોતી કક્ષાએ પહોંચાડવા જતાં અસ્પૃશ્યતારૂપી માનવહીનતા પણ આણી દીધેલી છે. થોડા જ લોકોને તેઓએ જોતી કક્ષાએ મૂક્યા હશે, તો ઘણા લોકોને નીચી કક્ષામાં ઉતારી મૂકવામાં તેમણે સહાયતા કરેલી છે. અરે તેને જ પરિણામે હિંદમાં લાખોની સંખ્યામાં અસ્પૃશ્યો જાની ગયા છે.

આપણા ધર્મો કેવા હોવા જોઈએ? તેમાં સંપૂર્ણ માણસાઈ રહેલી હોવી જોઈએ, સંપૂર્ણ રીતે સાત્ત્વિકતા પ્રવર્તી રહેલી હોવી જોઈએ. અત્યારના ધર્મો તેવા નથી. તેમાં શક્તસીપણાને સ્થાન મળેલું છે. આ શક્તસીપણાનું દર્શન આપણને આજની અસ્પૃશ્યતા કરાવી આપે છે.

આ અસ્પૃશ્યતાને લીધે જ હિંદના આખા દેશમાં નાનાં નાનાં છિદ્રો પડ્યાં

છે. દિંદિતું શરીર ચાળણીની જેમ જર્જરિત થઇ ગયું છે. ચાળણીનાથી પણ જૂડી દશા દિંદિતના શરીરની અત્યારે થઇ પડી છે. એક એક અરપૃથ્થ એ દિંદિતના શરીરમાં વાગેલું એક એક જાણુ છે. જ્યાં ધણું જાણુ વાગેલાં છે ત્યાં મોટી જખોસો પડી ગઇ છે. એ જખોસોમાંથી અનેક દુષ્કર્મોને સ્વચ્છંદપણે વિચરવાને તક મળી ગઇ છે. દિંદિતની એકતામાં આ છિદ્રોને લીધે પણ ભંગાણુ પડ્યું છે, એમ આપણે કહી શકીએ. દિંદિતના શરીર ઉપર જાણો ભોંકાવનાર આપણામાંથી પાક્યા છે, જહારનાં જખોની પણ તેમને મદદ છેજ. જાણુ ભોંકાવથી દિંદિતનીના શરીરમાં છિદ્રો પડ્યાં છે તે તો ઠીક, પણ તેમાંથી જે રુધિર વહી જાય છે, તેની સાથે આપણને વધારે લાગેવળગે છે. દિંદિતના શરીરમાંથી જાણો ખેંચી કાઢવાને ઇશ્વરકૃપાથી ધારો કે કોઇ ઉદાર વ્યક્તિ જહારથી નીકળી આવે, પરંતુ તેમાંથી નીકળતું રુધિર કોણ અટકાવશે?

મનૂરના માથા ઉપર જોએ મૂક્યો હોય તો તેને તે દુઃખમાંથી કોઇક સુકિત આપી શકે; પરંતુ જૂખનું કે રોગનું દુઃખ જીનું કોઇ પણ ટાળી શકતું નથી, જૂખ લાગે ત્યારે પોતેજ જાવાથી જૂખ ટળે છે. કોઇ સહૃદય માનવી તો તેને અનાજ લાવી આપીનેજ તેની જૂખ ટાળવાના પ્રયત્નમાં મદદ કરે, તે કાંઇ ખાઇને તેની જૂખ ટાળી શકે નહિ. તે જાણ મદદ કરી શકે, આંતરિક મદદ કોઇ કરી શકેજ નહિ અને આવી જાણ મદદ કરનારા પણ થોડાજ મળી આવે. તેજ રીતે વૈદ્ય કે ડોક્ટર રોગીને ઔષધજ આપી જનણે, સલાહ આપી જનણે, એથી વધુ મદદ કરવાને એ શક્તિમાન છેજ નહિ. રોગી પોતેજ ઔષધ ખાય અને પથ પાળે તોજ તે રોગમાંથી મુક્ત થાય. આજ પ્રમાણે દિંદિતના શરીરમાંથી રુધિર અટકાવવાની શક્તિ હિંદીઓ પાસેથીજ મળી આવે. હિંદીઓએજ એ શક્તિનો ઉપયોગ કરવો રહ્યો. અરપૃથ્થતાને હિંદમાં સ્વાર્થપંડિતોએજ આંખો મીંચી દેખને લખલ ચવાં ચવા લીધી છે, એમ હું કહીશ તો સહેજ પણ ખોટું તો નહિજ ગણાય. રુધિર વહેતું જાંઘ કરવાને પહેલાં સર્વ શક્તિ પ્રાપ્ત કરી એ કાણું ઉપર માનવતાનો સેપ લગાવવો જોઇએ.

પરંતુ આ શક્તિ ક્યાંથી લાવવી? માનવતાની કક્ષામાં જીવું સ્થાન કેવી રીતે લેવું? હિંદમાં આ શક્તિનો મોટો ભંડાર તૈયાર થઇ ગયો છે ખરો. હિંદી મહાસભામાં મહાત્માજીએ પ્રકટાવેલી આ શક્તિ અખૂટ છે. હવે તો તે ફલીફાલી છે, પુષ્પો તો થું પણ ફળો પણ તૈયાર થઇ ગયેલાં છે. હાંસથી લોકો તે ફળોનો સ્વાદ લે છે. મહાસભામાંથી શક્તિ લેઇએ તો ખરા, પણ મહાસભાનું પાલનપોષણ પણ આપણેજ એટલે કે હિંદીઓએજ કરવાનું છે.

છેવટે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અસ્પૃશ્યતા ટાળવાને આપણે જાતે જ મહેનત કરવાની છે. એકે એક હિંદીએ અસ્પૃશ્યતા ટાળવામાં મદદ કરવી જોઈએ.

અસ્પૃશ્યતાનાં મૂળ ધણે ઉંડે પહોંચેલાં છે. અનેક ચીજો સાથે તે સંકળાએલી છે. માનવતા, ધર્મ, રાજકીય વાતાવરણ, સામાજિક રચના, વગેરે સાથે તે વણાઈ ગઈ છે. આ તાણાવાણાઓમાંથી એક એક તાર, એમ જાણી તાર ઉકેલી નાખી તેને જુદી કાઢી નાખવાની જરૂર છે. અસ્પૃશ્યતાને માટે આ દુનિયામાં ક્યાંય પણ સ્થાન હોતું જોઈએ જ નહિ. હમેશાં માટે તેનો નાશ કર્યો જ છૂટકો.

જેમ અત્યારે પ્રવર્તતા ધર્મોમાં રાક્ષસીપણાનો અંશ આપણે જોઈએ છીએ તેમ અત્યારના મનુષ્યોમાં માનવતાની સાથે અસ્પૃશ્યતારૂપે જે પશુતા રહી ગઈ છે તે કાઢી નાખ્યે જ છૂટકો. જ્યાં સુધી હિંદમાં આ અસ્પૃશ્યતા પ્રવર્તી રહી છે ત્યાં સુધી અહીં વસતાં મનુષ્યોમાં માનવતા જ નથી એમ કહીશું તોપણ અસ્યને નહિ જ ગણાય. અસ્પૃશ્યતા આપણે સાચવી રહેલા છીએ, તેથી આપણને અતિથય નુકસાન થતું છે. અસ્પૃશ્યતા સાચવી રાખીને આપણે માણસાઈ ગુમાવી બેઠા છીએ. આપણે તો આ દુનિયામાં સાચા માણસ તરીકે જીવવું છે. જન્મ લીધો એટલે ગમે તેમ જીવન જીવીને દિવસો પૂરા નથી કરવા. આપણે અસ્પૃશ્યોને અન્યાય કરવા હચ્છતા નથી. તે પણ આપણા જેવા જ મનુષ્યો છે. આપણે સર્વે એક જ જાતિના છીએ. ઈશ્વરને મન સર્વે સરખા છે. ત્યારે અસ્પૃશ્યતા દાખલ થવા દેવામાં આપણો જ વાંક છે. અક્ષત, ધર્મના જહાના નીચે જ એ અહીં આવી પડી છે. અસ્પૃશ્યોને આપણી જેમ જ નાક, કાન, આંખ, સર્વ છે, તે તો ઠીક; હૃદય પણ આપણા જેવાં જ છે, લાગણીઓ પણ આપણા જેવી જ છે, બુદ્ધિગત પણ આપણા જેવાં જ છે. તેમનો અંત આપણો ઈશ્વર. પણ એક જ છે. વૈષ્ણવોએ તો નરસિંહ મહેતાને અનુસરવું જોઈએ.

અસ્પૃશ્યતારૂપી સર્પને આપણે ઉછેર્યો છે, અને તેનું ઝેર આપણને ચઢ્યું છે કે કેમ એ જો જોવું હોય તો દક્ષિણ આફ્રિકા તરફ આપણે દૃષ્ટિ નાખવી જોઈએ. જે લોકોએ તેને ઉછેરી છે એ આપણા જ લોકો ત્યાં આગળ અસ્પૃશ્યતાનો ભોગ ચર્ષ પડ્યા છે. ગોરા લોકો ત્યાં આપણને પોતાની સાથે રહેવા દેના નથી. અમુક અમુક જગ્યાએ તો આપણને ગોગણો જ્યારે આમ કરી રહ્યા છે, ત્યારે આપણે તેમની ઉપર કોંઈ બરાબર જોઈએ; પરંતુ તેમ કરવાને આપણને હક્ક છે ખરો? ત્યાંના હિંદીઓને અસ્પૃશ્યતામાંથી મુક્ત કરવા હચ્છતા હોઈએ તો આપણે અહીં રહેનારાઓ અસ્પૃશ્યોએ શો ગુનો કર્યો છે? પહેલી અસ્પૃશ્યતા

હિંદમાંથી નીકળે ત્યારેજ આપણે ત્યાં આગળ જાય બીડી રાખીએ, નહિ તો ત્યાંની અસ્પૃશ્યતા કાઢવા જતાં અહીંની અસ્પૃશ્યતા વચ્ચે આવી આપણને તેમ કરવામાં વિઘ્ન તાપે. આપણે જાય બીડી હોય ત્યાં આગળ આપણી અહીંની અસ્પૃશ્યતા આપણને મોટા મોટા ખીલા ઘોંટી ત્યાં ને ત્યાંજ સંજ્ઞા કરી દે!

આપણા સમાજમાં જે લોકો અસ્પૃશ્યતાનો ભોગ યથા પડેલા છે તે લોકોને આપણે નથી અડતા, નથી છૂટથી બેલાવતા ચલાવતા, નથી આપણી સાથે બેસવા દેતા, નથી આપણાં કાર્યોમાં તેમની સહજ પણ સલાહ લેતા. દૂકમાં એ લોકો આગળ આવી પોતાના વિચારો દર્શાવે તેટલી પણ આપણે તેમને તક નથી આપતા. તે લોકો નીચતામાં દગાઇજ રહે એમ આપણે અત્યાર સુધી ધ્રુવજતા આવ્યા છીએ. આ આપણી સામાજિક ટ્રેનમાં મદામોટી બૂલ છે. આપણા સમાજને એટલે તેથીજ આખા હિંદને માથે એ મદાન કલંક છે. હિંદને દુનિયામાં ગાયું ઝેયું ન કરવા દેવામાં અસ્પૃશ્યતાનો ફાળો પણ છે.

અત્યારે હિંદ વિકટ માર્ગે યત્ન પસાર યથા રહ્યું છે. સ્વતંત્રતાને માટે હિંદ તલપાપક યથા રહ્યું છે. સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવાને દિંદીએ અત્યારે ભારે જહેમત ઊઠાવી રહ્યા છે. આપણા કાર્યમાં ધણા માણસોની મદદ નોંધીએ એ સ્વાભાવિક છે. અસ્પૃશ્યોને એ ને એજ સ્થિતિમાં રાખી આપણે આપણા દેશનું એક મદાન બળ વેડી રહ્યા છીએ. જો અસ્પૃશ્યતાનો સંપૂર્ણ નાશ કરી તેના ભોગ યથા પડેલા આપણાજ લાઇઓને આપણી હારમાં લાવી મૂકીએ તો તેઓ આપણને ધણુંજ જળ આપે. એ લોકોને હારમાં લાવીનેજ આપણે તેમની મદદ મેળવવા શક્તિમાન થઇશું. અને એવી વેડફાઇ જતી શક્તિનો સદુપયોગ કરીનેજ આપણે હિંદની મદાન સેવા કરી શકીશું. હિંદની સેવામાં અત્યારે જો કોઇ મહત્વનું અંગ હોય તો તે અસ્પૃશ્યતાનિવારણજ છે. અસ્પૃશ્યોને આપણી હારમાં લાવી મૂકીને આપણે આપણા અહિંસક રાષ્ટ્રને પ્રેમનો મોટો જથ્થો એટ આપી શકીશું.

અત્યારે હજારોની સંખ્યામાં અસ્પૃશ્યો અસ્પૃશ્યતામાંથી છૂટવા લાગ્યા છે, પણ હજી તો લાખોની સંખ્યામાં તેના ભોગ બનેલા જાડી છે, તેમને તેમાંથી મુક્ત કરવાની જરૂર છે. અસ્પૃશ્યતાનિવારણમાં ઉતાવળને સહજ પણ સ્થાન ન હોવું નોંધીએ. આપણે તેને આગળ જણાવ્યા પ્રમાણેના તાણાવાણાઓ, જેની સાથે તે વણાઇ ગઇ છે, તેમાંથી એક એક એમ તારો છોડીને હિંદને શુદ્ધ બનાવી દેવાનું છે. ઉતાવળ કરીને આપણે આખું કપડું ગમે તેમ ફાડી નાખવાનું નથી.

ચરોતર પ્રદેશનો ઇતિહાસ

સમાજસેવાનાં કામ કરનારને લોકરચિતના સાચાં જ્ઞાનની ડોઝે ને પગલે જરૂર પડે છે. એવા જ્ઞાન સિવાય કોઈ પણ સાર્વજનિક કાર્ય ચિરસ્થાયી જની શક્ય નથી. આથી ચરોતર પ્રદેશમાં સેવાનાં કાર્યો કરતાં કરતાં જ્યારે જ્યારે જરૂર પડતી ત્યારે ત્યારે તે તે પ્રવૃત્તિને ઉપયોગી માહિતી અને આંકડા મેળવી તે પ્રકટ કરવાની રવ. મોતીલાલની નીતિ હતી. આ નીતિ અને પદ્ધતિને પરિણામે એમણે પોતાની જાહેરજીવનની કારકિર્દી દરમિયાન વિવિધ પ્રકારના માહિતીપૂર્ણ આંકડા અને લેખો પ્રકટ કર્યા છે. ‘પેટલાદ સર્વસંગ્રહ’ નામે દળદાર ગ્રંથ તૈયાર કરેલો છપાવ્યા વિનાનો પડ્યો છે. ‘ચરોતર સર્વસંગ્રહ’ તૈયાર થઈ શકે એવી કોષ્ટને પ્રેરણા મળે ને તાત્કાલિક કામમાં ઉપયોગી થાય તે માટે ચરોતર પ્રદેશની દૃષ્ટિથી કેટલાક આંકડા ‘જ્ઞાનપ્રચાર’ માસિકમાં અગાઉ પ્રગટ કર્યા હતા. એ કામ એટલેથી જ અટક્યું છે.

દરમિયાન રવ. મોતીલાલ અમીનનું વિરતૂત જીવનચરિત્ર લખવાની તૈયારી લાઇ પુરુષોત્તમદાસ જગનલાલ શાહ કરી રહ્યા છે. આ જીવનચરિત્રમાં ચરોતર પ્રદેશના ઇતિહાસની રૂપરેખા આપવાની તેમની યોજના છે. તે માટે તે જરૂરી માહિતી એકઠી કરી રહ્યા છે. હજી ગુજરાતનો ઇતિહાસ જ સંશોધનની દશામાં છે, ત્યાં એના એક વિભાગનો ઇતિહાસ-સાચો ઇતિહાસ-મેળવેલો એ કેટલું બધું મુશ્કેલ કામ છે તે તો એવાં કામ કરનાર જ સમજી શકે. છતાં લાઇ પુરુષોત્તમે આ પ્રદેશના આજના જીવનને કંઈક ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ જોઈ શકાય તેટલી માહિતી એકઠી કરી છે. એ આ દિશામાં શરૂઆત તરીકે ગણી શકાય. એ સાથે જ ‘ચરોતર’નાં કેટલાંક ગામોમાં સર્વસંગ્રહો તૈયાર થયા છે વા થાય છે એવા પણ સમાચાર મળવા લાગ્યા છે. સને ૧૯૧૫માં ‘સુણાવ સર્વસંગ્રહ’ બહાર પડ્યો છે, સને ૧૯૩૬માં ‘ચાંગા સર્વસંગ્રહ’ બહાર પડ્યો છે. વીરસદનો ઇતિહાસ ત્યાંના એક શિક્ષકે તૈયાર કર્યો છે એવી ખબર સાંભળી છે. વસોનો ઇતિહાસ આનંદી રીતે તૈયાર થયેલો એક રચે છે. આ રીતે ચરોતરનાં ગામો જાગૃત થયાં છે અને દેશમાં તરવરી રહેલા નવજીવનને ઝીલવા તત્પર થતાં જાય છે, એ શુભ ચિહ્ન છે.

સુણાવ, ચાંગા ને વીરસદની માફક જીજ્ઞાસાગામીના આગેવાનો, તે તે ગામોના ઉચ્ચ શિક્ષણ પામેલા યુવકો, શાળાના શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ એ પોતાના ગામના એવા સર્વસંગ્રહો તૈયાર કરે તો ચરોતર પ્રદેશમાં લોકસેવકનાં કામ

કરવાને માટે સરસ સાધન ગણી રહે.

આવા સર્વસંપ્રદોમાં ગામનો ઇતિહાસ એ બહુ અગત્યનું પ્રકરણ છે. પોતાના ગામનો ઇતિહાસ જાણવાથી ગામની સાચી પ્રગતિ કંઈ દિશામાં ને કવી રીતે થઈ શકે તેનો સાચો ખ્યાલ આવે છે અને દીર્ઘદષ્ટિએ કામ કરતાં બૂલો ઝોઘી થવાનો સંભવ રહે છે. આ હેતુથી તેમજ સમસ્ત ચરોતર પ્રદેશનો સાચો ઇતિહાસ લવિષ્યમાં તૈયાર થઈ શકે તે માટે ચરોતરનાં ગામોના ઇતિહાસને લગતી હુકીકતો આ માસિકમાં પ્રગટ કરવાનું 'નિયત્યુ' છે. તેની રૂઝઆત તરીકે બાપ પુરુષોત્તમ શાહે એકઠી કરેલી માહિતી પ્રકટ કરવામાં આવશે. આ માહિતી છૂટી છવાઈ અનેક પુસ્તકોમાં વેરાએલી પડી છે. તેમાંથી વીણી જરૂરી નોંધો સહિત પ્રકટ કરવામાં આવશે. એમાંથી ગળતી હકીકતોની ચર્ચા કરી અતિહાસિક સત્ય તારવવાનો કશો પ્રયત્ન કરવાનો ફાલ ધરાવે નથી. એમ કરવા માટે પુબ્જ શોધખોળ થવાની જરૂર છે. આ પ્રયત્નથી આવી શોધખોળ કરવાની ચરોતરના ઊગતા વિદ્વાનોને પ્રેરણા મળશે અને ખીજા વિદ્વાનો પોતાના યાનલંકારમાંથી ચરોતર પ્રદેશના ઇતિહાસને ઉપયોગી હકીકતો પ્રકટ કરવા પ્રેરાશે અને પરિણામે આ પ્રદેશનો ઇતિહાસ તૈયાર કરવા માટે સામગ્રી એકઠી થશે તો આ પ્રયત્ન સફળ થશે ગણાશે.

પોતપોતાના ગામનો ઇતિહાસ વા સર્વસંપ્રદ કેમ તૈયાર કરવો તે વિષે કોઈને સલાહ કે દોરવણીની જરૂર હોય તો તેમણે તંત્રીને પત્ર લખીને પૂછાવવું. એવી ગામણી મોટા પ્રમાણમાં યશે તો તે માટે જરૂરી માહિતી આપતો લેખ લખી વા લખાવી આજ માસિકમાં પ્રકટ કરવામાં આવશે.

આ યોજના પ્રમાણે પહેલો લેખ “‘ચરોતર’ શબ્દનું મૂળ” આ સાથે પ્રકટ કરવામાં આવે છે.

તા. ૪:૬:૪૦

તંત્રી: ‘ચરોતર’

ચરોતર ઉપરાંત ખીજા પ્રદેશના બાપઓ પણ આવી યોજના કરે એ હજી છે.

તંત્રી: ‘પાટીદાર’

‘ચરોતર’ શબ્દનું મૂળ

ચરોતર પ્રદેશની સીમા ક્યાંથી ક્યાં સુધી, એ વિષે જુદે જુદે કાળે જુદા જુદા ખ્યાલો પ્રવર્તતા હશે એમ લાગે છે. મહી અને સ્ત્રીમતી નદીઓની વચ્ચેના પ્રદેશને ચરોતર તરીકે કેટલાક ઝોળખતા હશે એમ માનવાને કારણ

પૂજ્યશ્રી સરદાર સાહેબ વલ્લભભાઈ,
પૂજ્યશ્રી દરબાર સાહેબ ગોપાળદાસ દેસાઈ, તેમજ
શ્રી. ભેક્તિલક્ષ્મીબેન ગોપાળદાસ દેસાઈ, એમની સેવામાં.

સવિનય નિવેદન કરવાનું કે પાટીદાર યુવકમંડળની બીજી પરિષદ આજુબુદ
મુકામે સંવત ૧૯૮૮ના માગશર સુદિ ૮-૯ના દિવસોએ પૂજ્યશ્રી સરદાર સાહેબના
પ્રમુખપણા નીચે ભરવામાં આવી હતી. બીજી દિવસે સરદારશ્રીને ખેડા જિલ્લાનું
પ્રત્યાષ્ટીય કામ હોવાથી તેઓશ્રી રાસ તરફ ગયા, એટલે તે દિવસે પરિષદનું
પ્રમુખપર્યાય પૂજ્યશ્રી દરબાર સાહેબે સ્વીકાર્યું હતું. તેમાં પાટીદાર યુવકમંડળે
નીચેના ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર કર્યો હતો :

“૩. વિધુર થયેલા કેાઈ પણ પુરુષને ફરીથી પરણવું હોય તો તેણે
વિધવાનેજ પરણવું જોઈએ, એવો આ પરિષદનો અભિપ્રાય છે.”

આ ઠરાવ રજુ કરનાર હું હતો અને તેને ટેકા આપનાર ‘પાટીદાર’ના
તંત્રી ભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ હતા. હવે આ ઠરાવને માન આપવાને પાટીદાર
યુવકમંડળના નેતાઓ અને ખાસ કરીને તેના પ્રમુખો બંધાયેલા છે અને
એ ઠરાવ વિરુદ્ધ થતાં લગ્નમાં તેમનાથી ભાગ તો નાજ લેઈ શકાય.

પૂજ્યશ્રી સરદાર સાહેબના વિધુર પુત્ર ડાહ્યાભાઈનાં લગ્ન તા. ૨૩ : ૫ : '૪૦ને
રાજ વડોદરા મુકામે શ્રી. છોટાભાઈ ઉમેદભાઈનાં કન્યા. શ્રી. ભાનુમતીબેન
સાથે થયાં. કન્યાની ઉંમર વરસ ૨૨-૨૩ની અને વરની ઉંમર વરસ ૩૫ ઉપરની
હશે. આ લગ્નમાં ઉપર જણાવેલાં તમે ત્રણે સમાજનાં અગ્રેસરોએ ભાગ
લીધો છે. પાટીદાર યુવકમંડળ સમાજના સદા દૂર કરવાને તેમજ સમાજમાં
જે મુદ્દાગ્રાની જરૂર છે તે કરવાને સ્વપાયેજ છે. પાટીદાર યુવકમંડળે નીચે
જણાવેલાં કાર્યો વિષે પણ પ્રચાર કરવા ઠરાવેલું છે :

(૧) મરણ પાછળનાં જમણવાર તદ્દન બંધ કરવાં.

(૨) લગ્નપ્રસંગોનાં ખર્ચ કમી કરવાં.

(૩) જાળલગ્નો, કળેડાં, તથા વૃદ્ધલગ્નો અટકાવવાં.

(૪) જાળવિધવાઓનાં લગ્નને ઉત્તેજન આપવું; જે યુવાન વિધવાઓ
સંયમ પાળી શકે તે ભણે વૈધવ્યધર્મ પાળે, પણ જેઓને લગ્ન કરવાની ઇચ્છા
હોય તેમને લગ્ન કરવા ઉત્તેજન આપવું.

પાટીદાર સમાજમાં જાળવિધવાઓની સ્થિતિ કફોડી છે. વિધવાઓનાં

પુનર્જન્ન કરવામાં પાપ મનાય છે. તેમની સાથે લગ્ન કરનાર કુળહીન મનાય છે. વિધવાઓનાં પુનર્જન્ન કરવામાં પાપ માનનારા પુરુષો માટે ઉપરનો કડાવ પણ ખાસ મહત્વનો છે. વિધવાઓને સંપત્તિ-અભિયંત્ર કરાવ્યાત પળાવવા જે ભાઈઓ ખાસ આગ્રહ રાખે છે, તેઓએ પોતે વિધવાઓને આદર્શરૂપ થવા માટે પોતે પણ વિધુર થયે ફરી લગ્ન ના કરવું જોઈએ, એ ખરો ન્યાય છે. પોતે વિધુર થયે ફરી પરણવું અને વિધવા જેતોને વૈધવ્યધર્મ - અભિયંત્ર પાળવા કહેવું એ દેખીતો અન્યાય છે.

શ્રી. ભક્તિલક્ષ્મીબેન પાટીદાર ભગિનીસમાજનાં જે વખતનાં પ્રમુખ છે. પાટીદાર ભગિનીસમાજ પણ જે વિધવાઓનો પુનર્જન્ન કરવા ઇચ્છતી હોય, તેમને તેમ કરવા ઉત્તેજન આપે છે. એટલે જે કન્યા મધુર કે વિધુર યુવક સાથે પરણે તેના લગ્નમાં શ્રી. ભક્તિલક્ષ્મીબેન ભાગ ના લેઈ શકે, એ તો સહેજે સમજાય એવી બાબત છે. પણ કોણ જાણે કેમ એમણે આ વિધુર-કન્યા લગ્નમાં ભાગ લેવાની ભૂલ કરી તે સમજાવું નથી. રા. રા. શ્રી. અંબાઈદાસ ઠાણીદાસ પટેલના પુનર્જન્નને પ્રસંગે શ્રી. ભક્તિલક્ષ્મીબેને ઠેક અજુપુરા (ડાકિર) મુકામ સુધી જઈને જે વિરુદ્ધતા બતાવેલી, એ પ્રસંગને એ બેન આજે કેમ ભૂલી ગયાં તે સમજ પડતી નથી. પૂજ્યશ્રી સરદાર સાહેબની શરમને લીધે એમણે તથા દરબાર સાહેબે પોતાના સુધારક વિચારોને દબાવી રાખ્યા? એમ હોય તો એ આશ્ચર્ય પામવા જેવી હકીકત છે!

પૂજ્યશ્રી સરદાર સાહેબ તેમજ પૂજ્યશ્રી દરબાર સાહેબ અને અગ્રેસરો રાજકીય ક્ષેત્રમાં જાદુ જીત્યું જ્ઞાન અને સ્થાન ધરાવે છે, તેમજ સામાજિક સુધારાના વિષયમાં પણ તેઓ જીત્યું જ્ઞાન અને સ્થાન ધરાવે છે. પાટીદાર યુવકગંડળની પરિવેશમાં તેમણે જે સુધારાના પોતાના વિચારો જાહેર કર્યા છે, તે જોતાં તેઓ જાણેથી ભાઈ ડાલાભાઈના પુનર્જન્નમાં ભાગ લેઈ શકાય જ નહિ, તેમ છતાં કોણ જાણે શા કારણે એમણે એમ કયું; તે જાણવાને સમાજસુધારામાં માનનાર દરેક વ્યક્તિ ઇતિહાસ હોય એ દેખીતી વાત છે.

અરોતરને શિખરે આવેલાં કુળવાન છ ગામોના આચારવિચારનું અનુકરણ બીજાઓ સહેજે કરે, માટે ઉપરની હકીકત ખ્યાનમાં લેઈ એ ત્રણે અગ્રેસરો પોતાના ખુલાસો જાહેર જનતાની જાણ માટે જહાર પાડે એવી મારી નાંખી લેવામાં છે.

મોટા કરાળા (સિતોર)
વૈશાખ વદિ ૧૩, ૧૯૯૬

પ્રભુદાસ લીખાભાઈ રાય
સભ્ય, પાટીદાર મંડળ કા. વા. સગિતિ

ચએલો. એ લગ્ન સારી રીતે ધામધૂમથી બિઝવેલું. કંકાત્રી બાઇ છોટાલાઇ અને તેમનાં પત્ની બેન ગંગાબેન, એ જનેના નામથી 'ગંગા,' ૭૮ અલકાપુરી, વડોદરાથી પ્રમિદ્ધ ચએલી, તે ઉપરથી જણાય છે કે ગણેશસ્થાપના, ગૃહશાન્તિ, વરુષ વગેરે અનેક પ્રકારના જૂના વિધિ કરવામાં આવેલા. બાઇ પશાલાઇ જણાવે છે તેમ પદ્મજ કે બીજી ટંક લેવડેવડ થઇ નથી. "લગ્નપ્રસંગે શ્રી. ડાહ્યાલાઇએ સગાંગિત્રોનો આંહો લીધો નથી. કેટલોક વિચાર કરી મેં આંહો ભેટ લીધું છે." ગણગણતી વાતો આવી છે કે સૌભાગ્યવતી બેનોને કિવાજ પ્રમાણે વરપક્ષ તરફથી નહિ, પણ કન્યાપક્ષ તરફથી ટાટની ભેટો અપાઇ હતી! અને બીજું કંઈક કંઈક એવું થયું હતું કે વરનાં બેન મણિબેન તે બેંદને કકળી બિડ્યાં હતાં. ૩ બેનો સાથે ૨૧ માણસની જન મુંબઈથી સવારે દિલ્લી એક્સપ્રેસમાં આવી સાંજે મેલમાં પાછી ચાલી ગઇ હતી. જનને ગપોરે ઘરમાં જમાડી હતી. જાહેર બોજન રાતે ચએલું, તેમાં ૪૦૦-૪૫૦ પાટલા પહેલા. પરમાગમાં લગ્નવિધિનાં જગજ્જ બહુજ ઓછામાં પતાવવાનાં હોય, પણ ત્યાં જ નવારે આવું ભારે જમણવાર કરવાનું હોય ત્યારે તો ઘેર ભાઇપિતરાઇઓને જ જમાડવા શા ખોટા! જે ભાઇપિતરાઇઓની સેવા સાત પેઢીથી લેતા આવ્યા છીએ અને હજી સાત પેઢી સુધી લેવાના છીએ એમને લગ્નના આનંદમાં ભાગ ના આપવો, અને જેમનો સંબંધ પાણીના પરપોટા જેવો છે એવા પરમાગી લોકોને મોજ મણાવી મોટા દેખાવું એ મોટાઇ તે કેવા પ્રકારની? ગરીબોને લગ્નપ્રસંગ ઓછે ખર્ચે પત્ની દેવાનો દાખલો ધનવાનો નહિ આપે તો કેણુ આપશે? પંદર વર્ષ ઉપર ભાઇ ડાહ્યાલાઇનાં સાજરમતી આશ્રમમાં મદાત્માજીની જીવજાયા નીચે ચએલાં પ્રથમ લગ્નમાં કેટલી સાદાઇ અને આ લગ્નમાં કેટલી ધામધૂમ અને વ્યવહારનો દાઢ! અને છેવટનો એક પ્રશ્ન: આટલી ધામધૂમ પાછળ ખર્ચેલા પૈસાના પ્રમાણમાં કેાઇ જાહેર સંસ્થાને કંઈ દાન આપ્યું છે? પાટીદાર પરિપદના ઠરાવની કિંમત!

ગઈ અનાવિલ પરિપદમાં બાઇ મદાદેવભાઈ દેસાઈ પ્રમુખ થવા આનાકાની કરતા હતા ત્યારે સરદારશ્રી વલ્લભભાઈએ તેમને ટકાર કરેલી કે 'એક દિવસ ભલે અનાવિલ થઇ આવ.' આઠ વર્ષ ઉપર સં. ૧૯૮૮માં આજુંદમાં પાટીદાર યુવકમંડળની બીજી પરિપદ ભરાએલી, ત્યારે એ સરદાર પોતે જ એક દિવસ પાટીદાર થવા, એટલે તેનું પ્રમુખપદ લેવા આવ્યા હતા. બીજો દિવસે તો તેમને કાગ હોવાથી તે આવ્યા ગયા હતા અને દરબારશ્રી ગોપાળદાસ પ્રમુખ રહ્યાને બેઠેલા. એ પરિપદમાં ઠરાવ ચએલો કે "વિધુર ચએલા કેાઇ પણ પુરુષને ફરીથી પરણવું હોય તો તેણે વિધવાને જ પરણવું જોઇએ, એવો આ

પરિવહનો અભિપ્રાય છે.” પછીની ઇરાજામાં ભરાયેલી પરિવહમાં એ જ શબ્દોમાં ઠરાવ થયેલો અને પછી ઉમેરાયેલું કે “છનાં કોઈ વિધુર. કન્યાને પરણે તો તેવા લગ્નમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ભાગ કોઈએ લેવો નહિ એવો આ પરિવહ ઠરાવ કરે છે.” એ જ પરિવહમાં વળી ઠરાવ થયેલો કે “વરકન્યાની ઉમરમાં દશ વર્ષથી વધારે ફેર ન હોય એ દૃષ્ટ છે. જોયું આ પરિવહ માને છે, માટે આ ઠરાવને યુવકમંડળના પ્રતિષ્ઠાપત્રમાં દાખલ કરવો.” અને તેથી તે વર્ષના પ્રતિષ્ઠાપત્રની પ્રતિષ્ઠા ૪માં ઉમેરાયું છે કે “જે લગ્નમાં વરકન્યાની ઉમરમાં ૧૦ કરતાં વધારે વર્ષનો તફાવત દર્શે તે લગ્નમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ભાગ લેઈશ નહિ.” ત્યાર પછી ડાકારમાં ભરાયેલી પરિવહમાં પણ ઉપરના જાને ઠરાવો ફરીથી તાત્ત્વ કરવામાં આવ્યા. હવે આ લગ્નમાં બાઈ ડાહ્યાબાઈ વિધુર છે અને તેમને ૧૩ વર્ષનો પુત્ર છે, જે પણ પિતાના લગ્નની જાનમાં ગયેલો. બાઈ ડાહ્યાબાઈની ઉમર ૩૬ વર્ષની અને બેન બાનુમતીની ઉમર ૨૪ વર્ષની છે, એટલે જો બેની ઉમરમાં ૧૦ કરતાં વધારે વર્ષનો તફાવત છે. ત્યારે પરિવહના એ બે ઠરાવની છાતી ઉપર પગ મૂકીને સરદારે, અને પાટીદાર મંડળમાં મુદ્દા અમેમ્બર ભાગ લેનાર દરબારે તથા ભક્તિજાએ શા હેતુએ આ લગ્નમાં ભાગ લીધો એ સમગ્રતું નથી. તે ત્રણે જણ, આ અકમાં પૃથ ૪૨૨ ઉપર બાઈ પ્રબુદ્ધસ રાધે પૂછેલા પ્રશ્નોના ખુલાસા કરી જ એવી આશા છે. પરિવહમાં પોતાને પ્રમુખપદે થએલા ઠરાવોની આટલો જ કિંમત!

જોડમાં સાદાં લગ્ન

જોડના બાઈ હોટાબાઈ કુલાબાઈ પટેલ ૧૯૨૩ના નાગપુર જ્વજસત્યા-મદ્દમાં તેમ જ ૧૯૩૦ના સત્યામદ્દમાં જેવ જઈ આવેલા. તેમના પુત્ર શાન્તિલાલનું લગ્ન પીંજમાં બાઈ હોટાબાઈ નાથાબાઈનાં પુત્રી અનુરાગદેવી સાથે વૈશાખ સુદિ ૧૫ને રોજ થયું. વર જૂના જમાનાની સુખપાલમાં કે નવા જમાનાની મોટરમાં બેસીને નહિ, પણ પગે ચાલીને જ બિલ્લયા હતા. પીંજમાં પણ પગે ચાલીને જ લગ્નમંડપે ગયા હતા. તેમનો જથો પોશાક આદીનો હતો. વળી ત્યાંના જ બાઈ મોતીબાઈ બકેરબાઈના પુત્રનું લગ્ન વૈશાખ સુદિ ૧૧સને રોજ અને બાઈ શાન્તિલાલ સોમાબાઈનું લગ્ન વૈશાખ સુદિ ૧૩ને રોજ થયું. એ બંને લગ્નમાં ખાદી જ વાપરી હતી અને વાળનો ઉપયોગ કર્યો નહોતો. ધન્યવાદ! હા બાઈ, હા, ચાલો આગળ, માણું જેવાનો હવે વખત નથી. બાળલગ્ન વિરુદ્ધ નોટીસો

ગયા અકેની પ્રસંગકથામાં પૃષ્ઠ. ૩૮૪ ઉપર ‘બાળલગ્ન વિરુદ્ધ નોટીસ’ આપવાની હકીકત છે. “આજુ”ના બાઈ કાશીબાઈ વેલ્હોબાઈએ પોતાના પંદરેક

વર્ષના પુત્રનો વિવાહ અન્નપુરાના ભાઈ વલ્લભભાઈ રણછોડભાઈની, વરથી કંઈક મોટી ઉમરની કન્યા સાથે કરેલો અને તેની લગ્નતિથિ પણ કરાવેલી.” પણ એ વાતની ખબર પડતાં પાટીદાર મંડળના મંત્રી ભાઈ વેણીભાઈએ તે ખતને એ જાળલગ્ન વિરુદ્ધ નોટીસ આપેલી, એ વાત એ પ્રસંગકથામાં જણાવી છે. એ નોટીસને પરિણામે એ જને ભાઈઓ સમજી ગયા છે અને કરેલો વિવાહ હાલ તો તોડી નાખ્યો છે એ જણાવતાં આનંદ થાય છે. લોકોએ સમજીનેજ જાળલગ્ન ન કરવાં જોઈએ, એમાંજ માણસાઈ છે. સરકારના કાયદાને ડફ્ટે ચાલીએ તો આપણે માણસ શેના?

જાળલગ્ન વિરુદ્ધ મનાઈહુકમ—૧

વડોદરા પાસે આવેલા જાંગલીઆરા ગામના ભાઈ સોમાભાઈ દાદાભાઈ પટેલનાં પત્ની શાન્તાબેન ઉર્ફે પાર્વતીબેનને આશુદ તાલુકાના બેડવા ગામના ભાઈ કાશીભાઈ જકોરભાઈ પટેલ, તે જાઈની ૭ વર્ષની પુત્રી બેન લલિતા મહિન, આશરે સત્ર વર્ષ ઉપર કાઠી લાવેલા અને જાઈને પોતાના ધરમાં પત્ની તરીકે રાખેલ છે. આ ભાઈ કાશીભાઈએ એ નાની કન્યા લલિતાનું સગપણ શીલીના એક પાટીદાર સાથે કરેલું અને તેનું લગ્ન તા. ૩૦:૫:૪૦ને રોજ રાખવામાં આવેલું હતું; પરંતુ જાઈના મૂળ પતિ ભાઈ સોમાભાઈને આ વાતની ખબર પડી, એટલે એમણે આશુદના ફર્ટ કલેસ મેજિસ્ટ્રેટની કોર્ટમાં ભાઈ કાશીભાઈ તથા બેન શાન્તાબેન ઉપર જાળલગ્ન પ્રતિગ્રંધક કાયદા મુજબ નાની કન્યાનું જાળલગ્ન નહિ કરવા નોટીસો કઢાવી. આ નોટીસો સાથે લેઈને જાંબોળજ પોલિસ મારફતે લગ્નને દિવસે આઠ વાગ્યે મંડપમાં ભાઈ કાશીભાઈને જાળવવામાં આવી. બેન શાન્તાબેન ત્યાંથી ખસી ગયાથી તેમની ઉપરની નોટીસ ભાઈ કાશીભાઈના ધરના ખારણા ઉપર ચોટવામાં આવી. આ નોટીસોની સુનાવણી તા. ૧:૬:૪૦ને રોજ રાખવામાં આવી હતી. ભાઈ કાશીભાઈએ કોર્ટમાં હાજર થઈને જણાવ્યું કે આ લગ્ન સંગઘે હું કંઈ જાણતો નથી. છતાં ભવિષ્યમાં પણ કન્યા લાયક ઉમરની થયા સિવાય તેનું લગ્ન નહિ કરવાનો તેમના ઉપર કોર્ટ મનાઈહુકમ જાળવ્યો. બેન શાન્તાબેન તો હજુ કોર્ટમાં હાજર જ થયાં નથી. છતાં સાંભળવા પ્રમાણે લગ્ન થયાની અફવા ચાલે છે.

જાળલગ્ન વિરુદ્ધ મનાઈહુકમ—૨

આશુદ તાલુકાના રાસનાલ ગામે ભાઈ જુદુક ગોપાળ પોતાની સત્ર વર્ષની દીકરી બેન શારદાનું લગ્ન તા. ૧:૬:૪૦ને રોજ અન્નપુરાના એક પાટીદાર સાથે કરવાના છે, એવી ખબર તે ગામના ભાઈ લલુભાઈ મથુરભાઈ

પટેલને મળ્યાથી તેમણે આજીવન કસ્ટ ક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટની કોર્ટમાં તા. ૩૧:૫:૪૦ને રાજ દ્રવિયા કરી. તે ઉપરથી કોર્ટ બાળલગ્નપ્રતિબંધક કાયદા મુજબ ભાષા જટુક ગોપાળ ઉપર તથા તેમનાં પત્ની બેન કાશીબેન ઉપર લગ્ન નહિ કરવા નોટીસો કાઢી. તે નોટીસો લગ્નને આગલે દિવસે જાળવવામાં આવી હતી. નોટીસોની સુનાવણી તા. ૪:૬:૪૦ને રાજ રાજવામાં આવી હતી. કોર્ટમાં પતિપત્ની બંનેએ જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે અમે લગ્ન કર્યું નથી અને કરવાનાં પણ નથી; છતાં લાયક ઉમરની થયા સિવાય દીકરીનું લગ્ન નહિ કરવાનો મનાઇલુકા તેમના ઉપર કોર્ટ જાળવ્યો છે. સાંભળવા પ્રમાણે આ લગ્ન પણ થઈ ગયું છે, અને તેથી ભાઈ લલુભાઈ મથુરભાઈએ તેઓ ઉપર કોર્ટમાં દ્રવિયા નોંધાવી છે. લોક કચેરીના મનાઇલુકાને ધોઈ પીએ છે, ત્યારે સરકાર કડક થઈ તેમને જેલમાં પણ મોકલે તો કંઈ નવાઈ ખરી? યુરોપમાં હાલ્યાકાણ્ડ

પોતાને ખ્રિસ્તી અર્થાત્ અહિંસક હોવાવાતી પ્રજાઓ આજે એક જીમનાં ગળાં ઠાપીને ભયંકર અને પ્રચંડ દિસાકાણ્ડ વર્તાવી રહી છે. અંગ્રેજોએ ૧૯૧૪-૧૬ના વિગ્રહને અંતે પરાજિત જર્મનીની જે અવસ્થા કરેલી તેના દંશ રાખીને જર્મની પોતે જાળવાન થતાં આજે જાજ સાથે વેરની વસુલાત કરવા મંજૂ છે. ગોટલે એ જ ને સરખે પ્રકારે સામ્રાજ્યવાદો અને દિસક છે, છતાં 'અંગ્રેજો પ્રજાસ્વાતંત્ર્યના પૂજારી હોવાથી વિગ્રહમાં એમનો વિજય થાય તે ઇષ્ટ છે અને તેથી હિંદુસ્થાનને સ્વાતંત્ર્ય આપે-તો આપણે તેમના પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દર્શાવી તેમને અહિંસક અને નૈતિક સહાયતા આપવી એ ઇષ્ટ છે,' એમ મદાસભા માને છે. પણ હાલ્યાકાણ્ડ વરસાવતાં જર્મનીનાં ભયંકર દિસક હથિયારો સામે મદાસભાની સહાનુભૂતિ અને અહિંસક તથા નૈતિક સહાયતા રણક્ષેત્રમાં અંગ્રેજોનો યુદ્ધભાર તે કેટલોક હળવો કરવાની? 'તમે જર્મનો કરતાં ભલા છો, ભગવાન તમારું ભકું કરો,' એમ બોલ્યે અંગ્રેજોનો શો દહાડો વળવાનો? સાચી વાત તો એ છે કે એ જ ને સરખા સ્વાધીન સામ્રાજ્યવાદો છે. પણ અંગ્રેજો પરાજય પામે તો તેનાં પરિણામ એને તો જે સહેવાનાં આવે તે ખરાં, પણ હિંદુસ્થાનનેય ભયંકર પરિણામ સહેવાં પડે; અને તે નિર્દોષ હોવા છતાં અંગ્રેજોને પાછવે જાંધાએલો છે એટલે જ દારણે. તેથી અંગ્રેજ ગમે તેવો હોવા છતાંય અત્યારે આત્મરક્ષણની દૃષ્ટિએ તો એ આપણા નાથને કશી શરત કર્યા વિનાય દિસક પ્રજાલીએ પણ સહાયતા કરવી એ આપણો હિંદીઓનો ધર્મ છે. પણ વળી એ મદાસભુ. અંગ્રેજનાયની કૃપાએ સો વર્ષથી નિઃશસ્ત્ર થઈ પડેલા આપણે હિંદીઓમાં લાકડીયે ઉગામવાની

શક્તિ રહી નથી, એટલે યુરોપનાં આધુનિક લેખકર હચિયારે સામે આપણે અંગ્રેજોને સશસ્ત્ર સહાયતા તે શી કરી શકવાના હતા? હિંદીઓ પોતાની સામે ન બેઠે એની સલામતીને હેતુએ એમણે આપણને નિઃશસ્ત્ર કરી નાખ્યા એનું આ વિપરીત પરિણામ!

ગભરાટ

અને હવે તો વિગ્રહમાં ક્રાન્સ પરાજય પામીને નિરુપાય થયે વિગ્રહમાંથી ખસી ગયું છે અને જર્મની જેવા લેખકર અને વિકરાળ શત્રુ સામે એકલા ઇંગ્લેન્ડને જ ઝડપવાનું માથે પડ્યું છે. એ સ્થિતિમાં આપણા દેશમાં ગભરાટ થવા લાગ્યો છે. પણ મહાત્માજી સાચું આશ્વાસન આપતાં જણાવે છે કે “મારું સાંભળનારને કહું કે તમારા કામધંધા હમેશાની ઢબે ચલાવે જાઓ. તમારાં નાણાં બેંકોમાંથી ખેંચી લેવાની દોડદોડ ન કરતા. જે તમે સાવધાન રહીને કામ કયું જશે તો કશું જોખમ નથી. જે અંધાધૂંધીજી થવાની હશે તો જમીનમાં દાટણું કે તિન્નેરીમાં સંતાડેલું ધાતુનાઈ બેંકમાં અગર તો કાગળિયાના રૂપમાં રહે તે કરતાં વધુ સલામત રહેશે એમ ન સમજતા. અત્યારે બધી વાતમાં જોખમ છે. આવી સ્થિતિમાં જ્યાં છે ત્યાં રહેવું એ જ સર્વોત્તમ સ્થિતિ છે. તમારી સ્થિરતાનું બીજા અનુકરણ કરશે તો સરવાળે બગ્ગરને પણ સ્થિરતા આવશે. અંધાધૂંધી સામે એ જ સૌથી સરસ પ્રતિજ્ઞેક યજ્ઞ પડશે. આવા સમયમાં શુંડાશાહીનો ડર અલગત છે જ. પણ એને પહોંચી વળવા તમારે જાતે તૈયારી રાખવી જોઈશે. ડરપોક લોકો વચ્ચે જ શુંડાઓનું ફાવે છે. જેઓ હિંસક અહિંસક કોઈ પણ રીતે આત્મરક્ષા કરી જાણે છે તેમની આગળ શુંડાઓ બીભા રહી શકશે નહિ. અહિંસક આત્મરક્ષા કરનારમાં પોતાનાં જાનમાલ વિધેની સાવ હડીલી બેપરવાઈ જોઈએ. જે એને વળગી રહેવાય તો સરવાળે એમાં શુંડાશાહીનો અફર ઇલાજ રહેલો છે” (“હરિજનબંધુ” તા. ૯:૬:’૪૦).

આત્મરક્ષાના ઉપાય

વળી મહાત્માજી લખે છે: “પણ અહિંસા એક દિવસમાં ન શીખી શકાય. એમાં મહાવરાની જરૂર રહે છે. અત્યારથી જ એનો આરંભ કરી શકાય. તમારા જાન અથવા માલમિલકત અગર બેઉ ખોવાની તમારે તૈયારી રાખવી જોઈએ. અહિંસાની કળામાં એ વસ્તુ રહેલી જ છે. અહિંસક હિંસક બેમાંથી એકે રસ્તે આત્મરક્ષા કરવાનું તમે નહિ જાણતા હો તો સરકાર વધુમાં વધુ પ્રયત્ન કરવા છતાં તમને જાણતી નહિ શકે. કોઈ પણ સરકાર, તે આહે એટલી જળવાન હોય તોપણ, પ્રજાના સક્રિય સહકાર વિના તેમ

કરી શકે નહિ. જો સ્વયં પરમેશ્વર પણ જાતે પ્રયત્ન કરનારને જ મદદ કરે છે તો પછી નાશવંત એવી સરકારની જાણતમાં તો એ સ્થિતિ કેટલી બધી વધારે આવી ગણાવી જોઈએ? માટે ઘાંધા યદ્યપે એમ ન માની લેતા કે કાલે સવારે સરકાર જેવું કશું રહેશે નહિ તે બધે અંધાધૂંધી જ ફેલાવાની છે. તમે પોતે જ સરકાર યદ્યપે શકો અને તમે કહ્યો છો એવી વિપદાઓએ તમારે ધવું જ પડશે, નહિ તો નાશનાં મોંમાં જવું પડશે" ('હરિજનનંધુ', તા. ૯:૬:૪૦). સ્વરાજ્યસેના

અને તેથી તો આપણે આત્મરક્ષણ માટે સંઘ તત્પર રહેવું જોઈએ. સરકાર જેવું કશું રહે કે નહિ, અંધાધૂંધી ફેલાય કે નહિ, પણ આપણે તો આત્મરક્ષણ માટે સંઘ તત્પર રહેવું જ જોઈએ. આજે સરકાર લોકસેના (Civic Guard) સ્થાપવાનો બારે ઉઘોચ કરી રહી છે. તે કરે કે નહિ, પણ આપણે તો આત્મરક્ષણ માટે સ્વરાજ્યસેના બિભી કરી જ દેવી જોઈએ. મહાસંભાળે દેશભારતી સંમિતિઓને સૂચના આપી દેવી જોઈએ કે આત્મરક્ષણ માટે સ્વરાજ્યસેના પોતપોતાના પ્રદેશમાંથી બિભી કરી દેવી, પોતપોતાના જ પ્રદેશમાંથી તે માટે સ્વયંસેવકા બિભા કરી દેવા જોઈએ. રાજકીય અંધાધૂંધી હોય કે સામાન્ય ચોરહુટારાની ધાડો હોય, પણ અત્યારે આપણે તેનાથી અદિસક માર્ગે આત્મરક્ષણ કરી શકીએ એવી સ્થિતિમાં નથી, ત્યારે હિંસક માર્ગે પણ આત્મરક્ષણ કરવું જ જોઈએ. સરકારને આપણા શુદ્ધ હૃદયની ખાતરી આપીને હથિયારો રાખવાના પરવાના મેળવી લેવા જોઈએ. જોતો લાલ લેઈને ચુંકાઓ પણ હથિયારના પરવાના મેળવી લેઈ તેનો તેઓ દુરુપયોગ ન કરે, એટલા માટે પ્રાન્તિક સમિતિઓના પ્રમાણપત્રથી જ એવા પરવાના મળે, અને પછી એ પરવાના માટે એ સંમિતિઓ જ જવાબદાર રહે, એવી વ્યવસ્થા થવી જોઈએ. અને પછી સ્વરાજ્યસેનાના સેનાનીઓને એવાં હથિયાર વાપરવાની તાલીમ આપવી જોઈએ. આટલું ચ્યાં પછી જો એ સ્વરાજ્યસેના રાતદિવસ ગામની કે પોતાના પ્રદેશની ચોકી કરવામાં સદા જાગૃત રહે તો લોકોનો ચલરાટ જતો રહે અને તેઓ પણ એ સેનાને સહકારળળ આપે.

પ્રેતભોજનો બંધ

સિતોર તાલુકાના મોટા કરાળાના લાઘ રજુહાડલાઈ ત્રિભુવનદાસ રાય જેતીવાડી કોલેજના પ્રેમધુએટ છે. તે પોતાના પિતાના મોસાળ આનંદી ગામમાં રહે છે. તે અને તેમના મોટાલાઈ જેસંબલાઈ દશ વર્ષથી પ્રેતભોજન જમતા નથી. તેમનાં માતાં ગયા ચૈત્ર માસમાં ગુજરી ગયાં, તેમની પાછળ એ લાઈઓએ પ્રેતભોજન બિલકુલ જમ્યાદુ નથી. સારો માર્ગ રૂઢ કર્યા માટે

આ ભાઈઓને ધન્યવાદ ઘટે છે. વળી પેટલાદ તાલુકાના પેટલી ગામમાં ભાઈ તુળસીભાઈ કાશીભાઈ પટેલના કુટુંબમાં પ્રેતભોજનને પ્રસંગે આખું ગામ જગાડાવું, ખુદ ભાઈ તુળસીભાઈએ પોતાના પિતાની પાછળ આખું ગામ જમાડેલું. એ જ ભાઈ તુળસીભાઈએ યુગધર્મ ઝોળખી જઈ પોતાના પત્ની પાછળ પ્રેતભોજન બિલકુલ જમાડ્યું નથી. તેમના યુવાન ભત્રિજા ભાઈ ભાઈલાલભાઈએ આ વિષયમાં પ્રેરણા અને ઉત્સાહ આપી યુવકધર્મ જગાવ્યો છે. ગામને આવો સુમાર દેખાડ્યા માટે આ કાકાભત્રિજાને ધન્યવાદ ઘટે છે.

હરિજનો વિરુદ્ધ પાટીદારોનો તુચ્છકાર

ખેડા જિલ્લા લોકલ બોર્ડના અને દરિજન સેવકસંઘના આદ્યઆદ્ય પ્રયત્ન છતાં જિલ્લાનાં કેટલાંક ગામના પાટીદાર ભાઈઓ દરિજન બાળકોને સામાન્ય શાળાઓમાં દાખલ નથી જ થવા દેતા. જિલ્લા બોર્ડ આવાં ગામની શાળાઓ બંધ કરે છે ત્યારે તે ગામના લોક હરિજનોને ધમકાવી દળાવીને તેમની પાસેથી લખાવી લે છે કે અમારે મજૂરિયાત લોકને છોકરાં ભણાવવાં પાલવે નહિ, એટલે અમારે તેમને નિશાળે નથી મોકલવાં. હાલમાં તો વળી એવાં કેટલાંક ગામના લોકોએ હરિજનોની એવી કબુલત લખાવી લેઈ શાળાખાતાનાં ડિરેક્ટરને મોકલી બંધ થએલી પોતાની શાળા ઉદ્ધારવા નિર્ધારક પ્રયત્ન કર્યા છે. હવે આ પ્રશ્ન ઠક્કર જાપાએ હાથમાં લીધો છે અને આશા છે કે હવે લોક સમજ જશે. પાટીદાર ભાઈઓ, યુગધર્મ ઝોળખો, નહિ તો આ નવા યુગમાં આપણી શી સ્થિતિ થશે એ કાંઈ જાણવું નથી.

રણજીના હરિજન યુવકો જાગ્યા!

દેશના સૌ ઉદ્યોગ પરદેશીઓના હાથમાં અને ગામડાંનાં ઉદ્યોગ શહેરીઓના હાથમાં જઈ પડ્યા છે. આથી ગામડાં તો આજે કંકળતાં થઈ ગયાં છે. વળી સર્વજ્ઞો તો પોતાનો ઉદ્યોગ તૂટ્યે જને તો જીર્ણો કાંઈ પણ શોધી લે, પણ અરપૃથ્થોને અરપૃથ્થતાને કારણે જ જીર્ણો ઉદ્યોગ ન મળે. આજે વંચુકરોની આ દશા થઈ છે. તેમનો વણવાનો ઉદ્યોગ શહેરની મીલોએ પડાવી લીધો છે. મીલોના સૂતરનું કપડું તેઓ વણે છે જરા, પણ તેમાંયે જાદુ મળતર નથી રહ્યું. એટલે એમણે પોતાનો ખર્ચ ઘટાડ્યે જ છૂટકો. પાટંજી તાલુકાના રણજી ગામના વણકર ભાઈઓ આ વાત સમજી ગયા છે. ત્યાંના ભાઈ કાળિદાસ પરમાર અને ભાઈ ખોડીદાસ પરમાર, એ બે વણકર યુવકોના ઉત્સાહથી ત્યાં એક હરિજન યુવકગંડળ રચપાયું છે અને તે મંડળ આજકાલ પોતાના ગતિજનો પ્રેતભોજન બંધ કરે એવો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. એ પ્રાન્તના હરિજન સેવક સથે પણ આ ભાઈઓને ઉત્તેજન આપી તેમના પ્રયત્નોને બળ આપવું ઘટે.

૧૯૮૬

卐

શ્રાવણ

卐

પાટીદાર

卐

વર્ષ ૧૭

卐

અંક ૧૦

અંગેન લેખક બેલસફ્ટે કહ્યું-છે : “જેતીનાં કામો કરે એવું કામ” ટૂંકર દાખલ થયું છે તેને પરિણામે હાલનો મનુરો બેકાર થઈ રહ્યા છે, તે તરફ બહુ ઓછા લોકોનું ધ્યાન ગયું છે. છતાં ગણેતિયા બેલસે, ભાગિયા-મનુરો અને જેતીના દાડિયા મનુરો-ગોરા તેમજ કાળા બને-ને જેતીના કામમાંથી રૂબરૂ મળતી નથી, અને તેમને દેશના વધારેમાં વધારે મહત્વના જેતીવાળા પ્રદેશમાં જઈને કંઈક સારું મળે શકે તેવાં મારવાં પડે છે. મોટાં વાવેતર કરનારા જમીનદારો તેમના ભાગિયા-મનુરોને ને-ગણેતિયાને રાજ આપે છે, ને જે થોડાક ટૂંકરો ચલાવવા માટે જરૂરના હોય તેમને કામ ઉપર રાખી બેઠલા દિવસ કામ કરે તેટલાની રાજીની મનુરી ચૂકવે છે. એક મોટાં કામલો આપીએ : ત્રિસિસીપી નદીના દીપકલપમાં એક જમીનદારે ૨૨ ટૂંકર અને ૧૩ ચાર ચાસવાળાં હળ ખરીદ્યાં; તેની સાથે તેણે પોતાના ભાગિયા-મનુરોનાં ૧૬૦ કુટુંબમાંથી ૧૩૦ને રૂબરૂ આપી, અને બાકીનાં ૩૦ને દાડિયા મનુરી માટે રાખ્યાં.”

(‘હરિજનમંથુ’, તા. ૩૦મી જૂન, ૧૯૪૦)

અંદાજકર પ્રા. શુક્લ

તન્ત્રી : નરસિંહભાઈ ઇચરભાઈ પટેલ,
‘પાટીદાર’ મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં બે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ
છુટકે નકલના ત્રણ આના

આણંદ અંદાજકર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મયુરભાઈ પટેલે છાપ્યું અને
છાપા નરસિંહભાઈ પટેલે આણંદમાં પ્રકટ કર્યું, તા. ૨૫:૭:’૪૦.

સમાવેશ

લેખ

લેખક

પૃષ્ઠ

હનુ ચેતીએ	ભાઈ કિશોરલાલ ધ. મશરૂવાળા	૪૩૩
અનંતને આશ્રયે	„ ગદ્દિનારાયણ એમ. પંડ્યા	૪૩૫
ભૂલકાંના ભાવિની ભૂમિકાઓ	„ મોહનભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ	૪૩૭
ભણેલી બીજવહું?	„ 'સ્ત્રીશક્તિ'	૪૪૧
ગોળ બહારનું ગામ	ભાઈ ડાહ્યાભાઈ તુલસીભાઈ પટેલ	૪૪૩
અંગકસરત	„ રાવજીભાઈ સોમાભાઈ „	૪૪૬
નવયુગનાં યુવકોને	„ છોટાભાઈ ઇશ્વરભાઈ „	૪૪૮
કેળ	„ 'ખેતીવાડી'	૪૫૨
ગુજરાતમાં પડતા કાતરા	મુંજઈ ઇલાકા ખેતીવાડી	
	ખાતાની પત્રિકા	૪૫૪
અરપૃથક્તા સંજોધે	ભાઈ કાળિદાસ દયાળજી પરમાર	૪૫૭
પત્રો	„ ચિમનભાઈ મૂ. અમીન	૪૫૯
અંધપરિચય	„ 'પાટીદાર' મંદિર	૪૬૦
પ્રસંગકથા	„	૪૭૩

૧. 'ભાઈ મૂળજીભાઈ ચુનીભાઈ પટેલ, વકીલ, નવો વાસ, દાણાપીઠ, અમદાવાદ' એ સરનામે હમેશની પેઠે 'પાટીદાર'નો અપાઢનો અંક મોકલેલો, પણ તેના રૂપર ઉપર ટપાલ ખાતા તરફથી 'Left' એવો શેરો થઈ તે અંક પાછો આવ્યો છે. તો જે ભાઈને એમનું હાલનું સરનામું ખબર હોય તે મને લખી જણાવે એવી આશા છે.

૨. આફ્રિકાના અને ગોળ જે ગ્રાહકભાઈઓનાં લવાજમ ખોટા હોય તે હવે તુરત મોકલી દે. વર્ષ '૫૩' થતા આવ્યું છે અને એહીં નાણાંબીક રહ્યા કરે છે મોટેજ આગ લખવું પડે છે.

૩. જેનોને વિનાલવાજમ 'પાટીદાર' આપવાના ફૂંડમાં નાણાં ખલાસ થઈ ગયાં છે. જેનો 'પાટીદાર' વાંચે એ હિતજનક છે એમ માનનાર ભાઈજેનો ઉદારભાવે એ ફૂંડમાં પૈસા મોકલે.

૪. આ પત્રમાં પ્રકટ થતા લેખોના કે અર્થપત્રોના વિચારો સાથે તંત્રી સહમત થાય છેજ, એમ માનવું નહિ.

૫. નનામા, ઉપનામના, અપૂર્ણ, પેન્સીલથી કે કાગળની જે બાજુએ લખેલા લેખ સ્વીકારવામાં આવતા નથી.

પાટીદાર

ચત્તિષ્ઠત જામંત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

ધુરસ્ય ધારા નિશિતા દુસ્ત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૬૬ }
વર્ષ ૧૭ }

આશુ'દ

{ શ્રાવણ
અ'દ ૧૦

હજી ચેતીએ

“૧૯૧૮ માં આપણાં રાષ્ટ્રનો વિજય થયો, ત્યાર પછી ત્યાગ કરતાં સુખચેતની વૃત્તિને આપણા લોકો વધારે માન આપતા આવ્યા છે. લોકોએ ત્યાગ થોડો કર્યો, પણ ઇચ્છાઓ વધારે કરી. મહેનત ટાળવા પ્રત્યે વલણ રહ્યું. પરિણામે, આજે આપણા દેશ ઉપર દુર્ભાગ્ય ફરી વળ્યું છે.”

જર્મનીને શરણે જવા માટે પોતાની પ્રજાને ખુલાસો કરતાં ફ્રાન્સના મુખ્ય પ્રધાન માર્શલ પેતેએ કરેલા ભાષણમાંથી ઉપરનો ફકરો ઉતાર્યો છે. મને આ વાક્યમાં જરાયે અતિશયોક્તિ લાગતી નથી. હું માનું છું કે જે વાત ફ્રાન્સ માટે માર્શલ પેતેએ જણાવી છે, તે જ ખીખાં દારેલાં રાજ્યો માટેયે સાચી હોય.

કેટલાંક વર્ષથી હું આ જાગત ઉપર વિચારી માણસોનું જ્ઞાન ખેંચવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું. અફરગાત એ પ્રયત્ન ‘સાહિત્ય, સંગીત અને કળા’ની મર્યાદા અને ધ્યેય આંકવાને નિમિત્તે થયો. સંભવ છે કે એને નિમિત્ત બનાવવાને લીધે મારે વિષે ગેરસમજ થઈ, અને મને કાળ્ય-કલા-વિરોધીતી કુખ્યાતિ મળી. જો તેમ થતા છતાંયે રાષ્ટ્રના જીવનના નારા કરનાર ભયંકર રોગ પ્રત્યે આપણું જ્ઞાન જાય અને તેમાંથી આપણને જયવાતું સૂઝે તો મને તે કુખ્યાતિની ફિકર નથી.

સુખચેત-પ્રિયતા, આરામ-પ્રિયતા કદી કાષ્ઠ જીવે ચઢેલા દેશને પાડ્યા વિના રહી હોય એવું મેં જગતના ઇતિહાસમાં ક્યાંયે વાંચ્યું નથી. મહેનત, કસાયેલા, કઠણ જીવનમાં રસ લેનારા લોકોને હાથે રાજ્યો અને સામ્રાજ્યોની

રચાપના, અને આગસુ, મોજમજ-પરાયણ તથા સુવાળા વંશજને હાથે તેમનો નાશ—એ બધાએ દેશોના ઇતિહાસોના સાર કહી શકાય.

અધ્યાત્મને માર્ગે તેમજ સમૃદ્ધિને માર્ગે ચડવાની સાધના એકજ છે. પહેલા રાષ્ટ્રને ફરીથી ઊઠવાનો માર્ગ પણ તેજ છે. તે માર્ગ સાદાછનો છે, શોખનો નહિ; આઠ નવ કે વધારે પણ કલાક પરિશ્રમ કરવાની હોંશ અને શક્તિ ધરાવવાનો છે, જે કલાક કામ કરી નાર કલાક નીરાંત ભોગવવાનો નહિ; વર્ષમાં આઠ દસ વાર નિર્દોષ, સાદાં મનોરંજનો મેળવવાનો છે, અકવાડિયામાં ત્રણચાર વાર સિનેમાની મોજ તથા રોજ રોજ હોટેલના ભોગ અને રેડિઓના કકર્શ સંગીતથી રીઝવાનો નહિ; પોતાનું જ્ઞાન વધારવા માટે જ્ઞાનવર્ધક સાહિત્યસેવનનો છે, રાંત આખી ધૂળ જેવી નવલકથા અને ગમસૂતી વાતો પાછળ ઉગ્મગરો કરવાનો નહિ. મોઢા આગળ આંખને આંજી નાંખે તેવો પ્રકાશ અને પાછળ ધુમાડો ને ધૂળનો પ્રમાદ ખવાડનાર મોટરના જેવી ભોગમય સંસ્કૃતિ આપણા ઉપયોગની નથી. સહેલાણીપણ દેશને સ્વરાજ નહિ અપાવી શકે. અહિંસાને માર્ગે પણ નહિ, હિંસાને માર્ગે પણ નહિ.

‘ક્રાંતિ’ ‘જગતની નવી રચના’નું રટણ આપણે જાણ કરી રહ્યા હતા. એ હવે સામે આવી રહેલી જણાય છે. ધણાએ ગાંધી હશે કે નાટકમાં જેમ પડેા ઉઘો યાય છે અને દેખાવ બદલાઈ જાય છે, તેમ જહુ મનોહર રીતે એ ક્રાંતિ આવી જશે. પણ જગતની રંગભૂમિ ઉપર ધરતીકંપના જેવા આંચકાથી જ એવા ફેરફારો યાય છે. અને એ આંચકાની ધારતી સૌને અકળાવી રહી છે. હિંસક અને અહિંસક સેના ઊભી કરવાની કલ્પનાઓ એનેજ પરિણામે છે. પણ સેના હિંસક હોય કે અહિંસક હોય, એટલું ચોક્કસ સમજવું કે ખડતલ, શ્રમ સહન કરી શકનાર, ઝટ કપડાં પહેરી બહાર નીકળી શકનાર તરુણ-તરુણીઓ જ કામ લાગી શકવાનાં છે. અને જે નવી રચના યશે તેમાં રાજ્યજીવનના ગમે તેવું યાય, તેઓનો જ હાથ ઉપર રહેશે. સુખમય જને કે જીવનથી જને, જેમણે સાદાછ અને શ્રમને જીવનમાં અગ્રસ્થાન આપ્યું હશે તેમનેજ રાજ્યમાં સત્તા મળશે. આરામમાં રહેનારા લોકો મોં માગ્યા હાથ આપીને ય કદાચ જ તેમાં પોતાનો નિભાવ કરી શકશે. હજી ચેતીએ.

(‘હરિજનજાગૃ’, તા. ૭:૭:૪૦) દિગોરલાલ ધ. મશાડવાળા

અનંતને આશ્રયે

આશાની ઝાંખે મૂલતા માનવીને ક્યાં ખગર હોય છે કે એક જ અંજાવત તેની એ આશાલતાને પળમાત્રમાં નાખૂંદ કરી નાખશે. અધિકારભર્યા એ જીવનમાર્ગના અંતને કયો માનવી ભોંધ શક્યો છે? અધિકારમાં અટવાઇ રહેલા બિચારા એ કુદ્ર દેહધારીને ભાવિના મર્જામાં શું રહેલું છે તેની ક્યાંથી ખગર હોય? બિચારા માનવીને જીવનમાંથી ‘જી’ જાદ કરતાં જાડી રહેલા ‘વન’ સમા જીવનની વિકટતાનો ખ્યાલ હોતોં નથી. કેટલાક એ અધિકાર અને મુશ્કેલીઓ ભર્યા દુર્ગમ પંથમાં અમ્મદાચ બની પ્રકાશ વિના રવડે છે, તો કેટલાકને પ્રકાશનો સદજ ચમકાર મળે છે. પણ એ કમનસીબ માનવીનો જીવનરાહ પ્રકાશના ઘોડા ચમકાર પછી તો વધુ અધિકારમાં ડૂબે છે. એ ચમકાર રાહદર્શક બનવાતે જટલે નેત્રોને અંજાવી નાખી વધુ અધિકારમાં ડુબાડનારો નીવડે છે. જીવનના એ અધિકારમય માર્ગનો ન તો તે બિચારો પાર પામે છે, ન તો એ જીવનમાર્ગને ઘેરી લેતાં અધારાંગે દૂર કરવાનો પ્રકાશ મેળવે છે.

ગમગીનીનાં અને પામલતાનાં રપટ ચિહ્નો રજૂ કરતો એ યુવાન ચહેરો ભૂતકાળમાં કાંઈ તેજસ્વી અને પ્રતિભાશાળી યુવક હશે એવી આત્મારે પણ જોનારને એ ઝાંખી આપતો હતો. મુજ ઉપરની રેખાઓ ગમગીનીને અને પામલપણને લીધે વિકૃત થઇ ગઇ હતી. એ યુવકે કેટલાંય વર્ષોનો જૂનો એવો મેલો અને ગડોઓ પડી મગેલો કાગળ પોતાના જૂના અને મેલા પહેરણમાંથી કાઢ્યો, વાંચ્યો અને હસવા લાગ્યો. એ યુવક એ કાગળને વારંવાર વાંચતો અને હસતો. કાશ્વ જાણે એ કાગળમાં એવું તે શું હશે કે તે ઉપર એ પામલ યુવકને હસવું આવતું હતું અને એ કાગળને એ પ્રાણુ પેરે જળવતો હતો. એ પત્રમાં આ પ્રમાણે હતું:

“પ્રિય વિનોદ,

“તારો પત્ર મળ્યો, વાંચ્યો. તારા લખ્યા મુજબ સમાજ સામે શાંતિનાં કહેવાતા બંધોને ફગાવી દેઇ તું ફક્ત મારેજ જોતર બધાનો ત્યાગ કરી જેઠાદ પોકારવાને તૈયાર છું એ જાણી હું ધણી ખુશ થઇ. પણ એ રીતે તને વિકટ પરિસ્થિતિની ભેટ આપી તારા ઉજ્જવળ ભાવિના માર્ગમાં નડતર કરતી દિવાલ બનવા હું તૈયાર નથી. તારું ભાવિ વધુ યશસ્વી બને એ તો મારી હમેશની ખવાએશ છે, એટલે આજથીજ હું જીંજો રાહ લેઉં છું.

આ મારો અંતિમ પત્ર છે, આ પત્રને મેળવ્યા પછી તું મને આ પૃથ્વીમાં મેળવી નહિ શકે. એજ,

“લિ. તારી

“ગીતાના અંતિમ પ્રણામ.”

પત્રલેખિકા કોઈ સ્ત્રી હતી. જનેની સ્પષ્ટ જીવનરેખા જાણવા માટે આપણે તેઓનાં પૂર્વજીવનમાં પ્રવેશ કરવો પડશે. વિનોદ અને ગીતાનાં પૂર્વજીવન સુખી હતાં. જાને સામાન્ય કુટુંબમાં જન્મેલાં હતાં, યાત્રિયે પાલણી હતાં. ગીતાને બાલ્યકાળમાં જ તેનાં માતાપે યજ્ઞફળ લેવા પરણાવી હતી અને એ યજ્ઞનું ફળ તેના વૈધવ્યમાં પરિણમ્યું હતું. વિધવા ગીતાએ બાલ્યકાળથી ગાંડીને અત્યાર સુધીનો કાળ પોતાના પિતાને ત્યાં જ વિતાવ્યો હતો. વિનોદ ગીતાના પિતાના સામેના ગકનમાં પોતાના મામાને ત્યાં રહી વિદ્યાભ્યાસ કરતો હતો. તેણે પોતાના બાલ્યકાળથી ગાંડીને અત્યાર સુધીનો વખત પોતાના મામાને ત્યાં રહીને જ વિતાવ્યો હતો. આમ ગીતા અને વિનોદ બાલ્યકાળથી જ મિત્રો હતાં. એ એવીએ શાશ્વત રનેહનું રૂપ લીધું. ગીતાનો અભ્યાસ થોડો હતો, પણ વિનોદને સહવાસે તેના અભ્યાસમાં સંગીન વધારો કર્યો. તે પણ સારી રીતે અંગ્રેજી લખતાં વાંચતાં શીખી ગઈ. વિનોદ ત્યાંનો અભ્યાસ પૂરો કરી ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે મુંબઈ ગયો. કેટલાક દિવસ વિનોદના વિયોગમાં ગીતાએ આંસુ સાર્યાં.

તેને પોતાને વિશે હજી કંઈ વિચાર આવ્યા નહોતા, પણ વિનોદનો વિયોગ થયાથી કેટલાક નવા વિચારોએ તેના મગજમાં ધર કધું. તેને લાગ્યું કે હવે પોતાને માટે લગ્ન અનિવાર્ય છે. તેને ખબર નહોતી કે હું વિધવા છું, તે તો પોતાને કુંવારી જ જાણતી હતી. તેણે પોતાના પિતાને લગ્ન માટે વાત કરી. તેના પિતાએ કહ્યું: “બેન, તું તો વિધવા છું.” હિન્દુ સમાજનો આ ધર્મ અજોડ છે. બાળપણમાં પરણેલી કન્યા પોતે એમ ન જાણે કે હું વિધવા છું, પણ તેને બીજાના તરફથી એમ જણાવવામાં આવે ત્યારે તે જાણે કે હું વિધવા છું. અને એમ જાણ્યા પછી આશ્ચર્યથી મધુર જીવનરવન રચતી એ નિર્દોષ બાલિકાની કેવી દુઃખદ દયા થતી હશે? આ ધર્મ પરણે પળાવવાથી શો લાભ? વ્યભિચાર અને ગર્ભપાત એ બે મહાલાભ! વ્યભિચાર એ તો ધર્મનું એક અંગ છે, કારણ કે એના વિના ધર્મને પુનર્જીવન મળી શકતું નથી! માટે એ ભરે રહે અને ગર્ભપાત પણ ભલે થાય, કારણ કે હિન્દુસ્થાનની વસતિ રૂપ કરોડ ગણુસની છે, અને જો આમ ધાર્મિક ગર્ભપાતો ન થાય

તો વસતિ ધણીજ વધી જાય. માટે આ ધર્મશત્રુ હિન્દુસ્થાન તેમજ હિન્દુ-સમાજ માટે આશીર્વાદરૂપ ગણી શકાય. બલિચારને તે ગર્ભપાતને અપનાવીને પણ સ્ત્રીએ વૈધવ્ય ટકાવી રાખવું એવું એ ધર્મ કહેતો હોય તો ભલે એ ધર્મ અત્યારેજ સળગી જાય. એવા ધર્મની કંઈયે જરૂર નથી. અને આ ધર્મને ટકાવી રાખવાથી એ આજરૂ વધતી હોય તો ણીજાના જીવનદોકા કચરવાથી આજરૂ વધતી હશે એ માન્યતા બૂલભરેલી છે.

ગીતાએ આપવીતી વિનોદને લખી જણાવી. વિનોદે જવાબ આપ્યો: “જો ગીતા તૈયાર હોય તો સમાજ સામે જેદાદ પોકારવા વિનોદ તૈયાર છે.” પણ ગીતાને અંધકારે ઘેરી લીધી. તેને રાહ ન જડંચો. આખરે તે હિન્દુ સમાજની રૂઢિવેદી ઉપર જલિદાન આપવા તૈયાર થઇ, તેણે છેવટનો પત્ર વિનોદને લખી નાખ્યો અને પોતે રૂઢિવેદી ઉપર જલિદાન દેઇ, પડવાને ટકી રહેલા સમાજના પાયાઓને તેમજ તેનાં કહેવાતાં ધર્મસૂત્રોને વધુ અસ્થિર બનાવી અંતિમ એકજ માર્ગની પ્રવાસિની બની. આ તરફ વિનોદ પાગલ બની ગયો. ધોધમાર વરસાદ પડતા એક સવારમાં પાગલપણાની ધૂનમાં તે જતો હતો, એવામાં પાછળથી એક મોટરને અકસ્માતે તેને પણ સ્વર્ગમાં અધીરી બની રહેલી ગીતા પ્રાપ્તિ પહોંચતો કરી દીધો. ગીતાએ કદાચ સ્વર્ગમાં પરમેશ્વર દર્શો તો જરૂર. પોતાની ફરિયાદ નોંધાવી હશે. અહીં પણ તેની ફરિયાદનો અવાજ જેમણે સાંભળ્યો છે તેઓ પોતાની તેજીથી કુદાડીઓ વતી આ કહેવાતાં ધર્મસૂત્રોનાં મૂળોને કાપવાનું કામ અતિરત રીતે કરી રહ્યા છે. સાથે કાળ પણ મદદ કરી રહ્યો છે, એટલે યોગજ વખતમાં આ અતૂટ કિશ્કેળંધી તૂટી જશે.

ગીતા અને વિનોદના આત્માઓએ પાર્થિવ કુરુદિઓથી કંટાળી અનંતમાં આશ્રય લીધો.

વડોદરા

બદિનારાયણ એમ. પંડ્યા

બૂલકાંના બાવિની ભૂમિકાઓ

જેમ જેમ દિવસો પસાર થતા જાય છે તેમ તેમ આપણે જીવનની ભૂમિકામાં આગળ વધતા જઈએ છીએ. અને જેમ જેમ એક એક ભૂમિકામાં દિવસો વ્યતીત કરી નવી ભૂમિકામાં પ્રવેશીએ છીએ, તેમ તેમ સ્વેચ્છાથી અથવા તો અનિચ્છાથી પણ આપણી ઉપર એક પછી એક જવાબદારીઓ ગંભીર સ્વરૂપે

આવતી જાય છે. આ જવાબદારીઓને પાર ઉતારવામાં કેટલી હદ સુધી આપણે સફળતા પામ્યા છીએ તેનાજ ઉપર આપણી નિંદગીની ખરી કિંમત છે.

લગ્નપ્રત્યેથી જોડાતાં વારજ એ યુગલના લવિષ્યના બાળકની શૂન્ય ભૂમિકાની શરૂઆત થાય છે. લગ્ન કર્યા પછી સ્ત્રીપુરુષનો રોલ જેટલો જલદી સ્થિર થઈ એકધારો વહેતો શરૂ થઈ જાય તેટલુંજ તેમને માટે અને તેમના સારા આચારવિચારની કેળવણી માટે લાભજનક છે. આજ કાળમાં સ્ત્રી-પુરુષમાં જે બિણ્ણો અને ખામીઓ હોય છે તેને એક બીજાની મદદથી યોગ્ય સ્થાને બેસાડી પોતાનું જીવન પણ સ્થિર કરવું જરૂરી છે. આ કાળમાં એ યુગલે જેટલી સારી રીતે પોતાના આચારવિચાર કેળવ્યા હશે તેટલોજ તેમને, સમાજને અને તેમનાં લવિષ્યનાં બાળકને લાભ છે. તેમના આચારવિચારો પડ્યા તેમના બાળક ઉપર પડવાનો છે. ઘણેખરે લાગે એજ આચારવિચારોનું અનુકરણ તેમનું બાળક કરશે. બાળકની આ શૂન્ય ભૂમિકા માટે કોઈ સાચી જવાબદારી ધારણ કરી શકે નહિ. આ શૂન્ય ભૂમિકા જાતેજ સ્થિર છે એમ કહી શકાય નહિ. સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરી શકે તોજ આ ભૂમિકા કામતી છે—સ્થિર છે, નહિ તો તે અસ્થિરજ છે. હરકોઈ યુગલ આ ભૂમિકાની જવાબદારી સ્વીકારે એ જરૂરી તો છેજ, પરંતુ સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરી ન શકે તો એ જવાબદારીની કંઈ ખાસ કિંમતજ નથી. અહીં આપણે મનુષ્યના જીવનની વાત કરીએ છીએ, એટલે આપણે માનીજ લેઈશું કે સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરવાનીજ છે.

આ શૂન્ય ભૂમિકા અને બાળક સાથેના સંબંધ તરફ દૃષ્ટિ કરતાંજ પ્રશ્ન ઊઠે છે કે આ શૂન્ય ભૂમિકામાં બાળકનો પ્રવેશ કરાવવાને માટે કોણ જવાબદાર છે? અલગત આગે માટે એ યુગલજ જવાબદાર છે. આ ભૂમિકામાં બાળક પોતાની ઇચ્છાઓ આપ્યું નથી, માતાપિતાએ બાળકને આ ભૂમિકામાં ઉતાર્યું છે. વખતે તેમના સ્વાર્થની ખાતર તે અહીં આવી પહોંચ્યું છે. આ સ્વાર્થનો ઇનકાર કોઈ પણ માતાપિતા કરી શકવાને મુમર્શ છેજ નહિ.

વિષયવાસનાનો આનંદ મેળવતાં માખાપ પોતાની ઇચ્છા નહિ હોય તો-પણ બાળક તેનું ભોગ બન્યું હોય અથવા લવિષ્યમાં બાળક પોતાને મદદ કરે એ ઇચ્છાથીજ તેઓનો સંયોગ થતો હોય ને તે તેનું ભોગ બન્યું હોય, તોપણ તેમાં સ્વાર્થ તો માતાપિતાનોજ છે. શું માતાપિતા પોતાના બાળકને તેને સ્વાર્થે જન્મ આપે છે? હું ખુદી રીતેજ કહું તો માખાપ પોતાના સ્વાર્થને પોષવાને ખાતરજ અથવા પોતાનું દુઃખ ઓછું કરવાને અથવા તો

પોતાના જાળકમાંથી કાંઈક આનંદ મેળવવાને માટે જ જાળકને જગતમાં ઉતારે છે. આમ સીધી જ રીતે માબાપ પોતાના સુખદુઃખનો પડદો પોતાના જાળક ઉપર નાખે છે. ફરીથી કહું છું કે આ દુનિયામાં જન્મ લેવાને માટે જાળક કોઈ પણ રીતે જવાબદાર નથી. જાળકના સુખદુઃખની સઘળી જવાબદારી માતાપિતાની જ છે.

જાળકને શૂન્ય ભૂમિકામાં ઉતારતાં માતાપિતા તે જાળકની ભવિષ્યની ચિંતા કરતાં નથી. તેઓ તે પોતાનો સ્વાર્થ કેમ કરીને સધાય તે જ જુઓ છે. કેટલાંક માબાપો પોતાને જાળક યશો એ વિચાર આવતાં જ આનંદ ગાણે છે, પરંતુ તેઓ તે જાળકના આનંદ સામે જોતાં નથી. તેઓ જાણે છે કે દુનિયામાં નધું સુખ જ નથી, એટલે કે કાંઈક તો દુઃખ છે જ. તે છતાં પણ પોતાને હાથે કરીને બીજા કોઈને દુઃખમાં નાખે છે. દુનિયામાં વધ્યાનો લોક તિરસ્કાર કરે છે, પણ હું તો કહું છું કે પોતાના જાળકને જન્મ આપી તેમને સુખ ન આપી શકે એમ હોય તેના કરતાં તેમણે વાંઝિયાં રહેવું એ વધારે સારું છે.

આમ જાળક પોતાની શૂન્ય ભૂમિકાની પોતાની કેળવણીમાં માતાપિતા તરફથી સ્વાર્થ અને દુઃખ એ બે પામે છે. દરેક માતાપિતાએ અહીં કબૂલ કરવું જ પડશે કે તેઓએ જાળકને જન્મ આપીને, જો તેના પ્રત્યેનો પોતાનો ધર્મ બળગ્યો નહિ તો, તેને જન્મ આપવામાં મહાન ભૂલ કરી છે.

ગર્ભ ધારણ કર્યા પછીનો માતાના ઉદરમાં જાળકનો વાસ, તેને આપણે જાળકની પ્રથમ ભૂમિકા કહીશું. અહીં આપણે માતાપિતાની ચએલી ભૂલને ભૂલી જવા પ્રયત્ન કરીશું. જાળકની પ્રથમ ભૂમિકામાં ફક્ત માતા એકલી જ ગત્યનો ભાગ ભજવે છે. તે અનેક કष्ट સહન કરે છે. અમુક અમુક ખાવાની ચીજો ઉપર પણ પોતે કાપ મૂકે છે. જાળકનું બધારણ માતા ઉપર વધારે આધાર રાખે છે. માતાનું સ્વાસ્થ્ય એ જ જાળકનું સ્વાસ્થ્ય છે. જાળકની શૂન્ય ભૂમિકામાં માતાપિતા બંનેએ પોતાના આચારવિચાર ઉપર કાબુ રાખવો પડે છે. પ્રથમ ભૂમિકામાં માતાએ પોતાના આચારવિચાર, હલનચલન, સભ્યતા, વગેરે ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ. માતાએ પુખ્ત ઉંમર થતાં જ સારાં તરવો ધરાવતો ખોરાક લેવાનું શરૂ કરવું જોઈએ. ગર્ભ ધારણ કરતા પહેલાં હીથેસો ખોરાક જાળકના બધારણ ઉપર અજળ પ્રભાવ પાડે છે. જાળકની હોશિયારી, બુદ્ધિ, વગેરે આજ ખોરાક ઉપર આધાર રાખે છે. જાળકની પ્રથમ ભૂમિકામાં માતાએ જેમ જો તેમ પોષક તરવો લેવાં જોઈએ. માતા આ ભૂમિકામાં જેમ જોઈએ પણ વધુ પોષક તરવોથી ભરપૂર ખોરાક લેશે તેમ

બાળકનું બંધારણ સારું હશે. આ સમયમાં માતાએ અતિશ્રમ પડે તેવું કોઈ પણ કામ કરવું ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. આમ પ્રથમ ભૂમિકા માટે માતા સંપૂર્ણ રીતે જવાબદાર છે. આ જવાબદારી સહેલી નથી. આ બધાનક જવાબદારી અદા કરતાં હળવે માતાઓના પ્રાણ જાય છે. માતાની કિંમત આ બેાળે ઉદાવવામાં જ આંકી શકાય.

જન્મ લીધા પછી બાળક પોતાની બીજી ભૂમિકામાં પ્રવેશે છે, અને તે ભૂમિકામાં પણ પોતાને માટે બાળક કોઈ પણ રીતે જવાબદાર નથી. બાળકની બીજી ભૂમિકા તે શાળામાં જતાં શીખે ત્યાં સુધી ટકે છે, એટલે કે એ ભૂમિકા પ્રથમનાં પાંચેક વર્ષ ટકે છે. આ ભૂમિકાને બાળકની નિર્દોષતાની ભૂમિકા પણ કહી શકાય. બાળક પોતાની આખી જિંદગીમાં શીખે છે તેમાંથી લગભગ અર્ધ આ ભૂમિકામાં જ શીખી લે છે. અહીં બાળક સરળ રીતે માતાપિતાનું અનુકરણ કરે છે. બાળકની નિર્દોષતાથી અને તેની અજ્ઞ અનુકરણ કરવાની શક્તિથી તે સૌને પ્રિય થઈ પડે છે. બાળકની આ ભૂમિકા સરળ રીતે પસાર કરાવવામાં ધાવતાં સુધી માતા એકલી અને પછીથી માતાપિતા અને સાથે કુટુંબ જવાબદાર છે. માતાપિતાના આચારવિચારો આ ભૂમિકામાં સજ્ઞ રીતે મોટી જાય છે. બાળકની આ નિર્દોષ ભૂમિકા સંપૂર્ણ નિર્દોષ વાતાવરણમાં પસાર થવી એ વધુ જરૂરી છે. બાલ્યમાં બાળકની થતી ભૂલો ધણેખરે અશે માતાપિતાએ બાળકને બીજી ભૂમિકામાં સારી રીતે પસાર નહિ કરેલો હોવાથી હોય છે. આમ મોટી વયે બાળકથી થતી ભૂલો માટે માતાપિતા પણ કંઈક જવાબદાર છે. આ ભૂમિકામાંથી જ બાળકને ઉછેરવાની માતાપિતામાં કેટલી શક્તિ છે તેનું માપ કાઢી શકાય. બાળક આ ભૂમિકામાં કુટુંબની એક નાનકડી દુનિયામાં ઘણાં શાળામાં એટલે કે એનાથી ક્યાંયે મોટી એવી દુનિયામાં જવા માટે તૈયાર થાય છે.

શાળામાં જતાં શીખ્યા પછી અભ્યાસ પૂરો કરતા સુધીની એ બાળકની ત્રીજી ભૂમિકા છે. બાળકની બીજી ભૂમિકામાં જે કંઈ શીખવાનું રહી ગયું હોય અથવા કોઈ પણ જાતના આચારવિચારમાં માતાની બેદરકારીથી ખામી રહી ગઈ હોય તેને સુધારવાને માટે શિક્ષક સંપૂર્ણ રીતે જવાબદાર છે. આ ભૂમિકામાં બાળકની ગમે તેવી અને ગમે તેટલી ખામીઓ સુધારી તેને સંપૂર્ણ બનાવવું એ શિક્ષકની ફરજ છે. આ ભૂમિકામાંથી પસાર થયા પછી બાળકનામાં જેટલી કુટેવો અથવા અપૂર્ણતા હોય તો તેને માટે શિક્ષક પણ જવાબદાર છે, અને આ અપૂર્ણતા એ શિક્ષકની પણ બેદરકારી પ્રકટ કરે છે.

માતાપિતાએ આ ઉપરથી ખાસ ધ્યાન રાખવા જેવી એક વાત એ છે કે જે શાળાઓમાં લેખાયુ શિક્ષકો હોય તેવી શાળામાં બાળકને ભણવા મૂકવું નહિ અથવા શાળાઓમાંથી તેની જગ્યાએ સારા શિક્ષકને મોકલવા પોતાથી બનતું કરવું. માતા એ એક બાળકની માતા છે તો શિક્ષક પોતાના હાથ નીચે ભણતાં બધાં બાળકોની માતા છે એમ કહી શકાય. શિક્ષકમાં તેના હાથ નીચે શિક્ષણ લેતાં બાળકોની ઊણપો દૂર કરવા જેટલી શક્તિ હોવી જોઈએ. તેનામાં આવી શક્તિ ન હોય તો તેણે પોતે જાતે જ સમજાવે શિક્ષક મટી જઈ બીજા ધંધા શોધી કાઢવો જોઈએ, જેથી ફક્ત પોતાની અશક્તિને લીધે જ હજારો બાળકો અંધારું રહેતાં મટી જાય. અશક્તિ ધરાવતા આવા હજારો શિક્ષકોના હાથ નીચે આપણું બાળક કેળવણી લે તેના કરતાં એક સંપૂર્ણ શિક્ષકના હાથ નીચે એ બાળક કેળવાય એ વધુ સારું છે. પોતાના બાળક માટે સારામાં સારો શિક્ષક શોધવો જોઈએ.

વિદ્યાબ્યાસ પછી બાળકની ચોથી ભૂમિકા શરૂ થાય છે. આ ભૂમિકામાં બાળકે હજી પણ જે ઊણપો હોય તે સુધારી લેવાની છે. આ ભૂમિકામાં બાળક મટીને થએલો માણસ પોતાને માટે પોતે જ જવાબદાર છે. પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તેણે આ ભૂમિકામાં સંપૂર્ણ બનવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સ્ત્રીપુરુષ આ ભૂમિકામાં લગ્નમંચેથી જોડાય છે અને એક બીજાની સહાયતાથી એક બીજાની ભૂલો સુધારે છે. આ ભૂમિકામાં તેમણે પણ પોતાનાં લવિષ્યનાં બાળકની કેળવણી માટે તૈયાર થઈ રહેવું પડે છે. આ ભૂમિકામાં તેમણે સંપૂર્ણ થયે જ છૂટકો. આ પ્રમાણે તેઓ પોતે બાળકોને જન્મ આપે ત્યાં સુધીની ચાર ભૂમિકાઓ પૂરી કરે છે. અને એ ચારેમ સરળ રીતે પસાર કરી માતાપિતા બનવાને હાથકાત ધરાવી શકે છે. માનવીની આ છેલ્લી અને ચોથી ભૂમિકા એ પોતાના લવિષ્યના બાળકની ચાલ ભૂમિકા જ છે.

સોડપુર

મોહનલાલ ઉમેદલાલ પટેલ

ભણેલી બીજવહુ?*

ફરી એક વાર આપણા આખા ઓસમાજને સરમાવું પડે એવો એક કુલગનો કિસ્સો કરાંચી ખાતે બનવા પામ્યો છે. ત્યાંના મહારાષ્ટ્રીય સમાજમાં,

* ૧. 'બીજવર' એટલે 'બીજ વાર પરણવા નીકળેલો વર,' એ અર્થ તરફ દૃષ્ટિ રાખી વિચારીએ તો અહીં 'બીજવહુ' શબ્દ ને અર્થમાં વપરાયો છે તે અર્થમાં તે, શબ્દ સાર્થક નહિ, નિરર્થક નહિ, અનર્થક પણ છે. — તાંત્રી

ત્યાંના એક સરકારી અમલદારે પોતાની એક સ્ત્રી હથાત હોવા છતાં બીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કર્યું છે. અને—અને આ બીજી સ્ત્રી તે કાંઈ જેવી તેવી સામાન્ય કે ગામડિયાણી સ્ત્રી નથી; પરંતુ એમ. બી. બી. એસ.ની પરીક્ષામાં પાસ થયેલી ‘ડાક્ટર બાઈ’ છે! કરાંચીના આખા ય મરાઠી સમાજમાં આ લગ્નને કારણે ભારે હોદ્દા મચી રહી છે.

આજકાલ યુરોપની લડાઈને લીધે સર્વત્ર વાતાવરણ બદલાઈ ગયું છે. રોજ રોજ લડાઈ, વિમાન, તોપગોળા, બોમ્બ, ટંકા અને ખૂનામરફીઓની વાતોથી આપણા સહુના દાન ભરેલા ને ભરેલાજ રહે છે. પરંતુ આપણે પાદ રાખવું જોઈએ કે યુરોપના રણક્ષેત્રમાં ગમે તે થાય તોપણ તેને પરિણામે આપણો કશોયે ઉદ્ધાર થવાનો નથી. આપણા સામાજિક સડાઓને તો આપણે આપણી મેજેજ સાફ કરવા પડશે. એ સાફ કર્યા વગર આપણા સમાજને માટે મુખની ધડી કદી પણ આવવાની નથી. આપણા જે જડમૂળના રોગ છે તેને માટે જર્મન કે અંગ્રેજ કે કોઈ પણ પરદેશી આપણને મદદકર્તા થઈ પડવાનો નથી. એક ઉપર બીજી થઈને પરણી એસવાનો રોગ એ આપણા સમાજનો એક ભયંકર સડો છે. અને ત્યારે ભણેલી સ્ત્રીઓ એક ઉપર બીજી થઈને પરણવા તૈયાર થાય છે ત્યારે તો એ સડાનું એથી ઉમ્મ અને નિંદ્રા બીજું કોઈ સ્વરૂપ જ નથી—ન હોઈ શકે એમ કહી શકાય. ભણેલી સ્ત્રીને એક પર બીજી થઈને પરણતી જોઈને જૂના વિચારના (Orthodox) માણસોને બોલવાનું ફાવતું આવી જાય છે. તેઓ તરતજ એમ કહેવા મંડી ધડે છે, કે ‘હો! આના કરતાં તો અમે સારા કે બીજી વારની બૈરી તરીકે ગમે ત્યાંથી ગાગડાનું માણસ લેઈ આવતા. પરંતુ આ તો ભણેલી સ્ત્રી એક ઉપર બીજી થઈને આવે છે જોટલે ધરની જમી સત્તા તેનાજ હાથમાં રહે છે અને પહેલી પત્નીને તો ત્યક્તા તરીકેનું જ જીવન ગાળવું પડે છે.’ આ બહુજ અફસોસની વાત છે!

અમે ચોક્કસપણે એમ માનીએ છીએ કે જો કોઈ ભણેલી સ્ત્રીને અમુક યુવક સાથે સાચો અતૂટ પ્રેમ થયો હોય ને જો તેમને લગ્ન કરવાની ઇચ્છાજ હોય તો તે કરતા પહેલાં જૂની સ્ત્રીને તે યુવકે છૂટાછેડા આપી દેવા જોઈએ. નવી પરણનાર સ્ત્રીએ તે યુવકને તેમ કરવાની ફરજ પાડવી જોઈએ. અગાઉના સમયમાં ઉચ્ચ જ્ઞાતિઓમાં છૂટાછેડા કદી પણ થઈ શકતા ન હતા; પરંતુ આજકાલ સંજોગો બદલાયા હોવાથી કેટલાંક રાજ્યોએ પ્રતિકૂળ દમ્પતીઓને છૂટાછેડા કરી લેવાની છૂટ આપેલી છે. તેનો લાભ લેઈને પણ જૂની પત્ની

સાથે છૂટાછેડા કરી લેવા નોંધ્યો—નવી પત્નીએ તે સુવકને તેમ કરવાની દરજ્જા પાડવી નોંધ્યો. અને એ તેમ ન કરે તો તેની સાથે લગ્ન કરવાની ના પાડવી એ તેની નૈતિક દરજ્જા છે. જૂની પત્નીને માટે યોગ્ય જાંદોઅસ્ત કર્યા વગર, કરાવ્યા વગર પરણવું એ પાપ છે. એમ કરવાથી એક ગરીબડી નિરાધાર સુવતીને રહેંસી નાખવા જેવું ધોર કૃત્ય થાય છે એમ તેમણે જાતે સમજવું નોંધ્યો.

અમે તો એવી રીતે એક પર જીજી થઈને પરણનાર ભણેલી સ્ત્રીના તન્દ્ર જાહુ જ ધૃણાની દૃષ્ટિથી નોંધ્યો છીએ. એકના હક ઉપર તરોપ મારીને પરણતી જીજી પત્ની એમ કેમ માની શકે કે ચાર દહાડા પછી જીજીની ઉપર ત્રીજી પત્ની નહિ આવશે? પરંતુ એ તો એનો, એ ભણેલી જીજીવહુનો અંગત સવાલ છે. એની ચર્ચા કરવાની આપણને દરી જરૂર નથી. છતાં એટલું તો આપણે ભારપૂર્વક કહી શકી શકીએ કે એવી ભણેલી બેને પોતાના મનમમતા સુવક સાથે પરણતાં પહેલાં તેની આગલી પત્ની માટે યોગ્ય જાંદોઅસ્ત કરવો કે કરાવવો જ નોંધ્યો. માત્ર અમે જ નહિ પણ આખો સ્ત્રીસમાજ એમ કહે છે, આખોયે માનવસમાજ એમ માને છે!

(‘સ્ત્રીશક્તિ,’ તા. ૭:૭:’૪૦)

ગોળ ખહારનું ગામ

માતર તાલુકામાં ગોળ ખહારનાં ગામ ઘણાં હશે, તેમાં મુખ્યત્વે કરીને લીંજાસી ગામ છે. લીંજાસી ગામની સ્થિતિ દિવસે દિવસે ખરાબ થતી જાય છે, તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે તે કોઇ ગોળમાં ભળેલું નથી. આવું કેટલાંય વર્ષથી ચાલ્યું આવે છે, પણ ગોળમાં ભળવાનું જાની શક્યું નથી, તેનું પરિણામ એટલું જ કે પોતાની દીકરી પરણાવતા મોટા ‘કુળવાન’ સાહી વાળા ગામમાં જવું પડે છે અને ત્યાંથી કન્યા મળવાની તો રહી જ નહિ, એટલે પોતાના દીકરા કુંવારા રહે છે અને કન્યાઓ માટે તે વલખાં મારે છે. કોઇ પણ સંન્નિગોમાં તેમને કન્યા મળતી નથી, તેથી જીવતાં સુધી વાંઢા રહેવું પડે છે.

આવા સંન્નિગોમાં મુલાન પુરુષોની સ્થિતિ ઘણી કંગાલ હાલતમાં છે. જૂની આર્થિક સ્થિતિ સારી હોય તે ખર્ચ કરી પોતાના દીકરા પરણાવી સુખ માને છે. પણ ત્યાં આગળ તેમની શૂલ છે, ભવિષ્યની પ્રજાની સારી સ્થિતિ ન હોય તો તે કેવી રીતે ખર્ચ કરવાના હતા તે પોતે જ વિચારી લે.

આવી રીતે ખર્ચ કરી કન્યા મળતી હોય તો ભલે કન્યા દશ વાર વરસની હોય તે ભોવાણું નથી, પરંપરા પછી મોટી થશે એમ વિચારી બાળક

કરવાં પડે છે. તેથી કરીને સ્ત્રીપુરુષને કાંઈ દિવસ મેળ મળતો નથી અને ભવિષ્યમાં ઘણું વેકવું પડે છે.

બાળકગ્ન કર્યાથી છોકરા નિરાળમાં ભણતો હોય તે પણ આગળ ભણી શકતો નથી અને જોઈએ તેટલી કેળવણી તેને મળતી નથી. તેમજ કન્યા દસ બાર વર્ષની હોય એટલે તેને પણ કેળવણી બીજકુલ મળવાની રહી જ નહિ. એને ઘરમાંસારમાં જોડાવું પડે છે, અને એની આખી જિંદગી વેકકાઈ જાય છે. પાછળ પ્રગ્ન પણ તેવી જ થાય છે.

લીંબાસી ગામની સ્થિતિ કાશીના કવત જેવી છે, ‘આવતાંય વહેરે ને જતાંય વહેરે.’ એટલે દીકરીઓ પરણાવવા માટે ખર્ચ કરવો પડે છે તેમજ દીકરાઓ પરણાવવા માટેય ખર્ચ કરવો પડે છે. મને સાંભરતું નથી કે કાંઈ છોકરા વગર ખર્ચે પરણેલા હોય. આ મારા પોતાના અનુભવ ઉપરથી લખું છું.

લીંબાસી ગામમાં કાંઈ યુવક ગોળમાં ભળવાની વાત કરે તો બીજા માણસો એકદમ તકુકી ઊઠી બેસે છે કે ગોળ બાંધી તમારો છોકરો પરણાવે, અમારે તો નથી પરણાવવો. એટલે જેને છોકરા નથી તેજ ભાણ્યો આવો સલાહો કાઢે.છે. અત્યારે તો દરેક ભાણ પોતપોતાના ઘરના આગેવાન છે, તેથી કરીને આવી રીતે ટીપ્પે રાખે છે, અને ખુવાર થાય છે. તેથી કરીને જે યુવકોને ગોળ બાંધવાનો ઇરાદો હોય તે જાનામાના બેસી રહે છે અને તેમનું કંઈ વળતું નથી તેથી મનમાં મુંઝાઈ રહે છે.

લીંબાસી ગામનો મુખ્ય ધંધો ખેતીનો છે, રાતદિવસ લોક પોતાનું જીવન ખેતીમાંજ ગુજારે છે. પણ અત્યારે તો વરસ વરસને ખાતું આવે છે. કંઈ વખતે અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ કે હિમસંકટ જેવી કુદરતી આફતો આવી પડે તો કહી શકાતું નથી અને દીકરો તથા દીકરી પરણાવવાના પોતાના મનના આદરેલા વિચારો મનમાં ને મગમાંજ રહી જાય છે. ઘરમાં દીકરીનું અગર દીકરાનું ખર્ચ કરવાનું હોય, પણ તે આવાં ખરાબ વર્ષોથી લાંબા વખત સુધી લાંબાબાજ રાખવું પડે છે. તેથી દીકરીનું અગર દીકરાનું જીવન દુઃખમય રહે છે.

લીંબાસી ગામના લોક દીકરાઓને પરણાવવા માટે ઘણાં ફાંફાં મારે છે, પણ એકેય બાજુની બારી ઉઘારી નથી. ગોળ તો પહેલેથીજ નથી, એટલે નાણાં ખર્ચીને કન્યા લાવવાની રહી. પણ આવાં ખરાબ વર્ષોમાં નાણું ભેગું થઈ શકતું નથી અને દેવું થયા કરે છે. એટલે કન્યા ગણે નહિ તે દેખીતું છે. કાંઈ માણસ પોતાની સ્થાવર મિલકત ઉપર નાણાં લાવી દીકરો પરણાવે, તેમાં

તો જને બાબુનો મરો છે, શાહુકાર બાબુનું બાબુ ગણીને ચૂસી ખાય છે અને ધવા ગિલકુલ વળવા દેતો નથી. એટલે આવા કટોકટીના સંજોગોમાં કાંઈનાં નાણાં લેવાં ઠીક પડતાં નથી.

ગોળ બાંધવા માટે અમુક ગોળમાં કન્યાઓ પહેલી આપી પહેલ કરવી જોઈએ અને તે ગોળવાળા જોમ કરે તેમ કરવું જોઈએ, જેથી કરીને તે ગોળવાળાઓ પણ પાછળથી કન્યાઓ આપ લે કરશે. આવી રીતે કરશે તો જ ગાદું ચીલે ચઢી જશે અને સામસામી કન્યાની આપ લે થશે, એટલે આપો-આપ સ્થિતિ સુધરતી જશે અને ફળવણીમાં વધારો થશે, એટલે ભવિષ્યની પ્રગતિ મારો ફાયદો થશે.

આ દશકામાં શારદા ખીલતો કામદો થયો, તે અરસામાં એટલાં બધાં જાળસગન તથા કળેડાં થયાં કે તેનો પાર જ નથી. જાળસગન કરનારે તો હજી સુધી તે કન્યાના હાથનાં રોટલા ખાધા પણ નથી. ધણા હોકરાઓ એટલું બધું ખર્ચ કરીને પરણ્યાબધા છે કે જે તેનો અંદાજ કાઢીએ તો લગભગ એક લાખ રૂપીઆ થઈ જાય. એકે નાનકડા ગામ ઉપર આટલો ખર્ચ ખર્ચ થયો છે તે દિલગીર થવા જેવું છે. જે ગામ ગોળમાં બેઠેલું હોત તો ગિલકુલ ખર્ચ આવત નહિ અને જે એક લાખ રૂપીઆ ખર્ચાઈ ગયા છે તેની જયત યાત. આજ રકમ લાયજેરી અગર હોકરાઓને ફળવણી આપ્યામાં રોકી હોત તો કેટલું સારું યાત! લાયજેરી તો ગામનું નાક કહેવાય છે.

લીંબાસો ગામમાં પહેલાં લાયજેરીને નામે પુસ્તકો ધણાં હતાં અને ગામધૂમશાળામાં કળાટ રાખી તેની સાધારણ વ્યવસ્થા રખાતી. તેમાંનું અત્યારે કાંઈ નામનિશાન નથી. પુસ્તકો જે વાંચવા લઈ જાય તેમના તરફથી પાછાં આવે નહિ, એટલે જે પુસ્તકો હતાં તેમાંનું અત્યારે એક પણ પુસ્તક રહ્યું નથી. વાંચનારાઓ તૈયાર છે, પણ તેની વ્યવસ્થા કરનાર કોઈ નથી.

જે લાયજેરી ચલાવવી હોય તો અમુક ગાણુસોનું મંડળ નીમવું જોઈએ અને તેમાંથી એક વ્યવસ્થાપક ચૂંટી કાઢવો જોઈએ. તેથી કરીને પુસ્તકોની સારી રીતે વ્યવસ્થા થઈ શકશે. પુસ્તકો વાંચવાનો વખત પણ નક્કી કરવો જોઈએ, જેથી કરીને ધણા ભાઈઓને વાંચવાનો લાભ મળશે.

કોઈ ભાઈને પુસ્તક ઘેર વાંચવા લેઈ જવું હોય તો અમુક દિવસ ઘેર રાખી શકાશે તેવો નિયમ હોવો જોઈએ. જે આવી રીતે થશે તો જ તે કામ સારી રીતે ચાલશે અને ફળવણીમાં વધારો થશે. જોકે અત્યારે લાયજેરી ખાતે ત્રણ-ચાર પેપરો આવે છે, પણ તેનું ઠેકાણું જ નથી, જેથી કોઈને વાંચવાનો

લાભ મળતો નથી. જો લાયબેરીની વ્યવસ્થા થાય તો દરેક બાઈને વાંચવાની સગવડ થશે અને પેપરો ગેરવહે પડે છે તે પડશે નહિ. માટે અમુક સામાજિક ખર્ચ કરી કરવાનાં પગલાં લેવાં જોઈએ અને આવા સારા કામમાં તે પૈસા વધરાય તેમાં સારો લાભ છે.

પહેલાં લીંગાસી ગામને જે જે ગામની કન્યાઓ ખર્ચો કર્યાથી મળતી હતી તે રાજપર, જલાપર, હાથળ, હૈઝ અને વૌઠા, વગેરે ગામોના જથ બંધાઈ ગયાં છે, એટલે હવે લીંગાસીને કન્યાઓ મળવી મુશ્કેલ છે. નાનાં નાનાં ગામોના હવે જથ બંધાઈ ગયા છે, તો શું હજી લીંગાસી ગામ ગોળમાં નહિ બળે? જરૂર બળશે અને તોજ બલિષ્ઠની પ્રજાને સારો ફાયદો થશે.

કંપાસા

હાથાભાઈ તુલસીભાઈ પટેલ

અંગકસરત

‘શરીરે સુખી તો સુખી સર્વ વાતે, શરીરે દુઃખી તો દુઃખી છે સદા તે.’ એનો મર્મ ધ્યાનમાં લેઈ દરેક મનુષ્યે શારીરિક સ્વાસ્થ્ય મેળવવા માટે, પોતાનું રક્ષણ કરવાની હિંમત અને નીડરતા પ્રાપ્ત કરવા માટે અને શરીર સુધટિત બનાવવા માટે નિરંતર નિયમિત કસરત કરવાની ટેવ રાખવી એ જરૂરી છે. પોતાની જે ફરજ છે તે લોકો સમજે છે? ભારતની આશરૂપ યુવકોમાંના કેટલા તેની જરૂરિયાત સમજી નિયમિત કસરત કરે છે? મુખ્યત્વે કરીને ગુજરાત અને કાશ્મીરાડ આ મહત્વના પ્રશ્ન તરફ હજી બેપરવા છે.

આપણે પૂર્વે થઈ ગયેલા ભારતવાસીઓ તરફ નજર કરીએ છીએ, તો માલુમ પડે છે કે તે આપણા જેવા નિર્માલ્ય ને નિર્જાળ ન હતા. તેઓ અત્યારના મનુષ્યોની માફક દુબળા ન હતા. તેઓ પડછંદ કાપાવાળા હતા. તેઓ કસરત જેવા શબ્દથી તિલકુલ અજાણ હતા, પરંતુ તેમનામાં મુખ્ય ટેવ એ હતી કે તેઓ નાગદેવની પૂજા કરતા. અત્યારે આપણે એશઆરામી, નિર્માલ્ય અને નિર્જાળ થઈ ગયા છીએ, ગુલામીને સ્વીકારી રહ્યા છીએ. મનુષ્યને જુદા જુદા પ્રકારની કસરત ઉપયોગી છે. જાળોકોને વેપાયામમાં કરવામાં આવતાં મગદળ, મલખમ, બાર અને ખોટી, વગેરે જુદાં જુદાં સાધનોથી થતા દાવ શીખવવામાં આવે છે. તેથી તેમનાં અંગો સરખી રીતે પુષ્પની માફક વિકાસ પામે છે, મન હિંમતવાન બને છે. ઉપરાંત દંડ, બેકેક પથુ નિયમિત રીતે કરવાની યોજના નિશ્ચયોમાં છોકરાંઓને માટે દાખલ કરવી

જોઈએ. તરવાની, ઘોડેસવારી કરવાની, મથકુરતી, વગેરે મદાનગી બરેલી કમરેતોથી શરીરના બધાં અંગવચેત્રોને સરસ રીતે તાલીમ મળવા ઉપરાંત કંઈક કામ માથે લેવાની દિગત વધે છે.

મનુષ્ય આખો દિવસ સખત મનુષ્યી કરે છે, તેમજ ટાઢ તડકા વેડોને પણ પોતાનું કામ કર્યા કરે છે. આથી તે સખત હોય છે.

જો આપણે આપણા ભારતવર્ષ તરફ નજર નાખીએ તો જણાશે કે કે પંજાબના તેમજ ગંગાજના લોકો સખત હોય છે, ત્યારે ગુજરાતના લોકો શારીરિક વિકાસમાં બિલકુલ ધ્યાન આપતા નથી. યુરોપમાં છટાલીએ, જર્મનીએ તેમજ રશિયાએ ઉત્તિ સાધી છે, તેનું કારણ શારીરિક વિકાસ પણ છે. એવા પ્રગતિશીલ દેશોમાં શારીરિક વિકાસ ઉપર ખૂબ ધ્યાન અપાય છે. આથી આપણા દેશ કરતાં તે દેશો પ્રગતિમાન થયા છે. આપણે તો શારીરિક વિકાસ તરફ બિલકુલ ઘેરફાર છીએ.

માનસિક તેમજ શારીરિક ફેળવણીની આપણને ખૂબ જરૂર છે. મનને ને શરીરને ફેળવણી આપવી એ ઉચ્ચતર વસ્તુ છે. કુદરતે દરેકને લગભગ સરખાં શરીર બક્ષેલાં છે, પણ તેનું વધવું કે ઘટવું એ આપણા હાથમાં છે.

આપણે ગુજરાત તરફ નજર નાખતાં જણાય છે કે કેટલાક મનુષ્યો એવા હોય છે કે તેમને આંતરડામાં દરદ થાય છે, ત્યારે કેટલાક અપચાની અને કળાજીઆતની ક્રિયાદ કરે છે. આ મોટે ભાગે તો કસરત નહિ કરવાને લીધે છે. 'પહેલું સુખ તે જાતે નર્પા' એ કહેવત પ્રમાણે દુનિયામાં માણસને તંદુરસ્તી એ સર્વ સુખનું પ્રથમ પગથિયું છે અને કસરતથી તંદુરસ્તી જળવાય છે, માટે કસરત એ સુખનું નિધાન છે એમ કહેવામાં જરાયે અતિશયોક્તિ નથી.

એક વિદ્વાને કહ્યું છે તે પ્રમાણે શરીરમાયમ્ સ્વલ્લ ધર્મસાધનમ્ (ધર્મ-સાધનાનું પ્રથમ સાધન શરીર છે). આપણી ભાવિ પ્રગતિનો આધાર આપણા ઉપર છે. જો આપણે શારીરિક વિકાસ સાધીશું તો આપણી ભાવિ પ્રગતિ પણ ત્યાંથી આગળ વધશે.

કસરત કરવી એટલે ગમે ત્યારે આંખો મીચીને તે કર્યા કરવી એવું નથી. એમ કરવાથી બિલકો ગેરલાભ થાય છે. આથી દરેક માણસે માફકસર કસરત કરવી જોઈએ. કસરત માટે સવારનો સખત સર્વોત્તમ છે. એક વાત યાદ રાખવી કે બૂખ્યે પેટે કસરત કરવી નહિ, તેમજ જમ્યા પછી તરત જ કરવી નહિ. વળી ખુલ્લું મેદાન કસરતને માટે લાયક નથી. કસરત કરનારે સાદો પણ પૌષ્ટિક

ખોરાક લેવો જોઈએ, જેથી શરીરને સારું પોષણતત્ત્વ મળે. આમ સાવચેતીથી કસરત કરનારો માણસ શારીરિક વિકાસ સાધી શકે.

કસરતથી શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયાને જળ મળે છે. આથી શરીરમાંના લોહીનું પ્રાણવાયુ સાથે મિશ્રન થાય છે ને તેથી તે સ્વચ્છ થાય છે.

દરેક માળાપની કસરત છે કે તેમણે પોતાનાં જાળકોને શિક્ષણની માફક કસરત તરફ પ્રેરવાં. આમ કરવાથી આપણી ખેદજનક સ્થિતિ સુધરી શકે. શરીરના આરોગ્યનો દુસ્મન ગંદો જગ્યા, ખરાબ વસ્ત્રો, નાટક-સિનેમાઓ, ખરાબ સોજતીઓ છે. તે વિષે પણ સાવધાન રહેવું જોઈએ.

ભાવપ્રકાશ (પ્રકરણ ૫, શ્લોક ૫૭)માં કહ્યું છે કે :

ન ચૈનં સહસ્રાક્રમ્ય જરામધિરોહતિ ।

ન ચાસ્તિ સદશન્તેન કિંચિત્ સ્થૌર્યાપકર્ષકમ્ ॥

‘કસરત કરનારને જલદી વૃદ્ધાવસ્થા આવતી નથી. અને કસરત જેવું સ્થૂળતા કરનારું બીજું કંઈ નથી.’ વળી કસરત, જાગરણ, પંથ, જીસંગ, હાસ્ય તથા બાષણાદિ સાહસને અતિ સેવનાર મનુષ્ય હાથીને ખેંચનાર સિંહની પેઠે નાશ પામે છે.

માટે સૌ બાંધખેતોને મારી વિનાંતિ છે કે તમે સૌ આજથી કસરત શરૂ કરો ને ધીમે ધીમે તેમાં વધારો કરતાં રહો, તો તેથી તમારી બાવિપ્રજ્ઞને સુધારી શકશો.

ખોરસદ

રાવજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

—*—

નવયુગનાં યુવકોને

પ્રિય યુવકબંધુઓ,

આજ કાળમાં હિંદમાં મહાત્મા ગાંધી, સરદાર વલ્લભભાઈ, પંડિત જવાહરલાલ, શ્રીમતી સરોજિની નાયડુ તથા તેમના જેવાં બીજાં અનેક સેવાપ્રેમી મનુષ્યો આપણા હિન્દના ઇતિહાસમાં ન બૂલાય તેવી માતૃસ્વતંત્રતાની અગ્નિ પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યાં છે. જગતને અચળો પમાડનારાં ગાંધીજીનાં હથિયારથી—અહિંસા અને સત્યાગ્રહથી—ભરતખંડમાં ક્રાંતિનાં ઘણાં આન્દોલનો થઈ રહ્યાં છે, જેણે સ્થિતન જેવા સામ્રાજ્યનાં બપંકર હથિયારને જૂઠાં પાડી દીધાં છે, તેવો આ નવયુગ—ગાંધીયુગ—છે.

—યુવકો એટલે? રાષ્ટ્રનો પ્રાણ, આવતી કાલના વારસો, બિવિધના મહા-

પુરુષો તથા નવીનતાના સર્જકો.

ધરડાઓ એટલે? મઘ કાલના માનવી, જૂની રૂઢિના પૂજકો. આવતી કાલે શું થશે, એ સવાલનો જવાબ આજનાં કામ ઉપર રહેતો છે. જેણે આજ ગુમાવી તેણે કાલ પણ ગુમાવી. ધરડાઓ આજ ગુમાવવા બેઠા છે, તે નવ-યુગના યુવકોને નહિ પાસવે! મરણ પછી પિતૃઓને અનામત દહીં મળે, એટલે પાપના દગલામાં દટાએલાં જિયારાંઓને પૃથ્વી ઉપર જન્મવાવારો તથા મુખનું સ્વપ્ન પણ નહિ હોય ને અન્નવસ્ત્રને માટે દુઃખી થતાં હોય તેમની પાછળ પરભવના મુખ સારૂ તેમના વારસો ધોતી ધારાઓ વરસાવે, અને આવી જ રીતે પ્રેતભોજનનાં પુણ્યનાં ગાંસડાં સ્વર્ગનાં અનામત ફંડમાં મોકલી આપે! આ તે યાતિવરો કે આજરૂના કાંકરા? આ બધું આપણી જાંધી સમજાવ્યો લીધે ભિજળા હિન્દુ ધર્મને નામે!

આજ કાલ હિન્દુ સમાજને ધણી લાયકર જોવા વળગી છે, જેવી કે યાતિવરાની પાપી રૂઢિ, કુળવાન અકુળવાનના વાડા, લાજમલાળની ફરજિયાત જોડો, વટાળ અને આલાકછેટની અંધશ્રદ્ધા તથા કાણુમોકાણુની મૂર્ખ લાવના. આ જોએ સમાજનું લોહી ચૂસીને તેને મૃત્યુની અણી ઉપર આણી મૂક્યો છે. હવે તો ભગો! જોકે તમને જગાડવાને કુદરત ધણી પ્રયત્નો કરી રહી છે. સમાજમાં દુઃખી મનુષ્યો દુઃખથી ચિત્કાર કરી રહ્યાં છે તે, તથા સમાજની પાપી રૂઢિઓ તમને જગાડવાને મજરાજની માફક ગઈ રહી છે, છતાં ઘેર નિદ્રામાં ધોળાંજ કરો છો! જાગવું છે? કે પછી તમારી ઉપર પણ કુંભકર્ણની માફક હાંધી ફરશે ત્યારે જ જાગશો?

હિન્દુ સમાજની ઉત્પત્તિ સારૂ રચેલા પ્રાચીન કાળના નીતિના કાયદા આવા ન હતા, પણ કેટલાક સ્વાર્થી પેટપૂજકોએ જુદા જ સ્વરૂપમાં સમાજ સમક્ષ રજૂ કર્યાં છે. આનું પરિણામ એ આવ્યું, કે સાચાં શાસ્ત્રોનું તથા સાચા ધર્મનું મીઠું વળણું ભમ છે, અને સ્વાર્થી શાસ્ત્રો તથા કપોલકલ્પિત ધર્મ આપણા ધર્મપ્રચારકોએ ઠોકી ખેસાડ્યો છે તેને પાપે આજે સમસ્ત હિન્દુ સમાજ ખૂરી દશા ભોગવે છે.

શાસ્ત્રોમાં એવું ક્યાં લખ્યું છે કે મરનારની પાછળ ખારમાં, તેરમાં ને પૈસા બેલાડવાના રાક્ષસી ખર્ચ કરી ખુવાર ચવું?

અહિંસાના સૂત્ર ઉપર રચાયેલા એવા પવિત્ર હિન્દુધર્મમાં જન્મેલા આપણે રાક્ષસથી પણ લાયકર હિંસક છીએ, કારણ કે એક ટંકના ભોજનને માટે જિયારા મરીખને ગરદન મારી ગિંદગી પર્વત કંમાલ જનાવી, તેની આખી

જિંદગીની કમાણી ગોઠણીઆ રૂપે ગણી જઈએ છીએ, તો આનાથી મોટી દિસા બીજી કેવીક કહેવાય!

શાસ્ત્રમાં એવું પણ ક્યાં લખ્યું છે કે મરણ પામેલા મનુષ્યની પાછળ સ્ત્રીઓને ફરજિયાત જાતી કુટાવી બાગી ન આવવી? શું આમ જાતીમાંથી લોહી વહેવડાવી માથું કુટાવી મરનારને પાછું આણી શકેશો?

હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્ર એટલે વેદ, ઉપનિષદ અને સ્મૃતિ ગણી શકાય. આમાં જે નો કોષ્ટએ ધાલમેલ કરીને કંઈ ઘુસાડી દીધું હોય તો ભગવાન જાણે; તેમ જનાં આ અંગેમાં પણ કેવળ વિધિ, સંસ્કાર તથા ધાર્મિક ક્રિયા સિવાય લાકુ. ચૂરમાં અને દુધપાકનાં દર્શન કોષ્ટનેય થતાં નથી; જેમને એનાં દર્શન થતાં હોય તેમને પકકાર કરું છું કે એકાદ સંસ્કૃત લીટી કે શ્લોક તો બતાવે? પછી નવરાશે આપણે શાસ્ત્રોની વાનો કરીશું.

શાસ્ત્રોની ફિલસુફીને નામે બોળા લોકોની અંધશ્રદ્ધાનો લાલ લેપ એ જિઆરાં ઘેટાંને કતલખાનામાં ધકેલવાં હોય તો તેવા ધર્મગુરુઓની કે મહારાજોની અગતે પરવા નથી.

બાપના ફવામાં પડવું તેમાં હવે મોટાઈ રહીજ નથી. તે મોટાઈએ સમાજને હાલ કેવી દશામાં આણી મૂક્યો છે, તે આપણે અનુભવી રહ્યા છીએ.

પ્રાચીન કાળના અધિભુનિઓ આજના ભૂદેવો જેવા સ્વાર્થી ન હતા. તે પોતાના નિર્વાહ સારૂ ખાટલા, ગોદડાં તથા ખાસડાં લેઈ સ્વર્ગનો પરવાનો લખી આપતા ન હતા, તથા જીવતાં જગતાં મનુષ્યોના ગળા ઉપર છરી ફેરવનારાઓ માટે મરણ પાછળ પ્લહભોજન કે પ્રેતભોજન કરાવી મરનારને સ્વર્ગમાં મોકલી આપતા ન હતા. વળી તેવાં સ્વર્ગ પણ સસ્તાં નથી કે ભોજન જમાડયેજ મળી જાય!

આજના ભૂદેવો તથા ધર્મગુરુઓ પોતાના સ્વાર્થ માટે સમાજને કંગાલિયતની ચક્કીમાં પીસવામાં પાપ નથી માનતા. હવે તો સમાજને ધર્મના અર્થનો અનર્થ ન કરે. અકલ્પમાં આવે નહિ એવું કદી શાસ્ત્રમાં પણ લખેલું નજ હોય.

આજે ભારતવર્ષમાં સેંકડો ગંદિરો મોજુદ છે અને તે લાખો જલકે કરોડો રૂપિયાની મિલકત ધરાવે છે, તે કેને માટે? જીવતાં જગતાં મનુષ્યોને ખાવાના સાંભા છે, ત્યારે પત્થરના દોકોરજ હળ્લરો રૂપિયાના ઘાળ જમે છે તથા સોના દીગના દાગીના પહેરે છે, તે જમી મિલકત ક્યાંથી આવી? શું તે ગરીબોના પરસેવાનો પૈસો નથી? ઘરનાં ડોકડાં ઘંટી ચાટે ને ઉપાખ્યાયને આટો! આજે

ગરીબોના ધરમાં અન્ન અને દાંતને વેર હોય છે, છતાં હજુ પણ ધર્મને નામે કમતા ખાંધીઆ ઠાકોરજીને નામે ઉધરાવેજ રાખે છે, તે ઠાકોરજી ક્યારે ખાઈ રહેશે? ને મદાસારતનો બીગ ઠાકોરજી ધરનો જન્મે તોજ ખાઈ શકે! નહિ તો પછી અગ્નિજ જેવા બીમ તો છેવટે છેજ! યાકી ગરીબોના લોહીનો પૈસો આજના ધર્મગુરુઓથી સાગે કાર્યોમાં તો નહિજ વપરાય. વડતાલ જેવા એક મંદિરની મિલકત કેળવણીના ઉપયોગમાં લેવામાં આવે તો આખો ચરોતર પ્રદેશ બીજા દેશો કરતાં કેળવણીમાં આગળ પડતો નીવડે અને પ્રજા સુખી થાય. આજુદમાં ખ્રિસ્તીઓનાં દવાખાનાં છે, તેવું વડતાલના મદારાજ સાહે દવાખાનું કાઢે તો કેટલા ય લોક ખ્રિસ્તી થતા જશે. પણ જ્યાં વડતાલના જ સાધુઓ ખ્રિસ્તી દવાખાનાંની દવા પીતાં વટલાતા કે શરમાતા નથી, ત્યાં દવાખાનું કાઢવાની તો વાત જ શી!

અંત્યજન્મજીને આડકવાથી અલગાઈ જવાય અને દેવો ઉપર હોય તે પાતાળમાં પેસી જાય! પણ ખ્રિસ્તી જેવા ચુરત ગોલસકની પગથપી થાય અને આપણા જ બધુઓ અપવિત્ર ગણાય તે કયા શાસ્ત્રનો ન્યાય!

આ બધું હિન્દુશાસ્ત્રને નામે, બીજાના હિન્દુધર્મને નામે!

આપણને પેટ ભરવા પૂરતું અન્ન તથા શરીરની રક્ષા કરવા પૂરતાં વસ્ત્ર નથી, છતાં ધર્મની ધન ફરકાવવા તથા કુળવાનસાહીનાં પ્રમાણુપત્ર મેળવવા આવા નિર્દય અને રાક્ષસી માતિવરા અને પિશાચી રિવાજો! આ બધી પાપલીલા, કુળવાનસાહીનાં નાટકો તથા નાતના દંભ હજુ કયાં સુધી નીલાવવા છે? આવા નિર્દય, પિશાચી ચક્રમાં હિન્દુ સમાજને કયાં સુધી પીલાવા દેવો છે?

આપણા સમાજનું વડાજી ધર્મની અતિશય અધ્યક્ષાથી બૂકવાની તૈયારીમાં છે, ગાંઠે હવે જેટલો વિદ્વંજ થશે તેટલો આપણને ગેરફાયદો છે, સમાજનું ધર્મરૂપી સુકાન મંદિર તરફથી ફેરવી દેશસેવા તરફ વાળો, સાચો ધર્મ શોધવો હોય તો દેશસેવા છે, તથા આજે સાચા સાધુ શોધવા હોય તો દેશનાં સેંકડો બલકે હજાર મનુષ્યો માતૃસ્વતંત્રતાના ભેગધારી છે.

યુવકોની આંખમાંથી અગ્નિના અંગારા વરસે, આવી પાપી રૂઢિઓનાં મૂળ કાઢવાની દિમત આવે, તથા શિયિલ ચએલી હિન્દુત્વની બાવના જાગત કરવાનું બળ આવે. જાણલગ્ન, વરવિક્રમ, કન્ધાવિક્રમ, વિધવાદમન, પ્રેતભોજન, તથા રાક્ષસી માતિવરા મૂળમાંથી કાઢી નાંખવાની પ્રભુ સદ્ગુહિ આપો.

પ્રિય વાંચકો, આ લેખ લખીને હું હિન્દુ ધર્મનું તથા શાસ્ત્રનું કે

ધર્મના સાંચલકોનું અપમાન કરવા માગતો નથી, પણ જે આપણી દૃષ્ટિએ સુધારવા જેવું દેખાતું હોય તે આપણે સુધારવું જોઈએ, તે વાત તમારી સમક્ષ રજૂ કરું છું. મારી જૂલ તથા દોષ તરફ ન જોતાં, મારા લખવાના હેતુનો વિચાર કરી જોશો, તો મારા ઉપર ઉપકાર થયો એમ સમજશ. હું પણ સાચા હિન્દુ તરીકે અભિમાન ધરાવું છું. પ્રભુ સર્વને સારાં કાર્યો કરવાને સક્ષમ બ્રહ્મ આપે.

કિરોડા (ઉગાદા)

હારાભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ

કેળ

આપણા દેશમાં શુભ પ્રસંગે કેળના ચાંબલા, તોરણો બાંધવાનો રિવાજ બહુ પ્રાચીન છે. એ ઉપરથી જણાય છે કે કેળનું વાવેતર ધણી લાંબા કાળથી થતું હોવું જોઈએ.

કેળ ગરમ પ્રદેશમાં થાય છે. તેનું મૂળ વાવેતર વિપુલવૃત્તની આબુઆબુના પ્રદેશોમાં થાય છે. દક્ષિણ હિંદુસ્થાન, સિસેન, આફ્રિકા, દક્ષિણ અમેરિકા, મેક્સિકો, વગેરે દેશોમાં તેનું મોટા પ્રમાણમાં અને પદ્ધતિસર વાવેતર થાય છે. કેળાનો ધણો ઉપયોગ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં અને યુરોપમાં થાય છે. ગુજરાતમાં કુલ કેળનું વાવેતર ૪૦૦થી ૫૦૦ એકર થાય છે. તેમાં લગભગ ૩૫૦ એકર તો એકલા સુરત જિલ્લામાં થાય છે. જે ખાતરનું અને પાણીનું પુષ્કળ સાધન હોય તો પૈયાની માફક કેળનું વાવેતર લાલજનક છે. જગીયાનાં ઝાડોમાં નાળીએરીની માફક કેળમાં ખાસ વિશેષતા છે. એના ઝાડનો એક એક લાગ ઉપયોગી છે. કેળ સસ્તું અને સ્વાદિષ્ટ હોવાથી ગરીબ તેમ જ તવંગર વર્ગને પ્રિય થઈ પડયું છે. કેળાં ધણાં પુષ્ટિકારક હોવાથી જમ્યા પછી મુજવાસ તરીકે લેવામાં આવે છે. આ સિવાય ફળનો બીજી રીતે પણ ઉપયોગ થાય છે—જેમ કે કેળાંની સુકવણી, કાતરી, શાક, લોટ, વગેરે. એ સિવાય ચર્માથી રેખા નીકળે છે તેનાં કપડાં થાય છે. પાન જમવા માટે પતરાળાં તરીકે વપરાય છે. કેળના ડોડાઓનું શાક પણ ચાય છે. કેળાંના લોટની સાગુદાણા માફક કાંજ પણ થાય છે, જે સાગુદાણાની કાંજ કરતાં વધારે સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક બને છે. કેળાંના આટામાંથી ગિરફાટ બને છે. કેળનાં સૂકાં પાન બીડી બનાવવાના તેમ જ ફળો પેક કરી મોકલવાના ઉપયોગમાં લેવાય છે. આ રીતે કેળનું એકે એક અંગ ઉપયોગમાં લેવાય છે. રાજેલી જાતનાં કેળાંની જ ફક્ત સુકવણી

ચાય છે. કેળાં બરોગર પરિપક્વ થવા પછી છાત્ર હોલી લાકડાની ઘોડી ઉપર સુકવવામાં આવે છે. જો ગંધકનો ધુમાડો આપ્યો હોય તો સુકવેલાં કેળાંનો રંગ લાલકાદાર કેશરી બને છે.

મુંબઈ ઇલાકામાં કેળની લગભગ ૪૨ જાત છે. પણ સરળતા માટે આ બધી જાતોના બે વર્ગ પાડી શકાય : એક શાકભાજીમાં વપરાતી જાતો અને બીજી ફળ તરીકે વપરાતી જાતો. કેળની કેટલીક મુખ્ય જાતો નીચે મુજબ છે :

ખાસડીયાં, રાજેલી, સોનાફળ, એલચી, લાલફળ, બસરાઈ, મુઠેલી અને વહાલા.

વાવેતર માટે ફળદ્રુપ રેતાળ જમીન જોઈએ. એ જ કારણે સમુદ્ર કિનારાની નજીકની ખારી આબોદવા વાળી અને ઉત્તમ ગમણ વાળી જમીનમાં કેળનો પાક સારો થાય છે. સારી ગમણ વાળી ગમ્યમ કાળી જમીન પણ કેળના વાવેતરને માફક આવે છે. સાધારણ રીતે જે જમીન સારી ગમણ વાળી અને રસકસથી ભરપૂર હોય તે કેળની ખેતી માટે અનુકૂળ છે. બેજ વાળી ઉષ્ણ આબોદવા કેળને માફક આવે છે. બહુ ઠંડી ઋતુ અનુકૂળ આવતી નથી. જે જે ઠેકાણે દિન પડે છે તેમજ સખ્ત પવન ફૂંકાય છે ત્યાં કેળની ખેતી બરોગર થતી નથી. અતિવૃષ્ટિ કેળ સદન કરી શકે છે, પણ વધારાના પાણીનો નિકાલ જલદી થતો હોય તો જ.

જમીન જોડી બેડી પુષ્કળ પ્રમાણમાં છાણીઉં ખાતર આપવું. કેળ રોપવાને જાત પ્રમાણે પછી ૧૦ ફુટને સમાન્તરે દોઢ ફુટ ઊંડા, પહોળા લાંબા ખાડા કરવા. રોપવા માટે ત્રણ ચાર માસના તંદુરસ્ત પીલા પસંદ કરવા. મૂળ વગેરે કાપી નાખી સાફ કરવા અને બેધી ત્રણ ફુટ લાંબા-રાખી ટોચ કાપી નાખવી. ત્યાર બાદ છાણના પાણીમાં યઝ બોળી તેના ઉપર રાખ છાંટી ખાડામાં સીધા રોપી દેવા. રોપતા પહેલાં દરેક ખાડામાં પાંચધી દશ શેર છાણીઉં ખાતર આપવું અને પછી કેળ રોપી માટી પૂરી સારી રીતે કેળ ફરતી દાળવી.

ઉપર જણાવ્યા મુજબ કેળને પુષ્કળ ખાતર જોઈએ છે. કેળ રોપ્યા પછી એક મહિને પીલા ફૂટવા માંડે છે. આ વખતે ૪ શેર દિવેલીનો બોળ, અડધો શેર સફેદ બોફ એમોનિયા, દશ અધોળ પોટોસિયમ સફેદ અને ૧૨ અધોળ સુપર ફોસ્ફેટ સાથે મિશ્ર કરીને પ્રત્યેક છોડને આપવો. એવું પણ માલમ પડ્યું છે કે છાણીઆ ખાતર સાથે બોળ આપવામાં આવે તો કેળાંનું ઉત્પન્ન સાફ થાય છે.

સાધારણ રીતે શિયાળામાં આઠથી દશ અને ઉનાળામાં સાતથી આઠ દિવસને આંતરે પાણી આપવું. પાણીની તંગાસ પડવા દેવી નહિ. પ્રત્યેક ચક્ર દીઠ બે પીલા રહેવા દેઈ બાકીના બોદી નાખવા. સારી માવજત હોય તો કેળને દશથી બાર મહિને ડોડા આવે છે, ડોડા ઉપર પ્રથમ માદા-ફૂલ હોય છે, જે કેળાંના રૂપમાં વિકસે છે, અને છેડે નર-ફૂલ હોય છે, જે વિકાસ પામતાં નથી, માટે માદા-ફૂલ વિકસી રહ્યા પછી તુરત ડોડો કાપી નાખવો.

કેળ જમીનમાંથી પુષ્કળ કસ ચૂસે છે, તેથી ત્રણ અગર ચાર વર્ષ પછી જે લૂમ આવે છે તે ધણીજ નાની આવે છે. તેથી ત્રણ ચાર વર્ષથી વધુ મુદત સુધી કેળની વાડી એક જગાએ રાખવી નહિ.

લૂમ ઉપર એકાદ કેળું પાકવા આવે કે તુરત તેને ઉતારી લેવી. કેળની લૂમ ઠંડીથી કે ગરમીથી બગડે નહિ માટે તેને કેળનાં સૂકાં પાનથી ઢાંકી રાખવી. લૂમ કાપ્યા પછી ચક્ર કાપી નાખવું, રહેવા દેવું નહિ. કારણ કે એ ચક્રને ફરી લૂમ આવેતી નથી તેમજ કાપી નાખ્યાથી બાજુના પીલાને પ્રુષ્ટિ મળશે. સાધારણ રીતે કેળાં ફરીની માફક ડાંગરના પંચાળમાં મૂકી રાખી પકવવામાં આવે છે. પણ જ્યારે જલદી પકવવાં હોય ત્યારે તેની બહી કરવામાં આવે છે.

એક એકરે લગભગ ૫૦૦ હોડ રોપાય છે. દરેક હોડના બોજામાં બોજા બાર આના આવે તો એકરે રૂ. ૩૭૫ આવક થાય. પહેલે વર્ષે રોપ, બાતર, પાણી વગેરેનો ખર્ચ રૂ. ૩૦૦ થાય. ત્યાર પછીને વર્ષે આવક રૂ. ૫૦૦ની થાય છે અને ખર્ચ રૂ. ૨૫૦નું થાય છે. આ રીતે બે બાતર પાણી આપી કાળજીપૂર્વક કેળની ખેતી કરવામાં આવે તો સારો નફો થાય.

કેળને નુકશાન પહોંચાડે તેવા ખાસ જંતુઓનો ઉપદ્રવ તથા રોગ નથી. લૂમ આવે ત્યારે કેળ ભાગી પડે નહિ તેટલા માટે જરૂર પડ્યે ટેકા આપવા.

(‘ખેતીવાડી,’ અષાઢ, ૧૯૯૬)

કે. પટેલ

ગુજરાતમાં પડતા કાતરા

કાતરા એ એક જાતની શરીર પર કેશ વાળા ઇંચળો છે, અને તે ખાસ કરીને કાઠિયાવાડ, વડોદરા તથા ઉત્તર ગુજરાતની હલકી ગોરાકુ જમીનમાં તેમજ નર્મદા નદીની ખીણમાં આવેલી ભાડાની જમીનમાં ચતાં તૂલો ઉપર જોવામાં આવે છે. આ ઇંચળો ચોમાસામાં ચતાં ઘણાં તૂલો ઉપર પડે છે. કાળી જમીનમાં એનો ઉપદ્રવ નહિ જોવાજ હોય છે.

૨. આ ઇયળો ચોગાસામાં ચતાં મકાઈ, જાજરી, જાવટો, કોદરા, મગ, અડદ, વાજ, તજ, ઐરંડી, કપાસ અને સજ જેવાં નિરનિરાળાં તૂલો ઉપર પડે છે. ચોગાસાની શરૂઆતમાં ત્યારે આ તૂલો ધણાંજ નાનાં હોય છે ત્યારે એ ઇયળો ચીડો (ચુંદરડો), ઠાકીમડી જેવાં નિંદાણુ તેમજ ચોર, અરણી, વગેરે વાડનાં જાડો ઉપર પોતાનો નિર્વાહ કરે છે. આવાં નિંદાણુ તથા જાડો ખેતરમાં તેમજ ખેતરની આજુબાજુ ધણાં હોવાથી ઇયળોને જોરાકની લેશ પણ તંગી વેડતી પડતી નથી. જો હમેશ કરતાં ચોગાસું વહેલું શરૂ થાય તો તૂલો વચાય તે પહેલાં નિંદાણુ ચારે બાજુએ જંગી નીકળી તૂલ મોટાં થાય ત્યાં સુધી ઇયળોને જોરાક પૂરો પાડે છે; અને તેથી તૂલો વધવા માંડતાંજ તેમનો નાશ કરે છે. આથી કરીને જે વર્ષમાં ચોગાસું વહેલું ખેત્રે છે તે કાતરાનો વર્ષે ઉપદ્રવ વિશેષ થાય છે.

૩. જે ઇંડાંમાંથી આ ઇયળો ઉત્પન્ન થાય છે તે ઇંડાં ૧૫૦થી ૨૦૦ના જથ્થામાં ઉપર જથ્થાંવેલાં નિંદાણુનાં અને જાડોનાં પાંદડાંની નીચલી બાજુએ નજરે પડે છે. એક જાતનું ફૂડું આ ઇંડાં મૂકે છે. આ ફૂડાનું શરીર કાળા પટા વાળા, લાલ રંગનું હોય છે અને તેને આગળ નારંગી કિનારી વાળી સફેદ પાંખો હોય છે. વરસાદનાં પહેલાં સખત જાપટાં પછી આ ફૂડાં ગહોણાઓમાં તેમજ ધરોમાં દીવાની આજુબાજુ લમતાં જોવામાં આવે છે. આ ફૂડાંને દેખાવ એ ચોડા વખતમાં ચનારા કાતરાના ઉપદ્રવનું પ્રથમ ચિહ્ન છે.

૪. નાની ઇયળો નિંદાણુનાં પાંદડાં ખાતી જાતી તૂલો તરફ ચાલવા માંડે છે. તેઓ જલદીથી કદમાં વધે છે અને વિશેષ ચાલક બનતી જાય છે. તેઓ ત્રણ અઠવાડિયાં સુધી પોતાના જોરાક વાળા એક અથવા બીજા જાતના છોડ ઉપર રહી તેમને પાંદડાં ચિનાના જનારી મૂકે છે. આ અવસ્થામાં તેમનો ખાધ પણ ખેસુમાર હોય છે. ત્યારે આ ઇયળો ચારે અડી ઇંચ લાંબી થાય છે ત્યારે તેઓ સગાધિ લેવા જમીનમાં ઉતરી પડે છે. આ સગાધિ અગર નિદાવરથા બીજા ચોગાસા સુધી પહોંચે છે અને વરસાદ પડતાં એ અવસ્થામાંથી ફૂદામાં રૂપાંતર થાય છે. આ જ ફૂડાં બિબ્બમાં ઉપદ્રવ કરનાર ઇયળો જેમાંથી સેવાય છે તે ઇંડાં મૂકે છે. ધણુંખરું આ ઇયળો વર્ષમાં એકજ વેળા ઉત્પન્ન થાય છે. બાકીએ એકાદ એવું વર્ષ આવે છે, જેમાં ઇયળો બે વેળા ઉત્પન્ન થાય.

૫. કાતરાથી તૂલોને જથ્થાવવાના ઉપાયો: (ક) જે ખેતરમાં કાતરા પડ્યા હોય તે ખેતરને છ ઇંચ હિંડાં ચાસી નાખવાં. આથી સગાધિઅવસ્થામાં પડેલા કાતરા ગદાર નીકળી આવશે અને તેમાંનાં ધણુંખરાં ટાઢ-તડકાથી

મરી જશે. એજ પ્રમાણે જો શેઠાને તથા વાડને પણ ખોદી સાફ કરવામાં આવે અને સાથે સાથે ખેતરને ખેડી નાખવામાં આવે તો આવતા વર્ષમાં કાતરાનો ઉપદ્રવ ઘણુંજ થોડા પ્રમાણમાં થશે.

(ચ) આ કૂદાં રાત્રે દીવા તરફ આકર્ષાતાં હોવાથી, જો ખેતરમાં થોડી ઊંચાઈ ઉપર એક કચરાટ જેવું છીછરું વાસણ પોણું પાણીથી ભરી, તેમાં થોડું ધાસતેલ નાખી, ગોઠવી કરી તેને મધ્ય ભાગે એક ઈંટ મૂકી તે ઉપર એક માફ ઉગસવાળું, પવનથી ન હોલવાઈ જાય એવું જ્ઞાનસ મૂકવામાં આવે તો કૂદાં દીવાથી આકર્ષાઈ કચરાટમાં ધાસતેલવાળા પાણીમાં પડી મરી જશે. એમાસાની શરૂઆતમાં સખત ઝાપટાંઓ પછી જો ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે બત્તી લાગલાગટ થોડા દિવસ સુધી ખેતરમાં મૂકવામાં આવે તો ઘણાંજરો કૂદાં ઈંડાં મૂકતા પહેલાંજ મરી જશે અને પરિણામે કાતરાનો ઉપદ્રવ કમી થશે.

(ઘ) વરસાદનાં શરૂઆતનાં સખત ઝાપટાં પછી એક અકવાડિયામાં કાતરા નિદાણનાં પાંદડાં ખાતા જોવામાં આવે છે. આ વેળાએ કાતરાવાળા કે ઈંડાના જ્યાંવાળા છોડવાઓને ઉખેડી પગે કચરી નાખવા, અગર કાતરાને કે ઈંડાને ધાસતેલ અને પાણીથી ભરેલા વાસણમાં નાખવા.

(ઘ) શણુનું તૂલ કાતરાને વિશેષ લાવણું હોવાથી, મુખ્ય તૂલની ચારે બાજુએ શણુની નાની પટ્ટી વાવવી. આ શણુની પટ્ટી ઉપર નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે પેરીસ ઓન નામની દવાના મિશ્રણની ભૂકી છાંટવાથી અને આ દવા વાળાં મહુડાં મૂકવાથી, આસપાસની જગ્યાઓથી આવનાર કાતરાને સહેલી રીતે ઝેર આપી મારી શકાય છે અને અંદરનાં વધુ કીર્મતી તૂલોનો બચાવ થઈ શકે છે.

(ઘ) તૂલના છોડ પર પેરીસ ઓન નામની ઝેરી દવા છાંટવી, જે ખાવામાં આવવાથી કાતરા મરી જાય છે. એ દવાની ભૂકી છોડ ઉપર જરાબર ચોંટી રહે એ અર્થે તે કોઈ પણ જાતના લોટ સાથે ભેળવવી. જે લોટ મિશ્ર કરેવામાં આવે તે સસ્તો અને સહેલાઈથી મળી શકે તેવો હોવો જોઈએ. ચણા, ખાંડરી કે જુવારનો લોટ ખીજા લોટ કરતાં ખાસ પસંદ કરવો. જ્યારે કાતરા ઘણાં નાના હોય ત્યારે આ ઝેરી દવા લોટની સાથે ૧ : ૩૦ના પ્રમાણમાં ભેળવી તૂલ ઉપર છાંટવી. લોટને દવામાં ભેળવ્યા પહેલાં જરાબર સુકવવો અને ગારીક ચાળથી વડે ચાળી નાખી, દવા સાથે સંપૂર્ણ રીતે ભેળવવો. આ મિશ્રણને સવારે વહેલાં જ્યારે ઝાકળ પડેલું હોય અને પવન બંધ હોય ત્યારે ખેતરમાં તૂલ ઉપર છાંટવું. આ ભૂકી છાંટવાને માટે ડસ્ટીંગ મશીન, હંડ જેલોઝ

(હાયદમણ) કે બારીક મલમલની કાચળીઓ વાપરી શકાય. એક એકર તૂલ છાંટવાને માટે ૨૦થી ૪૦ શેર મિશ્રણ જોઈએ છે. તેના પ્રમાણનો આધાર મુખ્યત્વે તૂલની જાત, છોડની ઊંચાઈ અને પવન ઉપર રહેલો છે.

(ચ) કાતરાને સૂકાં મહુડાં વિશેષ લાવે છે. આ મહુડાંનો ઉપયોગ કરવાને પ્રથમ પેરીસ ઝીન અને લોટનું ૧:૧૦ના પ્રમાણમાં મિશ્રણ કરવું, તે મિશ્રણને મહુડાં સાથે ૧:૪ના પ્રમાણમાં ભેળવવું અને દરેકે દરેક મહુડાંને બરાબર ભેળવી ઝેરી લોટ વાળું કરવું. ખેતરમાં આવાં મહુડાં મૂકવાથી કાતરા તેમને ખાઈને મરી જાય છે.

૬. જ્યાં આ ઉપાયો એક જ જગ્યાએ મોટા પ્રમાણમાં અગલમાં મૂકવામાં આવે છે અને ખેડૂતો અંદર અંદર સહકાર કરી એકત્ર થઈ ઉપાયોનો અજમાયશ કરે છે, ત્યાં ધણી જાતનાં તૂલોને ખાનાર આ ઉપદ્રવી કીટકનો અટકાવ વધુ ફતેહમંદ નીવડે છે. ચારે બાજુએ એક ફૂટ ઊંડી ખાઈ ખોદી અને તેમાં ઝેરી દવા વાળાં મહુડાં મૂકવાથી ખેતરની અંદર જહારથી આવનાર કાતરાને અટકાવી શકાય છે.

(મુખંધ ધંધાકે ખેતીવાડી ખાતા તરફથી પત્રિકા)

અસ્પૃશ્યતા સંબંધે

અસ્પૃશ્યતા સંબંધે વિચાર કરતાં જોમ માલુમ પડે છે કે અસ્પૃશ્યતા એ ધોર અજ્ઞાનજ છે. માનવ માનવ વચ્ચે આ કૂર ભેદ શા માટે? મનુષ્ય મનુષ્યને સ્પર્શતાં જાણે કેંઈ મોટું તુકસાન સહેતું પડતું હોય તેમ અસ્પૃશ્યતાના સંબંધમાં દેખાઈ આવે છે. સ્પર્શ કેવો ન કરાય, એ તો આપણે સૌ કોઈ સારી રીતે જાણી શકીએ છીએ. ઝેરી સાપને કે વીંછુને ન સ્પર્શી શકાય, જો સ્પર્શીએ તો ભયંકર દુઃખ ઉત્પન્ન થાય. હાકાયા પ્રાણીને ન સ્પર્શી શકાય, અગ્નિને ન સ્પર્શી શકાય. સ્પર્શીએ તો અસહ્ય દુઃખ થાય એ ડરથી માનવ તેનો સ્પર્શ ન કરી શકે અને કરવો પણ ન જોઈએ, જેના સ્પર્શથી માનવને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય કે મૃત્યુના મુખમાં સપડાવું પડે એનો સ્પર્શ ન કરાય, પરંતુ માનવ માનવને ન સ્પર્શી શકે એ શાથી?

જો સ્વચ્છતાની દૃષ્ટિએ અસ્પૃશ્યતાનું પાલન થતું હોય તો ફૂતરાં-ગિલાડાં, દોરદોંબર જેવાં ગંદાં પ્રાણીઓને રંગાન કરવું, સ્વચ્છ રહેવું, વગેરે કશું ખાન હોતું નથી, છતાં તેમનો સ્પર્શ કરવામાં કશો ખાધ લેખાતો નથી.

અને એક માનવજંધુને અડકતાં બીજો માનવ અલગાઇ જાય એ કેટલી કૂરતા લેખાય? એને કૂરતાજ નહિ, પણ સાથે ભુદ્ધિહીનતાનું પ્રદર્શન થી શકાય: માનવ જો સારાસારનો વિચાર કરી શકે તો ઉપર કલા મુજબ જોને અડકતાં ભયંકર દુઃખ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે એજ અસ્પૃશ્ય લેખાય.

સદીઓથી આપણા દેશમાં ઉચ્ચ અને નીચ એવા કૂર ભેદ પ્રવર્તી રહેલા જોવામાં આવે છે. પ્રાચીન સમયમાં તો ગુણુકર્મો પ્રમાણે ઉચ્ચનીચ મનાતા. પણ આજે તો ચંડાળ જેવાં કર્મો કરતો હોય, પરંતુ કહેવાતી ઉચ્ચ જાતિનો હોય તો તે ઉચ્ચજ લેખાય છે! દયા, નમ્રતા, ધર્મ, વગેરેનું પાલન કરનાર દરિજન વર્ગનો હોય તો તેને નીચ માની તિરસ્કારી કઢાય છે! ખરેખર આ કેટલું અધેર થઈ શકાય?

આ અધેરનો નાશ કરવા પૂન્ય ગાંધીજીપણે ભગીરથ પ્રયત્નો આદર્યા છે. જરૂર એ અધેર ટળશે, કારણ તેની સાથે દેશાન્નતિ સંકળાએલી છે. દેશાન્નતિના સંગ્રંધમાં માનવે માનવતા પ્રત્યે ભાતૃભાવ રાખી વર્તવું જોઈએ. માનવ માનવ વચ્ચે કૂર ભેદ એજ આપણી અવનતિની પૂર્ણ નિશાની છે અને એજ આપણા સર્વનાશનું બીજું છે. ત્યારે એ કૂર ભેદ ટળી જઈ ભાતૃભાવ પ્રવર્તશે ત્યારે આપણે આપણા દેશને ઉચ્ચ શિખરે પહોંચેલો જોઈ શકીશું. આજે કેટલાક સ્વર્ણ જંધુઓ પૂન્ય ગાંધીજીપણે રાહ પ્રગાળે ચાલતા હોવાનો દંભ કરી મોંજોથી દેશસેવાની સારી મીઠી વાતો કરી દેશપ્રેમી હોવાનાં બણગાં ફૂંકે છે, પણ ત્યારે તેઓનાં વર્તન તરફ જોવામાં આવે છે, ત્યારે હાથીની પેઠે તેમના 'ચાવવાના ને જતાવવાના' દાંત જુદા માણુગ પડે છે. 'મુખમાં રામ ને જગલમાં છૂરી' એ સૂત્ર પ્રગાળે ખાલ આડંબર ક્યાં સુધી ચાલશે? આ વીસમી સદીના નૂતન યુગમાં તો અંતરની અજ્ઞાનતાના ચર ઉચલાએજ છૂટકો સમજાવે, આ તો ગાંધીયુગ છે જાપણા!

રણુજ

કાળિદાસ દયાળજી પરમાર

જન્મના કારણથી મનાયેલી આ અસ્પૃશ્યતામાં અહિંસાધર્મનો અને સર્વભૂતાત્મભાવનો નિષેધ થઈ જાય છે. એના મૂળમાં સંયમ નથી, પણ બિચપણાની ઉદ્ધત ભાવનાજ રહેલી છે. આથી એ સ્પષ્ટ અધર્મજ છે. એણે ધર્મને જહાની લાખો કે કરોડોની સ્થિતિ શુભામ જેવી કરી મૂકી છે.

('ગાંધીવિચારદોહન,' પૃષ્ઠ ૪૮)

ગાંધીજી

૨. વસો ગામના યુવકોને પત્ર

(૧) બહુપત્ની લગ્ન

યુવક બહુઓ,

આપણા ગામમાં ચાલુ માસમાં ભાષ્ટ્રથી બાવાજીએ તેમનાં પત્ની છતાં બીજી વખત લગ્ન કર્યું છે, તથા શ્રીમતી બેન લલિતાબેને એક ઉપર બીજાં પત્ની તરીકે સોજીનાના કોષ્ટ ભાષ્ટ સાથે લગ્ન કર્યું છે. આ બે બનાવો પ્રત્યે આપ મૌએ અણુગમો ખતાવતા ઠરાવો કર્યા છે તે 'પાટીદાર' માસિકના અપાઠના અંકમાં વાંચી જે વિચારો આવ્યા તે જણાવવા ઈચ્છા થયાથી આ પત્ર લખ્યો છે. આ પત્રમાં જણાવેલા તેમજ બીજા સામાજિક પ્રશ્નો બાબત આપણે તથા બીજા ગામના યુવકોએ ગંભીરપણે વાટાઘાટ કરવાની જરૂર છે એમ માની આ પત્ર જાહેર રીતે પ્રકટ કરવા આની નકલ 'પાટીદાર' માસિક માટે મોકલી છે.

આ બંને લગ્નો જેવાં ઘણાં લગ્નો હમણાં હમણાં આપણી ચાંતિમાં થાંપ છે. આપણા ગામના યુવકોની માફક આવાં લગ્નની બાબતમાં, આ લગ્નોમાં સંબંધકર્તા-સોજીના તેમજ કરમસદ ગામના યુવકો યું ધારે છે તે જાણવાનું આપણને મળ્યું નથી. સોજીના વાળા જે ભાષ્ટ વસો પરણવા આવ્યા હતા તેમનાં પહેલી વખતનાં પત્નીના પિયરના યુવકોનો વિચાર પણ આપણને જાણવા મળ્યો નથી. એટલે લાગતા વળગતા બંધાય ગામના યુવકો આવાં લગ્નોની વિરુદ્ધ હશેજ, એમ સહેજે માની લેવાય. પરંતુ મેં સાંભળ્યું છે કે શ્રી. બાવાજીની જનમાં ઠપથી ૪૦ માણસ ગયા હતા અને બીજો દિવસે વધ્યા હતા, એ જાણ્યું ત્યારે નવાઈ લાગી!

‘આપણે ઠરાવો કરીએ તેથી આવાં લગ્નો અટકી રાકવાનાં નથી,’ ‘આપણા ગામમાંથી પરણનાર આવા છોકરાની જનમાં આપણે નથી જતા છતાં બીજા ગામ વાળા તો આવેજ છે, એટલે ફરી આવો પ્રસંગ જિલો થતાં આપણે વિરોધના ઠરાવો કરવાનો અર્થ નથી,’ આવા વિચારો આપને કદાચ આવ્યા હશે. પરંતુ આવા વિચારો કરી નિરાશ થવાની જરૂર નથી. આપણા વિરોધ છતાં આવા પ્રસંગો બન્યેજ જાય છે અને એમ થતું અટકાવવામાં આપણને બીજા ગામના યુવકોનો સાથ નથી. એનો અર્થ એવો નથી કે આવાં લગ્નો સામે કોઈને અણુગમો નથી. એનો અર્થ એટલોજ છે કે આપણા સામાજિક

હિતના પ્રશ્નો વિચારવા સંગઠિત યજ્ઞ વ્યવસ્થિત રીતે પ્રયત્ન કરવાની આપણામાં આવડત નથી, આવા અનિષ્ટ પ્રસંગો કેમ જન છે તેનું મૂળ શોધી તેનો નાશ કરવાનો આપણે પ્રયત્ન નથી. આમ હોય તો આપણે અમુક પ્રસંગોએ નિષ્ફળ નીવડ્યાથી નિરાશ થવાને-જદ્દે વધુ વ્યવસ્થિત જનવાનો પ્રયત્ન કરવો એ વધુ જરૂરી છે. આ રીતે આપણા પ્રયત્નમાં વધુ જોશ આવશે તો આપણને ખીન્ન ગામના યુવકોનો સાથ પણ મળી જ રહેશે.

આ જાતનાં લગ્ન થવાનો પ્રસંગ આવીને ઊભો રહે ત્યારે આપણે ભેગા મળી વિરોધનો ઠરાવ કરીએ તે જરૂરી તો છે જ, પણ પૂરતું નથી. વિરોધના ઠરાવ કરવા, આવાં લગ્નોમાં ભાગ ન લેવો, એ બધું લોકમત કેળવવા માટે હીક છે; પણ એટલું જ કરીને આપણે અટકી જઈએ તો આ જાળતમાં ધાર્યાં પરિણામ લાવી શકાય નહિ. તેમ કરવા માટે આપણે આવા પ્રસંગો જનવાનાં કારણો શોધવાની જરૂર છે અને તે કારણો ઉપસ્થિત ન થાય તે માટે વ્યક્તિ-ગત રીતે તેમ જ સંગઠિત જનીને પ્રયત્ન કરવા જોઈએ. ચાલો ત્યારે, આપણે આવાં લગ્ન થવાનાં સામાન્ય કારણો તપાસીએ.

લગ્નમાં બે પક્ષ છે—પુરુષ અને સ્ત્રી. પુરુષ એક પત્ની હયાત છતાં ફરી-લગ્ન કરવા કેમ પ્રેરાય છે, તે આપણે પ્રથમ તપાસીએ. સાંભાન્ય રીતે,

૧. કેટલીક વખત પોતાનાં સાસરીઆં સાથે કોઈ કારણે તકરાર થવાથી પુરુષ પોતાની પત્નીને પોતાને ઘેર તેડાવતો જાંઘ થાય છે અને સાસરીઆંને સીધાં કરવા ફરી પરણવા પ્રયત્ન કરે છે. આવો માણસ પાડાને વાંકે પળાણીને ડાગ દેનાર જેવો મૂર્ખ છે.

૨. કોઈ વખત પોતાની સ્ત્રી સાથે તકરાર થવાથી અગર તેના દેખાવથી કે ચારિત્રથી અસંતોષ રહેવાથી પુરુષ ફરી પરણવા પ્રયત્ન કરે છે.

૩. મોટે ભાગે પ્રજાના અભાવને લીધે પુરુષ ફરી પરણવા પ્રયત્ન કરે છે. અને

૪. કોઈ વખતે કોઈ દેખાવડી કે ખીજી રીતે પોતાને ગમતી સ્ત્રી સાથે ફસાઈ જઈ એક યા ખીજું જાહાનું રોમાંચ પુરુષ ફરી પરણે છે.

ભાગ્યે જ કોઈ વખતે આવું લગ્ન થવા દેવામાં સંમત થાય છે. કોઈક જ દાખલા એવા મળે છે, જ્યારે કોઈ સ્ત્રી પોતાના ધણીને પોતાથી પ્રજા થતી ન હોય તો પ્રજા માટે ફરી પરણવા પતિ આપમેળે ઇચ્છે તો સમ્મતિ આપે છે, કોઈ પ્રસંગે પોતે આગ્રહ પણ કરે છે.

આ બધાં મ કારણોમાં ઓછાવતા પ્રમાણમાં દોષ છે. કેટલાંક કારણો એવાં છે, જેમાં પુરુષ કરતાં તેના સંબંધો અને તેને પરણ્યાવનાર વડીલોનાં વધુ દોષ છે. ગમે તેના દોષ હોય, પણ એક પત્ની તરફ જેવડા ચંપ ખીજી સ્ત્રી પરણનાર પુરુષ કાંઈ રીતે સહાનુભૂતિને લાયક નથી.

હવે ખીજા પક્ષનો—સ્ત્રીપક્ષનો—વિચાર કરીએ :

આપણે ત્યાં મોટે ભાગે ઓકરીના લગ્નમાં તેનાં વડીલોનું જ ધ્યાન થાય છે, એટલે આવાં લગ્ન થવામાં જે કંઈ ભૂલ થાય છે તે ઓકરીનાં વડીલોની જ. છતાં સ્ત્રી. લલિતાબેનની બાબતમાં તેમનાં કાંઈ વડીલોનો દોષ હોય એમ લાગતું નથી. આંવો દાખલો જોઈ એમ લાગે છે કે આવા બનાવોમાં કાંઈ વ્યક્તિ કરતાં આપણી લગ્નપ્રથામાં જ કંઈક મોટી ખામી છે અને એનો ભોગ કેટલીયે ઓકરીઓ અને તેમનાં માળાપ ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ બને છે.

કાંઈ પુરુષને એક પત્ની હયાત હોય તો તેની સાથે પરણવાનું કાંઈ ઓકરી સ્વેચ્છાએ પસંદ કરે એ માનવા જેવી વાત નથી. તેવી જ રીતે જેની પત્ની હયાત હોય તેને શોક તરીકે પોતાની ઓકરી કાંઈ માળાપ રાજપ્રુશીયા પરણાવે એ અશક્ય અને માનવસ્વભાવ વિરુદ્ધ છે. આવું લગ્ન કરનાર ઓકરી કે તેનાં વડીલો ના-હૂટકે જ આગ કરતાં હશે એમ માનવું રહ્યું. આવા બનાવનું કારણ શોધવા લગ્નમાં કન્યાપક્ષે-શું કરવું પડે છે તે જોવું જોઈશે.

૧. ઓકરીનો પક્ષ આ બાબતનું લગ્ન કરે છે, કારણ કે કાંઈ વખતે ઓકરી લાયક ઉમરની થયા છતાં વર ન, ગળતો હોય, એટલે આવું લગ્ન કરવું પડે છે.

૨. વળી આપણી લગ્નપ્રથા એટલી અર્થાળ બની ગઈ છે કે કન્યાનો ખાપ પોતાની દીકરીના સુખદુઃખનો વિચાર કરી શકતો હોય, છતાં પોતાની આર્થિક સ્થિતિ સારી ન હોવાને કારણે બને તેટલે ઓછે ખર્ચે ઓકરીને પરણાવી દેવા પ્રયત્ન કરે છે. અને આવાં લગ્ન કરવામાં તેને ઓછું ખર્ચ આવે છે, એટલે ના હૂટકે પોતાની દીકરીને શોક. ઉપર આપે છે. બાકી કાંઈ માળાપ પોતાની દીકરીને આ રીતે પરણાવે નહિ.

આ રીતે કાંઈ ગામમાં વરની અછત અને વર હોય તોપણ તે મેળવવા કરવો પડતો ભારે ખર્ચ, એ બે મુખ્ય કારણો આવાં લગ્ન માટે જવાબદાર ગણી શકાય. આ બે કારણો નાબુદ કરવા આપણે શું કરી શકીએ તે વિચારીએ.

પહેલા કારણનું મૂળ આપણામાં રહેલી કુલીનતાની ભાવનામાં છે. આપણે અમુક જ સ્થળે કન્યા આપીએ છીએ, પણ કન્યા-લાવવામાં આપણે કાંઈ

મર્મોદા રાખતા નથી. કન્યા લાવવામાં અને આપવામાં જુદાં ધોરણ રાખવાનું એક મોટું કારણ પરકણ લેઈને છોકરા પરણાવવાનો મોહ છે. આ કારણે આપણા ધણા છોકરા પરકણને કારણે બહાર જાય છે, એટલે આપણી બેન-દીકરી માટે વરની તાણ પડે છે.

વરની તાણ પડવાને લીધે આપણા કન્યા આપવાના ગોળમાંથી પણ મોટી પરકણ લેવાનું શક્ય જન્યું છે, એટલે આપણે અંદરોઅંદર પણ મોટી પરકણ માગતા થયા છીએ. બધાને માટે તેવી પરકણ આપવાનું શક્ય હોતું નથી. ખીજી તરફ વગર પરકણે મળી શકે એવા, આપણાં ગામોમાંથી મળી શકે તે કરતાં ધણા સારા, પણ ગોળ બહારના છોકરાને આપણી કન્યા આપવાની આપણામાં દિમત નથી, એટલે આપણાં ગામોમાં આપણે સસ્તો વર શોધીએ છીએ. પરિણામે હમણાં હમણાંનાં આવાં લગ્ન વધી પડ્યાં છે. ત્યારે આનો ઉપાય શો?

ન્યાં કન્યા નથી આપતા ત્યાં આપવાની પહેલ કરવાની તૈયારી આપણાં છ ગામોમાં તો શું, પણ ખીજા ઠાણ ગામના ઠાણ પાટીદારોમાં નથી. 'છોકરીને લાયક વર મળે ત્યાં મળે ત્યાં તેને પરણાવવી,' એવી ભાવના જાગ્રત થતાં હજુ એક જમાનો લાગશે. આ અનિષ્ટનો ઉપાય કેળવણી સિવાય ખીજો નથી. આ જાગ્રતમાં કંઈ જ ન કરવું એમ કહેવાનો આશય નથી. પણ મને લાગે છે કે છોકરી આપવા જાગ્રતમાં રહેલી આપણી સંકુચિત ભાવના દૂર કરવાની આપણા ઠાણનામાં દિમત કે શક્તિ નથી, એટલે એ જાગ્રતમાં ખીજાને કહેવાનો અધિકાર લેવા જેટલું કરી જતાવનાર જનમતા સુધી આપણે રાહ જોવી પડશે. આ જાગ્રતમાં આપણે એક વસ્તુ કરી શકીએ. જે ગોળમાં વરની બીડ હોય તે ગોળના આગેવાનો બેગા થઈ તે ગોળમાં અમુક ગામ કે ગોળ વધારી શકે. પણ આપણી નાતના માણસો પોતાનાં દુઃખ ટાળવાને માટે પણ બેગા મળી વિચાર કરી શકતા નથી ત્યાં સુધી શું થાય?

મતલબ કે આ જાગ્રતનાં લગ્નો વધી પડતાં અટકાવવાં હોય તો આપણાં છ, બાર કે સત્તાવીસ ગામોમાં, જે ગામોમાં છોકરાની પરકણ લેવાતી હોય ત્યાં તે બંધ કરવા પ્રયત્ન કરવો એ ખાસ આવશ્યક છે. આનાથી આવાં લગ્નો બંધ જ થશે એમ નથી, પણ ધણાં અટકશે.

પરકણ લેવાનો વધતો જતો મોહ આપણને અનેક રીતે દુઃખી કરી રહ્યો છે. દાખલા તરીકે, છ ગામ બહારના લોકો જેમ વધુ ને વધુ પરકણ આપી જાય છે તેમ તે લોક પોતાના છોકરા પરણાવતાં વધારે ને વધારે પરકણ લે

છે. આપણાં ગામેમાં અંદરોઅંદર વંધારે પરઠણુ લેવાનું શરૂ થયું છે, એટલે આજે આપણે પરઠણુ લેનારને કાલે બ્યાજ સાથે આપવી પડે છે. પરઠણું લેખને છે તેવાં કુટુંબોના છોકરા પૈસા મેળવવાના આ રસ્તા સામે નજર રાખી અભિગાતી અને પ્રમાદી બને છે. છોકરાનો બાપ આજે પોતાના છોકરા માટે સારી કન્યા નથી શોધતો, સારી પરઠણુ શોધે છે, એટલે કેટલાંક લગ્ન પહેલી વખતે પરઠણુ માટે થાય છે, અને છોકરો મોટો થયા પછી ફરી સારી કન્યા માટે પરણે છે. સારી કન્યાના કેટલાક વાલીઓ પરઠણુ આપવાની પોતાની અશક્તિને લીધે એક હિપર બીજી આપવા તૈયાર થઈ જાય છે. આ રીતે પરઠણુ લેવાની પ્રથા અનેક હિપાધિઓનું મૂળ બન્યું છે. આનો હિપાય એક જ છે: જોગને પરણવાનું છે તે પરઠણુ લેછને નજર પરણે અને જે પરણી ચૂક્યા છે તે પરઠણુ વાળા લગ્નની જાનમાં નજર જાય. આ બાબત આપણે અને પરઠણુ લેનાર તમામ ગામેના યુવકો વેળાસર પગલાં નહિ ભરે તો આજે પરઠણુ લેનારને કાલે બ્યાજ સાથે પાછી આપવી પડશે. એટલે મેં જણાવ્યું તેવો નિયમ લેવામાં આપણે પોતાનો જ સ્વાર્થ છે. આ કામે આપણે બીજાં ગામના યુવકોનો પણ સહકાર માગીએ અને તે જરૂર મળશે. જે કુટુંબમાં પરઠણુ લેવાતી હોય તે કુટુંબની કન્યા પણ ન લેવી; અને લેવી તો તે કુટુંબ વાળા ફરી પ્રસંગ આવ્યે પરઠણુ નહિ જ લે એવી ખાતરી માગવી. એ એક પગલું આગળ છે તે પણ અજમાવવા જેવું છે. દરેક ગામમાં પચાસ સો યુવકો આવો નિયમ લેછને જાહેર કરે તો પરઠણુ લેનારા તુરત ઠેકાણે આવશેજ.

પરઠણુ લેવાદેવા બાબતના પ્રશ્ન સાથે અનેક પ્રશ્નો સંકળાયેલા છે. એની ચર્ચા ફરી બીજો વખતે. અત્યારે તો મારે આપને વિનંતિ કરવાની છે કે જે પ્રકારનાં લગ્ન પ્રત્યે તમે એણુગમો જાહેર કર્યો છે તેવાં લગ્ન થતાં અટકે તે માટે ગળ પ્રમાણે આવા કંઈક નિયમો લેઈ પ્રયત્ન કરો.

સામાજિક બાબતના આવા નિયમો લેઈ તેને પાળવા જ હોય તો એનો રહેલો રસ્તો એ છે કે આવા નિયમો લેવાનો આપણો નિર્ણય જાહેર કરવો. જાહેરમાં લીધેલો નિયમ પાળવો આપણને વધુ સુગમ પડે છે, કારણ કે એનો ભંગ કરવા જતાં આપણને ટોકનાર મળે છે. આપણું હવિષ્ય સુધારવું હોય તો કંઈક સક્રિય કર્યું જ છૂટકો છે.

વડોદરા

આપનો
ચિમનભાઈ મૂ. અમીન

પરઠણ લાવે એવી કન્યાઓ મળે છે. પરિણામે પરઠણ લેનાર કુટુંબને પહેલા નંગરમાં મુકાય એવી કન્યાઓ મળતી નથી.

બીજી તરફ આવા કુલીનો પરઠણનેજ બહુ મહત્ત્વ આપે છે, એટલે બીજા ગામના તેમના જેવીજ કક્ષાના કુલીનો પણ પૈસા માગે છે. એ આપવાનું તેમને પોષાતું નથી, એટલે એ લોકો સસ્તો વર શોધવા મથે છે. પરિણામે પોતે જેમને પોતાનાથી ઊતરતા, અલાણ કે ગમે તેવા માની પહેલાં કન્યા આપતા ન હતા તેમનેજ 'તે સસ્તા મળવાથી' આપે છે.

આ રીતે પરઠણ લેનાર ગામોની અને કુટુંબોની દશા બગડતી જાય છે. આપણા મુંદર, સંસ્કારી તેમજ અભ્યાસમાં અને બીજી રીતે આગળ વધી શકે એવા યુવકોને તેમને લાયક કન્યાઓ મળતી નથી અને આપણી સારી તેમજ સંસ્કારી કન્યાઓને તેમને લાયક સ્થળે પરણાવી શકાતી નથી, એવું મુખ્ય કારણ પરઠણજ છે. આવી રીતિમાં બહુજ થોડાં વર્ષોમાં પરઠણ લેનાર ગામોની ભાવિ પ્રજા નિર્માલ્ય, સંસ્કારહીન અને બેઠાખાઉ થઈ જાય તો નવાઈ નહિ.

ઉપરની અને એવી દૃષ્ટિથી વિચાર કરતાં પરઠણના રિવાજને દૂર કરવામાં જ આપણે ખરો સ્વાર્થ છે, તે આપણા યુવકો સમજશેજ એવી આશા છે. દીકરાની પરઠણ લેનાર આજે ભલે પરઠણ લેવામાં પોતાનો સ્વાર્થ સમજાવે માને, પોતાની મહત્તા અંકાઈ એમ માને; પણ કાલે દીકરી પરણાવવાનો પ્રસંગ આવતાં તેણે, તેના દીકરાએ કે તેના કુટુંબીઓએ લીધેલી રકમ બાજુ સાથે આપવી પડશે. અને ત્યારે લીધેલા પૈસા જશે, ત્યારે થએલો ગર્વ તૂટી જશે, અને ત્યારે લીધેલી પરઠણ મટી પડવાનું પડશે. આમ ન અને તે મટે આ મહાન અનિષ્ટ સામે એકત્ર તેમજ વ્યક્તિગત રીતે પ્રયત્ન કરવો એ જરૂરી છે. એ વાત તમે આપણા ગામના યુવકોને મમળવશો. એમ કરવામાં આપણે કાંઈ બીજા ઉપર ઉપકાર નથી કરતા, આપણેજ સ્વાર્થ સાધીએ છીએ.

આ બાજતમાં જે લાઈઓએ કંઈક કરવુંજ હોય તે નીચે મુજબ નિયમો કરી શકે :

૧. જેમને દીકરો કે લાઈ પરણાવવાનો છે કે પોતાને પરણવાનું છે, તે પરઠણ ન લેવાનો નિયમ કરે.

૨. જેમને દીકરો કે લાઈ પરણાવવાનો છે કે પોતાને પરણવાનું છે તે જેમના ઘરમાં પરઠણ લેવાતી હોય તે લોકો ભવિષ્યમાં પરઠણ ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા લે તોજ તેવા ઘરની કન્યા લે. નહિ તો ગમે તેવા આનંદાન કે મોટા

માણસના, પણ પરકણ લેનારના ઘગ્ની કન્યા ન જ લેવાનો નિયમ લે.

૩. પરકણ લેનારની જાનમાં ન જવું, એવો નિયમ લેવો.

૪. સંસ્કારી, લાણેલી અને ઉમરલાયક કન્યાઓએ પરકણ લેનાર સુવક સાથે ન પરણવું એવો નિયમ લે.

૫. ૧થી ૩ના નિયમો પાળનાર સુવકો પૂરતી સંખ્યામાં મળી આવે ત્યાર પછી જ નં. ૪નો નિયમ લેનાર કન્યાઓ મળે એવી આશા રાખી શકાય.

પરકણનો પ્રશ્ન છ ગામ પૂરતો જ નથી. જે લોકો છ ગામોમાં પરકણ આપે છે તે પણ ખીજેથી પરકણ લે છે. એટલે આ જાતનો નિયમ લેવાવવાની પ્રવૃત્તિ આપણાં જ ગામોમાં ચલાવવી જોઈએ એવું નથી. જ્યાં પરકણ લેવાય છે તે બધાં ગામોના સુવકોના સહકારની જરૂર પડશે. પણ આ નિયમો એવા નથી, જેમાં બધાના સહકાર વિના કંઈ જ ન થઈ શકે. સામાજિક જાળતોમાં કેટલાક પ્રશ્નો એવા છે, જેમાં વ્યક્તિગત રીતે કંઈયે કરવાનું શક્ય હોતું નથી. પણ આ જાળત તેવી નથી. આપણા ગામના સુવકો શરૂઆત કરી શકે. ખોળ ગામના લાઈઓનો સાથ જરૂર મળશે. ભાદરણ, નડિપાદ, સોજના અને એવાં ગામો, જ્યાં વ્યાપારશાળાઓ કે સુવકમંડળ જેવી વ્યવસ્થિત સંસ્થાઓ હોય, ત્યાં આવાં કામો સહેલાં છે.

લીધેલો નિયમ પાળવામાં મદદગાર થાય એવો એક રસ્તો સ્વ. પૂ. મોતીભાઈ સાહેબ વારંવાર જાતાવતા. તે કહેતા કે સામાજિક હિતના આવા નિયમો લેનારે મનાઈ જ નિયમ ન લેતાં દસ, વીસ, પચીસ જણે તે નિયમ લેઈ તે બહાર પાડવો. એટલે કોઈ વખતે લીલા પદાપ ત્યારે લોકોની ટીકાની ખીકથી પણ નિયમ ટકાવી શકાય અને જીવનમાં આવતી એવી નબળી પળોમાં આપણને જોર મળે. આટલા જ માટે આવા નિયમો લેનારને અમુક પ્રકારના ફોર્મ ઉપર સહી કરાવી તેગનાં નામ બહાર પાડવાની નીતિ મદદગાર થઈ પડશે.

પરકણ સિવાય આપણને યજ્ઞવત્તા અનેક સામાજિક પ્રશ્નો આપણે વિચારવાના છે. કેટલાક એવા છે, જેને માટે બધાં ગામના વડીલોએ બેગા થઈ વિચારવા પડે. કેટલાક વ્યક્તિગત રીતે ઉઠેલી શકાય. અવકાશ મળ્યે ફરી આપણે આવી જાળતોનો વિચાર કરીશું.

આવા પ્રશ્નો હાય ઉપર લેવામાં શરૂઆતમાં કોઈનો સાથ ન મળે તો નિરાશ થવાની કે કોઈને માફુ લાગે એવા રોષના શબ્દો કહેવાની નબળાઈ, એ બેમાંથી જયવા બહુ સાવધ રહેશો.

આપનો

વડોદરા

ચિમનભાઈ મૂ. અમીન

(૩) લલિતાબેનનું વક્તવ્ય

પ્રિય બંધુઓ,

ધિ. કાલ સોજીત્રા પરણેલાં આપણે ત્યાંનાં શ્રીમતી બેન લલિતાબેન, આજે તેમના લગ્ન બાબત તમે કરેલા કરાવ વિષે વાતચીત કરવા અહીં આવ્યાં હતાં. તેમણે મને પૂછેલા પ્રશ્નો અને મારા જવાબોનો બાવાઈ આપને જણાવું છું.

સવાલ : મારા લગ્ન બાબત તમે શું ધારો છો ?

જવાબ : તમે અમુક સંજોગોનાં ભોગ બન્યાં છો. તમારો બહુ દોષ હોય એમ હું માનતો નથી. કોઈ પણ સમજી કન્યા કે તેનાં માળાપ સમજપૂર્વક આવું પગલું ભરવાનું પસંદ ન જ કરે એમ હું માનું છું. બીજો કંઈ જ રસ્તો ન જડ્યાથી જ તમે ચોક્કસ ઉપર પડ્યાં છો એમ મને લાગે છે. આવા પ્રસંગો કેમ બને છે તે યુવકોએ તેમજ વડીલોએ વિચારવું જોઈએ, અને તેમ ન બને તે માટે પગલાં લેવાં જોઈએ. તમે સુખી થાઓ એમ જ હું તો ઇચ્છું છું.

સવાલ : હું પણ એમ જ કહું છું. તમારો વસોના યુવકોનો લખેલો પત્ર મેં વાંચ્યો છે, અને તમે મારી મુશ્કેલી સમજ્યા છો એમ માનીને જ કંઈ પણ પરિચય વગર હું આપને મળવા આવી છું. વસોના યુવકોને હું મળી છું. એ લોકો પરકણ જતી કરવા તૈયાર નથી. કરાવ કરતા પહેલાં મારી મુશ્કેલી સમજવાનો પણ તેમણે વિચેક કર્યો નથી. આવાં યુવકમંડળ હોય ન હોય તેનો શો અર્થ ? એમના કરાવ બાબત મારે જવાબ આપવો ? 'પાટીદાર'વાળા શ્રી. નરસિંહભાઈ પણ હવે હું હાથમાં આવી છું એટલે કંઈક લખશે જ. મને એમ થાય છે કે હું કંઈક જવાબ આપું. મારી મુશ્કેલી આ છે :

એએક વર્ષથી હું આ દેશમાં છું. પરણવાની ઇચ્છાથી હું રહેલી. ૭ ગામ બહાર પરણત તો તમે લોકો મને કિંમત વગરની કરી મૂકત. ૭ ગામમાં પરકણનાં લોકોએ લીધે મને મને એવાં રચણ મળવાનું મુશ્કેલ છે. આવાં લગ્નો ન જ બને એવું જો યુવકો ઇચ્છતા હોય તો આવા પ્રસંગો કેમ બને છે તે વિચારી તેમ યત્ન અટકાવવા કેમ કંઈ કરતા નથી ?

જવાબ : તમારા વિવાહનો પ્રયત્ન બહુ વર્ષથી ચાલતો હતો તે હું જાણું છું. તમે વિસાયત હતાં ત્યારે પણ ત્યાં રહેનાર મારા એક મિત્રે તમારે માટે અમુક રચણે પૂછવાનું કહેલું. પણ મારી માન્યતા છે કે આપણાં ગામના યુવકો અને તેમનાં માળાપને સારી કન્યાઓ નથી જોઈતી, પૈસા જોઈએ છે.

લગ્નને એક સોદોજ બનાવી દીધો છે. આનું પરિણામ જાણને ભોગવવું પડશેજ. આવા પ્રસંગો અટકાવવા હાલ આપણે બધે અશક્ત હોઈએ, પરંતુ આવા પ્રસંગોથી બધાંની આંખ ઊઘડવા સંભવ છેજ, એટલે 'વસો યુવકગંડોને દગાવ કર્યો છે તે જાણતમાં તે લોકો આગળ કંઈ કરવા તૈયાર નથી, માટે આવાં મંડળો નકામાં છે,' એમ માનવા કારણ નથી. આવાં કામોમાં ધીમે ધીમેજ ધાર્યા પરિણામ આવે.

આ જાણત તમારે 'પાટીદાર'માં જવાજ આપવાની જરૂર નથી. મુ. નરસિંહકાકા જેને હાથમાં લે તેને બધી રીતે ફજેત કરે છે, એટલે આવતા અંકમાં તે શું લખશે તે જાણત તમને વિચાર આવતાજ હશે. પરંતુ આ જાણત તમે જાતેજ શું માનો છો, તે હું તેમને જણાવીશ, એટલે તમારી અંગત ટીકા ન કરતાં-તેજે કારણોને લીધે આવું બને છે તે કારણો ઉપરજ લખશે એની હું ખાતરી આપું છું.

સવાલ : સારું ત્યારે. હું તમારો ઉપકાર માનું છું. ગામના યુવકોને આવા પ્રસંગો જાનતા નજ-જોવા દોષ તો સારી કન્યાઓને સારા વર મળવામાં જો અડચણ ઉભી થઈ છે તે દૂર કરવા-જરૂરી નિયમો લે. જાકી તો મેં જો કંઈ ક્યું છે તે સારું છે કે ખોટું, તે હું સારી રીતે સમજું છું. પરંતુ ધણી વખત અમુક સંજોગોમાં આપણને ન ગમતું કામ પણ કરવું પડે છે. આવો પ્રસંગ ન લાવવા દેવા મેં મારાથી બનતો પ્રયત્ન કર્યોજ છે. પણ હું નિષ્ફળ નીવડી છું. અને મને લાગે છે કે એમાં મારો એકલીનોજ દોષ નથી.

જવાબ : તમારો દોષ બહુ જોડો છે. દલીલ ખાતર તમને મનપસંદ સ્થળ ન ગળે તો અપરિણિત રહેવાની યુવકો દલીલ કરી શકે. પણ જે લોકો પૈસાનો ગોઠ છોડી ન શકે તેમના મોમાં આવા મોટા ત્યાગની શિખાગણ નથી શોભતી. આજે તો તમારો દાખલો છે, લોકો નહિ સમજે તો કાલે આવા અનેક દાખલા જનવાના છે.

ટૂંકમાં શ્રીગતી લલિતાબેન બહુ નિખાલસ લાવે આપણી આગળ વાત-ચીત કરવા માટે છે. સમાજે તેમને માટે જે એકગાત્ર રસ્તો શક્ય રાખ્યો હતો તે તેમણે લીધો છે. આવા જનાવ તરફ આપણે નોપસંદગી બતાવી છે. શ્રી. લલિતાબેન પણ આવા જનાવને પસંદ કરતાં નથી. પણ આમ ન બને તેવા સંજોગો ઊભા કરવા યુવકોજ કંઈ કરવા તૈયાર ન હોય તો છોકરીઓ શું કરી શકે, એમ તે પૂછે છે.

આવા જનાવોનું મુનરાવર્તન ન થાય તે માટે વસોના અને જીજ્ઞ ગામના

અમદાવાદના મિલમજૂરોએ મિલમાલિકો સામે ઇ. સ. ૧૯૧૮માં ચલાવેલી લડતનો ટૂંક અહેવાલ છે. પૂ. મહાત્માજીએ મજૂરો તરફથી લીધેલી આગેવાનીને લીધે એને ધાર્મિક સ્વરૂપ ગણ્યું હતું. આથી જ આ પુસ્તકને પણ 'યથાર્થ' રીતે 'ધર્મયુદ્ધ' એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. પુસ્તકની આ બીજી આવૃત્તિ છે.

ક્ષેત્રના સમયમાં જીવને જોખમે કામ કરનાર મિલમજૂરોને ૮૦% જેટલું જોનસ અપાતું હતું. ક્ષેત્ર પૂરો થતાં એ જોનસ બંધ કરવાનો મિલમાલિકોએ નિર્ણય કર્યો. પરંતુ મહાન વિશ્વવિગ્રહને લીધે જીવનને આવશ્યક એવી વસ્તુઓ એટલી બધી મોંઘી થઈ ગઈ હતી કે મજૂરોને પોતાના મૂળને પગારે પરવડે એમ નહોતું. મિલમાલિકો ૨૦% જેટલો વધારો આપવા તૈયાર હતા, પણ એ વધારો પણ મજૂરોને પરવડે એમ નહોતો. તેઓ ક્ષેત્રના જોનસને બદલે ૫૦ ટકા મોંઘવારી બાતું માગતા હતા. જાને પણ મમતે ચઢ્યા. પરિસ્થિતિ ગંભીર બની. શેઠ શ્રી. અંબાલાલ સારાભાઈ તથા અમદાવાદના કલેક્ટર સાહેબની સૂચનાથી પૂ. મહાત્માજી વચ્ચે પડ્યા. પંચ નીમવામાં આવ્યું. પાછળથી કેટલીક ગેરસમજૂતીને પરિણામે મિલમજૂરોએ હડતાળ પાડી. મિલમાલિકોએ એનો લાભ લીધો અને ૨૦ ટકાથી વધારે નહિ આપવાનો નિર્ણય કર્યો. પૂ. ગાંધીજીએ બધી તપાસ કરી અને ૩૫ ટકાથી ઓછો વધારો નહિ લેવાની મજૂરોએ પ્રતિજ્ઞા લીધી. હડતાળ રાફ થઈ. મજૂરો વચમાં દીલા પડ્યા અને મહાત્માજીએ એ પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરાવવા અનશન આદ્યું. મજૂરો અને મિલમાલિકો ઉપર આની બારે અસર થઈ. કામગીરો નિવેડો આણુવા આત્મચર્યા આનંદશંકરભાઈને બંને પક્ષે પંચ તરીકે કબૂલ્યા: મજૂરોને ૩૫ ટકા વધારો આપવાનો છેવટે નિર્ણય મળતાં એમનો વિજય થયો. આ લડતની વિશિષ્ટતા તો એના અહિંસક સ્વરૂપમાં રહેલી છે. લડત દરમિયાન તેમજ લડત પછી પણ બંને પક્ષો વચ્ચે ઓછામાં ઓછી કડવારા રહી હતી એ પૂ. મહાત્માજીના શરૂનો બારે વિજય ગણાય. મજૂરોને ઉદ્દેશીને જે પત્રિકાઓ બહાર પાડી છે એમાં, ધાર્મિક તેમજ ઔદિક દષ્ટિએ મિલમાલિકોતું અને મજૂરોતું સાચું દિવ્ય શામાં રહેલું છે એ વિષે પૂ. મહાત્માજીએ પોતાના વિચારો જણાવ્યા છે. એમાં ઘણી રત્નકણિકાઓ ગણી આવે એમ છે. મજૂર અને માલિક, પ્રતિજ્ઞા અને ઉપવાસ, ન્યાય અને દયા, એ સંબંધે પૂ. મહાત્માજીનાં મંતવ્યો જાણવાની જેમને જિજ્ઞાસા હોય એમણે આ પુસ્તક જરૂર વાંચી જવું. મજૂરોની આર્થિક રિયતિ સંબંધે પણ આમાંથી ઠંછક ઠીક ખ્યાલ આપજીને આવે એમ છે.

ચંદુલાલ રા. પટેલ

ઉપરનાં ચાર પુસ્તકોના પ્રકાશક—નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ.

પ્રસંગકથા

કરમસદમાં સાદું લગ્ન

કરમસદના ભાઈ રાવજીભાઈ મોતીભાઈ પટેલ આફ્રિકામાં રહે છે, તેમના પુત્ર ભાઈ વિદુલભાઈ મુંબઈ મેડિકલ કોલેજમાં અને પુત્રી બેન કમળાબેન મુંબઈમાં રહી બી. એસસી.માં અભ્યાસ કરે છે. બેન કમળાબેનનું લગ્ન ગઈ વ. ૪:૮:૧૯૬૬, તા. ૨૩:૬:૪૦ને રોજ મૂળે ધર્મજના, પણ દાલ બોરી-આપીના, રહીશ ભાઈ મગનભાઈ બેચરભાઈ પટેલના પુત્ર ભાઈ રજનીકાન્ત સાથે થયું. ભાઈ રજનીકાન્ત અમદાવાદમાં રહી બી. કોમ.માં અભ્યાસ કરે છે. ભાઈ રજનીકાન્ત પંચવર છે. ભાઈ રાવજીભાઈ દાલ આફ્રિકા હોવાથી ભાઈ વિદુલભાઈએ લગ્નવિધિની બધી વ્યવસ્થા કરેલી. વરકન્યા બેનની સંમતિથી આ લગ્ન ગાંધવાએયું. જનમાં ૬૦ પુરુષો અને ૧૦ સ્ત્રીઓ હતી. જનમાં બેનો - આશ્વાતી ખજર પડતાં કન્યા અને તેની સાથે ૧૦-૧૨ બેનો તેમજે ઉતારે આવકાર આપવા ગએલી. વરરાજી લગ્નવિધિ પ્રસંગે ચાલીને આવતા જતા. કન્યાએ ખાદીનાં વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં. લગ્ન સાદા વિધિથી થયેયું અને તેની સાથેની નિર્મળક, પણ વ્યાવહારિકે અને વહેમી ક્રિયાઓનો છેદ ઉઠાવેલો. કલવો ખવડાવવો, પૈસા રગાડવા, ચાપા મરાવવા, વગેરે ક્રિયાઓનો પણ છેદ ઉઠાવેલો. લગ્નક્રિયા વખતે સૌભાગ્યવંતીઓ માત્ર આસીર્વાદ આપી જતી, તેમજે ટાટ કે શ્રીકૃષ્ણ પણ અપાએલાં નહિ. લગ્નક્રિયા પછી વરકન્યા, ભાઈ વિદુલભાઈ, તેમનાં પત્ની અને થોડા મિત્રો સાથે બેસી જમ્યાં હતાં. મંગળમાં બહીઆળ, પેન, અલ્લોડો, વીંટી તથા જર્નોડ રોનાં નાટકો આપેલાં. વરકન્યાને 'પીડી ચોગેલી નહિ, મૂઠસાન્તિ વગેરે ક્રિયાઓ કન્યાને મંડપે પણ થયેલી નહિ. એકે પછે તાળં રાખેલાં નહિ, માત્ર લગ્નમંડપે ચોદડીઆં વાગતાં. લગ્નવિધિ પછી જન જમવા ગએલી. જન પંક્તિ ગણી ૨૭૦ પાટલા પડેલા. કુટુંબીઓને મંડપે જમવા આવવાની આમંત્રપત્રિકા મોકલેલી અને તેથી પછી પોસસણ બીજકુલ કાઢેયું નહિ. સામૈયું કે કસુંબો કરવામાં નહોતો આવ્યો, તેને જાહેર જનવાને પાનસોપારી માટે મંડપે આમંત્રેલા. આવા સાદા વિધિમાં મંડવો સુકવવાનો તો હોયજ સેનો? જન પહેલે પોતપોતાનું પતવરી લીધું હતું. પરંપ્રમાં રૂ. ૩૦૧ આપ્યા હતા અને વરકન્યાને તામે રૂ. ૧૦૦૦ મૂક્યા છે. કન્યાને વળાવતી વખતે મળેલા પૈસા ભરી તેમજે 'કરમસદ યુનિયન'નાં આજીવન સભ્ય બતાવ્યાં. બીજે દિવસે સવારમાં હાજરી કરીને ૧૦ વાગ્યે

કેટલાક જનૈયા ચાલ્યા ગયેલા, બાકીના જયોરે તથા વાગ્યે ગયેલા. એક વાત કંઈક ખૂચે છે, જોકે તે અર્થાર્થ છે: જીવનમાં લગ્ન જેવો માંગણિક પ્રસંગ ખીજો કોઈ નથી. તેવે પ્રસંગે સ્ત્રીઓ માવાનો આનંદ લે તે યોગ્ય જ લાગે છે, તે પણ બંધ કરો તો પ્રસંગનો આનંદ વ્યક્ત કરવાની ગરબા જેવી ખીજ કોઈ વ્યવસ્થા ગદલામાં ન કરવી જોઈએ? આપણી નાતમાં ફટાણાનો તો ભય નથી. એકંદરે ભાઈ વિદ્વલભાઈએ પોતાના જ ગામમાં આવો સરળ અને સારો લગ્નવિધિ કરીને ગામના ભાઈઓને જે સુંદર આદર્શ આપ્યો છે તે માટે એમને ધન્યવાદ ઘટે છે, પછી ખોટી ને પોલી ધામધૂમમાં ગયનારાઓને જે બોલવું હોય તે બોલે!

વસોમાં સધુરલગ્ન

ગયા અંકમાં 'વસોમાં સધુરલગ્નો વિષે ઠરાવો' હપાયા છે. વસોના યુવકમાંડળની મલાએ કરેલા ઠગવોને અવગણીને એ જાતે લગ્નો થયા છે. ભાઈ બાવાજી ડાહ્યાભાઈ અમીન ૩૦ વર્ષની ઉંમરના છે. કંઈક અગ્રીજ ભણીને મોટે ભાગે કંજરી ગામે પોતાની જમીન ઉપર રહે છે. તે ભાઈ પ્રથમ સોજીને પરણેલા, પણ તે બેનને કંઈ સંતતિ ન હોવાથી તે ભાઈ ફરી ગઈ વ. ૧૧:૮:૯૬ને રોજ 'કરમસદમાં' ૧૮ વર્ષની વયનાં અને અગ્રીજ ૭ ધોરણ લણેલાં બેન સવિતાબેન સાથે પરણી આવ્યા. આ અંકમાં પૃષ્ઠ ૪૫૯થી હપાએલા પત્રોમાં ભાઈ ચિમનભાઈએ આપેલાં કારણોને લીધે નાતમાં પંચવર મેલા થઈ પડ્યાથી તે આંટીમાંથી નીકળવા અને પોતાની આગર જાળવવા સ્વાર્થી માળાપો પોતાની કુમળી કન્યાઓ આગ કુળવાન કસાઈવાડે આપે છે એ જાણ દુઃખની કથા છે. એ વસ્તુસ્થિતિ અટકાવવા ભાઈ ચિમનભાઈએ એ પત્રોમાં આપેલા ઉપાયો તરફ આપણા યુવકો નજર કરે અને આચારમાં મૂકે. પણ ખીજ એક વાત: લણેલા યુવકો જ પોતાના ભણતરની કિંમત પરંજી ઉપર ચઢાવે છે તે કોઈ કોઈ તો આગળ ભણવાનું અર્થ પરંકાવે છે ત્યાં આ ઉપાય શા કામમાં આવે! ધર્મભાવનાની અસી જન્યુતિ વિના સ્વાર્થી જન પોતાની સ્વાર્થી વાસતા છોડે એમ છે? અગ્રીજોએ હિંદુસ્થાનને ચૂસવાનો સ્વાર્થ કદાપિ છોડ્યો છે? એટલે આમાં સાચો ઉપાય સ્વાર્થી સામે પીડિતોએ અસહકાર કરવો એ જ છે, જેમ હિંદુસ્થાન અગ્રીજો સામે કરે છે એમ. પરંજી આપનાર માળાપોએ પોતાની કન્યાઓને સુસંસ્કારી જનાવવી અને પરંજી માગે એવા વરને પોતાની એ કન્યા આપવાની ઘસીને ના પાડવી. ભણેલી ગણેલી કન્યાએ પ્રતિજ્ઞા કરવી કે હું પરંજી માગનાર વરને કદાપિ પરંજી વાની નહિ. અને આ ખીજવરને પણ પરંજી તો રૂ. ૩૦૧ આવી પડી છે.

લણીને થએલી શોક

વસો યુવકમાંડળે પીળે ઠરાવ બેન લલિતાબેનના લગ્ન વિષે કર્યો છે. એ બેન વસોના બાપ મણિભાઈ વિદ્વલભાઈ પટેલનાં પુત્રી થાય. બાપ મણિભાઈ બેરિસ્ટર છે અને હાલ તે ઇંગ્લેન્ડમાં છે. બેન લલિતાબેન શાન્તિ-નિકેતનમાં અભ્યાસ કરી, અનેક વર્ષ પોતાના પિતા પાસે ઇંગ્લેન્ડમાં રહી અભ્યાસ કર્યો છે. બેએક વર્ષ ઉપર લગ્ન કરવાને હેતુએ એ બેન દેશમાં આવ્યાં. અને ૨૮ વર્ષની ઉમરનાં એ બેને જાતે શોધી શોધીને સોજીત્રાના કુળવાન ધરના, મુંગઈમાં જાપાનું અભ્યાસતા, ૩૦-૩૫ વર્ષના સંધુર બાપ વિદ્વલભાઈ જીવાભાઈને શોધ્યા! એ બાપને નડિયાદવાળાં પ્રથમ પત્ની હયાત છે. એ જ પ્રકારનું લગ્ન અહુણા સિંધમાં થયું છે, એ વર્ણવતો અને બેન લલિતા બેનને આગાહ લાગુ પાતો, 'લણેલી બીજવહુ' એ લેખ, 'સ્ત્રીશક્તિ'માંથી હિતારી આ અંકમાં, પૃષ્ઠ ૪૪૧થી જાણ્યો છે. ત્યાં માજાપ આવાં લગ્ન કરે છે ત્યાં તો માજાપનો દોષ કાઢીએ, પણ આવડી મોટી ઉમરનાં, લણેલાં ગણેલાં, લણે પોતાના લગ્નની વાત અંગ્રેજી વાચકોને જાહેર કરવાની હોય એમ અંગ્રેજીમાં પોતાના લગ્નની કંઠેત્રી જણાવનાર બેન આવું કરી બેસે ત્યાં કોનો દોષ કાઢવો? લલિતાબેન તો બાપ ચિગ્નભાઈને કહે છે કે 'જી ગામ બહાર પરજીત તો તમે લોકો મને કિંમત વગરની કરી મૂકત,' એટલે કિંમત વાળાં થવાને સંધુર તો સંધુર પણ સોજીત્રાના કુળવાન ધરનો વર શ. ૩૦૧ પરજી આપીને પણ ખરીદ્યો! અને બાપ ચિગ્નભાઈ કહે છે કે 'સમાજે તેમને મારે ને એકમાત્ર રસ્તો ચક્ર ગણ્યો હતો તે તેમણે લીધો.' ના, સમાજ પોતાની આજર સાચવવા માટે. દીકરીને કસાઈવાડે મોકલનાર માજાપના રસ્તા આંતરે છે, આવાં ઠેક વિચાર્યત સુધી લણી ગણીને ત્યાંના રીતરિવાજ જોળખીને ત્યાંના સંસ્કાર સેધ આવનાર બેનોને કાંઈ આંતરી શકતું નથી, તેમનામાં શુદ્ધ સંસ્કાર અને સમાજ સામે માયું જીવકવાનું જળ હોય તો. ઇંગ્લેન્ડમાં સંધુરસગ્ન કરનારને તો કાપદાથી સજ થાય છે એ વાત આ બેનથી અગાણી તો નાજ હોય.

બીજી બેનોએ દખાડેલા રસ્તા

અને બેન લલિતાબેનને કંઈ નવો રસ્તો પાડવાનો નહોતો. આજ સુધીમાં આપણી નાતની કેટલીક બેનોએ વાડમાં છીંકુ પાડી અંતરાએલી બેનોને રસ્તા કરી જતાવ્યા છે: (૧) કરમસદનાં બેન શાન્તાબેન ચંદ્રવદન શુક્લ નામે પાલણી યુવક સાથે સં. ૧૯૩૫માં, (૨) સોજીત્રાનાં બેન મંગલાબેન જળવંતરાવ નામે અનાવિલ યુવક સાથે. ૧૯૩૫માં, (૩) કરમસદનાં બેન

સવર્ણ-હરિજન લગ્ન

ગાંધીજી પોતાની નોંધમાં લખે છે: “ઉત્કલમાં યજ્ઞેલા સવર્ણ હિંદુ અને હરિજન કન્યા વચ્ચેના એક લગ્ન વિષે શ્રી. હરેકૃષ્ણ મહેતાએ મને કાગળ લખ્યો છે. તેમાંથી નીચેના ઉતારો આપું છું: ‘શ્રી. રાધામાધવ મિત્ર ઉત્કલના ખંરડા ગામના વતની છે ને હાલ ઉત્કલ સરકારના આગકારી. ખાતામાં ફોજદારના હોદ્દા પર કામ કરે છે. તેમણે મધ્ય ૪થી માર્ચે એક હરિજન કન્યા (જેનું નામ અમે કૂલરાણી પાડ્યું છે) જોડે શુદ્ધ હિન્દુ વિધિથી લગ્ન કર્યું છે. લગ્ન પાછાણ પુરોહિતોએ કરાવ્યું, અને સર્વ વર્ણના અને કોમના ગણાને હજારેક માણસોએ પ્રસંગે હાજર હતા. રાધામાધવની ઉંમર પચીસેક વર્ષની છે. આપના હરિજનકાર્ય અર્થેના ૨૧ દિવસના ઐતિહાસિક ઉપવાસ દરમ્યાન રાધામાધવ પોતાના કેટલાક મિત્રોની સાથે એક હરિજનવાસમાં રહેલો, ને એ દરમ્યાન તેણે ને તેના મિત્રોએ હરિજન કન્યાઓને પરણવાનાં પણ લીધેલાં. મિત્રો તો એ પણ બૂલી ગયા, પણ રાધામાધવે તે પાળ્યું. હરિજન કન્યાને પરણવાની વાત જોણે પહેલપહેલી કરી ત્યારે તેનાં સર્ગાસંજીવોએ ને મિત્રોએ તેના નિશ્ચયને રોકવાને એકે પ્રકારનું દબાણ આણ્યું બાકી રાખ્યું નહોતું. કન્યાનાં સર્ગા તરફથી વિરોધ થયો, કેમકે એમને જિજ્ઞ વર્ણના જુલમોની ને કંઈક ઈશ્વરી દંડની પણ ખોંટ હતી. પણ આખરે તેઓ સંમત થયાં. જિજ્ઞ ગણાતા વર્ણના જોડલા વધારે માણસો હાજર રહી શકે તેટલા રાખવાનો અમે ખતો પ્રયાસ કર્યો. કન્યા હરિજનોની પાન પેટાળતિની હતી. લગ્નને દિવસે એ પાન જાતિનાં સાતસો માણસો ભેગા થયાં હતાં, ને તેમનો હરખ તેમના અહેરા પર દેખાઈ આવતો હતો. એક ગરીબ પાનના ધર આગળ સેંકડો સવર્ણો સેંકડો હરિજનોની હારોહાર બેસીને લગ્નક્રિયા જુઓ ને કન્યાના પિતા પાસેથી પાનસોપારી લે એ ચિંતાની કલ્પના આપ કરી જોશો.’ નાતજાતનાં બંધન તોડવાની હિંમત ગતાવ્યાને સારૂ હું શ્રી. રાધામાધવને અભિનંદન આપું છું. હું આશા રાખું છું કે ખીજા યુવકો એમના દર્શનનું અનુકરણ કરશે. આ વિવાહ સુખદ નિવડે.” (‘હરિજનગણ’, તા. ૩૦:૬:૧૯૪૦).

વિધુરે વિધવાજ સાથે શા માટે પરણ્યું?

ગયા અંકની પ્રસંગકથામાં બાઈ કાલાબાઈના લગ્ન વિષે ચર્ચા કરતાં “વિધુર યજ્ઞેલા કાઈ પણ પુરુષને ફરીથી પરણ્યું હોય તો તેણે વિધવાને જ પરણ્યું જોઈએ,” એવો પાટીદાર યુવકમંડળની પરિગદનો ફરાવ મેં ઠાંકેલો, તે સામે ‘જ્યોતિર્ધર’ પત્રે પોતાના તા. ૧૩:૭:૪૦ના અંકમાં વિરોધ

કરી જણાવ્યું છે કે 'વિધુરે વિધવા સાથેજ પરણવું' નોંધએ એ 'દુરાગ્રહ' જોડે છે એવો અમારો મત છે....વિધુર વિધવા સાથે પરણે તો વિધવા-પુનર્લગ્નનો ઉકેલ વધારે સરળ બને છે એ વિચારસરણી પણ અગત્ય વાળી લાગતી નથી. વિધુરે કરી પરણવાનું માંડી વાળે એમ દલીલ ખાતર માની લેઈએ, તો વિધવાએ પણ કરી પરણવાનું માંડી વાળવું?'' દલીલ ખાતર ગમે તે માની લો, બાકી વસ્તુસ્થિતિ તો એજ છે કે વિધુરે કરી પરણવાનું માંડી વાળવાનું નથી જ નથી, અને તેથી તેમણે વિધવાઓ સાથેજ પરણવું નોંધએ એવો સદાગ્રહ રાખવામાં આવે તો વિધવાપુનર્લગ્નનો ઉકેલ વધારે સરળ બને એ વિચારસરણી સાચીજ છે અને એ વિચારસરણીએજ પાટીદાર યુવકમંડળે એ ઠરાવ કરેલો.

વરકન્યાની ઉંમરનો તારાવત -

વળી એજ પ્રસંગકથામાં "વરકન્યાની ઉંમરમાં દશ વર્ષથી વધારે ફેર ન હોય એ ઇષ્ટ છે," એવો એ પરિપક્વો ઠરાવ ટાંકેલો, તે સામે પણ 'જ્યોતિર્ધર' પત્રે એજ અંકમાં વિરોધ કરી જણાવ્યું છે કે "પરણનાર કંપતીની ઉંમરનાં આંતરની બાજતમાં અમે અગાઉ જણાવ્યું છે તેગ અમારો મત કોઈ પ્રકારનો સખ્ત નિયમ કરવાની વિરુદ્ધ છે. જુદી જુદી વયે એ અંતરની હદ જુદી જુદી ગણાય એમ અમારું માનવું છે." પ્રાણીવિદ્યા તરફ દૃષ્ટિ રાખતાં, ઇતર પ્રાણી તરફ દૃષ્ટિ રાખતાં અને આને પણ કેટલીક જંગલી પ્રજાઓ તરફ દૃષ્ટિ રાખતાં વરકન્યાની ઉંમર લગલગ સરખી હોવી ધટે. પણ સંસ્કૃત યજ્ઞેશ્વર માનવીએ નાની ને નાની ઉંમરની નારી પરણીતે તેની આરીરિક, માનસિક અને આર્થિક શક્તિને લાગી નાખી છે. અને અનેક યુગના એ સંસ્કારોએ આને આપણે માની ખેડા છીએ કે સ્ત્રી પુરુષ કરતાં નાનીજ હોવી નોંધએ. પણ એને પરિણામે આને એવી સ્થિતિ થઈ છે કે ગમે તેટલી ઉંમરે પુરુષ ગમે એવડી નાની નારીને પરણતાં અચકાતો નથી, મારેજ પાટીદાર યુવકમંડળે કંઈક અંકુશ મૂકવા ઠરાવ કર્યો કે "વરકન્યાની ઉંમરમાં દશ વર્ષથી વધારે ફેર ન હોય એ ઇષ્ટ છે." બહુપતિ કે બહુપત્ની લગ્ન ઇષ્ટ નથી, પણ આરખો પત્નીઓ કરવામાં આંકો ન રાખતા, એટલે પયગમ્બર સાહેબે તેના ઉપર અંકુશ મૂકવા સીમા બાંધી કે એકી સાથે કોઈએ ચારથી વધારે પત્ની ન કરવી. એજ રીતે યુવકમંડળે સીમા બાંધેલો ઠરાવ પણ સમાજની નૈતિક દૃષ્ટિએ ઇષ્ટજ છે એમ હું માનું છું.

બાળલગ્નનિષેધક કાયદાની અપૂર્ણતા

સરસવણીના બાપ સોમેશ્વર મથુરભાઈના, ૧૬ વર્ષથી નાના યુવનું લગ્ન

હુલાલા! હુલાલા! બેધીની ૧૪ વર્ષથી મોટી પુત્રી સાથે બાળલગ્ન થયું. તે બાળલગ્ન વિરુદ્ધ ખેડના ફર્ટ કલ્લાસ મેનિસ્ટ્રેટની કોર્ટમાં કેસ ચાલી વરના પિતાને, કન્યાનાં માળાપને તથા જોરને દંડની સજાઓ થઈ. એ સુકાદા સામે ખેડા જિલ્લાના સેસન્સ જજની કોર્ટમાં અપીલ થઈ. અપીલમાં એવી દલીલ કરવામાં આવી કે બાળલગ્નનિષેધક કાયદાની પમી કલમ પ્રમાણે યોગ્ય ઉમરના છોકરાના કે છોકરીનાં માળાપને સજા થઈ શકે નહિ, અને આ કેસમાં છોકરી યોગ્ય ઉમરની, એટલે કે કાયદાએ ઠરાવેલી ૧૪ વર્ષથી મોટી ઉમરની છે, તેથી તેનાં માળાપને સજા થઈ શકે નહિ. સેસન્સ જજે એ દલીલ કબુલ રાખી અને ઠરાવું કે 'છોકરી યોગ્ય ઉમરની હોવાથી તેનાં માળાપને સજા થઈ શકે નહિ, છોકરાની ઉમર નાની હોવાથી તેના બાપને અને એ લગ્ન કરાવનાર જોરને સજા થઈ શકે. છોકરીનાં માળાપે આ બાળલગ્ન કરવામાં મદદ કરી છે એ ખરું, પણ તે માટે તેમને સંમત કરવાની કાયદામાં જોગવાઈ નથી.' અને તેથી વરના બાપનો ને જોરનો દંડ કાયમ રાખી છોકરીનાં માળાપનો દંડ માફ કર્યો. સરકારે આ ઠરાવ ઉપર હાથ કોર્ટમાં અપીલ કરી. તે કોર્ટે પણ સેસન્સ જજનો સુકાદો કાયમ રાખ્યો. કાયદાની આ અપૂર્ણતા સુધારવી ધટે. વર કે કન્યા જોગાંથી એક પણ કાયદાથી ઠરેલી ઉમર કરતાં નાનું હોય તો જને પક્ષને સજા થાય એવી જોગવાઈ કાયદામાં થવી ધટે.

હરિજન વિરુદ્ધ સવર્ણનો તુચ્છકાર

કેટલાંક ગામના સર્વજ્ઞ લોકો હરિજન બાળકોને સામાન્ય શાળાઓમાં દાખલ થવા નથી દેતા એ વિષે ગયા અંકમાં પ્રસંગકથા લખી છે. ખેડા જિલ્લા બોર્ડે આવાં કેટલાંક ગામની શાળાઓ બંધ કરી. આમાંનાં નાપા અને દેહમી ગામના લોકોએ જિલ્લા બોર્ડે વિરુદ્ધ જોરસદ કોર્ટમાં ફરિયાદ દાખલ કરી શાળા ઉઘાડવા માગણી કરી. કોર્ટે હાલ પૂરતો એવો સુકાદો આપ્યો છે કે બોર્ડે હાલ શાળા ઉઘાડવી, પણ છેવટે બંધ કરવાનું ઠરે તો તેનું થએલું ખર્ચ ગામલોકે આપવું ને તે માટે હાલ ગામલોકે છસો-છસો રૂપિયાના જમીન આપવા. ગામલોકે હારે તો દાવાનું ખર્ચ અને શાળા ચાલુ રાખવાનું ખર્ચ તે ગામલોકે આપવું. જમીન ના આપે તો જિલ્લા બોર્ડે શાળા બંધ જ રાખવી. હવે આખર સુકાદો શો આવે છે તે જોવાનું રહ્યું.

મેઘરાગની મહેર ને લીલાલહેર

આજ સુધી તો ચંદ્રરાતમાં લગભગ બધે સ્થળે માફકસર વરસાદ આવ્યો ત્રયો છે અને આવી જ રીતે આખું યોગામું આવ્યે જશે તો મેઘરાગની મહેરથી ખેડૂતને અને સમગ્ર પ્રજાને લીલાલહેર થશે!

૧૯૮૬

ભાદરવો

પાટીદાર

વર્ષ ૧૭

અંક ૧૨

આપણી આદત એવી છે કે જરાગે દરદ યાપ કે તુરત આપણે ડોક્ટર, વૈદ કે હકીમને ત્યાં દોડીએ છીએ. જો તેમ ન કરીએ તો આપણો હમગ કે પાડોશીને કંઈક દવા લેવાની સલાહ આપે તે લેઈએ છીએ. આપણી માન્યતાજ એવી છે કે દવા વિના દરદ જાય નહિ, આ મોટો વહેમ છે; અને આ વહેમથી જોટલાં માણસો દુઃખી થયાં છે તે યાપ છે તેટલાં જીર્ણ કારણોથી નથી થતાં તે નથી યચાનાં. એટલે આપણે દરદ એ શું એટલું સમજીએ તો કંઈક સમતા રાખી શકીએ. દરદનો અર્થ દુઃખ છે. રોગનો અર્થ પણ તેવો જ છે. દરદનો ઉપાય લેવો એ જરાગર છે, પણ દરદ મટાડવાને સાફ દવા લેવી એ ફોકટ છે; એટલુંજ નહિ પણ તેથી ઘણી વેળા નુકસાન યાપ છે. મારા ઘરમાં કચરો હોય તેને છું હાંકી દેઉં તેની જગી અસર યાપ તેવી દવાની છે. કચરો હાંકું તેથી તેજ કચરો સડીને મને હાનિકારક યચાનો છે.

(‘આરોગ્ય વિશે સામાન્ય જ્ઞાન,’ ૪)

ગાંધીજી

તત્ત્વો: નરસિંહભાઈ ધીરભાઈ પટેલ,

‘પાટીદાર’મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ: દેશમાં જે રૂચિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ

છુટક નકલના ત્રણ આના

કુલાભાષા કુલાભાષા જોષીની ૧૪ વર્ષથી મોટી પુત્રી સાંધે જાળવળ થયું. તે જાળવળ વિરુદ્ધ ખેડના ફરત કલાસ મેજિસ્ટ્રેટની કોર્ટમાં કેસ ચાલી વરના પિતાને, કન્યાનાં માળાપને તથા ગોરને દંડની મુજબો થઈ. એ સુકાદા સામે ખેડા જિલ્લાના સેસન્સ જરડજની કોર્ટમાં અપીલ થઈ. અપીલમાં એવી દલીલ કરવામાં આવી કે જાળવળનિર્ણયક કાયદાની પમી કલમ પ્રમાણે યોગ્ય ઉમરના છોકરાના કે છોકરીનાં. માળાપને સજા થઈ શકે નહિ, અને આ કેસમાં છોકરી યોગ્ય ઉમરની, એટલે કે કાયદાએ ઠરાવેલી ૧૪ વર્ષથી મોટી ઉમરની છે, તેથી તેનાં માળાપને સજા થઈ શકે નહિ. સેસન્સ જરડજે એ દલીલ કબુલ રાખી અને ઠરાવ્યું કે 'છોકરી યોગ્ય ઉમરની હોવાથી તેનાં માળાપને સજા થઈ શકે નહિ, છોકરાની ઉમર નાની હોવાથી તેના જાપને અને એ લગ્ન કરાવનાર ગોરને સજા થઈ શકે. છોકરીનાં માળાપે આ જાળવળ કરવામાં મદદ કરી છે એ ખરું, પણ તે માટે તેમને સજા કરવાની કાયદામાં જોગવાઈ નથી.' અને તેથી વરના જાપનો ને ગોરનો દંડ કાયમ રાખી છોકરીનાં માળાપનો દંડ માફ કર્યો. સરકારે આ ઠરાવ ઉપર હાથ કોર્ટમાં અપીલ કરી. તે કોર્ટે પણ સેસન્સ જરડજનો સુકાદો કાયમ રાખ્યો. કાયદાની આ અપૂર્ણતા મુધારવી ધટે. વર કે કન્યા જોગાંથી એક પણ કાયદાથી હરેલી ઉમર કરતાં નાનું હોય તો બને પક્ષને સજા થાય એવી જોગવાઈ કાયદામાં થવી ધટે.

હરિજન વિરુદ્ધ સવણીના તુરંકાર

કેટલાંક ગામના સવણી ભાષાઓ હરિજન જાળકોને સામાન્ય શાળાઓમાં દાખલ થવા નથી દેતા એ વિષે ગયા અંદમાં પ્રસંગકથા લખી છે. ખેડા જિલ્લા જોડે આવાં કેટલાંક ગામની શાળાઓ બંધ કરી. આમાંનાં નાપા અને દેહમી ગામના લોકોએ જિલ્લા ખોડે વિરુદ્ધ જોરસદ કોર્ટમાં ફરિયાદ દાખલ કરી શાળા ઉઘાડવા માગણી કરી. કોર્ટે હાલ પૂરતો એવો સુકાદો આપ્યો છે કે જોડે હાલ શાળા ઉઘાડવી, પણ હવે જંધ કરવાનું હરે તો તેનું ચએલું ખર્ચ ગામલોકે આપવું ને તે માટે હાલ ગામલોકે છસો છસો રૂપિયાના જમીન આપવા. ગામલોકે હારે તો દાવાનું ખર્ચ અને શાળા ચાલુ રાખવાનું ખર્ચ તે ગામલોકે આપવું. જમીન ના આપે તો જિલ્લા જોડે શાળા બંધ જ રાખવી. હવે આખર સુકાદો શો આવે છે તે જોવાનું રહ્યું.

મેઘરાગતની મહેર ને લીલાલહેર

આજ સુધી તો મુઝરાતમાં લગભગ બધે સ્થળે ગાફકમર વરસાદ આવ્યે ગયો છે અને આવી જ રીતે આખું ચોમાસું આવ્યે નશે તો મેઘરાગતની મહેરથી ખેડને અને સમગ્ર પ્રજાને લીલાલહેર થશે!

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જાગ્રત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

કુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યંયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૯૬
વર્ષ ૧૭

આણંદ

{ ભાદરવો
અંક ૧૨

ધર્મ, તારે નામે!

શ્રાદ્ધ પક્ષનો સૂર્ય ઊગે ત્યાંથી, અગ્નિ ફૂટે તેમ, મરમી ફૂંકતો. એ તો આતરા-ચિતરાતો બાજરીવાદ તાપ! નવેક વાગ્યા હતા. ત્રિપારાજ્ય હોય તેમ એકેય પુરુષ રસ્તા ઉપર જઈતો ન હતો, જોકે કેશવો ભંગી એના ત્રણેક વર્ષના છોકરાને ચશ્મતરાની ધારે ઊભો રાખી સાવરણી વતી રસ્તો સાફ કરતો હતો. કૂતરાં ગિલાડાંને અડીને ન ચાલડાતો હિંદુ સમાજ અરપૂર્યને ખુદ કૂતરાં ગિલાડાંથીયે ઊતરતો માની ન અડે, ત્યાં કેશવાને પુરુષગતિમાં ગણી એ સમાજનો દ્રોહ કાણ વહોરે?

પુરુષગતિની નાગચૂડમાં સ્વતંત્રતાની મળેલી થોડી ધડીએનો સદુપયોગ કરતી હોય તેમ રસ્તા ઉપર પાણિવારીઓનો ખીસખીલાટ ને લાંબા ઘાંટા વેરતો અવાજ સાંભળાતો હતો. કેશવો આ બધું, ખીસે બાધિયું દોર કે માંડવા ઉપર જેઠેલો કાગડો સાંભળે તેમ, મુખ ઉપર કોઈ જાતના ભાવ લાગ્યા વિના 'માબાપ! હેટાં રહેજો,' એમ અવારનવાર બોલતો સાંભળતો હતો. ત્યાં તો દાવ રમતાં છોકરાં ચશ્મતરા પાસે આવી પહોંચે તે પહેલાં ચીસ પડી:

'એ.....બા.....વિડેલો અડચો..... વિડેલો અડચો!'

પાંચ વર્ષનો વિદુલ સમજ્યોય નહિ કે હું કોને અડચો. હા, હજુ તે ચશ્મતરા પાસે ઊભેલા કેશવાના છોકરાને કુતૂહલવૃત્તિથી ભ્રેવા નહક જતો હતો, ત્યાં ખીસ' જરા સમજણાં છોકરાં જૂમ પાડી જિડ્યાં અને પોતાની જાતને પવિત્ર રાખવા રસ્તા ઉપર નાડાં. દાવ પોતાને માથે આવ્યો હોય તેમ વગર સમજ્યે વિદુલ નાસતા ગિત્તોનો પકડવા દોડ્યો.

જગલમાં માણ ને હાથમાં ધડો લેઈ, ફાટ્યાંતૂટ્યાં કપડાંથી શરીરને ઢાંકવા

અર્થ પ્રયત્ન કરતી ચંચળ પાછળની ફક્કને જેવી આગલું અંગ ઢોકે તે પહેલાં દોડતો વિદ્વલ તેની અડફેટમાં આવ્યો. અને નાસતાં નાસતાંય પાછું વાળી જોતાં છોકરાં ફરીથી બોલી ઊઠ્યાં: ‘જો....વિડલો અડી પડ્યો!’

ગુનેગાર નાસે તેમ વિદ્વલ મૂડીઓ વાળીને નાહો. ચંચળ હજુ કંઈ વિચારે તે પહેલાં પાણિયારીઓમાંથી એક બોલી: ‘ચંચળ, જો છોકરો લંગીઆને અડ્યો છે. તારું બેડું અભડાયું!’

ખીજીએ કહ્યું: ‘ધેર જઈ નાહી નાખ.’

પાણી ભરવા જતી ચંચળ એમ ને એમ સૂનમૂઠ ઊભી રહી. ધેર જઈને શું કરે? એક ગાટલી ને દૂધે લેઈ જવાના બેડા સિવાય ધેર ખીજું ત્રાસજી હોય ત્યારે ને? દૂગડાં પલાળી નાહી નાખે તો ખીજું પહેરે શું? અહું અંગ ઉઘાડું રાખીને ય આકીનો ભાગ દાંડવા પ્રયત્ન કરતી ચંચળ પાસે ખીજાં કપડાં હોય તો બહાર નીકળે તેટલી વેળા એ ન પહેરે? આ રિયતિમાં ધર્મને એક બાજુ ધક્કીને ય પાણી ભરવા એ ચાલી જાય. પણ ખીજી સ્ત્રીઓએ જાણ્યું તેનું શું?

ઉવટે એણે જમનાકાકીને આંગણે આવી ખૂમ પાડી: ‘જમનાકાકી! જો.....જમનાકાકી!’

હિન્દની ગરિબાઈનો ખ્યાલ જોમને દેવે વરયો છે તેવાં જમનાકાકી એમની એ ભાવના વજ્રની કરકસરમાં જતાવતાં. એ બહાર નીકળ્યાં ત્યારે ગઠિ કાળી છિદરી એકલી પહેરેલી હતી. સુદાગણુ હોવા છતાં પોતે પ્રૌઢતામાં પ્રવેશ્યાં એની નિશાની તરીકે ઝતુંધર્મ જંધ ચયો ત્યારથી તે કાળી છિદરી પહેરતાં. પણ સાક્ષા નીચે ધાધરો એ ઉડાઉપણની નિશાની માતી બહારગામ જવા સિવાય કદીયે ન પહેરતાં.

‘શું છે?’ જમનાકાકીએ પૂછ્યું.

‘આ તમારા વિદ્વલે ગારું બેડું અભડાયું!’ ચંચળે કહ્યું.

‘તે હું શું કરું? છોકરાં કંઈ સમજે છે?’

‘મારી પાસે ખીજું બેડું નથી.’ ચંચળનું એ વાકય ખીજા બેડાની ગાગણી કરતું હતું.

‘કુંભારને ત્યાંથી ખીજું લાવ.’

‘કુંભાર કંઈ એમ ને એમ આપે? તમે કહો ત્યારે ને?’ ચંચળે ધીમેથી કહ્યું.

‘હું શાની કહું?’ જમનાકાકીના મોંઢામાંથી ગરગ થયેલા એન્જિનની ગારક વરાળ નીકળી.

‘ત્યારે મને કંઈ આપે?’ ચંચળ હજુ ધીરથી બોલતી હતી.

‘તમારામાં એવા શા માલ છે કે કુંભારેય ધડો ફરે?’ જમનાકાકીએ ફતરાની પેઠે લોતિયું નાખ્યું.

‘કાકી! જરા માપમાં રહેજો, નહિ તો મોટાં તમારા ઘરનાં.’ જ્યોતે જ્યોત પ્રગટે તેમ ક્રોધે ક્રોધ પ્રગટ્યો.

‘અને તો અમારે ઘેરજ છીએ. તારી પેઠે ઓછાં ઘેર ઘેર ભટકીએ છીએ.’ કાકી ચંચળના પૂર્વજનમાં પ્રવેશ્યાં.

‘હું હજુ નથી બોલતી ત્યાં સુધી.....’ ચંચળની જીભનું તાણું ઉઘડ્યું હતું, પણ નકુચામાંથી સાંકળ પૂરી છૂટી થઈ ન હતી.

‘તે તું બોલીને શું કરવાની છે?’

ચંચળ મૌન રહી.

‘તારી માનામાં કંઈ કહેવાનું હોય તો તારામાં હોય.’ જમનાકાકીને કોઈ લડનાર ગળી જતું ત્યારે વાણીમાં દગ્ગિતા ખતાવતાં નહિ. છોકરે છોકરાં લડ્યાં હોય તેમાંથી તેમણે કેટલાય વખત મહાભારત પ્રગટાવ્યું હતું.

ચંચળથી પોતાની મરેલી માનું અપમાન ન સહેવાયું: ‘પારકાં છિદ્ર જોયા વગર તમારાંજ જુઓ તે! એમ ન જાણતાં કે હું કશું જાણતી નથી. પણ મરેલાંને સંભારી મારે મોંદું નથી મંધાવવું.’

ચંચળે ભૂતકાળ ન ઉકેલ્યો, પણ જળજનારને તાજો થયા વિના રહે? જમનાકાકીને પોતાની પરધામ પહોંચેલી વિધવા પુત્રી યાદ આવી. તેના ગર્ભપાત વખતની ચીસો, ગામમાં થઈ રહેલી હા હો, અને એજ કારણે નાની પુત્રીનો હાથીલાઈ દેસાઈને ઘેરથી ભાગેલો વિવાહ, એ સૌ આંખ આગળ, આજના બનાવ હોય તેમ, સ્પષ્ટ તરી આવ્યા. પણ એક વખત છૂટી ગયેલી જીભને અટકાવવી કઠણ છે. એ વાગ્ધારામાં જમનાકાકીએ ચંચળની ગા કોને કોને ઘેર નાતરે ગએલી, કોની સાથે નાઠેલી, મરતી વખતે પડેલા કીકા, અને ચંચળને થયેલાં છોછાં એના ધણીનાં નથી, એવી તલસ્પર્શી વિગત રજુ કરી; જોકે ખરાળોટાનો એકેય પુરાવો એમની પાસે ન હતો.

ધરડાંને ગન આજકાલની ચંચળે પણ જમનાકાકીનો બાળપણનો ઇતિહાસ ઉકેલ્યો ત્યારે પૃથ્વી ફરે છે તે શોધ કરતાંય લોકો વધુ વિરમય પામ્યા. ખુદ જમનાકાકીનેય લાગ્યું કે ચંચળ આ બધું ક્યાંથી જાણે?

જમનાકાકી પરણીને સાસરે આવ્યા પછી તેમણે પાંચ વરસ સુધી પિયર નારુલાગ કરેલી, એના મૂળનું બીલાસ રહસ્ય એણે ઉકેલ્યું. અને આ મર્મવેધી બાણ્ય વાગતાં જમનાકાકી વિવશ થયાં. પરાજયનો સ્વીકાર કરતાં બોલ્યાં: ‘એનું

મેંદું ગંધારો.' અને પોતે એ મંધમાંથી જયવા અંદર ચાલ્યાં ગયાં.

અંચળે હતાશ યદ આગળામાં મેંદું પછાડ્યું, એનાં કીંકરાં ઊંચે ઉછળ્યાં. સિદ્ધિ વિનાના વિજયને વરી એ પાછી ફરી ત્યારે ભેગાં થએલાં ભૈરામાંથી ઘણાં જળડયાં : 'દીક કહ્યું, એના માયાની યજી !'

માનવીના સ્પર્શથી એ અલડાતો ધર્મ કાનના કીડા ખરી પડે તેવી અશિષ્ટ અને બીભત્સ વાણીપ્રદારથી નથી અલડાતો, એ હિન્દુશાસ્ત્રની એક અજળ શોધ છે. બિચારો ધર્મ !

*

*

*

આકાશને માથેથી લપસણું કરતા સૂર્યે પોતાના પગ પશ્ચિમમાં લાંબા કર્યા, તોપણ લાથું લેધને લયવારી ન આવી. છેવટે મોહને ખભે ડાંગ મૂકી ગાયનો રસ્તો પકડ્યો. પેટની ને બહાર તપતા સૂર્યની એમ જાંને ગરમીથી તે આકળ-વીકળ થયો હતો.

વાસેલા જારણાને એણે ઠેલ્યું ત્યારે અંદરની સાંકળ જાણે ચગદાઈ હોય તેમ ચીસ પાડી બીડી. 'ઉભા રહો,' એમ કહેતી અંચળે અંદર સૂકવેલો અર્ધબીનો સાક્ષી શરીર ઉપર વીંટાળ્યો.

ક્રોધ, ભૂખ અને તાપ, એ ત્રિવિધ અગ્નિમાં જળતો મોહન ઘરયાં પ્રવેશ્યો. પણ અંદર તો એની તરસ છિપાવવા જેટલું જ પાણી ન હતું, ભૂખ સંતોષવા જેટલો રોટલોય ન હતો. પતિપણું નહિ દાખવતો પુરુષેય આ સ્થિતિયાં અકળાઈ જાય તો મોહન-અભણ બેસૂત સારાસારનો નિચાર ન કરે તો કેનો દોષ ? અંચળ વસ્ત્રસ્થિતિ ઉકેલે તે પહેલાં તેણે બે-ચાર સ્વતિવાચક વિશેષણો સંભળાવી દીધાં : 'રાંડ, અત્યાર સુધી.....'

અંચળ રડી પડી. સ્ત્રી દુઃખના ડુંગર ખૂંદી વળે, જે તેના પતિ તરફથી જે મીઠા શબ્દોય સાંભળવાના મળે તો. આ દુઃખમાં જ અંચળે પતિ તરફથી જે વદાલભર્યા શબ્દો સાંભળ્યા હોત તો અપીણી અપીણી યજતાં ટટાર થાય તેમ તે ઉત્સાહમાં આવત. પતિપત્નીને એકબીજાની માયાળુ હૃદય નશા જેવી છે. પણ મુધરેલા ગણાતાય પુરુષોમાંથી-પતિઓમાંથી કેટલા પત્નીની લાગણીની દરકાર કરે છે ?

'હજુ તો એના જાપનો છેડો વાળાને બેડી છે.' મોહનનો ક્રોધ ઊછળ્યો. અંચળ ફસડાઈ પડી. ક્રોધે ભરાએલો પતિ હાત ગારવા જાય તે પહેલાં એનો જાંચો થએલો પગ અટકી ગયો. પતિપણું વિસરી ગએલો પુરુષ કેટલો નમ્ર હોય છે ? ગાલકીજ માણસને મનુષ્યત્વહીન કરતી હશે ને ! સ્ત્રીએ માલિક યદ બેસતાં ફર નથી થતી ? મોહન લમણે હાથ દેઈ સહેજ દૂર નીચે બેઠો.

ચંચળ આજ એના ધરમાં પાંચ વરસથી પેડી હતી. રાંડીને ૭ મહિને એને ત્યાં આવી ત્યારે દુઃખમાંય એનું શરીર અત્યારના કરતાં સારું હતું. જે સુવાવડો અહીં આવ્યા પછી થઈ, પણ શ્રેય ધી એના પેટમાં ગયું હતું? શરીર ઢાંકવાનું આખું લૂગકું નાતરું ક્યું એ દહાડે આવ્યું, તે પછી નવું લૂગકું એણે દીધું હતું?

છતાં નવાઈ તો એ છે કે એણે કાંઈ દિવસ એના દુઃખની ફરીયાદ કરી ન હતી. કારણ કે મોહનની આંખની અમી એના જીવનને ટકાવવા પૂરતી હતી. આજ એ અમી સૂકાઈ ગઈ.

મોહને પોતાની બુદ્ધિ પ્રગણે વિચાર કર્યો. એનું હૃદય ડંખવા લાગ્યું. રડતી રડતી ચંચળ બોલી: 'મારી લેવી હતી ને! એટલા સારુ બાકી શું કરવા રાખ્યું? તમારે ઘેર આવ્યા પછી એ લાહવોજ લેવાનો બાકી રહી ગયો છે તે પૂરો થાત.'

મોહનને સો સોધા સાથે ધોઆધ હોય તેમ થયું. પોતાને ઘેર એને કંઈ સુખ નથી એમ માની એ એના તરફ દૃષ્ટી લાગણી રાખતો. એના સાથીઓ એને ધણી વખત કહેતા: 'એમ દાળ નથી રાખતો એટલે બૈરી ચઢી વાગશે.' પણ ગરીબીના દાળ નીચે દગાતા એ કુટુંબને હજુ વધુ કયો દાળ રાખવાનો હતો? સ્ત્રીને મારજૂડ કરવા ટેવાએલા પુરુષો એને પૂછતા: 'તે' એને કાંઈ દિવસ ઘોલ ઝાપેટ કરી છે?'

નકારમાં જવાબ આપતાં મોહનનું હૃદય શરમાતું અને તે મૌન સેવતો. ચંચળ બોલી: 'આજ રાટલાનું ઠેકાણું ન પડ્યું અને તેમાંય મારો વાંક નથી છતાં તમે મને મારવા તૂટી પડ્યા! અને મેં કેટલીય ટુંકા વાણી પીને કાઢી છે એ તમને નજીવાય દીધું છે?'

મોહનને કાંઈ ઝેર આપે તો પીને મરી જાય એટલી હીણપત લાગી. એનું ધણીપણ, પાણીમાં ખાંડ ઓગળે તેમ, ઓગળી ગયું.

ચંચળે કહ્યું: 'ધરમાં એક ખેડા વિના ખીનું છે? અને એ અભાગ્યું એટલે પાણી મારા મોંઢામાં વારી લાવું? સાક્ષાતે એક ગામો છે તે પલાળીને સૂકવ્યો એટલે પહેરુંય શું? દાળ ઢાંકવા બારણાં વાસ્યા વિના ધરમાં શું છે?'

ચંચળ નહિ પણ એની જળતરાં બોલતી હતી. 'ગામમાં કૂતરાં જેટલીય તમારી કિંમત છે?' હૃદય સોંસરવા નીકળે તેવા પત્નીના મુખના આ સખ્દો ક્યા પતિના ઉંઘતા વેરને જગાડ્યા વિના રહે? દીડા સળવળે તેમ મોહનના મગજમાં કંઈક સળવળતું લાગ્યું.

આ રથુછોડ પટેલની જમની-એના છોકરાએ ઘડો અલડાવ્યો ને કહેવા

ગપ્તો અવળી મને વળગી. ન કહેવાની ગાળો તમને, મને ને મરેલાને ભાંડી.
હુંય પછી એના બાપની દયાએલી હું તે સાંભળી રહું?’

રજપૂતાણી રણે ચઢના ધણીને પાણી ચઢાવે તેમ ચંચળે મોહનને ઉશ્કર્યો.
‘પણ બિચારો ગરીબ મોહન ગામના ધણી રણછોડ પટેલને શું કરી શકે?

બે ચાર ગાળો ભાંડી મન વાળે તે પહેલાં બારણે ખૂગ પડી.

‘મોહન છે કે?’

મોહન બહાર આવ્યો ત્યારે વાઘજી વરતણીઓ ગમે કાંગ મૂકી બિભો હતો.

‘કેમ?’ મોહનના રોળા ચકળવકળ થયા.

વાઘજીએ સમન્સ બજાવ્યો: ‘પટેલ બોલાવે છે.’

મોહનના કીધે પૂછ્યું: ‘ક્યા પટેલ?’

‘ગામમાં પાંચ પચીસ પટેલ, તો નથી તે ક્યા પૂછા છો? રણછોડ પટેલ
વળી!’ વરતણીએ પટેલની સત્તાના તોરમાં કહ્યું.

મોહને પૂછ્યું: ‘શું કામ છે?’

અને એનો જવાબ વરતણીઓ આપે તે પહેલાં બારણાની આડમાં બિભેલી
ચંચળ બોલી: ‘આડખેડી નાખવા.’

દરેકને એક જ જવાબ આપવા ટેવાએલા વરતણીઓએ કહ્યું: ‘મને
ખબર નથી.’

મોહન કોઠમાં બોલ્યો: ‘જા કહેજે, નથી આવતો.’

ચંચળે કહ્યું: ‘જાઓ ને. પછી એમને ઘેર રાજ આવ્યું છે તે પીલી નાખશે!’

ચંચળના શબ્દે એનામાં અભિમાન જગાડ્યું: ‘નેહ તો ખરો કે કેવા
પીલી નાખે છે.’ અને એ અંદર ગયો એટલે વરતણીએ ફરી ન પૂછ્યું.

વરતણીઓ એકલો પાછો આવ્યો એટલે રણછોડ પટેલે હુકાની નળી
ચૂસતાં ચૂસતાં પૂછ્યું: ‘કેમ ઘેર નથી?’

વરતણીએ બન્યું હતું એ કહ્યું.

‘એમ!’ વાત સાંભળી પટેલ બોલ્યા: ‘કહ્યું છે એ ખોટું નથી કે ગરીબને
.... દાંત હોય. આ તો દયા ડાઙજીને ખાય. મારા મનમાં જાણે બાપડી
બોલી ગપ્તો એની સામે કોણ જુએ! પણ એમ કે એને બે શબ્દો કહું એટલે
રાંડનેય ખબર પાડે.’

દૂર એરાના આગલા અડાળામાં પાંચ વરતણીઓ ગામધણીનો મુખલાવ
નેહ રહ્યા હતા. હુકાની નળીને મોંના એક ખૂણામાં ખોરી, મૂછને વળ દેતાં
દેતી પટેલ બોલ્યા: ‘બેટમજી, યાદ રાખજો હોં. ચૂનો ટીપવા ન મોકલાવું તો આ
રણછોડ પટેલ નહિ.’ અને એ દહાડે વખતની વાટ જોતા એ કહ્યું ન બોલ્યા.

‘સાગા હું કશું બચતો નથી.’

‘સાચું બોલ, નહિ તો ચામડું ઉબેડી નાખીશ.’

‘સાગ! મારું નામ અમરવું...’

અને એ આગળ બોલે તે પહેલાં હંટરનો એક ફટકો એની પીઠ ઉપર પડ્યો. ‘હરામખોર! કહું છું કે સાચું બોલી દે.’

તે રાતે મોહને ફાજદાર સાહેબને ઘણું કહ્યું કે પટેલને મારી સાચે અદાવત છે તેમાં મારું નામ ગુનામાં દાખલ કર્યું છે. પણ પોલિસ ખાતું એમ સાચજૂઠી ખાત્રી કરવા બેસે તો એના કામનો પાર ક્યારે આવે? એને તો ને હાથમાં આવ્યો તેને ગળે પડ્યું એજ કાયદો ને એજ ન્યાય!

રજુછોડ પટેલે માગમાં ઘણી એક મોરીમાં મોહનનું નામ ખોસી આપ્યું. અને પછી તો આજના વેચાતા ન્યાયમાં પૈસા હોય તે જીતે. હાંચ આપવા તો નહિ પણ વફીલ કરવાય પૈસા તો જોઈએ ને? મોહન પાસે શું હતું? ન્યાય જ્યાં વેચાતો હોય ત્યાં સાક્ષી વેચાતા ન મળે? ‘જૂઠાની માને જૂઠો પરણે,’ એવા આજના સાક્ષીઓ ઉપર જ્યાં ન્યાયનાં પદ્યાં ઓઝાં ખાતાં હોય ત્યાં મોહન નિર્દોષ છૂટે?

‘આરોપી નં. ૩ ઉપર ગુનો તો સાબિત નથી થતો, પણ એના ઉપરનો શક દૂર થાય તેવી કોઈ જાતની સાબિતી આપવામાં ગુનેગાર નિષ્ફળ ગયો હોવાથી નાગદાર કોર્ટ એને બે માસની સખત કેદની સજા ફરમાવે છે.’ એવો બેધારી તલવારના જેવો મુકદ્દા આપી ન્યાયમૂર્તિ એમ્બરમાં આલ્પા ગયા. ગુનેગારને પોલિસ લેઈ ગઈ.

એ સાંજે કોર્ટમાંથી ચોરે આવી પટેલે એટલા જોરથી વરતણીઆઓને કહ્યું કે રસ્તે જતા આવતા લોકોએ પણ સાંભળ્યું હતું: ‘કેમ વાધજી, બેટમજીને બે મહિનાની અંદર જતાવી દીધું ને? પરમેશ્વર તો મોત પછી સજા કરે, પણ આ તો ‘તરત પુણ્ય ને મહાદાન!’

એ રાતે વાણુ કરી બેઠાં બેઠાં છીંકણીના સડાકા બોલાવતાં જમનાકાકી બોલ્યા: ‘જેયું ને મહાકોર! એ દહાડે ચંચળી બોલી ગઈ, પણ એના ધણીને બે મહિના ચૂનો દીપવા ધાલી દીધો કે નહિ?’

આટઆટલા ધા પછી ધર્મનો જીવ હાડપિંજર તો શું પણ રજકણોય હશે કે કેમ એ કોણ કહે?

દમની આત્મકથા

[આ લેખ સંવત ૧૯૯૩ના શ્રાવણના અંકમાં છપ્યોલો. અનેક મિત્રો અને દમના દરદીઓ આ લેખની નકલ માંગે છે. પહેંચી ત્યાં સુધી તો આપી. પણ ઘણા વખતથી ખલાસ થયા છતાં માગણીઓ આવેજ નય છે, એટલે તે ફરી છપાવવી ચોગ્ય લાગી છે.]

માતર તાલુકાના વણસર ગામમાં એક કુંભારને સ્વપ્ન આવ્યું કહેવાય છે અને તે આધારે તેણે પોતાની અવડ કૂંધને પ્રખ્યાત કરી. તેણે જણાવ્યું કે આ કૂંધનું પાણી પીવાથી ગમે તે રોગ મટી જશે એવું મને સ્વપ્ન આવ્યું છે. આવે પ્રસંગે આપણી અંધશ્રદ્ધાળુ પ્રજાનું તો પૂછવું જ શું! થોડાજ દિવસોમાં દૂરદૂરને ગામે ગામથી લોકનાં ટોળે ટોળાં એ કૂંધનું પાણી લેવા દોડ્યાં. મોટા મેળા જેવી ગાગતી સ્થિતિ થઈ પડી, કલાકો ને કલાકો ખેશી રહેતાંય પાણી લેવાનો વારો ના આવે!

કોઈ દાકતરે પાણી તપાસ્યું, તેને ઓગાં ઝેરી જંતુ જણાયા. સરકારે ચોક્કી ખેસાડી પાણી લેવાનું બંધ કરાવ્યું. પોતાને અમુક રોગ મટયા છે એવાં અનેક લોકનાં પ્રમાણપત્ર છાપામાં પ્રકટ થયાં. વળી સરકારે ચોક્કી ઉઠાવી લીધી. એ પાણીના ગુણદોષ વિષે સરકારી દાકતરોએ ખૂબ ચોક્કસાધધી તપાસ કરી હાલ જાહેર ક્ષુભ છે કે અમુક રોગ ઉપર અમુક પ્રમાણમાં એ પાણી પીવાથી લાભ થાય છે.

દમનો પણ રોગ એ પાણીથી મટ્યાનું સાંભળ્યું છે ને તેનું એક રોગીએ પ્રસિદ્ધ કરેલું પ્રમાણપત્ર પણ વાંચ્યું છે. આ વાત વિષે હું શંકા નથી ઉઠાવતો, છતાં એવા રોગીઓ સાવધાન રહે એ વિષે હું સૂચવું છું. ઘણી વખત એમ બને છે કે શ્રદ્ધાળુએ એવા રોગ તાત્કાલિક તો શમાઈ ગયા લાગે છે, પણ પાછા ધીરે ધીરે છતાં થતા નય છે ને અતે પોતાની મૂળ સ્થિતિએ આવી રોગીને પીડે છે.

આવેજ પ્રસંગ અમુક વર્ષો ઉપર જન્યો હતો. કોઈ ચિત્રદૂતના મહાત્મા અમુક પૂતેગતી રાતે દમના રોગીઓને અમુક સ્થળે એકઠા કરતા. તેમને હારખે ખેસાડતા. દરેકની પાસે દૂધનો કોરો હોય તે ચંદ્રના પ્રકાશમાં રાખી મૂકે. પાછલી રાતે મહારાજ નીકળે ને દરેકના કોરામાં કંઈક દવા નાખી વળે. રોગી તે દૂધ પી નય ને તેથી તેનો દમનો રોગ સમૂળો મટી નય એમ મનાવું. અનેક પૂતેમો સુધી આ પ્રયોગ ચાલેલો ને અનેક રોગીએ તે વારે જાહેર કરેલું કે મારો દમ જિલકુલ મટી ગયો. પણ સ્ત્રીજેજ વર્ષે

મેં જોટલા એવા રોગીની તપાસ કરેલી તે સૌએ સ્વીકારી લીધેલું કે આજે પાછા ફરતા ત્યાં ને ત્યાં જ છીએ, આજે દમ પાછો અમારો દમ કાઢી નાખે છે!

અને મારો અનુભવ છે અને હાકતરોનો ને વૈદ્યોનો અભિપ્રાય છે કે દમનો રોગ સમૂહો નિર્મૂળ થતો નથી; અવસ્થિત જીવનથી દગાઇ છે, જીવન અગ્યવસ્થિત થતાં પાછો મૂળ સ્થિતિએ પશુ આવી જીવો રહે છે.

ત્યારે દમના રોગ ઉપર મારા પોતાના પ્રયોગ અને અનુભવ કહું. અને ત્યારે તો તેનો ધરમૂળથી પ્રતિહાસ પશુ કહી જાઉં, જે કોઇ રોગીને કદાચ તે ઉપયોગી થાય તો.

આજે લગભગ સર્વત્ર જાને છે તેમ મને છેક નાનપણથી, નિશાળના સોગતીઓની સોજતથી, જીડી પીવાની ટેવ પડેલી. ક્યારે ને કેમ તે વાદ પશુ નથી. અને જેમ અંગ્રેજી શબ્દમાં તૂતી પાછળ 11 અક્ષર વળગતો જ આવે છે તેમ જીડી પાછળ ખાંસી પશુ વળગતી જ આવે છે. મને પશુ જીડી પાછળ ખાંસી વળગતી જ આવેલી. કોઇ વાર ઝોછી, કોઇ વાર વધારે. હું વડોદરામાં રહેતો ત્યારે ૧૯૦૧માં કે '૦૨માં એક વાર સખ્ત ખાંસી થઇ આવેલી. તે વખતે રસ્તે ચાલતાં ખાંસી ચઢી જાય ત્યારે માર્ગમાં બેસી જવું પડે, જોટલો શ્વાસ ચઢી જાય. દોઢેક માસે જી ખાંસી નરમ પડેલી. અને પછી મેં જીડી પીવાની પંદરેક વર્ષની એ ટેવ છોડેલી.

૧૯૦૫માં મારી ગદલી મહેસાણા થઇ. ત્યાંથી થોડા માસ પછી એક વાર પાટણ ગએલો. પાટણ જૈન લોકોનું મહત્ત્વનું ધામ છે. ત્યાં જૈનોનાં અનેક મંદિર છે અને વર્ષમાં અમુક પર્વે પટનાં દર્શન થાય છે. આજે સીનેમાની દ્વિધ્મો ઉપર અમુક પ્રસંગનાં હારજાંઘ ચિત્રો ચીતરવામાં આવે છે અને તે શીધ્મો ખસેડવામાં આવે છે જોટલે જોનારને એ પ્રસંગનું આજેહુજ દર્શન થાય છે. જરાજર એ જ રીતે શુદ્ધના અને મદાવીરના જીવનના પ્રસંગો હારજાંઘ પત્થર ઉપર ચીતરવામાં આવતા. હજીયે એવા ચિત્રપટ આપણા દેશમાં અનેક યાત્રાસ્થળે છે. જ્યાં એવાં પત્થરનાં ચિત્ર નથી, પણ એવાંની જરૂર લાગે છે ત્યાં કપડાના પટ ઉપર ચીતરીને અમુક સ્થળે રાખવામાં આવે છે. લોક તે પટની પાસે થઇને આવે છે ને તેનાં દર્શન કરે છે. આજના સીનેમામાં ચિત્રપટ ચાલે છે, જોટલે જોનારને ચાલતું પડતું નથી, તે એક જગાએ બેસીને પટનાં દર્શન કરે છે. યેલા ધાર્મિક ચિત્રપટો એક સ્થળે સ્થિર રાખવામાં આવે છે, જોટલે જોનારે ચાલીને તેનાં દર્શન કરવાં પડે છે.

પાટણમાં હું પટનાં દર્શન કરવા ગએલો, ત્યાં માણસોની ગિરદીથી ખૂબ

ધૂળ ઊડતી હતી. તે મને લાગી ગઈ. ધૂળ ઝોટલી લાગી ગઈ કે હું લગભગ ગૂંચળાઈ ગયો. સંધ્યાકાળે ઘેર આવીને કંઈ પણ આધારીધા વિના સૂઈ ગયો. રાત્રે તાવ આવ્યો ને સવારે ઊઠ્યો ત્યારે પાંચ વિનાની ખાંસી અનુભવવા લાગ્યો. એ ખાંસી દિનપ્રતિદિન સખત થતી ગઈ, ધીરે ધીરે એણે દમનું સ્વરૂપ પકડ્યું. એ રોગના મને દશા અનુભવ નહિ. લોકોએ ને દાકતરોએ ખતાવી તે દવાઓ કરી, પણ દશાથી ટાંકી લાગી નહિ. એએક વર્ષે ધીરે ધીરે ખાંસી ઓછી થઈ, અને જાણે મરી ગઈ.

પછી પાંચો સોખતને લીધે ખીડી પીતો થયો. ૧૯૧૧ના ઉનાળામાં એક રાત્રે, દીવો હોલાઈ ન જાય એટલા માટે, ખારીઓ ગંધ કરીને વાંચતો હતો. અગિયાર વાગ્યે વાંચી રહી ખારીઓ ઉઘાડી નાખી. જલ્દારથી પવનનો સપાટો આવ્યો ને પરભેવા વાળી ઉઘાડી છતીમાં આવી વાગ્યો. તેજ રાત્રે તાવ આવ્યો ને સવારમાં શરદીની ખાંસી દેખાઈ. ખાંસી ધીરે ધીરે વધવા લાગી.

એજ વર્ષમાં અંગ્રેજ સરકારની નજરે હું ખૂંડો દેખાયો ને ઓગસ્ટ માસમાં પકડાયો. ખાંસી તો વધારે હતીજ અને તેમાં ફેટલાક વખત સુધી સરકારની મહેમાનગીરીએ અથડાવ્યો. એટલે તો જાકીજ શું! ખાંસીએ દમનું રૂપ લીધું. પણ એટલેથીજ સરે એમ નહોતું. દિલ્હી દરબારમાં અમુક બૂલશી વડોદરાનરેશ અંગ્રેજ સરકારના ઓશિયાળા બન્યા ને તેનું એક પરિણામ એ આવ્યું કે તેમણે મને પાંચ વર્ષ માટે પોતાના રાજ્યમાંથી હદપાર કર્યો. અંગ્રેજ સરકારને તો એજ જોઈતું હતું. વડોદરા પોલીસે હદપાર કરીને મને સાગરમતીને રેશને ગાડીમાંથી ઊતાર્યો કે તુરંતજ અંગ્રેજ સરકારની પોલીસે વોરંટ દેખાડીને મને ત્યાંજ પકડ્યો. તેણે મને અનેક રીતે અથડાવ્યો ને ૧૯૧૨ના એપ્રિલ માસમાં જે માસની જેલ પણ અપાવી. જેલમાંથી નીકળતાં જાતભી મળી કે આમ તો હું છૂટો થયો, પણ સરકાર મને એમ છૂટો રહેવા દેવા ઇચ્છતી નથી, ગાયકવાડ સરકારે આપેલી પાંચ વર્ષની હદપારીની સગ રંચુન કે કોઈ અમુક સ્થળે મને પૂરી દેખે પૂરી કરાવવા ઇચ્છતી હતી. છૂટી પોલીસ તો મારી કેડે હતીજ. એ જાતભી મળતાં પોલીસની નજર ચુકાવીને હું છૂટ્યો ને એક પાંદિચેરી જઈ ઊભો.

આ જોધા વખત મને ખાંસી ને દમ સખત રીતે હેરાન કરતાં હતાં, રાત્રે ઉઘનગરા કરાવતાં હતાં. પાંદિચેરીની એક ધર્મશાળામાં હું રહેતો ને સ્વયં ઉપર ત્રાંધીને ખાતો. ખીડી તો લગભગ મૂક્યા જેવી હતી, પણ છતાંયે દમ સખત હતો. રાત્રે દમ જાહુ હેરાન ન કરે એટલા માટે વાળુ કરતો નહિ,

આ પીને સુષ જતો. રાતે બારેક વાગે ખાંસી ચઢી આવે ને ઊંઘમાંથી ઉઠાડે. ખાંસી એટલી ચઢી વાગે કે ઝાડો યધ જાય. ઊડીને ઝાડે ફરવા દૂર જવા જેટલી તો શક્તિ નહિ, એટલે પિક્કદાની ઉપર બેસી જાઉં. પછી ખાંસી જરા નરમ પડે, પણ દમ ખૂબ ચઢે. પિક્કદાની ઉપર જ બેઠો રહી, બીંતને માથું એટલી બેસી રહું. કલાક એ કલાક એમ બેસી રહ્યા પછી દમ નરમ પડે એટલે શૌચ કરી, પિક્કદાની વગેરે ઘોષ સાફ કરી, બે ત્રણ વાગે સુષ જાઉં, તે છેક આઠેક વાગે ઊડી ચકું. પછી કંઈક ગંધી કરી બારેક વાગે ખાઉં. હું એકસો રૂબો એટલે એમ કર્યા વિના ખીજો રસ્તો નહોતો. છતાં તે દિવસોય હું આનંદમાં ગાળતો.

પણ ખીજ એક આપત્તિ હતી. કેસો લઢતે લઢતે પૈસેટકે ખુવાર યધ ગયો હતો. ઘેર સ્ત્રીમાણક રહેતાં તે પણ પૈસા વિના હેરાન થતાં, તેમાં વળી મને પણ પૈસા મોકલવા પડે. જયસભાવ કે લુગડુંલતું વેચીને એ મને થોડા થોડા પૈસા મોકલ્યે જતાં. એક વાર ગામમાંથી ધર્મશાળામાં આવતાં સંધ્યાકાળે મારા ગજવામાંથી કંઈ કાચગ કાઢતાં બેઆની પડી ગઇ. શિલકર્મા એ છેલ્લી જ બેઆની હતી, ખીજો દિવસે એ જ બેઆનીના ચોખા લાવવાના હતા. એ બેઆની ઉછળીને ધૂળમાં પેસી ગઇ, બહુ શોધી તોય ના જ જડી. તે પળે ઘણવાર જીવન દુઃખમય પણ લાગ્યું, પણ ખીજ જ પળે એ ગજાની ખંખેરી નાખી આનંદ કરી લીધો. કંઈ ઉધારે લેવું નહિ એ સિદ્ધાન્ત છેક નાનપણથી જ સ્વીકારી લીધો હતો, એટલે ખીજો દિવસે ચોખા પણ ઉધારે લેવા નહોતો. તુરંત જ પ્રતિજ્ઞા કરી લીધી કે ઘેરથી પૈસા આવે ત્યારે ખાતું, ત્યાં સુધી ઉપવાસ કરવા. એ પ્રતિજ્ઞાને બળે આનંદ અનુભવતો ઉતારે ગયો. ઘેરથી પૈસા આવવાનો વખત યથો હતો, પણ ઘેરેય ક્યાં પૈસાનું ઝાડ હતું. એ ખંખેરીને ગોકલે! ત્રણ દિવસ સુધી પૈસા ન આવ્યા, ત્રણ દિવસ મેં ઉપવાસ કર્યો. ચોથે દિવસે પાંચ રૂપિયાનો મનીઓડર આવ્યો, તરત જ બાજર-માંથી સીધું સામાન લીધાં ને બે પૈસાના સેકેલા ચણા લીધા. ચણાનાં પારણાં કરી રાંધ્યું ને જમ્યો.

આમ ક્યાં સુધી ચાલે? મુંગજની એક પેઢીની-શાખા પાંદિચેરીમાં હતી, એ શાખાના મેનેજરની જગા ખાલી પડતી હતી ત્યાં હું ગોઠવાયો. પણ તેય અંગ્રેજ પોલીસને ન ગમ્યું. મારી ઉપર ચોક્કા કરતા છૂપી પોલીસના માણસોએ તે વ્યાતખી મુંગજ પોલીસને આપી, તેણે પેલી પેઢીના ચોકને આડકતરી સૂચના આપી, શેડે મને મહિનાનો મગાર આપી રગ્ગ આપી. હવે તો મારે આક્રિંકે

ગયા ત્રિના જીન્ને રસ્તો નથી એમ લાગ્યું ને તે ત્રિષે ઘેર ખગર આપી. ગમે તેમ કરીને ઘેરથી ગને લાડના ને બીજા ખર્ચના પૈસા મોકલ્યા ને હું ફ્રેંચ બોટમાં બેસી આફ્રિકે જવા નીકળ્યો ૧૯૧૩ના માર્ચમાં.

આ વખતે દમ કંઈક ઓછો યથ્થ ગયો હતો. પણ બોટમાં એવો પ્રસંગ બન્યો કે પાછો ચઢી વાગ્યો. હું દારૂમાંસને કદી અડેલો નહિ, હજી સુધી અડ્યો નથી, અને ફ્રેંચ સ્ટીમરના ખોરાકમાં તો તેજ હોય. આથી કંઈ ખાઈ શકું એમ નહોતું. ત્રણ આખી સ્ટીમર ઉપર કાંઈ દિંદી દેખાતો નહોતો, કાંઈ અંગ્રેજી ભાષા સમજનાર જડતો નહોતો. પાંદિયેરીયા કાલંબો સુધીની ફ્રેંચ બોટમાં તો જેમ તેમ કરી ચલાવ્યું, પણ જપાનથી ક્રાન્સ જવાની મુખ્ય બોટમાં કાલંબોથી બેઠો, એટલે મુશ્કેલી વધવા લાગી. બોટના સ્ટુઅર્ટને આંગળાથી ફળ દેખાડીને તે ખરીદી લેઉં ને ખાઉં. આગ ત્રણેક દિવસ ચલાવ્યું. ખૂબને લીધે દમ જહુ નરમ પડી ગયો.

એક દિવસ સ્ટીમરની અગાસી ઉપર ફરવા ગયો. ત્યાં અચાનક ત્રણ શીખલાઈએને દીક્કા મારા આનંદનો પાર ન રહ્યો. એ પણ હશીને મારી સામે મળવા આવ્યા. પૂછતાં જણાયું કે રબરના વાવેતરમાં એ નિપુણ હતા ને એક અંગ્રેજ પેટીની નોકરીમાં એ વાવેતર માટે પ્લાન્ટિસ જતા હતા. ખાવાની જાળતમાં એ પણ મારા જેવા હતા. તેમની પાસે રાંધવા માટે સ્ટવ વગેરે હતું, પણ સીધુંસામાન ન હતાં. મારી પાસે સીધુંસામાન હતાં, પણ સ્ટવ ન હતો. મેં તેમને સીધુંસામાન આપ્યાં, તેમણે રાંધ્યું. અમે સૌ તે મંખ્યાકાળે ધરાઈને જમ્યા. તે રાતે મને કંઈક ચેન પડ્યું. બીજે દિવસે પણ એ રીતે રંધાયું ને ધરાઈને જમ્યા. પણ તે રાતે મને કંઈક બેચેની લાગી. ત્રીજે દિવસે ધરાઈને જમ્યાથી તો બેચેની વધી ગઈ ને રાતે દમ ઊપડ્યો. ખૂબ આમળ ભાગ ગહું નહિ ને ખૂબ ખાઈને દમની પીડા વહોરી લીધી!

જભુતી જંદરે સ્ટીમરે લંગર નાખ્યું તે વારે દમનું દર્દ ખૂબ વધી ગયું હતું. એડનને સામે કઠિ સોમાલી પ્રદેશનું એ મુખ્ય જંદર છે, એન્જિસિનિયા જવા માટે ત્યાંથી રેલવે શરૂ થાય છે. ફ્રેંચ સંસ્થાનનું એ જંદર છે, માટે જ ત્યાં સ્ટીમર ઊભી રહે છે. એ સ્ટીમર તો ઠેક ક્રાન્સ જવાની, પણ જેને દક્ષિણ તરફ આફ્રિકે જવાનું હોય છે, તેણે ત્યાં ઊતરી જવાનું હોય છે ને બીજે દિવસે ક્રાન્સથી આવતી ને માદાગાસ્કર જતી સ્ટીમરમાં બેસવાનું હોય છે. આથી મારે ત્યાં ઊતરી જવાનું હતું. સ્ટીમર જપોરે અગિયારેક વાગે ત્યાં પહોંચી.

સ્ટીમર ઉપરથી હું ઊતર્યો તો ખરો, પણ ક્યાં જવું એનો કશોય ખ્યાલ

હતો નહિ. ખંદર ઉપર કેટલાક સોમાલીઓ બાડાની ઘોડોગાડીઓ લેઈને જતા હતા. ત્યાં કોઈ હિંદીઓ છે કે નહિ એ જાણવા, મારી બાપા સોમાલી ગાડીવાળા સમજશે કે નહિ તેના લાન વિના, એક ગાડીવાળાને પૂછ્યું: 'પહાં કોઈ હિંદી છે?' 'ખડોત છે, હિંદીઓ કા ખઝાર છે.' એવો ઉત્તર મળ્યો. મને જલ્દી જ આશ્વાસન મળ્યું. સામાન એક ગાડીમાં મુકાવી અંદર હું ખેઠો. ને તેને કહ્યું: 'મુઝે હિંદી ખઝાર મેં લે ચલો,' ગાડી હિંદી ખઝારમાં આવી જભી. મુકામ કરવાની વ્યવસ્થા કરીને સામાન ઉતારી જઇશ એમ ગાડીવાળાને કહી દમથી પિડાતો હું રખડવા લાગ્યો. ઘુરતજ ચકરી પાધડી વાળા એક બ્રાહ્મણ લાઇ મળ્યા. તેમને પૂછતાં તે કડી પ્રાન્તના રૂપાલ ગાયના નીકળ્યા. થોડી જ વારમાં તેની સાથે વાત કરતાં તેણે મને જાણખી લીધી: 'કાશુ, નરસિંહ-લાઇ?' મેં હા પાડી. પાંચ મિનિટમાં વેરાવળના એક વણિક વેપારીને ત્યાં મારો સામાન મુકાવવાની વ્યવસ્થા એ લાઇએ કરી દીધી. દાદર નીચે મારો સામાન મુકાયો ને ઓસરીમાં પાટ ઉપર મને બેસાડ્યો. મેં પાણી માગ્યું તે એક જસતના કળલામાં મળ્યું. મારે જગજ જવું હતું, પણ મારે માટે ત્યાં તેની સવડ નથી, માટે દરિયે જવું જોઈએ એમ મને જણાવ્યું.

મારું મામ્લના જપોરના બાર વાગ્યાના તાપમાં અર્ધી પોણા માઈલ દરિયે ગયો ને પાછો આવ્યો, એટલે દમ તો ખૂબ ચઢી ગયો. પણ આવતાંજ ચમત્કાર જોયો! પ્રથમદર્શને તે વેપારીઓએ મને હિંદુ ધારેલો જ નહિ; કાટ પાટલૂન પહેરેલાં, લાંબી દાઢી અને બેંગલોર ટોપી, એટલે મને હિંદુ માનેલો જ નહિ ને તેથી તેમની દુકાન જદાર બેસાડેલો ને જસતના કળલામાં પાણી પાએલું. આ મને ઠીક લાગેલું નહિ, પણ ખીન્ને ઉપાય નહોતો; રાત કેમ જશે તે વિષે પણ ચિંતા થતી હતી. પણ હું દરિયે ગયો તે દરમિયાન પેલા બ્રાહ્મણલાઇએ મારી ખાંધી જાણખાણ એ વેપારીલાઇઓને કરાવેલી, એટલે દારૂથી આવતાંજ મેં ચમત્કાર જોયો. અનુભવેલી વ્યવસ્થા પ્રમાણે હું ઓસરીમાં પાંટ ઉપર બેસવા જતો હતો, ત્યાંજ તેમણે મને હાથ પકડીને અંદર લીધો. ધીરે ધીરે દાદર ઉપર ચલાવ્યો ને તૈયાર કરી દીધેલી પથારી ઉપર બેસાડ્યો. મારો સામાન પણ તે ખંડમાં આવી ગયો હતો. તેમણે જમવાનો આમ્રદ કર્યો. પણ સ્ટીમમાં જમીને તો મેં દમને તોતર્યો હતો. હું જમી શકું એવી સ્થિતિમાંજ ન હતો. પથારીમાં પડ્યો. દમ તો વધતોજ ચાલ્યો. એટલે સુધી વધ્યો કે રાતે અગિયારેક વાગ્યે મને લાગ્યું કે હવે જમી શકાવાનું નથી. પેલા બ્રાહ્મણલાઇએ અને વેપારીલાઇનાં માણસોએ મારી ખૂબ

સારવાર કરી, પણ મેં જીવવાની આશા છોડી. મારું ધરતું સરનામું ને પેટીઓની આવીઓ તેમને આપી દીધી. પછી તો થોડી વારે હું કંઈક બેભાન થતો આવ્યો. આવી સ્થિતિમાં હું કંઈ કત્તાકો પડી નહોતો. પછી મળતું થતાં મને લાન આવવા લાગ્યું ને સવાર થતાં આંખ ઊઘડી.

ધીરે ધીરે આરામ થતો ગયો. દાંતણું કરી આ પીધી. પણ હજી પથારીમાંથી ઊડીને આલવાની શક્તિ નહોતી. ધીરે ધીરે ખપોર થતા આગ્યા. માદાગારકાર જવાની સ્ટીમર તો રાતમાં આવી ગઈ હતી. મેં એ લાઇઓને કહ્યું કે મને સ્ટીમર ઉપર પહોંચાડી દો. એમણે તો રપષ્ટ ના પાડી દીધી કે “આની સ્થિતિમાં તો તમને ધરખદાર પણ ન નીકળવા દેણે.” બીજી સ્ટીમર ચાર અકવાડિયાં પછી આવવાની, ત્યાં મુધી ત્યાં રોકાઈ જઈને એ લાઇઓને ત્રાસ આપવો મને દીક ન લાગ્યું. પણ હું તેમની મદદ સિવાય તો ત્યાંથી ખસી શકું એમ નહોતો અને એમણે જવાની રપષ્ટ ના પાડી. આથી ત્યાં મારે ચાર અકવાડિયાં મુધી રોકાઈ રહેવું પડ્યું.

બીજે દિવસે એ લાઇઓ મને દવાખાનામાં લેઈ ગયા. ત્યાં ફેંચ દાકતર હતો. તેણે મને તપાસીને જણાવ્યું કે તમે દમના ભયંકર દુમલામાંથી જમી ગયા છો. એણે મને પીવાની દવા આપી, દમની-ગ્રીમોસ્ટની ઓસ્મા સિગરેટ-બીડીઓ આપી ને જીવન ખૂબ વ્યવસ્થિત રાખવાની સૂચના આપી. તેણે જણાવી દીધું કે “દમનો રોગ કદાપિ નિર્મૂળ થતો નથી, વ્યવસ્થિત જીવનથી દવાય છે ખરો, પણ કારણ મળતાં તુર્ત જ ઊભાજે છે. મારો જ લાઇ પારીસમાં દમથી ખૂબ પિડાય છે તેને પારીસના કેઇ દાકતર સામે કરી શકતા નથી; માત્ર વ્યવસ્થિત જીવનથી એનમાં રહી શકે છે એટલું એજ.” મારા જીવનમાં અવ્યવસ્થા જેવું જાણે જોણું છે. પણ સરકારી હોસ્પિટલે લીધે અવ્યવસ્થા આવી ગયેલી અને તેથી દમ ચાલુ રહેલો. પણ હવે પાછું જીવન ખરાબ વ્યવસ્થિત કરવાનો નિશ્ચય કરી દીધો.

જશુતીમાં ચાર અકવાડિયાંના આરામથી મારા રોગ વિષે પણ મને આરામ થતો ગયો. અહીં જ હાપમાં વાંચેલું કે લીમડીમાં ત્યાંના દિવાન સાહેબ અવેરલાઇ અમીનનાં પુત્રી એન લકિતગાલું લગ્ન દરગાઝશ્રી ગોપાળદાસ સાથે તા. ૪ : ૩ : ૧૯૧૩ને રોજ થયું. એ હકીકત મારી નોંધપોથીમાં તા. ૨૬ : ૩ : ૧૯૧૩ને રોજ નોંધેલી નીકળે છે.

મોટરમાં પણ પ્રથમ અહીં જ બેઠો.

ચાર અકવાડિયાં ત્યાં રહ્યા પછી મને જીવનદાન આપ્યા જદાં એ સૌ

લાઇઓનો ઉપકાર માની મોખ્યાસા જવાની સ્ટીમરમાં બેસીને નીકળ્યો. એ જ માસમાં, એટલે કે ૧૯૧૩ના એપ્રિલમાં, હું મોખ્યાસા પહોંચ્યો. ત્યાં ગયા પછી થોડા જ વખતમાં મારાં સ્ત્રીગાળકોને ત્યાં બોલાવી લીધાં ને ત્યાં રિયર થવાની યોજના કરી. પણ મુંબઈ પોલીસને એ ખબર પડતાં મોખ્યાસા પોલીસને સૂચના કરી દીધી. મોખ્યાસા પોલીસે મને પકડવાની યોજના કરી તેની મને ખબર પડી એટલે હું જર્મન પૂર્વ આફ્રિકામાં આવેલા મુઆન્જા સ્થાને આવતો થયો. દમ હજી છેક સમ્યો નહોતો, અને ત્યાં સાવકલ ઉપર બેસતાં શીખ્યો એટલે દમે ફરી બિયલો ખાધો. સાઇકલથી છાતી ને ફેફસાં ઉપર બળ આવે છે એમ જાણતાં સાઇકલ છોડી દીધી. થોડા જ વખતમાં ત્યાં મારાં સ્ત્રીગાળક આવી પહોંચ્યાં. ૧૯૧૪ના મે માસમાં દમ સમૂળો સમી ગયો.

એવામાં યુરોપનો મહાવિગ્રહ જાગ્યો. દુનિયા સાથેનો અમારો સંબંધ તૂટી ગયો. પણ ૧૯૧૭ના જુલાઈમાં અંગ્રેજ લશ્કરે મુઆન્જા સર કબ્જું એટલે અમે ઉમારુડમાં નિજા સ્થળે ગયાં. ત્યાંથી ૧૯૧૮ આખરે નીકળી ૧૯૨૦ના જાન્યુઆરીમાં અમે હિંદુસ્થાનમાં આવ્યાં. જુનમાં હું શાન્તિનિકેતન ગયો. ત્યાં ૧૯૨૩ના એપ્રિલ સુધી આશરે ત્રણ વર્ષ રહ્યો. એમ ૧૯૧૪થી ૧૯૨૩ સુધી દમનો રોગ એવો સમેલો કે જરાયે નડેલો નહિ.

શાન્તિનિકેતનથી નીકળવાની આગલી રાત્રે ઉઘાડામાં સૂતો કે કાણ જાગે દયે કારણે ખીજે દિવસે સવારે દમની કંઈક અસર લાગી. કાણ જાગે કેમ કંઈક એવું જ થઈ આવ્યું કે જાગે હવે દમ થશે અને નીકળતાં નીકળતાં તો દમ લાગવા પડ્યું ગાંડ્યો. એમ તો ત્રણ દિવસમાં ઘેર આવી પહોંચ્યો, પણ માથે ૧૦-૧૨ ગુજરાત તરફ આવનાર વિદ્યાર્થીઓ હતા, તેમણે માર્ગમાં જોવા જોવાં સ્થળ જોતા જોતા આવવું એવી યોજના ધડેલી, તેથી ૧૦-૧૨ દિવસે અમે ગુજરાત આવ્યાં. હું કંઈ જોવા જાણુ આવડતો નહિ, પણ છતાંયે એ લાંબા પ્રવાસની અથડામણ એવી લાગી કે ઘેર-સોજત્રે-આવતાં આવતાંમાં તો દમ અસહ્ય થઈ પડ્યો.

દાકતરની દવા શરૂ કરી દીધી, પણ કંઈ વળ્યું નહિ. ખપોરે બેઝેક વાગ્યે ખાંસી અને દમનો એવો હુમલો થાય કે આખે શરીરે પસીનાના ઝેર વળે. માથાના ને મૂછના વાળ વસીનાથી તરબોળ થાય. આથી માથું ને મૂછ મૂંડાવી નાખવાની ફરજ પડી. એક માસ સુધી ખૂબ હેરાન થયા પછી હવાદેર માટે સોજત્રેથી વડોદરે ગયો. ત્યાં પણ દાકતરની દવા કરી, કંઈ ટાંકી ના લાગી એટલે આજુદ આગ્યો. અહીંની હવા કંઈક સારી લાગી,

એથી દમનું જોર વધતું અટક્યું, પણ જોણું તો કેમે ક્યું થાય ના.

અનેક દાકતરાની દવા કરી, કંઈ વળ્યું ના. અમેરિકન પ્રકૃતિવૈદ્ય મેક-ફેડનનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં, તેમાં સૌ રોગની મુખ્ય દવા એકજ ખતાવેલી: ઉપવાસ. એ ઉપરથી મેં સાત ઉપવાસ કર્યા. ઉપવાસથી આરામ થતો જણાયો. પણ ઉપવાસ છોડ્યા પછી-પાછું હતું તે ને તેજ. ઉપવાસ જોછા પડ્યા હશે એમ ધારીને મેં દશ ઉપવાસ આદર્યા. ફેર લાગતો ગયો. એક જૈન સાધુએ પાટણમાં ૬૭ ઉપવાસ કરેલા, ગાંધીજીએ દિલ્હીમાં ૨૧ ઉપવાસ કરેલા અને મેં ૧૦ કરેલા, એ સૌનો છેલ્લો દિવસ એકજ વારે આવતો હતો. પછીથી સાંભળ્યું કે પેલા જૈન સાધુએ ઉપવાસનાં પારણાં કરવામાં કંઈ ભૂલ કરી, તેથી તે મરણ પામ્યા. આપણા દેશમાં ઉપવાસની ક્રિયાએ જૈનોએ સારી રીતે કળવી છે અને તેથી તેનાં પારણાં કેમ કરવાં એ પણ તેઓ સારી રીતે જાણે છે. યુરોપમાં લાંબા ઉપવાસ પછી નારંગીના રસથી પારણાં કરવામાં આવે છે. જૈનો ખાફેલા મગના પાણીથી પારણાં કરે છે. હું પણ ખાફેલા મગના પાણીથી કરતો. ઉપવાસને અતિ મને આરામ લાગ્યો, પણ થોડાજ દિવસમાં પાછું હતું તે ને તે. મેકફેડન તો કહે છે કે કે રોગ નિર્મૂળ થઈ જાય ત્યાં સુધી ઉપવાસ કરવા નોંધજો, અને સંધિવાથી પથારીવશ પડેલા એક દહીંને ૮૧ દિવસને ઉપવાસે ચાલતો કર્ણાનો દાખલો જોણે ટાંક્યો છે. પણ ઉપવાસથી શમતો દેખાતો અને પછી પાછો જલજી આવતો મારો દમ નિર્મૂળ થયો કે નહિ એ સમજી શકાયજ નહિ; ઉપવાસ હોય ત્યાં સુધી નરમ લાગે, પછી પાછો હતો તે ને તેજ. આથી, ઉપવાસ ઉપરની શ્રદ્ધા જોછી ન થયા છતાં, તે પ્રયોગ અજમાવતાં હું અટક્યો.

આમ ને આમ ચાર વર્ષ કાઢ્યાં. દમ ને ખાંસી ચઢતાં દહીંનો પાર નહિ. ક્યારે ચઢી આવે તે કહેવાય નહિ, એટલે એકલા તો બહાર નીકળાય નહિ. બહાર ફરવા જવાનું મન યાય, તોય સાથે મારાં પત્ની આવે; એકાદ દિવસ મારે બહારગામ જવાનું થાય તોય એ સાથે આવે. એમને એકાદ દિવસ બહારગામ જવાનું થાય તોય મને સાથે લેઈ જાય. આમ મારી દશ આળકલા જેવી થઈ પડી, એકલો મુકીને એમનાથી ખસી શકાય નહિ. મારી પાછળ એમના ઉગ્ગરાનો ને ચિંતાનો આંક નથી.

પણ છતાંયે આજો દિવસ જેસીને હું કામ કર્યું જતો. ‘પાટીદાર’ તો ત્યારે પણ ચલાવ્યે જતો, બેશક એ દીકરીઓની કંઈક મદદથી. અને એ દમના રોગને કોઈ પણ રીતે કાઢવાનો તો મારો નિશ્ચય હતો. તેવામાં યુરોપથી

દાકતરનું લાચુતર લાણીને એક લાઇ આવેલા તે ગને જોવા આવ્યા. તેમણે મને દેખતાંજ ડોકું ધીરે રહીને ધુણાવ્યું. હું સમજી ગયો કે એ લાઇએ ગને મરણની વાટે વિચરતો ગણી નાખ્યો છે. મેં હસીને એમને કહ્યું: “કેમ, લાઇ, મરનારાંની નાતમાં ગને તમે મૂકી દીધો, કેમ? ના ના, હું તો જીવવાનો છું. જમ આવશે તેય જાણી લેશે કે ગુજરાતમાં એક પાટીદાર મળ્યો હતો! અને પછી જવાનું નક્કીજ થશે તો તો એને હાથમાં તાળી દેઇ હસતે મોંએ બેટી પડીશ. પણ હાલ તો જવું નથીજ.” એ લાઇ ખૂબ હસ્યા.

ત્યારેય દદેનો તો પાર નહોતો. લાંબો થઇને હું સ્પષ્ટ થકતો નહિ. આખી રાત તકીએ અટેલીને ખેસી રહેતો ને એમ બેઠે જોટલી ઊંઘ આવે તેટલી લેતો. લાંબી ટેવ પડ્યાથી એમ પણ સારી રીતે ઊંઘી શકતો. મોડી રાતે દમ ને ખાંસી જોર કરી બેઠે જોટલે ઝાડો થઇ જાય ને તેથી રાજ રાતે કોમોડ પાસેજ રાખવી પડતી. દમની ખીડી પીઠ, થોડોક કફ નીકળી પડે જોટલે કંઈક એન પડે. જેટલીક વાર કલાક બે કલાક અટેલીને ઊભુંજ રહેવું પડતું. ત્રણ ચાર વર્ષ આમ દુઃખમાં કાઢ્યાં ને દવા પાછળ પૈસા ને શરીર બગાડ્યાં.

૧૯૨૭માં એક સંધ્યાકાળે અમારી ઉપર મારાં પત્ની ને હું વાતો કરતાં બેઠાં હતાં. વાતોમાં મારા રોગની વાત નીકળી. એમ પણ વાત થઇ કે કપડું જરાક ફાટે તો ઘેર સાંધી લેઇએ, ખુરશીનો પાયો હાલે તો ઘેર ખીલી મારી લેઇએ; અને આપણા પોતાના શરીરનીજ વ્યાખતમાં જોટલા નિરાધાર ને અપંગ કે જરા ગાયું દુખતાં કે તાવ આવતાંજ દાકતરને ઘેર દોડવું પડે! એ માર્ગે વાતોએ ચઢતાં અંતે એવા નિર્ણય ઉપર આવી અઢ્યાં કે ખસ, ત્યારે આ દમની દવા માટે દવાખાનામાં નાજ જવું; ઘેર એની ચિકિત્સા કરવી, સાથી વધે છે ને સાથી ઘટે છે એનું નિરીક્ષણ ને અવલોકન કરીને જીવનચર્ચામાં ફેરફાર કરવો. હવા, પાણી અને ખોરાકના શુદ્ધિકરણથી શરીર બંધાય છે અને તેના અશુદ્ધિકરણથીજ તૂટે છે, માટે એમાંજ નિરીક્ષણ ને ચિકિત્સા કરીને ફેરફાર કર્યો કરવા. ત્યાંજ મેં પ્રતિજ્ઞા કરી કે હવે મરાય તોય બહે, પણ દમની દવા તો નજ કરવી; વિચાર્યું જે રોગ મટશે તો લોક જાણશે કે દવા વગર પણ એ રોગ મટે છે. મરીશ તો લોક કહેશે કે એ મૂખાંએ દવા ન કરી તે મર્યો, માટે દવા તો કરવીજ. આમ પ્રતિજ્ઞા કરીને નીચે આવ્યો ને તેજ દિવસે દવાખાનામાંથી એક અડવાડિયાની આવેલી દવા ટોળી દીધી, ધરગાંનું ગધું. દવાખાનું સાફ કરી નાખ્યું!

હવે નિરીક્ષણ ને અવલોકન કરવા માંડ્યું. સાંજે વાળુ કરતો તો રાત્રે દમ ગાઢુ જોર કરતો, એટલે વાળુ કરવાનું તો બેત્રણ વર્ષથી જ છોડી દીધું હતું. જ્યોરે એક જ વાર જમતો. રાત્રે દૂધથી પણ કંઈ થતો ને ખાંસી આવતી એટલે ચા જ પીતો. સવારમાં પણ ચા પીતો. અનુભવે જોમ પણ જણાયું કે ચા કરતાં કાશી ને કાશી કરતાં કોકો વધારે અનુકૂળ છે. પણ ચા વધારે સુલભ હોવાથી ચા જ લેતો ને હજીયે ચા જ લેઉં છું.

ભેંસના દૂધ કરતાં ગાયનું, ને ગાયના કરતાં બકરીનું દૂધ વધારે અનુકૂળ પડે છે. અને તે દિવસોથી હજી ગાયનું જ દૂધ મારા ઘરમાં વપરાય છે.

તાજા ઘી કરતાંયે તાજું તેલ પચવવામાં સહેલું છે; જોઈ તેલ ખાંસી કરે છે, જોમ તો જોઈ ઘીયે સાફ નથી.

મરચું ખાધાથી ગળું બળે અને તેથી ખાંસી આવે; અને એક વાર ખાંસી આવે એટલે જોરથી ચઢે ને દમને લેતી આવે. મારા ઘરમાં પહેલાં મરચું ખૂબ ખવાતું, તે જોણું કરી નાંખ્યું. જોકે હજીયે મારે ત્યાં જમનારને ફરિયાદ કરવાની દેવ પડી છે કે તમે ખૂબ મરચું ખાઓ છો.

આગલી પણ છોડી દીધી છે. ઉનાળામાં ફેરીઓ થવા માંડે, ત્યાંથી ફેરીઓ એકઠી કરી કાપવા ને સુકવવા માંડીએ. તેનાં સૂકાં આગમાં જ આરે માસ ખાઈએ છીએ. આગમાં થઈ રહે તો ઠાકમ ખાઈએ છીએ.

ઘઉંની પાતળી રોટલી શેકાવાથી જોનું સત્તવ બળી જાય છે, જાળરીના જેવા ઘઉંના રોટલા કરવાથી અંદરનો ભાગ બકાઈને તેમાં સત્તવ રહી શકે છે. એટલા માટે ઘઉંના રોટલા ખાવા માંડ્યા. આજે પણ એ જ ખાઉં છું.

તળાએલા કરતાં શેકાએલો અને શેકાએલા કરતાં બકાઈએલો ખોરાક સારો છે. જોમાં જીવનતરત્ત રહી શકે-છે ને પચવે સહેલો છે.

જો પ્રમાણે ખોરાકમાં ફેરફાર કરી નાખ્યો ને તે હજીયે ચાલુ જ છે. બીજી ખાસ પરહેજ પાળી નથી.

ઉનાળા કરતાં શિયાળામાં મને ખાંસી કે દમ વધારે થવાનું પણ લાગ્યું નથી. બેશક કંઈ ઘટ ન થઈ જાય એટલા માટે શિયાળામાં માથે ઠંડું નહિ, પણ ગરમ પાણી રેડતો ને હજીયે રેડું છું.

મને માલમ પડ્યું કે જ્યોરે જમ્યા પછી બેએક કલાક સોરો ખાંસીતો ને દમનો સખ્ત દુમલો થાય છે ને કોઈક વસ્તુને અદેલીને બોમો રડું છું તો કંઈક ચેન પડે છે. બીજે દિવસે જમીને તુરત એક બાચી ખારીએ

અઢેલીને ઊભો. નિયમ પ્રમાણે એએકે કલાકે હુમલો તો થયો, પણ કંઈક નરમ હતો. આથી આ પ્રયોગ અનુભાવતો શરૂ કર્યો. ટેંગલ જેવું પહોળું પાટીકું એ ખારી પાસે ખાંધ્યું. ખીજે દિવસે એ પાટીઆ ઉપર જ થાળી મૂકીને જમ્યો ને ત્યાંજ ઊભો રહી લખ્યું ને ધાંચ્યું. હુમલો આવ્યો પણ નરમ. પછી તો છાતી સમાણું ટેંગલ કરાવ્યું; તેના ઉપર જ થાળી મૂકી જમવાતો, ત્યાંજ ઊભા રહી એ ટેંગલ ઉપર લખવા વાંચવાતો ને સાંજના છ વાગ્યા સુધી એટલે પેટ ખાલી થતા સુધી ત્યાંજ ઊભા રહી કામ કરવાતો નિયમ કરી દીધો. આથી ધીરે ધીરે લાલ થતો દેખાયો.

એવામાં ચિત્રકૂટના કોષ મહાત્મા પ્રકટયા, જેમને વિષે આ લેખની શરૂઆતમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે. મિત્રોએ કોષ પૂતેમ ઉપર એમની પાસે જઈ દવા લેવાની સૂચના કરી, પણ મેં તો દવા ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. એ મહાત્માને કોષએ વાત કરી હશે, તેથી તેમણે પણ દવા લેવા જવા મને સંદેશો કલાગ્યો. મેં ઉત્તર દીધો કે હું દવા લેતો નથી. ત્યારે તેમણે કહેવારવ્યું કે 'તમારે માટે પૂતેમનો બાધ નથી, ગમે ત્યારે આવો.' મેં ઉત્તર દીધો કે હું દવા લેતો નથી. ત્યારે તેમણે કહેવારવ્યું કે 'દવા લેવા મારી પાસે પણ આવવાની જરૂર નથી, ઘેર દવા મોકલું છું તે દૂધમાં નાખી ગમે ત્યારે પીજો.' પણ મેં ઉત્તર દીધો કે હું તો દવા જ લેતો નથી. અને એમણે મોકલેલી દવા કોષ શ્રદ્ધાળુ દહીંને દેખ દીધી. મહાત્મા આટલે સુધી નીચે ઊતર્યા, એટલે તો તેમની પૂતેમની રાતના મહિમા વિષે પણ મને શંકા ઊડી, અને એમની દવા વિષે પણ. અને પછી તો કેટલેક મહિને જાણ્યું કે એ મહાત્માની દવાથી જેનો દગ ગળેલો લાગેલો, તેમાંના ધણીને એ રોગ મૂળ સ્વરૂપે જ પાછો ઊભાગ્યો છે.

અને હું તો મારો ઊભા રહેવાનો પ્રયોગ કરતોજ આવ્યો. લગભગ આઠ માસના પ્રયોગ પછી ૧૯૨૭ના અંતભાગમાં મારો રોગ સમી ગયો. આર વર્ષે લાંબા પગ કરીને પયારીમાં સૂઈ સડ્યો. રાતે કે દિવસે ખાંસી કે દગ અડતો બિલકુલ બંધ થઈ ગયો. ધીરે ધીરે શરીર પણ વળવા લાગ્યું : જિંજામાં મારા શરીરનું વજન ૧૪૨ રતલ હતું. શાન્તિનિકેતનમાં પણ લગભગ તેટલું જ રહેલું. દગ થયા પછી ઘટલું આવ્યું ને દસ દિવસના ઉપવાસને અંતે ૮૨ રતલ થઈ ગયું હતું તે વળવા લાગ્યું ને ૧૯૩૦માં જેલ જતી વખતે ૧૧૭ રતલ થયું હતું.

૧૯૩૦ની જેલમાં મને સખ્ત ગરડો ગળેલો ને ત્યારે પાણું શરીર ધરીને

૮૨ રતલ ચએલું, પણ જેલમાંથી નીકળતી વખતે ૧૦૨ રતલ ચએલું. ૧૯૪૨ની જેલમાં મરડો ચએલો, પણ ત્યારે જલદી ઉપાય થયાથી એણે સખ્ત સ્વરૂપ પકડેલું નહિ. પણ એ નિર્જાતામાંય કદી દમ કે ખાંસી ચએલી નહિ.

અને આજે પણ સ્થિતિ સાધારણ રીતે સારી રહે છે. સવારમાં ચાર પાંચ માઇલ ફરી આવું છું ને ત્યારે પણ કંઈ દાખવવું નથી, ઉલટું સાઈ લાગે છે. પણ જમ્યા પછી ભારે પેટે ચાલવાનું થાય, અને ખાસ કરીને પાંચસાત શેર જોળે જીંચકીને ચાલવાનું થાય કે જરા વધારે શારીરિક શ્રમ લેવાય તો દમની અસર શરૂ થાય, તે બેઝેક કલાકના આરામ પછી ઠીક થાય. દમને ઉત્તેજન મળે એવું કંઈ કરવાથી દમની અસર શરૂ થાય. અને ત્યારે મારો અનુભવ છે, જેમ દાકતરોનો ને વૈદ્યોનો અભિપ્રાય છે તેમ, કે દમનો રોગ શમે છે ખરો, તેને કંઈક ઉત્તેજન મળે તો પાછો દેખા દે છે; અને ત્યારે એ નિર્ભૂળ તો કદાપિ થતો નથી.

વળી દવાથી એ રોગ મટે છે એવો બીજા કોઈનો અનુભવ હશે, પણ મારો તો અનુભવ એ જ છે કે એ દવાથી મટતો નથી, યોગ્ય જીવનચર્યાથી તો એ શમે જ છે.

હવે આ ઉપરથી ચિત્રકૂટના મહાત્માની દવા વિષે કે વજુસરની કૂંધના પાણી વિષે જેને જે અભિપ્રાય જાંધવો હોય તે બાંધે.

‘પાટીદાર’ગદિર, આણંદ

નરસિંહભાઈ પટેલ

પરઠણનો પ્રશ્ન અને બીજા કોયડા

ગયા અંકમાં આવેલા મારા પત્રોના કેટલાક મુદ્દાઓ બાજત મિત્રો અને સ્નેહીઓમાંથી કેટલાકે જાતજાતના પ્રશ્નો પૂછ્યા છે, વાટાઘાટો થઈ છે. એટલે આ જાજતમાં પહેલાં પણ મારે કેટલાક ભાષણો સાથે મએલી વાત-ચીતના પ્રસંગો માદ આપ્યા કરે છે.

સામાજિક બાજતોના પ્રશ્નોના બે વિભાગ પાડી શકાય: કેટલાક પ્રશ્નો એવા છે કે તેનો નિકાલ દરેક વ્યક્તિ અંગત રીતે કરી શકે અને તે પ્રમાણે વર્તી શકે. તે સિવાયના બીજા પ્રશ્નો એવા છે કે તેના નિકાલ માટે સામુદાયિક રીતે નિકાલ થવો ધટે. અને આ બીજા વર્ગના પ્રશ્નોની સંખ્યા જલ્દી મોટી છે.

કેટલીક વ્યક્તિઓ એટલી શક્તિશાળી હોય છે કે તે પોતાના જીવનમાં ઉપરિમિત થતા બધા પ્રશ્નોનો ઉકેલ પોતાની જાતે જ કરી શકે અને તે પ્રમાણે

વર્તે. તેમ કરવામાં ગમે તે સહન કરવું પડે તે સહન કરે. પણ જ્યાં ગાયસો આવ્યા શક્તિશાળી નજ હોય. એટલે સામાજિક-પ્રશ્નોની ચર્ચા અને તેનો નિવડો કરવા સમાજના મોટા ભાગને સુખી બનાવે તે રીતે સામાજિક વ્યવહારનો ક્રમ નક્કી કરનાર એક ગમ્યરથ સંસ્થા હોવી યા્ય એ હજી અને જરૂરી છે. આવી કોઈ સંસ્થાને અભાવે દરેક પોતાના જીવનમાં સામાજિક પ્રસંગ ઊજવવાનો વખત આવતાં પોતાની શક્તિ અને સમજ પ્રમાણે—મોટે ભાગે ચાલતી આવેલી રૂઢિ પ્રમાણે જ એ પ્રસંગ ઊજવે છે. આવી સ્થિતિને લીધે આપણા સમાજના મોટા ભાગને હેરાન કરતા કેટલાય કંઠંગા થઈ ગયેલા રીતરિવાજો આસ્વાજ આવે છે અને સમાજ મૂલ્યોમાં જેવી દશામાં એવાયે જાય છે. આ દશા ટાળવા અને આપણી જાતિના સામાજિક જીવનમાં કંઈક જીવ અને જોમ આવી લોકોનાં જીવન રસમય અને સુખી નિવડે તે માટે 'સમાજસુધારા મંડળ' કે એવું કોઈ ગમ્યરથ મંડળ નીકળે અને તે જાત જાતના પ્રસંગોએ માણસોએ ઊજવવાના સામાજિક પ્રસંગો ઊજવવાની, મોટા ભાગના લોકોને શાક્ર આવે એવી, રીતો નક્કી કરે તે ખાસ જરૂરી લાગે છે. અને આપણી જાતિના જ્ઞાની અને આગેવાન સજ્જનોને આ જાગૃત કંઈક પગલાં લેવા વિનંતી કરવાનું મન થઈ જાય છે.

હવે પરકણના અને એવા પ્રશ્નો અંગે ઊભા થતા કેટલાક પ્રશ્નોની ચર્ચા કરીશું.

પ્રશ્ન : તમે શ્રી. લલિતાબેન પ્રત્યે સહાનુભૂતિ જતાવવામાં જૂલ. કરી છે એમ શ્રી. નરસિંહભાઈના લખાણથી તમને લાગ્યું છે ?

જવાબ : ના. શ્રી. લલિતાબેને સાફ કહ્યું છે જોગ મેં કહ્યું નથી. શ્રી. લલિતાબેન પણ તેમ કહેતાં નથી. શ્રી. નરસિંહભાઈ તેમને સંબોધીને લખે છે, મેં યુવકોને સંબોધીને લખ્યું છે. શ્રી. નરસિંહભાઈએ શ્રી. લલિતાબેનને માટે બોલે એક માર્ગ ખુલ્લો હતો જોગ જતાવ્યું છે. મારો વિચાર શ્રી. લલિતાબેનનું પગલું વખોડવા બેગા મલેલા યુવકોને આવા પ્રસંગો કેમ બને છે તે વિચારી તેમ ન બને તે માટે તેમણે શું કરવું જરૂરી છે તે જતાવવાનો હતો.

પ્રશ્ન : તમે પણ શ્રી. લલિતાબેનને આવા માર્ગ કેમ ન જતાવ્યો ?

જવાબ : ધણાં કારણો છે. જે સમાજના યુવકો કે તેમનાં માજાપો પર-કણનો મોહ પણ હોડી શકતાં નથી, અરે પરકણવાળી જનમાં ન જવું એવા પ્રતિજ્ઞા પણ જ્યાં યુવકો લઈ શકતા નથી, તે સમાજની એક હોડરીને જોની નાત કે ગામનો ગોળ તોડી ગમે તેની સાથે લગ્ન કરવાની સલાહ આપવી એ અર્થ વગરની વાત છે. સલાહ જ આપવી હોય. તો શ્રી. લલિતાબેનને

છે. છતાં એક વાત ચોક્કસ છે, પૈસા ન હોય તો ચિટ્ટીઓ ન લખશો, પણ તેને માટે પરંકણ લેવાનું બહાનું નજ શોધશો એમ હું જરૂર કહીશ.

પ્રશ્ન : વાકળ પ્રદેશનાં આગેવાન ગામેનો હું એક આગેવાન છું. મારા વડીલો આજ સુધી ચરોતરમાં જ કન્યા આપતા આવ્યા છે. પહેલાં જ્યાં અને એથી ત્રણ હજાર રૂપિયા પરંકણ આપી સંજોગ બાંધતા હતા, ત્યાં હવે પાંચ ને સાત હજાર જતાવે છે! મારે શું કરવું?

જવાબ : પરંકણ માગે ત્યાં સુધી ચરોતરમાં કન્યા ન આપવી એવો તમે નિર્ણય કરો, એટલું જ નહિ પણ તમારા પ્રદેશમાંથી ખીજું કોઈ પણ ચરોતરમાં પરંકણ આપી દીકરી પરણાવવા ન આવે તે માટે ખૂબેશ ઉઠાવો.

ચરોતરમાં દીકરીઓ આપવાથી તમને અને ચરોતરના લોકોને ખતેરના નુકશાન થાય છે. તમારા તરફ કન્યાઓની તાણ પડે છે અને અમારા તરફ વરની તાણ પડે છે. એટલે પૈસા ખર્ચવા છતાં એક તરફ તમે તમારા તરફના મુવકા અને ખીજા તરફ અમારા તરફની દીકરીઓ એ જાતેનું અહિત કરો છો.

આમ કરવા છતાંય તમારી દીકરીઓ ચરોતરમાં પરણાવવાથી સુખી થતી હોય તો જુદી વાત છે. પરંતુ ન જાણતા હો તો જાણી લેજો કે ગમે તેટલા પૈસા ખર્ચવા છતાં તમે આ જમાનામાં ચરોતરમાં તમારી દીકરી સુખી થાય એવે સ્થળે પરણાવી શકો એ અશક્ય નહિ તો ગહુ અઘરું છે. કારણ કે ચરોતરમાં પણ ‘પરંકણ લેછને પરણવા’ સામે લોકમત વધતો જાય છે. એટલે પૈસા ખર્ચવા છતાં તમારા હાથમાં સંસ્કારી અને સમજુ કુટુંબનો છોકરો આવવો એ મુશ્કેલ છે. મોટે ભાગે તમારા હાથમાં ‘પૈસાની બીડવાળો’ માણસ જ આવશે. અને પૈસાને જ કારણે સગાઈ કરનારની પૈસાની બૂંબ તમે ક્યાં સુધી ભાગી શકશો? આ સંજોગોમાં અત્યારે તો ‘પૈસાના બૂખ્યા’ એવા કોઈ ચરોતરવાસીને શોધવા કરતાં તમારા તરફના કોઈ બહેલાગણેલા છોકરાને શોધી થોડા પૈસા ખર્ચશો તેમાં જ તમે અને તમારી દીકરી સુખી થશો. ચરોતરમાં આવવું એ પૈસા જાચી તમારે માટે અને તમારી દીકરીને માટે દુઃખના ભારા ખરીદવા જેવું નીવડશે.

પ્રશ્ન : મારા બાપદાદા જે કરતા આવ્યા છે તે વિરુદ્ધ ખીજે દીકરો આપવી એ મારી દિંમત બહારની વાત છે એટલે ખીજું શું થાય?

જવાબ : તો બલે, હોય એટલા પૈસા બોવાની તૈયારી કરી ચરોતરમાં જાઓ! પૈસા આપનારની રાહ જોઈ બેસી રહેલા કેટલાય ‘વરનાં બાપ’

તમારો મોઢ પૂરો કરજો! પૈસા ખર્ચાનેય તમે અને તમારી દીકરી દુઃખી ન થાઓ તો સાફ! અને એક બીજી વાત કહું, સ્વીકારશો?

દીકરી પરણાવતાં તમારી પાસે અમુક લોકો પૈસા માગે છે તેથી તમને કેટલો આધાત લાગે છે? એજ રીતે તમે દીકરો પરણાવો ત્યારે જો દીકરીના બાપ પાસે પૈસા માગશો તો તમારા જેટલું તેને પણ દુઃખ થશેજ, એ યાદ રાખી આજથીજ એવો નિમમ લો કે તમારે દીકરો પરણાવવાનો યાપ ત્યારે પરકણ નહિ લો. બાપી મારી સમાજ મુજબ અમુકજ ગામોમાં કન્યા આપવાનો તમારો ટેક પણ સ્વાર્થને કારણે છે. એમ કરીને તમે પણ બીજાં અમુક ગામોમાં તમારી મોટાઇ સાચવી રાખી ત્યાંથી પરકણ લો છો. ચરત્રતરમાં તમારી પાસે મોટી રકમની માગણી થતી જોઇ તમને જે દુઃખ થયું છે, તેના અનુભવથી તમે તમારા દીકરાની પરકણ ન લેવાનો નિર્ણય કરશો તો ય ઘણું છે.

*

*

*

પરકણના અને આવા સામાજિક વિષયોની છૂટથી ચર્ચા ચાલુ રહે અને સમાજના નાના મોટા સૌને અનુકૂળ થઇ પડે એવા સરળ અને ઓછા ખર્ચાળ રિવાજો નક્કી થાય તે આખા સમાજને માટે હિતકર્તા છે. અમુક બાબતમાં સિદ્ધાન્ત તરીકે ગમે તે વાત સાચી અને કરવા યોગ્ય હોય, પરંતુ સામાન્ય રીતે જધા માણસો ‘સામાજિક પ્રાણી’ હોઇ તે સામાજિક બાબતોમાં સમાજથી વિરુદ્ધ જઇ શકતા નથી. એટલે સામાજિક બાબતોમાં નાના મોટાને માફક આવે એવા રિવાજો ચાલુ રહે અને તેમાં સમયાનુસાર ફેરફાર થતા રહે એવી સુંખી દશા જિભી કરવા માટે આપણી યાતિમાં એક સજળ ‘સમાજસુધારક મંડળ’ ઊભું થવાની જરૂર છે. યાતિમાં અનેક બુદ્ધિ-શાળી અને યાની પુરુષો છે, તે જધાના અસ્તિત્વ છતાં આપણ સૌને દુઃખી કરતા રીતરિવાજોમાંથી જથવાના આવા પ્રયત્ન ન થાય એ દુઃખની વાત છે.

આવી કોઇ ગમ્યસ્થ સંસ્થા જિભી યાપ ત્યારે ખરી. તે દરમ્યાન જુદા જુદા ગામમાં યુવકમંડળો કે સ્થાનિક મંડળો સ્થાપી પરકણ ન લેવાનો અને એવી બીજી પ્રતિજ્ઞાઓ લેવાની ચળવળ શરૂ કરશે તો જધાનું ભનું થશે. યુવકો આ બાબતમાં કંઈક કરેજોજ એવી આશા છે.

વડોદરા

ચિમનભાઈ મૂ. અમીન

નોંધ: આ પ્રતોત્તરીમાં બાક ચિમનભાઈએ જિભા કરેલા મુદ્દા ઉપર સૌ કોઇ યોગ્ય ચર્ચા કરશે એવી આશા રાખું છું, કારણ કે તેથી સાચે માગે ચઢવાનું હાય લાગશે.

તંત્રી

દુઃખી અખળાનો અવાજ

રાત્રે શિયાળાની કમકમતી ઠંડીનો ત્રીજો પહેર ચાલતો હતો, ઠંડો હિમ જેવો તોફાની પવન સુસવાટા મારતો હતો, આકાશમાં તારા ટમટમી રહ્યા હતા, તેવે વખતે એક ઓરડામાં પથારી ઉપર પડી પડી એક નવયૌવના ધીમ ધીમે કાંઈક લવી રહી હતી. કાંઈક ઊંડા દુઃખની વેદનાનાં ચિહ્નો તેના ચહેરા ઉપર તરી આવ્યાં હતાં એમ જોનારને લાગ્યા વિના રહે નહિ.

યુવતીની ઉંમર વીસેક વરસની હતી. સૌન્દર્યનાં નીર મુખ ઉપરથી ઓસરી ગયાં હતાં. એક વખત તેનું મધુર મુખકું સૌન્દર્યથી છલોછલ બન્યું હતું, લલલલાને આકર્ષી શકે તેવા રૂપથી યનનનતી તેની યુવાની હતી. સૌન્દર્યવતી યુવતી જે જ વરસના ગાળામાં સૌન્દર્ય ગુમાવી ધરડી ડોશી જેવી કેમ બની ગઈ, તેનો કાયડો આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કર્યા વગર રહે નહિ.

યુવતી પથારીમાં ખેડી થઈ. દુઃખની વેદના કાલવતી ઈશ્વર પ્રતિ જોઈ બેઠાથ જોડી બોલવા લાગી: 'હે પ્રભુ, હે પરમાત્મા, હે દયાળુ દેવ, હવે મારાથી દુઃખ સહન થતું નથી. દુઃખની પથ હદ હોય છે. હવે તો હે લગવાન, તું એક જ મારો આધાર છે. આ દુનિયામાં મારું કાંઈ નથી. આ ક્ષાની દુનિયામાંથી મને તારા દરખાસમાં બોલાવી લે તો કાલમની દીર્ઘશાન્તિ અનુભવું. મારી જીવનદોરી કાપી નાખ, જેથી અસલા દુઃખની વેદનામાંથી છૂટું.'

સવારના સાડાચાર વાગ્યાનો સમય હતો. રાત્રિ ઝડપભેર પસાર થતી હતી. લાઈકર અધકાર વગર કાંઈ નજરે નહોતું પડતું. ઠંડા પવનના સુસવાટા શરીરને વીધી આરપાર નીકળી જતા હતા. તેવે વખતે એ યુવતી જોડી જોલી થઈ. મન સાથે કાંઈક નિશ્ચય કર્યો. છેલ્લો નિશ્ચય કરી બોલી જોડી: 'હા, એક જ ઉપાય છે, તે જ ઠીક છે. મારે માટે તેના વગર કાંઈ નથી.' એમ મનમાં બળાડી. ઓરડાનું કમાડ વાસી ત્રણ કપડાંને બહાર નીકળી પડી, અને એક ઊંડા કૂવા આગળ આવી પહોંચી, જ્યાં આખા મામનાં લોક પાણી ભરતાં.

છેલ્લે પોતાના ઇષ્ટદેવનું મનમાં સ્મરણ કરી શરીર પડતું મૂકવા ગયું છે, ત્યાં પહોંચ્યાં એક કાળી આકૃતિએ તેનો હાથ પકડી લીધો, એટલે કૂવાથી દૂર લેઈ ગઈ અને પૂછવા લાગી: 'જેન, આવી કાળી રાત્રિએ આવી કૂવામાં પડતું મૂકી આપલાત કરવાનું કારણ? લાગે છે તો તું કાંઈ મહાદુખિયારી. હરકત ન હોય તો જણાવ. હું મારાથી બનતી સેવા કરીશ.'

અખળી વ્યક્તિ તરફથી દિલાસાના તેમ જ લાગણીભર્યા શબ્દો સાંભળી

કાંઈક આશ્વાસન ગળ્યું, પણ તે પોતાનો ગનોઆવ ને કળી જાય એ ધરાદારી બોલી: 'બેન, આ દુઃખવારીને જીવનદાન આપી વધુ દુઃખમાં શા મારે પાડે છે? મારે માટે એ જ રસ્તો સારો છે, મને જવા દો. મારે જીવીને શું કરવું છે? મને આપઘાત કરવા દો.'

'તારું નામ શું? કહે જોઈએ.'

'મેના.'

'મેના, શાન્ત થા. તારા દુઃખમાં હું જનતો લાગ લેખશ. તને અપાશે તેટલી મદદ આપીશ. તારા દિલને દિલાસો આપીશ. તને મારા શબ્દોમાં વિશ્વાસ આવતો હોય તો તારા દુઃખની વાત કર.'

હિમ જેવો ઠંડો પવન જોરથી ફૂંકતો હતો, જેથી મેનાની કાયા કંપતી હતી, ટાઢથી થરથરતી હતી, દાદી ડગમગતી હતી. તેને જેમ્ની અગજથી વ્યક્તિ બોલી: 'ચાલ બેન, મારી ઝૂંપડીએ. ત્યાં જઈ તારું હૃદય હળવું કરજે.' એમ કહી તેને લેઈ ચાલી નીકળી. દોઢેક માઈલ ઉપર તે વ્યક્તિનું ઘર હતું. ત્યાં આમળ ટૂંક સમયમાં જ ને ચાવી પહોંચ્યાં.

ટાઢથી બચવા માટે સઘડી એતાવી. દેવતા થયો અને તાપ્પાથી શરીરમાં ગરમાવો આગ્યો, તેથી નવી રકુર્તિ આવી. ઉત્સાહની તાજગી દેખાવા લાગી. હવે મેનાએ પ્રકૃષ્ટિત હૃદયે પૂછ્યું: 'બેન, આપનું નામ જણાવશો?'

'મને લોહો સરલાના નામથી બોલાવે છે.'

'સેવાસમાજ તરફથી કામ કરો છો તે સરલાદેવી તમે જ કે?'

'હા, એ જ હું.'

'જોહો બેન, ત્યારે તો તમારા આગળ મારું હૃદય ખાલી કરવાનું સફળાગ્ય પ્રાપ્ત થયું એમ જ માનું છું.' એમ કહી પોતાની દુઃખની કથની કહેવા માંડી: 'બેન, મારું નામ મેના. હું સત્તર વરસની હતી ત્યારે એટલે ત્રણ વરસ પહેલાં મારાં માળાપને ત્યાં હતી. જંધી વાતે સુખી હતી. માળાપે લાડકોડથી ઉછેરી મોટો કરી. સારી કળવણી આપી સંરંધારી જનાવી. જંધી વાતે સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરતી થઈ હતી. મારા વિચારો અને આદર્શ ખૂબ ઉચ્ચ હતા. બિવિખમાં તે પૂરા પાડવા હોંસા હતી, પણ કામના વિચારો પાર પડ્યા છે કે મારા પડે? સમજણથી થઈ ત્યાં માતા પોતાનું અપાર હૈર્ત વંરસાવતી આ કાળી દુનિયાનો ત્યાગ કરી ચાલતી થઈ. જનેતા એ જનેતા જ છે. તેનો અધાગ પ્રેમ પુત્રી વગર કોણ સમજી શકે? દુઃખનું ઝોસડ દહાડા, એ કહેવત મુજબ દિવસો જતાં માતાના કારગા મૃત્યુનો ઘા રૂઝાવા લાગ્યો. પિતા સાધારણ

સ્થિતિના હતા. પાસે થોડી પૂંછ એકઠી કરેલી, પણ તે તો મોટી બે બેનેને પરણાવવામાં ખરચાઈ ગઈ હતી.’ શ્વાસ ચઢ્યાથી થોડો વખત અટકી. વળી બોલવા લાગી: ‘સરલાબેન, અમે જાતે પાટીદાર. અમારા રિવાજ તમે જાણો છો ને? જ્યાં વરવિક્રય થતા હોય ત્યાં પુત્રીના સુખની આશા રહે ખરી? તેમાં વળી અમુક ગામના ગોળ જાંધેલા. અમુક ગામની બહાર ક્યાંય દીકરી અપાવજ નહિ. કેવો વિચિત્ર રિવાજ! જોયા કુળમાં દીકરી આપવી એ સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવ્યા બરોજર ગણાય છે. કુળવાન મુરતીઆને દીકરી આપવા માટે માથાપો પોતાનાં ઘર સુદ્ધાં વેચીને પણ દસ દસ હજાર રૂપિયા જેવી રકમ પરકણુ તરીકે વરરાજના બાપને આપે છે અને વરરાજનું જાહેર લીલામ કરાવે છે. દીકરીના સુખનો તો વિચાર કરતા પણ નથી.

‘મોટી બને બેનેને પરણાવવામાં દસ હજાર રૂપિયા મારા પિતાશ્રીએ ખર્ચ્યા હતા. પાસે પાછ પણ હતી નહિ, હતાં ખોરડાં અને ખેતર. હું ઉમરલાયક થતી ગઈ તેમ મારા બાપુની ચિંતા વધતી ગઈ. સારા કુળવાનને ત્યાં યોગ્ય મુરતીઆ સાથે ગને ગોંડરી દેવા મારા બાપુ તલપાપડ થઈ રહ્યા હતા, પરંતુ સારા કુળવાન તો દસ હજાર વગર માગણી નકારતા હતા. આવી જંગી રકમ મારા પિતાથી જનવી અચક્ય હતી, તેથી રાજ નિરાસ થતા.

‘એક દિવસ એક કુળવાન ઘેર રૂપીઆ પાંચ હજાર આપી મારું ચોકું બેસાડ્યું. વરરાજને આ ત્રીજું ઘર હતું. આગલા ઘરનાં ત્રણ બચ્ચાં હતાં. પહેલાં એકાદ માસ તો ઠીક ઠીક ચાલ્યું. બે મહિનામાં જ મારા દુઃખની શરૂઆત થઈ. ધણી માવડીઓ હતો, ઘરમાં સાસુનું ચલણ હતું, સસરા પૈસાનો લાલચુ હતો. સાસુની સત્તામણી દરેક રીતે શરૂ થઈ. ધીમે ધીમે ખજાર પડી કે આગળની બે વહુઓ પણ સાસુના દુઃખથી રિજાઈ રિજાઈને મૃત્યુ પામી હતી. બનેને ક્ષય રોગ લાગુ પડ્યો હતો.

‘પતિને દુઃખની વાત કરતી તો બિજાટા ગુસ્સે થતા. તેને તો હું વિષયભોગ ભોગવવાની પૂતળી જ હતી, પૈસા લેઈને આવેલ હું ગુલામડી હતી. સાસુ દરેક બાજતમાં તકેદારી રાખતી. હું મરું તો બીજી રૂપીઆ પાંચ હજાર લેઈને આવે, જેથી ગને જલદી ખતમ કરવા દુઃખ દેતી. ખાવાપીવામાં ખૂબ બેદ. બહાર ક્યાંય પણ જવાની મનાઈ.

‘મનુષ્યમાત્રે પોતાનું દુઃખ કોઈની આગળ ઠાલવવું જ નોંધ્યું. મારી પાડોશમાં ગંગાબેન રહે છે, જે સદૃશ્યની ભૂતિ સમાં હતાં. નામ તેના જ ચુકુ હતો. તેમને ત્યાં કોઈ કોઈ વખત જતી આવતી, જેથી દુઃખી જીવને

દિલાસો મળતો. ખાવા પૂરું મળે નહિ; પૌષ્ટિક ખોરાકની તો વાત જ શી! સાસુની સતામણી, પતિની અવકૃપા. આ જઘાંધી શરીરમાં નળજાઈ આવી, તેની સાથે ક્ષય જેવો જીવલેણ રોગ લાગુ થયો. અધૂરામાં પૂરું પિતા પણ એ જ અરસામાં દુઃખી પુત્રીને છોડીને અમરધામને પંથે સીધાની ગયા.'

વાત કરતાં હૃદય ભરાઈ આવ્યું, દૂમો ભરાયો, જેથી ખોલી શકાયું નહિ. આંખમાંથી દુઃખનાં ઊનાં આંસુ ટપકવા લાગ્યાં અને જેમ પુત્રી પોતાની માતાની પત્રિકા જોઈમાં લપાઈ જાય તેમ મેના પણ સરલાના ખોળામાં ઢળી પડી અને ખૂબ રડવા લાગી.

સરલા પોતાના જનિ હાથ તેના માથા ઉપર પ્રેમથી ફેરવવા લાગી. પોતાની સાડીના પાલવથી તેનાં આંસુ લૂંછવા લાગી અને દિલાસો આપતી કહેવા લાગી: 'મેના, રડ નહિ. દુનિયામાં દરેક મનુષ્યને કાંઈ ને કાંઈક દુઃખ હોય છે જ. દુનિયા આખી દુઃખથી જ ભરેલી છે. દુઃખ ના હોત તો એને કાંઈ સંસાર કહેત જ નહિ. ચિત્રચિત્ર મનુષ્યોથી ભરેલા સંસારમાં દિગ્ગતથી નિડરપણે અડમ મોઢાની માફક સામે ઊભાં રહીએ તો જ રહી શકાય. દુઃખને દૂર કરવાના પ્રયત્નો કરવા જોઈએ, માટે રડ નહિ, ચાલ બેઠી થા.'

મેના કાંઈક આશ્વાસન ગળતાં સ્વસ્થ થઈ વળી કહેવા લાગી: 'એન, એક દિવસ ગંગાબેનને ત્યાં બેસવા મંજૂ. વાત વાતમાં વખત વીતી ગયો. સૂરજ મહારાજ આચમી ગયા હતા, સંખ્યા નમતી હતી, પણ હજી દીવા પ્રગટાયા નહોતા. પશ્ચિમ દિશા લાલ સોનેરી રંગે રંગાઈ રહી હતી. તેવે વખતે હું ગંગાબેનને ત્યાંથી ઘેર જવું નીકળી. સાસુજી સવારનાં ધૂપાંપૂર્વાં હતાં; પોતાની ખીજ મારા ઉપર ઊતારી. જેવી ઘરમાં પેઠી કે મારા ઉપર મારની પીટ પડી. મા દીકરાએ ધરાઈ ધરાઈને ગારી. મારાથી માર સહન થયો નહિ, જેથી રડવા લાગી. એ જોઈ નિષ્કુર હૃદયનો પતિ તડૂક્યો: 'રાંડ, પારકા ધણી પાસે જતાં શરમ નથી આવતી? તું મને છેતરે છે. તારો ધણી તને ગમતો નથી. રાંડને રોજ નવો નવો ધણી જોતવા જોઈએ છે. હવેથી કાંઈ દિવસ ઘર બહાર નીકળી તો તારું મોત આવ્યું સમજજો.' એમ કહી પડ્યા ઉપર પાડું મારી ચાલતો થયો. મારાથી એ સહન થયું નહિ. આંધા પરતંત્ર જીવન કરતાં મૃત્યુની મીઠી છાયા મને સારી લાગી, તેથી જ આજે રાત્રે દૂધમાં પડી આપઘાત કરવાનો વિચાર કરી આવી. પણ ત્યાં તો તમે જ આવ્યા. કહો એન, મારાથી આ દુઃખ કેમ વેડાય?' એમ કહી ધ્રુસ્કે ધ્રુસ્કે રડવા લાગી.

તેનું દુઃખ જોઈ સરલાનું હૃદય પણ ભરાઈ આવ્યું. તેને આશ્વાસન

આપતી બોલી: 'બેન, ૨૩ નહિ. સંસારમાં સુખદુઃખ ચાલ્યાંજ કરે છે. મારા દુઃખની કથની તારા કરતાં લાંબી તેમજ વેદનાભરેલી છે. હું પણ સુખી માળાપતી પુત્રી હતી. કાળે પોતાના કૂર પંજમાં મને ફસાવી. ઘાતકી સમાજે પોતાની વેદી ઉપર મારા જેવીનું બળિદાન આપ્યું. મારા જેવી હજારો બેનોનાં બળિદાનો સમાજની વેદી ઉપર અપાતાં હશે, તોપણ આંધળા તેમજ સ્વાર્થી સમાજની આંખો ક્યાં ઊધડે છે ?

'સમાજની આખી પ્રજાલિકા બદલાઈ ગઈ, બધી કામોના ઉન્નતિના પાયા નંખાઈ ચૂક્યા છે. તોપણ આપણા સમાજના મોવડીઓ રિવાજની જૂની પ્રજાલિકા તણ શક્તા નથી. હવે બીજે લગ્નને માટે નાતજાત, ભેદભાવ વગર કંઈ જોવાતું નથી, નીચજીંચના ભેદ વગર આન્તરજાતીય લગ્ન બન્યાનાં સેંકડો દાખલા આપણી આંખ આગળ તરે છે, આખા હિંદમાં જાતિભેદના ભાવ કાઢી નાખી એક પ્રાન્તને બીજા પ્રાન્ત સાથે લગ્નગ્રંથીથી જોડવા આપણા દેશનેતાઓ અથાગ પરિશ્રમ ઉઠાવી રહ્યા છે, છતાં આપણા સમાજના સ્વાર્થી મોવડીઓ પાંચ પાંચ કે દશ દશ ગામના વાડાઓ ગાંધીને બેઠા છે. ધિક્કાર હજી એ મોવડીઓને !

'અરસોસ તો એજ થાય છે કે આપણામાં સંસ્કારી તેમજ કેળવણીનો વર્ગ હયાતીમાં છે, ઊંચી કેળવણી લીધેલો વર્ગ પણ છે, છતાં પણ આવા કેળવણીવાળા પુરુષો પણ પરકણના રિવાજ તણ શક્તા નથી, બદ્દે પૂજ્ય પિતાશ્રીની મરણ સાયવવા પોતાનું જાહેર સીલામ થવા દેવામાં ગર્વ માને છે. આવા યુવાનને યુવાન કહેવામાં પણ શરમ છે. યુવાન તો તેજ કહેવાય, જે માનવજાતિના કલ્યાણ માટે પોતાની જાત વેડી નાખે. આજે આપણા યુવાનોને તો મોજશોખ અને ભોગવિલાસ ભોગવવા છે. અને તે પણ સંસારને પૈસે !

ખરી રીતે આ રિવાજને પોષનાર દીકરીનો આપજ છે. મોટા દોષ તેનોજ લેખું છું. જ્યાં સુધી માળાપો પોતાની દીકરીના પૈસા આપવા જશે ત્યાં સુધી લેનાર વર્ગ ના પાડનાર નથી, કારણ કે તેમાં તેનો પૂરો સ્વાર્થ છે. કુળવાન અને આખરૂદાર કુળની શેઠમાં તથાઈ માળાપો પોતાની કુળની પુત્રીઓનાં જીવન અકાળે વેડી નાખે છે. ખરી રીતે એ કુળવાન કહેવાતા વર્ગની આખરૂતી અંદર ઊંડા ઊતરી નજર નાખીએ તો નરી દુર્ગંધ અને બદ્દો માલુમ પડશે. આખરૂતા પડ નીચે શૈતાનિયતને શરમાવે તેવા જુલમી કાર્યો છુપાયેલાં હોય છે, પરંતુ તે જોવાની કન્યાનાં માળાપને તેમજ સમાજને ક્યાં પેડી છે ?

‘એન, એક તો દીકરીને ગાટે જાપ બિખારી જાને છે અને ઉપર વળી જમાઇરાજનાં ખાસડાં બિલાંજ હોય છે!’

લાગણી ઉશ્કેરાઇ જવાથી સરલા જરા થોભી ને વીસામો ખાધો. તેનું મોઢું લાલચોળ થઇ ગયું. ન સમજાય તેવી ગદાનિ તેને થઇ આવી.

થોડી વાર પછી મેના બોલી: ‘એન, વગવિક્ષ્ય અટકાવવાનો કાંઈ ઉપાય ખરો કે?’

‘હા. ઉપાય તો છેજ. પણ કાંઈ અમલમાં મુકે તો ને? કન્યાનાં માળાપોએ જિંઝા કુળનો મોહ ત્યજીને નીચા, પણ સારા અને સંસ્કારી કુળમાં પોતાની દીકરી આપવી. મુરતિયાની યોગ્યતા જોવાની હોય, કારણ કે દીકરીને કુળ સાથે પરણાવવાની નથી, પણ સારા ને સંસ્કારી મુરતીઆ સાથે પરણાવવાની છે. એટલે કુળ કરતાં મુરતીઆનાં ઉમર, સ્વભાવ અને ગુણ જ જોવાનાં હોય. પરંતુ અફસોસ એ જ થાય છે કે જૂની રૂઢિથી આરંઢ થએલા આપણા ધરડાએ આ પ્રાણુધાતક રૂઢિદેવીના જંધનમાંથી મુક્ત થઇ શકતા નથી. કુળનો ખોટો મોહ તેઓની આંખોનાં પડખમાં બરાબેસો રહે છે. જ્યાં સુધી આંખનાં પડખો ખૂલશે નહિ ત્યાં સુધી ખોટો મોહ જશે નહિ. દીકરાઓના જાપ તો પૈસા લેવાની કઠી પણ ના પાડનાર નથી, કારણ કે તેઓને તો વગરમહેનતે પૈસાની ટુંડી મળે છે. યુવાનોએ મગે તેટલી જિંઝી ફળવણી લીધેલ હોય, તોપણ તેઓ આ રિવાજનાં જંધન ઇરાદાપૂર્વક તોડવાના નથી, કારણ કે આ તો એક બેડી કમાણી જેવું છે. વેપારી કઠી પોતાની ચાલું આવંકને જતી કરે ખરો? આપણાં લગ્ન એ પણ એક વેપારી કરાર જેવાં છે. આપણાં લગ્નોમાં લગ્નના પવિત્ર ઉદ્દેશ તેમજ આશય જોવાય છે ખરો કે?’

‘આ રિવાજને સાચેસાચ નાખૂદ કરવોજ હોય તો યુવાન સ્ત્રીએ કમર કસીને માળાપને ધસીને ના પાડી દેવી જોઇએ અને લગ્નનો બોળે માળાપને શિરથી બિતારીને પોતાને શિરે લઇ સામાન્ય કુળમાં યોગ્ય અને સંસ્કારી પુરુષ સાથે લગ્નગ્રંથાથી જોડાઇ જવું જોઇએ.’

‘તેવીજ રીતે યુવાન તેમજ ફળવાએલ વર્ગે માળાપ, વડીલ તેમજ સમાજથી નહિ દગાતાં લગ્નના ખરા અને પવિત્ર આશયને સમજી, જ્યાં તેમનું દિલ માને ત્યાં યોગ્ય અને સંસ્કારી સ્ત્રી સાથે લગ્નગ્રંથાથી જોડાઇ જવું જોઇએ.’

આ સાંભળી મેના બોલી: ‘એન, હવે હું મારે ઘેર પાછો જવાની નથી. શા માટે? હું ખના દરિયામાં હાથે કરીને હાસેલાવું જોઇએ? મારા જેવી અનેક

દુઃખી બેનો કુરદિની ચક્કીમાં પિસાતી હશે, અનેક નિદ્રેધિનાં સમાજની વેદી ઉપર બળિદાન અપાતાં હશે. હું આજથી તમારી પવિત્ર હાથમાં રહીને મારી દુઃખી બેનાને દરેક રીતે મદદ કરીશ, તેમને કુળના ખોટા મોહમાંથી પાછી વાળીશ, સાસુઓની યાતનાઓમાંથી બચાવીશ.’

‘શાળાશ બેન, તારા જેવી થોડી યુવતીઓ પણ આપણા સમાજમાં બહાર પડે તો અનેક કુરદિઓનો અંત આવવો સહેલો થાય.

‘મેના, આ ઘર તારું જ છે એમ માની સુખેથી રહેજે. જરા પણ ઊણપ માનીશ નહિ. તારા મનોરથો પ્રભુ પાર પાડે. તારા મનની ધારણા પવિત્રપણે પાર પડે એમ અંતઃકરણથી ધમ્મું છું.

કોલા-લખપુર (મહાયા)

ગાંગજીભાઈ ડી. પરેલ

ગૃહઉદ્યોગ

(એક કદાક્ષચિત્ર)

[કલાને નામે આજકાલ શહેરની બેનો લગતગૂંથણ જેવા અતુલપાદક અને નિરર્થક જ નહિ, કેટલીક વખત અનર્થક પણ, ઉદ્યોગ પાછળ ઘેલી થાય છે. તેમનો થોડો હલે ગામડાંની બેનાને પણ લાગવા માંડ્યો છે. આ પેલછાનું એક કદાક્ષચિત્ર બેનાને કંઈક સાવધાન કરે એ હેતુથી નીચે આપ્યું છે. એક પણ બેન સાવધાન થાય તો એ કદાક્ષચિત્ર સાર્થક થયું ગણાય. —તંત્રી]

ગૃહઉદ્યોગનો ખ્યાલ ત્યારે આપણા દેશમાં પ્રચલિત થવા લાગ્યો, ત્યારે એની પાછળ બે મહાન હેતુ મુખ્યપણે દેખાતા હતા. એક તો પોતાને જોઈતી વસ્તુ કુરસદને વખતે ઘરમાં બનાવી લેઈ પરદેશની વસ્તુની તેટલા પ્રમાણમાં આયાત ઓછી કરાવવી અને ફાલતુ સમયનો આમ સફુપયોગ કરી ઘરમાં પ્રવૃત્તિનું વાતાવરણ દાખલ કરવું. અને બીજું ગરીબ ગૃહસ્થીમાં આવા ઉદ્યોગથી આગદાતીમાં થોડોક વધારો કરી કમાનાર મુખ્ય વ્યક્તિના બોળને હલકો કરવો. સુંદર હેતુ! પડેલા દેશો જ્ઞાની રીતે જ ઊંચા આવ્યા છે અને દેશમાં કોરીગરી અને કામગીરી વધવા સાથે જીવનનું ધોરણ પણ ‘ઊંચું’ આવ્યું છે.

માર્ચ ગૃહલક્ષ્મીને પણ આ ગૃહઉદ્યોગનો પવન લાગ્યો. તેણે ઉદ્યોગ શરૂ કર્યો. ત્યારે જોઈ, ત્યારે કંઈ ને કંઈ કામમાં લાગેલાં જ હોય, કાંઈ વખતે તો ઘરનાં આવશ્યક કામને બોલે પણ! મને ઊંડો ઊંડો આત્મસંતોષ થતો હતો કે હવે આપું ઘર ઉદ્યોગપરાયણ બનશે. કેટલીક વસ્તુઓ ઘરમાં બનશે, થોડોક ખર્ચ ઘટશે એટલું જ નહિ, પણ કાંઈ સારા ઉપયોગી કાંઈ ઉપર

જ્યે બેસી જશે, તો બીજાને તેવી વસ્તુઓ પૂરી પાડી આગદાની પણ કરી શકશે. કદપના પણ કંઈ જોટી નહોતી!

*

*

*

રવિવારે કપડાં બદલવાનો રિવાજ મારે ત્યાં છે. કપડાં મારાં પત્ની જાતે લાતાં અને ઇસ્ત્રી પણ જાતે કરતાં. આ વખતે કપડાં મેં લોંડ્રીમાં ધોવાએલાં ખેંચાં. ખાસ ધ્યાન તો ન ગયું, પણ એટલું થયું કે કદાચ સમય નહિ મળ્યો હોય તેથી લોંડ્રીમાં કામ કરાવ્યું હશે. પત્નું—

મારી નાની કુસુમ અને બાબો લણવાની શરૂઆત કરતાં હતાં, તેઓને મારાં પત્ની રોજ સવારમાં જ શીખવતાં. છોકરાંઓ પણ ઠીક ઠીક પ્રગતિ કરતાં હતાં. બાળમંદિરમાં જે પદ્ધતિથી કેળવાયેલા માસ્તર શીખવે છે, તે રીતે જ તે શીખવતાં. શિક્ષણની બાબતમાં મારાં પત્ની કુશળ હતાં. બાળમંદિરનો ખર્ચ પાડતો અને માતૃત્વની મગતાભરી તાલીમ મળતી હતી. મારી સાધારણ સ્થિતિમાં બાળમંદિરનો ખર્ચ પરવડે તેમ હતું જ નહિ, તેથી મારાં પત્નીના કામમાં આર્થિક અને નૈતિક લાભ થતો દેખાતો હતો.

એક વખત મારાં પત્નીએ મને કહ્યું કે આ જાને છોકરાંઓને બાળમંદિરમાં મૂકીએ તો ઠીક થશે. ઘરે વખત મળતો નથી એટલે નાહકનાં બટકે છે અને બગડે છે. આ વાત સામે મારી અદ્ય કમાણી સિવાય બીજો કંઈ વધુ વાધો ન હતો. છતાં મેં ન પૂછ્યું કે અત્યાર સુધી તમે પોતે લણાવતાં કેમ એકાએક અટકી ગયાં અને બાળમંદિરનો આશરો લેવા નીકળ્યાં! માન્યું કે યાકી જતાં હશે. એટલું યાદ ન રહ્યું કે ગૃહઉદ્યોગનું ભૂત તેના શિર ઉપર સવાર થયું છે.

*

*

*

છેલ્લાં બે વર્ષ થયાં મારી પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ રહેતી. બારીક આટો ખાવાની વૈદ્યોની ના હતી, તેથી રોજરોજનો દાણો ઘંટોએ મારાં પત્ની જ દળા નાખતાં. તે એકદમ બંધ થઈ ચક્રીનો આટો જ્યારે ઘરમાં જાયો, ત્યારે પૂછ્યું તો જણાવ્યું કે કામકાજના બોગધી યાકી જવાય છે અને સમય મળતો નથી, તેથી અનાજ ચક્રીમાં દળાવવામાં આવે છે. કયું કામ, શું કામ, એ ખ્યાલ જ ન હતો. જાણ્યું હશે, મુંજાવ્યું પાણી છે. શરીર નરગરગ રહેતું હશે!

*

*

*

એક વાર સાંજે વહેલાં ઘેર આવવાનું બન્યું. ત્યાં તો ઘરનો આચાર બદલી ગયો હતો. મારી ૧૮૦ ચોરસ ફૂટની એ ચોરડીને મહેલ બનાવી નાખવાની મારાં પત્નીએ શરૂઆત કરી દીધી હતી. મારાં પત્નીના ગૃહઉદ્યોગનું

પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું હતું. જે ખારીએ સુંદર તોરણ અને વચ્ચે દરવાજો કાચનાં કીટીઆંના પડદા લટકતો હતો, ઘરમાં ટિપાઇ તો નહોતી, પણ નાનકડું સ્ટૂલ હતું. તેના ઉપર ગૂંથેલા રૂમાલ મૂકી મોતીના ફૂંડામાં એક ફૂલદાની મૂકી કપડાનાં રંગીન ફૂલ મૂક્યાં હતાં. ખારીને ગૂંથેલા પડદા લગાયા હતા. મારાં બાળકો આનંદમાં આવી નાચતાં નાચતાં ગાતાં હતાં કે : 'બાપાની ઓગડી બંગલો બની!—'

મારી સવિતાએ કહ્યું : 'બાપુજી! મારી બાએ આ બધું ગૃહઉદ્યોગનું કામ ક્યું છે. જુઓ, કેવું મજાનું છે!' હું ફાટ્યે ડાએ જોઈ રહ્યો કે શી સુંદરતા છે! આ રાત્રે અમે બહુજ મોડાં જ્યાં, કારણ કે રસોઇ મોડી થઇ : ગૃહઉદ્યોગ બૂખ શાની લાગવા દે!

મારી પુત્રી સુશીલા રાષ્ટ્રીય શાળામાં ભણે છે. તેણે આવી થોડીક માગણી કરી : 'ટેબલના રૂમાલ, ચાલિયો તથા બિનનાં સ્વેટર, ગળપટો અને મોળ' ગૂંથવાનું આ વર્ષ આવશે, એટલે તેને માટે દોરા, બિન, સૂતળી, સોપા, ચોકડું અને રિંગ લાવવાનાં છે. આ વર્ષથી આ ગૃહઉદ્યોગ નિશાળમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો છે; માટે રૂપિયા સાત આપો, નહિતર મારા માર્ક જશે.'

મેં કહ્યું, 'મોળ', ગળપટો અને સ્વેટર વાપરે એવું આપણે ત્યાં કાણ છે અને ટેબલરૂમાલ રાખવા માટે ટેબલ પણ ક્યાં છે કે આવું બપ વગરનું ખર્ચ કરવું! આપણા જોવા ગરીબને એ ન પરવડે.'

'બાપુજી, આપણું પડશે. અમારાં બેને બધાંને કહ્યું છે, મારા માર્ક જશે અને મુખે ભણવા નહિ દે.' આટલું કહેતાં તે રડી પડી! દીકરીને બજાવવાની હતી, બીજા કોઇ હેતુસર નહિ તો મૂરતિવાનું મન પસંદ કરવા માટે પણ ...તેથીજ મારાથી તેના માર્ક કેમ જવા દેવાય, કારણ કે વખતે મૂરતિયો માર્ક પૂછે તો? મારી રાંકડી કમાણીમાંથી રૂપિયા સાત આપ્યા : 'જઓ બેટા! શીજો ગૃહઉદ્યોગ ને મેળવો માર્ક!' નિસાસો મૂકાઇ ગયો!

*

*

*

ઘરમાંનું સ્ટૂલ કાંઈ થોડું ટેબલ કલોથ માટે સારું લાગે? અને સ્ટૂલ ઉપર નાખીને ટેબલ કલોથની કારીગરી બીજાને દેખાડાય પણ કેમ? ગૃહઉદ્યોગનાં લોકો વખાણ કરે તોજ તે ધન્ય થયો ગણાય! એટલે એક વખતે જરીપુરાણ પાસેથી રૂપિયા અઢી આપીને જૂની ટિપાઇ ખરીદી પત્નીએ તેને રંગી અને ઘરની વચમાં મૂકી. જ્યારે બહારથી આવ્યો ત્યારે બાળાએ કહ્યું : 'જુઓ, જુઓ, કેવું સારું લાગે છે!' સુંદરતા જોઈ વિચારું કે હવે તે શું બાકી છે!

આ ગૃહઉદ્યોગ તો ભારે સુંદર. પણ અચાનક આરસીમાં જોતાં મારી સુંદરતા ઝાંખી પડતી કેમ લાગી હશે!

*

*

*

નાની મધુએ રમકડું સમજીને એક પતરાની ડાંગલી ઉઘાડી નાખી તો તેમાંથી સતારા, ઝીક ટીક્રી અને જરી નીચે વેરાછ ગયાં. મારી પત્નીની આંખ લાલ થઈ ગઈ. ગૃહઉદ્યોગ ભાગી જતો લાગ્યો, હાથકારીગરી વેરાછ જતી લાગી. તેથી રાડ પાડી: 'ચીખાવલી, ક્યાંય સુખે જોસતી નથી, ભાંગફોડ ક્યાં જ કરે છે. અને તમે પણ કેવા ટાઢા હિમાળા જેવા થઈને બેઠા છો તે આ લાડકીને જરા વારતા પણ નથી.'

મેં પૂછ્યું: 'શું છે?'

'શું છે? આ જોતા નથી, મળમલની કોર અને પોલકાની બાંધ ભરવાના જરી સતારા ઉઘાડી નાખ્યા તે? ઘરમાં ક્યાંય સુખ નથી. બધાંય લોહીના તરસ્યાં છે! જરા વીણી તો લો, નહિતર આ ધડીએ આલ્યો બાબો ઉપાડી જશે.'

મેં વાંચ્યું પડતું મૂકીને વીણી લીધા અને મૂંગો રહ્યો. કારણ કે ગૃહ-ઉદ્યોગના પત્રિકા કાપને લાડકીએ ખસેલ પહોંચાડી હતી, તેથી ગૃહદેવીની આગ સામે જોભવાની મારી તૈયારી કે ત્રેવડ નહોતી. મધુ તે દિવસે તો ખચી ગઈ, પણ અવિષ્કાર ગૃહઉદ્યોગને છંદેડશે તો જરૂર માર ખાઈ બેસશે એટલી ખાતરી થઈ! અહા! કેવો ઉદ્યોગપ્રેમ!

*

*

*

આ સાલ ટાઢ વધુ હતી, એટલે મેં મારાં પત્નીને બે ત્રણ ગોઠડાં શીતરી રાખવાનું કહ્યું હતું. જિતરેલાં ધોતિયાનાં પડ પડયાં હતાં અને ૩ પણ લાવી મૂક્યું હતું. રાત્રે સૂતી વખતે રોજ યાદ આપું કે ગોઠડાંની ખટખટ જરૂર છે. મારાં પત્નીએ સંભળાવી દીધું: 'એવું કાણુ કરે? જાગરેથી જનુસ લેઈ આવે. હમણાં કોર ભરવામાં નવરાય નથી.' હું સમજ્યો કે ગોઠડાં શીતવાં તે ગૃહઉદ્યોગ નહિ હોય. બીજો દિવસે સાડીખાવીસનાં ત્રણ જનુસ આપ્યાં. સૌ હાંફમાં સૂતાં, માત્ર હું જ એકલો તે જનુસ નીચે ધૂજતો હતો. કેમ?—

*

*

*

લડાઈને કારણે કાપડના લાવ વધી ગયા હતા, એટલે જેમ તેમ કરીને ચલાવવાનું હતું. ખપોરે અચાનક, ભૂલી જતાજેલા ઓફિસના કાગળોને લેવા ઘેર આવ્યો. ત્યાં મારા માળાનાં બીજાં બેસાંજોની સાથે મારાં પત્ની પણ જૂનાં કપડાંની ઢગલો કરી ફેરિયા પાસેથી કાચની બરણી, ખાલા વગેરે લેતાં

હતાં. મેં કહ્યું : ‘આ કપડાં તો સારાં છે. થોડાંક સાંધવામાં આવે તો પહેરી શકાય તેમ છે. મારાં મોટાં કપડાંમાંથી બાળા અને બેળી માટે પેટી કરી શકાય. ખમીસના પાછળના ભાગમાંથી ચૂડી અને આગળના ભાગમાંથી નેપકીન બનાવી શકાય. આ ફેરિયો શું આવવાનો છે?’

‘મને કુરસદ નથી એવા ગાલા વીળવાની! કરે છે મારી બહારાત! કરવું હોય તો કરો હાથે. હાથે થાય નહિ અને બીજાને માટે ટોકણી ભારે!’ આટલું કહેતાં દેવી ગળગળાં ચમક્યાં. મેં વાત પડતી મૂકી. ફેરિયો એક બરણી અને બે રકાબીઆલા આપીને કપડાં લેઈ ચાલતો થયો. કપડાં સાંધવાં, બેસતાં કરવાં તે કંઈ થોડા શાગાશી અપાવે કે બીજા વખાણે તેવા ગૃહઉદ્યોગ છે! તે માટે કંઈ થોડા નેતાઓ બોધ આપે છે!

*

*

* *

મહિના આખરે મારાં પત્નીએ લપાતાં લપાતાં, ડરતાં ડરતાં રૂ. ૧૭૫ મોટી-સળી-જરી વગેરે ગૃહઉદ્યોગની સામગ્રીનું બિલ રજૂ કર્યું. ગૃહઉદ્યોગની કારીગરીનું પ્રદર્શન ઘરમાં પડ્યું હતું તેની કંઈ ના કહેવાય તેમ નહોતું. બિલ જોઈને વીજળીનો આંચકો લાગે તેમ થયું, પણ ઉપાય શો? ચૂકવી આપ્યા. મારાં પત્ની ઝંખવાઈ ગયાં! મારો પગાર રૂપિયા ૫૫, જેમાંથી માંડ-માંડ પૂરું થાય છે. મકાનલાડના રૂ. ૧૫, સરેરાશ ડોક્ટરને રૂપિયા ૫, રેલ્વેના પાસના રૂ. ૫ જતાં પાકી રૂ. ૩૦ રહે છે, જેમાંથી કપડાં, કેળવણી અને ગૃહવ્યવહાર ચલાવવો પડે છે. હું સમજ્યો હતો કે ગૃહદેવી ગૃહઉદ્યોગ શીખશે તો પાંચ દશ રૂપિયાનો વધારો થશે અને સુખેથી રહીશું, પરન્તુ શ્રીમતીના ગૃહઉદ્યોગે રૂ. ૫૫ના ૩૮ કરી નાંખ્યા! છોકરીના ગૃહઉદ્યોગે તેમાંથી સાત બેચી લીધા. ગામલો ત્રિકટ બન્યો.

મારાં પત્ની પણ સમજ્યાં, પણ યાવ શું?

‘હવે કરવું શું? આ મહિને કેમ ચલાવવું?’

‘તારી બંગડી વેચીને કે મારી વાંટી વેચીને.’ આપણે બેતર થોડું જ છે? ગૃહઉદ્યોગ આટલું નેવેદ તો માગેજ ને!’

ગૃહદેવી રહી પડ્યાં.

(‘જનેતા’માંથી)

મજલાલ ધ. મેઘાણી

૩. વસોના યુવકો અને પાટીદાર પરિષદ

ભાઈશ્રી ચિમનભાઈ મૂ. અમીન તથા વસો યુવકમંડળનો સંબંધ,

ભાઈશ્રી ચિમનભાઈ, તમે 'પાટીદાર'ના આવશ્ય માસના અંકમાં વસોના યુવકોને લખેલા ત્રણે પત્રો મેં વાંચ્યા. તેમાં બેન લલિતાબેનના વક્તવ્ય વિષેનો પત્ર તમારે ત્યાંના યુવકોને સામાજિક સુધારાના ક્ષેત્રનું એક અંગ 'પરઠણ લેખને પરણવું' નહિ, એ કામને આગળ ધપાવવા જણાવે છે, તો કે અત્યાર સુધીમાં 'પાટીદાર યુવકમંડળ-પાટીદાર મંડળ' 'પરઠણવાળા લગ્નમાં ભાગ નહિ લેવો' એવો ઠરાવ કર્યા સિવાય વધારે કંઈ કરી શક્યું નથી. અને એ પણ નક્કી છે કે જ્યાં સુધી યુવકો પોતે પરઠણ નહિ લેખને પરણવાના નિશ્ચયવાળા નહિ થાય ત્યાં સુધી ખરો અર્થ સરવાળો નથી. પાટીદાર સમાજમાં, તેમાંય કુલીન ગણાતાં કુટુંબોમાં, કેટલીયે બેનોએ પરઠણ આપવાની પોતાના પિતાની અશક્તિને લીધે અથોગ્ય જગ્યાએ પરણવું પડે છે. પરઠણ નહિ લેવાનો નિશ્ચય પહેલાં તો કુળવાન ગણાતાં ગામોના ને તેમાંય અરોતરનાં છ ગામના ને તેમાંય વળી અમુક ક્ષેત્ર ગણાતાં કુટુંબોના યુવકોએ કરવાની ખાસ જરૂર છે અને અનુકરણીય દાખલા ત્યારે જ બેસે. જે કુટુંબોના યુવકોને પરઠણ મળે એમ નથી અથવા થોડી ગળે એવાં કુટુંબોના યુવકો પરઠણ નહિ લેખને પરણનારા નીકળે તો તેમને તો એમ કહેનારો વર્ગ મળી આવે કે 'પરઠણ મળે ત્યારે લે ને!' માટે જે ગામોના, કુટુંબોના યુવકોને સારી પરઠણ મળે છે તેમણે પ્રથમ કમર કસવાની ખાસ જરૂર છે.

અત્યાર સુધીમાં 'પાટીદાર યુવકમંડળ-પાટીદાર મંડળ'ની પરિષદોમાં પરઠણ લેવાના રિવાજને નાશુદ કરવાના ઠરાવ તો કરવામાં આવ્યા છે, પણ યુવકો પોતે 'પરઠણ નહિ લેખને પરણીશ,' એવી પ્રતિજ્ઞાવાળા હજુ પાટીદાર સમાજમાંથી ભાગે જ નીકળ્યા હશે, એ પાટીદાર સમાજના યુવકો માટે શરમભરેલું તો ગણાય જ. પરઠણ લેવાના રિવાજને ખંધ કરવો એ મુશ્કેલ પ્રશ્ન છે, કારણ કે પાટીદાર સમાજના લોકોની આર્થિક રિયતિ, વખતે બહારથી સારી જણાતી હશે, પણ અંદરની બાજુએ સંકટામણવાળી છે. અને તેથી જ ઘણા યુવકોની સુધારા તરફ ધસવાની ઇચ્છા હોવા છતાં વખત આવ્યે તે પરઠણ લેવાની વૃત્તિવાળા યશ્ન ભય છે. અને બીજું એ પણ કારણ છે કે ગાંધીપો પોતાની પુત્રીઓની પરઠણ આપીને તથા લગ્ન પાછળ બીજું ખર્ચ

કરીને આર્થિક સ્થિતિમાં કફોડી અવસ્થામાં મુકાએલાં હોય છે. જમા હિંદારના દિસાગ પ્રમાણે પરકણ લેવાની હોય છે તેને આપવાની પણ હોય છે એટલે સરવાળે સરખું જ આવે. તેમ છતાં કોણ જાણે શે કારણે આ વિવાદ નાબુદ થતો નથી તે સમગ્રણું નથી.

‘પાટીદાર મંડળ’ની આવતી પરિષદ વસોમાં ભરવાનું આમંત્રણ પૂજ્યશ્રી દરબાર સાહેબે આપ્યું છે. ‘પાટીદાર પરિષદ’ની પરિષદ ચરોતરનાં છ ગામોએ વધારે ભરાય એ સારી વાત છે, કારણ કે એ એક ગણતાં ગામોએથી જે સુધારાનો પવન ફૂંકાશે તેની અક્ષર પાટીદાર સમાજના ખીન્ન ગામોના લોકો ઉપર જરૂર થવાની છે, મોટાનું અનુકરણ નાનાઓ કરે એ દેખીતી વાત છે. માટે જે જે સુધારા પાટીદાર સમાજમાં કરવાના છે તે પ્રથમ ચરોતરનાં એક ગણતાં છ ગામોએથી થવાની જરૂર છે. બેન લલિતાબેનને જે સંજોગોમાં એક બેન ઉપર શોક તરીકે જવું પડ્યું, તે સંજોગોનો વસોના યુવકોએ વિચાર કરી ખીજી બેનોને આવે રસ્તે જતાં બચાવી લેવાના પ્રયત્નોમાં પોતાનો દિસ્સો પ્રથમ આપવા ‘પાટીદાર પરિષદ’ને વહેલી તકે બોલાવવી અને ‘પરકણ લેખને પરખીશ નહિ અને પરકણવાળા લગ્નમાં ભાગ લેછશ નહિ,’ એવી પ્રતિજ્ઞાવાળા વસોના સંખ્યાબંધ યુવકો તૈયાર થાય એ ઇચ્છવા યોગ્ય છે. તેનું અનુકરણ ખીન્ન ગામના યુવકો કરવા જરૂર નીકળશે જ એમાં શંકાને સ્થાન નથી. પૂજ્યશ્રી દરબાર સાહેબને અનેક કામો છે અને ઘણે ભાગે તેઓ વસોથી બહાર રહે છે. પણ તેઓને વસોના યુવકો ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા હોવાથી ‘પાટીદાર પરિષદ’ને વસોમાં આમંત્રી છે. પરિષદ વસોમાં ભરાય તેનાથી પોતાના સામાજિક સુધારાના કામને વેગ મળશે એ મોટામાં મોટો ફાયદો થવાનો છે, માટે વસોના યુવકો દિવાળી પછી વહેલી તકે ‘પાટીદાર મંડળ’ની પરિષદ વસોમાં બોલાવવા પ્રયત્ન કરશે જ એમ ઇચ્છું છું.

મોટા કરાળા (શિતોર)

મલુદાસ ભીખાલાલ રાય

વર જ્યારે કન્યાના ખાપની-પાસેથી પરણવાની મહેરખાનીનો દંડ લે છે ત્યારે નીચતાની દદ આવી રહે છે. જાપે આવો દંડ નહિ આપવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ, કન્યાને મોટી થવા દેવી જોઈએ, ને મોટી થએલી કન્યાએ લાલચુ જુવાનની સામે જોવાની જ ના પાડવી જોઈએ. વિવાદ એ નિંદગીનું પરગ કર્તવ્ય નથી. પૈસાની લાલચે કરેલા વિવાદ વિવાદ નથી, એક નીચ સોદો છે. નવયુવકોએ આવા સોદામાંથી ઉગરવું જોઈએ. સસરાને દંડીને મોજશોખ માણવા અથવા ભણવું એ મોજશોખમાં કે ભણવામાં પાપ છે, એમ નવયુવકો સમજે. ગોંધીજી

ગ્રંથપરિચય

૩૮. કવિ પ્રેમાનંદ કૃત કુંવરખ્યામૃતું આમેરું, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાવલિ-૧૩ : સંપાદક-મગનભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈ, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ; પ્રકાશક-નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૧૬ + ૧૧૨, કિંમત ૭ આના.

“પ્રેમે તો તું રસાત્મા, આનંદે તું રસાક્ષર,
પ્રસન્નાત્મા તું ઓજસ્વી, પ્રેમાનંદ મહાકવિ.”

મહાકવિ પ્રેમાનંદના કાવ્ય ઉપર ટિપ્પણ લખવામાં સંપાદકે સંપૂર્ણ સફળતા પ્રાપ્ત કરી છે. અથગ દષ્ટિએ જ જણાય છે કે ટિપ્પણ એ શબ્દના માત્ર અર્થ પ્રમાણે જ લખાયેલું નથી, પણ શબ્દમાં ઊંડા ઊતરવાનો સફળ પ્રયાસ થયો છે. સંપાદકનો ગુજરાતી ઉપરાંત સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતનો અભ્યાસ સ્પષ્ટ જણાય છે. ફારસી, સંસ્કૃત અને અન્ય ભાષાઓ સાથેનો ગુજરાતી ભાષાનો સંબંધ સુંદર રીતે જતાવવામાં આવ્યો છે. શબ્દના મૂળ સ્વરૂપમાં ઊંડા ઊતરી ઇતર ભાષાઓમાંથી ઊતરી આવેલા ગુજરાતી શબ્દોના સ્વરૂપનું ક્રમિક ઉદ્ભવન સંપાદકે સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. અક્ષરાં અને દુર્બોધ વાક્યોની સમજૂતી આપવામાં આવી છે. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, ગુજરાતી અને ગુજરાતી સાથે સંકળાએલી બીજી ભાષાઓનો અભ્યાસ, અર્થ માટે યોગ્ય શબ્દોની વરણી, શબ્દોનાં રૂપાન્તર ને ઉદ્ભવસ્થાન, વગેરે વાંચતાં વેંત જ ધ્યાન ખેંચે છે. પૌરાણિક પાત્રોની અર્થ પાત્રના વાતાવરણને દષ્ટિ સમક્ષ રાખી કરવામાં આવી છે. પ્રેમાનંદના ‘રસ’નો આસ્વાદ સંપાદકની રસવૃત્તિને ઉત્તેજક નીવડ્યો છે. ટૂંકમાં ટિપ્પણ સર્વાંગસુંદર છે. આ પ્રકારનાં સર્વ પ્રકાશનોમાં આ પુસ્તક અનોખી ભાત પાડે છે. અંગ્રેજી પાંચમા અને છઠ્ઠા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને પણ ઇતર વાચન માટે આ પુસ્તક આવકારપાત્ર થશે એ નિર્વિવાદ છે. પ્રેમાનંદનાં બીજાં કાવ્યો પણ આ રીતે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે તો કેવું સારું! અંબુભાઈ પટેલ

(૩૯) રાજા રામમોહનરાય, પૃ. ૩૩, (૪૦) ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર, પૃષ્ઠ ૩૪, (૪૧) મહાદેવ ગોવિંદ રાનડે, પૃષ્ઠ ૫૩, (૪૨) સર ફિરોજશાહ મહેતા, પૃષ્ઠ ૩૨, (૪૩) સર સુરેન્દ્રનાથ ઐનરથ, પૃષ્ઠ ૨૯, (૪૪) બાળ ગંગાધર ટિળક, પૃષ્ઠ ૩૧, (૪૫) સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ, પૃષ્ઠ ૩૧, (૪૬) સર જગદીશચન્દ્ર બોઝ, પૃષ્ઠ ૨૮, (૪૭) પંડિત મોતીલાલ નેહરુ, પૃષ્ઠ ૨૯, (૪૮) લાલા લાજપતરાય, પૃષ્ઠ ૩૫, (૪૯) ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલે, પૃષ્ઠ ૪૨, (૫૦) ચિત્તરંજન દાસ, પૃષ્ઠ ૩૬. કિશોર ચરિત્રમાળા ગુચ્છ

ઠગનાં ઉપરનાં બાર પુસ્તકોના લેખક-રસૂલબાઇ ન. વહોરા; પ્રકાશક-ચરોતર એન્સુકેશન સોસાયટી, આણંદ; દરેક પુસ્તકની કિંમત બે આના. ઉપરના દરેક પુસ્તકમાં તેના નામકની છબિ આપી છે, છતાં પુસ્તકની કિંમત બહુ ઓછી રાખવામાં આવી છે. આપણામાં હવે જાગૃતિ આવી છે, તેથી દરેક ક્ષેત્રમાં ધ્યાન આપી આપણે સર્વતોમુખી પ્રગતિ કરવા માંડી છે. દિશોરાચિત સાહિત્યની વિપુલતા અને સમૃદ્ધિ વધતાં જાય છે, તેમાં ચરોતર એન્સુકેશન સોસાયટી સારો ફાળો આપે છે. પુસ્તકોની ભાષા તદ્દન સાદી અને સુબોધ છે. આછી હકીકતો, સરળ-જરા પશુ સંકુલ નહિ-પ્રસંગો તથા તેમનું તદ્દન સાદું નિરૂપણ હોવાથી આ ગુરુત્વ પુખ્ત કિશોરાય કરતાં કિશોરાવસ્થામાં પ્રવેશ કરતાં બાળકોને માટે વધારે વાંચવાલાયક છે. દરેક ચરિત્રમાં ઘણી જગ્યાએ આ મહાપુરુષોનાં જીવન વાંચી તેવા મહાન યવાની હળવી સૂચનાઓ અપાઈ છે તથા પરિચયલેખ પશુ નેજા હેતુથી લખાણોલો લાગે છે તે કંઈક ખૂંચે એવું છે. ક્યાંક ક્યાંક અવ્યક્ત બોધ પશુ આપ્યો છે. આવા બોધ લેશ પશુ કાર્યસાધક નથી બનતા તે નિર્વિવાદ વાત છે. ચરોતર એન્સુકેશન સોસાયટી જેવી કેળવણીવિષયક સંસ્થા તરફથી આ પ્રકાશન કરવામાં આવ્યું છે; છતાં ભાષા, ભેડણી તથા કાંઈ રચણે હકીકતમાં ઝીણી ખામીઓ રહી જવા પામી છે, તે આવી સુંદર ચોપડીઓ સંજોગે ધ્યાન આપવા યોગ્ય ઉણપ કહેવાય; બાકી આની ઉપયોગિતા ઘણી છે, અને આ પ્રયત્ન નિઃસંશય સફળ થશેજ.

કાન્તા

પર. પં. મહારાણીશંકર શર્માનું જીવનચરિત્ર : લેખિકા-પ્રકાશિકા-ઈન્ડિયન મ. શર્મા, માળીવાડો, જૂનાગઢ; પૃષ્ઠ ૮+૧૩૯, પંક્તિઓની છબિ, મૂલ્ય, શ્રદ્ધા. આર્થસમાજના સુપ્રસિદ્ધ પંડિત મહારાણીશંકર શર્માનું આ જીવનચરિત્ર તેમનાં પત્ની જેન ઇન્ડિયન એ લખીને એમણે પોતાના પતિનું શુભ શ્રાદ્ધકાર્ય કર્યું છે અને એટલા માટે એ ધન્યવાદને પાત્ર છે. પત્નીએ પતિનું જીવનચરિત્ર લખ્યું હોય તો ગુજરાતી ભાષામાં આ પહેલું જ છે એમ હું જાણું છું. પંડિતશ્રી પ્રખર કવિવક્તા, ગંભીર વિચારક હતા; વળી સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વવાળા હતા, સ્પષ્ટ વક્તા હતા, તેથી આર્થસમાજમાં ઘણા લોકો તે અત્રિય થઈ પડ્યા હતા. લેખિકાથી નારીસહજ, પત્નીસહજ ભાવનાવિવશતા કેટલેક પ્રસંગે દાખવી દેખાઈ છે. પુસ્તક સૌએ વાંચવા જેવું છે.

*

વસંત : અજ્ઞામાંમાં સાર્વજનિક હાઈ સ્કૂલ અને વસંત આશ્રમ આલે છે. તેના સંચાલક બાઈ ગંગાદાસ પટેલ, બી. એ., બી. ટી. છે. એ હાઈ સ્કૂલ

તરફથી આ ૪૦ પૃષ્ઠનું વાર્ષિક પત્ર પ્રકટ થયું છે. તેમાં શિક્ષકોના અને વિદ્યાર્થીઓના લેખો છે. એક લેખ 'શકુંતલા' તો ત્રીજા ધોરણનાં વિદ્યાર્થીની બેન ગણિબેન પટેલનો છે. આવાં સામાન્યશિક્ષક અથવા વાર્ષિક વિદ્યાર્થીઓને કંઈક લખવા અને વિચારવા પ્રેરે છે, એ તેનો એક સ્તુત્ય હેતુ હોય છે અને તે ધણ છે.

પ્રસંગકથા

વડોદરામાં સુંદર સુધારક લગ્ન

ભાદરણના ભાઈ ચિગનભાઈ મોતીભાઈ પટેલ વડોદરા રાજ્યમાં મીક્રોનિક્સ અને બોરિંગ એન્જિનિયર છે. તેમના પુત્ર ભાઈ મહેન્દ્રકુમાર તે વસોના પ્રખ્યાત સમાજસેવક સદગત ભાઈ મોતીભાઈ નર્સિંગભાઈ અમીનનાં પુત્રીના પુત્ર થાય. ભાઈ મહેન્દ્રકુમારની ઉંમર ૨૭ વર્ષની છે અને તેમણે લંડનની સીટી એન્ડ ગ્રીન્ડની ફોટો-એન્જિનિયરી અને લિથોગ્રાફીની પરીક્ષા પાસ કરી છે. એમણે ગણ સુ. ૭:૧૦:૧૯૯૬, તા. ૧૦:૮:૧૯૪૦ ને શનિવારે બેન ઉમાદેવી સાથે લગ્ન કર્યું છે. બેન ઉમાદેવી તે વડોદરા રાજ્યના માજી દિવાન રા. બા. ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ દેસાઈનાં પુત્રી થાય. એ બેનની ઉંમર ૨૨ વર્ષની છે અને તેમણે બી. એ.ની પરીક્ષા પાસ કરી હાલ, તે એમ. એ.નો અભ્યાસ કરે છે. વરકન્યાએ પોતાની પસંદગીથી આ લગ્ન કર્યું છે. વડોદરા કારેલી બાગ આર્ચસમાજમાં આર્ચવિધિ પ્રમાણે આ લગ્ન કરવામાં આવ્યું હતું. લગ્નવિધિ છેક સાદો હતો. તે પ્રસંગે વરકન્યાનાં સંબંધીજનમાંથી આઠ બેનો અને છ ભાઈઓ હાજર હતાં. આ લગ્નપ્રસંગ રૂ. ૨૦ની અંદર જ પત્ની દેવામાં આવ્યો હતો. એમાં પૈસાની લેવડદેવડ તો હોયજ રોની! આવાં ભણેલાં યુવકયુવતી નહિ જોવે ખરે આદાધર્મી લગ્નવિધિ પત્ની દે અને તેનું અનુકરણ નાતનાં બીજાં ભાઈબેન કરે તો આપણા ઉપરનો કેટલો બધો નિરર્થક સામાજિક બોલો ટળી જાય! આવો સુંદર માર્ગ દેખાડવા માટે ખરેજ આ દંપતી ધન્યવાદને પાત્ર છે. એમનું લગ્નજીવન એમને પોતાને, એમનાં કુટુંબને અને સમગ્ર સંસારને કલ્યાણપ્રદ નીવડે!

નાગરી નાતનું કુધારક લગ્ન

“સરત, શનિવાર. અહીંના આર્ચસમાજ હોલમાં એક ચોંકાવનારું પુનર્લગ્ન થવા પામ્યું છે. આ પુનર્લગ્ન કરનાર વર-વધૂ મામા-દેાઈનાં ભાઈ-બેન છે. જાણીતા કેળવણીકાર શ્રી. નંદનાથ દીક્ષિતનાં વિધવા પુત્રી શ્રીમતી અશ્વિન-

ગૌરીએ શ્રી. પ્રેમચંદ પંડ્યા સાથે પુનર્લગ્ન કર્યું છે. શ્રીમતી અશ્વિનગૌરી જાણીતા વકીલ હરિગ્તનશંકર દવેનાં વિધવા છે અને તેમની ઉંમર ચાળીસ વર્ષની છે. તેમને બે પુત્રીઓ છે અને તેમની મોટી પુત્રી પરણેલી હોઇ માતા પણ જાતી ચૂકેલી છે. શ્રી. પંડ્યાની ઉંમર ૪૮ વર્ષની છે. તેઓનું આ પ્રથમ જ લગ્ન છે. બંને સુસ્ત મહાસભાવાદી છે. શ્રી. પંડ્યા ૧૯૩૦ની લડત દરમ્યાન સૂત કોંગ્રેસ સમિતિના માંચમા સરમુખત્યાર હતા” (‘જન્મભૂમિ,’ તા. ૧૧:૮:૧૦૪૦). આટલી મોટી ઉંમરેય શી કામવાસના રહી ગઇ હશે તે ૪૦ વર્ષનાં દાદીમાએ લગ્ન કર્યું હશે, એમ કોઇ કોઇ આરોપ કરે છે. મોટી ઉંમરનાં લગ્નમાં કામવાસનાજ મુખ્ય હેતુ હોય છે એમ માનવાનું કંથુ થ કારણ નથી, યુરોપમાં તો એથીયે મોટી ઉંમરનાં સ્ત્રીપુરુષો લગ્ન કરે છે. આ પુનર્લગ્નમાં મને જે એક વાંધો જણાયો છે, તે સગાઇનો છે. સુપ્રજનનનું પણ હવે તો શાસ્ત્ર તૈયાર થઇ ગયું છે. આચીન આર્યોમાં આવા પ્રકારનાં લગ્ન થતાં હતાં, પણ પછીથી તેમને એમાં અનિષ્ટ દેખાયું. એ આર્યોને મતે અને જાળના યુરોપિયન શાસ્ત્રને મતે પણ લોહીના સંબંધના લગ્નથી સારી પ્રજા થતી નથી. જાળલગ્નો માટે સજા

(૧) આણંદ તાલુકાના રાસનોલ ગામે ત્યાંના ભાઇ મોતીભાઇ કન્યાજી-ભાઇ પટેલે તથા તેમનાં પત્ની બેન કાશીબેને પોતાની ૧૦ વર્ષની દીકરી બેન શાન્તાબેનનું લગ્ન મહેળાવના ભાઇ ડાહ્યાભાઇ દાજીભાઇ સાથે ગંધા વૈશાળ સુ. રજીને રોજ કરેલું, તથા (૨) તેજ ગામના ભાઇ જીતુકભાઇ ગોપાળભાઇ પટેલે તથા તેમનાં પત્ની બેન કાશીબેને પોતાની ૨૧ વર્ષની દીકરી બેન શારદાબેનનું લગ્ન, આણંદ ફર્ટ કક્લાસે મેન્જિસ્ટ્રેટના મનાઇ હુકમ ઉપર પગ મૂકીને પણ, અજરપુરાના ભાઇ ગોરધનભાઇ મરઘાભાઇ પટેલના ૧૦ વરસના દીકરા સાથે ગંધા વૈશાળ વ. ૧૧સને રોજ કરેલું. આ બંને જાળ-લગ્નો વિરુદ્ધ તેજ ગામના ભાઇ લક્ષુભાઇ મથુરભાઇ પટેલે આણંદના ફર્ટ કક્લાસ મેન્જિસ્ટ્રેટની કોર્ટમાં ફરિયાદો દાખલ કરી હતી. મેન્જિસ્ટ્રેટ કેસો ચલાવી પહેલા જાળલગ્ન સંબંધે કન્યાના પિતા મોતીભાઇ તથા માતા કાશીબેન, દરેકનો રૂ. ૫૦ દંડ કર્યો. બીજા જાળલગ્ન સંબંધે કન્યાના પિતા જીતુક-ભાઇ તથા વરના પિતા ગોરધનભાઇ, દરેકનો રૂ. ૭૫ દંડ કર્યો; કન્યાની માતા કાશીબેનને નિર્દોષ ગણી છોડી મૂકી હતી. સરકારના મનાઇ હુકમ છતાં ૨૧ વર્ષની કન્યાનું જાળલગ્ન કરનાર રૂ. ૭૫ના દંડથી છૂટી જાય, એ તો સરકારે જાનેજ પોતાના કાયદાની મસ્કરીજ કરી ગણાય! અને એ રીતે તો દેશમાંથી જાળલગ્નની દુષ્ટ પ્રથા કદાપિ નાશ પામવાની નહિ, સરકારનો

કાયદો કરવાનો શુભ હેતુ નિર્ધારિત જવાનો અને દંડ જેટલું લગતું ખર્ચ જાણે વધારે થયું એમ ગાની લોક સુએથી બાળલગ્ન કર્યે જવાના! આવા બાળલગ્ન કરનારને ફેદખાનાની સજા નહિ થાય ત્યાં સુધી તો કાયદાની કિંમત સેવમમરા જેટલી જ રહેવાની! સરકાર જરા વધારે ઠંડક થશે?

દારૂનિષેધનો કાયદો રદ!

મહાસભાના પ્રધાનવટામાં મુંબઈ સરકારે લોકહિત માટે દારૂનિષેધનો કાયદો કર્યો. આટલા ચોડાજ વખતમાં તેની લાભજનક અમર આખા ઇલાકામાં જણાઈ આવી હતી. દારૂના, વેપારીઓ અને તેના ચુસ્ત ભક્તો વિના એ કાયદાની વિરુદ્ધ કોઈની કરી ફરિયાદ ન હતી. એ કાયદા હેઠળ ફરિયાદો થતી અને આરોપીઓ દંડાતા. તેમાંના કેટલાક કેસની અપીલ થઈ. બુદ્ધિગાન વકીલોએ શોધી કાઢ્યું કે એવો કાયદો કરવાની મુંબઈ સરકારને સત્તા જ નથી. એ દલીલ મુંબઈ હાઈકોર્ટને સાચી લાગી અને એથી કાયદા પ્રમાણે થયેલી સજાઓ અપીલમાં રદ કરી. એટલે એ કાયદો રદબાતલ જેવો થયો. આ વખતે મહાસભાના પ્રધાનોએ રાજ્યકારભાર છોડ્યો હતો અને તેને બદલે જૂની સરકારે કારભાર સંભાળી લીધો હતો. મહાસભાના પ્રધાનો હોત તો તે એ કાયદાને સ્થાયી કરવાને વખતે કંઈક યોજના કરી હોત, પણ તેને બદલે આવેલી જૂની સરકારે તો હાઈ કોર્ટના ચુકાદાને અનુકૂળ થઈ જઈ તે પ્રમાણે જાહેરાત કાઢી. જસ, દારૂના વેપારીઓને અને ભક્તોને મજા થઈ! આ કાયદાના અમલથી સરકારને નાણાંની ખોટ આવે, એ ખોટનો ખાડો પૂરવા માટે મહાસભાના પ્રધાનોએ ધનવાનો ઉપર ગિલકન વેરો નાખ્યો હતો. હવે જ્યારે એ કાયદોજ બાતલ થયો છે ત્યારે તો એ વેરોય સાથે બાતલ થવો જોઈએ, પણ સરકારે એ વેરો હજી સુધી બાતલ નથી કર્યો! ક્યારે કરશે?

બ્રહ્મદેશમાં પાક-પોસ્ટેજ

પ્રજાના જ્ઞાનપ્રચાર માટે જે અનેક સાધનો છે, તેમાં વર્તમાનપત્રો અને માસિક વગેરે પત્રો મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. એટલે એ પત્રોનો પ્રચાર જેમ વધારે થાય તેમ લાભ વધારે થાય એ સ્પષ્ટ છે. આ વાત મમજીને બ્રહ્મદેશની સરકારે પોતાના દેશનાં પત્રોને ખાસ લાભ અપવા માટે એક એક પાછના પોસ્ટલ સ્ટેમ્પ કાઢ્યા છે અને પત્રો એક પાછના સ્ટેમ્પથી દેશમાં બધે પહોંચી જશે એવું ઠરાવ્યું છે! આટલો સસ્તો પોસ્ટલ સ્ટેમ્પ આખી દુનિયામાં સૌથી પ્રથમ બ્રહ્મદેશની જ સરકારે કાઢ્યો છે અને તેને માટે એ સરકારને ખરેખર ધન્યવાદ ધટે છે. આપણી સરકાર ટપાલના દર ક્યારે

ઘટાડશે? પણ આ સરકાર તો ટપાલના ચાલુ દર વધારવાના સંકલ્પ કર્યા કરે છે ત્યાં ઘટાડવાની આશા ક્યારે પૂરી પડવાની?

ખેડૂતના કૂવા અને સહકારી મંડળીઓ

નળળા વર્ષમાં વરસાદની અનિયમિતતાને કારણે ધણી વખત ખેડૂતને પાક નિષ્ફળ જાય છે એટલું જ નહિ, પણ વાવેલા ખીજનો પણ નાશ થાય છે. એવી બીડતી વખતે કામમાં આવે એવાં મોટાં તળાવ કે નહેરો ગુજરાતમાં તો નહિ જેવાં જ છે. પણ ધણી ખરી જમીનના પેટામાં પાણી છે અને કૂવા ચોખ્ખા સંખ્યામાં થાય તો કંઈક અડચણ દૂર થાય. પણ સરકાર કે શાહુકાર આ કૂવા કરવા માટે ગરીબ ખેડૂતોને રાહત આપવા જેવી પૈસાની મદદ કરવા તૈયાર નથી. આ મુશ્કેલી દૂર કરવા સહકારી પદ્ધતિએ કૂવાઓને માટે જોઈતી રકમ ધીરવા માટે ‘અમદાવાદ જિલ્લા ખેતીના કૂવા અને પીતનાં ખીજાં સાધનો માટેની સહકારી મંડળી, લિ.’ સ્થાપવામાં આવી છે. પૂરી તપાસ કરીને અને પરિચયિત જોઈને કૂવા કરવા માટે, જૂજ વ્યાજે ખેડૂતોને નાણાં ધીરવાં એ આ મંડળીનો ઉદ્દેશ છે. તેના સભાસદ અને શેરહોલ્ડર થઈને તથા તેમાં ચાપણુ મૂકીને તે કામને ઉત્તેજન આપવામાં આવશે તો તે ખેડૂતને આશીર્વાદરૂપ નીવડશે. ગુજરાતના એકે એક જિલ્લામાં આવી મંડળીઓ સ્થાપવી ધોર.

દુષ્કાળ અને ગાયો

દુષ્કાળ ટાળવાના અનેક ઉપાય માનવી કરે, છતાંય કોઈ કોઈ વાર દુષ્કાળ તો પડવાનો જ અને ખેડૂત દુઃખી થવાનો જ. તેમાં વળી કાઠિયાવાડ તરફના ભરવાડો અને રજારીઓ દુષ્કાળથી પિડાતી પોતાની ગાયો લેઈને ગુજરાતમાં ઊતરી પડે છે અને જળાતકારે એ ગાયોને ખેડૂતોનાં ખેતરોમાં પેસાડી, તેમણે પરાણે કંઈ પકવેલું હોય તે ભેલાડી મૂકે છે. આથી વારંવાર તકરારો થાય છે અને જયાળંધ આવેલા એ ભરવાડો અને રજારીઓ એકલદુકલ ખેડૂતોને માર મારી હેરાન કરે છે. હિંદુ સમાજ ગાયને પવિત્ર માને છે એટલે એ દુષ્કાળિયા ગાયોને ધાસ નીરે છે અને તે માટે પૈસાનો ફાળો પણ કરે છે. આવી ખોટી દયાથી તે ગાયોના માલિકો આરાગથી ગાયોને ફેરવે છે. પણ એવી ખોટી દયા હિંદુઓએ છોડવી જ જોઈએ. ન પાલવી શકાય એવો વેપાર વેપારી કરતો નથી, ન ખેડાય એટલી જમીન ખેડૂત ખેડતો નથી, ત્યારે ન પાલવી શકાય એટલી ગાયો એ લોકોએ શા માટે રાખવી? અથવા તો એમણે પોતાના તેસડા કાયમના બાંધી ત્યાં ગાયોની ઝોલાદ સુધારવા માટે ગાથાળાઓ સ્થાપવી જોઈએ, ત્યાં ધી-ગાખણના ઉત્પાદનની પણ વ્યવસ્થા

કરવી નોંધ્યો. એથી તેમને પોતાને અને સમાજને અનેક લાભ થશે અને દુષ્કાળમાં એમણે રખડવું નહિ પડે. અને આજે પણ સારાં વર્ષમાં એ લોક કંઈક કમાતા હશેજ, ત્યારે તે બચાવી દુષ્કાળનાં વર્ષોમાં તેમણે નિભવું નોંધ્યો, એટલે તે શા માટે હેરાન કરવા નોંધ્યો? હિંદુઓની દયાનો શા માટે દુરુપયોગ કરવો નોંધ્યો? રેતીના રણમાં વરસાદ નિર્ઝર જાય છે, તેમ આ લોક ઉપર કરેલી દયા પણ નિર્ઝર જાય છે એ વાત હિંદુઓ ક્યારે સમજશે? અને આ આખો પ્રશ્ન સરકારે હાથ ધરી તેનો નિકાલ લાવવો ઘટે.

હિંદુઓની નિર્માલ્યતા

હિંદુઓએ ખોટી દયાને લીધે દેશમાં નિરુદ્ધમી અને તેથી લિખારીઓ વધારી મૂક્યા છે. પરિણામે દેશનું જનજીવન નિર્માલ્ય થઈ ગયું છે. જગતમાં આજે ગમે તેનો માર ખાવો હોય તો હિંદુ તૈયાર છે. હિંદુ-મુસલમાનના હુલ્લડને પ્રસંગે મુસલમાન કરતાં હિંદુ સંખ્યાએ વધારે હોવા છતાં તે માર ખાઈ ધરમાં પેસી જાય છે એવો એ સૌર્યહીન નિર્માલ્ય જાની ગયો છે! સિદ્ધપુરના અને દેશનાં લગભગ જાંધવાં હુલ્લડનું પરિણામ આજ આવ્યું નોંધ્યો છીએ. અને વળી સિદ્ધપુરના હુલ્લડમાં ત્યાંની સરકાર પણ હિંદુઓનું રક્ષણ કરતી નથી, તેમને ન્યાય આપતી નથી. હું એમ નથી કહેતો કે હિંદીઓની જીભને મારવા જવું, પણ આત્મરક્ષણ કરવાને પ્રસંગે જે માણસ બીરુ જાતી જાય છે, તે નાશને જ પાત્ર છે. તેવે પ્રસંગે તો સામાને પોતાનો હાથ દેખાડવોજ. મારા યિતા મને કહેતા કે: “રડીને ફરિયાદ કરતો ના આવીશ, આવીશ તો હુંય મારીશ; બાકી આરોપી થઈને આવીશ, તારા વિરુદ્ધ માર્યાની ફરિયાદ આવશે તો નોંધ લેવાશે. કચેરીમાં ન્યાયાધીશ પણ ફરિયાદી કરતાં આરોપી ઉપર વધારે રહેમદષ્ટિ રાખે છે.” હિંદુઓએ સંગઠિત થવું નોંધ્યો અને આત્મરક્ષણ માટે વીરદળ બાંધવાં નોંધ્યો, ને જીવવું હોય તો. બાકી જાતિનું જીવન જ નષ્ટ થશે તો એની સંસ્કૃતિ જીવંત શા ખપમાં આવવાની છે?

વડોદરાની ધારાસભાની ચૂંટણી

લોકશાસન એ એવી વસ્તુ છે કે દેશની પ્રજા ઉન્નત લાવના વાળા હોય તો જ તેનાં ચૂંટણી પરિણામ આવે. આજે લગભગ સર્વત્ર લોકશાસન નિષ્ફળ નિવડ્યું છે. છતાં તેના પ્રયોગો કરીને તેને સફળ બનાવવા સદા પ્રાગાણિક પ્રયત્ન કર્યો જ જવા નોંધ્યો. તેમાં દંભ કે આડંબર તો એ શાસનને નિષ્ફળ જ કરશે. પણ ‘અમે પ્રજાને લોકશાસન આપીએ છીએ,’ એવી પોલી આખર ખોટી જવા આ દેશનાં કેટલાંક દેશી રાજ્યો એવો દંભ કરે છે. વડોદરા રાજ્ય પણ

એમાંનું જ છે, એ તેની નવી ધારાસલાની ચૂંટણીમાં સાગિત થઈ ચૂક્યું છે. સ્વતંત્ર પ્રગ્નમંડળના પ્રતિનિધિઓ એમાં ચૂંટાઈ ન આવે, એટલા માટે એ રાજ્યના અનેક અમલદારોએ આકાશપાતાળ એક ઠ્યું છે. તે વિષે અનેક વર્તમાનપત્રોમાં ચર્ચાઓ થઈ છે, પણ રાજ્યે એ અમલદારો સામે આંગળી જાંચી નથી કરી! આ લોકશાસન! અને તે નિષ્ક્રમ ન નીવડે તો બીજું થાય શું, ત્યાં રાજ્ય અર્થાત્ રાજ્યના અમલદારો જ એને નિષ્ક્રમ કરી મૂકે ત્યાં? રૂશિયાનું સામ્યવાદ

રૂશિયાના સામ્યવાદ ઉપર પુરતકો વાંચીને આપણા યુવકો એનાં ગુણગાન ગાયા કરે છે, લગભગ એની ભૂતિપૂજન કર્યા કરે છે. પણ ત્યાંના જેમણે કંઈક અનુભવ કર્યા છે તેઓ તેનો કંઈક માયો આભાસ આપે છે. પોતાનો સામ્યવાદ પ્રવર્તાવવા ઠેક લેનીનથી આજ રટેલીન સુધીના ત્યાંના સમુખત્યારોએ પ્રગ્ન ઉપર જુલમ કરવામાં કંઈ બાકી રાખ્યું નથી. રાજ્યાતના ઉત્સાહમાં જમીન અને મિલકત સૌની સહિયારી કરવાના કાયદા કરી નાખ્યા, પણ અનુભવે ધડાતાં ધડાતાં એ કાયદા એવી રીતે ફેરવી નાખવા પડ્યા કે આજે એ કાયદાનાં ક્ષેત્રો બીજી પ્રજાઓના કાયદાઓનાં ક્ષેત્રો જેવું સ્વરૂપ પડકારતાં જાય છે. અનુભવ પ્રમાણે જાણું ફેરવવું પડે એ તો જાણે સમજ્યા, પણ યુરોપના આ વર્તમાન મહાવિગ્રહમાં ફ્રિન્કેલ્ડ, પોલેલ્ડ વગેરેના પ્રદેશો ઉપર વિનાકારણે હુમલા કરી તેના પ્રાન્તો પચાવી પડ્યા છે, હજી બાકિટક રટેલ્સના પ્રાન્તો પચાવવાની તેની નીતિ ચાલુ છે અને એમ જાણું કરીને રૂશિયાએ સાગિત કરી દીધું છે કે એ દેશ પણ સામ્યવાદી નહિ, પરંતુ ઇંગ્લેન્ડ, જર્મની વગેરે દેશોના જેવો જ સામ્રાજ્યવાદી છે. એ સામ્યવાદના ભૂતિપૂજક આપણા યુવકો આનો ચો ખુલાસો કરે છે તે હવે જ્ઞેવાનું બાકી છે.

યુરોપનો મહાવિગ્રહ અને હિંદ

યુરોપના મહાવિગ્રહમાં જર્મની સાથે ઇંગ્લેન્ડ યુદ્ધ ચલ્યું છે, ધીરે ધીરે ઇંગ્લેન્ડ તંગ દશામાં આવતું જાય છે. એવે વખતે હિંદની — નેના ગુલામદેશની શી ફરજ હોઈ રહે? મહામહાએ તો ક્યારનુંયે કહી દીધું છે કે ઇંગ્લેન્ડ આપણને સ્વરાજ્ય — પૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપી દે, તોજ આપણે તેને કેવી રીતે મદદ કરી શકીએ એ વિચારવાને સ્વતંત્ર થઈએ, બાકી ગુલામ પ્રજાને એવો વિચાર કરવાની વળી સ્વતંત્રતા કેવી? ઇંગ્લેન્ડને ગળે પ્રાણ આવે ત્યાં સુધી જાણે હિંદને સ્વતંત્રતા દેવી નથી એવું જ અક્કડ વક્ષણ એ લેઈ બેઠું છે. છતાં એ પોતાનું વક્ષણ ફેરવીને આપણને માથું દે તો કેવી રીતે મદદ

કન્વી એ વિષે મહાસલાના અગ્રેસરો વિચાર કરી રહ્યા છે. મહાત્માજીની પ્રેરણાએ મહાસલાએ અહિંસાનો મંત્ર સ્વીકાર્યો છે. પણ અહિંસા દ્વારા વિમુક્તિમાં ઇંગ્લેન્ડને સહાયતા દેઈ શકાય શી રીતે, એ વિચારવમળમાં અગ્રેસરો ગૂંચાઈ પડ્યા. વળી વિમુક્તિની અરોંજક દશામાં દેશમાંજ અવ્યવસ્થા થઈ પડે તો તે પણ અહિંસા દ્વારા ટાળવી શી રીતે, એ જાંજો પ્રશ્ન. પણ મહાત્માજીને તો શ્રદ્ધા છે કે અહિંસા દ્વારા જ્યાં સંકટમાંથી પાર નીકળી શકાય. અને એ તો કેાઈ પણ પ્રમત્તે હિંસા વાપરવાની આજે નાજ પાડે છે, જોકે એમણે નવાળણીના હિંદુઓને આત્મરક્ષા માટે આમ સૂચના આપેલી: “જો અહિંસક આત્મરક્ષાની શક્તિ પોતાની પાસે ન હોય તો હિંસક રીતે પણ આત્મરક્ષા કરતાં અવકાશની જરૂર નથી” (‘હરિજનનધુ.’ તા. ૨૩ : ૩ : ૧૯૪૦). આજે મહાસલાના ધણાગણ અગ્રેસરો માને છે કે આજે હિંદ પાસે અહિંસક આત્મરક્ષાની શક્તિ નથી એટલે દેશની અવ્યવસ્થાને પ્રમત્તે અને જરૂર પડ્યે વિમુક્તિમાં ઇંગ્લેન્ડને સહાયતા કરવા હિંસક રીત પણ સ્વીકારવી પડે. મહાત્માજીને આ ગિર્ણ્ય ઠીક ન લાગ્યાથી એ મહાસલાથી તટસ્થ ઊભા છે. છતાં એણે એ વાત સાચી જ છે કે દેશ પાસે અહિંસક યુદ્ધ કરવાની આજે શક્તિ નથીજ, એટલે એણે હિંસક શક્તિ વાપરવીજ જોઈશે.

સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળ

વડોદરામાં સ્થપાએલા એ મંડળની વાર્ષિક સભા ગઈ તા. ૨૧ : ૭ : ૪૦ને રાજ મંડળના છાત્રાલયમાં ભાઈ ટુળસીભાઈ જોડારભાઈ પટેલને પ્રમુખસ્થાને મળી હતી. મંત્રીએ મંડળનું તથા તેને હસ્તે ચાલતા છાત્રાલયનું વાર્ષિક નિવેદન વાંચ્યા પછી અને તે મંજૂર થયા પછી નવા વર્ષ માટે કાર્યવાહક મંડળની ચૂંટણી થઈ હતી. તેમાં ભાઈ ટુળસીભાઈ જ. પટેલ, પ્રમુખ; ભાઈ ભાઈલાલભાઈ દા. અમીન, ઉપપ્રમુખ; ભાઈ ગગનભાઈ શં. પટેલ, મંત્રી; ભાઈ ચિમનભાઈ મૂ. અમીન, ભાઈ ચિમનભાઈ હ. અમીન, તથા વલ્લભભાઈ ત્રિ. પટેલ, સહમંત્રીઓ; અને વ્યવસ્થાપક મંડળના જીજ્ઞ સભ્યોની ચૂંટણી થઈ હતી. છાત્રાલય માટે મકાન આરૂ જમીન ખરીદવાનો, રૂ. ૧૦૦૦ આપનારનું નામ રૂમો ઉપર લખવાનો તથા ઓછી રકમો આપનારનાં નામ તપ્તીઓ ઉપર લખવાનો ઠરાવ થયો હતો. મંડળ પાસે પૂરતું ફંડ થતાં ગરીબ છાત્રોને વિનાળચેઈ ગ્રાજવાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો. એક ગરીબ છાત્રના ગાર માસના ખર્ચનો અર્ધો ભાગ પોતે આપવાનું મંત્રી ભાઈ ગગનભાઈ શં. પટેલે જાહેર કર્યું હતું. ખરેજ, તે માટે તે ભાઈને ધન્યવાદ

ધટે છે. બીજા પશુ સધન બાઇઓ મંડળને આમ કેળવણીને કામે ગદદ કરે.

ભાદરણમાં કન્યાવિદ્યાલય

ભાદરણ પ્રગતિમંડળે આજુ સાલે (૧૯૩૯-૪૦) ભાદરણમાં કન્યાઓના અભ્યાસ માટે એક સ્વતંત્ર કન્યાવિદ્યાલય કાઢ્યું છે. અભ્યાસક્રમ 'મુ'અષ્ટ યુનિવર્સિટીને ધોરણે રાખ્યો છે. તે ઉપરાંત કન્યાઓને ઉપયોગી એવા ફેટલાક વિષયો રાખ્યા છે. એ વિષયો કાંતણ, સંગીત, ચિત્રકલા, સામાન્ય જ્ઞાન અને શુશ્રૂષા છે. વિદ્યાલયમાં હાલ કન્યાઓની સંખ્યા ૪૫ છે, અંગ્રેજી ચાર ધોરણો સુધીનો અભ્યાસ ચાલે છે અને જરૂર પડશે એમ ધોરણો વધારવામાં આવશે. કુમારોની ખાનગી શાળામંર્યાઓએ યુનિવર્સિટીનો મોદ છોડવા માંડ્યો છે, ત્યારે કન્યાવિદ્યાલય માટે યુનિવર્સિટીનો મોદ શા માટે? કન્યાઓ ભવિષ્યમાં સારી સમાજસેવિકાઓ અથવા ગૃહિણીઓ થાય એવો અભ્યાસક્રમ યોજવો ધટે. પ્રગતિમંડળ આ વિષે ત્રિચારણે? આ વિદ્યાલયમાં સેવાભાવી શિક્ષિકાઓની જરૂર છે, માટે એવી બેનો એ વિદ્યાલયમાં ભેડાય એ ઇષ્ટ છે. એ વિદ્યાલયને ભાદરણના ધનિક દાતા બાઇ મગનભાઇ શંકરભાઇ પટેલે રૂ. ૧૦,૦૦૦નું દ્રવ્ય ફંડ આપ્યું છે, એ માટે એ બાઇ જરૂર ધન્યવાદને પાત્ર છે. ભાદરણના બીજા બાઇઓ પણ પોતાની કન્યાઓની કેળવણીને માટે એ વિદ્યાલયને સારું દાન આપતા રહે, 'એ ધનના ધણો ધર્મ તમારો.'

પ્રાથમિક કેળવણી મંડળો

આજુદમાં ચરોતર એન્જ્યુકેશન સોસાયટી છે, સૂરતમાં અને અમદાવાદમાં પણ કેળવણી મંડળો છે. એ બધાં કેળવણી મંડળો માધ્યમિક કે ઉચ્ચ કક્ષાની કેળવણી આપણા વિદ્યાર્થીઓને આપે છે. પણ ગામડાનાં બાળકોને અને પ્રૌઢોને પ્રાથમિક કેળવણી અપાય એવી યોજનાએ પ્રાથમિક કેળવણી મંડળો યોજવાનો સમય હવે આવી પહોંચ્યો છે. આપણા દેશનાં અનેક ગામડાંમાં હજી શાળાજ નથી અને પ્રૌઢોને કેળવણી આપવાની તો નહિ જોવી જ યોજના છે. આવાં ગામડાંમાં જે ગામડું અર્ધું અર્થ આપવા તૈયાર થાય તે ગામડામાં મંડળ બાકીનું અર્ધું અર્થ આપી શાળા ઉઘાડે. તે શાળાનો શિક્ષક ગામના પ્રૌઢોને પણ દિવસના અનુકૂળ વખતમાં અક્ષરજ્ઞાન આપે. આવી કંઈક યોજના વિના દેશની લખંડર નિરક્ષરતા ટળવાની નથી. મહારાષ્ટ્રમાં પ્રો. કર્વેએ આ હેતુએ 'મહારાષ્ટ્ર વિલેજ પ્રાથમરી એન્જ્યુકેશન સોસાયટી' સ્થાપી છે અને ચાર વર્ષથી એ સોસાયટી આ દિશામાં સુંદર કામ કરી રહી છે.

શ્રી વિદુલ કન્યાકેળવણી મંડળ

મંડળ સમાચાર

તા. ૨૧:૭:૪૦ ને રવિવારે ખપોરના ગણુ વાગે મંડળની બવરથાપક સમિતિની બીજી બેઠક મળી હતી, જેમાં ૧૯૩૯-૪૦ના વર્ષનો મંડળનો ઓડિટ થએલો દિમાખ તથા મંત્રીઓ તરફથી રજુ થએલ નિવેદન મંજૂર કરવામાં આવ્યાં, અધ્યક્ષશ્રીએ શ્રીમતી જગુબહેન ત્રિવેદી, જી. એ.ની સંગીત-શિક્ષિકા તરીકે કરેલી નિમણૂકને બદાલી આપવામાં આવી, તથા સુમતિબેન વેઘે ઇન્ડોવલીથી આવીને યાજ્ઞ સંભાળી લીધી હોવા છતાં તેમની જગ્યાએ કામ કરતાં શ્રીમતીબેન ઝવેરી, જી. એ.ની સેવાને આગળ ચાલુ રાખવાનું ઇરાવવામાં આવ્યું. વળી લોકલ બોર્ડના ફાફ્ટરમેન શ્રી. દરિભાઈ શિવાભાઈ પટેલની નાદુરસ્ત તબીબતને કારણે મંડળનાં મકાનોના બાંધકામને માટે લોકલ બોર્ડના ચીફ એન્જિનિયર શ્રી. ચિમનલાલ લલુભાઈ પટેલની સલાહ અને દેખરેખની મદદ લેવાની નોંધ લેવામાં આવી છે.

સ્વ. જીવકોરભાઈ વિદ્યાલયનને નામે રૂ. ૧,૦૫,૦૦૦નું દાન

સ્વ શેઠ મનસુખભાઈ જીમનલાલના જેવી શરતોએ મંડળને સ્વ. જીવકોરભાઈ વિદ્યાલયનને નામે વિદ્યાલયનાં મકાનો, જમીન વગેરેને માટે શેઠ શ્રી. મફતલાલ મગલભાઈ તરફથી રૂ. ૧,૦૫,૦૦૦નું દાન મળ્યું છે.

વિદ્યાલય સમાચાર

તા. ૧૦:૬:૪૦ના દિવસથી વિદ્યાલયના નવા રાત્રનું કામ શરૂ થઇ ગયું છે. કેળવણીના આવરથક અંગ તરીકે ગૃહઉદ્યોગને ખરાબર બવરિયત કરવા શાળાનો પાઠક્રમ ગોઠવી દીધો છે: સવારે ૭:૩૦થી ૯:૨૦ સુધી ગૃહ-ઉદ્યોગ અને ૯:૨૦થી ૧૨:૩૦ સુધી ભોજન, આરામ વગેરે; ૧૨:૩૦થી ૪:૩૦ સુધી શાળા અને ૪:૩૦થી ૫:૩૦ સુધી ગૃહકાર્યો રાખવામાં આવ્યાં છે. અને તે દરેકમાં શિક્ષકની સીધી દેખરેખ અને મદદ હોય છે. નવા વર્ષથી જાત્રાલયમાં કુલ ૧૩૯ વિદ્યાર્થીનીઓ છે.

વિદુલ કન્યાકેળવણી મંડળ,
નડીઆદ, તા. ૧૫:૮:૪૦

શરૂબેન મજમુદાર,
રાવજીભાઈ મજીભાઈ પટેલ,

ક્રંદ :

શેઠ		
શ્રી. શેઠ મહતલાલ ગગલભાઈ	મુંબઈ રૂ. ૫૧૦૦૦-૦-૦	
„ શંકરલાલ નાથાભાઈ મિસ્ત્રી	આણંદ ૨૫-૦-૦	
„ નગીનદાસ માણેકલાલ, ચિ. વશોગતીબેનના		
દિસાબમાં વધેલા	મુંબઈ ૬-૧૧-૯	
„ અંબુભાઈ લાલાજીભાઈ,		
શ્રી. શાન્તાબેનના પુત્ર્યાર્થે	ઓહ ૫-૦-૦	
„ બીખાભાઈ કુબેરભાઈ પટેલ,		
શ્રી. મુદુલાબેનના લગ્નપ્રસંગે	શુક્લતીર્થ ૫-૦-૦	
„ આંપસી વિજયલાલ	નાના ભાડીઆ (કચ્છ) ૨-૦-૦	
„ ખીમજી નરભેરાગ દક્કર	પાવળી (સી. પી.) ૧-૦-૦	

રૂ. ૫૧૦૪૭-૧૧-૯

સહાસદ લવાજમ

ડો. હમ્મરભાઈ જીવાભાઈ પટેલ,	આણંદ ૧૦૦-૦-૦	
શ્રી. હરિભાઈ રેવનદાસ	ધર્મજ ૧૬-૨-૬	
„ યુનીલાલ મૂળજીભાઈ	નડિયાદ ૧૨-૦-૦	
„ જગનભાઈ શંકરભાઈ	ધર્મજ ૧૨-૦-૦	
„ દાદાભાઈ પુરુષોત્તમદાસ અમીન	વીરસદ ૧૨-૦૦૦	
„ માણેકલાલ યુનીલાલ પરીખ	આણંદ ૧૨-૦-૦	
„ મોતીભાઈ મયુરભાઈ પટેલ	„ ૧૨-૦-૦	
„ રમણલાલ મગનલાલ ચાહ	નડિયાદ ૧૨-૦-૦	

૧૮૮-૨-૬

કુલ રૂ. ૫૧૨૩૫-૧૪-૩

આ પત્રિકા આણંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મયુરભાઈ પટેલે
શ્રી. શરદાબેન મળમુંદાર માટે છાપી, તા. ૨૩ : ૮ : '૪૦

૨૯૮૬

આસો

પાટીદાર

વર્ષ ૧૭

અંક ૧૨

આત્મિક કેળવણી કેમ અપાય? બાળકોને ભજન ગવાવતો, નીતિનાં પુસ્તકો વાંચી સંભળાવતો, પશુ તેથી સતોષ નહોતો પામતો. જેમ જેમ તેમના પ્રસંગમાં આવતો ગયો તેમ તેમ મેં 'નોંધું' કે આ જ્ઞાન પુસ્તકો વડે તો નહિજ અપાય. શરીરની કેળવણી શરીરની કસરતથી અપાય, બુદ્ધિની બુદ્ધિની કસરતથી, તેમ આત્માની આત્માની કસરતથી. આત્માની કસરત શિક્ષકના વર્તનથીજ પામી શકાય. એટલે, યુવકોની હાજરી હો. યા ન હો, તેમ છતાં શિક્ષકે સાવધાન રહેવું જોઈએ. લંકામાં બેઠેલો શિક્ષક પોતાના વર્તનથી પોતાના શિષ્યોના આત્માને હલાવી શકે છે. હું જુદું બોલું ને મારા શિષ્યોને સાચા બનાવવાનો પ્રયત્ન કરું તે ફોફટ બપ. ડરપોક શિક્ષક શિષ્યોને વીરતા નહિ શીખવી શકે. બ્યબિચારી શિક્ષક શિષ્યોને સંયમ કેમ શીખવે? મેં 'નોંધું' કે મારે મારી પાસે રહેલા યુવકો અને યુવતીઓની સમક્ષ પદાર્થ પાકરૂપે ચર્ચાને રહેવું રહ્યું. આથી મારા શિષ્યો મારા શિક્ષક બન્યા. મારે અર્થે નહિ તો તેમને અર્થે મારે સારાં થયું ને રહેવું જોઈએ એમ હું સમજ્યો.

('આત્મકથા' : ૪૬૪)

ગાંધીજી

તન્ત્રી : નરસિંહભાઈ ધ્વિરભાઈ પટેલ,

'પાટીદાર' મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં બે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ
છુટક નકલના તથા આના

સમાવેશ

લેખ

લેખક

પૃષ્ઠ

જીવનનું નર	ભાઈ નટવરલાલ પુરુષોત્તમ પટેલ	૫૨૯
ખાનદાનીના અરપરમાં	„ ચિમનભાઈ પુરુષોત્તમ „	૫૩૧
વૈરાહિક જીવન	„ જશભાઈ નારાયણભાઈ અમીન	૫૩૨
જાળવગ્ન	„ મણિભાઈ કે. પટેલ	૫૩૭
સાધ્વી લતા	„ દિનકર સોમાભાઈ પટેલ	૫૩૯
વીસમી સદી	„ મંગળદાસ હીરાચંદ શાહ	૫૪૩
પરકણનો પ્રશ્ન અને ખીખ કોયડા	„ ચિમનભાઈ મૂ. અમીન	૫૫૧
પાટીદાર મંડળનું કર્તવ્ય	„ ખુશાલભાઈ કાળિદાસ પટેલ	૫૫૭
યુવકોની નગણાઈ	„ હોટાભાઈ સોમાભાઈ „	૫૫૮
અંધપરિવ્રાય	‘પાટીદાર’ મંદિર	૫૬૧
નાતનું સરવૈયું	„	૫૬૩
પ્રમુગ્ધતા	„	૫૬૯

૧. આફ્રિકાના આહુકભાઈઓને: હાલ ‘પાટીદાર’ની ૩૨૯ નકલો આફ્રિકે ગય છે, વર્ષ પૂરું થવા આખું છતાં તેમાંથી હજી ૧૦૮ ભાઈનાં લવાજમ આવ્યાં નથી, એટલે વર્ષ આખરે શિ. ૪૩૨ની ખોટ ખાઈને એટલા ભાઈઓનાં નામ દેખી કરવાં પડશે. કામગીરી મોંઘવારીને લીધે ‘પાટીદાર’ મોંઘું પડે છે, છતાં અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે તેના કદમાં નથી ઘટાડો કર્યો, કે તેના લવાજમમાં નથી વધારો કર્યો. પણ આફ્રિકાના આહુકભાઈઓ, વારંવાર ઉધરાણી કર્યા છતાં, લવાજમ ન મોકલીને ‘પાટીદાર’ને ખોટ આપે ત્યારે પત્રની શી રીતિ થાય એ, એ ભાઈઓ સહાનુભૂતિપૂર્વક વિચારશે?

૨. જેનો વિનાલવાજમ ‘પાટીદાર’ આપવાનાં ફંડમાં નાણાં ખસામુ થઈ ગયાં છે. જેનો ‘પાટીદાર’ વાંચે એ દિતજનક છે એમ માનનાર ભાઈજેનો ઉદારભાવે એ ફંડમાં પૈસા મોકલે.

૩. લેખકો નિર્મથક સ્વપ્ન સેવતી વાર્તાઓને જાહેર સમાજસુધારણા વિશે ગંભીર લેખો લખી મોકલે અને તે પણ ‘પાટીદાર’નાં પાંચ છ પૃથ્વી લાંબો ન હોય એ ધૃષ્ટ છે.

આશુદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મયુરભાઈ પટેલે છાપ્યું અને જીજ્ઞા નરસિંહભાઈ પટેલે આશુદમાં પ્રકટ કર્યું, તા. ૨૫:૯:૪૦.

પાટીદાર

વત્તિષ્ઠત જાપ્રંત પ્રાપ્ય વરાન્નિવૌધત ।

ધુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પયસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૬ }
વર્ષ ૧૭ }

આણંદ

{ આસો
અંક ૧૨ }

જીવનનું નૂર

સંસારના તોફાની સાગર ઉપર જીવનનોકા ચલાવતા પહેલાં મેને સુરક્ષિત અને સફળતાથી પાર ઉતારવા માટે યોજનાને ઉપરે ઊભો મુક, શા શા સાજ સજીને અંપદાવવું, એ વિચારમાં ગોથાં ખાય છે. આત્મસુધારણાનું અને દેશોત્થતિનું ગેળી રણશિબું આજે પ્રત્યેક યુવકના કાનમાં જોશભેર ફૂંકાઈ રહ્યું છે. દેશોત્થતિની લગ્ન અને મજબૂત ધમારત આત્મસુધારણાના પાયા ઉપરજ ચણી શકાય એમ હવે દરેકને સમજાઈ ગયું છે. પણ આત્મસુધારણાના પાયાને અલ્પચર્ચના સિમેન્ટજ મજબૂત બનાવે છે, એ હજુ યોડાનાજ ખ્યાલમાં છે.

પૃથ્વીને જોટલી સૂર્યની જરૂર છે, હોડીને જોટલી સુકાનની જરૂર છે, તેટલીજ ગરમ તેથી પણ વધારે જરૂરીઆત મનુષ્યને અલ્પચર્ચની છે. સમુદ્રના અગાધ જળમાં સુકાન વિનાની હોડી નિશ્ચિત રથજે નહિ પહોંચતાં ખડકો સાથે અડળાઈ અથડાઈ તૂટી જાય, તેમ આ અર્ગંત સંસારસાગરમાં જીવનનાપડી અલ્પચર્ચના સુકાન વિના જરૂર અડળાઈ અથડાઈ તૂટી જાય.

અલ્પચર્ચ એટલે ગાંધીજીના શબ્દમાં 'અલ્પની ઓળખાણ' અને અલ્પચર્ચ એટલે અલ્પની ઓળખાણ માટે તક્ષસતો યોગી. આવા કેાઈ અવધૂત યોગીના જીવનમાં અલ્પચર્ચની ભૂરખી પડતાં તેની આંખમાં નવાં તેજ આવે છે, હેરે નવું રશ્મિર ઊછળી રહે છે, સુકાતી આરાકાળીઓને નવજીવન મળતાં તે નવપશુવ ધારી રહે છે, કાપર જનેલું તેનું હૃદય નવું શૌર્ય પકડે છે, શાન્ત અને સ્થિર થએલો તેનો આત્મા અલ્પનો સદેશો ઝીલવા તત્પર થાય છે.

અલ્પચર્ચનાં નૂર આપણા જીવનમાં એવાં કરી દેવાં જોઈએ કે ત્યાંથી પાછાં સરી જવા ન પામે.

અહાયર્થ જોટલે ચિર યૌવનનો રસપ્રસાદ. નૈષ્ઠિક અહાયારીના જીવનમાં ક્રૂર યૌવન જ લેરેલું છે. તેનું હૃદય અખંડ યુવાન છે. તેનું જીવન શક્તિભર્યું છે, આનંદભર્યું છે, લીડી લીડી ઉમેદભર્યું છે, ભવ્ય સ્વપ્નાંભર્યું છે, વિપુલ મસ્તીભર્યું છે, કાડીલું છે, રસીલું છે, શરૂં છે; દૃઢમાં આદર્શમય છે. જગતના દિગ્વિજય તો આવાં જીવન જીવનારા નરવીરોએ જ કરેલા છે.

ગૌતમ બુદ્ધ કે શકેગ્રચાર્ય, ઈસુ ખ્રિસ્ત કે પયગંબર જરથુસ્ત, નેપોલીયન કે સિકંદર, શિવાજી કે પ્રતાપ, જોન આર્ક આર્ક કે ઝાંસીની રાણી, સૌનાં વિજયમંડાળનાં મુહૂર્ત અહાયર્થના શુભ ચોધડીઆમાં જ હતાં.

અહાયર્થ દર્પણ છે. મનુષ્યનું જીવન તે તેની અંદરનું તેનું પ્રતિબિંબ છે. જીવનના બે કિનારાઃ એક સંયમી યૌવનનો અને બીજો સ્વચ્છંદી યૌવનનો. અને તેમની વચ્ચે વહી રહ્યો છે યૌવનનો મહાનદ. આ મહાનદમાં તરવા પડેલા જીવો એક કે બીજા કિનારા તરફ ધસકાય છે. કેટલાક સ્વેચ્છાએ જાય છે, કેટલાક બીજાના ધકેલાયા જાય છે. સંયમના કિનારા તરફ જતા મનુષ્યો અમૃતસમાં મીઠાં જળ પીએ છે, મંદ મંદ પવનની મીઠી લહેરોનો સ્વાદ ચાખે છે અને આગળ ને આગળ ધપતાં અહાયર્થનાં દર્શન કરી મહાનદમાં કરેલી પોતાની મુસાફરી કૃતકૃત્ય માને છે. પણ સ્વચ્છંદના કિનારા તરફ ધસકાએલા મનુષ્યોને મગરમચ્છો સાથેની જીવલેણ રસાકસીમાં ઊતરવું પડે છે. પાણી જાંઝાં અને તોફાની હોય છે. તેમાં સપડાતો મનુષ્ય તરફડતો તરફડતો સંયમના કિનારા તરફ દષ્ટિ ફેંકતો પોતાના તે તરફ ગએલા બીજા સાથીને મુખી જોતાં જોતાં તો તળિયે જઈ બેસે છે.

અહાયર્થનો ભંગ જોટલે જીવનનો અંત. મારેજ આપણા શાસ્ત્રોક્ત મહામંત્ર મરણં વિન્દુપાતેન જીવનં વિન્દુધારણાત્તું યથાર્થ પાલન આપણા ઋષિમુનિઓ કરતા અને આદેશતા. નૈષ્ઠિક અહાયારીને અને અહાયને કેટલો સંબંધ છે તેનો ખ્યાલ આણવા મહાકવિ ન્હાનાલાલના શબ્દો જ આપીએઃ “નૈષ્ઠિક અહાયારી કે અહાયારિણી પૃથ્વીને પગમાર અહાયેલીનાં કૂસખંડડાં છે.”

નૈષ્ઠિક અહાયારીનું કે અહાયારિણીનું જીવનઆગણું જોમ, જુરસા અને ધગશના લીપણથી સદા લીપેલું જ રહે છે.

અહાયર્થ જો જીવનનું નૂર છે, અહાયરોધની ચાવી છે, મૃત્યુ અને માંદગીનો શત્રુ છે. જેના જીવનમાં તે ગૂંથાએલું છે તેનું જીવન ચાંદનીસમું નિર્ગળ, મુધાસમું મીઠું અને વજ્રસમું મજબૂત હોય છે.

ખાનદાનીના ખચ્ખરમાં

“આ, ઓ બા!” સરયુએ ઘરમાં પૂગ મૂકતાં જ ખૂગ મારવા માંડી.

“શું છે તે આમ ખૂમ મારે, છે? બાઈ જાગી જશે.” બાએ કહ્યું.

“આ આપણા મનુભાઈના રમેશભાઈના વિવાહ થયા. ગોળધાણા વહેંચાયા.” સરયુએ આનંદિત મુખે જવાબ આપ્યો.

મનુભાઈ કુળવાન ગણાતા એક મામના જમીનદાર હતા અને વળી પાટીદાર હતા, એટલે એમનો જથ્થો વૈભવ જાદશાહી હતો. રમેશ એ મનુભાઈ અને લક્ષ્મીબેનનો એકનો એક શાડીલો પુત્ર હતો. અંગ્રેજી છઠ્ઠા ધોરણમાં અભ્યાસ કરતો હતો, ત્યાં તો માઆપને પોતાના પુત્રને પરણાવવાના કોડ ગાતા નહોતા. અને ૧૬મેજ વર્ષે તો રમેશના વિવાહ થયા. “સોળ વર્ષે જન્મગૃહે પોંખાતા અને અઢાર વર્ષે પિતૃપદે આરૂઢ થતા હિંદુ યુવાનનું પચીસ વર્ષનું ધ્વજચર્ચ એ વાંત આ સદીમાં અશક્ય નહિ તો અસંભવિત તો છે જ.” શ્રી. ભવાનીશંકર વ્યાસનું આ વાક્ય પાટીદાર યુવકોને લાગુ પડ્યા વિના રહેતું નથી.

મનુભાઈનું કુટુંબ ચાલુ જમાનામાં કુળવાન ગણાતા કુટુંબોમાંનું એક હતું એટલે એમને ગાગાંતી તો ખોટજ નહોતી. એમણે પૈસાને જ માટે આખરે કુળહીન ગણાતા મામના વિહારીલાલની પુત્રી રમા સાથે રૂ. ૫૦૦૦માં સોદો નાક્કી કર્યો. મનુભાઈ સાધારણ પૈસાવાન તો હતા જ, પરંતુ આ એક (રમેશ) વટાવી વધારે એકઠા કરવાનો લોભ તેમનાથી હોડાતો નહોતો.

આખરે લગ્ન લેવાયાં અને રમાના પિતાએ ઘણાં ધરણાં તથા રોકડ રૂપિયા આપી વરપક્ષની વાહવાહ લીધી. લગ્ન પછી તરત જ રમાને વળાવી. વિહારીલાલે પૈસા ખર્ચવામાં મજા નહોતી રાખી, છતાં મનુભયના લોભનો પાર નથી હોતો. લક્ષ્મીબેનને તો પોતાના કુળ પ્રમાણે આટલું ઘણું જોખું લાગતું હતું. અને સોએ દૃષ્ટકામાં જતે છે તેમ એ સાચુ વહુ થઈને ઘરમાં આવનાર કુમળી બાળાની હાડછેડ કરવાનું ચૂકતાં નહિ. પછી તેમણે રમેશને બંભેરવા માંડ્યો એટલે મારચૂંડ શરૂ થઈ.

વિહારીલાલે આ વાત સાંભળી અને તેથી રમાને તેડવા મોકલ્યું, પણ મનુભાઈએ મોકલી નહિ. આથી રમાનું દુઃખ તો ચાલુ જ રહ્યું. રમાથી આ દુઃખ સહી ન શકાયું, તેથી એક દિવસ પ્રાતઃકાળે પોતાનાં પહેરેલાં કપડાંભેર ચાલી નીકળી. કોઈ કહી શકતું નથી કે રમા ક્યાં ગઈ. કોઈએ પછી એને દોડી નથી.

અને પછી તો પાટીદાર કુળવાનોમાં જોગ જાને છે તેમ ત્રણ માસમાંજ રમેશભાઈને તેમના પિતાએ ફરીથી વટાવ્યા!

પાટીદાર સમાજમાં આવી કેટલીયે રૂઝાઓ હોમાય છે, પરંતુ હજુ એ વસ્તુની પૂર્ણાહૂતિ થઈ નથી! ક્યારે યશે?

વિદ્યમન કોલેજ, સુઅઈ

ચિમનભાઈ પુરુષોત્તમ પટેલ

વૈવાહિક જીવન

સમસ્ત હિંદુસ્થાન સંબંધેનો વિચાર કરવાનો છોડીને ફક્ત ગુજરાત પૂરતો વિચાર કરીએ તો એક વાત આપણા ખ્યાનમાં આવશે, કે હાલમાં આપણી છોકરીઓને વધારેમાં વધારે ભણાવીને એમના ભણતરને શોભે એવા ગોઝ પતિ મેળવી આપવા માટે ગુજરાતી બાદ્યોએ તો કમર કસી છે. પણ આવી રીતે ભણતરની બાબતમાં ઘોડોઠોડ કરતી વખતે એનું પરિણામ શું આવશે એ બાબતમાં ઘણા લોકોએ વિચાર કરેલો હોતો નથી અને જ્યારે પરિણામ ખરાબ આવે છે ત્યારે 'ધાયુ' શું અને યયું શું!' એમ કહીને માત્ર જાનામાના રાવાનો વખત આવે છે. ભણતરની અસર મન ઉપર કેવા પ્રકારની ધાય છે તે તરફ ઘણા લોકોનું દુર્લક્ષ હોય છે એમ નાદુરુદ્ધ કહેવું પડે છે. દરેક યુવક અગર યુવતી ભણતરનું એક એક પગથિયું ચઢતી વખતે પોતાની આગળ અમુક ધ્યેય રાખે છે અને જોમ જોમ ઉપર ચઢતાં જાય છે તેમ તેમ એમનાં ધ્યેય જોયા પ્રકારનાં થતાં જાય છે. પછી દરેકનું ધ્યેય પ્રાપ્ત થાય કે નહિ તે કહી શકાય નહિ; અને એમ નજ યયું તો જીવનમાં એક પ્રકારની નિરાશા આવે છે, એ પણ ખૂબવું ન જોઈએ.

ઉચ્ચશિક્ષિત યુવકની ઇચ્છા પોતાને ઉચ્ચશિક્ષિત સ્ત્રીનો સહવાસ મળે એવી હોય છે. પણ એવા કોઈ એક ઉચ્ચશિક્ષિત યુવકને કોઈ એક અભણ સ્ત્રી સાથે આખી જિંદગી રહેવાનું હોય તો તેને તેવી સ્ત્રી મળ્યા બદલ પોતાના મનમાં ખૂંચ્યા કરે છે. કોઈ એમ કહેશે કે 'એમ જની શકે નહિ!' પણ ભણતરથી ઉત્પન્ન થએલી ભાવના, ધ્યેય અને ઇચ્છાને દબાવીને આવી અભણ સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવા કોઈ યુવક તૈયાર થશે જ નહિ. પોતાને લાયક સ્ત્રીની શોધમાં તે રહે છે, પણ દરેક ઉચ્ચશિક્ષિત યુવકને ઉચ્ચશિક્ષિત જ પત્ની મળશે એમ કહી શકાય નહિ. બધાં સમશિક્ષિત થતાં હજુ ઘણા વખત લાગશે.

ઉચ્ચશિક્ષિત પતિ અને અશિક્ષિત પત્નીનો સંસાર કયે રરતે જશે? પતિને પત્નીના શિક્ષણની ન્યૂનતા એક સરખી રીતે ખૂંચતી રહેશે. છતાં આ કન્નેડાનો સંસાર પણ સુખમય થઈ શકે, પણ કયારે? ત્યારે પતિ પત્ની સાથે વર્તેલી વખતે પોતાના બહુતરનો વિચાર ગિલકુલ મનમાં લાવે નહિ ત્યારે. જેનું દિલ દયાળુ છે, તે બહુતરનું અભિમાન કયાં સિવાય દિલ મોટું રાખીને, પત્નીનો સ્વભાવ જાણીને એ પ્રમાણે મળતા થવાનો પ્રયાસ કરીને પોતાના ધણીપણનો હક્ક બાબતમાં મૂકે છે, એવાએના સંસાર સુખમય થવા માટે કંઈ હરકત પડતી નથી. શિક્ષિત પતિ જે આટલા ખુલા દિલનો હશે તો તે અશિક્ષિત પત્નીને પણ એની સાથે સંસાર ચલાવવામાં મજા જ પડશે. કેમ ના પડે? આટલું ખુલું વાતાવરણ સ્ત્રીની ચારે બાજુ ફેલાયેલું હશે તો અશિક્ષિત સ્ત્રીનું મન પણ દુઃખી થવાને બદલે સુખી થશે. દંપતીનું જીવન એકબીજા ઉપર આધાર રાખતું હોવાથી, આવા પુરુષનો સહવાસ મળ્યા પછી સ્ત્રીને જીજ્ઞું શું જોઈએ? યોગ્ય પુરુષનો સહવાસ મળ્યા પછી સ્ત્રીની માનસિક ઉન્નતિ થવા માટે બહુ વખત લાગતો નથી. જેમ વેલને ઝાડનો આધાર મળ્યા પછી એ વધે છે એવી જ રીતે સ્ત્રીની બાજતમાં પણ છે.

માણસો જુદા જુદા સ્વભાવના હોવાથી ઉપર મુજબનું વૈરાદિક જીવન દરેકનું સુખી જશે જ એમ કહી શકાય નહિ.

બહુતરનો આગળ વધેલો પણ પૈસાની બાજતમાં ગરીબ એવા કોઈ યુવકનું લગ્ન કોઈ ધનવાન યુવતી સાથે થાય તો તેને જુદો જ અનુભવ થશે. પત્નીના પૈસાથી ઘરસંસાર ચાલતો હોવાથી ધણી વખત ધણી બાજતમાં પત્નીના વિચારો મુજબ તેને ચાલવું પડે છે. અને પત્નીના વિચારો મુજબ ચાલવું પડતું હોવાથી એ બાજત મનમાં ખૂંચ્યા કરે છે. એ ખૂંચ એનાથી સહન થઈ શકતી નથી, ત્યારે પોતાની સ્વતંત્રતાનો રરતો શોધવાના પ્રયત્નો કરવા લાગે છે. એમ શા માટે કરે છે? કારણ પત્નીને લાગે પતિ મળવાથી પોતે આનંદથી સમુદગાં તરતી હશે, પણ ‘પતિ’એ કંઈક તો સાઈ કામ કરી બતાવવું જોઈએ, એવા પ્રકારની ઇચ્છા પત્નીને હમેશાં રહે છે. તેમ ન થતાં આ પતિપત્નીનો અંદર અંદર કંઈ કારણસર ઝઘડો થાય અને પતિ બોલી નાખે કે “તારા પૈસાનું જોર મને ના બતાવીશ, હું પણ કંઈ એણે નથી?” “ત્યારે મેજબીને બતાવો ને, કોની અને શા માટે રાહ જુઓ છો?” સ્ત્રી તરફથી આવા પ્રકારનો જવાબ મળે છે. અને પત્ની જે મશ્કરીમાં કહેતી હશે છતાં, જોડું લગાડવાને માટે અને હલકા બાવધો તે કહે છે, એવું પતિના

મનમાં લાગે છે. વખતે તેથી એમનામાં હમેશાં કંઠાસ થતો રહે છે એવો અનુભવ ઘણાને થયો હશે. એકબીજા પ્રત્યે પ્રેમનું અંધન વધારવા માટે વૈવાહિક જીવનમાં એકબીજાની સાથે પ્રેમનો એવો ઝઘડો બંધે હોય, પણ ત્યાં આચારનો અને વિચારનો ઝઘડો શરૂ થાય છે ત્યાં જીવનની હોળી થાય છે!

પણ આનાથી બિલકો દાખલો હશે તો પતિપત્નીને કયા પ્રકારનો અનુભવ થશે? કંઈ જુદી જ ઘટનાથી આવા પ્રકારનો સંબંધ બંધાયો હોય, તો પત્નીના પૈસા ઉપર જેના મોજશોખ પૂરા થાય છે એવો પહેલાંની 'લીખલો' તરત જ પત્નીના પૈસાથી 'લીખાલાલ' નામનો ઝોળખાય છે. લીખાલાલને બધી રીતે પોતાની સ્ત્રીના તાળામાં રહેવું પડે છે એ જુદું જ. સાધારણ રીતે સ્ત્રીઓ ઉપર ઘર, છોકરાં, રસોડું, વગેરેની જે જેવાબદારીઓ હોય છે, એ બધી જવાબદારી લીખાલાલ ઉપર આવી પડે છે અને પોતે પુરુષ હોવા છતાં સ્ત્રી જેવા થવા માટે બહુ પ્રયત્ન કરવો પડે છે.

પણ વળી બીજા પ્રકારનું એક ભેડું ગારા નાણુવામાં છે. એમનું વૈવાહિક જીવન આનંદથી ભરેલું છે. એ સ્ત્રીએ અંગ્રેજી છ ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ કરેલો છે અને એનો પતિ પૂરતું ગુજરાતી પણ બોલેલો નથી. એક બીજા પ્રત્યે પ્રેમ ઉત્પન્ન થવા પછી એમનું સગન થયું. એમનો સંસાર બહુ જ મજાનો છે. એ સ્ત્રી પોતે પોતાના પતિ કરતાં વધુ બોલેલી છે એવી કશ્વના તેણે પોતાના મનમાંથી બિલકુલ કાઢી નાખી છે. 'લીખાલાલ'ની સ્ત્રી મુજબ પોતે ગર્ભશ્રીગંત નથી, પણ એનો પતિ પોતે જાતમહેનત કરીને સંસારનું ગાડું ચલાવે છે. એમાં જ એ જાતને મજા પડે છે. પણ આવા પ્રકારનાં સગન થવા લાગે તોપણ દરેક ઠેકાણે એવા લોકોનો સંસાર સારી રીતે ચાલશે જ એમ નક્કી કહી શકાય નહિ.

પુરુષ કરતાં સ્ત્રીમાં સહનશક્તિ પ્રમાણમાં વધારે જેવામાં આવે છે, અને એના આવા વર્તનથી પુરુષ પોતાનું કામદાન સહેલાઈથી કઢાવી શકે છે. સુશિક્ષિત સ્ત્રી પતિ સાથે જુદી જુદી મલાઓમાં ઢાંજરી આપશે, સામાજિક કાર્યોમાં ભાગ લેશે, સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યનાં લાપણો સાંભળશે અને પોતે લાપણ આપશે, તેમ લેખ લખશે, ચળવળ કરશે, 'આમ ભેદજો અને તેમ ભેદજો' એમ કહીને સ્ત્રીવર્ગને ઉપદેશ કરશે, અને નવું ચૈતન્ય ઉત્પન્ન કરશે. પણ ધણી વખત ઘણે ઠેકાણે આપણા જેવામાં આવે છે, કે સભામાં બિજાનું લોહી સમા ખલાસ થતાં ઠંડુ પડે છે. ધણી વખત સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય ઉપર લાપણ આપનાર સ્ત્રી પોતે જ પોતાના પતિની ધમ્મજાની વિરુદ્ધ જમ શકતી નથી.

ત્યારે એના સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યના વિચારો ક્યાં જાય છે તે કોને ખબર? 'ડાહી માસરે ના જાય અને ગાંડીને શિખામણ આપે,' એવા પ્રકારનું એનું વર્તન જે બીજી સ્ત્રીઓના જોવામાં આવે અને જે એ જાણતમાં પૂછવરછ કરવામાં આવે તો, "શું કરીએ એન! એમની પરવાનગી મળતી નથી. એમના વિચારની ખદાર આપણે કેવી રીતે જમીએ?" એવા પ્રકારનો જવાબ આપે છે. જ્યાં સુધી સ્ત્રીમાં સ્ત્રીત્વ છે અને એના લોહીમાં આર્યત્વ ભરેલું છે ત્યાં સુધી હિંદુ સ્ત્રી પોતાના પતિની ઇચ્છા વિરુદ્ધ ધણે ભાગે જશે નહિ, પછી એ શિક્ષિત હોય અથવા અશિક્ષિત હોય.

સુખી સંસાર ચલાવવો હોય તો પોતાનો દમ્મ બીજા ઉપર ચલાવવાની ખટપટ કરતી ના જોઈએ. સ્ત્રી એ અજાણા હોવાથી એના તરફનો સવાલજ રહેતો નથી. પણ પુરુષોને કાંઈ કાંઈ વખત સ્ત્રી ઉપર પોતાનો દમ્મ અગર પોતાની મોટાઈ અગર પોતાનો ધણીઆપો ચલાવવાની લહેર આવે છે; પણ એમણે એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે સ્ત્રી એ ફક્ત ભોગવિલામની વસ્તુ નથી, એ ફક્ત રોજતો ખોરાક ખનાવી આપનારી રસોઈપણ નથી. એની શારીરિક અને માનસિક ઇચ્છાઓનું સમાધાન કરવું એ પુરુષનું પહેલું કામ છે. પણ જે ઠેકાણે એની ઇચ્છાનો વિચાર પણ કરવામાં આવતો નથી એ ઠેકાણે સ્ત્રીની કિંમત નિર્જીવ પથરની પૂનગીથી વધુ શી હોઈ શકે? સ્ત્રી એ ગાંધીની શક્તિ છે, એનો ઉપયોગ યોગ્ય પ્રકારે થવો જોઈએ.

પતિપત્ની કેળવાએલ હોય અને જાનેના વિચારો જુદા હોય તો તેમની જાણતમાં આપણને શું દેખાશે? જે એક બીજા પ્રત્યે સદાનુભૂતિ અને સહિષ્ણુતા હશે તો જાને એક બીજાને નિભાવી લેશે, પણ એ સદાનુભૂતિ અને સહિષ્ણુતા નહિ હશે તો ભયંકર પરિસ્થિતિ! આપણામાં કહેવત છે કે 'ભાઈનો બોલે પણ જાગતો ના બોલે.' એક વખત અલણ પુરુષને અગર એને સમજાવી શકાશે, પણ ભણેલાંઓને સમજાવવાં મુશ્કેલ છે. એવાં પતિપત્ની હશે તો ગાનસિક દુઃખ સરખા જ પ્રમાણમાં જાનેને લાગશે. એવાં કેટલાંક દંપતી સમાજથી જાહુ દગાઈને રહે છે અને જાનેના વિચારો જુદા હોવા છતાં સમાજમાં ભાગ લેતી વખતે પોતાના વિચારોને જાજુમાં મૂકીને પોતાનો સંસાર નંદનવન જેવો છે એમ જતાવે છે. એમનું સાંસારિક જીવન, કાહેલા લાકડાને રંગ કર્યા જેવું હોય છે. જેમ જેમ આવા લોકોના વધુ સદવાસમાં આવતા જઈએ છીએ તેમ તેમ આપણને માલમ પડે છે કે એમના સંસારમાં કંપાસ ભરેલી હોય છે.

એકંદરે કોઈનું પણ વૈનાદિક જીવન સુખી થઈ શકશે નહિ એવો નિર્ણય

ઉપરના વિચારોથી કેટલાક લોકો કરશે. પણ એમ ધારવાનું કંઈ કારણ નથી. ઉપર કહ્યું કે જે ઠેકાણે પતિપત્ની પોતાની વિશેષતા એક બાજુ મૂકીને એક બીજા સાથે એકતા સાધવાનો પ્રયત્ન કરશે તે ઠેકાણે જીવનનું નંદનવન ખૂંટ્યા સિવાય રહેશે નહિ. વૈવાહિક જીવન સુખી કરવા માટે મુદ્દાની બે બાજતો ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે: એક તો પતિપત્ની એક બીજા સાથે પ્રેમથી બંધાએલાં હોવાં જોઈએ, અને બીજું તેમનામાં એક બીજા પ્રત્યે સાચો ભાવ ઉત્પન્ન થએલો હોવો જોઈએ. કાંઈ એક વ્યક્તિ પ્રત્યે પ્રેમ હોવા છતાં સાચો ભાવ હોતો નથી, અને એમાંજ કેટલાક વૈવાહિક અપયશનું બીજ રહેલું હોય છે. આનાથી આગળ વધીને હું કહીશ કે વૈવાહિક જીવનની રચના સ્વાર્થત્યાગના પાયા ઉપર થવી જોઈએ.

હાલનો જમાનો નવા અને જૂના મતોથી ભરેલો હોવાની ઘણાંખરાં કન્ઝેક્સ થતાં જાય છે, અને તેથી કેટલીક વખત અસંતોષ જોવામાં આવે છે.

દંપતી એ એક સંસ્થા છે. અને એ સંસ્થામાંના કોઈ પણ સભામંદે પોતાના સ્વાર્થ તરફ ધ્યાન નહિ આપતાં સંસ્થાની આબાદી, કાર્ય અને સંગઠન, વગેરે તરફ ધ્યાન આપવું પડે છે; એટલે સંસ્થાની સાથે મળી ગયા વગર આ કામો થઈ શકતાં નથી. એવી જ રીતે એ સંસ્થાને સારી સ્થિતિમાં રાખવા માટે પહેલાં પતિપત્નીએ એક થવું જોઈએ. હમેશનો અને બધાનો જાણીતો દાખલો લેઈએ તો પતિપત્ની એ સંસારરૂપી રથનાં બે ચક્ર છે. કાંઈ એક ચક્ર અટકે તો રથ ચાલી શકતો નથી, એ રથ મનમાં એવો વિચાર કરતો નથી કે એક ચક્ર રંગાએલું છે અને બીજું સાફું છે. આ બંને ચક્ર સરખાં હોવાં જોઈએ એટલે જસ. એવી જ રીતે સંસારસુખની જાણતમાં પણ છે. પતિપત્ની સુશિક્ષિત હોય, અશિક્ષિત હોય અગર ઉગરે તેમનું કન્ઝેક્સ હોય, પણ એમના વિચાર સરખા હોવા જોઈએ. સરખા વિચારનાં પતિપત્ની એજ સુખી સંસાર. પણ એકબીજાની વિકારી વાસના તૃપ્ત થાય એટલે વૈવાહિક જીવનનો પૂરો લાભ મળ્યો એમ કાંઈએ સમજવું નહિ. કારણ વિવાહિતોએ એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે સ્ત્રી અથવા પુરુષ એટલે રાત પૂરતી સગવડ મેળવવાની ધર્મશાળા નથી. આયુષ્ય એ એક મોટી યાત્રા છે. વર્ષો સુધી સદ્વાસનો પ્રવાહ અખંડ છે. વૈવાહિક જીવન એટલે સારા ખોટાનો અનુભવ આપનારી જીવનયાત્રા. મારા ધારવા મુજબ આ મહાન યાત્રાનું પુણ્ય લેવું હશે તો દરેક પતિપત્નીએ પોતાના વિચારોનું સંગઠન કરવા માટે પૂરેપૂરો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આરસોડીઆ (૧૪૨ ૨૯૮) જશભાઈ નારાયણભાઈ અમીન

બાળલગ્ન

બાળલગ્નથી પુરુષ અને સ્ત્રી ક્ષીણ બને છે. ક્ષીણ શરીરથી પ્રજા જનની, હિમ્મત વિનાની તથા અનેક વ્યાધિથી સંડેલી નીવડે છે. આયુષ્ય પણ અલ્પ થાય છે, અને તેથી દેશની પડતી થાય છે.

ધણા લોકો યવાના ખર્ચની હોળીમાંથી જયવા એક છોકરીને પરણાવતાં સાથે સાથે તેની નાની બેનને પણ પરણાવી દે છે. બાળપણમાં છોકરાઓને પરણાવી દેવાથી તેઓનો અભ્યાસ બગડે છે અને આખરે તેને તિલાંજલી આપવી પડે છે. અને વળી છોકરીઓનું ભણતર પણ ધૂળધાણી થઈ જાય છે. એકે તેનાં માળાપ તેને ભણાવવા તૈયાર હોય છે, પણ તેનાં સાસુસસરા તરફથી મના થાય છે, તેઓ તો કહે છે કે ‘અમારે ભણાવી તેનું કમાએલું ખાધું નથી, અમારે તો ધરતું કાગકાજ કરશે એટલે બસ.’

બાળપણમાં બુદ્ધિ કેળવાયેલી, ગંભીર અને ક્ષમાશીલ હોતી નથી. તેથી ધણી વખત નહિ જેવી બાળતમાં પણ અણબનાવ થાય છે, તેનું પરિણામ જીવતાં સુધી ભોગવવું પડે છે. પુરુષ સ્ત્રીને કાઢી મૂકે છે, અને ખીજ વાર પગ્ની છે. આંગ એક ઉપર ખીજ કન્યા આપનાર માણસોને ધિક્કાર છે કે પૈસાના અંગે કુળના મોહથી અંતઃકર્મ પોતાની ગાય જેવી દીકરીને કૂવામાં ધોકેલી દે છે. શોકનું સાલ થઈ તે બિચારીનો ભય જગડે છે.

ગોળ વિનાનો કંસાર જેવો મોજો લાગે છે, તેવો સ્નેહ વિનાનો સંસાર છે. મૂળ વિના ભોજનમાં મિકાર આવતી નથી, તેમ બાળલગ્નથી સંસારમાં પ્રીતિ બાઝતી નથી.

આપણા પૂર્વજો વીરા ખાવીરા વર્ષ સુધી વ્યવસાય પાળી, વિદ્યા ભણી પછી લગ્ન કરી લાંબું આયુષ્ય ભોગવી સુખી યતા. પણ હાલમાં મૂળ માણસો કહે છે કે તે તો સતયુગ હતો, અને આ કળિયુગમાં તો આઠ આઠ વર્ષનાં બાળકો બધું સમજે છે, માટે વહેલાં પરણાવવાં જોઈએ. છોકરાંને મોટાં કરાય નહિ, એવો વહેમ રાખી હાથે કરી નીતિ જળવવા જતાં તેમને અનીતિમય બનાવે છે.

કેટલાંક માળાપ બાળકોને ૫૦-૬૦ વર્ષના વૃદ્ધ સાથે પરણાવે છે. તે માળાપ કુમળા છોકરા રૂપી બાળાનાં મળાં કાપે છે. માટે તેમ થવું જોઈએ નહિ. ધણી માતાઓ લગ્નનો લાહવો જશે એટલે ન મળવાનો હોય તેમ બાળકને નાનપણમાં પરણાવી દે છે. તેનાં કેવાં અનિષ્ટ અને કરુણ પરિણામ આવે છે તે નીચેના દષ્ટાન્તથી જણાશે.

એક સ્ત્રીને એક દીકરો અને એક પાંચ વર્ષની દીકરી હતાં. દીકરાને નાનપણમાં પરણાવી દેઇ વહુ લાવવાની તથા સાઈં સાઈં પહેરી ઝોદીને વેવાણુ થઇ માથે મોડ ધાલી ગીતો ગાવાની ધણીજ હોશ યઇ. પણ વહુને આપવાનું પહું પૂરું નહિ પડવાથી બેસી રહી હતી. આ લગ્નગાળામાં તો છોકરો પરણાવવાને ધણા દિવસથી તૈયારી યઇ હતી. છોકરાને પરણાવવા વેવિશાળ તો કર્યું, પણ લગ્નને આગસે દિવસે પહું ભરવા જતાં રૂ. ૪૦૦ના દાગીના વેવાઈને ઓછા પડ્યા. તે પૂરા કરી આપે તોજ કન્યા પરણાવે એવું કન્યાના પિતાશ્રીએ કહ્યું. ધિક્કાર છે પૈસા માટે આવા કન્યા પરણાવનારને!

તે સ્ત્રીના પતિએ તેને કહ્યું કે આપણા ઘરમાં હાલ સવડ નથી, જેથી તમારા એક બે દાગીના આપો. સ્ત્રીએ ના પાડવાથી તેના ધણીએ નાતમાં પોતાની આગરૂ જવાની ખીકે ઝેર પી આપવાત કર્યો. વિવાહના કામમાં તૈયાર કરેલું સીધું સામાન તેના ખારમાર્ગા વપરાયું! તેના મરણને એક માસ પણ ન થયો, ત્યાં તો કન્યાના ગાપે પાછી ઉતાવળ કરવા માંડી; પરંતુ ઘરમાં સવડ નહિ હોવાથી કેમ કરવું તેની તે સ્ત્રીને સૂઝ પડી નહિ. આખરે તેને એક વિચાર આવ્યો. જો ના પાડે તો કન્યા જન્મ એ હેતુથી પોતાની પાંચ વર્ષની કન્યાને ૫૦ વર્ષના ડોસા સાથે રૂ. ૨૩૦૦૦ પરકંજીના લેઇ પરણાવી દીધી! આ જાજુ પોતાના પુત્રને પણ પરણાવ્યો. છોકરાને પરણે પૂરા ત્રણ માસ ન થયા, ત્યાં તો તેની સ્ત્રી કોઈ વ્યાધિથી મરણ પામી. તેની પાંચ વર્ષની છોકરી પણ ત્રણ વર્ષના ગાળા પછી રાંડી. ગિયારી આઠ વર્ષની રંડાએલ જાળાની કેવી રિયતિ? આ બાળવયમાં રંડાએલ છોકરીઓને સારી સોજત મળે તો નીતિથી વર્તી જીવનનું સાર્યક કરે. પણ જો ખરાબ સોજતે ચઢે, અને કાઇની ખીક ન હોય તો અનિષ્ટ પરિણામ આવે, હજારો જીવોની દિસા યાય, તથા તેની સાતે પેઢીનાં અને સાસરાનાં નામ બોળાય.

અસાન માતાની આવી હોશથી અને કુલજીય થવાથી આવાં વિપરીત પરિણામ સંભવે છે. માટે કોઇએ નાનપણમાં જાળકાને પરણાવવા ઉતાવળ ન કરવી એજ ઇષ્ટ છે. યોગ્ય ઉમર થયે પરણાવાશે તો તેઓ સુખી યઇ આરોગ્યવાન અને તંદુરસ્ત રહેવાથી હાંજા આયુષ્ય વાળાં થશે.

સાધ્વી લતા

લતા લક્ષ્મીપુત્રી હતી. તેનાં માતાપિતા સારી લક્ષ્મી વડે જ ગામમાં આજરદાર અને પ્રતિષ્ઠિત મનાતાં હતાં. લતાને પનિક પિતાનું આંગણું શોભાવવાનો સુઅવસર મળી ચૂક્યો હતો. તે મનોચાંચિત મેળો માણી શકતી. લતા તેનાં માતાપિતા એકની એક પુત્રી હોવાથી તેનાં માતાપિતા તેને સંપૂર્ણ વહાલથી ચાહે એ સ્વાભાવિક જ હતું. તે આજ વર્ષે મેટ્રિક પાસ કરીને કોલેજમાં પ્રવેશી ચૂકી હતી.

તે અત્યારે સત્તરેક વર્ષની હતી, એટલે માતાપિતાને તેને સારે ઘેર પરણાવવાની તાલાવેલી લાગી હતી. લતાને અભ્યાસ સારી રીતે ચાલતો હતો. તેનાં માતાપિતા પણ તેની ઇચ્છા પ્રમાણે તેને સંતોષ આપતાં.

એક વેળા તેની માતાએ તેને તેના લગ્ન વિષે કાંઈ વાત કરી, ત્યારે લતાને ધણું લાગી આવ્યું. તે તો તેનાં માતાપિતાએ શોધી કાઢેલા મુરતીઆ કરતાં, પોતે જ પસંદ કરેલા, પોતાની સાથે કોલેજમાં લેણીતા યુવકને વધુ આવકારપાત્ર ગણતી હતી. માતાએ તે દિવસે તેને વધુ પૂછવાનું માંડી વાળ્યું.

એક દિવસે જ્યારે તે પોતાના ઓરડામાં બેઠી હતી, ત્યારે એકાએક બાલ્યાવસ્થાનાં વિચારો તેને પીડવા લાગ્યા. પ્રથમ દષ્ટિએ તો તેને યુવાવસ્થા તેની બાલ્યાવસ્થા કરતાં વધુ ઉજ્જવળ લાગી, પણ પછી જ્યારે તેને તેની માતાએ પૂછેલી વાત યાદ આવી, ત્યારે ‘હું જાણક હોત તો કેવું સાફ થાત?’ એવા વિચાર આવવા લાગ્યા, અને હિંમત નહિ દારતાં જેમ જને તેમ પોતે જ પોતાનો જીવનસાથી જોણી લેવો, એ વિચારે તેના દિલમાં આરાનો અંકુર જન્મતો ગાપ્યો.

તેના સહાધ્યાયી મિત્ર વિનોદ લણવામાં હોશિયાર, રૂપાળો અને અચ્છો બેઠાડી હતો. તેની નજર તે જ યુવકચેષ્ટ હોઈ ગીમ્મ યુવકો તેને માટે નકામા જ છે, એમ તેને લાગતું હતું. તે હમેશ પોતાની મોટરમાં આવતો.

પિતાએ શોધી કાઢેલો મુરતીઆ પણ વિદ્યારસિક અને કળાકુશળ હતો, તેનાં માતાપિતા મધ્યસ્થિતિનાં હતાં. સર્જકાન્ત થી. એના હેઠા વર્ષમાં હતો. લતાને જ્યારે ખજાર પડી, ત્યારે તેને પોતા ઉપર આવી પડેલી આ આફત વજનોતરે આવેલી લાગી; કારણ કે એ વિવાહ નક્કી કરવામાં તેના પિતા અને લાલના પિતા જ જવાબદાર હતા.

લતાએ આ વાત વિનોદને કહી અને વિનોદ સમજી ગયો. વિનોદને ફક્ત પિતાની આજ્ઞા લેવાની જ જાણી હતી. અને પિતા પણ તેની ઇચ્છા સંતોષાય

તેમાંજ રાજી હતા. વિનોદે તેના માતાપિતાને પૂછ્યા સિવાય લતાને હા પાડી દીધી, અને તેની પાસેથી તેણે કોઈ અન્યને નહિ પરણવાનો હુપો કાઢ લીધો.

લતા ઘેર આવી. આજે તે બહુજ આનંદમાં હતી. માતાપિતાએ તેને આનંદમાં આવેલી જણી, સૂર્યાકાન્ત સાથેના વિવાહની વાત એ સમજી ગઈ છે, એમ વિચારી પૂછવાનું માંડી વાળ્યું. પિતાને તેના લગ્ન વિષે હવે કાંઈ ચિંતા કરવાની રહી નહિ. તેમણે તો તેનું લગ્ન થોડાક ગદિનાઓમાં કરવાનું નિર્ધાર્યું.

પિતાને થોડા દિવસ પછી માસુમ પડ્યું કે લતા તો વિનોદને આહે છે, ત્યારે શું કરવું તે તેમને સૂઝ્યું નહિ. ત્યારે તેના પિતાએ, લતા મનથી વિનોદને વરી ચૂકી છે, એમ સાંભળ્યું ત્યારે તેઓ કંડાગાર બની ગયા!

થોડા દિવસ બાદ પિતાને માસુમ પડ્યું કે લતા તો વિનોદને ચોરીછપીથી પરણી ગઈ છે, ત્યારે તેઓ પોતાની આખર જશે એ ણીકે ગળગળા થઈ ગયા. પણ પછી ત્યારે સૂર્યાકાન્તના પિતાને જાણ થઈ, ત્યારે લતાના પિતાને વગોવવાને બદલે, ઊંઘડું લનાને તેમજ તેના પતિ વિનોદને તે આશીર્વાદ આપવા લાગ્યા. તેમણે તેમના લગ્નમાં વિશેષ નહિ નાખવાનું ઉચિત ધાર્યું.

લતા અને વિનોદ હવે મુખેથી રહેવા લાગ્યાં. પણ મુખ પછી દુઃખની ઘટમાળ આલુજ હોય છે. તેમના જીવનમાં પણ તેમજ બન્યું. તેમની સંસારનાવને ડગમગાવે તેવો બનાવ બન્યો.

એક દિવસ લતા આ તૈયાર કરી રહી હતી, પણ આજ કાજ જણે કેમ તેને સૂર્યાકાન્તના વિચારો આવતા હતા. આની તરફ તેનું દુર્લક્ષ હોવાને લીધે આ ઉભરાઈ ગઈ ત્યાં મુઠી તેને ખજર રહી નહિ. વિનોદે આવીને જોતાં વારજ તેને પૂછ્યું; કાંઈ થોડું ઉતર તેને મળ્યો નહિ, તેથી તેના તરફ ક્રોધની લાગણી બરાબ આવી. તેણે તેજ વખતે તેને પોતાના ઘરમાંથી તેના પગ કાઢવાને આજ્ઞા આપી. સખ્દ નીકળ્યો ન નીકળ્યો ત્યાં તો તે ઘરની બહાર નીકળી ગઈ અને સીધી પિતાને ત્યાં આવી ગઈ.

પિતાએ વિનોદની ખજર પૂછી, પણ તે કાંઈ બોલી નહિ. એટલામાંજ અચાનક સૂર્યાકાન્ત તેના પિતા પાસે આવ્યો. પિતાને લતા સાથેની વાતમાં વિશેષ પડ્યો. તેને લાગ્યું કે સૂર્યાકાન્ત તેની સાથે વાત પણ નહિ કરે, પણ સૂર્યાકાન્તના દિલમાં લનાને ગાટે રચાન હતું. તેણે લતાની ખજર પૂછી. લતા સાથે પોતે પરણ્યો હોત તો તેનું જીવન કેવું સુધરી જત એ તેને ખ્યાલ આવ્યો. સૂર્યાકાન્ત વધારે વાર રોકાયા સિવાય સીધો ઘેર જઈ સૂઈ ગયો.

અહીં થોડા દિવસ પછી લતાને એક સુપુત્ર આવતયો. રતેહ અને રૂપનાં

મિલનનું અગ્નિ મિશ્રણરૂપ પુત્ર ધણેજ કુટુંબ હતો. પિતાએ આં ખચર વિનોદને પણ કહેવડાવી.

થોડા દિવસ પછી સૂર્યાસ્તના મરણના સમાચાર મળતાં હતા, તેનાં માતાપિતા વગેરે શોકાતુર થઈ ગયાં, અને ઠેરઠેર ગમગીની ફેલાઈ રહી. તેના મરણના સમાચારે ગામને પણ શોકસાગરમાં ડુબાડી દીધું.

વિનોદ અત્યારે એકલો પડ્યો હતો. હવે તેને પથ્થાત્તાપ થવા લાગ્યો. અત્યારે તે પુસ્તક વાંચી રહ્યો હતો, પણ તેને તેમાં કંઈ રસ પડતો ન હતો. તેને હવે લાગ્યું કે હતાને ગમે તે રીતે મનાવી પાછી બોલાવી લાવવી જોઈએ. ગમે તેમ તો ય તે પોતાની પત્ની હોવાથી પાછી આવશે; જન્યું પણ તેમજ.

તેજ દિવસે હતા તેને ત્યાં પાછી આવી. હવે તેને પોતાના પતિને ત્યાંજ રહીને જાકીતું જીવન પસાર કરવું હતું. પતિ તેને મારી નાખે તો મરવા પણ તે તૈયાર હતી. પતિએ તેને આવકાર આપી બોલાવી અને પોતાની બૂલ માફ કરવા વિનંતિ કરી. આખરે પત્નીને લાગી આવ્યું અને તે તેની સાથે તેનો જાકીનો સમય વ્યતીત કરવા ઇચ્છવા લાગી. અત્યારે તે જાનેથી જન્મેલો જાળક પણ સાથે હતો. જાળકને જોતાંજ વિનોદની આંખોમાં અશ્રુ ભરાઈ આઘ્યાં અને તે કરમરી પડ્યો. પત્નીએ તેને હાથ પકડી બિડાવ્યો.

એજ રાતે તે જાનેએ ખૂબ જોષી કરી, જાણે કે તે જાનેના જીવનનો છેલ્લોજ અવસર ન હોય. રાત ખૂટી, પણ વાતો ન ખૂટી. પતિએ તેમજ પત્નીએ એકબીજા પિના ગાળેલું જીવન એકબીજાને આકાશ લાગતું હતું, તેના પ્રતીતિ કરાવી આપી. જાનેએ તે રાત્રે એકબીજાથી છૂટાં નહિ પડવાનો ફરીથી કાલ દીધો.

જીવનમાં ઝંઝાવાતો આવે છે તે જાણ છે. સુખદુઃખની ઘટમાળ મનુષ્યના જીવનની સાથેજ જડેલી છે. મનુષ્ય માત્ર તેને આધીન છે. અનેક મુશીબતોની વચ્ચે થઈ પસાર થતું વહાણ જોગ થોડી વાર એક જાણુ અને થોડી વાર બીજી જાણુ નમત્રા માંડે, તેમ વિનોદના જીવનમાં હવે પલટો આવતો હતો. હવે તેણે પોતાનું મૃત્યુ થાય ત્યાં સુધી હતાને નહિ છોડવાની ગંભીર પ્રતિજ્ઞા લીધી.

કેટલાય દિવસો તેમણે સુખમાં ગાળ્યા, કેટલાય દિવસો તેમણે એક સાથે અમનઅમનમાં પસાર કર્યા, સાથે નાટક-સીનેમા-જેવાં, પણ હજી જાણે કે આટલી મોજેથી તેમનું જીવન પરિવૃત્ત થયું ન હોય તેમ તે ઝંખ્યાજ કરતાં હતાં. અને ઝંખતું જીવન નિરાશાજ સ્વયે, તેમ કાણુ જાણે કે તેમનું જીવન પરમેશ્વરની અવકૃપાથી જુદું પડવાનું હોય તેમ એક એવો પ્રસંગ આવ્યો, જેથી

તેમાંજ રાજી હતા. વિનોદે તેના માતાપિતાને પૂછ્યા સિવાય લતાને હા પાડી દીધી, અને તેની પાસેથી તેણે કોઈ અન્યને નહિ પરણવાનો છૂપો કોલ લીધો.

લતા ઘેર આવી. આજે તે બહુજ આનંદમાં હતી. માતાપિતાએ તેને આનંદમાં આવેલી જાણી, સૂર્યાકાન્ત સાથેના વિવાહની વાત એ મમજી ગઈ છે, એમ વિચારી પૂછવાનું માંડી વાળ્યું. પિતાને તેના લગ્ન વિષે હવે કાંઈ ચિંતા કરવાની રહી નહિ. તેમણે તો તેનું લગ્ન થોડાક ગદિનાઓમાં કરવાનું નિર્ધાર્યું.

પિતાને થોડા દિવસ પછી માલુમ પડ્યું કે લતા તો વિનોદને આહે છે, ત્યારે શું કરવું તે તેમને સ્પષ્ટ નહિ. ત્યારે તેના પિતાએ, લતા મનથી વિનોદને વરી ચૂકી છે, એમ સાંભળ્યું ત્યારે તેઓ ઠંડાગાર બની ગયા!

થોડા દિવસ બાદ પિતાને માલુમ પડ્યું કે લતા તો વિનોદને ચોરીછૂપીથી પરણી ગઈ છે, ત્યારે તેઓ પોતાની આખર જશે એ ખીકે ગળગળા થઈ ગયા. પણ પછી ત્યારે સૂર્યાકાન્તના પિતાને જાણ થઈ, ત્યારે લતાના પિતાને વગોવવાને બદલે, ઊંચડું લનાને તેમજ તેના પતિ વિનોદને તે આશીર્વાદ આપવા લાગ્યા. તેમણે તેમના લગ્નમાં વિશેષ નહિ નાખવાનું ઉચિત ધ્યાનું.

લતા અને વિનોદ હવે મુખેથી રહેવા લાગ્યાં. પણ મુખ પછી દુઃખની ઘટમાળ ચાલુજ હોય છે. તેમના જીવનમાં પણ તેમજ બન્યું. તેમની મંસારનાવને ડગમગાવે તેવો બનાવ બન્યો.

એક દિવસ લતા આ તૈયાર કરી રહી હતી, પણ આજ કોણ જાણે કેમ તેને સૂર્યાકાન્તના વિચારો આવતા હતા. ચાની તરફ તેનું દુર્લક્ષ હોવાને લીધે આ ઉભરાઈ ગઈ ત્યાં મુઠ્ઠી તેને ખજર રહી નહિ. વિનોદે આવીને જોતાં વારજ તેને પૂછ્યું; કાંઈ યોગ્ય ઉત્તર તેને મળ્યો નહિ, તેથી તેના તરફ ક્રોધની લાગણી બરાબ્ર આવી. તેણે તેજ વખતે તેને પોતાના ઘરમાંથી તેના પગ કાઢવાને આજ્ઞા આપી. શબ્દ નીકળ્યો ન નીકળ્યો ત્યાં તો તે ઘરની બહાર નીકળી ગઈ અને સીધી પિતાને ત્યાં ચાલી ગઈ.

પિતાએ વિનોદની ખજર પૂછી, પણ તે કાંઈ બોલી નહિ. એટલામાંજ અચાનક સૂર્યાકાન્ત તેના પિતા પાસે આવ્યો. પિતાને લતા સાથેની વાતમાં વિશેષ પડ્યો. તેને લાગ્યું કે સૂર્યાકાન્ત તેની સાથે વાત પણ નહિ કરે, પણ સૂર્યાકાન્તના દિલમાં લતાને માટે સ્થાન હતું. તેણે લતાની ખજર પૂછી. લતા સાથે પોતે પરણ્યો હોત તો તેનું જીવન કેવું મુશ્કરી ભરેલું એ તેને ખ્યાલ આવ્યો. સૂર્યાકાન્ત વધારે વાર રોકાયા સિવાય સીધો ઘેર જઈ સૂઈ ગયો.

અહીં થોડા દિવસ પછી લતાને એક મુખ્ય અવતર્યો. રતેહ અને રૂપનાં

વીસમી સદી

“પિતાજી! હું તેની સાથે લગ્ન કરવાની નથી જ.” પુષ્પા બોલી.

‘કેમ?’ નવનીતરાય બોલ્યા.

‘હું એવા છુટ્ટા સાથે નથી પરણવાની.’

‘એટલે?’

‘એટલે એજ કે મારે આ લગ્ન કબૂલ નથી.’

‘એસ એસ, હવે કાહો, અગે શું બોલું કરતા હોઈશું?’

‘ના, બોલું નહિ તો સારું કરો છો? છુટ્ટા સાથે જાણા!’

‘તો તારે કોની સાથે જવું છે?’ નવનીતરાયે ધૃણાથી પૂછ્યું.

‘જ્યોતિ સાથે.’ પુષ્પાએ સ્પષ્ટ જવાબ આપ્યો.

‘જ્યોતિ! પેસો બિખારી! છૂટ્ટો, તેવાને તે મારી કન્યા આપું?’

‘ના, તેવાને ન આપો, પણ પેસા ત્રીજવરને, જેનામાં નથી અકલ કે નથી હુદય, છે માત્ર પૈસો! પૈસાને તે શું મારે મધ મૂકીને ચાટવો હતો?’ પુષ્પા પોતાના હૃદયનો ભાવ ખાલી કરતાં બોલી: ‘વળી તમે મને પૈસા લેષ વેચશો તો તમને તે પચશે? તમે શા માટે તમારે જ હાથે મારું જીવન ધૂળ ધાણી કરો છો?’

x

x

x

નવનીતરાય સારા કુટુંબના પ્રતિષ્ઠિત, આગેવાન અને ગર્ભશ્રીમંત મૃદસ્ય દત્તા, તેમની મુંગધમાં સદાજાગરમાં હાક વાગે. તે પૂરેપૂરા બેલાડી. તેમની પત્ની શોભના તેમને દરરોજ કહેતી: ‘સદો એ ધંધો મારો નથી, હાં! કાષ્ટક દિવસ તમને એ દગો દેશે.’

‘આપણે ક્યાં ગળ ઉપરાન્ત કરીએ છીએ?’ કહી એ હસી પડતા.

તે મૂઠની માફક તેમની સામું જોઈ રહેતી. પતિને સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી ચનાર હિંદુ સત્તારી તે સાંભળી કંઈ ન બોલતી.

શોભનાએ પુખ્ત વયે એક પુત્રીને જન્મ આપ્યો, તેનું નામ પુષ્પા. શોભનાએ પુત્રનું સુખ ન ભાળ્યું, પણ પુત્રીનું સુખ જોઈ તે રાજ થતી. તે સુખ પણ લાંબું ટક્યું નહિ, ત્રણ વર્ષની પુષ્પાને મૂકી શોભના સ્વર્ગમાં ચાલી ગઈ.

શોભનાના મરણનો આઘાત નવનીતરાયના જીવન ઉપર પ્રથમ ધા હતો. નવનીતરાય કેટલાય દિવસ સુધી, આ ગિચારી પુષ્પાનું શું કરશે, તેના વિચારમાં ઉદાસ રહેતા. તેની હિંદર માટે એક આપા અને શંકવાને રસોઈ

રાખ્યો. જેમ જેમ સમય વીતવા લાગ્યો તેમ તેમ જાણું થ વીસરવા લાગ્યા. પુખ્ત બાલ્યવામાં હોશિયાર હોષ ઔદ્યોગ વરસે મેટ્રિક પાસ થઈ, કોલેજમાં અભ્યાસ કરવા માટે જવા લાગી.

‘સુખના એક સરખા દિવસ કોઈના જતા નથી.’ નવનીતરાય હવે ઘેર પશુ જોછા આવતા, સદાના ધંધાને લીધે મુંઝાઈ રહેવા લાગ્યા, તેમને રોકનાર શોભના ગઈ; એટલે દરરોજ તે વધુ ને વધુ સદો ખેલવા લાગ્યા. સદો કેટલી ખરાબ વસ્તુ છે અને હું કયે વખતે પાપમાલ થઈશ, તેનું જ્ઞાન ખેલનારને હોવાનું નથી.

નવનીતરાયે આ વખતે દિગ્ભ્રમ રાખી ગમ ઉપગંત ધંધો કર્યો હતો. વીમે પાકરો તો કરોડોપતિ, અને જશે તો કાંઈ નહિ, એટલા જોછા. આ વખતે તેમના ધાર્પ કરતાં ખમર ધણોજ નરમ થઈ ગયો. કારણ કે, દિલ્લે આદરેલા લયંકર સુદથી માલ દેશવર જવાનો જાણ થઈ ગયાથી બાવ એકદમ ઊતરી ગયા. નવનીતરાયને એકસામટી લાખ રૂપિયાની ખોટ આવી. આખરે મીઠો લાગતો વેપાર કડવો ઝેર જેવો થઈ પડ્યો.

નવનીતરાય વિચારવા લાગ્યા: ‘આ ખોટ હું ક્યાંથી ભરી શકોશ? મેં મારી પત્નીનું કહેવું ન માન્યું તેનું આ પરિણામ. ખરેખર કડવાં લાગતાં વચન જાંત સમયે સાંભરે છે.’

મુંજાઈના જુગલકિશોર મારવાડીની સખત ઉધરાણી શરૂ થઈ: ‘નવનીતરાય! ‘શું?’

‘હવે પૈસા મોકલી આપો.’

‘કાલે મોકલીશ.’

‘સારું. પણ જો નહિ આવે તો પછી મારે ફરી ધણો ખાવો પડશે. સમજ્યા?’ કહી જુગલકિશોર જતો રહ્યો.

જાધી મિલકત વેચી દે તોપણ આ ખોટ પૂરી થાય તેમ ન હતી, એટલે નવનીતરાય જેમ તેમ વલણાં મારવા લાગ્યો.

x

x

x

જુગલકિશોરની મુંજાઈમાં એક પેઢી હતી. મારવાડી આવી તેણે પોતાની ઝીણી બુદ્ધિ તેમજ સખત મહેનતથી પૈસો ઠીક ઠીક ભેગો કર્યો હતો. અત્યારે તેની ઉંમર સાડાસડા જેટલી તો ખરીજ. તેમનાં ત્રીજી પત્ની પંદર દિવસ થયાંજ સ્વર્ગે મિથાળ્યાં હતાં. તેમને હજી ફરી લગ્ન કરવાની ઉમેદ નાકી હતી. પણ તેમને કોઈ કન્યા આપે તેમ ન હતું. તેમણે સાંભળ્યું હતું

કે નવનીતરાયને એક પુત્રી છે, તેથી તે જાતેજ ઉધરાણી કરવા ગયા અને પુષ્પાને જોઈ આવ્યા. વિચારવા લાગ્યા : ‘હું તો સારી. ચાલ, ઉપાય અજમાવવા દે.’ અને તે નવનીતરાયની ઉપર તેની એકની એક પુત્રી પુષ્પા માટે જાળ પાથરવા તૈયાર થયો. આ પશુ મુંઝવણો સટો!

ખીજે દિવસે જુગલકિશોર નવનીતરાય પાસે જઈ કહેવા લાગ્યો : ‘શું કહ્યું?’ ‘આપી દેખશ.’

‘અરે! નવનીતરાય, ગભરાઓ છો શા માટે? એક ઉપાય બતાવું?’

‘શો? જલદી કહો.’ નવનીતરાય બોલ્યા.

‘પશુ મારું માન રાખો તો.’ જુગલકિશોર પોતાની જાળ પાથરતાં બોલ્યો. ‘એટલે?’

‘તમારી પુત્રી છે ને?’

‘હા, તે શું છે?’

‘તોને જો મારી જોડે પરણાવો તો બધામ પૈસા માંડી વાળું.’

‘એમ? એમ?’ નવનીતરાય ઉતાવળે બોલ્યા.

‘હા’

નવનીતરાયે વિચાર્યું કે આ શું બોલ્યું છે. જ્યાં ત્યાં પરણાવવી તો પડશે ને! તો આ શું બોલ્યું છે? વિચાર કરી જુગલકિશોરને હા પાડી વિદાય કર્યા. જુગલકિશોર પોતે અજમાવેલો દાવ સફળ થયો જાણી આનંદ પામ્યો.

આ તરફ પુષ્પા કોલેજમાં જતી હતી. કોલેજમાં દરરોજ જ્યોતિ આવતો હતો. જ્યોતિ ગાંગડાનો છોકરો હતો. તેને તેના પિતા નાનપણમાં મૂકી મરણ પામ્યા હતા. તેને એક વિધવા માતા હતી. તે સાધનસંપત્તિવાળો હોવાથી તેમજ બજારમાં હોશિયાર હોવાથી માતાની સાથે મુંઝવણમાં આવી વસ્યો હતો. તેનું મહાન પુષ્પાના ધરતી પાસેજ હતું. જને એક વર્ગમાં બજારમાં હોવાથી જંને સાથેજ કોલેજમાં જતાં હતાં. એક દિવસ જ્યોતિને તેના મિત્રો ત્યાં જમવા જવાનું હતું, તેથી પુષ્પા એકલી કોલેજમાં જવા નીકળી.

કોલેજમાં જતાં કેટલાક ટીજણા વિદ્યાર્થીઓએ તેને ચીડવવા માંડી.

‘અલ્યા, આને પુષ્પા એકલી કેમ?’ એક બોલ્યો.

‘દરરોજ તો પેસો ગામડિયો જ્યોતિ સાથે આવતો.’ ખીજે ટહુકાર કર્યો.

‘માંદો હશે.’ ત્રીજો વજુગાએ જવાબ આપ્યો.

‘અરે! જ્યોતિને માંદો કહેનાર છું કેણું?’ પુષ્પા ચીડાઈ બોલી.

પેસાએ હાથ ઉગામ્યો. તેટલામાં જ્યોતિ આવ્યો. અને પેસા કિચકાવ્યો.

એક મુક્કો લગાવ્યો. પેલાએ જ્યોતિને સામે પત્થર લગાવ્યો અને તે જ્યોતિના કપાળમાં વાગ્યો. પછી જધા નાશી ગયા. જ્યોતિને કપાળેથી લોહી નીકળવા લાગ્યું. પુષ્પાએ પોતાની સાડીની કિનાર ફાડી તેને પાટો બાંધી દીધો. અને કોલેજમાં ગયાં.

આ દિવસથી પુષ્પાને જ્યોતિ પ્રત્યે વધુ ને વધુ આકર્ષણ થયું. પુષ્પા જ્યોતિ પાસે કંઈ ને કંઈ જહાને જતી. આજે તે તેને આવી કહેવા લાગી: 'જ્યોતિ.'

'કેમ?'

'તમને મારે માટે પથરો વાગ્યો તે જદલ લગા?'

'જસ જસ હવે, એમાં તું' લક્ષ્મી લક્ષ્મી શું કરે છે? એવા તો હજી કંઈ વાગશે, આ તો પાશોરામાં પહેલી પૂણી છે.' અને હસી પડ્યાં.

જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ પુષ્પાને અને જ્યોતિને એકબીજા પ્રત્યે વધુ આકર્ષણ થવા લાગ્યું. એકને બીજા વિના ચાલેજ નહિ, તેવું અને બાસવા લાગ્યું. એક વખત અને દરિયાકાંઠે ફરવા ગયાં હતાં ત્યાં પુષ્પાએ જ્યોતિને પૂછ્યું: 'જ્યોતિ?'

'કેમ?'

'મારે તમને એક વાત પૂછવી છે.'

'પૂછ.'

'પણુ ગુસ્સે ન થાઓ તો?'

'મને કોઈ દિવસ ગુસ્સે થતાં જોયો છે?'

'તો મારે તમને જો પૂછવું છે, કે મારે માટે તમારા હૃદયમાં સ્થાન છે?'

'તારા સિવાય બીજા કોને માટે હશે?' જ્યોતિ બોલ્યો.

પુષ્પાએ શરમાઈને માથું નમાવી દીધું.

*

*

*

પુષ્પાએ સ્પષ્ટ જણાવ્યું કે હું લગ્ન કરવાની નથી, પણ નવનીતરાયે કોઈ ન સંભળ્યું અને જહાર જતા રહ્યા. પછી પુષ્પા વિચારમાળામાં ગૂંથાઈ. 'કેવો સરસ ને સુંદર ચારિત્રશીલ જ્યોતિ! અને આ ક્યાં આ છુટ્ટો દલાલ! હું જ્યોતિને ચાહું છું અને જ્યોતિ મને ચાહે છે. અમે એકબીજાને ચાહીએ છીએ. તો પછી મારા પિતાજી આ માટે મારા માર્ગમાં વિઘ્ન નાખતા હશે? માત્ર પૈસા માટે?'

'પૈસાથી માનવજીવનનાં મુશ્કેલ ન અંકાય,

પૈસાના હોય પૂગ્ગરી તેને ગ્રેમ નહિ સમગ્નય.

‘પૈસાને માટે પુત્રી વેચે તે કયે બેચે છૂટે.’

‘તૈયારી કર.’ તેની વિચારમાળા અટકાવતાં નવનીતરાય બોલ્યા.

‘શાની.’

‘તારું સગન પંદર દિવસમાંજ લેઈ નાખ્યું છે.’

‘પણ પિતાજી.....’

‘પણ બધું હવે કાંઈ નહિ, તું તારે તૈયારી કર.’ કહી ચાલ્યા ગયા.

પુષ્પાએ જાણ્યું કે ‘આવી જાન્યું. આજારે આ પાપી પિતા મને જરૂર દલાલને દાય સોંપવાનો! દાય, પૈસા તારી ગતિ ન્યારી છે!’ કહી રડી પડી.

બીજે દિવસે પુષ્પા વિચાર કરી જ્યોતિની પાસે ગઈ અને બોલી: ‘જ્યોતિ?’

‘કેમ?’

‘જાણ્યું!’

‘શું?’

‘મારું સગન લીધું.’

‘મસ્કરી?’

‘ના ના, મારા પિતા પૈસા માટે મને વેચે છે.’

‘કાલી સાચે?’

‘પૈસા જીવનકિશોર દલાલ સાચે.’

‘એમ?’

‘હા.’

‘તારો શો વિચાર છે?’

‘જ્યોતિ, વદલા જ્યોતિ! મારે વિચાર શો? મારે તો તારા સિવાય જમતમાં કશું છે! માતા મરી ગઈ, નહિતર આવું થવા દે! પણ તારો વિચાર મારી જોડે લગન કરવાનો છે કે કેમ?’ કહી માથું નીચે નમાવી દીધું.

જ્યોતિને જાણ્યું કે ‘ત્રેમ આમળ સર્વ બ્યથ’, વળી આ બિચારી કાને કહે, જ્યાં પિતા વેરી ધાય ત્યાં? અરેઅર સમાજ, આવી તો ફટલીયે જાણાઓ પાપાત્માઓના દાય તમે બીંસાઈ રહી છે. ‘દીકરી ને વળી માથ, દોરે ત્યાં જાય,’ એ જૂની રૂઢિ જમાનો નવો આવ્યો છતાં જદલાતી નથી. હું આવે ના કહીશ તો પછી તે પાપાત્મા પિતા તેને જરૂર જળતી અગ્નિમાં હોમવાનો. પુત્રીની મરજી વિરુદ્ધ પૈસા ખાતર કેવો કુકર્મો હિંદુ સમાજમાં ચાલી રહેલ છે? બસે, સમાજ મને ગમે તેમ કહે, પણ હું તેને બીંસાવા દેવાનો નથી. એ કેવી સંસ છે.’

‘શો જવાળ આપો હો? હા કે ના?’ પુષ્પા વચમાં બોલી.

‘જોઈશ.’ જ્યોતિ બોલ્યો.

‘ના, તે ન ચાલે, મારે તો હાલ ને હાલ જવાળ જોઈએ.’

‘પણ મારી માતાને તો પૂછવા દે.’

‘ખપોરે જવાળ આપશે?’

‘આપીશ.’

‘જરૂર?’

‘જરૂર.’

પુષ્પા ગઈ. જ્યોતિ તેની જા પાસે ગયો.

‘જા, મારી એક વિનંતી છે. તું હા પાડે તો કહું.’

‘દીકરા, કોઈ દિવસ મેં તને ના પાડી છે?’

‘સાંભળ ત્યારે, પેલી પુષ્પા છેને....’

‘હા, તેની સાથે તારે પરણવું છે; ખરું?’ વચમાં તે બોલી બિડી.

‘હા.’

‘પણ તેની મરજી શી છે?’

‘તે મને કહેવા આવી હતી કે મારા પિતા મને એક વૃદ્ધ માથે પરણાવે છે.’

‘અરરર!’ વચમાં તેની માતા બોલી બિડી.

‘તમે તેને ન બચાવો!’ કહી જ્યોતિ નીચું જાણી ગયો.

જ્યોતિની માતાએ જણ્યું કે જોઈતું નથી, કેવું સગસ જોઈતું થશે. અને ભણેલાં ગણેલાં છે, એકમેકનાં મન મળેલાં છે, તો પછી મારે શા માટે વચમાં આડખીલી નાખવી? હું ના કહું અને રિસાઈ, પેલા જ્યન્તિએ ઘરમાં ધ્વાસુ પડી જાય, તેવું કરી બેસે તો પછી મારું નામ જનનામ ચાલે. તો આજ ભલે ચાલે, એવો વિચાર કરી બોલી: ‘ભાઈ, તારા ધ્યાનમાં આવે તેમ કરજો.’ તેટલામાં જ પુષ્પાનો મીઠો સૂર સંભળાયો: ‘જ્યોતિ છે કે?’

‘હા, આવ.’ કહી જ્યોતિ તેને ચોતાના બેસવાના ખંડમાં લેઈ ગયો. અને જતાં જોઈ જ્યોતિની જા મૂંઝે મોઢે બેસી રહી.

‘કેમ શો વિચાર કર્યો?’ પુષ્પાએ પૂછ્યું.

‘તને ના કહેવાશે?’ જ્યોતિ બોલ્યો.

‘તો પછી તૈયારી પણ કરી રાખજો.’

‘શાની?’

‘લગનની.’

‘પણ તારા પિતા શી રીતે હા પાડશે?’

‘તેના મેં પ્રથમથી વિચાર કરી રાખેલો છે. અને તે એ જ કે અહીં મારી એક બેનપણી રહે છે. તેને ત્યાં જવાનું નામ દેખ અહીં આવતી રહીશ, અને આર્યસમાજમાં જઈ લગ્ન કરી બીજે જ દિવસે પ્રકટ કરીશું. પછી હાલે તેમને જે કરવું હોય તે કરે.’

પુષ્પા ધેર ગઈ. બધું કામ કરવા લાગી. જુગલકિશોર સાથેના લગ્નમાં પોતાનો વિશેષ સ્પષ્ટ રૂપે પ્રકટ કર્યો નહિ. આ બેઠ નવનીતરાય રાજ થઈ ગયા.

હવે આજથી બાર દિવસ લગ્નના રહ્યા. કંકેત્રી પણ લખાઈ ગઈ. અને જુગલકિશોર સાથે કરાર પણ થઈ ગયો. પુષ્પાએ ધાધું કે હવે ઉપાય અજમાવવા દે, અને તે ખરું. એટલે પોતાની બનળ જિજ્ઞાસામાં કાવકું મોઢું રાખી નવનીતરાય પાસે જઈ કહેવા લાગી:

‘પિતાજી?’

‘શું?’

‘મારી બેનપણીને ત્યાં જઈ જરા એને ગળી આવું, કાલે પાછી આવીશ.’ નવનીતરાયે જાણ્યું કે છે. જતી, ના દહીશ અને રિસાશે તો અવળા મોકાણ મંડાશે. જશે તો શું બગડી જશે? કાલે આવતી રહેશે, વગેરે વિચાર કરી બોલ્યા: ‘જા બેન, પણ કાલે આવતી રહેજો.’ હસતે મુખે રજા આપી.

‘મારું,’ કહી તે ગઈ.

બીજે જ દિવસે વર્તમાનપત્રોમાં ‘પુષ્પાએ કરેલું જ્યોતિ સાથે લગ્ન’ની ખુશી પાડતા વર્તમાનપત્રો વેચવા ફેરિયા નીકળી પડ્યા. જુગલકિશોરે વાંચ્યું, પુષ્પા તથા જ્યોતિનો ફોટો જોયો. તરત જ તે દોડતો નવનીતરાય પાસે આગ્યો: ‘નવનીતરાય?’

‘શું છે?’

‘આ શું કયું?’

‘પણ છે શું? આટલા ગધા મહારાજો છે શા માટે?’ નવનીતરાયે પુત્રીના લગ્ન વિષે હજી સુધી કંઈ જાણ્યું ન હતું.

‘જુઓ વાંચો,’ કહી જુગલકિશોરે છાપું આપ્યું.

છાપું વાંચી નવનીતરાય બોલ્યા: ‘નકબોદ વાળ્યું દીકરીએ!’

‘તમારું તો નકબોદ, પણ મારા પૈસાનું શું?’

‘તે હું શું કરું? એ તો બેનપણીનું નામ લેઈને ગઈ હતી ને આમ ક્યું.’

‘હું તો ફરિયાદ કરીશ.’

‘આપી દેશ, બાઈ!’ કહી તેને વાર્યો.

નવનીતરાયે ત્રિચારુ: 'લણાવી ગણાવી તેનું આ પરિણામ! આ તો જોતી યદ, હવે જરા જવા દે જ્યોતિની પાસે ને કહેવા દે બે શબ્દો.' તે જ્યોતિને ઘેર જવા તૈયાર થયા.

'જ્યોતિ છે કે?' નવનીતરાયે તેના ગારણા આગળ જઈ પૂછ્યું.

'છે, શું કામ છે?' જ્યોતિની માતાએ જવાબ આપ્યો.

'હોય તો બોલાવો.'

'પણ કામ શું છે? તે આજે પરણ્યો છે, તે વહુની જોડે વાતો કરતો હશે. તમારે જે કંઈ કહેવું હોય તે કહો.'

'હું પુષ્પાનો પિતા છું.'

'કોણ નવનીતરાય?'

'હા.'

'આવો.'

'આવો આવો, શું? મારી દીકરીને....'

'ઓહો, તમારી દીકરીને તે ઉપાડી નથી લાવ્યો. સમજ્યા? એની મેજે અહીં આવી છે.' નવનીતરાયને ગરમ થતા અટકાવી જ્યોતિની બા બોલી. નવનીતરાય ઠંડા પડ્યા. તેટલામાં જ્યોતિ આવ્યો: 'શું છે?'

'કંઈ નહિ, પુષ્પા ક્યાં ગઈ?'

'કેમ પિતાજી, ખૂણામાં છપાઈને બિભેલી પુષ્પા બહાર આવી બોલી.

'દીકરી, આ તે શું કયું?'

'કેમ પિતાજી, તમને ના ગમ્યું?'

'દીકરી, તે તો નકળોદ વાળ્યું!'

'ના પિતાજી, મેં મારું જીવન સાર્યું કયું.'

'એટલે?'

'એટલે એજ કે મેં મારી મેજે આપને સહેજ પણ તરફી આપ્યા વગર, વગર ખરચે મારો જીવનસાથી બોળી લીધો.'

'પણ મારા પૈસાનું શું?'

'તમારે મને વેચી પૈસા લેવા હતા અને લાકડે માંકડું વળગાડવું હતું, ખરું ને? પણ તે આ જમાનામાં ન બને? પિતાજી! એ ગઈ તમારી ઓગણીસમી સદી, આ તો વીસમી સદી છે!' કહી ઘરમાં આવી ગઈ.

નવનીતરાય વીલે મોઢે પાછા વળ્યા.

પરઠણુનો પ્રશ્ન અને ખીજ કોયડા

[૨]

પરઠણુના પ્રશ્નની અર્થાથી ફેટલેક સ્થળે ઠીક રસ ઊભો થયો જણાય છે. આપણી જ્ઞાતિના સામાજિક પ્રશ્નોમાં આજે જાડું મહત્ત્વનો અને તાત્કાલિક ઉકેલ માગનાર આ પ્રશ્ન યદ્ય પડેલો દેખાય છે, એટલે આ જાગૃત ઉપર જ્ઞાતિના આગેવાનો અને યુવકો બધી રીતે વિચાર કરી કંઈક સક્રિય પગલાં ભરે તે માટે ખીજ ફેટલાક સવાલ જવાબો આપું છું.

સવાલ : 'પરઠણુવાળી જાન'નો તમે શો અર્થ કરો છો ?

જવાબ : કંઈ જાનને 'પરઠણુવાળી જાન' કહેવી એ સામાન્ય રીતે દરેક જણ સમજે છેજ. મારી સમજ મુજબ, જ્યાં વરનો પિતા કન્યાના પિતા પાસેથી રૂ. ૩૦૧ કરતાં વધુ રકમ કોઈ પણ રીતે લેવાની શરત કરીને જ વિવાહ કરે ત્યાં 'પરઠણુનો સોદો' થયો કહેવાય. અને આવા શરતી લગ્નની જાનમાં ન જવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ. જ્યાં રૂ. ૩૦૧ લેવાય છે, ત્યાં વર- અને કન્યા-પક્ષને સમાન મોજાનાં મણુવામાં આવે છે અને એનાથી બેગાંથી એકેય પક્ષને સારું માડું લાગતું નથી.

સવાલ : પરણતી વખતે કે પછી કન્યાપક્ષ તરફથી વરને દાગીના કે ખીજ ચીજો આપાય છે, તેનો વિરોધ કેમ ન થયો જોઈએ ?

જવાબ : 'પરણતી વખતે કે તે પછી કન્યાના પિતાએ વરને કે કન્યાને નામે અમુક રકમ, જણસો કે એટો આપવી જોઈશે,' એવી શરતથી જે લગ્ન થાય તે 'પરઠણુવાળું લગ્ન' જ ગણાય. અને જે લગ્ન કરવામાં આવી કે ખીજ કોઈ રીતે આપ-લે કરવાની શરત યદ્ય હોય તે લગ્નની જાનનો બહિષ્કાર કરવો જોઈએ.

પરંતુ કોઈ પણ જાતની શરત વગર કન્યાનો પિતા રાજીખુશીથી લગ્ન વખતે કે તે પછી પોતાના જમાઈને કે દીકરીને એટો આપે અથવા જરૂરને પ્રસંગે આર્થિક મદદ કરે તેમાં કશું ખોટું નથી.

વિવાહ અને લગ્ન કરવાની શરત તરીકે આપવા લેવાની વાત નક્કી થાય છે ત્યાં વરપક્ષ કરતાં કન્યાપક્ષને ઊતરતા મોજાનો કે વધુ ગરમહિ માનવાની ભાવના રહેલી છે. અને તેથી દીકરા કરતાં દીકરી અજખામણી યદ્ય પડેલી છે. રાજીખુશીથી થતી આપ-લેમાં આવું નથી.

ખાંપેની મિલકતમાં હાકરીને દિરસો મળતો નથી, એટલે સામાન્ય રીતે

એક યા બીજી રીતે પોતાની દીકરીને મદદ કરવાની આવના દરેકને રહે છે; અને તે મુજબ રાજપુત્રીથી જ્યાંય પોતાની બેનદીકરીને સંજોગો અનુસાર મદદ કરે છે. શરતી લગ્નમાં કન્યાના પિતાને જેમ વધુ રકમ આપના પડે છે તેમ તેનો મોજો વધુ ઊતરતો મનાય છે, જ્યારે મરજીઆત આપ-લેમાં એથી ઊંચડું છે. શરતી આપ-લે બે કુટુંબોનો સંબંધ જગાડવાનો પાઠ ભજવે છે. મરજીઆત રીતે થતી આપ-લે આ સંબંધ વધુ ગાઢ અને સારો બનાવે છે. શરતથી લીધેલી રકમ માટે વરપક્ષના મનમાં કંઈયે સદ્ભાવ ઊભો થતો નથી, જે કંઈ લે છે તે પોતાના હકનું માનીને લે છે. જ્યારે કન્યાપક્ષ રાજપુત્રીથી કંઈ આપે છે તેનાથી વરપક્ષમાં એક જાતનો સદ્ભાવ ઊભો થાય છે.

આ રીતે આ બે વસ્તુઓમાં ધણો જ ફરક છે. રાજપુત્રીની આપ-લે એ બે કુટુંબો વચ્ચેનો અંગત વહેવાર છે. શરતી આપ-લે એ સામાજિક અસમાનતા જતાવનાર આખા સમાજને હાનિકર્તા મનોદશાનું એક પરિણામ છે અને તેનો વિરોધ કરવો એ સમાજના દિતચિંતકોની ફરજ છે.

સવાલ: શરતી લગ્નની જાનનો બદ્ધિધાર કરવાનું તમે કહો છો, પણ આવા લગ્નનો કન્યાપક્ષના માણસોએ પણ વિરોધ કરવાનું કેમ કહેતા નથી?

જવાબ: આનું એક કારણ છે. કોઈ કન્યાનો બાપ રાજપુત્રીથી પરકષ્ણ આપતો જ નથી. પરકષ્ણ આપીતેય તે સ્વમાનભંગ તો થાય છે જ. તેનામાં અમુક સ્થળે દીકરી પરણ્યાવળો મોહ છે, માટે જ તેને સહન કરવું પડે છે એ વાત સાચી છે. છતાં આપણા સમાજમાં કન્યાનો બાપ લાચાર અવસ્થામાં જ હોય છે. એટલે સંજોગોના લોભ જાનતા કન્યાના પિતા કરતાં પરકષ્ણ માટે વરપક્ષને જ વધુ જવાબદાર ગણીને તેના સંબંધીઓ જ જાનનો બદ્ધિધાર કરે એ ધારેલું પરિણામ લાવવા માટે પૂરવું છે.

સવાલ: ‘પરકષ્ણવાળી જાનમાં ન જવું,’ એવી પ્રતિજ્ઞા લેઈ ધણા તેનો અમલ કરતા નથી. એના કરતાં આવી કોઈ પ્રતિજ્ઞા જ ન લેવી અને જે વળને જે મૂકે તે કરવાનું વલણ રાખવું, એ શું બોલું?

જવાબ: આનું વલણ તો અત્યારે આપણામાં છે જ. એવા વલણથી આ અનિષ્ટ નાખૂદ ન જ થાય. આ જાતનું વલણ રાખનાર માણસોના બે વિકાસ પાડી શકાય: એક વર્ગ એવો છે, જે આવે તેમ જીવન જીવે છે; સારાસારનો વિચાર કરી પોતાને અગર પોતાના બાઈઓને અડચણ કરનાર દૂષણો ટાળવા શું કરવું જોઈએ તેનો વિચારવાની કે કંઈક કરવાની તરદી જ લેતા નથી. ‘પાડોશીના ઘરને આગ ભડે લાગી, આપણે તે હોલવા જઈ દોડદોડી કરવાની

તરદી લેવાનું કંઈ કારણ નથી; આપણું ઘર લાગશે ત્યારે જોઈ લેવાશે!’ આવી મનોદશાવાળા વિમારશૂન્ય માણસો આ પ્રકારના હોય છે. અને છતાં નવાઈની વાત તો એ છે કે આવા માણસો પણ જ્યારે પોતાના ઘરને આગ લાગે ત્યારે તેમનું જ અનુકરણ કરી ખીજા તેમની ગદ્દે ન આવે તો તે સામે ફરીઆદ કરે છે! એ રીતે દલીલ કરનાર અમાન છે. એ દલીલ પાછળ કંઈ શુદ્ધિ નથી, એમ જ માની લેવાય.

ખીજો વર્ગ વધુ ખરાબ છે. અમુક કરવા જેવું હોવા છતાં પોતાના સ્વાર્થને કે અશક્તિને લીધે પોતે તે કરી શકતા ન હોય, છતાં પોતા કરતાં બીજા સારા ન ગણાય તે માટે તે ‘પ્રતિષ્ઠા લેઈ તોડનાર કરતાં અમે પ્રતિષ્ઠા ન લેનાર’ સારા છીએ,’ એવી દલીલ કરી પ્રતિષ્ઠા લેઈ કંઈક કરનારને ઉતારી પાડવા પ્રયત્ન કરે છે. આવા માણસો કાંઈ રીતે આગળ વધી ન જ શકે.

‘પ્રતિષ્ઠા લેઈને તોડવી’ એ સાફ નથી જ. પરંતુ એક વખત પ્રતિષ્ઠા લીધી અને તે તૂટી એટલે સાફ લાગતું કામ કરવાનો પ્રયત્ન કરવાનો અધિકાર નષ્ટ થયો એમ માનવાનું કારણ નથી. બાળક પહેલી વખતે ચાલવા શીખતાં વારંવાર પડી જાય છે, છતાં તે પ્રયત્ન ચાલુ રાખે તો ચાલવા શીખે છે જ. જીવનમાં પણ આગળ વધવાનો આ એક જ માર્ગ છે. એટલે ‘લીધેલી પ્રતિષ્ઠા તોડીશ તો લોક શું કહેશે?’ એવો ડર રાખી નિષ્ક્રિય થવું એ ઇષ્ટ નથી. જીવનમાં મને તે બાજતમાં આગળ વધવું હોય તો ‘પ્રતિષ્ઠા લેઈ પાળનાર’ સામે જોઈ ટ્રેડિંગ મેનવતા જવું. ‘પ્રતિષ્ઠા લેઈ તોડનાર’ને હલકો પાડી પોને નિષ્ક્રિય હોવા છતાં સારા ગણાવા પ્રયત્ન ન કરવો. જે કામ સાફ લાગે તે કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એમાં કશુંય શુભાવવાનું હોતું નથી; કંઈક મેનવવાનું તો હોય છે જ.

આખો સમાજ એકદમ ન સુધરે. પહેલ કરનારે કંઈક તો સહન કરવું જ પડે છે. આ સહન કરેલું નકામું જતું જ નથી. કુદીત ગણાતા વર્ગને મહત્તા શી રીતે મળી? અમુક વખતે અમુક જરૂરી કામોમાં તેમણે પહેલ કરી અને તે આગળ પડ્યા. શરૂઆતમાં તેમને સહન કરવું જ પડેલું. પછી બંધો સમાજ તેમને પગલે ચાલવા લાગ્યો એટલે તેમને મહત્તા મળી. દરેક બાજતમાં આમ જ થાય છે. સમાજનો મોટો વર્ગ સાચી વસ્તુ શી છે તે સમજવા છતાં તે કરવા અસક્ત હોય છે; એ તો જીવતાં જગતા સમર્થ પુરુષો જેવે તેમ જેવાય છે. શરૂઆતમાં આ રીતે ચીલો પાડનારને સહન કરવું જ પડે છે. પણ પછી તેમને તેનો બદલો મળી રહે છે. કાંઈ રીતે

સંદાન કરવા દેા છે પણ તૈવારજ ન હોય તે સમાજ જીવ વિનાનો નિર્માલ્ય થઇ ગએલો જ ગણાય. આવો સમાજ નાશજ પામે.

સવાલ : મારા બાપદાદા અને મારા બીજા સંજાધીઓ પરઠણ લેતા હતા અને લે છે, ત્યાં સુધી મારાથી પરઠણનો વિરોધ કેમ થાય ?

જવાબ : તમારી દલીલ સ્વીકારાય તો તો આપણાથી સ્વરાજ્યની માગણી કેમ થાય ? બાપદાદાનું ગાઠું અને દળ છોડી આપણાથી ટ્રેન, મોટર અને ટ્રેક્ટર કેમ વપરાય ? ખરી વાત એ છે કે વખત બદલાય તેમ વિવાલે બદલાય, તેમાં જ સમાજને અને વ્યક્તિને સુખ અને સગવડ છે. જે વહેણું સમાજે તે પહેલ કરી શકે, અને તેમ કરવા તેણે શક્તિ મુજબ પ્રયત્ન કરવો જ જોઇએ.

સવાલ : પરઠણ બંધ કરવાનો સહેલામાં સહેલો ઉપાય શો ?

જવાબ : ‘પરઠણ વિરુદ્ધ અવિરત પ્રચારક કરવો’ એ એક મુખ્ય ઉપાય છે. ‘પરઠણ લેનારની પ્રતિષ્ઠા ઘટે છે,’ એવી માન્યતાનો પ્રચાર કરવા માટે, સારા માણસો ‘પરઠણવાળા જન’માં જવાનું બંધ કરે અને પરઠણ લેનારને સારી છોકરીઓ કે બીજી રીતે સલાહજો મળવાની શક્યતાઓ ઘટે એટલે ધારણાં પરિણામ આવી શકે.

સવાલ : ‘પરઠણ લેનારની જાનમાં ન જવું’ અને ‘પરઠણ લેવી નહિ’ એ જે ઉપરાંત ‘છોકરાની પરઠણ લેનાર માણસની દીકરીને પરઠણ લીધા વિના પરણવું જ નહિ’ એવી પ્રતિષ્ઠા લેનાર યુવકોની સંખ્યા વધારવી એ ઇષ્ટ નથી લાગતું ?

જવાબ : ના, તમારા જેવી જ દલીલ છ ગામ પૈકીના એક જૂથ માણસે જેએકે ગામ પહેલાં કરી હતી. તે કહે ‘આજ સુધી અમુક ગામનાં અમુક કુટુંબોએ અમારી પાસેથી પરણો લીધી છે; પણ હવે તે લોકોને બીડને લીધે અમારાં જેવાં કુટુંબોમાં કન્યાઓ પરણાવવા આવવું પડે છે! અને અમે તો રોજ અમારા છોકરાને કહીએ છીએ કે ‘જમે તેની કન્યાનું માથું આવે, પણ પરઠણ લીધા વગર હા ન પાડશો.’ સમાજમાં આ જાતની વૈરવૃત્તિ વધતી અટકાવવી એ જ જાનને માટે ઇષ્ટ છે. વળી આવું કહેનાર માણસ પરઠણનો વિરોધ નથી કરતો; પરઠણ લેવાની દિમાલત કરવાથી પરઠણ આપવાનું બંધ થશે, એવું કોઇ માને તો જૂલ છે.

‘અમુક માણસોએ જ પરઠણ આપવી પડે ત્યાં સુધી તે સારી છે અને અમુક બીજાએ આપવી પડે તો તે ખોટી છે’ એવી માન્યતાથી પરઠણનો

સમાજમાં કોઈ પોતાનો દીકરો પરણાવનાં દીકરીના બાપ પાસેથી પરકણ ન માગે તો કુલીન અને અકુલીન એ બે વર્ગો વચ્ચે કાયમનું અંતર રાખનાર અને કડવાશ ઊભી કરનાર વસ્તુ નાશ પામે.

‘અમુક ગામના લોકો અમારી કન્યા લે છે, પણ અમને તે આપતા નથી, એ અમને સાહે છે,’ એમ કહેવાનું કેટલાકને ઊભું તો રહેશે જ. પરંતુ તે ફરિયાદ ટાળવા ‘ત્યાંથી કન્યા આવતી ન હોય ત્યાં કન્યા આપવી નહિ, એવો નિર્ણય કરો,’ એટલું જ કહી શકાય.

પરંતુ આ જાતનો નિર્ણય કોઈ કરશે નહિ એમ હું માનું છું. કારણ કે લગભગ જાંબેય કન્યા લાવવા અને આપવા જાળતમાં આ જાતની ભાવના રહેલી છે. આપણી સાતિમાં જ શું પણ જાંબે, અમુક રથળે જ કન્યા આપવાનો અને ખીલનું અમુક રથળેથી કન્યા લાવવાનો મોહ હોય છે જ, અને તે કાયમ રહેવાનો. પરંતુ જાંબેનો એ મોહ પૂરો ન જ થઈ શકે. સમાજમાં જાંબે સરખા હોતા નથી, એટલે થોડાંધણાં સારાં ગણાતાં રથળે, કન્યા આપીને કે લાવીને સંજાંધ જાંબેવા સમાજના મોટા વર્ગના ગાયુસો ધ્રુષ્ટે. પણ જાંબેની ધ્રુષ્ટા સફળ ન જ થાય, એટલે આવી જાળતની ફરીઆદનો અંત લાવવા શું થાય તે સમજાવું નથી.

પરકણ આપવા કે લેવાનું જાંબે થાય તો કુલીન-અકુલીનની ભાવનાનું કંબલું ઝેર છે તે નાણુદ થાય. જાણી ‘સારા-ખોટા’ ‘કુલીન-અકુલીન’ એવી માન્યતાઓ જ નષ્ટ થાય તે જનવાન્નેજ નથી, જરૂર પણ નથી. હા, કેળવણીનો જેમ જેમ જહોળો પ્રચાર થશે તેમ તેમ ‘કુલીનપણું’ વારસામાં ઊતરતું આવે છે’ એવો પ્રચલિત માન્યતા છે તે ખદલાતી જશે. અને સૌએ ‘બાપકમાઈ’ની આજુ ઉપર ન જીવતાં પોતાના આચારવિચારથી આજુ મેળવવી જોઈશે.

એટલે આ જાળતમાં, સારાસારનો યોગ્ય વિચાર કરવાની વિવેકશક્તિ આવે એવી કેળવણીનો પ્રચાર કરવો એ એક જ ઉપાય છે એમ લાગે છે. ‘કુલીનતાનો નાશ કરો’ એવું કહેનાર વર્ગ કંઈ વસ્તુનો કેવી રીતે નાશ કરવા માગે છે તે મને સમજાવું નથી, કોઈ સમજાવે તો તે સમજવા ધ્રુષ્ટા તો છે જ.

પાટીદાર મંડળનું કર્તવ્ય

હાલમાં શ્રીમતી લલિતા બેનના લગ્નના જનાવ ઉપરથી વસોના સુવર્ણના કર્તવ્ય સંબંધે બિદાપોદ જાગ્યો અને તે અંગે ભાઈ ચિમનભાઈ મૂ. અમીનના પત્રો તથા રા. પ્રભુદાસ રાયનો પત્ર 'પાટીદાર'માં વાંચવામાં આવ્યા. તે ઉપરથી તેમજ હાલમાં સુધારાને નામે કેટલાંક સ્વચ્છંદી લગ્નો થતાં અવરનવર જણવામાં આવતાં જાય છે, તે ઉપરથી એક અનુમાન લેવા નીકળે છે જ કે સુધારકોને પણ કંઈક સમાજનિયમનની જરૂર તો છે જ. સ્વચ્છંદતા પોષાય તે સમાજજીવનની ઉન્નતિ અર્થે ઇષ્ટ નથી જ, મનુષ્ય એ સમાજપ્રિય પ્રાણી છે, એટલે આરિષ્ટની ખિલવણી સિવાયના બીજા સામાજિક વ્યવહારોના સુધારા સાપેક્ષ છે અને રહેવાના, એટલે સુધારક મંડળની ખાસ જરૂર તો છે જ. પણ તેને માટે જુદું મંડળ સ્થાપવા કરતાં પાટીદાર મંડળ, જે હૈયાતીમાં છે અને જે પોતાની પરિષદો વારંવાર ભરે છે, તે મંડળનો જ ઉપયોગ તે કામે થાય તો તે ઇષ્ટ છે. લોકમત રેળવવાનું કામ આજ સુધી તે મંડળે કર્યું છે. હવે તે કંઈક સક્રિય પગલું ભરે તો જ તેની હસ્તિત્વ સાધક છે. હવે નાહક દેખાવના જલસાની જરૂર રહી નથી, કારણ કે દરેક વ્યક્તિ, પછી તે સ્ત્રી હો કે પુરુષ, શહેરનો હોય કે ગામડાનો, ભણેલો કે અભણ, કુળવાન કે અકુળવાન, જણાય રૂઢિના ત્રાસથી કંટાળ્યા તો છે જ. પણ આગળ થઈ 'ખિલાડીને મળે ધંટડી કાણુ બાંધે,' તેની જ મૂંઝવણ છે. તે મૂંઝવણ મંડળ દ્વારા સંઘજન જનમતાં મંડી જશે અને સુધારાના કામને વેગ મળશે. સુધારા માટે કંઈ જાગતો નક્કી કરવી, તે મંડળ નક્કી કરી તેવાં પ્રતિષ્ઠાપત્રો તૈયાર કરે અને મંડળમાં જોડાએલા સભ્ય જે ગોળમાં કે જથામાં હોય ત્યાં પણ તે નિયમ મુજબ જ વહેવાર કરવા નિશ્ચય રાખે, એટલે ધીમે ધીમે સુધારાની અસર ફેલાશે.

આપણી જાતિમાં પ્રથમ લગ્નસંસ્થા સુધારવાની ખાસ જરૂર છે. તે માટે પરંકણ એ એક જ જાગત મુખ્ય નથી, પણ પરંકણ પાછળ જિંદગી સુધીનાં કપડાંનો લાગો, તેમ જારસપાઘડી, સગાંવહાલાંને આપવાનાં દાપાં, માટલીઓ, માંમેરાં, વહેંચણુ વગેરે અનેક પ્રકારનાં લદ્દરાં છે. તેથી જ સમાજમાં દીકરી પથરાણુ થઈ પડી છે અને પુત્રજન્મ લાભકર્તા મનાયો છે. જે હિંદુ ધર્મ પરંધનો પત્થર ગનાવે છે, જે પાટીદાર કેમ સાત લાંબણે પણ માગીને ન ખાવાતો ટેક રાખનાર ગણાય છે, તે જ કેમના સારામાં સારા ગણાતાં ગૃહસ્થો પણ વેવાઈ પાસે ઉવરાણી કરી દાપાં લેવામાં ગૃહસ્થાઈ

માને છે, આણીની વેસો પાછી વાળે છે, તેડવાની આડાપ કરે છે. અને છેવટે અતિકુળવાનો તો ઓણું પડે નો એક ઉપર ખીજી કરવાનાં પગલાં પણ લેતાં અવ્યકાતા નથી. આ સડો સાફ કરવાનું પ્રથમ કર્તવ્ય કેળવાએલા યુવાન વર્ગનું છે. પણ અફસોમ કે પાટીદાર જ્ઞાતિમાં યુવકવર્ગ જ્ઞાતિસુધારામાં સહાયભૂત થવાને બદલે વિધાતક થવામાંજ વધુ ભાગ લેતો જણાય છે. લગ્નપ્રસંગ ઉપરાંત મરણપ્રસંગનો ખર્ચ, તે વખતે સર્ગાવહાલાંને આપવા લેવાના રિવાજ, તથા કાળમોકાણ વગેરે જાગતો પણ લક્ષમાં લેઈ બ્યવસ્થિત કરવાની જરૂર છે. જે જાગતો રદ કરવાની ઠરે તેની જગ્યા પૂરવાની બ્યવસ્થા થશે તોજ તેનો અમલ થશે. મરણપ્રસંગ માદાધથી શી, રીતે ઊજવવો, તે પણ નક્કી કરવુંજ પડે, નહિતર જૂની ઘરેડ ચાલ્યાજ કરવાની. તેવુંજ કાળમોકાણ માટે પણ છે. સ્ત્રીવર્ગને કાળમોકાણ મિવાય ગામ પરગામ જવાનું ને એકખીજને મળવાનું આપણે સમાજે રાખ્યું નથી, તેથીજ સ્ત્રીવર્ગ તેનાથી કંટાળેલ છે, છતાં તે રિવાજને પકડી રાખે છે. એટલે દિલાસારૂપે કે ખીજી રીતે સ્ત્રીસમાજને અરસપરસ મળવાના પ્રસંગો પણ ચોજવા પડશે. તોજ તે રૂઢિ કાણમાં આવી રાકશે, નહિતર વાતો વિરુદ્ધ કરવાની અને આચરણ અનુકૂળ કરવાનું ચાલ્યાજ કરશે. એકંદર જોતાં હવે સમાજને કેળવાએલે વર્ગે સંઘર્ષજ નમાવી, એકજ દગના સામાજિક રીતરિવાજો આખી જ્ઞાતિમાં ચાલુ થાય તેવો પ્રયત્ન કરવાની ખાસ જરૂર છે. અને તે કામ પાટીદાર મંડળ ઉપાડી લેશે તો જ્ઞાતિની સેવાનું સાર્થક થશે.

બાકરોલ

ખુશાલભાઈ કાળિદાસ પટેલ

યુવકોની નબળાઈ

આ પત્રના ગયા અંકમાં ભાઈ ચિમનભાઈ અગોને શ્રી. લલિતાબેનના લગ્નપ્રસંગ ઉપરથી પરઠણનો પ્રશ્ન લેઈ જ્ઞાતિની રૂઢિનાં દુઃખો માટે પોતાનું જે મંતવ્ય રજૂ કર્યું છે, તે જોતાં તેમાં વિશેષતા કે નવીનતા જેવું કંઈયે નથી. એવી ચર્ચાઓ આજ સુધી ચર્ચાયા કરી છે, અને માત્ર ચર્ચાતીજ રહી છે.

તેમની ચર્ચાનો મુખ્ય ખવન એકજ છે કે જ્ઞાતિના રીતરિવાજોમાં સુધારા કરવા કોઈ સમાજસુધારક મંડળ હોવું જોઈએ અને તેણે જ્ઞાતિના યુવકો માટે પરકંજ ને એવા પ્રશ્નો સંબંધે સુધારા ચોજી માર્ગ દર્શાવવો જોઈએ. ભાઈ ચિમનભાઈ બૂલી નવ છે કે જ્ઞાતિના સામાજિક પ્રશ્નો ચર્ચાવું એક

‘પાટીદાર મંડળ’ હયાત છે, તેની પાંચ એકઠા મળી છે અને તેમાં તેણે એના માર્ગદર્શક ઠરાવો કરેલા છે કે જો સ્થાતિના સુવંશ તેનો પૂરેપૂરો અમલ કરે તો પરદણનો તો શું પણ કાંઈ પણ પ્રશ્ન દુઃખકારક ન જ રહે.

પણ શ્રી. ચિમનભાઈનું કહેવું જુદું જ છે. તેમનું કહેવું તો એવું છે કે સાત ગામના રૂઢિપૂજક, છુદ્ધિશાળી અને સ્થાની એવા જડવાદી વૃદ્ધો એવું મંડળ બિસ્તું કરે અને તે પરદણ ન લેવાના કે એવા બીજા સુધારા કરી આપે. પેલા ‘પાટીદાર મંડળ’ના સંચાલકો એમને છુદ્ધિશાળી, સ્થાની અને આગેવાન સજ્જન પુરુષો નથી જણાતા! ભાઈ ચિમનભાઈ નીચેના દાખલા ઉપરથી જોઈ શકશે કે એ રાખે છે એવી આશા રાખવી એ રવનવત્ છે.

પંદરેક વર્ષ પહેલાં સમર્પિ ગણાતા એવા મુખ્ય સંતોમાંથી એક સંતપુરુષ અહીં આવી ચઢ્યા. તેઓ રોજ કથાવાર્તા કહેતા અને મનુષ્યધર્મની દરેક જાખત ઉપર અસરકારક ઉપદેશ કરતા. એમ કથાઓ આસત્તાં શ્રોતામાંથી કાંઈએ, ચરોતરના પાટીદારોમાં દીકરીનાં ભાવિ દુઃખો તરફ તેમનું ધ્યાન દોર્યું. તે ઉપરથી તેમણે તેની ઉપર વિવેચન શરૂ કર્યું અને પરદણ અને બીજા દુઃખજનક રિવાજો નાખૂદ કરવા જોઈએ એમ જણાવ્યું. કેટલીક ચર્ચાને અંતે એવું નક્કી થયું કે તેની સક્રિય સહજતા માટે આ સંતપુરુષે સાતેય ગામમાં ફરવું અને આ રિવાજો બંધ કરવાના ઠરાવો કરાવવા. એ ઠરાવોની પ્રાથમિક ભૂમિકા નક્કી કરવા ચર્ચા ચાલુ થઈ અને તેમાં ભાઈ ચિમનભાઈ કહે છે તેવા અમારા ગામમાં મુખ્ય ગણાતા એવા સાહેબ દેસાઈ તેમાં બધ્યા. મને પણ સહેજે થઈ ગયું કે આનું પરિણામ ઘણું જ સાફ આવશે. જારમાંના, રોવાદૂટવાના, પરદણના અને લગ્નના બીજા ઘણાખરા પ્રશ્નો વિષે નિર્ણય થઈ ગયો. એ નિર્ણય અનુસાર પેલા સંતપુરુષે બીજાં ગામોમાં ફરવાનું નક્કી થયું. આગ વઢાણ રહેતે પડ્યું. પણ લગ્નમાં જનને આ પાવી નહિ એવી પેલા સંતપુરુષે સૂચના કરી, એટલે અમારા સાહેબ ખરપા અને વિરુદ્ધ પડ્યા: ‘એ તો અમારા જાપદાનો વિવેક! અને એમાં જ અમારી ખાનદાની! તે કેમ હેડાય?’ ત્યાંથી જ એ ચર્ચા અટકી, અધૂરી રહી તે રહી જ અને કશું પરિણામ ન આવ્યું.

વળી ભાઈ ચિમનભાઈ પરદણ ન આપવા કરતાં પરદણ ન લેવી તે ઉપર વિશેષ ભાર મૂકે છે. પરદણ ન લેવી એનો પ્રશ્ન સહેલો જ છે. સ્થાતિના કાંઈને પણ એમ જણાય કે પરદણ લેવી એ પાપ છે તો તેનો ઇન્કાર કરી તેમાંથી દાય ધોઈ શકે. મુસ્લિમ પ્રશ્ન તો પરદણ ન આપવી તે છે, અને તેથી જ

ભાઈ ચિમનભાઈ એમ ઇચ્છે છે કે વરપક્ષમાંથી પરફળ ન લેનાર સાધુઓ મળી આવે તો સાફ! ખીનમાં સાધુત્વ શોધવા કરતાં કુળવાનોએ પોતેજ સાધુ થવું વધુ ચોગ્ય છે. એમ કરીનેજ ખીનને સુધારી શકાય.

ભાઈ ચિમનભાઈ યાત્રિના આગેવાન એવા રૂઢિપૂજક વૃદ્ધ સંન્યસો તરફથી સુધારાની આશા રાખે છે તેમાં જ ભૂલ છે! તેઓ તો સમજતા છતાં; જાણતા છતાં, કર્યું કરી શકતા નથી; કરી શકવાના પણ નથી. કોઈ પણ સમાજમાં એવા રૂઢિપૂજકોએ સામાજિક હાલત ફેરવવામાં ભાગ ભજવ્યો હોય એવું આજ સુધી કંઈ જાણવામાં આવ્યું નથી. શ્રી. દાદુભાઈ દેસાઈને ઓછા સંન્યસ, ઓછા યાત્રી કે ઓછા સમજુ કેમ કહી શકાય? વળી એ છેલ્લી પાટીદાર પરિષદના પ્રમુખ પણ ગયા હતા, એવા વૃદ્ધે પણ માતૃશ્રીનું આરમું સારી રીતે ઊઠવ્યું હતું! ત્યારે એવાઓ પાસેથી સુધારાની શી આશા રખાય! સુધારાનું એ કાર્ય તો યુવકોએજ કરવું જોઈએ, યુવકોએજ કરવું પડશે અને તે ખંડ કરીને પણ. અને તો પાટીદાર યુવકમંડળમાંથી યુવક રાખ્દ કાઢી નાખ્યો તેજ ચોગ્ય નથી જણાયું. ચાલતી પરિસ્થિતિમાં ખંડ કે બળવા સિવાય ફેરફાર થતા જ નથી.

પણ પારકે પૈસે ઝેરઆરામ કરવો એજ આજે આપણા યુવકોનું મુખ્ય જીવનધ્યેય થઈ પડ્યું છે. તેથીજ જાણવા માટે, બારમા માટે કે જેનના લગ્ન માટે પરફળનો મરતો ઉપાય હાય લાગ્યો છે તે તેઓ અજમાવે જાય છે! જાણવાના સ્વચ્છંદ માટે પરદેશવિહાર કરવો હોય તો કહી દો ભાષી કે થઈ ચૂકેલા સમરાતે! બારમા માટે કે જેનના લગ્ન માટે પૈસા પ્રાપ્ત કરવાની નળજાઈ હોય તો કરી દો પોતાનું લીલામ! બાપદાદાને કે ખીનને પૈસે જાણવાનું હોય તો જાણવું, નહિ તો નાટક-સિનેમા જોઈ ઝેરઆરામથી જીવન ગુમારવું, એ આજના યુવકો માટે સામાન્ય થઈ પડ્યું છે! તેથી જાણવા માટે, કે ખિરસા ખર્ચ માટે, કે જીવનવ્યવહાર માટે નાણાંની જરૂર પડે તો તરતજ નજર પડે પોતાની સ્ત્રી તરફ કે સ્ત્રીનાં સગાં તરફ: 'તારે બાપે અમુક વખતે કંઈ નથી આવ્યું. લૂગડાંલત્તાના અમુક બાકી છે,' વગેરે જણાવે બાકી કાઢે કે પરફળ માગે એ બધું સરખું જ છે. પોતાના અને સમાજના સામાન્ય હિતની ખાતર સ્વાર્થત્યાગના રસ્તા લેવાની વાત આજના યુવકોને પરવડતી નથી, તેથીજ સામાજિક જાજતો તરફ યુવકો હિંદાસીન છે. આમ તેઓ પોતાની મુશ્કેલી વખતે જગાપો કરી રૂઢિપ્રવાહમાં ડૂબી જાય છે! યુવકોની આ મોટામાં મોટી નળજાઈ છે,

સામુદાયિક પ્રવત્નો થાય ત્યાં સુધી રાહ જોવાની જરૂર નથી. વ્યક્તિ વ્યક્તિના પ્રવત્નો સામાન્ય થશે ત્યારે તે આપોઆપ સામુદાયિક સ્વરૂપ પકડશે અને ધારેલું પરિણામ લાવશે. જે જ્ઞાતિના યુવકોને જ્ઞાતિમાં આવતી અનિષ્ટ રૂઢિઓ નાશુદ્ધ કરવાનું જરૂરી જણાતું હોય તો તેમની ફરજ છે કે અપાય તેટલો ભોગ આપીને, વધુમાં વધુ સ્વાર્થત્યાગ કરીને, પુરાનીને શોભે તેવી રીતે સામનો કરીને પોતે સુંદર દાખલો બેસાડી શકે છે. યુવકનો એ જ મુખ્ય આદર્શ હોઈ શકે. જાપનાં જાગરમાં ખાતર કે જોનના લગ્ન ખાતર પોતાનું લીલામ કરી પરદણ્ય લેવી એ તો નરી અધમતા છે.

આપણામાં આજે પણ એક નિયમ ઘણી ખરી રીતે પળાય છે. તે એ કે જેને ઘેર આપણે દોકરી આપી હોય તેના ઘરનો પૈસો લેવો એ મદા-પાપ છે અને તેથી તેના ઘરનું પાંચો પણ પીવામાં દોષ મનાય છે. તેવી રીતે જ્ઞાતિના સાચા ઉદ્ધારને માટે એ પણ જરૂરનું છે કે આજના યુવકોએ સસરા તરફથી પરદણ્ય નહિ લેવાનો નિર્ણય કરવો જોઈએ. બાહ્ય ચિમનબાહ ખાત્રી રાખે કે એવો નિર્ણય જે દિવસે જ્ઞાતિના યુવકો કરશે તે દિવસથી આપણી બેનહીકરીનાં બધાં દુઃખો સમાપ્ત થશે. એના પ્રવત્નો માટે બાહ્ય ચિમનબાહ આવતી 'પાટીદાર પરિવર્ત'માં મુખ્ય ભાગ લે એ આશા વધુ પડતી નથી.

નડિયાદ

હાસભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

અંતરિચય

પર. ગરવી શુજરાત, જાવ ત્રિનોદગાળા, પુસ્તક પાંત્રીસમું: પૃષ્ઠ ૩૬, કિંમત ત્રણ આના. જાળકોને પ્રવાસકથા વાંચતાં મળ્યા આવે એવી છે. સાથે જૂઓળનું જ્ઞાન પણ મળે. કનુ તથા હલાને વાયુદેવ પોતાની સાથે આખા શુજરાતનો પ્રવાસ કરાવે છે. શુજરાતનાં બધાં શહેર, ગામડાં, નદીઓ, પર્વતો ક્યાં આગળ આવ્યાં એ જાણીનું વર્ણન આપ્યું છે. શહેરોનાં જોવાલાયક સ્થળો, વખણાતી સ્ત્રીને, તળાવો, વગેરે જણાવ્યું છે. કિલ્લાઓ કોણે બંધાવ્યા એની સમજૂતી આપી છે. જાળકોને મળત સાથે જ્ઞાન મળે એવું આ પુસ્તક છે. સાથે ઐતિહાસિક સ્થળોની છબિઓ પણ આપી છે. આમાં એક વસ્તુ મને ખૂંચે છે કે આપણે દરેક વાર્તામાં કે પ્રવાસકથામાં વાયુદેવ, અસરાઓ, વગેરે કલ્પિત પાત્રો મુકાય એને જાહેર સાચાં લાગે એવાં પાત્રો મૂક્યાં હોય તો જાણમાનસ ગૂંચવાય નહિ. જાળકોને શંકા ઉપજે કે વાયુદેવ સાચા

હશે? આપણે કેમ કદી જોતાં નથી? જોકે વાયુદેવની કથા વાંચતાં જાળકાને રસ નો આવે છે, પણ જો જાધું સાચું ન માની શકે. વાયુદેવને ખદ્દે વિગાનમાં ઝડપી મુસાફરી કરાવી શકાત.

૫૩. ચિત્રલેખા, જાત્રવિનોદ અંધાવલિ, પુસ્તક ત્રીજું: પૃષ્ઠ ૩૧, કિંમત ચાર આના. ચિત્રલેખા અને ચંદ્રમાનો રોષ જો જાને નાનકડી વાર્તાઓ છે. એના અક્ષરો મોટા છે, એટલે છ સાત વરચનાં બાળકો પણ સહેલાઈથી વાંચી શકે. લાપા સહેલી અને અક્ષરો મોટા હોય એટલે જાળકાને ચોપડી વાંચવી જાડુ ગમે. ચિત્રલેખા ચિત્રકાર છે. પૃથ્વી ઉપર આવીને દરેક પક્ષી અને ફૂલ ઉપર રંગ પૂરે છે. આ ઉપરથી જાળકાને એટલું જ્ઞાન મળે કે કયા પક્ષી ઉપર અને કયા ફૂલ ઉપર કેવો રંગ હોય છે. જાળકા સમજી શકે એવી રીતે પક્ષીનો અને ફૂલના રંગોની માહિતી આપી છે. જાળકાને વાંચવું ગમે એવું આ પુસ્તક છે. સાથે ચિત્રો પણ છે.

ઉપરનાં જાને પુસ્તકોના સંપાદક અને પ્રકાશક—નાગરદાસ ઈ. પટેલ, જાત્રવિનોદ કાર્યાલય, મલાડ (મુંબઈ). શાન્તા

૫૪. Your Diet in Health and Disease: લેખક—Harry Benjamin; આ સાતમી આવૃત્તિના પ્રકાશક—Juthabhai Amarshi Shah, Harijan Ashram, Sabarmati; પૃષ્ઠ ૧૬+૧૯૬, કિંમત રૂ. ૦-૧૨-૦. આ અંગ્રેજી પુસ્તકમાં સ્વાસ્થ્ય સાચવવા અને રોગથી દૂર રહેવા કેવા આદાર લેવો જોઈએ, જો વિષે ચર્ચા છે. ચર્ચા સુંદર છે, પણ મુજે અંગ્રેજોને માટે લખાયેલા આ ચાર્મીય પુસ્તકને સામાન્ય જનસમાજ સમજી શકે કે કેમ તે પણ શંકાસ્પદ છે, કારણ કે તેમાંના અનેક પારિભાષિક શબ્દો તો સામાન્ય કાશમાં પણ ન મળે. વળી અંગ્રેજોની દૃષ્ટિએ—તેમના આદારવિહારની દૃષ્ટિએ—આમાં આદારશાસ્ત્રની ચર્ચા છે; આપણને હિંદુઓને, આપણા આદારવિહારની દૃષ્ટિએ તો આ પુસ્તક લગભગ નિર્રર્થક છે. એણે પુસ્તકની મુજ કિંમત (શિ. ૩૬=) રૂ. ૨-૫-૦ છે. લાઇ બુકાલાઇએ આ આવૃત્તિની કિંમત રૂ. ૦-૧૨-૦ એટલે કે જાડુ જ સસ્તી નથી છે. આપણા આદારવિહારની દૃષ્ટિએ જો લાઇ પોને લખીને કે કોઇ અભ્યાસક પાસે લખાવીને એવું આદારશાસ્ત્ર વિષે સહેલી ગુજરાતી લાપામાં પુસ્તક પ્રકટ કરે તો જાડુ લાલ યાય. ગાંધીજીના 'આરોગ્ય વિષે' મામાન્ય જ્ઞાન' જો પુસ્તકના નમુના ઉપર આપણે માટે લોકોએ પુસ્તક પ્રકટ કર્યાં થશે.

નાતનું સરવૈયું

આ માસે વિક્રમ સંવતનું ૧૯૯૬નું વર્ષ પૂરું થાય છે અને સાથે જ આ માસિક પગલું પણ ૧૭મું વર્ષ થાય છે. ત્યારે રવિવા પ્રમાણે નાતનું સરવૈયું કાઢી જોઈએ. એથી આ વર્ષમાં નાત કેટલી આગળ વધી, કેટલી પાછી પડી, એના જગા ઉધારના તરસાળા જડે.

છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષથી યુવકોનું સંગઠિત જળ તૂટયાથી સામાજિક પ્રગતિ અટકી પડી છે. આપણો 'પાટીદાર લાગિનીસમાજ' તો 'પાટીદાર મંડળ'માં દટાઈ ગયો છે અને એ 'પાટીદાર મંડળ' પણ મરવાની જ આળસે જીવતો રહ્યો છે. જેઓકે વર્ષ ઉપર જોડમાં પરિષદ ભર્યા પછી તેના કાર્યકર્તાઓ સોડ તાણીને સૂતા છે. ભૂમિના દિવસોમાં, ખીજું કંઈ કામ ન હોવાથી, મંડળો રથપાય એની ખીજી શી દશા હોય! હવે તો નવલોદિવાળા યુવકો 'પાટીદાર મંડળ'માં લાગી કંઈ કરી જતાવે તો ખરું.

અને એ સ્થિતિમાં પ્રેતભોજન સામે પણ સંગઠિત બળથી વિરોધ થઈ શક્યો નથી. અને આ વર્ષે પણ પ્રેતભોજન થયે ગયાં છે. એમ તો અનેક થયાં હશે, પણ દિલને ખટકે એવા એકનો ઉલ્લેખ કરવો પડે છે. કાનગમાં કંડારી ગામની શાળાના હેડ માસ્તર ભાઈ સંકરભાઈ ગિરધરભાઈ પટેલ, છ સાત વર્ષ ઉપર સમાજસેવક ભાઈ સુમંતભાઈ મહેતા ત્યાં ગયેલા ત્યારે ત્યાં યુવકમંડળ રથપાએલું, તેના પ્રમુખ બનેલા અને પ્રેતભોજન નહિ જમવા નહિ જમાડવા તેમણે પ્રતિજ્ઞા લીધેલી તથા અનેક યુવકો પાસે લેવડાવેલી. ગયા માસમાં એ ભાઈનાં માતા યુજરી ગયાં તે પ્રસંગે પ્રેતભોજનમાં એક દિવસ લાડુ અને ખીજો દિવસ ચૂરમું જમાડ્યું. એમ એમણે પોતાની પ્રતિજ્ઞા ધૂળમાં ફેળી, એટલું જ નહિ પણ ગામમાં ખીજા કેટલાનેય પોતાની પ્રતિજ્ઞા ફેળવાનો માર્ગ દેખાડ્યો! સમાજના રીઠા ગાનસના રૂઢિબંધો તો જૂના હાનિજનક રિવાજોને આજરૂં રજવાના માર્ગે ગાની તેમને વળગી રહે, પણ યુવકમંડળના આવા પ્રમુખ, અને તે પણ શાળાના હેડ માસ્તર, ત્યારે આમ પાછાં પગલાં મારે ત્યારે નાતની ને સમાજની ઉન્નતિની આશા રાખવી ક્યાં?

પણ જતાંયે રૂઢિજડતા ઉપર ધા કરીને પણ તેના બંધનમાંથી ને કાણુમાંથી છૂટનારા યુવકો નથી પડ્યા એમ નથી. આ વર્ષમાં પણ અનેક રથજે પ્રેતભોજન ન જમાડીને સમાજને શુદ્ધ માર્ગે જતાવનાર યુવકો નીકળ્યા છે. આશુદ્ધ, જોડ, કરમસદ, મોટા કરાળા, વાળવોડ, વગેરે અનેક ગામોમાં યુવકોએ

એ બ્રહ્મ રૂઢિ ઉપર ધ્યા કર્યા વિષે—પ્રેતભોજન ન જમાડ્યા વિષે—પ્રસંગકથાઓ નો આ માસિક પત્રમાં લખાઈ છે. એવા અનેક વિષે સમાચાર નહિ મળ્યા હશે અને તેથી નહિ લખાઈ હશે. આ સૌ લાખો ધન્યવાદો પાત્ર છે.

હવે લગ્નક્ષેત્રમાં આવીએ: એ ક્ષેત્રમાં બ્રહ્મતા હજી પ્રવર્તી જ રહી છે. યુવકો અને બહેનો પણ એ બ્રહ્મતાને પેલી રહેણાં છે. તેઓ એક પત્ની ઉપર બીજી પત્ની પરણે જ નય છે. (૧) સોજીત્રાના લાઇ જશલાઇ ગોવિંદલાઇ પટેલ ઇંગ્લેન્ડ જઈ ઇલેક્ટ્રીકલ ઍન્જિનિયર થઈ આવેલા છે અને દાલ અગદાવાદમાં કામ કરે છે. તેમને પત્ની છે અને ત્રણ પુત્રો તથા બે પુત્રીઓ પણ છે. વિલાયત બધી આવેલા એ લાઇને આજે ચાળીસથી વે વધારે વયે લગ્ન-જીવનમાં કોણ જાણે શીયે ઉણપ લાગી, કે ગયા જુન માસમાં વીરસદની એક સોળ વર્ષની કુમળી બાળા સાથે પરણ્યા. પણ વીરસદ જઈને ઉઝાડે હોયે પરણી આવતાં—એ નિંદા કાપે દરી આવતાં—એમને શરમ લાગી, તેથી જાનાગાના અદિદ જઈને પરણી આવ્યા! (૨) વસોના લાઇ બાવાજી ડાહ્યાલાઇ અમીન પ્રથમ સોજીત્રે પરણેલા, તે બેન હજી જીવે છે, છતાં એ લાઇ કરમસદમાં ૧૮ વર્ષની બાળા સાથે લગ્ન કરી આવ્યા. આજે લોકને પોતાની કન્યા દેતાં તેમના માખાપનો જીવ કેમ ચાલતો હશે! (૩) પણ માખાપનો જ શો દોષ? સોજીત્રાના લાઇ વિદુષલાઇ જીવાલાઇ પટેલને પ્રથમ પત્ની હજી જીવે છે, છતાં એ લાઇ વસોમાં પરણી આવ્યા અને આ લગ્નમાં તો વસોનાં બેન લલિતાબેન—ઇંગ્લેન્ડમાં અનેક વર્ષ રહી આવેલાં ૨૮ વર્ષનાં યુવતી બેન લલિતાબેન—હીંડીયાલીને સામે જઈ એ કુલીન વરને પસંદ કરી આવ્યાં! આજે લગ્નના મૂળમાં લાઇ ચિમનલાઇ અમીન માખાપની પરણી આપવાની મુશ્કેલી જુઓ છે; અને તેથી એમણે એ પ્રશ્નનો ઉદાપોહ ઉપરિચિત કર્યો છે. એક આ મુશ્કેલી છે, પણ તેના પ મૂળમાં કુળાભિમાન અને કુળમોહ જ છે. નહિ તો બેન લલિતાબેનને પરણીની મુશ્કેલી શી રીતે હતી? અરે જ એ બેન તો કુળમોહને લીધે જ સગાજ સુધારણાના પ્રવાહ ઉપર પગ દીધો છે!

આવા પ્રસંગોમાં પ્રથમ પત્નીએને, તેમની ઇચ્છા થતાં છૂટાછેડા મેળવવાનો, ફરી લગ્ન કરવાનો અને ત્યાં સુધી પ્રથમ પતિ પાસેથી જીવનનિર્વાહ મેળવવાનો દક હોવો જોઈએ. આજે એવો કામદો નથી, પણ તે થવો જ જોઈએ. પછી એથી કુળવાનેને પોતાનાં મોં કાળાં થવાનો ભય લાગે ને ઠેકાણે આવે તો કાણ જાણે!

ગાંધી આજે તો કુળવાનો દીકરાની પરણી માટે કન્યાપિતાઓનાં ગમવાં

સામે તાકીને બેસી જ રહ્યા હોય છે અને જોઈતી પરકણ ન આપી શકનારે કન્યાપિતાઓને ચોકમાં પગ જ મૂકવા દેતા નથી. પરકણ ભરવામાં એવા અશક્ત, પણ કુળમૂઢ ચાંગાના લાઇ જેકાલાઈ ઝવેરબાઇનાં કન્યાને આંખમાં ફેરે એવા કુળવાન ઘેર પરણાવી શક્યાં નહિ. અને એમ કરતે કરતે એ બેન મશિબેન ૧૮-૨૦ વર્ષનાં થઇ ગયાં. આખરે કોણ જાણે કયે કારણે એ બેન ગંધ ધનતેરસને દિવસે કાનસના ધાસતેલથી જળી મર્યાં! આ જોઝારો સમાજ હજી કેટલી કુળી દીકરીઓનાં ખૂન કરશે? અને આ લોકને દીકરીઓનું લોહી છાંટીને સ્વરાજ્ય જોઈએ છે! પરાધીન દિંદીઓ સ્વરાજ્ય માટે નિરંકુશ અંગ્રેજોનો બહિષ્કાર કરે છે, તેમજ કુળહીન લેખાતા પીડિત લોકોએ નિરંકુશ કૃષ્ણભિમાન લોકોનો શા માટે બહિષ્કાર ન કરવો ઘટે? ગાનભંગ થઈને એમણે એમને કન્યા આપવા જવું જ શા માટે? એમ થશે ત્યારે જ પોતાને કુળવાન લેખાતા, પણ વાસ્તવિક રીતે તો સ્વાર્થે મડેલા એ લોક ઠેકાણે આપશે. અને હવે બણેલી કન્યાઓએ તો પરકણ માગનાર વરને અસ્પૃશ્ય ગણી નાખવો ઘટે!

અને જ્યાં આવાં સધુરસગન થાય ત્યાં વિધુરસગન થાય એમાં તો આશ્ચર્ય જ શું! સોજીત્રાના લાઇ ગોરખનલાઇ નારણલાઇ પટેલ બ્રહ્મદેશમાં ધધો ફેરે છે. તેમને બે પુત્ર અને એક પુત્રી હયાત છતાં તેમણે ગયા વૈશાખ માસમાં સત્તરેક વર્ષની એક કન્યા સાથે લગ્ન કર્યું. જોકે એ લાઇ વિધુર છે, છતાં આટલી ઉંમરે એમને લગ્ન કરવાનું શું કારણ હશે તે સગજી શકાતું નથી.

અને આવાં ઉમરનાં કન્યોડાં થાય છે ત્યાં ગુણનાં કન્યોડાંની ગણતરી કોણ કાઢી શકે!

આ વર્ષેય બાળલગ્ન તો થયાં જ છે. આશ્વિન-અનરપુરાના ચનાર બાળલગ્ન વિરુદ્ધ પાટીદાર મંડળના મંત્રી લાઇ વેણીલાઇએ નોટીસ આપ્યાથી તે લગ્ન અટકી પડેલું. બેડવા-શીલીના અને રાસનોલ-અનરપુરાના ચનાર બાળલગ્ન સામે આશ્વિનના ફર્સ્ટ કક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટે મનાઇહુકમ આપેલા, તેથી બેડવા-શીલીનું બાળલગ્ન તો અટકી પડેલું, પણ રાસનોલ-અનરપુરાવાળાએ તો એ મનાઇહુકમની છાતી ઉપર પગ મૂકીને એ બાળલગ્ન કરેલું. આશ્વિન કચેરીમાં આ બાળલગ્ન વિરુદ્ધ ફરિયાદ થઈ, ત્યારે એ મનાઇહુકમ આપનાર જ મેજિસ્ટ્રેટે વરકન્યાના પિતાઓને રૂ. ૭૫-૭૫નો દંડ કરીને જતા કર્યાં! આગળનાં સરકારના પોતાના કાયદાની મરકરી કરે ત્યાં બાળલગ્ન કયારે અટકવાનાં? સરકારના મનાઇહુકમ તોડનારને તો કેદની સગ્ન થવી ઘટે. ઉત્તરસંડા-સુધાવમાં

અને રાંસનોદ્ધ-મહેળાવમાં યએલાં જાળલગ્ન માટે કચેરીઓમાં ફરિયાદો યએલી, પણ તે જાને જાળલગ્ન કરનારા થોડા થોડા દંડથી છૂટી ગએલા.

લગ્નક્રિયા માટે પરદેશથી કે પરગામથી ઘેર આવવામાં કેટલીક વખતે મુશ્કેલી પડે છે, તેવે પ્રસંગે જ્યાં હોઈએ ત્યાં લગ્નક્રિયા ઉકેલી નાખવામાં કંઈ જોડું નથી. નામરોપીમાં રહેતા કરમસદના લાઈ યુનીલાઈ મંગળલાઈ પટેલે પોતાનાં પુત્રી બેન શાન્તાબેનનાં લગ્ન મોખ્યાસામાં રહેતા ધર્મજનાં લાઈ આપાલાઈ મંગળલાઈ પટેલ સાથે કર્યાં. લગ્નક્રિયા નામરોપીમાં જ કરી. વસોના લાઈ રાવજીલાઈ યુનીલાઈ અગોને પોતાનાં પુત્રી બેન સવિતા-બેનનાં લગ્ન ધર્મજના લાઈ જયન્તિલાલ પુરુષોત્તમ સાથે કર્યાં. લાઈ રાવજી-લાઈ હાલ અમદાવાદમાં રહેતા હોવાથી લગ્નક્રિયા ત્યાં જ કરી. કરમસદના લાઈ ભીખાલાઈ કુબેરલાઈ પટેલે પોતાનાં પુત્રી બેન મૃદુલાબેનનાં લગ્ન ધર્મજના લાઈ અંબાલાલ જોડાલાઈ સાથે કર્યાં. લાઈ ભીખાલાઈ હાલ રુકમતીધર્મમાં રહેતા હોવાથી લગ્નક્રિયા ત્યાં જ કરી. આ જ્યાં લગ્નમાં સાદાઈ સચવાઈ હતી. સોજીત્રાના લાઈ મણિલાઈ રાવજીલાઈ પટેલે પોતાનાં પુત્રી બેન નિર્મળાબેનનાં લગ્ન સાવલીના લાઈ જયરામદાસ ઈશ્વરલાઈ દેસાઈ સાથે કર્યાં, તેમ જ સોજીત્રાના લાઈ હોટાલાઈ ઉમેદલાઈ પટેલે પોતાનાં પુત્રી બેન ભાનુમતીનાં લગ્ન કરમસદના લાઈ કાલાલાઈ વલ્લભલાઈ પટેલ સાથે કર્યાં. લાઈ મણિલાઈ અને હોટાલાઈ વડોદરામાં રહે છે, તેથી આ જાને લગ્નક્રિયા વડોદરામાં જ થઈ. પણ આ જાને લગ્નપ્રસંગે જમણવારની ધામધૂમ બહુ ભારે હતી, અને તે પાછળ આપણા નિર્ધન સમાજને ન પોષાય એટલો બધો પૈસો વેડફાયો હતો. આમ પરગામમાં લગ્નક્રિયા કરવાનો એક હેતુ તો આ જાને લગ્નપ્રસંગમાં નિષ્ફળ જ ગયો હતો.

પણ આ વર્ષે ૫ સાદાઈથી લગ્ન થયાં છે. આક્રિકમાં રહેતા પલાણના લાઈ કાળિદાસ ઈચ્છાલાઈ પટેલે પોતાનાં પુત્રી બેન શારદાબેનનાં લગ્ન આંગાના, પણ મોખ્યાસામાં રહેતા એવિરદર લાઈ ચિગનલાઈ અંબાલાલ પટેલ સાથે ગયા ચૈત્રમાં કર્યાં. તેમાં કરીયે ધામધૂમ ન મળે. પરકણની કે બીજી કરીયે લેવડદેવડ ન મળે. લગ્નને દિવસે સાંજે જન પલાણા ગઈ, જમ્યા પછી રાત્રે લગ્નક્રિયા થઈ, બીજે દિવસે સાંજના જન પાછી ફરી. પીજના લાઈ હોટા-લાઈ નાથાલાઈ પટેલે પોતાનાં પુત્રીનાં લગ્ન ઝોડના લાઈ શાન્તિલાલ હોટા-લાઈ સાથે કર્યાં, વળી ઝોડના જ લાઈ મોતીલાઈ બકોરલાઈના પુત્રનું અને લાઈ શાન્તિલાલ સોમાલાઈનું પણ લગ્ન થયું, આ ત્રણે લગ્ન વૈશાખમાં

જહુ સાદાઈથી થયાં. જેઠ માસમાં કરમસદના ભાઈ રાવજીભાઈ મોતીભાઈ પટેલનાં પુત્રી કમળાબેનનું લગ્ન તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે ધર્મજી-બોરીઆવીના ભાઈ રજનીકાન્ત બેચરભાઈ સાથે થયું. ભાઈ રાવજીભાઈ આફ્રિકામાં છે, તેથી લગ્નની બધી વ્યવસ્થા તેમના પુત્ર ભાઈ વિદુલભાઈએ કરી. એ લગ્નમાં ચણુ છેક સાદાઈ હતી.

અને આ હેલા લગ્નમાં તો જનમાં સ્ત્રીઓ પણ ગઈ હતી. વળી જાંધણીના ભાઈ સુનીભાઈ જેઠાભાઈ પટેલના પુત્રનું લગ્ન કાગળ માસમાં બાકરોલ થયું અને સોજીરાના સદગત ભાઈ સુનીભાઈ રાગભાઈના પુત્ર ભાઈ શાન્તિભાઈનું લગ્ન વૈશાખમાં ધર્મજી થયું, એ બંને જનમાં સ્ત્રીઓ ગઈ હતી. જે કાણુમોહણે જાંધ કરવી હશે, તો તેને ખદલે પરગામનાં મર્ગાસંજાંધીને મળવાના પ્રસંગે સ્ત્રીઓને આપવા જોઈશે, અને જનમાં તેમને લેઈ જવાથી એ પ્રસંગે મળી રહેશે.

ભાદરજીના ભાઈ મહેન્દ્રકુમાર ચિમનભાઈ પટેલે અને નાડીઆદનાં બેન હિમાદેવી ગોવિંદભાઈ દેસાઈએ પોતાનાં લગ્ન સ્વતંત્રભાવે વડોદરામાં કારેલીખાગ આર્યસમાજમાં જઈને કર્યાં, કારણકે એ જાને વડોદરામાં રહે છે. આવા લગ્નમાં તો કરી જાણ આડંબર હોય જ શેના? આર્યવિધિ પ્રમાણે છેક સાદાઈથી લગ્ન કરી જાને ત્યાંથી વિદાય થઈ ગયાં.

ધર્મજીના ભાઈ સુનીભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલે પોતાનાં પુત્રી બેન કમળાબેનને નાનપણમાં ભાદરજી પરજાવેલાં, પણ પછી એકાદ જ વર્ષમાં એ બેન વિધવા થઈ પડેલાં. એ બેન મોટાં ચતાં તેમને પુનર્લગ્ન કરવાની ઇચ્છા થઈ, તેમણે આ પત્રમાં વર્ષની સરખાતમાં જાહેરખબર આપી અને પરિણામે દરોઢાશીમાં આવેલા કુદા ગામના ભાઈ ગોવિંદભાઈ રાગભાઈ પટેલ સાથે અમદાવાદમાં ત્રીવિલ મેરેજ એક્ટ પ્રમાણે રામનવમીને દિવસે પુનર્લગ્ન કર્યું. ચરોતરનાં કુળવાન ગણ્યાતાં સાત ગામમાં તો આ પુનર્લગ્ન ખાસ વિશેષતા ગણાય. એમણે કુળવાન વિધવાબેનોને આ માર્ગ કરી દેખાડ્યા મારે એ બેનને ધન્યવાદ ઘટે, પણ આ પ્રસંગે તેઓ જ માર્ગ કુદીન ગણ્યાતાં એ સાત ગામોના કોઈ યુવકે પોતાના યુવકજંદુઓને કરી દેખાડ્યો હોત તો તેની યુવાની અને લાચર જને ધન્યવાદને પાત્ર થાત.

ગયે વર્ષે વડોદરામાં 'સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળ' રચાયું છે, તે દાસ વડોદરામાં એક છાત્રાલય ચલાવે છે. તેનાથી નાતને શા શા લાભલાભ માય છે, એ તો જતે દિવસે જણાશે. ભાદરજીમાં પ્રગતિમંડળે એક કન્યા-

વિદ્યાલય રચાઈયું છે, તેમાં કાંતણ, ચિત્રકલા, શુશ્રૂષા, વગેરે શિખવાય છે અને અંગ્રેજી ચાર ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ કરાવાય છે. એ કન્યાવિદ્યાલયને બાદરણના ધનિક દાતા બાઈ મગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલે રૂ. ૧૦૦૦૦નું દ્રરટ ફંડ આપ્યું છે. વળી સૂરત જિલ્લાના “જલાલપુર તાલુકાની ખડમુપા સેન્ટ્રલ સ્કૂલને ખડમુપાના પાટીદાર ખેડૂત શ્રીમાન બાઈ ગાધવભાઈ નારણભાઈ તરફથી રૂપિયા પચીસ હજારની કિંમતની જમીન ભેટ આપવામાં આવી છે.” આ દાતાઓને ખરેજ ધન્યવાદ ધટે છે. પાટીદારની નાત પ્રમાણમાં ગરીબ કહેવાય, તેથી બાટિયા, પારસીઓ અને જૈનો આપે છે એવડાં મોટાં દાનની અપેક્ષા તો નજ રાખી શકાય; પણ ગરીબ ગરીબ તોય સૌએ યથાશક્તિ દાન તો કરવું જ ધટે, ‘એ ધનના ધણી ધર્મ તમારો.’

અરેતર એન્જ્યુકેશન સોસાયટીએ અને જોડના એમ. જે. મેમોરિયલ દ્રરટના મંત્રી બાઈ આપાભાઈ મોતીભાઈ પટેલે વિદ્યાર્થીઓને શિખવૃત્તિ આ વર્ષે પણ આપી છે.

વળી અરેતર એન્જ્યુકેશન સોસાયટીએ બેંગોને અર્ધે લવાજમે અને વગર તાજમે ‘સીએલે’ આપવાની વ્યવસ્થા આ વર્ષે પણ ચાલુ રાખેલી છે; તેમજ ખાત્રમાંથી થતાં નુકસાન અને તે અટકાવવા માટે બેનો શું શું કરી શકે? કે વિષે બેનો પાસે ઇનામી નિગંધ લખાવી ઇનામો આપ્યાં છે. ખાસ ફંડમાંથી બેંગોને વિનાલવાજગ, અને ભગિનીસમાજના ફંડમાંથી જોછે લવાજમે ‘પાટીદાર’ આપવાની યોજના આ વર્ષે પણ ચાલુ છે, તેમજ સામાન્ય ફંડમાંથી વિદ્યાર્થીઓને અને ગુજરાતી શાળાના શિક્ષકોને રૂ. ૧૫માં ‘પાટીદાર’ આપવાની યોજના પણ ચાલુ છે. અને ફંડ મળશે તો આવતે વર્ષે પણ આ બંને યોજના પણ ચાલુ રહેશે. ઉદાર બાઈબેનો ફંડ મોકલીને પોતાનાં બાઈબેનોને આ યોજનાએ ‘પાટીદાર’ વંચાવવાની વ્યવસ્થા કરી આપે.

અંતરને પ્રત્યેની આપણી સૂઝ હજી દૂર થઈ નથી અને તેથી અનેક ગામોની શાળાઓમાં તેમના વિદ્યાર્થી દાખલ થઈ શકતા નથી. પાટીદાર બાઈઓ, દેરાના સૌ બાઈઓને સમાનભાવે રાખીશું તોજ સ્વરાજ્ય શક્ય છે એ આપણે સમજવું ધટે.

આ વર્ષનું આપણી નાતનું આ સરવૈયું વાચક વિચારી લે કે આપણે કેટલું આગળ વધ્યા, કેટલું પાછા પડ્યા. અને એ વિચારી આવતે વર્ષે કંઈક તો આગળ વધવાનો નિશ્ચય કરીએજ.

પ્રસંગકથા

‘વિધુરોએ વિધવાનેજ પરણવું’

‘પાટીદાર’ના આવળુ માસના અંકમાં ‘વિધુરે વિધવાજ સાથે શા માટે પરણવું?’ એ વિષે પ્રસંગકથામાં ચર્ચા કરીને જણાવ્યું કે વિધુરોએ “વિધવાઓ સાથેજ પરણવું” નોંધએ એવો સદાગ્રહ રાખવામાં આવે તો વિધવાપુનર્લગ્નનો ઉકેલ વધારે સરળ ગને.” હવે જાહેર થયું છે કે જંગાળાની ધારાસભામાં એવું ખીલ રજુ થયેલ છે: “કલકત્તા, તા. ૬. આજે ધારાસભામાં શ્રી. મનોમોહન દાસે રજુ કરેલ ‘હિંદુ વિધવા પુનર્લગ્ન ખીલ’ની મુખ્ય કલમ એ છે કે કોઈ પણ હિંદુ વિધુર અવિધવા સ્ત્રીને પરણી નહિ શકે. ખીલના સમર્થનમાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે જે દાખલામાં વિધુરને પુનર્લગ્ન કરવાની છૂટ હોય તેમાં તેણે વિધવાનેજ પરણવું નોંધએ, જ્યાં પાંચ ને પચીસ વર્ષ વચ્ચેની જંગાળાની ત્રણ લાખ વિધવાઓનાં લગ્ન થઈ જાય. આ ખીલ ઉપર સરકાર તરફે ન્યાય ખાતાના પ્રધાને એવો સુધારો મૂક્યો કે ખીલને જાહેર મત જાણવા માટે તા. ૧૮ જુલાઈ ૧૯૪૧ સુધી ફેરવવું. ધારાસભામાં આ સુધારો મત-ગણતરી વિના પસાર થયો હતો” (‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૭:૯:૧૯૪૦).

પણ કુળવાનશાહીની મુશ્કેલી

આ કાયદાનો હેતુ સ્પષ્ટ રીતે સારો છે, પણ એમાં મોટી મુશ્કેલી છે. આજની કુળવાનશાહીમાં રાચતા વિધુરને તો તમે આ કાયદાથી કન્યા સાથે લગ્ન કરતાં અટકાવો. પણ એ કુળવાનશાહીમાં દખાણેલી વિધવા બાગ્યેજ પુનર્લગ્ન કરવાની હિમ્મત કરે. અને કોઈ વિધવા લગ્ન કરવાજ તૈયાર ન હોય ત્યાં વિધુરે શું કરવું? તેવે પ્રશ્નને એ સરકારને કહે કે ‘મારે લગ્ન કરવું’ છે, અને વિધવા મળતી નથી તો તમે ત્યારે મેળવી આપો.’ એવે પ્રશ્નને સરકાર શો જવાબ દેવાની? સિદ્ધાન્ત સારો છે, પણ એવો સિદ્ધાન્ત કાયદાને જાણે પળાવી શકાય નહિ.

ભાઈ ચિમનભાઈ અને કુળવાનશાહી

આવળુના ‘પાટીદાર’માં ભાઈ ચિમનભાઈએ પૃષ્ઠ ૪૬૮ ઉપર ‘બેન લલિતાબેનનું વક્તવ્ય’ જાહેર કર્યું છે. તેમાં બેન લલિતાબેન જણાવે છે કે હું “જ ગામ જહાર પરણત તો તમે લોકો મને કિંમત વગરની કરી મૂકત.” એ બેન લલિતાબેનના વક્તવ્યમાં સ્પષ્ટ રીતે જ ગામનું કુળાભિમાન તરી આવે છે. અને તેવે પ્રશ્નને મૌન સેવીને ભાઈ ચિમનભાઈ બેન લલિતાબેનના એ કુળાભિમાનને પોષે છે, જોટલુંજ નહિ પણ ન્યારે એવી યુવતીઓને જાંડના માર્ગે સચવું

છું ત્યારે તે વિરુદ્ધ ભાઈ ચિમનભાઈ બાદરવાના અંકમાં જણાવે છે : “આવું જાંડ કરનારનું ભણું થઈ જાય છે જ એમ મને લાગતું નથી. આપણી જ્ઞાતિની છોકરીઓ જાંડ કરી ગમે તેની સાથે લગ્ન કરે તેમાં તે સુખી જ થશે એમ હું માનતો નથી” (પૃષ્ઠ ૫૦૨). પણ ત્યારે દયાઈ ચંપાઈને નાતમાં પરણે તેમાં એ દીકરીઓનું ‘ભણું થઈ જાય છે જ,’ ‘તે સુખી જ થશે એમ’ એ ભાઈ માને છે? જેન લલિતાએન અને એ જેન જે એનના ઉપર શોક થઈને પરણ્યાં એ ‘જાને બેગોનું’ ભણું થશે જ અથવા તેઓ સુખી જ થશે એમ માને છે? અને એ પોતે જ વાકળના લોકને કહે છે : “ન જાણતા હો તો જાણી લેજો કે ગમે તેટલા પૈસા ખર્ચવા છતાં તમે આ જમાનામાં ચરોતરમાં તમારી દીકરી સુખી થાય એવે સ્થળે પરણાવી શકો એ અશક્ય નહિ તો બહુ અઘરું છે” (પૃષ્ઠ ૫૦૪). અને વારંવાર ‘માડીને કહેજો જે દીકરી કૂવે પડી!’ એવા સંદેશા મોકલીને આત્મહત્યા કરનારી દીકરીઓએ તો કંઈ જાંડ ક્યું નહોતું, એ તો માગાપે નાતમાં જ દીધેલી ને દયાઈ ચંપાઈને જખ મારી ગએલી.

મનુષ્ય તો ખનશે જ

વળી એ ભાઈ જણાવે છે : “નાતળી નજરે પણ આવી શક્તિયાળી છોકરીઓ આવાં ગમે તેવાં લગ્ન કરી બેસે તે મારું નથી. આવી છોકરીઓની દશા મોટે ભાગે ‘નહિ ધરનાં કે નહિ ઘાટનાં’ જેવી થાય છે. તે નથી પાટીદાર રહેવાની, નથી વાળીઆ કે બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિની જનતી” (પૃષ્ઠ ૫૦૨). મેં જે છ જાંડબોર બેગોનાં ઉદાહરણ આપેલાં તે જાંડ કરનારનું ભણું નથી જ થયું કે થવાનું, એમ ભાઈ ચિમનભાઈ છાતી ઠોકીને કહી શકે છે? વળી તેમાંનાં છેલ્લાં બે ઉદાહરણ તો નાતમાં ને નાતમાં, પણ ગોળ બહાર—કુળવાન ગણાતાં છ ગામતી બહાર—લગ્ન કર્યાનાં છે. ત્યારે એમ ગોળ બહાર લગ્ન કરનારને પણ ભાઈ ચિમનભાઈએ ધન્યવાદ નહિ, તો અનુમોદન તો આપવું જોઈતું હતું, પણ હું “છ ગામ બહાર પડેલ તો તમે લોકો મને કિંમત વગરની કરી મૂકત,” એ જેન લલિતાએનના કથન ત્રિષે મૌન સેવાને તેમને અનુમોદન આપ્યું છે. અને બીજી નાતમાં પરણનાર ‘નથી પાટીદાર રહેવાની, નથી વાળીઆ કે બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિની જનતી,’ એમ કહીને ભાઈ ચિમનભાઈ નાતને આંતરી, જોતો પ્રવાહ રાજાને સાંકડી કરી, અને તેથી જ કુળવાનચાહી સત્તા મજબૂત કરે છે, એ જો એ ન સમજતા હોય તો સમજો. નાતનો પ્રવાહ વહી વિસ્તાર પામે, તો કન્યાઓ બીજી ગમે તે નાતમાં જાય અને ત્યાંની કન્યાઓ પાટીદારમાં આવે. નાતના કુળવાનો ખૂણે પડીને ગંધાયા કરે! અને એમ જાણ

નાતમાં રહેલાએ પરણતાર કન્યાઓને 'પાટીદાર રહી કે વાણીઆ બ્રાહ્મણ થઈ' કે પાટીદાર થઈ એની ઓછીજ પરવા છે! નાતમાં રહેલી રિજાતી કન્યાઓ કરતાં, પોતે સાચી રીતે મનુષ્ય તો જની જ છે, એ એને ઓછું આશ્વાસન છે?

પરંતુ અને યુવકો

પાટીદાર યુવકો પરંતુ નથી હોતા, માટે તો બાધ ચિમનભાઈનો આ જોધો બિહાપોહ છે. પણ એન લલિતાએનની પેઢે જ એ યુવકો પણ દલીલ કરે કે "પરંતુ લીધા વિનાં અને પરણીએ તો તો તમે લોકો અગને કિંમત વગરનાં કરી મૂકો, કારણ કે અમ કુળવાનોની કિંમત તો પરંતુ વડે જ તોળાય છે." અને જ્યારે બાધ ચિમનભાઈએ લલિતાએનની દલીલનો કંઈ રપટ ઉત્તર નથી આપ્યો, કંઈક પરાક્ષ અનુમોદન આપ્યું છે, ત્યારે એ બાધ આ યુવકોની દલીલનો શો ઉત્તર આપે? એ બાધ કહે છે તે વાત સાચી જ છે કે "પરંતુ ઊપજે છે તેમાં કુટુંબોના હોકરા પૈસા મેળવવાના આ રસ્તા સામે નજર રાખી અભિમાની અને પ્રમાદી અને છે" (પૃષ્ઠ ૪૬૩). પણ એ વાત સાચી જ હોય કે "ચરોતરમાં પણ 'પરંતુ લેખને પરણવા' સામે લોકમત વધતો જાય છે. એટલે પૈસા અર્થવા છતાં તમારા હાથમાં સંસ્કારી અને સમજુ કુટુંબનો હોકરો આવવો એ મુશ્કેલ છે. મોટે ભાગે તમારા હાથમાં 'પૈસાની બીડવાળો માણસ જ આવશે" (પૃષ્ઠ ૫૦૪). 'પરંતુ લેખને પરણવા' સામે લોકમત વધતો જતો હોય તો આવડો ભારે બિહાપોહ શા માટે? પણ ખરી વાત તો એ છે કે પરંતુના આંકડા વધતા જ જાય છે, અને આંકડા વધારનાર મોટે ભાગે સંસ્કારી અને સમજુ ગણાતાં કુટુંબો જ હોય છે, કારણ કે ચરોતરમાં કુદીન ગણાતાં જ ગામના જ લોક મોટે ભાગે કુળાભિમાની અને તેથી પ્રમાદી અને ખેડાખાઉ જતી થયા છે, તેઓ શરીરશ્રમ કરવામાં નાનમ માને છે; જહાર તીકળી ગએલો વળે જાતોપીતો થયો છે કે રહ્યો છે, બાકી ઘેર રહેલાના જીવનનિર્વાહનો આધાર મોટે ભાગે નહિ તો કંઈક અંશે દીકરાઓની પરંતુ ઉપર છે. આ વાતમાં બાધ ચિમનભાઈને શંકા છે?

યુરોપમાં પરંતુ!

વચ્ચે એક આકથા કહી લેઈ: આજથી પાંચોસેક વર્ષ ઉપર યુરોપ બહુ આવેલા એક બાઈની સાથે પરંતુથી થતાં અનિષ્ટ વિષે હું ચર્ચા કરતો હતો, ત્યારે એમણે મને કહ્યું: "વિલાયતમાં પણ પરંતુનો રિવાજ છે. ત્યાંના મોટા લોકો અને જમીનદાર લોક પણ Dowry વિષે અમુક પરંતુ કરે છે અને એ પરંતુ પ્રમાણે પૈસા ન લેઈ આવનાર કન્યાને તેવા

કુળવાન કુટુંબનો છોકરો પરણે નહિ.” આ વાત હું જાણતો જ હતો, એટલે મેં તરત ઉતર આપ્યો: “આખી દુનિયામાં ખીજની મહેનતે જાનાર બેઠાખાઉ છે. વિલાયતના મોટા લોર્ડ અને જમીનદાર લોકો જ શામાટે? આખી અંગ્રેજ જાતિ હિંદી અને ખીજ જાતિઓના શ્રમ ઉપર જીવવાની નજર રાખી બેઠાખાઉ બની ગયા છે, પણ તેથી એવી બ્રજતાનો કેંઈ જવાબ થાય? બંડધી ભય શા માટે?”

અને ત્યારે આ બ્રજતા ઉપર બંડ કરીને ઘા કરવાથી જ એનો નાશ થશે. જો બેઠાખાઉ અંગ્રેજ જાતિ સામે અસહકારનું અને સત્યાગ્રહનું બંડ કરવાથી હિંદીની પરાધીનતા તૂટતી હોય તો એવું બંડ શા માટે ન કરવું? અને તેથી જ રીતે કુળવાન પાટીદારોનો સામે બંડ કરવાથી તેમની કન્યાઓની અવદશા દળતી હોય તો તે કન્યાઓએ કે તેમના પિતાઓએ બંડ કરીને શા માટે કુળહીન ગણાતા, પણ સાચી રીતે સંસ્કારી વર ન શોધી લેવા? બંડધી ભય શા માટે? શુદ્ધ, કાષ્ટરૂઢ, મહામદ, મહાવીર, દયાનંદ, એ સૌ પ્રથમ પંક્તિના બંડખોર હતા. એ પોતે જરાય ભયભીત ન હતા; ગાંધીજી પણ તેમાંના જ, માત્ર સડી ગયેલો સમાજ એમને ભયંકર દેખે, જાડી સમાજને સાચી રીતે કલ્યાણમાર્ગે તો દેખાડનાર એ જ.

પરંતુના સડાનાં કારણો

પણ ભાઈ ચિમનભાઈ માને છે કે “જે કારણે આવાં બંડ કરનાર નીવડે છે એ કારણો જ નાબૂદ કરવા પ્રયત્ન થાય એમાં જ સમાજનું હિત છે એમ મને લાગે છે” (પૃષ્ઠ ૫૦૨). વહેતા સમાજપ્રવાહમાં સદાસર્વદા સડો હોવાનો જ, એક સડો સાફ કરો ત્યાં તો બીજો સડો દાખલ થવાનો જ અને તેથી સદા સર્વદા બંડનાં કારણો રહેવાનાં જ. પણ આ અરુણત વિષયમાં પરંતુ લેવાના વિષયમાં ક્યાં કારણોનો નાશ કરવો, જેથી બંડ કરનાર નીવડે જ નહિ? બુખ્યા કુળાભિમાનની બૂખ શી રીતે ભાગશે? અને ચરોતરના ૯૭ ગામના કહેવાતા કુળવાનોએ તો નાતના છેક નીચેના કુળહીન સ્તર સુધી પરંતુના સડાનો ચેપ લગાડ્યો છે, એનો શો ઉપાય કરશે? એ ભાઈ કહે છે કે: “હવે તો ‘શ્રી સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળ’ અસ્તિત્વમાં આવ્યું છે. એટલે કેળવણીને કામે મદદ આપેલાં નાણાંનો સદ્વ્યય થઈ શકશે, અત્યારે તો આ સંસ્થા પાસે પૈસા નથી. વખત જતાં પૈસા બેગા થશે અને તમારા જેવાં પૈસાને જ કારણે આ રીતે સિદ્ધાન્તમાંથી અલિપ્ત થતા અટકાવી શકાશે” (પૃષ્ઠ ૫૦૩). ખરું, મંડળ પાસે પૈસા થશે, ત્યારે ભણવાના ખર્ચ માટે પરંતુ લેનાર

વિદ્યાર્થીને તમે મંડળના પૈસાથી મદદ કરી લાંબાવાની વ્યવસ્થા કરી શકેશો, પણ આજે તેમને શી મલાહ આપો છો? 'ગરિબાર્થમાં પણ લાણી શકાય અથવા લાણી વિના ચાલે, પણ પરકણું પાપ તો નજ થાય,' એમ ન કહો?

મારી જ વાત કહું?

સં. ૧૯૬૬માં હું વડોદરા કોલેજમાં પ્રીવિયસ કક્ષાસમાં હતો. બહુ કરીને મને શિષ્યવૃત્તિ મળ્યેજ નતી, પણ એટલાથી કોલેજનું બધું ખર્ચ નીકળી ન શકે. ઘેરથી પૈસા મંગાવવાજ પડતા. એક સવારે મને મારા પિતાનો કાગળ મળ્યો. તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તે વખતે મારા સાત વર્ષના નાના ભાઈનો વિવાહ સારી પરકણીને તેમણે કર્યો હતો. એટલી નાની ઉંમરમાં એ ભાઈનું લગ્ન ન કરવાની મેં મારા પિતાને તેજ દિવસે વિનંતી કરતો કાગળ લખ્યો. ત્રીજે દિવસે તેમનો ઉત્તર આવ્યો: "શું કરીએ, ભાઈ! તને લાણીવો એ તો મારો ધર્મ રહ્યો, અને તારું કોલેજનું ખર્ચ મારાથી ઉપડી શકતું નથી, માટે એ સંકટનો નિકાલ કરવાનેજ માટે એ ભાઈનું નાનપણમાં લગ્ન કરવું પડે છે. એની પરકણીમાંથી કોલેજ પૂરી થતા સુધીનું તારું ખર્ચ નીકળી જશે." હું તો આશ્ચર્યમૂઠ્ઠ બની ગયો! મારા લાણીવા માટે ભાઈને નાનપણમાં પરણાવવો! એમના એ કાગળનો હું શો ઉત્તર આપી શકું? એકજ ઉત્તર મને યરડ્યો અને તે મેં અમલમાં મૂક્યો: સાંજની ગાડીમાં મારા ચોપડાનું પોટકું બાંધી નીકળી પડ્યો ને ઘેર પહોંચ્યો. ઘેર જવાનું કારણ મારા પિતાએ પૂછ્યું, મેં જણાવી દીધું કે: "ભાઈનો જવ ખગાડીને મારે નથી લાણીવું, હવે એનો વિવાહ તોડી નાજો." પણ પિતાને તો મારા લાણીવાનું પદાનું કાઢીને પણ પરકણી-સેવા ભાઈને પરણાવવો હતો તે પરણાવ્યેજ. કોલેજ છોડી દેઈને ખીન સદાખાથીએની ચેકે હું ગ્રેજ્યુએટ ન થયો, એથી મારું જીવન એજે ગયું એમ હજીયે હું નથી માનતો, હજીયે કોલેજ છોડવાનો મને પશ્ચાત્તાપ નથી થતો.

સમાજસુધારક મંડળ

ભાઈ મિગનભાઈ જણાવે છે: "સામાજિક પ્રસંગોને ઓછા ખર્ચાળ અને સરળ જનાવનાર 'સમાજસુધારા મંડળ' ઊંચું ચાય તો આવ્યા ભાઈએને કંઈક મદદ કરી શકે" (પૃષ્ઠ ૫૦૩). "સામાજિક જાગૃતિમાં નાના મોટાને માફક આવે એવા રિવાજો ચાલુ રહે અને તેમાં સમયાનુસર ફેરફાર થતા રહે એવી સુખી દશા બિભી કરવા માટે આપણી ચાતિમાં એક સમગળ 'સમાજસુધારક મંડળ' ઊંચું ચવાની જરૂર છે. ચાતિમાં અનેક સુધ્ધિ-

રાણી અને રાની પુરુષો છે, તે બધાના આસ્તિત્વ છતાં આપણુ સૌને દુઃખી કરતા રીતરિવાજોમાંથી બચવાના આવા પ્રયત્ન ન થાય એ દુઃખની વાત છે” (પૃષ્ઠ ૫૦૫). બહુ આશ્ચર્યની વાત છે કે કેટલાંય વર્ષો ઉપર ‘પાટીદાર ભગિની-સમાજ’ અને પછી કેટલેક વર્ષ ‘પાટીદાર યુવકમંડળ’ સ્થપાયાં હતાં, એ વાતે ભાષ્ટ ચિમનભાષ્ટ બચતા જણાતા નથી. ગેરક એ મંડળોમાં શિથિલતા આવી ગઈ છે, ‘પાટીદાર યુવકમંડળ’ પોતાનો કાર્ય પ્રદેશ વિસ્તારવા ‘પાટીદાર મંડળ’ જની ગયું છે અને ‘પાટીદાર ભગિનીસમાજ’ તો ‘પાટીદાર મંડળ’માં ઓગળી ગયો છે. ‘પાટીદાર મંડળ’ પણ શિથિલ થઈ ગયું છે. આ સ્થિતિમાં નવું ‘સમાજસુધારક મંડળ’ ઊભું કર્યો તોય શો દિ વળશે? જો છૂંછાજ હોય તો યુવકોના સહકારથી એ ‘પાટીદાર મંડળ’માં જ પ્રાણ પૂરવો એ હજુ છે. ભાષ્ટ ચિમનભાષ્ટ એ માટે રાત્રિના યુવકોને જગવે.

યુવકોની પ્રતિજ્ઞાઓ

અને ભાષ્ટ ચિમનભાષ્ટ ના બચતા હોય તો જાણે કે એ ભાષ્ટ સૂચવે છે એવી જ પ્રતિજ્ઞાઓ ‘પાટીદાર યુવકમંડળે’ પોતાના સભ્યોને માટે રાખી છે. આ રહી એ પ્રતિજ્ઞાઓ: મરજીઆત “(૨) હું વરવિક્રય તથા કન્યાવિક્રય કરીશ નહિ.” મરજીઆત: “(૫) હું વરવિક્રય એટલે કે પરણ્યુ વગેરે કોઈ પણ પ્રકારની ચરત વાળા લગ્નમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ભાગ લેછશ નહિ.” ભાષ્ટ ચિમનભાષ્ટ સૂચવે છે તે કરતાંયે આ પ્રતિજ્ઞાઓ વધારે વિસ્તૃત છે. મરજીઆત પાંચમી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે તો વરવિક્રય ચનાર લગ્નમાં જાનમાં તો નજ જવાય, પરંતુ કન્યાને માંડવે કોઈ જાતનો ભાગ પણ નજ લેવાય, ત્યારે હવે ભાષ્ટ ચિમનભાષ્ટ અને ખીજા યુવકો ‘પાટીદાર મંડળ’ કાર્ય ઉઠાવી લે અને સમાજસુધારણાને પોતાની સેવા અર્થે એવી આશા રાખીએ.

સાચો ઉપાય

પણ આથીયે વધારે સાચો ઉપાય બીજો જ છે. અંગ્રેજોને દિંદને ચૂસતા અટકાવવા માટે તેમને અરજો કરવી એ ઉપાય છેક નિરર્થક છે એ અનુભવે આપણને રીખવ્યું છે. ત્યારે સાચો ઉપાય તો એ જ કે ચૂસાતા દિંદોએ પોતાને સુખતા દેવાની સાફ ના પાડવી, અંગ્રેજોને સ્પષ્ટ હસી દેવું કે હવે અમે સુખાઈએ એવા તમારી સાચેના સૌ અંગ્રેજ આજથી બંધ છે. આજે જગતના બધા પીડિતોએ પોતાના પીડકોને આજ રીતે દૂર કર્યા છે, કારણ કે એમણે જીવું છે કે પીડકોએ પોતાની રાજપુત્રીથી પીડિતોને પોતાની નાગચૂડમાંથી મુક્ત કર્યા હોય એવો એક પણ દાખલો જગતના ઇતિહાસમાંથી જડતો નથી.

ત્યારે પરઠણુ ગાગનાર પોતાની રાજપુત્રીથી પરઠણુ છોડી દે એવું બનવું બહુ કઠણુ છે, એટલે પરઠણુ આપનારાઓએ જ પરઠણુ લેનારનો ગહિષ્કાર કરવો, તેમને પરઠણુ આપીને પોતાની દીકરી દેવા જવું નહિ, એ જ પરઠણુના નાશનો એટલે જ સડેલી કુળવાનસાહીના નાશનો રાજમાર્ગ છે. અને એવા ભાઈઓ માટે પણ 'પાટીદાર યુવકમંડળે' પ્રતિજ્ઞાઓ મુકી છે: મરજિયાત "(૭) હું પરઠણુ આપીને કે ખીજ કાષ્ટ લેવડેવડની શરતે મારા વાલીપણા નીચેની મારી બેનદીકરીને પરણાવીશ નહિ." આશા છે કે ભાઈ ચિંતનભાઈને આ પ્રતિજ્ઞા પણ ગમશે.

સેવામંડળના પ્રમુખને ઘેર પ્રેતભોજન

પણ પ્રતિજ્ઞા લેઈને ન પાળનાર યુવકો જ હોય, સેવામંડળના પ્રમુખ જ હોય ત્યાં સમાજસુધારણાની શી આશા રાખવી? કરજણ તાલુકાના કંડારી ગામે છ સાત વર્ષો ઉપર સમાજસેવક ડૉ. સુમંતભાઈ મહેતા ગએલા, ત્યારે ત્યાં સેવામંડળ 'રૂપાચીલું'. ભાઈ શંકરભાઈ મિરઘરભાઈ પટેલ એ સેવામંડળના પ્રમુખ બનેલા. તે વારે તેમણે પ્રેતભોજન નહિ જમવા-જમાડવાની પ્રતિજ્ઞા લીધેલી અને જીજ્ઞાસા પાસે લેવડાવેલી. એએક માસ ઉપર એ ભાઈ શંકરભાઈનાં માતા ગુજરી ગયાં, તેમના પ્રેતભોજન નિમિત્તે એમણે એક દિવસ લાડુ અને ખીજે દિવસે ચૂરું જમાડ્યું! એમના આ બધે કાર્યથી એમની પ્રતિજ્ઞા તો તૂટી જ, પણ ખીજાએને પણ તે તોડવાનો માર્ગ સેવામંડળના એ પ્રમુખે ખુલ્લો કરી આપ્યો. વળી એ ભાઈ તો ત્યાંની સાળામાં હેડ માસ્તર છે. ત્યારે હેડ માસ્તર માહેજ, તમારા વિદ્યાર્થીઓને હવે શીખવજો કે "સમાજની પોલી આબરૂ મેળવવા પ્રેતભોજન કે ગમે તે બધે કાર્ય કરતાં પાછા પડતા ના, પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય તોયે એવે પ્રસંગે એ પ્રતિજ્ઞા તોડતાં પણ પાછા પડતા ના."

પ્રેતભોજન બંધ

પણ મધાય ભાઈ શંકરભાઈ જેવા હોય છે? હવે તો અનેક એવા, પણ નીકળે છે કે સમાજસુધારણા માટે પ્રતિજ્ઞા ન લીધી હોય છતાંયે ઘેર પ્રસંગ આવ્યે અમુક પ્રકારની સુધારણા કરવા દૃઢ પગલાં ભરે છે: (૧) આણંદમાં ભાઈ ત્રિભુવનદાસ કિશીભાઈ પટેલ આગળ પડતા સમાજસેવક છે. ગયા માસમાં તેમનાં માતા ગુજરી ગયાં, તેમની પાછળ ભાઈ ત્રિભુવનદાસે પ્રેતભોજન નથી જમાડ્યું. (૨) ઝોડના ભાઈ મોતીલાલ છવાભાઈ પટેલના ભાઈ બીખાભાઈ ગયા માસમાં ગુજરી ગયા, તેમની પાછળ ભાઈ મોતીલાલએ પણ પ્રેતભોજન નથી જમાડ્યું. આ બંને ભાઈઓએ પ્રતિજ્ઞા લેવાની કે એવી ખીજ મહેરાત

કદાપિ નહિ કરેલી. પણ પ્રસંગ આવ્યે મૂંઝે મોંઝે સમાજસુધારણા કરી ગતાવી. આવા ભાષ્યોને ખાસ ધન્યવાદ ઘટે છે.

આમ્ય પ્રજાની દુઃખદ આર્થિક સ્થિતિ

મુંગઈ ઇલાકાની આર્થિક અને ઔદ્યોગિક તપાસમિતિએ કરેલી તપાસનો અહેવાલ અલ્પશુન બહાર પડ્યો છે. તેમાં નીચેના શબ્દો લખાયા છે: “ગામઢાંની વસતિ તથા ગૃહઉદ્યોગ ઉપર જીવન ગુમરનાર માણસોની આર્થિક સ્થિતિ દુઃખદ થતી ગઈ છે. અને જો આ સમિતિએ દર્શાવેલે ધોરણે પગલાં તત્કાળ લેવામાં નહિ આવે અને આ રીતે જ કામ ચાલશે તો એમાં ‘વધુ ખિગાડ થશે. અને એ પછી ગમે તેટલા પૈસા વપરાશે તોપણ આમ્ય પ્રજાની આર્થિક પાયામાલી અટકશે નહિ.” (‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૧૮:૯:૧૯૪૦). પીડકાને પીડિતોનો દુઃખી દશાની ઓછી જ પરવા છે? પીડિતોનું ગમે તે થાય, એને તો પોતાને જાડો માલદાર બનાવવો છે!

‘પાટીદાર’નાં યુવક લેખક ભાષ્યોને

સમાજના યુવાન ભાષ્યો, તમારે માટે સમાજમાં ખરાબ અભિપ્રાય ગંધાઈ ગયો છે. સદ્ગત ભાષ્ય મોતીભાષ્ય અમીને મારા ઉપરના તા. ૧૫: ૫: ‘ઉદના કાગળમાં લખેલું’ કે “પાટીદાર યુવકો અનિષ્ટ રૂઢિઓના સંબંધમાં વિચારે જ ન કરતા હોય એમ અનુભવાય છે.” તાજેતરમાં જ વસોવાળાં બેન લલિતાબેન કહે છે: “વસોના યુવકોને હું મળી છું. એ લોકો પરકણ જતી કરવા તૈયાર નથી. ... આવાં યુવકમંડળ હોય ન હોય તેનો શો અર્થ?” (શ્રાવણનું ‘પાટીદાર,’ પૃષ્ઠ ૪૬૮). ભાષ્યો, તમારે માટે પડેલી આ છાપ તમારે ખૂંસવી જ રહી અને એ જ તમારી જુવાનીને શોભે. સમાજસુધારણા વિષે તમારે ગંભીર વિચાર કરવા ઘટે ને તે સંબંધે લેખો લખી ચર્ચા ચલાવવી ઘટે. આજકાલ ધણા નવીન લેખકોને કાંઈ પણ હેતુ વિનાની વાર્તાઓ લખવાનો ચેપ લાગ્યો છે. અને વાર્તા એટલે તેમાં રોહત્તઅની—મોહલઅની—કલ્પનાકથા તો હોય જ! યુવાન લેખકો, આવાં કલ્પનારચન સેવવાની ગળ ઉડાવવાથી નથી તો તમને લાલ, નથી બીજા કાંઈને; બેચક્ર એવી દાનિ તો છે જ. ત્યારે સમાજસુધારણાના વિષય ઉપર ગંભીર વિચાર કરતા થઈ જાઓ, અને એ ઉત્તર વિચારોને આચારમાં મૂકતા થઈ જાઓ. આપણું—સગરત સમાજનું—કલ્યાણ છે. જ્યાં દેશોમાં યુવકો કલેવર ફેરવી નાખ્યું છે. યુવાન બેનો પણ આ ગાળે થાય. એવા લેખો આવશે તો હું આભાર

પાટીદાર

સંવત ૧૯૮૬

વર્ષ ૧૭

લેખમૂલ્ય

લેખ

લેખક

પૃષ્ઠ

અંગકસરત

ભાઈ રાવજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ ૪૪૬

અતુટ કિલ્લેખંધી

બેન રાવભેન મોહનલાલ પટેલ

„ વહાલીબેન પુરુષોત્તમ „ ૧૪૮, ૧૯૭

„ સોનાબેન શંકરભાઈ „ ૯૭

ભાઈ બદ્રિનારાયણ એમ. પંડ્યા ૩૯૬

„ „ „ „ ૪૩૫

„ „ „ „ 'નહેરુ માહિતીપત્ર' ૭૯

અત્યાચારમાંથી બચવા

ભાઈ ગ. ગો. ધ્રુવ ૨૦૭

અધૂરું જીવનગાન

„ મોહનભાઈ ગિરધરભાઈ પટેલ ૧૨૧

અનંતને આશ્રયે

„ નટવરલાલ ગોરધનદાસ „ ૨૭૧

અનાજની બેંકો

„ મોહનભાઈ ડી. „ ૪૧૪

અનુભવ નવનીત

„ કાળિદાસ દયાળજી પરમાર ૪૫૭

અંધજન અસ્પૃશ્ય?

„ બર્નાડ્સ શે. ૧૦

અસ્પૃશ્યતા

ભાઈ અનુનલાલ લાલા ૧૨૬

અસ્પૃશ્યતાના તાણાવાણા

„ ગદાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ ૩૬૪

અસ્પૃશ્યતા સંબંધે

„ રાવજીભાઈ લલુભાઈ પટેલ ૧૬૬

આજની કેળવણી

„ મણિલાલ તુલસીદાસ „ ૩૨૨

આનાવારી કરવાની રીત

„ 'ખેતીવાડી' ૪૫૨

આપણી સાતિઓ

ભાઈ ચિમનલાલ પુરુષોત્તમ પટેલ ૫૩૧

હારિયો ગઢ જીવાં રે—

„ રાવજીભાઈ નાયાભાઈ „ ૩૫૪

એકલા ચાલો

„ „ „ „ ૧૬૦

કેળ

„ મોહનભાઈ ઉમેદભાઈ „ ૨૧૩

ખાનદાનીના અપ્પરમાં

„ સિવાભાઈ નેઠાભાઈ „ ૭૪

ખેડૂત ઝાણુ રાહતનો કાપડો

„ મંગળદાસ હીરાચંદ શાહ ૩૪૭

ખેડૂત માટે ગણોત્તનો કાપડો

„ મણિભાઈ પટેલ ૭૭

ખેડૂતોની સૂકી વાડીના દાઈમાં

„ ભલાભાઈ ફકીરભાઈ પટેલ ૩૧૬

ખેતીમાં જવાસાની ઉપયોગિતા

„ મુંબઈ ઇલાકા ખેતીવાડી ૪૫૪

ગરિબાઈ

ગરીબનો બેલી

ગામડામાં ગોળના જયા

ગુજરાતમાં પડતા કાતરા

ખાતાની પનિકા

ગુહઉદ્યોગ	ભાષ મજલાલ ધ. મેઘાણી	૫૧૨
ગોળ બહારનું ગામ	,, ડાહ્યાભાષ તુલસીભાષ પટેલ	૪૪૩
અંધપરિવ્યય	‘પાટીદાર’મંદિર ૩૮, ૮૬, ૧૩૩, ૧૮૧, ૨૩૧, ૨૭૬, ૩૨૭, ૩૭૫, ૪૭૦, ૫૧૯, ૫૬૧	
ઘરડાં ગાળાપના જૂના રિવાજો	ભાષ ભલાભાષ ફકીરભાષ પટેલ	૨૨૬
ચરોતર પ્રદેશનો ઇતિહાસ	‘ચરોતર’	૪૧૮
‘ચરોતર’ શબ્દનું મૂળ	ભાષ પુરુષોત્તમ જ. શાહ	૪૧૯
ચર્યાપત્ર	ત્રિવિધ ૩૪, ૮૨, ૧૭૨	
ચાલો, લગ્નમણીની દુનિયામાં	,, મોહનભાષ ઉમેદભાષ પટેલ	૧૫૬
છૂટાછેડા	,, સોમાભાષ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ	૧૫૧
અણુવાભોગ	ત્રિવિધ ૩૫, ૮૩, ૧૩૨, ૧૮૦, ૨૨૮, ૨૭૪, ૩૨૩, ૩૭૨	
જીવતાંની કબરો	બેન સોનાબેન શંકરભાષ પટેલ	૨૪૨
જીવતાંની પોકો	,, કાશીબેન પટેલ	૨૬૨
જીવનનું નર	ભાષ નટવરલાલ પુરુષોત્તમ પટેલ	૫૨૬
કક્કરબાપા સો વર્ષ જીવો	,, મહાદેવ હરિભાષ દેસાઈ	૧૧૩
ઢાલની બે બાબુ	,, ઇશ્વર પેટલીકર	૪૦૦
ત્યાગમૂર્તિ કે કંગાલમૂર્તિ?	,, સોમાભાષ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ	૩૬૩
દમની આત્મકથા	નરસિંહભાષ પટેલ	૪૮૮
દીનદુઃખી વિનુ	ભાષ વીરચંદ	૧૧૦
દુઃખી અમળાનો અવાજ	,, ગાંગજીભાષ ડી. પટેલ	૫૦૬
દેવીલી	,, દિનકર સોમાભાષ	૪૧૧
ધર્મ, તારે નામે!	,, ઇશ્વર પેટલીકર	૪૮૧
નવપરિણીતોને	,, મોહનભાષ ઉ. પટેલ	૨૧
નવયુગના યુવકોને	,, છોટાભાષ ઇશ્વરભાષ પટેલ	૪૪૮
નાતનું સરવૈયું	‘પાટીદાર’મંદિર	૫૬૩
પત્ર	ત્રિવિધ ૪૨૨, ૪૫૬	૫૧૭
પરંજીનો પ્રશ્ન અને ખીજા કોણ	ભાષ ચિમનભાષ મૂ. અમીન	૫૦૦, ૫૫૧
પાટીદાર કેળવણી મંડળ શા માટે?	,, ,, ,,	૩૦૭
પાટીદાર પ્રથમ ઐત્યુએટ		
વરકન્વાનો લગ્નવિધિ	,, આશાભાષ નરસિંહભાષ	૪૦૭

પાટીદાર કેમ	લાઇ વિદ્યલભાઇ ઇશ્વરભાઇ પટેલ	૩૮૫
પાટીદાર ગંડગતું કર્તવ્ય	„ ખુશાલભાઇ કાળિદાસ „	૫૫૭
પુનર્જીવન	„ બદ્રિનારાયણ એમ. પંડયા	૩૪૦
પુનર્જીવન	„ સોમાભાઇ લક્ષ્મીદાસ દેસાઇ	૨૧૮
પુનર્જીવનને પહેલે પ્રભાતે	„ મોહનભાઇ હિમેશભાઇ પટેલ	૨૬૩, ૩૦૨
પુરુષધર્મ	„ કુલાભાઇ પુરુષોત્તમ પટેલ	૧૫૪
પ્રસંગકથા	„ પાટીદાર મંદિર દરેક અંકને અંતે	
પ્રિય લાઇએન	નરસિંહભાઇ પટેલ	૧
જારમાપી યતાં નુકશાન	એન લતાબેન જી. પટેલ	૨૫૬
અને તે અટકાવવા	„ શારદાબેન કાળિદાસ પટેલ	૨૯૩
એનો શું શું	„ સરલાબેન ઇશ્વરભાઇ પટેલ	૨૫૪
કરી શકે?	„ સવિતાબેન રાવજીભાઇ અમીન	૨૫૭
જાળપણના સંસ્કાર	જર્નાલ સો	૫૫
જાળસગન	લાઇ મણિભાઇ કે. પટેલ	૫૩૭
ગિઆરો બેફૂલ	„ સોમાભાઇ લક્ષ્મીદાસ દેસાઇ	
	„ મહીપતલાલ મીઠાભાઇ પટેલ	૧૮
બેસતે વર્ષે	„ મોતીભાઇ કુબેરભાઇ પટેલ	૧૩
ભણેલી બીજવહુ?	„ ‘શીયકિત’	૪૪૧
ભરમાસુર-મોદિની	„ વજુભાઇ લાઇલાલાભાઇ	૨૮
બૂલકાંના ભાવિની બૂમિકાઓ	„ મોહનભાઇ હિમેશભાઇ પટેલ	૪૩૭
સૂલકાંતું ભાવિ	„ „ „ „	૫૬
મારો અનુભવ	„ છોટાભાઇ ઇશ્વરભાઇ પટેલ	૭૧
સ્વ. મોતીભાઇ સાહેબ	એન ગંગાબેન પટેલ	૨૪૧
સ્વ. મોતીભાઇ અમીન રમારક કુંડ	મંત્રી, સ્વ. મો. ન. અમીન. રમા. કુંડ ૩૭, ૮૧, ૧૩૧, ૨૭૩, ૩૭૧, ૪૨૪	
મૃત્યુની ઝંખના	લાઇ કુલાભાઇ પુરુષોત્તમ પટેલ	૨૭
યુગધર્મ	„ ગોરધનભાઇ જાભાઇ પટેલ	૨૧૦
યુવકોની નબજાઇ	„ છોટાભાઇ સોમાભાઇ પટેલ	૫૫૮
યુવકો, શી મરજી છે?	સ્વ. મોતીભાઇ ન. અમીન	૨૬૧
રાષ્ટ્રીય સેનાદળ	લાઇ ગોરધનભાઇ જાભાઇ પટેલ	૩૧
લક્ષ્મી મેસમ અને આપણું કર્તવ્ય	„ „ „ „	૬૩
વગર વાંકે	„ સોમાભાઇ લક્ષ્મીદાસ દેસાઇ	૬૯, ૧૦૯

વરસાદની નિષ્ફળતા એજ		
ખેડૂતની નિષ્ફળતા	ભાઈ મોહનભાઈ હમેદભાઈ પટેલ	૩૬૯
વસોમાં સંધુર લગ્ન વિરૂદ્ધ કરાવો		૪૨૪
વારસાહક	બેન રાયબેન મોહનલાલ પટેલ	૫૨
વિકૃત માનસ	ભાઈ પ્રભાભાઈ પુરુષોત્તમ પટેલ	૩૨૦
વિદાયની વેળાએ	બેન સોનાબેન શંકરભાઈ „	૧૯૩
વિધવાનાં આન્તર દર્દો	ભાઈ જદ્રીનારાયણ એમ. પંડ્યા	૨૦૩
વિધવાવિચાર	„ વિનયકુમાર પટેલ	૬૬
વીસમી સદી	„ મંગળદાસ હીરાચંદ શાહ	૫૪૩
વૈવાહિક જીવન	„ જયભાઈ નારાયણભાઈ અમીન	૫૩૨
શારદા કાવદાની જીણપો	„ પ્રભુદાસ ગાલુભાઈ પટવારી	૩૮૭
શું આપણે સાચા સંસ્કારી છીએ?	„ રાવજીભાઈ લલુભાઈ પટેલ	૧૬
શૃંગારની બેડીઓ	„ વજુભાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ	૧૧૬
સડતો સમાજ	„ જદ્રીનારાયણ એમ. પંડ્યા	૩૧૧
સત્ય પ્રેમ	બેન સોનાબેન શંકરભાઈ પટેલ	૨૮૭
સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન	„ ડાહીબેન દેસાઈ	૨
	„ પદ્માવતી જુલાભાઈ પટેલ	૧૦૦
	„ ભાનુમતી છોટાભાઈ પટેલ	૨૪૫
સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન ને કેળવણી	„ સવિતાબેન છોટાભાઈ પટેલ	૪૬
સહશિક્ષણ	ભાઈ સોમાભાઈ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ	૩૧૮
સાખી લતા	„ દિનકર સોમાભાઈ પટેલ	૫૩૬
‘સેપ્ટીક ટેંક’વાળાં જાનર	„ જયભાઈ પટેલ	૨૨૦
સ્ત્રીકેળવણી	„ સોમાભાઈ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ	૩૪૫
સ્ત્રીનું કાર્યક્ષેત્ર	ગાંધીજી	૨૪૭
સ્ત્રીશક્તિનો નાશ	ભાઈ મોરારજી દેસાઈ	૧૦૨
સ્નેહલગ્ન	બેન સોનાબેન શંકરભાઈ પટેલ	૩૩૭
સ્વાયં	ભાઈ વિનયકુમાર પટેલ	૧૦૭
દંબુ ચેતીએ	„ કિશોરલાલ ધ. મશરૂવાળા	૪૩૩
દશીશીન - ASSASSIN	નરસિંહભાઈ પટેલ	૨૯૭
દિલની ખેતીલાવક જમીનો	‘મુજબ સગાયાર’	૧૬૩
દુંડીઆગણ	ભાઈ ગોરધનભાઈ જ્યાલક પટેલ	૧૬૬
દું તો એક વિધવા હતી	બેન સોનાબેન શંકરભાઈ પટેલ	૧૪૫

લેખકસૂચિ

લેખક

લેખ

પૃષ્ઠ

	વસોમાં સધુર લગ્ન વિરુદ્ધ કરાવો	૪૨૪
બેન કાશીબેન પટેલ	જીવતાંની પોકા	૨૯૨
„ ગંગાબેન „	સ્વ. મોતીભાઈ માહેજ	૨૪૧
„ કાલીબેન દેસાઈ	સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન	૨
„ પદ્માવતી ભુલાભાઈ પટેલ	„	૧૦૦
„ ભાનુમતી છોટાભાઈ „	„	૨૪૫
„ રામબેન મોહનલાલ „	અતૂટ કિલ્લેબંધી	૧૪૮, ૧૯૭
	વારસા દક્ક	૫૨
„ વદાલીબેન પુરુષોત્તમદાસ „	અતૂટ કિલ્લેબંધી	૧૪૮, ૧૯૭
„ લતાબેન જી. પટેલ	બારમાંથી ચર્તા નુકસાન અને તે	
	અટકાવવા બેનો શું શું કરી શકે?	૨૫૬
„ શારદાબેન કાળિદાસ પટેલ	„	૨૯૩
„ સરલાબેન ઇશ્વરભાઈ „	„	૨૫૪
„ સવિતાબેન રાવજીભાઈ અમીન	„	૨૫૭
„ સવિતાબેન છોટાભાઈ પટેલ	સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન અને કેળવણી	૪૬
„ સોનાબેન રાંકરભાઈ „	અત્યાચારમાંથી બચવા	૯૭
	જીવતાંની કબરો	૨૪૨
	વિદાયની વેળાએ	૧૯૩
	સત્યપ્રેમ	૨૮૯
	રોહલગ્ન	૩૩૭
	હું તો એક વિધવા હતી	૧૪૫
ભાઈ અનુનલાલ લાલા	આનાવારી કરવાની રીત	૧૨૬
„ ભાઈ આશાભાઈ ન. પટેલ	પાટીદાર પ્રયત્ન મૈત્ર્યુએટ	
	વરકન્યાનો લગ્નવિધિ	૪૦૭
„ ઇશ્વર પેટલીકર	દાલની બે બાજુ	૪૦૦
	ધર્મ, તારે નામે!	૪૮૧
„ કાળિદાસ દયાળજી પરમાર	અસ્પૃશ્યતા સંજોગે	૪૫૭
„ કિશોરલાલ ધ. મશરૂવાળા	હજુ ચેતીએ	૪૩૩
„ ખુશાલભાઈ કાળિદાસ પટેલ	પાટીદાર મંડળનું 'કર્તવ્ય'	૫૫૭

'ખેતીવાડી'	કેળ	૪૫૨
ભાષ ગ. ગો. ધ્રુવ	અનુભવનવનીત	૨૦૭
,, ગાંગુભાષ ડી. પટેલ	દુઃખી અગળાનો અવાજ	૫૦૬
ગાંધીજી	ભીનું કાર્યક્ષેત્ર	૨૪૭
ભાષ ગોરધનભાષ છાયાભાષ પટેલ	યુગધર્મ	૨૧૦
	રાષ્ટ્રીય સેનાદળ	૩૧
	લગ્નની મોસમ અને આપણું કર્તવ્ય	૬૩
	હુંડીઆમણ	૧૬૬
'ચરોતર'	ચરોતર પ્રદેશનો ઇતિહાસ	૪૧૮
ભાષ ચિમનભાષ પુરુષોત્તમ પટેલ	ખાનદાનીના ખર્ચપરમા	૫૩૧
,, ચિમનભાઈ ચૂ. અમીન	પરઠણનો પ્રશ્ન અને બીજા કાયડા ૫૦૦, ૫૫૧	૫૫૧
	પાટીદાર કેળવણી મંડળ શા મોટી? ૩૦૭	૩૦૭
,, છોટાભાષ ઇશ્વરભાષ	નવયુગના યુવકોને	૪૪૮
	મારો અનુભવ	૭૧
,, છોટાભાષ સોમાભાષ	યુવકોની નમણાઈ	૫૫૮
,, જશભાષ ના. અમીન	વૈવાહિક જીવન	૫૩૨
,, જશભાષ પટેલ	'સેપ્ટીક ટેંક'વાળાં જાગરૂ	૨૨૦
	જાહેર માદિતીપત્ર	૭૬
ભાષ ડાહ્યાભાષ દુલસીભાષ પટેલ	ગોળ જહાઝનું ગામ	૪૪૩
,, દિનકર સોમાભાષ	,, દેવીલી	૪૧૧
	સાધ્વી લતા	૫૩૬
,, નટવરલાલ ગોરધનદાસ પટેલ	અરપૃથક્તા	૨૭૧
,, નટવરલાલ પુરુષોત્તમ	,, જીવનનું નર	૫૨૬
,, નરસિંહભાષ પટેલ	દમની આત્મકથા	૪૮૮
	પ્રિય ભાષબેન	૧
	હસીયીન - ASSASSIN	૨૬૭
'પાટીદાર'મંદિર	અંધપરિચય ૩૮, ૮૬, ૧૩૩,	
	૧૮૧, ૨૩૧, ૨૭૬, ૩૨૭,	
	૩૭૫, ૪૭૦, ૫૧૬, ૫૬૧	
	નાતનું સરવૈયું	૫૬૩
	પ્રસંગકથા દરેક અંકને અતિ	
ભાષ પુરુષોત્તમ જ. શાહ	'ચરોતર' ચબ્દનું મૂળ	૪૧૬

ભાઈ પ્રજ્ઞાસ બાલુભાઈ પટવારી	ચારદા કાયદાની બીજી પેઢી	૩૮૭
„ કુલાભાઈ પુરુષોત્તમ પટેલ	પુરુષધર્મ	૧૫૪
„ મૃત્યુની ઝંખના		૨૭
„ બદિનારાયણ એમ. પંડ્યા	વિકૃત માનસ	૩૨૦
„ અધુરું જીવનગાન		૩૯૬
„ અનંતનો આશરો		૪૩૫
„ પુનર્જીવન		૩૪૦
„ વિધવાનાં આન્તર દર્દો		૨૦૩
„ સડતો સમાજ		૩૧૧
„ બર્નાર્ડ શો	આજની કેળવણી	૧૦
„ બાળપણના સંસ્કાર		૫૫
ભાઈ ભલાભાઈ ફકીરભાઈ પટેલ	ગામડામાં ગોળના જ્યા	૩૧૬
„ મંગળદાસ હીરાચંદ શાહ	ધરડાં માખાપના જૂના રિવાજો	૨૨૬
„ મરિણાઈ		૩૪૭
„ વીસમી સદી		૫૪૩
„ મણિભાઈ કે. પટેલ	ગરીબો બેલી	૭૭
„ બાળલગ્ન		૫૩૭
„ મણિલાલ તુલસીદાસ પટેલ	એકલા ચાલો	૩૨૨
„ મહાદેવ હરિભાઈ દેશાઈ	આપણી યાત્રિઓ	૩૬૪
„ ઠક્કરજાપા સો વર્ષ જીવો		૧૧૩
„ મહીપતલાલ મોકાભાઈ પટેલ	બિચારો બેઠેલ	૧૮
„ મુંબઈ છલાકા બેતીવાડી		
„ ખાતાની પત્રિકા	ગુજરાતમાં પડતા કાતરા	૪૫૪
„ ‘મુંબઈ સમાચાર’	દિંદની બેતીલાયક જમીનો	૧૬૩
ભાઈ મોતીભાઈ કુબેરભાઈ પટેલ	બેસતો વર્ષ	૧૩
સ્વ. મોતીભાઈ ન. અમીન	યુવકો, શી ગરજ છે ?	૨૬૧
મેત્રી, સ્વ. મો ન. અમીન સ્મારક ફંડ	સ્વ. મોતીભાઈ અમીન સ્મારક ફંડ ૩૭, ૮૧	
ભાઈ મોરારજી દેશાઈ	૧૩૧, ૨૭૩, ૩૭૧, ૪૨૪	
„ મોહનભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ	શ્રીશક્તિનો નારા	૧૦૨
„ અસ્પૃશ્યતાના તાણાવાણા		૪૧૪
„ બેઠેલોની સૂઝી વાડીના હાર્દમાં		૨૧૩
„ ચાલો, લગ્નગણ્યાની દુનિયામાં		૧૫૬

ભાષ મોહનભાષ ઉમેદભાષ પટેલ	નવગરિણીતાને	૨૧
	પુનર્લગ્નને પહેલે પ્રભાતે	૨૬૩, ૩૦૨
	બૂલકાંના ભાવિની ભૂમિકાઓ	૪૩૭
	બૂલકાંનું ભાવિ	૫૬
	વરસાદની નિષ્ફળતા એજ ખેડૂતની	
	નિષ્ફળતા	૩૬૯
„ મોહનભાષ ગિરધરભાષ પટેલ	અંત્યજ અરપૃથ્થ?	૧૨૧
„ રાવજીભાષ નાયાભાષ પટેલ	ખેડૂત ઋણ રાહતનો કાયદો	૩૫૪
	ખેડૂત માટે ગણતનો કાયદો	૧૬૦
„ રાવજીભાષ લક્ષુભાષ પટેલ	છઠ્ઠરિયો ગઢ છત્યાં ૨-	૧૬૯
	શું આપણે સાચા સંસ્કારી છીએ?	૧૬
„ રાવજીભાષ સોમાભાષ	અંગકસરત	૪૪૬
„ વજુભાષ ભાઈલાલભાષ પટેલ	ભરમાસુર-મોહિની	૨૮
	ચૃંગારની ખેડીઓ	૧૧૬
„ વિદુલભાષ ઇશ્વરભાષ	પાટીદાર ઠાગ	૩૮૫
„ વિનયકુમાર પટેલ	વિધવાવિચાર	૬૬
	સ્વાર્થ	૧૦૯
વિવિધ	ચર્યાપત્ર	૩૪, ૮૨, ૧૭૨
	બળવાનગે	૩૫, ૮૩, ૧૩૨, ૧૮૦,
		૨૨૮, ૨૭૪, ૩૨૩, ૩૭૨
	પત્ર	૪૨૨, ૪૫૬, ૫૧૭
ભાષ વીરચંદ પટેલ	દીનદુઃખી વિનુ	૧૧૦
„ વજલાલ ધ. મેઘાણી	ગૃહઉદ્યોગ	૫૧૨
„ શિવાભાષ જોશાભાષ પટેલ	ખેતીમાં જવાસાની ઉપયોગિતા	૭૪
„ સોમાભાષ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ	છૂટાછેડા	૧૫૧
	ત્યાગમૂર્તિ કે કંગાલમૂર્તિ?	૩૬૩
	પુનર્લગ્ન	૨૧૮
	બિચારો ખેડૂત	૧૮
	વગર વોકે	૬૯, ૧૦૯
	સહચિદ્ધજી	૩૧૮
	ઓકિંગવણી	૩૪૫
‘ત્રીચંદ્રિન’	ભણેલી બીજવણ?	૪૨૧

નિવેદન

શ્રીયુત

આ સાથે 'ચરોતર વ્યાયાગ મંડળ'નું જંધારણ આપની જાણ સારુ મોકલી, તેના સભ્ય થવાને અને જાતી શકે એટલા જીમ સભ્યો જનાવવાને અમમરી વિનંતિ છે.

જંધારણ ધડાતા પહેલાંનો આ યોજનાનો ટૂંકો ઇતિહાસ નીચે પ્રમાણે આપીએ છીએ, જેથી ચરોતરમાં વ્યાયાગ મંડળ સ્થાપવાની કેટલી જરૂર છે અને તેમ-યાવ એટલા સારૂ કેટલી ગરમ્યા અને વ્યક્તિઓએ એ દિશામાં વિચાર કરી આ કાર્ય હાથ ધર્યું છે એનો આછો ખ્યાલ આપી શકે.

તા. ૨૪-૪-'૪૦ને રોજ (૧) ડેપુટી એન્જીનેયરનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ખેડા જિલ્લો. (૨) હેડમાસ્ટર, ગવર્નમેન્ટ હાઇસ્કૂલ, નડિયાદ. (૩) ઉત્તર વિભાગના ઇન્સ્પેક્ટર ઓફ ફિઝીકલ એન્જીનેયરન. (૪) ખેડા જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડના એડગિનિસ્ટ્રેટીવ ઓફિસર. (૫) આસિ. ડેપુટી એન્જી. ઇન્સ્પેક્ટર, નડિયાદ. (૬) પ્રિન્સિપાલ ઓ. જી. હાઇસ્કૂલ, વસો. (૭) સેક્રેટરી ય. ઓ. સોસાયટી, આણંદ અને (૮) ફિઝીકલ ડીરેક્ટર, ય. ઓ. સોસાયટી, આણંદ-એ સહુની સહીથી સરચાઓને તથા વ્યક્તિઓને આમંત્રણ કાઢવામાં આવ્યા હતાં. તેમાં જાણવામાં આવ્યું હતું કે: "ચરોતરની હાઇસ્કૂલોમાં તથા વ્યાયાગ મંદિરોમાં શારીરિક શિક્ષણના પ્રચારને વધુ વેગ ગળે અને સમગ્ર ચરોતરમાં એકજ મંડળ વ્યાયાગ પ્રવૃત્તિ માટે રહે તે સંબંધી વિચાર કરવા ચરોતરની હાઇસ્કૂલોના હેડમાસ્ટરો તથા વ્યાયાગની સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓની એક સભા ય. ઓ. સોસાયટીના વિદ્વલગૃહમાં યજિવાર, તા. ૨૮-૪-'૪૦ને રોજ જયોરના ૧-૩૦ કલાકે રાખવામાં આવી છે."

ઉપર મુજબના આમંત્રણનો સ્વીકાર કરીને ખીઝ, સોજિત્રા, ચકલાસી, નાપાડ, આણંદ, ઉત્તરસંડા, કરમસદ, નડિયાદ, ચાંગા, સુણાવ, પેટલાદ, ખોરસદ, ખંભાત, ડાકાર, વસો, કઠલાલ, વીરસદ અને અમદાવાદથી કુલ ૨૬ વ્યક્તિઓએ જુદી જુદી સરચાઓ તરફથી હાજરી આપી હતી. ને સભાનું પ્રમુખરથાન ખેડા જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડના એડગિનિસ્ટ્રેટીવ ઓફિસર શ્રી. હરિલાલ

ડી. ગાંધીને આપવામાં આવ્યું હતું. આ સભાએ નીચેના વાઈઓની એક કમિટી બંધારણ વગેરે ઘડી કાઢવાને સારૂ નીમી:

(૧) શ્રી. મધવચ્ચરાગ શેઠ, ડે. એલ્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર, ખેડા જિલ્લો. (૨) શ્રી. આશાભાઈ ન. પટેલ, મંત્રી, ચ. એ. સોસાયટી. (૩) શ્રી. નટવરલાલ દવે, ખી. એ., સંચાલક, સાર્વ. વ્યાયામ મંદિર, આણંદ. (૪) શ્રી. મણિલાલ જીવતરાગ દવે, આસિ. ઇન્સ્પેક્ટર ઓફ ફિઝીકલ એલ્યુકેશન, ઉત્તર વિભાગ. (૫) શ્રી. મંગળાએન દાણી, આસિ. એલ્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર, નડિયાદ. (૬) શ્રી. રામભાઈ કાશીભાઈ પટેલ, પ્રિન્સિપાલ, એ. જી. દાદરકૂલ, વસો. (૭) શ્રી. દિમતલાલ ડાહ્યાભાઈ. (૮) શ્રી. રાવજીભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ, ફિઝીકલ ડિરેક્ટર ચ. એ. સોસાયટી. (૯) શ્રી. કુલાભાઈ કાશીભાઈ અમીન. (૧૦) શ્રી. હરિલાલ ડી. ગાંધી, ખેડા જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડના એડગિનિસ્ટ્રેટીવ ઓફિસર.

ઉપરોક્ત કમિટીએ બંધારણ તૈયાર કરી તા. ૧૮-૮-'૪૦ને રોજ એક સભા ચ. એ. સોસાયટીમાં બોલાવી અને તે સભાએ રજૂ કરેલા બંધારણને સુધારાવધારા સાથે મંજૂર કર્યું (જે આ સાથે સામેલ છે) અને શ્રી. રાવજીભાઈ ચ. પટેલ તથા શ્રી. નટવરલાલ દવેને, કાયમનું નવું બચસ્થાપક મંડળ ચૂંટાય અગર દિવાળી સુધી મંડળના ઉદ્દેશોને અનુસરીને કામ કરવાને સારૂ મંત્રીઓ નીમ્યા.

આમ આ મંડળની પાછળ ચારાચ ચરોતરની સંસ્થાઓનો તથા વ્યાયામ મંદિરોનો પૂરેપૂરો સાથ ને સહકાર છે એ જણાશે. આપા સુંદર સહકારનો લાભ લેઈ, ચરોતરમાં જે જુદી જુદી સંસ્થાઓ વ્યાયામની પ્રવૃત્તિઓ એક યા બીજા રૂપમાં ચલાવી રહેલ છે તેનું મંગલન થાય, તેમને અંદર અંદર એકબીજાની મદદ મેળવી અપાવાય કે એકબીજાને પૂરક બનાવાય અને એ સૌના મંગલનથી આખા ચરોતરની વ્યાયામ પ્રવૃત્તિમાં એકબીજી નીતિથી એકરાગપણું આણી શકાય એમ છે. તો આપને વિનંતિ છે કે ચરોતરનાં બાળકો તાકાતવાન, ચપલ ને ચારિત્રવાન અને એ હેતુથી સરૂ થએલા આ મંડળને બનતી બધી મદદ કરવા ચૂકશો નહિ એવી વિનંતિ છે.

આણંદ
તા. ૨૪-૮-'૪૦

સિ.
રાવજીભાઈ ચ. પટેલ
નટવરલાલ દવેના
વડેગાતરમ્

ચરોતર વ્યાયામ મંડળ

ખંધારણ

૧. આ મંડળ 'ચરોતર વ્યાયામ મંડળ' તરીકે જોળખાશે અને મુખ્ય મંત્રીનું રહેકાણુ એ તેનું ગમ્ય સ્થળ રહેશે.

૨. વ્યાયામ અને તેને લગતી પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા ચરોતર પ્રદેશની જનતાની શારીરિક તે માનસિક સંપત્તિની ખીલવણી કરવી તેમજ આરિય અને હિન્દી સંસ્કૃતિનો વિકાસ સાધવો એ આ મંડળનો ઉદ્દેશ છે તે માટે નીચેના જેવી પ્રવૃત્તિઓ તે હાય ધરશે:—

ક. ગામેગામ વ્યાયામ મંદિરો સ્થાપવાં, માન્ય કરવાં, વ્યવસ્થિત કરવાં ને તેમના ઉપર દેખરેખ રાખવી.

નોંધ: કોઈ પણ શિક્ષણસંસ્થાનો વ્યાયામ વિભાગ આ મંડળમાં સંસ્થા-સભ્ય તરીકે જોડાઈ શકશે.

સ. વ્યાયામની હરીફાઈઓ ગોડવડી તથા એવી પ્રવૃત્તિઓને સહકાર આપવો.
ગ. વ્યાયામવર્ગો ચલાવવા.

ઘ. વ્યાયામની દૃષ્ટિ લક્ષમાં રાખી પ્રવાસો ગોડવડી, મેળાઓ અને સંમેલનો ભરવાં.

ઙ. વ્યાયામનું સાહિત્ય પ્રકટ કરવું, વેચવું, વહેંચવું. શારીરિક સંપત્તિ ખીલવવા જરૂરી આંકડા એકઠા કરી વ્યવહાર પગલાં લેવાં.

ચ. વ્યાયામ પરિયટો ભરવી.

છ. વ્યાયામનાં સાધનો જધાને સુલભ થાય તે માટે ગોડવડી કરવી.

જ. વ્યાયામનો પ્રચાર કરવો.

ઝ. વ્યાયામ મંદિરોને જહારથી મળતી મદદો મેળવી આપવામાં સહાય-શૂન થવું.

ટૂંકમાં ઉદ્દેશને લક્ષમાં રાખી હરકોઈ પ્રવૃત્તિ હાય ધરવી.

ટીપ: ૧. આ મંડળ પૂરતો 'ચરોતર'માં જોડા નિવ્વેશ, પેટલાદ અને ભાદરણ તાલુકો અને ખંભાત રાજ્યનો સમાવેશ કરવો.

ટીપ: ૨. શુદ્ધ વ્યાયામ મળે તેવી વિવિધ જાતની કસરતો અને કવાયતો ઉપરાન્ત આ મંડળ દેશી રમતોનેજ ઉત્તેજન આપશે. છતાં વ્યવસ્થાપક મંડળની જાંઘામણ ઉપરથી મંડળની સાધારણ સજા હાજર રહેતા સભ્યોના

જે નેટલી વધુગતિથી કોઇ પણ વિદેશી રાજતનો પોતાના કાર્યપ્રદેશમાં સમાવેશ કરી શકશે.

ઢ. સાર્વજનિક ઉત્સવો ને મેળાઓની વ્યવસ્થા કરવી.

ઢ. રકાઉટીંગ પ્રવૃત્તિને અપનાવવી.

૩. મંડળના ઉદ્દેશોને અનુસરીને ૫, ૧૦ કે ૨૦ વરસ મુધી મંડળ દરારે તે વેતનથી સેવા કરવા બંધાયલી ને સ્વતંત્ર રીતે વ્યાયામની સંસ્થા કે વ્યાયામ વર્ગો કે વ્યાયામ હરીફાઇ અલાવવાની લાયકાતવાળી અને ૧૮ વર્ષ ઉપરની ઉમ્મરની વ્યક્તિને સ્વયંસેવક તરીકે સ્વીકારી શકાશે.

૪. સ્વયંસેવક ઉપરાન્ત કોઇપણ સંસ્થા વા ૧૮ વર્ષ ઉપરની વ્યક્તિ નીચે પ્રમાણેનું લવાજમ આપ્યેથી આ મંડળના સભાસદ યદ્ધ શકશે.

વ્યક્તિ માટે

વર્ગ	ઝેડી સાથે	વાર્ષિક ૧૫ હપ્તાથી
૧	રૂ. ૫૧	રૂ. ૪
૨	„ ૩૬	„ ૩
૩	„ ૨૪	„ ૨
૪	„ ૧૨	„ ૧

સંસ્થા-મુખ્યો માટે વાર્ષિક રૂ. ૧.

ટીપ-૧. ખૂટતું લવાજમ આપ્યેથી સભાસદ ઝેડમાંથી ખીજ વર્ગમાં જઇ શકશે.

૨. ભરેલું વાર્ષિક લવાજમ ઉપરના વર્ગના ઝેડી સાથેના લવાજમમાંથી ગાદ કરતાં જે લવાજમ આવે તે ઝેડી સાથે આપવાથી સભાસદ ઉપરના વર્ગનો સભાસદ ગણાશે.

૫. આ મંડળની વ્યવસ્થા માટે દર વર્ષે સાધારણ સભા નીચે પ્રમાણે વ્યવસ્થા મંડળ ચૂંટશે.

૧ પ્રમુખ, ૧ ઉપપ્રમુખ, ૨ મંત્રીઓ, ૩ વ્યક્તિ સભાસદો, ૨ વ્યાયામ મંદિરના સભાસદ, અને ૨ શાળાના સભાસદ.

ટીપ: ૧. મંડળના સ્વયંસેવકો પોતાની સેવાની રૂઝે વ્યવસ્થા મંડળના વધારાના સભ્ય ગણાશે ને ખીજ સભ્યોના નેટલેજ તેમનો પણ હક્ક રહેશે. પણ ને સ્વયંસેવકોની સંખ્યા ૪થી વધારે હોય તો પણ ચૂંટણીથી ચાર સ્વયંસેવકો વ્યવસ્થા મંડળમાં મોકલી શકશે. સ્વયંસેવકો મંત્રી કે મંત્રીઓ તરીકે ચૂંટાશે, પણ પ્રમુખ, ઉપપ્રમુખ કે હિસાબ તપાસનીય તરીકે ચૂંટાશે નહિ.

ટીપ: ૨. પાંચ સભ્યોથી વ્યવસ્થાપક મંડળનું કાર્ય ગણાશે.

ટીપ: ૩. સંસ્થા તંત્રથી નીચાએલા પ્રતિનિધિ જે તે સંસ્થા તંત્રથી મત આપવાને તેમજ ચૂંટણી માટે પાત્ર ગણાશે.

૬. વ્યવસ્થાપક મંડળનાં કામ નીચે પ્રમાણે રહેશે.

ક. સંસ્થાઓને માન્ય કરવી, હરીદ્રાષ્ટો ગોઠવવી, પ્રવાસોની યોજના કરવી વગેરે જેવી કલમ ૨ માં જતાવેલી પ્રવૃત્તિ હાથ ધરવી.

ख. મંત્રીએ તૈયાર કરેલા બજેટમાં જરૂરી ફેરફાર કરી સાધારણ સભાની મંજૂરી લેવી.

ग. મંત્રીએ તૈયાર કરેલા વાર્ષિક નિવેદનમાં જરૂરી ફેરફાર કરી સાધારણ સભામાં મંજૂરી માટે રજૂ કરવું.

घ. મંડળ માટે નાણાં એકઠાં કરવાં.

ङ. સાધારણ સભાના કરાવેલો અમલ કરવો.

च. સ્વયંસેવક તરીકે લેવા માટે સાધારણ સભાને ભલામણ કરવી.

छ. પગારદાર નોકરો રાખવા, તે માટે નિયમો ઘડવા, તેમની રજાઓ મંજૂર કરવી, બહતી આપવી, કમી કરવા, શિક્ષા કરવી વગેરે.

ज. ઉદ્દેશની વિરુદ્ધ વર્તનાર બાકિત કે સંસ્થા સભાસદ સામે જરૂરી પગલાં ભરવાં.

झ. જનતા, સરકાર કે કોઈ મંડળ સાથે પત્રવ્યવહાર કરવો.

ञ. દુકંમાં ઉદ્દેશનો અમલ કરવા જરૂરી પગલાં ભરવાં.

उ. અ. સાધારણ સભામાં નીચે પ્રમાણે કામ થશે.

ક. વ્યવસ્થાપક મંડળે સ્વચ્છ હોય તેવા બધારણીય ફેરફાર ઉપર ટકા હાજરીની બહુમતીથી મંજૂર કરવા.

ख. બજેટ અને વાર્ષિક નિવેદન મંજૂર કરવાં.

ग. વ્યવસ્થાપક મંડળ નીમવું.

घ. એક કે બે હિસાબ તપાસનીસ નીમવા.

ङ. સ્વયંસેવકો પસંદ કરવા, કમી કરવા.

च. વ્યવસ્થા મંડળને કાર્યની સફળતા માટે સલાહ આપવી.

छ. નાણાંના વહીવટ સંબંધે યોગ્ય ગોઠવણ કરવી.

उ. મ. મંત્રીઓનું કામ નીચે પ્રમાણેનું રહેશે:—

ક. વ્યવસ્થાપક મંડળે નક્કી કરેલાં દફતર રાખવાં.

ख. બજેટ પ્રમાણે ખર્ચ કરવું, નાણાં સ્વીકારવાં.

ગ. સભાઓમાં હાજર રહેવું અને તેમાં યનારા કાર્ય માટે જરૂરી વિગતો પૂરી પાડવી.

ઘ. પ્રમુખ કે ઉપપ્રમુખને વખતોવખત મંડળના કામકાજથી વાકેફ કરવા.

ઙ. વ્યવસ્થાપક મંડળ કે સાધારણ સભા ને અધિકાર વખતોવખત આપે તે પ્રમાણે વર્તવું.

ચ. વ્યવસ્થાપક અને સાધારણ સભાના હરવોનો અમલ કરવો અને કરાવવો.

૮. મંડળની સાધારણ સભાનું કારમ ૧૫ સભ્યો અથવા કુલ સંખ્યાનો ચોથો ભાગ ને સંખ્યા ઓછી હશે તે ગણાશે.

૯. સભ્યોના ૨૫ કે $\frac{1}{3}$ ભાગ ને સંખ્યા ઓછી હશે તેગની માગણીની અરજીથી મંડળની અસાધારણ સભા લેખી ખજર મળ્યાથી એક મહિનામાં મંત્રી મેળવશે. જો આ રીતે મંત્રી સભા ન મેળવે તો માગણી કરનાર સભ્યો રીતસરની ખજર આપી જણાવેલા કામ માટે જ સભા મેળવશે.

૧૦. સાધારણ સભા માટે ૧૫ દિવસ અને વ્યવસ્થાપક મંડળ માટે સાત દિવસ પહેલાં સ્થળ, સમય ને યવાનાં કાર્યની માહિતી આપવી જોઈશે.

૧૧. સભાસભના હક્ક નીચે પ્રમાણે રહેશે:—

ક. સાધારણ સભામાં હાજર રહી મત આપવા.

ઘ. વ્યવસ્થાપક મંડળમાં ચૂંટણી માટે ઉમેદવારી કરવી.

ગ. મંડળના હિત માટે યોગ્ય સૂચનાઓ કરવી.

૧૨. કારગતે અભાવે જાંધ રહેલી સગા ઓછામાં ઓછા ચાર દિવસની ખજર આપી ફરી મળશે ત્યારે તેને કારગનું જાંધન રહેશે નહિ.

૧૩. મંડળના ઉદ્દેશને માનનાર હરકોઈ વ્યક્તિ નાત, જાત કે ધર્મના ભેદ સિવાય મંડળના સભ્ય જાની શકશે.

૧૪. આ મંડળની ગિલકત એ સમગ્ર મંડળની માલકીની છે. તેના ઉપર કોઈ એક વ્યક્તિ કે સંસ્થાનો માલિક તરીકેનો હક્ક નથી.

૧૫. કોઈ પણ કારણે આ મંડળ જાંધ પડે તો સાધારણ સભાએ તેની ગિલકત ચ. એ. સોસાયટીને સોંપવી ને ઉદ્દેશોને સફળ કરવા દ્રશ્ય તરીકે પોતાનું લડોળ સોંપવું.

સો ના ચાં દી ના ફેન્સી દા ગા ના	<p style="text-align: center;">ચોકસી અંબાલાલ પ્રભુદાસ પટેલ (કરમસદવાળા)</p> <p>અમારે ત્યાંથી સોના-ચાંદીના ફેન્સી દાગીના, ચોકળા ચાંદીના પ્લેન તથા નકસી વાસણો તેમજ બેટ આપવા લાયક ચાંદીની ફેન્સી ચીજો તથા ચંદ્રકો તૈયાર મંગલો.</p> <p>ઓર્ડર મુજબ ખનાવી આપવામાં આવે છે. ખનાવનાર તથા વેચનાર</p> <p style="text-align: center;">ચોકસી અંબાલાલ પ્રભુદાસ પટેલ ઠે. ભાવસારવાડ, નડીઆદ. ટેલીફોન નં. ૪</p>	ચાં દી ત્રી ફેન્સી ચીજો તથા ચં દ્ર કો
---	---	---

અત્યુત્તમ પૌષ્ટિક ચાટણુ
દરેક જાતની અશક્તિ તથા નબળાઈ માટે

અમીરી જીવન

૨૯૪૩

અકસીર પુરવાર થયેલું છે. જ્ઞાતજાતની નબળાઈ, ધાતુક્ષીણતા, ખાંસી વગેરે નાશ કરી લોહી વધારે છે. ક્ષીણ થયેલા શરીરને નવપ્રદાન ખનાવે છે. કિંમત તોલ ૧૦ની શીશીના રૂ. ૧-૪-૦, રેતલના રૂ. ૪-૦-૦

ડૉ. ડાર્મસી ગાંધીરોડ, અમદાવાદ
મુખ્ય નં. ૨
પુના સીટી તથા ડૉ. ડા

દરેક રથજો એજન્ટો ભેદાય છે. એજન્ટોના નિયમ તથા આયુર્વેદિક દવાઓનું સૂચીપત્ર મફત મંગાવો.